

~~A. 1020~~

~~Rath~~

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG HIVATALOS KÖZLÖNYE.

XX. ÉVFOLYAM.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

1896.

~~A Rath Károly örököselt
megvett könyvtár~~

Országos Társadalombiztosító Intézet

Helyezés: *D. 80* Ld. szám: *1740.*

KERESKEDELMI SZERZŐDÉSEINK HATÁSÁRÓL.

FEOLVÁSTATOTT A KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG 1895. DECZ. 28-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN.

Az a fordulat, a mely az 1891. évi december havában az Ausztria-Magyarország, Németország, Olaszország, Svájc és Belgium közt 1903. végéig megkötött kereskedelmi szerződések által a vámpolitika terén beállt s utóbb némely tengerentúli, valamint több keleteurópai államokra, nevezetesen Szerbia, Románia és Oroszországra is kiterjedt, lényegében abban áll, hogy az agrár és iparvédelmi törekvéseknek vámpolitikai tekintetben határt szabott. Nem vetett véget a védelmi rendszernek, csak meggátolta azt, hogy a védelmi követelések a törvényhozás részéről meghallgatást és kielégítést nyerjenek. Megakasztotta utjában azt a rendszert, mely 1878 óta a világ művelt államaiban szokásossá vált és majdnem évenként újabb és újabb vámemelésekben talált kifejezést. Az a bizonytalanság, melynek a kereskedelem és vele kapcsolatosan a termelés és az ipar egy évtizeden át ki volt téve, nagyjában megszűnt és az állandóság állapota állt be, melylyel ezentúl számolni lehetett. A kereskedelmi politika továbbra is megmaradt a védelmezés terén, de az új szerződések 12 évre megkötötték a vámtételek legnagyobb részét.

Új szerződéseink Németországgal, Olaszországgal, Svájjal és Belgiummal 1892. február 1-jével, Szerbiával 1893. július 1-jével, Romániával 1894. június hó 14-ével és Oroszországgal 1894. július 1-jével léptek életbe, valamennyi a romániai szerződés kivételével 1903 végéig tart, a romániai szerződés pedig egy évi fölmondással kötött meg. Az idő, a mely az orosz és a román szerződés megkötése óta folyt le, alig enged még alkalmat és nem szolgáltat még adatokat, hogy ezen egyezmények által létrehozott közgazdasági hatás iránt határozott véleményt lehessen mondani. Az 1892 óta meghonosodott barátságosabb közgazdasági nemzetközi állapot mindazonáltal már elég hosszú idő óta áll fenn, hogy hatásáról szóljunk; időszerű pedig ez annyival is inkább, miután lépten-nyomon találkozunk azzal a nézettel,

hogy a kereskedelmi egyezményekhez fűzött remények nem teljesültek és hogy a kereskedelmi politikában beállott új fordulat nem volt kedvező sem a gazdasági, sem az ipari viszonyokra.

Ha az utolsó évek kereskedelmi mérlegét tekintjük, az 1891-ben kötött és 1892 február 1-jével életbelépett új kereskedelmi szerződések közgazdaságilag hátrányosaknak tűnhetnek föl az Osztrák-magyar monarchiára nézve, mert a kereskedelmi mérleg aktivitása rohamosan csökkent.

Ugyanis volt:

	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1886. évben	539,223.000	frt. 698,632.000	frt. 159,409.000
1887. »	568,572.000	» 672,929.000	» 104,357.000
1888. »	533,068.000	» 728,795.000	» 195,727.000
1889. »	589,161.000	» 766,178.000	» 177,017.000
1890. »	610,732.000	» 771,376.000	» 160,644.000
1891. »	613,713.000	» 786,712.000	» 172,999.000
1892. »	662,570.000	» 722,721.000	» 60,151.000
1893. »	670,706.000	» 805,556.000	» 134,850.000
1894. »	699,992.000	» 795,474.000	» 95,482.000

Közvetlenül a szerződések életbelépése után a mérleg azonnal hátrányossá változott s ha 1893-ban kedvezőbb alakulás mutatkozik is, 1894-ben ismét hanyatlás áll be és az 1894. évi kereskedelmi mérleg az 1891. évihez hasonlítva 77,516.000 forinttal rosszabbnak jelentkezik.

Lehet-e és mennyiben lehet a mérlegnek ilyen átalakulását a kereskedelmi szerződések befolyásának tulajdonítani, ezt csak a részletek beható tanulmányozása alapján lehet megítélni.

Ha az áruforgalmat a vámtarifa osztályai szerint csoportosítjuk, azt találjuk, hogy az 1894. évben az 1891-ik évhez hasonlítva a mérleg kedvezőbb:

gyarmatarúk osztályánál	331.000	frttal
fűszerek »	165.000	»
déli gyümölcs »	325.000	»
vonó és ígás marhák osztályánál	55,406.000	»
állatok »	2,500.000	»
állati termények »	19,532.000	»
olajok »	651.000	»
esztorgályos és faragó anyagok osztályánál	376.000	»
gyógy- és illatszer-anyagok »	7.000	»
festő és cserző anyagok »	1,412.000	»
ruházatok »	1,887.000	»
kefekötő és szitaárúk »	132.000	»
papiros- és papirosárúk »	1,445.000	»
viaszos vászon »	21.000	»
szücsárúk »	304.000	»
faárúk »	500.000	»
üveg- és üvegárúk »	489.000	»
agyagárúk »	140.000	»
gyertyák, szappan »	130.000	»

összesen 19 csoportban kedvezőbb 85,780.000 frttal.

Ellenkezőleg kedvezőtlenebb a forgalom:

czukor osztályánál	9,637.000	frttal
dohány »	1,065.000	»
gabona, liszt és hüvelyesek osztályánál	47,696.000	»
főzelék és gyümölcs osztályánál	2,314.000	»
zsiradékok osztályánál	2,803.000	»
italok »	16,937.000	»
ételek »	5,449.000	»
fa, szén »	12,931.000	»
ásványok »	3,529.000	»
gyanták »	1,126.000	»
ásványolaj »	336.000	»
pamut és pamutárúk osztályánál	1,366.000	»
len, kender, juta és árúk belőlük osztályánál	1,854.000	»
gyapju- és gyapjuárúk osztályánál	4,086.000	»
selyem- és selyemárúk »	2,877.000	»
szalma- és háncsárúk »	26.000	»
kaucsuk- és kaucsukárúk »	22.000	»
bőr- és bőrárúk »	4,285.000	»
kőárúk »	7,939.000	»
vas- és vasárúk »	9,054.000	»
nemtelen fémek és árúk »	1,117.000	»
gépek és géprészek »	5,265.000	»
járművek »	812.000	»
hangszerek, műszerek és apróárúk oszt.	4,181.000	»
só osztályánál	30.000	»
chemiai segédanyagok osztályánál	2,059.000	»
chemiai készítmények »	2,573.000	»
gyúanyagok »	527.000	»
irodalmi cikkek »	6,370.000	»
hulladékok »	5,067.000	»

tehát 30 csoportban összesen kedvezőtlenebb 163,296.000 frttal.

Ezen tételekből kiválasztva azokat, a melyeknél egyáltalában a vámnak semmi befolyása nincsen, illetőleg a melyeknél az új vámegezmények semmiféle módosítást nem tettek, a mérleg 77,615.000 frtnyi kedvezőtlenebb összegéből 25,608.000 frt. levonandó.

Ugyanis a *czukornál* 9,637.000 frttal kedvezőtlenebb eredmény épen nem róható föl a vámviszonyoknak, hanem a czukoripar terén fölmerült kedvezőtlen körülményeknek; a *dohány- és szivaroknál* beállt 1,065.000 frt. kedvezőtlenebb mérleg, azaz nagyobb, behozatal, hasonlóké nem vám által idéztetett elő, miután a dohány egyedárúság tárgya és így más szempontok szerint irányul kereskedése, mint a többi cikkek forgalma. Az *ásványoknál* 3,529.000 frt., a *hulladékoknál* 5,067.000 frt., az *irodalmi és művészeti termelvényeknél* 6,376.000 frttal mutatkozó kedvezőtlenebb mérleg egyrészt nem függ össze semmikép sem a vámszerződésekkel, mint-hogy ezen osztályokban az árúk mind vámentesek rég idő óta, — de másrészt a nagyobb behozatal bizonyos tekintetben közgazdasági előnnyel is jár, miután az ásványok és a hulladékok nagyobb behozatala a belső ipar fejlődésére mutat, a mennyiben nagyobb mennyiségű, feldolgozható nyers anyag

áll rendelkezésre, illetőleg kerestetik és az irodalmi és művészeti termékek nagyobb behozatala már közművelődési szempontból sem tekinthető hátrányosnak. Végül az *ásványolajoknál* 336.000 frttal mutatkozó kedvezőtlenebb mérleg szintén nem a vámviszonyokban találja magyarázatát, miután a belső adók által szabályozott ezen árucikk nem képezi vámengedmények alapját.

A kedvezőbb mérleget adó *gyarmateczikkek* (331.000 frttal) és *fűszerek* (165.000 frt.) osztálya hasonlókép sohasem képezte tárgyát vámtárgyalásoknak s így ezeknél a kedvező változás hiába kereshető a szóban álló szerződések hatásában.

A többi osztályokban az egyezmények több-kevesebb tariftételnél módosításokat tettek s így könnyen arra a véleményre adhatna ez alkalmat, mintha az új szerződések itt hatásukban tényleg nyilatkoznának. De ezeknél a csoportoknál sem szabad a számokat csak nagyjában megtekinteni s azután azonnal ítéletet mondani; hanem részletesen kell a vámengedményeket a forgalom adataival egybevetni és azután lehet csak a szerződések hatásáról szólni.

Midőn ezt tenni akarjuk, vizsgálni fogjuk a kereskedelmi mérleg eredményeit egyrészt a mezőgazdaság szempontjából és azután az ipar szempontjából.

* * *

Mezőgazdasági szempontból határozottan kedvezőtlen, még pedig óriási összeggel a *gabona, liszt és hüvelyesek* osztálya; itt ugyanis 47,696.000 frttal rosszabb a mérleg, mint volt 1891-ben. Ezen kereskedelmünk és közgazdaságunkra oly nagyjelentőségű osztály a következő forgalmat mutatja:

Gabona, hüvelyesek, liszt, őrlemények és rizs:

Év	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet	
			(000 elhagyásával)			
1886	3,151 q.	23,599 frt.	8,333 q.	95,455 frt.	5,182 q.	71,856 frt.
1887	2,819 »	22,641 »	9,678 »	101,361 »	6,859 »	78,720 »
1888	1,456 »	12,938 »	13,015 »	134,567 »	11,559 »	121,629 »
1889	1,589 »	13,651 »	10,330 »	116,371 »	8,741 »	103,220 »
1890	2,522 »	21,081 »	9,753 »	109,545 »	7,231 »	88,464 »
1891	1,884 »	18,469 »	9,287 »	106,207 »	7,403 »	87,738 »
1892	1,833 »	16,347 »	8,992 »	82,755 »	7,159 »	66,408 »
1893	2,985 »	21,588 »	10,113 »	101,972 »	7,128 »	80,384 »
1894	6,209 »	31,321 »	7,728 »	74,362 »	1,519 »	40,041 »

E számcsoport kétségtelenül mutatja, hogy 1894-ben, vagyis abban az évben, midőn az 1891-ben kötött vámszerződések a román és az orosz szerződésekkel bővültek, azaz midőn az 1891-ben contemplált czél már el éretett, a gabonaneműek behozatala óriási mértékben emelkedett, mig

a kivitel soha nem látott csekély összegre szállt le. Tényleg hallatszottak is hangok, melyek a gabnakereskedés passzivitásáról szóltak, melyek a szerződések új aeráját a mezőgazdaságra károsnak tüntették föl, vagy legalább azt akarták bizonyítani, hogy az Osztrák-magyar monarchia elérkezett a fejlődés azon stádiumába, a melyben csak saját szükségletére van gabnája és kivitelre többé nem képes, vagy legalább arra nem szorul. A miként például Anglia még a 40-es években gabnakivívó ország volt, de azóta áttért a gabna-behozatalra szoruló államok közé; — amiként Németország is még a 60-as években nem szorult külföldi gabnára és csak később állt be szüksége annak, hogy a belső termelésen felül a külföldhöz is forduljon: így beállt volna most az Osztrák-magyar monarchiában is az a válságos és a termelőkre nézve részben kedvező pont, a midőn már nem kell a termés feleslegével a külföldi piacokat fölkeresni; most már a belső szükséglet fogyaszt mindent, sőt elvétele a külföldre is szorulunk.

Főkép Magyarországra sokkal fontosabb a gabnaneműekre vonatkozó minden fordulat, semhogy ezt az egész állapotot tüzetesen ne vizsgáljuk.

A gabnaneműek osztályában három cikk, az *árpa*, a *maláta* és a *rizs* az 1894. évben kedvezőbb forgalmat mutat; tehát ezekre vonatkozólag az osztály általános kedvezőtlenebb állapota nem terjed.

Részletesen volt:

Rizsből:

Év	Behozatal		Kivitel		Több-behozatal	
			(000 elhagyásával)			
1886	585 q.	8,472 frt	29 q.	52 frt.	583 q.	8,420 frt.
1887	636 »	9,624 »	03 »	6 »	636 »	9,618 »
1888	502 »	7,580 »	08 »	14 »	501 »	7,566 »
1889	600 »	8,197 »	10 »	16 »	599 »	8,181 »
1890	682 »	9,807 »	04 »	7 »	681 »	9,800 »
1891	773 »	11,229 »	11 »	20 »	772 »	11,209 »
1892	797 »	10,297 »	05 »	7 »	796 »	10,290 »
1893	924 »	11,421 »	08 »	12 »	923 »	11,409 »
1894	924 »	9,931 »	05 »	9 »	923 »	9,922 »

A *rizsből* fokozatosan nagyobb behozatal mutatkozik, az árcsökkenés mindazáltal e cikknél is oly nagy, hogy a közel 20%-kal nagyobb behozatali mennyiség 10%-kal kevesebb értéket képvisel s ekkép teszi kedvezőbbé a mérleget.

Az *árpa* és *maláta* állandó és nagy kiviteli cikkek képez és habár az árpánál 1894-ben igen nagy behozatal mutatkozik, a mely a nagyobb takarmányszükségletre vezethető vissza, e két cikknél a 94-iki évben is oly nagy volt a kivitel,

hogy két millió forintnál kedvezőbb az említett év eredménye, mint volt az 1891-iki.

A részleteket mutatják a következő adatok :

Árpa :

Év	Behozatal		Kivitel (000 elhagyásával)		Kiviteli többlet	
1886	174 q.	1.135 frt.	2,387 q.	22,679 frt.	2,213 q.	21,544 frt.
1887	96 »	592 »	3,846 »	34,302 »	3,750 »	33,710 »
1888	38 »	210 »	4,289 »	40,752 »	4,251 »	40,542 »
1889	57 »	374 »	3,219 »	34,606 »	3,162 »	34,232 »
1890	130 »	846 »	3,812 »	38,127 »	3,682 »	37,281 »
1891	64 »	439 »	3,323 »	31,560 »	3,259 »	31,121 »
1892	45 »	255 »	3,243 »	29,969 »	3,198 »	29,714 »
1893	240 »	1.360 »	5,122 »	50,213 »	4,882 »	48,853 »
1894	799 »	3.334 »	4,178 »	36,504 »	3,379 »	33,170 »

Malátából figyelmet nem érdemlő behozatal mellett a kivitel hasonlóképp állandóan emelkedett; kivitetett ugyanis :

(000 elhagyásával.)		
1886. évben	1,042 q.	14,592 frt.
1887. »	1,126 »	15,124 »
1888. »	1,115 »	15,612 »
1889. »	1,324 »	18,877 »
1890. »	1,279 »	17,906 »
1891. »	1,188 »	16,867 »
1892. »	1,222 »	15,557 »
1893. »	1,368 »	20,154 »
1894. »	1,292 »	17,730 »

A többi gabnaneműnél a mérleg rosszabbulást mutat. A *rozsnál* az 1894. év az 1891-ikihez képest 4,107.000 frttal nagyobb hátrányt mutat, a mennyiben ugyanis 1891-ben 3,998.000 frt. kiviteli többlet, holott 1894-ben 108.000 frt. behozatali többlet képezi a forgalom eredményét. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a rozskivitel leginkább Németország felé irányul és hogy Németország termése 1890. évben 58 millió, sőt 1891-ben csak 47 millió métermázsára rugott, holott 1893-ban, mint mely évnek eredménye első sorban bir hatással az 1894-iki forgalomra, az 74 millióra emelkedett, vagyis hogy Németország terméstöbblete 1893-ban 27 millióval nagyobb volt, mint az 1891-ik termés, akkor kivitelünk hanyatlása egyszerűen ezen körülményben találja megokolását.

Legnagyobb hanyatlás mutatkozik a *kukoriczánál*, hol a mérleg 12,594.000 frttal és a *zabnál*, a hol 7,886.000 frttal kedvezőtlenebb állapottal állunk szemben, összesen tehát e két czikknél 20,480.000 frt. veszteség jelentkezik.

A forgalom részletei a következők:

Kukoricza:

Évben	Behozatal	Kivitel (000 elhagyásával)	Kiviteli többlet + Behozatali többlet —
1886	1,052 q. 5,475 frt.	251 q. 1,700 frt.	— 801 q. — 3,775 frt.
1887	838 » 4,539 »	73 » 502 »	— 765 » — 4,037 »
1888	560 » 3,195 »	175 » 1,192 »	— 385 » — 2,003 »
1889	471 » 2,238 »	487 » 2,801 »	+ 16 » + 563 »
1890	967 » 5,293 »	133 » 837 »	— 834 » — 4,456 »
1891	507 » 3,105 »	829 » 6,625 »	+ 322 » + 3,520 »
1892	533 » 2,702 »	1,076 » 6,858 »	+ 537 » + 4,156 »
1893	724 » 3,296 »	337 » 2,056 »	— 387 » — 1,240 »
1894	2,224 » 9,799 »	110 » 724 »	— 2,114 » — 9,075 »

Zab:

Évben	Behozatal	Kivitel (000 elhagyásával)	Kiviteli többlet + Behozatali többlet —
1886	170 q. 956 frt.	622 q. 4,479 frt.	+ 452 q. + 3,523 frt.
1887	195 » 1,074 »	394 » 2,638 »	+ 199 » + 1,564 »
1888	113 » 538 »	394 » 2,186 »	+ 281 » + 1,648 »
1889	250 » 1,504 »	302 » 2,342 »	+ 52 » + 833 »
1890	365 » 2,701 »	97 » 800 »	— 268 » — 1,901 »
1891	252 » 1,644 »	353 » 2,475 »	+ 101 » + 831 »
1892	41 » 722 »	1,077 » 6,466 »	+ 1,036 » + 5,744 »
1893	483 » 2,603 »	914 » 7,657 »	+ 431 » + 5,054 »
1894	1,394 » 7,938 »	109 » 882 »	— 1,285 » — 7,056 »

E két czikknél első sorban Magyarország kukoricza termésében keresendő a megváltozott forgalom oka; míg 1891. évben a termés 56,894.000 métermázsa kukoricza volt, 1894-ben felénél is kevesebb, vagyis 28,382.000 métermázsa. Ha ily körülmények közt mind a kukoriczánál, mind a zabnál (mely takarmányul szolgáló kukoriczát pótol) nagyobb behozatal, illetőleg kisebb kivitel jelentkezett, ez természetes dolog.

A *hüvelyeseknél* mutatkozó 1,476.000 frtnyi rosszabbodás az 1891. év rendkívüli nagy kivitelének tulajdonítható, különben e czikk az évek során át mutatkozott legjobb évi forgalomnak jelét adta 1894-ben is; a mint ez a részletes adatokból kivehető:

Hüvelyesek:

Évben	Behozatal	Kivitel (000 elhagyásával)	Kiviteli többlet
1886	30 q. 340 frt.	431 q. 7,765 frt.	400 q. 7,425 frt.
1887	14 » 153 »	590 » 7,344 »	576 » 7,191 »
1888	13 » 110 »	791 » 9,555 »	778 » 9,445 »
1889	17 » 155 »	620 » 6,974 »	603 » 6,819 »
1890	12 » 100 »	647 » 8,030 »	635 » 7,930 »
1891	12 » 104 »	1,179 » 10,594 »	1,167 » 10,490 »
1892	12 » 77 »	828 » 6,021 »	816 » 5,944 »
1893	21 » 161 »	1,167 » 9,084 »	1,146 » 8,923 »
1894	59 » 338 »	1,113 » 9,352 »	1,054 » 9,014 »

Végül hagytuk Magyarországot és a közös vámterület forgalmának a gabonaneműek osztályában levő két legfontosabb cikkét: a *buzát és a lisztet*, melynél az 1894-ik évi mérleg nem csekélyebb, mint 21 millió forint rosszabbodást mutat.

A részletes adatok szerint volt ugyanis:

Buza:

Évben	Behozatal		Kivitel (000 elhagyásával)		Kiviteli többlet	
1886	226 q.	1,697 frt.	2,095 q.	19,383 frt.	1,869 q.	17,686 frt.
1887	78 »	617 »	2,335 »	20,324 »	2,257 »	19,707 »
1888	11 »	72 »	4,141 »	35,200 »	4,130 »	35,128 »
1889	17 »	130 »	2,559 »	23,033 »	2,542 »	22,903 »
1890	42 »	307 »	2,368 »	21,912 »	2,326 »	21,605 »
1891	95 »	912 »	1,548 »	18,556 »	1,453 »	17,644 »
1892	127 »	1,064 »	750 »	7,423 »	623 »	6,359 »
1893	207 »	1,106 »	761 »	6,771 »	554 »	5,665 »
1894	278 »	1,342 »	646 »	5,606 »	368 »	4,264 »

Óriási kiviteli csökkenés képezi a forgalom hanyatlásának okát, minthogy pedig a belföldi termés nemcsak nem csökken, hanem emelkedik, a mennyiben Magyarország évi átlagtermése az 1885—1889. években 43% millió hektoliter-ről az 1890—1894. években 53 millió hektoliterre emelkedett, és az osztrák tartományok sem mutatnak átlag 16 millió hektoliter termésüknél számbavehető csökkenést, itt határozottan a termési viszonyokon kívül fekvő ok az, a mely a kedvezőtlen állapotot előidézte. A lisztforgalom hasonló irányzatot mutat:

Liszt:

Évben	Behozatal		Kivitel (000 elhagyásával)		Kiviteli többlet	
1886	22'3 q.	251 frt.	1,454 q.	24,355 frt.	1,432 q.	24,104 frt.
1887	7'5 »	87 »	1,283 »	20,852 »	1,275 »	20,765 »
1888	0'7 »	7 »	2,060 »	29,368 »	2,060 »	29,361 »
1889	0'4 »	5 »	1,762 »	27,754 »	1,762 »	27,749 »
1890	0'5 »	7 »	1,364 »	21,497 »	1,364 »	21,490 »
1891	1'2 »	15 »	993 »	14,971 »	992 »	14,956 »
1892	1'0 »	12 »	453 »	7,170 »	452 »	7,158 »
1893	1'6 »	21 »	418 »	5,799 »	416 »	5,778 »
1894	3'6 »	36 »	262 »	3,413 »	258 »	3,377 »

Azzal a kérdéssel szemben, vajjon a gabonaneműeknél beállt kedvezőtlen forgalom az 1891. évben megkötött kereskedelmi egyezmények következménye-e, határozottan nemmel kell felelni, nemmel azért, mert a kivitel csökkenésére semmi ok sincs ezen szerződésekben. Ugyanis az új szerződésekben leszállítottatott a vám:

	Németországban		Svájcban
buzánál	5 m.-ról	3'50	márkára
rozsánál	5 »	3'50	»
zabnál	4 »	2'80	»
hüvelyeseknél	2 »	1'50	»
árpánál	2'25 »	2'—	»
kukoriczánál	2 »	1'60	»
malátánál	4 »	3'60	»
örleményeknél	10 »	7'50	» 2'50 freről 2 frera.

Már pedig az, hogy a vám leszállított, csak nem okozhatta a kivitel csökkenését s így a vámszerződések káros hatásáról e részben panaszkodni nem lehet.

A behozatal emelkedését főképp a keleti tartományokkal szemben kötött szerződéseknek tulajdonítják. Ámde Romániával szemben egyezményünk csak a legnagyobb kedvezést biztosítja; Oroszországgal szemben az általános vámtarifa tételei kötöttek meg, vagyis az eddigi status quo tartatott fenn; Szerbiával szemben pedig a határforgalmi kedvezés címe alatt ugyanazok a vámok kötöttek meg, melyeket Szerbia az 1882-ik évi szerződés értelmében élvezett s így a gabonaneműeket illetőleg vámtételeinkben az új szerződések által semmiféle változás nem állt be.

Ha így nem lehet tulajdonítani a rosszabb kereskedelmi eredményeket a vámtételekben beállt változásoknak s így a vámpolitikának, az a kérdés merül föl, igaz-e, hogy az osztrák-magyar vámterület gazdasági fejlődése már elérte azt a pontot, a melyben megszűnt buzakivivő ország lenni, és saját maga elég már saját termésének fölemésztésére, esetleg már külföldi buzára is szorulna. Az agráriusok ezt a kedvező eszméjüket újabb időben nagy következetességgel hangoztatják, mert nem tudván tagadni azt, hogy egy rendszeresen kivivő országban a gabnaárakra a gabnavám hatással nem bír, szeretnék a nagyközönséggel elhitetni, hogy nem lévén már buzakivivő ország, most már a gabonavámok mellett lehet és kell küzdeni.

Mennyiben vagyunk még buzakivivő állam, erre nézve szolgáljon a következő táblázat:

Buza.

É v	Kiviteli többlet	Örlésre behozott	Kiviteli többlet + Behozatali többlet—
1891	1,452.000 q.	986.000 q.	+ 466.000 q.
1892	622.000 »	1,397.000 »	+ 775.000 »
1893	554.000 »	2,166.000 »	— 1,612.000 »
1894	368.000 »	2,180.000 »	— 1,812.000 »
1895 október végéig . .	339.000 »	809.000 »	— 470.000 »

Liszt.

É v	Kiviteli többlet	Örlési engedély alapján kivitt	Összes kiviteli többlet
1891	992.000 q.	400.000 q.	1,392.000 q.
1892	452.000 »	671.000 »	1,123.000 »
1893	416.000 »	971.000 »	1,387.000 »
1894	258.000 »	1,084.000 »	1,342.000 »
1895 október végéig . .	86.000 »	1,054.000 »	1,140.000 »

Átszámítva a lisztet buzára, még pedig az őrlési forgalom adatai alapján 70 kilogramm lisztet 100 kg. buzának véve, a buza mérlege a következő lesz :

É v	A buza behozatali többlete — kiviteli többlete +	A buzára átszámított liszt kiviteli többlete	Az összes buza kiviteli többlete + behozatali többlet, —
1891	+ 466.000	q. + 1,809.000	q. + 2,275.000 q
1892	— 775.000	» + 1,459.000	» + 684.000 »
1893	— 1,612.000	» + 1,803.000	» + 191.000 »
1894	— 1,812.000	» + 1,744.000	» — 68.000 »
1895 október végéig . . .	— 470.000	» + 1,482.000	» + 1,012.000 »

E táblázatban a szabad forgalomban behozott és kivitt buza kiviteli többletéből levontuk az őrlési eljárás alapján behozott buzamennyiségeket; ez által az 1892—1895. években tényleg elég jelentékeny behozatali többlet, még pedig összesen a négy évben 4,669.000 q., tehát átlag egy-egy évben 1,167.000 q. behozatali többlet mutatkozik. Amde ebből a behozatali többletből le kell vonni a buzára átszámított liszt-kivittel összegét, még pedig mind a szabad forgalomban, mind az őrlési eljárás folytán kivitt lisztmennyiségeket, s ekkor a négy passiv évben is a buzakereskedés activvá lesz és összesen 1,919.000 métermázsza, illetőleg egy-egy évre átlag 476.000 métermázsza buza kiviteli többlettel rendelkezünk.

Nem kell elfelejteni, hogy az őrlési eljárás folytán 1892., 1893. és 1894-ben beállt viszonyok rendkívüli árutorlódásnak eredménye, melynek valószínűleg 1895. év folyamában bekövetkező lebonyolítása után a forgalom ilyen képet nem fog mutatni. De ettől eltekintve már több ízben voltak évek, a midőn az osztrák-magyar vámterület passiv buzakereskedést tüntetett föl. Mellőzve ezuttal az 1872., 1873. és 1874. éveket, midőn inséges állapotok természetesen behozatali többletet eredményeztek, utalunk az 1880., 1881. és 1884. évekre, midőn a buza-behozatali többlet 1,235.000, 416.000 illetőleg 176.000 métermázsára rugott és a buzára átszámított liszt-kiviteli többlet levonása után:

1880. évben . .	373.000 q. behozatali többlet,
1881. » . .	447.000 » kiviteli többlet,
1884. » . .	1,794.000 » kiviteli többlet,

tehát részben kedvezőtlenebb mérleg mutatkozott, mint a milyenek a legutolsó években előfordultak, és valamin most, úgy akkor is a malmok tevékenységének lehetett köszönni a buzamérleg aktivitásának föntartását.

Az a belső ok, a mely Angliában és a hatvanas évek óta Németországban átváltoztatta a gabnaforgalmi mérleget activból passivvá, t. i. a belföldi fogyasztásnak oly mérvű

fokozódása, hogy a saját termelés a szükségletet nem fedezi, az osztrák-magyar vámterületen legalább oly mértékben, a miként ezt, ha csak a nyers buza forgalmát tekintjük és figyelmen kívül hagyjuk a liszt forgalmát, a buzamérleg átalakulása igazolhatná, még korántsem állt be. Sem népességünk nem emelkedett oly rohamosan, hogy vele szemközt az intenzívebb gazdálkodás folytán termelt nagyobb buza mennyiségek nem volnának ép oly arányban elegendőek az emelkedett belföldi szükséglet fedezésére; de a népesség életmódjában sem állt be sem Magyarországon, sem az osztrák tartományokban egy oly fordulat, a mely a belföldi nagyobb fogyasztásra okot szolgáltatott volna. Terméseink is az utolsó négy évben átlagterméseknél jobbak voltak, s így a termés elmaradása sem képez okot a mérleg megváltozására.

Ily körülmények közt a józan gondolkozás kénytelen rajtunk és a vámpolitikán kívül keresni a mérlegünkben beállt változás megokolását és tényleg meg fogja találni az okát azokban a tömegekben, melyek a világpiaczkokon Amerikából, de kivált Argentínából és Chileből érkeznek és nemcsak a magyar, de az orosz és román buzát is kizsoritják szokott vásárpiazaikról. Így:

Németországba bevitetett buza q.

	1890	1891	1892	1893	1894
	(000 elhagyásával)				
Összesen	6,725	9,053	12,962	7,034	11,533
belőle :					
Ausztr.-Magyarországból	1,111	751	456	237	194
Romániából	618	428	917	1,435	1,429
Oroszországból	3,708	5,152	2,572	216	2,805
Amerikai egyes. áll.-ból .	519	1,435	6,302	3,149	3,234
Argentínából	—	—	—	1,513	3,462

Nagy-Britanniába bevitetett buza angol mázsákban (Ctn.) = 0.508 q.)

	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.
	(000 elhagyásával)					
Összesen	58,551	60,474	66,312	64,901	65,461	70,126
belőle :						
Ausztr.-Magyarországból	463	18	—	—	—	—
Romániából	2,825	4,653	1,083	737	89	108
Oroszországból	21,310	19,889	14,552	4,362	10,061	16,775
Amerikai egyes. áll.-ból .	17,009	17,201	24,194	33,886	32,262	24,658
Kelet-Indiából	9,218	9,119	13,004	12,505	6,196	5,349
Ausztráliából	1,406	3,057	2,085	2,016	2,589	3,877
Argentínából	37	2,810	2,478	3,466	7,845	13,272
Canadából	1,170	1,128	3,173	3,374	3,157	2,828
Chileből	572	24	2,119	2,287	2,580	1,764

Francoziaországba bevitetett buza (tönköly és kétszeres) q.

	1890	1891	1892	1893	1894
	(000 elhagyásával)				
Összesen	10,552	19,601	18,842	10,031	12,496
belőle :					
Ausztr.-Magyarországból	80	97	—	—	—
Romániából	981	831	984	404	499
Oroszországból	2,993	3,371	2,423	3,430	5,000
Amerikai egyes. áll.-ból .	1,810	3,155	10,062	2,876	3,233
Algiriból	1,454	907	780	381	786

Svájcba bevitetett buza q.

	1890	1891	1892	1893	1894
	(000 elhagyásával)				
Összesen	3,302	3,427	3,080	3,341	3,594
belőle :					
Ausztr.-Magyarországból	1,175	882	402	514	469
Oroszországból	1,276	1,604	1,891	2,338	2,821
Dunai országokból	298	176	300	102	112
Németországból	503	1	—	—	11
Amerikából	1	6	425	338	113

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy nem a belföldön emelkedő buza fogyasztás, hanem rajtunk kívül fekvő okok, a tengerentúli országok termékeinek nagyobb mennyiségekben a világpiaczkon való megjelenése teszi nehezzé és részben lehetetlenné buzánk kivitelét; ez talán oda fog hatni, hogy vámterületünk fogyasztása jobban a buza felé tereltesse, az előbb burgonyából, rozs- vagy kukoriczakenyérből élő nép talán inkább buzakenyeret fog enni, s így tényleg a buza fogyasztás nagyobbodni fog, esetleg talán, a mire azonban nagyon kevés jel mutat még, a buza termelése is korlátozottabb módon fog üzemelni; szóval nem lehetetlen, hogy ezek a viszonyok oda hathatnak, hogy az osztrák-magyar vámterület saját buzaszükségletének kielégítésére szorítkozik buzatermelésénél. De épúgy lehetséges, hogy a tengerentúli termelés is megsokalja a hanyatló árak melletti termelést és a mire például már az északamerikai Egyesült-Államokban már több jel mutat, a buza alá fogott földek már kisebb területre redukáltatnak, szóval kevesebb mennyiséggel jelenik meg a világpiaczkon és ekkor ismét kivitelünk, éppen, mert a belső fogyasztás növekvése nem volt a természetes fejlődésnek következménye, emelkedni fog, illetőleg az osztrák-magyar vámterület a külső körülmények szerint fogja buzaforgalmának mérlegét irányítani. Szóval a buzakivitelnél mutatkozó jelenségek nálunk nem azonosíthatók azokkal a viszonyokkal, melyek Angliában vagy Németországban beálltak akkor, mikor ez utóbbiak saját fogyasztásuk számára sem termeltek már eleget és kiviteli országokból behozataliakká alakultak.

A főzelék és gyümölcs osztálya 1894-ben 1891-hez képest 2,314.000 frttal teszi kedvezőtlenebbé a mérleget. Ezen osztály részletes forgalma a következő:

Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek

Év	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
		(000 e l h a g y á s á v a l)	
1886.	1,323 q. 12,004 frt.	2,307 q. 25,657 frt.	984 q. 13,653 frt.
1887.	1,127 » 11,353 »	2,335 » 27,660 »	1,208 » 16,307 »
1888.	1,146 » 10,850 »	2,421 » 30,083 »	1,275 » 19,238 »
1889.	1,840 » 12,595 »	2,374 » 23,407 »	1,034 » 10,812 »
1890.	1,463 » 13,618 »	2,546 » 31,439 »	1,078 » 17,871 »
1891.	1,503 » 14,717 »	3,181 » 30,944 »	1,673 » 16,227 »
1892.	1,639 » 18,606 »	2,529 » 31,004 »	870 » 12,398 »
1893.	2,238 » 26,343 »	2,632 » 39,864 »	394 » 13,521 »
1894.	2,403 » 24,818 »	2,896 » 38,730 »	493 » 13,912 »

A vámszerződések itt sem okoztak lényeges változásokat, illetőleg nem hatottak károsan. A legnagyobb engedmény, a mely a vámtételeken történt, előfordul a *komlónál*, melynek vámja 10 frtról leszállt 7 frtra; a leszállításnak hatása tényleg érezhető is, a mennyiben a behozatal volt:

1891. évben	5.326 q.	564.000 frt. értékben
1892. »	8.653 »	1,405.000 » »
1893. »	10.555 »	2,468.000 » »
1894. »	12.851 »	1,406.000 » »

Ámde ugyanekkor leszállította Németország is ugyanoly mértékben vámtételét 20 mákról 14 mákra, sőt az 1894. évben életbelépett orosz vámszerződés következtében az Oroszország részéről Németországnak engedett kedvezmény, mely szerint a pud komló vámja 10 rubelről 3⁷⁵ rubelre csökkent, nekünk is jár, s így a kivitel oly előnyöket nyert, melynek következtében a nagyobb behozatalt legalább értékben messzire túlszárnyalja. Ugyanis a kivitel volt:

1891. évben	32.886 q.	4,613.000 frt. értékben
1892. »	24.483 »	4,631.000 » »
1893. »	38.134 »	12,316.000 » »
1894. »	35.496 »	6,042.000 » »

E czikknél tehát a szerződéseknek kölcsönös engedékenysége előnyös eredményeket szül.

A *meg nem nevezett főzelékek elkészítve vagy szárítva* tételénél a vám 5 frtról 2 frtra szállott le, a nélkül, hogy a behozatal változott volna; behozatal ugyanis:

1891. évben	943 q.	12.260 frt. értékben
1892. »	330 »	4.940 » »
1893. »	839 »	11.557 » »
1894. »	1.049 »	12.150 » »

Ugyanígy áll a dolog a *szárított katánggyökérnél*, melynek vámja 1⁵⁰ frtról 0⁷⁵ frtra szállított le; e czikkből behozatott:

1891. évben	72.037 q.	576.000 frt. értékben
1892. »	96.576 »	775.000 » »
1893. »	85.438 »	683.000 » »
1894. »	71.280 »	570.000 » »

Ezzel szemben tényleg az élőnövények, melyeknek vámja 1⁵⁰ forintról 0⁵⁰ frtra leszállított és a szárított és elkészített növények, hol a 2⁵⁰ frtos vám teljesen eltöröltetett, tetemesen nagyobbodó behozatalt mutat. Volt ugyanis a behozatal:

Év	Élő növényekben	Száraz és elkészített növényekben
1891. . . 13.856 q.	267.000 frt. értékben	15.436 q. 994.000 frt. értékben
1892. . . 18.480 »	369.000 » »	18.139 » 1,195.000 » »
1893. . . 18.211 »	364.000 » »	22.897 » 1,531.000 » »
1894. . . 20.825 »	515.000 » »	24.327 » 1,616.000 » »

Amde ez a behozatali többlet összesen fél millió forintot tesz ki és jelentőséggel nem bír.

Ha figyelembe vesszük, hogy a vámtarifa ezen csoportjánál a kedvezőtlenebb eredményt leginkább oly czikkek okozzák, melyek a nemzetközi forgalomban vámmentesek és oly czikkek, mint pl. *burgonya* (1,375.000 frttal kedvezőtlenebb forgalommal), *aszalt szilva* (2,208.000 frttal), *repce* (1,090.000 frttal), *olajos magvak* (1,498.000 frttal), stb., melyeknél a terméseredmények adják meg a forgalom hullámzását: úgy a vámtarifa ezen osztályánál mutatkozó kedvezőtlenebb alakulást nem lehet az újabb szerződések hatásának tulajdonítani.

A *zsiradékok* osztályában 2,803.000 frt. kedvezőtlenebb forgalom van, a mely egyrésztől nem mezőgazdasági termények kedvezőtlenebb forgalmából ered, a mennyiben ugyanis a *parafin*, *pálma- és cocusolaj* nagyobb behozatalából ered, másrészt a *margarin* 5,096.000 frt. értékű kivitelének 2,428.000 frtra csökkenéséből keletkezett. Ez utóbbi csökkenés mindazáltal nem a vámszerződések eredménye, mivel az újabb szerződések e részben változást nem tettek és valószínűleg azon törekvéseknek eredménye, melyek újabb időben a mesterséges vaj ellen több államokban rendszeresítettek. Mezőgazdasági szempontból főlemlitendő, hogy a *vajnak* kivitele 350.000 frttal emelkedett s itt a szerződések tényleg kedvezményeket adtak, mert Németország 20 márkáról 16-ra, Svájc 8 francról 7-re szállította le a vajvámot; továbbá a *zsír* kivitele 750.000 frttal, a *mesterséges vaj* kivitele 120.000 frttal emelkedett; itt a vámtételekben nem történt változás. Ha tisztán a mezőgazdasági czikkeket tekintjük, akkor a *zsiradékok* körülbelül 2¹/₂ millió forinttal kedvezőbb forgalmát látnók, s így mezőgazdasági szempontból előnyös helyzettel állunk szemben.

Határozottan a kereskedelmi egyezmények következménye, legalább nagy részben, az a kedvezőtlen mérleg, a mely az *italoknál* 16,937.000 frttal mutatkozik. Igaz, hogy a *szesznél* előálló közel 4 millió forintnyi kedvezőtlenebb forgalom a vámviszonyokkal nem kapcsolatos; de a *bornál* beállott 12,262.000 frtnyi rosszabodás nagyrészt az olasz borokkal szemben alkalmazott 3²⁰ frtos vámnak (az általános 20 frtos

vám helyett) a következménye. A borforgalom részletes adatai a következők. Behozatott:

Év	20 frtos vámmal		Szerbiából 3 ²⁰ frtos vámmal		Olaszországból 3 ²⁰ frtos vámmal	
	q.	frt. ért.	q.	frt. ért.	q.	frt. ért.
1891.	12.424	637.000	18.539	296.000	—	—
1892.	14.738	692.000	26.591	372.000	473.415	4.734.000
1893.	16.455	713.000	4.760	57.120	1.185.794	10.672.000
1894.	16.639	733.000	847	10.164	834.001	8.340.000

A kivitel ellenben folytonos csökkenést mutat és a következő volt:

1891. évben	332.409 q.	8.011.000	frt. értékben
1892. »	189.297 »	5.242.000	» »
1893. »	188.371 »	5.164.000	» »
1894. »	162.796 »	4.403.000	» »

A kivitel csökkenésére vámtarifai ok nem létezik, mert az új szerződésekben a bor vámjai vagy megmaradtak az előbbi állapot szerint, vagy még le is szállítottak; így Németország 24 márkás vámja általában 20 márkára, a házassításra szolgáló vörösbor, valamint a cognackészítéshez való bor vámja 10 márkára szállott le; Svájcban pedig a bor vámja 6 francról 3⁵⁰ francra mérsékeltetett. A kivitel hanyatlása tehát más okokban fekszik és ha meggondoljuk, hogy 1890-ben még 3,776.000 hektoliter bortermésünk 1893-ban leszállt 1,110.000 hektoliterre, nem kell vámpolitikában a borkivitel csökkenésének okát keresnünk.

A Magyarbirodalom bortermése volt ugyanis:

1889. évben	5,139.000	hektoliter
1890. »	3,776.000	»
1891. »	1,481.000	»
1892. »	983.000	»
1893. »	1,110.000	»
1894. »	1,607.000	»

Az olasz bor behozatalának óriási emelkedése tényleg azonban nem annyira a vámnak 20 frtról 3²⁰ frtra történt leszállításában keresendő, mint főképp abban, hogy Olaszország a francia vámháború következtében elvesztette olcsó borainak legnagyobb vevőjét Franciaországot és ezen veszteség részbeni pótlásául fölhasználta régóta biztosított s az 1891-iki szerződésbe egyszerűen átvette azt a jogát, hogy olcsó vámmal szállítsa be borait hozzánk.

Az *eledeleknél* mutatóközlő 5,449.000 frt. kedvezőtlenebb forgalom majdnem kizárólag a *friss hús* kivitelének 5,253.000 frt. értékről 499.000 frt. értékre történt csökkenéséből származik. Pedig a friss hús vámja az újabb szerződésekben mérsékelve lett; így a német szerződésben a sertéshús vámja 20 márkáról 17-re, a többi friss húsa 15 márkára, a svájci szerződésben 6 francról 4⁵⁰ francra szállítottatott le s tényleg Németország

és Svájcba a kivitel emelkedett is. Ezen aránylag nagy kiviteli hanyatlás oka abban van, hogy 1891-ben kísérletek tettek friss húsnak direct szállításával Párisba, melyek a mondott évben 4 millió frtnál nagyobb értékű kivitel eredményeztek; a kísérletek mindazáltal állandó összeköttetésre nem vezettek, sőt nehézségekre találván, abbanhagyták.

Ugyancsak az eledelek közt szerepel a *sajt*, melyre nézve az új szerződések a 20 frtos vámot 10 frtra leszállítják, illetőleg az olasz sajtokra nézve, valamint a 50 kilogrammnál nehezebb kereksajtokra nézve az előbbi szerződéses 5 frtos vámot fentartják. Daczára ezen mérsékelt vámoknak a behozatal lényegesen nem változott. Volt ugyanis a behozatal:

Évben	10 frtos vámmal	Olasz sajtok 5 frttal	Nehéz sajtok 5 frttal
1891.	1.223 q. 79.000 frt. ért.	6.013 q. 781.000 frt. ért.	11.707 q. 1,170.000 frt. é.
1892.	1.722 » 167.000 »	7.387 » 733.000 »	13.093 » 1,047.000 »
1893.	2.125 » 189.000 »	7.997 » 759.000 »	13.560 » 1,015.000 »
1894.	2.279 » 193.000 »	8.118 » 690.000 »	13.096 » 916.000 »

Kivitelünk számára a német szerződés a nehéz sajtokra a vámot 20 márkáról 15-re, és az orosz szerződés pudonkint 6 rubelről 5⁴⁰ rubelre szállítja le. Sajt kivitelünk azonban hasonlóképp nagy változást nem mutat; volt ugyanis kivitelünk:

1891. évben	4.317 q.	298.000 frt.	értékben
1892.	»	3.860 »	193.000 «
1893.	»	3.660 »	219.000 »
1894.	»	4.136 »	255.000 »

A *fa, szén és kőszén* vámosztályánál a kedvezőtlenebb forgalom 12,931.000 frtra rug, ennek legnagyobb része, vagyis 11,921.000 frt. kőszénre esik, ha ehhez még hozzá számítjuk az Európán kívüli szerszámfa behozatali többletét 605.000 frttal, és a parafa kedvezőtlenebb mérlegét 123.000 forinttal, az erdőgazdaságot érdeklő tulajdonképi faforgalom alig mutat lényeges csökkenést. De ha mutatna is, a kereskedelmi szerződéseknek ezt a csökkenést nem lehetne tulajdonítani, mert a német szerződés a német favámokat mérsékelte, a mennyiben a durván ácsolt fa és a dongák vámját 0⁴⁰ márkáról 0³⁰-ra; a fűrészárú vámját 1 márkáról 0⁸⁰ márkára szállította le; Olaszország pedig az előbbi szerződés vámentességét továbbra is fentartotta. A vámviszonyok tehát az újabb szerződések által kedvezőtlenebbekké nem lettek s így nem lehet mondani, hogy az esetleges hanyatlás a szerződések eredménye.

A mondottakból kitűnik, hogy a mezőgazdaságot érdeklő áruknál még ott is, a hol a kereskedelmi mérleg 1894-ben kedvezőtlenebb, mint volt 1891-ben, a forgalom nem rosszabbult a kereskedelmi egyezmények folytán; egyedül az olasz borok behozatalának aránytalanul nagy szaporodása az, a mi az új egyezmények hatásának legalább részben tulajdonítható,

és így az az állítás, hogy az új kereskedelmi szerződések a mezőgazdaságra károsak lennének, nem igazolható.

* * *

Ezzel szemben számos a mezőgazdaságot érdeklő czikk épen az új egyezmények által meghonosított barátságos kereskedelmi politika következtében igen nagy kiviteli többletet mutat. Első sorban áll itt az *állatok* kivitele. Az állatok vámja az új szerződésekben következőleg módosult: Németország leszállította a két éves lovak vámját 20 márkáról 10-re, az ökrök vámját 30 márkáról 25⁵⁰-re, a fiatal marha vámját 6 márkáról 5-re, a sertések vámját 6 márkáról 5-re. Belgium leszállította az ürök vámját 2⁵⁰ francról 2-re; Olaszország továbbra is lekötötte az előbbi szerződéses vámokat és pedig a lovak vámentességét, a sertésekre nézve 3⁷⁵ franc vámot, Svájc az ökrök vámját 30 francról 15-re leszállította s a többi állatokra is az általános vámjainál kedvezőbb vámokat biztosított. Ezzel szemben az osztrák-magyar vámtarifa tételei a következőkép alakultak: az ökrök vámja 15 frtről 12⁷⁵ frtra, és Szerbia javára, határkedvezésül 4 frtra szállítottatott le; a tinó és üsző vámja 3 frtről 2⁵⁰ forintra, a sertések vámja 3 frtről tétetett 1⁵⁰ frtra, a két éves lovak vámja 10 frtről 5 frtra szállítottatott le, és az öszvérek vámja 2 frt. helyett vámentessé tétetett. (Szerbia számára külön kedvezmény már az 1882-ik évi egyezményben kötöttet meg s azon idő óta tényleg alkalmaztatott is). Az ekkép átalakult vámviszonyok a következő kedvező forgalmi állapotot eredményezték:

Ökör.

Évben.	Behozatott		Kivitetett		Kiviteli többlet + kiviteli kevesebbet —	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1889. . . .	35.753	4,767.000	61.993	16,156.000	+	26.240 + 11,389.000
1890. . . .	57.529	7,447.000	69.699	19,033.000	+	12.170 + 11,586.000
1891. . . .	53.993	11,358.000	59.196	21,056.000	+	5.203 + 9,698.000
1892. . . .	49.151	6,169.000	30.062	7,802.000	—	19.039 + 1,633.000
1893. . . .	39.362	4,776.000	21.423	5,461.000	—	17.939 + 685.000
1894. . . .	56.012	7,078.000	84.952	25,485.000	+	28.940 + 18,407.000

Bika.

Évben	Behozatott		Kivitetett		Kiviteli többlet	
1889.	119 db.	22.000 frt.	1.800 db.	472.000 frt.	1.681 db.	450.000 frt.
1890.	140 »	26.000 »	2.622 »	782.000 »	2.482 »	756.000 »
1891.	147 »	40.000 »	6.306 »	2,245.000 »	6.159 »	2,205.000 »
1892.	266 »	73.000 »	1.679 »	647.000 »	1.413 »	574.000 »
1893.	350 »	96.000 »	597 »	238.000 »	247 »	142.000 »
1894.	282 »	71.000 »	12.895 »	3,647.000 »	12.613 »	3,576.000 »

Tehén.

Évben	Behozatott		Kivitetett		Kiviteli többlet	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1886. . .	14.491	1,449.000	37.025	5,138.000	22.534	3,734.000
1887. . .	11.652	1,044.000	30.415	4,053.000	18.763	3,009.000
1888. . .	7.859	708.000	24.440	3,226.000	16.581	2,523.000
1889. . .	6.102	659.000	40.017	6,219.000	33.915	5,560.000
1890. . .	8.391	859.000	45.280	7,359.000	36.889	6,500.000
1891. . .	8.095	1,214.000	32.639	5,790.000	24.544	4,576.000
1892. . .	11.385	1,489.000	21.545	4,060.000	10.210	2,571.000
1893. . .	8.711	1,211.000	12.861	2,443.000	4.150	1,232.000
1894. . .	7.430	866.000	77.174	15,434.000	69.744	11,568.000

Tinó és üsző.

Évben	Behozatott		Kivitetett		Kiviteli többlet	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1886. . .	2.733	163.000	18.436	1,290.000	15.703	1,127.000
1887. . .	1.917	115.000	14.308	1,036.000	12.891	921.000
1888. . .	789	47.000	13.585	950.000	12.796	903.000
1889. . .	1.111	77.000	18.536	1,482.000	17.425	1,405.000
1890. . .	237	16.000	21.369	1,709.000	21.132	1,698.000
1891. . .	421	29.000	16.127	1,359.000	15.706	1,330.000
1892. . .	1.112	74.000	14.135	1,183.000	13.023	1,109.000
1893. . .	1.344	87.000	8.496	722.000	7.152	635.000
1894. . .	969	83.000	35.946	4,164.000	34.977	4,081.000

Borjúk.

Évben	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet + kiviteli kevesebblet -	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1889. . .	6.288	113.000	10.866	217.000	4.578	104.000
1890. . .	3.694	66.000	14.569	320.000	10.875	254.000
1891. . .	7.489	149.000	10.088	262.000	2.599	113.000
1892. . .	9.885	220.000	6.176	176.000	3.709	44.000
1893. . .	8.220	175.000	4.860	136.000	3.360	39.000
1894. . .	4.501	103.000	17.500	429.000	12.999	326.000

Juhok.

Évben	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet + kiviteli kevesebblet -	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1886. . .	50.765	304.000	321.920	2,575.000	271.155	2,271.000
1887. . .	40.031	240.000	176.712	1,413.000	136.681	1,173.000
1888. . .	33.974	203.000	109.015	872.000	75.041	669.000
1889. . .	32.402	194.000	58.553	468.000	26.151	274.000
1890. . .	59.608	298.000	37.035	259.000	22.573	39.000
1891. . .	143.434	717.000	41.435	331.000	101.999	386.000
1892. . .	33.996	111.000	202.002	1,707.000	168.006	1,596.000
1893. . .	13.714	41.000	226.938	1,815.000	213.224	1,774.000
1894. . .	9.883	50.000	343.100	4,770.000	333.212	4,720.000

Sertések.

Évben	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet + kiviteli kevesebblet -	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1886. . .	333.878	6,677.000	430.230	17,211.000	96.402	10,534.000
1887. . .	224.295	4,485.000	218.735	10,936.000	5.560	6,451.000
1888. . .	210.636	3,791.000	170.873	6,834.000	39.763	3,043.000
1889. . .	214.287	3,857.000	136.384	5,455.000	77.903	1,598.000
1890. . .	166.252	2,826.000	165.985	6,307.000	267	3,481.000
1891. . .	167.065	3,012.000	143.799	6,039.000	23.266	3,027.000
1892. . .	195.881	2,975.000	349.194	15,715.000	163.313	12,740.000
1893. . .	213.411	3,414.000	430.638	20,239.000	217.222	16,825.000
1894. . .	270.232	4,827.000	489.236	29,129.000	219.054	24,302.000

Csődörök.

Évben	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1889. . .	480	289.000	1.460	882.000	980	593.000
1890. . .	491	341.000	1.274	757.000	783	416.000
1891. . .	441	491.000	1.109	647.000	668	156.000
1892. . .	406	303.000	1.932	1,192.000	1.526	889.000
1893. . .	535	571.000	1.140	818.000	605	247.000
1894. . .	313	516.000	1.088	859.000	775	343.000

Kanczák.

Évben	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1889. . .	1.617	529.000	7.823	2,752.000	6.206	2,223.000
1890. . .	1.548	533.000	8.464	3,067.000	6.916	2,534.000
1891. . .	1.975	728.000	6.898	2,477.000	4.923	1,749.000
1892. . .	2.516	982.000	6.473	2,898.000	3.957	1,916.000
1893. . .	2.135	1,083.000	8.318	4,034.000	6.183	2,951.000
1894. . .	1.795	1,010.000	10.447	5,591.000	8.652	4,581.000

Herélt lovak.

Évben	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet	
	darab	forint	darab	forint	darab	forint
1889. . .	2.481	620.000	17.906	5,371.000	15.425	4,751.000
1890. . .	2.701	688.000	20.389	7,311.200	18.188	6,622.000
1891. . .	3.126	797.000	17.610	6,163.000	14.484	5,366.000
1892. . .	4.366	1,130.000	16.848	6,908.000	12.482	5,778.000
1893. . .	3.059	764.000	17.814	7,125.000	14.755	6,360.000
1894. . .	2.142	642.000	20.012	9,005.000	17.870	8,362.000

A vonó- és igásmarhánál mutatkozó 55,406.000 frttal kedvezőbb forgalom — legalább a szarvasmarhánál előállott 23,024.000 frt. — részben azon gazdasági válságnak következménye, mely a Németországon uralkodott takarmányhiány következtében ott a marhaállományban beállt és nagyobb marhakeresletet eredményezett. De ha részben a marhakivitel emelkedése ennek a körülménynek tulajdonítható is, még a szarvasmarha nagyobb kivitele is az újabb egyezményekkel kapcsolatosan beállt közgazdasági békésebb iránynak és az állategészségügyi szempontokból alkalmazott tilalmak megszűnésének tulajdonítható. A többi állatoknál s főképp a sertéseknél határozottan a vámszerződések és az állategészségügyi rendezkedés eredményezték a nagyobb kivitelt s így a vámpolitikában beállt fordulat e téren tagadhatlanul kedvező eredményeket mutat.

A vonó- és igásmarha kedvezőbb forgalma mellett a *baromfi és a vad* vámjának leszállítása is nagyobb kivitelt eredményezett. A német szerződés leszállította a baromfi vámját 30 márkáról 12-re és a vad vámját 30 márkáról 20-ra; a svájci szerződés pedig az élőbaromfi vámját 6 frerről 4-re, a leölt baromfiét 12 frerről 6-ra és a vad vámját 12 frerről 10-re; a kivitel ennek következtében a vadnál 1,401.000 frtről

2,511.000 frtra; a baromfinál pedig 3,912.000 frtról 6,361.000 frtra emelkedett és a kereskedelmi mérleg e két cikknél 3 millió frttal javult. Az állati termények között a *tojás* vámját a német szerződés 3 márkáról 2-re, a svájci 4 francról 1 francra szállította le, a kivitel pedig, mely 1891. évben 15,925.000 frtot képviselt, 37,887.000 frt. értékre emelkedett.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy azon mezőgazdasági cikkeknek, melyek az újabb szerződések következtében vámmérsékléseket élveznek, körülbelül 80 millió forinttal nagyobb a kivitel, mint volt e szerződések megkötése előtt; és ha ez az emelkedés talán nem is tulajdonítható kizárólag a kedvezőbb vámoknak, úgy másrészt semmi esetre nem lehet mondani azt, hogy a gabnaneműek némely fajánál mutatkozó kiviteli csökkenés az újabb szerződések folyománya, hanem tényleg egészen más okoknak tudandó be. Ily körülmények közt azt állítani és hirostolni, hogy az újabb szerződések a mezőgazdaságra nézve káros hatásúak voltak, egyszerűen ellenkezik a tényekkel és a számszerűen felsorolt adatokkal.

* * *

Amiként a mezőgazdaságra nézve hátrányos hatásuaknak mondják az új vámegyezményeket, épp úgy hangoztatják azt az iparra nézve. Mennyiben áll ez, az ismét az adatoknak megvizsgálásából fog kitűnni.

Az osztrák iparok egész sorozata kedvezőbb forgalmat mutat föl 1894-ben, mint 1891-ben. Ugyanis a következő osztályoknál a forgalom kedvezőbb volt

ruházatoknál	1,837.000 frttal
kefekötő és szitaárúknál	132.000 »
papiros és papirosárúknál . . .	1,445.000 »
viaszos vászonnál	21.000 »
szűcsárúknál	304.000 »
üveg és üvegárúknál	489.000 »
faárúknál	500.000 »
agyagárúknál	140.000 »
gyertyáknál	130.000 »

Ezekkel az osztrák iparosságra nézve nagy jelentőségű árukkal, ép mert kedvezőbb helyzetet tüntetnek föl, tüzetesebben nem kell foglalkozni.

Ezzel szemben azonban a *szővőipar* egész csoportja 10,183.000 frttal kedvezőtlenebb forgalmat tüntet föl; itt tehát megvizsgálandó, mennyiben hatott az osztrák-magyar vámtarifa tételeinek leszállítása kedvezőtlenül, illetőleg voltak-e a leszállítások károsak az illető iparára nézve.

A *pamutárúk* csoportja 1,366.000 frt. kedvezőtlenebb forgalmat mutat. Maguk a *pamutfonalak* 2,895.000 frttal kedvezőtlenebb eredményt tüntetnek föl; hogy azonban ép a fonalaknál a forgalom változása nem a vámegyezmények

következménye, kitűnik abból, hogy a fonalak közül csak egy alárendeltebb tétel, a himzésre való három vagy több czérnás pamutfonalnak jutott kedvezmény s így az újabb szerződések hatását a változott forgalom okául nem lehet venni.

A pamutárúknál 860.000 frttal kedvezőbb mérleg mutatkozik, sőt a pamutárúk főtömegénél, a sűrűn szőtteknél, a behozatal csökkenésével szemben a kivitel nagyobbodott. Ugyanis azok a szövetek, a melyek a sűrűn szőttek közé esnek (a vámtarifa 128., 129., 130. és 131. tételei alá), s a hol mindenütt a vámtételek leszállítottak, a következő kedvező forgalmat mutatják:

	1891. évben		1894. évben	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
nyers pamutárúk	19.000 frt.	144.000 frt.	50.000 frt.	180.000 frt.
fehéritett	» 130.000 »	334.000 »	188.000 »	369.000 »
festett	» 343.000 »	624.000 »	276.000 »	696.000 »
színnymatos	» 1,339.000 »	2,941.000 »	1,157.000 »	4,839.000 »

Vannak ugyan egyes árúcsoportok, pl. a himzett árúk, a paszománt és gombkötőárúk, a hol a kivitel csökkenésével a behozatal nagyobbodott, de a pamutárúk zöme a vámleszállítások által nem károsodott. Ez különben nemcsak a fonalak nagyobb behozatalából is kitűnik, hanem onnan is következtethető, hogy épen a pamutipar számára szolgáló gépek mindig nagyobb mértékben hozatnak be az Osztrák-magyar monarchiába; így a finom pamutfonalak készítésére szükséges gépekből behozatott

1891. évben	18.634 q.
1892. »	22.818 »
1893. »	25.905 »
1894. »	37.910 »

A pamutipar tehát semmifélekép nem szenvedhetett, hanem ellenkezőleg virult az új szerződések óta.

A len, kender és juta, valamint a belőlük készült árúk csoportjánál az 1,854.000 frt. kedvezőtlenebb mérleg csak kis részben tulajdonítható a kereskedelmi szerződéseknek. Ugyanis 762.000 frt. a nyersanyagnál nagyobbrészt nagyobb behozatalok következménye s így tulajdonkép az illető iparág fejlődésére mutat. — A fonalaknál mutakozó 127.000 frt. kedvezőtlenebb forgalom, leginkább a lenfonalak kisebb kiviteléből keletkezett; de e részben a vámok nem voltak hatással, mert a behozatalnál a vámtételek nem változtak és a kivitelnél csak Olaszország emelte föl vámját, pedig a kivitel Olaszországba 1891-ben 773 q. 99.000 frt. értékben, 1894-ben 2983 q-ra és 408.000 frtra emelkedett. A lenárúknál 529.000 frttal kedvezőtlenebb forgalom mutakozik, mely legfőlebb az olasz szerződésben találhat rosszabb helyzetre; a kivitel Olaszországba a fehéritett lenárúknál 834 q. 200.000

frt. értékről, 1894-ben 341 q. 126.000 frtra; és a festett árúknál 231 q. 46.000 frt. értékről, 83 q. 20.000 frt. értékre csökkent. A jutaárúknál a mérleg 88.000 frttal javult. A kötél-árúknál ellenben 272.000 frttal rosszabbult, a nélkül, hogy a vámtételekben módosítások álltak volna be.

A *gyapjúárúnál* mutatkozó 4,086.000 frtnyi kedvezőtlenebb mérleg kiválóan a fonalakból keletkezik, hol 4,052.000 frt. a kedvezőtlenebb forgalom. Egyáltalán a nagyobb fonal-behozatal magában véve még nem kedvezőtlen jelenség, miután vele karöltve a szövőipar nagyobb fejlődése lehetséges és ha figyelembe vesszük, hogy a gyapjuszövetek főárúczikko a meg nem nevezett szövetek kivitele 10½ millió forintból 12 millióra emelkedett, csakugyan amellet lehet nyilatkozni. De ha a vámok hatását vizsgáljuk, a nagyobb behozatal csak a 45-ös számon fölüli fonalaknál tulajdonítható a vámoknak, mert itt tényleg az egyes szálú nyersfonalak vámja 12 frtről 10 frtra, a fehérítették és festetteké 16 frtről 14 frtra és a czérnázottaké 20 frtről 16 frtra szállíttatott le; a leszállítás a nyers és a czérnázott fonalaknál tényleg nagyobb behozatalt eredményezett. Ugyanis behozatott

Évben	nyers	czérnázott
1891 . . . 6.035 q.	1,856.000 frt.	1.002 q. 376.000 frt.
1892 . . . 7.086 »	2,005.000 »	2.149 » 770.000 »
1893 . . . 4.652 »	1,361.000 »	2.669 » 1,013.000 »
1894 . . . 9.104 »	2,533.000 »	2.677 » 965.000 »

E két fonálnemnél mutatkozó többlet mindazáltal nem adja az egész nagyobb mennyiséget, melylyel a fonalaknál a behozatal növekedett s így a behozatal fokozódása nem tulajdonítható kizárólag a vámleszállításoknak.

A *gyapjúárúknál* az osztrák-magyar vámtarifa csak a bársony, paszománt és gombkötőárúk tételeiben változott, a hol a 100 frtos árú 85-re szállíttatott le; ezeknél az árúknál is nagyobbodott a behozatal. Ugyanis:

Évben	bársony	szalag és paszománt	szöv.-kötött árúk
1891 1.263 q.	919.000 frt.	467 q. 444.000 frt.	351 q. 279.000 frt.
1892 1.271 »	871.000 »	564 » 508.000 »	328 » 246.000 »
1893 1.592 »	1,274.000 »	894 » 840.000 »	478 » 347.000 »
1894 1.601 »	1,248.000 »	1.027 » 922.000 »	403 » 302.000 »

Daczára annak azonban, hogy így bizonyos árúknál a vámok leszállítása folytán a behozatal emelkedett és hogy másrészt mind Olaszország, mind Svájc az előbbi szerződésben megállapítottaknál nagyobb vámokat kötöttek csak meg a gyapjúárúknál, összesen csakis 216.000 frtnyi kedvezőtlenebb forgalom mutatkozik s a mint már említve lett, a főárúczikkben a forgalom határozottan emelkedett.

A *selyemárúknál* mutatkozó 2,877.000 frt. kedvezőtlenebb mérleg fele részben a nyersanyag nagyobb beviteléből származik. A selyemárúknál pedig ép ott mutatkozik nagyobb

behozatal (a tiszta selyemárúknál), a hol a szerződések vám-tarifánkat nem változtatták meg, holott a félselyemárúk vámjai leszállottak s ott a behozatal kisebbedett. Így tehát e vámcsoportnál sem okozhatók a szerződések.

Az Osztrák-magyar monarchia egy további főiparcsoportja a *vas és fémipar*. Ezen iparágak a vámtarifa következő négy árúcsoportjában jelentkeznek: vas és vasárúk, nemtelen fémek és árúk, gépek és géprészek és járóművek. Ez a négy csoport összesen 16,248.000 frttal mutat kedvezőtlenebb mérleget, az 1891. évihez képest. Köztük a *vas és vasárúk* 9,054.000 frttal szerepelnek.

A vas és vasárúk részletes forgalma kitűnik a következőkből:

Évben		Behozatott	Kivitett		Kiviteli többlet +
		(ooo elhagyásával)	(ooo elhagyásával)		Behozatali többlet —
1886	919 q.	8,882 frt.	416 q.	11,914 frt.	— 503 q. + 3,032 frt.
1887	750 »	8,437 »	550 »	14,678 »	— 200 » + 6,241 »
1888	940 »	9,546 »	418 »	11,489 »	— 522 » + 1,943 »
1889	1,208 »	11,783 »	458 »	13,797 »	— 750 » + 2,014 »
1890	1,132 »	12,511 »	603 »	20,559 »	— 529 » + 8,048 »
1891	926 »	11,215 »	454 »	17,475 »	— 472 » + 6,260 »
1892	1,003 »	11,381 »	409 »	12,452 »	— 594 » + 1,071 »
1893	1,216 »	13,482 »	456 »	12,842 »	— 760 » — 640 »
1894	1,783 »	15,349 »	431 »	12,555 »	— 1352 » — 2,794 »

Ezen adatokból kitűnik, hogy kivitelünk állandóan egyenlő összegeket mutat, kivéve az 1890. és 1891. éveket, a midőn 7, illetőleg 5 millió frt. értékű puskakivitelt, mint alkalmi és rendkívüli szállítmány kiválóan magas számokat eredményezett. A behozatal ellenben 1887. óta, tehát a legmagasabb vasvédvámok meghonosítása óta folytonosan emelkedik, a mely emelkedés természetesen 1891. év után is, a midőn a vas és vasárúk valamennyi vámtételei, ha nem is nagy mértékben, de mégis leszállítottak, tovább fejlődött. Ha a puskakivitelre eső 5 millió frtot leszámítjuk, a vas és vasárúknál jelentkező 9 millió frtos kedvezőtlenebb forgalom 4 millió frtra leszáll. Ennek legnagyobb része, vagyis 2 $\frac{1}{2}$ millió forint a nyersvasra esik. Régi tapasztalás azonban az, hogy a nyersvas behozatala szoros összefüggésben áll a vasuti építkezésekkel és ha élénkebb ez az építkezés, a nyersvas behozatala, tekintet nélkül a vámokra, emelkedő, ellenkezőleg hanyatló szokott lenni; — ha a nyersvas behozatalát csak 1886-tól kezdve tekintjük is ugyanezt az eredményt fogjuk látni. Volt ugyanis a behozatal:

1886. évben	547.648 q.	1,642.000 frt. érték
1887. »	491.384 »	1,523.000 » »
1888. »	628.197 »	1,924.000 » »
1889. »	828.670 »	2,554.000 » »
1890. »	667.932 »	2,349.090 » »
1891. »	402.432 »	1,365.000 » »
1892. »	476.206 »	1,500.000 » »
1893. »	622.890 »	2,044.000 » »
1894. »	1,077.771 »	3,072.000 » »

A miként 1887-ről 1889-re 1 millió frtnál nagyobb behozatal mutatkozott, daczára annak, hogy a 80 kros magas vám nem változott, úgy nem lehet mondani, hogy az 1891-ben hirtelen lecsökkent forgalommal szemben az 1894-iki magasabb behozatal a vámok hatása alatt történt főkép, ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanakkor a belföldi vastermelés aránylag emelkedett is.

A *nemtelen fémek és a belőlük készült drúk* 1,117.000 frt. kedvezőtlenebb mérlege kivált a nyers ólom és a nyers ón nagyobb behozatalából keletkezik, a mi egymagában 1,759.000 frtot tesz ki, pedig ezen árucikkek vámja újabb időben nem változott. Igaz, hogy főleg a finom és legfinomabb árúknál, a hol a vámok leszállottak, a behozatal hasonlókép nagyobbodott, de ugyanitt a más államok részéről is nyert vámkedvezmények nagyobb kivitelt is eredményeztek s így a hatás kölcsönösen előnyösnek mondható.

A *gépek és gépalkatrészek* 5,265.000 frt. kedvezőtlenebb mérlege első sorban azoknál az árúknál mutatkozik, a hol tényleg vámleszállítások engedélyeztettek; nevezetesen a varrógépeknél (30 frtről 25 frtra) körülbelül 200.000 frt., meg nem nevezett gépeknél (8⁵⁰ frtről 7⁵⁰ frtra) 6 millió frt. a nagyobb bevétel. Gépek behozatala azonban legtöbb esetben egyes belföldi iparágaknak nagyobb fellendülésére mutat s ha látjuk, hogy mintegy 3 millió forintnyi többlet a fonó- és szövőgépek nagyobb behozatalára esik és hogy a belföldön készülő gépek, pl. a gőzcséplőgépek behozatala csökkent és kivitele emelkedett, úgy a vámszerződések után a gépek forgalmánál mutatózó változás közgazdaságilag károsnak nem mondható.

A *bőripar* 4,285.000 frtnyi kedvezőtlenebb mérlege a nyersanyagoknak nagyobb behozatalából és a készárúknak kisebb kiviteléből keletkezett. A nyersárúnak, a bőrnek nagyobb behozatala csak részben oly bőrnél tapasztalható, melynek vámja az utolsó egyezmények alkalmával leszállított. A talpbőr vámjának 18 frtről 15 frtra leszállítása a behozatalt 7,536 q.-ról 954.000 forint értékben, 1894-ben 8,377 q.-ra 994.000 frt. értékben, a talpbőrhulladék behozatalt pedig 2,374 q.-ról 195.000 frt. értékben, 3,710 q.-ra 271.000 frt. értékben; a lakbőr, bagariabőr, crocodil-, foka- és disznóbőr, valamint a feketére festett keztyűbőr vámjának 18 frtről 9 frtra leszállítása a behozatalt 2043 q.-nál 1,327.000 frt értékben 2,994 q.-ra 1,838.000 frt értékben emelte. A forgalomnak többi emelkedése azonban oly tételéknél fordul elő, a melyeknél a vámok nem módosultak. A kivitelnél beállt csökkenés éppen nem függ össze a vámegyezményekkel, mert az a kevés változás, a mely a bőrárúknál az újabb vámszerződésekben előfordul, inkább a kivitel emelkedésére lehetett volna hatással, mert leszállítások köttettek meg.

A kőárúknál mutatkozó 7,989,000 frt. kedvezőtlenebb mérleg nagyrészt abban találja magyarázatát, hogy 5,974.000 frttal kisebb a drágakövek kivitele, már pedig egyrészt ily árúcikk nem képezi a vámozás tárgyát, másrészt pedig maga a drágakövek nem jöhetnek tekintetbe rendszeres forgalomnál s így a mérleg tekintetéből ép oly kevésbé, mint közgazdasági szempontból jelentőséggel nem bírnak. Tagadhatatlan azonban, hogy a behozatal több oly cikknél lényegesen emelkedett, a melyeknek vámját az új s főkép a német szerződés leszállította; így a kehlheimi lapok 1⁵⁰ frtos vámja eltöröltetett, behozataluk pedig 4,551 q.-ról 7000 frt. értékben 1894-ben 20.981 q.-ra 33.000 frt. értékben emelkedett; a palakő vámja 1 frtről 0²⁵ frtra mérsékeltetett, behozatala pedig 111.806 q.-ról 670.000 frt. értékben 173.920 q.-ra 1,043.000 frt. értékben emelkedett. De mindezek az emelkedések hátrányos vagy káros hatása a belföldi iparosságra nem mutatkozik.

A gyúanyagoknál előállott 527.000 frtnyi kedvezőtlenebb forgalom vámpolitikai okokra nem vezethető vissza, mert igaz ugyan, hogy a gyúfák vámját a német szerződés 7 frtről 5 frtra szállította le, de ennek daczára a behozatal nem hogy nem emelkedett, hanem értékében valamivel csökkent is, a kanóczok vámjának 24 frtről 15-re való leszállítása pedig nagyon alárendelt dolog, mert ebből a cikkből a forgalom a legjobb években is csak 9 q. 468 frt. értékben. Kivitelünk főkép gyúfákban azonban lényegesen csökkent, és pedig 575.000 frttal, a repesztőanyagok kivitele 722.000 frttal, mivel szemben emelkedett a töltött kupakok kivitele 818.000 frttal, a nélkül, hogy a vámtarifák módosítása a változásra nézve okul szolgálna.

A hangszerek, műszerek és apróárúknál 4,181.000 frttal mutatkozó rosszabb mérleg különböző okokra vezethető. Így 1 millió forinttal csökkent a gyöngyházgombok kivitele, ezen főkép bécsi iparág a Mac Kinley bill óta nem tudja elveszett piaczeit visszahódítani vagy újakat szerezni, kapcsolatosan ezen iparág termékeivel kisebbedett a kivitel az elefántcsont és teknősbéka-árúknál 570.000 frttal, végül a legyezőknél közel 1 millió forinttal. Mindezen árúknál az új vámszerződések semmikép sem változtatták a helyzetet s így hatásuk sem lehetett a forgalomra. Ugyanezt lehet mondani az arany- és ezüst árúk behozataláról, mely 4 millió frttal és a drága ékszerekéről, mely 750.000 frttal emelkedett minden vámváltozás nélkül. A vámmódosítások ezen nagyértékű árúknál egyáltalában hatással nincsenek. Így az optikai műszereknél a vám 200 frtről 125 frtra szállított le s a behozatal 85.000 frttal emelkedik; a hangszerek vámja 40 frtről 20 frtra száll le, a behozatal 500.000 frttal emelkedik, de ugyanakkor valamivel nagyobb összeggel szaporodik a ki-

vitel. A zseboráknál a Svájc érdekében tett vámengedelmények látható eredmény nélküliek, a mennyiben sok tételnél lényegesen kisebb behozatal mutatkozik. A Schwarzwaldi óráknál a vám 100 frtról 40 frtra szállt le, mire az előbb prohibeált árúból 52.000 frt. értékű hozatott be. A gyermekjátékok és az esernyőknél nyújtott engedelmények hatást nem mutatnak.

A *chemiai árúk* 4,532.000 frt. kedvezőtlenebb mértékkel szerepelnek; még pedig a chemiai segédanyagok 2,059.000 frttal. Itt azonban például a salétrom, borkő, phosfor és phosforsav, chlormagnézium, glaubersó, rézgalic és chlormész — melyeknél a vámtételek nem változtak — 2,678.000 frttal nagyobb behozatallal szerepelnek. Azok a tételek pedig, melyeknél nagyobb vámengedelmények tétettek, lényeges módosítást a forgalomban alig tanusítanak, sőt legtöbb kedvezménynél a behozatal kisebbedésével találkozunk. Ugyanezt lehet mondani a chemiai árukról, a hol 2,573.000 frt. a forgalmi mérleg rosszabbulása. Itt ugyanis több nagyobb jelentőségű cikknél a kivitel vámpolitikai okok nélkül lényegesen csökkent, nevezetesen a gelatine-nál 100.000 forinttal, keményítőnél 200.000 frttal, borkősavnál 100.000 frttal, festékeknel 270.000 frttal, áthernél 200.000 frttal és ellenkezőleg ugyancsak vámokok nélkül emelkedett a behozatal kátrányanyagoknál közel 2 millió frttal. Ugy, hogy a vámmódosítások által beállt hatás alig jöhet már számba.

* * *

Végigtekintettük az összes részleteket; láttuk, hogy egyes kivételes esetek mellőzésével majdnem sehol sem lehet az új szerződések következményeiben káros vagy hátrányos tényeket találni. Maga az a jelleg is, mely az újabb kereskedelmi politikával kapcsolatos és az újabb szerződések által kifejezett az a törekvés, a mely a már egyszer elfogadott védelmi irányt egészében tovább is fönn akarta tartani, csak a fokozása ellen tett óvintézkedéseket és a mely a gazdasági élet nemzetközi viszonyaiba az előbb uralkodott ellenségeskedés és a folytonos módosítások helyébe a barátságosabb eljárást és az állandóságot helyezte, ez a jelleg maga is természetes következményül vonta maga után azt, hogy az új vámpolitika magában nagyobb mérvű változásokat nem épen fog előidézni a nemzetközi forgalomban.

A világ közgazdasági állapotaiban évek óta uralkodó nyomott helyzet természetesen az osztrák-magyar vámterület forgalmában is kifejezést talál és egyes termelési ágak a nemzetközi verseny súlya alatt kedvezőtlen képet nyújtanak; ámde ha ezekhez a bajokhoz még az 1891-ig uralkodott vámpolitikai feszély is járulna, ha Németország, a Svájc,

Olaszország, Oroszország, Belgium részéről is például az a folytonos bizonytalanság fenyegetne, a mely, lehet mondani, majdnem évnegyedenként Franciaország vámpolitikai törekvésében nyilvánkozik és a mely az ezen országgal üzleti összeköttetésben álló vállalatokat teljes bizonytalanságban tartja, akkor a helyzet bizonyára súlyosabb és kellemetlenebb lenne.

A szóban álló szerződések káros hatását adatokkal igazolni senki sem tudja és nem is fogja; előnyei számos árú nagyobb forgalmában és kedvezőbb mérlegében nyilvánkozik; legnagyobb előnye pedig — az, hogy a közgazdasági életbe a nemzetközi békét hozta és a folytonos vámemelések kölcsönös licitációját megszüntette — évenként érezhetőbbé lesz, minél jobban meggyőződnek az érdekeltek arról, hogy újabb vámvédelem utáni törekvésük 1903-ig hasztalan és ezen hiú remény mellőzésével saját gazdaságuk gondos ápolásban keresik egyedül megélhetésük és virágzásuk eszközét.

MATLEKOVITS SÁNDOR.

A MAGYAROK KIVÁNDORLÁSA AMERIKÁBA.

FELOLVASTATÓIT A MAGYAR TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK 1895. ÉVI
DECEMBER HÓ 9-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.

I.

Az északamerikai Egyesült-Államok rendkívüli emelkedésüket jórészben a nagymérvű bevándorlásnak köszönhetik; az Unió első elnökei éles szemmel felismerték, hogy az új köztársaság csak akként fog rövid idő alatt hatalmas kulturállammá fejlődni, ha erejét Európa népeinek jelentékeny rajaival képes gyarapítani, és ez okból arra törekedtek, hogy az európaiak bevándorlását lehetőleg megkönnyítsék. Az elért siker talán legvérmesebb reményeiket is túlhaladta. 1820-tól 1890-ig az angol és német faj egymaga több mint tíz millió bevándorlóval növelte az Unió népességét, s ezen néptömegnek az eredeti lakossággal való teljes összeforrása szilárd alapját vetette meg az új nagyhatalomnak. De a vándormozgalom abban a mértékben, a mint mindig nagyobb arányúvá fejlődött, lassankint elvesztette eredeti jellegét és más eredményekre vezetett, mint a mit vele előmozdító czéloztak volt. Abban a mértékben, a mint a szabad föld kevesbedett, majd teljesen elfogyott, a bevándorlók helyzete is súlyosabbá, jövőjük bizonytalanabbá vált. A hirtelen és biztos meggazdagodás kora elmúlt, a munkakinálat csökkent s a bevándorlók nagy része, mely teljesen pénz nélkül vagy csak néhány fillérrel zsebében lépett az ígért földjére, kereset hiányában a végső nyomorba sodortatott. De maguk a bevándorló néprétegek is megváltoztak, és pedig korántsem előnyösen. Évről-évre nagyobb számmal kezdtek beözönlenni oly idegen elemek, melyeknek fentartását csakis a szegényházak biztosíthatták, vagy a melyek a legjobb esetben is egyedül a hirtelen meggazdagodás vágyától vezéreltetve, az Egyesült-Államok népességével egybeolvadni még csak nem is igyekeztek. A bevándorlás, melyet előbb a kormány maga óhajtott és támogatott, élelmes ügynökök jövedelmező üzletévé alacsonyodott le; az angolokon és németeken kívül mindig nagyobb arányokat öltött az olaszok, oroszok, lengyelek, csehek és

magyarok bevándorlása, kik túlnyomó számban nem saját elhatározásukból, hanem a kivándorlási ügynökök csábításainak engedve szálltak hajóra. »Ezen újabb bevándorlók közt nagyon sok az olyan idegen elem, mely az amerikaiakkal vegyülni nem képes. Ez elemek az amerikai élet szabadságát megérteni nem tudják s akaratlanul állnak vele szemben; a társadalmi érintkezés folyamata nem képes őket asszimilálni vagy az amerikai polgárisodás tudatára ébreszteni. Nyelvöket, szokásaikat, nevelésüket, műveltségüket, politikai képességüket, egy szóval egész szellemi és társadalmi lényöket mély űr választja el az amerikai élet alapfeltételeitől. E bevándorlók legnagyobb részének óhaja és gondolkozása nem megy túl az életfentartás szükségletein. Hogy ezeket kielégítsék, és ha lehet valamivel jobban kielégítsék mint otthon, ez az egyedüli rúgó, mely őket a dollárok hazájába űzte s ha ábrándképeik megvalósulnak, legfőbb céljokat elérték. Legtöbbször eszébe sem jut, hogy az Egyesült-Államok polgári jogát is megszerezhetné; az állam törvényeivel megismerkedni, nyelvét elsajátítani szükségtelennek tartja. Sokan évekig élnek az Unióban s lakóhelyük legközelebbi környékét is alig ismerik, hazai nyelvükön kívül más nyelvet nem beszélnek. Nincs is rá okuk, hogy hazai szokásaiktól megváljanak, és sajátos életmódjuk ellenére cselekednének, ha az amerikai népek magasabb életigényeit elsajátítani igyekeznének. A legrosszabbul fizetett európai munkás igénytelenségével és soká elhanyagolt s kevésbé képzett népek műveletlenségével lépnek be az amerikai szabadságba. Csoda-e, ha a helyett, hogy e szabadság őket felemelné, inkább annak áldozataivá válnak? Az amerikai állami és társadalmi rend megszilárdításának ők nem öntudatos és tevékeny munkásai, ellenkezőleg tehetetlen eszköz gyanánt kiméretlenül kihasználhatja őket bárki, a ki az út mellől felszedni akarja.«¹⁾

E sötét színekben ecsetelt kép hiven tükrözi vissza azt a helyzetet, melyet a legújabbkori bevándorlások az Egyesült-Államokra nézve teremtettek. Az Unió államférfiainak figyelmét nem kerülhette ki a viszonyoknak ilyenén kedvezőtlen alakulása s immár oda irányul törekvésük, hogy a bevándorlást lehetőleg bizonyos határok közé szorítsák. Első kísérleteik azon népelemek távoltartását célozták, melyek önnön erejükből megélni képtelenek lévén, az állam terhére esnek; a kívánt eredmény azonban elmaradt. Szigorubb intézkedések csak 1887 óta történtek, a midőn a törvényhozás az előzetesen szerződött munkások, majd a testi és szellemi fogyatékosokban szenvedők, a fegyenczek, a teljesen keresetképtelen egyének, a 16 éven felüli analfabeták s az élet vagy a vagyon

¹⁾ *Eugen von Philippovich. Die Vereinigten Staaten und die europäische Auswanderung. (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, VI. Band, p. 263.)*

biztonságát veszélyeztető szövetkezetek tagjainak partra szállását megtiltotta. E tilalmat a kormány 1892-ben az összes harmadosztályú utasok bevándorlására terjesztette ki s ezzel — úgy látszik — megtalálta a legeslegszegényebb népelemek távoltartásának sikeres módját.

A mindinkább fokozódó kivándorlási mozgalom első nagyobb hullámverése a hetvenes években jutott el hazánkig, de nagyobb arányokat e mozgalom nálunk csak a nyolczvanas évek óta öltött, tehát abban az időben, a midőn a kivándorlás aranykora már tünedezni kezdett és az Egyesült-Államok immár védekezni igyekeztek a mindinkább elfajuló bevándorlás ellen. És nem tagadhatni, hogy az ezt célzó rendszabályok létrejöttében a magyarországi kivándorlásnak is volt némi része. Hazai kivándorlóink nagyobbbrészt oly néposztályokból kerültek ki, melyeknek elköltözését idehaza — a hol népfőlöslégünk sehol sincs — súlyosan éreztük és fájlalhattuk ugyan, de melyek az annyival fejlettebb amerikai viszonyok mellett az Óceánon túl nem tartoztak a szívesen látott elemek közé. Amerikai lapokban és hivatalos jelentésekben gyakoriak a panaszok, hogy a magyarok (kik alatt túlnyomó számban felföldi tótjaink értendők) a legprimitívabb igényű emberek, kik az amerikai viszonyokhoz képest rendkívül alacsony munkabérrel érik be s ezért a nagyobb igényekhez szokott amerikai munkások kereseti viszonyait tetemesen megrontják. Magyar munkásoknak Amerikába való tömeges szállítására az Egyesült-Államok egyes részein kiűtött sztrájkok adták meg az alkalmat; élelmes ügynökök olcsóbb munkáskéz megszerzésére törekedtek s ez okból figyelmüket oly vidékekre fordították, a honnan bár műveletlenebb, de éppen ezért kevesebb igényű népet remélhettek a kivándorlás ügyének megnyerni. Így vonták be először Csehországot, azután Magyar- és Lengyelországot, majd Orosz- és Olaszországot a kivándorlás hálózatába. A magyarokat (kiknek első tömeges szállitmánya 1877-ben érkezett az Egyesült-Államokba), 1882-ben és 1883-ban ugyan sok helyről kiszorították az orosz zsidók, kik még olcsóbban álltak munkába; 1888-ban viszont honfitársaink szorították ki a szivargyárakban alkalmazott szlávokat, mert négy dollárral kisebb hetibérrel érték be, mint amazok. Pennsylvánia szénterületeiből is a magyar munkások elől voltak kénytelenek a bennszülött amerikaiak hátrálni. Érthető, hogy az amerikaiak ilyen jövevényeket, kik őket előbbi kedvező kereseti viszonyaiktól megfosztják, nem látnak szívesen s hogy a *hungarian* név az Unió sok helyén gyűlölt. Szemökre vetik, hogy e jövevények a népesség legműveletlenebb elemei, melyeknek harmadrésze, sokszor fele irni-olvasni nem tud; hogy a bányáknál és vasutaknál az olaszok után a magyarországi tótok a legolcsóbb munkások, kik 45 cent napszámmal is beérik, nyomorúságos, túlszűfolt

lakásokban tengődnek s ocsmány eledelekkel táplálkoznak. »Afrikába hittérítőket küldünk — kiáltott fel a bevándorlások egy ellenese — ide pedig ezrével szállítjuk ezeket a pogányokat.« Pittsburg környékén a kokszt-kemenczékben többnyire ők dolgoznak s nem ismernek munkaszünetet, miért egy sztrájk alkalmával a magyarok és amerikaiak közt harczra is került a dolog, a mint korábban az olaszok és amerikaiak közt is nem egyszer folyt már vér.¹⁾ Növeli az elkeseredést még az, hogy a beözönlő magyarok legnagyobb része olyan földhöz tapadt szegény, ki alig néhány forinttal zsebében lép Amerika földjére. A felföldön még mindig az a hit van elterjedve, hogy az Egyesült-Államok ingyen szállítják át a kivándorlókat és ez a balga hit éppen a legszegényebbeket serkenti kivándorlásra s kergeti az ügynökök karjaiba, kik e hitet természetesen a maguk hasznára zsákmányolják ki. A bécsi amerikai főkonzul írja hivatalos jelentésében, hogy egy izben négy magyar földmíves jelent meg nála s tőle nemcsak szabad hajózási jegyet, hanem egyuttal utalványt is kért mezőgazdasági berendezkedésükre azon darab földön, melyet az Egyesült-Államok kormánya ingyen fog nekik átengedni, mihelyt partra lépnek. Alig volt annyi pénzük, hogy hazájukba visszautazhassanak és nagyon csudálkoztak, midőn a főkonzul arról értesítette, hogy valamely lelketlen ügynök rászedte őket; azt mondták, hogy hazájukban mindenki azt hiszi, hogy az Egyesült-Államok kormánya ingyen szállít át mindenkit, a ki oda kivándorolni akar.²⁾ Az amerikai jelentésekből kitűnik, hogy valamennyi bevándorló közt a magyarok hoznak magukkal legkevesebb pénzt; New-Yorkban 1892. év első felében 13.149 magyar kötött ki, ezek közül csak 150-nek volt több mint száz dollárja, tizenháromezer ennél kevesebb pénzzel érkezett Amerikába, és mert soknak semmije sem volt, az egy főre eső átlagos pénzmenyiség nem rúgott többre 11.42 dollárnál, míg a francia kivándorlók átlag 56, a németek 35, az angolok 26 dollárral rendelkeznek kikötéskor s egy tizedrészök száz dollárnál nagyobb vagyont hoz magával.³⁾ Nem egy magyar kivándorlónak hónapokon keresztül kell keserves munkát végeznie, hogy a nagy tengeri út költségeit ledolgozza s a zsaroló ügynökök kielégitse. A kivándorlóknak ez a része jár legrosszabbul, mert az ügynök minden képzelhető módon csalja és zsarolja a szegény tudatlan népet, mely elhagyatva, tájékozatlanul

¹⁾ Dr. Márki Sándor. Amerika s a magyarság. (Földrajzi Közlemények XXI. kötet, 91. lap.)

²⁾ Reports of Diplomatic and Consular Officers concerning Emigration from Europe to the United States. Washington 1889, p. 95.—Philippovich, id. m. 286. lap.

³⁾ Quarterly Report relative to the Imports, Exports, Immigration and Navigation of the United States. 1892—93. No. 2. Washington 1893. 410. lap.

áll egy új, előtte idegen és érthetetlen világban, a hol a létérti küzdelem a legerősebb akaratot és tudást is próbára teszi. Valóban bámulatra méltó az a tudatlanságában merész elszántság, melylyel a felvidéki tót neki mer indulni egy ismeretlen világnak, azt sem tudva, hogy Amerika mely részébe viszik őt. Némelyeknek sikerül a merész vállalkozás és példájuk másokat is oda vonz; de sokan elmerülnek a nagy küzdelemben, mások csalódva térnek vissza vagy vándorolnak tovább Dél-Amerikába, a legtöbb pedig csak végzetlen nélkülözések és fáradalmak közt, erejének végső megfeszítésével bírja existenciáját biztosítani vagy jobb életre szert tenni, mint a milyen neki hazájában osztályrészsül jutott. Felvethetnők persze a kérdést, hogy ennyi erőmegfeszítés mellett nem lettek volna-e képesek idehaza is megélni? Amott érvényesíteniök *kellett* akaraterejüket és tehetségüket, hogy nyomorult módon el ne pusztuljanak, míg otthon, családjuk s barátaik körében mégis csak tovább tengethették volna valahogy életüket, a nélkül, hogy szokott indolenciájukból fel kellett volna magukat rázatni. Az amerikai élet kétségtelenül megszilárdítja akaratukat s megalapítja önállóságukat; a kik hazájokat még viszontlátják, gazdag tapasztalatokkal térnek oda vissza és sokan meg nem vetendő vagyont is hoznak magukkal. De a kivándorlók nagy része mégis veszve van hazájára nézve s ezt a veszteséget egykönnyen nem pótolhatja semmi.

II.

Mióta a kivándorlás hazánkban nagyobb mérvet kezdett ölteni, a hatóságok és a társadalom figyelme is reá terelődött; a vármegyei hatóságok figyelemmel kísérik a kivándorlás alakulását s a kivándorlók számáról adatokat is gyűjtenek, melyek — bár hézagosak is — a kérdést mégis többféle szempontból megvilágítják. Az ezen úton gyűjtött adatok alapján a belügyministerium által 1882-ben egybehívott enquete, valamint az országos gazdasági egyesület foglalkozott a kérdéssel; utóbb *Láng Lajos* Magyarország statisztikája című munkájában (I. kötet 454—461. l.), valamint az orsz. statisztikai hivatal az 1890. évi népszámlálási munkában (I. kötet 71* lap) tárgyalta a kivándorlás közgazdasági jelentőségét. Meddő munkát végeznénk, ha az ezen munkákból eléggé ismeretes adatokat itt újra ismételtnék. Célunk ezen kérdést azon statisztikai feljegyzések alapján tárgyalni, melyeket az Egyesült-Államok treasury departmentjének statisztikai hivatala az Egyesült-Államokba irányuló bevándorlásról visszafelé 1820-ig közöl. E hivatal kiadványai Magyarországra vonatkozólag 1861-ig mennek vissza s különösen a hetvenes évektől kezdve igen bő és becses anyagot szolgál-

tatnak a magyarországi kivándorlás megítélésére, a mennyiben a kivándorlóknak nem, kor és foglalkozására vonatkozó tüzetes adatokat közölnek s a mozgalom alakulását több egyéb szempontból is megvilágítják.¹⁾

Az ezen hivatalos közleményekben közzétett gazdag anyagnak eddig csak főbb adatai használtattak fel irodalmunkban, azért indokoltnak tartjuk, hogy a Magyarországra vonatkozó statisztikai anyagot a maga teljességében mutassuk be s ennek alapján igyekezzünk ezen, hazánkra nézve nagy jelentőségű kérdésre némi világot deríteni. Ezzel kapcsolatban hivatkozni fogunk azon adatokra is, melyeket a hamburgi és brémai statisztika az ezen kikötőkben hajóra szállott magyar kivándorlókról 1871. óta közléstesz.

Az amerikai statisztika a magyar kivándorlás történetét 1861-ig vezeti vissza. A hatvanas években honfitársaink csak szórványosan léptek Amerika földjére: nem a politikai viszonyok ziláltsága — mint az ötvenes években — hanem az inség és keresethiány készítette hazánkfiait erre, akik első ízben 1865-ben vándoroltak ki nagyobb számmal — háromszázhuszonketten — tehát többen, mint azon évben Ausztriából, a mely egyébként állandóan nagyobb összeggel szerepel a kivándorlók közt. A kivándorlás azonban a hatvanas években — a mennyiben az amerikai statisztikának hitelt lehet adni — igen szórványos volt s az évtized végén teljesen meg is szűnt. A hetvenes évek beköszöntése a szomszéd Ausztriában nagyra fokozta a kivándorlás iránti hajlamot s e jelenség hazánkra sem maradhatott hatás nélkül. A kivándorlók száma két év alatt felszökött ezerre, de ezután ismét alászállott s 1878-ig 400 és 900 közt ingadozott, megfelelőleg Ausztriának, a hol a kivándorlás ezen idő alatt szintén csak csekély ingadozásokat mutatott, de átlag nyolczszor-tizszer akkorra volt, mint hazánkban. 1880-ban beállott a nagyobb-mérvű és tömeges kivándorlás: ekkor már hatezernél több honfitársunk indult Amerikába, 1882-ben már megkétszereződött e szám s három éven át tíz és tizenkét ezer volt azoknak a száma, kik az Oczeánon túl próbáltak szerencsét. Erre némi csekély csökkenés állott be, de 1886. év óta ismét fokozott mértékben nyilvánult a vándorhajlam; ekkor már tizennyolcezer embernél több indult az Egyesült-

¹⁾ Az idevágó hivatalos adatok a következő kiadványokban közölhetnek.

Quarterly Report of the Chief of the bureau of Statistics, treasury departement, relative to the Imports, Exports, Immigration and Navigation of United States.

Annual Report and Statements of the Chief of the bureau of Statistics, on the Commerce and Navigation of the United States. Washington.

Summary Statement of the Imports and Exports of the United States. Washington (havonkint).

Államokba, majdnem annyi mint Ausztriából, mely eddig jóval nagyobb néptömeget bocsátott volt útnak. A következő három évben beállott apadás csak múltó természetű volt; 1890-ben már ismét új lendületet vett az amerikai kivándorlás ügye s azóta évről-évre több hazánkba keresett új otthont az óceánon túl: 1890-ben már 24,994 magyar kötött ki Amerika partján, a reá következő évben 27,548 s 1892-ben nem kevesebb mint 32,683, a legnagyobb szám melylyel eddig hazánk a kivándorlások statisztikájában szerepelt. Azóta a kivándorlók száma örvendetes módon apadt; de ha figyelembe vesszük, hogy 1861-től 1893-ig nem kevesebb mint 236,975 honfitársunk vándorolt ki az Egyesült-Államokba, nem zárkozhatunk el azon meggyőződés elől, hogy itt valóban komoly és közgazdaságunkra, de egész nemzeti fejlődésünkre nézve főfontosságú mozgalommal van dolgunk.

A kivándorlásnak évről-évre való alakulását a következő felsorolás mutatja:

É v	Kivándorlók száma	100.000lakos közül kívándorolt	É v	Kivándorlók száma	100 000lako közül ki-vándorolt
1861	2	0 ^o	1881	6.756	43
1862	17	0 ¹	1882	11.602	73
1863	28	0 ²	1883	12.308	76
1864	40	0 ³	1884	10.708	66
1865	322	2	1885	9.181	56
1866	45	0 ³	1886	18.110	109
1867	25	0 ²	1887	14.301	86
1868	8	0 ^o	1888	12.856	76
1869	—	—	1889	15.746	92
1870	1	0 ^o	1890	24.994	144
1871	119	0 ⁷	1891	27.548	158
1872	1.032	6	1892	32.683	187
1873	892	6	1893 ¹⁾	26.219	148
1874	852	6	<i>Összefoglalás évtizedek szerint :</i>		
1875	747	5			
1876	475	3	1861—70	488	0 ³
1877	540	4	1871—80	13.475	8 ⁸
1878	632	4	1881—90	136.562	82 ¹
1879	1.518	10	1891—93	86.450	18 ¹
1880	6.668	43	Összesen	236.975	—

Itt talán nem lesz érdektelen, ha annak jellemzésére, hogy a magyarországi kivándorlás más államokéhoz képest minő kiterjedést ért el, néhány nemzetközi összehasonlító adatot is közlünk. Ezekből kitűnik, hogy a magyar bevándorlók az utolsó két évben az összbevándorlók hatodfél százalékát tették immár s így számra csak Németország, Olaszország, Oroszország, Skandinávia, Angolország, Írország és Ausztria múlta felül.

¹⁾ 1894. év első felében Magyarországból 4.652 egyén vándorolt be az Egyesült-Államokba.

1869-től 1892-ig az Egyesült-Államokba bevándorolt ¹⁾:

	1861—70	1871—80	1881—90	1891—92	Az összes bevándorlók százalékos eloszlása egyes országokra			
					1861-70	1871-80	1881-90	1891-92
Magyarországból	488	10.074	127.681	65.602	0'02	0'36	2'44	5'54
Ausztriából	7.312	62.895	226.038	85.576	0'32	2'24	4'30	7'23
Belgiumból	6.734	7.221	20.177	7.340	0'29	0'26	0'38	0'62
Dániából	17.094	31.771	88.132	21.252	0'74	1'13	1'68	1'80
Franciaországból	35.984	72.206	50.464	13.291	1'55	2'57	0'96	1'12
Németországból	787.468	718.182	1.452.970	244.312	31'02	25'54	27'70	20'65
Olaszországból	11.728	55.759	307.309	138.191	0'51	1'98	5'86	11'68
Németalföldből	9.102	16.541	53.701	12.466	0'39	0'59	1'02	1'05
Skandináviából	109.298	211.245	568.362	107.157	4'72	7'51	10'84	9'05
Oroszországból	4.536	52.254	265.088	192.615	0'20	1'86	5'05	16'28
Spanyol, Portugál	8.493	9.893	6.535	5.657	0'37	0'35	0'12	0'48
Svájczból	28.286	28.293	81.983	14.219	1'00	1'00	1'56	1'20
Angolországból	568.128	460.479	657.498	104.575	24'54	16'38	12'53	8'84
Skótszágból	38.768	87.564	149.869	24.077	1'68	3'11	2'86	2'03
Irországból	435.778	436.871	655.482	111.173	19'82	15'54	12'49	9'40
Más európai államokból	210	656	10.313	4.954	0'01	0'02	0'20	0'42
Összesen								
Európából	2.064.407	2.261.904	4.721.602	1.152.457	89'18	80'44	89'99	97'39
Más földrészekből	250.417	550.287	525.011	30.946	10'82	9'56	10'01	2'61
Mindössze	2,314.824	2,812.191	5,246.613	1,183.403	100'00	100'00	100'00	100'00

A magyar kivándorlók kivétel nélkül a keleti államok kikötő városaiban vagy a parthoz közelebb eső városaiban állapodnak meg először s onnan oszolnak szét az Egyesült-Államok minden részébe. New-York városa egymaga magához vonzza a kivándorlóknak több mint kilencz-tized részét és csak elenyésző csekély az a töredék, mely másutt köt ki; a többi kikötők közül csakis Baltimore és Philadelphia szerepelnek még számbavehető összegekkel, míg Bostonban és Charlestownban már csak egyesek kötnek ki, más kikötőkbe pedig csak elvétve téved magyar ember. A nagy előszeretettel, melylyel a magyar kivándorlók az Unió keleti parti városait keresik fel, arra utal — a mint már fentebb is említettük — hogy kivándorlóink nem határozott célzattal érkeznek Amerikába, hanem a legközelebb eső s legkönnyebben elérhető kikötőket keresik fel: csak amerikai talajra akarnak

¹⁾ Quarterly Report 1892—93. Nr. 2., 393—394. lap. Az évek június 30-án záródnak.

lépni, a nélkül, hogy tudnák, letelepedésükre alkalmasak-e azon város viszonyai, a hol az Egyesült-Államok ígéret-földjét érik.

A magyarországi kivándorlók közül partra szállott:

	Az 1890-91. évben	Az 1874-1891 években
New-York	26.363	153.747
Philadelphia	573	2.149
Baltimore	1.396	6.779
Boston és Charlestown . .	34	682
New-Orleans	—	60
Portland és Falmonth . . .	—	1
Key-West	—	49

E tekintetben különben figyelembe veendő, hogy azon (túlnyomóan német és angol) hajózási vállalatok, melyeknek hajóit kivándorlóink igénybe veszik, leginkább az említett három város kikötőit keresik fel s így a kivándorlók zöme természetsszerűleg ott lép az amerikai földre. Az a jelenség azonban, hogy az Egyesült-Államokban élő magyarok három-negyedrésze Pennsylvania, New-York és New-Jersey államokban telepedett le, bizonyítéka fentebbi állításunknak, holott a távolabb fekvő nyugati államoknak idegenektől még kevésbé elárasztott földje bizonyára szebb jövőt ígérne kivándorló honfitársainknak.

A kivándorlóknak *nem és kor* szerinti kimutatásai igen fontos következtetést engednek vonni az egész mozgalom irányára és jelentőségére. A kivándorlás közgazdasági jelentősége ugyanis lényegileg attól függ és a szerint ítélendő meg, hogy a kivándorlás végleges avagy csak ideiglenes jellegű-e, azaz hogy a kivándorlók oly szándékkal távoznak-e hazájukból, hogy oda többé vissza ne térjenek, vagy pedig csak egy időre hagyják oda hazájukat s néhány kedvező év után a midőn némi tőkére tettek szert, ismét vissza is térnek oda. Az utóbbi esetben a kivándorlók családjaikat rendszerint idehaza hagyják hátra — s ez a legtöbb esetben egyúttal visszatérésük záloga, — az előbbi esetben ellenben családos-tól indulnak útnak.

Az ideiglenes kivándorlás célja rendszerint csak a hirtelen meggazdagodás s ekként kevésbé káros az országra, mert a visszatérő kivándorlók megtakarított fillérei némi kárpótlást nyújtanak azon veszteségért, mely az országot távollétük alatt a munkaerő megcsappanása és ebből folyólag a munkáviszonyok kedvezőtlen alakulása következtében érte. Nem úgy a végleges kivándorlás, mely ezer és ezer hasznavehető polgárától fosztja meg az országot s így népességében ürt hagy hátra, mely mindenképen káros.

Könnyen érthető, hogy minél nagyobb arányokat ölt a kivándorlás és minél erősebbek a kivándorlásra ösztönző okok,

annál gyakoribbá válik a kivándorló *családok* száma, úgy hogy ezeket bizonyos mértékig a kivándorlás jellemzőinek tekinthetnők. A meddig ugyanis a kivándorlásra csak esetleg vagy lényegtelen okok — mint alkalmi csapások, kíváncsiság, utánzási ösztön stb. — hatnak, az leginkább csak családtalan embereket kerít hálójába, s csakis ott és akkor, a hol és a mikor a megélhetés lehetetlenségének komoly tényezője vergődik túlsúlyra, áll elő természetszerűleg az a jelenség, hogy egész családok — túladva esetleg ingatlan vagyonukon — útra kelnek azon szándékkal, hogy hazájokba visszatérni többé nem fognak.

Ekként — bizonyos mértékig — a kivándorló családok arányát tekinthetnők a kivándorlás komoly vagy aggasztó voltának leghelyesebb mérvéül s ez okból kétszeresen sajnálandó, hogy az amerikai statisztika adataiból — a családi állapot kitüntetésének hiányában — erre közvetlen felvilágosítást nem kapunk. Némiképpen következtetés vonható azonban e kérdésre a kivándorlók *nemének és korviszonyának* alakulásából. Minél több család vándorol ki, annál több nőt és gyermeket fognak a kivándorlók közt találni, viszont a felnőtt férfiak aránya ezzel együtt csökkenni fog. E tekintetben a magyarországi kivándorlásban azon örömdetes jelenség tapasztalható, hogy a nők és gyermekek aránya nem hogy emelkedné, hanem évről-évre csökken, ellenben a felnőttek feltűnően emelkedik. A hetvenes években még a kivándorlók két ötöd része s annál több nő volt, azóta arányszámuk folyton csökken s ma egy negyednél alig rúg többre. Figyelemre méltó különösen a nőnem csökkenése az idősebb (40 éven túli) korban, a hol — az egyes években mutatkozó ugrásszerű kivételek daczára, melyek az esetek csekély szánából magyarázhatók, — a lassankénti csökkenés 38°/_o-ról 10-re, sőt 8-ra szembetűnően nagy. A 15—40 évesek közt a csökkenés jóval kisebb, de szintén félreismerhetetlen.

Száz kivándorló közt volt ugyanis nő:

1871—1875	39.9
1876—1880	33.9
1881—1885	25.1
1886—1890	26.7
1891—1892	26.3

és a gyermekek leszámitásával, csakis a felnőtt korosztályokban

	a 15—40 évesek közt	a 40 éven f túliak közt
1874—1875	30.8	38.2
1876—1880	23.4	31.6
1881—1885	21.6	18.9
1886—1890	24.4	16.7
1891—1892	25.6	10.7

A nemzetközi összehasonlítások arról tanuskodnak, hogy a magyar kivándorlók közt a nők aránylag igen ritkák; csakis

egy állam, Olaszország kivándorlói közt van még kevesebb nő, mint hazánkiai közt. Az Egyesült-Államokba az 1881--1890. években bevándorolt idegenek közt általában 61¹/₀ férfi és 38⁹/₀ nő volt. A főbb államok szerint ekként alakult a viszony:

	100 kivándorló közt volt férfi	nő
Irország	51 ⁰	49 ⁰
Németország	57 ⁶	42 ⁴
Skandinávia	61 ⁰	39 ⁰
Anglia	61 ³	38 ⁷
Svédország	61 ⁶	38 ⁴
Ausztria	62 ⁰	37 ¹
Oroszország	65 ⁸	34 ²
Magyarország	73 ⁸	26 ²
Olaszország	79 ⁴	20 ⁶

A *korosztályok* eloszlását illetőleg feltűnő a gyermekek számának az idő folyamában mutatkozó következetes csökkenése 28⁰/₀-ról 8-ra és evvel szemben a munkakereső korban álló (15—40 éves) egyének arányának emelkedése 59-ről 84-re. Száz magyar kivándorló közt volt ugyanis:

	0—15 éves	15—40 éves	40 éven túl
1873—75	28 ⁰	59 ⁰	13 ⁰
1875—80	23 ⁹	65 ⁹	10 ²
1880—85	17 ²	72 ¹	10 ⁷
1885—90	13 ¹	76 ⁷	10 ²
1890—93	8 ⁰	84 ²	7 ⁸

A férfiak közt általában véve számosabbak a munkakereső korban álló egyének, mint a nők közt, de számuknak viszonylagos szaporodása mind a két nemnél egyaránt felismerhető. A 15—40 évesek aránya volt ugyanis:

	a férfiak közt	a nők közt
1873—75	62 ⁵	45 ⁵
1875—80	70 ⁰	57 ⁹
1880—85	76 ⁰	61 ⁴
1885—90	79 ⁷	68 ⁴
1890—93	85 ¹	81 ²

Ezen adatok határozottan arra utalnak, hogy a kivándorlás nagymérvű elterjedésével a kivándorló családok elszaporodásával korántsem tart lépést, ellenkezőleg az összkivándorláshoz viszonyítva évről-évre csökken azon esetek száma, a midőn egész családok vándorolnak ki s mindig nagyobb számmal indulnak útnak olyanok, kik vagy nőtlenek, vagy családjukat Magyarországon hagyták vissza.

A kivándorló elemek sajátságos családi s korösszetétele világosan felismerhető, ha azt az ország összlakosságának megfelelő viszonyaival állítjuk szembe. Ha a kivándorlás a nép minden rétegét — a családokat és az egyedül állókat — egyaránt tizedelné meg, a kivándorlók körében az összlakos-

ságához hasonló kormegoszlás volna várható. Az amerikai statisztika adatai szerint ez korántsem áll; a kivándorlók közt ugyanis feltűnően több felnőtt egyént találunk, mint az össznépességben, a gyermekek és öregek száma ellenben jóval csekélyebb, mint az országos átlagban. Ezenkívül a kivándorlók kormegoszlásának az évek folyamán konstatalható módosulása éppen ellenkező irányban halad, mint azon változások, melyeket Magyarország népességének korstatisztikájából ismerünk.

Ime a kivándorlók és az össznépesség korviszonyainak százalékos egybevetése:

		0—15 éves	15—40 éves	40 éven túl
Magyarországi kivándorlók	{ 1873—75	28 ^o	59 ^o	13 ^o
	{ 1875—80	23 ^o	65 ^o	10 ^o
	{ 1880—85	17 ^o	72 ^o	10 ^o
	{ 1885—90	13 ^o	76 ^o	10 ^o
	{ 1890—93	8 ^o	84 ^o	7 ^o
Magyarország össznépsege	{ 1870	37 ^o	40 ^o	22 ^o
	{ 1881	35 ^o	39 ^o	25 ^o
	{ 1891	36 ^o	37 ^o	25 ^o

A korviszonyok nemzetközi összehasonlítása még jellemzőbb eredményekre vezet, mint a nemi arány. Általánosságban várható, hogy a mely nemzet kivándorlói között kevés a nő, ott a gyermekek száma sem lehet nagy. Mert a nők leginkább csak akkor vándorolnak ki, ha férjüket követik s ez esetben rendszerint az egész család hagyja el régi lakóhelyét, tehát a kivándorló gyermekek száma is emelkedik. A kivándorlási statisztika általánosságban igazolja ezen feltevést, bár van egy nevezetes kivétel is, Írország, a hol a legtöbb nő vándorol ki s mégis legkisebb a kivándorló gyermekek száma. Magyarország azonban itt is az által tűnik ki, hogy kivándorlói közt — Írország után — a legkevesebb gyermek van, a mint a nők aránya tekintetében is utolsóelőtti helyen állott. A főbb államok kivándorlói közt a kormegoszlás (az 1881—1890. évi adatok szerint) a következő:

100 kivándorló közül			
	15 éven aluli	15—40 éves	40 éven túli
Németország	26 ^o	62 ^o	11 ^o
Oroszország	24 ^o	65 ^o	9 ^o
Skótszág	24 ^o	65 ^o	10 ^o
Anglia	23 ^o	65 ^o	11 ^o
Ausztria	22 ^o	66 ^o	11 ^o
Skandinávia	18 ^o	73 ^o	8 ^o
Olaszország	15 ^o	69 ^o	15 ^o
Magyarország	14°	71°	10°
Írország	14 ^o	78 ^o	7 ^o

Ugy a nemi, mint a korviszonyok arra utalnak tehát, hogy a magyarországi kivándorlók közt aránylag csekély azon

esetek száma, a midőn egész családok vándorolnak ki s hogy ezen esetek évről-évre ritkulnak.¹⁾

III.

Áttérhetünk immár azon kérdés tárgyalására, hogy a népességnek mely rétegeiből került ki az a kétszázezer főnyi néptömeg, mely 1874-től 1892-ig hazánkból az Egyesült-Államokba kivándorolt. Az amerikai statisztika idevágó adatai rendkívül gazdagok s a kérdés jelentőségének megítélésében irányadók lehetnek. Ez adatok szerint a magyarországi kivándorlást az jellemzi legélesebben, hogy az értelmiség, a tanult és bizonyos irányban kiképzett elemek majdnem telje-

¹⁾ Mint említők, az amerikai statisztika adataiból a kivándorló családok száma közvetlenül nem ismerhető fel, meg van azonban annak lehetősége, hogy indirekt úton következtessünk rá. Az amerikai statisztika feljegyzéseiben oly elemek foglaltatnak, melyek az össznépesség megfelelő elemeivel arányba állíthatók olyformán, hogy az arányosításból az ismeretlen elem (a családok s családtagok száma) meghatározható. Számításunkhoz a Magyarbirodalom 1891. évi népszámlálásának következő négy elemét használjuk fel:

a) összlakosság	17,319,398
b) családfő (=család)	3,926,645
c) összes családtag	16,169,947
d) 0—15 éves gyermek	6,755,589

miből következik, hogy 1 családfőre esik 0—15 éves gyermek ($d : b =$ 1:27, és 1 családfőre esik családtag ($c : b =$ 4:12).

A kivándorlók statisztikájában a fentebbi négy elem közül csak kettőt, t. i. az összlétszámot (a) és a 0—15 éves gyermekek számát (d) ismerjük; ez elemek értékei a négy időszakra a következők:

	összlétszám (a)	gyermekek száma (d)
1875—80	6.644	1.587
1880—85	51.176	8.797
1885—90	76.505	9.988
1890—93	89.097	7.166

Mint hogy $d : b = 1:27$ és $c : b = 4:12$, így $b = \frac{d}{1:27}$ és $c = b \times 4:12$, minek alapján a kivándorlókra nézve a családok (b) és a családtagok (c) száma a következőkben állapítható meg:

	családok száma	családtagok száma
1875—80	923	3.803
1880—85	5.115	21.074
1885—90	5.808	23.929
1890—93	4.166	17.164

úgy, hogy az összkivándorlókból a családokra esik:

1875—80	57.2%
1880—85	41.2 »
1885—90	31.3 »
1890—93	19.3 »

a mi teljesen igazolja fentebbi állításunkat, mely szerint a családok részvétele a kivándorlók körében folyton csökken.

sen távol tartják magukat tőle és ez arra utal, hogy a képzett elem hazánk földjén is meg bír élni s csak az ámitott, tudatlan tömeg az, mely Amerikába kívánczik. Az említett 17 év alatt kivándorolt kétszázezer ember közül csak 416 tartozott a szellemi keresethez s az iparos és egyéb tanult foglalkozási ágak is csak 8.862 lélekkel vannak a kivándorlásban képviselve. Ellenben 190.000-nél többre rug azon tanulatlan, speciális szakmára képesítő ismeretekkel nem bíró egyének száma, kiknek kenyerét csak a nyers testi erő biztosítja, vagy kiknek — mint a nők legnagyobb részének és a gyermekeknek — önálló foglalkozásuk egyáltalában nincs. A nyers testi szolgálatra utalt tanulatlan néprétegek kivándorlásának ezen óriási aránya a magyarországi kivándorlás legsajátosabb és mondhatjuk egyuttal bizonyos tekintetben legszomorubb jellemvonása, mert oly néptömegeket von el hazánktól, melynek itthon megmaradhatása kizártnak éppenséggel nem látszik, mert a nyers testi munkás nincsen bizonyos foglalkozási ágakra utalva, hanem bármely foglalkozási ágban érvényesülhet. Hazánk e tekintetben kiválik valamennyi kivándorló állam közül, mert a tanulatlan elem sehonnan sem vándorol ki oly nagy arányban, mint Magyarországból. A kivándorlók tömegéhez Angol- és Skótország szolgáltatja a legtöbb intelligens elemet, kevesebbet Olasz- és Németország; a tanult (*»skilled«*) foglalkozások, melyekben az iparos elemek tulnyomók, hasonlóképen a két brit országban és a Németbirodalomban szerepelnek legnagyobb számmal a kivándorlók közt, míg Magyarországból, Olasz- és Irországból a durva munkáskéz távozik legnagyobb arányban. Ezer kivándorló közt volt ugyanis 17 évi átlag szerint:

	értelmiség	tanult	nem tanult	foglalk. nélkül és ismeretlen	A nemtanult foglalk. közt volt	
		foglalkozások			munkás	földműves
Magyarország	0·2	4·4	59·5	35·9	52·7	2·7
Ausztria . . .	0·4	7·6	40·7	51·3	23·5	6·2
Németbirodalom	0·6	11·3	29·7	58·4	15·0	8·7
Olaszország .	0·8	7·3	59·0	32·9	46·9	8·2
Angolország .	1·0	16·0	30·6	52·4	19·4	3·5
Skótország . .	0·9	24·6	25·7	43·2	10·8	3·8
Irország . . .	0·3	5·4	52·5	41·8	32·9	2·8
Skandinávia .	0·1	7·1	48·8	44·8	32·9	7·4
Oroszország .	0·2	7·7	41·2	50·9	30·8	4·3

A kivándorlási mozgalom eszerint az egyes államokban ellentétes irányban fejlődött; míg hazánk, Olaszország és Irország kivándorlóit közt a tanulatlan foglalkozások tulnyomók, addig Angolország, Skócia és a Németbirodalom népének kivándorlását a tanult elemek erős százaléka jellemzi, ezzel pedig lépést tart a foglalkozás nélküliek nagy száma, mely ismét a nők és gyermekek arányával mutat megegye-

zést. Ez utóbbi körülmény pedig arra utal, hogy egész családok kivándorlása főleg oly országokban ér el nagy fokot, a hol a tanult elemek vándorolnak ki nagy számban, míg azon államokat, melyeknek kivándorlói leginkább csak durva testi munkájukra támaszkodhatnak, jóval kevesebb nő és gyermek hagyja el. Nem arra utal-e ez, hogy leginkább a magasabb műveltséggel bíró kivándorlók viszik el magukkal családjukat is, ellenben azon elemek, melyek tanultság nélkül is merészen kockára teszik szerencséjüket, családjukat vagy otthon hagyják hátra, vagy családot egyáltalában még nem alapítottak? Oly kérdésekre mutattunk itt rá, melyek a kivándorlás megítélésében imminens jelentőségűek és kétségtelenül behatódó tanulmányozást is érdemelnek.

Vessünk még rövid pillantást arra, hogy a foglalkozási főcsoportok mely ágaiban szerepelnek kivándorlónk nagyobb számmal.

Az *értelmiség*, mint említők, igen csekély számmal van képviselve; egyes ágai közt legnagyobb számmal (160) a zenészek (nyilván cigányzenészek) voltak; továbbá 70 tanító, 29 orvos és sebész, 19 művész (színész), stb.

A *tanult foglalkozások* főcsoportjai voltak:

eledelipar	683
ruházati ipar	1.843
építőipar	317
fonó- és szövőipar	63
agyagipar	28
faiipar	743
fémipar	752
műszeripar	172
bőr- és papíripár	191
egyéb ipar	427
nem iparos (tanult) foglalkozás	3.529

A tanult foglalkozások közt volt eszerint iparos 5.185, nem iparos 3.529. A gyakoribb foglalkozási ágak voltak: szabó 1.038, cipész 604, ács és asztalos 629, kovács 436, mészáros 306, pék 208, fésűs 206, kőműves 151, czinműves 129, nyerges 113. A nem iparos foglalkozás közt a bányászat van legerősebben képviselve, 2.874 fővel; kivándorolt továbbá 328 irnok.

A *vegyes foglalkozások* közt volt:

szellemi foglalkozás	87
őstermelés	5.559
közlekedés	50
kereskedelem	2.963
vagyonából élő	14
személyes és testi szolgálat	110.151

A nagyobb összegekkel szereplő foglalkozási ágak itt: munkás és napszámos 105.621, földműves 5.512, cseléd és szolga 4.451, megnevezetlen kereskedő 2.376, házaló 478.

A foglalkozás nélküliek száma 71.382 volt.

Csak néhány főbb adatot ragadtunk ki az erre vonatkozó táblázatból, melynek gazdag anyaga mély bepillantást enged arra, hogy a kivándorlás népünk mely rétegeiből szedi áldozatait. Az évenkénti részletes adatok megfigyeléséből kitűnik, hogy vannak egyes iparágak, melyek évről-évre szolgáltatnak bizonyos — úgyszólván állandó — kontingenst a kivándorlók tömegéhez, míg mások csak bizonyos években szerepelnek nagyobb összeggel. Ez utóbbiak tükröztetik vissza azon eseteket, a midőn a kivándorlási ügynökök felbujtogatására egyes községekből hasonlóképen egyének csoportosan, vagy tömegesen ragadták kezükbe a vándorbotot s nem egy esetben a lakosságnak negyed-, sőt harmadrésze távozott el. Ily esetekben nem volna nehéz kinyomozni, hogy az illető kivándorló néptömeg mely községekből került ki; a jelen értekezés körén ez kívül esik, elegendőnek tartjuk megemlíteni, hogy ily tömeges kivándorlások a felsőmagyarországi bányavárosokból, nevezetesen Gölniczbányáról és Dobsinából ismételve történtek és hogy ezen tömeges mozgalom öt évre oszlik el; Amerikába vándorolt ugyanis 1885-ben 360, 1886-ban 284, 1889-ben 505, 1890-ben 698 és 1891-ben 898 magyar bányász. Ily feltűnő kivándorlások, melyek kétségkívül egy községből indultak ki (mi abból következtethető, hogy más években ezen foglalkozási ágak vagy csak igen gyéren, vagy egyáltalában nem fordulnak elő), még a következők: 1879-ben 23 kályhás, 1887-ben 21 kádár és 31 vasmunkás, 1889-ben 7 késes, 1880-ban 22 és 1887-ben 20 dohánygyári alkalmazott, 1889-ben 183 házaló. Tudjuk, hogy ugyancsak csoportosan történik a cigányzenészek kivándorlása is.

IV.

Az amerikai kivándorlás második, nem kevésbé fontos forrása a *német statisztika*. A magyar kivándorlók túlnyomó része Brémában vagy Hamburgban száll hajóra s így e két város kivándorlási statisztikájában kerül kimutatásra.¹⁾ E kikötővárosok statisztikája nem oly kimerítő és sokoldalú ugyan, mint az Egyesült-Államoké, de annyiból érdekes, mivel a világ minden részeibe folyó kivándorlást tünteti fel s így általánosabb, mint az amerikai felvétel. Hazánkat illetőleg annál fontosabb, mivel bátran tekinthető az összes oczeánon túli kivándorlás képéről.

Nem hallgathatjuk azonban el, hogy a két városból kiinduló magyarországi kivándorlás statisztikája korántsem vág

¹⁾ Tabellarische Übersichten des Hamburgischen Handels. Zusammen- gestellt vom handelsstatistischen Bureau Hamburg. (évenként).

Jahrbuch für Bremische Statistik. Herausgegeben vom Bureau für Bremische Statistik. Bremen.

össze az amerikai feljegyzésekkel. Az eltérések a hetvenes években csak százakra vagy annyira sem rúgtak, 1888 óta azonban állandóan ezreket tesznek, sőt 1892-ben a tizenkétezeret is meghaladták. A német statisztika általában véve több kivándorlót mutat ki, mint a mennyit az Egyesült-Államoké bevándorlókként tüntetnek fel s csak az utolsó két évben állott be az ellenkező eset. Az eltérések magyarázatát adni nincsen módunkban; a legvalószínűbbnek tartjuk, hogy a kétrendbeli statisztikában a honosság megállapítása nem történik egyöntetűen, vagy talán nem is a legnagyobb pontossággal s így a magyarok egy része ausztriai gyanánt vagy megfordítva vétetik számba. Eltérésnek különben már a dolog természeténél fogva kell lennie, mert a német kikötőkből elinduló és az amerikai parton kiszálló utasok tömege nem azonos. Nem tehető fel, hogy a kivándorlók közül az úton számossabban halnának meg; inkább valószínű, hogy a csak rábeszélte kivándorlók egy része időközben megváltoztatván szándékát, útjáról visszafordul. Ez eset lehetséges különösen azoknál, kik a német kikötőkből nem egyenesen Amerikába hajóznak, hanem először Angliába induló hajóra szállnak s csak onnan (leginkább Liverpoolból) veszik útjokat az Egyesült-Államok felé. A hamburgi statisztika ezen »indirekt« kivándorlókat 1882 óta külön mutatja ki. Ezek közül kétségkívül számosan elállnak eredeti szándékuktól, hiszen nagy részük minden pénz nélkül indul útnak, vak eszközei a kivándorlás üzérkedő ügynökeinek. E körülmény tekintetbe veendő, a midőn a magyar kivándorlás statisztikáját a kétféle adatok alapján szemügyre vesszük.

	Az amerikai kivándorlási statisztika szerint az Egyesült-Államokba kivándorolt	A hamburg-brémai kivándorlási statisztika szerint az Egyesült-Államokba kivándorolt		tehát a német statisztika szerint
1871 . . .	119	292	+	173
1872 . . .	1.032	590	—	442
1873 . . .	892	960	+	68
1874 . . .	852	907	+	55
1875 . . .	747	1.036	+	289
1876 . . .	475	608	+	133
1877 . . .	540	628	+	88
1878 . . .	632	797	+	165
1879 . . .	1.518	1.751	+	233
1880 . . .	6.668	8.754	+	2.086
1881 . . .	6.756	11.247	+	4.491
1882 . . .	11.602	17.472	+	5.870
1883 . . .	12.308	14.801	+	2.493
1884 . . .	10.708	13.131	+	2.423
1885 . . .	9.181	12.310	+	3.129
1886 . . .	18.110	25.083	+	6.978
1887 . . .	14.301	18.240	+	3.939
1888 . . .	12.856	17.575	+	4.719
1889 . . .	15.746	21.972	+	6.226
1890 . . .	24.994	27.230	+	2.236
1891 . . .	27.543	20.621	—	6.927
1892 . . .	32.683	19.972	—	12.711
1893 . . .	26.219	13.317	—	12.902

Az eltérések — mint láttuk — igen jelentékenyek, de nem szabad szem elől téveszteniünk, hogy a különbség jórészt az úton visszatért egyénektől eredhet. Ez valószínűvé válik, ha a német statisztika által kimutatott többletet az Angolországot át menő indirekt kivándorlással vetjük egybe. Volt t. i.

	a kivándorlási többlet a bréma-hamburgi stat. szerint	a Hamburgon keresztül menő indirekt kivándorlás
1882	5.870	6.757
1883	2.493	2.774
1884	2.423	2.149
1885	3.129	1.114
1886	6.978	4.545
1887	3.939	1.733
1888	4.719	2.042
1889	6.226	1.582
1890	2.236	1.301
1891	— 6.927	951
1892	— 11.711	541
1893	— 12.902	38

A megegyezés az első három évben feltűnő; később az eltérések nagyobbodnak, de a két számsor ingadozásaiban határozott hasonlatosság ismerhető fel; csak 1889 óta válnak szét egymástól s szakad meg a közös fonal, tehát azon év óta, a midőn a Brémán át folyó kivándorlás — melynek Anglián át menő részéről a datok nem állanak rendelkezésre — oly nagy arányokat öltött, a Hamburgon át való emigrálás pedig rendkívüli módon alászállt. E kettős ok eléggé magyarázhatja az utóbbi években mutatkozó eltéréseket s egyuttal a bizonyosság bélyegét nyomja rá azon nézetre, hogy azon kivándorlók, kik Anglián át igyekeznek az Egyesült-Államok felé, oda nagy részt el sem jutnak.

Áttérve immár a német statisztika adatainak tüzetesebb vizsgálatára, a következő eredményre jutunk:

Az Egyesült-Államok felé vette útját:

	Brémán át	Hamburgon át
1871	58	234
1872	138	452
1873	198	762
1874	226	681
1875	278	758
1876	122	486
1877	157	471
1878	136	661
1879	490	1.261
1880	619	8.135
1881	804	10.443
1882	1.458	16.014
1883	3.358	11.443
1884	5.303	7.828
1885	8.166	4.144
1886	12.969	12.119

	Brémán át	Hamburgon át
1887	8.666	9.571
1888	9.432	8.143
1889	17.162	4.810
1890	21.842	5.388
1891	16.621	4.000
1892	17.412	2.560
1893	11.691	1.626
Összesen 23 év alatt	137.306	111.993

A két német kikötő statisztikája a kivándorlókat a rendeltetési helyen kívül csakis *nem szerint* tünteti ki; az amerikai adatokkal való összehasonlítás céljából kívánatosnak látszik az ide vonatkozó feljegyzések közlése. Száz kivándorló közt volt nő:

	A német adatok szerint	Az amerikai adatok szerint
1871—1875	35·5	39·9
1876—1880	35·8	33·9
1881—1885	25·8	25·1
1886—1890	0·3	26·7
1891—1893	32·3	26·5

Az amerikai adatokhoz képest — az első évtized kivételével — kitűnik a nőnemnek valamivel erősebb képviseltetése a kivándorlók közt. E jelenség összefügghet azzal, hogy a német kikötőkben angol hajókra szálló kivándorlók egy része Angolországból hazájába visszafordul — s ezek éppen a nők és gyermekek lehetnek — minek folytán az amerikai kikötőkbe aránylag kevesebb kivándorló nő érkezik, mint a mennyi a német városokban hajóra szállott.

A brémai statisztika 1890. óta a kivándorlók foglalkozását is kimutatja; a négy év alatt ott hajóra szállt 68.206 magyar közt volt:¹⁾

földműves	1.387	= 2·0%
iparos	621	= 1·0 »
kézműves	117	= 0·2 »
kereskedő	409	= 0·6 »
munkás	54.253	= 79·5 »
megjelöletlen	11.419	= 16·7 »

A tanult (iparos, kereskedő) foglalkozások és a földmívelők aránya ezen kimutatás szerint még kisebb, mint az amerikai statisztika alapján, ellenben még jóval nagyobb a kivándorló munkások száma, kik a hajóra szállott magyarok négyötöd részét teszik. S ez az arány minden évben körülbelül ugyanaz, bizonyítékául annak, hogy a kivándorlás kísértetének eddig népünknek leginkább csak legalsóbb, legműveletlenebb rétegeit sikerült hatalmába kerítenie, míg a tanult

¹⁾ Ezen foglalkozás szerinti részletezés az összes kivándorlókra vonatkozik, kik közül ezen négy év alatt 640 nem az Egyesült-Államokba, hanem másfelé vette útját (u. m. Braziliába 579, La Platába 58, Kelet-Indiába 1, Ausztráliába 2).

elemek megtalálhatják a megélhetés feltételeit hazánk földjén is. És ez egyuttal intő például szolgálhat arra, hogy a művelődés terjedése, mely jövőnket biztosítja, egyuttal a kivándorlás járványának is hathatós gyógyszerévé válhatik.

V.

Befejezésül még azon kérdésre akarunk felelni: hány honfitársunk él jelenleg az Egyesült-Államokban? Az amerikai censusok csak 1870 óta tüntetnek ki magyar születésű lakosokat,¹⁾ és pedig:

1870-ben	3.737
1880-ban	11.526
1890-ben	62.435

főt. Az utolsó évben e szerint az Egyesült-Államok 62 millió rugó lakosságának egy tized százaléka volt magyarországi születésű; ez magában véve nem sok, de a húsz év előtti állapothoz képest mégis rendkívül gyors és nagymérvű emelkedésnek nevezendő. A három népszámlálási évben talált magyarok létszáma egyuttal a kivándorlások nagyságát is tanúsítja és ez utóbbiak statisztikájával egybevetve több megjegyzésre ad alkalmat. A kivándorlások statisztikájából tudjuk, hogy az Egyesült-Államok 1861-től 1870-ig csak 488 magyarországi kivándorlót mutattak ki, az 1870-iki népszámlálás azonban már közel 4000-re tette a Magyarországon született egyének számát, kik az Unió területén élnek. Tudjuk ugyan, hogy az ötvenes években szabadságharcunk számos alakja keresett Amerikában új otthont, a hol egész magyar telepeket (Uj-Buda, Jowa államban) létesítettek; de az akkori emigránsok közül már nem sokan lehettek életben husz év múlva, a midőn az amerikai census 3737 magyart mutatott ki,²⁾ s így mindenesetre már a hatvanas években is jóval erősebbnek kellett az amerikai áramlatnak lennie, mint a minőnek a hivatalos adatokból felismerhető.

A reá következő tiz év alatt a kivándorlási statisztika szerint 13.475 hazánkfia telepedett le az Egyesült-Államokban. A már előzőleg ott talált magyarokkal együtt, tekintetbe véve az évtized elhalálózásait, az 1880. évben mintegy 12.000-re lehetne becsülni az ott élő magyarokat, a mely összeg a népszámlálás kimutatta 11.526 lélekkel eléggé egyezik s egyuttal arra is utal, hogy ezen idő alatt a kivándorlottaknak csak igen csekély része térhetett 1880. előtt hazájába vissza.

¹⁾ Quarterly Report 1890—91. Nr. 3, 618. lap és 1892—93. Nr. 2, 474—515. lap.

²⁾ Az 1850. és 1860. évi népszámlálások alkalmával magyarokat nem mutattak ki.

Idáig a népszámlálás eredményei a vándorlások statisztikájával meglehetősen egybevágnak. A következő évtizedről ez már nem állitható. 1881-től 1890-ig 136.562 magyar vándorolt be az Unióba; e nagy szám az 1880-ban talált magyarországiakhoz hozzáadva (s levonásba hozva az időközi elhalálozások hozzávetőleges számát), az 1890. évre mintegy 110.000 főnyi magyarországi születésű lakosságot eredményezne. Az ez évi népszámlálás azonban csak 62.435 lelket talált. Mintegy 48.000 főnyi hiánynyal van tehát itt dolgunk, melyről nem tudhatni, a felvétel hiányosságából eredt-e, vagy annyi magyar kivándorló ismét elhagyta volna-e Amerika földjét. Az országos magyar királyi statisztikai hivatal által gyűjtött adatok szerint 1880-tól 1890-ig Abauj-Torna, Zemplén, Sáros, Szepes és Liptó vármegyékbe mintegy 18—19.000 ember tért vissza Amerikából.¹⁾ Kétségtelen, hogy e szám a tényleges visszavándorlásnál jóval kisebb, kétségtelen továbbá az is, hogy más megyék is résztvettek a ki- és visszavándorlás mozgalmában (így Borsod, Gömör, Trencsén, Moson, Sopron stb); mindazáltal alig tételezhető fel, hogy a tényleges visszavándorlás oly tömegesen történt volna, a minőt az amerikai cenzus és a kivándorlási statisztika különbözete szerint feltételeznünk kellene. A mutatkozó eltérés tehát pozitív magyarázatot nem találhat. Annyi azonban kétségtelen, hogy a tulajdonképeni magyar elem 62.000 főnél jóval erősebb, mert honfitársainknak Amerikában született gyermekei — az első nemzedékben okvetlenül — a magyarsághoz számíthatók. De világos az is, hogy azon nézetnek, mely szerint Amerikában fél millió magyar élne,²⁾ semmiféle pozitív alapja nincs.

Már említettük, hogy a magyar kivándorlók leginkább a keleti kikötővárosokban (főleg New-Yorkban) kötnek ki s onnan szélednek el az Unió különféle részeibe. A magyarok zöme azonban nem távozik messze az Atlanti óceántól s csak kisebb rajok telepedtek le az Egyesült-Államok északi és középső tájain; de nincs állam, melyben legalább néhány magyar ember ne élne. A magyarság zöme — az összes népesség kétharmad része, — Pennsylvania és New-York államban található, az elsőben 24.901, a másikban 15.593 egyén. Nehány ezer él még a velők közvetlenül szomszédos államokban: Ohio-ban 5.431, New-Jerseyben 3.417, Connecticutban 1146. Ekként ötvenezer magyar él azon keskeny földövön, mely New-Yorktól nyugot felé Ohio-ig húzódik. Beljebb nyugot felé Illinois képez oly szigetet, melyen ismét számos magyar (3.126) telepedett le. Más olyan állam, melyben a magyarság ezer lélekre rúgna, nincsen, de megemlíthető, hogy a távol északon és nyugaton vannak államok, a hol a magyarság még

¹⁾ Magyar Statisztikai Közlemények. I. kötet, 71 * lap.

²⁾ A Pallas Nagy Lexikona, I. kötet, 517. lap.

mindig több száz lélekkel van képviselve; így Cansas 721, Colorado 359, California 369, Nebraska 449, Wisconsin 486, Dakota 513 lélekkel, stb.

A lakosságnak ezen eloszlását nagyban befolyásolják a nagyobb városok, melyek a kivándorlók tetemes részét magukhoz vonzzák s így a külföldi lakosság góczpontjaivá válnak. Magában New-Yorkban 12.222 magyar eredetű lakos él és a hasonló állam többi városaiban is számosan találattak; így Brooklynban 663, Buffalóban 80, Rochesterben 38, Albanyban 26. Pennsylvania államban 3 városban él a magyarság nagyobb számmal: Philadelphiában 1354, Pittsburgban 794 és Alleghanyben 312 lélek. Ohio államban Cleveland a magyarság góczpontja, nem kevesebb, mint 3210 fővel, tehát New-York után a legtöbb magyar lakossal; Cincinnatiiban már csak 120 a magyarországi születésű lakos. A többi nagyobb városok közül a következőkben tömörül nagyobb számú magyar: Chicagóban (Illinois) 1818, Newarkban (New-Jersey) 430, St.-Paulban (Minnesota) 410, Minneapolisban (ugyanott) 269, St.-Louisban (Missouri) 253, Milwaukeeben (Wisconsin) 197, Bostonban (Massachusetts) 188, San-Franciscóban (California) 167, Baltimoreban (Maryland) 163, stb.

A magyar lakosság *sűrűsége* még világosabban tünteti fel honfitársaink eloszlását. Az illető állam összlakosságához viszonyítva legtöbb magyar él Pennsylvaniában, a hol 100.000 lakosra 474 magyar jut; és hogy itt mennyire sűrűn eloszolva él a magyarság, kitűnik abból, hogy ez állam három nagy városán (Philadelphia, Pittsburg, Alleghany) kívül a kisebb városokban és községekben nem kevesebb, mint 22.441 magyar lakik, úgy, hogy alig van nagyobb község, melyben magyar születésű egyének ne élnének. New-York 260, New-Jersey 237, Connecticut 154 és Ohio 148 magyar lakossal százezer lakosra közvetlenül Pennsylvania után következnek s ezután már csak egy állam van, a hol a magyarság sűrűsége 100-ra rúg s ez a félreeső Dakota. Magyaroktól sűrűbben lakott államok gyanánt említhetők még Minnesota 96, Colorado 87, Illinois 82, Delaware 68 magyarral százezer lakos után. (Az Egyesült-Államok átlagában 99 magyar esik százezer lakosra.) Az utolsó húsz év alatt a magyarok száma leginkább az említett Pennsylvaniában, Ohioban, New-Jerseyben és New-Yorkban emelkedett, ellenben azon államokban, melyeket a magyarság főleg az ötvenes években keresett fel nagy előszeretettel, t. i. Wisconsin, Jowa, Michigan, California, Missouri, Texas, Tennessee és Kentucky államokban a magyarság azóta csak csekély mértékben gyarapodott. Akkor emigránsaink az Egyesült-Államok belsejébe húzódtak, a hol mezőgazdasági vállalkozásokra alkalmasabb volt a tér; a kik akkor kivándoroltak, mind a műveltség magas fokán álló férfiak voltak, kik szakértelemmel megindított nagyobb vállalkozások által

igyekeztek jövőjüket megalapítani s a magyar névnek tiszteletet, becsületet szereztek. Ma kivándorló munkásaink ezrei a keleti államok nagyvárosait s egyes bányavidékeiket lepik el, a hol nyers testi munkával szerzik meg kenyeröket; intelligens vállalkozó szellem, mely a Nyugat kevésbé taposott földjén kísérlené meg szerencsáját, ma alig akad. S így a kivándorlók helyi eloszlása lényegesen összefügg a kivándorlás folyamatának alakulásával s azon feltűnő elváltozással, mely ez uttöbbiben felismerhetővé válik.

Ime ilyen képet nyerünk népünk tengerentúli kivándorlásáról az amerikai statisztika adataiból. Bármely oldalról tekintsük a mozgalmat, az komoly, figyelemre méltó jelenség, melynek jelentőségét kicsinyelnünk nem szabad. Leginkább gondolkodóba ejthet pedig az, hogy hazánkra nézve nagy veszteség a kivándorlás—hiszen már százezrekre rúg a hiányzó munkáskezek száma, — Amerika pedig védekezni igyekszik kivándorló honfitársaink ellen. És ha majd egyszer megtalálták az Egyesült-Államok a módját, miként lehessen a nekik alkalmatlan idegenek beözönlésének sikerrel útját állani: merre veszik majd útjokat a magyarországi kivándorlók, kik ma azt hiszik, hogy Amerikán kívül nincs élet? Avagy addig megoldottuk-e már azt a nagy és nehéz problémát, miként találhassa meg minden honfitársunk biztos jövőjét édes hazánk földjén?

DR. THIRRING GUSZTÁV.

KÖZGAZDASÁGUNK ÉS A JÁTÉK.

A nálunk új intézmény gyanánt meghonosított osztály-sorsjegyek húzása lezajlott. A vak Fortuna bővebben osztotta kétes értékű adományait most, mint más hasonló alkalommal; egész eljárásába a laikus is inkább bepillantatható, mint akár a kis lutrinál, akár az úgynevezett nyereménykölcsonőknél. A kis lutri a nem mindenki előtt ismeretes valószínűségi számításon alapszik; a nyereménykölcsonők megértéséhez teljes otthonosság kell az úgynevezett törlesztési számításokban. Az osztály-sorsjáték elmélete a vaknak is világos. Beteszünk egy közös pénztárba, műnyelven a bankba, 8 millió koronát; ebből először is a bank veszi ki a maga *jól megérdemelt* (?) jutalékát, a többi felosztjuk egészen találmomra ennyi meg ennyi nagy és ennyi meg ennyi kis nyereményre; a többi Fortuna asszony dolga. Műnyelven szólva: az osztály-sorsjáték úgy aránylik a kis lutrihoz s a nyereménykölcsonőkhöz, mint a huszonegy a makaóhoz s a ferblihez; amazt a gyermek is megérti, emehhez szakavatott tudás kell.

Magyarországnak nem volt szabad belépnie a második évezredbe a nélkül, hogy e nagyszerű emberbaráti intézményt Szent István koronájának területén meg ne honosítsa. Mennyire jobb kedvvel, mennyire nagyobb hazafias fellendüléssel fogják üdvözölni a Millenium epochális évét azon polgártársaink, kik az osztály-sorsjáték révén többé-kevésbé tekintélyes vagyonhoz jutottak! Kissé szontyolódva mennek ugyan bele az új korszakba azok — és ők nem kevesen vannak — kiknek száma benne felejtődött az urnában; de őket megvigasztalhatja az a tudat, hogy a német közmondás alapján nem bizonyultak ostobáknak.

De beszéljünk komolyan a komoly dologról. Nincsen ország széles e világon, melyben annyi alkalom kínálkoznék a játék útján való meggazdagodásra, mint ez a mi áldott hazánk és az ő hű szövetségese, Ausztria. Közös és nem közös pénzügyminisztereink már rég kitalálták a módját, miként kell kihasználni a játékdüht a sorvadásban szenvedő állampénztárak megtöltésére. Vannak kamatozó és nem kamatozó, kisebb és nagyobb *állami* sorsjegyeink nagyobb számmal és feleséggel, mint Európa bármely államának. Egyes főurak maguk sem restellették sorsolási kölcson útján nyúlni a jámbor közönség zsebeibe sinlődő nagybirtokaik felsegélyezése érdekében. A kis

lutrit a világért sem törölnők állami intézményeink sorából, nehogy a vénasszonyok átka kísérlen bennünket a már hajnalodó új századba.

A közjátékonyosság is miért ne folyamodnék a közönség eme szenvedélyéhez; építünk székesegyházat, kórházat, árvaházat, segélyezünk nevelőintézetet, mensa academicát, stb. stb. sorsjegyekre. A makaó, a ferbli s egy csomó más ilyen nemes foglalkozás nálunk, ha talán nem is udvarképes, de mindenestre casinó-képes és csak úgy öngyilkosságba kergetheti a férfiút, mint bármely más nagyjelentőségű és mély erkölcsi gyökökkel bíró társadalmi intézmény. Csak egy hiányzott még a teljességhez: a magában véve pórias huszonegynek salonképesse tétele; most már hála istennek ez is megvan, megvan az osztály-sorsjáték s a magyar állam — Monaco herczegének példáját követve — sanctiója fejében kiveszi a maga egymillió koronáját polgárai zsebéből — pardon! — a bank jutalékából.

Eszem ágában sincs, hogy bőjtizü erkölcsi predicationát tartsak akár azoknak, kik a sorsjátékokat rendezik vagy sanctionálják, akár azoknak, kik megtakarított vagy legalább megtakarítandó forintjokat mindig újból reménykedve dobják az aranyborjú telhetetlen gyomrába. Nem bocsátkozom ez alkalommal azon kérdés feszegetésébe sem, — pedig a társadalom psychológiája szempontjából nagyon érdekes volna, — miért szalonképesebb a ferbli, mint a ki' lutri, vagy miért nemesebb sport, ha Tokió időszerűtlen ficzkándozása után, mintha a hitelrészhvény váratlan bukfcenczei után, fizetünk milliányi differentiatkat.

A mit a közönség zsebeinek legújabb módú megrohanása, játékdühének legújabb szabású kizsákmányolása alkalmaából komolyan vizsgálni akarok, az a különféle nemű és fajú sorsjátékoknak közgazdasági jelentősége. Mert ott, a hol a játék többé nemcsak a henyélőknek kellemes időtöltése, hanem a nép széles rétegeinél — a szakácsnétól fel az úrihölgyig, a hordártól fel a nagy urakig — az eleven, sőt lázas érdeklődésnek tárgya; különösen pedig ott, a hol a játék nemcsak a család másnapi kenyérre valóját vándoroltatja az egyik zsebből a másikba, hanem milliókat hozván forgalomba, pusztán a vakeset szeszélye alapján, igen tekintélyes vagyont is teremthet, mint azt a nagy sorsjegyek 100.000 és 200.000 forintos, az osztály-sorsjáték 300.000 frtos főnyereményéről bizonyára mondhatjuk: ott a sorsjáték, akár betegségnek vagy kinövésnek, akár legitim pénzügyi műveletnek tekintsük, már a közgazdasági intézmény magas jelentőségére emelkedik, melylyel a komoly tudománynak nemcsak érdemes, hanem kell is foglalkoznia.

A gazdálkodás, tudományos értelemben véve, az embernek egyik functiója; mint ilyen, összefüggésben áll az ember egyéb functióival és sem testi életmódjától, sem egész erkölcsi

magatartásától külön nem választható. Ezért közgazdasági tekintetből nagyon fontos momentumnak kell tekintenünk a *hangulatot* is, melyben az ember gazdasági functióját teljesíti. A gazdálkodás, a népnek akármilyen közgazdasági állapotában, erős *küzdelem* volt és marad a természet mostoha feltételeivel s az ellentétes érdekekkel, melyek csak Utópiában, Meseországban olvadnak össze lelket elbájoló harmoniává. E küzdelemben csak az a nép, az az osztály s az az egyes ember fogja helyét sikeresen megállni, melynek, illetőleg kinek lelkiületéből és hangulatából a küzdelemhez első sorban szükséges *energia* fakad. Nemcsak keletnek renyhe és fatalisztikus népe marad el a gazdálkodásban és tesped nyomorban, inségben, hanem a küzdelemben már előre legyőzöttnek kell tekintenünk az olyan embert is, ki kénytelen-kelletlen veszi kezébe a fegyvert, ki nem találja örömét az erőfeszítésben, ki nem önnön magának törekvésétől, hanem rajta kívül álló hatalmak csodás beavatkozásától várja boldogulását. Ha valamely téren, bizonyára a közgazdaság terén áll teljes igazságában a költő szava: »Abrándozás az élet megrontója, mely kancsalul festett egekbe néz.«

Alig lesz tisztelt olvasóim között csak egy is, ki ne ringatta volna már magát valaha egy testes főnyeremény édes reményében. Am idézze emlékezetébe e ringatásnak óráit, midőn nem *birt* ellenállani annak a sajátságos maszlagos gyönyörnek, melyet nemcsak a gyermek talál gyarló szerkezetű kártyavárak építésében, nemcsak az opium-szívó talál pipája füstjénél is badarabb álomlátásaiban: és bizonyára igazat fog adni nekem abban, hogy gazdasági erélyének megrendítésére még jobban hatottak a reménykedésnek, a »kancsalul festett egekbe nézésnek« ezen kárba vesztett órái, mint az az elszontyolódás, mely húzás után ezer játszó közül legalább 999-re vár. Szép és magasztos dolog a megadás; de ha már az isten akaratába való megadás sem igen szokott szülője lenni erély s férfias cselekvésnek, hogyan edzené meg különben is túlfeszített idegeinket a megadás, a festett képű Fortuna asszonyunk vak szeszélyeibe!

Van azonban a sorsjátéknak a közgazdasági magatartás szempontjából a hangulatra gyakorolt befolyásánál fontosabb hatása is.

Alkonyodó századunk a nagy *társadalmi kérdést* hagyja örökbe a huszadik századnak, épp úgy, mint a hogy maga átvette örökbe a tizenhenczadiktól a nagy *politikai kérdést*, a harmadik rend emancipatiójának kérdését. Az emberi történelem tele van analógiákkal. A proletárok, azaz a tőke nélkül levő s annak birtokába jutni nem képes munkások küzdelme a tőke minden gazdasági kiváltságát élvező bourgeoisie ellen részben más téren és más fegyverekkel vívódik, mint a polgárság harcza a kiváltságos nemesi osztály ellen,

de lényegében egészen analog vele. Ott is, itt is a kiváltságokból kizárt osztály viaskodik a kiváltságok birtokában levő osztállyal s a dolog lényegére nézve alig tesz különbséget, hogy a kiváltságok az úgynevezett isteni renden, vagy az úgynevezett közgazdasági törvényeken alapulnak-e, valamint az sem, hogy a kiváltságok írott törvényekben vannak-e formulázva, mint a nemesi előjogok, avagy törvényes határozatok nélkül önmaguktól erednek-e a közélet alakulásából, mint a vagyon kiváltságai, melyeknél fogva a vagyon az, mely az élet kiszámíthatatlanul sokféle előnyeit és kellemességeit hozzáférhetőkké teszi.

Minden kiváltságnak valamely erkölcsi és észszerű alappal kell birnia, hogy közérvényességűnek elfogadtassék. Így a nemesség kiváló állása államban és társadalomban azon a kiváló és magasabb fokú szolgálaton alapult, melyet a nemesség az ő vitézségével, harczra való nagyobb képességével és gondosabb nevelésből, finomult élettartásból eredő lelkiületével a köznek javára teljesített. Megszűnván az erkölcsi alap, sem a vérnek képzelt előjoga, sem a történeti jogfolytonosság nem volt képes megvédeni a kiváltságokat az eltöröltetéstől, vagy legalább is az erős megnyirbáltatástól.

A vagyonnak, a tőkés termelőnek, de általában is a tőkével bírónak nagy kiváltságait, azt a nagy előjogát, hogy a nemzeti jövedelem megoszlásán első sorban ő veszi ki részét, mely őt az élet minden, de minden javának és kellemségének megszerzésére, gondatlanságának és függetlenségének megővésére is különösen nagy mértékben képessé teszi, a közgazdasági tudománynak érvényben levő rendszere a *munkára*, mint a magántulajdon alapjára, továbbá a *szorgalomra* s az előrelátó *takarékosságra*, mint a tőkeszerzés feltételeire vezeti vissza. De ha már a közgazdaság mai rendszere általában sem zárja ki annak lehetőségét, hogy sok ember oly tulajdonságok révén jusson tőke birtokába és ezzel együtt a tőke kiváltságaihoz, melyek — mint a különböző nemű és fokú élelmesség, kapzsiság, zsugoriság — egyáltalában nem tartoznak az ember nemesebb és kiváltságot érdemlő tulajdonságai közé: még inkább, sőt teljesen érthetetlen legalább én előttem az, hogyan tűrheti meg ez a munkát, szorgalmat és takarékossgot oly fényesen megjutalmazó közgazdasági rend, hogy a kiváltságok élvezetéhez egy rongyos kétforintos igérvénynek a megszerzése útján is el lehessen jutni, tehát oly uton, mely tárva-nyitva áll akármelyik naplópónak vagy rothadt lelkiületű gazembernek?

Még a franczia forradalom vérfürdője sem devalválta annyira a nemesség kiváltságait, mint a mennyire devalválja azt egy sereg parvenu, ki igazi érdem nélkül kapott fel az ugorkafára. Az a nagyszámú ember, ki a játéknak egyik vagy másik neve által jut mai időben tekintélyes vagyon-

hoz, a tőkeuralomnak mind megannyi parvenuje, és valóban felfoghatatlan az, hogy a tőkeuralomnak kiváltságos és ma még mind a közéletben, mind a törvényhozásban irányadó társadalma nemcsak nem védekezik e parvenuk betörése ellen, hanem inkább újabb meg újabb befogadott intézményekkel maga is közreműködik azoknak tömeges szaporításában. Szinte azt hajlandó mondani az ember, hogy az ilyen társadalom vesztét érzi és érthetetlen vakságában önmaga vagdalja el létalapjának gyökereit. Ugyan kérem, nem absurdum-e a tulajdon *szentségéről*, a tőkének a tudomány megdönthetetlen igazságain alapuló kiváltságairól beszélni szemben a monacói bankot sprengoló kártyással, a börze makranczos szeszélyéből meggazdagodott jobberrel, a turf szerencsés hősével, az egyiptomi álmoskönyv jóvoltából kövér ternóhoz jutott néném-asszonynyal, a nagy sorsjegyek főnyereményének boldog megütőjével?

És vajjon nem gondolják-e meg azok, a kik az efféle intézményeket megteremtik, fentartják, védik és ápolják, hogy teli vedrekkel hordják a vizet az annyira rettegetett socialisták, communisták és anarchisták malmára? Hogy szükségkép növelik a nép széles rétegeinek veszélyes elégedetlenségét? Hogy a felforgatásra hajlandók táborába kergetik azt a szorgalmas és különben józan munkást is (nem csak a gyári munkást értem), a ki látja, egy ki nem huzott sorsjegy birtokában keserűen érzi, hogy jobbra való törekvése nem a társadalom szilárd és állítólag megdönthetetlen szerkezetén, hanem a szerencsekeréknek egy véletlen fordulatán szenved hajótörést?

Lesznek, kik azt fogják mondani, hogy nagy dolognak fűvöm fel a magában véve jelentéktelen ügyet. Hiszen mily elenyészően csekély azok száma, kik érdem nélkül, munka nélkül, szorgalom nélkül, takarékoság nélkül sorsjegy vagy játék révén jutnak nagy vagyonhoz, azon milliók sokaságához képest, kik orczájok verejtékében türelmesen keresik kenyereket. A *türelmet* kétségbe vonom és rámutatok azon rohamosan fokozódó ellenséges érzületre, melyet a mobil tőke s egyszersmind — ha szabad úgy mondanom — a tőke *mobilitása* ellen ma már nemcsak a tulajdonképi gyári munkások tanusítanak. Ezen ellenséges érzület felkeltésében és szításában, az én meggyőződésem szerint, nem csekély része van azon módnak is, melylyel a mobil tőkék szereztetnek. Mert a *gazdálkodó hangulat* szempontjából nemcsak az a néhány szerencse gyermeke veendő tekintetbe, ki megütötte a főnyereményt, hanem inkább számít még az a sok ezer ember, a ki főnyeremény útján vélt, remélt és törekedett meggazdagodni, napokon át tépelődött rajta, hogy a boldogulást, a függetlenséget, az élet aránytalanul nagyobb élvezését, melyet becsületos és szorgalmas munkája nem birt számára meg-

szerezni, mily könnyen juttathatná osztályrészeül a véletlen kedvezése, és csalódván reményében, megint csak kénytelen visszatérni a munkához, melyet áldatlannak tanult becs-mérelni.

Ehhez járul, hogy *elvi* kérdésekben a szám nem teszi. Nemcsak az a bűnös, a ki nap-nap után lop, csal, gyilkol, bűnös már az is s a *társadalom szentesített rendjén túltette magát*, a ki csak egyszer lop, csal, gyilkol. Pedig itt elvi kérdésről van szó. Ha egyszer elmozdítjuk a tulajdon szilárd korlátait oly expropriatio által, mely ezerek tulajdonának egy részét *minden ellenszolgáltatás nélkül* egynek juttatja; közel fekszik s a tulajdon sérthetetlen elvéből kifogással vissza alig utasítható oly expropriatio követelése, mely az egynek vagyonát az ezereknek kívánja juttatni. Egy negyed millió forintnak a bírása a társadalom mai gazdasági rendjében van legalább is olyan kiváltság, egy negyed millió forintnak mint a nemzetvagyon egy részének kezelése és gondozása van legalább is olyan fontos társadalmi megbízás, mint egy magasabb rangú hivatal. Ha amazt a véletlen szeszélye szerint személyválogatás nélkül oszthatónak mondjuk fűnek-fának, *tisztán elvi szempontból* épp úgy tehetnők kártyára egész közéletünket. És ha e veszedelmes játékban *jogosan* részt vehet mindenki, a ki a közös bankba 100, 50, 10, 5 forintot fizet be, tisztán elvi szempontból mért ne vehessen részt benne az, a ki csak 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ krajczárt fizet be?

Figyelmet érdemel végre az a hatás is, melyet a játék útján élők és meggazdagadók életmódja egész környezetök *élettartására* (standard of life) gyakorol. A könnyen szerzett pénz könnyen megy. Hogy a játékból eredt vagyonban nem igen van tartósság, az még hagyján; ámde ha sokan vannak, kik minden személyes érdem vagy érték nélkül nagy lábon élhetnek, a társadalmi szellem kényszerítő hatása alatt szükségkép magukkal ragadják hasonló életmódra olyan embertársaikat is, kik személyes érdemben és értékben fölöttük állanak, de a magasabb élettartáshoz szükséges jövedelemmel nem bírnak. A hozzáértőnek, de akármelyik józanul gondolkodónak alig kell magyaráznom, hogy az ilyen hamis standard of life a társadalom egyik legnagyobb átká, az észszerű gazdasági életnek rákfenéje, az elkeseredésnek s az elégtelenségnek egyik legfőbb szülő oka.

A XV. és XVI. Lajos francia király korabeli aristokratiáról mondják, hogy nem vette észre, miszerint égő és háborgó vulkánon tánczol és üli tivornyáit. Vajjon egy későbbi kor nem fog-e hasonlót mondani a mi polgári társadalmunkról, mely kártyán, lovon, börze-differentiákon, ígervényen és sorsjegyen dobja vásárra a gazdasági léte alapjául szolgáló kiváltságokat?

JÓNÁS JÁNOS.

IRODALMI SZEMLE.

Bödiker T. Die Arbeiterversicherung in den europäischen Staaten.
Leipzig, 1895. 382 l.

A Németbirodalom munkásbiztosítási hivatalának főnöke, a ki már ezelőtt egy évtizeddel a baleset elleni biztosításról irt hason-
nemű munkájával ¹⁾ feltűnést keltett, most a munkásbiztosítás egész
Körét felölelő nagy művel áll elő. Teszi ezt azzal a nyíltan bevallott
czállal, hogy a német munkásbiztosítási rendszer térfoglalásáról, a
kötelező biztosítás elvének Európaszerte észlelhető haladásáról szol-
gáltasson bizonyosságot.

Kétségtelenül nagy jelentőségű feladat az, a mit szerző maga
elé tűz s habár állásánál fogva az érdekelt fél, vagy mi ennél is
több, az eszmét terjesztő apostol szerepét játsza, könyve mély
hatást fog tenni mindenkire, ki a szociálpolitikai reformok fejlő-
dését szerző vezetése alatt áttekinti. Mert nagyobbára kész tények,
törvények vagy legalább törvényjavaslatok azok, melyeket Bödiker
felhoz s a melyek egészen kétségbevonhatlan módon tanuskodnak
arról, hogy a német törvényhozás által kezdeményezett gyökeres,
merész reform, a korszellem sikerült szülötte volt.

E helyen nem lehet célunk szerzőt Európának csaknem vala-
mennyi államára kiterjedő körutjában elkísérni s a törvények és
törvényjavaslatok, valamint az államférfiúi nyilatkozatok tömegébe
követni. Csak arról lehet szó, hogy példákat hozunk fel e bő
anyagból. S mivel tudvalevőleg Anglia az, melynek munkásbiztosi-
tása a német elvtől teljesen eltérő alapon fejlődött, Svájc pedig az
az állam, mely legdemokratikusabb alkotmányánál fogva a szociál-
politikai reformeszmék leghálásabb talajával tekinthető s végre, mivel
szerzőnknek a német törvényhozás eredményeire vonatkozó tapasz-
talatai közvetlenségüknél fogva nagyobb érdekléssel birnak: az angol,
a svájci és a német munkásbiztosításról mondottakkal óhajunk
röviden foglalkozni.

Az angol törvényhozásról tulajdonkép nem sokat tud Bödiker
mondani. A szabad munkásegyletek, melyek sehol sem jutottak oly
nagy virágzásra, mint a Csatornán túl, vették ott kezükbe a mun-
kások biztosítását is, bár nagyon különböző mértékben s egészben
nagyon hiányosan. A temetkezési pénz és a betegség idején való
segélyezés a legelterjedtebb, az aggság, rokkantság és baleset

¹⁾ »Die Unfallgesetzgebung der europäischen Staaten« Leipzig 1884.,
mint a Schmoller-féle Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen V.
kötetének 2. füzeté.

ellen biztosítás kivételes. Az egyletek a munkásosztály élite-jét foglalják magokban és kétségtelenül nagy nevelő hatással vannak tagjaik előrelátására, de a hozzájuk nem tartozó elemekért azután nem történik semmi. A reform szüksége meglehetősen el van ismerve: szerző az »aggság esetén való ellátásra alakult ligát« hozza fel, és többek közt Chamberlain, az azóta miniszterré lett államférfiú beszédét, melyben az aggság ellen biztosítás költségeit fele részben állami hozzájárulással akarja fedezni. Szerzőnk — ismeretlen okból — nem emlékezik meg arról, hogy a munkásbiztosítás ügyét nem rég, a munka ügyet és aztán az aggság okozta pauperismus kérdését tanulmányozó királyi bizottságok is szellőztették. Az utóbbi bizottság a »Royal commission on old-age pauperism« a lefolyt év első felében közzétett nagyérdékű jelentésében ugyancsak elbánnak az aggság idejére való állami biztosításra vonatkozó javaslatokkal és Chamberlain tervezetét ép úgy kivihetetlennek, számításait ép úgy helyteleneknek jelzi, mint Booth, Canon, Blackley hasonemű eszméit. Az állami biztosítással szemben a bizottság általában negatív álláspontot foglalt el és a létező intézmények, a szabad egyesülés nyújtotta segély fejlesztését tartja kívánatosnak. E téren tehát Bödiker reményei alig fognak teljesülni s a német rendszernek az angol földön legvérmesebb számítással sem lehet jövőt jósolni.¹⁾ A bizottság jelentését egyébiránt már is követte egy törvény a »Friendly societies« ügyéről.

A baleset elleni biztosítással is hasonlóképp vagyunk. Az 1893. évi kísérlet a vállalkozók szavatosságának kiterjesztésére — employers liability bill, melyet Bödiker idéz — hajótörést szenvedett a lordok házában.

Ellenben Svájcban máris határozott győzelmet aratott a német munkásbiztosítási rendszer. És pedig nem szolgai utánzásban és nem is gyors ütemben, hanem megfontoltan és a közvéleménynek teljes előkészítésével. Már 1885-ben megbizta a szövetségi gyűlés a tanácsot, hogy vizsgálja meg és tegyen jelentést arról, nem kellene-e behozni az általános kötelező munkásbiztosítást. Egyelőre azonban csak oly törvény jött létre, mely a vállalkozók szavatosságát a baleseteknél kiterjesztette. E törvénnyel egyidejűleg már nyomósabban sürgette a szövetségi gyűlés az állami kényszerbiztosítás meghonosítását. Az előkészületek, a tanulmányozás nagy méretekben megindultak. A népszámlálást is két évvel a törvényes határidő előtt megtartották, csak azért, hogy a biztosítási kötelezettség alá tartozandók számát megállapítsák. A balesetekre vonatkozó statisztika gyűjtése és többrendbeli emlékirat kidolgozása után a szövetségi gyűlés 1890. júniusában egyhangulag, a nép pedig ugyanazon év vége felé 283 ezer szavazattal 92 ezer ellen elfogadta a következő új szakasz felvételét az alkotmányba: »A szövetség törvényhozás útján betegség és baleset elleni biztosítást fog létesíteni a fennálló betegséglelőző pénztárak figyelembe vételével. A szövetség általánosan vagy a népesség bizonyos osztályaira kötelezővé teheti a biztosítást.« Ezzel a munkásbiztosítás a kantonok jogköréből kivételtelt és szövetségi ügyggyé vált.

¹⁾ Loch C. S. az »Economic Journal« 1895. évi szeptemberi számában »Some economic issues in regard to old-age pensions« című tanulmányában egyenesen azt mondja, hogy a német rendszert Angliában senki sem akarja.

Az ide vonatkozó törvényjavaslatok 1893-ban elkészültek és sokoldalú meghányás-vetés után az elmúlt évben közzététettek. Törvénynyé emelkedések még sok körülménytől és a szövetségi hozzájárulás kérdésében általános népszavazattól is függ ugyan, de a jelek eléggé biztatók.

A javaslatok nagyon széles mederben mozognak és ha változatlan alakban törvénynyé válnak, Svájc határozottan az első helyen fog állani a biztosítási kényszer kiterjesztése tekintetében. A tervezet szerint ugyanis a betegség és baleset következményei ellen minden »nem önálló kereső egyén« biztosítani köteles magát, tehát a földmives munkás úgy, mint az iparos vagy kereskedő alkalmazottja, sőt a házi cseléd is. Csak közhivatalnokok és 3000 francon felüli javadalmazásban részesülő magánhivatalnokok vétetuének ki a biztosítási kényszer alul. Viszont ellenben a községeknek joguk lesz kiterjeszteni a biztosítási kötelezettséget a napszámosokra és házi iparosokra. E mellett ki van mondva a javaslatban az önkéntes belépés joga és pedig a képzelhető legszélesebb kiterjedésben: a községi betegsegélyző pénztár minden a kerületében lakó egyént köteles felvenni, ki a belépés idején egészséges és 45 évet meg nem haladott.

Igen kiterjedt a betegsegélyzés mértéke is. Az ingyenes gyógykezelésen felül a teljesen munkaképtelen egyén napi keresményének kétharmadát kapja és pedig szükség esetén egy egész esztendőn át, gyermekágyas nőknél 6 hét tartamáig. A baleset folytán elhunytak özvegye, 16 éven aluli gyermekei, sőt hasonlókorú testvérei is járadékot kapnak, mely a baleset áldozatát életbenmaradása esetén megillető járadéknak esetleg 50%-áig is terjedhetnek. Az állam, nevezetesen a szövetség, mindkét biztosítási ág költségeihez hozzájárul. A szervezetet pedig a munkások nagy befolyása jellemzi.

A németbirodalmi munkásbiztosítás jelen állásáról Bödiker egyrészt a törvények velejének tömör ismertetésével, másrészt az ahhoz fűzött megjegyzésekkel ad számot. A négy irányu, u. m. betegség, baleset, rokkantság s aggság esetére való kényszerbiztosítást előíró törvények legtöbb intézkedéseinek felsorolása, mely különben a birodalmi biztosító hivatal egy vezérfonalszerű kiadványából van érve, nagyon jó szolgálatot fog tenni minden oly olvasónak, ki a német rendszer vezérelveivel könnyű szerrel akar alaposan megismerkedni. Bennünket azonban e helyen csak szerző észrevételei érdekelnek, melyek többnyire czáfolatok a biztosítási törvényhozás ellen támasztott különböző panaszokra és kifogásokra.

Szerzőnk először is számokat hoz föl a német munkásbiztosítás működéséről. Elég itt megemlíteni azt, hogy az utolsó években a betegség ellen biztosítottak száma a 7 milliót, a balesetek ellen biztosítottaké a 18 milliót meghaladta s a közepén álló rokkantság és aggság idejére szóló biztosítás 11.5 millió egyénre terjed ki. Azok a kiadások pedig, melyeket a munkásbiztosítás szervei évente tettek, tehát a biztosítottaknak kifizetett járadékok, gyógyítási és kezelési költségek, a betegség elleni biztosításnál 126 millió márkára, a baleset elleni biztosításnál 64 millió márkára s a rokkantság és aggság elleni biztosításnál 26 millió márkára emelkedtek. Kétségkívül nagyon tekintélyes számok! Pedig a dolog természeténél fogva a baleset — és még inkább az aggság és rokkantság esetére biztosítás — nem tekintve a biztosítottak számának emelkedését —, arány-

talanul növekedő kiadásokat fog még okozni, míg a megállapodási pontot, a járadékok maximumát, el nem éri.

Szerző aztán utal arra a tényre, hogy a szegényápolással járó közterhek apadtak, a mióta a biztosítási törvények életbeléptek. Amde csak két város példáját idézi, mi bizonynyal kevés és a német hivatalos statisztika nagy mulasztásának kell tekintenünk azt, hogy a biztosítási kényszer tízéves tartama alatt nem szerzett alapos tájékozást magának arról, hogy mi volt ez intézmény hatása a szegényápolási terhekre.

Nagyon helyes és fontos szerzőnek abbeli fejtegetése, hogy a bejelentett balesetek számának állandó növekedése nem jelenti a balesetek gyarapodását. A gyarapodást a priori valószínűtlennek kell tartanunk, és pedig több okból. A baleset elleni biztosítás díját a vállalkozók fizetik; ha sok a baleset, emelni lehet e díjfizetést s a szaktestületek e jogukkal sokszor elég érzékenyen ható mértékben élnek. A testületek felügyelő mérnökei ellenőrzik az üzemek veszélyességét, előírják a szükséges óvintézkedéseket s már a vállalkozó hirnevének sem használ, ha a szaktestületek ülésein a vállalat veszélyességét szóba hozzák. Idéz szerzőnk egy szakvéleményt, mely oda lyukad ki, hogy a gépek okozta súlyos balesetek igen megfogytak. A statisztika igazolja azt, hogy a halált vagy állandó munkaképtelenséget okozó balesetek száma apad. A könnyű testi sértések szaporodása a bejelentési kötelezettség szigorúbb kezelése folytán állhatott elő. Most bejelentenek minden apró sérülést, nagyon sok olyat is, mely az üzemi baleset fogalmától messze áll, bár e fogalmat a praxis kiterjesztő irányban magyarázta, mi természetesen szintén hozzájárul a bejelentések szaporításához, a nélkül, hogy a balesetek gyakoriságának emelkedését jelentené. Ehhez járul a pépek folytonos terjedése, mi megint oka annak, hogy a gép mellé kerülnek oly egyének, kiknek sejtelmök sincs a gépek körül szükséges óvatosságról. A vállalkozókat megbüntetik, ha a bejelentést elmulasztják, a munkások pedig, mennél általánosabban elterjed az a tudat, hogy bármely baleset kártalanítására igényt támaszthatnak, minden bajt, az ujjak kis sérülését is bejelentik. A Bödiker által csatolt táblázat tényleg arról tanuskodik, hogy a legrohamosabb növekedést a múlt munkaképtelenséget okozott esetek mutatják, de a balesetek zömét mégis a részleges, de tartós munkaképtelenséggel járók teszik. Jellemző egyébiránt, hogy ezer biztosított munkásra 1887–94 ben átlag jó 30 bejelentés esik, ellenben kártalanítást csak 5–6 munkás kapott ezer közül. Halálos baleset esik ezer munkásra 0.7.

Szerzőnk aztán védi a német baleset-biztosítást a perek szaporodásából eredő támadás ellen és igazolja azt az elvet, melynél fogva a munkás culpa lata esetén is kártalanításban részesül. A culpa lata bizonyítása a legtöbb esetben perre vezetne: a perek szaporítása pedig a társadalmi béke ezen művéhez nem illik.

A legfényesebb oldala a kötelezőleg szervezett munkásbiztosításnak kétségkívül a biztosítottak egészségének jobb gondozása. Szerzőnk a balesetbiztosítás ez irányú hatásáról is megemlékezik. A szaktestületek saját jól felfogott érdeke kívánja a gyors és alapos segélyt: ettől függ sokszor az, hogy a biztosított tartósan munkaképtelenné lesz-e vagy sem. Hogy a balesetről a szaktestület hamarabb tudomást szerezzen, az 1892. évi novella kötelezi a beteg-

segélyző pénztárakat, hogy a baleset által sujtott ápoltakat, kik 13 hétig mint betegek részesülnek gondozásban, bejelentésük s a szaktestületeknek joguk van a gondozást átvenni. A következmények már is megmutatták ez intézkedések czélszerűségét: a baleset által sujtottak jobb kezelésben részesültek, sőt az u. n. baleset-állomások éjjel-nappal tartó készenléte azonnal nyújtott segély által már statisztikailag kimutatható lényeges javulást idézett elő: a kártalanítást igénylő sérülések száma, mint azt a serfőző- és malátagyármunkások szaktestülete igazolja, ez intézmény behozatala óta hirtelen megcsappant. A nagyban szervezett biztosítás ezen hatását emberiségi szempontból nem lehet eléggé méltányolni és csak azt tehetjük hozzá, hogy a munkásbiztosítás a szegényebb osztályok egészségügyének általános emeltyűjévé vált már is, és — kellő szervezet mellett — még inkább azzá válhatik.

Hazánkról szerző egy lapon emlékszik meg, szólva a Baross-féle baleset-biztosítási javaslatról, melyből az 1893. évi XXVIII. t.-cz. az ipari és gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelők-ről nötte ki magát. Érinti a betegsegélyezésről szóló 1891. évi XIV. törvényczikket is.

Bödiker könyve, melynek csak kis részét ismertethettük, valóban gazdag tárháza a munkásbiztosítás körül tíz év alatt végbement törvényhozási mozgalmaknak és mint ilyenben, az alanyi színezet háttérbe lép a tárgyilagos előadás mellett. Tényleg csak ismételhetjük, a munkásbiztosítás problémájának ilyen vagy amolyan megoldása Európaszerte előáll a törvényhozások napirendjén. Hisz csak az utolsó hónapokban is Dánia egy valóban meglepő, erősen socialistikus izű törvényjavaslattal gazdagította a megoldási kísérleteket, melyben nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a munkások baleset elleni biztosítása külön e célra a vagyonosokra vetett adó által fedeztessék; Svájcban pedig a munkahiány elleni biztosítás, tehát a munkásbiztosítás eddig meg nem közelített ága áll gyakorlati megvalósítás előtt. A szomszéd Ausztria, mely már a betegség és baleset elleni biztosítással követte nyugati szomszédját, most az aggság idejére való biztosításra készül. Csak hazánkban uralkodik nagy szélséng az ügy körül. Pedig tudjuk, hogy a betegség elleni biztosítás kivitele nagy bajokkal küzd, hogy a kerületi betegsegélyző pénztárak üzletvitele kedvezőtlen fejlődést mutat, az igazgatási költségek a munkásbiztosításnál általában magasak, az orvosok ellenben nyomorúságosan fizetvék s így tovább. Tény továbbá az, hogy az osztrák képviselőház ipari bizottsága által e tárgyban 1892. évben tett jelentésnek reánk még jobban alkalmazható szavaival éljünk: munkásbiztosításunk befejezetlen csonka szobor, mely extensiv és intensiv kiépítésre vár. Hogy meddig kell még várnia, azt a mai parlamenti helyzetünk mellett nehéz volna megmondani.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Élelmezés.

A húsfogyasztás Szászországban. ¹⁾ A statisztikának fokozatos fejlődése szükségszerűleg maga után vonja azt, hogy a kulturális és gazdasági élet sokféle nyilvánulásai egymásután az adatgyűjtés, a bűvárlatok körébe vonatnak.

Ezek között a népesség élelmezése minden tekintetben eminens fontossággal bír; épen ezen okból a statisztika művelői már régen tettek erre vonatkozólag kutatásokat, a melyek azonban, — tekintve azt, hogy az ez irányú adatgyűjtés rendkívüli nehézségekkel jár, — pozitív eredményre alig vezettek, bár az tagadhatatlan, hogy a kísérletek az ügynek jelentékeny hasznára váltak.

Az élelmezés tekintetében nagy tápértékénél fogva kiváló fontossággal bír a hús.

Statisztikai szempontból a hús az, a melynek fogyasztása a legkönnyebben ellenőrizhető, illetőleg a mely az adatgyűjtéseket jelentékeny nehézségek nélkül teszi lehetővé.

A városoknál a húsfogyasztás a mindenütt fennálló fogyasztási adóvonalak segítségével mennyiségileg könnyen kimutatható s tényleg ki is mutattatik; a városok húsfogyasztásának mérve azonban csak egy bizonyos, élesen elhatárolt részre, a népesség egy különleges viszonyok között élő töredékének élelmezési viszonyaira vet világot, ellenben az ország lakosságának zömére, a vidéki népességre nézve semmiféle támpontot nem nyújt.

Daczára annak, hogy a húsfogyasztás — mint említettük — a statisztikai adatgyűjtésre nézve nehézségek nélkül elérhető objectum, mindaddig csak szórványosan találkozunk ily irányú felvételekkel; így Németországban eddigelé csak Badenben és Szászországban gyűjtöttek erre vonatkozólag adatokat.

Szászországban az 1835-ben életbeléptetett vágási adó tette lehetségessé ezt az adatgyűjtést, a mely tehát immár hat évtizedre terjed, s ezen hosszú időszaknál fogva eléggé meg nem becsülhető világot vet a szász nép élelmezésének alakulására.

Ez a statisztikai felvétel tulajdonképen csak a marha s a sertéshús fogyasztására terjed ki, tehát nem öleli fel az összes húsfogyasztást; de tekintve azt, hogy a többi húsfélék fogyasztása ezekkel szemben jelentéktelen, az adatokból nyert kép a ténylegesnek körülbelül teljesen megfelel.

¹⁾ Zeitschrift des kön. sächs. stat. Bureau. XLI. Jahrgang. 1—2 Heft.

A husfogyasztást főbb eredményeiben az alábbi táblázat tünteti fel:

	1835/44	1845/54 átlag	1855/64 elfogyasztott	1865/74 métermázsza	1875/84	1885/94
Marhahus . .	121.093	141.220	190.807	253.175	342.046	465.492
Sertéshus . .	146.068	178.499	262.401	372.619	532.999	723.081
Összesen . .	267.161	319.719	453.208	625.794	875.045	1,188.563

Esik egy lakóra átlagosan kilogramm

Marhahus . . .	7 ² / ₁₀	7 ⁴ / ₁₀	8 ⁸ / ₁₀	10 ¹ / ₁₀	11 ⁶ / ₁₀	13 ⁵ / ₁₀
Sertéshus . . .	8 ⁶ / ₁₀	9 ⁴ / ₁₀	12 ¹ / ₁₀	14 ⁹ / ₁₀	18 ² / ₁₀	21 ¹ / ₁₀
Összesen . . .	15 ⁸ / ₁₀	16 ⁸ / ₁₀	20 ⁹ / ₁₀	25 ⁰ / ₁₀	29 ⁸ / ₁₀	34 ⁶ / ₁₀

A lakosság száma 1835—1894 között Szászországban 128⁹/₁₀-kal szaporodott, ezzel szemben az elfogyasztott hus mennyisége ugyanezen időszak alatt 344⁹/₁₀-kal növekedett; az utóbbi viszonyzatban tehát a fejlődés aránytalanul nagyobb, mint az elsőben.

A huskategóriákat illetőleg, a marhahus fogyasztása csak 284⁴/₁₀-kal, ellenben a sertéshúsé 394⁹/₁₀-kal emelkedett; a sertéshus fogyasztása tehát jelentékenyen terjed a marhahus rovására, úgy hogy míg 1835—44-ig az összes elfogyasztott husnak még 45²/₁₀-a esett a marhahusra, addig 1885—94. évig már csak 25⁵/₁₀-a, alig egy negyedrészt.

Hasonlóan az abszolút mennyiség emelkedéséhez, rendkívül nagy az egy-egy főre eső hányad növekedése is; az adatgyűjtés kezdetén egy-egy főre még csak 15⁸/₁₀, 60 évvel később már 34⁶/₁₀ kilogramm hus esett és ma már jóval több sertéshus fogyasztatik, mint 60 év előtt marha- s sertéshus összevéve.

Hogy ezek a relativ számok mit mondanak, az kiviláglik, ha azokat a rendelkezésünkre álló hazai adatokkal összehasonlítjuk.

Keleti Károly »Magyarország élelmezési statisztikáé«-ja című művében a Dráván inneni rész évi s fejenkénti husfogyasztását 1884-ben 34⁵/₁₀ kilogramm mindeuféle husra becsüli, tehát csaknem annyira, a mennyi a szász fogyasztás; figyelembe kell azonban venni, hogy ezen mennyiségbe az összes, tehát a juh és borjúhús, továbbá a baromfi fogyasztás is be van számítva.

Egész Szászországban a relativ husfogyasztás 60 év alatt fejenként 18⁸/₁₀ kilogramm, 119⁵/₁₀-kal emelkedett.

Hogy a husfogyasztás emelkedése az egyes viszonyzatokban hogy alakult, azt az alábbi összehasonlító táblázat tünteti fel; ugyanis:

	Emelkedett %-kal		
	az elfogyasztott marha- s sertéshus abszolút mennyisége	a fejenkénti fogyasztási hányad	az összes népesség
1835/44 és 1845/54 között	19 ⁷ / ₁₀	6 ³ / ₁₀	12 ⁹ / ₁₀
1845/54 és 1855/64 »	41 ⁷ / ₁₀	24 ⁴ / ₁₀	13 ⁵ / ₁₀
1855/64 és 1865/74 »	38 ¹ / ₁₀	19 ⁶ / ₁₀	15 ⁶ / ₁₀
1865/74 és 1875/84 »	39 ⁸ / ₁₀	19 ² / ₁₀	17 ² / ₁₀
1875/84 és 1885/94 »	35 ⁸ / ₁₀	16 ¹ / ₁₀	17 ¹ / ₁₀

Szászország népessége igen gyorsan szaporodik; ezzel szemben a már említettekből kifolyólag a husfogyasztás aránytalanul gyorsabban növekszik; természetesen leggyorsabban az abszolút fogyasztás.

tás, míg a relativ fogyasztás az utolsó évtizedek között már némi visszaesést tüntet fel.

Legrohamosabb volt az emelkedés a második évtizedben, első sorban talán azért, mivel az első évek adatai kevésbé pontosak és az adó kezelésének kezdetlegesebb technikája mellett a valóságon jóval alul maradók voltak; de hozzájárulhatott az is, hogy Szászország ipara s ezzel a népesség vagyonosodása éppen ezen időszakban vette a legnagyobb lendületet s a nagymérvű vagyonosodás természetesen ismét a fogyasztás emelkedését vonta maga után.

Az a körülmény egyébként, hogy a huszfogyasztás relativ emelkedésének üteme ma már jóval lassúbb, mint volt azelőtt, magában a dolog természetében is megtalálja magyarázatát. Ugyanis mentül inkább közelednek a széles néprétegek is ahhoz a minimumhoz, a mely a racionális táplálkozás alapja, annál inkább kell csökkenie az emelkedés százaléknak. Meg kell még jegyeznünk, hogy az utolsó évtizednél mutatkozó hanyatlás csak látszólagos, a meny nyiben daczára annak, hogy a fejenkénti fogyasztási hányad csak 16·1 százalékkal növekedett, ez a százalék fejenként 4·0 kilogramm húst képvisel, míg az 1845/54. és 1855/64. évtizedek közötti 24·4%-nyi emelkedés csak 4·1 kilogramm hus.

Ha az 1835/44. évek közötti időszakot alapul, illetőleg 100-nak vesszük, a fejlődés a legújabb időkig így alakul:

	Az abszolút fogyasztás	A relativ fogyasztás	A kiszámított közép népesség
1835/44-ben	100·0	100·0	100·0
1845/54-ben	119·7	106·3	112·8
1855/64-ben	169·6	132·3	123·1
1865/74-ben	234·2	158·2	148·2
1875/84-ben	327·5	188·6	173·6
1885/94-ben	444·9	219·0	203·4

Fentebb már említettük, hogy a marha- és a sertéshus közötti arány állandóan az utóbbi javára módosul; ugyanis míg a marhahus fejenkénti fogyasztása csak 6·3 kilogrammally emelkedett, az 1835/94 közötti időszakban, addig a sertéshusé 12·5 kilogrammally emelkedett, az emelkedés aránya tehát 87·5, illetőleg 145·3%.

A fogyasztásnak ezen jelzett alakulása annál inkább feltűnő, mivel a sertéshus általánosságban valamivel drágább, mint a marhahus, legalább a mi a kis forgalmat illeti.

Ezen feltűnő jelenségnek okát egyesek abban vélik találni, hogy az alsóbb rendű nép általában igen sok kolbászfélét és szalonnát fogyaszt, hogy a sertéshus, daczára magasabb árának, aránylag mégis olcsóbb valamivel, mint a marhahus, mivel kevesebb csontot tartalmaz.

Mindenesetre elég találó magyarázat ez, bár a felsorolt körülmények mellett közreműködhetett a közlött eredmények létesítésében az ország marhatenyésztési viszonyainak alakulása is.

Szászországban ugyanis 1835–1894 között a népesség 129·8 %-nyi szaporodásával szemben a szarvasmarha állomány csak 21·6 %-al, a sertésállomány ellenben 314·4 %-al szaporodott; míg tehát a szarvasmarha száma viszonylag nagy visszaesést, addig a sertéseké aránytalanul nagy növekedést tüntet fel. De megvilágítják a fejlőd-

désnek ezen folyamatát a következő számok is. Ugyanis esett 100 lakosra:

	szarvasmarha	sértés
1834-ben	31.2	6.6
1853-ban	30.6	6.2
1873-ban	24.8	11.5
1892-ben	18.4	12.0

A sertések hányada, kivéve 1853-at, folytonos növekedést, a szarvasmarháké pedig constans csökkenést mutat.

A sertések tartása az egész országban folytonosan terjed; míg ugyanis 1853-ban csak 42.515 sertéstulajdonos volt, addig ez a szám 1892-ben 119.919-re, összesen 182.10/0-al emelkedett.

Az elfogyasztott sertéshusnak nagyrésze azokra a sertéstulajdonosokra esik, a kik jobbára tulajdonukat képező sertések levágásából fedezik husszükségüket.

Az előbbieken az egész országra vonatkozó adatok főbb eredményét ismertettük; ezekkel szemben a husfogyasztás vidékenként változóan alakul és különösen a városok fogyasztása jóval nagyobb, mint a vidéké; így pld. 1894-ben, Zwickauban fejenként 74.8, Reichenbachban 69.3 Zittauban 67.8, Drezdában 65.4, Bautzenben 59.0, Freibergben 45.7 kilogramm fogyasztatott el. Vannak azonban városok, a hol a husfogyasztás aránylag csekély, így például Chemnitzben fejenként 43.8, Lipcsében pedig csak 40.0 kilogramm hus. E két városnál azonban figyelembe kell venni azt, hogy az újabb időben a külvárosoknak hozzájuk kapcsolása folytán nagy számú szegény sorsú lakossággal szaporodtak, ennél fogva husfogyasztási hányaduk csökkent: Lipcsében 1887-ben még 63.8 kilogramm fogyasztatott fejenként, 7 év alatt ezen hányad csaknem 40.0/0-al szállott le.

Hajdu László.

K Ö N Y V S Z E M L E.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 72. füzet. 1895. december hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. január hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évfolyam. 12. szám. 1895. december hó: A budapesti vásárcsarnokokról Sztroiny Józseftől. Az agrárszocializmus ellensúlyozása Valkovics Jánostól; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1896. Nr. 1.: Zur Geschichte und Reform der preussischen Handelskammern von Reitz. Die Darstellung der Handelsstatistik in Österreich-Ungarn von C. Wiesinger; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 50—52.: Die Entwicklung der Erwerb- und Einkommensteuer seit dem Jahre 1881 von E. Mischler. Bulgarisches Handelsgesetzbuch. Die Bestellung von Berginspectoren von E. Seidler. Die Consumvereinsfrage in Deutschland von H. Crüger. Die Lage der österreichischen Montanindustrie im Jahre 1895.; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. X. Band. 5. Heft: Schifffahrtsstrassen im Deutschen Reich, ihre bisherige und zukünftige Entwicklung und ihre gegenwärtige wirtschaftliche und finanzielle Ausnutzung von Kurs. Agrarstatistische Untersuchungen von J. Conrad. Die Verluste bei den Kreditgenossenschaften von Crüger. Die wirtschaftlichen Fragen des 23. deutschen Juristentages von Zeller; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureau's. Herausgegeben von dessen Direktor E. Blenck. XXXV. Jahrgang. 1895. III. Heft: Stand, Bewegung und wirtschaftlicher Zustand des ägyptischen Volkes 1894, auf Grund amtlicher und anderer Quellen sowie eigener Wahrnehmungen dargestellt von A. Frhr. von Fircks. Die landwirtschaftlichen

Hauptbetriebe in Preussen im Jahre 1882 nach Anzahl, Grössenklassen, Anbau- und Wirthschaftsfläche sowie nach ihrer Viehhaltung von G. Evert; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 12. Décembre 1895: Mouvement social en France; Les grèves en novembre. Opérations des institutions nationales de prévoyance en 1894 (accidents, décès, épargne postale). Mouvement social à l'étranger: Allemagne, grèves en 1894. États-Unis, les grèves de 1888 à 1895; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos 572—576.

L'économiste français. 23-e année. 2-e vol. Nos 48—52: Le dégrèvement de la grand vitesse et ses résultats. La situation de la métallurgie en Europe et diverses questions s'y rattachant. Les grands inconvénients des foires universelles et la nécessité d'y renoncer. Les discussions de la société d'économie politique des Paris; la crise de la Bourse. Les opérations de la Banque de France pendant l'année 1894. Le commerce extérieur de la France pendant les onze premiers mois de l'année 1895. La verrerie ouvrière; la verrerie aux verriers et les sociétés coopératives de consommation; etc.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Décembre 1895: Le principe de l'évolution, réponse à Lord Salisbury par H. Spencer. Le socialisme par L. Say. Le crédit agricole par H. W. Wolff; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 12. Décembre 1895: De la dépopulation de la France et des remèdes à y apporter par J. Bertillon. Chronique des questions ouvrières et des assurances sur la vie par M. Bellom; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 12. Décembre 1895: Le commerce international et la monnaie nationale (fin) par d'Oloscoaga. Une statistique d'État et la synthèse scientifique par P. du Maroussem. Recherches anthropologiques sur le problème de la dépopulation par G. de Laponge; etc.

Revue internationale de sociologie. 3-e année. No. 11. Novembre 1895: Le travail humain et ses lois par Fr. S. Nitti. Les paysons au moyen âge: III, le paysan dans la vie privée par A. Réville. Une faculté des sciences sociales par R. Worms; etc.

Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. VII. No. 1. (Whole No. 32.) January 1896: The Nicaragua Canal and the Economic Development of the United States by E. R. Johnson. The Musée social in Paris by W. F. Willoughby; etc. Supplement to this No.: The Theory of Social Forces by Simon N. Patten; etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos 2726—2729: The Money Market. Trade of British India during 1894—95 and its Lessons. Russia's Agricultural Returns for 1895. The West Australian Goldfields. Rand Gold Production; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVIII. Part IV. December 1895: Gold and Silver and the Money of the World by Lesley C. Pro-

byn. Incidence of Taxation on the Income of an Individual in France. Raiffeisen (Agricultural) Banks in Germany, Italy and Belgium. A General Census in 1900. Inquiry as to the Possibility of making it Synchronous, and as to the extent to which it can be made uniform. Agricultural Returns of Great Britain 1895; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Departement of the Board of Trade Vol. III. No. 12. December 1895: State of Employment in November. The Dispute in the Engineering Trade. Arbitration and Conciliation Cases. Home Office Committees on Dangerous Trades; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Állategészségügyi évkönyv az 1894-ik évre. A földmívelésügyi m. kir. ministerium megbízásából hivatalos adatok alapján szerkesztette dr. Hutyrá Ferencz. VIII. évf. Budapest, 1895.

Bálint Imre. Vám és kereskedelmi szövetségünk Ausztriával. Története. Ára és értéke. Meghosszabbítása. Budapest, 1895.

Beck Lajos. Az életbiztosításról. Budapest, 1895.

Bernát István. Zálogba tett Magyarország. Politikai tanulmány. Budapest, 1895.

Fest Aladár. Fiume kereskedelme a középkorban. Budapest, 1895.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VI. évfolyam. 49—52. és VII. évf. 1—2. sz.

Herényi Gothárd Sándor. A modern gazda a műtrágyázás gyakorlásában. Budapest, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. VI. évfolyam. 106—113. sz.

Sipos Árpád. A bányatörvényjavaslat. Bírálat és ismertetés. Külön lenyomat a jogból. Budapest, 1895.

Die Arbeitseinstellungen im Gewerbebetriebe in Oesterreich während des Jahres 1894. Herausgegeben vom stat. Departement im k. k. Handelsministerium. Wien, 1896.

Ausztria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischem Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. XI. Heft. Wien, 1895.

Beiträge zur Statistik des Rigaschen Handels. Jahrgang 1894. I. Abtheilung. Rigas Handelsverkehr auf den Wasserwegen. Riga, 1895.

Export-Compass, 1895. Commercieller Jahrbuch für die Interessenten des österreichisch-ungarischen Ausfuhrhandels. VIII. Jahrgang. Herausgegeben von Alexander Dom. Wien, 1895.

Feisenberger, Albert, Die wiederrechtliche Hebung fremder Sparkassen-Guthaben. Berlin, 1895.

Grunzel J., Der internationale Wirtschafts-Verkehr und seine Bilanz. Leipzig, 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIII. Jahrgang, 1895. VIII.

Milliet, E. W., Mittheilungen über schweizerische Alcoholgesetzgebung. Separatabdruck aus dem Berichte über den V. internationalen Congress zur Bekämpfung des Missbrauches geistiger Getränke. Basel, 1895.

Mittheilungen des bernischen statistischen Bureau's. Jahrgang 1895. Bern, 1895. Lieferung I.: Landwirtschaftliche Statistik für 1893/94. Lief. II.: Statistik der Milchwirtschaft.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission.

Band XLII. Heft 1. Der Aufwand für das öffentliche Unterrichtswesen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Auf Grund der Erhebung des Jahres 1890 bearbeitet. Wien, 1895.

Band XLIII. Heft 1.: Die Ergebnisse der Civilrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1892. Wien, 1895.

Staats- und socialwissenschaftliche Beiträge. Herausgegeben v. A. von Miaskowski. Band II. Heft 2. Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts von G. Wiebe. Leipzig, 1895.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XII. Heft. Ein- und Ausfuhr im November 1895. Wien. 1895.

Viehseuchen Gesetze, Reichs-Gesetze und preussische Landesgesetze über die Abwehr und Unterdrückung von Viehseuchen. Textausgabe mit Anmerkungen von B. Beyer. III. umgearbeitete Auflage. Berlin, 1895.

Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Vorträge und Abhandlungen herausgegeben von der volkswirtschaftlichen Gesellschaft in Berlin. Heft 130—131. Jahrgang XVII. Heft 2—3. Die agrarischen Angriffe auf den Handel insbesondere den Getreidehandel. Eine Abwehr von O. Kühnemann Stettin. Berlin, 1895.

Zenker, E. V., Der Anarchismus. Kritik und Geschichte der anarchistischen Theorie. Jena, 1895.

Annuaire de l'économie politique et de la statistique. Fondé par Guillaumin et J. Garnier. Continué depuis 1856. par M. Block, membre de l'Institut. 1895. 52-e année. Paris, 1895.

Compte rendu des travaux et délibérations de l'Institut international de statistique. Session de Berne 1895 du 25 au 31 août. Berne, 1895.

Statistique des mouvements de la navigation pendant les années 1886—90. Bureau de statistique de la principauté de Bulgarie. Sophia, 1895.

Tableau général du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères pendant l'année 1894. Direction générale des douanes. Paris, 1895.

Statistique de la Belgique. *Tableau général* du commerce avec les pays étrangers pendant l'année 1894, publié par le ministre des finances. Bruxelles, 1895.

Annual Statement of the Trade and Navigation of British India with Foreign Countries and of the Coasting Trade of the Several Presidencies and Provinces, in the Year ending 31 st March 1895. Vol. I. Foreign Trade. Calcutta 1895.

Compendium of the Eleventh Census 1890. Part. II: Vital and social statistics; educational and church statistics; wealth, debt and taxation etc. Washington. 1894.

Powers, H. H., Terminology and the sociological conference Philadelphia, 1895.

Report of the United States at the Eleventh Census 1890 Department of the Interior. Census Office. I. Population. Part I Washington, 1895.

Twenty-sixth annual report of the state board of health of Massachusetts. Public document. Nr. 34. Boston, 1895.

Estadística général del comercio exterior de Espana con sus provincias de Ultramar y provincias extranjeras en 1894 formada par la dirección général de aduanas. Madrid, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. január hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Felolvasó estély.

I. Közlemények.

1. Társaságunk II. (állami pénzügyek) szakosztálya f. hó 18-án d. u. 6 órakor ülést fog tartani a társaság helyiségeiben, melynek tárgya *dr. Pap Dávid* felolvasása »A kvótáról«.

2. Társaságunk V. (mezőgazdaság) szakosztálya f. hó 23-án d. u. 6 órakor ülést fog tartani a társaság helyiségeiben, melynek tárgya *Rubinek Gyula* felolvasása: Kereskedelmi szerződéseink hatása mezőgazdaságunkra.

3. Uj tagok. 1896. január 1-től számítva újabban tagjaink sorába léptek:

Dr. Ballagi Géza jogakadémiai tanár Sárospatakon.

Beer Béla főtisztviselő Budapesten.

Kádár József Ferencz banktisztviselő, Budapesten.

Somló Gyula „ „

Steiner József, kereskedő, „

Uray Zoltán, államvasuti tisztviselő, „

4. A tagsági díjak befolyásának kimutatása. Az 1895. év leteltével érdekesnek tartjuk a zárszámadások összeállítására alkalmából a tagsági díjaknak befolyását az 1895. évben az alábbiakban feltüntetni:

	Budapesti a 5 frt.	Vidéki a 5 frt.	Vidéki a 2-50 frt
Kiállított az I. félévben . . .	333	12	37
„ II. „ . . .	338	11	55
1894. év II. feléről . . .	18	2	18
Összesen	689	25	110
Beváltatott	630	23	94
Hátralék 1895. decz. 31-én	59	2	16

A hátralék tehát összesen 345 frt. értéket képvisel, vagyis szemben a befolyt 3600 frttal, nem egészen 10⁰/₀-ot.

5. Társasági könyvtárunk teljesen rendeltetvén, annak 1895. december 31-én felvett állapotáról a következőket közölhetjük. A müncheni szakrendszer szerint rendezett könyvtár az év végén 709 tételszám alatt 680 művet 610 kötetben és 1149 füzetben tar-

talmazott és becsértéke 2938 frt. 84 kr. A művek ára, a mennyiben a normális érték a könyvészetben köztudomású, teljes értékben vétetik föl, ott pedig, a hol az ár nem volt kipuhítható, becslés szerint ivszámra. legfeljebb 10 krban ivenként. A művek czédulázva, leltározva és szakcsoportonként elhelyezve vannak. Szakcsoportok gyanánt vétettek föl: 1. Közgazdaság. 2. Pénzügytan. 3. Statisztika, 4. Politika. 5. Jogtudomány. 6. Folyóiratok. 7. Évkönyvek. 8. Vegyesek. A legközelebb kidolgozandó könyvtári ügyrend fóladata leendő tagjaink részére a könyvtár használatát minél kényelmesebbé tenni.

II. Fölolvasó estély.

A mult év december 28-án társaságunk a Pester Lloyd társaság helyiségében fölolvasó estélyt rendezett, melyen dr. Matlekovits Sándor fölolvasást tartott »Kereskedelmi szerződéseink hatásáról.« A fölolvasás iránt élénk érdeklődés mutatkozott és a hallgatóság körében jelen voltak: Ghyczy Béla altábornagy, Burchard Bélaváry Konrád, főrendiházi tag, Kilényi Hugó, min. tanácsos, Lánczy Leó, a budapesti kereskedelmi és iparkamara elnöke, Gaál Jenő, műegyetemi tanár, Körösi József, a főv. statisztikai hivatal igazgatója, Beck Dénes, Engel Pál, Fellner Henrik, Walkó Lajos, bankigazgatók, Leipziger Vilmos, Wolfner Lajos és Wolfner József, nagyiparosok, Simon Jakab tőzsdetanácsos, Mandelló Károly, Bossányi Endre, Pólya Jakab, Szilassy Zoltán, Rubinek Gyula, stb., valamint az elnökség tagjai. A fölolvasás egész terjedelmében a Közgazdasági Szemle jelen számában olvasható.

A TELEPÍTÉS KÉRDÉSE.

I.

A magyar törvényhozás 1894-ben törvényt alkotott a telepítésről, az 1894: V. t.-cikket; de a telepítés nagy kérdését nem oldotta meg ezzel a törvénnyel. A magyar állam régóta folytat telepítést, de annak kevés a vonatkozása ahhoz a telepítési kérdéshez, a mely napjainkban oly erősen foglalkoztatja mindazokat, a kik magyar gazdasági politikával foglalkoznak. A külföldön Poroszország dolgozott és dolgozik sokat a colonisálás terén, de noha az 1891. július 7-én kihirdetett porosz törvény lebeg nálunk azok szemei előtt, a kik nagyszabású telepítési politikát sürgetnek: mégis egészen más okok juttatták felszínre minálunk a telepítés problémáját, mint a melyek a porosz országgyűlést vezették, a mikor jaradékbirtokok keletkezését óhajtotta biztosítani.

Kétségtelen dolog, a mezei munkások kérdése nyomán támadt ez a másik kérdés, a telepítésé, nálunk is és Poroszországban is. Igaz, a telepítés előmozdítása a mezei munkások helyzetének orvossága akar lenni itt is, ott is. De a mint hogy különböző a két országban a mezei munkások helyzete, a mint hogy különböző a két ország agrár munkás-kérdésének a tartalma: azonképpen egészen más a két országban a telepítés kérdése, a melyet a kétféle munkás-kérdés előidézett. Ha mégis oly sok hivatkozás történik a porosz rendszerre, annak az az oka, hogy a porosz törvényben megalkotott eszközök egyike-másika alkalmasnak mutatkozik arra, hogy a magyar telepítési kérdés megoldására is felhasználtassék. Bizonyos dolog, hogy helyes nyomon jár a közfelfogás, a mikor így a porosz mintára támaszkodik, de bizonyos az is, hogy nagy veszedelem volna az a magyar birtokos osztályra, ha lemásolnánk a porosz törvényt és azt egyszerűen alkalmaznánk minálunk úgy, a mint Poroszországban bevált.

De nemcsak az indokai mások a két kérdésnek, mások a gazdasági és szociális céljai is, a mi azt követeli, hogy a telepítési politika köre nálunk egészen másképp szabassék meg; másnak kell lennie a mi telepítési politikánk területiális

Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1896. évi február hó 10-én tartott ülésében.

és másnak a személyes alapjainak; másnak kell lennie: válogatósnak. Meg kell választani a földet, a melyre telepíteni akar és az embert, a kinek számára új életforrást akar biztosítani. Meg kell pedig válogatnia a földet első sorban abból a szempontból is, hogy kinek a földjét akarja felhasználni; kinek a földje lesz alkalmas e célra egyrészt az új telepesek, másrészt a mostani földbirtokosok érdekében.

Ha sikerül helyesen megoldani a telepítés kérdését, nagy dolgot mivelt a magyar gazdaság-politika. De ha hibásan történik annak megconcipiáltatása, akkor isten őrizze attól a magyar gazdák világát, hogy a telepítési politikának eredménye legyen; akkor ez a politika olyan válságba sodorná a magyar földbirtokot, a melynél százszorta kedvesebbek a mai viszonyai, minden munkás-bajaikkal egyetemben.

Az a tény, hogy nálunk, a mikor a telepítés ügyéről van szó, mindig a porosz törvénnyel megalkotott institutióra gondolnak, szükségessé teszi, hogy mi az a telepítés és milyen telepítésre van az országnak szüksége?

Sokfelé az a felfogás, mintha a telepítési politika egyenlő értékű volna a földvásárlás és a földeladás megkönnyítésével; a földvétel olyan módjának megconstruálásával, a mely lehetővé teszi, hogy földhöz jussanak olyanok is, a kik arra ma nem képesek; a vagyontalanok, a kikben azonban megvan a föld mivelséhez a kellő gazdasági képesség.

No hát a magyar telepítésnek nem lehet ez a fogalma; a mi telepítésünknek mindenféle okoknál fogva, a melyek kifejtésének később lesz helye, nem lehet ez az értelme; a magyar telepítés csak új falvak alapítását és meglevőknek hozzátelepítés útján való erősítését jelentheti; olyan ténykedést, mint a milyen az állam részéről nyilvánult Hertelendyfalva, Sándor-egyház, Székelykeve, Torontál-Erzsébetlak, Bodófalva, Igazfalva teremtésében, vagy nyivánul Magyar-Nemegye, Vicze, Nagy-Sármás nagyobbitásában.

Községi telepítésekre kell helyes felfogás szerint gondolni, a mikor telepítési politikáról van szó. E mellett aztán — de csak községalakítás formájában — belefoglalható a fogalomba a kultur-telepítés is, a milyenre a deliblári kincstári homokpuszta betelepítése szolgáltatott példát.

S még egyet kell itt megemlíteni: a telepítésnek valóssággal gazdáknak az új földön való betelepítésével kell egybekapcsolva lennie. Nem szabad ahhoz a speculáció gondolatának sem közelférköznie.

II.

A porosz telepítési politikára az a tény szolgáltatta az indokokat, hogy az ország keleti részeiben kivándorlás révén nagy mértékben megfogyatkozott a mezőgazdasági népesség, a mi az ezeken a vidékeken otthonos nagybirtokok

gazdálkodására is súlyos visszahatással volt. A kivándorló népet Amerikán kívül a városok és az iparúzó vidékek vonták el a keleti részekről, még pedig oly nagy arányokban, hogy 1885-től 1890-ig az országnak ezek a részei a kivándorlás útján 872.820 lelket veszítettek el. Hivatalos jelentések szerint ezekben a tartományokban roppant kevés a munkás-kéz, annyira kevés, hogy sok helyen e miatt lehetetlen az okszerű gazdálkodás és nagy földterületeken rétgazdálkodásra kellett áttérni a szemtermelésről; az aratás s a cséplés, a burgonya behordása késik és még télen sincs elég munkaerő. A zsellérházak pedig ezrével állanak üresen.

Arról, hogy e vidékeken földbirtokos és mezei munkás között olyan conflictusok volnának, a milyenek a magyar Alföldön járnak, nincsen hír. Talán jórészt azért, mert ott vannak olyan gazdasági ágak és országrészek, a melyek a földdel elégedetlen népet befogadni tudják, s annak olyan a milyen megélhetést mégis biztosítanak. Vagy talán azért, mert a mezei munkások kivándorló hada ipartelepeken állván munkába, az ipari socialismus terén ad kifejezést a maga elégedetlenségének.

Nálunk is van panasz munkáshiány miatt, de csak a legszorgosabb munka idején; hogy télen is híján volna a mezőgazdaság a munkás kezeknek, arról még senki sem beszélt Magyarországon. Van Magyarországon is mezei munkások kivándorlása, de nem arról a vidékről, a hol legélesebb földbirtokos és munkás között az összetűzés. Hallatszik már nálunk is egy-egy panasz, hogy a városok, hogy az ipari műhelyek magukhoz szívják a mező munkásait, de ezek a panaszok ma még nem oly sürűiek és nem oly erősek, hogy azok elhallgatására valamely gazdaságpolitikai irányt kellene kezdeni. S a mi fő: a magyar paraszt, ha nem tud megélni a föld után, nem távozik el arról, de követeli a maga jussát, hogy a rögn, a melyen apái éltek, ő is megélhessen.

Egyáltalán nem tartozik ide annak elmondása, hogy mi okozta a mezei munkáskérdést Magyarországon. Elég annak a constatalása, hogy ez a kérdés megvan; és annak kiemelése, hogy e kérdésnek egészen más a tendenciája nálunk, mint Poroszországban, tehát kell, hogy a kérdés orvoslására hivatott telepítési politikának is más legyen az iránya nálunk, mint ott.

Az elégedetlen alföldi magyar munkás földet kíván s nem a rögtől való szabadulás után eseng. Azt tehát nem visszacsalogatni kell a földre, hanem biztosítani kell számára földet, a melytől megválni se nem tud, se nem akar. Mint-hogy pedig ezt a földet mostani vidékein és mai viszonyai között megkapni nem tudja, ki kell őt onnan telepíteni oda, a hol ennek az ő vágyakozásának a közérdek szempontjából meg lehet felelni. Biztosítani kell, hogy kielégíthesse földre való éhességét a magyar népnek az a része, a mely azt most

egyáltalán nem tudja kielégíteni, a mely most egyáltalán nem tud földhöz jutni.

A porosz telepítésnek egyik célja az, hogy a nagybirtokok jobb művelése lehetővé váljon, s mivel erre föltétlenül szükségesnek mutatkozik, hogy a nagybirtok lemondjon földjeinek egy részéről, a melyet aztán parasztok fognak elfoglalni, a kik dolgoznak majd a nagybirtok megművelésén is: a porosz telepítési politikának azon kell lennie, hogy ezt a célzt valósíthassa meg. Mindenesetre nagyon érdekes dolog, hogy a mezei munkások kérdése mindkét országban azon a vidéken érezhető legerősebben, a hol latifundiumok uralkodnak s mindkét országban a latifundiumok vidékén uralkodó viszonyok késztetnek a telepítésre; de ezen az egy találkozási ponton kívül a két ország ebbeli körülményei között nincsen hasonlatosság, a mi kitűnik abból is, hogy Poroszországban betelepítésre szorul a nagy birtokok vidéke, nálunk pedig kitelepíteni kell az elégedetlen munkáselemet.

A nagybirtok, az erős kezekben levő nagybirtok nálunk nem fog lemondani földjei egy részéről azért, hogy azt telepítésre engedje át. De a telepítésnek nem is áll érdekében, hogy ott dolgozzék, a hol az új telep haladásának útját örökre elzárná egy-egy latifundium. A magyar nagybirtokos nem szorult rá erre a lemondásra, mert neki nem kell munkásgenerációt nevelnie. Poroszországban igenis meg fogják azt tenni, a kik előrelátással élnek. Ebből aztán következik az, hogy nálunk egészen más elem fogja szolgáltatni a telepítésekre a területet. De következik az is, hogy nálunk nagy óvatossággal kell eljárni annak megválasztásában, hogy kiknek földje fogadtassék el ilyen célokra.

Mielőtt azonban ennek a kérdésnek a tárgyalásáról, s illetve azt megelőzően a telepítés céljairól lehetne szó, néhány számmal igazolni kell, a miket itten a magyar mezei munkások kérdés színhelyéről elmondottam. A három megyének: Békésnek, Csanádnak és Csongrádnak ide vonatkozó adatai következők:

M e g y e	Polgári népesség		S z a p o r o d á s	
	1880-ban	1890-ben	a népmozgalmi adatok szerint	a népszámlálási adatok szerint
Békés . . .	229.757	258.386	33.426	28.629
Csanád . . .	109.011	130.575	21.011	21.564
Csongrád . .	228.413	261.340	33.430	32.927

A nép szaporodásának arányai a következők:

	A népmozgalmi adatok	A népszámlálási szerint
Békésben	14.55 ⁰ / ₀	12.46 ⁰ / ₀
Csanádban	19.27 ⁰ / ₀	19.78 ⁰ / ₀
Csongrádon	14.64 ⁰ / ₀	14.42 ⁰ / ₀

Ezek szerint tehát vesztett, s illetve nyert a három vármegye a kivándorlás útján a tíz év alatt:

	+	—
Békés	— lelket	4.797 lelket.
Csanád	553 »	— »
Csongrád	— »	503 »
Összesen . . .	553 lelket	5.300 lelket.

Végeredménykép tehát 4.747 fő volt a kivándorlás útján előállott veszteség, de azért 87.867 lélek volt a nép szaporodása. Sőt a három vármegye azok közé tartozik az országban, a melyek népessége az utolsó két évtized alatt legerősebben szaporodott. Valamint hogy a viszonylagos népesség is erősen meghaladja mindhárom megyében az országos átlagot. Hogy e föld népe mily állhatatos, mutatja az is, hogy a lakosságból volt:

	Helybeli	Azon megyebeli
Békésben	92·18 ⁰ / ₀	4·86 ⁰ / ₀
Csanádban	88·28 ⁰ / ₀	5·31 ⁰ / ₀
Csongrádban	92·60 ⁰ / ₀	2·68 ⁰ / ₀

E mellett ez a három vármegye azok közül való, a melyekben a mezőgazdasági birtokok területe átlag a legnagyobb, jutván egy-egy birtokosra vagy bérlőre átlag:

Békésben	20·4 hold
Csanádban	22·2 »
Csongrádban	20·3 »

Hogy a föld értéke e vidékeken egyáltalán nem szenvedett a munkás-zavargások miatt, arról eléggé tanuskodnak azok a közkeletű számok, a melyek arról beszélnek, hogy mily horribilis ára van ott a földnek, a mi egyúttal azt is jelenti, hogy a gazdálkodási viszonyok sem szenvedtek a munkáskérdés hatása alatt. Mutatják ezt a következő számok is, melyek szerint a fő gazdasági czikkel, búzával bevetett és learatott terület volt:

	Békésben	Csanádban	Csongrádban
1891-ben	104.711 hektár	57.611 hektár	84.744 hektár
1892-ben	108.723 »	57.451 »	84.675 »
1893-ban	128.716 »	59.235 »	98.245 »

De nincs is szükség további adatokra annak igazolása végett, hogy a mezői munkáskérdésnek nálunk más a természete, mint Poroszországban, tehát kell, hogy mások legyenek a telepítés céljai is.

III.

Czélja a telepítésnek mindenekelőtt az, hogy a viszonyaival elégedetlen munkásnépet elvigye a viszonyok közül, a melyek forrongását okozták, elvigye olyan helyre, a melynek gazdasági viszonyai merőben eltérnek azoktól, a melyek elégedetlenségét felköltötték.

Czélja, hogy a mezőgazdasági nép fölöslegét levezesse; akár abszolút az a fölösleg, akár a birtokviszonyok alakulása okozza azt.

Czélja, hogy a mezei munkára termett, önálló gazdálkodásra képes munkáselemet olyan helyzetbe juttassa, a melyben az hivatottságának élhet, a melyben megélhet s nem kénytelen arra, hogy államfelforgató eszméket forgasson fejében, vagy az ipari proletariatus számát növelje.

Czélja az, hogy a helytelen birtokmegosztás következtében kevésbé kihasználható földet helyesen megmunkáltassa és kihasználjassa a telepesek által; hogy lehetővé tegye oly földek belterjes művelését, a melyekben ma csak a legextenzívebb gazdálkodás lehetséges. Ezzel kapcsolatban a telepítés a termelés fokozására s a művelés alá vehető talaj terjesztésére van hivatva.

Czélja az, hogy a mezőgazdaság színvonalát emelje s a nemzeti politika céljait is szolgálja.

De nem czélja az, hogy ok nélkül megkönnyítse a földvételt, a mi okvetlenül a föld nagy eladósodását vonná maga után s már a föld árának erős emelkedése révén is válságba sodorná nemcsak a vásárlókat, de azontúl is a mezőgazdaság széles rétegeit.

De nem czélja, hogy ok nélkül megkönnyítse a birtokeladást s ezzel a földet immobilizálja, mindig pénzzé tehető áruvá változtassa. Szinte beláthatatlanok volnának a magyar birtokososztályra nézve a következményei annak, ha földjén egy-egy könnyelmű pillanat hatása alatt túladhathna.

De nem czélja, hogy a szabad birtok mai birtokviszonyain a telpesek javára lényeges változtatásokat idézzon elő. Ez a változás egyáltalán nem állana közvetlen kapcsolatban a munkás-kérdés által előidézett telepítési politikával s illetve sehogy se lehetne azt e kérdés szükség szerű következményének tekinteni.

Nem czélja különösen az, hogy a közép birtokososztály helyzetén változtasson, annak súlyát és erejét gyöngítse.

Nem czélja, hogy a földdel való üzérkedésre adjon okot és módot. A földművelési miniszternek 1893-ról szóló jelentése (122. lap) constátálja, hogy »oly gazdák is készséggel vállalkoznának településre, a kiknek nemcsak viszonylag könnyű megélhetésük, hanem biztos existenciájuk és otthonuk van. Az ily elemek rendszerint azért kíváncsiak települni, hogy telepü-

kön minél rövidebb idő alatt nyereséggel túladjanak. Ezek a telepítés czápai, a kik a földdel valóságos differentialis üzletet folytatnak. Ez elszomorító jelenség arra vall, hogy népünk ama jellemvonása, hogy a földet önmagáért szereti, helyenként észrevehetőleg meggyengült s ez nagy óvatosságra kell, hogy intsen.

Nem czélja, hogy már eleve birtok-különbségeket teremtsen a telepesek között s ezzel a telep nyugalmát és megelégedettségét veszélyeztesse.

Nem czélja, hogy a jómódúaknak szerezzen még jobb módot s ezzel kizárja azokat, a kiknek a településre első sorban van szükségük, azért van szükségük, mert különben megélni nem tudnak.

Nem czélja, hogy a föld árát emelje, hogy eszköze legyen a földuszorának, a melynek oly nagy része van a mai munkászavarak előidőzésében.

Bármilyen is a mezei munkáskérdés felől táplált vélemény, bizonyos, hogy azt a politikát, a mely nem tenne semmit a forrongásban levő nép lecsendesítésére s illetve a nép viszonyainak megváltoztatására, legalább is experimentálással kellene vádolni. Mert igenis az volna az experimentálás, ha nem történnék semmi és nem az, ha az állam telepítési politikát csinálna. Az eddigi colonisációk népe jóformán egészen ugyanerről a vidékről vétetett, de bizonyos az is, hogy ezek a telepítések csak végtelenül csekély részét vitték el annak a népnek, a melyet onnan el kell távolítani, ha egyébert nem, hát a közbéke érdekében. Kérdéses lehet, hogy mi az alföldi munkáskérdés igazi oka, de bizonyos, hogy a bajoknak semmi esetre se kizárólag a nép az oka. De még ha így állana is a dolog, akkor is kétségtelen, hogy egyszerű igazságszállással, az igazságnak hatalommal való megvédésével a bajt orvosolni nem lehet.

Azt mondják, hogyha az állam a zavargóknak könnyen földet juttat, akkor egyenesen maga hívja föl a szegény népet a zavargásra. Csakhogy ez először is olyan ellenvetés, a melylyel — ha igaz volna — meg lehetne akasztani minden szociális természetű törvényhozást vagy intézkedést, azután meg bizonyos az, hogy abban a három alföldi megyében igenis vannak olyan viszonyok, a melyeknek egyebütt nincsenek s a mely eltérő viszonyok nem idézhetők elő egyebütt az által, ha telepítési politika indul meg az országban. Ha pedig a telepítésnek nem lehet az a hatása, hogy előidézze az okokat, amelyek az agrár-socialismus fejlődésére hatottak, akkor nincs ok föltenni azt, hogy a telepítés agrár-socialismust provocaljon. S mindenek fölött bizonyos, hogy az államhatalom kezében nincsenek eszközök, a melyekkel a viszonyokat közvetlenül megváltoztathassa. Bizonyos, hogy ha továbbra is megmarad az Alföldön az elégedet-

lenség mai terjedelmében, akkor az s illetve az abból eredő erőszakoskodás sokkal erősebb inger lesz a példa utánzására, mint a milyen az elégedetlenek helyzetén való javítás lehetne.

Nem lehet elfogadni ezt az ellenvetést már csak azért sem, mert hiszen a telepítés nem annyit jelent, hogy már most földet kap mindenki, a ki nincs megelégedve mai helyzetével. Nyilvánvaló dolog, hogy nem azt kell letelepíteni, a ki legtöbbet kiabál, hanem azt, a ki arra leginkább rászorul s a kiből leginkább megvan a képesség, hogy a telepítésnek okszerűen hasznát lássa. Az elégedetlenség nem jogcím a telepítésre, még csak nem is ok arra, ha nem lehet azt — hogy úgy mondjam — objectivált elégtelenségnek tekinteni, olyannak, amely pártatlanul megvizsgált és megállapított gazdasági viszonyok szükségszerű következménye. A kormánynak lesz szükségkép mindig feladata megállapítani, mely vidéknek gazdasági viszonyai olyanok, hogy megkívánják a nép egy részének szerencsésebb viszonyok közt való kitelepítését. Természetes dolog, hogy pillanatnyi, vagy akár egy-két évre kiterjedő gazdasági válság nem lehet elég indok arra, hogy valamely vidék ilyennek jelentessék ki. És olyannak kell lennie a situációnak, a melynek alapján azt az ítéletet lehet meghozni, hogy azt más eszközökkel nem is lehet orvosolni. Kell, hogy a munkabér és a birtokmegosztás szolgáljanak első sorban az ítélet alapjául, a mely ítélet csak akkor mondandó ki, ha a birtokviszonyok a szegény nép terjeszkedését és a bérek a szegény ember megélhetését, sorsának javulhatását akadályozzák.

De továbbmenve, nyilvánvaló, hogy még ez esetben is csak akkor lehet a telepítés mellett dönteni, ha az az elem, a mely a telepítésre szorul, olyan, hogy alkalmas is a letelepítésre. Ha bizni lehet benne, hogy a reá várakozó munkának, a reá várakozó gazdasági feladatnak meg fog felelni. A telepítési politikának természetesen meg kell tennie minden lehető, hogy a telepet elősegítse feladatának teljesítésében, de ez a közreműködés csak úgy lesz sikeres, ha a telepesben megvannak ahhoz a szükséges előfeltételek. Szerencsére a tapasztalat bebizonyította, hogy nem a vagyon az első feltétel. A földmívelési miniszter hivatalosan (1893. évi jelentésében) constatálta, hogy a vagyoniilag gyöngébb elem, a mely a telep megszerzésének gazdasági processusában majdnem kizárólag, vagy legfőképpen csak munkáját értékesíti, majdnem jobban bevalik, mint az, a mely tőkét is hoz magával és hogy »kevésbé a vagyoni helyzet, mint inkább a személyes tulajdonságok qualificálják a jó telepest«. Világos dolog, hogy a vagyon nem árt, mert hiszen könnyebbíti a telepes helyzetét. De a földolog az, hogy a telepes munkabíró legyen, ne legyen dologkerülő, értse a gazdálkodást, szeresse a földet s

ne vigyen arra magával oly viszonyokat, a melyek már eleve veszélyeztetik a boldogulást, ne vigyen magával adósságokat, vagy szerencsétlen családi körülményeket. Ellenben vigyen magával komoly akaratot és gazdasági készültséget. Komoly akaratot, hogy telepe után akar megélni s nem azért megy a telepre, hogy a kapott földön haszonnal túladjon; komoly akaratot, hogy dolgozni fog és komoly akaratot arra is, hogy földje árát becsülettel fogja törleszteni. És gazdasági készültséget arra, hogy tudja is a földjét megmivelní és képes az első berendezkedést helyesen cselekedni. Föltétlenül szükséges ez mindenütt s különösen ott, a hol a telepítésnek az a célja is van, hogy a telep környékén a gazdálkodás módját javítsa. Így a kormány Erdély határszélein azért akar telepeket, hogy »az ország keleti részeit a telepítés révén megnyissa az Alföld vagy az ország nyugoti részei magasabb gazdasági cultura színvonalán álló elemeinek, hogy ekként az okszerű és belterjesb földmivelés a nép közt ott is terjesztessék«.

És kell, hogy a telepítés a nemzeti politikát is szolgálja. Nem volna megengedhető, hogy a telep erejét nemzeti surlódások emésztsék, a miből az következik, hogy a telepeseeknek egynemzetiségűeknek kell lenniök. Veszedelem volna, ha a telep békéjét a környékének nemzetiségi harcrai zavarnák s azért azt az államhatalomnak oltalmaznia kell. Egyáltalán nem az következik ebből, hogy magyarok ne telepíttessenek nemzetiségi vidékre, hisz erre a nemzeti politika érdekében törekedni is kell, hanem az, hogy olyan telepeseket kell az ily vidékekre kikeresni, a kik erősen tudatában vannak a magyarságuknak, a kik azt propagálhatják.

Más kérdés, vajjon — a hitfelekezeti terhek könnyítése érdekében — egy-egy helyre csak egyféle felekezettűk telepíttessenek-e. Erre a kérdésre a feleletet mindig a telep környékének a viszonyai adják meg. A hol a viszonyok olyanok, hogy a telep vidékén a telepések kisebbsége könnyen kielégítheti a hitélet iránt való igényeit, ott semmi esetre se lehet kifogás az ellen, hogy többféle hitfelekezet hívei is együtvé telepíttessenek.

IV.

Arra, hogy milyen föld bocsáttassék telepítési czélokra, könnyebb a felelet. Jó föld. Olyan, a mely a ráfordított munkát meg tudja fizetni. Első sorban szántóföld, a melynek megválasztásánál talán arra is lehet tekintetet vetni, hogy a föld nincs-e túlságosan kihasznált állapotban.

Aztán legelők volnának felhasználhatók, a melyek a mivelésre alkalmasak s a melyeknek mai kiterjedésükben való fentartására sok helyen egyáltalán nincs szükség. A tele-

pités az ilyen földterületeket megművelné, esetleg nagy beltérjességgel művelné meg s minden esetre nagyobb közgazdasági hasznót tudna elérni, mint a mennyit azok most hajtának.

Fölhasználhatók s kell, hogy fölhasználtassanak a rétek; a kincstári telepek közt is van több réti telepítvény.

Szőlőket csak annyiban szabadna a telepítés szolgálataiba állítani, a mennyiben azok immunisak, illetve új veszszökkel beültethetők. De akkor is a szőlő csak függelék lehet, pótlás a szántóföldhöz.

Árterületeknek víztől való mentesítése sok földet adhatna a telepítés céljaira. De természetes dolog, hogy ármentesített területet csak akkor szabad a telep rendelkezésére adni, hogyha az azonnal művelés alá vehető, ha áradások ellen biztosítottnak lehet azt tekinteni.

Felhasználhatók az erdők közül is azok, a melyek nem feltétlen erdőtalajon állanak, a melyek letarolása jó szántóföldet ígér s a melyek főtartása az erdőügy érdekében szükségesnek nem mutatkozik. Természetes, hogy erdőket is csak azonnal használható állapotban szabad telepítési célokra átadni. E mellett hozzácsatolhatók a telephez erdők is, a melyeket a jövőre is fenn kell tartani, de csak úgy, ha az állam veszi azokat kezelésébe.

S a mi szintén nem utolsó dolog, a telep földjeinek olyanoknak kell lenniök, hogy azokra nézve semmiféle jogi vitatkozásnak helye ne lehessen, úgy hogy az új község tulajdoni kérdései teljesen tisztázottak legyenek.

Persze czélszerű, ha az új telep közel van a nagy közlekedési vonalakhoz, a vasúthoz vagy vízi úthoz. De a vasúthálózat mai fejlettsége mellett ennek kisebb a fontossága, mert hiszen most már alig van vidék, a mely vasuttól túlságosan messzire feküdnék. Ha a telep közvetlenül belevonható állomás létesítése által a forgalomba, vagy nagyobb város közelében helyezhető el, annál jobb.

Szükséges pedig, hogy a tulajdon kérdése nemcsak harmadik személyekkel szemben legyen rendezve, de a telep körén belül is, hogy tisztázva legyen, hogy a telep területéből mennyi és mi a községé és mi az egyes telepeseké. Szükséges végre, hogy a telep felmérése és kataszteri rendezése előzetesen végrehajtsák, mert különben a telepet rendezni és a birtokcserét megakadályozni nem lehet.

A tulajdon kérdése átvézet annak a másik kérdésnek a fejtegetésére, hogy mennyi területet kapjon egy-egy telep összesen s mennyi illesse meg abból a község egyes tagjait. Erre a kérdésre úgy lehet legjobban felelni, ha az ember tekintetbe veszi a már meglevő telepek ebbeli viszonyait s ha vizsgálja, hogy a kisebb községekben a kisgazdáknak minők e tekintetben a viszonyaik.

V.

Első sorban a kincstári telepekről kell említést tenni.

Szapáryfalva-telep 1884-ben alapítottatott, 3307 holdon; a telepesek száma a zsellérekkel együtt, a kiknek csak belsőséget adtak, 316. Egy-egy telepesre tehát átlag tiz hold jut, a belsőségek nélkül.

Józseffalva szintén 1884-ben alakult, 310 telepessel, 3384 holdon; az átlag tehát 10 hold itt is.

Gizellafalva 215 telepessel, 2503 holdon létesült; az átlag tizenkettőfél hold.

Bethlenháza területe 1979 hold; a pénzügyminiszter 1889-ben azt jelenti a telepről, hogy a telepesek anyagi viszonyai kedvezőtlenek, mert egy-egy telep belsőséggel együtt csak nyolcz és fél hold.

Ujvár 1882-ben alakult 319 telepessel, 1754 holdon; itt tehát az átlag már csak hatodfél hold.

Avagy az újabb telepítéseket tekintve, következők az adatok:

Hertelendyalvára 415 családot telepítettek; a telep határa 4876 hold, a miből azonban 252 holdat nem lehetett telepítésre fordítani, úgy hogy e célra 4624 hold maradt. Ebből aztán közös legelőnek kihasítottak 284 holdat s így 4340 holdat osztottak ki. Egy-egy telepesre tiz hold jutott.

Sándoregyházának 6427 hold határából 5194 holdat lehetett szétosztani; 436 családot telepítettek a községbe; az átlag itt is tiz hold. Ugyanennyi

Székelykén, a melynek 7604 hold határából 6285 holdat osztottak ki 521 család között.

Torontál-Erzsébetlak telepítése 1887-ben kezdődött; a telep határa a legelőkkal, utakkal és folyókkal együtt 4836 hold. A telepesek száma 342, a kik közül 309 telepes külsőséget is kapott, míg 33 telepes zsellér, a kinek csak belsősége van. A terv az volt, hogy minden telepes félhold belsőséget, fél hold szőlőt, két hold kaszálót és hét hold szántóföldet, összesen tehát tiz holdat kapjon. A telepföldeket azonban csak fokozatosan lehetett kiosztani, mivel a terület egy része pör alatt állott, egy másik részén pedig ármentesítési munkákat kellett végezni. úgy, hogy a telepítés munkája csak 1893-ban ért véget.

Felső-Muzslya Becskerek határában 1891—92-ben alakult 4957 hold területen, 420 telepessel. A telepítés terve az volt, hogy minden telepes kapjon 600 négyszögöl belsőséget és 8 hold szántóföldet és rétet; továbbá közös használatra 3 hold, összesen tehát az egész község 1260 hold közös legelőt. Ezek szerint tehát egy-egy telepes összesen 11¹/₃ holdat kapott volna. De a telepnek nehézségekkel kellett küzdenie, mert — a hivatalos jelentés szerint — »az egy telepes gaz

dának kijelölt földjutalék, vagyis a telepállományok egysége az ottani talajviszonyok mellett igen csekélynek bizonyult arra, hogy a telepes annak hozadékából a telep vételárát törleszthesse, a közterheket viselhesse s magát és családját eltarthassa». Ennek következtében új földosztás vált szükségessé, a mely egy-egy telep nagyságát 14 $\frac{1}{1000}$ holdra egészítette ki.

A vadászerdei telep 1891 végén alakult 3169 $\frac{1}{1000}$ hold területen 133 telepház-hellyel. A község belsősége 72 és fél hold, úgy, hogy minden telepes félhold belsőséget kapott; 40 holdat egyházi és iskolai célokra fordítottak, 14 holdat faiskolára, temetőre és agyaggödrökre. A külsőség területe 2900 hold; ebből kapott:

20 telepes	egyenként	50 holdat
10 »	»	30 »
15 »	»	25 »
24 »	»	20 »
29 »	»	15 »
26 »	»	10 »
9 »	»	5 »

Egy-egy telep külsőségeinek átlagos nagysága 21 s hold. A megmaradt területet dülő és községi utak foglalták el. Utóbb a telephez hozzácsatoltak még 145 holdat, a mely az alapításkor erdészeti kezelés alatt állott.

Bodófalva, Bálintz község mellett Krassó-Szörény megyében, 1891-ben alakult 3865 hold határon 210 telekkel. A telepítési terv szerint minden telepesnek fél hold belsőséget, 4 hold I. osztályú, 4 hold II. osztályú és 4 hold III. osztályú szántóföldet kellett kapnia, azonfelül 2 hold legelőt és 1 hold kaszálót, vagyis összesen 16 $\frac{1}{1000}$ holdat. 1893 végeig 180 telepes 2532 holdat szállott meg.

Igazfalva 1892-ben alakult Rakitta mellett Krassó-Szörény megyében. Határa mintegy 4500 hold, a telepesek száma terv szerint 210 s mindegyiknek fél hold belsőséget és 20 hold külsőséget kell kapnia. 1893 végeig 186 telepes szállotta meg a telkét, de addig csak 2.100 holdat lehetett a telepesnek átadni.

A *bogojevai* telepítés szintén 1892-ben kezdődött. A telep határa 1.414 hold, 100 telepes számára, úgy, hogy minden telek 600 négyszögöl belsőségből és 12 hold külsőségből állana. 1893. végeig ily módon 631 holdat osztottak ki 51 telepesnek s azonfelül átengedtek a községnek kulturális és közigazgatási célokra tíz évre ingyenes használatra 50 holdat.

A mint az itt mondottakból is látszik, a kincstár kénytelen volt vele, hogy egy-egy házhely területét nagyobbítsa s a telepek átlagos nagysága egyre gyarapodott, a míg a 20 holdat elérte. Kétségtelen dolog, hogy az új földosztás

után való vágyakozást a húsz hold nem fogja megszüntetni, de bizonyos, hogy a régi tíz holdas telepek ma nem nyújtanak garantiát a telep-község boldogulására. Még ha elegendő lett volna is tizenhét évvel ezelőtt ekkora telep-hely, akkor se lehet elegendőnek tartani ma, a mikor a búza ára az akkorinak csak felét teszi ki. Azután meg, ha öröklött vagy vásárolt birtokképen, tíz hold elegendő is a megélhetésre, nem lehet azt elegendőnek tartani telepeseknél, a kiknek mindenüket most kell megszerezniök, a kiknek a telepük vételárát is kell törleszteniök.

Igaz, hogy a kinek húsz hold földje van azon a vidéken, a mely a munkásbajok színhelye, az ott nagy úr és a birtokok átlaga ott jóval kisebb, de nem szabad elfelejteni, hogy a bajok egyik forrása éppen az, hogy kisebb az átlag s a telepítést épp az teszi szükségessé, hogy ennek a húsz holdnak lehetetlen a megszerzése.

A házhely-átlag meghatározásánál két szempontnak kell mértékadónak lennie. Az egyik az, hogy a minimális átlag is biztos megélhetést nyújtson a telepesnek és lehetővé tegye, hogy a telep vételárát nagyobb megerőltetés nélkül törleszthesse. A másik pedig az, hogy az átlag meghatározásánál egyrészt természetesen nem szabad túlmenni a lehetőség határain, másrészt pedig nem szabad az átlagnak túlmagasra való megszabásával azok jogos igényeit sérteni, a kik szintén számot tarthatnak a letelepíttetésre, de nem juthatnak ahhoz azért, mert már elfoglalták az előzők a rendelkezésre álló területet.

Az 1894: V. t.-cz. alapjául szolgált törvényjavaslat egy-egy telepet átlag 20 holdra contemplált s föl lehet tenni, hogy ez a leghelyesebb mérték. Husz hold túlsoknak nem mondható, másfelől meg az már megenged rationális gazdálkodási rendszert, észszerű vetésforgót; húsz holdban már lehet legelő is, rét is; az már elbirja a szükséges állattartást s annak jövedelmét már elégségesnek kell tartani arra, hogy a telepest minden irányban eltartsa. S még egy szempontból kell azt mondani, hogy a husz holdas egység szerencsés választás. Azért, mert a husz hold az első örökösödéskor — föltéve, hogy az első telepes eltölthetett azon annyi időt, a míg a vételárát letörlesztette — rendszerint nem fog oly törpe részekre szakadni, hogy veszélyeztetve volna az örökösök megélhetése.

A kincstári telepesek is folyton azt kérelmezték, hogy a 20 holdnál kisebb telkek kiegészíttessenek, mert a kincstári telepesek az által, hogy csak 8—13 holdat kaptak, »sem napszámosokká, sem kisbirtokosokká nem tétettek, hanem mezőgazdasági proletárokká süllyesztettek«.

A további kérdés ezek után az, hogy türessenek-e a telepközségben már eleve birtokkülönbségek, mint a vadász-

erdei telepnél és legyenek-e zsellérek, a kik csak belsőséget kapnak, mint Torontál-Erzsébetlakon.

Az első kérdésre feltétlenül az a felelet, hogy birtokkülönbséget megtérni nem szabad. A colonisationának nem lehet feladata, hogy telepes-aristocratákat producáljon, mert hiszen ez szükségkép nyomorgó telepeseket is hozna létre. Nem lehet feladata már csak azért sem, mert hiszen a telepítés nem gazdagságba akar egy-egy embert juttatni, hanem a megélhetést akarja minél többek számára biztosítani. Már most, ha bizonyos házhely-terület erre elegendő, akkor nincs ok arra, hogy valaki ennél többet kapjon, ellenben megvan minden ok arra, hogy a felesleg-terület újabb telepesek letelepítésére használtassék fel. Az bizonyos, hogy minél nagyobb a telek, annál könnyebb az azon való megélhetés, de éppen azért nem szabad senkinek ilyen előnyöket nyújtani, előnyöket, a melyek protectió gyakorlására vezetnének, a többi telepesben irigységet keltenének, megingatnák a telepítő állam igazságosságába vetett bizodalmat, tehát már kezdetkor elégedetlenséget s földszerzésre irányuló vágyakozást hoznának. Ettől eltekintve is nagyon nehéz volna akkor elérni azt, hogy mindenki megelégedjék a neki jutott teleppel s ne iparkodjék a szomszédjáéból is legalább egy részt megkaparítani. Természetes, hogy különösen azok törekednének erre, a kik kezdetkor nagyobb telket kaptak, mert hiszen azok a jövedelmükből esetleg megtakaríthatnának is annyit, a mennyivel a szomszéd telepest — esetleg a szomszéd könnyelműségének kihasználásával — a birtokából kissemmizhetnék.

A zsellér-házhelyek tekintetében már nem lehet ily határozott a felelet. Egy azonban itt is bizonyos, az, hogy a külsőséget csak azoktól lehet megtagadni, a kiknek valami kézmíves mesterségük van, a kik tehát a telepközségben az után fognak megélni s a föld művelésére talán nem is alkalmasak. Az azonban még ezekre vonatkozóan is kíváncsias lesz, hogy a belsőségük mellett valami kis kertet kapjanak legalább konyhavetemények alá. És természetes dolog, hogy ily zsellérek letelepedését is csak ott szabad megengedni, a hol a telep nagysága és egyéb viszonyai garantiát nyújtanak arra, hogy a zsellér képes is lesz megélni a mesterségéből. Akkor is csak úgy, ha nem látszik igazságtalannak, hogy az ily mesterember külsőséget ne kapjon.

Nem látszik igazságtalanságnak. Mert a telepítés körül nemcsak hogy nem szabad történniök igazságtalanságoknak, de nem szabad történni olyasminek sem, a mi igazságtalanságnak látszik. A nép, a melylyel dolga lesz a telepítésnek, természetesen könnyen impressionálható s ha gyanut fogott a lelke, nem lehet azt egykönnyen megnyugtatni. Ezért legheylesebb, ha — a mint némely kincstári telepítésnél is tör-

tént — sorshuzás dönt a felett, hogy kinek melyik telek jusson, kizárólag a cserélgetés joga is. Természetes, hogy a hol többféle classisú föld kerül szétosztásra, ott mindegyik telepesnek arányos részt kell kapnia mindegyikből. De azért nem szabad megfélekezni arról a követelményről, hogy a telepes telkét — ha csak lehet — egy darabban kapja meg. Kivételt ez alól leginkább csak akkor volna szabad tenni, ha a telepes a telek egy részét mint közös községi legelőt vagy erdőt kapja.

Még nehezebb az a kérdés, hogy mekkora legyen, tehát hány telepet fogadjon be egy-egy telep. Fölfelé sokkal könnyebb lehet a nagyság meghatározása. A telep akkora lehet, a mekkorának a rendelkezésre álló földek nagysága megengedi. Mégis nyilvánvaló, hogy például Debreczennek 1665⁷² holdnyi határából nem lehet egy telepközséget alakítani 4000 telepessel, körülbelül húszezer lélekkel. Van tehát fölfelé is bizonyos határa a telep nagyságának, csak hogy az egyrészt sokkal elasticusabb lehet, mint a lefelé vonandó határ, másrészt meg kevés lesz az olyan telepítésre használható birtok, a melynél a telep túlságos kiterjesztése ellen kell majd küzdeni. Azt lehet mondani, hogy 300 telepes, 1500 lélek a legnagyobb szám, a melyet egy-egy telep magába foglalhat; hisz 1890-ben az ország községei 82⁰/₀-ának nem volt ennél nagyobb lakossága. Viszont meg lefelé 150 telepes, 750 lélek a legkisebb szám, a melyet egy-egy telepközségbe okvetlenül föl kell venni. Ha ennél kisebb volna a telep, attól lehetne tartani, hogy nem lesz képes a kulturális közigazgatási és egyházi terhek viselésére, de ettől eltekintve is gyöngye lesz arra, hogy önmagában meg tudjon állani. Igaz, a községek 53⁴³/₀-a volt 1890-ben olyan, hogy lakossága nem volt több 700 léleknél, csakhogy e tekintetben nagy a különbség régi községek s olyanok között, a melyek csak most alakulnak; azután meg ugyis egyre kevesbednek a törpe községek s végezetül nem lehet czélja a telepítésnek, hogy a törpe községek administratív és pénzügyi bajaiba juttassa az új telepeket. A telepítési törvényjavaslat is 150-re gondolta egy-egy község telepeseinek a számát.

Mindezek eredménye az, hogy egy-egy telep létesítéséhez legalább 3000 hold kell s a megengedhető legnagyobb terület 6000 hold — a dolgok természete szerint világos lévén, hogy a legtöbb telep valósággal nem is lesz nagyobb 3000 holdnál. Ha valamely telek nagyobb 3000 holdnál, de nem éri el a 6000 holdat, abból egy telep lesz alakítandó; ha viszont nagyobb 6000 holdnál, de kisebb 9000-nél, akkor abból két telepet kell létesíteni; az átlagos számítás kedvéért azt lehet mondani, hogy Debreczen földeiből huszonhét telepet kell kiszorítani.

Természetes dolog, hogy az ilyen átlag-számítások nem

precisek, mert hiszen a telep határainak megállapítása körül a természeti tényezők figyelembe vétele rendkívül fontos.

VI.

A porosz telepítést az 1891. július 7-iki törvény szabályozza, a mely »járadékbirtokok« létesítéséről intézkedik.

A járadékbirtok intézménye a jobbágyság felszabadítása, illetve a földtehermentesítés nyomán keletkezett, kapcsolatban az 1850 márczius 2-iki törvény alapján létrejött járadékbankokkal, a melyeknek az volt a hivatásuk, hogy a földterhek mentesítését járadék-kölcsön útján, járadékkötvények kiadásával előmozdítsák. Ezt az intézményt használta fel az új porosz telepítési politika, megállapítván az 1890 június 28-iki törvénnyel, hogy birtokot lehet örökös pénz-, vagy gabona-járadék ellenében venni és adni. A törvénynek egyrészt az volt a célja, hogy a földvételt könnyítse, másrészt pedig az, hogy az örökös járadék létesítésével a földet immobilisálja. Minthogy azonban e törvénynek nem volt elegendő hatása, megalkotta a porosz törvényhozás az 1891. július 7-iki törvényt, a mely az államhitelt és az állam földművelési hatóságait bocsátja a közép és kis járadékbirtokok létesítésének a rendelkezésére és másfelől kötelezően kimondja, hogy a járadéknak megválthatónak kell lennie.

A törvény lényege az, hogy a telepestelkek vételárát az állam fizeti meg a vásárló telepes helyett, még pedig járadékkötvényekben fizeti azt ki az eladónak. Az állam a járadékbank segítségével végzi ezt a közvetítő feladatot. A vételár előlegezésén s illetve megfizetésén kívül a járadékbank a telepeseknek az első berendezkedésre kölcsönöket ad $3\frac{1}{2}\%$ -os járadékkötvényekben, a melyek után 4% járadékot fizet a telepes. Ugyanannyit fizet, még pedig $60\frac{1}{2}$ éven keresztül a járadékbirtok vételára fejében kibocsátott $3\frac{1}{2}\%$ -os járadékkötvények után. Az eljárás lényege tehát az, hogy a telepes megveszi a telket a tulajdonostól; a vételárt a járadékbank fizeti ki az eladónak $3\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelekben, a melyek összege erejéig egyuttal hitelezőjévé lesz a telepesnek. Az így hitelezett összeget aztán a telepes a hitelezett összeg 4% -ának évenként, $60\frac{1}{2}$ éven keresztül való fizetésével törleszti, a mely 4% -ban befoglaltatnak az évi kamatok is. Az ügylet jogi formája pedig az, hogy a vétel évi járadék ellenében történik, a mely járadék aztán a járadékbank által kibocsátott járadékkötvények segítségével megváltható. A megváltás pedig úgy történik, hogy az eladó az évi járadék 27-szeresét kapja $3\frac{1}{2}\%$ -os kötvényekben.

A törvény egyenesen kimondja, hogy közép- és kisbirtokok létesítését, a telepítés előmozdítását célozza, de erre vallanak egyébként is az intézkedései. Magának a járadékbank által

hitelezendő összegnek a nagysága csak a biztosság szempontjából van korlátozva, a biztosság pedig a törvény értelmében akkor tekinthető meglevőnek, hogyha a kataszteri tiszta hozadék harminczszorosa és a már meglevő épületek tűzbiztosítási értékének fele együttvéve nem kisebb az évi 4³/₁₀-os járadék 25-szörös összegénél, vagy ha ez a huszonötszörös évi járadék nem nagyobb a becslési érték háromnegyed részénél.

Meg kell még jegyezni, hogy a telepítés első évében a járadék-bank elengedheti az évi járadék megfizetését, úgy, hogy a járadék összege a kölcsön összegéhez csatoltassék. A kölcsönt a hitelező járadékbank nem mondhatja föl mindaddig, a míg a telepes a járadékot pontosan fizeti. A telepes viszont egyszerre is törlesztheti a kölcsönt, de föltétlenül csak az első tíz év elmúltával, addig csak a telepítés ügyét intéző »Generalkommission« hozzájárulásával teheti azt.

Ezek a »Generalkommissionok« vannak hivatva a törvény végrehajtására. Minden körülmények között ezek a bizottságok ítélnék a fölött, hogy a járadék-kölcsön megadható-e és mily összegben; de kívánatra ezek a bizottságok intézik az egész telepítést. Nagy discretionárius hatalommal vannak felruházva, úgy hogy teljesen tőlük függ a kölcsön megadása vagy megtagadása. Ezért ezeknek a bizottságoknak a működésétől függ az egész porosz telepítési politika sikere, a mely politika arra törekszik, hogy a telepeseket ad personam, a német nemzetiségi politikát is szem előtt tartva, válogassa össze, s a mely azon is iparkodik, hogy a járadék-kölcsön egy részét ismét a telepes részéről is felmondhatatlanná tegye s ily módon állandó befolyást biztosítson a telep sorsára a telepítési hatóságnak.

Ilyenek a porosz telepítési törvény határozmányai. Kétségtelen, hogy a törvény kitűnő eszköz a telepítés végrehajtására a telepések szempontjából is és a telepítést óhajtó állam szempontjából is. Bizonyos dolog, hogy a törvény legfőbb instrumentuma, a megváltási járadék-kölcsön kitűnő szolgálatokat fog tenni nálunk is és nálunk is ez az eszköz, a melylyel a telepítést megindítani és vinni lehet. De másrészt kétségtelen, hogy a porosz törvény liberalismusa a mi viszonyaink között túlságosan tág, olyan, hogy a mi viszonyaink között romlásba dönthetné a birtokos osztályt is és compromitálhatná a telepítést is. Alkalmazni kell tehát a porosz törvényt, de a mi viszonyainknak megfelelő módosításokkal.

VII.

Előre kellett bocsátani a porosz telepítési törvény legfőbb vonásainak az ismertetését; ki kellett emelni, hogy annak a járadék-kötvényekben megalkotott instrumentuma felhasználható és felhasználandó a magyar telepítési politika

czéljaira is. Csak ezek után lehet foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy kinek a földje használtassék fel telepítési czélokra.

Azt az egyet nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyenféle járadék-kötvények kibocsátása a földvételt roppantúl meg fogja könnyíteni és nagyon megkönnyíti majd a föld eladását is. Ebből azután következik, hogy nagy földkereslet és nagy földkinálat fog támadni, s mindkettőnek előidézésében nemcsak a helyes, a jogos, az egészséges tényezők fognak közreműködni, hanem mindkét részről sok nem tiszta elem, sok könnyelműség is. Mindkét részéről, de különösen a kinálat részéről. Példa kedvéért elég rámutatni arra, hogy Poroszországban is 1892. végeig, tehát másfél év alatt mintegy 260.000 hold földet ajánlottak föl telepítési czélokra. Pedig ott a földbirtok aránytalanul erősebben meg van oszolva, pedig ott a latifundium — a mely rendszerint erős kezekben van — már olyan területeknél kezdődik, a melyek nálunk, kis közép-birtok számba mennek. És ott a középosztály részéről talán nagyobb a földhöz való ragaszkodás, mint a milyen nálunk ez osztály egy részénél tapasztalható. Előre lehet mondani, hogy ha nem volna korlátozva a telepítési czélokra eladható földek kvalitása, a földnek olyan mobilisatioja következne be, a melyenhez foghatót a földbirtok története nem ismer s a mihez képest a mostani évről-évre bekövetkező birtok-átruházások összegét igazán minimálisnak kell mondani.

Már pedig hogy ez hová vezetne, arra a közelmúlt is szolgáltatott keserű tapasztalatokat. Mikor a regálék megváltása az ingatlanhoz csatolt italmérési jogot mobillé tette, tengersok millió jutott a földbirtok kezébe. De ki merné mondani, hogy ezek a milliók, a földtől elvett milliók a földnek ismét visszaadattak volna? Ki merné mondani, hogy ez a pénz a birtokon való beruházásokra fordított, vagy hogy — legalább annak túlnyomó része — productiv czélokra fordított volna? 1888-ban 408⁶ millió volt a pénzintézetek által adott jelzálogos kölcsönök összege; 1889-ben — a regálemegváltás évében — 24² millióval növekedett ez az összeg, 1890-ben további 36⁵ millióval, 1891-ben megint 52⁵ millió forinttal; 1892-ben már az Osztrák-magyar bank kölcsönei nélkül is 435⁷ millió forint az intézeti jelzálogos kölcsönök összege. A telekkönyvi birtoktestek forgalmában se lehet olyan változást constatalni, a mely a regále-váltás útján felszabadult nagy tőkékkel volna erősebben összefüggésbe hozható. A szerződés útján történt változások értéke 1888-ban 142⁷ millió volt, 1890-ben 171² millió; a végrehajtás által történt változásoké az első évben 12⁰ millió, a másodikban 11⁹ millió. A mi pedig a telekkönyvi megterhelhetést illeti, 1888-ban 204⁴, 1889-ben 162⁶ és 1890-ben 158⁷ millió frt. új teher keletkezett; ellenben megszűnt 1888-ban 116⁸, 1889-ben 139⁴, 1890-ben 112⁶ millió új teher, úgy hogy a teherszapo-

rodás 1888-ban 87⁷, 1889-ben 23², 1890-ben 46² millió frt. Constatálni lehet tehát azt, hogy a teherszaporodás 1888. óta lassúbbá lett, de hogy ez a földbirtok kezére jutott nagy tökével mennyiben függ össze, azt már azért se lehet kimutatni, mert nem tudni azt, hogy az új terhek, vagy a terhek törlése mennyiben esik a földbirtok és mennyiben a városi házak terhére, illetve javára.

Bizonyos dolog, hogyha a földbirtoknak a telepítés révén való mobilisatiója következtében megint nagy összegek jutnának a földbirtokosok bizonyos részének a kezébe, azok az összegek ma sem szolgálnának kizáróan productiv, hasznos célokat, de ennek az összegnek nagy része is örökre improductiv módon elveszne a földbirtokos osztály kezéről. Arra pedig kár szót vesztegetni, hogy már ezért is erősen perhorrescálni kell a földbirtoknak nagyobb mértékű mobilisálását. Az volna annak a következménye, vagy legalább is az lehetne, hogy a földbirtokos osztály egy részét kisemmizné az ősi örökből s a proletár munkások helyébe tömegesen producálna proletár végzett birtokosokat. És a baj, a mely így állna elő, sokkal súlyosabb volna annál is, a melynek gyógyítására a telepítés van hivatva.

Es még hozzá nemcsak abban a veszélyben van a baj, hogy a földbirtokos osztály egy része kiszorul a birtokából a nélkül, hogy azért maradandó kárpótlást kapna, de elég baj volna már a birtokok mobilisálásának a ténye egymagában is. Minden egyebektől eltekintve már azért is, mert nagy földterületeken megrontaná a gazdálkodás kvalitását.

Ebből következik, hogy a telepítési politikának, illetve a járadék-kölcsön útján való földvételnek és eladásának úgy kell megszerkesztve lennie, hogy ezek a veszedelmek elkerültsenek. Erre az első eszköz a telepítési célokra fölhasználható föld helyes megválasztása, a mai birtokosok szempontjából való helyes megválasztása. E megválasztásnak legfőbb szabálya pedig az, hogy csak oly földeket szabad a telepítési politika keze alá adni, a mely birtokokról föltehető, hogy azoknál akár jogi, akár közigazgatási, akár a telepítési politika szerkezetéből eredő okok következtében az előbb említett veszélyek ki vannak zárva. Azok a birtokok, a melyek jogi, vagy administratív okokból bocsáthatók aggály nélkül a telepítési politika rendelkezésére, a telepítésre föltétlenül alkalmasoknak mondhatók, míg azok, a melyekre nézve ez aggályokat a telepítési politika módszerének kell eloszlatnia, csak föltételes alkalmasak. Az, hogy valamely fajta birtok föltétlenül alkalmas, azt is jelenti, hogy valamely birtoknem egyaránt alkalmas új községek létesítésére és hozzátelepítésre, míg ellenben a föltételes alkalmas birtokot csak községtelepítésre szabad használni. Hogy miért van ez így, az későbbben lesz kifejtendő.

Föltétlenül alkalmasak a kincstári birtokok, a melyek eddig csaknem kizáróan szolgáltatták a telepítés alapjait. Az állam, a kormány mindenesetre meg tudja ítélni, hogy mely földjeit adhatja oda a telepítésnek; meg tudja ítélni, hogy mily áron és kiknek adja azt; meg tudja ítélni azt is, hogy mikor alakíttassék telepközség és mikor történjen hozzátelepítés.

Föltétlenül alkalmasak a községi birtokok is. Jogi és közigazgatási szempontból azért, mert azok birtok-eladásai — már csak a revisió következtében is — nem történhetnek ötletszerűen, hanem azok erre vonatkozó határozatainak annyi jóváhagyáson kell keresztülmenniök, hogy már csak azért is nem kell tartani a birtok elfecsérlésétől, vagy a telepítésre meg nem felelő körülmények között való átengedéstől.

De meg aztán bizonyos az is, hogy a birtok-eladás a községekre nézve nagy előnyökkel járna. A községi birtokokról szóló statisztikai füzetben a földmívelési miniszter ezeket mondja: »Sok helyen sem a községi, sem a közbirtokossági legelőknék jelen kiterjedésükben való fentartására nincs szükség s ily alakban csak útját állják a belterjes gazdálkodásnak. Ezeket ott, a hol nagyobb terjedelműek, részben telepítésre lehetne fölhasználni. A hol a nagyobb számú lakosság már alig képes földet szerezni, ott ezen közlegelők felosztása és betelepítése által lehetne megélhetési módot nyújtani a szaporodó lakosságnak. Ily rajok kibocsátása és önálló új községek létesítése az egész lakosság jólétét huzamos időre ismét biztosítaná és emelné.« S ismét: »Nagy földbirtokokkal rendelkező községeink jól felfogott érdeke azt kívánná, hogy azok szántóföld és rét területeiket telepítésre használják oly módon, hogy a kisebb és a községhez közelebb fekvő telepek az anyaközséggel egy községet képezzenek és ezek által a község lakosságának száma növekedjék, míg az anyaközségtől távolabb fekvő nagyobb területeken önálló községgé alakított telepek létesíttetnének, a melyek az anyaközségnek mintegy önálló rajai volnának. Az új telep vagy új község révén emelkednék az anyaközség forgalma is, másrészt pedig nagyobbodnának lakosságának keresetforrásai és így az anyaközség emelkedése és gyarapodása is jobban biztosítva volna, mint a rövid lejáratra kiadott bérlet útján, a mely új lakoságnak állandó letelepedését kizárja. A községi földeknek telepítés útján való értékesítése által nagy tökéik szabadulnának fel, a melyek az illető községnek a legtöbb esetben nagyobb jövedelmet hoznának, mint a földbirtok hozott s azonkívül a gazdasági haladásnak is új tér nyílnék, minthogy az intensív kezelést igénylő mívelési ágakra a kötött tulajdoni jelleg zsidbasztólólag hat, ugyanazon terület több jövedelmet fogna hozni és több embert táplálna, mint kötött alakjában, mert a ki egy kisebb birtoknak tulajdonosa, mindenesetre

jobban gyümölcsözteti azt, mint ha jövőre is a község tulajdonát fogná képezni és az eddigi módon kezeltetnék.»

A hivatalos kijelentésnek ezek a szavai igazolják legjobban, hogy miért szabad a községnek anyagi érdekei szempontjából föltétlenül megengedni községi birtokoknak telepítési czélokra való felhasználását. Még csak azt lehet ezekhez hozzátenni, hogy a praxis eredményei szerint is a községi birtokok jövedelmezősége aránytalanul alatta áll egyéb birtokok jövedelmezőségének, még pedig nemcsak akkor, ha a község maga kezeli a földjeit, hanem akkor is, ha bérbeadja azokat — a mely bérletekről aztán megint köztudomású, hogy azok rendszerint a lehető legerősebben elítélendő módon történnek, 1—2—3 évre, a mi okvetlenül a legvadabb rabló-gazdálkodásra vezet. Pedig ezeken a viszonyokon a legjobb adminisztráció sem segít; a mint a tapasztalat mutatja: nem tud segíteni.

Hiszen a »Mezőgazdaságról és mezőrendőrségről« szóló törvény is szükségesnek tartja, 15. §-ában, hogy a városoknak, továbbá kis- és nagyközségeknek tulajdonát képező mezőgazdasági birtokok a czélszerű gazdasági hasznosítás és jövedelmeztetés szempontjából is hatósági ellenőrzés alatt álljanak. E törvény feladatává teszi a főszolgabírónak, hogy a helyszinén tudomást szerezzen a községi birtokok kezeléséről, hogy — a törvényjavaslat indokolásának szavai szerint — ha azt látja, »hogy a községi birtokok jövedelme, azoknak hanyag kezelése vagy olcsó bérletek miatt igen csekély, ha azokon rablógazdaságot űznek, vagy más tekintetben hátrányosan vagy károsan kezeltetnek, az intézkedéseket megtehesse és a birtokok jövedelmezőségét fokozza, másrészt pedig, hogy ez uton közvetve az egyes községi lakosokra háruló községi terheket csökkentse.« Hiszen még a törvény is csak akkor meri megkivánni a közbelépést, ha a birtok jövedelme *igen* csekély. Hiszen vannak községek, a melyek nagy pótagóval vannak megterhelve, pedig attól talán egészen is megszabadulhatnának, ha a földjeiket legalább annyira a mennyire okszerűen kezelnék. Kitünően adminisztrált községek földjei hoznak holdanként netto három forintot; hát még azoké a községeké, a hol kevésbé jó az igazgatás.

Mégis korlátozni kell egy irányban azt a mondást, hogy a községi birtokok föltétlenül odaadhatók a telepítés céljaira. Nem szabad odaadni a legelőknek azt a részét, a mely közös legelőre szükséges, a melynek elidegenítése tehát hátrányos volna a község állattenyésztésére s a melyre nézve az 1894: XII. t.-cz. 12. §-a különben is azt mondja ki, hogy azok csak akkor oszthatók fel, ha a földmívelési miniszter ad engedélyt a felosztáshoz.

Ugyanezt a korlátozást kell alkalmazni a közbirtokossági földekre, illetve legelőkre is, a melyek feldarabolása egyébként ugyancsak az említett §. alá esik.

Hogy a magán kézben levő birtokot miért kell a telepítésre csak feltételesen alkalmasnak mondani, eléggé kitűnik azokból, a mik az előbb a föld vétel és eladás nagy megkönnyítése révén beállható eshetőségekről mondtak. Szó sincs róla, kevésbbé kellene megkötni e birtokoknak telepítésre való felhasználhatását, ha azt lehetne várni, hogy a nagybirtokosok fognak latifundiumaikból 3000—4000 holdas tagokat kihasítani, hogy azokat a telepítés rendelkezésére bocsássák. Bizonyos dolog, hogy ily módon erősen lehetne növelni a nagybirtokok jövedelmezőségét és gazdasági felhasználását. Minthogy azonban ezt várni egyáltalán nem lehet, sőt egyáltalán nem ezt lehet várni, hanem attól kell tartani, hogy a kis középbirtokok urai vesztenék el a földjeiket: ki kell mondani azt, hogy a magánbirtokok csak az állam sanctiója mellett adhatók a telepítés rendelkezésére. Az államnak, az állam képviselőjében a kormánynak kell örködnie a felett, hogy a középbirtokok a telepítés révén el ne kallódjanak. Ezek szerint tehát kell, hogy a kormány adja meg a felhatalmazást ahhoz, hogy valamely magánbirtok járadék-kötvények útján telepítési célokra parcelláztassék. Ha nagyon rigorosusan él ezzel a jogával, annál jobb, úgyis elég tere van a telepítésnek a községi földeken, a melyekre első sorban kell irányulnia. Ha pedig enyhén kezelné ezt a jogot, hibát követne el, de mentességét találja az eladó birtokosok könnyelműségében, a kiknek első sorban kell a maguk érdekeire ügyelni.

Minthogy pedig az államnak ez az ellenőrzése, illetve jóváhagyási joga gyakorlatilag szinte lehetetlen volna, ha minden száz holdat bíró birtokos ezt az ellenőrzést, illetve jóváhagyást kívánhatná tőle, ha a közigazgatási apparátusnak kisbirtokosok kívánságára is közbe kellene lépnie, ki kell mondani azt, hogy magán téren levő birtok csak akkor használható telepítésre s annak ilyen felhasználását a kormány csak akkor engedheti meg, ha a felajánlott birtoktest egymaga is elegendő egy új telepközség létesítésére, vagy ha legföljebb négy-öt olyan birtokos kéri a jóváhagyást, a kinek földjei egyhatárban vannak s a kiknek a földje együttvéve elegendő egy telepközség létesítésére. Magánbirtokokból tehát csak községelepet volna szabad létesíteni a hozzátelepítés kizárásával.

Eltekintve a dolog közigazgatási részétől, már csak azért is ezt kell elfogadni a magánbirtokokon való telepítésre vonatkozóan, mert ez volna legerősebb ellenszere annak, hogy a középosztály kárt szenvedjen a telepítési politikából. A ki egymaga 3000 holdat tud parcellázni, az már nagybirtokos, kevésbbé szorul védelemre. Különben is ilyen esetek ritkák lennének. Mig ellenben azzal, ha kiköttetik, hogy csak négy-öt középbirtokos megegyezése esetén történhetik meg a föld-

nek járadék-kötvények segítségével való felosztása, célszerűen meg fogja nehezíteni a középbirtokok elkallódását és mindenestre erősen kisebbiteni és gyöngíteni fogja a rohamot, a melynek egyébként a birtokosok részéről a járadék-kötvényeket szolgáltató tőke ki volna téve.

Természetes dolog, hogy egy középbirtok is elfogadható, ha az valamely telepítésre szánt községi vagy kincstári birtoknak a szükséges nagyságra való kiegészítéséhez alkalmas. Ebben az esetben úgylis megvan a fékezés egyrészt a dolog természetében, másrészt a községi vagy kincstári birtokot telepítésre rendelő hatóság elhatározásában. De még ebben az esetben is, valamint egyáltalán is előnyben kellene részesíteni az olyan 800—1000 holdat, mely nagyobb birtoktestről választatnék le, a melynek gazdája tehát a parcellázás után is föld tulajdonában maradna. Még inkább áll ez arra az esetre, ha a birtokrészlet kihasításától a megmaradt birtok tehermentesítését lehet reményleni. A további meghatározása annak, hogy mily magánbirtokok tekintendők különösen alkalmasoknak, a végrehajtás feladata.

Ezek előre bocsátása után most már azt kell vizsgálni, hogy az itt előadott elvek szerint megválasztandó földekből mennyire számíthatna — természetesen nem egyszerre, hanem évtizedek lefolyása alatt — a telepítési politika; azt, hogy a telepítési politikának mennyi lehet a tere. Mennyi kincstári, mennyi községi, közbirtokossági és mennyi magán kézen levő birtok; mennyi község alapítására és mennyi hozzátelepítésre. Nyilvánvaló dolog, hogy az itt következő számok, ha hiteles adatokra támaszkodnak is, precísítésre egyáltalán nem tarthatnak igényt. Csak hozzávetőleges képét akarják adni a dolgok lehető fejlődésének.

VIII.

Első sorban az a kérdés, hogy az állami birtokokból mennyit lehetne a telepítés céljaira lefoglalni.

A kincstári birtokok területe 2,786.410 hold, a miből azonban 2,019.018 hold erdő s ezen felül az erdőhatóságok kezelésében van még 236.587 hold mint beltelek; mint szántó, rét, legelő, üzemi vagy kezelési célokra; mint havasi legelő s végül mint terméketlen. Az erdőhatóságok kezelésében tehát összesen 2,255.606 hold van, úgy, hogy az erdőktől eltekintve, a kincstári birtokok területe 530.804 hold. Azonban a telepítés szempontjából jórészt csak azok a kincstári birtokok jöhetnek tekintetbe, a melyek a földmívelési miniszterium kezelésében vannak, a melyek nincsenek eladásra szánva. Különben is a kincstári birtokokat már azért sem lehet e telepítés céljaira felhasználni, mert e birtokok egy részére a községek, a melyek határában fekszenek,

megélhetésük szempontjából föltétlenül rá vannak szorulva. Azt kell tehát mondani, hogy a kincstár alig adhat a telepítésnek 50.000 holdnál többet, a mennyi a földmívelési miniszterium kezelése alatt áll. E területen két 3000—4000 holdas olyan tag van, a mely a tagosítás és ármentesítés befejezése után telepközség alakítására alkalmas volna. A többi oly kis parcellákból áll, a melyeket csak hozzátelepítésre lehet fölhasználni s illetve község alakítására csak akkor lehetne igénybe venni, hogyha megfelelő nagyságú községi vagy magánföldekkel 3.000 holdra kiegészíthetők volnának.

A kincstári birtokokból tehát körülbelül 2.500 telep volna alakítható. A mi mutatja azt, hogy az állam szerepe a közvetlen telepítés körül nagyjából lejárt, mert az állam már nem parancsol olyan kiterjedésű földek felett, a melyeken nagyszabású telepítési actiót lehetne folytatni. Az utolsó öt évben 2.787 családot telepített le az állam a saját birtokán, 41.648 holdon, még körülbelül ily nagyságú telepítésre, helyesebben hozzátelepítésre volna képessége, de annál többre nem. Azon túl az államnak a telepítés körül való politikai feladatai kezdődnek, a telepítésben közvetve való résztevése.

IX.

Azután az a kérdés, hogy a községek és városok kezén levő földekből mennyit lehetne a telepítés céljaira felhasználni.

A földmívelési miniszter statisztikája szerint a községi birtok területe Magyarországon 5,590.144 hold. Ebből földadó alá nem eső terméketlen terület 1,124.940 hold, minek levonása után 4,465.201 hold használható területe marad a községeknek. Ebből aztán 372.520 hold szántóföld, 22.042 hold kert, 184.194 hold rét, 2.602 hold szőlő, 1,459.820 hold legelő, 2,408.584 hold erdő és 15.439 hold nádas. A nádasat egész összegében kívül kell hagyni a számításon s az erdőterületet is csak annyiban lehet figyelembe venni, a mennyiben az letarolható, tehát az erdő nem feltétlen erdőtalajon áll. Mint-hogy pedig az ország erdeinek 13.09%-a olyan, hogy nem feltétlen erdőtalajon áll, föl lehet venni, hogy ugyanez az arány a községi erdőkre vonatkozóan is, fel lehet tenni, hogy a községek erdőiből is fel lehetne használni 313.116 holdat telepítési célokra, úgy hogy összesen 2,354.294 holdat lehetne felhasználni. Pontosabb az eljárás, ha az ember azt keresi ki, hogy egy-egy országrészben hogyan aránylik a nem feltétlenül erdőtalajon álló erdők területe az összes erdőterülethez s ez alapon számítja ki, hogy egy-egy megye községeinek erdőiből mennyit lehetne esetleg telepítési célokra letarolni és elfoglalni.

E számítások szerint a következő községi birtokterületek állanának a telepítés rendelkezésére:

	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő
Duna bal partján .	34.927	787	17.937	46	58.283	7.007
Duna jobb partján .	41.729	1.071	19.991	189	79.035	34.425
Duna-Tisza közén .	150.389	711	43.398	525	196.460	6.744
Tisza jobb partján .	21.098	628	13.347	110	73.769	16.259
Tisza bal partján .	44.592	317	17.431	55	137.268	18.499
Tisza-Maros szögén .	60.141	17.374	32.588	1.620	369.529	16.363
Erdélyben	19.643	1.155	39.501	57	545.475	68.384
Összesen	372.519	22.043	184.193	2.602	1,459.819	167.681

De nagy tévedés volna, ha már most azt hinné az ember, hogy a községek részéről valósággal rendelkezésére is áll ez a terület a telepítés ügyének. Kétségkívül olyan a községi birtok jelentékeny része, a melyet a községek elhagyni nem akarnak, avagy a melyről azok már jogi szempontokból se mondhatnak le, úgy hogy a telepítési politika nagyobb előzékenységre e tekintetben túlnyomóan csak a városok részéről számíthat. De meg aztán a községek birtokaik nagy részéről már azért sem mondhatnak le, mert azokra mint közös legelőre, állattenyésztésük szempontjából föltétlenül szükségük van. Hisz vannak községek, a melyek e célra bérbe vesznek földet, így például kincstári földeket is, sőt nem ritkán mint albérlők veszik le azokat a kincstári birtokok főbérletitől. Talán nem túlságosan magas a taxatió, ha 20°/o-ra becsüli az ilyformán rendelkezésre nem álló területet, úgy hogy a telepítés céljaira 1,760.689 hold maradna.

Az összes felhasználható terület tehát 2,208,858 hold volna.

Ez a terület pedig 587 telepnek felelne meg, 87.900 teleppel. Csakhogy a számítás helyessége kedvéért egyrészt el kell tekinteni az erdőterülettől egyáltalán, másrészt pedig a meglevő adatok alapján kell kiszámítani, hány községnek van nagyobb, legalább egy telep nagyságát, tehát 3.000 holdat elérő területe, még pedig egy határban, mert ezek a községek adhatnak igazán földet a telepítés céljaira. Az erdők nélkül s a fentebb említett 20°/o levonása után 1,624.944 hold maradna, 81.247 telepesnek 541 új községbe való telepítésére. De azontúl le kell még vonni az erdélyi községek legelőterületét, minthogy az legnagyobb részt hegyi legelő s így telepítésre alkalmatlan. Ezt is figyelembe véve 1,188.565 hold maradna 396 községre és 59.428 telepesre.

A földművelési miniszternek a községi földekről szóló statisztikájában 131 olyan község van felsorolva, a melyek egyikének sincs 6.000 holdnál kevesebb birtoka. Csakhogy e községek közül többnek több határában van a birtoka, úgy,

hogy csak hozzátélepitésre alkalmas, másoknak meg túlnyomóan erdő a birtoka, vagyis nem alkalmas a telepitésre. Azok a községek már most, a melyeknek szántóföldje, rétje és legelője eléri a 3.000 holdat, következők:

	Szántó	Rét	Legelő	Összesen
Esztergom . .	569 hold	135 hold	2.367 hold	3.071 hold
Székes-Fejérvár	3.364 »	350 »	2.231 »	5.945 »
Guta	77 »	1.058 »	2.677 »	3.812 »
Ada	5.268 »	212 »	2.813 »	8.293 »
Martonos . .	745 »	298 »	4.559 »	5.602 »
Mohol	4.136 »	401 »	2.892 »	7.429 »
Ó-Kanizsa . .	3.906 »	1.215 »	6.903 »	12.024 »
Zenta	14.388 »	1.241 »	6.887 »	22.516 »
Ó-Becse . . .	6.628 »	204 »	6.493 »	13.325 »
Petrovoszello .	3.133 »	122 »	4.118 »	7.373 »
Szent-Tamás .	6.987 »	78 »	3.080 »	10.145 »
Szabadka . .	8.029 »	852 »	26.000 »	34.881 »
Ujvidék . . .	2.773 »	150 »	2.104 »	5.027 »
Szeged	22.257 »	7.528 »	27.892 »	57.677 »
Nagy-Körös .	4.721 »	521 »	5.003 »	10.245 »
Kecskemét . .	8.589 »	1.590 »	24.076 »	34.255 »
Budapest . .	2.509 »	266 »	1.065 »	3.840 »
Debreczen . .	15.722 »	2.189 »	46.328 »	64.239 »
Arad	2.601 »	781 »	1.779 »	5.161 »
Ruszka	— »	— »	7.504 »	7.504 »
Kubin	402 »	162 »	5.098 »	5.662 »
Franyova . .	817 »	3.832 »	5.864 »	10.513 »
Melencze . .	966 »	238 »	3.800 »	5.004 »
Pancsova . .	2.070 »	50 »	2.970 »	5.090 »
Almás	78 »	1.530 »	4.286 »	5.894 »
Mokrin	2.029 »	149 »	3.002 »	5.180 »
Nagy - Kikinda	3.836 »	138 »	3.368 »	7.342 »
Bács Földvár .	2.087 »	339 »	1.942 »	4.368 »
Titel	207 »	1.369 »	1.552 »	3.128 »
Kács	2.440 »	596 »	549 »	3.585 »
Gospodinacze .	426 »	2.449 »	1.251 »	4.126 »
Gyurgyevo . .	348 »	153 »	3.113 »	3.614 »
Felső-Kovil .	1.273 »	300 »	1.454 »	3.027 »
Zsadány . . .	32 »	115 »	3.669 »	3.816 »
Kis-Telek . .	405 »	42 »	4.007 »	4.454 »
N.-Kálló . . .	2.478 »	223 »	818 »	3.519 »
Nyirbátor . .	2.158 »	105 »	896 »	3.159 »
Bavaniste . .	960 »	1.185 »	2.282 »	4.427 »
Deliblat . . .	181 »	1.653 »	1.841 »	3.675 »
Dubočac . . .	2 »	147 »	3.086 »	3.235 »
Mramorak . .	238 »	374 »	3.055 »	3.667 »
Karlova . . .	1.230 »	25 »	2.352 »	3.607 »
Kumán	51 »	48 »	5.134 »	5.233 »
Borcsa	6 »	561 »	2.739 »	3.306 »
Neudorf . . .	101 »	1.917 »	1.700 »	3.718 »
Sefkerin . . .	139 »	7 »	4.700 »	4.846 »

	Szántó	Rét	Legelő	Összesen
Sztárcecsóva . .	1.041 hold	388 hold	2.550 hold	3.979 hold
Botos	235 »	49 »	2.857 »	3.141 »
Perlasz . . .	1.160 »	62 »	2.681 »	3.903 »
Czrepaja . . .	205 »	21 »	3.219 »	3.445 »
Oppova . . .	81 »	324 »	3.011 »	3.416 »
Uzolin . . .	421 »	1.348 »	3.789 »	5.558 »

Összesen 52

községben 144.525 hold 39.070 hold 279.406 hold 463.001 hold.

Az itt felsorolt ötvenkét község földje ezek szerint 23.150 telepest fogadhatna be, a mi 154 telepnek felelne meg. Minthogy azonban a 3.000 holdnál nagyobb, de 6.000 holdnál kisebb földterületekből nem lehet két telepet alakítani s illtetve a 6.000 holdnál kisebb területek mindig csak egy telepet képezhetnek, ennélfogva az itt felsorolt ötvenkét község közül harminczhétnek összesen 148.326 hold területéből csak harminczhét telepet lehet alakítani, 7.416 telepessel, úgy, hogy egy-egy telepre átlag 200 házhely jutna. Tizenöt község földjeiből egyenként két vagy több telepet lehet létesíteni, még pedig összesen 96 telepet 313.655 holdon és összesen 15 734 telepessel, úgy, hogy mindegyik községben átlag 163 telek volna. Ezek szerint az összeg 133 telep-község 23.150 telepessel.

Az itt, eddig elmondottak egyáltalán nem érintik azt a kérdést, hogy valamely telepítésre alkalmas földterület mikor használtassék új telep-község alakítására és mikor valamely már meglevő községnek hozzátelepítés által való erősítésére. Ellenben csakis hozzátelepítésre használhatók azok a földterületek, melyek község alapítására nem elegendők. Minthogy pedig azon községek földjeiből, a melyeknek legalább 1.000 holdjuk van, 281.268 hold van olyan (szántóföld, rét és legelő együtt, az erdélyi legelők kivételével), a mely község alapítására nem használható, 14.063 telep-házhely mutatkozik hozzátelepítési célokra.

Minthogy pedig föl lehet tételezni, hogy főként a nagyobb birtokú községek fognak a telepítés céljaira földeket adhatni; minthogy másrésről föl lehet tenni azt, hogy a mit a kisebb birtokos községek adhatnának, azt ellen-súlyozza az a földterület, a mit a nagyobbak vissza fognak tartani a saját céljaikra: bátran azt lehet mondani, hogy a telepítésre fölhasználható községi birtokok területe 744.269 hold, vagyis megfelel ama községek birtokai összegének, a melyeknek birtoká legalább ezer hold.

A mi annyit jelent, hogy a községi földekből 37.213 telep-házhely alakítható s azokból 23.099 házhely 133 telep-községet alkothat.

Ennél sokkal többre már csak azért sem lehet számítani, mert tudvalevő, hogy a községi birtokokon sok helyen

nagy érdekek tartják a kezüket; nem a község érdekei, de magánérdekek, a melyek akárhányszor elég erősek lesznek a községi érdek s vele együtt a telepítési politika érdekeinek elnyomására. A vármegyének, a kormánynak lesz feladata, hogy e jogosulatlan érdekeket kiszorítsa bitorolt helyeikről és akár egy kis csöndes erőszakkal is rávegye a községeket, hogy birtokaikról úgy a saját, mint a köz érdekeinek kedvéért lemondjanak.

Azt az egyet ki kell még emelni, hogyha a községi birtokok területéből nem lehetne is ennél nagyobb részt megszerezni, ennek a 37.213 házhelynek az elrendezése is óriási nagy feladat, olyan, a mely egymagában is esetleg évtizedekre elég munkát adna a telepítési politikának. Olyan nagy az itt szóban levő complexum, hogy ha semmi másra sem lehetne számítani, akkor már csak ennek a területnek a kedvéért is teljesen érdemes volna a telepítési politikát inauguralni.

A közbirtokossági legelők területe 1,302.454 hold; ebből talán 20°/_o, vagyis 260.490 hold volna 13.024 telepesnek átengedhető.

X.

A kötött birtokok egyéb ágairól a telepítés szempontjából fölösleges volna beszélni. Világos dolog, hogy se az alapítványi birtokok, se a vasutak kezében levő területek, se a hitbizományok, se az egyesületek vagy gyárak földjei, se végül az egyházi, avagy a nevelési célokra szolgáló birtokok itt nem jöhetnek figyelembe. Tehát most a magánbirtokokról kell szólni.

A szabad magánbirtok területe 32,080.667 hold s abból:

Szántóföld	17,920.989 hold
Kert	550.947 »
Rét	4,397.669 »
Legelő	2,773.482 »
Nádas	97.319 »
Szőlő	582.997 »
Erdő	4,890.020 »
Terméketlen	867.240 »

A telepítés céljából a szántó, rét és legelő, összesen 25,092.140 hold jöhet figyelembe, de a statisztika kedvéért most tekintsünk el ettől a tényről.

A 32,180.667 holdból mindenekelőtt levonandók a száz holdon alul levő birtokok, összesen 20,261.895 hold, úgy, hogy 11,918.762 hold marad; levonandók aztán az 500 holdnál kisebb birtokok is, a melyeknek telepítési célokra való annectálása éppen nem kívánatos s a melyek területe 4,138.812 hold, úgy, hogy 7,779.950 hold marad, de levonandók az előbb említett okból a legnagyobb, a 3000 holdnál nagyobb birtok-

kok is, úgy, hogy 3,920.931 hold marad. Föltéve már most, hogy az 500—1000 holdas birtokok 5 percentje kerülne a telepítés kezébe s a nagyobb birtokok területének 2½ % -a, a mi elég nagy szám s megfelel a különböző nagyságú birtokok állhatatosságának is: az 500—1000 holdas birtokokból 101.486 hold s a nagyobbakból 44.230 hold kerülne a telepítés céljaira, úgy, hogy a magánbirtok összesen 145.716 holdat adhatna 7.285 telepes számára a telepítési politika rendelkezésére.

Összegezve az eddig elmondottakat, az tűnik ki, hogy :

az állam	50.000 holdat
a községek	744.269 »
a közbirtokosságok	260.490 »
a magánbirtokosok	145.716 »

adhatnának oda telepítésre, tehát összesen 60.000 telepesnek adhatnának otthont.

Kétségkívül rengeteg munka volna a telepítés végrehajtása; biztos dolog, hogy ezt a munkát nem lehet hamarosan keresztülvinni, de évtizedek kellene annak megbírására. Már csak azért is, mert különben valóságos kis népvándorlás indulna meg az országban. Olyan népvándorlás, a melynek gazdasági, adminisztráczióális és oktatásügyi megülepédése óriás akadályokba ütköznék.

XI.

Azoknak, a mik eddig elmondattak, egy a főconsequentiája: az, hogy az egész telepítés ügyét az államnak, illetve a kormánynak kell vezetnie.

Nemcsak az feladata a kormánynak, hogy a telepítés elméleti politikáját csinálja meg, hogy megalkossa az arra vonatkozó törvényeket és létesítse vagy kijelölje a törvény végrehajtására hivatott igazgatási organumokat. Hanem feladata, hogy azontúl is kezében legyen a telepítés egész kérdése, s ő legyen annak intézője oly értelemben, hogy

a kormány állapítsa meg, mely földek foglalhatók le a telepítés céljaira;

a kormány adja meg a telepeseknek a személyi engedélyt a telepes létesítésére;

a kormány határozza meg a település módját s annak mellékörményeit;

a kormány hagyja jóvá a földet eladó birtokos és a földet vásárló telepesek között létrejött szerződést;

a kormány adja meg az engedélyt a járadék-kölcsön felvételére és megadására.

De ezen túl is vannak feladatai, nevezetesen az :

hogy közvetítse, illetve nyilvántartsa a telepítésre alkalmas és felajánlott földeket s illetve buzdítóan is hasson oly irányban, hogy a megfelelő földek telepítésre kaphatók is legyenek;

hogy közvetítsen másrészt a települni óhajtok s az eladók között;

hogy ellenőrizze a telepítésnek megfelelő, a törvény értelmében való végrehajtását;

hogy effectuálja a telepítési szerződés végrehajtását;

hogy lehetővé tegye a telepítési kölcsönök engedélyezését.

Nyilvánvaló, hogy a telepítés ügye központosított vezetésre szorul, egységes vesetésre, a mely annak összes mozgalmait képes áttekinteni. Ez az egységes vezetés pedig a dolog természete szerint nem lehet másé, mint az államé, illetve annak képviselőjében a kormányé, a mely kétségkívül leginkább van abban a helyzetben, hogy a telepítési ügy keretében fölmerült részlet-kérdéseket megítélhesse.

Az aztán más, ebből a szempontból mellékes kérdés, hogy a kormány e feladatai teljesítésére nem akarja-e igénybe venni valamely önkormányzati hatóság segítségét. Igenis igénybe veheti előkészítésre, javaslatkérdésre, de csak mint saját organumát, mindig önmagának tartván fenn, hogy döntsön egy-egy telepítési idea végleges kérdései fölött.

Azonkívül, hogy a telepítés ügye föltétlenül egységes vezetésre szorul, még két szempontból elengedhetetlen az állam erős intervenciója

Az egyik az, hogy a telepítés ügyének sok olyan mellék-kérdése van, a melyet a telepesek is, a földet eladó birtokosok is nagyon hamar félretolnának, elhanyagolnának, ha nem volna fórum, a mely e kérdéseket közérdekből nagyon is szigorúan kell, hogy vegye.

A másik szempont az, hogy az államnak kétségkívül nagy előnyökkel kell majd elősegítenie a telepítés ügyét; előnyökkel és garantiákkal. Már pedig az általánosan elfogadott kormányzati elv, hogy az állam ott, a hol előnyököt ad, föltétlenül biztosít magának befolyást, hatalmat is.

Ha pedig a befolyás ezen a réven úgy is meg volna s ha — a mint úgy van — annak igen nagynak kellene lennie, akkor nincs ok arra, hogy miért ne legyen a kormány kezében maga a vezetés is.

Tiszta sor, hogy ez a vezetés nagy grátiák osztogatására adna a kormánynak hatalmat — de ki, hát ki merne garantiát vállalni azért, hogy más kézben igazságosabban fognak e grátiák osztogatni?

XII.

A másik legfőbb factora a telepítés ügyének a pénz. Precisebben szólva: az a bank, a mely a telepítési kölcsönöket adni fogja.

Az 1894: V. t.-cz. az állam által eszközzendő telepítések végrehajtása céljából három milliót bocsát a földmívelési miniszter rendelkezésére, hogy abból a földmívelési kormány telepítésre való birtokokat vásároljon s a telepeseknek az első berendezkedésre kölcsönöket adhasson. A javaslat indokolása szerint e három millió forintból »a megvásárolt birtokok vételára fejében kiadott összegek megtérülnek a telepesek által annuitásokban visszafizetendő vételárakban, úgy hogy ezen tőke egy állandó birtokvásárlási alapot képez, melynek csakis legföljebb 4°/o-os kamatai lesznek a telepítések által keletkező költségekre, jelesen az eddig e célra szervezettileg keletkezett és az állami költségvetés rendes kiadásai között jelentkezett személyi és dologi kiadásoknál keletkező többletre, valamint a telepítvényeknek egyházi, culturalis és közigazgatási közczélokra ingyen átengedendő adomány-földek árának részbeni fedezésére fordítandók.«

Három millió sok pénz, annál többet bizony nem lehet a pénztári készletekből a telepítés céljaira kihasítani. De nagyon kevés az a három millió valamely nagyobb telepítési actió keresztülvitelére. Arra végtelenül kevés. 150 frtjával számítva 20.000 hold földet, 1.000 telepesnek felel meg. S ha a kormány, mondjuk három év alatt kiadná ezt a summát, pedig azt roppant könnyen megtehetné. hová lenne akkor egész telepítési politikájával? Várnia kellene vagy tíz évig, a míg ismét egy lépést tehetne.

De különben is nem egészen megfelelő eljárás az, hogy az állam birtokokat vásároljon a telepítés céljaira. Nemcsak azért, mert az állam tudvalevően nem a legolcsóbban vásárol. Mihez fogjon az állam a földdel addig, a míg a telepítést előkészíti, a mi jó időt vesz igénybe? A földmívelési miniszter 1894-ben 5,200 holdat vásárolt Erdélyben a három millióból, de a telep még nem létesült véglegesen. Már most mit csináljon a kormány időközben ezekkel a földekkel? Külön administratiót szervezzen azok vezetésére?

A telepítés kérdését nem lehet az állam pénzével megoldani. Még egy nagy bank pénzével, húsz millióval se. Ahhoz a közhitel igénybevétele szükséges.

A porosz »Rentenbank«-ok mintájára egy nagy bankot kell létesíteni, a mely a telepítés financirozására volna hivatva. Nem állami bankot, de magántőkével dolgozó, magánvezetés alatt álló bankot, a melyre azonban a kormánynak erős befolyást kell biztosítani. A bank tehát voltaképp csak annyiban volna porosz mintára szervezendő, mert nem kizáróan, sőt

nem is túlnyomó részben a saját pénzével dolgoznék, hanem a nagy pénzpia cz tőkéivel, a melyeket kötvények kibocsátása által vonna magához.

Röviden vázolva, a következő lehetne az eljárás:

A kormány kiszemeli a telepeseket s fölajánlja azoknak a birtokot, a melynek ily célra való kaphatóságát már előzetesen bejelentették neki. Közvetíti az eladó és a telepesek között a vétel létrejöttét s a mikor megvan a megállapodás, elmegy a két féllel a telepítő bankhoz, ott előadja a létrejött szerződést s felhívja a bankot, hogy adjon a telepeseknek a vételár erejéig kölcsönt a telepes hazhelyekre. A bank a kölcsönt megadja akár pénzben, akár kötvényben, maga hajtja végre a birtoknak a telepes nevére való átíratását s a kölcsönnek az új telep-házhelyre való bekebelezését, miután már előbb saját maga átadta az eladó birtokosnak az egyes telepeseknek nyújtott kölcsönök összegét, tehát az egész birtok vételárát, akár pénzben, akár kötvényekben. A telepesek ezután kizáróan a bankkal állanak szemközt, annak fizetik a vételár törlesztési részleteit és kamatait. A bankkal áll szemközt az eladó is, a ki csak a banktól követelheti a kötvény kamatait és szabályszerű törlesztését.

A bank tehát egy perczre sem válnék a birtok tulajdonosává. Segédforrásait pedig a kötvények útján óriás módon megnyithatná s oly áron, a mely a pénzpia cz mindenkori viszonyainak felel meg.

Különösen azért adhatná azt olcsón, mert a bank kötvényeiért — a nagy befolyás ellenértékeül — az államnak jótállást kellene vállalnia.

Garantírozniia kellene az államnak e kötvények kamatozását és törlesztését azért, mert különben lehetetlen volna, hogy az állam intézze a telepítés ügyét, mert különben a bank legalább is egyenlő erejű factor volna az egész kérdés vezetésében, ha ugyan az állam nem volna kénytelen alárendelni magát a pénz adó bank határozmányainak. Ha az állam, illetve a kormány szabja meg, hogy kinek és mely objektumra lehet a kölcsönt megadni — s ennek így kell lennie — akkor természetesen szavatosságot kell vállalnia azért is, hogy az ő általa ajánlott emberek kötelezettségeiket be is fogják tartani.

Lehetne adni a garantíának olyan formát is, hogy az állam ezekért a kötelezettségekért vállaljon jótállást, csak hogy ez egyrészt messzebb menő garancia lenne, másrészt pedig azt vonná maga után, hogy a kötelezettségek behajtásáról is az állam gondoskodik. A mi aztán a bankot egyszerű fizető pénztárrá degradálná és pénzközvetítővé, levévén annak vállairól minden üzleti esélyt és kockázatot, de egyuttal minden kereskedelmi igyekezetet és fáradozást is kipusztítana a bank szervezetéből. Ha ellenben az állam a kötvényekért áll

jót, akkor egyrészt teljes erejében fenmarad a bank koczkázata saját tőkéje erejéig, tehát nem kell attól tartani, hogy a bank tökéletesen az államra fogja bízni a sorsát, másrészt pedig a vásárló telepesek is tudni fogják, hogy magánvállalatnak az adószai, tehát pontosabban meg fogják tartani a részletfizetéseiket, mint hogyha az állam maga a közadók módjára hajtáná be azokat. A mi aztán azzal az előnnyel is járna, hogy nem is kellene gondolni azokra a »hátrálék« miseriákra, a melyek a kincstári telepeken annyi bajt okoznak.

De járna közvetve azzal az előnnyel is, hogy a telepirtokok törlesztési idejét hosszúra lehetne szabni, a mint ezt a telepítés érdekei megkívánják. A kincstári telepeken nagy baj az, hogy a vételár törlesztési ideje nagyon rövid s így a telepes már ennél fogva is túlságosan meg van terhelve. Előbb 22 évre volt felosztva ez a törlesztés, most 35, illetve 37 év alatt kell a kincstári telepeseknek a telep vételárát törleszteniök, a mi nagy teher, tekintve, hogy a porosz telepeseknek az új törvény 60 és fél évet enged a törlesztésre. Pedig megint csak annak kellene bekövetkeznie, ha az állam a telepesek fizetéseit garantirozná; az állam szabadulni akarna a jótállástól mielőbb, tehát azon iparkodnék, hogy az amortisálás mielőbb befejeződjék. Aztán meg a telepesek kötelezettségeinek garantálása a budgetkészítés szempontjából is ellenzendő volna. Az nem valószínű, hogy a telepítő bank az államnak a kötvényekre vonatkozó garantiáját igénybe vegye, ha csak nagy szerencsétlenségek nem érik, de az nagyon is valószínű, hogy a kötelezettségeikért való állami jótállás körülbelül minden évben actualis volna.

Hogy a banknak mekkora legyen a tőkéje, arra nézve csak egy positivumot lehet mondani, azt, hogy az kicsiny semmi esetre sem lehet, mert különben hamar oly kötelezettségeket vállalna magára kötvényei alakjában, a melyek nem állanának arányban saját vagyonával. Azt meg, hogy ez a tőke megszerezhető-e, a mostani pénzügyviszonyok között körülbelül biztosra lehet venni, épp úgy, mint a hogy biztosra vehető, hogy a telepítési kötvényeknek is volna piacuk. A porosz »Rentenbrief«-eket is szereti a pénzpiacz.

A mi pedig a bank szervezését illeti, arra nézve is csak egy momentumot kell kiemelni, azt, hogy e szervezetnek az üzletnehez hozzá kell simulnia; olyannak kell lennie az organismusnak, hogy banni tudjon azokkal, a kikkel dolgoznak; első sorban legyen olyan apparatusa, a mely a törlesztési részletek és kamatok behajtását sok kiadás nélkül végzi. És legyen olyan ez a szervezet, a mely hozzásimul a kormány akaratához, de azért megőrzi azzal szemben a függetlenségét is.

Bizonyos dolog, hogy a bank nem dolgozhatna óriás nyereségekre, de bizonyos az is, hogy meghozhatná azt a

gyümölcsözést, a melylyel a tőke ma általánosságban megelégszik. Kevesebb volna a haszna, a míg csak saját tőkéjével dolgozna, de jóval nagyobb, ha saját tőkéje eredményén felül a hitelezett és a kölcsönzött tőke kamatai között való különbözetre is számíthatna.

XIII.

A kedvezményeknek, a melyekben az állam a telepítést, kell, hogy részesítse, az alakulástól a fennállás első éveig lehet a telepet kísérniök.

Kezdődniök kell ott, hogy a telepítés létesítésére vonatkozó minden acta számára — akár eladni szándékozó birtokosoktól, akár települni óhajtó egyénektől származnak azok — bélyegmentességet kell biztosítani. Ugyanazt kell kimondani a telepítés tárgyában létrejött mindennemű szerződésekre is; tehát arra, a melyet a telepesek a földet eladó birtokossal kötnek; arra, a mely a telepesek és a bank között jön létre; sőt arra is, a melyet a telepesek házuk felépítése dolgában kötnek.

Fel kell menteni a telepítést az ingatlan átruházásával járó illetékek fizetése alól, mert azok súlyos teherként nehezédnének a telepesre, a ki a vételárban fizetné meg azokat.

Fel kell menteni a földadó fizetése alól a telep fennállásának első hat esztendejére, a mint azt az 1868:XXV. t.-cz. 8. §-a contemplálja.

A házadó alól való mentességre külön szabályok nem szükségesek, minthogy az e tekintetben fennálló általános szabályok kielégítőeknek mutatkoznak.

Könnyebbséget kell adni az útdadó tekintetében, a mely ellen a munkánép körében annyi az Alföldön a panasz.

A telepítő banknak meg kell adni azokat a kedvezményeket, a melyeket állami subventióban részesülő vállalatok szoktak kapni.

Ezek a pénzügyi kedvezményeken kívül rászorul még a telep kulturális és administratív segítségekre is. Rászorul arra, hogy állami népiskolát kapjon, hogy egyházi kötelezettségei lehetősen könnyűek legyenek; hogy közigazgatási beosztása olyan legyen, a mely kevésbe kerül; hogy az árvízvédelmi költségektől — a mennyire lehet — megkíméltsék.

A telep létesítésével szorosan össze nem függő kedvezmények között meg kell még említeni azt, hogy inséges időkben az állam adjon vetőmag-kölcsönt a telepeseknek s azt aztán csak a lehető legenyhébb módon követelje vissza. Azonfelül pedig kötelessége az államnak, hogy előmozdítsa a telep állattenyésztését tényézállatok átengedésével is.

Körülbelül ezek azok a kedvezmények, a melyekre a telepesek méltán igényt tarthatnak, de a melyek azért nem okvetlenül függenek össze a telepítés tényével.

De okvetlenül összefüggenek azzal és elengedhetetlenek a következők:

Első sorban az, hogy az eladó birtokos — miként ezt az 1894: V. t.-cz. 3. §-a is megköveteli — a birtok egy részét ingyen engedje át a telepnek, hogy az a község közczéljaira, nevezetesen utak, terek, temető, faiskola, vályogvető gödör létesítésére, továbbá a jegyző, a pap, a tanító és a kisdédóvó ellátására szolgáljon. A jegyző, a pap, a tanító és kisdédóvó illetén illetményeit egy telep-házhelyben lehetne megállapítani, még pedig úgy, hogy e telkekhez belsőség is tartozzon. Ezért helyteleníteni kell a kincstári telepítésnek azt az eljárását, a mely e területeket csak használatra engedi át ingyen a telep-községnek. A hol csak hozzátelepítés történik, ott ezeknek az utóbbi területeknek az ingyenes átengedése persze elesik.

A templomnak, az igazgatási és az iskolaépületnek felépítéséről az államnak kellene gondoskodnia. A nélkül ezek az építkezések vagy elmaradnának vagy nagy terhet rónának a telepésekre, a kiknek elég gondot fog adni saját házaik felépítése.

Az államnak kell gondoskodnia az új község építési terveinek elkészítéséről, a szükséges talajjavítások elősegítéséről.

Ellenben a telepítő banknak lesz feladata, hogy a birtok vételárának összegén felül kölcsönt adjon, még pedig a vételár-kölcsönnel teljesen egyforma természetűt, egyrészt a telepesek házaiknak felépítésére, másrészt az első gazdasági berendezkedés költségeire. Igaz ugyan, hogy ez a kölcsönösszeg már meghaladja a birtok értékét, tehát tulajdonkép nincs jelzálogos biztosítéka, de nem is hypothecarius, hanem személyi hitelnek kell azt tekinteni, a melynek biztosítékát a telepesnek gazdasági életrevalósága adja meg. Ilyképpen a kölcsönnek ezt a részét se lehet a másíknál kockáztatottabbnak tartani, hiszen a vételár-kölcsönnek sincsenek meg azok a garantiái, a melyeket jelzálogos kölcsöntől általánosságban megkövetelnek. Nem kockáztatottabb már azért sem, mert ennek a kölcsöntöbbletnek az annuitását az állami pénzügyi kedvezmények bőségesen fedeznék és mert ez a kölcsön adná meg igazában a módot arra, hogy a telepes a földjét kihasználja, a földje vételárát törleszthesse.

Más kérdés az, czélszerű-e, hogy a telepesnek maga ez a kölcsönösszeg adassék át, avagy pedig az, hogy a bank vagy a kormány építtesse a házakat s illetve szerezzék meg a szükséges fölszerelést. Annyi bizonyos, hogy az első esetben föltétlenül erős ellenőrzésre van szükség, hogy a pénz el ne kallódjék.

Ezzel kapcsolatban említendő az államnak az a feladata, hogy a telepéseket az első évre vetőmaggal lássa el. E nélkül

azok vagy nem láthatnának hozzá a gazdasági üzemhez vagy kénytelenek volnának adósságcsinálással kezdeni a gazdálkodást.

XIV.

Viszont aztán meg kell állapítani a telepeseknek a kötelezettségeit is.

A mi a gazdálkodás kötelességét illeti, azt nem kell külön kiemelni; az a dolog természetében fekszik s arra különben is kevésbé kell majd buzdítani a telepeseket. Legföljebb arról lehet szó, hogy a telepeseknek útmutatások adassanak a gazdálkodás rendjére nézve.

Arra ellenben igen is kötelezni kell a telepeseket, hogy házaikat záros határidő alatt építsék fel.

Kötelezni kell őket — a mint a kincstári telepítésekénél is történt — hogy a szükséges fásításokat tegyék meg, különösen gyümölcsfákat ültessenek.

Mindenek fölött pedig arra kell kötelezni a telepeseket, hogy valósággal meg is tartsák a telep-házhelyüket, ne hagyják azt el, ne üzenek azzal semmiféle speculatiót. A településre gyakran a föld-speculáció adta az indokot a multban is és azért aztán a telepesek iparkodtak, hogy földjükön haszonnal túladjanak. Ennek megakadályozására kivált a telep eladásának megszorítása szolgál; az eladást legalább is az első évekre föltétlenül ki kell zárni s még arról is gondoskodni kell, hogy ezen az időn belül a telepnek örökösödés útján való feldarabolása megengedtettsék-e.

Kötelezni kell a telepeseket a kölcsön részletfizetéseinek pontos betartására, még pedig inkább okszerű behajtási eljárás által, mint súlyos késedelmi kamatok megállapításával. A hol késedelem van a fizetés körül, ott a behajtás feladata lesz megállapítani, hogy a késedelem komoly, a telepes akaratától független okokból ered-e, avagy pedig könnyelműségből, vagy a telepesnek abból a vágyából, hogy ingyen éljen a telep-földön. A behajtás erélyessége a telepeseknek is érdeke, mert különben olyan hátralékaik támadnak, a miket aztán bajosan tudnak elviselni. A kincstári telepesek leginkább a hátralékok s azok súlyos kamatai miatt panaszkodnak, a kamatok miatt, a melyek gyakran meghaladják az eredeti tartozást.

A mi a vételárat illeti, annak megállapítását a felek szabad akaratára kell bízni, de a kormány ellenőrzési joga alatt. A kormánynak nem szabad jóváhagynia az olyan települési szerződést, a mely a föld vételárat túldrágán szabná meg, a mely olyan vételárral járna, hogy annak törlesztése nem állana arányban a föld várható jövedelmével. Számlolni kell azzal a ténnyel, hogy a szerződés megkötésekor a telepes még a túlságosan fölszigázott vételárat is elfogadhatónak fogja tartani, míg később túlmagasnak fogja azt mondani

akkor is, ha különben megfelelő. A jóváhagyásnak lesz a feladata, hogy elejét vegye a későbbi panaszok jogosultságának. A panasz úgy se fog elmaradni, mert hiszen egy-nehány év múlva a telepes úrnak érzi magát, azt elfelejti, hogy földet kapott s csak a törlesztési részlet terhét érzi.

Ez az ellenőrzés épp azoknak az elemeknek áll leginkább érdekében, a kik valósággal letelepülésre törekszenek, a kik a letelepüléssel tisztességes megélhetést iparkodnak elérni, míg azok az elemek, a melyek a telepítésbe csak speculáció kedvéért mennének bele, melyek előtt folyton az lebeg, hogy a telepes földön minél előbb és minél több haszonnal túladjanak, ezt az ellenőrzést nyűgnek fogják érezni, nyűgnek, a mely akadályozza az ő üzérkedési terveiket. De már ebből a szempontból is csak helyeselni lehet a telepes földek vételárának az állam által való ellenőrzését és jóváhagyását. Már csak azért is, mert ez az ellenőrzés akadálya lehet a föld túlságos mobilisatiójának.

Sohse szabad megfeledezni arról, hogy bármennyire kíváncsatos is a telepítésnek nagy stilben való megindulása, a legerősebben perhorrescálandó olyan mozgalom, a mely a föld mai urait kidobná a tulajdonukból, a nélkül, hogy azoknak állandó ellenszolgálatot adna. Községeknél az ellenszolgálat állandósítását a telepítési kötvények vinculálásával lehet elérni, de mert a magántulajdonnal szemben ily közvetlen eszköz nincsen, közvetve kell törekedni arra, hogy föl ne támadhasson joggal és keservesen magyar földön a latin mondás: *immigrant novi, veteres migrati coloni!*

XV.

Ezek azok, a miknek elmondása most, a mikor sürgetik a telepítés ügyét mindenfelől s a mikor a gazdacongressus is mellette határozott, időszerűnek mutatkozik.

A telepítésről szóló törvény az összes mellékkérdések szempontjából eléggé megfelelőnek tekinthető, csak éppen a főintézkedése elégtelen, illetve ott mondja fel a szolgálatot, a hol legnagyobb szükség lett volna a segítségre, a telepítéshez szükséges pénz előteremtése körül. Ezért a jelen tanulmány is főképpen ezzel a kérdéssel s azokkal a problémákkal foglalkozik, a melyek a pénz ügyével vannak szoros összefüggésben, noha egy és más esetben talán úgy tetszik is, mintha a szóvá tett kérdések a telepítés finanszírozásával nincsenek közvetlen kapcsolatban. E mellet aztán még az is czélja volt a munkának, hogy körülhatárolja a telepítés kérdésének területét, hogy megmutassa, körülbelül mennyi alapra támaszkodhatik a telepítési politika.

Nem tartozott volna ide se a mellékkérdések részletes taglalása, se az, hogy a pénznek s az azzal összefüggő

problemáknak fejtegetése túlságos minutiosításig terjesztessék ki. Különben is csak a gyakorlati végrehajtás lehet hivatva arra, hogy a részleteknek ilyenén kidolgozásával foglalkozzék.

Csak egy momentumról kell még említést tenni.

Jelen munka az állam befolyásának igen messzire való kiterjesztését javasolja; nagyobb állami befolyást akar, mint a milyen gazdasági téren ez idő szerint szokásos. De indokolni lehet azt egyfelől az államhatalom terjesztésére való nissal, másfelől meg — a főttebb elmondottakon kívül — azzal, hogy a telepítés valóságos, kicsinyben való ország-alapítás; az ország gazdasági, nemzetiségi és közigazgatási configurációjának megváltoztatása, ha csak kis részben való megváltoztatása is.

Ezt a szempontot pedig nem szabad soha elhanyagolni a telepítési politika megítélésénél. Ez a szempont adja meg annak teljes súlyát és jelentőségét.

DR. PAP DÁVID.

KERESKEDELMI SZERZŐDÉSEINK HATÁSA A MEZŐGAZDASÁGRA.¹⁾

A folyó évben megindult kiegyezési tárgyalások actualissá teszik az 1891. évben életbeléptetett szerződéses vámpolitika bírálatát és mérlegelését, mert a jövő gazdasági politikának ez alapvető munkálatainál nagy súlylyal esnek ez eredmények a mérlegbe. Actualissá teszi e kérdést azon el nem vitatható tény is, hogy Monarchiánk kereskedelmi forgalmának mérlege veszedelmesen közeledik a deficit felé, sőt az 1895. évi zárlatnál, ha a nemes fémek forgalmát is betudjuk, közel 20 millió deficit mutatkozik, s végre harmadszorban kívánatos a szerződéses vámpolitika előnyének és hátrányának objectiv mérlegelése, mert épp a legközvetlenebbül érdekelt mezőgazdasági és iparos körökből a szerződésekkel szemben az elégedetlenségnek leghatározottabb kifejezésével találkozunk. Az iparos köröknek panaszaival, illetve a kereskedelmi forgalmi mérlegnek az ipari cikkek forgalmánál mutatkozó több, mint 40 millió forintnyi csökkenésével jelen felolvasásomban nem óhajtok foglalkozni, annál kevésbbé, mert pusztán maga a tény, hogy ipari terményeink forgalma 40 millióval rosszabbodhatott rövid négy év alatt, akkor, a midőn a szerződéses vámpolitikától épp a kivitel emelkedésére számítottak iparos köreink, a szerződések eredményeivel szemben való elégedetlenségnek kézzelfogható alapot szolgáltat.

Jelenben a szerződéses vámpolitikának eredményeit tisztán mezőgazdasági szempontból óhajtám bírálni és egyuttal reámutatni azon kívánalmakra, a melyeket a mezőgazdasági körök jelenben uralnak és a melyektől e körök a mezőgazdasági válság enyhülését várják.

¹⁾ Felolvasztatott a »Magyar közgazdasági társaság« mezőgazdasági szakosztályának 1896. január 23-án tartott ülésén.

A Monarchia kereskedelmi forgalma 1891-től 1895. november hó végéig, eltekintve a nemes fémek forgalmától, az alábbi eredményt mutatja:

	Behozatal	Kivitel +	—
	millió forint		
1891. évben . . .	613·7	786·7	+ 173·0
1892. » . . .	622·5	722·7	+ 100·2
1893. » . . .	670·7	805·5	+ 134·8
1894. » . . .	699·9	795·4	+ 95·5
1895. » nov. .	670·6	682·4	+ 11·3

E számok szomorúan igazolják, hogy a Monarchia kereskedelmi mérlege nem messze áll a deficitől, hogy az utolsó év 11 hónapos forgalma az első négy év forgalmának kiviteli többlete átlagánál 112 millió forinttal rosszabb s hogy egyáltalán az a fellendülés, melyet 1888-tól 1891-ig észleltünk, a midőn kereskedelmi mérlegünk feleslege átlag 175 millió forintot tesz ki, az utolsó öt év alatt fokozatosan tűnedezik és az 1895-ik évvel nem messze állunk a deficitől.

A számoknak e kérlelhetetlen logicája, a mely világosan tárja eléünk a helyzetet, hogy kereskedelmi forgalmunk, míg a szerződések megkötése előtt eddig nem észlelt kiviteli többlettekkel zárult, addig azok megkötésével rohamos hanyatlás állott be, a hibát önkénytelenül a kereskedelmi szerződésekben készlt keresni.

Annak igazolására, hogy a hibát a kereskedelmi szerződésekben kell keresnünk, nem szükséges kereskedelmi forgalmunkat túlságosan részleteznünk, a mi egy felolvasás keretében különben sem lehetséges és elég, ha a kereskedelmi forgalom főcsoportjainak azon fejezeteit emeljük ki, a melyek a főbb nyers termények forgalmát ölelik fel, mert a kereskedelmi szerződések káros következményei itt jutnak legközvetlenebbül kifejezésre és másrészt mert Magyarországot első sorban a mezőgazdasági termények forgalma érinti.

E főcsoportok a VI-ik, mely a gabona és hüvelyesek, a liszt, őrlemények és rizs; a VII-ik, a mely a főzelék, növények és növényrészek; a VIII-ik, a mely a vágó és igás marhák; a IX-ik, a mely a más állatok; a X-ik, a mely az állati termények, a XI-ik, a mely a zsiradékok és a XIII-ik, a mely az italok kereskedelmi forgalmát tünteti fel.

E főcsoportok ki- és bevitelének alakulása legközvetlenebbül érinti Magyarország mezőgazdaságát és legfontosabb ezek közül a VI-ik, a mely a közös vámterület gabona és hüvelyesek, liszt és őrlemények és a rizs kereskedelmi forgalmát öleli föl és a mely forgalom az 1891-ik évtől az 1895-ik év december haváig, eltekintve a rizstől, a következőleg alakul:

I. A közös vámterület gabona, liszt, őrlemények és hüvelyesek forgalma.

a) Az őrlési engedélyes forgalom nélkül:

Évben	Behozatal mm.	Kivitel mm.	+ — mm.
1891.	1,092.069	9,825.855	+ 8,733.786
1892.	1,035.964	8,991.563	+ 7,955.599
1893.	2,060.651	10,112.595	+ 8,051.944
1894.	5,265.428	7,727.792	+ 2,462.364
1895. nov. . . .	3,809.756	5,326.985	+ 1,517.229

b) Az őrlési engedélyes forgalom betudásával:

Évben	Behozatal mm.	Kivitel mm.	+ — mm.
1891.	2,088.667	10,226.552	+ 8,137.885
1892.	2,433.825	9,662.681	+ 7,228.856
1893.	4,227.142	11,084.295	+ 6,857.153
1894.	7,445.456	8,811.807	+ 1,365.351
1895 nov. . . .	4,356.359	6,528.388	+ 2,172.029

A VI-ik főcsoportnak gabona, hüvelyes és lisztforgalma tehát rövid öt esztendőn belül annyira megváltozott; hogy míg 1891-ben 87 millió métermázsával többet vittünk ki, mint a mennyit behoztunk; addig az 1894-ik évben már alig másfél millió métermázsányi kiviteli felesleget mutat-hatunk fel.

Az 1895. évben emelkedett ugyan a kiviteli többlet, ezt azonban csak az őrlési engedélyes forgalom megszorítása okozta, a mennyiben a kartell malmok erőszakolt kivittel igyekeztek a vám visszafizetésének kötelezettségétől szabadulni.

Ha az érték szerinti forgalmat tekintjük, úgy azt találjuk, hogy a csökkenés 1895-ig 624 millió forintnak felel meg, azaz kiviteli feleslegünk e főcsoportnál 878 millió forintról 254 millió frtra csökkent.

Tovább menve a nevezett főcsoportok forgalmának el-bírálásánál, a VII-ik főcsoport forgalmát a II-ik táblázat tün-teti föl.

II. A közös vámterület növények és növényrészek forgalma.

Évben	Behozatal mm.	Kivitel mm.	+ — mm.
1891.	1,508.448	3,181.273	+ 1,672.725
1892.	1,659.523	2,529.278	+ 869.755
1893.	2,238.382	2,632.350	+ 393.968
1894.	2,403.675	2,896.446	+ 492.771
1895. nov. . . .	2,166.693	1,878.763	— 287.830

A mezőgazdaságot szintén a legközvetlenebbül érintő e főcsoport forgalmának alakulásában azt látjuk, hogy a kiviteli többlet állandóan csökkent a szerződések megkötése óta és az 1895-ik év 11. hónapjában már jelentékeny deficitel találkozunk.

Ha ugyan-e főcsoport forgalmát érték szerint tekintjük, úgy azt találjuk, hogy a kiviteli többlet 16½ millió forintból 4½ millió forintra csökkent, tehát a rosszabbodás 12 millió forintnak felel meg.

A IX-ik főcsoport forgalma, melyet a III. táblázat csoportosít, mennyiség szerint úgy a kivitelnél, mint a bevitelnél egyformán emelkedett, azaz a szerződések életbeléptetése óta csakis kereskedelmi szempontból mutat előnyös változást, a mennyiben az összforgalom 4 millió frt. értékkel emelkedett, míg mezőgazdasági szempontból annyiból hátrányos e változás, hogy a bevétel emelkedése fokozza a feleslegeket vámterületünkön, a mi az árak lenyomására kihasználható.

III. A közös vámterület állatforgalma.

Évben	Behozatal frt.	Kivitel frt.
1891	2,139.524	6,737.477
1892	2,687.582	8,123.406
1893	2,878.069	9,191.016
1894	3,992.312	11,091.130
1895 nov. . . .	4,113.929	8,896.698

A XI-ik főcsoportnál, mely a zsiradékok forgalmát tünteti fel, a csökkenés 6 millió frt., a minek magyarázata, hogy a kivitelnél a disznózsir és lúdzsir, vaj, margarin és állatfaggyú, a behozatalnál az állati és növényi faggyúk mutatnak reánk nézve kedvezőtlen forgalmat.

IV. A közös vámterület zsiradékforgalma.

Évben	Behozatal frt.	Kivitel frt.
1891	7,429.506	11,160.985
1892	8,539.593	10,503.198
1893	8,736.839	15,932.324
1894	8,783.509	9,711.978
1895 nov. . . .	9,037.125	6,765.191

A XIII-ik főcsoportnál, a mely az italok forgalmát tünteti fel, a csökkenés 13½ millió frt., a melyet nem pusztán az olasz bor beözönlése, de szesz- és sörkivitelünk csökkenése is előidézett. Itt különösen meg kell említenem, hogy Magyarország szeszkivitele erősen csökkenő irányzatot mutat, úgy, hogy a külforgalomnál e czímletnél mutatkozó veszteség a mi számlánkra irandó.

V. A közös vámterület italok forgalma

Évben	Behozatal frt.	Kivitel frt.
1891	4,822.325	25,699.881
1892	11,240.151	20,784.129
1893	16,000.586	22,001.959
1894	14,099.925	18,039.720
1895 nov. . . .	11,741.145	19,291.659

E négy csoport deficitje tehát kerek számban 93 millió frtnak felel meg.

Ezzel szemben a X-ik főcsoportnál, mely az állati termények forgalmát öleli fel, az emelkedés 19½ millió frt.

VI. A közös vámterület állati termények forgalma.

Évben	Behozatal frt.	Kivitel frt.
1891	35,013.245	45,789.289
1892	30,625.405	53,801.969
1893	31,593.733	53,207.245
1894	36,015.594	66,324.103
1895 nov. . . .	38,093.726	68,293.682

A VIII-ik csoportnál, a mely az igás és vágó marha forgalmát tünteti fel, 14½ millió frt. az emelkedés.

VII. A közös vámterület igás és vágómarha forgalma.

Évben	Behozatal frt.	Kivitel frt.
1891	18,732.590	46,545.315
1892	13,676.283	42,492.537
1893	12,347.015	46,359.098
1894	15,593.141	98,812.355
1895 nov. . . .	13,593.068	55,431.118

Tehát az állatok és állati termények forgalma 33½ millió frttal emelkedett a szerződések életbeléptetése óta.

Ha már most mezőgazdaságunkat legközvetlenebbül érintő e hét főcsoport kereskedelmi forgalmának eredményeit egybevetjük, úgy azt találjuk, hogy míg a növénytermelés nyers terményei forgalmánál 93 millió frt. a csökkenés, addig az állattenyésztés nyersterményei 33½ millió frttal kedvezőbb eredményt tüntetnek fel, az 1891-ik évhez képest, tehát a nyerstermények forgalma e hét főcsoportnál kerek számban 60 millió forinttal rosszabodott rövid 5 esztendő alatt.

Állatkivitelünknek különösen az 1894-ik évben mutatózó rohamos emelkedéséből, azok, a kik a jelen szerződéses vámpolitika hátrányait vagy tagadják, vagy szépíteni akarják, úgy magyarázzák, hogy mezőgazdasági kulturánk átalakul

és miután a növénytermelés terményei nem találhatnak fogyasztókra, a gazda az állattenyésztést karolta fel, a melynek productumai ma nagy keresletnek örvendenek.

E hirtelen emelkedésnek azonban igen egyszerű magyarázata az, hogy Németország az 1893-ik évi takarmányinség folytán állatállományának jelentékeny részét elpocsékolni volt kénytelen és most tőlünk igyekszik megcsökkent állatállományát kiegészíteni, a mely törekvést különben is elősegítette azon körülmény, hogy nálunk épp az 1894-ik évben takarmányinség volt és így igyekeztünk állatállományunk nélkülözhető részén tudni, de különben is a magyar gazda kapott az alkalmon, hogy a gabonatermelésnél szenvedett veszteségeket állateladással pótolja.

A mint Németország hiányos állatállományát pótolta, az 1895-ik évben a kivitel az előző év utolsó időszakához képest 35 $\frac{1}{2}$ millió frttal csökkent a nélkül, hogy ez bármi mással, mint az előbb említett körülménnyel s a sertésvész folytán szünetelő sertés-kivitellel indokolható volna.

A ki különben a magyar mezőgazdasági viszonyokat ismeri, az e statisztikai adatok betekintése nélkül is tartózkodnék ezen állítás megkoczkztatásától, hogy gazdasági viszonyaink megváltoztak és hogy a gazda beleélte magát a nemzetközi verseny által teremtetett új helyzetbe.

Egy ily átmenet egyik gazdálkodási rendszerről a másira nem történhetik meg egy év alatt és különösen nem oly országban, a melyben az átmenet lehetőségének előfeltételei sincsenek meg, mert addig, míg a gabonafeleslegek zömét termelő Alföldön a belterjes gazdálkodás, főként pedig a takarmánytermelés lehetőségét megfelelő öntöző csatornahálózat kiépítésével elő nem segítjük: ott a gabonatermelés továbbra is egyedül indokolt gazdasági rendszer marad.

De továbbmenve, az állattenyésztés felkarolása belterjes gazdálkodás mellett csak magas gabonáárakkal lehetséges, mert különben az állattenyésztés felkarolása azt jelenti, a mit Angliában, hogy a növénytermelés nem jövedelmező és legfeljebb legeltetéssel hasznosítható a földbirtok.

Az Alföld gazdáira nézve nem lehet az vigasztalás, hogy bár a gabonaneműek kivitele csökkent, de ezzel szemben az állatok és állati termények kivitele emelkedett, mert fő jövedelmi forrását a gabonaneműek képezik s még hosszú időig fogják képezni. Különben is teljesen alapjátévesztett azon okoskodás, a mely a kereskedelmi forgalom alakulásából olyképp következtet, hogy az egyik termény forgalmi eredményének rosszabbodását egy más termény forgalmi eredményének javulásával pótolhatónak véli. És így bár állat-kivitelünk emelkedésének nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk, de másrészt a növénytermeléseknél észlelhető 93 millió forintnyi csökkenés teljes összegével a kereskedelmi szerződések

terhére rovandó fel, mert a gabona árának esése által a mezőgazdaságnak okozott kár az állatárak emelkedésével nem pótolható.

Ezzel szemben a kereskedelmi szerződések védelmezői részéről azt halljuk hangoztatni, hogy a mezőgazdasági termények forgalmának kedvezőtlen alakulása azért nem róható fel a kereskedelmi szerződések terhére, mert hisz ezek a kivitelnél a régiéknél kedvezőbb tarifákat biztosítottak a Monarchia nyers terményeinek; másrészt a bevitel vámjai eddig ugyanazok maradtak.

Ez állítás tökéletesen megfelel a valónak; csak hogy a szerződéses vámpolitikának sarkalatos hibája, hogy azt nemcsak velünk, de más államokkal szemben is alkalmazták és így különösen a mi nyerstermény-kivitelünkre nemcsak a tengerentúli verseny vált végzetessé, hanem az a körülmény is, hogy Németország, Oroszországnak és a keleti államoknak ugyanazon kedvezményeket nyújtotta, a melyeket nekünk szerződésileg biztosított úgy, hogy az által a nekünk nyújtott úgynevezett kedvezmények teljesen illusoriussá váltak. De előidézte másodsorban nyers-terményeink kereskedelmi forgalmának kedvezőtlen alakulását azon körülmény is, a mely tisztán a szerződéses vámpolitikában rejlő hiba, hogy nemcsak kivitelünk csökken a külföldön érezhetővé vált tengerentúli verseny folytán, mert ez csak kisebbik baj, de az ugyanezen oknál fogva kiszorult keleti államok versenye az elégtelennek bizonyult védvámok folytán saját piacainkon is érezhetővé vált a nyerstermény-bevitelünk hihetetlen arányokat öltött a szerződéses vámpolitika életbeléptetése óta.

Itt legyen szabad a részletekbe is behatolni és fontosabb kiviteli terményeink, mint a búza, liszt, árpa és maláta, kukoricza és zab forgalmát 4 évre visszamenőleg részletezni. A rozst nem érintem, mert ennek forgalma már évek óta jelentéktelen.

VIII. A közös vámterület búza- és liszt-, árpa- és maláta-, zab-, kukoriczaforgalma 1891—1894-ig métermázsában:

a) *Búza és liszt:*

Évben	Behozatal			Összes	
	Orosz	Román	Szerb	Behozatal	Kivitel
1891	297.151	300.705	460.340	1,081.731	2,926.250
1892	71.575	744.509	898.448	2,513.992	1,860.382
1893	188.874	792.246	1,046.143	2,069.471	2,126.556
1894	197.225	1,412.448	574.639	2,257.172	1,978.258

b) *Árpa, maláta:*

Évben	Behozatal			Összes	
	Orosz	Román	Szeib	Behozatal	Kivitel
1891	7.231	15.462	36.630	64.008	4,512.052
1892	3.865	9.126	31.268	45.969	4,465.984
1893	111.126	42.874	81.789	240.225	6,491.908
1894	502.820	336.846	12.702	902.757	5,471.238

c) *Zab:*

1891	144.936	15.884	76.089	252.662	353.677
1892	11.133	16.805	101.836	143.648	1,077.786
1893	386.435	3.585	70.589	483.490	337.131
1894	1,092.897	113.151	131.511	1,263.749	109.073

d) *Kukoricza:*

1891	55.416	104.426	218.721	507.872	829.142
1892	138.930	318.714	18.545	543.172	1,076.474
1893	56.658	286.721	254.445	748.916	337.131
1894	733.984	948.310	3.706	2,010.146	110.654

A búza- és lisztforgalomnál, a mely az őrlési engedélyes forgalmat is felöleli, kétségtelenül beigazolva látjuk, hogy az 1894-ik évbe behozatalunk meghaladta kivitelünket, azaz: mint közös vámterület megszűntünk búzakivivő állam lenni.

Igaz ugyan, hogy az 1895-ik évben újból a kivitel nagyobb, mint a behozatal, nem szabad azonban felednünk, hogy ezt a malmoknak erőszakolt lisztkivitele idézi elő, melylyel a kormány által szoríttatván, régi vámtartozásukat igyekeztek fedezni.

IX. A közös vámterület összes gabona-, liszt- és hüvelyesek forgalma az árpaforgalom nélkül:

Évben	Behozatal mm.	Kivitel mm.	+ —
1891	2,034.554	5,714.600 . . .	+ 3,680.046
1892	2,387.566	5,196.697 . . .	+ 2,809.131
1893	3,978.657	4,586.665 . . .	+ 608.008
1894	6,825.021	3,340.111 . . .	— 3,484.910
1895 nov. . .	4,350.359	2,722.773 . . .	— 1,627.586

Sőt tovább menve, ha a VI-ik főcsoport forgalomból az árpa forgalmát elimináljuk, (Lásd IX-ik táblázat) úgy azt látjuk, hogy e főcsoport forgalma részint a kivitel fokozatos csökkenése, részint a behozatal óriási mérvű emelkedése folytán nem kevesebb, mint 7 millió mm. csökkenést mutat 1894-ig, s legfontosabb nyersterményeink forgalma, mint búza, rozs, kukoricza, zab, stb. jelentékeny deficitet mutat az 1891 és 1892 évek nagy kiviteli feleslegével szemben.

A kereskedelmi forgalom, a termelés és vámviszonyok objectiv mérlegelése után azon határozott meggyőződésünknek kell kifejezést adnunk, hogy búza és liszt és általában gabonaforgalmunk ez alakulása nem a tengerentúli verseny, hanem kizárólag a belföldi fogyasztás emelkedésével magyarázható és hogy így tényleg elértünk azon időponthoz, a melyben a hazai termelés a Monarchia fogyasztását éppen fedezni képes és így a védvámok teljes egészükben érvényesülhetnének az árak alakulásánál, ha a külföld nyers terményeit piacunkról kizárhatnók. Mert mindannak daczára, hogy a gabona- és lisztkiviteli vámok kifelé leszállítottak, befelé pedig változatlanul maradtak, mindannak daczára, hogy gabonatermelésünk nem hogy csökkent volna, sőt emelkedett a szerződések fennállása óta, még sincs kivitelünk, sőt jelentékenyen emelkedett behozatalunk.

Ez csak a fogyasztás emelkedésével indokolható egyedül, mert különben óriási készleteknek kellene a Monarchiában felhalmozódva lenniök, a melyekre azonnal reámutatni nem tud senki, miután tényleg nincsenek. A fogyasztás emelkedése mellett tanuskodik különben a XIV. főcsoport forgalma is, mely az élelmi czikkeket öleli fel s behozatali többlete 6 millióval emelkedett négy év alatt.

Ott követtetett el a hiba, hogy a kereskedelmi szerződések megkötését megelőzőleg a Monarchia vámtarifája nem revideáltatott, mert akkor nem állt volna elő az az anomália, hogy a keleti államoknak nyújtott nyerstermény vámjaink alacsonyabbak lesznek, mint a melyeket mi a nyugati-államoktól kapunk, a minek következménye az, hogy úgy az orosz, mint a román termény inkább a mi piacainkat keresi fel, mint Németország, vagy Franciaországét, mert a mi vámtarifánk tételei a behozatalnál kedvezőbbek, eltekintve attól, hogy buza-behozatalunk az őrlési engedély révén vámentessé is tétetett.

Ez az oka nagyrészt annak is, hogy kukoricza- és zab-behozatalunk oly nagy arányokat öltött, mert vámtarifáink sokkal kedvezőbbek, mint a nyugati államokéi.

Legfontosabb kiviteli terményünk azonban az árpa és maláta. Eddig abban a hitben ringattuk magunkat, hogy a keleti államok versenye a mi árpa termelésünket egyáltalában nem érintheti, miután a mi kitűnő sörárpánkkal az orosz vagy román árpa versenyezni nem képes.

A szerződések életbeléptetése óta azonban e hitünk alaposan megingott, mert mint a statisztikai adatok igazolják, az 1894-ik évben már közel 1 millió métermázsza árpa jött piacainkra, és mindennek daczára kivitelünk a 93 évi nek mögöttes maradt. Még érezhetőbb e verseny a németországi piacokon; míg 1891-ben Németország árpabevitelére 7941 millió métermázsát tett ki, a melyből a Monarchia 3537,

Oroszország 3⁰⁷⁷, Románia 0⁵⁸⁰ millió métermázsát fedezett, addig az 1894-ik évben Németország árpabevitele 11⁹⁵¹ millió métermázsá volt, a melyből a Monarchia 4¹⁴², Oroszország 5⁵⁴⁷, Románia 1⁹⁶² millió métermázsát fedezett. Az orosz és román árpa versenye tehát úgy a mi, mint a német piaczon reánk nézve nagyon is érezhetővé vált s ez is az oka, hogy kiviteli többleteink is csökkennek.

A jelenben legértékesebb szemes terménynél, az árpánál tehát a 75 kros beviteli vám csekélynek bizonyult és az, a mint az 1895-ik évi kereskedelmi adatok még inkább igazolják, védvámnak egyáltalában nem vehető.

A külföldön mint érezhetőbbé vált verseny és megfelelő védvámok hiánya az okok, a melyek következtében kereskedelmi forgalmunk mérlege rosszabodott, a mely okok bekövetkezésének szerződéses vámpolitikánk nem provideált, mert a keleti államok fejlődő mezőgazdasági kulturáját számba nem vette, valamint azt sem, hogy mindazok a kedvezmények, a melyeket Németország és más nyugati államok nekünk biztosítottak, a keleti államokra is ki fognak terjesztetni és hogy végül a mi általános vámtarifánk tételei alacsonyabbak, mint a nyugati államok által nekünk juttatott kedvezmények.

A szerződéses vámpolitika tehát a mezőgazdaságra nézve semmi jót sem eredményezett és magyarázzuk ennek okát bármiképp, csak azt látjuk, hogy Magyarországra nézve a kereskedelmi-szerződések határozottan rossz alapon kötöttek, mert a régi rossz rendszer eldobására és új jobb rendszer megteremtésére nem volt elég erőnk, vagy akaratunk.

De e számszerűleg igazolható hátrányokon kívül az 1891-ik évben életbeléptetett szerződéses politikáinknak egy más hátránya is van és ez az, hogy 12 évre kötötven; kizárja annak a lehetőségét, hogy vámtarifáink a közgazdasági viszonyok alakulásához simuljanak, mert midőn európa-szerte, de kiváltképp hazánkba azt észleljük, hogy közgazdasági viszonyaink rohamos átalakuláson mennek át, 10—12 évre lehetetlen helyes és előnyös minden viszonyok között beváló szerződéseket kötni, a melyek gazdasági fejlődésünket semmi irányban ne akadályozzák.

Mi gazdák a vámterület közösségének számtalan hátrányait vagyunk kénytelenek elszenvedni, és egyetlenegy reményünk az, volt, hogy a közös vámterület nyersterményeinknek biztos fogyasztó piacza; a míg az új kereskedelmi szerződések meg nem győztek az ellenkezőről.

Az eredmények előttünk fekszenek, de sajnos, hogy egyáltalán nem áll hatalmunkban a helyzetet változtatni, mert 12 évre kötötték le actió-szabadságunkat a kereskedelmi szerződések.

Mennyivel más helyzete van Romániának, a mely az összes európai államok között szerződéseit a leghelyesebb alapon egy évi felmondással köti.

Ha a mi szerződéseink ugyanez alapon kötöttek volna, most könnyű volna a szerzett tapasztalatoknak megfelelőleg új, az európai helyzetnek és mezőgazdasági viszonyainknak megfelelő szerződéseket kötni.

A jövőben a Románia által elfogadott és megtestesített elvet fogja minden állam elfogadni, ha politikai célok szolgáltatásban közgazdaságát áldozatul dobni nem kénytelen vagy nem hajlandó.

Csakhogy Románia oly közgazdasági politikát követ, a mely az ország legfontosabb közfactorának, a mezőgazdaságnak érdekeivel azonos, mi pedig mesterséges eszközökkel prémiumok, tarifa- és vámkedvezményekkel erőszakoljuk a kivitelt, miután már a behozatalt a szerződéses vámok elősegítik, hogy áralakulásunkra a világpiacz árai legyenek befolyással, egyszóval a viszonyaink között egyedül indokolható nemzetgazdaság helyett a világgazdaság összes hátrányait reázúditjuk a válsággal küzdő mezőgazdaságra a kereskedelmi érdekek szolgáltatában.

A mint kereskedelmünk a hosszú időre kötött szerződések védelme alatt számításait biztos alapokra fektetheti, úgy a mezőgazda is biztos lehet az egyben, hogy míg az 1891-ben kötött szerződések fennállanak; addig sorsa javulására, daczára az emelkedett fogyasztásnak, nem számíthat, mert gazdasági üzemét a reá szabadított külföldi verseny nyomása alatt jövedelmezővé tenni nem tudja.

RUBINEK GYULA.

IRODALMI SZEMLE.

Emlékkönyv, melyet Magyarország ezer éves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterczi rend.

Millenáris irodalmunk egyik legelső s legfényesebb terméke az a pazar fényvel kiállított, 506 oldalra terjedő ívrényi kötet, mely a fentebbi cízzel nemrég megjelent. Vajda Ödön zirczi főapát bőkezűsége s a magyar tudomány iránti lelkesedése hozta létre a nagy és költséges munkát, melylyel hazánk egyik legrégibb, ma is virágzó szerzetrendje áldozik a nemzeti irodalom oltárán, midőn a jubiláris esztendő alkalmából sok százados multjának, valamint jelen állapotainak szakavatott rajzát közre bocsátja. A derék apátúr nemes buzgalma valósággal irodalmi emléket emelt szerzetének, midőn oly alakban bocsátotta közre az Emlékkönyvet, mely méltó az alkalomhoz és a rend előkelő szerepéhez. Csakugyan ritkán jelent meg magyar irodalmi mű oly teljes és választékos izlésre valló nyomdai kiállításban, annyi érdekes, kitűnő kivitelű képpel díszítve, mint a ciszterciek Emlékkönyve, mely a jubiláris év könyvpiaczának mindenestre legszebb terméke közé fog tartozni.

De az áldozatkész főapát nemcsak arra ügyelt, hogy az Emlékkönyv külső fényével kápráztassa szemünket. Gondoskodott arról is, hogy külső kiállítása és belső tartalma lehetőleg összhangban álljanak s így a könyv nemcsak a magyar műipar és könyvnyomtatás, hanem szellemi életünk, irodalmunk fejlettségének is tanubizonysága maradjon. Az Évkönyv csakugyan tartalmilag is igen becses és az alkalomnak megfelelően megvilágítja a rend multjának és jelenének minden kimagasló mozzanatát, másrészt meg vonzóan, szépen van megírva. Ez első sorban dr. Békefi Remig, az ismert történetíró buzgó fáradozásának érdeme, kire a főapát az Emlékkönyv szerkesztésének sokféle gondját bízta volt. A derék szerkesztőt a rend köréből egész sereg jeles szakérő támogatta, kik a speciális kérdések megvilágítását elvállalták s így lehetővé tették, hogy az Emlékkönyv tükre legyen annak a sokoldulú hasznos működésnek, melyet ez a szerzet multban és jelenben kifejtett. Az Emlékkönyv tartalma három főcsoportra oszlik. Az első a történelmi rész, mely a XII. század dereka óta hazánkban megtelepedett ciszterciek változatos, munkában és megpróbáltatásban gazdag külső sorsát fővonásaiban egész a napjainkig feltünteti. A második főrész a rend működését a szellemi élet, az oktatás, lekipásztorkodás és az irodalom terén világítja meg igen behatóan és tanúságosan. Végre a harmadik a gazdasági viszonyoknak, a rend kezében levő földbirtok, az uradalmak és egyes gazdálkodási ágak avatott és bő leírását adja.

E folyóirat keretébe az Emlékkönyvnek csupán ez a harmadik része tartozik, de erről annál nagyobb elismeréssel kell megemlékezni, mert a maga nemében kiválóan érdekes s gazdasági életünk jelen állapotának ismeretéhez sokféle hasznos adalékkal járul. Kicsinyben igazi gazdasági kulturképet ad, mert a rend az ország nagybirtokosai sorában előkelő helyet foglal el s kerekszámban 52.908 holdnyi terület ura. E birtok, melynek zöme a Dunántúl fekszik, fele részében (27.646 hold) szántó, a másik feléből 12.806 h. erdő, 6842 hold legelő, 3557 hold rét, 220 hold kert, 136 hold erdő, 179 hold nádas, a többi beltelek, út és mesgye. E jószágok hat uradalomba (zirczi, előszállási, szentgotthardi, csákányi, szántói és pásztói: osztvák, melyeken kívül Tokajban, Egerben, Somlón, Badacsonyan, Pécsen és Székesfehérváron vannak a szőlők. Évi jövedelmök fedezi a rend szükségleteit, melyek főleg a tanügy terén, a fentartott intézetek tetemes száma mellett, igen jelentékenyek. Két uradalom kivételével az összes jószágok házilag kezeltetnek és pedig ugyanazon elvek szerint, melyeket minden más okszerű gazda követni szokott. A rend fokozni igyekszik az évi hasznót, de nem azzal, hogy rablógazdálkodást űz, hanem a föld termőerejének kellő fentartása mellett. E czél érdekében a szántók vetésforgókba osztvák és az állattenyésztés is megfelelő arányokban folyik egyrészt a gazdaságban termelt takarmányfélék lehető kedvező értékesítése, másrészt a kellő trágyamennyiség termelése szempontjából.

Az egyes uradalmak a marhatartást és tenyésztést a helyi viszonyoknak megfelelően rendezték be. A zirczi uradalom nyugati szarvasmarhát, elektoral negretti birkát és hazai fehér kondor sertést, az előszállási a két utóbbi mellett, angol félvér lovat és magyar gulyabeli marhát, a csákányi és szentgotthardi csak nyugati szarvasmarhát tenyészt. Ezenkívül majdnem mindegyik tart vásárolt tinókból gulyát, hizlal marhát, esetleg birkát, sertést s az igás kanczákat után pedig csikót nevel. Apaállatokat az ismertebb tenyészetekből szoktak vásárolni vagy állami méneket bérelni. Így a rend jószágain levő állatállomány jó hirre vergődött, előszállási ménese pedig európaiilag ismert s az előszállási lovat nemcsak katonai célokra szívesen vásárolják, hanem külföldre is kiviszik.

A növénytermelés főcikkei az őszi buza és rozs, tavaszi árpa, zab, tengeri, őszi káposzta, dohány és repce s ha az utóbbi nem sikerül, néha gomborkát vetnek helyébe. A vetőmagot rostán tisztítják, az őszőg ellen $\frac{1}{2}$ –2 $\frac{1}{2}$ %-os rézgálicz oldattal páczolják. A takarmánynövények közül a lucernát, lóherét, néha komócsinnal keverve, zabos búkkönt, baltaczimet, muhart, kölest, őszi árpát, rozst, burgonyát, burgundi- és tarlórépát termelik. A vetőmagot rendesen magok a gazdaságok állítják elő oly mennyiségben, hogy egy részét áruba is bocsáthatják. Mindenütt vannak gazdasági gépek és eszközök, modern szerkezetű ekék, boronák s így a gazdálkodás az összes jószágokon a modern technika segédeszközeinek lehető felhasználásával folyik.

A rend tulajdonában levő szőlők nagyobbára a legjobb bortermelő helyeken vannak az ország különböző vidékein. Kezelésük szintén a legokoszerűbben folyik s nem annyira a nyereségre, mint inkább a minőségre fektetik a főszűrt. A borok általában kitűnők és a hasonló származásuak közt az elsőek közé tartoznak. Annál sajnóssabb, hogy eddig soha kiállításra nem voltak, sőt a jobb minőségűek még eladásra sem kerültek úgy, hogy értékeket és minőségeket csak

a rend tagjai s azok, kik a rend vendégszeretetét élvezték, ismerik. Természetesen kevés az ilyen kiválasztottak száma. Azért nem csupán gazdasági és jövedelmi tekintetben, hanem sok más okból is kívánatos lenne, ha a termésnek legalább némi része áruba bocsátatnék. A rend jó hírnevét ez épen úgy gyarapítaná, mint közhasznú működésének minden más mozzanata. Egyébiránt a rend szőlőállományát nehánynak kivételével az erőteljes védekezés daczára a phylloxera nagyban megtámadta. Pusztításainak ellensúlyozására a teveli gazdaság és előszállási uradalom homokterületein 1889 óta új szőlőtelepítés folyik s már 42 holdon homoki szőlő van, melynek egy része már terem is. De több helyen az elpusztult szőlők reconstruálása szintén megkezdődött hazai fajoknak amerikai alanyokba ojtásával.

Az erdőket rendszeresen kezelik, az értékes fánemeket ültetés által szaporítják s egészen új nemeket is honosítanak meg. Különösen jó karban vannak a zirczi, aklii, olaszfalusi, eplényi erdők, melyekben gyönyörű tölgyesek és fenyvesek találhatók. Az előszállási uradalom valami ezer holdas futóhomok területét a kedvezőtlen viszonyok daczára már régebb idő óta igyekeznek befásítani s ma már csak alig negyed része várja a befásítás nehéz munkájának folytatását.

A birtokok kezelése Zirczről, a központból történik egyszerű és célirányos rendszer szerint. Minden uradalom évenként egy meghatározott összeget tartozik a központba beszállítani. Ha a tényleges jövedelem nagyobb ez összegnél, egy részét tartalékba helyezik, másik részét beruházásokra fordítják s így gondoskodás történik a rosszabb esztendőkről, másrészt arról is, hogy legyen pénz szükséges vagy czélzerű beruházásokra. A gazdatiszti személyzet 26, a házi kezelés alatti birtokokon alkalmazottak, mesteremberek, cselédek stb. száma 998. Mindkét csoportbeliek, illetve özvegyeik és árváik nyugdíjra tarthatnak igényt.

Az Emlékkönyv nemcsak általános képet ad a rend jóságainak gazdasági viszonyairól, hanem az egyes uradalmakat és birtokokat külön, s a legrészletesebben ismerteti úgy, hogy a szakember teljes bepillantást nyerhet a gazdasági organizatio egész szövevényébe. Különösen érdekesek az üzemszerűre vonatkozó kimerítő közlések, az öt évi átlagos termés s a hozamnak holdankint való pontos feltüntetése, továbbá a munkaviszonyokról, a kézi munkaerő beszerzését gátló vagy elősegítő körülményekről, a munkabérről és napszámról minden egyes uradalomnál közölt gazdag tájékoztatások és számszerű adatok. Az agrársocialismus terjedésével szemben gazdasági, politikai és közművelődési szempontból egyaránt igen sokat tanulhatni e viszonyokból s az Emlékkönyv e részére különösen felhívjuk szociálpolitikussaink s általában gazdáink figyelmét. Ha többi egyházi és világi nagybirtokosaink követnék a ciszterciek dicséretes példáját s a saját uradalmaik mai állapotáról hasonló leírásokat bocsátanának közre, igen nagy szolgálatot tennének a gyakorlati politikusnak, valamint a szaktudósnak, mert megkönnyítenék azon nagy és komoly társadalom-gazdasági problémák helyes felfogását s így megoldását is, melyek közéletünkben mindinkább előtérbe tolulnak. Minél jobban ismerjük a gazdálkodási és munkaviszonyok helyi alakulását, annál hatásosabb eszközöket és gyógymódokat alkalmazhatunk szociális bajaink enyhítésére. Az Emlékkönyv mint a másik két, úgy a harmadik befejező részében is kiváló értékű s becsületére válik mindazoknak, kik közzétételében résztvettek.

Acsády Ignác.

S. Türkel: Die Arbeits-Statistik, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen Gesetzentwurfes und der Reformanträge. Bécs, Braumüller, 78. l.

Türkel Siegfried nemrég megjelent füzete a munkás-statisztika kérdésével foglalkozik, különös tekintettel lévén az osztrák törvényjavaslatra. A már létező munkás-statisztikai hivatalok szervezetének és működésének futólagos ösmertetése után, a szerző éles bírálat tárgyává teszi az osztrák törvényjavaslatot, többek között megróván azon intézkedését, mely szerint a mező- és erdőgazdaságban, valamint a bányákban alkalmazott munkások a tervezett hivatal működési köréből kivonatnak. A szerző a munkás-statisztikai hivatalt, mint teljesen önálló szervezetet képzeli, mely egy miniszteriumnak sincs alárendelve. A munkás-statisztikai hivatalnak az iparfelügyelőkhöz való viszonyát vizsgálva, Türkel utal arra, hogy itt két felügyelő hatóság áll egymás mellett, a melynek hatásköre több pontban összeesik. Míg ezen hivatalok egyikének feladata a felügyeletet legtágabb értelemben mint elemzöt és statisztikait gyakorolni, addig a másik csak az egyoldaluan pathologikus felügyelettel foglalkozik. Nem fél tehát az érdekek összeütközésétől, hanem inkább az erők szükségtelen pazarlásától tart. Azért azt indítványozza, hogy az iparfelügyelők a munkás-statisztikai hivatalnak, mint elkülönített osztály alárendeltesenek, mert ez mindkét fél érdekeinek legjobban felelne meg. Továbbá azt kívánja a szerző, hogy az idézésre, megesketésre, valamint az elzárási, esetleg börtönbüntetésre vonatkozó amerikai elvek és intézkedések az osztrák törvénybe is átvétessenek, miután egy kellő hatalmat nélkülöző munkás-statisztikai hivatal feladatai egyikének sem felelhet meg, bármily sokoldalú legyen is működési köre és állása bármily önálló. A munka függelékében több kisebb tanulmány található, a melyekben Türkel a munkásvédelem, a munkaidő megrovidítése s az iparfelügyelet kérdéseivel foglalkozik.

R. Singer: Das Recht auf Arbeit in geschichtlicher Darstellung. Jena, Fischer. 84. l.

Singer Rudolf igen alapos forrástanulmányok alapján a munkához való jog történeti fejlődését a francia forradalom idejétől napjainkig mutatja be. Részletesen ösmerteti Fourier, a Saint-Simonisták, Proudhon és Blanc vonatkozó elméleteit, az ateliers nationaux-val 1848-ban tett kísérletet, a német socialistáknak és nemzetgazdáknak a kérdéssel szemben elfoglalt álláspontját. Külön fejezet foglalkozik a svájci népszavazással, midőn 75.880 szavazó polgár nyilatkozott a munkához való jog mellett. Jogi szempontból vizsgálva a kérdést, Singer a munkához való jogot úgy definiálja, hogy az minden munkaképes és munka nélkül szükkölködő állampolgárt megillető jog az államtól oly mennyiségű munkaalkalom megszerzését követelni, a mennyi a jogosult existenciáját biztosítja. Tanulmányának végén felveti Singer a kérdést, hogy mily kilátása van a munkához való jog eszméjének az előismerésre és megvalósításra? Szükségesnek tartja a szakmunkához való jogot a közönséges munkához való jogtól szétválasztani. A szakmunkához való jog elvének előismerését nem igen tartja valószínűnek, mert annak megvalósítását az állam gazdasági erői nem engednék meg, mert oly irányzatot rejt magában, mely a magántulajdon fokozatos megszüntetésére vezetne. A közönséges mun-

kához való jog megvalósításának is nagy akadályai vannak, a miből következtetve Singer azt hiszi, hogy az európai államok a munkához való jog előismerése helyett, a közel jövőben oly intézkedésekhez fognak nyulni, a melyek a munkához való jog előismerését feleslegessé fogják tenni, ilyenekként megjelöli a munkanélküliség esetére való biztosítást, a munkaközvetítés rendezését, munkásgyarmatok alapítását, egy általános munkaterv megállapítását és szükségmunkálatok tervszerű és rendszeres szervezését.

Dr. Somogyi Manó.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A bécsi *Handels-Museum* folyó évi január 16-iki számában Lexis W., a göttingai egyetem tudós tanára »Die Bedingungen der Preisbildung« cím alatt, napjaink árkonjunkturájáról mondja el véleményét. Kiindul abból a tényből, hogy az angol jelző számok (index-number) a múlt tavasz óta, mikor legalacsonyabban állottak, október végéig áremelkedést jeleztek. E körülményben sokan az általános gazdasági helyzet átalakulásának, fordulatának jelét keresték. Ám az utolsó két hónap csalódást hozott. Okát ennek, Lexis szerint, nem képezheti a novemberi tőzsdeválság: ez tisztán a börzék válsága volt. Pénzszűkéről nem lehet szó, az angol bank fémkészlete tudvalevőleg magasabb, mint valaha s úgy Londonban, mint Párisban a bankkamatláb 2%. Már Németországban s aztán — tudvalevőleg — nálunk is rosszabb volt ugyan a pénzpiacz helyzete, de hogy egészben igaza van értekezőknek, azt az utolsó hetek fejleményei is bizonyítják.

Lexis általában azt tartja, hogy aranyszűkség nincs és az árhanyatlásnak azzal való magyarázása helytelen. Az ipar terén a termelési költségek csökkentek, a szállítás olcsóbb lett, a nagyüzem olcsóbb termelésével győzött és leverte az árakat. Hivatkozik a bányá-, kohó- és ipari részvénytársaságok magas osztalékaira. S e hivatkozás kétségtelenül helyes is. Hazai iparunk kielégítő fejlődését például az osztalékokon felül az ipari küzdelmek elcsendesülése is bizonyítja, bár a folyamatnak erős árnyalata az, hogy a kisipar romjai szegélyezik a termelés tökélyesbülésének és emelkedésének útját, mert az árak csökkenése siettetten a bomlást. Másként áll azonban a földmívelés ügye. A földjáradék-elmélet alkalmazásával bizonyítgatja Lexis azt, hogy a mezőgazdaság az új termelők versenyével jövedelmezőségének azt a részét, mely a föld ritkaságából folyik, állandóan elveszítette. Azonban azt hisszük, hogy a baj meghaladja ezt a mértéket. Nemcsak a földjáradék, hanem a megszokott vállalkozói nyereség is veszendőbe ment. S mert a gazda földjén nem szüntetheti meg a termelést úgy, mint a vállalkozó, ki új foglalkozásra megy át: a válság tartósabb lehet itt, mint a többi termelési ágban. Ezt Lexis szintén is elismeri, a mennyiben a javulást a népesség emelkedésétől várja. Teljesen helyesen úgy okoskodik, hogy a mint a kenyér-szükséglet emelkedése utoléri a termelés emelkedését, visszatérnek a magas gabnaárak. Ám addig is a kontinens közepének nagy államai magas vámokkal fedezik mezőgazdaságukat.

Hogy legújában aranyszűkség nincs, sőt az aranytermelés évről évre növekedik és pedig oly mértékben, mely a kaliforniai és ausztráliai bányák korát meghaladja, azt a termelési statisztika teljes hitelességgel bizonyítja. A kérdés csak az: lesz-e hamarosan valami fogható eredménye az új aranyözönnek?

Lexis tagadólag felel e kérdésre. Azt mondja, hogy az ötvenes években beállott árfelszökést is más tényezők idézték elő s különben is az akkori aranyleletek nagyobb hányaddal gyarapították a világ aranykészletét, mint a mostaniak, bár ez utóbbiak magokban véve nagyobbak. A főkülönbség akkor és most közt az, hogy az ötvenes évek aranyleletei egész sereg kivándorlót tettek gazdaggá és új nagy piacot nyitottak az európai iparnak. Az afrikai bányák pedig nagy tőkét kívánó vállalatok, melyek nyeresége néhány nagy tőkés közt oszlik meg, kik nem fogyasztanak azért többet. A kivitelt Angliából Capföldre és Natalba nem emelkedett, sőt valamivel vesztett értékéből 1890 óta. Ellenben a nagy bankokban szaporodik az arany. Hogy forgalomba jöjjön onnan, ahhoz új vállalkozási alkalmakra volna szükség, a melyek befektetéseikkel emelnék a keresletet árúk iránt s így lendítenének az árakon. Ám valami a vasutépítési időkhöz hasonló befektetési korszakot alig remélhetünk. Dél-Amerika gazdasági és politikai életének megszilárdulása és China megnyitása áruink számára értekező szerint oly eshetőségek, melyek tartósan javítanak a helyzeten, de egyelőre csak eshetőségek. Nálunk az Alföld öntöző csatornahálózatára lehetne gondolni.

Egyébiránt Lexis cikkének éle a bimetalisták ellen fordul. Manapság ugyan az ezüst nélkülözhetlenségére való hivatkozás vesztett értelméből annak folytán, hogy az arany mennyisége váratlan mértékben gyarapodott, de azért a kérdés napirenden van. Azonban Lexis érvelése itt nem új. Valamint azzal sem mondunk újat, hogy a fizetési eszközök szaporításának eszméje mindig népszerű marad széles rétegek előtt. Az adós legjobban felfogott érdeke az, hogy olcsó pénzzel fizethessen. S mert az eladósodás nem csak a föld urainál, hanem az államok jelentékeny többségénél is folyton tart, a bimetalista mozgalom sem fog véget érni mindaddig, míg valahonnan jelentékenyebb áremelkedés s ezzel az általános gazdasági lendület meg nem érkezik.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Magyarország 1895. évi áruforgalma. Az országos magyar kir. statisztikai hivatal folyó évi január hó utolsó napján, — a mult évi deczember havi adatokat tartalmazó havi füzettel egyidejűleg — egy összefoglaló füzetben az 1895. évi áruforgalmunkra vonatkozó tájékoztató adatokat is a nyilvánosság elé bocsátotta. Az adatoknak ily gyors közzététele, ha valahol, úgy az áruforgalmi statisztikánál kétszeresen indokolt, minthogy ez általános közgazdasági jelentősége mellett fontos gyakorlati czéloknak is van hivatva szolgálni. Különös érdekekkel bírnak ez adatok épen ez idő szerint, midőn kormányunkat s az egész közvéleményt a kiegyezés s ezzel kapcsolatban a vám- és kereskedelmi szerződés megújításának kérdése foglalkoztatja. Bárha a most megjelent füzet, a mint az a füzet előszavában is hangsúlyozva van, még nem végleges adatokat tartalmaz, előrelátható, hogy a szokásos évi jelentés, mely az összes árukat származási és rendeltetési országok szerint részletezi, valamint a kereskedelmi értékeket is magában foglalja s mint a »Magyar Statisztikai Közlemények« egy köteté, az értékmegállapítási munkálatok befejezése után jelenik meg, az itt közzétett eredményekkel szemben csak jelentéktlenebb változásokat fog föltüntetni. A most közzétett adatok tehát mult évi külforgalmunkról már meglehetősen hű képet nyújtanak s azokból körülbelől tájékozhatjuk magunkat arra nézve is, hogy árumérlegünk az előző évek mérlegeivel szemben mikép fog alakulni.

Az előttünk fekvő füzet adatai szerint, mult évi összes behozatalunk mennyisége kerek számban 34¹ millió métermázsára és 284.052 darabra, kivitelünk mennyisége pedig 42¹ millió métermázsára és 3,846.165 darabra rugott. Ez adatokkal a megelőző 1894. év adatait szembeállítva, mely évben behozatalunk mennyisége 33⁶ millió métermázsát és 354.232 darabot, kivitelünk 42⁶ millió métermázsát és 3,230.594 darabot tett, úgy találjuk, hogy behozatalunk a súly szerint kimutatott mennyiségnél mintegy fél millió métermázsával emelkedett, a kivitelnél pedig csekély, nem egészen négyszáz-ezer métermázsát tevő visszaesést szenvedett, míg a darabszám szerint kimutatott mennyiségnél megfordított jelenséget észlelhetünk, a mennyiben ez a behozatalnál mintegy 70,000 darabbal csökkent,

ellenben a kivitelnél több mint 600.000 darabbal emelkedett. A darabszámnak a kivitelnél látható emelkedése, állatkivitelünk mult évi kedvezőtlen viszonyait ismerve, első pillantásra föltűnőnek tetszhetik, mindjárt meg kell azért jegyeznünk, hogy ez az emelkedés kizárólag az eleven szárnyasokra esik, melyekből a mult évben igen nagy kivitelünk volt. E kérdésre egyébként alább még lesz alkalmunk visszatérni.

Külforgalmunk mennyiségének évenkénti alakulását az 1882-ik évig visszamenőleg az alábbi kis táblázat tünteti föl:

É v	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet	
	mennyiség		mennyiség		mennyiség	
	1.000 méter-mázsa	1.000 darab	1.000 méter-mázsa	1.000 darab	1.000 méter-mázsa	1.000 darab
1882 . . .	12.461	154	29.683	2.089	17.222	1.935
1883 . . .	13.669	472	29.453	1.434	15.784	962
1884 . . .	14.423	306	26.926	1.700	12.503	1.394
1885 . . .	15.419	307	30.864	1.790	15.445	1.483
1886 . . .	13.527	236	30.239	1.960	16.762	1.724
1887 . . .	13.913	220	32.559	1.671	18.646	1.451
1888 . . .	15.283	274	37.990	1.409	22.707	1.135
1889 . . .	16.438	267	35.714	1.597	19.276	1.330
1890 . . .	19.083	255	39.963	2.218	20.880	1.958
1891 . . .	21.940	277	39.814	1.747	17.874	1.470
1892 . . .	23.455	283	39.256	2.122	15.801	1.839
1893 . . .	29.168	334	43.016	2.386	13.848	2.052
1894 . . .	33.627	354	42.639	3.231	9.012	2.877
1895 . . .	34.102	294	42.142	3.846	8.040	3.562

Ezek az adatok úgy behozatalunknak, mint kivitelünknek mondhatni évről-évre fokozatos fejlődéséről tanuskodnak. Míg azonban a behozatal a súly szerint kimutatott mennyiségnél 1882-től 1895-ig 12½ millió métermázsról 34½ millió métermázssá emelkedett, tehát 14 év alatt csaknem megháromszorozódott, a kivitel emelkedése a behozatal emelkedésével távolról sem tudott lépést tartani, a mennyiben itt az emelkedés ugyanazon időszak alatt csak 41½ százalékra rug. E jelenség összefügg azzal a körülménnyel, hogy a kivitelünk mennyiségének zömét képező tömegárúk ma is ugyanazok, melyek 14 év előtt voltak, míg behozatalunk mennyiségét évről-évre fokozódó arányban, számos oly tömegárú, mint pl. kőszén, gabona stb. gyarapítja, melyek a korábbi években alárendeltebb jelentőséggel bírtak. A behozatal és kivitel mennyiségének egymással arányban nem álló fejlődése árumérlegünkben is kifejezést talál, a mely a mennyiséget tekintve, állandóan activ ugyan, azonban a kiviteli többlet határozottan csökkenő irányzatot követ s a 14 év előtti 17½ millióról tavaly már kerek 8 millióra szállott alá.

Áruforgalmunk mult évi alakulásába mélyebb bepillantást enged az a táblázat, mely mult évi behozatalunk és kivitelünk mennyiségét a vámtarifa 50 főcsoportja szerint részletezve tünteti föl. E táblázat adatait, szembeállítva a megelőző 1894. év adataival, az alábbiakban közöljük:

Fő-csoport szám	A csoport megnevezése	Egység	Behozatal			
			1894.	1895.	emelkedés + csökkenés —	
					abszolút számokban	%-ban
I.	Gyarmatarúk	mm.	78.022	70.734	— 7.288	— 9 ³⁴
II.	Fűszerek	»	11.816	11.503	— 315	— 2 ⁶³
III.	Déli gyümölcs	»	130.962	134.844	+ 3.882	+ 2 ⁹⁶
IV.	Czukor	»	424.594	484.399	+ 59.805	+ 14 ⁰⁹
V.	Dohány	»	28.509	42.310	+ 13.801	+ 48 ⁴¹
VI.	Gabona, hüvelyesek, liszt, őrlémények és rizs	»	3,723.023	2,840.057	— 882.966	— 23 ⁷⁷
VII.	Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek	»	766.638	801.283	+ 34.645	+ 4 ⁵²
VIII.	Vágó- és igásmarhák	db.	323.083	66.129	— 108.675	— 33 ⁶¹
IX.	Más állatok	»	27.926	214.608	+ 38.203	+ 136 ⁹⁰
X.	Állati termékek	mm.	8.380	15.773	+ 7.393	+ 88 ²²
XI.	Zsiradékok	»	130.274	97.929	— 32.345	— 24 ⁸²
XII.	Zsiros olajok	»	131.443	118.794	— 12.649	— 9 ⁶²
XIII.	Italok	»	78.490	74.479	— 4.011	— 5 ¹¹
XIV.	Éledelek	»	1,573.832	1,235.193	— 338.639	— 21 ⁶²
XV.	Fa, szén és tűz	»	161.623	170.132	+ 8.509	+ 5 ²³
XVI.	Fa, szén és tűz	»	16,944.498	18,216.619	+ 1,272.121	+ 7 ⁵¹
XVII.	Füstergályos-és fűszárgóanyagok	»	5.106	4.097	— 1.009	— 19 ⁷⁶
XVIII.	Ásványok	»	1,936.730	1,783.339	— 148.391	— 7 ⁶⁸
XIX.	Gyógy- és illatszanyagok	»	1.936	1.941	+ 5	+ 0 ²⁶
XX.	Festő- és csiszanyagok	»	127.692	141.586	+ 13.894	+ 10 ⁸⁴
XXI.	Mézgák és gyanták	»	142.274	144.810	+ 2.536	+ 1 ⁷⁸
XXII.	Ásványolaj, továbbá barnaszén- és palakékrány	»	1,144.010	1,219.056	+ 75.046	+ 6 ⁵⁸
XXIII.	Pamut, pamutfonalak és pamutárúk	»	509.175	494.348	— 14.827	— 2 ⁹¹
XXIV.	Len, kender, juta és más k. m. n. n. növényi fonóanyagok és az ezekből készült árúk	»	311.933	291.820	— 20.113	— 6 ⁴⁵
XXV.	Gyapjú, gyapjufonalak és gyapjárúk	»	140.293	148.192	+ 7.899	+ 5 ⁶³
XXVI.	Selyem és selyemárúk	»	9.401	9.740	+ 339	+ 3 ⁶¹
XXVII.	Ruházatok, fehérnemű- és pipereárúk	»	54.694	57.811	+ 3.117	+ 5 ⁶¹
XXVIII.	Kéfékötő- és szitakötőárúk	»	3.816	3.954	+ 138	+ 3 ⁶¹
XXIX.	Szalma- és hancsárúk	»	5.147	4.865	— 282	— 5 ⁴⁶
XXX.	Papiros és papirosárúk	»	351.470	344.792	— 6.678	— 1 ⁹⁰
XXXI.	Kaucsuk és guttapercha valamint az ezekből való árúk	»	4.925	6.863	+ 1.938	+ 3 ⁹⁴
XXXII.	Viaszos vászon és viaszostafota	»	6.114	6.645	+ 531	+ 8 ⁶⁸
XXXIII.	Bőr és bőráruk	»	99.967	96.048	— 3.919	— 3 ⁹⁶
XXXIV.	Szűcsárúk	»	2.830	2.463	— 367	— 12 ⁹⁷
XXXV.	Fa- és csontárúk	»	152.183	171.974	+ 19.791	+ 13 ⁰⁰
XXXVI.	Üveg és üvegarúk	»	222.435	233.418	+ 10.983	+ 4 ⁹⁴
XXXVII.	Kőárúk	»	216.514 ⁵⁶	244.923 ³⁵	+ 28.408 ⁷⁹	+ 13 ¹²
XXXVIII.	Agyagárúk	»	904.179	944.321	+ 40.142	+ 4 ⁴⁴
XXXIX.	Vas és vasárúk	»	1,548.576	1,801.230	+ 252.654	+ 16 ³⁸
XL.	Nemtelen fémek, és az ezekből készült árúk	»	144.210	153.679	+ 9.469	+ 6 ⁵⁷
XL.	Gépek és géprészek	db.	29.229	29.723	+ 494	+ 1 ⁶⁸
XL.	Gépek és géprészek	mm.	393.194	344.299	— 48.895	— 12 ⁴⁴
XL.	Gépek és géprészek	db.	878	1.054	+ 176	+ 20 ⁰³
XL.	Gépek és géprészek	mm.	648	1.484	+ 836	+ 129 ⁰¹
XL.	Gépek és géprészek	db.	2.345	2.361	+ 16	+ 0 ⁶⁸
XL.	Gépek és géprészek	mm.	40.267	43.048	+ 2.781	+ 6 ⁹¹
XL.	Gépek és géprészek	»	37.094	30.292	— 6.802	— 18 ³⁴
XL.	Gépek és géprészek	»	445.723	506.485	+ 60.762	+ 13 ⁶³
XL.	Gépek és géprészek	»	89.258	93.643	+ 4.385	+ 4 ⁹¹
XL.	Gépek és géprészek	»	58.890	63.473	+ 5.083	+ 8 ⁷⁰
XL.	Gépek és géprészek	»	25.161	23.687	— 1.474	— 5 ⁸⁶
XL.	Gépek és géprészek	»	20.291	22.459	+ 2.168	+ 10 ⁶⁸
XL.	Gépek és géprészek	»	278.908	341.677	+ 62.769	+ 22 ⁵¹
	Főösszeg	db.	354.232	284.052	— 70.180	— 19 ⁸¹
	Főösszeg	mm.	33,626.648 ⁵⁶	34,101.541 ³⁵	+ 474.892 ⁷⁹	+ 1 ⁴¹
XL.	Nemes fém és ércpénz	mm.	1.260 ³³	301 ⁹⁷	— 958 ³⁶	— 76 ⁰⁴

Fő- csoport szám	A csoport megnevezése	Egység	K i v i t e l			
			1894.	1895.	emelkedés + csökkenés —	
					abszolút számokban	%-ban
I.	Gyarmatarúk.....	mm.	19.233	15.397	— 3.836	— 19.94
II.	Fűszerek.....	»	3.178	3.321	+ 143	+ 4.50
III.	Déli gyümölcs.....	»	10.814	11.497	+ 683	+ 6.29
IV.	Cukor.....	»	639.828	633.543	— 6.285	— 0.98
V.	Dohány.....	»	225.016	142.295	— 82.721	— 36.76
VI.	Gabona, hüvelyesek, liszt, ör- lemények és rizs.....	»	20.376.254	20.301.393	— 74.861	— 0.36
VII.	Főzelek, gyümölcs, növények és növényrészek.....	»	3.202.036	4.392.064	+ 809.972	+ 25.29
VIII.	Vágó- és igásmarhák.....	db.	2.018.791	1.319.552	— 699.179	— 34.62
IX.	Más állatok.....	mm.	1.211.031	2.525.878	+ 1.314.847	+ 108.87
X.	Állati termékek.....	»	127.353	101.185	— 26.168	— 20.53
XI.	Zsiradékok.....	»	540.857	489.559	— 57.298	— 10.58
XII.	Zsíros olajok.....	»	190.350	160.291	— 30.059	— 15.79
XIII.	Italok.....	»	42.139	39.068	— 3.121	— 7.40
XIV.	Italok.....	»	1.044.911	1.076.798	+ 31.887	+ 3.03
XV.	Eledelek.....	»	92.652	132.852	+ 40.200	+ 43.39
XVI.	Fa, szén és tűzszén.....	»	7.498.013	8.242.660	+ 744.647	+ 9.93
XVII.	Festérgályos és faragóanyagok.....	»	36.771	41.579	+ 4.808	+ 13.06
XVIII.	Ásványok.....	»	4.371.118	4.458.178	+ 87.060	+ 1.99
XIX.	Gyógy- és illatszertanyagok.....	»	407	851	+ 56	+ 13.76
XX.	Festő- és eszterganyagok.....	»	705.596	746.554	+ 40.958	+ 5.80
XXI.	Mézők és gyanták.....	»	21.901	31.855	+ 9.954	+ 45.45
XXII.	Ásványolaj, továbbá barna- szén- és palakókatrány.....	»	369.816	356.287	— 13.529	— 3.66
XXIII.	Pamut, pamutfonalak és pa- mutarúk.....	»	43.292	41.205	— 2.087	— 4.82
XXIV.	Len, kender, juta és más k. m. n. n. növényi fonóanyagok és az ezekből készült árúk.....	»	153.211	164.479	+ 11.268	+ 7.35
XXV.	Gyapjú, gyapjúfonalak és gyapjúárúk.....	»	118.974	101.228	— 17.746	— 14.92
XXVI.	Selyem és selyemárúk.....	»	4.948	5.148	+ 200	+ 4.04
XXVII.	Ruházatok, fehérnemű és pi- perék.....	»	15.572	14.896	— 676	— 4.34
XXVIII.	Kefekötő- és szitakötőárúk.....	»	4.780	6.725	+ 1.945	+ 40.89
XXIX.	Szalma- és hancsár.....	»	12.308	13.668	+ 1.360	+ 11.03
XXX.	Papíros és papírosárúk.....	»	97.576	90.176	— 7.400	— 7.58
XXXI.	Kaucsuk és guttapercha vala- mint az ezekből való árúk.....	»	569	558	— 11	— 1.90
XXXII.	Viaszos vászon és viaszostafota.....	»	811	1.065	+ 254	+ 31.46
XXXIII.	Bőr és bőrárúk.....	»	28.359	28.419	+ 60	+ 0.21
XXXIV.	Szűcsárúk.....	»	1.405	1.230	— 175	— 12.53
XXXV.	Fa- és csontárúk.....	»	88.524	150.347	+ 61.823	+ 69.94
XXXVI.	Üveg és üvegárúk.....	»	87.758	43.718	— 5.960	— 15.78
XXXVII.	Kőárúk.....	»	12.472.23	14.458.04	+ 1.985.81	+ 15.98
XXXVIII.	Agyagárúk.....	»	97.354	136.580	+ 39.226	+ 40.39
XXXIX.	Vas és vasárúk.....	»	730.885	612.804	— 118.081	— 16.16
XL.	Nemtelen fémek és az ezekből való árúk.....	»	43.023	40.631	— 2.392	— 5.55
XL.	Gépek és géprészek.....	db.	3.547	3.935	+ 388	+ 10.94
XLI.	Kocsik és hajók.....	mm.	72.516	66.402	— 6.114	— 8.43
XLII.	Mű- és hangszerek, órák, apróárúk.....	db.	584	526	— 58	— 9.92
XLIII.	Konyhasó.....	mm.	501	841	+ 340	+ 67.86
XLIV.	Vegyészeti segédanyagok.....	db.	248	209	— 39	— 15.73
XLV.	Vegyészeti árúk, gyógy-, festő- és illatszerek.....	mm.	7.816	8.565	+ 749	+ 9.58
XLVI.	Gyertya és szappan.....	»	1.972	1.984	+ 38	+ 1.93
XLVII.	Vegyészeti árúk, gyógy-, festő- és illatszerek.....	»	94.204	111.397	+ 17.193	+ 18.25
XLVIII.	Gyertya és szappan.....	»	130.265	132.025	+ 11.760	+ 9.78
XLIX.	Gyujtószerek.....	»	8.616	7.834	— 782	— 9.08
L.	Irodalmi és műtárgyak.....	»	15.583	20.755	+ 5.172	+ 33.19
L.	Hulladékok.....	»	5.497	6.204	+ 707	+ 12.86
	Főösszeg.....	db.	3.230.594	3.846.165	+ 615.571	+ 19.03
		mm.	42.639.305.23	42.142.463.04	— 496.842.19	— 1.17
XLII.	Nemes fém és ércpénz.....	mm.	601.70	494.17	— 107.53	— 17.87

Behozatalunk számadatait vizsgálva, a 49 főcsoportba osztott árúk közül — a XLII. főcsoportban kimutatott nemes fém- és ércpénzforgalmat ezuttal vizsgálódásunk körén kívül hagyjuk — 19 főcsoportnál csökkenést, 30 csoportnál pedig emelkedést találunk. Abszolút számokban legnagyobb az emelkedés a kőszénét magában foglaló XV. főcsoportnál, mely csoportra egyébként is összes behozatalunknak több mint 53⁹⁰/o-a esik. A XV. főcsoport után legnagyobb az emelkedés a vas- és vasárúk csoportjánál (XXXVIII. főcs.), hol tavaly a behozatal 252.654 métermázsával tett ki többet, mint 1894-ben. Ezt követik — az emelkedés mennyiségének sorrendjében haladva, — az ásványolaj (XXI.), a hulladékok (L.), vegyészeti segédanyagok (XLV.), cukor (IV.), agyagárúk (XXXVII.), fűzelék és gyümölcs (VII.), kőárúk (XXXVI.), fa- és csontárúk (XXXIV.), festő és cserző anyagok (XIX.), dohány (V.) s az üveg- és üvegárúk (XXXV.) csoportjai, a többi csoportnál az emelkedés nem ér el 10 ezer métermázsát. A darabszám szerint kimutatott VIII. főcsoportnál (vágó- és igás marhák) 108.575 darabra rugó visszaesést látunk, a IX. főcsoportnál pedig a súly szerint kimutatott mennyiség 7.393 métermázsával, a darabszám szerint kimutatott mennyiség 38.203 darabbal nagyobb volt, mint 1894-ben. Más sorrendet kapunk, ha nem az abszolút számokat, hanem az emelkedés és csökkenés százalékos szerinti adatait vizsgáljuk, mely esetben első helyre a XLI. főcsoport (kocsik és hajók) kerül 129⁰¹ százalékos emelkedéssel, második helyre a IX. főcsoport, hol az emelkedés 88²², illetve 136⁸⁰ százalékos képvisel. Igen jelentékenyen, 48⁴¹ százalékkal emelkedett a dohány (V.) 22⁵¹ százalékkal a hulladékok (L.), 16³² százalékkal a vas- és vasárúk (XXXVIII.), 14⁰⁹ százalékkal a cukor (IV.), 13⁶³ százalékkal a vegyészeti segédanyagok (XLV.), 13¹² százalékkal a kőárúk (XXXVI.), 13⁰⁰ százalékkal a fa- és csontárúk (XXXIV.), 10⁸⁸ százalékkal a festő és cserzőanyagok (XIX.), végül 10⁶⁸ százalékkal az irodalmi és műtárgyak (XLI.) csoportja, míg a többi csoport emelkedése nem üti meg a tíz százalékos. Az abszolút számokban kifejezett csökkenés legerősebb a gabona és hüvelyesek csoportjánál (VI. főcs.), hol a behozatal 3,723.023 métermázsáról tavaly 2,840,087 métermázsára esett vissza, a hanyatlás tehát 882.936 métermázsra, mely összegből több mint 700 ezer métermázsra magára a búzára esik, csökkent azonkívül az árpabehozatal mintegy 190 ezer, a kölesbehozatal szintén 190 ezer, a zab mintegy 30 ezer, a rozs mintegy 25 ezer métermázsával, ellenben kukoricából mintegy 160 ezer, rizsből 145 ezer métermázsával nagyobb volt a behozatalunk, mint 1894-ben. A gabonaneműek behozatalánál észlelhető ezen csökkenés, mely a kukoricát kivéve, a behozatalunkban nagyobb szerepet játszó valamennyi többi alcsoportra kiterjedt, az újabban életbe lépett kormányintézkedések folytán jövőre valószínűleg még fokozódni fog. A gabonaneműek után legerősebb csökkenést találunk az italok (XIII. főcs.) csoportjánál, minthogy Olaszországból és Dalmáciából tavaly ismét mintegy 350 ezer métermázsával kevesebb hordóbert hoztunk be, mint 1894-ben, pedig már az 1894. évi behozatal is mintegy 100 ezer métermázsával kisebb volt, mint az 1893. évi. Az olasz és dalmát borok behozatalának ezen megcsökkenése összefüggésben áll azzal a körülménnyel, hogy szőlőink regenerációjá az utóbbi években egészséges fejlődésnek indult, e mellett tavalyi szüretünk is aránylag jól sikerült. Az említett csoportokon kívül számbavehető hanyat-

lást találunk még az ásványok (XVII.), állati termékek (X.), lenárúk (XXIII.), pamutárúk (XXII.), zsiradékok (XI.) és gyarmatárúk (I.) csoportjainál, százalék szerint pedig legerősebb volt a csökkenés az állati termékeknél, t. i. 24⁸³/₀; 23⁷²/₀-al hanyatlott továbbá a gabona és hüvelyesek (VI.), 21⁵²/₀-al az italok (XIII.), végül 19⁷⁶/₀-al az ásványok behozatala.

Kivitelünknek főcsoportok szerint való alakulását vizsgálva, a 49 főcsoport közül 24 csoportnál találunk csökkenést, s 25-nél emelkedést, az emelkedés tehát itt jóval kevesebb csoportra terjed ki, mint a behozatalnál. Abszolte véve a legnagyobb emelkedést — t. i. 744.647 métermázsát — itt is a XV. főcsoportnál találjuk (fa, szén és tőzeg), sajnos azonban, hogy ennek az emelkedésnek legnagyobb része a csoport kevésbé értékes áruira, mint a barnaszénre, kőszénre és puha fűrészelt faárúra esik, míg a kemény fűrészelt faárúk kivitele alig érte el az 1894. évi kivitel magasságát, a csoportba tartozó másik fontos cikkünknek, a dongának kivitele pedig csaknem 280 ezer métermázsával visszaesett. A többi csoport kivitelének számszerű emelkedése a jelzett csoportétól messze elmarad: 87.060 métermázsát tesz az ki az ásványoknál (XVII. főcs.), hol a vasérczek kivitele nagyobbodott, 61.823 métermázsát a fa- és csontárúknál, mely csoportnál az emelkedés csaknem valamennyi alcsoportra kiterjedt, különösen gyarapodott pedig a kivitel hajlított fabutorrészekből, parkettákból, hordókból és közönséges faárúkból. Festő- és cserzőanyagokból (XIX. főcs.) 40.958, az eledelekből (XIV. főcs.) 40.200, az agyagárúkból (XXXVII. főcs.) 39.226 métermázsával vittünk ki többet, mint 1894-ben. Az eledelek kivitelének emelkedéséből legnagyobb rész a kávépótlóra, továbbá a friss husra és leölt állatokra esik, az agyagárúknál pedig a közönséges és burkolat téglákra, melyekből az 1894. évi 15 ezer métermázsányi kivittel szemben tavaly több mint 60 ezer métermázsát exportáltunk. Az említetteken kívül tízezer métermázsát meghaladó emelkedést találunk még az italok (XIII. főcs.), lenárúk (XXIII. főcs.), vegyészeti segédanyagok (XLV. főcs.) és vegyészeti árúk (XLVI. főcs.) csoportjainál. Százalékokban kifejezve legnagyobb az emelkedés (69⁸⁴/₀) a fa- és csontárúknál, kocsik és hajóknál (67⁸⁶/₀), mézgák és gyantáknál (45⁴⁵/₀), eledeleknél (43³⁸/₀), kefekötő és szitakötőárúknál (40⁶⁰/₀) agyagárúknál 40²⁹/₀), gyújtószerekénél (33¹⁹/₀) és viaszos vászonnál (31⁴⁶/₀). A IX. főcsoportnál (Más állatok) a súly szerint kimutatott mennyiség 20⁵⁵/₀-kal csökkent, a darabszám szerint kimutatott mennyiség ellenben 108⁵⁷ százalékkal emelkedett, a mit kizárólag az a körülmény idéz elő, hogy az 1894. évi 1,188.847 darabbal szemben tavaly 2,493.972 darab eleven szárnyast vittünk ki. Az eleven szárnyasok kivitelének ez a nagy föllendülése, mint azt fentebb már érintettük, a VIII. főcsoportnál beállott nagy visszaesés dacára az összkivitel darabszámát is felszűkteti.

Áttérve azon csoportokra, melyek kivitele tavaly 1894-hez képest visszasmaradt, itt mindenképp előtt a gabonaneműek (VI.) és a vágó- és ígásmarhák csoportjai (VIII.) érdemelnek különös figyelmet, miután ezen két csoportba oly sok nagyfontosságú kiviteli cikkünk tartozik, hogy ezek kivitelének mikénti alakulása egész kivitelünknek s ezzel kapcsolatban árumérlegünknek alakulására mondhatni döntő befolyással bír. A VI. főcsoportot vizsgálva, ugy

találjuk, hogy ezen csoportnál kivitelünk tavaly 20,301.393 métermázsára rugott, s az 1894. évi kivitel összmennyiségének csak egy alig számbajövő mennyiséggel, 74.861 métermázsával maradt alatta.

Hogy ezen 20 millió métermázsát meghaladó mennyiségből a csoportba tartozó fontosabb czikkeinkre egyenkint mekkora összeg esik, az alábbi kis táblázatból tűnik ki, mely egyuttal az iránt is tájékoztat nyújt, hogy az illető árú 1894. évi kivitele mily magasságot ért el.

	K i v i t e l :	
	1894-ben	1895-ben
	métermázsára:	
1. Buza	5,122.087	6,085.817
2. Rozs	2,021.935	2,094.224
3. Árpa	3,594.715	2,329.438
4. Zab	836.623	1,073.183
5. Kukoricza	1,590.312	1,146.475
6. Liszt gabonából	5,960.819	6,441.549
7. Másféle őrlemények	187.010	114.438
8. Bab	575.934	479.594
9. Maláta	128.156	138.180
10. Rizs fejtetten	202.590	213.638
11. Egyéb gabonaneműek és hüvelyesek	156.073	184.907
Összesen	20,376.254	20,301.393

E táblázat szerint búzából, rozsból, zabból, lisztből, malátából, fejtetten rizsből és egyéb gabonaneműekből tavaly többet vittünk ki, mint 1894-ben, a kiviteli többlet azonban csak a zabnál, főként pedig a búzánál és gabonalisztnál jelentékeny. Buzakivitelünk nevezetesen 963.730 métermázsával haladja meg az 1894. évi kivitel mennyiségét, s a tavaly elért eredmény a legutolsó 4 esztendő során a legmagasabb. Igen jelentékeny továbbá az emelkedés a lisztnél, mely itt 480.730 métermázsára rug. Ez az emelkedés annál figyelemre méltóbb, mert már 1894. évi kivitelünk is mintegy 376 ezer métermázsával haladta meg a közvetlenül megelőző évi kivitelt, s a tavaly elért mennyiség eddigelé a legmagasabb, melyet liszt-kivitelünk felmutatni képes. Óriási, 1,265.277 métermázsányi csökkenés állott be árpakivitelünknel, mely árúból 1889 óta nem vittünk ki oly keveset, mint tavaly. Ugy látszik, hogy az 1893. évi eredményt, midőn árpakivitelünk a $4\frac{1}{2}$ millió métermázsát meghaladta, nagyon sokáig nem fogjuk ismét elérhetni. Kukoricza-kivitelünk sem mondható kielégítőnek, mert a tavalyi kivitel 444 ezer métermázsával kisebb volt, mint az 1894. évi. Ezen terményünk kivitele egyébként 1892. óta következetesen hanyatlik; az 1892. évi kivitel mennyisége még $3\frac{1}{2}$ millió métermázsát tett, ez a mennyiség 1893-ban leszállott $2\frac{1}{2}$ millióra, 1894-ben $1\frac{1}{2}$, tavaly $1\frac{1}{4}$ millió métermázsára, úgy hogy tavalyi kivitelünk az 1892. évi kivitelnek egy harmadát sem képezi. Nem kevésbé sajnálatos visszaesés mutatkozik a babnál, hol a hanyatlás szintén már 1891 óta tart, bárha nem is oly rohamos, mint a kukoriczánál.

Az elmondottak után megkísérhetjük hozzávetőleges számításokat tenni arra nézve, hogy a tárgyalt árucsoport értékmérlege 1895-re miként fog alakulni. 1894-ben a VI. főcsoportba tartozó árúk után a külföldről összesen kerekszámban 171 millió forintot vettünk be, az 1895. évi eredmény, ha figyelembe vesszük a búzánál, zabnál és lisztnél elért kiviteli többletet s az árpa és kukoricza, meg a bab jelentékeny visszaesését, másrészt azt a körülményt, hogy a gabona és lisztárak tavaly átlag valamivel magasabbak voltak, mint 1894-

ben, aligha csalogódunk, ha azt hisszük, hogy az 1895. évi érték szintén a 170 millió forint körül fog mozogni. Tekintetbe véve azonban, hogy ugyanezen csoport behozatala az 1894-ben elért kerek 20 millió forintnyi értéket 1895-re vonatkozólag semmi esetre sem fogja elérni, miután a csoportba tartozó összes fontosabb termények, a rizst és kukoriczát kivéve, igen jelentékeny visszaesést szenvedtek, föltehetjük, hogy a csoport kiviteli többlete, mely 1894-ben 151 millió forintot tett, 1895-ben 5–6 millióval nagyobb lesz.

Áttérve a VIII., a vágó és ígás marhák csoportjára, azt látjuk, hogy az 1894. évi 2,018,731 darabbal szemben tavaly csak 1,319,552 darabot vittünk ki, a csökkenés tehát 699.179 darab, százalékokban kifejezve 34,63 százalék. A csoport kivitelének alakulását alcsoportok szerint, szembeállítva az 1894. évi eredményekkel, az alábbiakban adjuk:

	K i v i t e l	
	1894-ben	1895-ben
	d a r a b	
1. Vágó ökör	198,051	177,953
2. Ígás ökör	2,940	4,100
3. Tenyészbika	151	62
4. Hizott bika és bivaly	7,232	15,719
5. Tenyésztehén	4,255	5,300
6. Vágó tehén	17,715	23,066
7. Üsző és tinó	4,278	8,758
8. Borju	10,528	12,226
9. Juh és kecske	373,775	309,376
10. Bárány és gödölye	17,145	17,419
11. Sertés hizott	776,856	383,532
12. Sertés sovány és félig hizott	578,091	324,079
13. Malacz	7,700	5,771
14. Versenylo	861	1,148
15. Tenyészmen	102	67
16. Tenyészkanca	277	264
17. Ígás- koci- és háta ló	17,987	28,889
18. Vágásra szánt ló	213	746
19. Csikó	490	[953
20. Öszvér és szamar	84	121

Csak a nagyobb jelentőséggel bíró alcsoportok forgalmának vizsgálatába bocsátkozva, mindjárt a vágó ökrök kivitelénél igen jelentékeny, 20 ezer darabot meghaladó csökkenést látunk. Ígás ökrökből ellenben 1260, hizott bikákból és bivalyokból 8.487, tenyészteheneiből 1.145, vágó teheneiből 5.351 darabbal többet vittünk ki tavaly, mint 1894-ben. Emelkedett üsző és tinó, nemkülönben borju-kivitelünk is, ellenben a juhok és kecskék kivitele hanyatlott. Óriási hanyatlást látunk továbbá a csoport legfontosabb alcsoportjainál, a hizott és sovány sertéseknél, melyek kivitele a múlt év elején föllépett sertésvész következtében az év egy jó részében jóformán szünetelt. A többi alcsoportoknál mutatózó jelentéktlenebb változásoktól eltekintve, figyelemre méltó emelkedést még csak az ígás és háta-lovaknál látunk, melyekből tavaly 10.902 darabbal többet vittünk ki, mint 1894-ben s a tavaly kivitt mennyiség eddigelé a legmagasabb, melyet ló kivitelünk felmutatni képes. Számba véve a csoportnál észlelhető emelkedéseket és csökkenéseket, ha a tavalyi eredményekre nézve az 1894. évi egységértékek alapján számításokat eszközölünk, úgytaláljuk, hogy tavalyi kivitelünk értékének összege 98—100 millió forintnál magasabb összeget aligha fog elérni, míg 1894-ben ugyan ezen csoportért kerek 140 millió forintot vettünk be a külföldtől.

Ily körülmények között 1895. évi árumérlegünk érték szerint aligha fog valami kedvező eredményeket felmutatni s el kell készülnie le-
nünk arra, hogy az 1894. évi 16 millió forintnyi kiviteli többlettel
szemben 1895. évi mérlegünk hiánnyal fog záródni. A tárgyalt fő-
csoportokon kívül nagyon jelentékeny hanyatlást látunk még a dohány-
nál (V. főcs.), füzélék és gyümölcsnél (VII. főcs.), mely főcsoportból
1895-ben 809.972 métermázsával vittünk ki kevesebbet, mint 1894-ben.

Hanyatlás 1895-ben főképp a szalma és szénakivitelnél, meg az
aszalt szilva és csukorrépa kivitelénél állott be, ellenben repczéből
mintegy 30 ezer, friss gyümölcsből mintegy 17 ezer métermázsával
nagyobb volt a kivitel. Az állati termékek (X. főcs.) csoportjánál
mutakozó 57.298 métermázsányi csökkenést főként a tojás, a zsira-
dékoknál (XI. főcs.) látható 30 ezer métermázsányi visszaesést pedig
a disznózsír és füstölt szalonna kivitelének visszamaradása okozza.
A vas és vasárak (XXXVIII. főcs.) kivitele is jelentékenyen, mint-
egy 118 ezer métermázsával hanyatlott, a hanyatlás jóformán a leg-
több alcsoportra kiterjedt, legnagyobb mértékben a rúdvasra, ócska
vasra, vasgerendákra és vasszögekre. Végül a hulladékok (I. főcs.)
csoportjánál látható 353.772 métermázsányi csökkenés legnagyobb
része a korpakivitel nagymérvű hanyatlása következtében áll elő.

Az általunk ismertetett füzet adataiból egyes fontosabb beho-
zatali és kiviteli cikkeinknek mult évi forgalmára nézve is nyer-
hetünk tájékozást. Alább adjuk 17 legfontosabb behozatali cikkekün-
nek s 18 legfontosabb kiviteli cikkekünknek mult évi forgalmára vo-
natkozó adatokat, kiegészítve azokat a megelőző négy évre vonat-
kozó adatokkal. Tekintetbe véve, hogy ezen 17 behozatali árura
1894-ben mintegy 250 millió forint, vagyis az összes behozatal érté-
kének 45⁰/o-a, a 18 kiviteli árura pedig 368 millió forint, az ugyanazon
évi kivitelnek több mint 65⁰/o-a esett, ezen árak forgalmának alakulása-
ból némileg egész árumérlegünk alakulására vonhatunk következtetést.

1. Behozatal.

Az áru megnevezése	Egység	Behozatal				
		1891.	1892.	1893.	1894.	1895.
Pamutszövetek	mm.	366.863	332.286	368.004	382.235	— 359.416
Gyapjuszövetek	»	74.132	81.819	92.222	108.521	— 99.122
Selyemszövetek	»	3.255	3.605	4.022	5.514	— 4.871
Bor hordókban	»	395.787	722.335	1,220.090	1,124.153	— 767.015
Női ruházatok	»	7.576	8.131	8.760	9.818	+ 9.891
Cukor, finomít.	»	230.929	222.519	311.812	311.566	+ 348.714
Géprészek	»	121.173	162.732	164.074	212.074	— 177.550
Kávé, nyersen,	»					
pörköelve, őrölve	»	68.687	71.971	75.240	75.650	— 68.048
Sertés	drb.	145.072	167.120	230.843	251.860	— 104.095
Férfi ruházatok	mm.	16.721	16.970	17.748	19.910	+ 20.580
Czipők s eszímák	»	9.919	11.011	13.223	15.948	+ 16.394
Pamutfonal	»	79.164	89.726	93.670	82.776	+ 89.015
Felsőbőr	»	21.788	23.309	23.263	25.249	— 23.109
Buza	»	370.802	950.710	1,179.630	1,454.845	— 751.876
Fűrészelt faárú	»					
puha fából	»	1,090.231	1,391.028	1,912.433	2,570.956	— 2,445.668
Lenvászon	»	26.914	33.086	35.512	33.119	+ 34.715
Kőszén és barna	»					
szén	»	3,161.764	8,153.078	10,293.355	12,034.702	+ 12,661.405

2. Kivitel.

Az áru megnevezése	Egység	K i v i t e l				
		1891.	1892.	1893.	1894.	1895.
Sertés	drb.	778.132	1,031.743	1,120.313	1,354.947	— 707.611
Liszt	mm.	4,812.210	4,972.973	5,534.344	5,962.776	+ 6,442.071
Ökör	drb.	154.855	132.276	105.133	200.991	— 182.053
Buza	mm.	6,489.620	4,849.931	4,936.399	5,122.097	+ 6,081.817
Árpa	»	2,574.798	2,660.294	4,565.956	3,594.715	— 2,329.438
Bor hordókban ..	»	1,031.204	712.749	711.375	683.434	+ 771.285
Gyapju, nyers ..	»	92.831	92.137	112.418	101.089	— 82.681
Donga	»	2,030.762	1,430.139	1,753.767	1,715.606	— 1,437.949
Tojás	»	180.071	221.445	264.396	320.262	— 242.745
Rozs	»	2,094.789	1,979.382	1,902.379	2,021.935	+ 2,094.221
Kukoricza	»	2,354.623	3,574.064	2,550.313	1,590.312	— 1,146.475
Fűrészelt faárú kemény fából ..	»	1,197.999	1,152.829	1,200.802	1,518.435	+ 1,521.829
Ló	drb.	17.463	18.511	17.954	19.440	+ 30.368
Cukor, finomit. ..	mm.	245.647	263.618	323.741	352.616	+ 379.400
Gyapjuszövet ..	»	9.871	11.246	11.048	13.839	— 12.733
Zab	»	1,239.018	1,331.363	1,232.327	836.623	+ 1,073.183
Cserzőanyag-ki- vonatok	»	112.583	118.221	165.659	182.824	+ 201.909
Mindenemű	drb.	6.439	7.889	6.263	—	—
leölt szárnyas }	mm.	60.519	55.150	59.371	72.177	— 68.094

Nem sok örvendeteset olvashatunk ki ez adatokból. Legfontosabb behozatali cikkeink legtöbbjénél némi csökkenést szintén látunk ugyan, azonban ez a csökkenés csak két árúnál, a hordóbornál és sertésnél jelentékeny, ezzel szemben igen fontos kiviteli cikkeink, mint sertés, ökör, árpa, nyers gyapjú, donga, tojás, kukoricza stb. nagyon is érezhető visszaesést mutatnak. Számbavehetőnek csupán liszt-, buza-, bor- és zabkivitelünk gyarapodását mondhatjuk, ellenben rozsból, fűrészelt faárúból csak alig valamivel, finomított cukorból és cserzőanyagkivonatokból pedig szintén csak 10–12 százalékkal vittünk ki többet, mint 1894-ben. A táblázat adatai még inkább megerősíthetnek bennünket abban a föltevésben, hogy 1895. évi külforgalmunk értékmérlegénél jelentékeny behozatali többlet lehettünk elkészülve.

Mult évi áruforgalmunknak országok szerinti megoszlását abszolút számokban és százalékok szerint az 1894. évi adatokkal szembeállítva, az alábbi táblázat teszi szemlélhetővé:

Sorszám	A származási vagy rendeltetési ország neve	Mennyiség			
		1891.	1895.	1894.	1895.
		métermázsza és darab		százalék	
1. Behozatal.					
1	Ausztria	40.109 20,899.457 ¹⁸	37.855 20,585.270 ⁷⁸	11'32 62'15	13'33 60'37
2	Bosznia és Hercegovina . .	7.820 867.391 ⁰⁷	17.917 1,066.363	2'21 2'58	6'31 3'12
3	Németország	1.525 4,841.882 ⁵⁰	3.305 6,497.866 ⁹⁵	0'43 14'40	1'16 19'06
4	Svájc	41 17.366	18 7.463	0'01 0'05	0'01 0'02
5	Olaszország	2.998 1,183.639 ⁵⁸	112 890.633 ⁷⁶	0'85 3'52	0'04 2'61
6	Franciaország	56 29.264 ²²	43 20.744 ⁵⁷	0'02 0'09	0'01 0'06
7	Nagy-Britannia	39 472.476	154 543.780 ⁰⁴	0'01 1'41	0'05 1'59
8	Belgium	73 11.120	26 17.426	0'02 0'03	0'01 0'05
9	Hollandia	58 6.762	76 17.413 ³⁰	0'02 0'02	0'03 0'05
10	Románia	17.834 2,035.268 ⁰¹	3.681 1,359.800	5'03 6'05	1'30 3'09
11	Szerbia	283.623 1,615.698	220.739 1,067.703	80'07 4'80	77'71 3'13
12	Bulgária	1 138.684	8 97.363	0'00 0'41	0'00 0'29
13	Balkánfélsziget többi részei .	1 108.373	— 184.421	0'00 0'32	0'00 0'54
14	Oroszország	3 721.385	25 719.323	0'00 2'15	0'01 2'11
15	Más államok	51 677.932	93 1,025.965	0'01 2'02	0'00 3'01
	Összesen	354.232 33,626.648 ⁵⁶	284.052 34,101.541 ³⁵	100'00 100'00	100'00 100'00
2. Kivitel.					
1	Ausztria	2,574.389 30,592.635 ⁸⁹	3,286.573 31,207.145 ³²	79'66 71'75	85'48 74'02
2	Bosznia és Hercegovina . .	1.235 307.297	1.852 389.217 ⁰⁴	0'04 0'72	0'03 0'93
3	Németország	614.334 4,707.936 ¹⁰	462.636 3,793.500 ³⁹	19'02 11'04	12'03 9'00
4	Svájc	16.334 637.299	8.404 604.690	0'51 1'50	0'23 1'44
5	Olaszország	6.289 1,073.501 ²⁴	4.829 1,023.449 ¹²	0'20 2'52	0'12 2'43
6	Franciaország	3.772 1,772.104	44.617 1,454.264	0'12 4'16	1'16 3'45
7	Nagy-Britannia	— 1,018.119	9 940.841	— 2'39	0'00 2'23
8	Belgium	1.230 186.286	137 179.479	0'04 0'44	0'00 0'43

Sorszám	A származási vagy rendeltetési ország neve	M e n n y i s é g			
		1894.	1895.	1894.	1895.
		métermázsa és darab		százalék	
9	Hollandia	1.246 294.686 8.775	227 170.074 ⁰² 34.852	0'04 0'69 0'27	0'00 0'41 0'91
10	Románia	774.924 1.357	1,232.055 ¹³ 794	1'82 0'04	2'93 0'03
11	Szerbia	451.869 662	484.393 631	1'06 0'02	1'15 0'02
12	Bulgária	201.397 573	173.304 ⁰² 240	0'48 0'02	0'41 0'01
13	Balkánfélsziget többi részei .	120.262 244	120.633 162	0'28 0'01	0'29 0'00
14	Oroszország	59.880 155	48.066 202	0'14 0'01	0'12 0'00
15	Más államok	433.109 3,230.594	321.352 3,846.165	1'01 100'00	0'76 100'00
	Összesen	42,639.305 ²³	42,142.463 ⁰⁴	100'00	100'00
3. Összes forgalom.					
1	Ausztria	2,614.498 51,492.093 ⁰⁷	3,324.428 51,792.416 ⁰⁵	72'93 67'52	80'49 67'94
2	Bosznia és Hercegovina .	9.055 1,174.688 ⁰⁷	19.769 1,455.580 ⁰⁴	0'25 1'54	0'48 1'91
3	Németország	615.859 9,549.768 ⁶⁰	465.941 10,291.367 ³⁴	17'18 12'52	11'28 13'50
4	Svájc	16.375 654.665	8.422 612.153	0'46 0'86	0'21 0'80
5	Olaszország	9.287 2,257.140 ⁸²	4.941 1,914.032 ⁸⁸	0'26 2'96	0'12 2'51
6	Franciaország	3.828 1,801.868 ²²	44.660 1,475.008 ⁵⁷	0'11 2'36	1'08 1'93
7	Nagy-Britannia	39 1,490.595	163 1,484.621 ⁰⁴	0'00 1'95	0'00 1'96
8	Belgium	1.303 197.406	163 196.905	0'04 0'26	0'00 0'21
9	Hollandia	1.304 301.448	303 187.437 ³²	0'04 0'40	0'01 0'24
10	Románia	26.609 2,810.192 ⁰¹	38.533 2,591.855 ¹³	0'74 3'69	0'93 3'40
11	Szerbia	284.980 2,067.567	221.533 1,552.096	7'95 2'71	5'36 2'03
12	Bulgária	663 343.031	639 270.672 ⁰²	0'02 0'45	0'02 0'35
13	Balkánfélsziget többi részei .	573 228.635	240 305.054	0'01 0'29	0'01 0'10
14	Oroszország	247 781.265	187 767.389	0'01 1'02	0'00 1'01
15	Más államok	206 1,116.041	295 1,347.317	0'00 1'47	0'01 1'77
	Összesen	3,584.826 76,265.953 ⁷⁹	4,130.217 76,244.004 ³⁹	100'00 100'00	100'00 100'00

Behozatalunk tulnyomó része, mint a korábbi években, ugyancsak most is természetesen Ausztriára esett, és pedig a súly szerint kimutatott mennyiségnek 60,37, a darab szerint kimutatott mennyiségnek azonban csak 13,33 százaléka, minthogy élő állatokot főként a Balkán államokból hozunk csak be. A behozatal mennyiségét tekintve, Ausztria után Németország következik, melyre tavaly összes behozatalunknak 1,16, illetve 19,06 százaléka esett, 4,53 százalékkal több, mint 1894-ben. Az arányszámnak ez a hirtelen felszökése annak a következménye, hogy Németországból az 1894. évi 3,619.893 métermáza közzén helyett tavaly 4,574.676 métermázsát hoztunk be. Az említett államokon kívül még Boszniából, Olaszországból, Romániából és Szerbiából van jelentékenyebb behozatalunk, a behozatal aránya egyébként, Boszniát kivéve, valamenynyinél csökkent. Kivitelünk tulnyomó része — a darabszámnál 85,45, a súlymennyiségnél 74,02 százalék — szintén Ausztriába irányul, mindjárt Ausztria után itt is Németország sorakozik, hol tavaly összes kivitelünkéből kerek 9,00 százalék talált piacot, az arányszám tehát 1894-hez képest lényegesen, több mint 2 százalékkal hanyatlott. Jelentékenyebb kivitetünk van még az említetteknek kívül Franciaországba, Romániába, Olaszországba, Nagy-Britanniába, Svájcba és Szerbiába, míg a többi államok aránya az egy százalékot sem éri el.

Az ez idő szerint folyó kiegyezési tárgyalásokról szóló tudósítások kapcsán az osztrák sajtó az utóbbi időkben többször hangoztatta, hogy Magyarország az újabb kötött kereskedelmi szerződések révén nagy hasznot és előnyt élvez, a közös költségekből Magyarországra eső hányad fölemelése tehát már e körülményre való tekintettel is indokolt. Bár ezen kérdés fejtegetése rövidre szabott ismertetésünk keretein kívül esik, a kérdés nagy fontosságára és időszerűségére való tekintettel nem találjuk érdektelennek, hogy annak vizsgálatába bocsátkozzunk, mennyiben támogatják ez állítást áruforgalmi statisztikánk adatai. Azon államok, melyekkel az osztrák-magyar monarchia 1891 óta kereskedelmi szerződésre lépett, a következők: Németország, Belgium, Svájc, Olaszország, Románia és Oroszország. Vizsgálva ezen államokkal való forgalmunk alakulását a szerződések megkötését közvetlenül megelőző és az azt követő években, úgy találjuk, hogy pl. Németországba — kerek számokban beszélve — 1890-ben 65,9, 1891-ben 57,4, 1892-ben 60,4, 1893-ban 70,4, 1894-ben 73,5 millió forint értékű árut vittünk ki, Németországból való behozatalunk pedig ugyancsak a mondott években 18,9, 19,6, 24,7, 28,1 és 28,8 millió forint értéket képviselt, tehát árumérlegünk Németországgal szemben 1890-ben kerek 47 millió, a szerződés megkötését követő legkedvezőbb évben, 1894-ben pedig 44,7 millió forintnyi többletet mutat a mi részünkre. Magát a kivitelt tekintve, annak értéke legmagasabb volt 1894-ben, t. i. 73,5 millió forint, mely összegnek azonban az 1890. évi kiviteli értéke csak alig 7,5 millió forinttal marad alatta, pedig akkor az 1891. évi kereskedelmi szerződés még nem volt megkötve s annak »nagy hasznát és előnyeit« nem élvezhattuk. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagynunk, hogy 1893. és 1894. évi kivitelünknek aránylag kedvező alakulása csak múlt jelenség, melyet 1893-ban csaknem kizárólag az a körülmény idézett elő, hogy azon évi árpatermésünk mennyiségileg és minőségileg kiválóan sikerülván Németországba a

szokottnál sokkal nagyobb mennyiségű sörárpat exportálhattunk, t. i. 1,894.872 métermázsát, míg 1892. évi kivitelünk csak 814.401, az 1894. évi 1,283.824, a tavalyi pedig csak 600.626 métermázsát tett, 1894-ben pedig sertéskivitelünk volt kiválóan kedvező. Hogy kivitelünknek az említett két évben mutatkozó kedvező alakulása tényleg nem bir az állandóság természetével, azt az elmúlt 1895-ik év adatai világosan bizonyítják. Bárha ennek értékére nézve számszerű adatok még nem állanak rendelkezésre, előrelátható, hogy az a megelőző év eredménye mögött messze el fog maradni, mivel Németországba való kivitelünk a múlt évben a múlt évi kivitel 1894-hez képest 4.7 millió métermázsáról 3.8 millió métermázsára csökkent, s a németországi kivitelünkben legnagyobb szerepet-játszó cikkekinknek, mint az árpanak, tojásnak, ökrörnek stb. kivitele rendkívül nagy hanyatlást szenvedett, nem is szólva a sertésről, melynek kivitele az év elején föllépett sertésvész következtében 366 ezer darabról leszállott 70 ezer darabra.

Belgiummal való forgalmunkat áruforgalmi statisztikánk 1893-ig bezárólag Hollandiával egybefoglalva mutatja ki s ebből azt látjuk, hogy Belgium-Hollandba való kivitelünk értéke 1890-ben 4.1, 1891-ben 3.7, 1892-ben 3.1, 1893-ban 3.6 millió forintra rugott, 1894-ben pedig tisztán Belgiumba 2.3 millió forint értékű árút vittünk ki. Tekintve, hogy Belgiumba való kivitelünk mennyisége 1895-ben 1894-hez képest szintén csökkent, a kivitelben szereplő árúk pedig nem változtak, valószínű, hogy annak értéke is kisebb lesz, mint volt 1894-ben, tehát a kivitel nagyobb mérvű, vagy csak jelentékegyebb emelkedéséről ezen államnál sem lehet szó. Olaszországba 1890-ben 5.6, 1891-ben 6.2, 1892-ben 8.6, 1893-ban 11.9, 1894-ben 10.9 millió forint értékű kivitelünk volt, a kivitel tehát 1892-ben a szerződés hatása alatt tényleg vett némi lendületet, de távolról sem emelkedett oly erősen, mint behozatalunk Olaszországból. Ez ugyanis 1890-ben még csak 2.3, 1891-ben 3.4 millió forintra rugott, 1892-ben azonban egyszerre 8.3 millió forintra szökött fel, sőt 1893-ban 12.8, 1894-ben 10.9 millió forintot ért el. A behozatal értékének ezt az erős megnövekedését csaknem kizárólag az olasz bor nagyarányú beözönlése idézi elő, mely körülmény, ha közgazdaságilag káros hatásának nem is nevezhető, szőlőink rekonstrukcióját kétségen kívül hátráltatja. — Romániában 1890-ben 5.2, 1891-ben 5.3, 1892-ben 7.2, 1893-ban 10.2, 1894-ben pedig 9.6 millió forint értékű árunk talált piacot, kivitelünk tehát itt is mutat ugyan némi emelkedést, sokkal nagyobbak azonban azok az előnyök, melyeket a szerződésből Románia élvez, a mennyiben e szerződés a romániai nyerstermények előtt megnyitotta a magyar piacot. Ennek köszönhető, hogy Románia, mely összes behozatalunkban 1890-ben még csak 2.7, 1891-ben 4.7 millió forinttal vett részt, 1892-ben már 6.5, 1893-ban 7.5, 1894-ben pedig több mint 10.9 millió forint értékű árút hozott be hozzánk, csaknem kizárólag nyers terményeket és élő állatokat. Oroszországba 1890-ben 615 ezer, 1891-ben 627 ezer, 1892-ben 440 ezer, 1893-ban 1 millió 156 ezer, 1894-ben 1 millió 870 ezer forint értékű kivitelünk volt, tehát ha a kivitel tényleg emelkedett is, egészen véve oly jelentéktelen értéket képvisel, mely összes kivitelünknek 500–560 millió forintra rugó értéke mellett alig jöhet számba. Végül Svájcban 1890-ben 13.4, 1891-ben 10.1, 1892-ben 5.7, 1893-ban 6.7, 1894-ben 7.1 millió forint értékű árunk talált piacot, Svájcba való kivitelünk értéke tehát a kereskedelmi szerződés meg-

kötését megelőző években sokkal magasabb volt, mint az azt követő években. Az előadottakból nyilvánvaló, hogy azok a »nagy hasznok és előnyök«, melyeket az újabban kötött kereskedelmi szerződések révén Magyarország allitólág élvez, nem a valóságban, hanem csak az osztrák újságírók képzeletében léteznek.

E kis kitérés után lássuk végül nemes fém- és ércpénzforgalmuknak mult évi alakulását a megelőző két esztendővel párhuzamban.

Alcsoport	Az áru megnevezése	Behozatal			Kivitel		
		1893.	1894.	1895.	1893.	1894.	1895.
1 a.	Nyers arany	40'38	42'16	4'76	0'01	1'28	0'61
b.	Öcska és töredékarany	—	0'58	0'71	0'24	1'69	2'40
c.	Valódi aranyfűst . . .	2'60	8'56	7'30	0'02	0'25	0'43
2 a.	Aranypénz	118'56	156'07	105'76	1'41	21'54	47'60
b.	Emlékpénz és érem aranyból	0'04	0'05	0'09	0'03	0'41	0'04
3	Aranyvakarc	1'92	2'04	14'75	298'36	185'09	241'75
	Arany összesen . . .	163'50	209'46	133'37	300'06	210'26	292'83
4 a.	Nyers ezüst	31'21	576'65	54'76	0'52	1'86	7'23
b.	Öcska és töredékezüst	—	0'54	0'26	2'97	3'31	4'22
c.	Valódi ezüsfűst . . .	0'82	2'02	1'47	0'03	0'10	0'20
5	Ezüstpénz	436'56	442'77	93'29	7'48	367'70	80'07
6	Ezüstvakarc	104'76	3'83	2'00	60'96	10'78	51'81
	Ezüst összesen . . .	573'35	1.025'91	151'72	71'96	383'75	143'33
7	Platina	1'08	0'66	0'17	0'17	0'10	0'40
8	Pénz nemtelen fémekből	16'27	24'30	16'71	2'05	7'59	57'41
	Főösszeg	754'20	1.260'33	301'97	374'24	601'70	494'17

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy nemesfém- és pénzforgalmunk a mult évben, akár a behozatalt, akár a kivitelt tekintjük, erősen megcsappant. Így pl. nyers arany-behozatalunk, mely 1893-ban 40'38, 1894-ben 42'16 métermázsát tett, tavaly csak 4'76 métermázsára rugott, nyersezüstből és ezüstpénzekből is sokkal kevesebbet hoztunk be, mint a két előbbi évben. Csupán aranypénz-behozatalunk maradt elég jelentékeny, bárha az előző két évi behozatal magasságát ez sem éri el. Valutarendezésünk egyelőre megakadt, ennél fogva a nemes ércalap beszerzésére irányuló törekvés is szünetel. Kivitelünk arany-pénzekből és aranyvakarcsból jóval nagyobb, mint 1894-ben volt, 1893. évi aranyvakarc-kivitelünk azonban nagyobb, mint a mult évi. Az ezüstnél csak ezüstpénzekből és ezüstvakarcsból volt számbavehető kivitelünk, megemlítjük végül, hogy nemtelen fémekből készült pénz is vittünk ki a mult évben 57'4 métermázsát.

Dr. Herczeg Ferencz.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 73. füzet. 1896. január.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. február hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 12. füzet. 1895. december hó. XXXV. évf. 1896. január hó.

Magyar gazdák szemléje. A magyar gazdaszövetség folyóirata. Szerkeszti Bernát István. I. évfolyam. 1-96. január hó: A mezőgazdaság válsága és az aranyvaluta. Szövetkezeti mozgalmak hazánkban. Különbözeti üzletek a tüzsdén. Fogyasztási adóink és a kiegyezés. A czukorkartell; stb.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Szerk. Paikert Alajos. II. évfolyam. 1-95/6. füzet: A mindszent-algyői uradalom történetéből. Reizner Jánostól. Az urbéresség első rendezése 1725-ben Tolnamegye által; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évfolyam. 1. füzet. 1896. január hó. — 2. füzet. Február hó: Minő intézkedések által volna előmozditható és van-e okunk mezőgazdálkodásunk jövedelmezőségének fellendülését reményleni Pókay Dezsőtől, stb.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kebelébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896, 1. és 2-ik szám. A szövetkezetek congresszusa az igazságügyi miniszterhez. Szövetkezeteinkhez Pólya Jakabtól; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1896. Nr. 2.: Das Recht der Rückforderung im Gebiete des deutschen öffentlichen Rechtes von W. Glässing. Entwurf eines Gesetzes betr. die Pflichten der Kaufleute bei Aufbewahrung fremder Werthpapiere; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 1—5.: Die Abschaffung der Zuckerprämien und der neueste deutsche Zuckersteuergesetzentwurf von Dr. Paasche. Auszug aus dem Jahresberichte des k. k. österr. Handels-Museums 1894/95 von I. Freih. v. Schwegel. Der Rückschlag in der amerikanischen Zollpolitik. Russischer Getreidemarkt. Die Bedingungen der Preisbildung von W. Lexis. Englands Ausseuhandel 1895. Pariser Weltausstellung 1900. Die österr. Gewerbenovelle, von O. Lecher; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. X. Band. 6. Heft: Der Getreidehandel in den Vereinigten Staaten von Amerika und seine Organisation von H. Schumacher. Der heutige Stand der Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften von H. Crüger; etc. XI. Band, 1. Heft: Die sogenannte materialistische Geschichtsphilosophie von P. Barth. Unlauterer Wettbewerb vom W. Stieda; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 3-e année. No. 1. Janvier 1896. Situation générale du travail. Les grèves en décembre. Conciliation et arbitrage en France. Les conseils de prud'hommes en 1892; etc.

L'économiste français. 24-e année. 1-er vol. Nos 1—4: L'avenir des Boërs et des Anglais au Transvaal: les immenses intérêts français dans ce pays. Progrès de la navigation intérieure en France. Le mouvement de la fortune privée en France, d'après les successions et les donations depuis cinquante ans. La production des vins et des cidres en 1895 (France et Algérie). Budget monarchique et b. démocratique. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: du caractère économique de la grève; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e Nos 577—580.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Janvier 1896: 1895 par G. de Molinari. Le marché financier en 1895 par A. Rafalovich. Le nouveau régime des sociétés de secours mutuels par Eug. Rochetin. La colonisation libre par Rouxel; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. No. 1. De la nécessité de créer un dictionnaire raisonné de la statistique universelle par A. Thomereau; etc.

Revue des deux mondes. Tome C. XXXIII. 15. Janvier 1896: Les chemins de fer et le budget II. Les charges de l'état en 1894. Variations et perspectives d'avenir par C. Colson; etc.

Revue d'économie politique. 10-e année. No. 1. Janvier 1896: Historique du protectionnisme par G. Lexis. Proportionnel ou progressif par L. L. Vauthier. Du rôle social de la science du droit par A. Menger. La création d'un office du travail en Belgique; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XX. No 114. January 1896: State of the Skilled Labour Market. Agricultural Returns of Great Britain, 1895. The Importation of Manufactured Articles into the Argentine Republic; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2732—34: The Money Market. The Situation in the Transvaal. The Revenue and the Budget Outlook. Iron and Steel in 1895. The Work of the Mint in 1895. Gold Mining in India, British and German Trade in the Event of War. Australasian Mining Notes. Rand Gold Shares; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade Vol. IV. No. 1. January 1896: General Summary. The New factory and Workshop Act. Arbitration and Conciliation in December. The Committee on the Unemployed; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. X. No 2. January, 1896: The positive theory of capital and its critics. III. (concl.) by E. Böhm-

Bawerk. Dissociation by displacement, a phas of social selection by C. C. Closson. »Coin« and his critics by Willard Fisher. Social and economic legislation of the States in 1895. W. B. Shaw; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A magyar királyi *államvasutak* 1894. évi üzleti és forgalmi eredményei. Budapest, 1895.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 3—5. sz.

Jelentés a kereskedelemügyi ministeriumnak 1894-ik évi működéséről. Budapest, 1895.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XXI. évfolyam. 1—10. sz.

Magyar statisztikai közlemények. Új folyam IX. kötet: A Magyarországbán 1893. január 31-én végrehajtott czigényösszeírás eredményei 5 grafikai táblázattal. Kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1896.

Magyar tengerészeti *évkönyv* az 1896-ik évre. Kiadja a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság, VI-ik évf. Fiume, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischem Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. XII. Heft. Wien, 1895.

v. *Bergmann, E.*, Die Wirtschaftskrisen. Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorien. Stuttgart, 1895.

Brentano, Lujo, Ueber Anerbenrecht und Grundeigentum. Berlin, 1895.

Ehrenberg, R., Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth. Jena, 1895.

Friedrich, G., Mathematische Theorie der reichsgesetzlichen Invaliditäts- und Altersversicherung. Leipzig, 1895.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Herausgegeben von J. Conrad, L. Elster, W. Lexis, Ed. Loening. I. Supplementband. Abzahlungsgeschäfte-Wollzoll. Jena, 1895.

Israel, B., Die Geschäftsergebnisse der österr.-ung. Lebensversicherungsgesellschaften und der ausländischen Lebensversicherungsgesellschaften in Oesterreich-Ungarn im Jahre 1894. Jahrg. XIX. Wien, 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIII. Jahrgang. 1895. IX.

Kulemann, W. Das Kleingewerbe, Notlage und Abhilfe. Göttingen, 1895.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission.

XLIII. Band. 3. Heft: Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1892. Wien, 1895.

4. Heft. XXV. Statistische Uebersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichts-Gefängnisse im Jahre 1892. Wien 1895.

Prange, O., Die Theorie des Versicherungswertes in der Feuerversicherung. Teil I. Die Theorie in historischer Entwicklung. Jena, 1895.

Preussische Statistik. Amtliches Quellenwerk. Herausgeg. vom kön. statist. Bureau in Berlin. 1895.

125. Statistik der preuss. Landesuniversitäten für 1890/1 und 1891. 2. Berlin, 1895.

131. Statistik der Brände im preussischen Staate für 1899—90. II. Theil. Tabellarische Uebersichten.

137. Ergebnisse der Ermittlung des Ernteertrages im preuss. Staate für 1894.

Statistik des deutschen Reichs. Neue Folge. Herausgegeben vom kaiserlichen statist. Amt.

Band 78. Statistik der Krankenversicherung im Jahre 1893.

Band. 82. Die Binnen-Schiffahrt im Jahre 1894. Berlin 1896.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XIII. Heft. Ein- und Ausfuhr im December 1895. Wien. 1896.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. XX. Jahrgang. Statistik des Jahres 1893. Im Auftrage des Magistrats herausgeg. von R. Böckh. Berlin, 1895.

Statistisches Jahrbuch der Schweiz. Herausgegeben vom statistischen Bureau des eidgen. Departement des Innern. V. Jahrgang. 1895. Bern, 1896.

Untersuchung der wirtschaftlichen Verhältnisse in 24 Gemeinden des Königreichs Bayern. München, 1895. (Vom k. bayerischen Staatsministerium des Innern, Abtheilung für Landwirtschaft, Gewerbe und Handel. im Laufe des Jahres 1894 veranstaltete Enquete.)

Verhandlungen des V. österreichischen Agrartages, 1895. Wien, 1895.

Andreani, A., La condition des étrangers en France et la législation sur la nationalité française. Paris, 1896.

Annuaire général des finances, publié d'après les documents officiels sous les auspices du ministère des finances. VI-e annés. 1895/96. Nancy, 1895.

Annuaire statistique de la ville de Paris. XIV-e anné 1893. Republique française. Préfecture de la Seine, Direction des affaires municipales. Service de la statistique municipale, Paris, 1895.

Blondel, H., Le régime du travail et la colonisation libre dans nos colonies et pays de protectorat. Paris, 1896.

Réglement définitif du *budget* de l'empire pour l'exercice 1894. Rapport présenté au conseil de l'empire par Son Excellence Mr. le contrôleur de l'empire. St. Petersburg, 1895.

Grave, J., La société future. Paris, 1895.

Leroy-Beaulien, P., Traité théorique et pratique d'économie politique. 5 vol. Paris, 1896.

Salefranque, L. Statistique et législation. Le régime fiscal des successions en France et dans les principaux pays de l'Europe. Paris, 1895.

de Sekulpe, G. Des habitations ouvrières. Essai. Pressbourg. 1895,

Statistique agricole annuelle 1894. Ministère de l'agriculture. Direction de l'agriculture. Service de la statistique. Paris, 1895.

Statistique de l'enseignement primaire. Tome V-e 1891—92. Ministère de l'instruction publique, des beaux-arts et des cultes. Paris, 1895.

Zolla, M. D., Etudes d'économie rurale, Paris, 1896.

Reviews of mineral production in India for 1894. Government of India. Department of revenue and agriculture.

Rothwell, R. P., The mineral industry, its statistics, technology and trade in the United States and other countries to the end of 1894. Vol. III. New-York and London, 1895.

Social England. A record of the progress of the people in religion, laws, learning, arts, industry, commerce, science, literature and manners from the earliest times to the present day, by various writers, edited by H. D. Taill. Vol. IV. from the accession of James I. to the death of Anne. London. 1896.

Statistical Abstract for the several colonial and other possessions of the United Kingdom in each year from 1880 to 1894. XXXII. Nr. London, 1895.

Worsfold, W. B., South Africa, a study in colonial administration and development. London, 1895.

Wright, C. D. The industrial evolution of the United States. Meadville, 1895.

Annuario, marittimo per l'anno 1896. compilato per cura dell' J. R. governo marittimo in Trieste. XLVI. Ann. Trieste, 1896.

Ruiz Arangio, G., Le associazioni e lo Stato. Napoli, 1895.

Tortori, A., Sociologia e diritto commerciale. Vol. I. L'unità del diritto privato e la sua ricostruzione a base sociologica. Firenze, 1895.

Annuario estadístico de la republica oriental del Uruguay. Anno 1894 con algunos datos de meses de 1895. Libro XI del annario y XXV. de las poblaciones de la direccion de estadística general. Montevideo, 1895.

Statistiek van den loop der bevolking van Nederland over 1893. 'S Gravenhage, 1895.

Statistisk Tidskrift. Utgifven af kungl. statiska Centralbyran. 1895. No. 1. Stockholm 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. február hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Igazgató választmányi ülés. III. Szakosztályi ülések.

I. Közlemények.

1. Új tagok:

Czentner József dr. ügyvéd.

Herz József, a zalatnai kénkovand iparrészvénytársaság vezérigazgatója.

Károlyi Sándor gr. nagybirtokos, v. b. t. t.

Kereskedelmi és iparkamara Brassóban.

2. A hó folyamán felolvasásokat fognak — a külön meghívókon feltüntetendő időben és helyen — tartani:

Mandello Gyula dr. a lakásügyről.

Rózsa Károly a helyi érdekű vasutak ügyéről.

Sugár Ignác a vidéki városok helyzetéről.

Szekula Gyula az új vasuti viteldíjszabásról.

II. Igazgató-választmányi ülés.

Az igazgató-választmánynak 1896. évi január 16-án délután 6 órakor tartott üléséről.

Jelen voltak: Halász Sándor, Ráth Zoltán, Mandello Gyula, Bamberger Béla és Fekete Ignác az elnökség tagjai közül, továbbá Acsády Ignác, Gaál Jenő, Gonda Béla, Horváth János, Matlekovits Sándor, Neumann Károly, Pap Dávid, Teleszky István választmányi tagok.

Elnök távollétében az elnöki széket Matlekovits Sándor foglalja el s az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Fekete Ignác és Gaál Jenő urakat kéri fel.

1. Igazgató bejelenti a tagokul ajánlottakat:

A választmány a jelentkezeteket, név szerint Ballagi Géza jogakadémiai tanár, sárospataki, dr. Brüll Ignác angol k. konzul, budapesti, dr. Juckel Gyula felső kereskedelmi iskolai tanár, budapesti, Beer Béla takarékpénztári főkönyvelő, budapesti, Faludi Jenő joghallgató, budapesti, Kádár József Fer. bankhivatalnok, budapesti, Sidlauer Ignác cégvezető, budapesti, Somló Gyula bankhivatalnok, budapesti, Steiner József kereskedő, budapesti, Strasser Vilmos földbirtokos, budapesti és Uray Zoltán áll. v. tiszt. budapesti lakosokat rendes tagokul felveszi.

2. Igazgató bejelenti, hogy a társaság mult hó 28-án a Lloyd-társaság helyiségében felolvasó estélyt rendezett, melynek tárgya Matlekovits Sándor felolvasása volt »Kereskedelmi szerződéseink hatásáról.«

A választmány értekezőnek felolvasásáért, a Lloyd-társaságnak a helyiség átengedéseért jegyzőkönyvileg köszönetet mond.

3. Igazgató bejelenti, hogy a m. kir. államrendőrség az 1894. évi működéséről közzétett jelentését a társaságnak beküldte.

Örvedetes tudomásul szolgál.

4. Igazgató bejelenti, hogy a könyvtár a társaság tagjai közül Kovács Aladár, Matlekovits Sándor és Felkes Simon gyarapították nagybecsű adományaikkal s hogy Bernát István a »Zálogba tett Magyarország« című művét, Gonda Béla pedig a »Vásárhelyi Pál élete« című díszmunkát ajándékozta a társaságnak.

A választmány az adományozó tagoknak köszönetet mond.

5. Igazgató bejelenti, hogy Findura Imre ur a könyvtár »Rimaszombat v. monografiája« című művével ajándékozta meg.

Köszönettel vétetik tudomásul.

6. Olvastatik Findura Imrének, a könyvtár rendezésével megbízott szakértőnek jelentése a könyvtár állapotáról s a szükségesnek mutató intézkedésekről.

A jelentés örvedetes tudomásul vétetik s a könyvtár használatára vonatkozó szabályzat elkészítésével az elnökség bizatik meg.

7. Igazgató bemutatja az 1895. évről lezárt zárszámadást és vagyonkimutatást, ismertetve azok egyes tételeit.

Az igazgató választmány a számadásokat a számvizsgáló bizottsághoz teszi át alapszabályszerű megvizsgálás végett.

8. Tárgyaltatván a millenium alkalmából kiadandó Emlékkönyv ügye, nevezetesen a kiadás költségeinek és módozatának megállapítása s a közreműködő szakferfiak felkérése:

A választmány alternatív megállapodásra jut a kiadás módozataira nézve s a szerződés megkötésével az igazgatót bizza meg; továbbá megállapítván a felkérendő névsorát, az elnökséget megbizta, hogy a kijelelteteket a választmány határozatára való hivatkozással keresse meg az iránt, hogy a társaság ezen ünnepélyes célú kiadványát közreműködésükkel támogassák.

9. Igazgató bejelenti, hogy a Közgazdasági Szemle szerkesztője, tekintettel arra, hogy a társaság hivatalos közlönyének 1895. évi első száma az újabban felvett tagok nagy száma miatt újból kellett kinyomtatnia, a költségek megtérítését kéri.

A választmány, miután az okozott költségek tisztán a társaság érdekében merültek fel, azok megtérítését elhatározza.

Elnök az ülést bezárja.

III. Szakosztályi ülések.

1. A társaság állami pénzügyi szakosztálya január 18-án ülést tartott, melynek tárgya *dr. Pap* (Kohn) Dávid felolvasása volt a kvótáról.

A felolvasó mindenekelőtt rámutatott a kvóta miként való megállapításának egyre nagyobb fontosságára, a mi kiderül abból, hogy míg az első kvóta időszakban 1,108.432 frt volt a közös költségek *egy* perzentje és a második kvóta időszakban 1,397.023 frt, addig a harmadik kvóta időszakban ez az *egy* perzent 1,500.165 forintot tett ki s az 1896-ra ránc eső közös költségekből 1872-ben a közös kiadások 46.20^o/o-át lehetett volna kifizetui, úgy hogy a 31.4^o/o ma akkora terhet képvisel, mint 1872-ben 46.20^o/o képviselt volna. Ezután az előadó az eddigi három izben történt kvóta-tárgyalás eredményeit tüntette föl és visszautasítván azt a felfogást, mintha szabad volna a vámjövedéktől eltekintve bármi más jövedelmi forrást közös bevételé tenni a közös kiadások fedezésére, kimutatta, hogy a kvóta kiszámításának alapjául csak azok az elvek fogadhatók el, a melyeket az 1887-ki magyar kvóta-küldöttség állapított meg s a melyekhez akkor — ha nem is formaszerűen — az osztrák küldöttség is hozzájárult. Ez alapon az tűnik ki, hogy 1868—1877-ben csak 29.5^o/o, 1878—1887-ben csak 29.7^o/o lehetett volna igazság szerint Magyarország kvótája. Mivel pedig tényleg 31.4^o/o volt a kvótánk, kiderül az, hogy az első kvóta időszakban 21,060.208 frttal, a másodikban 18,958.661 frttal fizettünk többet a közös költségekre, mint a mennyi bennünket igazság szerint megilletett volna. A mi már most az új kvótát illeti, az egyenes és közvetett adók hozadéka 1886—1894-ben Magyarországon 2,288,163.384 forint volt, Ausztriában pedig 3,554,988.146 frt. De az előbb említett elvek alapján ebből az összjövedelemből Magyarország javára 681,251.236 frtot, Ausztria javára pedig 79,314.287 frtot le kell vonni úgy, hogy a kvóta kiszámításánál alapul vehető jövedelem Magyarország részéről 1,606.912,148 frt, Ausztria részéről pedig 3,475,673.859 forint, *a miből Magyarországra nézve kerek számmal 31.6^o/o-os kvóta származik* s illetve 31.4^o/o-os kvóta, minthogy Ausztria jövedelmei között 1894-re vonatkozóan a költségvetés adatai szerepelnek. Mindezek alapján a felolvasó — a ki »kvóta, kereskedelmi szövetség, bank« címen a napokban megjelenő munkájának egyik részét mutatta be — arra az eredményre jut, hogy most, huszonegy évvel az 1872 : IV. t.-cz. megalkotása után következett be az, hogy a kvótát megfelelőnek lehet mondani s mert ez úgy van, *a kvótát mai mértékében kell fentartani*. A kevesebb jogtalanság volna Ausztriával szemben, a több jogtalanság volna Magyarország ellen.

Matlekovits Sándor dr. elhibázottnak tekinti az előadó számításait, amennyiben az első kvótaszámításnál alapul lehetett venni az adóeredményeket, lévén az adórendszer egyenlő; de 1875 és különösen 1887 óta, annyira megváltoztak a viszonyok, hogy egyforma adórendszerről nem lehet szó. A régebbitől egészen elütő adórendszer van Ausztriában is és nálunk is. A részletekbe nem akar belebocsátkozni, de azt hiszi, hogy mihelyt egyenlő adórendszer alapján kiszámított adóelvéket vesznek alapul, nem kapunk arányos eredményeket. Ha összehasonlítjuk Budapest adózási eredményét Fiumé-

val, a hol nincs pótható, itt pedig meglehetősen mértékű, és ha ebből azt akarjuk kideríteni, hogy micsoda arány van Budapest-Fiume adóképesége közt, nem fogunk semmiféle eredményre sem jutni. Ha egyenlőtlen alapokon akarunk arányokat számítani, abból nem arányos, hanem aránytalan viszonyt kapunk. Az adóeredményekből tudjuk, hogy Magyarország aránylag Ausztriával szemben miképp van megterhelve, de vajjon az adóképesége a két országnak arányos-e vagy sem, ezekből az alapokból nem tudjuk kiszámítani. A földadó mindkét államban contingentálva van, már most, hogy lehet ebből kiszámítani azt, hogy micsoda arányban van az egyik állam adóképesége a másikéval szemben fixírozva, azt nem tudja elképzelni. Nálunk egészen más elveken alapszik a házadórendszer mint Ausztriában. Az egyenes adók homlokegyenest megváltoztak az utolsó években és ezek egészen egyenlőtlen alapot nyújtanak. A fogyasztási adókkal is ugy vagyunk. Ezek közül a söradót említi fel; az által, hogy nálunk sörfogyasztási és italfogyasztási adó létezik, az által a sör annyira meg van terhelve, hogy annak drágasága nincs arányban a Bécsben uralkodó viszonyokkal. Hát a husfogyasztás és borfogyasztás hol van? Az eddigi számítások az adóeredmények alapján az igazságnak és arálynak meg nem felelők. Szóló az egyedüli alapot a nemzet vagyonosodásában találja. Hogy miként lehet ezt kiszámítani, épp efelett kell a kvóta deputatiónak tisztaba jönni. És ez nem oly nehéz; minden államban vannak a vagyonosodásnak főfaktorai. Csak odavetőleg említi fel, hogy mindkét állam területén ki van mutatva a föld termésének eredménye, továbbá az ipar statisztikai felvételek, a bank- és biztosító intézetek üzleti eredményei, mind olyan adatok, melyek alapján igazságosabb számítás eszközölhető.

Rubinek Gyula tökéletesen osztja az előtte szóló nézetét, hogy ne a közvetett adatok alapján ítéljünk, hanem közvetlenül, menjünk vissza az ország vagyonosodására, nem fogadhatja el azonban azt, hogy alapul vegyük a mezőgazdasági statisztikát is, mert sajnos, termelési adataink oly gyengék, hogy azok egyáltalában elfogadható basist nem nyújthatnak. Osztja azon nézetet is, hogy a két ország adózási viszonyai közvetlenül nem szolgálhatnak az összehasonlítás alapjául. A földadó Ausztriában 22⁰/₀, Magyarországon 25⁰/₀, ez oly körülmény, mit a kvótabizottságnak figyelembe kell venni. Az előadó érdemleges és derék munkát végzett, mert a kvóta kérdése nem olyan, a mit egy szempontból lehetne megítélni, és az adózási viszonyok alakulását egy a multa, mint a jövőre nézve, teljesen helyesen és logikusan ítéli meg. Elismeri, hogy ha pusztán Magyarország azon vámbevételeit tekintjük, a melyek a magyar határokon jönnek be, vagy pedig alapul vesszük a magyar statisztikát, ez megfelel az osztrákok által hangoztatott 17⁰/₀-nak, csak hogy figyelembe kell nekünk venni azon forgalmat is, a mely osztrák közvetítéssel jut hozzánk, és a mely sokkal nagyobb, mint a mi direkt jön be. Tehát nem szeretné, ha ezen állítás megcáfolatlanul hangzanék el, és az osztrák állásponton alul licitálnánk lefelé.

Pap (Kohn) Dávid köszönetet mond Matlekovitsnak, hogy reflektált előadására, kijelenti azonban, hogy állításait nem fogadhatja el, ő maga sem tartja ugyan ideálisnak az alapot, melynek fejtegetésébe bocsátkozott, sokkal praktikusabbnak gondolja azonban ezt mindenféle oly számításnál, a mely a vagyonosságot akarja

alapul venni. Azt hiszi, hogy ha a két nemzet vagyoniosságát lehetne bármiképp precizizozni, megmérni, bizonyosan igen ideális kvóta állna elő, szükségesnek tartja azonban annak a kijelentését, hogy egyáltalában nem gondolja azt ma még csak az elmélet szempontjából sem, hogy ezt a gazdasági erőt megmérni lehessen. Nem ismer más alapot, mint a melyen a kvóta-deputációk eddig dolgoztak és a melyen most is haladniok kell. Itt van a termésszatisztika, erre nézve már megadatott a válasz, hogy ez igen keveset ér, tehát a statisztikát alapul venni nem lehet, de meg különben is, ha ezt a statisztikát vesszük alapul, akkor mi fogjuk a nagyobb kvótát fizetni. Felemlítettett a bankok dolga. Kifejezik ugyan az itteni pénzgazdálkodást, de ki áll jól, hogy megint az osztrák jövedelmi statisztika bele nem állítja az osztrák pénzügyi világnak vagyoniosságát, az osztrák magán pénzemberek listáját, melyhez hasonlót mi produkálni nem tudunk, akkor csodálatos eredményre fogunk jutni, a mely korántsem lesz kedvező, a mi igazságos álláspontunkra nézve. Említettett, hogy az egyenlő elvek szerint kezelt adókat se lehet alapul elfogadni, mert a sőr fogyasztása, mely Magyarországon az italtörvény folytán aránytalanul meg van terhelve, nem állítható párhuzamba a bécsi viszonyokkal; igaz, csak hogy ha a számitás helyes alapokon történik, levonandó Magyarország jövedelmeiből az italadó. A mi a szintén felhozott 17% vámbevételi részesedést illeti, azt hiszi, hogy az egyáltalában nem fejezi ki tökéletesen azt az arányt, a melyben Magyarország behozatala a vámjövdelem feleslegéhez áll. Az osztrák kereskedő megfizeti a vámot, és elhozza Pestre az árut, tehát visszafizetteti ezen vámot magának az áru értékében.

Felner Frigyes felszólalásában Matlekovits nézetét osztja s véleményében oda konkludál, hogy a nemzeti vagyon igenis megállapítható és annak becslését nem tartja lehetetlennek. Nem tartja helyesnek, hogy ezen kérdés tisztázásában oly pessimisztikus álláspontot foglaljunk el.

Elnök köszönetet mond előadónak a nagyérdekű felolvasásért.

2. A Társaság mezőgazdasági osztálya január 23-án ülést tartott, melynek tárgya Rubinek Gula felolvasása »Kereskedelmi szerződéseink hatása mezőgazdaságunkra.« Elnök *Forster Géza* megnyitván az ülést, sajnálattal konstatálja, hogy a mezőgazdasági szakosztály eddig oly kevés működést fejtett ki. Véleménye szerint ennek több oka van; egyik az, hogy ezen szakosztály körét érdekelhető dolgok egyéb illetékes helyeken is tárgyalás alatt vannak, mint többek közt az erre egyik leghívatottabb tényező, az országos magyar gazdasági egyesület kebelében. Másrészt meg korlátolt azoknak a száma, a kik oly kérdésekkel foglalkoznak, melyek ezen szakosztály tárgyát is képezhetik.

Rubinek Gyula felolvasása egész terjedelemben a Szemle más helyén található.

Elnök felteszi a kérdést, hogy most, vagy a szöveg kinyomtatása után tétessék-e az előadás bővebb megbeszélés tárgyává?

Láng Lajos ajánlja, hogy a kinyomtatás után bocsátkozzék a szakosztály az előadottak bírálatába, előre is kijelenti azonban, hogy nem ért egyet az előadóval és nem osztozik annak felfogásában, ohajtandónak véli azonban, hogy erről az állásponttól is minél többször halljuk a kérdések megvitatását.

Matlekovits csak a tárgyalási módra vonatkozólag a csoportosi-

tásra nézve tesz megjegyzést. A zsiradékok osztályánál — ugymond — a felolvasó roppant hiányt mutat ki és azt a mezőgazdasági szempontból hátrányosnak mondja, holott ebbe az osztályba parafin, czerizin és oly dolgok tartoznak, melyek a magyar mezőgazdasággal semmiféle összefüggésben nincsenek. Óriási behozatalra utal, a melyek itt a passivitást előidézik, a pálmavaj, kókuszvaj, ezek az osztrák iparra nézve, specialis első rendű szükségleti tárgyat képezhetnek, de hogy ebből a magyar mezőgazdaságra mi a hátrányos, nem tudja elképzelni.

Jankovich Béla dr. nem bocsátkozhatik a részletekbe, csak általánosságban akar hozzászólni. Szerinte azt, hogy a kereskedelmi szerződések jöke vagy sem, nem az bizonyítja, hogy a kivitel emelkedett-e vagy alább szállt, hanem hogy mikép fejlődött kereskedelmi forgalmunk. Hogy a kivitel miért csökkent, az más kérdés. Erre nézve két okot képez. Kivitelünk ugyanis vagy akkor van, ha más államoknak hitelt nyújtunk és azt árú alakjában kivisszszük, vagy a külföldi államoknak tőkével tartozunk és ezen tőkét vagy ennek kamatját visszafizetjük. Mi eladósodott ország vagyunk, a külföldnek tőkével tartozunk, ha 20 éven át kiviteli többletünk volt, a mely hirtelen csökkent, ebből azt következtí, hogy az utóbbi években az esedékes tőkekamataival adósok maradtunk és újabb kölcsönöket vettünk fel a külföldtől. Bizonyítéka ennek, hogy a kamatláb az utóbbi években rohamosan csökkent és nagyobb mennyiségű külföldi tőke jött be hozzánk. Ismételten hangsúlyozza, hogy a kereskedelmi szerződések helyes vagy helytelen voltának a kereskedelmi forgalom fejlődése a mértéke.

Rubinek reflektál *Jankovich* felszólalására és nem egészen osztja az ő nézetét, mert azt hiszi, hogy a midőn a gazda szempontjából fogjuk fel a kereskedelmi forgalom és kereskedelmi szerződések előnyös vagy hátrányos voltát, nem vehetjük irányadóul azt, hogy emelkedett-e általában a kereskedelmi forgalom vagy sem. Pld. a nyers termények forgalmánál igenis emelkedett a forgalom, csak-hogy ebben a mezőgazdaságnak egyáltalában haszna nincsen, mert ezzel kapcsolatban egy árdepressió állt be, a mely legközvetlenebbül érinti a gazdát és ha gabonaáraink esnek, ha el is fogadjuk azt a theoriát, hogy terményeinkkel törlesztjük hitelünket, ily árdepressio esetén ennek csak kisebb mértékben tudunk megfelelni.

Mandello a statisztikai átnézhetőség szempontjából ajánlja, hogy a behozatali és kiviteli számok mellett az aratás eredményeit is meg kellene jegyezni és kérdi, hogy a kimutatásban a liszt és buza statisztikai átszámítás eredménye-e vagy tisztán összeadásé.

Rubinek hivatkozik a termelési és statisztikai adatokra, melyek szerint Magyarország gabonatermelése nem csökkent, ezzel szemben a kivitel alább szállt és a behozatal emelkedett, tehát okvetlenül a fogyasztásnak kellett nagyobbodnia.

Elnök: A maga részéről sajnálattal konstatálja, hogy nincsenek mezőgazdasági statisztikai adataink, mi által a szakosztály működése nagyban meg volna könnyítve. Utal még Magyarországon az állatállomány csökkenésére.

Az előadónak köszönetét fejezi ki a szakosztály nevében az érdekes előadásáért, mire az ülést bezárja.

3. A Társaság közlekedésügyi szakosztálya február 1-én Matlekovits Sándor elnöklete alatt ülést tartott, melynek tárgya Czentner József dr. felolvasása volt a »gabona-elevátorokról«.

Felolvasó célja a gabona-elevátorok intézményét, mely Amerikában a terménykereskedésnek nélkülözhetlen eszköze, a mai fejlődésben főbb vonásokban lehető rövidséggel feltüntetni, egyes lábra kapott téves nézeteket eloszlatni, s azon tapasztalatokat, melyeket az északamerikai Egyesült-Államokban ezen célból tett tanulmányútjában szerzett, nyilvánosságra hozni.

Tagadhatatlan tény, hogy a gabona-elevátorok (grain-elevators) az amerikai gabona kereskedés lebonyolításánál ugyanazt a szerepet töltik be, mint a pénzüintézetek a pénzforgalomban.

A mi gabonakereskedelmünk és az északamerikai közt annak fejlődési foka tekintetében ennél fogva ugyanazon különbség van, mint a mai pénzforgalom s azon pénzforgalom közt, mikor bankok és takarékpénztárak még nem léteztek.

Ezen körülmény teszi megmagyarázhatóvá az amerikai termény hasonlíthatatlan fölnyét a nemzetközi versenyforgalomban a mi terményünk felett.

Hiába vagyunk büszkéek arra, hogy a mi terményünk jobb, buzánk szeme aczélosabb, azért atlanti oceánon túli versenytársunk mégis kiszorít bennünket a közvetlen szomszédságunkban lévő fogyasztási piacokról is, a mely körülmény nem annyira az amerikai olcsóbb földbernek s az ottani talaj állítólagos nagyobb termőképességének, mint inkább annak tulajdonítható, hogy az amerikai gabonakereskedelem a mai forgalom követelményeinek megfelelő eszközökkel (kitűnő és olcsó vízi úttal, kiterjedt vasúti hálózattal és *gabona-elevátorokkal*) rendelkezik.

Az amerikai földnek bére szintén ugyyszólván évről-évre emelkedik, s egyes vidékeken már lényegesen magasabb a mieinknél: ott pedig, a hol olcsóbb, az főleg azért van, mert az illető vidék a jó olcsó közlekedési utaktól messze esik, úgy hogy tulajdonkép a drága fuvardíjak nyomják le a föld bérét. A mi pedig földünk termőképességét illeti, bizvást állítható, hogy az ugy a termény minősége, mint a területegységen produkálható mennyiség tekintetében vetekedik az amerikaiával.

Föltétlen hátrányban az amerikaiak mellett ennél fogva csupán az elevátorok teljes hiánya folytán vagyunk. Teljesnek mondható ezen hiány, daczára annak, hogy egyes helyeken (mint pl. Budapest, Fiume, Nagy-Várad) vannak az amerikaiakhoz hasonló berendezésű elevátoraink, mert a meglevő elevátorok már költséges létesítésük-nél fogva is inkább ezen intézmény kompromittálására szolgáltak, mint buzdításul annak meghonosítására.

Ezen körülmény és a gabonaforgalmat közvetítő kereskedőinknek ezen intézmény meghonosítása ellen nyilvánult teljesen indokolatlan ellenszenve, valamint földmivelő osztályunknak konzervatív közönye okozta, hogy ezen megbecsülhetetlen közgazdasági előnyökkel járó intézmény, daczára annak, hogy már több évtized óta áldásos előnyeiben részesíti legerősebb versenytársunkat, mindeddig nálunk általánosan meghonosodni képes nem volt.

Tekintve azon többrendbeli sikertelen kísérletet, mely az iránt történt, hogy ezen intézmény az érdekelt körök által társadalmi úton létesíttessék, kétségtelen, hogy az elevátor-intézmény csak

akkor fog nálunk meghonosodni, ha azt kormányunk hathatós támogatásban részesítendi, mert fájdalom, sok egyéb tekintetben, de főleg abban különbözik leginkább társadalmunk az amerikaitól, hogy nemcsak érdekeit sok esetben fel nem ismeri, de még ha felismerte is, azt a maga erejéből megvalósítani nem elég energikus.

A gabona-elevátorok általános leírása után kifejti az előadó, hogy ezek czélszerűen csakis fából állíthatók elő, nemcsak az olcsóságnál fogva, hanem azért is, mert a gabona huzamos időn át csak fából készült tartányokban őrizhető meg. — A számos előnyök közt már azért is kívánatos az elevátor-intézmény meghonosítása, mert ez a termény kiviteli képességét emeli, meg azért is, hogy a belérakott terményre olcsó előleget kaphat a termelő s így bevárhatja a kedvezőbb áralakulást. — A gabonakereskedelem az elevátorok meghonosításától a forgalomnak könnyebbé és biztosabbá tételét várhatja s megbecsülhetetlen előnyök származnak abból, hogy így a gabona-osztályozása (tinírozása) keresztül lesz vihető. Gabona-elevátoroknak a nagyobb vidéki városokban leendő felállításával, az illető városok a környék gabonakereskedelmének góczpontjaivá fognak válni s ott önálló kereskedő-osztály keletkezik, a mi a gabonakereskedelem konszolidálására, annak egészséges alapra való fektetésére üdvös hatását nem fogja eltéveszteni. A fővárosban pedig a szükségnek megfelelően újabb közraktárak létesítése s azoknak oly módon való berendezése, hogy a terményeket a víziútról a vasutra gyorsan és olcsón lehessen átrakni, nemcsak a gabonakivitelnek Budapesten való centralizációját fogja előmozdítani, hanem a rakparthiányt is meg fogja szüntetni. A vasutak szempontjából a gabonaelevátorok általános meghonosítása nemcsak a kezelés egyszerűsítése és olcsóbbá tétele folytán, hanem az okból is kívánatos, mert a gabonaneműek beraktározása folytán az árútorlódások, s ennek következtében a forgalmi eszközök hiánya is megszűnnek. A gabonaelevátorok révén a kivitelünkre sulyosodó nehézségek megszüntettetvén, terményeinkkel távol piacokat lehet majd felkeresni s azokon felvehetjük a versenyt a külföldi konkurrencziával, a mivel nemcsak jobb árakat fogunk elérni, de a monarchiánk másik felével fennálló vám- és keresztdésünk esetleges meg nem újításából mezőgazdaságunkra háramló hátrányok is lényegesen enyhítve lesznek. Részletesen ismerteti az előadó a gabona typirozása körül Amerikában követett eljárást és az amerikai gabona-típusokat, melyek nemcsak a buza minősége és faja, hanem a termelő vidékek szerint is különböznek. Egyáltalán nem okozna tehát nehézséget, ha nálunk is a gabona-típusok megállapításánál a termelővidékek szerint való különbözőség jutna kifejezésre. Azzal, hogy az elevátorokba beraktározott gabonáról kiállítandó rakjegyen (Warrant) a mennyiségen kívül a gabona minősége is közhitelű módon kifejezésre jutna, a warrant az illető árú értékének valódi és teljes képviselőjévé válik s a kereskedelmi forgalom egész warrantok útján volna lebonyolítható.

A STATISZTIKA LÉNYEGE ÉS VISZONYA A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOKHOZ.¹⁾

A *statisztika fogalma*. Az az óriási haladás, melyet az emberi tudás napjainkig elért, első sorban kétségtelenül annak köszönhető, hogy az észlelés módja az idők folyamán lényegesen tökélyesbült. Hiszen ismereteink alapjait úgy arról a nagy világról, mely kívülünk van, mint a saját bensőnkéről, lelki életünkről, észlelés útján nyerjük: ismereteink értéke tehát egyenesen attól függ, hogy az észlelés szabatos-e, vagy sem. Innét van, hogy a tudományok nagyobb fejlődést csak attól az időtől vettek, a mióta az észlelés eszközeit sikerült megsokasítani, finomabbá, pontosabbá tenni.

Látjuk, hogy a természettudományok haladása karöltve jár az észlelési eszközök és módok tökélyesbülésével. A míg az ember a külvilág nagy és kis tárgyainak megfigyelésénél csak az öt érzékére és a véletlenül útjába akadt jelenségekre volt utalva: addig természetesen nem tudott azok kiismerésében valami sokra menni. A ki ma egy természettudós dolgozó szobájába belép, s ott az edények, szerszámok, gépek, mérőeszközök egész halmazát látja összehordva s egy-egy kísérletet végignézve, tanúja annak a gondosságnak és szabatoságnak, melylyel a vizsgálat a jelenség minden legkisebbnek látszó mozzanatára kiterjed és mindent megmér: sejtheti azt az óriási különbséget, mely a mai természettudományt a régieknek a természetről való ismereteitől elválasztja. S avagy el tudnók-e képzelni ma már a csillagászatot távcső, a fiziologiát, az orvosi tudományok ez alaptanát, a görcső nélkül? S hasonlóképp vagyunk egyéb tudományokkal is.

A között a sok eszköz és mód között, melyet az emberi elme az észlelés tökélyesbitésére kieszelt, egyike a legáltalánosabbaknak, bár a legutóbb kifejtetteknek, de egyuttal azoknak, melyek használata ép napjainkban a legnagyobb lendületet mutatja: a statisztika.

Statisztika alatt általában bármely sokaságnak megszámlálására alapított észlelését és leírását értjük.

Ez az értelem az, melyben manapság a statisztika szót a legkülönbözőbb összetételekben használni szoktuk. Valahányszor például a jégesők, tűzvészek, büntettek vagy halá-

¹⁾ Mutatvány szerzőnek »Magyarország statisztikája« című, sajtó alatt levő művéből.

lozások statisztikájáról van szó, mindig számokra, számsorokra gondolunk, melyek sok jégesőre, tűzvészre, büntettre, halálózásra kiterjeszkedve, azok összeszámlálása alapján világítják meg e jelenségeket.

Összeszámlálni egynemű dolgok vagy jelenségek mindenféle fajtát lehet; ellenben a különműeket összefoglalni, egymással összeadni nem lehet.¹⁾ Az egynemű dolgok vagy jelenségek ilyen összeszámlálható összességét nevezzük sokaságnak, tekintet nélkül azok miféleségére. Ilyen sokaság példánkban a jégesők bizonyos száma, mely egy adott területen, adott időközben észlelhető volt. Ilyen sokaság a nemzet, mint nagyobb összeség; egy-egy megye, város lakossága, esetleg annak valamely felekezete, korosztálya, mint kisebb embercsoport; ilyen az ország határain kivitt és behozott javak összege, melyet a kivitel, illetve behozatal neve alatt foglalunk egybe, ilyen a vasuton, hajón, stb. szállított személyek vagy árúk, — a bíróságok előtt megfordult ügyek, a megtartott tárgyalások összege s így tovább.

Az összeszámlálás által az ily sokaságot mennyiségileg megismerjük és leírjuk. A sokaságot alkotó tagok puszta összeadása is tájékoztat bennünket bizonyos fokig. Sokkal mélyebbre ható ismereteket szerezhetünk azonban a sokaság tagjainak bizonyos tulajdonságok szerint való megkülönböztetése s azután összeolvasása útján. Így járunk el, mikor például a tűzesetek statisztikájában nem elégszünk meg azok összegének egyszerű kimutatásával, hanem megkülönböztetjük a gyújtogatás, villámcsapás, felügyelet nélkül hagyott gyermekek, stb. által okozott tűzeseteket, vagy a lakóházak, gazdasági épületek égését s így tovább. Vagy a mikor az ország népességének statisztikájánál nemcsak a népszámot, hanem a népességnek fajok, nemek, életkor, társadalmi osztályok, foglalkozások, stb. szerint való tagozódását is megállapítjuk. A sokaságot mindezen esetekben mennyiség szerint ismerjük ugyan meg, de a minőség is tekintetbe jön, s így a minőség szerint való megismerést egyesítjük a mennyiség szerint valóval, mi által a lehetőségig tüzetes képet szerezhetünk az egész sokaság természetéről.

A mondottak szerint a statisztika lényege mindig az, hogy az észlelés és leírás valamely sokaságra vonatkozik s hogy az összeolvasás által történik. Egy-két személy leírása nem statisztika, ha mindjárt számszerűleg történik is, pl. súly, magasság megmérése által. Viszont azonban egy embercsoport leírása sem statisztika, ha az nem megszámláláson alapul és az egészet vagy részeit mennyiségileg nem tünteti fel.

A statisztikának adott fogalma nem tartalmaz semmi

¹⁾ Így pl. nem alkothatunk egy összeget juhokból és lovakból, születésekből és halálózásokból, stb.

megszorítást a leírás tárgyát képező összeségek misége tekintetében. Természeti jelenségek, az ég csillagai, a növény- és állatvilág ép úgy képezhetik statisztika tárgyát, mint az emberi társadalom s annak életjelenségei. Mindenütt, a hol a megszámlálás útján érjük el a dolgok jobb megismerését, tere van a statisztikának. Legnagyobb jelentősége mégis, mint alább látni fogjuk, az emberi társadalom megismerése körül van. Egyrészt ebből azokból, másrészt a statisztika szónak eredeténél fogva és az egyetemi oktatásban, valamint az állami közigazgatásban való használata folytán a statisztikának szűkebb értelme is maradt fenn, melyben az csak az emberi társadalom és életjelenségeinek megszámlálás által való észlelését és leírását jelenti. A statisztika ezen értelmében tehát csakis az emberi összességekkel s az embercsoportok cselekedeteivel, vagyis az u. n. társadalommal és társadalmi jelenségekkel foglalkozik, miért is azt, megkülönböztetésül a statisztika szónak mindinkább uralomra jutó általánosabb értelmétől, társadalmi statisztikának kell nevezni. Jelen könyv tárgya is első sorban a társadalmi statisztika.

A statisztika viszonya a tudományokhoz általában. Ismereteink kezdete az egyes tárgy, az egyes jelenség észlelése. Az emberi tudás legkezdetlegesebb foka ez észlelések eredménye, vagyis az egyes tárgy, jelenség megismerése, melyet másokkal közölve, leírjuk a tárgyat, elbeszéljük az eseményt. A krónikák, táj- és néprajzok a megismertetés e legegyszerűbb módjának nyilvánulásai; a tudományos irodalom első csiráit ezekben leljük fel.

Am az emberi szellem nem elégszik meg azzal, hogy az egyes észlelése közben szerzett tapasztalatait csak az illető jelenségre, tárgyra vonatkoztassa. Megvan benne a törekvés, a hajlam, általánosítani azt, a mit egy-egy esetben észrevett. A legkezdetlegesebb alakban nyilvánul ez a hajlandóság például az időjóslatokra vonatkozó parasztszabályokban. Néhányszor észlelték, hogy egy bizonyos nap ilyen vagy amolyan időjárása után ilyen és ilyen időjárás következett. Az általánosítási hajlammal fogva aztán szabályba foglalták ez összefüggést, a nélkül, hogy az eltérő esetekkel törődtek volna. Vagy valamely fűnek orvosság gyanánt használása, valamely különös kezelésmód után a beteg javulást érzett, bár tán csak rövid ideig tartót: az emberek készek voltak az államosítással, hogy az illető fű, az illető kezelés gyógyító hatással bír. Az egymásutánban mindjárt okozati összefüggést láttak — post hoc, ergo propter hoc — és így történt, hogy az oksági ismeretek az emberiség gyermekkorában csak oly tapogatózásokat képeztek, melyeket a haladó tudomány javarészt a babonák birodalmába utasított.

Mindezen tévedések is csak azt bizonyítják, hogy az emberek átlátták, hogy ismereteinknek magasabb foka az,

mely a tárgyak közös vonásait, a jelenségek állandó összefüggéseit állapítja meg. Míg ilyen ismereteink nincsenek, addig tulajdonkép minden gyakorlati cél megvalósítására irányuló cselekvés merő sötétben való tapogatozás. A technikus nem állíthatja össze gépét, az orvos nem gyógyíthatja a beteget, a törvényhozó nem hozhat törvényeket, ha nem tudja, hogy cselekvése és az elérni óhajtott állapotok közt okozati összefüggés van-e és minő? Az emberiség jólléte és haladása függ tehát ez összefüggések felismerésétől.

Azért látjuk, hogy az általános igazságok és törvények keresése képezi mindenkor a tudásvágy legmagasabbra becsült fáját. Már a régi világ bölcsészei ilyen tudást kerestek és hirdettek; a bölcselkedés tanítása ezeknek az ismereteknek közlése.

Az észlelés és gondolkodás haladásával az emberiség valóban messzire jutott az állandóan együtt létező és állandóan egymást követő jelenségek kifürkészésében, vagyis az egyetemes igazságok és a változások törvényeinek kiderítésében. Tetőpontját éri el e tudás akkor, mikor a jelenségek egymáshoz való viszonyát szoros mennyiségi összefüggésbe hozva, mennyiségi képletbe foglalja bele, melyet aztán a tapasztalat lépten-nyomon igazol.

Kétségtelen, hogy ismereteink nem minden téren egyenlően fejlettek. Az általános jellegű ismeretek terén vezető szerepe korunkban a természettudományoknak van, bár nem szabad azt hinnünk, hogy ott minden jelenséget mennyiség-tanilag kifejezett összefüggésbe hoztak a többiekkel.

Ha sorra vesszük az emberi tudás különböző tárgyait, mindenütt egymás mellett látjuk az ismeretek említett két fáját. A természetre vonatkozó ismeretek közt vannak olyanok, melyek egyszerűen leírják annak egyes részeit: a földrajz, természetrajz, leíró csillagászat s így tovább. Ellenben az állandó összefüggéseket tárgyalja a szoros értelemben vett természettan, mely az anyag tulajdonságait, a mozgás törvényeit adja elő, tehát oly ismereteket nyújt, melyek minden testre érvényesek s a jelenségek közt kivétel nélkül létező összefüggést, az ok és okozat viszonyát juttatják kifejezésre. Az emberiséggel foglalkozó ismeretek között vannak olyanok, melyek az egyes észlelt testi és lelki folyamatokat, egyes népek szokásait írják le, elbeszéli történetét a fontosabb események egymásutánjában: mások a test és lélek életének általános, állandó jelenségeit kutatják s a társadalom fejlődésének és adott állapotának törvényeit keresik. Ide tartoznak az élettan, lélektan, oknyomozó történelem s a társadalmi tudományok.

Az emberi tudás első helyen nevezett csoportját leíró, elbeszélő ismereteknek nevezzük, míg az utóbbira a szoros értelemben vett tudomány elnevezést használjuk. A viszony

az ismeretek e két faja közt az, a mi a részleges és általános közt: az egyes megismerésen kezdjük, hogy az összeséget megérthessük; a leíró ismeretek előkészítik a tudományt, mely már betetőzése, legmagasabb foka a tudásnak.

A statisztika tehát a leíró ismeretek közt foglal helyet. Mint ilyen, magában véve még nem tudomány e szó szorosabb értelmében. De mint leírás, egyfelől már magában is nagyon hasznos felvilágosításokkal szolgál, másfelől alapot nyújt az általános igazságok és törvények, vagyis a jelenségek közt létező állandó kapcsolatok felismerésére, más szóval tehát a szoros értelemben vett tudományok felépítésére.

A statisztika tehát egyfelől öncél, a mennyiben az általa nyújtott ismeret magában is sok szükségletet kielégít, másfelől eszköz, a mennyiben segélyével tudományos igazságokat lehet kideríteni. Az utóbbi szempontból szokás a statisztikai módszerről, mint tudományos módszerről beszélni.

A statisztika módszertani jelentősége. A statisztika módszertani szerepe egyáltalában nem úgy értendő, mintha a statisztika önálló módszer volna. A tudományok igazságait csakis két úton, inductio (bevezetés) és deductio (levezetés) útján nyerhetik. Csakis két tudományos módszer van, az inductiv s a deductiv. Amaz az egyesről következtet az általánosra, emez az általánosról az egyesre. Következésképp külön statisztikai módszerről nem lehet beszélni, hanem a statisztikát, mint az inductio előkészítőjét, mint a különösről az általánosra következtetés előfeltételét, az inductiv módszer körébe tartozónak kell tekintenünk. Mint ilyen azonban a statisztika sok irányban nélkülözhetlen.

Ha például a természet világa körében meg akarjuk vizsgálni azt, hogy a hold együttállása vagy szembenállása a nappal (ujholdkor, illetve holdtöltekor) idéz-e elő földrengéseket, viharokat, vagy általában van-e befolyással azok létrejöttére: nem elég néhány észleletet tenni, ujholdkor vagy holdtöltekor itt-ott bekövetkezett földrengésre, viharra hivatkozni, hanem szükséges, hogy a földrengéseket és viharokat összességökben megfigyelve, azok számát napról-napra feljegyezzük s így kipuhatoljuk, hogy gyakoriabbak-e ujhold, illetve holdtölte idején, mint egyébkor. A tudomány csakis ez uton képes ily tömegesen előforduló jelenségek összefüggését megállapítani: statisztika nélkül tehát inductio ily esetekben nem lehetséges. Az összességek megolvasása az alapja itt a tudományos következtetésnek.

Ugyanez áll az emberi élet jelenségeinek nagy részére is. Ha például azt kell kideríteni, hogy a csecsemők életbenmaradására a táplálkozás minősége — az édesanya vagy a dajka által szoptatás avagy a mesterséges táplálás — bir-e befolyással és minővel, ismét nem elég egyes esetekre való hivatkozás, hanem a csecsemők egész sokaságának megfigye-

lése s a halandóságnak a különféle táplálék szerint elkülönített kimutatása szükséges. E statisztikai munka alapot teremt az inductiv következtetésre; a tudomány számára megnyílik a lehetőség, a statisztika által kiderített különbségekből felállítani az általános tételt: pl. hogy az anyatej a legelőnyösebb táplálék a gyermek számára s így tovább. Vagy pl. annak megállapítására, hogy létezik-e okbeli összefüggés a gazdasági helyzet s a házassági hajlam közt, szintén statisztikára van szükség, mely a házasságkötéseket összeszámálva, a jó és rossz termés, a virágzó és válságos kereskedelmi helyzet éveiben kötött házasságokat összehasonlítja: az igazság inductiv kinyomozására itt csak az összeszámlálás teremti meg az alapot.

Az inductiv módszer alkalmazása tehát bizonyos esetekben feltételezi a statisztikát. Nevezetesen pedig feltételezi mindenütt ott, a hol nem oly összefüggésekről van szó, melyek annyira lényegesek, hogy minden egyes esetben szembetűnnek. Hogy az ember táplálék nélkül nem élhet meg, hogy a javak előállításánál a természet erőinek közreműködésére van szükség, hogy a víz csak bizonyos hőfokon alul fagy meg: ezek oly tételek, melyek statisztikai igazolásra, az esetek megszámlálására nem szorulnak. Az embernek, a javaknak, illetve a víznek most említett tulajdonságai oly annyira tipikusak, annyira általánosak, minden egyesre kiterjedők és a mellett oly döntő fontosságúak, hogy hatásuk s így a kijelentettétel igazsága az inductio egyéb eszközei által bebizonyítható. Egy szabatos megfigyelés, egy szigorú pontossággal véghez vitt kísérlet elegendő az ily összefüggések kiderítésére és igazolására. De a hol a felhozott feltételek nincsenek meg, ott szükség lesz statisztikára. Fenti példánkban a csecsemő táplálkozásának egyes módjai és életképessége közt van ugyan összefüggés, de nem oly lényeges, hogy minden egyes esetben szembetűnnek. Lényeges és szembetűnő ellenben például az összefüggés a csecsemő élete és a táplálék közt általában, mert táplálék nélkül a gyermek nem élhet meg. De már nincs ily összefüggés az életbenmaradás és egy bizonyos táplálék, például az anyatej élvezete közt. Nem minden csecsemő hal meg, a kit mesterségesen táplálnak és nem mindegyik marad életben, a kit anyja szoptat. Az összefüggés a táplálkozási mód és életképesség közt azért fennáll, de hatásában nem oly erős, hogy minden esetben nyilvánulna. Számos, hogy ne mondjuk, számtalan tényező hat közre ahhoz, hogy a csecsemő életben marad-e vagy sem: a táplálék minősége egyik, kétségkívül nagyon fontos tag a tényezők hosszú sorában, de nem oly lényeges, hogy egymagában döntene. Hogy tehát az összefüggést kiderítsük, összeszámláljuk a különböző táplálásban részesült gyermekek egész csoportjait s a köztök előfordult halálozásokat s így

jutunk az általános igazsághoz, a tudományos tétel felállításhoz, mely nem egyéb, mint a halálozási arány tekintetében talált különbség megállapítása.

A statisztika módszertani jelentősége tehát azon a körülményen alapszik, hogy vannak — és pedig nagy számmal — oly jelenségek, a melyeknél arra a célra, hogy állandó összefüggések fenforgását megállapítsuk, a mennyiségek ismeretére, vagyis összeszámálásra van szükség. A hol ily összefüggés egyéb úton, nevezetesen egy-két eset egybevetése vagy kísérlet útján kideríthető, ott az inductio statisztika nélkül is helyt áll.

A statisztika által felderített szabályszerűségek természete. A mióta csak állandó és nagyobb körökre kiterjedő statisztikai megfigyelések léteznek, mindig feltűnt a figyelmes szemlélőknek az a tény, hogy a természeti és társadalmi jelenségek, minél nagyobb térben és időben, szóval minél nagyobb kiterjedésben folyik az észlelés, annál nagyobb egyenlőséget, a hasonlóságnak annál nagyobb fokát mutatják.

Ha évek során át figyeljük valamely helyen a borus és derült vagy az esős és száraz napokat: azt találjuk, hogy nagy hasonlóság jelentkezik nem ugyan az egyes hónapok, sőt évek, hanem az évek nagyobb száma között. Egyik hó nedves, a másik száraz; egy-egy év is mutat hasonló eltéréseket, de már az évtizedek rendkívül hasonlítanak egymáshoz. Így az orsz. m. kir. meteorologiai intézet évkönyvei szerint Budapesten 1873—82. átlagában évente 117⁵ nap volt csapadék, a következő 10 évben, 1883—92. pedig átlag évente 118⁹ napon, a különbség tehát alig egy nap. Ugyanigy látjuk az embervilág jelenségeinél is. Egy városban egyik hónapban kétannyi születés is fordul elő, mint a másikban; egy egész megyében már sokkal kisebbek az eltérések, egy egész országban pedig, egész évet vagy hosszabb évsort véve, alig van néhány százalék különbség. Így látjuk például, hogy 1893. augusztus havában Komárom sz. kir. városban 23 gyermek született, ugyanott ugyanazon év február havában 59, tehát több, mint kétannyi. Ellenben Komárom megyében, melynek népessége tizenegyszer akkora, mint a városé, 1893. évi augusztusban 583 gyermek jött a világra, februárban pedig 566, a különbség tehát csak 3⁰/. Az egész magyar királyság születési aránya volt ezer lélekre kiszámítva 1876—80 közt átlag évente 44³, és a következő évötödben, 1881—85-ben, ugyancsak ezt a 44³ ezerre arányt találjuk. 1886—90 közt ugyan az arányszám 43⁶, de még mindig csak 1—2⁰/. az eltérés.

Valami hasonló, és az emberi akarat szabadságáról táplált mindennapi felfogás mellett még meglepőbb jelenséget észlelünk az emberek erkölcsi cselekedetei körében. Ha nagyobb területet, például egy egész államot veszünk, ott a bűncselek-

mények miatt elítéltek száma évről-évre majdnem egyenlő. Ez az észlelet birta a statisztika egyik mesterét, Quetelet-t, arra a nagy hirre vergődött mondásra: »Van egy adó, melyet az emberiség nagyobb szabályossággal fizet, mint azt, melylyel a természetnek, vagy az államnak tartozik, és ez az, melyet a bűnnek fizet. Szomorú sorsa az emberi nemnek! Előre kiszámíthatjuk, hány ember fogja évenként felebarátja vérével beszenyezni kezét, hány lesz hamisító, hány méregkeverő, majdnem úgy, a mint előre megmondhatjuk a bekövetkezendő születések és halálozások számát.«¹⁾

A tapasztalat tehát általában azt mutatja, hogy minél nagyobb a sokaság, melyre észleleteink kiterjednek, annál nagyobb az egybehangzás, annyival szabályszerűbb a jelenségek ismétlődése. S mivel éppen a statisztika az, mely nagy összességeket szokott felölelni és leírni, e szabályszerűséget elnevezték statisztikai szabályszerűségnek, s némelykor, egészen helytelenül, statisztikai törvényszerűségnek, s azt a tapasztalati tényt, hogy a szabályszerűség a nagy számokban szokott jelentkezni, és pedig annál tisztábban, minél nagyobb a szám: elnevezték a nagy számok törvényének.

Azt a jelenséget, hogy a nagy számokban rendesen feltűnő szabályszerűség észlelhető, nem szabad úgy magyarázni, mintha a nagy számoknak valami benrejlő ereje hozná létre az egybehangzást, vagy hogy e szabályszerűségben valamely magasabb akarat nyilatkoznék meg, mely a jelenségek ilyen egybehangzását kívánja.²⁾

A statisztikai szabályszerűségek természetszerű magyarázata abban az általános igazságban van, hogy egyenlő okok egyenlő eredményeket hoznak létre; következésképp mindaddig, míg a jelenségeket létrehozó okok meg nem változtak, egyenlő jelenségeket, ugyanazon tünetmények állandó ismétlődését kell várunk. A szabályszerűség tehát, mely akár a természet, akár az embervilág életében évről-évre, évtizedről évtizedre jelentkezik, egyszerű folyománya az előidéző okok változatlanságának. Csak természetesnek találhatjuk például, hogy addig, míg Budapest éghajlata az azt befolyásoló természeti okok változása folytán változást nem szenved, a csapadékos napok egyre-másra változatlan számban fordulnak elő; hogy addig, míg a magyar nemzet szaporaságát befolyásoló, történelmileg fejlett, természeti és társadalmi viszonyok át

¹⁾ Quetelet, »Physique sociale ou essais sur le développement des facultés de l'homme.« (Társadalmi természettan vagy tanulmány az ember képességeinek kifejlődéséről.) Paris, 1869. I. kötet. 97. I.

²⁾ Hogy ez nem így van, azt a valószínűségi számítás segítségével lehet bizonyítani. Ld. e kérdésben Lexis: »Theorie der Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft.« (Freiburg, 1877.) című művét s általában a statisztika irodalmára vonatkozó fejezetben említett elméleti írókat.

nem alakulnak, a születési arány állandó marad; hogy addig, míg a társadalom, mint az emberek nagy összessége, erkölcsiiben nem módosul, a büntetések számának körülbelül egyenlőnek kell maradnia. Nem az egybehangzás, hanem a szabályszerűség hiánya volna érthetetlen mindaddig, míg a közreható tényezők nem változtak, míg akár a külvilág, akár az emberi természet mássá nem lett.

Annak a jelenségnek pedig, hogy e szabályszerűség a nagy összességek átvizsgálásakor, tehát a nagy számokban jó napvilágra, magyarázata abban a körülményben rejlik, hogy a jelenségeket előidéző tényezők összességükben annyival teljesebb kifejezésre jutnak, minél nagyobb körét nézzük a jelenségeknek. Egy-egy eset előáll egy-egy különös ok behatása alatt: például egy baleset a halál okává lesz esetleg egy egész akna munkáshadára; az esetek nagyobb számánál ellenben van tere a nyilvánulásra valamennyi tényezőnek, a mely csak egyáltalán működésbe lép és pedig annyival inkább, minél nagyobb a szám. A nagy szám nem mossa el az egyéni különlegességeket, az egyéni vonásokat a szónak oly értelmében, mintha azok kifejezésre nem találnának a végeredményben: hanem igenis csak oly súlyban és jelentőségben juttatja azokat érvényre, a milyenben nem az egyes esetben, hanem általánosságban bírnak. A nagy szám előnye tehát tulajdonképp csak abban áll, hogy valamely fajnak, csoportnak, összességnek tényleges viszonyait annyival jobban megismerhetjük, minél nagyobb hányadát az illető fajnak, csoportnak, összességnek vetettük észlelés alá. Minél nagyobb részt ismerünk valamely dologból, annál jobban megismertük az egészet: ez az az egyszerű igazság, melynek alkalmazását a statisztikai tömeges észlelésben is látnunk kell.

Miután tehát a nagy szám észlelése ad módot arra, hogy az összes közbejátszó tényezők működését a maga rendes mivoltában lássuk az eredményben: csak természetes, hogy a szabályszerűség itt és nem a kis körben jelentkezik. Mert a kis körben nemcsak egyszer-mindenkorra érvényesülnek különleges okok, hanem az idők folyamán azok változása is különös tényezők egybejátszásának eredménye. Egy bányászfaluban a halandóság igen nagy lesz a bányában történt baleset évében, de egyszerre megcsappan a következőben s így tovább. Ellenben az egész megyét véve, már a baleset következményeit csak nagyon kicsinyítve látjuk s ugyancsak kicsinyítve fogjuk észlelni a másik évben beállott fordulatot is. Bizonyos ragály tán megjelenik az ország egyik részén az egyik esztendőben, igen magas halandóságot idézve elő ott, de az ország egészében nem változtatja a helyzetet szemben az előző évvel, melyben tán az ország másik részében pusztított volt. Annak tehát, hogy a nagy tömeg nagyobb fokát

mutatja a szabályszerűségnek, mint a kis csoport,¹⁾ oka az, hogy az eredményre közreható összes tényezők együttvéve nagyobb állandósággal bírnak, mint a kis körben érvényesülő egy-két tényező.

A nagy számokban jelentkező szabályszerűségek illetén magyarázata feleletet ad arra a kérdésre, hogy felhasználhatjuk-e a szabályszerűséget tudományos igazságok feltalálására vagy sem?

A felelet a kérdésre úgy hangzik, hogy a nagy számoknak a statisztika útján kiderített szabályszerű ismétlődése magában nem enged következtetést vonni egy-egy tényező, egy-egy természeti erő vagy lelki indíték működésére és annak mikéntjére. Ismeretlen mennyiségű és minőségű tényezők állandó s így eredményében egyező összejátszása az, amit a statisztika szemünk elé tár, de még egy-egy oknak hatását e tömegből kiolvasni nem lehet. Minél egyneműbbek, hasonlóbba az eredmények, annyiaval kevésbé jöhetünk nyomára a jelenségek kölcsönös összefüggésének. Ez összefüggések kiderítésére ép a szabályszerűségtől való eltérések vezetnek.

A statisztika alkalmazása tudományos következtetésekre. Az inductív úton elérhető tudományos következtetéseknak legtermékenyebb módja az, hogy a jelenségek közt valamely különbséget észlelünk s azt egy tényezőre vezettjük vissza. Ha ez megtörtént, akkor tudomásunkra jutott e tényező szerepe s a törvény, mely szerint az működik.

Tudományos következtetés a különbségek megállapítása alapján általában azért lehetséges, mert itélő tehetségünk abból, hogy két jelenség egymástól különbözik, valamely oly ok fenforgására következtet, mely az egyik esetben jelen volt, de a másikban nem. Miután egyenlő okok egyenlő eredményeket szülnek: különböző eredmények csakis úgy állhatnak elő, ha az okok különbözők, vagy legalább azok egyike különböző. Mihelyt tehát valamely módon megállapítottuk a különbségek fenforgását, megvan a lehetősége annak, hogy a különbözet magyarázatát egy ok feltalálása által megadjuk. A statisztika szerepe itt e különbség megállapításán kezdődik, de azzal még befejezve nincs.

A különbség fenforgása ugyanis egymagában még nem ad számot arról, hogy egy vagy több ok jelenléte, illetve

¹⁾ Hogy a tételt a tapasztalat igazolja, arra nézve a felhozott példákhoz tartva magunkat, idézzük a következő számokat, Budapesten a csapadékos napok a tíz éves átlagban alig egy nap különbözetet mutatnak, ellenben volt év (1885), melyben csak 89 ily nap volt, 1891-ben ellenben 164 nap esett vagy havazott: az eltérés 75 nap. A születési arányszám, mely országunkban a három évtizedben, 1876-tól egészen 1890-ig, csak 0.7-el változott ezerre, egyszer (1890) lesüllyedt 40.3-ra, egyszer pedig felemelkedett 46.1-re (1886), az ingadozás tehát az egyes években 5.8 ezerre.

jelen nem léte idézte-e elő a különbséget s hogy minő természetű ok, illetve okok működtek közre a különbség előidézésében. Hogy az oknak nyomára jöjjünk és megbizonyosodjunk a felől, hogy ez és ez a tényező volt az, mely a különbséget előidézte: kell, hogy az összehasonlítást olyképp vihessük keresztül, hogy csakis ez az egy tényező képezhesse az eltérés okát. Kell tehát, hogy a tényezők egész sorát, mely közbejátszhatik, eltüntethessük, úgy, hogy csak egy — a vizsgálat alatt álló — maradjon hátra. Ekkor aztán az okozatból biztosan következtethetünk az előidéző okra.

S itt nyeri betetőzését a statisztika szerepe. Mikor ugyanis az egyes megfigyelt jelenség a létrejötténél közreműködő ismeretlen mennyiségű és minőségű tényezőkkel nem ad alkalmat arra, hogy belőle egy-egy tényező működését kiolvassuk, a statisztika, mely megolvassa a jelenségek tömegeit, ép a megfigyelt jelenségek nagy körénél fogva megadhatja a módot egy-egy tényező kiválasztására és hatásának megállapítására. Megadja pedig az által, hogy mennyiségi különbséget állapít meg s azokat össze engedi vetni más téren, más jelenség körül észlelhető különbséggel. Az egybevetés leg-tökéletesebb akkor lesz, ha az utóbbi jelenség körül felmerülő különbségek szintén mennyiségileg tüntethetők fel, vagyis ha a jelenség statisztikája áll rendelkezésünkre.

A statisztika segítségével történő következtetéseknek természetesen a logika általános szabályai szerint kell végbemenniök. Azt az eljárást, mely a statisztika alapján az oksági összefüggés felismerésére vezet, a következőkben tüntetjük fel.

Ha egyszer a statisztika útján meggyőződünk arról, hogy valamely jelenség előfordulásában akár térben, akár időben különbség mutatkozik, keressük azt a másik jelenséget, mely szintén különbségeket tüntet fel és pedig olyanokat, melyek az előbbieknak megfelelnek. Így például ha azt észleljük, hogy Budapesten a halálozás kerületenkint nagy eltéréseket mutat, keressünk oly életviszonyt, mely szintén nagy különbségeket tüntet fel kerületenkint. Ilyen például a gazdasági jólét. Fővárosunk egyes kerületei vagyonosság tekintetében nagyon különböznek egymástól, s azt tapasztaljuk, hogy a gazdag részekben alacsony, a szegényekben magas a halálozás. Ezzel valószínűvé tettük az összefüggést a két jelenség közt és nyomára jöttünk egy tapasztalati igazságnak.

Hogy azonban a különbségekből arra következtessünk, hogy egy bizonyos adott tényező és nem más idézte elő azokat s hogy így az illető tényező mint ok szerepel, kell, hogy egyéb tényezők, egyéb okok közbe ne játszanak. Ezt az előfeltételt a tudományos célú kísérlet azzal éri el, hogy kirekeszt a megfigyelés alkalmával minden egyéb tényezőt s csak egyet enged érvényesülni — pl. egy légnemű testet — egyébként teljesen változatlan körülmények közt

lehűtünk egy bizonyos fokig, míg az cseppfolyóssá válik. Miután egyébként a légnemű testen semmi változás nem történt, annak halmazállapotát tehát semmi más tényező, mint a hőmérséklet súlyedése nem befolyásolta, nyilvánvaló, hogy a cseppfolyóssá válást csakis ennek a tényezőnek lehet tulajdonítani. A statisztikai bizonyításnál azonban ezt az eljárást követni, az egyes tényezők hatását ily módon különválasztani nem lehet.

Mindamellett a statisztika képesít arra, hogy egy-egy tényező hatását kinyomozzuk s a többiekétől elválasszuk. Nem úgy, hogy a többi tényezők működését megszüntethetnők, hanem úgy, hogy azok működését közömbösítjük. Közömbösítjük pedig az által, hogy a két csoportot úgy osztjuk részekre, hogy azokban a kiküszöbölendő tényező egyenlő mértékben legyen jelen. Ez esetben megbizonyosodhatunk arról, hogy az első tényező hatása idézte-e elő a különbséget, mert hisz a második tényező egyenlő befolyásánál fogva a két csoport közt eltérést nem hozhatott létre.

Igy járunk el, ha például tudva azt, hogy a halandóság nagyságára az életkor jelentékeny befolyással van, s hogy ennél fogva a felhozott különbség Budapest egyes kerületeinek halandósága közt onnét eredhet, hogy az egyik-másik kerületben ép a halálnak jobban kitett korosztályban állók — gyermekek és aggok — nagyobb arányban vannak, míg a többiben az életerős korban állók aránya nagyobb: kiküszöböljük e tényezőt olykép, hogy úgy a nagy, mint a kis halálozást mutató városrészek halottjait egyenlő korcsoportokra osztjuk. Ha ekkor azt látjuk, hogy a szegényebb kerületekben az összes életkorokban állók nagyobb halandóságot mutatnak, mint a gazdagabbakban: kétségtelen, hogy az összefüggés jólét és halálozás közt megvan, mert hisz a kor befolyását kizártuk az által, hogy mindkét csoportba egyenlő korban állókat hasonlítottunk össze. A kor befolyása érvényesült ugyan, azt meg nem szüntethettük, de közömbösítettük az által, hogy egyenlővé tettük mind a két csoportban.

Ekkép járhatunk el másik példánkban: az újszülött táplálkozási módjának hatására vonatkozó kutatásunkban. Itt is gondolhatunk egyéb tényezőkre, a jólétre, faji jellegre, esetleg lakhelyre — a városi és falusi levegő hatására — a szülők életkorára s így tovább. E tényezőket közömbösítendő, fel kell osztanunk a különféleképp táplált gyermekeket oly további csoportokra, melyek a szülők gazdasági jóléte, nemzetisége, a lakóhely, illetve a szülők életkora tekintetében egyenlő helyzetben levő gyermekeket foglalnak magukban. Ha akkor azt találjuk, hogy úgy a gazdag, mint a szegény osztályok gyermekei közt nagyobb a halandóság a mesterségesen táplált csecsemők közt, mint a dajka és még inkább az édesanya által szoptatottak közt, hogy mindenféle nemzetiségnél, falun

és városban, fiatal és idősebb szülők gyermekeinél a táplálkozásban levő eltérés hasonló eltéréseket hoz létre a halandóságnál: kétségtelennnek kell tartanunk, hogy a kettő közt összefüggés létezik. A többi tényezők hatását itt sem szüntethettük ugyan meg, hanem közömbösítettük az által, hogy egyenlő működésükben figyeltük meg őket, mikor is épen hatásuk egyformaságánál fogva nem lehettek okai a mégis észlelt különbségeknek.

Természetesen ahhoz, hogy mindezen logikai műveleteket végbevihecsük, kell, hogy a szükséges statisztikai anyag rendelkezésünkre álljon. Részletes és tüzetes statisztika nélkül ez egybevetéseket nem vihetjük keresztül. Ha a fővárosi kerületek lakosságának s az egyes halottaknak korát nem ismerjük, ha a csecsemők szüleinek kérdéses életviszonyai számbavéve nincsenek: alap hiányában a mondott következtetéseket nem vonhatjuk le. Itt áll az, hogy a statisztikának hasznavehetősége tudományos czélokra annak bőségével és részletességével nemcsak egyenes, hanem haladványszerű arányban nő. A bármily nagy tömegekre kiterjedő anyag haszontalan, ha minőségileg nincs eléggé jellemezve, ha a finomabb összefüggések észlelését kizárja a megfelelő vonások ismeretének hiánya. Valamint lehetetlen a statisztika segítségével összefüggésekre rájönni, ha a jelenség, mely a másikkal ily viszonyban van, kellő statisztika hiányában meg nem mérhető, úgy nem lehet következtetéseket vonni le akkor, mikor különböző természetű egyesek megkülönböztetés nélkül vannak egybefoglalva egy nagy tömegbe. A vázolt eljárás alkalmazásának lehetősége a statisztikai anyag tökéletességétől és bőségétől függ.

Egy másik határa e tudományos következtetéseknek a statisztika által számbavett sokaság túlságos felaprózása. A fenti példákban láttuk s a valószínűségi számítás mennyiség-tanilag is bizonyítja, hogy a véletlen annál nagyobb szerepet játszik a számok alakulásában, minél kisebbek azok. A sokaság csoportokba és alcsoportokba osztása folyton kisebbitvén az együttlevők tömegét, az állandó viszony felismerése folyton nehezebb lesz, a véletlen befolyása egyre nő. Hogy milyen sokaságnak kell rendelkezésünkre állani, hogy a számok különbségéről még lényeges és nemcsak véletlen okozta összefüggésre következtethessünk, arra a valószínűségi számítás adja meg az egyes esetben a feleletet.

Ha a most érintett okokból nem vihető keresztül egyes tényezők illetlen kiküszöbölése, más eljáráshoz kell folyamodnunk. Ily eljárás az, mely más hasonnemű sokaságra vonatkozó tapasztalatokat egyszerűen átvisz a kérdéses sokaságra. Ha pl. másutt bármely úton-módon sikerült megállapítani azt, hogy a kiküszöbölendő tényező ilyen és ilyen irányú befolyást gyakorol: e befolyást tekintetbe kell vennünk a rokon ter-

mészetű sokaságra vonatkozó észleletek megítélésénél. Feltéve például, hogy két oly megye kriminalitása közt veszünk észre eltérést, melyek egymástól csak jólét és lakóik nemzeti-sége tekintetében különböznek, és tudjuk más vidékekre vonatkozó tapasztalatokból, hogy a jólétnek hatása az egyes bűncselekmény-csoportokra minő: e hatást átvive a két megyében észlelt kriminalitásra, megtudjuk, hogy mit kell a nemzetiségi különbség terhére írunk. E következtetési mód természetesen csak akkor biztos, ha elég okunk van feltenni azt, hogy a jólét hatására vonatkozólag másutt észlelték itt is teljes mértékben érvényesülnék. Miután azonban tényleg nagyon gyakran nem ismerünk oly általános igazságot, melyet az előttünk álló sokaságra alkalmazhatnánk, be kell érünk annak másnemű, kevésbé tökéletes elemzésével.

A statisztikából levont következtetések egyik nagyon gyakran alkalmazott módja a sokaság felbontása oly kisebb csoportokra, melyeket nem bizonyos tényezők jelenléte vagy jelen nem léte szerint alakítunk, mint fentebb, hanem inkább azok szántszándékos mellőzésével. Ha az összefüggés bizonyos két jelenség közt mégis állandóan előfordul: ez összefüggés oksági természete valószínű. Mert az így alakított csoportokban a többi tényező egymást keresztezi és hatásában feltehetőleg közömbösíti.

Igy a csecsemők táplálkozására való példánkban feltehetjük, hogy ha az észlelt sokaságot megyék, esetleg városok és városrészek szerint szétbontjuk, a gyermekhalálózásra befolyó többi tényező, minő a jólét, a faji jelleg, a lakhely, a szülők kora, a legkülönbözőbb combinatióban jelentkeznek: egyik megyében, illetve városrészben szegényebb, a másikban gazdagabb a lakosság, itt az egyik, amott a másik faj túlnyomó, stb. S ha mégis, sorra véve e részeket, azt tapasztalunk, hogy a táplálkozás különbözőségével a halandóság érintett különbözősége fenmarad és állandóan együtt jár: nagy valószínűséggel állithatjuk, hogy e különbség létrehozása más tényezőknek nem tulajdonítható. A többi tényező kiküszöbölését itt ép azok különböző mértékű szereplése teszi lehetőségessé.

Ámde világos, hogy ez eljárás bizonyosságához csak egy feltétel alatt vezetne s ez az, hogy a többi tényező hatása tényleg közömbösíti egymást. Ez azonban egyelőre csak képzelt dolog, fictio, melynek alkalmazhatóságát minden egyes esetben be kell bizonyítani, ha a teljes igazságot akarjuk kideríteni.

Mi sem gyakoribb ugyanis, mint az, hogy a csoportok alakításánál a többi tényezők tekintetében egyenlőtlen megoszlás áll elő. Így a főváros szegény és gazdag kerületei tényleg nemcsak a jólét, hanem lakosaik korcsoportok szerint való összetételében is különböznek egymástól: a szegény

részekben sok a gyermek, a gazdagokban kevés. Hibás volna tehát az okoskodás, ha a halálozás tekintetében mutatkozó eltéréseket egyedül a vagyoni helyzet különbségének rónánk fel: van abban kétségkívül nagy része a korcsoportok eltérő arányának. Vagy ha a gyermekek különböző táplálkozásának hatását vizsgálva, elkülönítjük az édesanya által szoptatottakat a többiektől, nagyon könnyen megeshetik, hogy más tényezők is nagyon egyenlőtlenül oszolnak meg, pl. épen a legjobb módban levő anyák nem szoptatják maguk a gyermeket, míg a legszegényebb osztályokban ez lesz a rendes táplálási mód: a gazdasági helyzet hatása ez esetben bizonyos fokig ellensúlyozza a táplálékét s az észlelt különbség nem lesz egészen teljes kifejezője a táplálkozási mód hatásának.

Összefoglalva tehát röviden a mondottakat, ismételjük, hogy nem a jelenségek előfordulásának nagy szabályszerűsége, tér- és időbeli egyenlősége az, a mi tudományos igazságok felderítésére vezet, hanem inkább azok szabályszerűsége, az eltérések, a különbségek előfordulása. Ha évről-évre egyenlő számban fordulnának elő az esős napok, ha a születési arány mindig egyforma volna, ha a lopás miatt elítéltek száma évről-évre állandó maradna, akkor teljesen lehetetlen volna e jelenségek létrehozásánál közreműködő tényezőket statisztika útján felkutatni. Ellenben ha hullámzásokat tapasztalunk s aztán látjuk, hogy pl. az esős napok száma emelkedik oly években, melyekben az észlelés helyének közelében sok légköri depressio vonult el, apad azokban, melyekben ilyenek ritkábbak voltak; ha tapasztaljuk a születések és a termés egybevetésénél, hogy bő aratások után több rossz termést követő években kevesebb az ujszülött; ha látjuk, hogy a tolvajok száma egybehangzón hullámzik a keresetnélküli munkásokéval, stb.: rájövünk az okokra, melyek a jelenségeket előidézik. A különbségek észlelése s azok egybevetése más különbségekkel azok az előfeltételek, melyek az inductiót lehetőséggé teszik, s melyeket a statisztikának kell nyújtania.

Betetőzését nyeri a statisztikai bizonyítás az által, hogy nemcsak pusztán a különbségek összefüggését mutatja ki, hanem kimutatja azt is, hogy a különbségek nagysága tekintetében is összefüggés létezik. Ha például kimutatjuk azt, hogy a népesség vándormozgalma azon helyek felé irányul, hol a munkabér magasabb, hogy tehát összefüggés van munkabér és vándorlási hajlam közt, ezzel a különbségeket felhasználtuk tudományos következtetésre. Bizonyosságunk azonban sokat nyer erőben, ha azt észleljük, hogy a vándormozgalom nagysága és a munkabér különbözősége közt is létezik összefüggés, hogy tehát minél nagyobb az eltérés két hely munkabére közt, annál élénkebb a vándorlási mozgalom. Vagy egy más példával élve, ha azt találtuk, hogy a maga-

sabb korban állók halandósága a téli hónapokban magasabb, mint a nyáriakban, ezzel összefüggést állapítottunk meg a hideg és halandóság közt. Ha ezenfelül sikerül kimutatni, hogy kivételesen hideg teleken, illetve a telek kivételesen hideg hónapjaiban kivételesen nagy az öregebbek halandósága, viszont ellenben enyhe teleken, enyhe téli hónapokban kisebb e halandóság: az összefüggést sokkal világosabbá tettük, nagyobb bizonyító erővel ruháztuk fel. A mennyiségek párhuzamos változása a legbiztosabb jele az összefüggés felforgásának. E következtetési módot nevezik a párhuzamos változások módszerének, mely természeténél fogva legsajátosabb módszere a statisztikai következtetésnek.

A statisztika tehát tudományos igazságokra vezet az által, hogy különbségeket állapít meg az észlelt összességek közt s e különbségeket más tekintetben mutatkozó különbségekkel vetvén egybe, az összefüggést köztük kideríti. A statisztika ilykép lehetségessé teszi az inductio alkalmazását a sokaságra és ebben rejlik módszertani jelentősége. Mert a következtetés levonásának módja már nem valami különös statisztikai művelet, hanem a logikának alkalmazása, nevezetesen inductiv következtetés: az inductio azon nemeinek alkalmazása, melyek nem statisztikai anyagnál is érvényesíthetők. A különbözetekekből és a mennyiségek együttjáró változásaiból vezethet le általános tételeket az inductio, ha a különbözetekek, illetve változások nem statisztikai úton állapítottak is meg. De mert e különbségek és az együttjáró változások az összeségek életében sokszor másképp mint számlálás által nem állapíthatók meg: a statisztika igenis elsőrendű szolgálatot tesz a tudományoknak, mikor az inductio előfeltételeit megteremti.

A statisztika viszonya a társadalmi tudományokhoz. A statisztika szerepe az emberi tudás különböző tárgyai körül lényegileg egynemű. A statisztika ugyanazon természetű szolgálatot teszi a természet világának megismerésénél, mint az emberre vonatkozó ismereteinknél: különbség csak e szolgálat nagyságában, fontosságában lehet, de nem annak jellegében. Itt is, ott is kettős irányban mozditja elő a statisztika tudásunkat: u. m. egyfelől megismerteti velünk az összességeket azok számlálásán nyugvó észlelése és leírása által, másfelől lehetségessé teszi ez alapon az állandó összefüggések, tehát a tudományos igazságok felkutatását. A szolgálat fontossága azonban attól függ, hogy az összességek megszámlálása mennyire szükséges ismeretkörüünk bővítésére.

Am a társadalomra vonatkozó tudásunk szempontjából a statisztika jelentősége kétségkívül nagyobb, mint akár az egyes emberre, akár az emberen kívül álló természetre vonatkozó tudás szempontjából. Nagyobb a jelentősége azért, mert a társadalom maga nem egyéb, mint egy nagyon bonyolult

összetételű sokaság. Áttekintésére, tanulmányozására nélkülözhetetlen a mennyiségek ismerete, melyet a statisztika nyújt.

Kétségbevonhatatlan általános igazság az, hogy a különbségek, melyek az egy fogalom alá tartozó létezők közt fennállanak, annál nagyobbak, minél összetettebbek ezek. A szervesen világtól a szerves lényeken át az emberig haladva, mindig azt látjuk, hogy a különbség egyes és egyes közt nagyobb lesz, a mint fölfelé haladunk a sorban. A testi különbségekhez hozzájárul az állatvilágban a szellemi élet különbözősége, a mely különbözőség az embernél éri el tetőpontját. A vad ember és a modern polgárosultság csúcspontját képviselő nemzetek szellemileg legfejlettebb egyedei közt az úr szinte megmérhetetlen.

A különbségek eme növekedéséből következik az, hogy minél feljebb emelkedünk a létezők világának tanulmányozásában, annál inkább reászorulunk a különbségek tekintetbe vételére s annyiival fontosabb azoknak kellő kiderítése. A legyszerűbb növényfaj alapos megismerésére elég egy példány megvizsgálása, mert ebből következtetni lehet a többire. Ellenben ugyancsak téves fogalmakat nyerne az egész lófajról az, ki csak egy angol telivér tulajdonságait ismeri. S az emberi nemnél, az emberi társadalom tagjainál még nagyobb képtelenség volna, ha egy ember után akarná valaki megismerni az egész nemet.

Miután azonban viszont arra sem vagyunk képesek, hogy a társadalmat alkotó minden egyest és annak összes életviszonyait nyilvántartsuk s ez úton jussunk tanulságokhoz: a megismerés oly módjára szorulunk, mely az egyenlőket egybefoglalja és megszámlálásuk által áttekinthetővé teszi azt a végtelen változatosságot, melyet a társadalom felmutat. Az a megismerési mód, mely képesít bennünket arra, hogy minőségileg és mennyiségileg exact képet nyerjünk a társadalomról, a statisztika.

A statisztika e célra a társadalmat, illetve az emberi társadalom egyes alakjait és részeit átkutatja és leírja olykép, hogy a bennünket érdeklő különbségek tekintetében összeszámlálja az egyeseket. Tehát megoldassa azt, hogy pl. mennyi a férfi, mennyi a nő, mennyi a gyermek, a felnőtt, az öreg, mennyi a szegény, mennyi a gazdag, mennyi a földművelő, az iparos, a kereskedő, stb.

De a társadalom megismerésére nemcsak az azt alkotó tagok különböző osztályait vehetjük számba, hanem az emberek cselekvéseit is alá lehet vetni a számszerű vizsgálatnak. Ezt tesszük, mikor pl. a büntetendő cselekményeket, a házasságkötéseket, a vándorlásokat, öngyilkosságokat s így tovább a végtelenségig — összeszámlálás által nyilvántartjuk.

Ugyancsak a társadalom életének megismerésére tovább mehetünk abban az irányban, hogy a cselekvényeken kívül

az azok által létrehozott eredményeket is számbaveszszük. Ide tartozik pl. az előállított gazdasági javak, vagy a nemzetközi forgalom tárgyait képező árúk nyilvántartása, a gyűjtogatás vagy lopás okozta károk, a szellemi munka eredményeinek, pl. a könyveknek, értekezéseknek, stb. összeírása.

A társadalomnak és életének ily módon való leírása képesít bennünket az adott időpontban létező állapot megismerésére. Ha e kutatásnál a társadalom, a nemzet egyes részeit, pl. egy országrész vagy megye lakosságát összehasonlítjuk a másikkal: nyomára jövünk oly eltéréseknek, a melyek jellemzik ama részek közt létező különbségeket és megismertetik velünk az egyes vidékek sajátos viszonyait. Nemzetek, illetve társadalmak összehasonlítása pedig továbbfejleszti ismereteinket abban az irányban, hogy a különbségeket nemzet és nemzet, társadalom és társadalom élete közt feltárják.

Ha nemcsak egy adott időpontban észlelünk, hanem egymásután több időpontban, vagy éppen állandóan nyomára jövünk annak a változásnak, melyen időközben a társadalom keresztülment. Ismereteink tehát kiegészítést nyernek a fejlődés — előre vagy visszafejlődés — megismerése által. A mennyiben ez alkalommal kisebb részek eltérő fejlődését tudjuk megfigyelni, a létező és létezett különbségek összevetésére nyílik alkalmunk. Nemzetek fejlődésének egybeazonlítása pedig a nemzetek sorsának, erősödésének vagy gyengülésének megmérését teszi lehetségessé.

A társadalmi statisztika tehát megfigyeléseit a társadalomnak állapotára és életére, multjára és jelenére egyaránt kiterjeszti. Mint az emberiségnek s annak egyes részeinek helyzetét és fejlődését a számlálás által tüzetesen leíró ismeretkör, a társadalmi statisztika az embercsoportok jólétének és balsorsának pontos megmérője, nemzetek haladásának, megállásának vagy hanyatlásának valóságos mérőeszköze. Mint az idő folyását az órával, a meleg hullámozását a hőmérővel állapítjuk meg, akkép a statisztikával mérjük a társadalom, a nemzetek életerőinek legkülönbözőbb nyilvánulásait: a statisztika ezért a társadalom s a nemzetek valóságos erőmérője.

S miután a társadalom megismerésének pótolhatlan eszköze a statisztika, csak természetes, hogy azon mértékben, a mint a műveltség haladásával növekszik a társadalmakban az önismeret fontosságának tudata: azon mértékben emelkedik a statisztika jelentősége. Minél magasabb valamely nép társadalmi életének fejlettsége, minél általánosabban és mélyebben áthatja a társadalom összes tagjait annak az igazságnak meggyőző ereje, hogy az egyes jóléte az összesség jólététől függ, minél inkább öntudatossá válik az állam szervező és vezető működése szemben a társadalommal, melynek egységet ad: annyival nagyobb ápolásban részesül a társa-

dalmi statisztika s annnyival több áldozatot fordítanak annak teljessé és tökéletessé tételére. A társadalmi statisztika állapota ekként valóságos fokmérője lesz az egyes nemzetek ismeretre törekvésének s ezzel azok culturalis fejlettségének.

A társadalom megismertetése, leírása körül tett szolgálat már magában óriási fontosságú, sőt önzélul is tekinthető, de egyuttal eszköz az a társadalmi tudományok gyarapítására. A mennyiben a tudomány fent adott fogalmához hűvek maradvá, állandó összefüggések megállapítását, az ok és okozat viszonyának kiderítését, a természettudományokban használt értelemben vett törvények felállítását tekintjük a tudomány köréhez tartozónak, a társadalmi statisztika, mint minden egyéb statisztika, még nem tudomány ugyan; de igenis előfeltétele a tudománynak, anyagszolgáltatója annak, mely lehetőségessé teszi az inductio alkalmazását és így az általános igazságok feltalálását. Nem kell egyebet tenni, mint a statisztika által kimutatott állapotokat és változásokat egybevetni más jelenségek változásaival s ez egybevetésekből a logika által előírt eljárással következtetéseket levonni. E tekintetben a társadalmi statisztika s a statisztikának egyéb tárgyakra alkalmazása közt semmiféle különbség nincs.

A mennyiben tehát a társadalmi tudományok egyáltalában reászorulnak az inductióra s annak lehetősége a társadalom változatos életviszonyainak pontos és áttekinthető ismeretétől függ, a statisztika nélkülözhetetlen a tudomány céljaira. Ha tehát nincsenek még általános igazságok, melyekből csak levonni és alkalmazni kell a tételt az egyes jelenségekre és ha nem lehet a megfigyelés alá vetendő dolgot, jelenséget úgy elzárni a zavaró tényezők befolyása alól, mint azt a vegyész a bura alatt teszi: akkor szükség van a társadalmi élet tudományában statisztikára.

A társadalomnak sokaság-jellege, t. i. az a körülmény, hogy a társadalom oly magasabb egész, mely nagyszámú és egymástól igen sok tekintetben elütő egyesekből van össze-téve, oka annak, hogy a társadalmi jelenségek közt létező összefüggések, a társadalmi élet törvényeinek kikutatására a társadalom elemeinek, azok életének, cselekedeteinek, stb. összeszámlálása szükséges. Minél teljesebb az anyag, melyet a statisztika nyújt, minél több ismertető jel szerint csoportosíthatók a társadalomban együttélő egyesek, minél többjét szám-láljuk össze a társadalom életjelenségeinek, az emberek cse-lekedeteinek és azok által létrehozott eredményeknek: annál több alkalom nyílik az összefüggések megállapítására s így tudományos igazságok kiderítésére. A meteorológiában a föld levegőkörében végbemenő jelenségeknek természettörvények-kei való magyarázására nem elég néhány észlelő állomás, sőt azoknak az egész föld kerektségére való kiterjesztése sem, hanem szükséges különböző magasságokban, a légkör külön-

böző rétegeiben végbemenő megfigyelés is, mint azt ép legujabban hegyek csúcsain, álló és mozgó léggömbökön, sőt a felhők segélyül vételével is gyakorolják. Hasonlókép a társadalomra vonatkozó tudományok haladása is attól függ, hogy a társadalom statisztikai megfigyelése minél több, a mennyire lehet, minden irányban állandóan történjék, hogy így megadjuk az inductiv okoskodásnak a lehetőségét, hogy a társadalmi életben létező logkülönbözőbb összefüggéseknek nyomára jöhessen. E lehetőség az észlelés tárgyainak kiterjesztésével fokozott arányban emelkedik. Az emberi társadalomra vonatkozó tudományok újabb fellendülésével, melynek ép napjaink a tanúi, óriási kiterjedést vesz a statisztika tudományos célokra való kiaknázása. A kölcsönhatást, mely egyrészt a társadalmi statisztika fejlettsége, másrészt a társadalmi tudományok művelése közt fennáll, lehetetlen félreismeri. A társadalmi tudományok terén vezető nemzetek azok, melyek a statisztika módszertani szolgálatait a legtöbbször becsülik s a legnagyobb erőfeszítéseket teszik a társadalmi statisztika kiépítése körül. Laplace-nak Quetelet által nagy műve jeliséjévé tett ama szavai: »Alkalmazzuk a politika és erkölcsi tudományokban a megfigyelés és számítás módszerét, mely oly nagy szolgálatokat tett nekünk a természettudományokban,« nem hangzottak el a pusztában, korunk teljes mértékben megfogadta azokat, a társadalmi statisztika ma már a komoly államférfiak mindennapi kenyerévé lett, a tudomány emberei pedig benne látják azt az eszközt, melynek segélyével a jövő nemzedékek szilárd alapokra fogják fektetni a társadalmi tudományok ma még oly ingatakat épületét.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

VIDÉKI VÁROSAINK HELYZETE.

Minden fejlődés története igazolja, hogy a legnagyobb ügyek felé csak akkor fordul a közfigyelem, mikor már azok nagy jelentőségre, országos fontosságra emelkedtek, nem pedig akkor, midőn azok keletkezöben vannak. A közkérdések fejlődési folyamata pedig csak *történeti értékkel* bír azon stadiumban, mikor annak megoldása az állami és társadalmi tevékenység és közbelépés tárgyát képezi.

S a mikor már olyan *bevégezett ténynyel* állanak szemben melyet a megoldás alapjául el kell fogadni, vagyis az önmagától megnőtt oly állapotot kell kiindulási pontul venni, melyre behatással nem voltak s melynek irányítására befolyást nem gyakoroltak.

A gyakorlati megoldás nehézségeit pedig épen az a körülmény idézi elő, hogy adott viszonyokkal, évek során át a köztudatba átment felfogással, a legkisebb részekre ható makacs szokásokkal kell megbirkózni.

Kimélni s figyelembe kell venni hosszú időn át kifejlett valódi s képzelt érdekeket, traditiókat, melyeket szentesítvén a mindent jóvá tevő idő — tőlük megválni nem óhajtanak.

Meg kell sinleni a nem egy tekintetben ferde fejlődési irányt, csak azért, mert *megvan*, mert tényleges *coefficiens*, mely érezteti hatását a megoldásnál.

S miként a fejlődés évek hosszú sorának történelmi ki nyomata, annak szabályozása vagy határozott, öntudatos útra való terelése ugyancsak évek hosszú sorának következetes tevékenységét igényli. És éppen az egyik legjelentősebb akadály a nagy kérdések megoldásának, hogy azok egy-egy, habár nagy actióval nem oldhatók meg, hanem a czéltudatos actiók egész sorozatát követelik, melyekre azonban talán a modern kor, a maga váltakozó eszmeáramlatával, időnként fellépő új korkérdéseivel, a parlamentarismus politikai rendszerének esélyeivel s a tehetségek és emberek gyors felemésztésével — nem épen kedvező vagy legalább nem nagyon biztató a megoldás programmszerű, stagnatió vagy visszaesés nélkül való munkájához.

Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« sociologiai szakosztályának 1896. évi február hó 25-én tartott ülésében.

Egyszerű feltenni utólag, hogy könnyű leendett volna egy közkérdés megoldása, ha idejében észreveszik, t. i. addig, még mielőtt *közkérdéssé* lett. Az ilyen utólagos bölcselkedés naivitása természetesen nem egyezik meg a dolgok emberit, tehát természetes fejlődési rendjével, mert minden dolog iránti érdeklődés lépést tart annak tér- s időbeli jelentősége arányaival, jellegével.

A *vidéki városok* kérdésére bizonyára alkalmazható mindez, mert hogy a vidéki városok *kérdése* megvan vagy legalább symptomatikus jelenségek reá vallanak, hogy mihamar meglesz — erős meggyőződésünk, melyet a vidéki városok negyedszázados fejlődésének eseményei és jelen helyzetük igazolnak.

A lefolyt negyedszázad alatt nem igen vette a közfigyelmet igénybe s nem képezte sem az állami, sem a társadalmi tövékenységnek nagy gondját, hogy az a csomó vidéki város miként fejlődik, miként állanak rendelkezésre a további emelkedés eszközei.

El voltunk foglalva székes fővárosunkkal. Nagy nemzeti és politikai érdek, az el nem ítélhető nemzeti hiúság is mindenekelőtt egy nagy virágzó főváros megalkotását kívánta. Eleven vérmességgel, rózsás kedélylyel áldoztunk a főváros érdekében, alkottunk intézményeket s fordítottunk reá milliókat. S jóleső öntelt hazafisággal mérlegeltük Budapest és Bécsset s büszkéek voltunk s vagyunk arra, ez összehasonlítás eredményeképp eldicsekedhettünk, hogy ez és ez az intézményünk van, hogy Bécs csak ez és ezen intézménnyel különb, hogy a főváros népessége rohamosan emelkedik.

Hogy mindinkább kezdünk a »világvárosok« kategóriájába tartozni.

S jól esik a székes fővárosi statisztikai hivatal tudós igazgatójának elmondani (Budapest fővárosa az 1891-ik évben. II-ik kötet), hogy szép fővárosunk immár a *tizenegyedik* helyet foglalja el, holott tíz évvel előbb a *tizenegyedik* helyen állott.

A vidéki városok fejlődéséről természetesen ekkora mérvben nem történhetett s nem is történt gondoskodás. Azok haladtak a maguk útján úgy a hogy birtak s úgyszólván az egy *Szeged* városa is csak egy nagy katasztrófa révén jutott a nagyobb mérvű állami s társadalmi támogatás birtokába. No meg a vidéki városok kategóriájába nem sorozható *Fiume*. A többi vidéki város magára volt s van hagyatva s ha részesült netán a központi kormány valamely, bizonyára megfelelő helyi ellenértékű, támogatásában, ezt nem közvetlenül az illető város, hanem az ország érdeke követelte vagy folyó-mánya volt azon rendszernélküli, a systematikus és organikus fejlesztés minden hijával bíró eljárásnak, mely hivatalok, közintézmények elhelyezése körül a vidéki városok

között előidézett verseny — sokban egy kis modern concurrence deloyale — szükségképi folyománya volt.

Nem csoda tehát, ha mind szembeötlőbbé vált a főváros és vidéki városok közötti különbség. Hisz egyfelől itt látjuk a nagyarányú emelkedésben levő székes fővárost, amott a fejlődés útján csak lassan haladó vidéki várost, mely a városiasság jellegével s követelményeivel nem bír, mely csak ügygyel-bajjal, saját polgárainak enormis megterhelésével ideig-óráig bírja csak azon positiót fentartani, hogy legalább saját közvetlen környékének legyen valamelyes központja.

Nálunk nincs átmenet, nincs fokozatosság a városi rendszerben. Igazi vidéki városunk — a külföld hason városaihoz mérten — nincs. Már maga a lakosság száma mutatja ezt.

Az 506.384 főnyi lakossággal bíró székes főváros után mindjárt egy 85.569 lélekkel bíró vidéki város, *Szeged* következik, majd *Szabadka* 72.737, *Debreczen* 56.940, *Hódmező-Vásárhely* 55.475 (Pozsony 52.411, Arad 42.052) lakossal. S ha legalább ez a lélekszám mind városi volna, de hát nem szabad áltatni magunkat ezzel, mert a felsorolt számokban benne van Szegednek 141.875, Szabadkának 166.077, Debreczennek 166.572, H.-M.-Vásárhelynek 132.260 kat. hold rendkívüli nagy területén levő tanyáin, pusztáin, szállásain lakó, de közigazgatásilag az illető városokhoz tartozó népessége.

S maga az országos statisztikai hivatal (Új foly., II. köt. A nép. foglalk.) mondja, hogy valóságos »földműves városoknak« tekinthetők H.-M.-Vásárhely, Szabadka, Szeged, Zombor, Versecz, mert e városokban a lakosságnak több mint fele foglalkozik földműveléssel, részben szőlőműveléssel, illetve ezen őstermelési foglalkozások terhére él.

Könnyen feltehetjük tehát, hogy a főváros s a közvetlen utána következő város lakossága legjobb esetben úgy aránylik, mint egy a tizhez.

Ez arány sokkal kedvezőbb már *Ausztriában* is. *Bécs*et 1,364,548 főnyi lakossal mindjárt *Prága* követi 182.530 lélekkel. De ha figyelembe vesszük, hogy az utolsó (1890.) népszámlálás alkalmával a 123²⁷ m² és 525.220 lélekkel bíró előhelyek (Vororte) is beszámítvák Nagy-Bécs (Gross-Wien) lakosságába s a régi Bécsre tulajdonképen csak 839.328 főnyi lakosság esik (Oest. Statistik, Band XXXII. Heft 1.), állításunk igazolva van, mert szerény nézetünk szerint a nagyvárosi közigazgatási és pénzügyi vagy sokban talán hiúsági érdekek kielégítésére szolgáló *formaszerű* nagyobbitás csak képzeletbeli növekvés, a miként p. o. Uj-Pestnek emlegetett idecsatolása városias jellegben nem, csak népszámban gyarapítaná Budapestet.

Ha tehát a régi Bécs 839.328 főnyi lakosságával állítjuk a hasonlítás élére s látjuk, hogy *Prágának* 182.530,

Triesztnak 157.466, *Lembergnek* 127.943, *Grácznak* 112.069, *Brünnnek* 94.462 főnyi lakosa van: akkor a nálunknál kedvezőbb arány igazolva van, különösen ha hozzávésszük, hogy p. o. *Prágával* szoros összefüggésben levő *Königliche Weinberge*-nek 135.363 főnyi lakosa van.

Nem kívánunk a részletekbe hatolni s így csak még azt említhetjük meg, hogy a Németbirodalomnak 26 városa van olyan, melyekben a népesség a százezer főt meghaladja.

S íme nekünk a székes fővároson kívül nincs a 24 sz. kir. és önálló törvényhatósági jelleggel bíró és 106 rend. tan. város között egy sem, mely százezer lakossal bírna vagy csak azt megközelítené is (a külterületi lakosságot nem számítva).

Nem lehet szemet hűnyni a történelmi fejlődés századokra visszamenő alakulási processusa előtt. Ausztria vagy Németország a maga sajátos tartományi önálló életével s korszakokra terjedő szétszakadozottságával előidéztek a városi rendszernek korai kifejlését, szóval a mienktől teljesen eltérő viszonyai szükségképen megteremtették a városokat.

A magyarság nem volt városalkotó nép, hogy azzá legyen, ezt csak most várhatjuk, hisz a tulajdonképeni városi elemek magvát nálunk — a mint köztudomású — nem is a magyarság képezte.

A városi fejlődés tehát itt nem is lehetett oly arányú, mint Ausztriában vagy Németországban s általában a nyugaton. Nálunk csak a *földrajzi* pontok voltak s mondhatjuk vannak ma is megadva ahhoz, hogy virágzó városok fejlődjenek, melyek jelentőségét nemzeti, culturalis és anyagi szempontból kiemelni ma már felesleges is.

Csakhogy azon gondoskodással, törekvésekkel, melyek eddigelé a vidéki városok iránt nyilvánultak, azt a nagy célzt, melyhez fogható egyetemes nemzeti érdek alig van, elérni nem fogjuk.

A vidéki városok fejlődésével a közvéleménynek tisztában kell lenni. S nem szabad magunkat ámitani azzal a kellemetes vérmességgel, melylyel hazánk általános fejlődését az utolsó negyedszázad alatt nézzük.

Ez a fejlődés a nemzeti életnyilvánulás majd minden ágában extensív volt. Az a rohamos, kapkodásszerű fejlődés, mely szegyelte a nagy elmaradottságot s jóhiszeműségével talán rövid pár évtized alatt akarta helyrehozni azt, a mihez más nemzeteknek is sok, igen sok évtizedre volt szüksége.

A vidéki városok *népességének* kétségtelen gyarapodása, a statisztikai számcsoportosítás, kedves illúzióban ringatja a közvéleményt e városok fejlődése tekintetében. Egy új megye- vagy városháza, egy új középület s főként a vidéki városok quasi betegségi hajlamát képező új *kaszárnya* megnyitása, a régi házak külsejének olcsó modernizálása, a járdák

kissé jobbkarba helyezése: örömteli önteltségbe hozza a localpatriotismust s nyakig benn levén az úgynevezett »haldásban«, kormány, parlament, közigazgatás, sajtó és közvélemény a vidéki városok »emelkedéséről« ábrándozik akkor, midőn a 24 szabad királyi és 106 rendezett tanácsú, tehát 130 város közül 22-ben van gázvilágítás, 11-ben villamos áramfejlesztő telep, talán 8—10 városban vízvezeték s talán ennnyiben sem csatornázás és csak 8 vidéki városban közuti vasut.

Ez tehát az a nagy »fejlődés«, melyre büszkék vagyunk. Több mint száz vidéki város nélkülözi a rendes világítás, vízellátás, csatornázás és modern közlekedés eszközeit, a városiasság legjellemzetesebb karakterisztikonját. De hát ha csak ez volna még a panaszokra okot szolgáltató alkalom!

Azzal, hogy a hazai városok — Budapestet is ideértve — lélekszáma (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam I. köt. 40 l.) a szabad királyi városokban 1850—90-ig, tehát 40 év alatt 98·75⁰/₀, a rendezett tanácsú városoké 50·07 százalékkal emelkedett, jóleső tény, de szerény nézetünk szerint a »fejlődés« mellett nem elsőrangú bizonyíték.

Hisz máskülönbén miként volna megmagyarázható, hogy a rend. tan. városok népessége 1850-től 57-ig, tehát a politikailag, gazdaságilag s társadalmilag nem épen kellemes időszakban, a mikor a városi élet általán nem lehetett valami biztató, a lakosság száma 13·41, ellenben 1869-től 1880-ig, Magyarország rohamos fejlődési korszakában, csak 6·68, az utolsó évtizedben 10·87⁰/₀-kal gyarapodott?!

Vagy mire enged következtetni, hogy az utolsó évtizedben a vidéki népesség 9·29, a rend. tan. városokbeli népesség 10·87⁰/₀-kal gyarapodott, vagyis a szaporodás nem feltűnően különbözik?!

Tény, — hivatalos adatokból — hogy a rend. tan. városok népessége:

Év		Többlet
1850	744.547	—
1857	844.388	99.841
1869	945.524	101.136
1880	1,008.653	63.129
1890	1,118.317	109.664

főre rugott, mely 106 r. tan. város között oszlik meg.

A vidéki sz. kir. városok lélekszáma:

Év		Többlet
1850	513.103	—
1857	601.472	88.369
1869	692.317	90.845
1880	752.271	59.954
1890	839.129	86.858

főre rugott, mely 24 sz. kir. város között oszlott meg.

Absolut számokban tehát a rend. tan. városok népessége erőteljesebben gyarapodott, mint a szabad királyi városoké s ez utóbbiaknak idézett arányszámát csak az növeli, hogy a népességi számcsoport mérlegébe Brénnus kardjaként Budapestet beledobjuk.

A vidéki *szab. kir.* városok közül az 1890. évi népszámlálás szerint *egy* van, melynek népessége a 80.000-et meghaladja (Szeged), 70.000-en felül szintén csak *egy* van (Szabadka).

	1890-ben	1880-ban
60.000-en felül		2 város.
50—60.000 lakos között volt	3 város,	2 »
40—50.000 » » »	2 »	2 »
30—40.000 » » »	4 »	3 »
20—30.000 » » »	8 »	9 »
20.000 aluli lakossal volt	5 »	6 »

A 106 rend. tan. városok közül:

30—32.000 főnyi lakossal bir	5	(Brassó, K.-K.-Félegyháza, Makó, Miskolcz, Szentes).
25—30.000 főnyi lakossal bir	3	
20—25.000 » » »	12	
20.000 alul a többi.		

1880-ban volt:

30—32.000 lakossal	1 város	(Makó 30.063)
25—30.000 »	2 »	(Brassó, Szentes.)
20—25.000 »	9 »	
20.000 alul a többi.		

A 20.000 lakoson felüli rend. tan. városok száma tehát 12-ről 20-ra emelkedett. A szab. kir. és rend. tan. városokat egyítvé téve van:

	1880-ban ¹⁾
80.000 lakoson felül	1
70.000 » »	1
50—60.000 lakossal	3
40—50.000 »	2
30—40.000 »	9
20—30.000 »	23
20.000 alul	91
Összesen	130
	143 város.

A rendszertelenséget jellemzi végül az is, hogy a rend. tan. városok közül 1 volt 1500, 5 volt 2000, 7 volt 3000, 21 volt 5000, 30 volt 10.000 lélekig terjedő népességgel s csak 42 volt ezenfelül (40%).

A lakosság számának szaporodása, ha az ipar, kereskedés állandó jellegű emelkedését bizonyítaná, a kedvező jelül szolgálható bizonyítékok között főhelyre volna tehető.

¹⁾ Földes Béla szerint »Városaink és a városi lakosság életviszonyai«.

Nem szállítjuk le a népesség szaporodásának, a vidéki városok népessége gyarapodásának jelentőségét. Mi, ha nem is kielégítő, de szintén biztató jelnek vesszük, csakhogy erős következtetéseket nem vonunk le, mert mi e jelenségben, mely új állami életünk kifejezése, az ezzel együtt járó általános elrendezkedés, elhelyezkedés megindulását látjuk, mely összes s főképp mezőgazdasági viszonyaink folyamánya. Erre a jelenségre talán elmondhatjuk, hogy egy modern formát nyert népvándorlás, melynek célja, mint az egykori nagy népvándorlásoknak, boldogabb hazát keresni s melynél úgy látszik csak annyit tudunk, hogy a régi foglaltság rosszabb volt s remény élt, hogy az új haza jobb lesz.

De szerény nézetünk szerint a fejlődést bizonyító nagy jelentőséget csak kevésbé tulajdoníthatjuk városaink lélekszámgyarapodásának. Véleményünk szerint a lélekszámgyarapodás extensiv jellegű s oly *esetleges okokra* vezethető vissza, a miknek a városok *organikus* mivoltához csak kevés esetben van köze. S nem tévesztendő szem elől, hogy míg 13·82⁰/₀ *napszámos* van Budapesten, a vidéki városokban, pl. Pécsen 13·76, Sz.-Fejérvárott 14·63, Győrött 18·20, Komárom 14·13, Baja 24·93, Szabadka 25·09, Ujvidék 24·16, Zombor 25·94, H.-M.-Vásárhely 21·71, Szeged 19·93, Arad 16·79⁰/₀.

Általában nálunk a városok lélekszámgyarapodása a természetszerű belgyarapodáson kívül az anyagi jólét, a fejlődő ipar s kereskedelem ritkább esetekben vezethető vissza, hanem igenis olyan külső körülményekre, mint a folyton szaporodó állami, vasuti s önkormányzati hivatalok rengeteg emelkedésére s a szaporodó iskolákra, melyek a vidéki népességet ideig-óráig beuntartják, mert az oktatás szükségéről a nép legalsó rétegeiben is mind erősebb meggyőződés ver gyökeret. A szaporodás oka tehát nem önmagából, nem a kereskedelem és ipar, a megélhetési s kereseti forrás bőségéből ered, mint a fővárosban, hanem legnagyobb részt abból, hogy a hivatalok szaporodtak, tehát oly ok okozatai, melyek nyomban elvesztik jelentőségüket, ha elviszik az *okot*: a hivatalokat.

A megyei s városi hivatalok, törvényszékek, járásbíróságok, kir. táblák, pénzügyigazgatóságok, vasuti, erdészeti, pénzügyi hivatalnokok nagy serege az, a mi kedvezővé teszi a népesedési mérleget. A hol ez okok nem forognak fenn, a szaporodás nem mutatkozik arányosan. Ott van Arad, Kassa, M.-Vásárhely, Nagyvárad, Pécs, Szabadka, Szeged, Deés, Déva, Kaposvár, Losonc, M.-Sziget, Miskolc, Nyitra, Szombathely, Vajda-Hunyad, Zólyom a nagy szaporodási aránnyal. Vajjon ezen városok közül hányszor lehet lélekszáma nagy gyarapodását annak a *véletlennek*, hogy vasuti állomások, műhelyek, raktárak, üzletvezetőségek, kir. táblák, pénzügyigazgatóságok, stb. hivatalok odatétettek?!

A lélekszám emelkedése tehát a városok *belterjes* fejlődése mellett nem elsőrangú bizonyíték. Mert köztudomású, hogy a kisipar — a városi népesség jelentékeny része — mindenütt hanyatlott, a kisiparos-osztály elzüllik, vasuti s gyármunkássá lesz. A kereskedés stagnál; nagyipar elenyésző arányokban alapítottatik vidéki városokban, azon erős központosító szellem hatása alatt, mely uralkodik hivatalokban s bureauekban, szellemi és anyagi téren s mely már-már gyakorta olykép mutatkozik, mintha vidéki városok nem, vagy csak annak kedvéért léteznének.

Hézagos volna, ha a vidéki városok népessége viszonyainak érintésénél azon hatást ki nem emelnők, melyet a főváros gyakorol a vidékre. A fővárosi statisztikai hivatal említett művében közölt adatok charakteristikusak erre nézve s szerintünk *ez* jobban is jellemzi a főváros és vidék közötti viszonyt, mint a népesség külterjes szaporodása.

A főváros lakosságának (1890) 52¹/₀-kát szolgáltatta a vidék, tíz évvel előbb csak 46²/₀-kát.

A vidéki sz. kir. városok — a r. t. városokról nincsenek hivatalos adatok — viszonyait nem kevésbé világítja meg az *illetőség* állapota. E városokban illetőséget *nyertek* aránya mindenütt csökken, kivéve Pécs, Temesvár, Pancsova, Selmecz városokat. Az *illetőség* csökkenéséből következtethetünk a bevándorlottak szaporodására. A földműves jellegű városokra vall, hogy Baja, Zombor, Szeged, H.-M.-Vásárhely, Kecskemét, Versecz városokban a helybeli illetőségűek százaléka a 90⁰/₀-ot meghaladja, 70—80⁰/₀ között van Ujvidék, Nagyvárad, Debreczen, Szatmár, Arad, Temesvár, Pancsova, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Komárom. A fővárost megközelítő arány van Pozsonyban 43⁹⁰/₀, Sopron 58⁴⁶/₀, Kassa 49⁷³/₀, Győr 66⁹⁵/₀, Pécs 67¹¹/₀.

A helybeli *születésűek* a népesség 90⁰/₀-kát meghaladják H.-M.-Vásárhely, Kassán 41, Temesvár 42, Nagyvárad 43, Pécs 45, Győr 46, Kolozsvár, Pozsony 47, Kecskemét 86, Szeged 80, Szabadka 78, Zombor 75.

Az ország megyéi hatalmas arányokban szolgáltatják népadójukat a székes fővárosnak. A fővárosi lakosság 87⁰/₀-a Pest, 4⁰/₀ Fejér, 24⁰/₀ Nyitra, 22⁰/₀ Veszprém, 18⁰/₀ Komárom, 13⁰/₀ Pozsony, 14⁰/₀ Tolna, 14⁰/₀ Bács-Bodrog, 13⁰/₀ Nógrád, 12⁰/₀ Vas, 11⁰/₀ Győr, 11⁰/₀ Heves, 10⁰/₀ Szepes vármegyei. S a vidéki városokat jellemzi az említett munka (16. lap) azon kijelentése, hogy »még a távoli iparos és művelődési központok is tekintélyes néptömegeket küldenek a fővárosba és különösen Miskolcz, Pozsony és Kassa nagy néptömeggel járulnak hozzá a főváros lakosságának gyarapításához«.

És azok számára, kik a népszaporodás rózsás szem-

üvegén át nézik a vidéki városokat, ott vannak a főv. stat. hivatalnak adatai, melyek szerint:

	Budapestre ment	lakosság 1890-ben (az orsz. stat. hiv. adat. szerint)	száma	szaporodása	%-ban
Székes-Fejérvár . . .	3.730	27.548	1.936	7 ⁵⁶ / ₁₀₀	»
Miskolcz	1.602	30.408	6.089	25 ⁰⁴ / ₁₀₀	»
Kecskemét	2.488	48.493	3.606	8 ⁰³ / ₁₀₀	»
Pozsony	2.609	52.411	4.405	9 ¹⁸ / ₁₀₀	»
Kassa	1.192	28.884	2.787	10 ⁶⁹ / ₁₀₀	»
Nagyvárad	1.344	38.557	7.233	23 ⁰⁹ / ₁₀₀	»
Arad	1.363	42.052	6.496	18 ²⁷ / ₁₀₀	»
Sopron	873	27.213	3.991	17 ¹⁹ / ₁₀₀	»
Temesvár	1.204	39.884	6.190	18 ³⁷ / ₁₀₀	»
Pécs	1.026	34.067	5.365	18 ⁶⁹ / ₁₀₀	»
Kolozsvár	807	32.756	2.833	9 ⁴⁷ / ₁₀₀	»
Szeged	1.841	85.569	11.894	16 ¹⁴ / ₁₀₀	»
Félegyháza	651	30.326	6.414	26 ⁸² / ₁₀₀	»
Debreczen	1.011	56.940	5.818	11 ³⁸ / ₁₀₀	»
Szentcs	459	30.791	2.079	7 ²⁴ / ₁₀₀	»
Szabadka	840	72.737	11.370	18 ⁵³ / ₁₀₀	»
Makó	350	32.663	2.600	8 ⁶⁵ / ₁₀₀	»
Brassó	218	30.739	1.155	3 ⁹⁰ / ₁₀₀	»
H.-M.-Vásárhely . .	361	55.475	3.051	5 ⁸² / ₁₀₀	»

lakost szolgáltatott Budapestnek és a lakosság 60–70%-át férfiak képezik s a bevándorlási intensitás emelkedése köz-tudomású.

Az orsz. statisztikai hivatal constatalván e nagy hatást, maga is mondja, hogy »Budapesttől le egészen Ujvidékig s föl egészen Pozsonyig nincsen egyetlen igazán emelkedő város; Baja évtizedek óta nem gyarapodik, Vác alig, Komárom hanyatlik, Győr — a mely különben nem is fekszik közvetlenül a nagy Dunánál — csak gyenge népszaporodást mutat. Sőt Pozsony fejlődése is csak lassú, mit azonban már nem Budapest, hanem Bécs hatásának tulajdoníthatunk.« (Stat. Közl. Új folyam I. 65). Es ehhez magunk részéről még hozzátoldhatjuk, hogy ha hazánkon annak közepén nyugatról keletre egy képzeletbeli vonalat húzunk, ennek északi oldalán majd országunk felében csak két várost — Pozsonyt és Miskolczot — találunk, melynek lakossága a harminczezret meghaladja, illetve eléri.

Azon *megyék*re, melyek központját képezik az illető sz. kir. városok, nyilvánuló felszívó hatást láthatunk azon számokban, melyek mutatják az *azon* megyebeli illetőségűek emelkedő arányát, bár néhol az emelkedés igen csekély (Pécs, Szeged, Nagyvárad, Debreczen, Temesvár), sőt néhol (H.-M.-Vásárhely, Pancsova, Selmecz) visszaesés van.

Nagyobb emelkedés nyilatkozik azonban a legtöbbször. A *más* megyebeliek számánál hasonlólt constatalhatunk. A más megyebeli illetőségűek aránya a legnagyobb Kassán (a hivatalnok-városban) 28⁴³/₁₀₀, Pozsonyban 19⁸⁹/₁₀₀, Kolozsvárott 17⁶⁷/₁₀₀,

Győrött 16·78, Temesvárott 15·33⁰/₀, Pécsen 14·26⁰/₀, Aradon 13·93⁰/₀, Nagyváradon 12·99, Sopron 12·71. — *Fogyott* a más megyében illetőséggel bírók száma H.-M.-Vásárhelytől, Temesvárott, Szabadkán, csekély emelkedés van Pécs, Zombor, H.-M.-Vásárhely, Debreczen, Versecz, Pancsova, Selmecz városokban.

Születési hely szerint a *más* megyebeliek a lakosságnak Kolozsvártt 37·07, Kassán 34·85, Nagyváradon 34·18, Temesvárott 34·18, Aradon 32·65⁰/₀-ra, míg Zombor 4·33, Kecskemét 4·84, Szabadka 5·51, H.-M.-Vásárhelyen 7·22 százalékra rugtak.

Osztók illetőségű legtöbb van Pozsonyban, 15·02, Sopronban 7·15, Pécsen 6·18, Kassán 6·02, Temesvárott 2·63, Komárom 1·98, Győrött 1·68⁰/₀. A többi városokban az egy százalékot sem éri el, valamint a *más* külföldiek száma sem egyetlen egy városban az egy százalékot.

Az újabb fejleményekhez képest csak történelmi jelentőséget tulajdonítunk a szabad királyi városi jellegnek, mert akárhány rend. tan. városunk van, mely városi jellegre, népességre, ipari, kereskedelmi s kulturális voltára, önjelentőségére nézve meghaladja a szabad királyi várost.

Földes Béla (Városaink és a városi lakosság életviszonyai. Érték. a nemzetgazd. és stat. köréből. 1883.) érinti e kérdést s a *városi* jelleget a törvényhatósági városoknak adná ugyan, de maga is elismeri, hogy ez nem kielégítő.

Es ezért a vidéki városok *közigazgatási* ügye mielőbb s egységesen reformálandó, mert minden gyakorlati indok ellene szól annak, hogy a külön kijelölendő rend. tan. városok a megyével azonos közigazgatási testet képezzenek, holott ma már igen sok rend. tan. város s a megye többi területe között a közigazgatás alapját képező viszony-, helyzet- s érdekezonosság nincs, sőt ellentét van, mert másak az igényei, a törekvései, a szükségletei a városi polgárnak s másak a járási községeknek.

A vidéki városok szabad, saját maga irányított fejlődésének fontos kelléke tehát a közigazgatás rendezése, nagyobb, önállóbb hatáskör (mint most a szab. kir. városoké), annál is inkább, mert az önkormányzati érzék, a nagyobb helyi függetlenségi hajlam a városi polgárság kiképzésével erősebben lüktet és nyilvánul s itt megadva azon feltételek, melyek az autonómiához szükségeltetnek, holott ezeknek ép ellenkezőjét látjuk a vármegyékben.

Az 1886. évi XXII. törvényczikknek a rend. tan. városokra vonatkozó része — minden községet egy kalap alá vonván — tehát nem felelhet meg a kitűzött czélnek. S habár a belügyminiszteriumban ma külön előadói ügyosztálya van a szabad királyi és külön a rend. tan. városoknak, egy helyes rendszeres *városi politika* inaugurálására a belügyminiszteriumban egy külön önálló osztály létesítendő a »városi ügyek«

számára, mely nemcsak városközigazgatási, hanem városfejlesztési teendőket végezne, s mely helyrehozná a szükséges egységet és harmóniát, a mi hiányzik, mert minden közigazgatási ág valósággal úgy jár el, hogy ne tudja azt a bal, a mit a jobb cselekszik.

Általán a mai rendszer teljesen önmagára hagyja a városokat, a mellett, hogy az állami közigazgatás terheit ellenérték nélkül reájuk ruházza. Innen van, hogy a városok legnagyobb része roskadozik az autonomia terhei alatt s a községi (pót-) adó kulcsa tudvalevőleg általában igen magas. 1893. évben a rend. tan. városokban átlag 25, a szab. királyi városokban 38°/_o volt a községi adó. Az átlagnál figyelemre méltóbb az egyes városok szerinti alakulás. Így Szatmárt 82, H.-M.-Vásárhelyen 61, Komáromban 60, Sopronban 59, Győrött 55, Aradon 51, Kolozsvárott 46, Sz.-Fejérvárott, Ujvidéken, Verseczen 45—45, s csak a gazdag Debreczen oly szerencsés, hogy lakosai pótagót nem fizettek. A rend. tan. városok közül az 1886. évi XXII. t.-cz. 130. §-a értelmében ház-, kereset- s földadót, stb. Gyöngyös 86³³/₃₃, Eger 74¹⁵/₁₅, N.-Kanizsa 58³/₃, N.-Becserek 55³¹/₃₁, Szombathely 50, Késmárk 46, Nagy-Károly 45, Rozsnyó 40, Miskolcz 31⁵/₅, Lőcse 35, Nyitra 28, Eperjes, Nyiregyháza 27—27°/_o, stb. pótagóval terhelték, a mibe természetesen nincs beleértve a többi adónemeket terhelő, vagy a belrendőrség s közbiztonság érdekében kivetett adók, ez utóbbit beleszámítva Miskolczon már 47, Egerben 79⁸²/₈₂, Gyöngyösön 95⁰¹/₀₁, Szigeten 29⁰⁰/₀₀, Nyitrán 33, Nyiregyháza 39, N.-Becsereken 62³⁵⁰/₃₅₀-ra emelkedik a községi adó. (Emlékirat az egyenes adó reformja tárgyában.) Az igények korszerűbb közigazgatás iránt a városokban rohamosabban nőnek, a szükséglet közvetlenebb és erőteljesebb, mindenesetre nagyobbak, mint a mily mértékben a városi lakosság teherviselési képessége emelkedik.

Az államot vezető rideg fiscalismus aztán kihat a városok pénzügyi politikájára. S mivel a községi adó közvetlenül ható terhét nem lehet a végtelenig fokozni, az 1886. évi XXII. t.-cz. 132. §-ával bőven élnek a rend. tan. városok s daczára e paragrafus azon rendelkezésének, hogy a megterhelés »az ipar és kereskedelem érdekeinek veszélyeztetése nélkül eszközölhető«, csak közvetve terhelik — épen a kormány jóváhagyásával — a városi népességet mindenféle helyi illetékek, pótfogyasztási adók, helypénzek, kövezetvámokkal, úgy, hogy ma minden város egy-egy formászerű önálló kis vámterületcskét képez, melynek határait a vám- és adóbérlő gondosan őrzi.

Ennek a szerencsétlen pénzügyi politikának — melyre a vázolt viszonyok kényszerítik a vidéki városokat s a felsőbb helyről hiányzó rendszeres és célutudatos városi politika hiánya meg lehetővé teszi — jelentékeny része van a vidéki városok közismert élelmezési és ellátási drágaságában, mert

a környékbeli földmives lakosságot elriasztják, holott népességünk a vidéki városok élelmezésével különben sem nagyon törődik, élelmezési cikkeket rendszeresen nem állít elő, hanem csak esetleg s csak akkor szállítja be a városba, ha más terményeit értékesíti, vagy ha ennek értékesítési viszonyai kedvezőtlenek lévén, készpénzbevételre más forrásból nem számíthat.

A vidéki városoknak pedig egyik legnagyobb rákfeneje az ellátás, a lakás és élelmezés, a rendszertelenségből, esetlegességből folyó drágasága, mely némely tekintetben abszolút számokban sem marad a székes fővárosé mögött, relative pedig drágább az élet igen sok tekintetben, mint a fővárosban, mert a fogyasztás nem oly tömeges, a fogyasztási képesség jelentéktlenebb, a gazdasági egyedek kisebbek.

A házadó-törvény nem illik a mi viszonyainkra. »Házadónknak, különösen pedig a házbéradónak legfőbb baja: annak magassága. Olaszország és Ausztria mellett a mi házadónk ugyanis a legmagasabbak közé tartozik« mondja maga Wekerle volt miniszterelnök, az egyenes adók reformja tárgyában kiadott emlékiratában. S különösen az *általános házbéradó* behozatalának viszonyaink között nem biztos kritériuma a bérbeadott lakások száma. Már előbb említettük, hogy mily elemek képezik a lakosság szaporodási többletét, melylyel az építkezési arányok nem harmonisálnak, a mire a jelenlegi pénzügyminiszter alább említendő törvényjavaslatának indokolásában hivatkozik is. Az általános házbéradó behozatala tehát rendkívüli terhet képez s annak behozatala s az 1883. évi XLIV. t.-cz. 12. §. a) pontja alapján azon furcsa rendelkezése, hogy a házbéradó egyszerre három évre rovatik ki (Emlékirat az egyenes adók reformja tárgyában), sújtja a szegényebb elemekből álló vidéki bérlő lakosságot s példaképen említjük, hogy az általános házbéradónak Miskolczon való behozatala 94.000 frtnyi adóteherrel sújtotta a közönséget.

Es ennek ellenében az új építkezésekre eddig biztosított adómentesség kevés absolute s kevés Budapesthez mérten relative. A vidék 10—12 évi adómentességével szemben a főváros legfontosabb építkezési részein 30 év áll, a mi az építkezések rendkívüli előmozdítója. A vidéket még az is sújtja, hogy az építkezési tőke oly arányú beszerzése, mint a fővárosban, a vidéki gyenge hitelérő mellett majdnem elháríthatlan nehézségekbe ütközik, az építési terület ki nem használható, a mennyiben a vidéki szokások között — s azon körülmény miatt, hogy vízvezeték, csatornázás nincs — emeletes házak kevésbé építtetnek.

S hogy ez nem pessimistikus, hanem való jellemzése a vidéknek, kitűnik a hivatalos statisztikából (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, III. köt.), mely szerint a földszintes lakások Sopronban 76³³, Kassán 78⁵⁴, Győr 84⁶⁹,

Szeged 86⁸⁴, Temesvár 87³⁵, Arad 89¹³, Selmecz- és Bélabányán 89⁵⁴/₀-kát képezik az összes lakásoknak, a többi városokban — a sz. kir. városokat értve — a földszintes lakások mind meghaladják a 90⁰/₀-ot s vannak városaink, hol alig van egyéb, mint földszintes lakás, így Szabadkán 99⁵², Hódmezővásárhelyen 99⁸⁴/₀ volt a földszintes lakások száma.

Ime szintén egy adat a »városias jelleg«-re nézve!

A szűkebb értelemben vett Magyarországon az 1890. évi összeírás constatólt:

fél- és I. emeleten	47.853,	ebből Bpsten	21.384.	marad a vidékre	26.469,
II. emeleten	12.347,	»	»	9.627,	» » » 2.720,
III. »	4.802,	»	»	4.545,	» » » 257,
IV. »	915,	»	»	994 ¹⁾ ,	semmi.

A vidéki városokban emelendő új házak adómentességének kért meghosszabbítását végre valami eredmény kísérte. A m. kir. pénzügyminiszter a képviselőháznak 1896. évi február 15-én a vonatkozó törvényjavaslatot benyújtotta. (A házadótörvények némely intézkedéseinek módosításáról.) A javaslat szerint azon az általános *házbéradó* alá tartozó városokban, melyek legalább 10.000 lakossal bírnak, az eddigi (1875. évi XXIII. t.-cz. 3. §.) 10 és 12 évi adómentesség helyett 12 és 15 évben részesíttetnek, a szerint, a mint eddig be nem épített területen vagy lerombolt építkezések helyébe újból történik az építkezés. Az emelés tehát 2, illetve 3 év. Nem sok, de hát mégis valami, megjegyezvén, hogy az általános házbéradó alá *nem* eső községekben — az eddigi helyzet: a 8 és 10 évi adómentesség — marad érvényben.

A törvényjavaslat sem osztályoz s nem állapít meg főkövetkeztetéseket, a mit a gyakorlati élet megkíván; holott eddig is az volt hátrányos, hogy a vidéki városok tényleges helyzete, jövője s országos fontossága nem mérlegeltetett. Pedig éppen az szükséges, hogy e megkülönböztetés megtétessék. Más az országos érdek szempontjából minden város helyzete s nem is lehet célja egy helyes városi politikának, *minden* vidéki városból országos jelentőségű vidéki központot teremteni. Ezzel az ambícióval 130 vidéki város nem bírhat. Sokban éppen az zavarja a kellő felismerést, hogy a megkülönböztetés hiánya folytalan jogosulatlan remények ébresztettek s ebből folyólag egészen oly céltalan áldozatot hozott számos vidéki város, mely sem anyagi erejével, sem hivatásával s országos közállásával arányában nem áll.

Van önálló törvényhatóságú város (12), hol nincs általános házbéradó, van számos r. t. város, sőt nagyközség is, hol az meg be van hozva.

¹⁾ V. emeletet is ideszámítva.

A vidéki városoknál nem úgy van, mint a fővárosokban, hol *új városrészek* rohamosan keletkeznek. Azoknál, különösen a felvidéki s erdélyrészi városoknál a szükség jobban sarkal a meglevő régi, az új viszonyoknak és követelményeknek meg nem felelő házak lebontására és újak építésére, mint *eddig beépítetlen* területeken való építkezésre; utóbbi leginkább p. o. a vasuti állomáshoz vezető utak mentén szokott történni.

Véleményünk szerint ez a bifurcatio nem bir nagyobb gyakorlati jelentőséggel számos nagyobb, fontosabb vidéki városnál, hol épen — említők — az szükséges, hogy a régi rendezetlen utcák, sikátorok, girbe-gurba közök (felvidéki városok) kiépítése s megszüntetése mielőbb bekövetkezzék. De épen e részeken enormis a telkek, illetve épületek áremelkedése.

S ahhoz, hogy a szóban forgó törvényjavaslat 4. §-a igénybe vehessék, nem nagy valószínűséggel bir, mert vidéken nem állanak milliók csakúgy könnyen rendelkezésre, nincs közmunkatanács, a kisajátítási jogot is esetről-esetre kérni kell a kormánytól, a helyi szükségletek is — mint előbb előadtuk — nem annyira »nagyobb terjedelmű és kiváló fontossággal bíró városrész-rendezések«-et követelnek. Ekkora műveletek meghaladják a vidéki városoknak más, nem kevésbé fontos feladatokkal terhelt anyagi erejét s így az ilyen »nagyobb terjedelmű és kiváló fontossággal bíró városrész-rendezések« az autonóm polgárság — mely jelentékenyebb részében conservatív — beleegyezésével aligha fognak bekövetkezni, mikor ma is igen kevés város bir megállapított végleges utczaszabályozási s városrendezési programmal, ami pedig nélkülözhetlen előfeltétele a fejlődésnek.

No de ha vérmesek lehetnénk is e tekintetben, arra csakugyan absurd dolog volna gondolni, hogy a nagyobb terjedelmű és kiváló fontossággal bíró városrész-rendezések »1899. évi december hó végeig, tehát három év alatt *végrehajtatnak*« és igénybe vehető lesz az addig ott felépült és lakható állapotba helyezett legalább is *egyemeletes* házakra nézve az adómentességnak 18 és 15 évre való felemelése.

Már előbb érintettük, hogy milyen a földszinti házak aránya a vidéki városokban s említettük, miért halad csak lassan az emeletes házak építkezése. Adókedvezmény a helyzet változására csak akkor vezethet célra, ha a *vízvezeték és csatornázás* ügye sürgősen, erélyesen s talán felülről jövő kisérséggel »szelid nyomással« megoldatik, esetleg a szükséges összegek beszerzésére a vidéki városok az állam támogatását igénybe vehetik. S különösen ha lehetővé tétetik, hogy a vidéki nagyobb városokban is a telkek és épületek értékének necsak egyharmada, hanem értéke megfelelő arányáig legyen olcsó kamatú, hosszabb időre szóló törlesztési kölcsön kapható.

Hogy a vidéki városok építkezési aránya tekintetében miként állunk, erre nézve az *adóreformra* vonatkozó iratok kapcsán a pénzügyminiszter által kiadott Egyenesadó-statisztika nagyon jó tanulságot nyújt. A házadókivetés (1890-re) kimutatása alapján a Budapestre kirótt 5,070.301 frt. házadóból levonandó *ideiglenes adómentesség* czimén 1,657.461 frt., vagyis az adóösszeg *egyharmada*, holott p. o. Aradon csak $\frac{1}{5}$, Kásán alig $\frac{1}{7}$, Kecskeméten, Sopronban $\frac{1}{10}$, Debreczenben $\frac{1}{7}$, Győrött $\frac{1}{22}$, Kolozsvárott alig $\frac{1}{6}$, Szatmártt $\frac{1}{20}$, N.-Váradon $\frac{1}{8}$, Pozsonyban $\frac{1}{12}$, Pécssett $\frac{1}{7}$, Sz.-Fejérvárott $\frac{1}{11}$, Temesvárott $\frac{1}{8}$ rész, a mi az új építkezések arányát jellemzi. Csak *Szeged* képez — a már érintett és ismert okoknál fogva — kivételt, mert itt a házaknak 1890-ben még 60%-ka volt ideigl. adómentes.

Az élelmezés, az ellátás drágaságát is igazolnunk kell s itt is csak a hivatalos adatokra támaszkodunk. (Magyar Stat. Közlemények, Új folyam. XI. köt. Mezőgazd. Termelés 1893. és 1894-ben.) E szerint volt 1894-ben a kilogrammonkinti évi közép húsár *Budapest*en:

marhahús	72 kr.
borjúhús	84 »
sertéshús	60 »
juhús	48 »

Ennek ellenében p. o. volt, csak példaképen felhozva:

	Arad	Győr	N.-Kanisza	N.-Várad	Miskolcz
marhahús	61	66	66	56	60
borjúhús	76	—	69	73	59
sertéshús	54	56	51	52	54
juhús	37	37	39	36	39
	N.-Kőrös	Nyitra	Temesvár	Pozsony	
marhahús	50	64	56	90	
borjúhús	70	59	68	76	
sertéshús	52	58	58	67	
juhús	38	40	43	48	

Az abszolút számok sem lényegesen térnek el, de a valódi árat csak akkor tudjuk, ha figyelembe vesszük, hogy Budapestén a hús minősége, annak árusítási módja stb., bőven kiegyenlíti azon különbséget, mely a vidéki városok s az ő árai között fennáll, vagyis a minőségben nyeri meg azt, a mit a vidéken quantumban.

Liszt, fűszerek, cukor, kávé, rizs stb., valamint az összes iparcikkek pedig köztudomású, hogy Budapestén vagy olcsóbbak, mint vidéken, vagy pedig az árak alig térnek el egymástól s így ezeknek számszerű bizonyítása felesleges. Némely baromfifajta olcsóbb a vidéken, de másnak árviszonyai majdnem azonosak.

S mint a Stat. Évkönyv (Új folyam, II. kiadás) igazolja, a maximum sehol sem rug ugyan fel annyira, mint Buda-

pesten, de egyetlen egy vidéki városban sem megy le az ár *alsó határa* annyira, mint ugyancsak Budapesten s ez képezi a közönség legnagyobb contingensénél a különbséget.

Az élelmezés nagyjelentőségű ügye igaz, hogy Budapesten is megoldatlan, de a vidéki városokra nézve is egyik legeminensebb kérdés.

A vidéki városok *kereskedelmi és ipari viszonyai* nem ki-elégítőek. Nagyipar nincs vagy csak igen szórványosan, a kisipar pedig nemcsak a kisipar általános hanyatlását sinyli, hanem specifikus localis bajokét is. A vidéki városok túlnyomó nagy része szőlőtermő vidéken van. A filloxera pusztítása itt annál mélyebb sebet vágott, mert a vidéki városok kisipari lakosságának a szőlő mindenha helyzetét javító bevételi forrást képezett. Most ez megszűnt.

A kisiparos-osztály hanyatlása nagy csapás a vidéki városok fejlődésére, mert ez osztály állandó s relative erős teherviselő osztályát képezte. Ennek helyébe ma kis hordképességű mozgó lakosság lép, bizonytalan, ideig-óráig tartó existenciával.

A nagyipar Budapesthez képest alig figyelemre méltóan fejlődik. Minden concentrálva van, mert a vidéknek rendszerint sem elég szellemi, sem elég anyagi tőkéje nincs nagyobb vállalatok alkotására s cselekvési képessége egy-egy takarékpénztár és kisebb gőzmalom alapításával ki van merítve. Budapestet a vállalatok óriási gyűrűje övezi s ez pillanatról-pillanatra erősödik, melynek általános s socialpolitikai méltatásával nem célunk foglalkozni.

Itt csupán azt hangsúlyozzuk, hogy az ország iparának egyenletes és arányos fejlesztése a nemzeti feladatok jelentőségével bir. A nagyipar decentralisatióját nem csupán a vidéki városoknak, de magának a fővárosnak, az országnak érdeke kívánja.

A kormánynak az 1890. évi XIII. t.-cikk (állami kedvezmények) segélyével oly eszköz van kezébe adva, melylyel a jelzett irányban hathat. De ma az elmék alig képesek a centralistikus szellem nyomása alól szabadulni. A vidék lenézetik s ez — vajmi jellemző — magában a vidéki lakosságban is ki van fejlődve, mely folyton kicsinyli saját viszonyait.

A gyáripari statisztika szerint — mely a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek a törvényhozás elé terjesztett jelentésében foglaltatik — hazánkban 3891 *gyár* volt, melyből 464 a székes fővárosra, a többi a vidékre esik.

Ugyanazt mondhatjuk itt is, a mit előbb, hogy a számcsoportosítás játékával nem szabad áltatni magunkat. A »gyárak« számába sok minden be van számítva. Így szerepel közte 306 fűrész-, 1405 gőz- s 231 vízi malom, 318 szeszfőzde, 238 téglagyár — melyek gyáraknak nem tekinthetők — s a tulajdonképeni ipartelepek — a vaskó-, papir-, üvegipar

kivételével, melyek természetüknél fogva nem koncentrálhatók — csak Budapesten vannak.

Messze vezetne a részletekbe menni s köztudomású dolgokat számszerűleg igazolni. Elég az hozzá, hogy alig 2—3 vidéki városban van valami a tulajdonképeni nagyiparból, a többiben egy kis gőzmalom és téglagyár képez dicsekedési alapot az iparfejlesztésre.

A tulajdonképeni ipar körébe tartozó *nagyipari*, 20-nál több segédet foglalkoztató, vállalatok száma (Magy. Stat. Közl. Uj folyam II. köt. A népesség foglalkozása) 1120 volt, 99.107 főnyi segédszeméllyel; ebből 367 vállalat 37.283 segédmunkással, vagyis egyharmad jut Budapestre. De a vidéki számokban a vasuti javító-műhelyek 2500, dohánygyár 6333 munkással is benfoglaltatnak, valamint a mezőgazdasági szoros helyhez kötött iparok, mint répaczukorgyártás 4116, gőzfűrészs s fűrészmalom 3523 munkással.

S jellemzőül idézzük, hogy a nagyipari 38 *gépgyár* (7218 munkás) közül 21 van a fővárosban 5583 munkással, a malomnagyiparból 65 vállalatból (5947 munkással) Budapesten van 16 vállalat (3254 munkással).

Hogy városaink egy jelentékeny része — s épen a legnépesebbek — mezőgazdasági jellegű lakossággal bir, előbb már érintettük. Így például Hódmező-Vásárhelyen az iparos népesség csak 16³³, Szabadkán 19⁶⁶, Kecskeméten 20¹⁹, Zomborban 24²⁶, Szegeden 26³⁸, Verseczen 33⁰⁵, a többi hét törvényhatóságú városban 40—50⁰⁰-ot képez; ennél iparosabb jellegűek Kassa 59²⁴, Nagyvárad 57²⁵, Maros-Vásárhely 57⁰⁴, Pécs 56⁶³, Pozsony 55¹³, Kolozsvár 53⁶⁹, Komárom 53⁶⁹, Temesvár 52³⁶, Győr 51⁹⁹, Arad 51⁸⁷ százalékkal.

A mi a rend. tan. városokat illeti, ezekre nézve azt mondja a több ízben idézett statisztikai mű, hogy ezek között vannak olyanok is, melyek iparosságra nézve az iparban gazdagabb sz. kir. városokkal is kiállják a versenyt, ilyenek különösen Miskolcz, Brassó, Nagy-Szeben.

Az 1880-iki felvétel 118 *rend. tan.* városban (a követő évtizedben 12 nagyközségi szervezetet nyert) 41.990 önálló *iparost*, 111.961 segédszemélyzetet = 153.951 egyént talált, az összes népesség 13⁸⁵⁰⁰-át.

Az 1890-iki felvétel (a bányászatot itt is beleértve) a 106 *rend. tan.* városban 129.400 iparost, 25.268 *kereskedőt*, 1293 egyént a hitel, 7663-at a közlekedés szolgálatában, összesen tehát 163.624 egyént, a népesség 14⁶³⁰⁰-át, melyből 2¹⁰⁰⁰ a bányászatnál, 76⁶⁸ az iparnál, 15⁴⁴⁰⁰-a a kereskedelemnél, 0⁷⁹ a hitelnél, 4⁶⁹⁰⁰ a közlekedésnél kereste kenyerét.

A szab. kir. városok (Budapestet ideértve) iparforgalmi népessége 300.541, melyből bányászat 1⁴⁷, ipar 73³⁵, kereskedelem 16⁶³, hitel 1³⁷, közlekedésre 6⁹⁸⁰⁰ esik, végeredmény-

ben a népesség 22·58⁰/₀-a tartozik a foglalkozási kategóriába. 1880-ban 153.951 egyén van iparos, 1890-ben 221.050.

Talán itt vethetünk egy pillantást a lakosság *életkorának* számaira. Az orsz. statisztikai hivatal szükségesnek is tartja itt egészen ketté választani a fővárost és a »középnagyságú városok« csoportját, mely alatt a vidéki szabad királyi városokat érti.

A lakosság egyes *korosztályok* szerint következőkép oszlott meg:

	V i d é k			V á r o s o k			B u d a p e s t		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
10—15 éves	10·69	10·44	10·56	10·98	10·23	10·59	8·16	8·22	8·19
15—20 »	8·40	8·74	8·57	9·79	10·41	10·11	10·44	11·35	10·91
20—25 »	6·56	7·90	7·24	7·04	9·06	8·19	10·46	11·96	11·23
25—30 »	7·51	7·60	7·56	8·11	8·14	8·12	11·24	10·37	10·79
30—40 »	13·74	13·26	13·55	14·86	14·01	14·42	18·54	17·10	17·80

A szóban forgó statisztikai munka szerint a *kereset-képességi* főkorosztályok aránya a vidéki (jelen esetben a szab. kir.) városokban kedvező. Sajnálattunkra ezen nézetet nem támogathatjuk, mert a *vidék* s közöttük levő különbség ez-n vérmességre nem jogosít, mert látjuk, hogy a *férfiaknál* a 20—25 éves korban 6·56 : 7·04, különbség 0·48, ellenben a *vidék* s főváros 6·56 : 10·46, a *városok* s főváros közötti arány 7·04 : 10·46. A 25—30 éves korcsoportnál a vidék részesedése 7·51, a városoké 8·11, a különbség 0·60, (fővárosé 11·24), a 30—40 éves csoportnál a vidékre 13·74, a városokra 14·86 + 1·12⁰/₀ jut (a fővárosban 18·54⁰/₀, azaz a vidéken 200 férfi közül 20—25 éves munkabíró korban van 13, a szabad királyi városokban 14, a fővárosban 21, a 25—30 évesek közül a vidéken 15, a városokban 16 (és ¹/₅), a fővárosban 22 (és ¹/₂), a 30—40 éves korban 26 (és ¹/₂), a vidéken 30, a fővárosban 37, vagyis csak ennél a korcsoportnál van kisé előnyösebb helyzetben a vidéki szabad kir. város.

A *nemek* aránya mindenütt kedvezőbb, ámde Pozsonyban 3667, Temesvárott 2519, Kassán 2612, Szegeden 2467 nőcselédet constalt az 1890-iki felvétel. Egy kis humorral constatálhatjuk a számokból a »garnison« városokat.

A nőcselédek nagy számát tudvalevőleg nálunk nemzeti jellegű hiúság s társadalmi nézetek magyarázzák meg s a gazdasági jólétre ebből nem következtethetni.

Ha már a gazdasági viszonyokra — a mire célunk szerint a legnagyobb súlyt helyezünk — jellemzőbb adatokat keresünk, ott vannak a *családi viszonyok* számai, melyekből már látszik a vidék s városok közötti különbség, mert a vidéki *férfiak* között 25·70, a városiak között 34·60, (a fővárosiak között 46·90⁰/₀) volt *nőtlen*, a nők közül a vidéken 16·93, a városokban 28·14 (a fővárosban 39·02⁰/₀) volt *hajadon*.

Továbbá látszik e különbség a *nőtlen férfiak* arányánál is. Nőtlen ugyanis 100 férfi közül (a 16 éven felüli népességben) 22—30 Szabadka, H.-M.-Vásárhely, Zombor, Versecz, Baja, Szeged, Pancsova — vagyis a leginkább földműves jellegű — városokban, 30—40 (emelkedő sorrendben) Pécs, Kecskemét, Arad, Ujvidék, Debreczen, Selmeczbánya, Székes-Fejérvár, Szatmár, Temesvár, Komárom, M.-Vásárhely városok, 40—44 (hason sorrendben) Nagyvárad, Győr, Kassa, Kolozsvár, Pozsony, Sopron.

Hogy az egyes városokban a két népszámlálás közötti évtizedben miként alakultak a számszerű viszonyok, ennek részleteivel most nem foglalkozhatunk, a számok igazolják, hogy az *önálló iparosok* száma sok helyt fogyott, a mi a kisipar hanyatlásának következménye.

Köztudomású továbbá az is, hogy megfelelő *segédszemélyzet* a vidéken úgy a kereskedő, mint az iparos-osztálynál hiányzik, mert általános törekvés főként a székes fővárosba s részben a nagy gyárakba jutni. A megfelelő segédszemélyzet ki nem elégítő arányban való növekedésére társadalmi viszonyaink is hatnak. Minde körülmény hátrányos a kisiparos osztály versenyére, mert nem képes a folyton emelkedő fizetési és ellátási igényeket teljesíteni s az a fajta a socialismusnak, a mit a fővárosban látunk, terjed a nagyobb vidéki városokban, megrontván a munkaadó s segéd közötti jó viszonyt, melyre a vidéki iparos inkább van reáutalva. Szervezetlen lévén a *helyközvetítés*, e tekintetben is nagy hátrányokat szenved a vidék. A *helynélküli* (tulajdonképeni) segédek száma 26.313 volt az 1890-iki népszámlálás szerint és ezeknek majd egyharmada — 8267 — volt a fővárosban.

A kisipari üzemek ma is dominálók a vidéki városokban, a mit elég általánosságban azzal illusztrálni, hogy azon iparágak, melyeket a kisipar folytat, segédszemélyzeti arányait nézzük, így pl. az ácsok között 60·79⁰/₀, bognárok 67·07⁰/₀, csizmadiák 61·93⁰/₀, czipészek 52·05⁰/₀, hentesek 46·16⁰/₀, kádárok 62·26⁰/₀, kalaposok 49·93⁰/₀, kovácsok 57·16⁰/₀, kötelesek 52·50⁰/₀, mézeskalácsosok 56·27⁰/₀, szabó 47·31⁰/₀, szijgyártók 53·20⁰/₀, szűcsök 66·57⁰/₀, takácsok 78·85⁰/₀, timárok között 53·95⁰/₀ csak az *önálló*. És csak e számok jobb megvilágítására jegyezzük még meg, hogy a *tanoncok* aránya szemben a segédekkel, a most mondott iparágaknál a következő: ács 20·92, bognár 78·80, csizmadia 70·52, czipész 65·15, hentes 70·41, kádár 53·52, kalapos 38, kovács 77·23, köteles 102·87, mézeskalácsos 55·52, szabó 59·43, szijgyártó 100, szűcs 64·01, takács 45·05, timár 51·67⁰/₀, a mi rea vall a vidéki városok ipari üzemének terjedelmére, intensivitására.

De van még egynéhány alapos adat a helyzet jellemzésére, talán jobban a való életből meritett, mint amazok, t. i. az *adóztatásuk* (Stat. adatok az adóreform emlékirathoz).

Ebből látjuk, hogy az 1890/92. évi adókiivetési cyclusban a fővárosban 14 *gépgyáros* 77.460, 32 vidéki 23.664 frt, 16 fővárosi *kocsigyáros* 38.870, 63 vidéki 22.362 frt, 137 fővárosi *kovács* 50.000, 778 vidéki 126.117 frt, 220 *lakatos* a fővárosban 112.840, 542 a vidéken 105.540 frt, 317 *mészáros* Budapesten 530.000, 10.555 a vidéken 2.100.346 frt, 350 *hentes* itt 208.110, a vidéken 4600 hentes 572.423 frt, 238 *pék* a fővárosban 194.860, 2314 *pék* a vidéken 394.299 frt, 8 *gőz- s műmalom* 357.595 frt, 1132 vidéki 1.008.932 frt, 809 fővárosi *férfiszabó* 326.660 frt, 1777 vidéki 350.455 frt, 864 *csizmadia és cipész* 229.240 frt, 4433 vidéki 577.222 frt, 417 fővárosi *asztalos* 171.230 frt, 1271 vidéki 223.275 frt, 73 *kő- s könyvnyomdász* Budapesten 143.540 frt, 300 vidéki 115.166 frt, 47 budapesti *dés* 32.560 frt, 403 vidéki 80.142 frt, 531 budapesti *bérlökcsis* 149.955 frt, 1983 vidéki 254.296 frt. *Jövedelem* szolgált alapul a III. oszt. kereseti adó megállapításánál.

Budapest és a vidék ipara közötti aranyt erős világitásba helyezi továbbá az, hogy hány segédszemély esik egy-egy vállalatra, mely iránt az idézett forrás frappans adatokkal szolgálhat.

Láthatjuk továbbá, hogy hazánk Budapesten kívüli részén nincs albumin-, arany- s ezüstesiszoló-, bőr- s hadfelszerelési-, bőrdíszmű-, conserv-, csavar-, csipke- s függöny-, csiszoló papir-, czímtábla-, ékszertokkészítő-, fegyver-, festék-, fűvó- s harangfelszerelési-, horganyedző-, illatszer-, vonalozó-, papíráru-, ládagyártó-, levélboríték-, órafedélkészítő-, ostorkészítő-, papírbetű- s csipke-, papírkárpit-, papírszivarka-hüvely-, pénzszekrénykészítő-, ruggyanta-, színházi díszletfestő-, táviridasodrony-, tekeasztal-, tollfestő-, villamos készülékek s berendezések készítő-, zsákvarró vállalati ipar.

Export-kézműiparunk — az erdőlyrészi városokat kivéve — nincs is a vidéki városokban, a helyi vagy a közvetlen környéki szükségletre dolgozik s főként javításokkal foglalkozik. A vásárolás — a vidéki ipar egykori leghálásabb üzemi ága — teljesen elhanyaglott s fenttarthatlanul rohan a megsemmisülés felé.

S a centralismus jellemzésére hozzuk fel, hogy az összes kir. iparfelügyelők nem kerületükben, hanem Budapesten bírnak székhelylyel.

A vidéki városok *kereskedelme* a szó legszorosabb értelmében localis kereskedés. Kiviteli kereskedésünk gabonában, fában, állatokban, állati nyersterményekben még csak van olyan a milyen, de ezekben sincs semmi önállóság s jobbadán a központ bizományosai, ha nem is formailag, de tényleg. Ilyesmi dolgot számszerűleg igazolni bajos s általában a statisztikai fel-dolgozás nem is terjed ki a rend. tanácsú városok *önállóbb* méltatására.

Mint a helyzetet illusztráló adat legyen itt megemlítve,

hogy 1893—94. tanévben az országban — Budapest kivételével — a sz. kir. városokban 1—1 kereskedőtanoncz-iskola volt 2694, a rend. tan. városok közül 51-ben 1—1 iskola 2340 tanulóval.

A vidéki kereskedelem közismeretű gyengesége országos baj. A gazdasági individualitás kicsiny, actióra nem képes, tökenélküli és erősen szenved a közönség elfogultságát, mely a fővárosi árucikkek előnyberészesítésében áll. A vidéki városok a hálalók valóságos vándorjárásának vannak kitéve, a mit a hálalás s vándoriparügy rendezetlensége s a helyi közigazgatási hatóságnál kevésbé nyilvánuló ipari érzelme idéz elő. S a 130 vidéki város közül saját kereskedelme és ipara megvédése érdekében mintegy 35 bir a hálalást eltiltó felsőbb helyen jóváhagyott szabályrendelettel.

S talán itt van helyén megemlíteni, hogy u. n. köz- (kereskedelmi törvényünk határozmányainak azonban nem megfelelő, tehát inkább *árú*-raktárak kevés helyt vannak, a mi a kereskedelmi forgalom élénkítésére szolgálhatna. Így Debreczen, Kassa, Kolozsvár, Miskolcz, Nagyvárad, Nyiregyháza, Pozsony, Pécs, Brassó birnak termény- s árúraktárral.

A *hitelviszonyok* jellemzéseül szolgál, hogy 1892. évi adatok szerint (Stat. Évkönyv. Új folyam. II. köt.) 488 vidéki takarékpénztár közül csak 61, a 191 *bank* közül csak 42 volt, melynek a *leszámitolási* kamatláb alsó határa 6%-nál kisebb volt, illetve 4—8% között ingadozott, a többi mind ezenfelüli kamatlábbal birt, akkor, midőn az Osztrák-magyar bank kamatlába a leszámitolási üzletben azon évi január 8-ig 5%, január 8-tól 4% s ezen évet általános pénzbőség jellemezte.

A *jelzálogüzletben* a kamatlábviszonyok hasonlóknak valának. Igaz ugyan, hogy a passiv üzletkörben (a takarékbetétek után és pedig a rövid felmondású betéteknél) 185 bank közül 179 intézet, 490 takarékpénztár közül 470 intézet 5—6%-ig terjedő kamatot fizetett, a zöme azonban 4—5%-ot. A hosszabb felmondású betétek aránya hasonló, de a zöme itt is 4—5% kamatot nyújtott.

Ugyancsak jellemzi a feltüntetett állapotot az is, hogy 1890. évben a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek által (Stat. Adatok az egyenesadó-reformok tárgyában készült emlékirathoz. Pótfüzet.) kifizetett 16,263.762 frt. osztalékból Budapestre 9,029.011 frt. esik.

Nem kevésbé jellemző, hogy 1895-ben az Osztrák-magyar bank részéről¹⁾ a hazai fióknak engedélyezett 120,000.000 frt. dotatióból 73 millió frt. Budapestre, 46,900.000 frt. jutott a vidékre (beleértve Horvát-Szlavonországot, Fiumét) s ez 21 bankfiók (Arad, Brassó, Debreczen, Fiume, Győr, Kassa,

¹⁾ Az Osztrák-magyar bank igazgatása 1886—1895. Mecenseffy Emil.

Kolozsvár, Miskolcz, N.-Becskerek, N.-Kanizsa, N.-Szeben, N.-Várad, Pécs, Pozsony, Sopron, Szabadka, Szatmár, Szeged, Temesvár, Eszék, Zágráb) között oszlott meg s ezek legnagyobb dotatiója 4⁵ millió frt. volt (Debreczen) s két intézet (Szabadka, Temesvár) kivételével a többieké a 2⁵ milliót nem haladta meg.

S bár nem igen szeretünk külföldi példára hivatkozni, itt a főváros s a vidéki közötti arány kiemelésére mégis megteszszük, mert a szóban forgó banknak Ausztria részére megszabott 200 millió frtnyi dotációjából Bécsre 93⁵⁵ millió, a vidékre 106⁴⁵ millió esik.

Jellemzőül e helyütt is idézünk néhány *adózási* adatot az előbbi forrásból. Az említett cycloban 340 fővárosi *fűszerkereskedő* 327.890 frt, 1123 vidéki 682.482 frt. jövedelemmel volt adó alá vonva (de a vidékieknél a tőzsde s kismértékbeni italárusítás beleértetett). 1248 budapesti *szatóc*s 559.188 frt, 27.575 vidéki 3.704.714 frt, 32 fővárosi *gabona*-kereskedő 126.560 frt, 2038 vidéki 1.130.268 frt, 67 budapesti *borkereskedő* 152.190 frt, 1129 vidéki 542.340 frt, 72 budapesti *bőrkereskedő* 137.090 frt, 894 vidéki 326.126 frt, 51 budapesti *bűtorkereskedő* 96.830 frt, 164 vidéki 83.577 frt, 132 budapesti *üveg- s porcellánkereskedő* 126.010 frt, 489 vidéki 150.104 frt, 44 fővárosi *vaskereskedő* 148.360 frt, 530 vidéki 351.534 frt. jövedelmi alapul volt adóztatás alá vonva.

S általában a kereseti adók III. osztályába tartozó 23.497 budapesti adózó 21.271.764 frt, 341.496 vidéki adózó 63.550.492 frt. adóalappal volt említett évben felvéve. 110 budapesti nyilv. számadásra kötelezett vállalat 16.403.449 frt, 1136 vidéki vállalat 9.472.324 forinttal.

A kereskedelem képe folyton változik. A cégek fennállásának átlagos tartama csekély, mert a nagykereskedés, mely némely vidéki városban korábbi időben 3—4, néha több vármegyére kiterjedt, Budapest s főként az osztrák gyárak versenye folytán megszűnt s a modern kor a közvetítést lehetőleg mellőző irányának megfelelőleg, a kereskedés szertelenül decentralisalt a vidéki városból a legkisebb faluba is, mint p. o. a termény s fakeskedés, stb. A verseny a lehetőlegkiméletlenebb. A határozatlanság sokirányban mutatkozik. Es hozzájárul az általános társadalmi előítélet, mely ma nemcsak fennáll, de vidéken talán erősödik s hagyja egy osztálynak a kereskedést.

A gazdasági átmenet hatásakép megcsappant az önállóság iránti vágy, a küzdés, a saját erőből való existenciaszerzés. A cég nem megy át apáról-fiúra, mert a vagyonsabbak visszavonulnak, tőkéiket kivonják, az újabb generatio »biztos«
fizetésű állások után töri magát.

Mindez hatását az egész vonalon érezteti. Mert ha nem is vagyunk hivei az újabb korban annyira előtérbe tolt

átöröklési theoriának, azt el kell ismerni, hogy ipar és kereskedés csak úgy nyer fejlődésben, technikai s commertialis haladásban, benső soliditásban, ha azt a traditio szentesíti. De vidéken az összekötő fonalak elszakadtak. Ha beválik a vállalat, a következő nemzedék nem folytatja, hanem más osztályhoz csatlakozik, ha nem, akkor meg természetes, hogy abbamarad.

E káros szellem ellen az nyújthatna ellenszert, ha nagyipari vállalatok a vidéki városokban is keletkeznének, mert a kereseti viszonyok javulása hatna, valamint az, hogy az ily vállalatok tekintélye érvényesül.

Azzal, hogy a *kereskedelmi középiskolák* számát szertelenül is növelik a vidéki városokban, a helyzeten nem segítünk, mert egyfelől rendszertelenül vannak elhelyezve, másfelől a tapasztalat igazolja, hogy a hároméves önkéntesi jogot s köztisztviselői minősítést nyújtó tanfolyamok csak arra valók, hogy ezekben a növendék egy évvel korábban, mint a középiskolákon szerezzék meg a képesítést s népesítse be a hivatalokat, bebizonyulván, hogy a végzett növendékek alig 10—15%-ka fordul a tényleges kereskedelmi ág felé s még ez sem a vidéket gyarapítja.

Itt említjük meg, hogy az 1894. év végén a *vidéken* létező 797 bank és takarékpénztár főmérlege szerint (Mihók-féle Magyar Compass. XXIII. évf.) az activa 698,511.810 frt, a Budapesten levő 30 bank és takarékpénztáré 885,938.552 frt. A vidékiek *alaptőkéje* 60,081.373 frt, a fővárosiaké 90,448.776 frt. A nyereség a *vidéken* 11,210.884 frt, Budapesten 22,467.032 forint.

A főváros és vidék közötti viszony feltüntetésére még egy adatot hozunk fel, azt, hogy 1894. évben a kereskedelmi és iparkamarai illeték alapját képező kereseti adóösszeg, melyet az összes kereskedők, iparosok és vállalataik fizetnek, mennyire rugott. Budapesten ez adóalap 4,133.000 frt, a vidéken (szűkebb Magyarország) 6,413.784 frtra rugott, vagyis egész Magyarország összes kereskedelme és ipara csak kétmillió forinttal többet, mint az egymaga Budapest!

E számok jellemzetességükben csak nyernek, ha tudjuk, hogy az állami kedvezményben részesülő ipartelepek, melyek jelentékeny része esik Budapestre, mint nem adó- s illetékkötelesek, e számokban nincsenek belefoglalva. Az arány tehát 38:62, egy egész ország s fővárosa között!

Még egy illusztráló adat közlésétől sem zárhatjuk el magunkat, mely a vidéki kereskedelem mai helyzetének képéhez tartozik, s ez az, hogy a *postatakarékpénztári chequeszámla-tulajdonosok* száma 1894. évben 2100-ra rugott s ezekből 680 volt Budapesten, Aradon 41, Brassó 18, Debreczen 32, Győr 39, Kassa 29, Kolozsvár 25, Miskolcz 24, Nagy-Kanizsa. 17, Nagy-Szeben 25, Nagyvárad 31, Pécs 35, Pozsony 52,

Sopron 25, Szatmár 12, Szeged 49, Székes-Fejérvár 17, Temesvár 48, stb.

Talán kissé bővebben foglalkoztunk e részszel, de a vidéki városok életerejének növelésénél ez bir döntő fontossággal, mert kereskedés és ipar virágzása nélkül nemcsak a mult tanulságai, hanem a jelen tapasztalatai alapján sem fejlődhetnek városaink.

Ezek helyzetének megvilágítására még szólnunk kell néhány dologról. Így első sorban a *közlekedésügről*, mely legerősebben hatott s hat a vidéki városok életére.

Nem szórul bizonyításra, hogy a vasuti összeköttetés a vidéki városok jelentőségét, forgalmát mily mérvben fokozta. De hogy ez a hatás nem volt teljes, sőt némely irányban egyáltalán eredményes, annak egyrészt a vasutak rendszertelen kiépítése, a vízi utak teljes elhanyagolása és a követett vasuti *tarifapolitika* volt az oka.

A vízi utak elhanyagolása közismert s ha, a mi bajunkra, víziutaink iránya ma még nem a kiviteli irányokban fekszik, ez az elhanyagolást nem menti, mert a jövő számára kell gondoskodni.

Számos város fekszik már hajózható vagy hajózásra alakítható folyók mentén, De a vasutak domináló volta akkora túlsúlylyal bir a közvéleményben, hogy a vízi utak iránti érdeket absorbeálja s bizonyos kicsinylést teremt a vízi úton való közlekedés iránt, mikor más államok épen nagy erőfeszítéseket tesznek vízi utak létesítése iránt.

Nálunk a Tiszán Szegeden felül Szolnokig jár hetenként két-három ízben egy-egy gőzös »vegyes szolgálatban«. Szolnokon felül azonban nem s e vidékek lakói, mint emlékezetes eseményről regélnek arról, negyedszázad előtti dologról, hogy mikor gőzös jelent meg a csendes vizeken. Arad, Szeged, Temesvár, stb. mellett nincs kihasználva a vízi út, mert mint említők, a vasut iránt túlzott fogalmak keletkeztek, annak folyományakép az államvasutak a dunai verseny leküzdésére forcírozott vasutépítkezéseket inscenáltak.

A vasutak építésénél tudvalevőleg sok volt az elhamarkodás és rendszertelenség. Minden áron nagy kiviteli vonalakot óhajtván teremteni, a localis érdek figyelembe nem vétetett. S így rendkívüli forgalmi elterelések állottak elő, melyek a forgalom lebonyolításában mindinkább érvényesülő decentralisatiót csak fokozták. Számos nagyobb vidéki úgynevezett emporium kerülő úton való összeköttetéshez jutott.

Abban rejlett s rejlik ma is az ok, hogy a technikai trace-ot megállapítják, de a *közgazdasági traces-sal* nem törődnek. A vasuttervező szempontjai az olcsóság s a nagy nyereség. Az a község kap vasutat vagyis állomást, mely többet áldoz a fond perdu, a mire az 1881. évi IV. és 1888. évi

XXXI. helyi érdekű vasuti törvény tág kaput nyit. Ezért az a sok képtelen vasut, mely nem jövedelmez s nem jövedelmezhet. Nálunk indokolatlan súlyt helyeznek arra a tételre, hogy a vasut új forgalmat teremt a maga számára s alábecsülik azon természetes elvet, hogy a *már meglevő* forgalmi igények kielégítése a fődolog.

Es e rendszertelenség, a pénzügyi haszon és hadászati követelmények ónsúlylyal nehezednek a vasutügyre, mely már nem egy vidéki város forgalmát s anyagi helyzetét alterálta, bénította s bénítja.

A vasutirányok közzgazdasági mérlegelése tehát sürgős követelmény, s míg például Ausztriában a vonatkozó tárgyalásokban a kereskedelmi és iparkamarák részt vesznek, nálunk erre súlyt nem helyeznek.

S figyeljük meg csak a helyi érdekű vasutak forceirozott létesítését, fényes példákat találunk erre s az évtizedeken kifejtett forgalom decomponálásában mutatja a vidéki városokra való sujtó hatását. A csatlakozó állomások gyakorta pár kilométernyire vannak a várostól s csak vasuti fogalommal bíró »állomásokat« találunk, melyet a földrajzban hiában keresünk. Ez a pár kilométernyi eltolás pedig nagyjelentőségű, mert a díjszabási, a vonatközlekedési rendszert változtatja meg a vidéki város hátrányára.

A vidéki városok fejlődésére gyorsítólag hathatott volna az, ha a vasuti összeköttetés előnyeiben korábban részesülhettek volna, mert a vidéki városok túlnagy része csak az utobbi évtizedben, sőt csak a legutóbbi években juthattak vasuthoz.

A jövő feladata rendszert teremteni a vasutügyben, melyre épen a közel múlt idők parlamenti eseményei vetettek világot. A rohamosság és rendszertelenség e terén — negyedszázados történet igazolja — óriási áldozatokat követelt tőlünk az államháztartás megzavarásának helyreállítása miatt.

A *díjszabási politika* a helyzetet csak súlyosbitja. A legmerevebb központosítás tartja hatalmában. A vidéki városok forgalmi érdekei által kívánt különleges elbánás nincs meg. A vidéki város egy fix pont csak vasutkezelési szempontból.

Azon városok, melyeket rossz sorsuk helyi érdekű vasut mentére tett, nyögik ennek drága díjtételeit, a vasutak számával emelkedő kezelési illetékeit, melyek épen a rövid szállítást nyomják.

A *személyszállító vonatok* menetrendje és a személydíjszabás nyújtják a legclassikusabb példákat arra, hogy a vidéki városok érdekei mennyire eltörpülnek.

Az ország legtávolabbi része személyforgalmának megállapításánál is a budapesti csatlakozás a döntő s a legutolsó ruthén vagy oláh falunak őrházánál is ott van a menetrendekben »Budapestre érkezik, Budapestre indul«, holott

annak az istenháta megetti falucska ritka utasszámának az a legfőbb gondja, ha már vasuton utazik, hogy miként juthat be a közeli járási, birói, adóhivatali székhelyre.

Abszurd helyzet culturalis s közigazgatási érdekből is, hogy például Arad d. u. 5, Szeged d. u. 2, Miskolcz d. u. 2, Kassa d. u. 2, Kolozsvár este, Brassó másnap kapja hírlapjait, mert a fővárosból reggel 7 óra előtt nem indítanak vonatot, valamint este 10 óra után sem, kivéve egy-két irányban.

Hogy minő ferde a helyzet, azt a *személyforgalom* adatai igazolják.

Az *utások* összes száma volt 1894. évben 49,578,839, a *budapesti* összes utasok száma volt 6,212,961, tehát 44 millió utasa az országnak kénytelen nélkülözni a helyi viszonyokhoz szabott menetrend hiányát, melynek a vidéki városok élélmezésére, kereskedelmi, ipari s culturalis viszonyaira oly mélyen belevágó hatása kétségtelen.

Mellőzzük a vidéki városok vasuti személyforgalmának számszerű felsorolását; a ki iránta érdeklődik, megtalálhatja a tanulságos adatokat. Itt megelégszünk az általános helyzet illusztrálásával s így még csak azt hozzuk fel indokolásul a vidéki érdekek elhanyagolására, hogy a m. kir. államvasutak 1893. évi személyforgalmából a *szomszédforgalomra* 19,901,597 millió utas esik, vagyis az összes utasok 63·17⁰/₀-ka.

Vagyis az utasok ²/₃ részének utazási célja és szüksége localis érdekű.

S jellemző a vasutdijszabási politikára, hogy az 1889. évben életbeléptetett személy (zóna) díjszabás rendszerének legfényesebben bevált, a hazai viszonyokra teljesen reállító s az egész díjszabási systemában socialpolitikai jelleggel bíró részét: a *szomszédforgalmat* változtatják meg, mely a vidéki városok anyagi és szellemi életére kiváló jótékony hatással volt.

Egy újabb érvágás a vidéki városok amúgy is lassan csergedező forgalmi vérkeringésen, mikor például Aradon 83·62⁰/₀, Brassón 49·97⁰/₀, Debreczenben 63·90, Hódmező-Vásárhelyen 93·57, Kassán 61·46, Miskolczon 58·55, Nagyváradon 62·15, Pécsen 67·30, Pozsonyban 74·87, Győrött 53·08, Kolozsvárott 73·51⁰/₀-ka az utasoknak a közvetlen környék (1. és 2. vonalszakasz és I. táv.) forgalmából ered.

Közüti vasut — említettük — 8 vidéki városban van (Szeged, Nagyvárad, Debreczen (2), Kassa, Kolozsvár, gőzmozdonyú, Arad, Temesvár, lóvonatú, Pozsony, villamos.) Ezek száma igen lassan emelkedik s számuk három évtizedes fejlődésnek nem megfelelő, jeléül annak, hogy az ipar, kereskedelem s forgalom intensivitása még nem olyan, mely megkívánná a gyors s olcsó helyi közlekedést.

A vasutak iránti hajlam folytán, úgy látszik, a *közütek* ügye kevésbé tartatik fontosnak, az állam leginkább stratégiai

okokból épít, kivéve talán az építés alatt álló Baja, Félégyháza, Csongrád, Szentés, Csaba városokat érintő nagy alföldi transversalis műutat. Az *állami* utak hossza — a Statisztikai Évkönyv szerint — 1892. és 1893. évben egyaránt 6479 km. A keresk. miniszterium idézett jelentése azonban 6554⁸⁴ km.-re (+ 75 km.) teszi az állami utak hosszát. A *törvényhatósági* utak hossza csappan, de ez talán az 1890. évi II. t.-cz. által kívánt osztályozásra vezethető vissza. 1894-ben 34.675⁵³ km. törvényhatósági út volt, melyből 10.544⁹⁸ km. *kiépítetlen* s e téren a szabad királyi városok sem valami kedvező képet mutatnak. Fejlődés főként abban constatálható, hogy némely, országos szempontból fontosabb megyei utak állami kezelésbe vétetnek, viszont azonban némely állami út az alól kivétetik. S míg a törvényhatóságok 1894. évben 8,200.593 frt. *utadót* vetettek ki, addig a közuti alapból 5,925.390 frt. segélyt szavaztak meg a helyi érdekű vasutaknak. (Idézett forrás.)

A *postaközlékedés* ma már a vasut nyomán jár s ugyanazon állapotot mutatja, mint a személyszállító vonatok menetrendje s a vidéki város postafordulati ideje Budapesttel vagy Béccsel rövidebb, mint talán a negyedrészt távolságra fekvő közeli községgel.

A *távbeszélő* divatos intézménye lendületben van. A városok közötti interurban hálózatba Arad, Győr, Kecskemét, Komárom, Pozsony, Sopron, Szabadka, Szeged, Sz.-Fejérvár, Szombathely, Temesvár van bekapcsolva. Az ország tisztántúli, északi és északkeleti részei nélkülöznek még ezt. S bár lelkesedünk minden hasznos újításért, a vidéki városok érdekében talán mégis csak van sürgősebb s égetőbb szükséglet. Hisz az 1894. évi 169.533 beszélgetésből 142.933 esik a bécs-budapesti forgalomra.

A *helyi távbeszélők* száma szépen emelkedik. 1894. évben 30 vidéki városban volt ilyen berendezés (Arad, Baja, Brassó, Debreczen, Esztergom, Győr, H.-M.-Vásárhely, Kassa, Kecskemét, Kis-Martón, Kolozsvár, Komárom, M.-Vásárhely, Miskolcz, N.-Bécskerek, N.-Kanizsa, Nagyvárad, Pancsova, Pécs, Pozsony, Sopron, Szabadka, Szeged, Sz.-Fejérvár, Szolnok, Szombathely, Temesvár, Ujvidék-Pétervárad, Versecz, Zombor).

A vidéki városok érdekeinek szempontjából igen nagy jelentőséggel bír a *vármegyei* telefonhálózatok létesítése, melyek első sorban közigazgatási célra szolgálnak és a szolgabírói székhelyeket a vármegye székhelyével és az egyes községekkel kötik össze. Ezek létesítése a törvényhatóságok tetszésére bízván, erős fejlődésre nem számithatunk, kivéve ott, hol azt állami érdekből maga az állam csinálja meg (mint az erdélyrészi vármegyékben). Ezt pedig a vidéki városok érdekében sürgetni kellene, mert erősbitené azon kapcsolatot, mely a város s vidéke között mindkét rész javára szükséges. S nézetünk szerint sürgősebb feladat is, mint az interurban hálózat létesítése.

A vidéki városok *culturalis és társadalmi* életéről is kell szólnunk. Természetes, hogy *culturalis* s társadalmi kihatóbb, hogy úgy mondjuk: országosabb jelentősége a vidéki városoknak nincs. Talán Kolozsvár, Debreczen és Szeged birnak némileg e tekintetben biztató jelleggel.

De érthető is. Főiskolák — jogakadémiákat nem értve — nincsenek, kivéve Kolozsvárott. A jogakadémiákat úgy látszik túlhaladta az idő. Tíz jogakadémiának (Kassa, Nagyvárad, Pozsony, Pécs, Eperjes, Debreczen, Kecskemét, M.-Sziget, Sárospatak) az 1892/93. tanév téli felében 564 hallgatója volt, átlag tehát 56. *Gymnasiumok*, tanítóképezdék, kereskedelmi és ipari középiskolák, gazdasági tanintézetek vannak nem nagy rendszerességgel szétszórva a vidéki városokban, de semmiféle más felsőbb iskola.

S e tekintetben jellemzésül elég *Wlassics* Gyula közölte. miniszternek az 1896. évi állami költségelőirányzat tárgyalása alkalmával (1896. febr. 8.) mondott beszédéből idézni a következőket:

»Van nálunk olyan kis hely is, a hol három középiskola is van, például Székely-Udvarhely, a hol egyébiránt mindegyik iskola jó szolgálatot tesz, vagy például Brassó, a hol *hat* középiskola van. Csak azért említem fel ezeket, hogy az ilyen viszonyokban keresendő az, hogy oly sok a *gymnasium* és azért nem kell csodálkozni azon, ha új *gymnasiumok* állítatnak fel, mert a *gymnasiumoknak* területiális beosztása minálunk határozottan rossz. *Vannak egész nagy területközők, a hol nincs gymnasium; van körülbelül 14 megyei székhely, a hol nincs gymnasium; 20.000-et meghaladó lakossággal bíró városok léteznek, a hol nincs gymnasium; s éppen ezért nem mondok le arról, hogy fokozatosan a gymnasiumok szaporittassanak; bár elismerem, hogy abszolút számuk nagy, de a területiális elhelyezés határozottan rossz.*«

Ehhez hasonlót lehet mondani — említettük — a felső kereskedelmi iskolák elhelyezéséről is.

Culturalis téren különösen dominál a centralismus, mert az igények a vidéki városok mai fejlődési állapotában ki nem elégíthetők. A *culturalis* téren mozgóknak pályájuk a kenyérkereset pályája, ez osztály országszerte nincs kedvező vagyoni helyzetben. A közszolgálat kenyere sovány s a vidékre ezek közül is az jut, ki a fizetési lajtorja alsó fokán áll. A tanári, bírói s tisztviselői karra különösen áll ez.

A tudományos pályák talán több egyént szolgáltatnak, mint a mi kereseti viszonyaink emelkedésével arányban állana. A vidéki városokra talán elmondható ez, mert a honoratior osztály oly népes, hogy ellátásáról a kereset szűk keretében a vidéki város nem gondoskodhatik, mikor hasonló jelenséget látunk még a székes fővárosban is.

A városokban 64 kir. törvényszék s ugyanennyi ügyész

van, ezek s a különböző községekben levő 385 kir. járásbíró-ságnál, vagyis (Budapestet is beleértve) az elsőfolyamodású bíróságnál 1894. évben 2124 bíró, albíró, 183 ügyész, 1093 főre rugó fogalmazási, 2633 + 108 kezelőtiszt, összesen 6141 személy volt, kik nagyobbára az 1893. évi IV. törvényczikk által megállapított fizetési fokozat alsó hágcsoín várják jövőjüket.

Másodfolyamodású bíróság — kir. tábla — tíz van az országban s e relative jobban dotált hivatalok személyzete (Budapestet is beleértve) csak 241 bíró, 88 fogalmazási s 112 segédszemélyzetből állott.

Az *ügyvédek* száma 1894-ben a 27 vidéki ügyvédi kamaránál 3561 volt (Budapesten 1040) s ezek kereseti viszonyait jellemzi, hogy az ügyvédjelöltek száma 1232-re rugott, vagyis minden *harmadik* vidéki ügyvéd volt azon helyzetben, hogy megfelelő minősítésű segédet tarthasson. S a vidéki ügyvédjelöltek száma évről-évre csökken.

Valamint jellemző, hogy 685 fővárosi ügyvéd (1890/92. adókimvetési cyclusban) 575.510 frt, s 3287 vidéki ügyvéd 1.448.642 frt. jövedelem alapján volt adóztatás alá véve, vagyis majd ötször annyi ügyvéd csak két és félszerre annyi jövedelem alapján volt megadóztatható.

Az 1895. évi Tiszti Czim- és Névtár szerint Aradon 80, Brassóban 31, Debreczenben 65, Egerben 39, Eperjesen 28, Győrött 41, Kassán 51, Miskolczon 53, Nagyváradon 75, Szabadkán 55, Zomborban 42, Szegeden 64, stb. ügyvéd volt.

Az 1890-iki népszámlálás szerint *Budapest* az értelmiségi keresetre 7⁹²/₀, ellenben pl. Győrött 9⁰⁹, Sopron 8³³, Kassára 9⁰⁶, Komáromra 8⁷¹, Nagyváradra 9³⁸, Szatmárra 8⁸², Kolozsvárra 10³⁸, M.-Vásárhelyre 12¹¹, másfelől Pozsonyra 7⁴³, Pécsre 7²¹, Sz.-Fejérvárra 7²⁶, Zomborra 7⁴⁵, Aradra 7⁵⁹, Temesvárra 7⁹⁰/₀, stb. esik.

Nagy dolog a mi vidéki városaink viszonyai között a megélhetés azon fokát biztosítani, a mi joggal várható. Hisz jellemzi a vidék anyagi erejét, hogy 1894-ben a 797 bank és takarékpénztár *takarékbetét*-állománya 480,561.684 frt, a fővárosé pedig (Stat. havi füzetek 263. szám.) 223.883,631 frt. (pénztárjegy és folyószámlát is beleértve).

Mig a vidék *egészségügyi* ellátása tudvalevőleg igen sok kívánni valót hagy fenn, mert a körorvosi állások jelentékeny része pályázók hiányában évről-évre betöltetlen, addig a vidéki városok *orvosi létszámára* ugyanaz mondható, mint az ügyvédekére.

Az országban összesen 223 kórház volt 14 598 ágygyal, de ebből Budapestre magára 24 kórház (majd ¹/₁₀) jut 4622 ágygyal (majd ¹/₃).

S talán jellemző, hogy 475 fővárosi orvos (az 1890/92. adókimvetési cyclusban) 417.241 frt, 2441 vidéki orvos 741.840

forint jövedelmi adóalap után volt megadóztatva, azaz *öttször* annyi orvos még csak kétszeres jövedelmi alappal sem volt felvehető.

Az 1890. évi népszámlálás adatai sokban bevilágítanak a vidéki viszonyokba, az erős centralisatióba, de ezekből csak egy pár jellemzőbb adatot ragadunk ki.

Az *állami közigazgatás* szolgálatában állott 6462 tisztviselő és 882 díjnok s ezek közül a tisztviselők több mint egy harmada: 2427, a díjnokok fele: 429 volt a központban.

A *tud. és egyéb közérdekű intézet és társulatnál* volt 408 férfi, kiknek fele (206) Budapesten volt.

Az *irodalom és művészeti* ágban kitüntetett 1476 férfiból 589 és a 729 nőből 146 Budapesten, 230 nyelvtanárból Budapesten 128, 705 zene- és énektanárból Budapesten 175, 445 hírlapíróból Budapesten 289.

Az értelmiség helyzete a vidéken tehát nem kedvező s mivel a zöme a fővárosban vagy külföldi nagy városban végezte tanulmányait, a szűk vidéki keretekből gyakorta kivágyik s így akaratlanul is hat a vidéki önbizalom csökkentésére. Az erős centripetalis hajlam folytán az értelmiség állandóan törekszik a központba, melyet csak a mindennapi kényszerhelyzet küzd le.

A vidéki *múzeumok és könyvtárak* ügye ma még csak az előtárgyalás stadiumában van. S a nyomtatványok kötelező beszolgáltatására most beterjesztett törvényjavaslat vajmi keveset fog lendíteni, mert a vidéken megjelenő művek száma elenyészően jelentéktelen s hogy mikor lesz ezen a réven figyelemreméltó könyvtár, azt nagy látnoki tehetséggel sem lehetne megmondani.

A culturigények kielégítésére hivatott *hírlapirodalom*, a helyi érdekű lapok fejlődése kielégítő, de jellemző, hogy *napilapok* Szeged, Arad, Kolozsvár, Temesvár, Pozsony, stb. kivételével gyökeret verni nem birnak, bár ilyenek megjelentek vagy jelennek Pécsen, Győrött, Kassán, Miskolczon, stb.

Az ugyancsak culturigényeket kielégíteni hivatott *színház* állapota közismert. Az állandó színházak száma nem nagy. A közönség anyagi erejével nem bírja a színházteret állandóan s következetesen fentartani s a vidéki jobb erők Budapestre kerülnek, a mi a fővárosi színházak szaporodásával még érezhetőbb lesz.

A társadalmi élet elevenítésére *társulatok*, casinók vannak hivatva szolgálni, de természetszerűleg a társadalmi élet korlátai erősek, a múlt traditiójához képest. A clubélet tehát korlátolt. A tulajdonképeni értelmiség s a többi néposztályok közötti összefüggés alig van, vagy igen laza, átmenet alig van, mert a *származás* ereje hat. Általán az u. n. intelligentia és nép közötti viszony nem kielégítő, utóbbi szellemiségleteinek kielégítéséről gondoskodva nincs.

Azon eszmék, törekvések, melyek a műveltebb népréteget foglalkoztatják, hidegen hagyják, mert a lakosság különböző rétegeivel nem foglalkoznak, mint általában az országban, a vidéki városokban sem emelkedtek a jövő fejleményei által annyira indokolt szociálpolitikai öntudatosság fokára.

A társadalmi elkülönültség talán még emelkedett az utóbbi években s a társadalmi osztályok elkülönítve élnek külön klubokban, külön összefüvetekben.

A *közélet* hamar személyes és szenvedélyes jelleget nyer, a mi kölcsönös elégedetlenségre vezet s okozza a közügyek iránti érdeklődés s munkálkodás megcsappanását.

Az értelmiségre vaskényszerrel nehezedő kenyérharc szükségkép hat illetéknépen.

Mert a vidéki városok köz-, helyi, egyházi, kulturális, irodalmi, társadalmi, stb. terheinek nagy súlya reánehazodik. Ugyanegy elem kénytelen viselni az összes társadalmi költséget, az az elem, mely a létért való küzdelmet még intenzívebben kénytelen folytatni, mint a kereskedő, az iparos.

De nem folytatjuk. Pedig ez a helyzetnek nem fekete szemüvegen át való vizsgálata. A vidéki városok ügyével — bár még több fontos szempontot mellőznünk kellett — azért foglalkoztunk, mert azt országos jelentőségűnek tartjuk. Közel kétmillió ember sorsa jó itt kérdésbe, olyanoké, kik a nemzeti nyelv és szellem, a hazai cultura, az anyagi élet terén máris nagy szolgálatot tettek, de még nagyobbra hivatvák.

De ehhez egészséges, viszonyainknak megfelelő *városi politika* kifejtése a célravezető, a mi eddig nem volt.

Olyan városi politika, mely tud különbséget tenni központi s országos érdek között, mely tudja méltányolni, hogy a csak most kiépítendő magyar állam szerkezetében milyen hely és szerep illeti a vidéki városokat, olyan városi politika, mely felismeri s tudja, hogy az állam s társadalom organikus életének nélkülözhetlen alapja egy virágzó városi rendszer. A mely tisztában van azon ténnyel, hogy az egyik szervnek a többiekhez mérten aránytalan kifejlődése a többiek visszafejlődését okozza.

Ez ország szellemi és anyagi összes életműködésének egyenletessége, arányossága és szerves összefüggése az ország minden részének az azt megillető jelentőség szerint való kifejlesztését követeli. Nagy nemzeti baj volna, ha erős fej mellett gyenge végtagok volnának.

Ma még — s már a legfőbb ideje — állam és társadalom kellőleg hathat a vidéki városok fejlesztése érdekében, de minél inkább telnek az évek, annál kisebb a lehetőség ez iránt.

A modern élet jellemvonása a központba való áramlás, mint symptómája a gazdasági élet alakulásának. Oly vonás, mely

az egész társadalmi organismust jellemzi, kifejezője a nagy egyedek és kis emberek harcának. A mai népvándorlás útján a központ képezi a biztató Napot, melynek sugarai csábitanak. Ezzel számot kell vetni. De jól tudjuk, hogy nem lehet gátat vetni, mert szükségképi folyamánya a jelen társadalom-gazdasági rendnek.

Es épen ezért nem is indokolt, nem is czélszerű az áramlat növelése mesterséges eszközökkel, sőt az a nagy feladat, hogy ez az átalakulás a társadalom s gazdasági rend lehető kimélésével történjék.

Budapest székes fővárosunknak nagy jelentőségét ismerjük, tudjuk és érezzük s mindnyájan igaz örömmel, lelkesedéssel vagyunk iránta, dagadó kebellet gondolunk fejlődésére, melyre az ország millióit szívesen teszi le.

Nem is jut eszünkbe tehát azon képtelenség, hogy a főváros fejlesztése be van fejezve, hanem csupán annyit kíván a vidéki városok hangoztatott helyzete, hogy viszonyaihoz mértén azok is fejlesztessenek, hogy szép fővárosunk emelkedésének aranyos sugarai némi visszfényre találjanak azokban a vidéki városokban, melyeket múltjuk, jelenök s jövőjük erre alkalmassá tesznek, mert ez szerintünk egyik legjelentősebb nemzeti, culturális, anyagi és socialis feladat.

SUGÁR IGNÁCZ.

IRODALMI SZEMLE.

Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. A magy. tud. Akadémia megbízásából írta és az 1895. nov. 3-án tartott Széchenyi-ünnepen kivonatosan előadta *Lipthay Sándor*. Budapest, kiadja a magy. tud. Akadémia 1896.

Az örvendetesen szaporodó Széchenyi-irodalom egyik legérdekesebb terméke ez a 178. oldalra terjedő munka, melyben a legnagyobb magyar műszaki alkotásait első ízben világítja meg egy műszaki szakember, Lipthay Sándor, a műegyetem jeles tanára. A munka az akadémia múlt évi Széchenyi-ünnepélyére készült s egyes részeit akkor szerző nagy hatással olvasta föl. Immár közrebocsátotta teljes egészében szép művét, melyből Széchenyi lánglelkének és áldásos eredményekben gazdag tevékenységének egyik speciális mozzanatával ismerkedünk meg. Azt a szerepet világítja meg, melyet a nevéhez fűződő korszakos alkotásokban, a lánczhid építése, a Duna szabályozása és a dunai hajózás, a Tiszaszabályozás, a vasutépítés, számos gyár és iparvállalat létrehozatala körül Széchenyi mint technikai szakember játszott első sorban műszaki ismereteivel. Éles látása, szakavatott ítélete, tanácsadóinak, munkatársainak helyes megválasztása ez ismereteivel állott kapcsolatban s ezek is nagyban elősegítették, hogy mindaz, a mit kezdeményezett, még ha a viszonyok mostohasága miatt nyomban nem is valósulhatott, nagy conceptionnak terméke s a távoli jövőbe kihatott.

A lángelmét Széchenyinek a természet adományozta, de azt a sokféle tudást, ismeretet, mely nagy céljaihoz multhatatlanul szükséges volt, s melyet valóításukban mindenkor hasznosított, maga szerezte meg fáradhatatlan tanulással. Mint technikus szintén nem mindennapi szakismeretre tett szert. Nem végzett ugyan műszaki iskolát, a mint ifjúkori iskoláztatása általában hézagos volt. De későbbi külföldi utazásai mind a szó legigazabb értelmében tanulmányutak voltak, melyek kiterjeszkedtek a gazdasági élet minden ágára. Széchenyi figyelmét nem kerülte el semmi; gyárak, közlekedési eszközök, hidak, gépek mint érdekelték és pedig nem csupán általános gazdasági jelentőségök, hanem műszaki mozzanataik, szerkezetök, használhatóságuk szempontjából is. Szemmel tartotta a szakirodalmat és termékeit személyes összeköttetésben álló kiváló szakférfiakkal s így csakhamar megismerkedett kora műszaki tudományának legfontosabb segédeszközeivel s műszaki kérdésekben sem volt mások véleményének föltétlenül kiszolgáltatva, hanem maga tudott magának alapos véleményt formálni, műszaki kérdésekről maga is birt helyes ítéletet mondani.

Igen szépen mondja Liphay, hogy Széchenyi »nem vált mérnökké a szónak közönséges értelmében, a mint hogy jogi tanulmányai sem avatták hivatásszerű jogtudóssá«. Államférfiú volt, ha kellett közgazda, ha kellett jogász, és ha kellett mérnök s ismereteinek sokoldalúsága alapvető fontosságot szerzett működésének hazánk összes műszaki alkotásainak terén is. Liphay műve végig kíséri Széchenyit alkotásainak egész hosszú, sikerben és martiriumban egyaránt gazdag pályáján. Külön fejezetet szentel a budapesti hidépítésnek, illetve a lánchidnak, mely építkezésen 1821-től 1848-ig, mikor a hid egészen készen állt. Széchenyi sohasem szünetelő odaadással csingött. Egy másik fejezet a Duna ügyeivel, a gőzhajózással, Vaskapu-szabályozással, az al-dunai útépítéssel, egy harmadik a Tisza-szabályozással, negyedik a vasutépítéssel, a befejezés pedig kisebb ipari alkotásokkal, az első budapesti gőzmalommal, vasgyárral, a fővárosi gázvilágítás kérdésével, csatornaépítési tervekkel, a balatoni gőzhajózással, stb. foglalkozik. Nemcsak történetünk egy nagy alakja, hanem valóságos korkép elevenedik meg Liphay élénk és tanúságos rajzaiban, olyan korszak képe, mely aránylag még nagyon közel áll hozzánk s ma mégis meglehetősen kiveszett emlékezetünkéből, sőt sokban egyenesen hihetetlennek látszik. Mert ma, midőn szemünk láttára gomba módra szaporodnak el a legkülönbözőbb vállalatok, midőn tömegesen alakulnak mindenféle célokra részvénytársaságok, midőn szünes-szüntelen épülnek vasutak, midőn az állam vagy hatalmas pénzügyi intézetek segélyével óriási közmunkák és visszabályozások hajtatnak végre, kinek is juthatna eszébe, hogy hatvan évvel ezelőtt a legegyszerűbb, közhasznossága szempontjából kétségszerűen alá nem vetett vállalatok megalapítása, milyen végtelen munkába, erőfeszítésbe került s az állam és a társadalom mennyi kisserű, de tömegességökkel csaknem legyőzhetetlen akadályt gördített létrejöttük elé. És hogyan is képzelje el az a nemzedék, melynek minden jelnőtt tagja tömegesen szerezhette a törvény keretében concessiót bármely vállalatra, hogy annak idején még egy gróf Széchenyi Istvánnak is mennyi türelemre, mennyi kitartásra, milyen önfeláldozásra volt szüksége, mennyi sértésnek, támadásnak, gyanúsításnak volt minden egyes esetben kitéve, míg akár csak egy szerényebb körben mozgó tervet megvalósíthatott. Pedig valóságos vértanúságot kellett átélnie, míg bármi csekélységet létre birt hozni s szíve vérével fizette meg alkotásait, melyek mindegyike korszakos jelentőségre vergődött a modern Magyarország szociális és gazdasági lendületének előkészítésében. Liphay munkája fölötte érdekes könyv, nemcsak azért, mert hőse nemzetünk egyik legnemesebb szelleme. A munka nem csupán tárgyánál fogva becses, hanem azért is, mert a szerző az ismert és ismeretlen anyagot szépen, előkelő szempontból dolgozta fel s könyvét méltóvá tette ahhoz a nagy történelmi alakhoz, kinek áldásos működése egyik legfontosabb mozzanatát világitja meg.

ACSÁDY IGNÁCZ.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

KÖZOKTATÁS.

A közoktatási ügy néhány kérdése statisztikai világításban.

I. A felső oktatás. Noha mindegyre jobban-jobban méltatják a statisztika eredményeit, mégis akadunk a szellemi munkások közt is olyanokra, a kik csak ráadás-argumentumnak használják a statisztika adatait, és pedig azért, mert gyűjtésük tökéletlen módja miatt kételkednek értékében. Ezeknek csak tájékoztatásukat vethetjük szemükre. Ha látnák, milyen biztos eszközzel s móddal rendelkezik a statisztika az adatok szavahihetőségének megítélésére: mindjárt megtérnének kétségeskedésükből. Van ezeknél veszedelmesebb fajta ellensége a statisztikának. Azok, a kik az ideális — szellemi tudományokkal — a lelki, erkölcsi erővel foglalkoznak.

Ezek azt állítják, hogy itt nincs helye a matematikának. Ezeknek azt mondjuk: minden tudomány ideálja, hogy matematikai képletekre vezethesse vissza törvényeit. A statisztika pedig ma már a társadalom legelrejtettebb tulajdonságaiba is behatol, azokon is tud szabályszerűségeket felfedezni, szóval a társadalmi tudományok qualitativ módszerét is majdnem beolvasztja a quantitativ módszerbe. Itt is meg tudja szavaztatni a nagy számokat. A nagy számok törvénye pedig, empiricus törvénynek elég addig, míg két csoport jelenségei közt a természetes törvényt föl nem fedezzük; a kiderített összefüggés okbeli kapcsolat jellegével birhat, vagy legalább a logikai bepillantás mögöttese, alatta megsejti a valódi törvényt.

Ekként a közoktatásügy vezetőinek is nyújthat gyakorlati elvet, utbaigazítást a statisztika.

Bár csak már eddig is jobban megkérdezték volna a közoktatás ügyvezetői a statisztikától, mit is beszélnek a közoktatásügyi jelenségek nagy számai!

Tán sikerül kimutatnunk, ebbeli mulasztásaik egy némely súlyos következményét.

A közoktatásügyi jelenségek három csoportjának nagy számait akarjuk megkérdezni, miféle tanulságok rejlenek alattok közoktatásügyi politikánk szempontjából.

Először a felsőbb tanintézetek (egyetemek, akadémiák, szakiskolák) túlságos népességének okát keressük a nagy számok alapján.

Másodszor azon kérdésre akarunk választ nyerni, hogy felekezetek szerint, mért oly aránytalan a tanulók száma az egyetemeken, szakiskolákban, középiskolákban?

Harmadszor a külfölddel összehasonlítás tárgyilagossá mértékével meg akarjuk határozni, hogy a mi felsőbb intézeteink, sőt

középiskoláink költségvetése és tanerőinek száma milyen befolyással lehet oktatásügyünk állapotára?

Kezdjük a felsőbb intézetek népességének vizsgálatával.

Általában azt mondhatjuk, hogy Európa összes államaiban évről-évre szaporodnak a felsőbb intézetek tanulói. A jogászok valamennyit túlszárnyalják szaporodásban; a filozofusok csökkennek csak, itt is főleg a matematikusok.

A theologusok hullámzását nem vesszük számba, mert az mindig megfelel az átlagos szükségletnek; csak különös okokból történik nagy időközökben egyszer-egyszer nagyobb emelkedés vagy csökkenés náluk.

Ebből kiindulva, kérdés, nem kényszeríti-e a társadalmat a féktelen verseny legalább a főbb foglalkozásokra a kiválasztó (clericus) rendszer alkalmazására. Ehhez sok szó fér. Vegyük sorra a jogászokat Európában.

Németországban jogász volt:

a hatvanas évek közepéig	2.800
hetvenes évig	4.000
a hetvenes években	5.000
1891-ben	6.844
1894/5-ben	7.684

Éppen két annyi jogásza van, mint állításuk szerint kellene.

Már a hetvenes évek 5.000 jogászára azt mondták: túllépte a normális határt.

100.000 lakosra esik az utolsó tíz évben:

Osztrákországban	24
Belgiumban	23
Norvégiában	20
Olaszországban	17
Franciaországban	13
Németországban	12
Svédországban	11
Sveizban	10
Hollandiában	9
Oroszországban	2

Magyarországban jogász volt:

1866/67 Budapesten	1.121
Összes jogakadémiánkon	1.676
Összesen	2.797
1870/71-ben a jogakadémiákon	2.074
1870/71-ben Budapesten	1.316
Összesen	3.390 ¹⁾
1881-ben	2.454
1891-ben	2.558
1893-ban	3.096
1886—93. években	2.903 ²⁾

Százezer lélekre tehát jutott az utolsó időszakban 20 jogász.

¹⁾ Az 1866/67—1870/71. adatait a vallás- és közoktatásügyi minis-
terium jelentéséből vettem. Ezek a jelentések még nem tekinthetők
valami könnyen tájékoztatónak. Sokat kellett vesződnöm, mire ki tudtam
belőle böngészni az egyes szakmák összegezésére vonatkozó adatokat,
holott világos, gyors áttekintésre keresnénk benne módot.

²⁾ A számok itt is, később is átlagokra vonatkoznak.

Ha végig nézünk Európán, hogy 100.000 lakosra hány jogász esik, azt látjuk, hogy csak Belgiumban és Norvégiában esik több, mint nálunk. A nagyobb népek sokalják a jogászukat, pedig pl. a németnek csak 12 jogász jut 100.000 lakosra; mit szóljunk mi rá, a hol 20 esik 100.000 lakosra?

Azt még értjük, hogy a hatvanas évek vége felé, s a hetvenes évek elején az újkorszak igényeinek akartunk megfelelni s tömegesen tódultak ifjaink a jogi pályára. Azt is értjük, hogy 1875–85 között csökkenés állott be; de hogy 1885-től fogva, mért emelkedik folyvást, ezt csak végül próbáljuk megfejteni.

A három egyetemi szakból esik a jogászokra:

A szorosabb értelemben vett Magyarországon	65
(Ugyanitt a technikusokat is az egyetemi szakokhoz véve)	54
Ausztriában	43
Olaszországban	33
Belgiumban	27
Hollandiában	19
Svájcban	19
Oroszországban	19.

Ezek a számok még szomorúbb képét mutatják Magyarország közoktatásügyi állapotának. Még ahhoz a bajhoz, hogy sok jogásznunk van, az is járul, hogy a többi szakmához képest aránytalan sok. Egyetemi műveltségű társadalmunknak a fele jogász, míg másutt csak egy negyede vagy ötöde.

Nézzük az orvosokat.

Németországban az orvosok száma volt:

1891-ben	8.978
1894/95-ben	7.355
1870-ben	3.600
1840-ben	2.000

Szembetűnő az óriási emelkedés.

Franciaországban 1893/94-ben	7.510
Olaszországban 1894/95-ben	6.496
Németalföldön 1893/94-ben	1.485
Dániában 1889-ben	0.452
Magyarországban 1881-ben	1.067
Magyarországban 1892/93-ban	1.717
Magyarországban 1885/86—1892/93-ban	1.367

A következő európai államokban 100.000 lakosra esik orvos:

Hollandiában	26
Svájcban	23
Az osztrák birodalomban	23
Belgiumban	24
Olaszországban	20
Norvégiában	19
Svédországban	15
Németországban	14
Franciaországban	14
Oroszországban	04
Magyarországban 1892/93-ban	11
Magyarországban 1886—93. években	08

Ha nemcsak e közölt adatokat, hanem évről-évre nézzük az orvosok emelkedését, veszünk ugyan észre valami kis emelkedést, de az még lakosságunk emelkedésének sem felel meg; jogászaink emelkedésétől meg messze elmarad.

A három fakultáshoz képest (jogász, orvos és filozofusok összegéből) orvos esik:

Hollandiában	58
Ausztriában	42
Olaszországban	40
Németországban	37
Svájcban	30
Svédországban	23
Magyarországban	12
(Technikusok tekintetbe vételével)	10

Ezen számokból tűnik ki leginkább, hogy aránytalan kevés nálunk az orvos.

A filozófia tantárgyat hallgatókból 100.000 lakosra esik:

Norvégiában	36
Belgiumban	35
Svédországban	30
Németországban	17
Svájcban	16
Olaszországban	13
Franciaországban	12
Hollandiában	9
Oroszországban	4
Oszták birodalomban	7
Magyarországban 1886—93	3
Magyarországban 1893-ben	4
Németországban 1894/95-ben volt	8.450
» 1880-ban »	9.000
» 1891-ben »	7.400
» 1860-ban »	4.500
» 1846—56-ban volt	3.000

Magyarországban 3 fakultásból pedig csak 12%, a technikusokkal 16% esik. Nálunk bölcsészeti hallgató volt:

1866/67-ben	104
1867/68-ban	91
1870/71-ben	177
1881/82-ben	553
1892/93-ban	443

Az idén megint 56-tal kevesebb iratkozott be csak Budapesten, mint tavaly. Ekként a bölcsészethallgatók a 80-as évekig emelkedtek, azóta egyre apadnak. Ennek általánosan elfogadott oka az, hogy a 80-as évekig csábító volt sokakra az, hogy legelőbb kenyérhez jutottak ez uton, habár elég sótalanhoz is; azóta meg ez az előnye is elesett, de meg az előléptetés aránytalan csekély volta is elriasztja mindazokat, a kik erőt éreznek magukban arra, hogy más téren valamire vigyék. Ezen miként lehetne segíteni, majd a harmadik kérdésünk tárgyalásában felelünk.

Legnehezebb a filozófiai szaknak hallgatóit összemérni a különböző országokban; mert ebbe a csoportba a legkülönbözőbb hallgatók összefolynak. Így pl. még a közel multban nálunk is, meg Németországban is a teológusok is ebbe a csoportba tartoztak. Sok helyen a gyógyszerészeket is ide számítják; egypár országban a jogászok, orvosok tartoznak mintegy előkészítőül filozófiai tárgyakat hallgatni s így ezek két helyen szerepelnek. Vannak olyan országok is, a melyekben a matematikusok és természettudományok csoportjába a technikusok is benne vannak és így csak a filológusok és

a szorosabb értelemben vett filozófusok csoportja tekinthető tisztán a filozófia szakmabelieknek. Általában azt tapasztaljuk, hogy egyre másra a filozófusok is szaporodnak, csak a matematikai csoport hallgatói apadnak.

Érdekes, hogy nem a németeknél vannak legtöbben a filozófiai szakmán. Különben, hogy némely helyen nagyszámban vannak, a főntebb jellemzett azon állapotból érthető, hogy sok helyütt más szakmabeliek is belé kerülnek.

Áttérnénk a technikusokra is, de ezekkel is olyan bajban vagyunk, mint a filozófusokkal; sok helyen nincs külön műegyetem és ha van is, nem olyan berendezésű, mint a mienk, s így nehéz Európa országait e téren összehasonlítani. Csak a magunkét vizsgáljuk. Különben sejtethetjük, hogy a mely okok az egyetemi tanulókat szaporítják, tán méginkább szaporítják a műegyetemieket, mert a reáliskola majdnem kizárólag ezeknek neveli tanulóit, e mellett a gymnasium is jelentékeny mennyiségű tanulót küld nekik.

A technikusok ellen még sem panaszkodik a világ, ott még nincs tultengés, még tán több is elkelne, mivel ez az új tudományos pálya még nem tudta s tán még sokáig nem tudja elvégezni századok mulasztását, városaink újra építését, gyáraink megteremtését, vizeink szabályozását, a kulturmérnökség nagy feladatait.

A mi technikusainkat is inkább azért vizsgálom, hogy ezzel is igazoljam a szellemi foglalkozásra ösztönő irányát korunknak; s főleg azért, hogy tisztában legyünk itt is, milyen elemek tódulnak ide s vajjon miféle összefüggésben van az esetleges rendellenes irány pl. tanügyi szervezetünkkel.

A technikusok is évről-évre emelkednek:

1764/65-ben volt	231	1881-ben	421
1870/71-ben »	451	1885-ben	542
1893-ban			714

Ebbe az évenként külföldön járó 2—3 száz nincs beleszámítva.

Csak 1881—91 közt külföldön járt magyarországi egyetemi tanuló volt átlag	1316
műegyetemi	258

Csupán Bécsben volt 1892/93-ban:

jogász	193	filozófus	96
orvos	631	technicus	211

Érdekes lesz tán az összezt is áttekinteni.

Összes egyetemi tanulókból 100.000 lakosra esik (a theologi-sok nélkül):

Belgiumban	82
Svédországban	76
Osztrák birodalomban	55
Olaszországban	51
Svájcban (5% nővel)	50
Németországban	48
Hollandiában	45
Franciaországban	42
Szorosabb értelemben vett Magyarországon	40
Oroszországban	9
Az összes egyetemi s műegyetemi tanulókból 1886—93:	
az itthon levők	4.691
külföldön tanulók, (egyetemi 1.252, műegyetemi 201)	1.453
összesen	6.144

100.000 lakosra esik	40
--------------------------------	----

Összes egyetemi s műegyetemi tanuló a külföldön járókon kívül volt:

1881	4502
1890	5188
1893	5314

Tehát így együtt szembetűnő emelkedést mutatnak.

Vessünk egy pillantást fővárosunk jogászáira is.

Budapesti egyetemünkön volt:

1867/68-ban jogász	1088
1871/72-ben »	1316
1881/82-ben »	1560
1893/94-ben »	2326
1895/96 téli félévben	2380

Csak a tavalyi évekhez képest is 382-vel szaporodott a budapesti egyetem jogászáinak száma, másfélévtized óta pedig megkétszereződött. Budapesti jogászból 100.000 lakosra esik 18.

Budapesti egyetemünk jogászeit azért tartottuk szükségesnek külön kiemelni, mert fővárosunk az ország összes jogászáinak igen nagy százalékát egyesíti falai közt és vonzóerejének alighanem nagy része van jogászözünk előidézésében.¹⁾

A gazdag fiukról tudjuk, hogy nálunk ritka kivétel köztük, a ki szorgalmas tanulója volna a jogtudománynak, másnak meg elenyésző percentje is alig. A szegényebb fiúk sietnek valami keresetre szert tenni, mely igénybe veszi összes idejüket. A középosztálybeli nagy része haza megy legénykedni. Így ha a beiratkozott tanulókból a rendszeren tanuló jogászokat kiválogatnók, alig rugna Budapesten többre valamely vidéki jogakadémia tanulóinál. Erre a szomorú tüneményre majd a harmadik kérdésnél visszatérünk, mert erősen hisszük, hogy összefügg tanáraink, helyiségeink csekély számával. De legnagyobb oka egyetemi oktatásunk és középiskolai oktatásunk egész szervezetében rejlik. E mellett már említettük a főváros vonzó erejének befolyását.

Mit beszélnek a számok?

Azt, hogy az egyetemi tanulók minden szakmában, mint egész Európában, úgy nálunk is rohamosan szaporodnak, főleg a 70-es évek második fele óta. Nálunk különösen veszedelmesen szaporodnak a jogászok; ellenben a filozófiai szak hallgatói apadnak a 80-as évek óta.

Ennek az emelkedésnek lehetnek egyes országok sajátos helyi okai, de lenni kell mélyebb, általánosabb közös okának is, midőn egész Európában azonos jelenséget tapasztaljuk ezen a téren. Felszünk át röviden a sajátos helyi okokon, aztán lássuk a közös okokat.

Némely országban a sok egyetemi tanuló abból magyarázható ki, mert hosszú az egyetemi tanfolyam. Pl. Svéd és Norvégországban a jogászoknak, orvosoknak, theologusoknak egy évi filozófiai tanfolyamot is kell végezniök, így 6–7 évet is töltenek az egyetemen.

¹⁾ Az idén szeptember végén egyik alföldi vasútvonalon egy csomó budapesti jogászsral mentem. Kérdeztem tőlük, hát már haza mennek? Azt mondták rá: Igen, mert már megnyitottuk a nemzeti színházat, mellesleg mondvá elfogyott az aprópénzünk, foglalkozást (conditiót) meg nem kaptunk. Ez a kis felelet jellemzi a budapesti jogászséleket. Azért iratkoznak ide be olyan sokan éppen a jogra, mert azt hiszik, nagyou könnyen ellehetnek a nélkül, hogy az előadásokra járjanak.

Néhol meg abból magyarázható, hogy az egyetemre bocsátásra nem kell semmi határozott előkészültséget kimutatni, még a vizsgálatokra sem, mint pl. Belgiumban (1876—1890-ig). Végre abból is magyarázható, hogy némely országban egyes híres tudósokat nem a sablonszerű tanári fizetéssel, hanem a tőle megszabott áron nyerne meg és ezek aztán sok külföldi tanulót vonzanak arra az egyetemekre, a hol ők vannak, pl. Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Svájcban, Hollandiában. Az is helyi ok, hogy túlbecsülik a klasszikus műveltséget, az egyetemi tanulást pl. Németországban.

Hollandiában, Belgiumban. Az orvosok, filozófusok túlnépességének oka az, hogy e két szakmára való jutást nagyon megkönnyítették.

Franciaországban az egyetemek túlnépességének sajátos helyi oka, hogy a francia-porosz háborúból azt a tanulságot merítették, hogy őket a németek nagyobb műveltsége győzte le. Ezután nagy erővel fogtak a tanuláshoz, az egyetemi élet fellendítéséhez. Bizonyítja ezt, hogy 1873-ig csak két teljes egyetemük volt, ma hat van; a tanszékek ezeken 406-ról 598-ra emelkedtek; 88 millió francot fordítottak csupán egyetemi építkezésekre; a fakultások budgetje 4 millióról 11-re hágott; sok stipendiumot alapítottak, főleg a filozófiai fakultáción.

Magyarországon a jogászok túlságos nagyszámának helyi oka, hogy a magyar büszke arra a hagyományos diszjelzőjére, hogy ő előkelőleg jogásznép; pedig mellel mondva csak extensive, intensive már nem.

A ki ismeri a lelki, ethikai rugók befolyását, kivált a hagyományosfélekét, az nem kicsinyli ezt a nemzeti önámítást; mintha a magyar a maga sok jogászával már egyuttal első jogásznép is volna, pl. az irodalom terén is, vagy új eredeti politikai, jogi conceptioi terén is.

De mégis e nemzeti hiuságból, előítélethől fejthető csak meg, hogy nálunk minden magas állásra első sorban csak jogász juthat.

Németországban abszurdumnak tartanak, ha a közoktatás ügyek — nem jogi terén más hivatalnok volna, mint előléptetett, érdemes professzor. Ott ritka eset, hogy a közoktatási tisztviselő első címének ne az volna kifüggesztve ajtaján, hogy N. N. professzor, aztán tanácsos stb.

Igy van nálunk a honvédelmi, földművelési stb. miniszteriumban is olyan téren jogász, hol specziális szakember kellene. Nagyon sok példával igazolhatnók ennek szomorú következményeit.

Ez előítéletünkől érthető az a szerencsétlen hagyományos szokásunk is, hogy a születési és pénzarisztokraták, sőt minden vagyonos ember jogot végeztet fiával. Csak ha erre sem képes, meggy más sok tanulást nem követelő pályára. Így előbb lesz miniszterre, mintha valami más szakot értene alaposan s az azon szerzett érdemeit a fogalmazósági fokon kezdve ismertetné el.

Németországban inkább a filozófiai szakmára adják magukat az előkelő családok gyermekei.

Még Angliában is csak egy vagyonos Darwin családnak sikerült apáról fiúra szóló egyirányú nem jogász foglalkozással olyan bámulatos korszakot alkotó munkát alkotni.

Mit nem tehetne egy ilyen gazdag család nálunk azon a téren, a hol szegény ember semmire sem mehet.

Tán azt is sajátos magyar oknak vehetjük éppen a jogászok felhalmozódásában, hogy jogi irodalmunk legalább extensive olyan, hogy az egyetemi tanulók nem kénytelenek idegen irodalomból készülni a vizsgálatokra, avagy éppen a tanár magyarázataiból, hanem magyar művekből is elkészülhet *otthon*; elégnek tartják az egyetemre csak beiratkozni.

Az orvosok csekély perzentje a jogászokhoz képest nálunk abból magyarázható ki, hogy vidéken szellemi s anyagi szegénységből nem képesek őket méltányolni, vagyis lehetetlen nekik megélni; városokban pedig a nagy verseny teszi nehezzé nekik az életet: tehát nincs mi buzdítsa az ifjúságot az orvosi pályára.

Ezen is csak úgy segíthetünk, ha az állam vezetői a közegészségügyi politika feladatait jól átértve, gondoskodik arról, hogy minden községben olyan fizetési állami vagy községi orvost állíttatnának, a ki a nép hozzájárulása nélkül is úgy megélhetne abból, mint a pap, jegyző, szolgabíró és ezek hivatalos kötelességből intéznék a nép testi bajait, mint amazok a lelkit vagy jogit.

Már az is nagyot segített volna orvosaink állapotán, közegészségügyünk emelésében, ha a 80-as években felkapott iskolaorvosi intézmény is meg nem feneklett volna az e téren való kiadások fukar kimélésén.

Az a néhány száz e térre készült és működését megkezdte orvos is csakhamar megvált e foglalkozástól, miután évek múlva is hiába várta működése anyagi méltánylását.

Az egyetemi tanulók egyébként tulságos voltának általános közös okai a következők:

1. Az érettségi bizonyítvánnyal, az egyetemet végzettséggel járó előnyök, jogosultságok.

Hogy többet ne említsek, ilyen az önkénytesi jog. Ha erre elég volna 6 osztály végzése, mely a tisztí vizsgálatnál éppen megfelelne a katonai iskolákban nyerhető qualificationnak, fele szülő sem erőltetné tehetségtelen fiát az érettségi letetésére.

En tudom, a ki negyedszázadig tanárkodtam, hogy milyen ostromnak van kitéve a tanár e miatt a 6 osztályon felüli tanulók szülei részéről, hogy csak ereszszé át fiaikat valami módon az érettségig, nehogy elveszítsék önkénytesi jogukat.

A második közös oknak, főleg Németországban, az általános gazdasági depressziót tartják. Annyi bizonyos, hogy az élet éles megfigyelője vehet észre valami olyan irányt a közgazdasági állapotok fejlődésében, mely határozottan kedvez a nagy tőkének, s a középosztály — akár földbirtokos, akár iparos — mintha egyre apadna s nehezebben boldogulna, versenyképtelennek bizonyulna a nagy tőkével szemben. Már azt nem kutatom, azért-e, hogy a nagy tőkések szövetkezve vannak erre, vagy mivel magasabban állnak, előbb megpillantják és jobban felhasználhatják a feljük közeledő kedvező körülményeket, vagy azért, hogy a középosztály nagy tájékozatlanságot, előkészületlenséget, szervezetlenséget áru el.

E miatt iparkodik aztán a földbirtokos, az iparos, a kereskedő fiával fölcseréltetni apja foglalkozását olyan — mondjuk hivatalnoki — pályával, mely némileg biztos, bár gyenge megélhetési alapot nyújt is nekik.

Harmadik közös oka az, hogy az általános iskolakötelezettség óta, vagyis a tanultság és felvilágosodásnak szélesebb körben

való elterjedése óta — főleg a városi népben — oly annyira felülkerekedett a szellemi munkának többre becsülése a fizikai munkánál, hogy alig van iparos s kereskedő — sőt munkás is városor, a ki ne törekednék gyermekével megkísérteni a felsőbb iskoláztatást, hogy gyermeke inkább szellemi munkából éljen meg. Ezt igazolja az a tény, hogy nemcsak az egyetemek tanulmányozói, hanem mindenféle szakiskolák is, pl. a kereskedelmi iskolák és gazdasági iskolák is. Ezt a hajlamot még növeli az, hogy a társadalom mind számosabb új pályát nyit műveltsége, rendezettsége s népessége emelkedésének megfelelőleg s így több ember kap könnyen ilyen látszólagos szellemi foglalkozás után kenyeret. Ámde mivel a szellemi munkára készülő kínálata a keresletet messze felülmúlja már is, így haladva, szomorú jövő vár a művelt osztályra.

Ugyanis először is beáll az, hogy egyre rosszabbul fogják fizetni a szellemi munkát; s másodszor beáll az ennél még rosszabb azon állapot, hogy még rosszul fizetésre sem nyer alkalmazást egy nagy része. Így természetesen a szellemi munkások proletársága oly mérvet öltethet csakhamar, hogy sokkal veszedelmesebbé lehet, mint a fizikai munkásoké. A fizikai munkások mégis előbb találhatnak kielégülést, mert változatosabb, több a munkája, e téren, s igényeik is kevesebbek. A szellemi munkás igényei műveltségével majdnem mértani arányban növekszenek.

Ebben van ám igazán a szocializmus réme.

Ne feledjük el, hogy a francia forradalmat néhány kenyér nélküli ügyvéd és író csinálta, felhasználva a korszellemet. A korszellem eléggé el van készülve Európában s nálunk az eddigi társadalmi rend feldöntésére, csak még az új társadalmi rend alapjaival nincsenek tisztában, és még az új társadalmi szervezet hívei gyengébbek a réginek híveinél.

Önkénytelen vetődik fel ennek kapcsán az a kérdés, hát hogyan segítsünk azon a bajon, hogy az alsóbb néposztály legyen elégedve helyzetével, s ne akarjon oly nagy mértékben kiemelkedni belőle.

Erre bajos itt orvosságot ajánlani, mert tér sincs annak értéke kimutatására. Csak annyit tudunk mondani, hogy egyelőre az is segít, ha minél előbb kielégítjük a munkások legfőbb követeléseit, a munkaidő szabályozásával; társadalmi helyzetüket jogok s nagyobb fizetés adásával tisztessébbé tesszük; a munkaadók és az igazgatószolgálatok jobb bánásmódban részesítik őket.

Azzal ma már nem elégszik meg, hogy a túlvilágra utaljuk, hogy ott majd kárpótoltatik. Ennél már többet tud, hogy az ilyen ajánlatot mosolylyal ne fogadná legnagyobb része.

A szélső szocialisták teljes egyenlőséget követelő tana lélektani lehetetlenségén szenved hajótörést; mert nem azonos atomok halmazai, kapcsolata mindenkinek teste-lelke; sok rétegből áll minden ember az állati, nemzeti, felekezeti, osztály, kor s egyedi kiváltság rétegeinek atomaiból. Annyi áll, hogy új nézetek, elvek terjesztéséről, uralomra juttatásáról kell gondoskodni az államok, társadalmak vezetőinek: a tudósoknak s államférfiaknak; aztán a családnak, iskolának és sajtónak.

Ilyen nézet lenne, hogy a munkaerők védelméről és szabályozásáról gondoskodják a társadalom minden irányban; bizonyos ritmus álljon be a munka — pihenés, szórakozás, üdülés — között, hogy a

munka is élvezetté válik. Már külföldön ez irányban nagy mozgalom indult meg, nekünk sem szabad elmaradni ettől. Igaz, hogy e tekintetben nagy feladat vár még a fiziológiai statisztikára. Ugyanis csakha ez összegyűjti azon adatait, a melyekből meg lehet ismerni általában a normális munkaerőt nemek és korok szerint; összegyűjti azon adatokat, hogy mennyi az a normális munka, a melynek folytán beállt erővesztéseget ennyi meg annyi pihenéssel és üdüléssel helyre lehet gyorsan állítani; szóval, ha a fiziológiai statisztika a társadalom jövő egészséges szervezetének a kulcsát elkészítette: a társadalom gyökeres, alapos, tartós jövőjű átalakításához azután foghatunk csak hozzá igazán.

Törekedjék az állam s első sorban maga a társadalom, hogy mindig egyensúlyban maradjanak a különféle foglalkozások, mert a túltermelés minden munkatérén proletárságot hoz létre.

Itt megint a statisztikának feladata, hogy derítse ki minden foglalkozásra nézve, körülbelül mennyi a munkaerő-kereslet és kínálat, mennyi hiányzik, pusztul, s mennyit kell pótolni folyvást.

Meg vagyok győződve, hogy a statisztika e munkája bőven megtéríti a ráfordított költségeket. Mert nagy baj lesz abból, ha beáll az az idő, hogy a szellemi proletárság egész táborra növekszik fel. Ki nem látja, hogy ennek beálltával ez a tábor vagy a kapitalisták zsoldjába szegődik, s akkor megakasztja a milliók egészséges társadalmi fejlődését, vagy a fizikai munkások szociális demagogjaivá lesz és akkor késő lesz a védekezés a szociális forradalom ellen.

Czikkorozatom ez első számában tárgyalt kérdés kidolgozásában a következő forrásokat is felhasználtam:

Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam. Szerkeszti és kiadja az Országos m. kir. statisztikai hivatal.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Herausgegeben von Dr. J. Conrad, Dr. L. Elster, Dr. W. Lexis, Dr. Ed. Loenig. Jena, 1895.

Preussische Statistik. Amtliches Quellenwerk. Herausgegeben in zwanglosen Heften vom königlichen statistischen Bureau in Berlin.

Statistik der preussischen Landesuniversitäten, mit Einschluss der theologisch-philosophischen Akademie zu Münster und das Lyceum Hosienum zu Brennsberg, der bischöflichen Klerikalseminare, sowie der militärärztlichen Bildungsanstalten für die Studienjahre Michaelis 1890/91 und 1891/92.

Bearbeitet vom königl. statistischen Bureau. Berlin 1895.

The statesman's yearbook statistical and historical annual of the states of the world. Edited by J. Scott Keltie, London.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Gegründet von Bruno Hildebrand. Herausgegeben von Dr. Johannes Conrad. Jena.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett *jelentései*.

Holló István.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtájtár. 74. füzet. 1896. február.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. márczius hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 12. füzet. 1896. február hó.

Magyar gazdák szemléje. A magyar gazdaszövetség folyóirata. Szerkeszti Bernát István. I. évfolyam. 1896. február hó: Községi takarékpénztárak, hitelszövetkezetek. Kőbánya reformja. A quótáról. A kiegyezés pénzügyi kérdései; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évfolyam. 3. füzet. 1896. márczius hó.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kebelébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 3—5-ik szám. A tanítók és a szövetkezetek. A kisipar szervezése. Szövetkezetek Fejérmegyében; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1896. Nr. 3.: Statistische Untersuchungen über die Entwicklung und Ausbreitung des Giro-Verkehrs der deutschen Reichsbank von R. Blum. Die Rentenkonvertirung von Fr. Zahn. Die staatliche Regelung der Schulsparkassen im Herzogthum Braunschweig von F. W. R. Zimmermann; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 6—9.: Die österreichische Gewerbenovelle von O. Lecher. Der Zuckerexport via Fiume. Der Ausgleich Österreichs mit Ungarn von Joh. v. Bažant. Die Glasfabrik der Arbeiter von Carmaux von Ch. Gide. Der neue Checkgesetzentwurf von Dr. Cohn. Oesterreichisch-ungarischer Mehlexport nach Brasilien. Die Wirkung unserer Handelsverträge von A. v. Matlekovits. Goldexport von Westaustralien; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XI. Bd. 2. Heft: Die Getreidebörsen in den Vereinigten Staaten von Amerika von H. Schumacher. Kursfeststellung und Maklerwesen an der Berliner Effektenbörse von E. Löb. Güterverkehr und Güterwagenbestand der preussischen Staatseisenbahnen von 1885/86. bis 1893/94. von K. Engel. Die Schwankungen des Diskonts, des Notenkurses, und des Silberpreises im Jahre 1895. und der Vorjahre; etc.

Vierteljahrsschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Litteratur u. Geschichte der Staatswissenschaften aller Länder. Herausgegeben v. Kuno

Frankenstein. IV. Band. 4. Heft: Die Reichsfinanzreform von G. Mayr. Die Revision des preussischen Gesetzes über die Handelskammern von R. Grätzer. Die Gewerbegeossenschaften in Oesterreich im Lichte der neuesten Statistik von E. Elkan; etc.

Zeitschrift des kön. bayerischen Statistischen Bureaus. Redigirt von dessen Vorstand Carl Rasp. XXVII. Jahrgang. 1895. No. 4: Die Hauptergebnisse der Unterrichtsstistik im Königreich Bayern für das Schuljahr 1893/94. Nachweisungen über den Verkauf von Getreide auf den bayerischen Schranen, sowie über die erzielten Durchschnittspreise für das Kalenderjahr 1895; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 3-e année. No. 2. Février 1896: Revue du travail. Les grèves en janvier. Conciliation et arbitrage en France et à l'étranger. Institutions de prévoyance; etc.

L'économiste français. 24-e année. 1-er vol. 5—7: La richesse acquise et les droits d'enregistrement et de timbre. Le mouvement de la population en France pendant l'année 1894. La mystification du projet d'impôt général sur le revenu. Le mouvement immobilier à Paris dans les dix dernières années 1887—1895. De l'impôt sur le revenu et de l'importance relative des diverses catégories de revenus; etc.

Le Journal de Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année Nos 581—582.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Février 1896: Une maison de commerce allemande du quinzième siècle par E. Castelot. Les banques populaires d'Italie par Alph. Courtois; etc.

Journal de la société de statistique de Paris, XXXVII-e année. No. 2: L'Institut international de statistique à Berne par Alf. Neymarck. Les libéralités aux départements, aux communes et aux établissements publics ou d'utilité publique devant l'impôt par L. Salefranque; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2735—38: The Money Market The British Iron Trade and Foreign Competition. Our Foreign and Colonial Trade of Last Year Compared in Quantity and Value with that of 1894. The Production of Pig-Iron in the United States; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Departement of the Board of Trade Vol. IV. No. 2. February 1896: State of Employment in January. Changes of Wages and Hours of Labour in 1895. Trade Disputes in 1895. Recent Progress of Cooperation; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara teljes ülése által az Ausztriával fennálló vám- és kereskedelmi szövetség ügyében kiküldött bizottság elé terjesztett tájékoztató *adatok.* Budapest, 1896.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 6—9. sz.

Bizottsági *jelentés* az Ausztriával kötendő vám- és kereskedelmi szövetség tárgyában. Előterjeszti a budapesti kereskedelmi és iparkamara üléséből e célra kiküldött bizottság. Budapest, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XXI. évfolyam. 11—18. sz.

Mihók-féle *Magyar Compass* 1895/6. XXIII-ik évfolyam. II. rész. Szövetkezetek, ipar-, biztosító-, közlekedési vállalatok és Ausztria. Szerkeszti Nagy Sándor. Budapest, 1896.

Pap Dávid, Kvóta. Vámszövetség. Bank. Budapest, 1896.

Mecenseffy Emil, Az osztrák magyar bank igazgatása 1886—1895 78 táblával és egy átnézeti térképpel. Budapest, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. XII. 1. Heft. Wien, 1896.

Centralrechnungsabschluss, über den Staatshaushalt der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1894. Wien, 1895.

Ernteergebnisse der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1895. Nach amtlichen Quellen im k. k. Ackerbauministerium zusammengestellt. Mit fünf Diagrammen. Separatabdruck aus der Statistischen Monatschrift. Wien, 1896.

Hirsch, Max. Die Entwicklung der Berufsvereine in Grossbritannien und Deutschland. Berlin, 1896.

Litwiniszyn, St. L., Arbeit und Gewinn auf Grund einer neuen Wert- und Preistheorie. Krakau, 1895.

v. Philippovich, E., Die Aenderung unserer Wirtschaftsverfassung im 19. Jahrhundert. Wien és Leipzig, 1895.

Statistik des Hamburgischen Staates. Bearbeitet vom statist. Bureau der Steuer-Deputation. Heft XVII.: Die Auswanderung über Hamburg in den Jahren 1897. bis 1894. nebst Beiträgen zur deutschen und internationalen Wanderung. Hamburg, 1895.

Statistik der Schifffahrt und des Handels über See der österreichischen Häfen für das Jahr 1894. (Statistica della navigazione e del commercio marittimo nei porti austriaci per l'anno 1894.) Triest, 1895.

Statistische Mittheilungen XXVII. Die alten Territorien des Elsass nach dem Stande vom 1. Januar. 1648. Mit Ortsverzeichniss und zwei Kartenbeilagen. Herausgegeben von dem stat. Bureau des kais. Ministeriums für Elsass-Lothringen. Strassburg. 1896.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des oesterreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XIV. Heft. Ein- und Ausfuhr im Jahre 1895. Wien, 1896. — Ugyanaz, — betreffend den Handel im Jahre 1896. I. Heft. Ein- und Ausfuhr im Januar 1896. Wien, 1896.

Tiessen, E., Der Börsengesetzentwurf. Mit Bemerkungen. Berlin, 1895.

Warschauer, O., Geschichte des Sozialismus und Kommunismus im 19. Jahrhundert. Abtheilung III.: Louis Blanc. Berlin, 1896.

Weber, Max. Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik. Akademische Antrittsrede. Freiburg i/Br. 1895.

Annuaire statistique du royaume de Serbie. Publié par la section statistique du ministère du commerce, de l'agriculture et de l'industrie. Ire année: 1893. Belgrade. 1895.

Brughmans, V., Etude sur le droit de grève. Louvain, 1895.

Chélaré R., La Hongrie millénaire. Paris, 1896.

Cliquennois-Paque, Historique des associations mutualistes, leur fonctionnement; Caisse de retraites; Statuts modèles. Lille, 1895.

Devraigne, G., La crise et la question du bimétallisme. Amiens. 1895.

La Bree, J. J. et J. A., Régularisation de l'instrument d'échange et de la production. Arnheim, 1895.

Müntz, A., Les vignes. Recherches expérimentales sur leur culture et leur exploitation. Paris et Nancy. 1895.

République française. Direction générale des douanes. *Instruction* concernant l'établissement des relevés statistiques des douanes. Commerce et navigation. Paris, 1894.

Résumé de conférences sur les lettres de change, l'escompte, les changes, et les usages des différentes places. Paris. 1895.

Rochaid, La campagne bimétalliste. Paris, 1895.

Fifty-seventh *Annual Report* of the Registrar-General of Births Deaths and Marriages in England 1894. London, 1895.

Patten, Simon, The theory of social forces. Philadelphia, 1895.

Department of the Interior, Census Office. Eleventh census of the United States 1890 :

1. *Report* on Transportation Business in the United States. Part. II. Transportation by water. Henry C. Adams, special agent. Washington, 1894.

2. *Report* on Manufacturing Industries in the United States. Part III. Selected Industries. Washington, 1895.

Ministero delle finanze. Direzione generale delle gabelle. *Bollettino* di legislazione e statistica doganale e commerciale anno XII. 1895 : I—IV.

Mirabelli, Rob., Problemi moderni: discorsi e conferenze. Torino-Roma, 1895.

Bidrag till Sveriges officiella statistik. Stockholm, 1895.

E) Inrikes Sjöfart och Handel. Kommerskollegii för 1894.

F) Utrikes Handel och Sjöfart. Kommerskollegii för 1894.

Danmarks *Statistik*. Statistisk Tabelværk. Fjerde række. Kjøbenhavn, 1895.

No. 25. La marine marchande et la navigation du royaume en 1894.

No. 26. Importation et exportation en 1894

Dodsaarsagerne i Kongeriget Danmarks Beyer i aaret 1894. Causes des décès dans les villes du royaume de Danemark 1894. Publié par le Conseil Royal de santé. Kjøbenhavn, 1895.

Bijdragen tot de Statistiek van Nederland. Uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek. III. Overzicht betreffende de loonen en den arbeidsduur bij rijkswerken in 1894. 'S Gravenhage, 1896.

Statistiek der scheepvaart 1894. Uitgegeven door het departement van Waterstaat, Handel en Schepvaart. 'S Gravenhage. 1896.

Uitkomsten der beroepstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den een-en-dertigsten December 1889. Inleiding, bevattende een overzicht van de uitkomsten bewerkt door de Centrale Commissie voor de Statistiek. 'S. Gravenhage, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. márczius hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Az igazgató választmány jelentése a Társaság 1895. évi működéséről, III. Zarszámadás és vagyonskimutatás 1895-ről, IV. Költségvetési előirányzat 1896-ra, V. Igazgató választmányi ülés, VI. Szakosztályi ülések.

I. Közlemények.

1. *A Magyar Közgazdasági Társaság* 1896. márczius 22-én délelőtt 11 órakor, saját helyiségében (IV., Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. em.) tartja évi rendes közgyűlését, melyre a t. tagokat van szerencsénk ezennel meghívni.

Napirend:

1. Az igazgató-választmány 1895. évi jelentése.
2. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1895. év számadásairól.
3. Az 1896. évi költségvetés megállapítása.
4. Öt számvizsgáló választása.
5. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb 3 nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnek.)

Az elnökség.

2. *A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmánya* f. évi márczius 22-én délelőtt 10¹/₂ órakor — a közgyűlést megelőzőleg — a társaság helyiségében ülést tart. A választmány t. tagjai az ülésre ez úton hivatnak meg; külön meghívások ezuttal nem küldetnek.

3. *Felolvasások.* Társaságunk helyiségében legközelebb a következő előadások fognak tartatni.

Márczius havában:

Gonda József: Adatok a magyar vasutügy 1848/9-iki történetéhez.

Horváth János dr.: A kisipar hitelügyének szervezéséről.

Szalai Béla: Fiume és Orsova szerepe a magyar tarifapolitikában.

Április havában:

Farkas Jenő dr.: A lakásügyről.

Éber Antal dr.: A záloglevelek biztosításáról.

A felolvasásokra külön meghívók is fognak szétküldetni.

4. *Könyvtárunk:* adományok útján a következő művekkel gyarapodott:

Lipthay Sándor: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai.
Budapest 1895.

Rubinek Gyula: Parasztsocialismus. Budapest 1895.

» » Kiegyezésünk Ausztriával. Budapest 1896.

» » Mezőgazdasági érdekképviselő. Budapest 1895.

Szolcsányi Hugó dr.: Hazánk népszaporodási viszonyainak méltatása. Nagyvárad 1895.

Szolcsányi Hugó dr.: A népesség statisztikája. Nagyvárad 1895.

Az 1895. évi IV. orsz. gazdacongressus tárgyalásai. (6 kötet.)

5. Kautz Gyula fölolvasása. Kautz Gyula bankkormányzó, f. hó 30-án 5 órakor emlékbeszédet tart a Tudományos Akadémiában Roscher Vilmos fölött. E nagyérdekű fölolvasásra t. tagjaink ezennel meghívottnak.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának jelentése a társaság 1895. évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Mult évi jelentésünkben kifejezett azon várakozásunk, hogy társaságunk a kezdet nehézségeinek leküzdése után a fokozatos erősülés, a szellemi és anyagi gyarapodás útján fog mind sikeresebben előhaladhatni, a lefolyt 1895. év eredményei által sok irányban már is igazolást nyert. Jól tudjuk ugyan, hogy az eredmények még távolról sem állanak arányban azon cél nagyságához, melyet a társaság létezéséhez és tevékenységéhez fűztünk mindannyian, de másrészt kétségtelenül bizonyítják azok, hogy társaságunk meglevő eszközeiben rendelkezünk azon erők fölött, melyek csak kellő kihasználásra és helyes irányításra várnak, hogy működését valóban üdvössé tessék úgy a tudomány, mint a gyakorlati gazdasági élet szempontjából.

Tagjaink örvendeten gyarapodó számából méltán következtethetjük, hogy a közgazdasági társaság törekvései mind szélesebb körben méltányoltatnak. Mig az első év végén egy alapító és 298 rendes taggal számolhattunk be, addig ez évben alapító tagjaink száma négyre, rendes tagjainké pedig 420-ra emelkedett. Alapítványokkal járultak ezuttal társaságunk anyagi erejének fejlesztéséhez s így e helyen külön is tolmácsolt halánkat érdemlik *Burchard-Bélaváry* Konrád főrendiházi tag, a *budapesti kereskedelmi és iparkamara*, továbbá a *budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata*. Külön főlemlítjük, hogy tagjaink sorában helyet foglalnak immár az ország összes kereskedelmi és iparkamarái, s hogy egybéként is a rendes tagok névsora számos illustris névvel gazdagodott.

Szakosztályaink, melyek működésére társaságunk tudományos szervezetét fektettük, a lefolyt évben buzgó tevékenységet fejtettek ki s tán elég a szőnyegre került kérdéseket felsorolni, hogy tájékozást nyujtsunk azon élénk szellemi munka és ennek sokoldalúsága iránt, mely tudományos életünk ezen gócpontjaiban jutott kifejezésre. Előadásokat tartottak nevezetesen:

Az állami pénzügyi szakosztályban: *Bamberger* Béla dr. a *szeszmonopoliúmrol.* *Pólya* Jakab dr. az *egyenese adók* reformjáról. *Pap* Dávid dr. a *quotáról*.

A statisztikai szakosztályban: *Hajdu* László az *agrár statisztika* reformjáról.

A valuta és hitelügyi szakosztályban: *Krejsi* Rezső dr. a *hitel-szövetkezetekre* vonatkozó törvényjavaslatról, *Jankovich* Béla dr. az *arany agióról és áralakulásról*.

A mezőgazdasági szakosztályban: *Rubinek Gyula kereskedelmi szerződéseink* hatásáról mezőgazdaságunkra.

A kereskedelmi szakosztályban: *Lendvai Sándor a tőzsdeadóról*, *Pólya Jakab dr. a biztosítási vállalatokra* vonatkozó törvénytervezetről.

A közlekedési szakosztályban: *Szokolay Kornél a bosnyák vasutakról*. *Czentner József dr. a gabona-elevatorokról*. *Rózsa Károly a helyi érdekű vasutaink bajairól és ezek orvoslásáról*.

Az ipari szakosztályban: *Horváth János dr. a kisipari hitel szervezéséről*.

A gazdaságjogi szakosztályban: *Félegyházy Ágost dr. a tőzsde-reformról*.

A gazdaságtörténeti szakosztályban: *Acsády Ignác gazdaságtörténetünk* földadatairól. *Gonda József: Adatok a magyar vasutügy 1848—49-iki történetéhez*.

A sociologiai szakosztályban: *Paikert Alajos a klimatikus viszonyok és a civilizáció* kölcsönhatásairól. *Sugár Ignác vidéki városaink* helyzetéről.

A munkásügyi szakosztályban: *Zlinszky István a békésvármegyei agrársocialismusról*. *Somogyi Manó dr. a munkás-statisztika reformjáról*.

Ismeretterjesztő estélyt rendeztünk kettőt s pedig egyet a pesti Lloyd-társaság helyiségében, a hol *Matkevits Sándor dr. kereskedelmi szerződéseink* hatásáról, a másikat pedig az országos pénzintézeti tisztviselők helyiségében, a hol *Mandelló Gyula dr. a lakásügyről* tartottak nagyszámú közönség érdeklődése mellett előadást.

A felsorolt kérdések nem csupán hivatott szakérők előadásában kerültek tárgyalásra, hanem anyagot szolgáltatottak beható eszmecserére is, a mennyiben a napirenden lévő és többnyire az aktualitás értékével bíró tárgy szakosztályainkban részint nyomban, részint külön kitűzött napok többnyire megvitatás alá is vétetett. E tárgyalási módszerre, mely a fölvetett eszmék tisztázását lényegesen előmozdítani hivatott, jövőben még fokozottabb súlyt fogunk fektetni. Ezúttal külön utalni kívánunk a biztosítási és szövetkezeti kérdések alkalmából kifejlődött vitákra, a melyeknek kiváló érdeket kölcsönözött a vonatkozó kormányjavaslatok szerzőinek, névszerint *Beck Hugó* curiai bírónak és *Nagy Ferencz* egyetemi tanárnak személyes részvétele a tárgyalásokban. E mozzanatot kiemeljük főleg azért, mert társaságunk egyik földadataul tekintjük, hogy a gazdasági törvényhozás még előkészítés alatt álló termékeit objectív és valódi tudományos szellemtől áthatott módon vegye föl munkakörébe s az azokban foglalt elvekkel foglalkozzék, még mielőtt azok a végleges megoldás elé kerülnének.

A vitaközö üléseknek nagyobb mérvű cultiválásán kívül kísérletet tettünk ez évben az irodalmi ismertetések rendszeresítésével is, melyeknek célja lenne tájékoztatni tagjainkat a közgazdasági élet és irodalom terén akár bel-, akár külföldön fölmerült nevezetesebb eseményekről. E kísérlettől sikert természetesen akkor várhatunk, ha a munkafelosztás elvénél fogva az ismertetéseket minél több tagtársunk magára vállalja, s pedig azon szakok szerint, a melyekkel kiválón foglalkoznak.

Szellemi tevékenységünk mindezen nyilvánulásai társaságunk hivatalos közlönyében, a tagjaink részére díjtalanul megküldött

Közgazdasági Szemlé-ben tétetnek közzé, valamint ugyanott nyer fölvételt a társaság igazgatási ügyeire vonatkozó minden közlés, nevezetesen választmányi üléseink jegyzőkönyvei, apróbb közlemények, a mi által a vezetés és a tagok közt való szorosabb kapcsolatot véljük a legalkalmasabb módon fentarthatni. E helyen kívánjuk fölemlíteni, hogy a társaság folyó ügyeinek intézése végett a múlt évben 8 választmányi ülést tartottunk.

Nagy gondot fordítottunk kezdettől fogva a társasági könyvtár létesítésére és szakszerű berendezésére és örömmel constatáljuk, hogy ebbeli fáradozásaink lényegesen megkönnyítették tagtársaink jelentékeny adakozásai által. Csak kötelességet teljesítünk, midőn a nyert sok becses adományért meleg köszönetünket nyilvánítjuk. Igéretünkhöz képest fölhasználtuk továbbá anyagi állapotunk javulását arra is, hogy e könyvtárt saját vásárlásaink útján gazdagítsuk, így előfizetünk a nevezetesebb bel- és külföldi szakfolyóiratokra, melyek olvasó-termünkben a tagok rendelkezésére állanak, sőt megkezdtük a könyvpiaczon megjelent egyes nevezetesebb műveknek beszerzését is. Könyvtárunk az év végén 610 kötetet és 1149 füzetet tartalmazott s értéke szakszerű becslés alapján 2938 frt. 84 krban volt megállapítható.

Vagyoni helyzetünket a számvizsgáló bizottság által felülvizsgált számadásaink más helyen közzétett részleteiből ítélhetik meg Önök. Az 1895. év kezelése 4266 frt. 31 kr. bevétel és 3781 frt. 85 kr. kiadás mellett 484 frt. 46 kr. fölösleggel zárult; míg tiszta vagyoniul 4674 frt. 32 kr. érték jelentkezik, melynek túlnyomó részét könyvtárunkban bírjuk. Alapos reményünk van, hogy bevételi forrásaink már ezen évben oly hozadékokat fognak nyújtani, hogy társaságunk szellemi életének fokozására és általában tudományos céljai istápolására nem jelentéktelen összegeket fogunk fordíthatni. Az ez évre összeállított és elfogadásra ajánlott költségvetési előirányzat egyes kiadási rovatai ez irányban tán kellő útbaigazítást nyújtanak.

Befejezésül meg kell emlékeznünk a jelen évre fentartott nagyobb szabású irodalmi vállalkozásunkról. A nemzet érdeklődését teljesen lekötő millennaris ünnepélyből mi is kivenni óhajtjuk a magunk részét. Egy tagtársunk, a kinek nevét — saját kívánsága folytán — elhallgatnunk kell, a legnagyobb elismerésre méltó újszerűtet és áldozatkészség által sugalva, tette meg ez irányban a kezdeményező lépést, 600 frtot ajánlván föl oly célra, hogy társaságunk elsődrendű szakírók közreműködése mellett Emlékkönyvet adjon ki, melyben kijelöltessenek a nemzet legközelebb megoldandó gazdasági föladatai és a megoldásnak legalkalmasabb módzatai. A mű érdekében fölhívtát intéztünk az egyes szakok szerint kiszemelt írókhoz, a kiknek legnagyobb része lekötőlegző készséggel vállalkozott az illető rész kidolgozására. Van okunk föltenni, hogy társaságunk emlékkönyve méltón fog sorakozni azon culturalis alkotásokhoz, a melyeknek létesítésére az ezredév ünnepe oly magasztos alkalmat szolgáltatott.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

1895. évi zárszámadása.

1895. évi zárszámadása.

Tételszám	K i a d á s o k	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Egyleti helyiségek bére			1200	—
2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemle költségeihez			407	—
3	Irodai és nyomdai költségek			293	12
4	Postadíjak			179	03
5	Fűtési és világítási költségek			98	69
6	Leltári tárgyak vételárának törlesztésére és ujak beszerzésére			580	84
7	Könyvtár gyarapítására és hírlapok előfizetési díjaira			154	80
8	Szolga díjazására			100	—
9	Elhelyezés az Orsz. Közp. Takarékpénztárnál (a bevételek 4-ik tétele kapcsán) . .			600	—
10	Az 1896-ik évben elszámolandó kiadások .			213	37
11	Pénzmaradvány 1895. december hó 31-én .			434	46
	Főösszeg . . .			4266	31

gazdasági Társaság.

Dr. Halász Sándor s. k. *Lovag Falk Zsigmond s. k.*
igazgató, ellenőr.

okmányokkal összehasonlítván helyesnek találtuk, miért is a tisztikar

bizottság:

Szekely Ferencz,

Baross Géza
jegyző.

A Magyar Közgazdasági Társaság

Tételszám	V a g y o n	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Készpénz maradvány 1895. decz. hó 31-én .			484	46
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapítványi tőkék			800	—
3	Ezeknek 1895. évi hátralékos kamatja . . .	16	—		
4	Ideiglenes készpénz elhelyezések hátralékos kamatja	6	23	22	23
5	Hátralékos tagsági díjak :				
	a) az 1894-ik év II. feléről	67	50		
	b) » 1895-ik » I. »	110	—		
	c) » 1895-ik » II. »	167	50	345	—
6	Leltári tárgyak értéke 10% leírása után .			851	33
7	Könyvtár értéke			2988	84
8	Előlegek az 1896. év terhére			213	37
	Összesen			5655	28

Budapesten, 1895. évi december hó 31-én.

Magyar Köz-

Dr. Halász Sándor s. k.
igazgató.

Ezen vagyonskimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonat-

Budapest, 1896. február 18-án.

A számvizsgáló

Beck Dénes

Fritz Péter

Emich Gusztáv
elnök.

1895. december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	T e h e r	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Előre fizetett tagsági díjak			7	50
2	Tartozás a Közgazdasági Szemléért			526	—
3	» irodai és nyomdai költségeikért			372	63
4	» a berendezési tárgyakért			50	—
5	Egyéb tartozások			24	83
6	Egyleti vagyon:				
	a) alapítványokban	800	—		
	b) vagyontöbblet	3874	32	4674	32
	Összesen			5655	23

gazdasági Társaság.

Láng Lajos s. k.
elnök.

kozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

bizottság:

Székely Ferencz

Baross Géza
jegyző.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság 1896. évi költségvetési előirányzata.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	frt.	kr.		frt.	kr.
1 Egyleti helyiség bére:			1 Pénztári maradvány 1895. decz. 31-ről .	481	46
a) házbér . . . 1150	1200	—	2 Tagdíjak:		
b) házmesterdíj 50			a) 350 fővárosi tag à 10 frt. = 3500	3930	—
2 Hozzájárulás a »Köz- gazdasági Szemle« költségeihez, tagon- ként 2 frt., 420 tag és 15 hirlappéldány után	870	—	b) 16 vidéki tag à 10 frt. = . . 160		
3 Millenaris Emlékkönyv költségei	600	—	c) 54 vidéki tag à 5 frt. = . . . 270		
4 Berendezési tárgyak vételárának törlesz- tésére	50	—	3 Pesti Hazai Első Taka- rékpénztári Egyesület adománya	100	—
5 Irodai és nyomdai költ- ségek:			4 Hátralékos tagdíjak .	345	—
a) 1895. évről tarto- zás 481-31	800	—	5 Millenaris Emlékkönyv kiadásának fedezésére adomány	600	—
b) 1896. évi . 318-69			6 Kamatjövedelem . . .	50	—
6 Postai díjakra	120	—			
7 Könyvtárgyarapítására	350	—			
8 Fűtési és világításikölt- ségek	100	—			
9 Szolga díjazására . .	100	—			
10 Előre nem látható ki- adásokra	50	—			
Összes kiadás .	4240	—	Összes bevétel .	5509	46
			Tehát szemben a ki- adásokkal	4240	—
			Várható több bevétel .	1269	46

Az igazgató választmány 1896. február 27-iki üléséből.

Dr. Láng Lajos,
elnök.Dr. Halász Sándor,
igazgató.

V. A Magyar Közgazdasági Társaság 1896. évi február 27-én tartott igazgató választmányi üléséből.

Elnök: Láng Lajos; jegyző: Mandelló Gyula.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Gaál Jenő és Pólya Jakab választmányi tagokat kéri föl.

1. Olvastatik Darányi Ignác földmivelésügyi miniszter f. évi február 15-én 9839. sz. a. kelt leirata, melyben Ő Nagyméltósága kijelentvén, hogy az ezredéves kiállítás ideje alatt rendezendő nemzetközi gazdacongressus végrehajtó bizottságában a Közgazdasági Társaság képviseltetésére is sülyt kíván helyezni, kiküldöttje megnevezésére a Társaságot fölhívja.

Az igazgató választmány Ő Nagyméltósága meghívását legnagyobb köszönettel fogadja és képviselőjéül Gaál Jenő vál. tagot és szakosztályelnököt jelöli ki; minthogy pedig kívánatosnak tartja, hogy a bizottságban a Társaság még egy taggal legyen képviselve, még Mandelló Gyula főttkár meghívását is kéri.

2. Olvastatik Kléh Istvánnak, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület igazgatósági elnökének f. évi február 14-én kelt levele, melyben a társaságot értesíti, hogy intézete a közczélokra szánt adományokból a Magyar Közgazdasági Társaság részére 100 frtot adományozott.

Az igazgató választmány ez adományért jegyzőkönyvileg meleg köszönetét nyilvánítja és annak tolmácsolásával az elnökséget még külön megbizza.

3. Igazgató bemutatja az ujonnan ajánlott rendes tagok névsorát.

Az ajánlottak, névszerint a brassói kereskedelmi és iparkamara, Czentner József dr. ügyvéd (Budapest), Herz József igazgató (Budapest), Herz Vilmos igazgató (Budapest), gróf Károlyi Sándor orsz. képviselő (Budapest) és Kováts István dr. ügyvéd (Sopron) rendes tagokul fölvételnek és erről értesítettni fognak.

4. Igazgató jelenti, hogy a társaság könyvtára számára Liphay Sándor, Rubinek Gyula és Szolcsányi Hugó többrendbeli munkát ajándékoztak.

A választmány az adakozóknak jegyzőkönyvileg köszönetét fejezi ki.

5. Tárgyaltatván a társaság évi rendes közgyűlésének határ-ideje és tárgysorozata:

A közgyűlés napjaul f. évi márczius 22-ike tüzetik ki, a következő tárgysorozattal:

1. Az igazgató-választmány 1895. évi jelentése.

2. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1895. év számadásairól.

3. Az 1896. évi költségvetés megállapítása.

4. Öt számvizsgáló választása.

5. Indítványok.

6. Következvén az 1896. évi költségvetés tervezetének megvitatása, igazgató fölvilágosításul előadja, hogy a bevételeknél a tagok jelenleg mutatkozó létszáma vétetett alapul s hogy a kiadások is minden szükségletre lehető bőven irányoztattak elő.

A választmány az előterjesztett költségvetési tervezetet, melyben a Társaság anyagi consolidatiójának örvendetes jelét látja, jóváhagyván, a bevételek összegét 5509 frt. 46 krral, a kiadások összegét

4240 frttal és így a várható több bevételt 1269 frt. 46 krral állapítja meg.

7. Igazgató bemutatja a választmánynak a t. évi márczius 22-ikére kitűzött közgyűlés elé terjesztendő jelentése tervezetét.

Jóváhagyatik és már előzetesen a társasági Értesítő útján fog közzététetni.

Elnök az ülést bezárja.

VI. Szakosztályi ülések.

I. A Társaság sociologiai (XI.) szakosztálya f. évi február hó 25-én d. u. 6 órakor ülést tartott. Elnök: Gaál Jenő; jegyző: Ráth Zoltán.

Elnök a távollevő szakosztályelnök helyett megnyitván az ülést, örömet fejezi ki a felett, hogy a szakosztály oly nagy gazdasági, társadalmi és nemzeti fontosságú tárgyat tűzött napirendre, minő a vidéki városok fejlődése. Felkéri előadót a felolvasás megtartására.

Sugár Ignác »A vidéki városok« című tanulmányát egész terjedelmében a Szemle más helyén hozza.

Elnök megnyitván a vitát, először felszólal:

Láng Lajos egy gondolattal akar csupán foglalkozni: a városok közigazgatási önállósításának eszméjével. Személyes tapasztalatai alapján meggyőződött arról, hogy a városok nagyon vesztenének ez önállósítás által, mert megszűnne a befolyásuk a megyére. Közéletünk fejlődésében nagy szerencsének tartja, hogy a városi polgárság s a régi nemesi osztály közt nincs szigorú válaszfal. A polgárság csak úgy válhatik politikailag kellően iskolázott elemmé, ha a városok gyűpontjai maradnak annak a társadalomnak, melyhez tartoznak. Ehhez járul az, hogy az autonomia költségeit a szegényebb városok nem bírnák elviselni.

Ráth Zoltán elismeréssel szól arról, hogy értekező a városok viszonyainak feltüntetéseire kimerítő statisztikai adathalmazt gyűjtött össze. Törvényhatósági joggal felruházott városaink demographiai megítélésénél figyelembe kell venni az alföldi városokat, melyek népességének összetétele egészen egyez a vidékével s így a városok összegét kedvezőtlenül befolyásolja. Tény az, hogy a beözönlés a városokba — az alföldieket leszámítva — nagymérvű, mi a születési helyre vonatkozó statisztikai adatokból kiviláglik; sok törvényhatóságú városunk lakosságának idegen eredetű része megközelíti a fővárosét. Elismeri, hogy az a körülmény, hogy a nagyipar személyzetének egyharmada a fővárosra esik, az ipari centralisatio rendkívüli mértékéről tesz tanúságot, de jele iparunk fejletlenségének általában. Utal arra, hogy a kamatláb a vidéken nem áll már oly távol a fővárositól, sőt a nyugati részekben a színvonal egyenlő. Egyetért felolvasóval abban, hogy a vidéki városok fejlesztését társadmunkának és államunknak a jövőben nagyobb mértékben fel kell karolni, mint eleddig történt.

Rózsa Károly utal némely vidéki város ellenséges magatartására, melylyel a vasuti összeköttetés iránt viseltetett s azt tartja, hogy a »Segits magadon, Isten is megsegít« elvet városaink nem szívelték meg eléggé. A városok fejlődését azonban a megyei hatóság alá tartozás, mint a példák bizonyítják, károsan befolyásolhatja.

Péterffy Sándor nem tartja a kormány hatalmában állónak azt, hogy az ipari központosítást elhárítsa; az 1890: XIII. t.-cz. nem elég arra, hogy ez irányban hatni lehessen. Az állam egyes városok, így a bányavárosok érdekében sokat tett. A vasutak gazdasági trace-át helyesnek tartja. A városi autonomia fejlesztésének nem hive, mert a költség szempontja ellene szól.

Láng Sándor felszólalásának értelmezését illetőleg megjegyzi, hogy ő a városok bizonyos önrendelkezési-jogát nem helyteleníti, de a nagyobb vidéki központokat ki kell szemelni és országos szempontot vinni be azok fejlesztésébe. A megyei és városi népesség kölcsönhatását, együttműködését szükségesnek tartja a közélet helyes irányítása szempontjából s azért ellenzi a megyei és városi igazgatás teljes elkülönítését, még a törvényhatósági városok tekintetében is.

Felolvasó a felhozott észrevételekre a következő megjegyzéseket teszi: előadásának egyik intentioja épen az lévén, hogy ne minden város vétessék együtt, nem is czélzott arra, hogy minden város önállósíttassék közigazgatásilag, mert minden város nem is alkalmas reá s elismeri ez ügynek nemzetiségi s más okokból való megoldása nehézségeit is. Az autonomia költségeivel azonban részben méltánytalanul terhelhetnek a városok, mert ma az állam helyett ennek teendőt kárpótlás nélkül végzik. A stat. hivatal felfogása ellenében csupán saját meggyőződését fejezi ki, midőn a népesség gyarapodásából levont vérmes következtetéseket — a helyzet gyakorlati megfigyelése alapján — nem oszthatja. A vérmességgel, mely 1867 óta nyilvánul nálunk, fel kell hagyni, mert állapotaink téves megítélésére vezet. Utal arra, hogy a tulajdonképeni nagy iparágak úgy szólván csak a székes fővárosban vannak. S ha a vidéki pénzügyi viszonyok a fővárosiéhoz ma már jobban simulnak is, figyelembe kell venni a vidéki kisebb gazdasági egységeket, melyeket a még mindig magas kamatláb inkább terhel s sajnos, a kishitel 8%-on alul ritkán megy, de gyakorta 10%-ig is terjed. Az *önsegély* elvét felolvasó is nagyra becsüli, de a társadalomgazdaság mai rendjében a kisebb egységeket önszegélyre hagyni nem lehet. A vidéki városok fejlődésére pedig *külről* kell hatni, mert a polgárság zömében conservatív. A távbeszélő létesítése ellen nem foglal állást, csupán azon nézetének ad kifejezést, hogy akkor, midőn 165.000 beszélgetésből 144.000 esik a bécs-budapesti tőzsde forgalmára, nem égető feladat annak létesítése a vidéki városok érdekében, hanem e helyett inkább a vármegyei telefonok létesítése kívánatos. Megjegyzi, hogy a kormány kívánja, hogy a helyi érdekű vasut-részvénytársaságok székhelye Budapest legyen. S fentartja azon nézetét, hogy a helyi érdekű vasutaknál a közgazdasági trace nem jut oly mérvben jelentőségre, mint a vasuti és hadászati követelmény.

Elnök hangsúlyozza, hogy felolvasó korszerű tárgyat dolgozott ki nagy alaposággal. Itt az ideje, hogy a főváros egyoldalú fejlesztésének politikájával felhagyjunk s a vidéki városok czéltudatos emelésére gondot fordítsunk.

A társaság közlekedésügyi szakosztálya márczius 5-én ülést tartott, melynek tárgya *Rózsa Károly* előadása volt »*Helyi érdekű vasutaink bajai és ezek orvoslása*« czím alatt.

Elnök *Neményi Ambrus* megnyitván az ülést, üdvözlí a megjelenteket. Mielőtt magára az értekezésre áttérne a szakosztály, örömének ad kifejezést, hogy alkalom van ezt a kérdést, a helyi

érdekű vasutak kérdését, ebben a körben tárgyalni, mert úgy hiszi, ezen kérdés teljesen beilleszkedik a közgazdasági társaság programjába. Szólo úgy fogja fel a társaság feladatát, hogy bizonyos kérdések, melyek az actualitás jellegével birnak, a theoria által is megvilágíttassanak, hozzájárulván ahhoz, hogy ezen kérdésekre nézve az eszmék tisztáztassanak és a kívánatos megoldás előmozdittassék. Szerinte ez a kérdés a szó legkétségsbeesettebb értelmében actualis, másrészt az hiszi, hogy ép ez a nagy actualitás teszi szükségessé, hogy a kérdés elfogulatlanul tárgyalassék.

Nem óhajt elébe vágni a felolvasó véleményének s helyesli azt a felfogást, hogy a helyi érdekű vasutakról szóló törvényünk a mai viszonyoknak nem felel meg, tehát módosítandó, habár meglehet, hogy alapeszméiből egyet és mást az új törvénybe át lehet venni. Azt hiszi, hogy az előadó oly helyzetben van, hogy e kérdésben nyilatkozhassék, mi által hathatósan hozzájáruljon ahhoz, hogy ebben a kérdésben az eszmék úgy tisztáztassanak, hogy ebben a kérdésben a helyes megoldás úgy megközelíttessék, a mint ez kívánatos; a mely azután alapját képezendi egy oly discussionnak, mely méltó azon korábbi nyilatkozatokhoz, melyek ezen társaságból kiindultak. Ebben a reményben és felfogásban adja át a szót az előadónak felolvasása megtartására.

Rózsa Károly felolvasását a Szemle legközelebbi száma fogja hozni.

Elnök köszönetet mond az érdekes előadásért, mely gazdag megfigyeléseket, talpra esett eszméket tartalmaz, habár itt-ott némi közjogi eretnokség csillámlik fel benne. Mindazonáltal részletei oly érdekesek, hogy egy részletes s a tárgy minden részét felölelő discussio alapjául szolgálhatnak. Felteszi a kérdést, hogy mindjárt ez alkalommal, vagy az értekezés megjelenése után szóljanak hozzá a tárgyhöz. Többen az utóbbi véleményhez csatlakoznak, mire elnök az ülést bezárja.

A MAGYAR VASUTÜGY 1848/49-ben.¹⁾

A Magyarország független államiságának ujjaszületésében gyökerező teremtő erő 1848. év tavaszán jótékony hatását közgazdasági életünk egy akkori újszülöttjére: az első magyar gőzmozdonyú vasutra is irányította.

Rá is szorult a »magyar középponti vasut«-nak nevezett gyenge csemete jóakaró támogatásra. Közel tíz évig tartó vajudas előzte meg létét. Oly férfiak is, mint József nádor főherczeg, Deák Ferencz és Széchenyi István gróf azon számosak közé tartoztak, kik e vasut tervét halva született eszmének tartották és azért hátráltatták megvalósulását.

Nem csoda hát, hogy a gyötrelmek között létrejött válsalat születése pillanatában alig látszott életképesnek.

Az első magyar vasutról irt tanulmányában Fenyvessy Adolf kitűnő képét nyújtja a vasut létesítése érdekében 1836-tól 1846-ig vívott küzdelmeknek, melyekről Széchenyi István gróf a főrendek 1840 évi márczius 21-én tartott ülésében azt mondta, hogy »komolyság és hidegvér helyett, melynek e tárgy taglalásánál uralkodni kellene, oly ingerültségig fejlődtek ki a szenvedélyek, hogy akár magán, akár nyilvános tanácskozás folyt legyen e tárgyban, valóban sokszor jó lett volna előre szinte pisztolyokat a zsebbe tenni«.

De a sok szóháború és az államkormány huza-vonája daczára a középponti vasut végre mégis csak épült. Pest-váci vonalát 1846. évi július hó 15-én József nádor főherczeg ünnepélyesen megnyitotta. A millenniumi ünnepségek jelen éve tehát ötvenedik évfordulója azon nevezetes eseménynek is, hogy hazánk fővárosából vasuton indult ki az első gőzmozdonyú személyvonat.

1847. évi szeptember hó 1-én megnyílt a vasutnak Pesttől Szolnokig terjedő vonala is. Megvalósult hát részben az Alföldre vezető vasutnak Deák Ferencz által csak édes álomnak tartott terve, melynek megvalósulásában sohasem bizott, és Széchenyi gróf is meggyőződhetett róla, még mielőtt

¹⁾ Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« gazdaságtörténeti szakosztályának 1896. évi márczius hó 12-én tartott ülésében.

a közlekedési miniszteri tárczát elfogadta volna, hogy túlzottak voltak a Szolnokon át Debreczen felé tervezett vasuttal szemben táplált azon aggályai, hogy az Alföldön minduntalan felszedik majd a vasutat, hogy csak egy pár vásár alatt lesz azon járás-kelés, különben nyugodni fog azon a pályán a locomotiv.

Vígan robogtak bizony naponta többször is a locomotivok 1848. tavaszán Pesttől Váczig és Pesttől Szolnokig, is; közel volt már befejezéséhez a pozsony-marcheggi vonal, csak a vác-pezsonyi vonal teljes kiépítéséhez hiányzott a kellő tőke, a mi által az első magyar vasuti részvénytársaság a tönk szélére jutott.

Ennek megakadályozása és a Pesttől az osztrák határszélég és a magyar Alföldig terjedő vasutnak az állam rendelkezése alá juttatása teljesen beillett Széchényinek »Javaslat«-ában kifejtett vasutpolitikai programjába. És tényleg alig, hogy átvette, mint felelős miniszter a magyar közlekedésügy vezetését, hozzá is látott ezen programmpont gyakorlati megoldásához.

A vasutügy terén más gyakorlati kérdéssel nem is ért rá foglalkozni az 1848/49. évi kormány. Át volt ugyan adva a közforgalomnak már 1847. augusztus 20. óta a sopron-bécsujhelyi vasut is, de a bécs-gloggnitzi vasut kezelésében álló ezen vonalra a magyar kormány vajmi csekély befolyást gyakorolhatott.

Ennek megvilágítására, mint kort jellemző adat is fel-
említésre méltó a következő epizód, mely elég sajátos
szinben tünteti fel azt a laza viszonyt, melyben e vasut a
magyar államkormányhoz állott. 1847. évi augusztus 20-án
nyílik meg a sopron-bécsujhelyi vasut. A megnyitáshoz Sopron
vármegye annak rendje és módja szerint képviselteti magát,
de nem látja be annak a szükségét, hogy a megnyitás tényét
a magyar helytartó tanácsnak hivatalosan be is jelentse.
Pedig a helytartó tanácsban a vasutügyek élén Széchényi gróf,
a sopron-bécsujhelyi vasut egyik engedélyese áll. A türel-
metlenkedés vádjával bizony nem illethetjük a helytartó-
tanácsot, ha tekintetbe vesszük, hogy még csak november
19-én tartott üléséből hívja fel tekintetes nemes Sopron
vármegye közönségét, hogy miután »köztudomás szerint« a
megye területét átszelő sopron-bécsujhelyi vasut megnyílt,
»ezen megnyitásnak mikor és mily körülmények közti meg-
történtéről« tegyen jelentést. A leiratot a vármegye már
november 22-én tartott közgyűlésén tárgyalja, s a nélkül,
hogy a mulasztást csak egy szóval is mentegetné, laconicusan
jelenti a helytartó tanácsnak, hogy a vasut három hó előtt
»ünnepélyesen megnyitattott s ugyan azóta a közönség
hasznának átadatott«. A helytartó-tanács 1848. január 11-én
tartott ülésében veszi tudomásul a vármegye jelentését, és

illő tisztelettel meghagyja a vármegye közönségének: »mí-szerint jövőre, mielőtt ily vasuti vonal közhasználat alá bocsáttatnék, erről előzőleg idejekorán jelentést tegyen.« Csak-nem öt hónapig tartott tehát, a míg Magyarországon az 1848. év előtti hivatalos apparatus működése mellett egy vasutvonal megnyitása hivatalosan jutott a competens hatóság tudomására.

Rövid néhány héttel később felelős miniszterium veszi át a kormányt és kevés nap alatt csaknem több történik a vasut érdekében, mint annak előtte ugyanannyi év alatt.

Alig foglalják el ugyanis a magyar kormány tagjai hivatalaikat, már hozzá is látnak a megszorult magyar középponti vasut államsegély iránti kérelmének tárgyalásához.

Széchenyi gróf közlekedési miniszter vasutügyi osztálya főnökét, Kovács Lajost bizza meg a vasuttársaság helyzetének tanulmányozásával. Széchenyinek e fáradhatlan munkatársa már május hó 4-én nyújtja át a miniszterek előterjesztését, melyben tanulmányairól beszámol.

E hivatalos ügyirat, mely hű visszatükrözője Széchenyi vasutügyi programjának, méltó a bővebb ismertetésre. Becses commentárja ez Széchenyi azon nagy elveinek, melyek — Mándy Lajos »a hazai vasutügy fejlődése történeté«-nek írója szerint — »örökké becses traditiói lesznek a magyar vasuti politikának s történeti erőforrásai a független magyar vasuti rendszer kifejlesztésére célzó törekvéseknek«.

»Aligha van a közmunka- és közlekedési miniszterium teendői között fontosabb, de egyszersmind kényesebb természetű kérdés — úgy kezdi Kovács előterjesztését — mint a középponti vasut tárgya. A társaság pénzügyei oly lábon állanak, mikép ha a közállomány segédkezeket nem nyújt, a vállalat maga veszélyben forog. E mellett a közelebbi idők eseményei, valamint más, úgy e vállalatnak pénzügyeire is nyomasztólag hatnak.« Az orvoslást azon elvek megvalósulásától reményli, a melyeket Széchenyi gróf az országgyűlés elé 1848. évi január hó 25-én terjesztett javaslatában juttatott kifejezésre, »mely elvekből ellenmondás nélkül következik, miszerint az álladalomnak mindent el kell követnie, hogy a középponti vasutat hatalmába kerítse, mely nélkül a magyar kereskedelem kulcsát nem is bírja.« Ezt a célzatot látja az 1848: XXX. törvényczikk 1. §-ában, melylyel »főhatalmaztatik a felelős miniszterség, hogy a készülóban levő vasutak lehető folytatásához és befejezéséhez segédkezet nyujtson s a közállomány befolyását ezekre nézve biztosítsa.« Készülóban levő vasut hazánkban szorosan véve csak a középponti — úgymond —, következőleg a törvény félremagyarázatlanul csak erről szólhatott. Az államnak a vasuthoz való viszonyát vizsgálván, rámutat az idézett törvényczikk

3. §-ára, mely felhatalmazza a kormányt 6 új vasutvonal tervezésére. Azaz teheti a miniszterség most vagy jövőben azt is, hogy nem tekintve a középponti vasut létezését, önállólag vezethetne Budapestről status-pályákat az örökös tartományok s magyar Alföld felé. Azonban ha ezt tenné, nem tekintve a cselekvés jogi viszonyait s a méltányosság mellőzését, status gazdasági szempontból is alig igazolható lépést tenne, miután egy közállomány védelme alatt keletkezett társulatnak sok millióba került beruházását tenné értéktelenné s az a nélkül is nyomasztó helyzetben levő nemzet tőkéjét oly vidékeken való beruházásától vonná el, hol a közlekedési eszközök teljesen hiányzanak. Erről tehát nézete szerint szó sem lehet, sőt határozottan állítja, hogy az sem akkor, sem jövőben helyesen nem történhetnék.

Es mégis kikerülhetetlen szükséges, hogy azon vaspályavonal, mely a magyar termékeket az örökös tartományokba szállítja, a magyar állam túlnyomó befolyása alatt legyen. Különben bármily áldozatokat tegyen is a magyar álladalom saját vaspályáin a magyar termékek szállítására nézve, miután Szolnoktól és Budapesttől azok egy társaság vaspálya vonalán juthatnak csak Bécsbe s ez úton Európa nyugoti részeibe, minden kereskedelmi számítás és forgalom megghiusulhat a társaság által, melynek kezében a vaspálya-hálózat legfontosabb része van. (Míntha csak előre megjósolta volna a későbbi kir. szab. osztrák államvasuttársasággá lett pályának a hetvenes években követett tarifapolitikáját!)

Kimutatja azután, hogy a társaságnak további fennállásához 4 millió forintra van szüksége. Azonban — úgy folytatja — valamint egyrésről a statusnak az események súlyát és balkövetkezéseit magánvállalkozók ellenében kizsákmányolni nem illő, úgy másfelől a segílyt ily vaspálya irányában, melyet előbb-utóbb hatalmába keríteni mulaszthatlan kötelessége, oly módon megadni, hogy a megszerzés később vagy épen nem, vagy csak nagy áldozatokkal történhessék meg, menthetlen eljárás volna. Ebből következő, hogy a társaság által kívánt 4 millió segíly *kölcsön* semmi esetre sem lehet. Mert ha egyfelől az államhoz nem illő munkálkodás lenne az, hogy a társaság jelenlegi zavarait s az állapotok súlyát egészen felhasználja saját érdekében s engedje előbb a vállalatot tönkrejutni, hogy később csekélységért megszerezhesse, úgy azt kívánni az államtól, hogy az kiemelje egészen a társulatot a zavarokból azért, hogy megszilárdult állásban vele nehezebben alkudozhassék, s csak nagy áldozatokkal vásárolja még a befolyást vagy tulajdont, az mindkettő egyaránt tévesztett s alig menthető eljárás volna.

Előterjesztése abban concludál, hogy vegye által az állam a vasut el nem készült vonalainak kiépítését az arra még ezentul megkívántató tőkének biztosítása mellett, oly-

képen azonban, hogy 1. az állam a beruházandó tőke erejéig ne mint kölcsönadó, hanem mint részvénytulajdonos álljon; 2. mivel a társulat részvényeinek értéke 50%-ra csökkent, nem fedezheti az állam a részvényeket al pari, hanem az állam számára vett részvények értékét egyensúlyba kell hozni a társasági magánrészvények időszerinti értékével; 3. a magyar középponti vasut igazgatása most és mindenkorra az államkormány kezébe adassék át a társulat ellenőrködési jogának biztosítása mellett; 4. a tarifák meghatározása és folytonos szabályozása adassék át az államnak, ellenben a részvényesek számára a kamat minimuma biztosittassék. A főszűlyt tehát az előterjesztés különösen a díjszabási jogra fekteti. »A közállományra nézve e vaspálya irányában az fontos, hogy a bérszabályzatra állandó és meg nem ingatható befolyást szerezzen. Ezt kölcsön által el nem érheti; mert adja át bár a vasuttársaság a vállalat igazgatását a törlesztés idejére az államnak, ezzel még a bérszabályzati rendszerre nézve a jogot nem adta át. De igen különös volna, ha a status egy társaság rovására tarifákat állítana fel, vagy módosítana a nélkül, hogy e változások az állam jövedelmeit érintenék, hol tehát az állam csak nyerhet, de sohasem veszthet. És végkép, ha e viszony a társaságnak alkalmatlanná válnék s a pénzügyviszonyok szilárdulnának, bármely perczben visszaidhatná a társulat kölcsönét, kezébe venné a vasut ügyvitelét s az állam minden befolyását elvesztené.«

A segélynyújtás részletes feltételeinek előadásával fejezi be az előterjesztést, mely feltételekkel más helyen fogunk megismerkedni.

Mily éleslátás, mennyi észszerűség, mily nemes gondolkodás olvasható ki a hazája anyagi érdekeit védő, de e hazai morális becsére is féltékeny államhivatalnok e jelentéséből! A pénzkérdésben is lovagias, becsületes magyar nemzetgazda emez eszejárása Kovács mesterének, Széchenyi István grófnak nagy szellemére vall.

Május 10-iki kelettel a magyar középponti vasut igazgatósága nyújtja be a kormányhoz német nyelvű »Promemoria«-ját, melyben előre fejezi ki meleg köszönetét a kilátásba helyezett segélyért. Ecseteli a társaság tarthatatlan viszonyait; kimutatja, hogy még négy millió pengő forintra van szüksége a Tiszától a Morvaig terjedő egész vonalának kiépítéséhez. Utal arra, hogy a vasutba addig beépített 18 millió pengő forint csaknem kizárólag külföldi tőke, a melynek gyümölcseitől azonban az ország elesnék, ha az állam a kért segélyt a társaságtól megtagadna.

»Ha egy vállalat — úgymond a felterjesztés —, mely a legzavartalanabb békében, oly kedvező kilátások mellett, oly nagy tőkével indult meg, aránylag csekély segély híján tönkre-

menne, hogyan volna elvárható, hogy az idegen tőke egyhamar bizalommal kínálkozzék magyar iparvállalatoknak!»

A négy millió segélyt kölcsönképen kéri a társaság. Emlékiratában behatóan kiterjeszkedik a kölcsön rendelkezésre bocsátásának és visszafizetésének módozataira. A kölcsön visszafizetéséig ügykezelését az államkormány bármely irányú ellenőrzésének kellene alávetni és a kormány kívánságára hajlandó odahatni, hogy az igazgatóságnak Bécsben lakó tagjai állásukról leköszönjenek.

Az emlékirathoz ugyanazon napon felterjesztett függelékében a társaság a segélyezés egyik alternatívájaként a vasút pest-szólnoki vonalát ajánlja fel megvételre, ezen irányban azonban a döntést a társaság ugyanazon hó 22-én tartandó közgyűlésének tartja fenn.

Ezt az emlékiratot a közlekedési miniszter haladéktalanul átteszi a pénzügyminiszterhez, fölkérvén őt, hogy ez ügyben még az nap tanácskozzanak. Kossuth államtitkárától, Duschek Ferencztől ugyancsak május 11-iki kelettel azt a választ nyeri, hogy az emlékiratokat a pénzügyi miniszternek átnyújtotta, kitől azon nyilatkozatot vette, hogy ezen ügy iránti nézeteit írásban foglalandja, ennél fogva pedig teljes lehetetlen az napon ezen vasuti dologról tanácskozni.

Kossuth még az nap sajátkezűleg átír e tárgyban a közlekedésügyi miniszternek. »A középponti vasúttársaság által kért segedelem iránt az ügy fontosságához és sürgős voltához képest intézkedendő — írja —, el nem mellőzhetem excellenciát, — kinek ez ügy hivatalköréhez tartozik — megkérni, méltóztatásuk velem írásban közölni:

1. Közérdekben lévőknek, egyszersmind mulhatlanul szükségesnek itéli-e, hogy ez ügyben a pénzügyminiszterium valamely segélyadásba bocsátkozzék?

2. Nem volna-e miniszter úr hajlandó ezen munkálatot azon körben eszközölni, melyet a mult törvényhozás a közlekedési miniszter számára megnyitott hitel által kijelölt, mely esetben a kívánt négy millió segély 5%-os kamatjának biztosításáról gondoskodást elvállalni kötelességemnek ismerném; a tárgy lényege körüli felelősség azonban miniszter urat illetné.« Kérdi továbbá, hogy Széchenyi a segélyezési módozatok melyikét ajánlja, hogy segélynyújtása esetén mily viszonyba kíván a vasúttársasággal lépni. Kossuth a maga részéről föltételül tűzi, hogy a vasúttársaság által az állam irányában elvállalendő pénzbeli kötelezettségek tökéletesen biztosítottassanak, kívánja továbbá, hogy azon esetre, ha a közlekedési miniszter befolyása nem magára a vasút igazgatására terjedne, hanem csak ellenőrzésre szorítkoznék, a társaság igazgatósága Pestre tétessék át.

Végnyilatkozatát e tárgyban Széchenyi hivatalos véleményétől teszi függővé, figyelmezteti azonban a közlekedési

minisztert, hogy a magyar középponti vasut részvényei közül 10 millió pengő forint névértékű az osztrák pénzügyminiszterium birtokában van, mely részvények a napi árkelet mellett csak 4,700.000 p. forint értéket képviselnek. »Annálfogva, ha csak arról van szó, hogy a bécsi banktársaság irányábani hitelt meghosszabbítsa — folytatja Kossuth átiratában —, mi az ausztriai finanszminiszternek csak egy szavába kerül, nem gondolom, hogy e végre részünkről valamely áldozat mulhatlanul szükséges volna; mert ennek elmulasztása az ausztriai finánciáknak nagy veszteséget okozna.« Tekintettel erre, azt kérdi, hogy a pest-szolnoki vonalrész átengedése helyett nem volna-e czélszerűbb feltételül kikötni, hogy az osztrák állam kezében lévő részvényeket a napi árfolyam mellett vagy esetleg valamivel drágábban is váltsa vissza a társaság, mi végett ez utóbbinak valamely elfogadható pénzügyi művelet volna javasolandó. »Altalában nagyon szükségesnek tartom arra vigyázni, — írja végül — hogy midőn a magyar minisztérium itt valamely kötelezettségbe bocsátkozik, ennek ne oly színe legyen, mintha csak a részvényesek, tehát főleg csak az ausztriai kincstár számára vállalt volna áldozatot, hanem történjék ez valósággal az ország javára, azaz nem már lejárt kötelezettségek gyümölcstelen fedezésére, hanem a vasut valóságos kiépítésére. Miniszter úr ismeri finánciánk korlátolt állapotát s kétségtelenül csak oly javaslatot teend, melynek teljesítését a lehetőség és közös felelősségünk megengedi.«

A »szíves tisztelettel« végződő emez átiratra Széchenyi közlekedési miniszter részéről érkezett válasz fogalmazványa szintén május 11-iki keletű. Biztosítja minisztertársát, hogy előtte is felmerültek mindazok a kérdések és kétségek, a melyeket Kossuth felemlit. Maga is ellenzi, hogy a segély kölcsönképen adassék, mert az nem biztosítaná tartósan az állam befolyását a vasutra.

Az alkudozásokat a pest-szolnoki vonal átadása feltételének alapul vétele mellett véli megindítandónak, mert a magyar kereskedelemre nézve a középponti vasut vonalában a jelen perczben csak a pest-szolnoki pályát tartja eldöntő fontosságúnak, mint melyet semmi más közlekedési eszköz nem pótol, nem pótolhat, s melyhez az ország több igen nevezetes vaspályái szükségkép csatlakoznának, míg Pestről Bécsig legrosszabb esetben a hajóközlekedés fölélesztésével s adandó kedvezésekkel is egy időre a szükség fedezhető volna.

Majd a dolgot pénzügyi szempontból tárgyalván, rátér a vasutársaságnak a bécsi banknál meghosszabbítandó hitelére és a bécsi pénzügyminiszter birtokában lévő részvényekre s ez utóbbiakra nézve megjegyzi, hogy azokat az alkudozások alapjául vehetőeknek nem tartja, először azért, mert azon részvények átvétele által a magyar financia csak terheltenék a nélkül, hogy a vasut bevégezése lehetségessé tétetnék, más-

részről a részvények átvételének kérdését oly kényes természetűnek véli, mi a miniszteriumot az illetékesség terére is vezethetné, azt pedig elhalasztandónak tartja.

Kiemeli, hogy a vasuti társaságnak nyújtandó államszegély éppen nem az adósságok törlesztésére szolgálna, hanem a vállalat megmentésére, miután a baj nem adósságban fekszik, hanem a kiszámított 18 millió tőke elégtelenségében a vállalat befejezésére.

Kossuth direct kérdéseire azt válaszolja: 1. hogy közérdekben fekvőnek, egyszersmind mulhatlanul szükségesnek tartja, hogy a középponti vasut kérdéses viszonya elintézését nyerjen; mert a pest-szolnoki vasutvonal sorsától függ az ország felső és tiszai vidékeinek, úgy Erdély összeköttetésének jövődjéje, miután a miskolczi, debreczeni, aradi országos vaspályavonalaknak vagy önállólág kell Pestből kiindulni, vagy a már létező s mindenesetre a magyar állam befolyása alá hozandó pest-szolnoki vonalhoz csatlakozni.

E részben — így folytatja — én mindenesetre helyesebbnek tartom a létező vonal felhasználását, noha ezen vonalat sohasem terveztem volna.

2. A törvényhozás által megszavazott hitelből a segélyt nem véli megadhatónak, mert saját meggyőződése és a tőzsérek egyhangú vélekedése szerint az 5⁰/₀-os álladalmi kötelevényeket most csak igen nagy árkelet vesztességgel lehetne realizálni.

3. A vasutigazgatóság által ajánlott módok közül egyedül a pest-szolnoki vonal átvételét pártolja.

A segélynyújtás feltételeiül tűzi ki többi között, hogy az államnak biztosíték nyújtassék arra nézve, hogy a segély a pest-bécsi vonal bizonyos kikötött idő alatti bevégzésére fog fordíttatni. A magyar állam határozó befolyását a vaspályára az igazgatás átvételével kell biztosítani, hogy e vállalat, mint nemzeti, egészen hazai lábra állíttassék. Fenhagynának a társulat ellenőrködése s biztosítása a miniszterium felelősségében s a kezelés teljes nyilvánosságában.

Végül megjegyzi, hogy a megalkuvás részleteibe csak akkor fog bocsátkozhatni, és azokat csak akkor fogja a miniszteri tanács elé terjesztetni, ha majd a pénzügyminiszter a 4 milliónyi segély nyújtásának lehetősége tekintetében tudatja végelhatározását.

Nem állapítható meg, hogy a miniszteri tanács foglalkozott-e aznap a vasut ügyével vagy sem, de Kossuth már május hó 12-én intéz német nyelvű leiratot a magyar központi vasut igazgatóságához, melyben ezzel azokat a feltételeket közli, a melyek alapján a magyar kormány az országgyűlés hozzájárulásának fentartásával a társaságot segíyezni hajlandó.

Ezen feltételek között általánosságban fel vannak sorolva

a Széchenyi gróf által felállított pontozatok, többi között az igazgatóságnak áthelyezése Pestre; az ellen azonban nem emel kifogást, hogy az igazgatóság néhány tagja Bécsben lakjék, hogy az osztrák nemzeti bankkal a folyó ügyeket elintézhessék. A nyújtandó pénzsegély ellenében a vasutársaság vagy jelzálogbiztosítást nyújt a magyar államnak a Marchegg-től Szolnokig terjedő egész vasuti vonalra, vagy elsőbbségi kötvényeket ad, vagy átengedi a magyar állam tulajdonába a pest-szolnoki vonalat. Az országgyűlésnek szabad választás tartatott fenn a három alternatívára nézve.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az első magyar vasuti törvény életbeléptetésétől számítva tíz évig húzódott az első vasut létesítésének ügye, ha tekintetbe vesszük, hogy az előtt még csak néhány hónappal csaknem félévig tartott, a míg egy egyszerű vasutmegnyitási jelentés az illetékes forum elé került, szintén csodálatosnak tűnik fel az első felelős magyar kormány által a vasutügy érdekében néhány nap alatt kifejtett tevékenység.

A társaságnak május 22-én tartandó közgyűléséhez Széchenyi Kovács Lajost küldi ki kormánybiztosul, az ez alkalommal részére kiadott miniszteri megbízó-levélnek a miniszter által kétszeri átdolgozás után jóváhagyott fogalmazványában szigorú közjogi érzékkel kiemeltetvén, hogy »*megszünnén az eddig fennállott királyi biztosság*« Kovácsot, úgy is mint az illető osztály főnökét megbízza, hogy a magyar középponti vasut »nagygyűlésén« kormánybiztosként jelenjen meg, ott személyét képviselje és a körülményekhez képest azon elvek szerint járjon el, melyek az osztályfőnök előtt az e tárgyban addig váltott levelezésekből eléggé ismeretesek.

A kormánybiztos visszatérve a közgyűlésről, május 25-én jelenti, hogy a vasutársaság a pest-szolnoki vonalrész átadására semmi hajlammal sem bír. Ezért hangoztathatta a közgyűlés, hogy ezt a vonalat még a kiállítási áron sem engedhetné át a társaság az államnak, mert a pest-marcheggi sokkal nagyobb költségeket követelő vonal kiépítésébe csak azért bocsátkozott, mert a kisebb költséggel épült, de jövedelmezőbbnek ígérkező pest-szolnoki vonalban reményli a recompenzatiót. Eladás esetén tehát az utóbbi vonalért a Marchegg-től Szolnokig terjedő vasut összes költségeinek a hosszúsághoz arányos részét követelné.

Ebből következteti Kovács, hogy a miniszter által a segélyezés ügyében az alkudozások alapjául kitűzött irány s a társulat nézetei s eljárása közt lényeges eltérés van. A közgyűlésen közvetlenül szerzett tapasztalatok alapján ajánlja, hogy a miniszter mindaddig hozzá ne járuljon a pénz előlegezéshez, míg a pest-szolnoki vonal megvételének alternatívája részleteit a társasággal tisztába nem hozta. Az egyezkedésbe való bocsátkozást azonban annyiával sürgősebbnek

tartja, miután a szolnok-aradi és szolnok-debreczeni vonalak már felmérés alá vétettek s a középponti vasut viszonyainak előbb el kell határozottan intéztetnie, hogysem ezen vonalakon a munkák megkezdessenek.

Akkor azután a tárgyalások meg is szakadtak. Nem a szűk anyagi viszonyokkal számoló magyar kormányon, hanem a magyar központi vasutársaságnak a bécsi kormány által sugalmazott részvényesein mult tehát, hogy a magyar állam már 1848-ban nem jutott egy fontos vasuti vonal birtokába.

Széchenyi nem is tárgyalta többé a vasutársasággal, de midőn a folytonos pénzzavarokkal küzdő társaság öt hónappal később a honvédelmi bizottsághoz fordult 1 millió segélyért, ez a bizottság is Széchenyi álláspontját fogadja el.

Kossuth november hó 4-én tesz jelentést e kölcsön ügyében. A középponti vasut oly állapotban van, — mondja jelentésében — hogy nemcsak munkáját tovább nem folytathatja, de a fennálló személyzet fizetését sem teljesítheti. Következéleg az adandó segély a társaságnak életkérdése, tehát meg nem tagadható, de csak azon mértékben nyújtandó, hogy a jelen nyomasztó időket kiállhassa. De a kért egymilliónyi kölcsön megadását nem véli lehetőnek, sőt veszélyesnek tartja azt, mert azon vasutvonal Szolnokról Bécsig az egész alföldi magyar kereskedésnek kulcsa, s birtoka jelenleg nemcsak idegenek, de egyenesen idegen állam kezében van, s ha Magyarország óvatosan nem jár el, nemcsak a kedvező alkalmat elszalasztja, ezen előbbi idők súlyos maradványát megszüntetni, sőt később a törvény értelmében lehetetlenné válik, hogy a magyar állam azon befolyást megszerezze, mely nélkül alföldi vaspályái s vele a közlekedés és kereskedés kulcsát nem bírhatja. Ha tehát a honvéd-bizottmány megadva annyi segélyt, mennyi az ügyvitel fentartására szükséges, egyszersmind meghagyná a segély megvonásának feltétele alatt a társaságnak, hogy az illető pénzügyi és közlekedési osztályokkal tegyék meg az egész kölcsön iránt az előleges alkudozásokat, hogy a kérdést az országgyűlés mielőbb eldönthesse. Végül indítványozza, hogy a kimutatandó ügyviteli szükséglet fedezéséhez megkívánt összegek heti részletekben utalványoztassanak ki a vasutnak.

Tehát a honvédelem terhes gondjai sem szorították teljesen háttérbe a vasutügyet. A központi vasutársaság kapott is a kormánytól kölcsönt, mely azonban az igazgatóságnak Duschek Ferencz pénzügyminiszterhez az 1849. évi május hó 15-én kelt beadványa értelmében a vácz-pozsonyi vonal kiépítéséhez nem volt elegendő, úgy hogy a társaság a vácz-esztergomi vonalrész teljes befejezéséhez még további 400.000 pengő-forintot kér »pontos visszafizetés kötelezettsége alatt«.

A pénzügyminiszter átteszi a beadványt véleményezés végett Csányi László közlekedésügyi miniszterhez. Miután azonban a magyar középponti vasut igazgatósága időközben feloszlott és a vasut kezelését a közlekedési miniszterium vette át, a vácz-esztergomi vonal befejezéséhez tényleg szükséges 400.000 pengő-forint a pénzügyminiszteriumnál letétben maradt.

A közlekedési miniszter 1849. június hó 3-án tudatta a vasutnak Pesten székelő nagyon is megfogyott igazgatóságával, hogy a vasut kezelését a magyar állam nevében átveszi. A válaszból, melyet az igazgatóság nevében Ilkey Sándor, Beszédes József, Ullmann Samu igazgatósági tagok és Taschler Domonkos helyettes főtitokok június 4-én terjesztettek fel Csányi közlekedési miniszterhez, megtudjuk, hogy az osztrák katonai hatalom a vasutnak Pesten székelő igazgatóságát egyszerűen szétkergette, könyveit, számadásait és okmányait pedig Bécsbe küldte.

»Nem volt váratlan előttünk, — így szól az első magyar vasutársaság igazgatósága magyar tagjainak, mint ilyeneknek hattűdala — midőn azt tapasztaltuk, hogy az országos kormány a hazában létező többi közintézetek közt figyelmét a magyar középponti vasutra is fordítja és oly intézkedéseket tesz, melyeknél fogva a közlekedés e hatalmas tényezőjéhez kapcsolt közérdek kellően megóva legyen. Tisztelt miniszter úrnak e tárgyra vonatkozó elhatározása, melyet hozzánk intézett becses hivatalos levelében velünk tudatni méltóztatott s az annak támogatására az ország közügyei szempontjából felhozott okok oly nyomatékkal bírnak, hogy azoknak helyes voltát el nem ismernünk lehetetlen; mert ha kétség alá nem vonható igazságnak tekintjük, hogy a közlekedési eszközök mikénti használata kivált háború idejében az ország ügyeire sokszor eldöntő hatással bírhat, már ez által is elismertük azt, hogy a közigazgatás első teendői közé tartozik, miszerint az ilyen közlekedési eszközöket közvetlen kezelése alá vegye. Habár — mi közelebből a magyar középponti vasutat illeti — eléggé ismeretes hazafiúi érzelmeinknél fogva bátran állíthatjuk, hogy e vállalat addig, míg ügyei igazgatására nekünk engedtetett volna befolyhatnunk, az álladalom közérdekeire nézve oly kevésbé vált volna károssá vagy veszélyessé, hogy sőt inkább mindenkoron szeghetetlen kötelességeink közé számítottuk, miszerint az álladalom követeléseinek a legszigorúbban megfelelhessünk.«

Az igazgatóságnak addig tanusított magatartását illetőleg a következő felvilágosításokkal szolgál a felterjesztés:

Azon felhozott okra nézve, hogy a középponti vasutársaság alapszabályilag rendezett igazgatása az ellenséges elfoglalás által megszünt, megjegyezzük, hogy épen csak mi, kik az ellenséges hadsereg eltávolítása óta a magyar hadi parancsnokság felszólalása folytán előbbi helyeinket ismét

elfoglaltuk, éppen mi képezzük az alapszabályilag rendezett igazgatóságot, mely a múlt évi július 16-án tartott közgyűlésben a részvényesek közbizodalmával és törvényes erejű alapszabályok értelmében jogosan megválasztatván, egyedül csak maga működött és működhetett rendszeresen. Majd arra utalnak, hogy az igazgatóság annak idején a kormányrendelet és annak folytán hozott érvényes határozat erejénél fogva alakult úgy, hogy a megválasztott 12 igazgató közül 8 tag Pesten székel és a vállalat ügyeinek igazgatását közvetlenül vezette, ha nem is voltak teljes számban, — a Bécsben lévő 4 igazgatósági tagra csak bizonyos ügyek elintézése bízott — ezek érintkeztek t. i. az osztrák kormányval és a nemzeti bankkal. Így tehát midőn mi, — így folytatják — kik a Pesten székelő tagok közül most itt jelen vagyunk, a vasut ügyeinek igazgatását ismét elvállaltuk, nem tettünk egyebet, mint hogy az alapszabályilag választott igazgatóság tisztjében hiven eljárunk.

A magyar közlekedési miniszter a vasut ügykezelése átvételének egyik indokául azt is felhozta, hogy az osztrák kormány a vállalat ügyeinek főigazgatását saját hivatalnokára bízta volt. Erre a felterjesztés megjegyzi, hogy ifj. gróf *Zichy Ferencz*, ki múlt években a magyar középponti vasut dolgaiba befolyt, nem mint a kormány hivatalnoka, hanem egyedül csak mint szintén jogosan megválasztott, s minthogy az összes igazgatóságnak székhelye akkoron Bécsben volt, ez által szabályszerűleg őt illető jognál fogva teljhatalommal törvényesen felruházott igazgató járt el, de a kormány részéről megbízása nem volt, hanem legfeljebb mint kormány hivatalnoka a kormánytól csak szabadságot nyerhetett, hogy az igazgatóul való megválasztását elfogadhassa.

A felterjesztés további folyamán megnyugvással veszik ugyan tudomásul a miniszter azon kijelentését, hogy az államkormány beavatkozása által a magántulajdon szentsége nem érintetik, mivel mindazon jogok, melyek a részvénytulajdonosokat illetik s az álladalom céljait nem veszélyeztetik, azontúl is érintetlenül hagyatnak; de abbéli aggodalmukat fejezik ki, hogy az igazgatóknak elmozdítása jogsértésnek fog tekintetni.

Végül figyelmeztetik a minisztert, hogy legyőzhetetlen akadályokkal lesz összekötve, a vasut ügyeinek igazgatásába ereszkedni, miután a számviteli könyvek, irományok, szerződések s a vasut valódi állapotának megismertetésére elkészített munkálatok az alatt, míg az igazgatóság a hatalom parancsoló szavának engedvén, helyét odahagyni kénytelen vala, Bécsbe felvitettek.

»Midőn e felszólalásunk által az előadottakra tisztelt miniszter úr finyelmét felhívni bátorkodunk, — így fejezik be a felterjesztést — célunk az, hogy egyrésről a magyar

középponti vasut viszonyaira nézve némely helyen látszólag felmerült kétséget eloszlassuk, másrésről pedig, hogy megbízóink irányában a törvény oltalma alatt szerzett jogaik épségben tartása tekintetében azt teljesítsük, mi által a benünk helyezett bizodalomnak egyedül megfelelni képesek lehetünk.«

Ezen önérzetes, de minden tekintetben tárgyilagos hangú felterjesztés volt az első magyar vasut igazgatóságának a magyar államkormányhoz való viszonyának utolsó megnyilatkozása. Azontúl, habár csak rövid néhány hétig, a magyar államkormány lesz úgyszólván korlátlan ura a vasutnak. Junius 16-án a közmunka- s közlekedésügyi miniszter meghagyásából Kovács Lajos rendeletben meghagyja a magyar középponti vasut összes hivatalnokainak a rangfokozat és hivatalos állás különbsége nélkül, hogy hivatalos közlekedési tekintetben azontúl kizárólag csak a miniszterium vasuti osztályához forduljanak és ezen osztály minden rendeleteit szigorúan teljesíteni mulaszthatlan kötelességöknek ismerjék.

A miniszterium a közegeket a vasuti szolgálat minden egyes ágára vonatkozó nagy körültekintésről tanuskodó utasításokkal látja el és a fáradhatlan gazda gondosságával ügyel az összes ügykezelésre.

A kormány kezében lévén a vasut ügykezelése, mi természetesebb, hogy kedvezmény-kérvény sem maradhatott el sokáig. Bizvást állíthatjuk, hogy Pest városáé a dicsőség, hogy először kért és kapott szállítási díjkedvezményt a magyar kormánytól. 1849. évi junius 7-én tartott közgyűléséből folyamodik a közlekedési miniszteriumhoz. Bombasztikus, a budai ostrom nehéz napjaira, bitor uralomra utaló bevezetés után, a rommá lőtt város épületeinek helyreállításához kér támogatást.

»Alulírott hatóság egyik legszebb kötelességének ismervén mindent elkövetni, — így szól a Graefl főbíró és Waltherr Béla jegyző által aláírt felterjesztés — miszerint az okozott károk a különben is eleget szenvedett tulajdonosok lehető kimélésével s részint a hon fővárosa díszének minél előbbi helyreállítása, részint a kormány és nemzetgyűlés tagjainak elegendő szállásokkal való ellátása tekintetéből lehető legrövidebb idő alatt tökéletesen kijavíttassanak, mind a szükséges mennyiségű épületfa-anyagok szállítása, mind pedig a kellő számú munkáskezek előállítása iránt, tehetségéhez képest gondoskodott«. Mivel azonban előrelátható, miszerint a károsult háztulajdonosok közül többen leégett vagy hasznavehetlenné lett háztetőik helyett a helyben található és még szállítandó épületfa anyagok elégtelensége miatt Szolnokon lesznek kénytelenek új tetőket készíttetni, a város kéri a miniszteriumot, hogy a Szolnokon pesti károsult s magukat a hatóság bizonyítványával igazolandó háztulajdonosok szá-

mára készítendő tetőket Szolnokról Pestre vagy ingyen, vagy legalább érezhetően mérsékelt áron engedje szállíttatni.

A miniszterium helyt enged a kívánságnak és nagyobb szállítmányok esetére bécsi mázsánként 10 p. krajczárnyi mérsékelt díjtételt engedélyez, a mely díjtétel mellett, mellesleg mondva, mostanában akár mahagoni fát is szállítanak a nevezett viszonylatban a rendes díjszabás szerint.

A vasuti szállítás tárgyát a szabadságharcz idején természetesen legnagyobbbrészt tábori szállítmányok képezték. Ezenkívül főként a sószállításra, mint az államkincstár fő jövedelemforrására vetett ügyet a kormány, a mellett is mindig első sorban a hadi szükségletet szem előtt tartva.

Igy Duschek pénzügyminiszternek Csányi László közlekedési miniszterhez 1849. június hó 17-én intézett átiratából tudjuk meg, hogy a kormány különösen azért sürgeti a sószállítást Szolnokról, mert Komárom várát egy évi sószerűséggel kívánja ellátni. Látjuk tehát, hogy mily hosszú ellentállásra számított még akkoriban a magyar kormány.

Azonban ez a tény, valamint több még felsorolható esemény már kiemelkedik a vasutttörténeti adatok keretéből, miért is ezeket hallgatással mellőzve, még csak azt említjük fel, hogy Bécsből, a magyar középponti vasut két igazgatósági tagjától, nevezetesen Joób Sámuel és Murmann Pétertől Pest városához és Gehringer császári biztoshoz hason tartalmú átiratok érkeznek 1849. évi szeptember 24-iki kelettel, melyekben a magyar középponti vasut igazgatósága nevében tudatják, hogy kérésükre a cs. és kir. osztrák kereskedelem-, iparügyi- és közmunka miniszterium a vasut igazgatására Köb Kajetán cs. kir. főmérnököt küldi ki Pestre. Ez lett azután a cs. kir. osztrák délkeleti vasuttá vált első magyar gőzmozdonyú vasut üzletigazgatójává is.

Az első magyar gőzmozdonyu vasut további sorsa már ismeretes. Beteljesültek Széchenyi gróf, Kossuth és Kovács Lajos jóslatai: a vasut idegen kézbe került, idegen részvényesek érdekeit szolgálta sokáig. Most pedig a budapest-szolnoki vonal, mely már 1848-ban közel volt az államosításhoz, alig századrésze a kizárólag magyar érdekeket szolgáló hatalmas magyar királyi államvasutaknak.

GONDA JÓZSEF.

TEENDŐK A MUNKÁS-LAKÁSOK ÜGYÉBEN. 1)

Comprendre le Passé, sans le regretter; tolérer le Présent en l'améliorant; espérer l'Avenir en le préparant, voilà la loi des hommes sages et des institutions bienfaisantes.

Lamartine.

Budapest székes főváros statisztikai hivatalának igazgatója, Kőrösi József úr, midőn az 1891. évi népszámlálás eredményeiről beszámolva, párhuzamot von Budapest, Bécs, Grác, Trieszt, Prága, Brünn, Lemberg és Krakkó között, — a mely városok pedig egyáltalán nem mondhatók az európai nagy városok legjobbjainak — a következőket mondja:²⁾ »úgy látszik, hogy a felsorolt városok egyikében sem ütötte fel annyira tanyáját a proletárság, mint épen minálunk.«

Ez a nyilatkozat megdöbbenítő. Hozzá voltunk eddig ahhoz szokva, hogy teljesen zavartalan örömmel gyönyörködünk abban, hogy Budapest főváros mint szívja föl magába az ország vidéki lakosságát. E század elejére visszanyúló statisztikai összefoglalás szerint egy európai nagy város sem növekedik oly rohamosan mint Budapest s e növekedés legnagyobbbrészt a vidékről való bevándorlás útján történik. Kőrösi számítása szerint az 1890. évig terjedő utolsó ötven év alatt a Budapestre való bevándorlás összege majdnem félmillió embert (428.432) tett ki.

Ha annak a tudatára jövünk, hogy a bevándorlottak egy jelentékeny részére itt olyan életmód vár, a mely emberhez nem méltó, a mely az elkorcsosulás és az erkölcsi elaljasodás biztos útja, súlyos aggodalmaink kell hogy támadjanak és nem vehetjük le könnyen a felelősséget azoknak a vállairól, a kik a székes főváros ügyeit intézik.

Az egyik legsötétebb foltja fővárosunknak a munkásosztály lakási viszonyainak megbotránkoztatóan nyomorúságos volta.

E kérdésről ismételten volt szó, nem csak nálunk, de a külföldön is.

A napilapokból is ismeretes, hogy az 1894. évi Budapesten tartott nemzetközi egészségügyi és néprajzi congressus alkalmá-

1) Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« sociologiai szakosztályának 1896. évi április hó 9-én tartott ülésében.

2) Budapest székes főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XXV. 1. 44. l.

val a párisi statisztikai hivataligazgatója, *Bertillon*, az európai nagy városok lakásviszonyairól tartott előadásában oly statisztikai adatokat mutatott be, a melyek szerint az összes európai nagy városok között Budapesten legrosszabbak a lakásviszonyok, úgy annyira, hogy a míg Párisban a lakosság 14°/o-a, Berlinben 28°/o, Bécsben 28, Moszkvában 31, Szent-Pétervárt 46°/o él túlszűfolt lakásokban, Budapesten 71°/o.

Szintűgy a napilapokból ismeretes, hogy a mikor ez az ügy Budapest székes főváros közgyűlésén szóba került, elhatározták — nem azt, hogy a lakásnyomorúság ügyében végrevalahára valamit tenni fognak — hanem hogy megkérik *Bertillon*t, hogy alakítsa át kedvezőbbre a statisztikáját.

Az is köztudomású, hogy *Bertillon* erre nem volt hajlandó, s hogy azután a fővárosi statisztikai hivatal nagytudományú igazgatója *Kőrösi József* és *Bertillon* urak között e kérdést illetőleg egyik külföldi folyóiratban (*Revue d'Hygiène*) polemia folyt.

E polemia azonban nem a körül forgott, hogy valóban nagyon rosszak-e a lakásviszonyok Budapesten — annyival kevésbbé, mert épen *Kőrösi* úr volt az, a ki a magyar főváros e nyomorúságát felfedezte s őszintén megírta már az 1870. népszámlálás alkalmával. Nem is a körül forgott, hogy Budapesten valóban a legrosszabbak-e a lakásviszonyok az összes nyugat-európai nagy városok között, — mert a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója maga is úgy nyilatkozik, hogy nem szenved kétséget, hogy a főváros lakviszonyai »rosszabbak mint a nyugat-európai városokban«. A polemia tárgyát az képezte, hogy igaz-e, hogy Budapesten épen ötször annyi ember lakik zsűfolt lakásban, mint Párisban?

Ezért nem szükséges, hogy e különben rendkívül tanulságos vitával részletesen foglalkozzunk, mert nyilván való, hogy Budapest székes fővárosnak, a társadalomnak, az államnak s egyáltalán a tenni hivatottaknak kötelessége nem ott kezdődik, a mikor Budapesten a lakásviszonyok épen ötszörte rosszabbak, mint Párisban.

Az 1891. évi népszámlálásból különben az derült ki, hogy a lakási viszonyok az 1881-iki népszámlálás óta — a miből *Bertillon* elitélő adatait merítette — nem hogy javultak, de rosszabbodtak.¹⁾

A székes fővárosi statisztikai hivatal jelentése — némi poetikus körülírással — így fejezi ki a talált állapotokat: »fővárosunk lakossága lakás dolgában egészben véve igen *szerény igényeket támaszt*, azaz hogy szegényesebben lakik, mint a nyugat-európai nagy városok bármelyike.«²⁾

¹⁾ Budapest székes főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. XXV. 1. 72. l.

²⁾ Id. hely: 74. lap.

Még a legszerényebb igények mellett is megdöbbentő az az adat, hogy Budapesten 1891. január 1-én, a népszámlálás szerint — 16.288 ember úgy lakott, — ha ugyan erre az állapotról ez így reá illik — hogy egy-egy szobában 10-en és 10-nél többen voltak összezsúfolva.

22.252 férfi és 9.316 nő van kimutatva mint úgynevezett ágyrajáró. A kinek jóformán otthona sincs!

Az egy szobából álló lakások száma Budapesten az összes lakások 61.7⁰/₀-át teszi ki, míg Bécsben 5.3, Brünmben 4.6, Triesztben 11.7, Gráczban 17.6 s még Krakkóban, ahol 31.4⁰/₀ és Lembergben (36.5) is összehasonlíthatatlanul jobbak a tekintetben a viszonyok, mint nálunk.

Nem szükséges annak fejtegetése, hogy az egyszobás lakások, a melyekben az egész család együtt lakik, sőt a melyet még ágyrajáró idegenekkel oszt meg, minő emberhez nem méltó életmódra kényszerítik a bennök nyomorgókat.

A túlnépes lakásokban, melyek legnagyobb részét csak egy szobából állanak, az 1891. évi népszámlálás szerint nem kevesebb mint 19.000-re rug azon tizenöt éven felüli személyek száma (köztük 12.000 férfi, 7.000 nő), kik a családok és gyermekeik egyetlen lakó- és hálószobáját megosztják!

A szobák laksűrűségére nézve az 1891. évi népszámlálás a következő adatokat tünteti fel.

A lakosságnak 7.8⁰/₀-a lakott úgy, hogy lakásaikban egy-egy szobára csak egy lakos esik.

Szobánként 2—3 személy 34.8⁰/₀; 4—5: 27⁰/₀; 6—10: 26.9⁰/₀; 11—15: 2.8⁰/₀, — 15-nél több 0.6⁰/₀.

Nem csak Budapest lakosságának vannak igen szerény igényei a lakás dolgában, hanem a székes főváros statisztikai hivatalának is.

A fennebbi adatokat, a melyek szerint a lakosságnak több mint 73.2 százaléka úgy él, hogy a lakás egy szobájára 2 személynél több esik; 57.3 százaléka úgy, hogy 4 és annál több esik egy szobára, a statisztikai hivatal jelentése azzal a megjegyzéssel kíséri, hogy ezek szerint a lakosságnak 30.3⁰/₀ él »részben túlnépesnek tekintendő lakásokban.«¹⁾

Mert a székes főváros statisztikai hivatala e helyen — (egybeült más és más számításmódot használ, a mire lesz alkalmam visszatérni)—csak azokat a lakásokat tekinti túlnépeseknek, a melyekben egy-egy szobára 6 és ennél több lakó esik.

E számítás szerint egy öt tagból álló háztartás egyetlen egy szobából álló lakásban, vagy tizenegy ember két szobában még nem lakik túlszűfoltan!

* * *

Az 1891. évi népszámlálás, a mely ilyen szomorú viszonyokat tárt fel, még nem is mutatta a nyomorúság igazi nagyságát.

¹⁾ Id. hely: 72. lap.

A mikor az 1892. évi cholera azzal fenyegetett, hogy az összezsúfoltan élő szegény lakosság nem csak maga pusztul e nyomorúsága miatt — mint a hogy ez choleramentes időben folytonosan történik — hanem onnan tovább fog terjedni a járvány, Hieronymi Károly akkori belügyminiszter elrendelte e kérdés beható tanulmányozását, hogy annak alapján a lakásügy rendezése tekintetében komoly lépések történhessenek.

Ekkor kiderült, hogy a lakosságnak sokkal nagyobb része él a legrosszabb lakási viszonyok között, mintsem azt az 1891-ik évi népszámlási felvétel kimutatta. Pl. az 1891. évi népszámlálás mindössze 6 tömeges éjjeli szállást tüntet fel, míg az 1893. év márczius havában eszközölt külön felvétel 76-ot talált, nem kevesebb mint 1.238 bennlakóval. Ezek legnagyobb-részt túlsúfolva voltak; csak 29 volt közöttük olyan, a melyben négynél kevesebb személy élt egy helyiségben. Nem kevesebb mint 577 egyén oly szállókban lakott, a hol egy lakhelyiségre több mint 20 egyén esett! (84. l.)

Azóta sem javultak az állapotok. Az elmúlt tél folyamán alkalmam volt számos munkáslakást megtekinteni. Az azokban látott viszonyok ¹⁾ csaknem leirhatatlanok. A fővárosi munkások úgy élnek, hogy egy-egy szobában 2—3 család s kívülök még egész sereg felnőtt idegen férfi és nő lakik együtt. Butorzat az ilyen lakásokban jóformán nincs is; minden talpalatnyi térre szükség van a fekvő emberek számára. A falak mellett három-négy nyoszolya, a melyeknek a szalmazsákja egy-egy család — férj, feleség, gyermekek — számára szolgál hálóhelyül. A földön ember ember mellett fekszik. Férfiak, nők vegyesen.

Tisztaságról természetesen szó sem lehet. A gyári vagy a napszámos munka fáradsága után ide megtérő munkás még csak pihenést sem talál e zugokban. Emberi örömök azok számára, a kik így élnek, nincsenek. Családi életről szó sem lehet. Az eliszákosodás, az erkölcsi elaljasodás lejtőjén meg nem állhat az, a kit nyomorúsága ilyen viszonyok közé helyezett.

Még ennél is nagyobb nyomorban tengődik a fővárosi munkás-osztály egy része.

Számosan vannak, a kik a napi munkájuk végeztével azt sem tudják, hogy hol fogják áthúzni az éjt.

Télen a hajléktalanok menhelyeinek kapujától egy-egy éjjel száz és száz embert utasítanak el, mert minden hely megtelt.

A ki nem tolongott ideje korán a bejárónál, a ki elkésett, annak a fáradságos napi munka után, a hideg téli éjen még egy szalmarakás sem jut, a melyre lehajthatná a fejét.

¹⁾ A munkások lakásairól. Gyógyászat. 1895. évfolyam.

A társadalom számára ezek az emberek menthetlenül el vannak veszve. Emberfölötti önmegtagadást és erényt kellene feltételezni róluk, ha azt akarnók kívánni tőlök, hogy a társadalmi és állami rendnek csak békés tőrői is legyenek.

Nincs e helyen alkalom, de szükség sem arra, hogy ez állapotok súlyos következményeivel hosszasan foglalkozzam. E társaság t. tagjai előtt nem kell fejtegetnem azt, hogy minő közgazdasági és társadalmi bajok szülsz a lakásszükség. Hogy — Cheysson szavait idézve — mint aljasítja le a családot, üzi a csapadékba a családfőt s viszi arra, hogy meggyűlöljön otthonát, munkaadóját és a társadalmat egyaránt.

A közegészségügyre nézve is a legnagyobb veszedelmek támadnak az ilyen viszonyokból. A csecsemőkortól a késő öregkorig — a mi ugyan ilyen életmód mellett ritkaság — keservesen sinyli a munkás a rossz lakási viszonyok következményeit. Nagy része van ezeknek abban, hogy a munkások halálozási százaléka olyan magas.

Azonkívül a ragályos betegségeknek igazi fészkei e túlszűfolt szellőzhetetlen zugok. S a járványok nem maradnak meg a pinczelakásokban és a külvárosokban, hanem az előkelő negyedek gazdag palotáit sem kímélik meg. A ki magát, a maga családját meg akarja védeni, annak sürgetnie kell a szegény lakosság lakásnyomorúságának enyhítését.

A mikor a jómódú osztályok ezzel a kérdéssel foglalkoznak, akkor nem jótékonyságot gyakorolnak, hanem saját érdeküket szolgálják.

* * *

Az 1894. évi, Budapesten tartott hygieniai és demographiai congressus alkalmával dr. Schwarcz József orvos úr foglalkozott a budapesti munkáslakások ügyével s értékes adatokkal bővelkedő előadását azzal végezte be, hogy: azoknak, a kik azt hiszik, hogy a lakásügy kérdését meg lehet oldani, előbb még a lakásviszonyokat kell tanulmányozniok. Egyszersmind kijelentette, hogy jelenlegi gazdasági rendszerünk mellett e kérdés megoldása elképzelhetetlen.

Legyen szabad Schwarcz úr ez előadásával, a mely e kérdést a legutoljára tárgyalta s különösen végső következtetéseivel röviden foglalkoznom. Annyival inkább kötelességemnek tartom ezt, mert az a gondolatmenet, a melyet végső mondataiban előadott, a socialisták közös felfogását fejezi ki.

Schwarcz dr. úr kijelentéseit nem tartom elfogadhatóknak. Nem látom multhatlanul szükségesnek, hogy a lakásügy javítását célzó intézkedéseket még további adatgyűjtés előzze meg, mert bőséges adataink vannak arra nézve, hogy a meglévő állapotok mindenféle szempontból károsak és veszélyesek. Lakásinségben szenved munkás népünk nagyrésze. S a mint éhínségnél nem tartjuk a segítés előfeltételének azt, hogy

pontosan tudjuk, hogy hányan éheznek és mennyire vannak kiéhezve, úgy itt is minden további várakozás nélkül sietnünk kell a bajok enyhítésével, annyival inkább, mert azok mindnyájunkra nézve közveszélyesek.

A mi azt illeti, hogy vajjon a lakáskérdés a jelenlegi társadalmi rendszer mellett megoldható-e: ha e megoldás alatt Schwarcz dr. úr tökéletes, semmi kivánságot fenn nem hagyó megoldást ért, akkor nyilván igaza van abban, hogy ilyen nem képzelhető. A mint hogy más kérdéseknek sem tudjuk ily megoldását, sem a jelenlegi társadalmi rendszer alatt, sem másként. Az azonban, hogy czélszerű intézkedésekkel a lakásügy javítása terén jelentékeny eredményeket lehet elérni, kétségtelen. A külföld, különösen Anglia, Belgium, Dánia, Franciaország, számos biztató példát mutat arra nézve, hogy a munkáslakások ügyével való foglalkozás nem meddő erőlködés.

Ez előadás kerete nem engedi meg, hogy részletesebben kiterjeszkedjem a munkáslakások javítása ügyében a külföldön kifejtett működésre és annak eredményeire, csak arra szorítkozom, hogy azokat az adatokat vegyem futó szemle alá, melyekre Schwarcz dr. úr véleményét alapítja.

Schwarcz dr. úr¹⁾ Plener-re hivatkozik, a ki azt mondja, hogy »az angol építőszövetkezetek nem annyira az úgynevezett lakásszükség enyhítését czélozzák, a mely Angliában különben nem is olyan nagymértékű, mint a szárazföldön, hanem inkább azt, hogy a munkásoknak és a közvetlen felettük levő néposztálynak a házvételt lehetővé tegyék«. Minthogy pedig Max Schippel azt fejtette ki, hogy a munkásra nézve, a ki ide-oda vándorolni kénytelen, a saját birtokában levő ház teher, a melytől könnyen megszabadulni nem tud, Schwarcz dr. úr Schippelhez csatlakozva kimondhatni véli, hogy Angliában mindezen törekvések a segítségre leginkább rászoruló munkásokra nézve eredménytelenek maradtak.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mióta Plener erről a kérdésről irt, azóta Angliában nagyon sok történt ezen a téren s többek között például az egyik legnagyobb társulat, az *Artisans Laborers and General Dwellings Company, London*, a melyre Plener szavai leginkább illők valának, 1886 óta megváltoztatta követett rendszerét s többé nem eladásra, hanem bérbeadásra szánt lakásokat épít, sőt az eladott házakat visszavásárolta. Tehát jelenleg épen a munkások azon részének érdekeit szolgálja, a mely házat venni nem képes, vagy nem akar.

Azok az adatok, a melyeket Ruprecht nyomán idéz Schwarcz dr., szintén elavultak.

Jelenleg Londonban egész sor olyan társulat van, a mely egészen olcsó lakásokat ad bérbe. A Four per Cent Industrial

¹⁾ Arbeiterwohnungen. 16. 1.

Dwellings Company egyszobás lakásainak heti bére $1\frac{1}{2}$ shilling (90 kr.), az East End Dwellings Company-nek szintén vannak ugyanilyen áron kibérelhető lakásai. Se számokra vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy Londonban a közönséges munkások, gyári napszamosok (general and factory labourers) heti keresete *átlag 20—30 shilling*.¹⁾

Tehát nem egészen alaposak azok a panaszok, a melyek szerint a munkáslakások javítására alakult egyesületekből a tulajdonképeni munkásoknak nem lenne haszna.

Max Schippelnek azt a mondását, hogy: »mit ér az, hogy 40 év alatt 60.000 embert jó lakási viszonyok közé segítettek, a mikor London lakossága évente 50.000-rel szaporodik« nem lehet komolyan venni, mert a szaporodásnak jelentékenyen nagyobb része a jómódú lakosságra esik.

Kétségtelen, hogy Londonban épen úgy, mint másutt, nincsen megoldva a munkások lakásainak kérdése s még sok tenni való van e téren, de arról, a mi e tekintetben történt és annak az eredményeiről kicsinylőleg beszélni egyáltalán nem jogosult.

* * *

A hygieniai és demographiai congressus is más álláspontra helyezkedett, mint a melyet Schwarz dr. úr képviselt s dr. Neményi Ambrus úr határozati javaslatát fogadta el, a mely kimondja, hogy »kívánatos, hogy a szegényebb néposztályoknak való olcsó és egészséges lakások létesítését a kormányok vegyék kezükbe«.

Magyarországon — elméletben — ez volt a felfogás attól kezdve, hogy ez a kérdés felmerült.

Kőrösi József úr — a kinek az érdeme, hogy fővárosunknak ezt a súlyos baját először feltárta, az 1870. évi népszámlálás eredményeiről szóló jelentésében a következőket mondja: »Oly baj van itt előttünk, a melyet a magárahagyott szegényebb lakosság saját erejéből a legritkább esetekben tud leküzdeni. Itt felsőbb beavatkozásra van szükség s a »Laissez faire! Laissez aller!« elve igen szomorú következményekre vezetne«.

Hogy igaza volt, hogy a »laissez faire, laissez aller!« mire vezet, az az 1881. és 1891. évi népszámlálások már előbb tárgyalt eredményeiből látható.

Az 1881. évi népszámlálás adataiból indult ki a lakásügy javítását célzó az a mozgalom, a melynek az élén Neményi Ambrus úr állott.

Neményi Ambrus úr munkálata²⁾ valóságos tárháza a lakásügyre vonatkozó adatoknak.

Ha az ő javaslatait végrehajtnák, székes fővárosunk lakásügye egész más képet nyujtana, mint jelenleg. De az ige el-

¹⁾ Ch. Booth, Life and Labour of the People. VII. kötet 473. l.

²⁾ Jelentés a budapesti lakásügy tárgyában. Budapest 1898.

hangzott a pusztában. Csak tíz évvel azután, hogy a javaslatban foglaltakat a székes főváros közgyűlése határozattá emelte, az 1892. évben közlő cholerajárványtól való rettegés idején jutott az illetékes köröknek az eszébe, hogy van ilyen határozat, a mely még nem lépett életbe.

Egy tíz évvel hozott határozat egyszerű végrehajtásával megelégedni kétségtelenül bajos lett volna; nyilván szükség volt az azóta esetleg megváltozott állapotok felderítésére.

Igy létesült egy új enquete, ennek a nyomán új bizottsági s közgyűlési határozatok, új feliratok, leiratok. Csupán a munkásházak nem épültek.

Mind a mellett, hogy nem történt semmi komolyabb intézkedés, a székes főváros statisztikai hivatalának az 1891. évi népszámlálásról szóló jelentésében ¹⁾ azt olvassuk, hogy a túlnépes lakásokat illetőleg az 1871-től 1891. évig terjedő 21 év alatt »örvendetes javulás constatálható, a mennyiben daczára a lakások és a népesség nagymérvű szaporodásának, a túlnépes lakások s a bennük élő egyének száma a legutóbbi évtizedben majdnem változatlan maradt, 1870-hez képest jelentékenyen csökkent«.

Túlnépes lakásokban lakott, az e helyen közölt összeállítás szerint

1870-ben az összlakosság	93·3 ⁰ / ₀ -a.
1881-ben »	» 31·9 ⁰ / ₀ -a,
1891-ben »	» 31·6 ⁰ / ₀ -a.

Fájdalom azonban ezek a számok némi javításra szorulnak.

Mindenekelőtt az 1870. évre nézve feltüntetett 93·3⁰/₀ sajnálatos sajtóhiba, mert 1870-ben a Duna bal partján a lakosság összege, a katonaság levonásával, 200.476 volt (l. 1871. évi jelentés 12. lap). Túlnépes lakásban lakott (l. u. o. 138. l.) 78.727, vagyis a lakosság ²/₅-része, pontosabban 39·3⁰/₀.

Igen sajtóságos magyarázata van az 1870. és 1881. s illetőleg az 1891. év között még így is jelentékeny különbségnek. Az t. i., hogy a székes főváros statisztikai hivatala az 1870. évre az olyan lakásokat, a melyekben egy szobára öt lakó esik, a túlnépes lakásokhoz számította, az 1881. és 1891. évi népszámlálásokra nézve azonban nem. ²⁾

Igy természetes, »hogy az egész javulás az 1870—1881. évekre esik, míg az utolsó évtizedben a viszonyok (majdnem) változatlanul maradtak«.

¹⁾ Budapest székes főváros statisztikai hivatalának közleményei XXV., 1., 85. lap.

²⁾ 1870-ben »Túlnépes lakásoknak azokat tekintettük, melyekben egy szobára öt vagy több lakó esett« (L. 1870. évi jelentés 138. lap.) Az 1891. évi jelentés 85. lapján: »A túlnépes lakások és az azokban szobánként ötnél sűrűbben élő egyének száma a Duna bal partján« stb. Az e szavak után következő összeállításban azonban az 1870. évre az előbbi módon (öt vagy több lakó) számított adatok vannak (78.727 lakos).

Ha az 1891. évre vonatkozó adatokat a Duna bal partjára nézve ugyanazon mód szerint számítjuk, mint az az 1870. évre nézve történt: a következő számokat kapjuk.

Az 1891. évi jelentés 18-ik táblázata szerint (95* lap) a balparti lakosságból úgy élt, hogy öt vagy ennél több lakó jutott egy szobára: 166.796 lakó. Ez a balpart összes lakosságának, mely a 27. sz. táblázat szerint 403.777 polgári egyénből állott, 41³¹/₀-át teszi ki.

Vagyis nem 93³ és 31⁶/₀ áll egymással szemben, hanem 39³ és 41³/₀; tehát a szóban forgó 21 év alatt *nem hogy öröndetes javulás volna, de a székes főváros statisztikai hivatalának saját adatai szerint határozott romlás constatalható.*

* * *

A lakáskérdés tekintetében a különböző jövedelmű, sőt a különböző foglalkozású ágakhoz tartozó munkásoknak más és másféle segítségre van szükségük.

Jobbmódú munkások nyilván jobb lakást igényelnek, de egyszersmind nagyobb mértékben képesek arra, hogy maguknak tisztességes lakást szerezzenek, mint a rosszul fizetett szegény munkások. A munkások egy része egyáltalán nem kénytelen ide-oda vándorolni. Ezekre nézve a legelőnyösebb az, ha saját házacskára tehetnek szert s az erre való törekvés bennük általában meg is van.

A munkások egy más csoportja időnként lakhelyét változtatni kénytelen. Ez ide-odavándorlás ugyan tulajdonképen első sorban a munkaadók érdeke, a kire nézve fontos, hogy jól kihasználhassák a fokozott termelésre alkalmas időt s azután megszabaduljanak a rájuk nézve többé szükségtelen munkásoktól; azonban a munkások e viszonyokhoz alkalmazkodni kénytelenek s ezért rájuk nézve a saját birtokukban lévő ház teher, a mely őket szabad mozgásukban akadályozza. Nekik kibérelhető lakásokra van szükségük. Végül a harmadik csoportot, a mondhatni nomád életet élő munkások osztálya képezi, a kik bizonyos időszakhoz kötött munka végzésére a nagy városokba sereglenek. Ezeknek és velük együtt a munkanélküliek — nálunk, a munkaközvetítés szervezetlensége miatt, fokozottan nagy számú — csoportjának ideiglenes szállóhelyekre van szükségük.

A conservatív elemeknek jól felfogott saját érdeke követeli, hogy azt a munkást, a ki magának házat szerezni törekszik, ebben a törekvésében támogassák. *A. J. Balfour*, a mostani conservatív brit cabinet egyik vezére, 1895. január 19-én *Manchesterben* a következőket mondta e tárgyról: »Óriási jelentőségűnek tartom azt, hogy a háztulajdonosok s a mennyire csak lehet, a földtulajdonosok száma szaporodjék. Ugy vélem, hogy ennek előmozdítása a társadalmi fejlődésben minden jó elemet erősít és minden rossz elemet visszatart.

Függetlenségre, takarékosagra vezet. Előmozdítja azt, hogy előre gondoskodjanak a bekövetkező öregkor szükségéről s azt a megnyugtató öntudatot nyújtja, hogy az ember jövője bizonyos fokig biztosítva van.»

Budapesten minden feltétel megvan, a mi csak megnehezítheti azt, hogy kisebb anyagi erővel rendelkező emberek, minők a munkások, saját házat szerezhessenek. A budapesti építkezési szabályok, a melyek a magas emeletes házaknak megfelelő udvarok nélkül egymás mellé való építését megengedi, szükségképen magával hozták a telekárak oly magasra való emelkedését, hogy többé kis, családi házat a város belterületén építeni — pénzügyi okokból — lehetetlen. Angliában még oly nagy városban is, mint London, az 1882. évi Metropolitan Management Act 14. szakasza minden új házra nézve megköveteli, hogy a ház mögött annak egész szélességében meghatározott szabad tér legyen. A házakat háttal egymáshoz építeni, a szellőztetést biztosító szabad tér nélkül, tiltva van. Miért nincs ez így Budapesten? Azt hiszem, mindenki kész van a válaszzal: mert útját állná a telek- és ház-uzsorának.

A város külső részeibe lakni a munkás nem könnyen mehet, mert ha nincs közel a foglalkozása helyéhez, az ide- és odajárással sok időt vesz, pedig úgy is alig jut ideje a pihenésre. Olcsó és gyors közlekedés biztosításával sokat lehetne segíteni. Külföldön mindenfelé vannak munkásvonatok. Belgiumban annyira gondoskodnak a munkások számára való olcsó közlekedésről, hogy a Brüsszelben foglalkozó munkások egy része Ghent és Antwerpen környékén lakik¹⁾.

Budapesten a közegészségügy s a közjólét annyira ki van szolgáltatva az üzérkedés érdekeinek, hogy nem is lenne meglepő, ha most, a mikor minden európai városban arra törekcszenek, hogy a városok belsejében való túlszufaltságot csökkensték, Budapesten, a hol a túlszufaltság és ennek ártalmas következményei olyan nagy mértékben megvannak, a belterület telektulajdonosainak üzleti érdekei kedvéért a város extensiv kiépülését egyenesen megakadályozni törekednének.²⁾

Hogy a főváros az extensiv kiterjedést kizárólag a mára gondoló üzleti szempontból tekinti s előmozdítani nem igyek-

¹⁾ VIII-th. Special Report of the Commissioner of Labor. Washington 1895. 427. l.

²⁾ Az 1891. évi népszámlálásról szóló jelentés szerint a főváros nép-sűrűsége igen ritka. Egy hectár-ra 25 lakos esik. Ez azonban oly módon van kiszámítva, hogy a főváros külső részeit képező szántóföldek, rétek, hegyek, erdők is a lakott területhez vannak számítva, úgy, hogy Budapest területe, a mint itt ki van tüntetve, kétharmada London területének, háromszorta nagyobb, mint Berlin és több mint kétszer akkora, mint Páris! (Budapest székes főváros statisztikai hivatalának közleményei. XXV. I., 6. l.)

szik, annak bőséges példáit adta. Pedig ha a székes főváros jövőjét is tekintetbe vesszük, nyilvánvaló, hogy a legnagyobb mértékben kívánatos volna, hogy Budapesten is, mint a nyugat-európai városokban általában, legalább a külső városrészek családi házakból álljanak, ha már a város belső területét nem lehet megszabadítani a bérkaszárnnyaktól. Nemcsak Angliában, de Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában s Észak-Németországban is általános a törekvés, hogy a családi házak rendszerét terjeszszék.¹⁾ Nálunk a családi házak inkább fogyanak, a bérkaszárnnyák szaporodnak, s azoknak az erkölcsökre és a családi életre való romboló hatását szemmel láthatjuk.²⁾

Az 1892. évi lakás-enquête után a cholérától való rettegés behatása alatt hozott székes fővárosi közgyűlési határozat, az 1885. évi határozat fentartott pontjaival együtt, a saját házak megszerzésének megkönnyítésére összesen a következőket látta szükségesnek:

A családi házaknak 10 évi községi adópótlék-mentességet ad.

(E pont méltánylásánál figyelembe kell venni, hogy a munkaadók tulajdonát képező munkáslakásoknak 15 évi, bérháznak, a melyek két harmadrészben kis lakásokból állanak, 20 évi községi adómentességet ad. Tehát a bérkaszárnnyáknak éppen két annyi időre terjedő adómentességet nyújt, mint a családi házaknak.)

Közhasznú építő társaságoknak az 1885. évi határozat 4. pontja szerint bizonyos feltételek mellett 15 évi adómentességet és mérsékelt árú telket ad. (Tehát ezeknek is rövidebb időre terjedő adómentességet, mint a bérkaszárnnyáknak.)

Elhatározta még a főváros, hogy egy-egy lakásból álló családi házak részére fővárosi telkek parcellázhatók — és árkedvezmény nélkül — eladhatók, továbbá, hogy a vasutak felszólítandók, hogy olcsó munkás-vonatokat rendezzenek be, hogy ez által a munkásoknak lehetővé tétessék a főváros környékén (olcsóbb viszonyok között) lakni.

Nem meglepő ugyan, hogy a székes főváros, a mely annyi célra adott, nem egyszer vagyonos emberek üzleti érdekei szolgálatára, olcsó és ingyen telkeket, csak éppen a szegény munkások számára nem rendelkezik ilyenekkel (kivé-

¹⁾ Lothar Abel. Das gesunde, behagliche und billige Wohnen. Wien—Budapest—Leipzig. 92. l.

²⁾ Sax már 1869-ben megjelent munkájában (Die Wohnungszustände der arbeitenden Klassen und ihre Reform) közölte a következő számokat:

	egy házra esik lakó	törvénytelen gyermekek % a az összes születésekhez
London	8	4
Berlin	32	16
Páris	35	20
Szt.-Pétervár	52	26
Bécs	55	31

vén, ha vállalkozók akarnak munkásházákat építeni, mert akkor ad), de a székes főváros ismerői sem igen fogják érteni, hogy miért nem terjesztette ki legalább az adómentességet a kis családi házakra ugyanolyan mértékben, mint a bérkaszárnnyakra.

A munkás-vonatokra vonatkozó határozat annyira általánosságban van tartva, hogy alig érdemes arra, hogy vele foglalkozzunk. Ha azzal a székes főváros komoly eredményt akart volna elérni, megfelelő törvény alkotását kellett volna kezdeményeznie, hogy a vasutttársaságok a munkás-vonatok, még pedig megfelelő időben, megfelelő számmal közlekedő olcsó munkás-vonatok járatására kötelezhetőek legyenek.

S végül mind ez a csekély — s csak papíron álló — kedvezmény is értéktelenné válik, midőn a székes főváros az extensiv kiépítést nem támogatja. Mert ha ott, a hol a telekár jelenleg elég alacsony arra, hogy családi házak építhetők volnának: nincs utcza, nincs kövezet, nincs világítás, nincs víz, akkor oda bizonyára senki sem mehet. S akkor a kedvezmények ígérese azzal a tudattal, hogy senki sem fogja igénybe vehetni, nem is komoly dolog.

Még sokkal jobb indulatú támogatás mellett is nagyon kevés remény lehet arra, hogy a magyar munkások családi házak tulajdonosaivá legyenek.

Elenyésző kis százalék az — mondhatni igen ritka kivétel — a munkások között, a kinek annyi tőkéje volna, a mivel házépítéshez foghat.

Munkásokból álló szövetkezetek — fájdalom — nálunk nem egyhamar tehetnek szert annyi erőre, hogy e téren valamit létre hozhassanak.

A munkás-osztály szervezetlen és saját sorsán nem tud segíteni — s mert szervezetlenségének bizonyos fokig mi is okai vagyunk, oly kötelességek is reánk hármolnak, a melyektől különben mentve volnánk.

III. Napoleon a francia munkásokról ezt írta: »Ugy állnak, mint a heloták a sybarita nép között. Helyet kell számukra szerezni a társadalomban s érdekeiket a földdel összekötni. Nincs szervezetük, szét vannak szórva, nincsenek jogaik, nincs jövőjük: jogot és jövőt kell nekik szerezni s önérzetüket társulás, nevelés és disciplina által emelni.«

Ugyanezen feladatok várnak mi reánk is. A társadalom jobb módú rétegei nagy szerepre vannak hivatva ezen a téren. Nekik kell megmutatniok, hogy a szegény és jobb módú ember érdekei nem ellentétesek; vagy legalább is összeegyeztethetők. Ez az egyetlen módja az osztálygyűlölet megszüntetésének.

Kíváncs volt, hogy a tőke támogassa a munkásokat a családi házépítésben. Nem nagy áldozat az, annyival inkább, mert tisztességes kamat-jövedelemre számítani lehet. Ily mó-

don, kölcsön kapott tőkével már jelentékenyen könnyebben létesülhetnének építő szövetkezetek.

Ezeket természetesen támogatni kellene a községeknek s az államnak adókedvezményekkel, olcsó közlekedés biztosításával, a város rendezésnél követett jóindulatú eljárással, stb.

A brit kormány még ennél is jóval tovább akar menni. Néhány hét előtt — márczius 4-én — fogadta el a képviselőház második olvasásban a *Sir Alfred Hickman »Working Men's Dwellings Bill«-jét*, a mely feljogosítja a községeket, hogy a munkásoknak házépítésre vagy vételre kölcsönt adjanak. Hogy e törvényjavaslatból — a mely egészen úttörő — rövid idő alatt törvény lesz, annyival inkább kétségtelen, mert a második olvasás alkalmával csaknem 200 szavazattöbbséget nyert. S különben is a törvényjavaslat ellenzői is nem kevesebbet, de még többet kívánnak.

*

A munkások lakásügye tekintetében a legfontosabb feladat, hogy azon a csoporton segítsünk, a melyhez tartozóknak bérbe vett lakásokra van szükségük. A munkások zömét ez a csoport képezi. A körülmények jelenleg őket teljesen kiszolgáltatják a lakás-uzsora kapzsóságának. Nyomorúságos zúgokért, a melyekben élnek, aránylag jóval többet fizetnek, mint a vagyonos osztály fizet a legényesebb lakásokért. A lakbér még így is felemészti keresményüknek egy nagy részét, úgy hogy a miatt egyéb dolgokban kell segítséget szenvedniök s életmódjuk egészségükre, erkölcsükre, munkaképességükre egyaránt veszedelmes s minden tekintetben degenerálásra vezet.

Arról van szó, hogy e viszonyokból kiemelve őket, lehetővé tegyük azt, hogy keresetüknek megfelelő árért oly lakást szerezhessenek, a mely valósággal otthonnak nevezhető, a melyben tisztességes családi életet élhetnek.

Erre nemcsak nekik van szükségük, de a közérdek kívánja azt. Minden emberi erénynek a család a melegágya; a társadalomnak csak az nevelhet embereket. *Danton* szavaiban nagy igazság rejlik: »ha türitek azt, hogy a szegény ember úgy nőjön fel mint az állat: meglehet, hogy vadállat lesz belőle és ezt ti fogjátok megkeserülni!«

Georges Picot a Société Française des Habitations à Bon Marché 1890. február 2-án tartott alakuló gyűlésén a következőket mondta: »A közállapotok problémái, nyomasztó gondjaink, az annyira fájdalmas és homályos kérdések között jelenleg csak egynek tudjuk a biztos megoldását — a nélkül, hogy általa a socialismus fenyegetne — és ez a lakások javításának kérdése.«

»Ez a körülmény, uraim, — mondja Picot — úgy vélem mindazokra, a kiknek tőkéjük van, kötelezettségeket ró. Mert nem kötelességük-e, hogy e kérdéssel foglalkozzanak s midőn a segítés módja ismeretes, nem kötelességük-e, hogy az em-

berek nyomorúságának enyhítésén munkálkodjanak, a mikor arra módjuk van?

Joggal mondhatjuk, hogy ez a legfontosabb *társadalmi kötelességek* egyike.¹⁾

A lakáskérdés lényegét teljesen szabatosan és találóan fejezi ki dr. Thirring Gusztáv úr a fővárosi szegény néposztályok lakásairól írt igen értékes tanulmányában. »A szűk lakásnak idegenekkel való megosztása idézi elő a túlnépesedésnek közegészségügyi tekintetben veszélyes állapotát, mely ellen a hatóság rendőri szigorral, lakások kiürítésével, lakók kiköltöztetésével igyekszik küzdeni. Hiába itt minden szigor: a szegény embert kitehetjük az utcára, de azzal még nem nyertünk semmit. Teremtünk előzör egészséges és olcsó lakásokat, akkor a lakáskérdés egy csapásra meg lesz oldva.«

Hogy a lakásbér Budapesten abnormis magas, hogy az tüzerkedés visszaszorításával sokkal olcsóbb lakásokat elő lehet állítani, azt mindnyájan tudjuk.

A kérdés tulajdonképen csak az, hogy ki építse ezeket a házakat.

Mindenféle tekintetben az volna a legkívánatosabb, hogy ezen a baján is — másféle bajain is — a munkás épen úgy, mint a többi állampolgár, saját erejével segítsen. Különösen Anglia a legbiztatóbb példákkal szolgál arra nézve, hogy szövetkezés útján milyen nagy eredményeket lehet elérni. Londonban van egy, főleg munkások számára szolgáló bérházak építésével foglalkozó egyesület (Artisans' Laborers' and General Dwellings Company), a melyet 1867-ben néhány munkás alapított. E társaságnak több mint 24 millió forintnyi tőkéje van.

Ehhez azonban az az erős testületi szellem kell, a mi az angol munkások között megvan s a mit ott úgy a társadalom, mint a hatóságok nem hogy akadályozni, de fejleszteni törekednek, mert tudják, hogy a békés fejlődést semmiféle szolgálja jobban, mint a szabad társulás.

A mi viszonyaink mások. Nálunk a munkásokban ez a testületi szellem eddig nem fejlődhetett ki. Mindössze a munkás betegsegélyező pénztáraknak van annyi a mennyi ereje.

Nagyon kívánatos volna, hogy ezek engedélyt nyerjenek arra, hogy tőkéik egy részét saját tagjaik számára szolgáló bérházakba fektethessék. Adókedvezmények s egyéb támogatás mellett ezek előreláthatólag jövedelmeznének annyit, mint a mennyit tőkéjük most jövedelmez. Jövedelmeznének közvetve is, az által, hogy a bennük lakó pénztár-tagok egészségi viszonyai javulnának. De különösen nagy jelentősége volna annak, hogy a munkások önértetét, meglegedettségét

¹⁾ Bulletin de la Société française des Habitations à Bon Marché. I. No 1. 21. l.

növelné az a tudat, hogy saját bajaik segítségével maguk dolgoznak.

Ily módon azonban a szükséghez képest csak elenyésző csekély számú munkáslakás jöhet létre.

A tőkének a kötelessége, hogy segítséget adjon.

Üzleti célból alakult — de bizonyos mérsékelt kamatjövdelemmel megelégedő — munkásház-építő vállalatok létrejötte volna nagyon kívánatos.

Szükséges, hogy az ilyen vállalatok létrejöttét a hatóságok megfelelő kedvezmények adásával elősegítsék. E tekintetben teljes méltánylást érdemel a székes főváros 1885. évi 215. sz. a. szabályrendeletének az a pontja, a mely ily kedvezményeket ad, de kívánatos volna egész pontos körülírása annak, hogy ily kedvezményekben csak oly házak részesülhetnek, a melyekben a kis lakásokért hatóságilag megállapított méltányos bért szednek.

Igen indokolt a gyáraknak kötelezése arra, hogy törzsmunkásaik számára munkáslakásokat építsenek, — a mint ez Budapesten újabban történik is. Az azonban nyilvánvaló, hogy ez is csak keveset segít a lakásnyomorúság ügyén; sőt azoknak is igazat kell adnunk, a kik azt tartják, hogy a gyárak munkáslakásai olyan ajándékot képeznek, a mitől van ok félni, mert a munkaadó által adott lakás erősebben leköti a munkást.

Külföldön, a hol pedig a munkások maguk is, a munkáslakás-építő vállalatok és a hatóságok is jelentékeny sikerrel közreműködtek a lakásnyomorúság orvoslásában, még a jótékonyság számára is jutott bőséges tér.

Ez a tér még nagyobb mértékben megvan nálunk, — de a jótékonyság nem jelentkezik. Nem tudom megmagyarázni, hogy különösen Budapest üzletvilága hogyan nézheti tétlenül azt, hogy ez a kérdés évek óta meddő viták tárgya s a fővárosban tovább nyomorog az a munkásnép, a melynek olyan sok része van az ő tőkéjük megteremtésében. Hiú kérdés volna mindaz, a mivel Budapest pénzaristokrátiája erejét mutatja s a valóságban nem volna annyi képessége sem, hogy ilyen célra áldozzon? Vagy olyan kevésbé kíséri figyelemmel Magyarország közgazdasági állapotait, hogy nem tudja, hogy milyen égető ez a baj?

Mégis akadt, nem a főváros pénzaristokratái között ugyan, de Magyarország nyugoti részén, Pozsonyban valaki, a ki — bár sem gyára nincsen, sem iparral nem foglalkozik — a munkások lakásnyomorúságának rettenetes nagy jelentőségét felfogni képes volt s volt benne akarat és erő, hogy e téren úttörő legyen.

Schulpe György úr pozsonyi munkáslakás-telepét rövid idő előtt alkalmam volt megtekinteni. Jelenleg 24 lakás van készen, nemsokára még husz fog épülni. Mindegyik áll egy

szoba, egy konyha, külön pincze- és padlásból, vízvezetékekkel és gázvilágítással ellátva. Mindegyik lakáshoz körülbelül 100 négyszögöl területű kert tartozik. Ezenkívül van egy közös mosókonyha és egy könyvtáráépület 2000 kötettel felszerelve. Egy-egy lakásért 70 forintot fizetnek, a miben benn van a víz- és gázfogyasztás díja is.

A telep tulajdonosának anyagi haszna nincs e telepből, a mely drága telken mondhatni fényfűzéssel épült. Méltó elismerést sem nyert eddig, de annál nagyobb öröme telik abban, a mint emberszerető munkája eredményét látja. Hetenkint többször meglátogatja a telepet, ott a munkásoknak előadásokat tart, az esetleges egyenetlenségek elintézésére a lakók által választott hat munkásból álló bíróságnak elnöke s minden apró-cseprő bajaikba be van avatva. S az a munkás, a kit ő ismer, nem olyan, mint a minő a jobb módú osztályok képzeletében a munkás képe. A mint örömmel közölte velem, »a munkások, a kik két év óta laknak a telepen, igen szép rendben és tisztaságban tartják lakásaikat, jól férnek meg egymás közt, megelégedettek s kiváló egészségnak örvendenek.«

Igy már Magyarországon is van példa arra, hogy a munkások lakásnyomoruságán miként lehet könnyíteni. Aránylag nem is nagy áldozatról van szó; különösen ha az ily vállalkozás adókedvezményekben részesül, a miről gondoskodni a törvényhozás feladata, a lakbér néhány év alatt letörleszti az építési költségeket.

Vajjon e kedvezmények megadásán kívül van-e egyéb kötelessége is a községnek és államnak e téren?

Ismételten hallottunk olyan nyilatkozatokat, a melyek szerint sem a község, sem az állam nem hivatott arra, hogy e kérdés megoldását kezeibe vegye.

Vannak, a kik attól tartanak, hogy veszedelmes socialistikus irány kezdete az, ha a községi vagy állami adóból arra a célra fordítunk valamit, hogy a szegényebb néposztályok életszükségleteikkel kellően el legyenek látva. Bárha azok, a kik ezt hangoztatják, sohasem fejezték ki még megbotrányozásukat a fölött, hogy ez adókból jelentékeny összegeket vesznek igénybe oly kiadások, a melyek a lakosság csak bizonyos — s csak is jómódú — részének nem is életszükségleteit, de kedvteléseit szolgálják.

E kérdésről nem szükséges vitatkozni, mert a község és az állam nem akkor veszi magára e költségeket, a mikor a bajon segít, hanem a hogy *Sir John Simon*, a ki évtizedeken át állott Anglia közegészségügyi igazgatásának élén, kifejtette, »ha a munkabér nem elegendő arra, hogy abból a munkás egészséges táplálékot és egészséges lakást szerezhessen, előbb-utóbb az adófizetők fogják a gyógyítási és talán a temetkezési költségeket is viselni, a midőn a nélkülözés és a szenny okozta betegségek a munkásokat tönkre tették s így

később ők fizetik meg azt, a mivel kevesebb volt a munkabér s a mivel meg lehetett volna előzni annyi bánatot és szenvedést.«¹⁾

Kőrösi József 1893. május 15-én a budapesti lakásviszonyok rendezése céljából kiküldött lakásügyi bizottság második ülésén a következőket mondta: »A megoldásra váró nagy kérdés: mikép lehetne negyvenezer embert olcsón, állandóan, jó és olcsó lakással ellátni? Londonban Peabody épített ily bérházakat szegény emberek számára és e házak egészségesebbeknek bizonyultak, mint az e vidéken élő szegény emberek családházai. Másutt közhasznú építő vállalatok teremtetek ily lakásokat, míg más városokban maga a hatóság építette azokat. Ha nálunk sem egy Peabody, sem közhasznú vállalat nem keletkezik, kell, hogy a főváros kezdje meg az építkezést.«²⁾

Ezeket a szavakat akkor általános helyeslés kísérte. De most, a mikor nagyon itt volna az ideje, hogy tette kerüljön a dolog, a székes főváros csak halogatja a cselekvést.

Egész Nyugat-Európában, a hol pedig sehol sem sülyedtek az állapotok olyan nyomorúságosakká, mint nálunk, a municipiumok buzgalommal és ambícióval foglalkoznak a munkáslakások javítása ügyével. Angliában évtizedek óta helyet foglal a municipiumok munkakörében ez a feladat s a nagy városok jelentékeny befektetéseket tettek munkáslakásokat tartalmazó bérházak építésébe. Az 1890. évi *Housing of the Working Classes Act* érvénybe lépése óta pedig, a mint Bowmaker írja,³⁾ több történt, mint az azt megelőző ötven év alatt. E törvény rendelkezései következtében London főváros például csak egyik városrészben *Bethnal Greenben, egy millió font sterling* befektetéssel emel kis lakásokat tartalmazó házakat⁴⁾

Franziáországban az 1894. november 30-án életbelépett törvény (*Loi relative aux habitations à bon marché*) van hivatalva erőteljesebb működést indítani meg ezen a téren.

New-Yorkban ez év márcz. 3-án és 4-én a lakásügy javítása ügyében tartott értekezlet meghívóján *Albert Shawnak* egynehány sora áll, a mely azt mondja, hogy »a municipiumok Skótszágtól Magyarorszáig buzgóan foglalkoznak a lakásügygyel«.

Fájdalom, mi jól tudjuk, hogy ez az északnyugattól délkeletre húzott vonal a valóságban nem ér be Magyarországra.

Nálunk a municipiumok ezen a téren nem mutattak fel semmit. Nemcsak hogy nem kezdeményeztek, de még a másfelől jövő sürgetésekre is csak kifogásokkal felelnek.

¹⁾ Sir John Simon: *English Sanitary Institutions*. London 1890. 254. l.

²⁾ A budapesti lakásviszonyok rendezése céljából kiküldött lakásügyi bizottság üléseinek naplója. 37. lap.

³⁾ Bowmaker: *The Housing of the Working Classes*. London, 1895. 36. lap.

⁴⁾ U. o. 92. l.

Ezek között a kifogások között egyik első helyet foglal el, hogy nincs fedezet a befektetésekre. Nem volna olyan nehéz ezt találni.

Payer Béla úr, a belügyminiszterium számvevőségének igazgatója, szíves volt arra figyelmeztetni, hogy a székes főváros kezelése alatt lévő árvavagyon 20 milliónál többre megy. E tőke legnagyobb részét nagyon alacsony kamatot jövedelmez. Ha az 1877. évi XX. t.-cz. novellaris megváltoztatása útján a főváros felhatalmazást nyerne, hogy a kezelése alatt lévő árvavagyon bizonyos részét, a belügyminiszterium által megállapított módozatok mellett, kis lakásokból álló bérházak építésébe fektethesse, — ez által az árvavagyon is magasabban volna — teljesen veszélytelen üzlet útján — kamatoztatható, — s másrésről bőségesen elég tőke állana rendelkezésre a lakásügy javítására szolgáló nagyobb szabású intézkedésekre.

Az Egyesült-Államok törvényhozása számára az összes európai államokból összegyűjtött adatok kétségtelenül azt mutatják, hogy 5—6 percent jövedelemre biztosan számítani lehet. Még Angliában is, a hol a lakbér sokkal alacsonyabb mint nálunk, Sir Sidney Waterlow szerint, — a kinek e téren óriási tapasztalata van, 5 percent könnyen behozható.

* * *

Már is igen hosszúra nyúlt előadásomban nem terjeszkehdtem ki az ide-oda vándorló munkások elhelyezésének — egyébként megbeszélést nagyon igénylő — kérdésére. Budapesten ezen a téren a legnyomorúságosabb állapotok vannak.

A magán vállalkozók úgynevezett munkás-szállói birtalatón alóliak; s azok megjavítására a rendőrségi intézkedések egészen értéktelenek.

A hajléktalanok menházai nem munkások, de hajléktalanok számára valók, a mint nevök is mutatja.

A székes fővárosnak gondoskodnia kell, hogy az idényhez kötött munkákra idejövő munkások számára emberhez méltó szálló helyek legyenek. Minden európai nagy város kötelességének tartja ezt.

Látjuk, hogy Budapest székes főváros, nagyon helyesen, kiterjedt intézkedéseket tesz, hogy a kiállításra remélhetőleg ide sereglő idegenek megfelelő áron jó szállásokhoz juthassanak. Nincs mentsége annak, hogy ugyanezt a gondot nem fordítja azokra a munkásokra, a kik évente felkeresik a fővárost s a kikre a fővárosnak szüksége van.

Úgy mondják, hogy a látogatók más szempont alá esnek, mert azok pénzt hoznak és azt hagynak itt.

Ne feledjük, hogy mind azt, a mire székes fővárosunk büszke lehet: a hatalmas rakpartot, a közlekedési eszközöket, a díszes épületeket azok a munkások hagytak itt.

* * *

A székes főváros legutolsó közgyűlésén szó volt a munkáslakásokról, abból az alkalomból, hogy a kormány felszólította a fővárost, hogy e kérdéssel foglalkozó nemzetközi congressus tartását kezdeményezze. A főváros ezt elutasította, nagyon sajátos indokolással, a melyben egyik főérv az, hogy a millennium éve komoly tanulmányt igénylő congressus tartására nem alkalmas. Meglepő ez a nyilatkozat akkor, a midőn éppen erre az évre számos komoly testület hirdetett congressusokat s azok az ezredévi ünnepségnek egyik lényeges részét fogják képezni. Tehát ezekben sem fognak komoly tárgyalások folyni?

Ez a nyilatkozat *lapsus lingvae* lehet s akkor teljesen igaz. Nem a millennium éve, hanem *Budapest székes főváros csakugyan nem alkalmas arra, hogy itt a munkáslakások ügyéről komolyan beszéljenek.*

Azt az évet, a melyben Magyarország fennállásának második évezredébe lép át, Budapest történetében a lakásügyre vonatkozólag egy intézkedés örökíti meg:

A kerületi előljáróságok felhívták a háztulajdonosokat, hogy hazafias kötelességüknek ismerjék — kimeszeltetni a házak homlokzatát.

DR. FARKAS JENŐ.

IRODALMI SZEMLE.

Báró Thoroczkay Viktor: A magyar állam és nemzetiségei. Politikai tanulmány. Budapest 1896.

Nem minden actualitás nélkül való, ha most, midőn a nemzet ezeréves fennállását készül megünnepelni, sorra látnak napvilágot azok a dolgozatok, melyek ennek az ezeréves államnak egyik nyílt kérdését, a nemzetiségi mozgalmat tárgyalják. A Jancsó s Beksics könyve után, rövid időközökben, ez a harmadik kötet, mely elméleti uton kíván hozzájárulni e kérdés tisztázásához és megoldásához. A nemzetiségi kérdésnek ma már egész irodalma van; hozzászóltak mindkét részből: innen s túlról. S hogy ennek daczára még mindig marad elmondani való, azt látjuk a Thoroczkay könyvéből. Míg a legtöbb író a mindennapi politika határai között foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, addig a jelen munka visszamegy a mozgalom keletkezéséhez, s eredetét, fejlődését mutatja ki oknyomozó uton. Ez e könyv érdeme s ennek tulajdonítandó, ha a szokottnál nagyobb érdeklődést kelt. Mert érdekes tudni, hogy és milyen tényezők közreműködésével jött létre nemzetiségi kérdés ez országban, melynek nemzetiségei nyolczszáz esztendőn át jóban, rosszban osztoztak a magyarság sorsával, s hol ez idő alatt hiába keresünk valami separatistikus törekvéseket vagy elégtelenséget a nemzetiségek részéről. Európa ezen keleti részében predestinálva volt annak a hét magyar törzsnek az uralma, mely a kilenczedik század végén a Kárpátokat átlépte. Nem is találkozott valami nagy ellenállásra, midőn e földet elfoglalta. Az a maroknyi pásztornép, mely azt a magyarok bejövetele idején elszórtan lakta, nem volt sem önállóságra, sem uralomra teremtve. A közös gyengeség s közös tehetetlenség érzete tartotta egyensúlyban a szomszéd népekkel. Államalkotásra ép oly kevéssé voltak képesek, mint az a tíz vagy tizenkét népfaj, mely őket e föld birtokában egymásután megelőzte, a római birodalom bukásától a magyarok bejöveteléig. Szent István koronázása után már kétségtelenné vált, hogy a magyar fajé marad ez ország, mert ez volt az első, mely a Duna-Tisza síkján államot s országot tudott alkotni. Abban is megegyezik most már minden historikus, magyar s idegen egyaránt, hogy ez az országalkotás képezi a magyarság providencialis missióját: beékelte magát a déli s északi szlávok közé, s ez által örökre lehetetlenné tette egyesülésüket s egy nagy szláv birodalom alapítását.

Azontúl a magyar fajé volt a hegemonia nyolczszáz s annyi esztendeig. Nem támadta azt meg senki. Sőt még ezután is hiába keresnénk valami feltűnőbb vagy észrevehetőbb jelenséget, melyben ez ország idegen népességének nemzetiségi aspirációi nyilvánultak

volna. Hogy mikor s hogyan keletkezett Magyarországon nemzeti-ségi kérdés, azt elmondja a Thoroczkay könyve. Az egész műnek történeti irányzatánál fogva azonban behatóbban kellett volna foglalnia a kérdés ezen részével. Mert alighanem más intenciók is vezették az orosz politikát, nemcsak a szláv elem expansiv tendenciája, midőn III. Károlytól kieszközölte, hogy Oroszország hadserege számára Magyarország keleti határszélén katonákat toborozzon s ez által támpontot nyert az országban a pánszláv propaganda megindítására. Ekkor jelentkezik első ízben a nemzetiségi elégtelenség Magyarországon. Már a kor is, melyről szó van, a XVIII. század első fele, mutatja, hogy annak az orosz beavatkozásnak szélesebb politikai alapja van s nem pusztán a nemzetiségi eszmék kifolyása, melyek ez időben nálunk ép úgy, mint egyebütt Európában, még meglehetősen szunnyadóban vannak. Tény az, hogy azóta Magyarországon el nem némultak a nemzetiségi ideák, s akadtak hozzá mindig katilináris existenciák, kik azokat megnyilatkoztatták, valahol csak alkalom kínálkozott reá: sajtóban, országgyűlésen, sőt még a trón zsámolya előtt is. Nagyobb jelentőségre azonban nem vergődtek ezek az eszmék; legalább egyelőre nem. A pánszláv érzelmek felszítása végett Magyarországra jött orosz tudósok s politikusok, kiknek működéséről kimerítő rajtot találunk e könyvben, csak néhány rajongó fejét tudták megtéveszteni. Egészben a nemzetiségek nagy tömegét nem érintették amaz aspirációk. A Thoroczkay könyvéből tudjuk, mennyire idegen volt ez ország szláv lakossága előtt minden pánszlávistikus hajlam; sőt mi több, egész a negyvenes évekig is megvolt bennük a magyar nemzethez való tartozandóságuknak nemcsak érzete s tudata, hanem akarata is. Így közvetlenül az illyr mozgalom felülkerekedése előtt, 1825-ben, maga Horvátország kívánt területén magyar iskolák felállítását s tanintézeteiben magyar tanítók alkalmazását. De még akkor is, midőn már nagy hullámokat vert a nemzetiségi mozgalom, a negyvenes években, Máramaros megye kétszáz görög nemegyesült lelkésze között alig is volt egy, a ki magyarul nem tudott, s a Hajdú-kerület egy tisztán orosz vallású községében egy lélek sem volt, ki oroszul értett volna.

Egészen más irányt vett a nemzetiségi mozgalom a huszas évek óta, mikor Magyarország is a reformok terére lépett, s szinte lázas sietséggel pótolta helyre a mult mulasztásait. Az a munkálkodás, mely az 1825-ik országgyűlésen vette kezdetét, egészen zavarba ejtette Metternich politikáját. Ilyen energiát nem várt a cancellár ettől az enerváltnak tartott országtól. Ezek a reformmozgalmak sehogy sem illettek bele az ő kormányrendszerébe. Ma még mindenesetre nehéz volna eldönteni, milyen szerep jutott a Metternich kormányának s vele együtt az udvarnak is a nemzetiségek feltékenységének felkeltésében, melylyel Magyarország centrifugális törekvéseit ellensúlyozni kívánták. A könyv e pontot is érinti, de elég helyesen, csak egyes epizódokat emel ki, s nem bocsátkozik mélyebbre e machiavellistikus politika bírálatában. Mert az a hatvan-hetven esztendő, mely azóta elmúlt, nem elegendő arra, hogy e homályos háttérben már tisztán láthassunk. Így is elég jellemző adatot szolgáltatnak egyes történeti reminiscenciák, melyeket e könyvben találunk. Vagy kell-e találóbbr vonás ennél a nyilatkozatnál, melyet Ferencz császár tett egy ízben a francia követ előtt: »Az én népeim egymás előtt idegenek, annál jobb; legalább nem

lesznek egyidőben ugyanazon betegség által megtámadva. Ha Franciaországban láz áll elő, mindenkit egyszerre támad meg. Én ellenben a magyarokat Olaszországba, az olaszokat pedig Magyarországra küldöm. Mindenik szomszédját sakkbán tartja; nem értik meg egymást s gyűlölik egymást. Kölcsönös ellenszenvükből keletkezik a rend és egymás iránti gyűlölségükből az általános béke.» Csak természetesen volt, ha ez a rövidlátás elvezetett abba a hinárba, melybe a bécsi körök az ő nemzetiségi politikájukkal az ötvenes években jutottak. A félrevezetett nemzetiségek ki nem elégitett várakozásainak és csalódásainak s az ebből folyó összeütközéseknek érdekes rajzát találjuk a Thoroczkay könyvében. Sok s eclatáns történeti adattal járul annak bizonyításához, hogy Magyarországon föderális politikát űzni lehetetlen s észszerűtlen, mert ellenkezik ez ország létével, de mindennek előtt a monarchia nagyhatalmi állásával. Nem volna helyén való, ha kiterjeszkedném a könyv azon részére is, mely a nemzetiségi kérdéssel, a kiegyezést megelőző s követő időben foglalkozik. Mert a mi ezen korra vonatkozik, azt amúgy is elég gyakran tárgyalja a napi sajtó, mely az utóbbi évek óta túlságos előszeretettel s talán a tárgy fontosságát is meghaladó figyelemben részesíti a nemzetiségi kérdést. Thoroczkay könyve is végig kíséri a mozgalmat minden újabb nyilvánulásában, s így természetesen a hatvanas és hetvenes évek eseményeire is kiterjeszti figyelmét. De míg egy-két helyütt kissé terjengőssé válik, a mit pedig ép az imént említett okoknál fogva elkerülhetett volna, addig némely nevezetes jelenséget nem domborít ki kellőképen, s az okozat mellett elhallgatta az okokat, melyek amazt létrehozták. Nem végzett volna hiábavaló munkát, ha annak a néhány magyar községnek eloláhosodását behatóbban ismerteti. E községek közül némelyik olyan vidékre esik, melyen még elég sűrűen lakik a magyar faj, s épen ezért e tárgy érdekes reflexiókra szolgáltatott volna anyagot. Azonkívül ez oly vitális kérdés, mely felett kár volt a pusztán tény megemlítésével napirendre térni. Az eloláhosodás még mindig folyamatban van s így célszerű lett volna, ha e könyv kikutatja egyuttal azokat a motivokat is, melyek e jelenséget előidézik. Azokból azután megerősítés nélkül vonhatók le a következtetések s szinte önként kínálkoznak a preventív eszközök, melyekkel ama községek további elnemzetietlenedése feltartóztatható.

A nemzetiségi kérdés egy újabb fásisáról, a dákóromán eszme s a románoktól hangoztatott sérelmekről is részletesen beszámol a Thoroczkay könyve. Az erdélyi románság propagandája voltaképen csak vagy három évtized óta van napirenden. Akkor vette kezdetét, midőn Oláhországban a *Transsilvania* egyesület alakult meg s céljául tűzte Közép-Dacia — a mi alatt Erdélyt kell érteni, — románjai között a kulturát terjeszteni.

A Transsilvaniát 1891. óta a román liga váltotta ugyan fel, de ez csak pusztán névcseré volt, mely érintetlenül hagyta az egyesület eszméit s elemeit. A liga alapszabályaiból kitűnik, hogy a hivatalos Románia nem nézte közönyösen az egyesület törekvéseit, hanem jóakarattal támogatásban részesítette már csak az által is, hogy azokat az alapszabályokat megerősítette. Lehetetlen be nem látni, hogy az erdélyi román mozgalom, ép úgy mint korábban a panszlavisztikus törekvések, nem ez ország határai között keletkezett, hanem külföldről kapta a lökést. Még inkább erre a meggyőződésre kell jut-

nunk, ha elolvassuk e könyvnek azon részét, mely Romániának magatartását tárgyalja az erdélyi oláh aspirációkkal szemben a legutóbb lefolyt huszonöt esztendő óta. Itt különösen kitűnik, milyen támaszt bírtak az erdélyi propaganda vezetői a havasokon túl lakó fajrokonokban. Daczára annak, hogy oly politikusok, mint Bismarck s olyan nagyhatalom, a milyent III. Napoleon képviselt, ítélték el a dákó-román igazságokat, nem változott a hangulat Románia hivatalos köreiben. A fejedelem maga is úgy gondolkozott, hogy nem múlhatik rajta elhárítani a természetes rokonszenvet, mely az egy anyanyelvű népesség között fennáll; ő mint alkotmányos s népszavazattal megválasztott fejedelem — ugymond — kénytelen számolni a közvéleménnyel, ha az igazságos. Ennél a tartózkodásnál már sokkal nyiltabban fejezi ki a román kíváncsalak tulajdonképeni természetét az a levél, mely Bismarckhoz volt intézve. Ha a magyarok, írja a fejedelem, vissza adják a magyarországi románoknak azokat a jogokat, melyeket Ausztria alatt bírtak, akkor sikerülni fog az oláhországi liberálisokat is Magyarország javára hangolni. Andrassy külügyministersége kétségkívül legalkalmasabb volt arra, hogy az ilyenféle nézeteket, melyek a tényleges viszonyok teljes félreismeréséről tanuskodnak, helyreigazítsa. Ha azóta hangosabban nem is nyilvánultak a dákóromán aspirációk Oláhország hivatalos tényezői részéről, úgy ebből téves volna arra következtetni, hogy Románia politikusai teljesen passiv magatartást tanusítanak az erdélyi románok mozgalmával szemben. Hiszen mi sem bizonyítja jobban ennek ellenkezőjét, mint Románia volt külügyminiszterének az a nyilatkozata, hogy ő nem veszi közönyösen az erdélyi román kérdést. S ezt a nyilatkozatot csak nemrég tette, 1893-ban, a nyilvánosság fórumán, a román kamarában, hol ez iránt a minisztert akkor meginterpellálták.

Mindaz, a mit a nemzetiiségi mozgalom ellensúlyozására saját érdekeink parancsolnak, azt az iskola, egyház s állam együttes működésével képes elérni. A könyv e tekintetben nem marad le a gyakorlat teréről, s hosszasan foglalkozik a nemzetiiségi kérdésnek helyes úton való megoldásával. Korainak tartja ugyan a középiskolák államosítását, de nem ejti el e tervet, mert hatalmas eszközt lát benne a nemzeti érdekek megóvására. Az egyházra is az a feladat vár, hogy fejlessze azon érintkezési pontokat, melyek a nép vallásos öntudatával a magyar állameszméhez való ragaszkodását és hűségét is alkalmasak fokozni. A választási törvénynek már sokat megvitatott módosítását is elodázhatalannak tartja a Thoroczkay könyve. Ettől várja a nagyobb intellectualitással bíró magyar elem előtérbe nyomulását Erdélyben. A módosítást olyképen ajánlja, hogy akár érdemekben elért bizonyos magasabb kor, akár bizonyos meghatározott katasztrális értékű ingatlan birtok, bizonyos jövedelem, vagy elhelyezett tőkének kimutatása egyenként egy, vagy egyesítve két szavazatot biztosítana tulajdonosának. Nemkülönbön valami felsőbb tanintézet tárgyaiból, akár diplomával, akár elfoglalt állás jellegével igazolt képesítés is egy pótszavazatra jogosítana; de háromnál több szavazat egy személyben nem egyesülhetne. Kétséget nem szenved, hogy egy túlnyomólag az értelmiségre alapított census a magyar elem érvényesülését fogja maga után vonni. Hiszen középiskoláink tanulói között 73 7/10 százalék a magyarra esik, a többi pedig a nemzetiségekre együttesen; ezek között is első helyen szerepel a német (13 6 szá-

zalék), s csak azután jö az oláh elem 6·5 százalékkal. Főiskoláinkon még éppenséggel túlsúlyban van a magyar faj; négy év előtti adatok szerint 86·2 százalékkal van képviselve, míg e mellett csak 5·3 százalék volt a német s 2·3 százalék az oláh ifjuság akadémiánkon. A nemzeti politika egy hathatós eszköze volna még a telepítés, a minek méltatására sok érzékkel bír, s nagy gondot fordít e könyv. E kérdésben Léway Henrik már megjelölte az utat, melyen haladnunk kellene. Egy agrárbank létesítésével sokat lehetne elérni; megvásárolni a földbirtokokat s ezeket kisbirtokokra parcellázva, jobbmódú munkás magyar telepéseknek tovább adni. Az ilyen intézet sikerrel működhetnék különösen Erdélyben az eloláhosodás ellen. Egymagában azonban még nem volna elég s én teljesen osztom e könyvnek a propositióját, melylyel e tervezett agrárbank működését oly irányban kívánja kiterjeszteni, hogy könnyű visszafizetési feltételek mellett olcsó kölcsönöket nyújtson a kisbirtokosnak házépítésre s berendezkedésre. Csak így volna elérhető teljesen a cél: egy vagyoniilag független kisbirtokos osztály teremtése, s csak így volna teljesen reproducálva a minta, a német Ansiedlungsgesetz, mely háromszáz millió márkát bocsátott a porosz kormány rendelkezésére, hogy ezzel Posent gyarmatosítsa.

Nincs miért kétségbe esnie a nemzetiségi kérdés felett ennek az országnak, mely szerencsés volt ezer év viharait átélni. Hogy a viszonyok mindenütt consolidáltak, s faji aspiratiokról egyedül csak Magyarországon volna szó, abban mindenesetre téved e könyv. E sorok írója ismeri a mi nemzetiségeinket s sokat érintkezett velük. Ezért állíthatja, hogy azok az ellentétek, melyek e nemzeti-ségeket Magyarországtól elválasztják, szinte eltörpülnek amaz antagonismus mellett, melyben Anglia ellen az ő ír alattvalói viseltetnek. A faji s vallási gyűlölet mellett meg van itt az érdekharcz a maga legacutabb jelenségében. A mi nemzetiségeink legalább csak elvi differentiákat emlegetnek, s panaszaikban igen csekély rész jut az anyagi érdekek sérelmeinek. De az ír mozgalom, mely elvégre is a nemzetiségi kérdés egy nyilvánulása, nemcsak elvi ellentétek körül forog. Itt az elnyomott existenciák feljajdulása is belevegyül a harc zajába. A liverpooli kikötőben beszéltem ír kivándorlókkal s alkalmam volt tapasztalni, milyen érzelmekkel viseltetik ez a nép Anglia iránt s mi készteti őket a kivándorlásra. S ha hozzáveszszük azt a hajthatatlan merevséget, melyet az angol nemzet kevés kivétellel az ír mozgalommal szemben tanusít, akkor bizony nincsen oka e könyvnek panaszkodni, hogy egyedül Magyarországon létezik nemzetiségi kérdés. S hogy még tovább menjek, utalok Amerikára, hol a talajnak s a fajnak óriási assimiláló ereje daczára az utolsó egy-két esztendő óta szintén jelentkezik nemzetiségi kérdés. Milyen tollharcz folyik ott a németek és yankeek között! Pedig egyelőre csak néhány német iskola felállításáról van szó.

Elejétől végig a magyarországi nemzetiségek mozgalma nélkülözi az önállóságot, az intuítiót, mit a dolog természeténél fogva fel kellene tételezni. Mesterséges tényezők keltették, ezek táplálták s ezek tartják ébren többé-kevésbé még manapság is. Jó szolgálatot tett e könyv, hogy a nemzetiségi kérdés egész történetén végig ezt a külső impulsust oly alaposan kimutatta s ezért teljes elismerés illeti annak derék szerzőjét.

Dr. Moldoványi István.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Schmoller »*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*« folyó évi első számában Dr. Zakrzewski »**Die russische Bauernbank mit besonderer Berücksichtigung des Königreiches Polen**« cím alatt az orosz parasztbirtokviszonyok javítását célzó nevezetes intézményt ismerteti.

A jobbágyok felszabadítása Oroszországban a mezőgazdaságban nagy telforgatást okozott: a nagybirtokosok gazdálkodni nem igen tudtak és tőkével sem rendelkeztek, így csakhamar eladni kényszerültek birtokaikat. De a parasztnak, kik első sorban jöhettek, mint vevők, számításba, sem volt a vásárlásra pénzük, mert eddigi helyzetekben arra egyáltalában szert nem tehettek. A kormány, hogy e birtokok vételét a parasztnak lehetővé tegye, 1882-ben felállította a parasztbankot és ennek alapszabályait 1888-ban némi módosításokkal Lengyelországra is kiterjesztette.

E parasztbank a pénzügyminiszterium fenhatósága alatt levő állami intézmény, melynek az ország különböző vidékein fiókjai vannak. Feladata teljesítésére a pénzügyminiszter évenként 5 millió rubel erejéig, legfelsőbb jóváhagyás mellett esetleg nagyobb összegig, bankutalványokat bocsáthat ki 100, 500, 1000 rubeles darabokban, melyek 5 $\frac{1}{2}$ %-ot kamatoznak és évenként kisorsolás útján váltatnak be. A kölcsön adatik: egy vagy több községnek, egyes telepeknek, melyek községet nem képeznek, egyes parasztnak, vagy legalább 3 parasztból álló szövetkezetnek.

A kölcsön nagysága tekintetében közös gazdaságban a férfiak száma, különálló gazdaságnál a gazdálkodó parasztnak száma irányadó; a kölcsön maximuma az első esetben 125, a másodikban 500 rubel. A kölcsön a birtok értékének 75%-áig adatik készpénzben; külön megbecslésnek csak akkor van helye, ha a birtok, rétek, kert vagy komló ültetvény, stb. tartozván hozzá, az átlagosnál nagyobb értékűnek látszik. A birtok, míg a kölcsön vissza nem fizettetik, csak a bank engedélyével adható el és eladás esetén első sorban a bank, másodszorban az első tulajdonos követelése elégitendő ki.

A kölcsön 24 $\frac{1}{2}$, esetleg 34 $\frac{1}{2}$ év alatt törlesztendő, de előbb is visszafizethető. Az adós fél évenként fizetni tartozik: 2 $\frac{3}{4}$ % kamatot, 1% illetőleg 1 $\frac{1}{2}$ %-ot törlesztési részletül, fél %-ot a bank-költségekre és a tartalékalapra. Szükség esetén a fizetés elhalasztása megengedtetik, de további késedelmezés esetén a birtok kényszer-eladás alá kerül.

A kölcsönt venni óhajtó paraszt a legközelebbi fiókhöz fordul és ott az aláírt adásvételi szerződést bemutatja 10 más okmánnyal felszerelve; a fiók a bankközponthoz fordul jóváhagyásért, mely tekintetben a pénzügyminiszter határoz. Erről a fiók értesíti a feleket és továbbiak tekintetében egy jegyzőhöz utasítja őket, ki az eljárást folytatja. Az eladás létrejötté után a paraszt az eladónak a felpénzt és a vételárnak a kölcsönösszeget meghaladó részét kifizetni tartozik.

Ez nagyjában foglalhatja a cikkben részletesen közölt statutumnak.

Szerző ezek után a lengyel földbirtokviszonyokat vázolja és

kifejti, mikép szolgáltak ezek indokul e statutumnak Lengyelországra való kiterjesztésére.

A lengyel földbirtokosok maguk gazdálkodtak és így a mezőgazdaság magasabb fejlődési fokra is jutott, mint Oroszországban, habár a nyugateurópai államokkal lépést nem is tartott. Nagyobbmértvű melioratiókat csak akkor alkalmazhattak, midőn II. Frigyes Vilmos a jelzáloghitelintézetet Poroszországban, melylyel akkor majdnem az egész lengyel királyság egyesítve volt, felállította. Ezt, valamint az 1825-ben létesített tartományi hitelegyletet, bőségesen igénybe vették, minek következménye a lengyel földbirtokosok eladósodása lett. Még rosszabb lőn a helyzet a jobbágság megszüntetésével, minthogy az eddig ingyenes munkaerő megszerzéséhez ezentúl pénzre volt szükség.

Ugyanekkor Lengyelország a hármass forgási rendszerről áttért a váltógazdaságra; földművelése mai nap már intenzívnek mondható. Nagy mértékben alkalmazzák a műtrágyát, nemesítik állatállományukat és a mezőgazdasági mellékterményeket ipari feldolgozásban értékesítik. Mindez azonban sok költséggel járt, a gabna ára pedig hanyatlott. Ennek folytán a birtokosok mindinkább adósságokba merültek; ennek oka azonban nem csupán az ésszerűtlen gazdálkodásban volt keresendő, hanem gyakran az örökösödés folytán szükségessé vált kölcsönfelvételekben. A birtokosok ennél fogva igyekeztek rájuk nézve nyomasztó nagyságu birtokaik egy részétől eladás útján megszabadulni.

A kisbirtokos parasztok a nagybirtokosokkal ellentétben egyáltalán nem haladtak; mai nap is ragaszkodnak nemcsak tradicionális művelési módjukhoz, hanem a szerszámok régi fajtáihoz. Falukban laknak ugyan, de nem élnek semminemű közösségben, az orosz mir-szerkezethez hasonlóan; szántóföldjeik apró parcellákba vannak osztva, birtokuk általában véve kisebb, semhogy a gazda teljes munkaerejét érvényesíthetné rajta. Gazdasági képzettségök alacsony fokon áll, a nagybirtokosokkal szemben pedig bizalmatlanságot tanúsítanak.

Mindezek következtében a paraszt hitele nagyon meg van szorítva; jelzálogi kölcsönt ugyanis csak akkor lehet birtokra felvenni, ha az, t. i. a birtok, a hiteltelek könyvbe bejegyezve van, ezt pedig a parasztok nagyobbbrészt elmulasztották. A tartományi hitelegyletnél színtén alig kaphatnak kölcsönt, mert ez egylet szervezete a nagybirtokosok igényeihez van mérve. Így tehát nem marad számokra hátra más, mint váltó- vagy kézizálogkölcsön. Mindazonáltal nem hallunk a parasztok oly mérvű kiszípolozásáról, mint Oroszországban. Általában a kölcsönök tekintélyes része telekvásárlásra, örökösök kielégítésére vagy productiv célokra vétetett fel.

A nagybirtokosok szorongatott helyzetükön nem segíthetnek birtokuk egészben vagy nagyobb birtokrészeknek eladásával, mert erre vevő nem igen találkozik, kénytelenek tehát szétdarabolni uradalmukat. A parasztbank felállítása előtt mintegy 6 millió lánczot tesz ki a birtokok terjedelme, melyeken tulajdonosaik örömet adtak volna túl. Növeli e mennyiséget mintegy 2 millióval azon ukáz, mely a külföldieket a birodalomban fekvő földjeik eladására kényszeríti; hasonlóképp jártak nemsokára a zsidók is, kiknek földjük körülbelül egy millió lánczot tett ki. És ezen 7 millió láncznak áruba bocsátásánál a parasztokon kívül alig számíthattak más

vevőre. Még a parasztbank megnyitása előtt megkezdődött a nagy birtokok parcellázása eladás céljából; már 1861-ben is előfordulnak szórványosan, majd 1865-ben a parasztnak felszabadítása után és ettől kezdve folyton növekszik a feldarabolások száma 1885-ig.

Ennek folytán lényegesen mecsökkent a nagybirtokok száma, a kisbirtokoké pedig megnövekedett. Ez utóbbiak majdnem fele 20, sőt annál kevesebb lánzból állott, másik fele 20—40 lánzból. S ha ezen parcellázott földek jelzálogi terhei kisebbek voltak is, mint a nagybirtokoké, mindazonáltal eléggé súlyosak valának a parasztnak és azért égető szükség volt az orosz parasztnakhoz hasonló intézményt Lengyelországban is létesíteni.

E lengyel parasztnak statutuma lényegben alig tér el az oroszországitól, a mennyiben a birtokok értéke külön megbecslés alapján kutatanló ki és ez értéknek 90%-áig adatik kölcsön. Egyéb-ként az orosz statutum határozmányai irányadók az egész eljárásnál Lengyelországban is.

Szerző ezek után a parasztnak szervezetének birálatába bocsátkozik.

Első sorban helytelennek találja, hogy a bank bárkinak, tehát a teljesen vagyontalanoknak is kölcsönöz, mert ezek a vételár hátra-levő részének, továbbá a felszerelésre szükséges tőkének beszerzésénél könnyen az uzsorások körmei közé juthatnak. Túl alacsony az 500 rubeles kölcsönmaximum, mert a parasztnak ezért akkora földet, mely megélhetésre módot nyujtana, még Oroszországban vagy Lengyelországban is, bár a föld itt olcsó, alig kaphat. Így nehezebben tartja fenn magát és családját, mintha más szolgálatában áll, mert ott legalább mindennapi kenyere biztosítva van. A 7½ és 8% kamat is, melyet a bank a kölcsönök után szed, magas, midőn a föld 6—7%-nál többet alig hoz. A bank a megveendő földbirtok értéke 75%-áig (Lengyelországban 90%-áig) ad kölcsönt; ha csak 50%-áig adna, kevesebb vevő akadna ugyan, csak a jobbmóduak vehetnék igénybe, de ezek legalább önállóságra vergődhetnének. Azért ajánlatosabb volna a teljesebb: 900—1000 részlettel adós maradván, mert csak ily értékű föld nyujthat alapot önálló gazdaság létesítésére.

Fölöslegesnek tartja továbbá szerző a telkeknek oly pontos és részletes becslését akkor, midőn a szabályzat második része, különösen Oroszországra nézve, egész kerületekre, sőt kormányzóságokra határozottan megállapítja a telkek értékét. Kár ily hosszadalmas eljárással a vételt hátráltatni.

Szól ezután a szerző a parasztszövetkezetekről, melyek az államtanács 1888. május 30-iki rendeletében megállapított szervezettel birtokvétel céljából alakulnak. Az ilyen szövetkezet tagjai a felvett kölcsönért egyetemleg szavatolnak; a kebeléből választott bizottság szedi be a tagoktól a kölcsöntörlesztés részleteit, kezeli azon földeket, melyeket a tulajdonos, 6 vagy 7 részlettel adós maradván, a banknak átadni kényszerül. Lengyelországban a megvett birtok feletti rendelkezési jog meg van szorítva, egyes szövetkezeti tag nem terhelheti meg ugyanis és nem is darabolhatja fel korlátlanul birtokrészét, a mi az örökösödésnél nagy visszússágokat okoz. Az örökösnek ennél fogva örökösársát készpénzzel kell kielégítenie, ennek hiányában kénytelen birtokát eladni. De az eladáshoz az összes szövetkezeti tagok beleegyezése szükséges és így a szövetkezet kényszerít

heti nehézségek okozásával az örökösöket, hogy a birtokot neki adják el olcsón.

Az egyetemleges felelősség elvének alkalmazása sem jly üdvös, mint gondolnók. A szövetkezet feladata lévén az adóssági részletek behajtása, ez gyakran a föld kizsákmányolására ösztönzi a kezelő bizottságot, a mi úgy a tulajdonosok, mint a bank érdekeit sérti. Így történt azután, hogy 1892-ig Oroszországban 119.738 desjätine (130.873 hektár) terület 7.044.925 rubelnyi megterheléssel fizetéseképtelenség folytán a bankra szállt vissza. És ez a vizs-zásság nemcsak az illető fizetéseképtelent, hanem az összes szövetkezeti tagokat sújtja és a szegényebbeket így hibájukon kívül lassankint a koldusbotra juttatja.

Azonkívül ez embereket semmi egyéb kapocs, mint a birtoknak együttes vásárlása nem köti össze, minélfogva gyakorta fordulnak elő czivakodások köztük, a mi viszont a törlesztési részletek pontos befizetését gátolja. Mindezen hátrányok nemcsak a szövetkezési módot, hanem az egész parcellázási rendszert Lengyelországban, hol a bank működése 1888-ban indult meg, népszerűtlenné tették, minek folytán itt eddig mindössze 8217 desjätine (8981 hektár) került a bank közvetítésével eladás alá.

Elitéli végre a szerző a kölcsönök iránti folyamodás és azok folyósítása tekintetében követett eljárást, mert az hosszadalmas és kicsinyes és megnehezíti az eladónak a pénzükhöz jutást, a vevőt a fele uton elkedvetleníti és mindkettőt sokáig bizonytalanságban tartja az ügylet létrejöttét illetőleg.

Végezetül czikkiró a parasztbank működése folytán létesült telepek képét adja; a lengyel parasztok általában véve meg vannak elégedve a bank működésével, csak a kölcsön nyújtási eljárás hosszadalmassága ellen panaszkodnak; a egyetemleges felelősség elvét nem is igen értik. Sokalják továbbá a magas kamatot, melyet úgy a banknak, mint a magán hitelezőknek fizetniök kell, továbbá az ugyancsak terhes adókat; hogy kötelezettségeiknek eleget tehesse-nek, földjeik művelése után fenmaradó szabad idejökben mellékkere-set után kell látniok. Mindazonáltal mondhatni, hogy a lengyel parasztok helyzete mainap jobb, mint a parcellázások előtt volt; majd valamennyien fizetéseképesek és eddig az, hogy a bank egész birtokokat visszavállalni kényszerült volna, nem igen fordult elő.

Annál gyakoribb eset ez Oroszországban; nagy telepek száll-nak itt vissza a bankra. Kevesebb megelégedett és fizetéseképes parasztot találhatni; ennek oka valószínűleg a parasztok szegényebb voltában, túlkicsiny parcellák alakításában és abban rejlik, hogy a felpénz megszerzésére uszorakölcsönhöz kell folyamodniok. Így a parasztbank Oroszországban kevés üdvöt hozott.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ERTESITŐ.

KÖZOKTATÁS.

A közoktatási ügy néhány kérdése statisztikai világitásban.

II. A középiskolák. A gyakorlati élet emberei a középiskola felsőbb osztályából kikerült ifjakban sok oly ismeret és képesség hiányát emlegetik, a melyeket kivált a nyelvek rengeteg számú óráiban meg kellett volna szerezniök.

Az »érett« ifjú ismereteinek hézagossága, képességeinek fogyatékossága, felfogásának hiányossága ellen, valamint a munkától való irtózása ellen az egyetemi tanárok is panaszkodnak.

De még a felső gymnasiumi osztályban működő szakférfi is gyakran elszomorodva tapasztalja, hogy tanítványai ismeretei szétfoszlottak; holott a tanításnak annyira gyakorlatiasnak kellene lenni, hogy a tanuló a felsőbb osztályba lépve az előbbieknak anyagát kapóra biztosan alkalmazza. Mostani tantervünk az ismeretek ébrentartását s megszilárdítását érdektelen volta miatt figyelmen kívül hagyja s hagyatja. A tanulók elhalmozását tehát a készületlenség s munkakerülés nemezise követik. Azt tényként ismerik el, hogy még azok a középiskolák is gyarló eredményt mutatnak fel, a melyek műveltségünkben a modern állapotot képviselik.« Így szól dr. Fialovszky Lajos »Túlterhelés« című 1890-ben megjelent értekezésében, melyben fáradtsággal, nagy gonddal összegyűjtött tapasztalatait közli ez ügyben, a mely többek figyelemreméltatását is megérdemelné.

Csorba Ferencz jogi oktatásunk javításáról irt jeles cikkében¹⁾ ekként nyilatkozik:

»A német egyetemeken az ifjúságban (s tanárban) észlelhető az a kiapadhatatlan tudományszomj nincs meg a mi egyetemeinken, a mely nélkül az egyetem igazi célja nincs biztosítva, t. i. a tudománymívelés s a tudománymívelésre alkalmas egyének nevelése.

A mi egyetemeinken — különösen a budapesti egyetem jogi karán — az ifjúságnak 90% nem azért iratkozik be, hogy a jogtudományok mívelésére képes legyen, hanem legnagyobb részben egyszerűen azért, hogy eleget tegyen azon alakiságoknak, a melyek mellett köztisztviselői pályára jogosító vizsgálatra bocsátják.

A mi érettségi bizonyítványunk a komoly tudományos törekvésre nézve sokkal kevesebb biztosítékot nyújt, mint a művelt nyugatnak azon nemzeténél, a melyeknek intézményeit irányadó példaként szoktuk tekinteni.«

¹⁾ Budapesti Szemle. 1896. febr.

A legutóbbi vallás- s közoktatásügyi költségvetés tárgyalása alkalmával pedig a képviselőház fejezte ki elégedetlenségét — szokása szerint rapszodikusán — középiskoláink eredménye felett, mondván: az iskola azért nem oly hatékony, mert nincs meg az élet s az iskola közt az érintkezés, az iskola elmaradt az élettől, nincs összhangban az állami, nemzeti követelményekkel, az iskoláknak nemcsak tanítani, hanem nevelni is kell, nagyobb súlyt kellene helyezni a jellemképzésre, a becsület fejlesztésére; a nemzet jövője az iskolák milyenségétől függ; a magyar fajnak szellemi s anyagi gyarapítására kellene az iskolában a fősúlyt helyezni, a széthuzó elemeket a nemzeti kulturával kellene egyesíteni, ma pedig épen oly dolgok történnek, melyek fajunk szétrombolására törnek; a folytonos kísérletezés helyett egy egységes tervet kellene megállapítani; a nyelvi alapját el kellene vetni a mai középiskolának. Ugyan többet is várhattunk volna egy képviselőháztól! De hát a képviselők »nem akarnak akadémikus beszédet mondani!«

Ugyanez alkalmából a lapok is azt hangoztatták, hogy a magyar társadalom vezető osztályának műveltsége, erkölce, érzülete iránt tompa elégedetlenség, lappangó bizalmatlanság nyilvánul, nem találjuk meg benne a tudás, jellem, felfogás azon minőségét, azon fokát, azon közösséget, a mely a vezető osztály vezető szerepének megfelelne, a társadalmat kielégitené, megnyugtatóná. Mivel a vezérlők előkelő osztályának értelmi s erkölcsi műveltségének alapját a középiskola adja meg, nem csoda, ha fontosságánál fogva ezt teszi érte felelőssé, ezt vonja kérdőre társadalmunk.

Gunyolják a tatarozó, foltozgató javításokat, mikor a középiskolának sem szervezete, sem nevelő képessége nem alkalmas arra, hogy a belőle kikerülő nemzedéket a nemzeti vezér feladatokra el tudná készíteni. A közoktatásügyi minister ezekre azt feleli: czélként lebeg előtte a középiskolák reformja, az egységes középiskolát az országos közoktatási tanács készíti már; de azért nem a közel jövőben valósulhat meg, mert sok akadályt kell előle elgördíteni, nem tartja időszzerűnek a felekezetekkel, nemzetiségekkel harczot idézni fel, valamint nem helyeselheti a latin nyelvvel való szakítást, a mi szerinte egy volna a nyugat-európai *középiskolai rendszerrel, sőt civilizációjának irányától való izolálással*; szerinte a kívánt reform már tényleg úgy is meg van valósulva a kétféle középiskolában, mert céljuk, tantervük úgy megközelíti egymást, hogy egyik iskolából a másikba könnyű az átmenet s mindegyik egyformán készít az egyetem minden szakára: ő bölcs középponton akar haladni, a bifurcación belül javítgatni, a mit lehet; intensív tökéletesítésére törekszik csak a mai alapnak.

Általán paedagogus s nem paedagogus nálunk is, sőt még külföldön is egyiránt elégedetlen a mai középiskoláink eredményével s mindenütt azon törik a fejüket, hogyan is lehetne rajta segíteni.

En azt látom, hogy még az eredménytelenség igazi okát nem találták ki. A túlterhelés, a nyelvi alap, a tanárok s módszereik, a rossz tankönyvek, a házi nevelés, a *többféle általános* műveltséget nyújtó iskola, a hivatalokra minősítés helytelen megállapítása stb. mind nem oka, hanem csak eredménye az én általam felismert oknak.

Szerintem sem a részleges reformok, sem a revideálása tantervünknek nem vezet célra. Mig a baj gyökerét nem ismerjük fel

s annak alapján céltudatosan nem fogunk — ha kell gyökeres — reformhoz is, addig kár azért a lázas tevékenységért, a melyet közoktatásügyministerünk hajlandó ez ügyben kifejtetni.

A statisztika segítségével szerettem volna kidomborítani középiskolai oktatásunk alaphibáját, hanem a legnagyobb fáradozással sem tudtam a középiskolai statisztikai adatokat céloomra felhasználni azon egyszerű okból, mert nincsenek azok céltudatosan összeszedve, összeállítva. A tanügyi statisztika még kezdetleges korát éli. Majd legközelebb egy cikkben kifejttem azt is, milyen szempontok szerint kellene összegyűjteni a tanügyi adatokat.

Mégis sikerült valamennyire a tanügyi statisztikából némi tájékoztatót összeállítanom, melylyel legalább megjelelhetem, hogy állításom igazságát mivel szándékozom igazolni, — ha majd úgy állnak rendelkezésemre a tanügyi statisztika adatai, a mint a célszerűség megköveteli.

Az 1892/3 tanév 45.859 tanulójának eredménye

		1891/2-ben
Jeles	3.159 = 68 ⁰ / ₁₀₀	68 ⁰ / ₁₀₀
Jó	8.611 = 18 ⁸ / ₁₀₀	18 ⁸ / ₁₀₀
Elégséges	24.195 = 52 ⁸ / ₁₀₀	52 ⁸ / ₁₀₀
Egy tárgyból bukott	4.855 = 10 ⁶ / ₁₀₀	10 ⁶ / ₁₀₀
Két tárgyból	1.990 = 4 ³ / ₁₀₀	4 ³ / ₁₀₀
Több tárgyból	3.049 = 6 ⁷ / ₁₀₀	6 ⁷ / ₁₀₀
	A gymnasiumban	A reáliskolában
Jeles	2.835 = 77 ⁰ / ₁₀₀	324 = 4
Jó	7.411 = 19 ⁸ / ₁₀₀	1.140 = 13 ⁸ / ₁₀₀
Kielégítő	19.806 = 51 ³ / ₁₀₀	4.888 = 59 ⁴ / ₁₀₀
Egy tárgyból buktak	3.955 = 10 ³ / ₁₀₀	900 = 10 ⁹ / ₁₀₀
Két tárgyból	1.617 = 4 ³ / ₁₀₀	373 = 4 ³ / ₁₀₀
Több tárgyból	2.441 = 6 ⁴ / ₁₀₀	608 = 7 ⁴ / ₁₀₀
A gymnasiumban átment	78 ⁸ / ₁₀₀	megbukott 21 ² / ₁₀₀
A reáliskolában átment	77 ³ / ₁₀₀	megbukott 22 ³ / ₁₀₀

A reáliskolában mindig valamivel több tanuló bukik.

A felekezetek közt legtöbb bukik az ev. ref. iskolákban, azután ág. ev. iskolákban, legkevesebb az állami iskolákban.

Ez csak azt bizonyítja, hogy a hol többen buknak, többen vannak az oda nem való elemek.

A XVIII. ministeri jelentés szerint 1888-ban:

Minden tárgyból jeles	63 ⁰ / ₁₀₀
„ „ jó	19 ⁹ / ₁₀₀
„ „ elégséges	51 ⁰ / ₁₀₀
„ „ elégtelen	22 ³ / ₁₀₀

Dr. Fialovszky szerint:

66 főgymnasiumban s 21 főreáliskolában a vidéken és fővárosban nyolcz éven át ekként apadtak a tanulók, és ekként buktak. Az abszolút szám az osztályokban levő tanulókat, a százalék a bukásokat jelzik.

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Vidéken:							
1.196	746	722	614	587	315	216	109
29 ⁷ / ₁₀₀	22 ⁴ / ₁₀₀	25 ⁰ / ₁₀₀	23 ⁶ / ₁₀₀	24 ¹ / ₁₀₀	16 ⁸ / ₁₀₀	15 ¹ / ₁₀₀	7 ³ / ₁₀₀

A fővárosban:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
162	100	76	77	74	30	41	7
32 ¹ / ₁₀	22 ³ / ₁₀	22 ⁰ / ₁₀	22 ³ / ₁₀	26 ³ / ₁₀	13 ⁶ / ₁₀	18 ³ / ₁₀	4 ⁵ / ₁₀

Az egyes tantárgyakra vonatkozólag ide iktatom dr. Fialovszky Lajos vizsgálódásainak eredményeit idézett értekezéséből s utána a magamét.

A magyar nyelvből az 1888/9. évi osztályozása következő volt:

Osztály:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Heti óra:	6	5	3	4	3	3	3	3

a) vidéken:

jeles	15 ³ / ₁₀	19 ² / ₁₀	18 ² / ₁₀	20 ⁴ / ₁₀	22 ² / ₁₀	26 ⁹ / ₁₀	29 ⁰ / ₁₀	25 ⁴ / ₁₀
jó	23 ⁷ / ₁₀	28 ⁹ / ₁₀	29 ⁷ / ₁₀	33 ⁴ / ₁₀	35 ⁰ / ₁₀	40 ⁴ / ₁₀	35 ⁹ / ₁₀	30 ⁶ / ₁₀
elégséges	48 ⁰ / ₁₀	44 ¹ / ₁₀	45 ⁹ / ₁₀	40 ⁹ / ₁₀	38 ¹ / ₁₀	30 ³ / ₁₀	33 ³ / ₁₀	41 ⁶ / ₁₀
elégtelen	12 ⁵ / ₁₀	7 ⁹ / ₁₀	6 ² / ₁₀	5 ³ / ₁₀	4 ² / ₁₀	2 ⁴ / ₁₀	1 ⁶ / ₁₀	2 ⁴ / ₁₀

b) fővárosban

jeles	16 ⁹ / ₁₀	18 ⁴ / ₁₀	18 ⁰ / ₁₀	20 ⁰ / ₁₀	28 ⁹ / ₁₀	26 ⁸ / ₁₀	18 ⁴ / ₁₀	33 ¹ / ₁₀
jó	31 ⁴ / ₁₀	35 ⁶ / ₁₀	30 ⁹ / ₁₀	37 ⁷ / ₁₀	30 ⁸ / ₁₀	37 ⁷ / ₁₀	33 ⁰ / ₁₀	32 ⁰ / ₁₀
elégséges	39 ³ / ₁₀	41 ² / ₁₀	45 ³ / ₁₀	33 ⁰ / ₁₀	34 ⁴ / ₁₀	32 ³ / ₁₀	45 ³ / ₁₀	33 ⁸ / ₁₀
elégtelen	12 ⁴ / ₁₀	4 ⁸ / ₁₀	5 ⁸ / ₁₀	4 ³ / ₁₀	7 ⁹ / ₁₀	3 ² / ₁₀	3 ³ / ₁₀	1 ¹ / ₁₀

A latin nyelv osztályzatai 1888/9. tanévben.

Osztály:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Heti óra:	7	7	6	6	6	6	6	5

a) vidéken:

jeles	13 ¹ / ₁₀	14 ⁸ / ₁₀	12 ¹ / ₁₀	13 ⁸ / ₁₀	14 ¹ / ₁₀	15 ⁷ / ₁₀	17 ¹ / ₁₀	17 ¹ / ₁₀
jó	25 ³ / ₁₀	27 ⁰ / ₁₀	27 ² / ₁₀	25 ³ / ₁₀	25 ⁷ / ₁₀	33 ⁸ / ₁₀	33 ⁶ / ₁₀	26 ³ / ₁₀
elégséges	39 ⁹ / ₁₀	44 ⁶ / ₁₀	46 ⁶ / ₁₀	48 ⁵ / ₁₀	48 ⁰ / ₁₀	44 ⁹ / ₁₀	44 ¹ / ₁₀	52 ⁷ / ₁₀
elégtelen	21 ⁷ / ₁₀	13 ⁶ / ₁₀	14 ¹ / ₁₀	12 ⁴ / ₁₀	12 ² / ₁₀	5 ⁶ / ₁₀	5 ³ / ₁₀	3 ⁹ / ₁₀

b) fővárosban:

jeles	12 ² / ₁₀	16 ¹ / ₁₀	14 ⁶ / ₁₀	14 ² / ₁₀	11 ¹ / ₁₀	20 ⁹ / ₁₀	16 ⁵ / ₁₀	22 ⁹ / ₁₀
jó	38 ⁶ / ₁₀	32 ⁸ / ₁₀	25 ⁰ / ₁₀	30 ⁴ / ₁₀	25 ¹ / ₁₀	26 ⁸ / ₁₀	29 ⁷ / ₁₀	25 ⁸ / ₁₀
elégséges	24 ¹ / ₁₀	37 ⁴ / ₁₀	46 ⁵ / ₁₀	44 ⁷ / ₁₀	49 ⁵ / ₁₀	45 ¹ / ₁₀	47 ⁷ / ₁₀	48 ⁵ / ₁₀
elégtelen	25 ¹ / ₁₀	13 ⁷ / ₁₀	13 ⁹ / ₁₀	10 ⁷ / ₁₀	14 ³ / ₁₀	7 ² / ₁₀	6 ¹ / ₁₀	2 ⁸ / ₁₀

A harmadik osztályú tanuló elé új nehézség gördül: a német nyelv, melynek tanítása itt kezdődik.

Az osztályozás a következő:

Osztály:	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Heti óra:	4	3	3	3	3	2	4	3	3	3	3	2

a) vidéken:

jeles	16 ⁹ / ₁₀	17 ¹ / ₁₀	23 ³ / ₁₀	23 ² / ₁₀	22 ⁰ / ₁₀	28 ⁰ / ₁₀	22 ⁹ / ₁₀	20 ³ / ₁₀	28 ³ / ₁₀	23 ² / ₁₀	27 ⁴ / ₁₀	30 ⁸ / ₁₀
jó	34 ² / ₁₀	30 ⁵ / ₁₀	27 ⁹ / ₁₀	41 ⁸ / ₁₀	39 ⁷ / ₁₀	28 ⁶ / ₁₀	31 ⁸ / ₁₀	23 ⁷ / ₁₀	27 ⁹ / ₁₀	41 ⁸ / ₁₀	34 ⁴ / ₁₀	40 ⁵ / ₁₀
elégséges	40 ⁵ / ₁₀	44 ¹ / ₁₀	36 ⁹ / ₁₀	31 ⁸ / ₁₀	36 ⁰ / ₁₀	40 ⁰ / ₁₀	38 ¹ / ₁₀	47 ⁹ / ₁₀	36 ⁹ / ₁₀	31 ⁸ / ₁₀	36 ⁹ / ₁₀	26 ⁴ / ₁₀
elégtelen	8 ⁴ / ₁₀	8 ³ / ₁₀	6 ⁹ / ₁₀	3 ² / ₁₀	2 ³ / ₁₀	2 ⁶ / ₁₀	7 ² / ₁₀	8 ¹ / ₁₀	6 ⁹ / ₁₀	3 ² / ₁₀	1 ⁴ / ₁₀	2 ³ / ₁₀

b) fővárosban:

Történelem tanításának az eredménye:

Osztály:	III.	IV.	V.	VI.	VIII.	III.	IV.	V.	VI.	VIII.
Heti óra:	4	3	3	3	3	4	3	3	3	3

a) vidéken:

jeles	26 ¹ / ₁₀	27 ⁹ / ₁₀	23 ¹ / ₁₀	30 ⁸ / ₁₀	33 ² / ₁₀	23 ⁷ / ₁₀	29 ⁶ / ₁₀	35 ⁵ / ₁₀	42 ⁹ / ₁₀	49 ² / ₁₀
jó	31 ⁶ / ₁₀	33 ⁶ / ₁₀	34 ⁹ / ₁₀	37 ⁶ / ₁₀	30 ⁰ / ₁₀	30 ⁸ / ₁₀	40 ⁶ / ₁₀	33 ⁷ / ₁₀	35 ⁴ / ₁₀	31 ⁴ / ₁₀
elégséges	37 ² / ₁₀	33 ⁷ / ₁₀	33 ⁶ / ₁₀	29 ⁵ / ₁₀	34 ⁷ / ₁₀	33 ⁸ / ₁₀	26 ⁹ / ₁₀	25 ⁴ / ₁₀	21 ³ / ₁₀	19 ⁴ / ₁₀
elégtelen	5 ¹ / ₁₀	4 ⁹ / ₁₀	3 ⁴ / ₁₀	2 ¹ / ₁₀	2 ¹ / ₁₀	6 ⁷ / ₁₀	2 ⁹ / ₁₀	5 ⁴ / ₁₀	0 ⁴ / ₁₀	—

b) fővárosban:

A görög nyelv eredménye:

Osztály:	V.	VI.	VII.	VIII.	V.	VI.	VII.	VIII.
Heti óra:	5	5	5	4	5	5	5	4
a) vidéken:				b) fővárosban:				
jeles	16 ³	17 ³	9 ³	23 ¹	13 ⁹	20 ⁴	15 ¹	29 ¹
jó	27 ³	31 ⁴	34 ⁰	27 ¹	25 ³	21 ³	28 ³	36 ⁷
elégséges . . .	46 ³	44 ⁴	44 ²	47 ⁹	44 ⁶	55 ⁶	52 ³	31 ⁴
elégtelen . . .	10 ¹	6 ⁹	2 ⁵	1 ⁹	13 ²	2 ⁷	3 ⁴	2 ³

A mint látjuk, mind az elégtelen, mind az elégséges osztályzatnak száma tekintetében versenyez a latin és német nyelvvel.

A földrajz eredménye:

Osztály:	I.	II.	VII.	I.	II.	VII.
Heti óra:	4	4	2	4	4	2
a) vidéken:			b) fővárosban:			
jeles	17 ³	25 ³	33 ⁹	15 ⁰	21 ³	36 ⁹
jó	29 ⁵	29 ⁰	37 ⁶	34 ³	29 ⁷	40 ⁰
elégséges . . .	40 ³	39 ⁴	27 ⁹	35 ²	42 ¹	22 ²
elégtelen . . .	12 ⁹	6 ³	1 ¹	15 ⁰	6 ⁹	0 ⁹

A természetrajz tanításának eredménye:

Osztály:	IV.	V.	VI.	IV.	V.	VI.
Heti óra:	3	2	3	3	2	3
a) vidéken:			b) fővárosban:			
jeles	20 ⁴	24 ⁰	29 ⁶	32 ²	30 ³	40 ⁶
jó	35 ²	35 ²	42 ⁹	33 ⁹	35 ³	35 ⁴
elégséges . . .	39 ⁴	37 ⁰	29 ³	30 ⁷	31 ⁴	23 ⁶
elégtelen . . .	5 ⁰	3 ³	1 ⁰	3 ²	2 ⁵	0 ⁴

A rajzoló geometria tanítási eredményei:

Osztály:	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
Heti óra:	3	3	2	2	3	3	2	2
a) vidéken:				b) fővárosban:				
jeles	15 ⁷	17 ⁷	19 ⁵	20 ⁷	24 ⁰	24 ⁰	30 ²	27 ³
jó	29 ⁴	32 ⁶	24 ¹	35 ⁷	45 ⁶	43 ⁷	38 ⁹	39 ⁷
elégséges . . .	43 ³	43 ⁵	49 ⁹	40 ⁴	22 ⁶	27 ³	26 ⁴	31 ⁶
elégtelen . . .	11 ⁶	6 ²	6 ⁵	3 ⁵	7 ³	5 ¹	4 ⁵	1 ⁴

A számtan eredménye:

Osztály:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Heti óra:	3	4	3	3	4	3	3	2

a) A vidéken:

Jeles	14 ⁴	17 ⁰	16 ³	9 ⁹	8 ²	10 ¹	9 ²	8 ³
Jó	30 ⁷	27 ⁹	29 ³	33 ¹	33 ²	36 ³	40 ⁷	40 ⁰
Elégséges . . .	47 ⁵	45 ⁰	43 ³	48 ¹	48 ⁰	44 ⁰	44 ⁷	48 ⁷
Elégtelen . . .	14 ⁴	10 ¹	9 ⁶	8 ⁹	10 ⁶	9 ¹	5 ⁴	2 ⁵

b) A fővárosban:

Jeles	16 ³	18 ⁶	25 ¹	14 ³	17 ⁶	22 ³	18 ⁴	26 ⁴
Jó	30 ³	31 ⁶	28 ²	33 ³	29 ⁷	26 ³	28 ³	25 ⁶
Elégséges . . .	41 ³	40 ⁶	46 ⁵	41 ³	41 ³	41 ³	47 ²	45 ⁷
Elégtelen . . .	11 ⁴	9 ²	10 ²	10 ⁴	11 ³	8 ⁶	5 ⁶	2 ³

A természettan eredménye:

	Osztály:	III.	VII.	VIII.
	Heti óra:	2	4	4
a) A vidéken:				
Jeles		19 ⁶	20 ⁶	26 ²
Jó		32 ⁷	36 ⁰	26 ⁴
Elégséges		42 ⁵	41 ⁰	44 ¹
Elégtelen		5 ²	2 ⁴	2 ³
b) A fővárosban:				
Jeles		34 ³	22 ⁶	34 ³
Jó		28 ⁸	23 ⁹	23 ⁴
Elégséges		31 ⁷	45 ⁰	41 ²
Elégtelen		5 ²	8 ⁵	1 ¹

Az 1894/5. tanévben 14 középiskolában (7 gymnasiumban s 7 reáliskolában) egyes tárgyakból is megvizsgáltam a jelesek s bukottakat.

Az eredmény a következő volt:

Magyar:

	Jeles	Elégtelen
I. osztályban	8 ⁷ ⁰ / ₀	11 ⁷ ⁰ / ₀
II. »	13 ⁵ ⁰ / ₀	6 ² ⁰ / ₀
III. »	16 ⁵ ⁰ / ₀	3 ⁵ ⁰ / ₀
IV. »	19 ³ ⁰ / ₀	1 ⁴ ⁰ / ₀
V. »	19 ⁴ ⁰ / ₀	2 ² ⁰ / ₀
VI. »	26 ⁹ ⁰ / ₀	0 ³ ⁰ / ₀
VII. »	24 ⁹ ⁰ / ₀	0 ³ ⁰ / ₀
VIII. »	35 ⁰ ⁰ / ₀	0 ⁸ ⁰ / ₀

A 7 gymnasiumban a latinból:

	Jeles	Elégtelen
I. osztályban	11 ⁰ ⁰ / ₀	23 ⁷ ⁰ / ₀
II. »	13 ³ ⁰ / ₀	11 ⁰ ⁰ / ₀
III. »	16 ⁹ ⁰ / ₀	13 ² ⁰ / ₀
IV. »	13 ⁴ ⁰ / ₀	10 ⁵ ⁰ / ₀
V. »	9 ⁰ ⁰ / ₀	19 ¹ ⁰ / ₀
VI. »	14 ⁰ ⁰ / ₀	2 ² ⁰ / ₀
VII. »	15 ⁰ ⁰ / ₀	3 ⁴ ⁰ / ₀
VIII. »	21 ⁰ ⁰ / ₀	1 ³ ⁰ / ₀

Német nyelvből a 7 reáliskolában:

	Jeles	Elégtelen
I. osztályban	8 ⁵ ⁰ / ₀	14 ⁶ ⁰ / ₀
II. »	6 ⁰ ⁰ / ₀	13 ¹ ⁰ / ₀
III. »	9 ⁴ ⁰ / ₀	7 ⁰ ⁰ / ₀
IV. »	15 ⁰ ⁰ / ₀	10 ⁵ ⁰ / ₀
V. »	18 ⁰ ⁰ / ₀	5 ⁰ ⁰ / ₀
VI. »	19 ⁰ ⁰ / ₀	3 ⁰ ⁰ / ₀
VII. »	25 ⁰ ⁰ / ₀	5 ⁰ ⁰ / ₀
VIII. »	25 ⁰ ⁰ / ₀	1 ⁰ ⁰ / ₀

Német nyelv a gymnasiumban:

	Jeles	Elégtelen
III. osztályban	23 ⁰ ⁰ / ₀	6 ⁴ ⁰ / ₀
IV. »	15 ⁰ ⁰ / ₀	3 ⁰ ⁰ / ₀
V. »	14 ⁰ ⁰ / ₀	8 ⁰ ⁰ / ₀
VI. »	20 ⁵ ⁰ / ₀	1 ⁷ ⁰ / ₀
VII. »	32 ⁰ ⁰ / ₀	1 ⁴ ⁰ / ₀
VIII. »	38 ⁰ ⁰ / ₀	3 ⁸ ⁰ / ₀

Görög a gymnasiumban :

	Jeles	Elégtelen
V. osztályban	8 ⁶ / ₀	5 ² / ₀
VI. »	14 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀
VII. »	13 ⁵ / ₀	6 ⁰ / ₀
VIII. »	24 ⁴ / ₀	2 ⁵ / ₀

Itt a német nyelvénél feltűnő, hogy a reáliskolákhoz képest kevés bukik és sok a jeles. Azt tapasztaltam, hogy sok felekezeti alföldi gymnasiumban még a német nyelvvel a Bach-korszak szellemében bánnak el : a mikor mennél éktelenebbül ejtette ki a német szót s fűzte a mondatait, annál jobb osztályzatot kapott a tanuló.

A görög osztályzat is gyanus. Valószínűtlen, hogy megfelelné a tudásnak.

Francia a 7 reáliskolában :

	Jeles	Elégtelen
III. osztályban	14 ⁴ / ₀	15 ⁰ / ₀
IV. »	14 ⁰ / ₀	12 ⁰ / ₀
V. »	9 ⁰ / ₀	9 ⁰ / ₀
VI. »	14 ⁰ / ₀	3 ⁰ / ₀
VII. »	20 ⁰ / ₀	4 ⁰ / ₀
VIII. »	19 ⁰ / ₀	0 ⁰ / ₀

Mértan a 7 gymnasiumban :

	Jeles	Elégtelen
I. osztályban	12 ⁰ / ₀	9 ⁰ / ₀
II. »	14 ⁰ / ₀	0 ⁸ / ₀
III. »	17 ⁰ / ₀	2 ⁰ / ₀
IV. »	16 ⁰ / ₀	2 ⁰ / ₀

Mennyiségtan :

	7 gymnasiumban		7 reáliskolában	
	Jeles	Elégtelen	Jeles	Elégtelen
I. osztályban	15 ⁵ / ₀	13 ⁴ / ₀	9 ⁸ / ₀	18 ⁹ / ₀
II. »	12 ¹ / ₀	10 ¹ / ₀	8 ² / ₀	10 ² / ₀
III. »	12 ² / ₀	8 ⁴ / ₀	5 ² / ₀	8 ⁶ / ₀
IV. »	12 ⁶ / ₀	10 ⁰ / ₀	6 ³ / ₈	9 ² / ₀
V. »	12 ⁹ / ₀	7 ¹⁰ / ₀	6 ² / ₀	4 ⁸ / ₀
VI. »	15 ³ / ₀	6 ⁸ / ₀	8 ¹ / ₀	9 ⁶ / ₀
VII. »	10 ¹ / ₀	4 ⁷ / ₀	15 ⁰ / ₀	3 ¹ / ₀
VIII. »	23 ⁰ / ₀	2 ⁵ / ₀	21 ³ / ₀	1 ⁹ / ₀

Mértan a 7 reáliskolában :

	Jeles	Elégtelen
I. osztályban	7 ⁶ / ₀	12 ⁰ / ₀
II. »	7 ⁰ / ₀	8 ⁰ / ₀
III. »	7 ⁰ / ₀	8 ⁷ / ₀
IV. »	10 ⁵ / ₀	8 ² / ₀
V. »	14 ⁵ / ₀	6 ⁰ / ₀
VI. »	10 ⁴ / ₀	5 ⁰ / ₀
VII. »	16 ⁰ / ₀	3 ⁰ / ₀
VIII. »	12 ⁰ / ₀	1 ⁰ / ₀

A közoktatásügyi miniszterium XVII—XXII. jelentése szerint, vagyis 1886—1892/3. tanév végéig érettségét tettek :

XVII—XXI-ig összesen	14.279-en	jelentkeztek.
Évenként átlag	2.423-an	»

Megfelelt:

A gymnasiumban	12.423	közül	10.046	=	átlag	1707	=	80%.
A reáliskolában	1.577	»	1.335	=	»	223	=	81%.

Mebukott:

A gymnasiumban	2323	=	átlag	387	=	20%.
A reáliskolában	208	=	»	35	=	19%.

Összesen átment átlag 1930, mebukott 422.

Jelesen	1711	=	átlag	285	=	12%.
Jól	4178	=	»	696	=	23%.
Elégségesen	6013	=	»	102	=	44%.

Az átmentek 11.581 s a jeles, jók, elégségesek 11.902 száma közti különbséget a javító vizsgálatok eredménye szüli.

1892/3-ban 97 gymnasiumban és 27 reáliskolában = 124 középiskolában érettségire jelentkezett 2578 (az előző évben 2416).

Az írásbeli sikerülte után szóbelire jelentkezett 2454 (gymnasiumi 2156, reáliskolai 298).

Az írásbelin mebukott 124 (gymnasiumi 115, reáliskolai 9). Ezer közül 50.

A 2454-ből szóbelin érett lett:

	az 1892/3 tanévben	az előző évben
Jelesen	331 = 13%.	13%.
Jól	666 = 27%.	28%.
Egyszerűen érett	1033 = 44%.	43%.
Javíthatólag mebukott	291 = 11%.	11%.
Ismétlésre utasítottan	83 = 3%.	2%.

Az iskolák iránya szerint az 1892/3. érettségi eredménye:

	A gymnasiumban	A reáliskolában
Jelentkezett	2271	307
Az írásbelin bukott	115	9
Szóbelire ment	2156	298
Érett lett jelesen	281	50
» » jól	573	93
» » egyszerűen	964	119
Javításra utasított	268	23
Ismétlésre »	70	13
Megfelelt	1318 = 79%.	662 = 85%.
Mebukott	435 = 20%.	45 = 14%.
Az előző évben	17%.	12%.

1892/3. tanévben az érettségit letette:

Jelesen	331	=	13%.
Jól	666	=	27%.
Egyszerűen	1033	=	44%.
Összesen	2080		

Egyetemi tanuló volt 1888—93-ig 30.814, átlag 5132, egy évre esik átlag 1283.

Az egyetemre ment tehát 1283, nem ment 797. Száz érettségit tett tanulóból egyetemre megy 61. A 45—46.000 középiskolai tanuló-ból egyetemre kerül 1283, azaz százból 3, és 100 érettségit tettből 61. Ebből is fele elégséges eredményvel.

Érdekes volna tudni, hány szerez ebből az 1283-ból diplomát és mennyi idő alatt. Akkor tán még jobban beláthatnók, hogy a mai

középiskola nem felel meg azon feladatának, hogy tudományos pályára, egyetemre készítsen elő.

Bemutattuk a középiskolák eredményét különféle változatban: egyes évre kiterjeszkedőleg, egyes intézetekben, nagyobb számú intézetekben, fővárosi és vidékiekben, hosszabb évsorozatokban, az I. osztálytól fogva a VIII-ikig végigkísérve; bemutattuk az érettségi eredményét is többféle változatban.

Ezt a megvizsgálást távolról sem tartjuk elégnek a pontos eredmény kiderítésére. Erre majd akkor teszünk szert, ha jobb rendszerben egybeállítva kapjuk meg a tanügyi statisztikai adatokat. Annyit azonban már ennyiből is látunk, hogy megközelíthetjük az igazságot. De nem ám azt az igazságot, a mit a főigazgatók szoktak rendesen kijelenteni az iskolák vizsgálatai után, nem azt, a mit a miniszteri jelentések is hirdetnek, hogy *egészben véve kielégítő* az eredmény. Ez a kielégítő csak annyiban igaz, hogy, általában, *elégséges-osztályzatú* az eredmény. Azonban ez az elégséges eredmény éppen egészben véve nem mondható kielégítőnek, megnyugtatónak.

Az eredmény tehát még ennyiből sem üt ki kedvezően. Hátha még részletesebb s nagyobb terjedelmű vizsgálatnak vethetnénk alá. Már csak a következő lapokban található adatok is sujtólág hatnak rá. Egy-két változatban bemutatjuk a következőkben, miként maradnak ki a középiskolákból a tanulók. E kimaradások is a középiskolák sikertelen tanításainak bizonyítékai, vagy legalább czélszerűtlen berendezésének vádlói.

Az 1881/82. évben az I. osztályba beírtak közül 67 gymnasiumban, 21 reáliskolában ekként apadtak le az érettségi idejére:

Összes főgymnasiumainkban százalékokban:

1881/82	1882/83	1883/84	1884/85	1885/86	1886/87	1887/88	1888/89	Az érettségi ségi letette
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VII.	
100	74·6	62·6	54·4	40·7	33·4	29·3	28·3	21·4

A főváros öt főgymnasiumában:

100	76·4	72·8	63·4	54·7	46·5	38·1	36·0	30·8
-----	------	------	------	------	------	------	------	------

Összes főreáliskoláinkban:

100	75·7	56·3	40·9	24·7	21·3	18·8	18·5	15·7
-----	------	------	------	------	------	------	------	------

A főváros négy főreáliskolájában:

100	76·2	61·1	52·4	33·7	28·3	25·9	26·4	25·4
-----	------	------	------	------	------	------	------	------

Tehát csak 15·7—30·8⁰/o-ot készítenek az egyetemre és 69·2—84·3⁰/o nem. De még ennyi sem megy az egyetemre, mert sokan csak az alsóbb hivatalokra való képesítés végett s az önkéntességi jogért tesznek érettségit.

Az 1892/93. tanévet azok végezték, a kik 1885/86-ban iratkoztak be; lássuk, hogy az eredeti számhoz képest ezek mily mértékben apadtak le.

Voltak:

		A gymnasiumban	A reáliskolában
1886-ban	I. osztályban	7.765	1.640
1887-ben	II. »	5.947	1.327
1888-ban	III. »	5.035	1.074
1889-ben	IV. »	4.402	862
1890-ben	V. »	3.303	476
1891-ben	VI. »	2.869	393
1892-ben	VII. »	2.425	334
1893-ban	VIII. »	2.327	320

Az 1640 első osztálybeliből maradt 320 a reáliskolában, vagyis 1000-ből 195; az előbbi évben 210.

A gymnasiumi 7765 első osztálybeliből maradt a VIII-ra 2327, azaz 1000-ből 300 (az előző évben is).

A mint látjuk, a gymnasumból 70% elmaradt, a reáliskolákból meg 83%.

Az 1892/3. tanévbeli tanulók 183 középiskolában:

	A gymnasumban		A reáliskolában	
	év elején	év végén	év elején	év végén
I. osztályban	9.729	8.800	2.584	2.332
II. »	7.224	6.845	1.881	1.733
III. »	5.951	5.656	1.451	1.368
IV. »	5.100	4.836	1.168	1.105
V. »	3.826	3.539	595	260
VI. »	3.211	3.038	489	470
VII. »	2.727	2.535	374	355
VIII. »	2.459	2.327	335	320

Tehát elhagyták a gymnasiumot 2601-en, azaz 6% (tavaly 7%); a reáliskolát 594, azaz 6% (tavaly 7%).

A 49.054 tanulóból maradt 45.859.

Az 1894/95-iki tanév folyamán hét gymnasumban és hét reáliskolában :

	A gymnasumban		A reáliskolában	
	év elején	év végén	év elején	év végén
I. osztályban	623	477	609	486
II. »	369	346	515	458
III. »	305	295	413	382
IV. »	243	238	337	315
V. »	227	209	170	145
VI. »	180	176	151	135
VII. »	158	143	144	126
VIII. »	128	119	107	103

Összesből átlag kimaradt 7—8%.

Legtöbb esik az első és ötödik osztályra. Majd rámutatok e látszólag érthetetlen jelenség okára.

Azt látjuk, hogy már az első osztályból nagy perczent marad ki. Különösen sok marad ki a IV. és VI. osztályból, a honnan szakiskolákba mehetnek. De marad ki elég a többi osztályokból is. A szakiskolákba mehetők 25—33% (azaz 25—33%), tehát nagyobb, mint az érettségit tetteké. Az összes kilépettek meg 70—80%-ot tesznek ki.

A legszomorúbb e kilépettek százalékában az, hogy nem mondható tehetségtelen, rokkant elemeknek, mert a szakiskolák eredményei azt igazolják, hogy csak a középiskolákban nem tudtak boldogulni. Eddig a bukásokat és e kilépéseket a tanárok szigorúságának, túlterhelésnek tulajdonították a szülők; a tanárok meg a házi nevelés hibáinak, a rossz viseletnek.

Szerintem egyiknek sincs igaza.

Nem mondható, hogy a tanárok szigoruan osztályoznak, sőt tudom, hogy túlságos enyhén. Ha szigoruan osztályoznának, még a mai gyöngye eredményél felével gyengébb eredmény állna elő.

Az sem mondható, mintha valami rengeteg sok anyaggal terhelnék a gyermeket. Hiszen tudjuk, hogy a jelesen érettek tudománya is mily kicsi. A szülők nagy része is odaadással buzgólkodik,

hogy fiából messiás váljék. A tanulók rossz viselete is inkább következménye a mai iskola szellemének.

Két más oka van ennek.

Első az állam, midőn az alsóbb hivatalokra minősítés kellékeül is a tudós iskolát jeleli ki első sorban; a kik a szellemi foglalkozásnak csak mesterség részét akarják is végezni életükben, kénytelenek az egyetemre készítők középiskolában tanulni.

Második oka a mai középiskolák szerencsétlen tanterve, módszere, egész szelleme.

Hiába rostálják őket, simább-keményebb eltávolító eszközökkel, hiába gyérik, hiába buktatják, hiába van a sok elégséges, azért a gyenge eredmény nem csökken véges-végig, mert ennek alapja megvan a sok elégségesben, a sok megkegyelmezett elégtelenben.

A ki tudja — mint én tapasztaltam — $\frac{1}{4}$ százados tanárkodásom alatt, hogy az az elégséges osztályzat nagy részben nem egyéb, mint megkegyelmezett elégtelen, az az eredményt nem keresi másban, mint a jeles és jó osztályzatban. Ez pedig 25–30 % körül van.

Annak igazolására, hogy az a sok elégséges nem kielégítő, elég csak három körülményre hivatkoznom. Ugyanis a ministerium, illetve a főigazgatók rendszeren a tanárt ítélik el, ha 25%-nál több bukik meg, tehát a legnagyobb része a tanároknak sokszor czífa okokból megkegyelmez az elégteleneknek, hogy magára ne zudítsa a felsőbb-ség rosszallását, mert tényleg jobb eredmény felmutatásával nem tudják apasztani másként az elégteleneket.

Másodszor legjobban igazolná ezt az állítást az, ha az évharmadok osztályozása kerülne napvilágra. Ebben általában 50% elégtelenre bukkanánk és ez hüebb képe volna az eredménynek.

Harmadszor az osztályról osztályra elmaradók és bukók nagy százaléka is azt bizonyítja, hogy az előbbi osztályból csakis kegyelmes elégséggel vánszorogtak felebb; ide vehetnők még azt is, hogy az érettségin 8 osztályon át való megrostálás után is majdnem 50% lesz egyszerűen éret.

Azt mondja dr. Fialovszky L. helyesen:

»Azt lehetne az ismételt megrostálástól várni, hogy a jelesek és jók összege fölfelé nagyobbodik: pedig ellenkezőleg a vidéken a negyedikig, a fővárosban az ötödik, sőt a nyolcadik osztályig fogy. Az elégségesek száma emelkedik az ötödikig, a hol a jelesek és jók összegével egyenlő, ezután fogyva a nyolcadikban ismét felemelkedik, s a fővárosban egyenlő lesz a jelesek és jók összegével, vidéken pedig ezt meghaladja.

Az elégtelenek %-ának az ötödik osztályban való felszökése megdöbbentő tünemény, a melyet az oda nem való vagy jól meg nem ismert tanulók száma egyedül nem képes megmagyarázni.

A nyolcz év alatt 36 iskolai héten át heti 49, egészében 1764 óra alatt, azaz a nyolczadik osztályban mutatkozó eredmény nemcsak a szakferfiakat, hanem a törvényhozást, sőt az egész társadalmat is méltán háborítja fel.

Ez a csekély eredmény a filologusok ellen ébredt felindulást megmagyarázhatja.

Dr. Fialovszky ezért a tanterv sok anyagát okolja főleg.

A sok elégséges s elégtelen osztályzatnak, illetve a nagy eredménytelenségnek szerintem nem a túlterhelés az oka, sem a mit a túlterhelés nagy vitájában felhoztak, a mely okokat dr. Fialovszky

Lajos idézett értekezésében tömören összefoglalva találhat meg az érdeklődő. Ezek az okok csak másod-harmadrendű, jobbadán a főokokat kísérő okok.

En megkülönböztetem először is két nagy csoportját az okoknak: 1. az általános közös, mélyebb okokat; és 2. a különös, helyi, felszínebb, kísérő okokat.

En csak az első csoportjával akarok foglalkozni, a melynek legfontosabbjáról tudtommal még soha sem nyilatkoztak. A második csoportját meglehetősen tisztázták már.

Első közös oka a természetellenes tanterv.

Világosabban szólva a lélektani, főleg a néplélektani alapot nélkülöző tanterv.

Lássuk az általános lélektani okát, mely miatt még a külföld is kénytelen lesz megváltoztatni mihamarább középiskolai tantervét, módszerét. Előrebocsátom, hogy felteszem olvasóimban a lélek fejlődésének ismeretét, itt nem akarok részletes lélektani fejtegetésbe ereszkedni.

Az ember idegrendszere testi életének háromféle szolgálatot tesz: 1. vagy táplálására; vagy 2. ismétlődésére, megújulására; vagy 3. a külvilággal való viszonybalépésére szolgál.

Azt tapasztaljuk a gyermek lelki fejlődésében is, hogy kezdetben a lelki táplálék, azaz az ingerek befogadását végzi; később a szerzett anyag alapján ismét, utánoz; csak nagy sokára hozza lelki világának elemeit is valami czélszerű új kapcsolatba, alkotja meg azok viszonyát.

Tápláló (nutritio), ismétlő (reproductio) és viszonyító (relatio) munkát végez idegrendszerünk testileg-lelkileg.

Ez a három fokbeli működés kezdődése s aránya természetesen a szerint változik, a milyen mértékben végezték ősei ezt a három munkát, vagyis a rávaló hajlam, képesség milyen fokát örökölték, milyen ösztönökkel jöttek a világra.

Annyi azonban áll, hogy ez a három működés nyilvánulásában a sorrend nagyjában az marad, a mint az ősknél nyilvánult. Rendszeresen mindenkinél egykorulag az egyféle műveltségű rétegekben.

El lehet mondani, hogy a gyermekben a serdülő korig a tápláló, befogadó működés az uralkodó.

A serdülő kor táján az ismétlő, utánzó működés a túlnyomó.

A serdülő kor után a kiható, viszonyokat czélok szerint fűző, teremtmő működés lép mind jobban-jobban előtérbe. Azt is ki kell emelnem, hogy az öröklés törvényénél fogva, természetesen az első fok mellett, a második és harmadik is idővel mind jobban-jobban fellép; viszont a későbbi fokok uralkodó működése mellett nem szűnik meg az előző fokok működése sem, sőt az mondható, hogy a felsőbb fok mellett az alsóbb fokok nagyobb méretekben nyilvánulnak, mint az alsóbbak mellett szoktak kibontakozni a felsőbbek.

E szerint a serdülő kor előtt inkább új meg új anyagot kíván a gyermek természete; a memoria ápolása, fejlesztése a természetes, — még pedig lehetőleg érzéki észrevételek — szemléletek alapján.

Ez a serdülő kor előtti idő rendszeren a 13-dik év betöltéséig tart, a mely megfelel az első három osztály korának. A serdülő kor idejének adhatunk jó három évet, a mely megfelelne a mai három középső osztálynak.

Ebben a korban — általános vélemény szerint is — mintha

kicsérélnék az ifjakat testileg-lelkileg, annyira elütők a zsenge koruktól. Ebben a korban az ismétlésre, utánzásra hajlandó; fantázia a fő lelklüködése. A fantáziával erősebben társul az érzelmvilág is. Természetes, hogy ekkor ezt kell helyes irányban ápolni. Tudjuk hogy ekkor mily nehezen fogad be valami újat, mily nehezen tudja megkötni, rendezni valami uralkodó elem szerint még a régi lelki tartalmát is. Csak miután a serdülő kor testi-lelki lázán átesett, kiforrtta magát, kezdi mérlegelni, viszonyítani a testi-lelki világ elemeit s benne elhelyezkedni, rendezkedni. Ez az ítélet (a *judicium*) a gondolkodás kibontakozása kora.

A mai oktatásunk e három fejlődési fokot nem veszi tekintetbe.

Messze vinne a részletes igazolása. Mindenki gondoljon csak vissza, mire kényszerítették eddig az iskolában e három különböző fokou.

A serdülő kor előtt a nyelvtani kategóriák megértetésére, mely a logikai fogalmak rendezésével azonos, a legfelsőbb osztálynak is majdnem terhes, oly finom abstractiókig vive, miként ma üzik az iskolákban. A matematikában is csupa abstractióval dolgoznak, még a mértannál is ritkán jut a tanárnak eszébe, hogy soha nem látott tárgyról bajos abstractiót alkotni. Az úgynevezett szemléltető tárgyaknál is több az abstractió, mint a nyers anyagnyújtás; mert először nincs is mindenre szemléltető eszköz, de még typus sincs; másodszor a tanuló azt sem látja, a mit bemutatna a tanár, mert csendesen helyt kell ülni nekik; a fegyelem, a rend a fődolog s e miatt csak az az egy pár elől ülő gyermek látja, szemlélheti. Kiki emlékezik az ilyen szemléleti órákra. Ha nem így volna, lehetetlen volna az érzékű gyerekek ezekből megbukni, vagy csak hitvány elégséges osztályzatú tudásra szert tenni. Milyen naivnak tünik fel ezután, midőn a tanárok komolyan kijelentik, hogy a nyelvtani kategóriák elsajátítására, a matematikára stb. számos, különben igen szorgalmas és tehetséges tanulónak nincsen képessége.

Tessék csak a fejlődési foknak megfelelő anyagot megfelelő módon adni, majd nem apad le az I. osztályba beírottak száma már a II. osztályban 25%-kal.

Még elütőbb a serdülő korszaknak szánt anyag s módszer.

Ebben a korban a fantáziának, az érzelmvilágnak megfelelőleg a történeti anyag, az utazásokból való földrajz- s természetrajztanítás, a költészet, a művészet, az esztetikai tanítás, főleg gyakorlatilag, utánóztatólag volna helyén. Tudjuk, hogy itt is a *consecutio temporum* meg a különféle ablatus finom megkülönböztetései, ablaut, umlaut, a többi tudományokban is a legfinomabb abstractiók járnak. Épen mintha azt hinnék, hogy ez a kor nem egészséges, nem természetes, a melyet nem szeget szeggel, hanem ellenméreggel kell gyógyítani, lehűteni; ebben a korban nyer az iskolában legkevesebb táplálékot a gyermek fantáziája, érzelmvilága. Ennek a következménye aztán, hogy a természet követelményének az iskolán kívül törekszik eleget tenni, a melyre aztán bekövetkezik a meg-bomlás, a világgámenés, elzüllés. Ez a titka annak, mért olyan feltűnő ennek a kornak megfelelő osztályokban a bukás, a kevés jeles, a sok kimaradás, vándorlás s új pályaválasztás, hogy csak e nem neki való lég-körből menekülhessen.

A serdülő kor után pedig a helyett, hogy logikai működésre terelnék az ifjakat, az érettségire, a vizsgálatokra készülés miatt

gondolkodás nélkül magoltatnak velük kötetnyi új anyagot. A mai érettségi bizonyítvány nem azt igazolja, milyen érett az ifjú gondolkodó, ítélő képessége, hanem milyen terjedelmes és gyors a memoriája; még azt sem, hogy milyen hű az emlékező tehetsége, mert tudjuk, hogy a vizsgálat után egy pár hónap múlva felére sem emlékeznek annak, a mire a vizsgálaton emlékeztek.

Ki ne látná, hogy nem az anyag sokaságában van a túlterhelés, hanem a helytelen beosztásában és kezelésében. Ez meríti ki annyira, hogy még az oly tárgyakból sem tud eredményt felmutatni, a mely véletlenül tán megfelel lelki állapotának. Hiszen természetes, érdekes, élvezetes anyagból, okkal-móddal még tán két annyi anyag elsajátítása sem lehet kimerítő, túlterhelő. Azt a néhány perczen jeles tanulót csak az szülhette, hogy esetleg öröklött hajlamánál fogva tán éppen megfelelt neki az anyag s módszer. De az is, hogy azok tán nem mondhatók rendes fejlődésűeknek, sok köztük a lelki beteg. A tényekkel lehetne igazolni ezt a sejtelmet is. Ezt a lélektani, alap nélküli természetellenes tantervet s módszert legjobban vádolja azon statisztikai tény, hogy a hol kevés a tanulók száma, ott is eredménytelen a tanítás.

Már azt régen észrevették, hogy a régibb idők az a szokása veszedelmes, mely szerint egy osztályban 4—5 év különbségű tanulókat is felvettek. De mivel csak a viseletre, erkölcsre nézve tartották veszedelmesnek, hát még itt-ott nincs beszüntetve. Mutatja ezen dr. Fialovszky által összeállított táblázata 67 iskola nyolcz osztályában járó tanulóinak.‡

A gymnasium		a reáliskola				
osztályát végezte						
I. 477	= 6 ² / ₀	133	= 7 ⁵ / ₀	13 évesnél idősebb tanuló		
II. 349	= 5 ⁹	90	= 5 ⁹	14	»	»
III. 344	= 6 ⁸	73	= 6 ⁸	15	»	»
IV. 303	= 7 ⁴	65	= 7 ⁴	16	»	»
V. 214	= 6 ⁷	31	= 7 ⁰	17	»	»
VI. 251	= 9 ⁴	24	= 7 ⁶	18	»	»
VII. 166	= 7 ⁹	15	= 6 ⁰	19	»	»
VIII. 225	= 10 ¹	13	= 4 ⁸	20	»	»

Ha tekintetbe vették volna eddig a jelzett három különböző lelkiműködését a különböző koroknak, nem volna szabad ily kor-különbségeknek előfordulni ugyanazon osztályban. Majd ha az iskola-orvosok állapítják meg testi érettség alapján, kik járjanak egy osztályba, nem fogják az elűtő koruak is veszélyeztetni osztálytársaik tanulását, de főleg erkölcsét, mint eddig. A korok élettani, lélektani különbségeire és annak tanításban, nevelésben nagy jelentőségére tudtommal még senki hívta fel kivülem a figyelmet ily öntudatosan.

Az eredménytelenség második közös oka nálunk magyaroknál: a nemzeti lélek nem ismerése, számba nem vevése.

A nyelvtan kategóriáinak megértésére, elsajátítására — a tanárok állítása szerint is — számos, különben igen tehetséges és szorgalmas tanulóknak nincsen képessége. Ez azonban csak részben igaz. Először annyiban, hogy a mely gyermek semmi nyelvi fogékonyságot nem örökölt sok nyelvet nem tudó őseitől, vagyis a kinek minden őse csak egy nyelvet beszélt s más nyelv kategóriái iránt agy idegrendszere még meg sem próbált valaha alkalmazkodni, azoknak az új üttörés nehezükre esik; ellenben a sok nyelvet

beszélő ősöktől származott, sőt sok nyelvet halló, beszélő fiú természetesen hasonlíthatatlanul könnyebben boldogul begyakorlott nyelvi idegrendszerével.

Erre nem mutattak rá még eddig.

Hogy a külföldi intézetekben, főleg a felsőbb osztályokban nincs annyi elégtelen s oly tengernyi elégséges, szintén mellettem bizonyít. Ugyanis tudvalevő, hogy a külföldieknek nincs jóformán többnyelvűség, vagyis nyelvérték dolgában mind egyformáknak tekinthetők; de főleg a német, francia és a klasszikus nyelvek szerkezetétől alig tér el lényeges pontokban logikai szerkezetben anyanyelvük, így hát tetemesen könnyebben esik nekik az idegen nyelvek tanulása, mint a magyar fiúknak, a kik csak a magyar nyelv logikájára hoztak magukkal könnyű járatu idegrendszert, a mely pedig oly annyira elűt a nálunk tanult idegen nyelvektől, hogy valóságos ézbontó munkának tűnik fel azoknak elsajátítása, kivált ha ez nem a maga idejében erőszakoltatik.

Nagyon sajnálom, hogy nem állt rendelkezésemre a több nyelvismerettel bíró tanulók, vagy több nyelvet beszélő szülők fiainak osztályzata, vagyis az osztályzatok a nyelvismeretük szerint nincsenek közölve; mert bizonyára ki tudtam volna mutatni, hogy az a csekély eredmény is — a jelesek és jók — azoknál volt felmutatható, a kik maguk is több nyelvet beszéltek vagy több nyelvet beszélő szülöktől származtak. Így csak gyaníthatjuk az alább következő nyelvismeret szerinti s a szülők foglalkozása, nemzetisége és vallása szerinti táblázatból, hogy az I. osztálytól a VIII-dikig elhullottak vagy gyenge eredményrel felvándorogtak nagy perczentje a csak magyarul tudó gyermekekből s kisbirtokos osztály gyermekeiből, vagy a református vallásuakból kerülhetett ki főleg, a mennyiben ez a felekezet — beszél leginkább egy nyelvet.

Ezért tartottam jónak az egyetemi tanulókat felekezetek szerint kimutatni, mert ez jobban igazolja állításomat. Ugyanis feltűnő nagy százalékát teszi az egyetemi tanulóknak a zsidó vallásu. Azt pedig tudjuk, hogy a zsidók közt az utolsó időkig ritka család volt, a melyik csak egy nyelvet tudott, gyermekük bizonyosan nagyobb fogékonyságot hozott a világra, vitt az iskolába, mint annak a kisbirtokos csak magyarul beszélő fia, a ki tán semmiféle ősétől nem örökölt fogékonyságot a magyaron kívül más nyelv iránt.

A matematikában — főleg az alsóbb osztályok — közönséges számtana iránti nagyobb fogékonyságuk is öröklésből magyarázható. Ezen két örökölt hajlam miatt boldogul jobban a zsidó, sőt a kiskereskedő, kisiparos — legtöbbször szintén több nyelvű — s matematikai hajlammal bíró szülők gyermeke az alsóbb osztályokban.

Még a külföldi, de főleg a bécsi egyetemen tanuló magyar honosságuk nagy százaléka is azt mutatja, hogy nálunk aránytalanul sokan jutnak a több nyelvismeretű szülők gyermekeiből, több nyelvismeretű tanulókból az egyetemre. Tudvalevőleg Bécsbe inkább csak azok huzódnak, a kiknek könnyebben esik a német nyelven tanulás, mint a magyar nyelven való. A kik a hiresebb egyetemi tanárok kedvéért, külföldi tapasztalatok szerzéséért, vagy éppen a külföldi nyelvek megtanulása kedvéért mennek külföldi egyetemre, azok inkább a távolabbi hiresebb egyetemeket keresik fel, nem Bécsre. Általában, ha kiveszszük is a bécsi egyetemet látogatók

közül azokat, a kik ugyanazon okból keresik fel Bécset, mint a többi külföldi egyetemeket szokás; viszont a többi egyetemen levők közt lesz ennyi, a kik csakis azért kerültek el a magyar egyetemet, mivel a magyar nyelven tanulás nehezebbükre esik.

Szóval, tán valószínűvé tudtam tenni azon állítást, hogy a kisiparosok, kiskereskedők s főleg a nemzetiségi vidékek, meg azon felekezetek szülőiteiből, a hol a többnyelvűség felekezeti fogalma nemcsak szomszédos, érintkező, hanem keresztező fogalom, aránytalanul nagyobb százalékban tudják végigküzdeni magukat a nyelvi alapon álló középiskolákon és aránytalanul nagyobb számmal kerülnek fel az egyetemre, aránytalanul tágabb kapu van nekik nyitva a felsőbb műveltség elsajátítására, mint az egynyelvű ösök egynyelvű szülőiteinek.

Hogy a többnyelvűség ennek hatalmas tényezője, nem pedig mintha azok minden tekintetben a tanulásra nagyobb tehetséggel, nagyobb rátermettséggel születtek volna, legcsattanóbban igazolja azon tény, hogy ezek a többnyelvűek a nyelveken kívül nem múlják felül az egynyelvűeket, sőt a többi tudományokban, kivált a magyar írásbeli dolgozatok elkészítésében, a hol gondolkodó, ítélő tehetség s ismeretgazdagság, szerkesztőképesség, szóval a legfőbb lelki tehetségek leginkább kitűnhetnek, rendszeren óriásilag felülmúlják derékség dolgában a csak magyarul tudó fiúk a többnyelvűeket. Mit ér ez, ha nincs az idegen nyelv iránt érzékük?

A felsőbb osztályiak közül már inkább elhull a kisbirtokos, kisiparos, kiskereskedő, szolgazemélyezt gyermeke, mint az úri rendé. Ez megint csak az öröklés tanából érthető. A fejlettebb, felsőbb lelki működésre azok hoznak nagyobb fogékonyságot, még a többnyelvűségre is van örökölt hajlamuk. Innen van, hogy az úri rend gyermekei a felsőbb osztályokban állják meg inkább a helyüket, a szegényebb osztály gyermekei meg inkább az alsóbb osztályokban. Sajnálom, hogy ezt sem igazolhatom statisztikailag, mert nem tartották érdekesnek e szerint csoportosítani a tanulókat. Azonban saját tapasztalatomon kívül merek hivatkozni másokéra is e tekintetben. Ez állítást igazolja az is, hogy Amerikában azért nem lehet közös iskoláztatás, mert az indián ösök szülőitei eléinte sokkal fejlettebbek, később meg az európai ösöké múlják felül annyira az indián vért, hogy közösen nem haladhatnak.

Érdekes lesz tehát e következő táblázatokat is figyelemre méltatni.

Lássuk először a középiskolai tanulóknak megoszlását vallásuk szerint. 45.859 tanuló között volt: 1890.

Róm. kath.	20.364	= 44 ¹ / ₂ %	1889. 44 ³ / ₂ %
Görög »	2.110	= 4 ⁶ / ₁₀ %	» 4 ⁵ / ₁₀ %
Görög kel.	2.443	= 5 ³ / ₁₀ %	» 5 ² / ₁₀ %
Ág. ev.	4.655	= 10 ¹ / ₁₀ %	» 10 ³ / ₁₀ %
Ev. ref.	6.454	= 14 ¹ / ₁₀ %	» 14 ⁴ / ₁₀ %
Unitárius	341	= 0 ⁸ / ₁₀ %	» 0 ⁷ / ₁₀ %
Izraelita	9.492	= 20 ⁷ / ₁₀ %	» 20 ⁴ / ₁₀ %

A százalék már évek óta nem változik jelentékenyen.

	A gymnasiumban	A reáliskolában
Róm. kath.	16.988 = 45 ² / ₁₀ %	3.376 = 41 %
Görög »	2.057 = 5 ⁴ / ₁₀ %	53 = 0 ⁶ / ₁₀ %
Görög kel.	2.105 = 5 ⁶ / ₁₀ %	338 = 4 ¹ / ₁₀ %
Ág. ev.	3.792 = 10 ¹ / ₁₀ %	863 = 10 ⁵ / ₁₀ %
Ev. ref.	5.951 = 15 ⁸ / ₁₀ %	503 = 6 ⁵ / ₁₀ %
Unitárius	328 = 0 ⁸ / ₁₀ %	13 = 2 ² / ₁₀ %
Izraelita	6.405 = 17 %	3.087 = 37 ⁵ / ₁₀ %

Ha már most e számokat a hitfelekezeteknek az összes népességben elfoglaltak arányával összehasonlítjuk, érdekes eredményeket kapunk.

Hitfelekezetek szerint:

	Magyarország lakosa	Gymnasiunmi tanuló	Reáliskolai tanuló
Róm. kath.	7,239.212 = 47 ² / ₀ %	45 ² / ₀ %	41 ⁰ / ₀ %
Görög »	1,658.295 = 11 ⁰ / ₀ %	5 ⁴ / ₀ %	0 ⁶ / ₀ %
Görög kel.	2,064.744 = 13 ⁶ / ₀ %	5 ⁶ / ₀ %	4 ¹ / ₀ %
Ág. ev.	1,180.489 = 7 ⁸ / ₀ %	10 ¹ / ₀ %	10 ⁵ / ₀ %
Ev. ref.	2,212.663 = 14 ⁶ / ₀ %	15 ⁸ / ₀ %	6 ³ / ₀ %
Unitárius	61.617 = 0 ⁴ / ₀ %	0 ⁸ / ₀ %	0 ² / ₀ %
Izraelita	707.472 = 4 ⁶ / ₀ %	17 ⁰ / ₀ %	37 ⁵ / ₀ %

Ebből láthatjuk, hogy milyen arányban müljék felül egyes felekezetek tanulói egymást a középiskolákban. A zsidók állanak elől; a gymnasiunban aránylag négyszer, a reáliskolában kilencszer oly erősen vannak képviselve, mint a római katolikusok.

Ebből az is kiszámítható könnyen, hogy milyen közel van az az idő, mikor a zsidó felekezet intelligentiája absolute is több lesz, mint a tizszerte több katolikus felekezeté.

45.859 középiskolai tanuló szüleinek társadalmi állása:

	Gymnasiunban	Reáliskolában	Együtt
Önálló nagybirtokos, bérlő	1189	165	2 ⁹ / ₀ %
Kisbirtokos	6205	668	15 ⁰ / ₀ %
Östermelésnél alkalmazott	523	141	1 ⁴ / ₀ %
Nagyiparos, gyáros	319	279	1 ⁹ / ₀ %
Kisiparos	5512	1472	15 ² / ₀ %
Iparos alkalmazott	7419	211	1 ⁴ / ₀ %
Nagykereskedő, vállalkozó	567	291	1 ⁹ / ₀ %
Kiskereskedő	3679	1541	11 ² / ₀ %
Kereskedésben alkalmazott	239	230	1 ⁰ / ₀ %
Köztisztviselő (állami, hatósági)	5835	767	14 ⁴ / ₀ %
Magán- s társulati tisztviselő	2052	644	5 ⁹ / ₀ %
Katona	247	144	0 ⁹ / ₀ %
Más értelmiségi	7390	778	17 ⁸ / ₀ %
Magánzó (nyugdíjból élő)	1825	502	5 ¹ / ₀ %
Személyes szolgálatból élő	1624	460	4 ⁵ / ₀ %

E számok azt bizonyítják, hogy ma már nem az úri reudek használják a középiskolákat, mint csak 1848. előtt is, a mikoron határozottan kifejezték az alapításkor, hogy »az úri s nemesi rend gyermekeinek jobb nevelésére tartatik« kívánatosnak ez, meg az a kollegium vagy gymnasiun alapítása, mert éppen fele a tanulóknak a nem úri rendből való.

A tanulók nyelvismerete szerint:

A 45.859-ből csakis magyarul beszélt 19 192. Magyarul is tudott gymnasiunmi 36.730, reáliskolai 8146.

Tehát 44 percentsjének terhes volt az idegen nyelv; 66⁰/₀-nak meg könnyű.

Még többet mond állításunk igazolására, ha végigfutunk az egyetemi tanulókon, szakok szerint is, meg egészen, hogyan oszlanak meg felekezetek szerint.

Magyarországban:

1881	1891	1893	1886/93
2454	2553	3096	2903

Százezer lakosra tehát jutott 1893-ban 20 jogász.

Felekezetek szerint 100.000 lakosra esik nálunk 1893-ban a

Róm. katolikusoknál	18
Görög kath.	5
Görög keleti	4
Ágostai ev.	23
Református	23
Unitárius	35
Zsidó	75
Egész országra	20

1886—93. átlagából :

Az egész országban 100.000 lakosra	19
Róm. katolikus » »	17
Görög kath. » »	11
Görög keleti » »	4
Ágostai ev. » »	21
Református » »	20
Unitárius » »	28
Zsidó » »	67

Magyarországban az orvosok felekezetek szerint 1886—93-ban :

Róm. kath. 337 100.000 lakosra	4
Görög kath. 25 » »	1
Görög keleti 24 » »	1
Ágostai 102 » »	8
Református 140 » »	6
Unitárius 11 » »	1
Zsidó 614 » »	86

A filosofusok 1886—93-ban felekezetek szerint:

Róm. kath. 223 100.000 lakosra	3
Görög kath. 18 » »	1
Görög keleti 19 » »	9 ⁹
Ágostai 55 » »	4
Református 74 » »	3
Unitárius 7 » »	11
Zsidó 67 » »	9

Az 1893. évbelinek közül 100.000 lakosra esik filosofus:

Technicus volt (beleértve a külföldön járó magyarokat is.)

	1892/3-ben 935	1886—93. átlag 755
	6 ⁰ / ₀ 100.000 lakosra esik	4 ⁰ / ₀
Róm. kath.	3 »	2 ⁰ »
Görög kath.	0 ¹ »	0 ¹ »
Görög keleti	0 ⁴ »	0 ⁴ »
Ág. ev.	5 ⁰ »	4 ⁰ »
Ev. ref.	4 ⁰ »	3 ⁰ »
Unit.	6 ⁰ »	4 ⁰ »
Zsidó	43 ⁰ »	32 ⁰ »

Volt az 1892/3-ban a budapesti egyetemen felekezetek szerint:

	Jogász	Orvos	Bölcsész	Estik a négy fakultásból 100.000 tanulóra
Róm. kath.	914	320	190	432
Görög kath.	41	11	9	24
Görög keleti	72	18	21	32
Ág. ev.	179	90	53	95
Ev. ref.	224	90	53	106
Unit.	4	3	1	1
Zsidó	514	469	74	306

Az egyetemi s műegyetemi összes tanulókból 1886—93. évre felekezetek szerint esik :

Róm. kath.	2.103	százezerre	29
Görög kath.	184	»	8
Görög keleti	147	»	7
Ág. ev.	488	»	41
Ref.	776	»	35
Unitarius	41	»	66
Zsidó	1.381	»	195

A mint látható, itt a felekezetek szerint még aránytalanabban vannak megoszolva a tanulók. Még inkább valószínűnek látszik, hogy például a zsidó-hitfelekezet nemcsak relative számol a legközelebb jövőben több intelligens elemet, mint a tizszerte számosabb katolikus, hanem absolute is. Ezt minden felekezeti színezet nélkül sem tarthatjuk egészséges állapotnak. Nyilván a nyelvi alapon s deductiv módszeren álló mai oktatás nem kedvez főleg az egynyelvű tanulóknak.¹⁾ Ez adatok által igazolt e gyökeres hibából könnyen érthető az is, hogy iszonyú munkájába kerül a fejletlen gyermeknek a valamelyes eredmény is s ki kell merülnie bele, ha még oly csekély is mennyiségileg az a nyelanyag. Hiába raboltatják el a sok és lassan menő szökecskessel, magolással, továbbá a fordítással, tisztázással, gyakorlat irásokkal szegény gyermek legtöbb idejét. Tapasztalatból tudom, hogy sok tehetséges tanuló idejének $\frac{2}{10}$ részét csupán a latinra fordította, csak $\frac{1}{10}$ részét a többi tárgyra, s a többiből jeles lett, a latinból csak kegyelmes elégségesre tudta vinni. Nem a tanár, nem a tanuló volt az oka, hanem a természetellenes megválasztása az anyagnak. Ez az oka, hogy hozzá szokik a tanuló csak az iskolának, a tanárnak tanulni, főleg a német, a klasszikus nyelvet csak az osztályozástól való félelem miatt tanulják. Később, mivel kénytelen elhanyagolni miatta a többi tárgyakat is, ezeknél is egyedüli indítéka lesz a tanulásnak, a megbukástól való félelem.

E hibás tanterv szüli aztán az eredménytelenség azon harmadik közös okát, melyet túlterhelés révén emlegetnek, melyet helyesebben kimerítésnek kellene nevezni. Ugyanis a nyelvészkedés, grammatizálás — a többi tárgyat az iskolában is oly kevés időre szorítja össze, hogy e miatt azokban is majd ugyanazt tanítják, — mit a nyelvekben, t. i. tartalmatlan (nomenclaturát) szótári szavakat; a tanár az időt nem az oktatásra, hanem osztályzat-gyűjtésre fordíthatja; a természetellenes tantervvel, módszerrel kimerült gyereknek megmaradt $\frac{1}{10}$ résznyi idejét ilyen állapotban kell a többi tárgyra fordítani, még pedig az egészségrontó, iskolai betegség szerző irásbeli, rajzoltató feladatok elkészítésével; mely az elcsigázott eszű, figyelmi tanuló csak annál tovább szegezi otthon az asztalhoz. Tudjuk pedig, pihent észszel a gyermek rajzzal, természettudományi kísérletekkel, gyűjtéssel, szépirodalmi önképzéssel mily odaadással

¹⁾ Minden félreértés kikerülése végett ki kell emelnem, hogy az egész észjárásomból kitűnhetik, hogy itt nem a vallási szempontot tartottam szem előtt, hanem a lélektani állapotot; vagyis csak annyiban a felekezetet, a mennyiben az egy és többnyelvűség fogalmával nálunk keresztező fogalmak. Kiegészítő eszköz, mint általában hazai statisztikánk legtöbb ágában, a ki nem puhalt lényeg megismerésére.

foglalkozik; míg a nyelvészkedéssel elkinzott észszel ezt is kiinnal, sikertelenül végezheti.

Az osztályok népességének statistikai adatai szintén megérdemlik a komoly méltatást.

Az 1883:XXX. sz. törvényczikk, középiskolai törvényünk így szól: »egy osztályban 60 tanulónál több rendszerint nem lehet.« Csak rendszerint nem, de különben lehet, s tényleg van is sok helyen több. Fővárosi iskoláinkban rendszerint több van; kivétel a kevesebb, úgy hogy itt átlag 51 esik egy osztályra, az első osztályra meg 62. Pedig a felsőbb iskolákba aránylag a fővárosi iskolák küldenek legnagyobb rajokat. Az ország iskoláiban átlag 35 tanuló esik egy osztályra, sőt az alsóbb osztályokban 38, az első osztályban 49 tanuló. De itt nem szabad ám feledni, hogy sok vidéki iskola van, melynek felsőbb osztályaira átlag nem esik tíz tanuló. Ekként maga törvényünk szentesíti az osztályok zsufoltságát.

Megismerhető-e egy év alatt minden tanuló, kiterjeszkedhetik-e az oktató a gyermek egyéni nevelésére, oktatására, a mit a helyes paedagogia megkíván, hogy a közös, a társas, az általános emberi lélek működésébe beállítható legyen; — a közös nevelés főfeladata megvalósulhasson. Lássuk mennyi teendő, hogy e tekintetben a tanár az instructort fogadni nem tudó, paedagogiában járatlan szülőknak. Van az iskolai évben 36 hét, az alsó osztályokban 30, a felsőbbekben 32 heti órával, összesen egész éven át 1080—1152 órával. Ebből a tanártárgy váltakozására, pihenésre, a fegyelem, rend eligazítására egy negyed számítható le. Az egész osztály együttes foglalkozására szintén egy negyed. Fele idő oda van. Marad 540—576 óra a tantárgyak összességére és 35 átlagos számban felvett tanulóra egyenként esik ebből 3 órás tárgyra hetenként 1 óra 33 percz, illetve 1 óra 38 percz, évharmadonként 31—33, két órára 20, illetve 20 percz. A négy alsó osztályban ez még tetemesen apad. A 49 átlagú első osztályú tanulóra egész évben 11 óra 1 percz minden tárgyból együtt véve; a három órás tárgyra pedig csupán 1 óra 6 percz, az az idő szakjára 22 percz!

A bukott tanulók százaléka 35-nél gyérebbe látogatottságú (a ministeri XVII. sz. 1888. évi jelentés szerint) népesebb látogatottságú osztályokban.

35-nél gyérebbe	35-nél népesebb
I. 24%	31%
II. 21%	26%
III. 23%	25%
IV. 19%	22%
V. 25%	26%
VI. 18%	21%
VII. 15%	21%
VIII. nem volt bukás.	

Ezzel maga a ministerium is beismeri, hogy a hanyatlás, eredménytelenség egyik közös oka az osztályok zsufoltsága.

Ezt csakhamar felére le kell szállítani, miként külföldön van egyáltalán (tán még Portugáliában is!) és nálunk a katonai iskolákban.

E nélkül nem lehet az oly fontos egyéni nevelés, nem lehet nyelvet tanítani, úgy a hogy czélt lehet érni t. i. társalogva, de még a kísérletek, a szemléltető oktatás is szemfényesztés e miatt, mert

rendesen csak az elől ülő néhány részesülhet benne (még ha ennek főakadályát, a mai padokba való elhelyezkedést) körben üléssé változtatnák is.

Osztály- nak	Ileti óra	Foka és száma	Tanítványa össz. átlag	Évi óráinak egy tanulóra eső összege mindenben háromórájú tárgyra	két- órájúra
I.	9	30	558 62	10 óra 27 p.	1 óra 3 p.
II.	8	30	473 52 ⁵	12 » »	1 » 14 »
III.	8	30	333 47 ⁹	13 » »	1 » 21 »
IV.	9	30	374 41 ⁶	15 » »	1 » 34 »
V.	7	32	333 47 ⁸	14 » »	1 » 27 »
VI.	5	32	251 50 ²	13 » »	1 » 23 »
VII.	5	32	237 47 ⁴	14 » »	1 » 27 »
VIII.	4	32	202 50 ⁵	11 » »	1 » 12 »

Ime Budapest középiskolái.

A felsőbb osztályok népességét megérthetjük az alsóbb osztályok párhuzamos voltából összeolvadt tanulókból; a VIII. kevés óra számát megfejtí az, hogy ott április végéig tart az év.

A ki ránéz e táblázatra, lehetőknek tartja-e, hogy egyénileg is foglalkozhassék a tanulókkal az oktató?

»A 25—30 tanulóból álló osztályból az oda nem való elemeket előbb föl lehetne ismerni, s az alkalmatlanok kiseléjeztetésével is sikeresebben lehetne tanítani. Hiszen tudjuk, hogy sokszor az lankasztja el a jó tanulót is, hogy sem viseletét, sem tanulását nem ellenőrizheti a tanár folyvást, minden nap, minden órában. Így sok tanuló menekül meg az ismétléstől, elhanyaglástól, sok szülő menekül meg ennek költségeitől s mindketten a késői pályaválogztatástól. Tán az sem közömbös dolog, hogy az ilyen osztályban a tanár sem sem csigázódik el, még a következő órában is képesnek érzi magát a lelkes tanításra.

Mekkora kincset képvisel ez — még pénzben is!« (Fialovszky.)

Ezek az osztályról-osztályra vánszorgók szaporitják aztán annyira azok számát, kik más pályán szakiskolába menve buknak el. Ugyanis a ki nem ismert szerény, csendes, de gyenge tehetségű tanuló esetleg ezzel megnyeri a tanár symphatiáját s aztán kegyelmesebben osztályozva, ácsúsízik; a szintén ki nem ismert csintalan, szórakozott, de tehetséges tanuló egy-két, esetleges rossz felelet miatt elbukik, más pályára kényszerül, holott az előbbi irányban kellett volna maradnia.

Közös oknak vehetjük, hogy a tanároknak nincs közös philosophia, paedagogiai műveltségük, melylyel a tárgyakat úgy tudnák felfogni, mint az egész körnek egy kiegészítő részét, nem pedig önállóknak, melynél fogva az oktatásnak ugyanazon eszméjét, célját, elvét tartanak szemelőtt, szóval a sokféle általános (!) műveltséget nyújtó iskolák mellett sincs a tanároknak egyöntetű általános műveltsége, érzülete, szelleme.

Gondoljon a különböző irányú s felekezetű iskolákra, a ki erre a fejét rázza.

Ha egy pillantást vetünk azon statisztikai adatokra, melyek azt igazolják, hogy az első osztálytól fogva a nyolcadikig hányan maradnak el, ha szem előtt tartjuk, hogy százból három kerül csak az összes középiskolai tanulókból az egyetemre, még az érettségítetteknek is csak fele lesz diplomás ember, sejtethetjük, mily kevés emelkedik fel a társadalom előkelő vezető osztályának tagjai közé,

akkor szabad-e már az első osztálytól fogva úgy rendezni be a középiskolát, mintha minden növendéke tudományos pályára készülne, lehet-e ezt a mai középiskolát a mai alapon tovább is fentartani?

A középiskola, egy-két kiváltságot leszámítva, a többire nézve nem lelki fényezésnek költői tárgya, hanem a megélhetésnek prózai eszköze.

Helyes-e tehát, hogy az ifjúság legszebb éveit csupán a szellemi gymnastica, a formalis képzés kérlelhetetlenül megkövetelt motyogásaira foglaljuk le?

Ugyanakkora vesződséggel hasznavehető ismereteket és képességeket is juttathatunk neki, a melyek az élet tusájában védő és támadó fegyverül szolgálnak, de az általános műveltséget is érett gyümölcsképen hullatják ölébe.

Az általános műveltség nem olyas valami, a mit egy iskola — kivált a mai teológiára és philológiára készítő iskola — nyújthatna, hanem az élet különböző pályáin is meglevő közös ismeretek, vonások, elvek, tanok, érzületek elhatározásaiból alakult összhangos rendszere a főbb ismereteknek, törvényeknek.

A mai tantervvel tehát kimerítő munkát végez tanuló s tanár egyaránt, oly kimerítőt, mely erkölcsi és tudományos színvonalunk ki nem elégítő fokának főkaként tárulhat fel a gondolkozó ember előtt. Más alapot kell tehát választanunk, természetesen, az emberi és nemzeti lélek igazi mivoltának megfelelőt. E természetes alapszerintem az ember háromféle idegmunkája, három lelki főiránya: a befogadó, táplálkozó; a visszaidéző, ismétlő; a kiható, viszonyító működés lenne.

Ez alapon az oktatás három szakaszra különülne.

A szellemi táplálék befogadására az élet főbb foglalkozásainak, legérdekesebb tudnivalóinak köréből kellene szemléltető anyagot kiválogatni és az anyayelven, magyar nyelven elsajátíttatni.

Ez az első fok lenne a szemléltető, memorizáló iskola. Ez pótolná a mai népiskolát, a polgári iskolát, a középiskola három alsó osztályát, hét éves kortól a 12-ik befejeztéig, vagyis a fogváltás lázas korszaka után a serdülés lázas korszaka előtti időig. Innen kerülne ki a munkásosztály, a legelső osztály. Az ismétlés, utánzás munkája az érzelmek s phantasia hatalmas működése, a serdülő kor lázas állapota korában meg a haza, nemzeti történelem, az emberi művelődés megismertetésében az erkölcsi, lelki fejlődés fokait jellemzőbb részeinek kidomborításával, az aestetikai alaptörvényeket felismertető remekművek (főleg ipari és művésziek) bemutatásával s utánzóztatásával kellene foglalkoztatni az ifjakat. A földrajz, természetrajz, physica, chemia, mértan, mathematica, rajz, mindezek megértésének és érdekessé tevésének kisegítő eszközeül szolgálna. Az utánzást — ha írásbelileg történik — ki-ki azon nyelven végezze melyen legjobban tudja végezni.

A nyelvek közül félevenként felváltva a német, francia, esetleg a latin is néhány tárgy tanítási nyelve lenne, de úgy, hogy az órák végén az összefoglalás mindig magyarul történék. (Például a hittant, classicus kort latinul ismertetnék meg.)

Ez tartana a serdülő kor alatt, a 13., 14., 15. évben. A főfeladata az lenne, hogy ez időben alkalom nyújtassék minden ifjúnak hajlama, ösztönei kipattanására, hogy ezután — irányítva is — biztosan meg-

választhassa jövő pályáját. Tán nem kell azt is bizonyitanom, hogy ebben a korban nyilvánul legtöbb gyermeknek a jövő hivatására való hajlama. Ezért is e testi-lelki vajadás miatt kell ekkor legavatottabb, legtapintatosabb bánásmódban részesíteni, mintegy művészi hivatottságú paedagogus keze alatt kell lenniök.¹⁾ Ezután mennének a szakiskolába, készülnének a mesterségekre, művészetekre, alsóbb hivatásokra.

Ez a polgári iskola lenne a hajlamfejlesztő, az utánzó, a tolmácsiskola.

Ezután következnek a felsőbb iskolákra előkészítő, a társadalom vezető osztályát képező iskola.

Ennek feladata lenne különösen a gondolkodás és a jellem fejlesztése.

Itt a tudományok philosophiája lenne a vezérfonal, mely az ismereteket logikai rendbe fűzné és a tudományágak hasznosságát tüntetné fel, vagyis egyes ágainak helyét mint részét jelelné ki az egészben; s az elvállalt munka szigorúan pontos, s lehető tökéletes elvégzésével a kifogástalan jellemet fejlesztenék.

Itt már az ifjakat a tanszabadságra is kellene szoktatni, hogy a mely tudományágat különösen kedvelnek, abból, illetőleg az abba vágó legfőbb műből vizsgálatot tehessenek szóbelileg is, írásbelileg is bármely nyelven a kötelező tantárgyakon kívül.

E felsőbb osztály tárgyait a tudományok leghelyesebb, legelfogadottabb osztályozásai szerint a főbb s főleg az életben leggyakorlottabb ágainak rendszeres, de rövid áttekintése, kivonata tennék.

A tanítási nyelv itt is félévenként felváltva a német, francia, latin lenne.

A magyar a mindennap végzett anyag összefoglalója lenne.

Már az aztán a részletek dolga, hogy hány s mely tárgy adassék elő tisztán valamely idegen nyelven.

Az egyetemi tanulás szerintem két szakaszra osztassék.

Az első szakasza állna a választott tudományág körének olyatén megismerése, mely a felsőbb hivatalok betöltésére képesitené a végzőket.

A másik szakasza meg a választott tudománykör egy specialis ágának, a maga segédtudományaival való tanulására terjeszkednék ki. Ez az illető tudomány művelésére képesitené a neki valókat. Erre nem köteleztetnék az első részét végzők közül senki.

Amaz az egyetem kenyér-tudományaira készítene, körülbelül megfelelné a felsőbb iskolai foknak, az akadémiáknak. Emez seminariumi uton a kiváló szaktudós iskoláját képeznék, mintegy a saját tudományának művelőket nevelne maga után.

Mind a kettő együtt négy évet, illetőleg az első is kettőt, az utóbbi is kettőt venne igénybe.

Ekként kiszámíthatja mindenki, hogy kevesebb idő alatt több eredményt, a mi fő, czélszerűbbet érne el az ifjúság. A legtöbb tanulási idő 13 év lenne, a kivételeseké, a tudósoké 15.

Igy meg lesz oldva az oktatásügynek minden nagy kérdése.

Először nem ugyanazon tauterve és módszere lesz az elemi iskolától fogva az egyetemig minden iskolának.

¹⁾ Az ilyeneket aztán nem napszámos ember módjára kellene ám megfizetni is.

Másodszor nem lesz a nagyközönséget annyira megzavaró névleg sokféle általános műveltséget adó, valóban pedig általános műveltséget egyáltalában nem nyújtó iskola.

Harmadszor megmarad az ifjúság munkakedve, ereje az iskolai idő utánra is, mert természetes úton fejlődik.

Negyedszer a minősítések az egyes foglalkozásoknak tartalmilag megfelelőek lesznek, az egyes munka sikere biztosabb s gyorsabb lesz, mint ma, midőn azzal a hiúsággal ámitjuk magunkat, hogy még a dijakok is jogvégzettek, a postamesterek is classicus műveltségűek, sőt tán az iparosok, kereskedők is. Más szóval azon közgazdasági elv ellen nem vétünk, mely azt kívánja, hogy az előkészültség ideje, ereje, költsége arányban legyen a belőle kivonható haszonnal, eredménynyel.

Ötödször a munkafelosztás társadalmi elvének is elég lesz téve, mert nem egy pályára készülő ember végez mindenféle munkát, (miként a jogászok, latin nyelvészetből érettségizett tanulók). Hiszen szép, ha a kereskedősegéd ezeket is tudja, de tiltakozik ellene a felhozott két utóbbi nagy elv.

Igy nem áll be az a mai furcsaság, hogy a középiskolákból keveseljük az egyetemre jutókat s mégis sokalljuk az egyetemi tanulókat, mely furcsaságot a pályatévészett elemek eltávolítása, illetőleg a pályatévésztes elhárítása fog kiegyenlíteni, mert mindenütt majd csak a kellő elem lesz minőségileg és mennyiségileg körülbelül. Világosabban szólva: Kevesebben lesznek, a kik önkénytelenül is az egyetemre tolatnak; de a kik az egyetemre előkészülésre vállalkoznak, ezer közül tán több jut oda, nem mint most, hogy ezer közül csak 3% jut fel.

Hatodszor a művelt osztály családalapítási kedvét is fokozzuk, mert nem 40 éves korban jut családot eltartható állásba, a mi szintén fontos társadalmi kérdés.

Mindenki belátja, hogy itt a további részletezésnek nincs helye. Csak jelezni akartam, miként vélem természetesebb módon felépíthetőnek és felépítendőnek a középiskolát. A való élet lebeg szemem előtt, nem pedig az emberiség történeti élete, mint a mai tanterv megalkotója szeme előtt. Az én tervembe bele lehet illeszteni az emberiség fejlődésmenetét is. Tudom én, hogy az emberiségben megkülönböztethető szintén az a három fok, a mi az egyes emberben, sőt tovább megyek, mindennapi életünkben is felismerhető határozottan ama három lelki fok különbsége, így tehát még a napi órák szerint is lehet kisebb-nagyobb mértékben átvenni a három fok anyagából egymásba, vagyis megkezdhető az első fokon kisebb mértékben a második, harmadik fok munkája is, stb.

A mai tanterv szerzője a régi jezsuita-rendszert akarta reformálni tárgyi ismerettel, ethikai s egyéb értékes tartalommal gazdagítani, de még a történeti fejlődést is a formalis képzés, a szellemi gymnastika nyújtójára feszítették ki.

Ugy igaz, hogy tényleg nem sikerült.

Sok oka lehet ennek. Legfőbb oka, hogy kuszált, zavaros, fonák a fogalmazása. Hibás alapon jó épület anyag! Vér a vízzel! Megvalósíthatatlan. Ebből is hiányzik a magyar genius¹⁾ mint sok

¹⁾ Nem azt értem én nemzeti genius alatt a mit Waldapfel 1895. szeptember—októberi Budapesti Szemlében bemutatott. Az oktatásunkat csak olyan magyarrá teszi, mint Körner Zrinyijét a magyar diszruha.

újabb alkotásunkból, a mit első sorban oktatásunk legfőbb örei nem ismertek fel.

Maguk közül a tanárok közül is kevesen értették meg a reform velejét, de különösen az igazgatók s főigazgatók nem szokták azt méltányolni, minő lélektani, ethikai tartalmat nyújt a tanár a nyelvvel, csak a szellemi gymnastika fokát, a nyelvtani kategóriák terjedelmes tudását, az elemzésbeli ügyességét szokták megdicsérni az osztályok felülvizsgálatakor. Így maradt meg nyelvtanításunk az ingolstadt-i jezsuiták 200 éves alapján.

Igy nem tud semmit jóformán a nyelvekből az érettségit tett tanuló 1762 iskolai és tudja isten hány házi órai vesződség után sem. Holott a gyakorlati nyelvmesterek a leggyengébb tanulóval elsajátíttatnak hat hónap alatt napi egy órával valamely élő nyelvet úgy, hogy aztán haladhat vele szabadon.

A legmagyarabb elem szokott katolikus papnevelőkbe (seminariumokba) felvétetni. Hogyan vannak ezek latin tudományával megelégedve a seminariumi tanárok? Úgy, hogy nem értik meg azt a legközönségesebb latin nyelvű előadást sem. E miatt kellett magyar nemzetellenes lépésre elhatározni magukat épen a legmagyarabb püspökségeknek. Ugyanis, hogy a kispapok megtanuljanak latinul, kitiltották újabban a seminariumból több helyen a magyar szót; eltiltották a magyar társalgást, a magyar önképző köröket becsukták, a magyar lapok, folyóiratok, művek olvasását nem engedik meg. Az őszszel egy pap a lapok útján erről panaszkodott sértett nemzeti érzülettel.

Ide jutottunk a kath. seminariumok és filologusok kedvéért tanított latin nyelvvel. Úgy látszik, e tanterv szerzőjének félreértéséből eredt az is, hogy a tanterv s a kivitelére adott utasítás egészen más elvnek hódol; mintha más fej szülötte volna. A tanterv szerzője az emberiség fejlődését deductive akarta átélelni az ifjúsággal, az utasítás szerzője az egyéni lélek fejlődését tartja inkább szem előtt, inductive akarja vezetni a gyermekek lelkét. Mereven egyiket sem lehet alkalmazni. Az alsóbb osztályokban inkább az inductionnak van helye, a legfelsőbbekben meg inkább a deductionnak. Különösen kipróbált dolog már, hogy nyelvet deductive, analytice nem lehet sikerrel tanítani. Ezt csak a filologusok nem hiszik még.

Hogyan is tanítja az anya gyermekét beszélni?

A nyelvészeti nyelvtanítást középiskolánk tengelyévé csak olyan ember teheti, a kit nem a magyar fajösztone vezérel. Mintha az vezérelte volna az illetőt, a ki ezt a tantervet kieszelte, hogy a középiskola elzárója legyen a magyar fajnak a felsőbb műveltségre jutástól, mintha azt gondolta volna, most hadd emelkedjék fel a magyar társadalom vezető osztályának a több nyelvű szülők sarjadéka. A magyar nyelv tanításával meg mintha azt akarta volna, hogy a más ajkú hozzánk közeledő szülők gyermekeivel a szellemi gymnastika meggyűlöltető módszerével megutáltassák nyelvünket, nemzetünket. Mert lehetetlennek tartom, hogy egy ily tanterv készítője nem ismerné a lelki öröklés titkait.

Szóval azt mondhatjuk: a középiskoláink a mai tantervével, szellemi gymnastikai módszerével, nyelvészkedésével megöli a lelket, mert természetellenes; patentírozott magyarírtó gép, mert a nemzeti lélekkel, a nemzeti feladattal homlokegyenest ellenkező.

Én e cikkemmel csak azt akartam beigazolni, hogy a mai

középiskoláink a mai alapon tarthatatlanok: tehát minden olyan reform a mai alapon való javítgatást, tatarozgatást, foltozgatást czélozza, halva született. Tudom, hogy még ehhez sok szó fér. Alkalom adtával hajlandó is vagyok még behatóbban is igazolni álláspontomat.

Részletes javaslatot itt nem terjeszthetek elő arra, hogyan is képzelem én azt a jövő egységes iskolát. Most csak annyit mondok, hogy a gerinczét megjeleltem. Ha ez lesz a gerince, akkor könnyebben megjavítható az egyetemi oktatás is, akár olyanféle irányban, miként Csorba úr idézett eszes cikkében kifejtette, vagy tán még egyszerűbb módon is.

Jól mondja Csorba úr, hogy »az egyetemet megelőző iskolák szervezetét valódi czéljok s az élet igényeinek megfelelőleg kell reformálni, hogy ne hiányozzék túlnyomó részéből az igazi tudományos törekvés s alkalmasak legyenek a tanszabadságra; felső iskolai működésében a tudomány lelkesitse, ne csak a kenyér utáni vágy ösztökélje. Ma olyan nagy része, hogy remény se lehet arra, hogy közülük tudományos törekvésű egyének váljanak ki. A kik tudományos emberek nem akarnak lenni, a gyakorlati viszonyok útmutatásai szerint kell eljárunk és ez útmutatásnak megfelelő szervezetű más főiskolákat — szakiskolákat — kell felállítanunk. A kérdés sikeres megoldásának kulcsa nem az épületek és felszerelések pompájában, nem a tanterveknek a tanár egyéniségét megköthető részletességében s nem a felügyeleték kicsinyességekre és külsőségekre hajló belterjességében, hanem mindenek fölött abban áll, hogy jók legyenek a tanárok s hogy a tanidő ne legyen fölöslegesen hosszú. Ezenkívül a legfontosabb mozzanat az, hogy legyenek jó tankönyvek és hogy a *köleles tantárgyak jól legyenek megválasztva*. Így aztán bizonyosan nem kerülnek az egyetemre oly elemek, melyek az egyetem céljának sikeres megvalósítását meggátolják.«

Csodálatos, hogy ma még azzal is érvelnek, hogy a latin nyelv nélkül, a bifurkáció megszüntetésével elszakadnánk Nyugat-Európa középiskolai rendszerétől, a művelt világ civilizációjától: tehát csak ez alapon lehet reformálni középiskoláinkat. Hiszen akkor nem szabad lett volna a görögöt sem oly szűk térre szorítani.

Európa műveltsége inkább a görög műveltségen alapul, mint a rómain. Akkor a görögöt két olyan mértékben kellene tanítani, mint a latint. De meg ezen az alapon a héber nyelvet is kellene tanítani oly mértékben, mint a latint, mert azon alapul a keresztény műveltség. De nem akarok gunyolódónak látszani.

Hiszen az európai műveltséggel nagyon fenn lehet tartani az összefüggést a latin nyelv nélkül is. Nem hiszem, hogy valaki komolyan állíthatná, hogy a latin nyelv ma nagyban hozzájárulna Európa közös műveltségének előidézéséhez. Nem a latin nyelv teszi ma a műveltséget. Így a katolikus papok képviselnék ma legtipikusabban Európa műveltségét. Ezt pedig még a papok sem mernék állítani magukról. Az európai műveltség beszivárogo az anyagi s szellemi érintkezésből. Hiszen Magyarországon több külföldi lapot, folyóiratot, művet olvasnak, mint magyart. A magyar lapok alig mülják felül a magyar lakosság számarányának megfelelő perczentjét. Ebből ered az európai műveltség. E nélkül a mai iskolákból alig támadna az európai műveltség, mert annak szellemét nagyon szétszaggatják a felekezetek.

Aztán Európában olyan egyforma-e az a középiskolai rendszer? Nekünk tán csak Németországból áll Európa? Még ezekével sem egyezünk meg ma sem. A tanuló könnyebben átmehet minálunk a gymnasiumból a reáliskolába, mint a magyar gymnasiumból a külföldi gymnasiumba.

Vagy tán Európa nem akarja-e megváltoztatni középiskolai oktatását? Vagy nekünk — mint elmaradott népeknek — semmit sem szabad előbb reformálni, míg Ausztria is meg nem előz bennünket?

Ha nem találjuk másutt azt a kevés eredményét a középiskoláknak, ha nem találjuk másutt a munkától irtózó, szellemileg kimerült és e miatt erkölcsileg is ernyedtt ifjúságot, ha nem találjuk másutt azt a sok jogászt: ebből azt szabad-e következtetni, hogy a mai Európával közös iskolarendszerünk fentartandó? Hiszen épen e miatt szakadunk el Európa műveltségétől, mert fogékonytalanná neveljük a nem természetünk szerinti rendszerrel az európai műveltség elsajátítására felsőbb iskolákban, a sajtó, az élet útján.

Ezt belátva szabad-e a nagy átható reform kivételében akadályként szerepelni a pénznek? Nem többre kerül-e így — ha maholnap a magyar faj leszorul a vezető szerepről — a lélekellenes tanrendszerrel?¹⁾

Hiszen gúnytárgya vagyunk a miatt, hogy Európa 11 (tőlünk sokszor kicsinylett) nemzete közt mi költünk legkevesebbet a tanügyre.

Akadály lehet-e a felekezeteiktől, nemzetiségeiktől való félelem e reform kivételében? Hiszen épen az ilyesmikre hivatkozással neveljük meg szarvukat, erős meggyőződésükké tesszük, hogy mi valójában gyenge lábon állunk.

Jól mondta egyik képviselő: ha ilyesmiket inyók ellenére hajtunk is végre, akkor sem haragusznak ránk jobban, mintha kiméljük őket. Jól mondta egy másik képviselő: az iskolákra fordított pénzt — akár hitfelekezeti tagként fizeti valaki, akár mint állampolgár — mindegy annak, a ki fizeti.

Egyben nagy igaza van a közoktatásügyi miniszternek: hogy a középiskolai oktatás radikális reformja, az egységes iskola behozatala nem a legközelebbi jövő szüleménye lehet, mert sokoldalu megfontolást, körültekintést, sok ág-bog megoldását kívánja. Bizony ily mélyreható reformot nem lehet egykönnyen megvalósítani. Még a közoktatási tanácsot sem tartom egymagában erre elégségesnek. Dr. Fialovszky idézett tartalmas cikkében jól kifejti, kiknek kell ebben részt venni.

Szerintem még elébb e cikkem statisztikai anyagát is ki kellene bővítetni, hogy alaposabban kivallathassuk a középiskolák mai bajait. Ki kellene minden iskolával dolgoztatni a maga intézetének eredményeit fennállásától fogva a mennyire lehet, és ezt aztán összevetni: továbbá ezután helyesebb szempontok szerint kellene beszolgáltatni a középiskolák statisztikai anyagát, hogy még a miben hiányos az ismeretünk, kiegészíthető legyen. A baj teljes ismerete nélkül csak hypnotizálva gyógyíthatunk.

¹⁾ Hiszen már gúny tárgya főleg középiskolai oktatásunk. (Lásd a Pesti Hírlap-ban 1906. febr. 16. sz. Aggodalmak című tárczáját Murai Károlynak.

Erre idő kell. De azért ne a halál után készüljön el az orvosság.

Czikk sorozatom e második szakaszában forrásul szolgált:

Magyar statisztikai évkönyv, 1894.

A m. kir. vallás- s közoktatási ministeri jelentések.

A gymnasiumi és reáliskolai értesítők.

Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1891—2 und 1892—3.

Auszug aus den XXII. Jahresbericht des kön. ung. Ministers für Cultus und Unterricht. Budapest, 1894.

Budapesti Szemle. 1896. febr.

Dr. Fialovszky Lajos: Túlterhelés. Budapest, 1890.

HOLLÓ ISTVÁN.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthkár. 75. füzet. 1896. márczius hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. április hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 1896. márczius hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évfolyam. 4. füzet. 1896. április hó. Átmenetek a gazdasági üzemben (I) Gruner Lajostól; stb.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kebelébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 6—8-ik szám. Köztisztviselők mint szövetkezők. Sztroiny Józseftől. A kisipari hitel szervezése. Osztrák mezőgazdasági szövetkezetek; stb.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 10—14.: Die Wirkung unserer Handelsverträge von A. v. Matlekovits. Der deutsche Gesetzentwurf über die Errichtung von Handwerkskammern von C. Neuburg. Das Genossenschaftswesen in verschiedenen Ländern von H. Crüger. Der XXII. deutsche Handelstag. Kranken- und Unfallversicherung in der Schweiz von F. Berghoff-Ising; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XI. Bd. 3. Heft: Die staatliche Lohnpolitik und die Lage der Arbeiter in den Salinen des Salzkammergutes bis zum Jahre 1748 von Karel Kramár. Die neueste Reform der Branntweinsteuer in Deutschland von Paasche. Die bisherigen Ergebnisse der Krankenversicherung in Deutschland; etc.

Statistische Monatschrift. Neue Folge. I. Jahrgang. (Der g. R. XXII. Jahrg.) I. Jänner-Heft. Ernteergebniss der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1895. Die fünfte Session des Internationalen statistischen Instituts in Bern 26. bis 31. August 1895. von H. Rauchberg. Die Bewegung der Revölkerung im Solarjahre 1894. von Fried. Probst. Oesterreichs Bank- und Creditinstitute im Jahre 1894. von H. Ehrenberger; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen Statistischen Bureau. Herausgeg. von dessen Direktor E. Blenck. XXXVI. Jahrgang. 1896. I. Die Arbeitsvermittlung in Preussen während des Jahres 1894. von G. Evert; etc.

L'économiste français. 24-e année. 1-er vol. 8—12: Le projet de budget 1897. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: le développement industriel de l'Extrême-Orient et son influence sur l'industrie européenne. L'industrie minérale et les appareils à vapeur en 1894. La coopération de production dans les campagnes; etc.

Le Journal de Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 583—585.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 56-e année. Mars. 1896: Le communisme en action. — Étude des communistic societies aux États-Unis par G. Nestler Tricoche. Nouveau projet de loi sur la tentative de conciliation obligatoire entre patrons et ouvriers par Eug. d'Eichthal; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. No. 3. Mouvement de la population de la France en 1894. Statistique de la vitesse croissante des traversées transatlantiques par D. Bellet; etc.

Revue d'économie politique. 10-e année. No. 2. Février 1896: Étude sur la question monétaire par I. d'Aulnis de Bourouill. Recherches anthropologiques sur le problème de la dépopulation (suite et fin) par G. de Laponge; No. 3. Mars, 1896: Les causes régulatrices du salaire par E. Levasseur. Les lois ouvrières devant le parlement anglais (1-er art.) par I. Dumas; etc.

Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. VII. No. 2. March, 1896. The multiple money standard by I. A. Smith. Individual determinism and social science by G. Fiamingo."

The Board of Trade Journal. Vol. XX. No. 115. February 1896: State of the Skilled Labour Market. German Iron Industry of 1896. French Mining Statistics; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2735—38: The Money Market. The Parliamentary Tactics of the Bi-Metallists. Rand Gold Production. The Budget Prospect; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Departement of the Board of Trade Vol. IV. No. 3. March, 1896: State of Employment in February. Prices of Coal and Iron. Strikes and Lock-Outs in 1894. in United Kingdom; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A földmivelésügyi m. kir. miniszter *birtokstatisztikai* kiadványai. A kincstári, közalapítványi, továbbá az egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok területének és mívelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása. Budapest, 1895.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmivelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 10—13. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam 16—28. sz.

Magyarország a millenium idején. Tájékoztató adatok. Közreadja az ezredéves kiállítás sajtóosztálya. Budapest, 1896.

Rubinek Gyula, Kiegyezésünk Ausztriával. Budapest, 1896.

Szolicsányi Hugó, Magyarország statisztikája tekintettel Ausztriára és Európa kiválőbb államaira. I. A népesség. Nagyvárad, 1896.

Vizügyi közlemények. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszter. XI. füzet. Budapest, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 2. Heft. Wien, 1896.

Bonn, dr. M. Julius, Spaniens Niedergang während der Preisrevolution des 16. Jahrhunderts. Ein induktiver Versuch zur Geschichte der Quantitätstheorie. (Münchener Volkswirtschaftliche Studien. Herausgegeben von L. Brentano u. W. Lotz.) Stuttgart, 1896.

Buch, L. von, Über die Elemente der politischen Oeconomie. I. Teil: Intensität der Arbeit. Wert und Preis der Waren. Leipzig, 1896.

Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Gegründet von G. Leonhardt. 1896. Herausgegeben von S. Heller. 29-ter Jahrgang. Wien, 1896.

Dietzel, H., Theoretische Socialoekonomie. I. Band. Einleitung. Allgemeiner Theil, Leipzig, 1895. (Wagner Adolf: Lehr- und Handbuch der politischen Oekonomie. In einzelnen selbständigen Abtheilungen. II. Hauptabtheilung.)

Felix, L., Der Einfluss von Staat und Recht auf die Entwicklung des Eigenthums. I. Hälfte. Leipzig, 1896.

Friedrich, Johannes, Die Währungs- und Diskontopolitik der deutschen Reichsbank. Mit einer Statistik der Geschäftsentwicklung der Reichsbank von 1876--1894. Breslau, 1895.

Geschichte und Einrichtung der amtlichen Statistik im Königreich Bayern. Herausgegeben vom kgl. statistischen Bureau. München, 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIII. Jahrgang. 1895.

Moos, Ferd., Die Finanzen Russlands. Berlin, 1896.

Schüffle, A., Bau und Leben des socialen Körpers. II. Auflage. I. Band: Allgemeine Sociologie. Tübingen, 1896.

Schönberg, G. von, Handbuch der politischen Oekonomie. IV. Auflage. I. Band. Tübingen, 1896.

Schweizerische Statistik. Lieferung 105: Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im Jahre 1894. Herausgeg. vom stat. Bureau. Bern, 1896.

Sommerfeld, V. von, Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des 13. Jahrhunderts. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von G. Schmoller. Bd. XIII. Heft. 5.) Leipzig, 1896.

Stammler, Rudolf, Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialpolitische Untersuchung. Leipzig, 1896.

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen

Zollgebiets im Jahre 1894. Verfasst und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. III. Band. 2. Abtheilung: Durchfuhr. Wien, 1895.

Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. Bd. 81. Statistik der Seeschifffahrt für das Jahr 1894. Herausgegeben vom kaiserlichen stat. Amt. II. Abtheilung: Seeverkehr in den deutschen Hafenplätzen. Seereisen deutscher Schiffe. Berlin, 1896.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. II. Heft. Ein- und Ausfuhr im Februar 1896. Wien, 1896.

Tabellen zur Statistik des österreichischen Tabakmonopoles (der im Reichsrathe vertretenen Königreich und Länder) für das Jahr 1894. Von der k. k. Generaldirection der Tabakregie. Wien, 1895.

Salaires et durée du travail dans l'industrie française. République française. Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes. Office du travail. Paris, 1895.

Statistique de l'empire de Russie. Vol. XXXV. Résultats généraux de la récolte de 1895. Céréales d'hiver et d'été, comparées aux récoltes de 1890—1894. St.-Petersbourg, 1896.

Statistique des mouvements de la navigation pendant les années 1891—91. Bureau de statistique de la principauté de Bulgarie. Sophia, 1895..

Coal production. Returns to the order of the House of Commons London, 1895.

Annuario statistico italiano 1895. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica, Roma. 1896.

Navigazione in Trieste nel 1895. Trieste, 1896.

Danmarks Statistik. Statistisk Aarbog. Forste Aargang. Udgivet af Statens Statistiske bureau. Kiøbenhavn, 1896.

Koninkrijk der Nederlanden. *Statistiek* van den in-, uit en doorvoer het jaar 1894. Uitgegeven door het departement van financien. Tweede Gedeelte. 'S Gravenhage, 1895.

Statistisk Aarbog for Kongeriget Norge. Femtende Aargang 1895. Udgivet of det Statistiske Centralbureau. (Annuaire statistique de la Norvège. XV. année 1895.) Kristiania, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA ÉS RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. április hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. A társaság f. é. márczius 22-én tartott évi rendes közgyűlése. III. Az igazgató-választmánynak f. é. márczius 22-én tartott ülése. IV. Szakosztályi ülések.

I. Közlemények.

1. Uj tag. Legutóbbi kimutatásunk óta tagjaink sorába lépett ifj. Széchenyi Imre gróf nagybirtokos és telepítési kormánybiztos Budapest.

2. Társaságunk működését — tekintettel a közelgő *milleniumi* ünnepekre — e hóban be fogja szüntetni, illetve őszig felfüggeszteni. Tagtársainkat kérjük, hogy esetleges közléseiket az igazgató címére sziveskedjenek intézni.

Önként értetődik, hogy a társaság helyiségei az egész nyár folyamán nyitva állanak és ott a fővárosba érkező vidéki tagtársaink is szívesen láttatnak.

3. A milleniumi *Emlékkönyv* mielőbbi kinyomtatása érdekében ez uton is fölkérjük a mű dolgozótársait, hogy tanulmányaikat legkésőbb a hó végeig beküldeni sziveskedjenek.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1896. évi márczius 22-én délelőtt 11 órakor tartott évi rendes közgyűlése.

Elnök: *Láng* Lajos; jegyző: *Ráth* Zoltán.

1. Elnök az ülést megnyitván, üdvözli a szép számban megjelent tagokat. Constatálni kívánja, hogy a társaság — miként az évi jelentés igazolja — az adott viszonyok közt igyekezett megfelelni a hozzá fűzött várakozásoknak, és különösen a rendelkezésére álló szerény anyagi eszközök kellő kihasználásával a tudományos célt lehetőleg szolgálta is. Habár a társaság a kiadásra került számos felolvasás rendezésével máris számottevő sikert ért el, nem állapodhatik meg ezen tárgyalási módszer mellett, hanem kell, hogy működését még szélesebb arányokban fejtsse ki. E végből jelzi az igazgató választmány azon határozatát, hogy a társaság a legközelebbi évadban több rendbeli enquétet fog rendezni, melyek főadata leendő, néhány actualis fontos kérdésben, így az ipar, a valutaügy, a munkásügy, stb. előkelő szakférfiak nyilatkozatai alapján a közvélemény figyelmét ezen kérdésekre irányítani. Reméli, hogy a társaság anyagi helyzetének kedvező alakulása lehetővé fogja tenni az enquétek tárgyalásainak egész terjedelmükben leendő közzétételét is,

a mi által a társaság kétségkívül általános elismerésre fog igényt emelhetni.

Ezek előrebocsátása után elnök a mai közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére Matlekovits Sándor és Gaál Jenő urakat kéri föl.

2. Halász Sándor igazgató felolvasta az igazgató választmány jelentését a társaság 1895. évi működéséről (I. Közgazdasági Szemle f. évi márciusi füzetét).

A közgyűlés a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi.

3. Olvastatik a számvizsgáló bizottság f. évi február 18-án keletkezett jelentése, mely szerint a bizottság a társaság vagyoni kezelését lehető részletességgel megvizsgálván, a kimutatásokat a könyvekkel és okmányokkal mindenben egyezőknek találta, miért is a fölmentvényt az elnökség részére megadandónak tartja.

A közgyűlés a jelentést tudomásul véve, a fölmentvényt a lefolyt 1895. évre nézve úgy az elnökségnek, mint a számvizsgálóknak megadja.

4. Targyaltatván a társaság 1896. évi költségvetésének előirányzatát (I. Közgazdasági Szemle f. évi márciusi füzete).

A közgyűlés a Kiadások és Bevételek tételeit a benyújtott előirányzatnak megfelelően egyenként megállapítja s pedig az előbbiek összegét 4240 frttal, az utóbbiak összegét pedig 5509 forint 46 krral, a várható több bevételt tehát 1269 frt. 46 krral.

5. Megejtetvén az 1896. évre kiküldendő számvizsgáló bizottság választása, számvizsgálókul Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter és Székely Ferencz eddigi számvizsgálók egyhangulag újból megválasztatnak.

6. Elnök közli, hogy az alapszabályszerű időben indítvány be nem érkezett s így a közgyűlés tárgysorozata ki van merítve.

Ezután a megjelenteknek köszönetet mondván, a közgyűlést bezárja.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1896. évi márczius 22-én tartott igazgató választmányi üléséből.

Jelen vannak az elnökség tagjai közül *Láng Lajos* elnök, *Halász Sándor* igazgató, *Mandelló Gyula*, *Ráth Zoltán* főtitkárok, *Bamberger Béla* könyvtáros, *Fekete Ignác* ügyész, a választmány tagjai közül: *Gaál Jenő*, *Matlekovits Sándor*, *Pap Dávid*, *Pólya Jakab*, *Teleszky János*.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére *Matlekovits Sándor* és *Gaál Jenő* urakat kéri föl.

1. Igazgató jelenti, hogy a magyar országos központi takarékpénztár Budapesten 200 frttal a társaság alapítóinak sorába belépett; továbbá hogy új tagokul ajánlatnak Koppély Géza földbirtokos és Follinus Emil államvasuti főtisztviselő Budapestről.

Az igazgató választmány a magyar országos központi takarékpénztárnak alapítványáért jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki, ennek külön tolmácsolásával az elnökséget megbizsa; rendes tagokul pedig Koppély Géza és Follinus Emil urakat megválasztja, a miről nevezettek külön is értesítendők lesznek.

2. Igazgató bemutatja Kacziány Nándor urnak a könyvtár részére beküldött több rendbeli és a bimetallismus körébe vágó munkáját.

Köszönettel fogadtatik.

3. Elnök előadja, hogy tekintettel az előrehaladott időre és főleg azon körülményre, hogy a küszöbön álló millenáris ünnepélyek és az előkészületek az általános érdeklődést absorbeálják, indokolt volna, hogy a társaság — a már bejelentett előadások megtartása mellett — április havában fejezze be működését, illetve ezt az őszi évadig felfüggeszsze. Ehhez képest őszig választmányi ülés ne tartassék, hanem az elnökség bizassék meg, hogy a szükséges teendőket a szünet alatt intézze.

A választmány ehhez hozzájárulván, az elnökséget a javasolt értelemben leendő eljárásra fölkéri.

4. Igazgató előadja, hogy az elnökség legközelebbi teendője lesz a már régebben előkészített millenáris Emlékkönyv kiadása. A kéziratok beküldésének határideje f. évi márczius 31-én járván le, reméli, hogy azok kellő időben beérkeznek, s a mű a választmány f. évi január hó 16-án hozott határozatának megfelelően kinyomatható és mielőbb a nyilvánosságra hozható lesz. A maga részéről gondoskodni fog arról, hogy az Emlékkönyv szabatos szerkesztésben lásson napvilágot.

Egyidejűleg az elnökség nevében azon javaslatot terjeszti elő, hogy a társaság a legközelebbi évadban nagyobb szabású enquéteket rendezzen, melyek bizonyos sorrendben felöleljék a hazai gazdasági viszonyok néhány fontosabb kérdését. Az enquétek tárgyalásába belevonandó szakférfiak vélemények kikérésével és alkalmas módon leendő közzétételével a társaság kétségkívül szolgálatokat tehetne a közügynek. A mennyiben az igazgató választmány hasonló véleményben van, külön bizottság kiküldését javasolja, melynek feladata lenne, a szünetek alatt az enquéteket kellően előkészíteni.

Az igazgató választmány az Emlékkönyvre nézve előadottakat jóváhagyólag tudomásul veszi; az enquétek rendezését pedig a maga részéről is a legmelegebben pártolván, kimondja, hogy ez enquétek első sorban az ipar, a valutaügy és a munkásügy körébe vágó kérdésekre nézve készíttessenek elő; az előkészítő bizottságba pedig — az elnökség tagjain kívül — Matlekovits Sándor, Gaál Jenő, Mudrony Soma, Pap Dávid és Fekete Ignác urakat küldi ki.

5. Elnök az ülést bezárja.

IV. Szakosztályi ülések.

1. A Társaság gazdaságtörténeti (X.) szakosztálya f. é. márczius hó 12-én d. u. 6 órákor saját helyiségeiben ülést tartott. Elnök: Ac-sády Ignác.

Elnök megnyitva az ülést, utal arra, hogy gazdaságtörténetünknek általában még nagyon elhanyagolt mezején egyike a legérdekesebbeknek az a kor, melyben hazánk, felébredve társadalmi dermedtségéből, roham-lépésekkel igyekezett utólélni a külföldet. E korszakhoz tartozik a jelen ülés tárgya. Felkéri előadót a felolvasás megtartására.

Gonda József felolvassa értekezését, melyet a Szemle jelen száma egész kiterjedésében hoz.

Elnök meleg köszönetet mond a társaság nevében felolvasónak azért, hogy az első magyar felelős minisztérium hámulatra méltó tevékenységét vasutügyünk terén oly szépen megvilágította s így

kiegészítette e korszak nemzeti törekvéseinek gazdasági oldalára vonatkozó ismereteinket.

2. A társaság ipari szakosztályának márczius hó 19-én tartott ülésének tárgya dr. *Horváth János* felolvasása »A kisipari hitel országos szervezéséről«.

Az elnöki széklet dr. *Gaál Jenő* foglalja el, ki üdvözölve a megjelenteket, utal a tárgy fontosságára s hangsúlyozza, hogy kíváncsatos volna, ha az előadás megoldaná azt az ellentétet, mely hazánkban is olyan éles a nagyipar és kisipar közt, s melynek hatása alatt a kisiparos osztály annyit szenved. A maga részéről helyesli, hogy a szakosztály ezen kérdés megoldásával akar először foglalkozni és a szakosztálynak ipari tárgyalásai először ezzel a tárggyal vezetnek be. Fölkéri ezek után előadót fölolvasása megtartására.

Dr. *Horváth János*: Az iparügyi kormány terve és az iparosok kívánsága nálunk még egy kérdésben sem találkozott annyira, mint a kisipari hitelszövetkezetek ügyében. Február elején bocsátották nyilvánosságra kisiparosaink emlékiratukat, melyben a kereskedelemügyi miniszteriumtól a kisipari hitel országos szervezésének keresztülvitelét kéri s a képviselőházban már február 20-án kijelentette a miniszter, hogy »a kisiparosok hitelképességének emelése leginkább az által történhetik és legbiztosabban érjük el a célt akkor, ha a kisiparosok körében *szövetkezetek létesítését előmozdítjuk*. Ezen szövetkezetek létesítését — folytatá a miniszter — az *államnak* minden módon, sőt még *áldozatok árán* is okvetlenül támogatnia kell.« S ezen miniszteri nyilatkozattal meg van adva az alap és a kiindulási pont, mely ezen kérdés megoldásához vezet, s ez: az állam pénzbeli segélye.

A kisipari hitel országos szervezését nálunk a mai viszonyok közt csak az állam viheti keresztül és csak az állam anyagi segélyével létesíthető az a szervezet. Mindazáltal a kisipari hitel szervezése nem egyedül állami segélylyel, hanem az önszegély elvei szerint is, szövetkezeti uton, hajtandó végre. A kérdés azonban az, hogy minő arányban álljon az egyik a másikkal, és mit tapasztalunk e részben más téren?

Ha a németországi hitelszövetkezeteket, melyek tisztán az önszegély elve alapján keletkeztek, tesszük vizsgálatunk tárgyává, azt találjuk, hogy ezeknél is a viszonyok egy félszázad alatt oda fejlődtek, hogy jelenleg p. 1047 Schultze Delitzsch-féle hitelszövetkezetnek, melyek szabatos kimutatást készítették, összes vagyona 155 millió márka, s azok összesen 457 millió márka idegen pénzt vettek igénybe forgalmukhoz, vagyis saját vagyonuk csak $34\frac{0}{100}$ -át teszi ki forgalmuknak s majdnem $\frac{2}{3}$ -ad része az évi forgatott pénznek idegen tőke. Ily arányban azonban a mi kisiparosaink alig számíthatnak állami támogatásra; de erre szükség sem lesz, ha a szervezetet oly irányban és oly módozatok mellett létesítjük, mint az Németországban van. A németországi köteléki hitelszövetkezeteknek van egy szövetkezeti bankjuk, mely 21 millió márka részvénytőkével rendelkezik. Ezenkívül Poroszországban a törvényhozás egy »porosz központi szövetkezeti pénztár«-t alapított 5 millió mrka állami tőkével, melynek az a célja, hogy a szövetkezeti személyes hitelt előmozdítsa. Ezek szerint az arányt oly módon lehetne felállítani, hogy idővel az ipartestületi szövetkezetek forgalmi tőkéjének $\frac{1}{3}$ -át az állami segély, $\frac{1}{3}$ -át a tagok pénze és $\frac{1}{3}$ -át az idegen tőke képezné.

Minthogy pedig a kisipari hitelszövetkezetek állami kezdeményezésre és állami pénzek segítségével alakíthatók csak meg, ez az ok megköveteli, hogy ezen állami kedvezményből minden más, *nem ipari elem kizárassék*.

Azt a kérdést, hogy az állam mily módon *gyakorolja jogait*, úgy-e, mint üzletrésztulajdonos, vagy pedig mint főfelügyelő és ellenőrző egy közeget küldje ki, bátran nyílt kérdésnek hagyhatjuk, mert e kérdés megoldásának egyik irányban sincs akadálya.

Az üzletrészek értéke 20—50 frt. közt állapítandó meg. De nemcsak ezen egy üzletrésznyi befizetéssel, hanem kimondandó, hogy a tagok a szövetkezet összes kötelezettségeiért üzletrészeiknek *kétszeres* összegéig szavatoljanak. Ez a pótbefizetés azonban a tagoktól csak akkor követelhető, ha az illető szövetkezet tartalékalapja, melynek gyarapítására kiváló gond fordítandó, teljesen kiürült. Ugy az üzletrészek kétszeres összegéig terjedő szavatosság, mint a nagy tartalékalap, nagy mértékben emeli a szövetkezetek hitelképességét.

Minthogy pedig a tagok fölvételét szigorú szabályokhoz kell kötni, a fölvett tagoknak viszont meg kell adni azt a jogot, hogy a szövetkezet pénztárából kölcsönt kapjanak. A kölcsön kamatlába legfeljebb 2⁰/₀-kal lehet magasabb, mint a minőt a szövetkezet a központi szövetkezetnek fizet.

Azokban a budapesti ipartestületekben, melyekben több iparág van egyesítve, ugyszintén a vidéki összes általános ipartestületekben minden szakma szerint külön *csoportok* és ezek kebelében külön *bíráló-bizottságok* alakítandók, melyeknek hiteljavaslatait az igazgatóság bírálná felül. Ezen kívül eme szakcsoportok a hitelszövetkezet körén belül termelő szövetkezeteket is alakíthatnának.

Az ipartestületek szövetkezetek csakis a központi szövetkezettel léphetnek üzleti összeköttetésbe s idegen pénzt csak a központi szövetkezet igazgatóságának beleegyezésével vehetnek igénybe. Takarékbetéteket szintén csak a központ engedélyével fogadhatnak el és a tagjaik közt el nem helyezhető pénzfelesleget a központi szövetkezetnél kötelesek elhelyezni.

De ily ipari hitelszövetkezetekben, személyi hitelével kapcsolatban, az iparos még kétféle módon is élvezhet hitelt. Ugyanis kizárólagként lekötendő *számlaköveteléseire* kezes nélkül kölcsönt kaphat. S ezzel lehet összeköttetésbe hozni a kisiparosok követeléseinek behajtását. Ha pedig a kisiparosok vevőiktől a hitelbe átadott munka ára *fedezetül* váltót szerezhetnek, ezek az iparos aláírásával is ellátva leszámíttatnak.

Mindezek mellett a szokásos kölcsönadási módozatok mind fentarthatók, sőt meghonosítható a személyi hitel *biztosítéki kamatokkal*, midőn a hitelt vevő a megállapított kamatlábon felül még 2⁰/₀ biztosítékot fizet a vett kölcsön után, melyet a kölcsönügylet teljes lebonyolítása esetén visszkap, az esetleges kár pedig csak ezen biztosítéki összeg erejéig terjedhet, de e mellett is a lényeg és a súlypont eme szövetkezeteknél a *személyi* vagy mondjuk az *üzleti* hitelre fektetendő.

Ezek alkotják a tervezetnek körvonalait és ama keretet, melyben a kisipari hitelt a már szervezett ipartestületekkel kapcsolatban országosan szervezni gyorsan és sikerrel lehetne, sőt a kisipari hitelszövetkezetek működésüket az állami segítséggel néhány hónap alatt meg is kezdenék. Az a kérdés tehát még, minő hatással

lesznek az ipartestületi szövetkezetek és ezeknek országos szervezete az iparosokra általában?

A hitelszövetkezetek emelni fogják kisiparosaink közt a kereskedelmi üzleti szellemet, őket üzleti rendhez és pontossághoz szoktatják. Ezen kívül kölcsönökkel kisiparosaink vállalkozási kedvét élesztik, őket vállalkozásra buzdítják és képesítik. Azután a termelő és raktárszövetkezetek vállalkozásaikkal keresetet, jutalmazó munkára teret nyújtanak a hitelszövetkezet tagjainak. A vállalkozási hajlam kisiparosaink körében általában emelkedni fog és az ipari viszonyok s az egyes vállalatok közötti megbeszélése, a kölcsönöknek csak sikert ígérő vállalatokra és üzleti befektetésekre történő engedélyezése helyes irányba tereli a kisiparos munkáját s abban meg is tartja.

Éppen ily nagy szolgálat az, a mit a szövetkezetek az iparosok erkölcsi önértetének felemelésére és az egyesek összetartozandóságának tudatára gyakorolnak. Azon érzés, hogy az élet küzdelmeiben az egyes kisiparos nincsen magára hagyva, a szegény embernek is erőt, bátorságot és kitartást ad.

Elnök a kérdést vita alá bocsátja, mire elsőnek felszólal *Ghicz* Béla. Neki -- ugymond -- a kisipar ügyét tárgyalva, némi scrupulusai vannak kisiparunk tekintetében, melyeket el nem hallgathat. A t. fölolvasó -- folytatá -- a kisipari hitel szervezését vette fölolvasása tárgyául és bevezetésében fölvetette a kérdést, vajjon a kisipar a mai nagyipar mellett megállhat-e? -- Ő azt hiszi, hogy a kisipar fennállhat ugyan, de meg van róla győződve, hogy akkor magát az alapot, melyen ma a kisipar áll, teljesen meg kell változtatni. A mai kisipari viszonyokat nálunk határozottan egészségteleneknek tartja, mivel nálunk az összes kisipari életviszonyokban és a különböző rétegek közt bizonyos túlszigázott igények dominálnak, mindenki ugyanis arra törekszik, hogy minél olcsóbban jőjjön ahhoz, hogy az urat játssza.

Az az iparos, ki 2—3 segéddel dolgoztat, azt akarja, hogy annak a három segédnek munkája tartsa el őt magát és őt-hat tagból álló családját, holott három-négy segéd munkájának aránylag sincs oly eredménye, mint a nagyiparnál, hol minden egyes munkás munkáját jobban lehet értékesíteni.

A szövetkezés eszméjét minél szélesebb alapra akarná fektetni és olyképen óhajtáná kiterjeszteni, hogy a kik szövetkeznek, ne csak a hitelt nyerjék, hanem a munka végzésére is szövetkezzenek s azt egymás közt felosztásuk és így közös műhelyeket, gyárat állítsanak fel, mint ez a külföldön van. Ez által a kisiparosok is részesülnének a nagyipar nyújtotta előnyökben. Ily közös műhelyekben az egyik vezesse a munkát, a másik az árú beszerzését eszközölje, stb.

A mi gyáriparukat illeti, e részben sem mondhatnók, hogy a mi viszonyaink nagyon kedvezők, főleg ha azokat összehasonlítjuk a külföld nagyiparával vagy különösen az Océánon túli ipar fejlettségével. A mi nagyiparunk még nem érte el tetőpontját, mire nézve példákat hoz föl összehasonlításhoz.

Dr. Gaál Jenő azt hiszi, hogy kisiparunk nem nyugszik helytelen alapon; azt azonban ő is constataíthatja, hogy a ki ereje megteremtésével nem dolgozik, az concurrálni sem képes.

A fölolvasónak azzal a véleményével szemben, hogy a hitel-szövetkezetek, mint kisipari szövetkezetek, zárt testületeket képez-

zenek, hova a tagok csak bírálat mellett juthatnak be, némely tekintetben aggályai vannak. Nézete szerint, ha sikerülni fog elnyerni az állam támogatását egy központi iparszövetkezet létesítésére, ennek a körülménynek tagadhatatlanul nevelő hatása lesz az iparra s az iparosokra nézve, habár sajnos, hogy ez a támogatás nem a legtermészetesebb forrásból, nem a közönségből indul ki.

A kezdeményezést fontos dolognak tartja, mely után az öntevékenységre való nevelés legyen a főtörekvés, hogy az első segély után később az iparosok is segíthessenek önmagukon.

A tekintetben, hogy a létesítendő szövetkezetek az ipartestületekkel hozassanak kapcsolatba, felfogása abban culminál, hogy a szövetkezeti tagság ne szorítkozzék tisztán az ipartestületi tagokra, mert az ipartestületi tagokon, vagyis a képesített kisiparosokon kívül még nagy számú kisiparos van, kik képesítéssel nem bírnak és így az ipartestületekhez nem tartoznak. Ezen okból más critériumot vél fölvenni ezen kérdés megoldására. Felsorol több várost és vidéket, különösen fölemlíti Erdélyt, hol kevés ipartestület van. Már most miért legyenek azok az iparosok, kik véletlenül olyan helyeken laknak, hol nincsen ipartestület, az iparszövetkezetek kedvezményéből kizárva?

A második fontos kérdés, melyre felszólalása vonatkozik: a *hitelezés*, vagyis a hitelbe dolgoztatás kérdése. — Igen nehéz ennek a megoldása, mely nagy jótétemény volna ugy az iparosokra, mint a kereskedőkre nézve. Mindenki természetesnek találja nálunk manapság, hogy a kisiparosnak a készített munkáért 1—2 esztendeig tartozzék, a kinek azután természetesen máshova kell fordulnia, hogy a befektetett tőkéjét pótolja, kénytelen sokszor súlyos feltételek alatt váltóra kölcsönt szerezni. Helyesli az iparszövetkezeteknek azon tevékenységét, hogy künn levő számlakövetelésekre is a számlalekötése mellett szándékoznak kölcsönöket nyújtani. Ez által kétségtelenül az ipari hitelezés rákfenejét, mely az egész ipari életre bénítólag hat, ki lehetne irtani.

A mi azt az arányt illeti, hogy az alaptőke egyharmadát az állam, másik harmadát a központi szövetkezet és harmadik harmadát maguk az iparosok adják, erre nézve az a véleménye, hogy maguk az illető tagok szaporítsák minél nagyobb betéteikkel a tőkét és meg van róla győződve, hogy ha a kormány jóakarattal támogatja az actiót a siker nem fog elmaradni.

Dr. Láng Lajos különféle formában látott hitelszövetkezeteket, vannak, hol a felelősség korlátolt és vannak, melyekben a felelősség korlátlan. A ki ismeri azt a kérdést, mely körül a vita folyik, el fogja ismerni, hogy felolvasó a szerencsés középutat választotta meg, t. i., hogy a felelősség az üzletrészek kétszeres összegéig terjedjen. A mi iparosainkat, azt hiszi, absolute nem lehetne a korlátlan felelősségű szövetkezeteknek megnyerni; miért is helyesli a dolog ilyenét megoldását.

A hitelnyújtást tekintve, az a cél van szem előtt tartva, hogy azok a hitelszövetkezetek, melyek a kisiparosok érdekében létesíttetnek, tisztán tagjaiknak közvetítsék a hitelt s ez csak a tagokra vonatkozik, nem úgy, mint Németországban van, hol túlnyomólag bankszerűleg működnek ezen szövetkezetek s belemennek olyan üzletekbe is, melyek a tagok tevékenységével semmiféle összefüggésben nincsenek.

A gyakorlati keresztülvihetőség szempontjából osztozik az elnök nézetében s nem tanácsolja, hogy a szövetkezetek alakításánál tisztán az ipartestületi tagokra szorítkozzanak, sőt még azt sem tartja előnyösnek, hogy az ipartestület a szövetkezettel szorosabb összefüggésbe hozassék, miután sok helyütt van ipartestület, hol az illető tagok csak vitatkoznak, a mi nem az összetartásra és együttműködésre ösztönzi őket, hanem a viszály magvát hinti a testületbe. Természetesen a facultativ összeköttetés azért nincs kizárva.

A legfőbb dolog nézete szerint az, hogyan képzeljük az ipartestületi szövetkezetek keresztülvitelét gyakorlatilag és személyi szempontból?

Magyarországon nem tud példát arra, hogy ilyen dolgot nyélbe ütöttek volna, a nélkül, hogy egy neves ember úgy tekintélyét, mint szakavatottságát latba vetve, ne érdeklődött volna a dolog iránt s e tekintetben utal a pestmegyei és a községi hitelszövetkezetek, valamint a selyemtenyésztes példájára; amott gróf Károlyi Sándor, emitt pedig Bezerédy István volt a vezér. Olyan embert kell legelőször keresni, ki úgy vagyoni, mint társadalmi állásánál és szakavatottságánál fogva hivatva van ezen helyet betölteni és ily egyén vezérlete alatt elvárhatjuk úgy a társadalom, mint az állam támogatását. Olyan embert kell találni, ki a kisiparos osztályt ismeri és köztünk él. Kellő szerencsés kézzel a kormány találhat is ilyent, a kinek azután biztosítja az anyagi existenciáját, mert e nélkül az ideát nem hiszi keresztülvihetőnek.

A mi közönségünkben hiányzik az ilyen dolgok iránti lelkesülés, a szakszerű üzletvezetés szempontjából pedig a lehető legrosszabbul állunk. Egy vezetőről kell tehát gondoskodni, ki kezébe venné a mozgalmat és egy organumról, mely ezt a szép eszmét gyakorlati eredményre juttatná.

Dr. Horváth János felszólalásában reflectálva a felhozottakra, kijelenti, hogy a kisipari hitelt vagy nem bírjuk országosan szervezni, vagy ha bírjuk, akkor csakis az ipartestületek útján lehet azt keresztülvinni. Minden ipartestületben van legalább 30—35 iparos, kik a testületi ügyvitelhez, a testületi vagyon- és pénzkezeléshez értenek. Ezen kívül mintegy 70 ipartestület mellett van betegségyűző pénztár, melynek vezetése szintén az iparosok kezében van; az ipartestületi tagok tehát ezek szerint képesítve vannak a szövetkezeti ügyek vitelére és a pénzek kezelésére, nem úgy, mint a községi hitelszövetkezeteknél a földművelők. Ezen kívül az ipartestületi jegyzők mint szövetkezeti könyvelők azonnal alkalmazhatók. E körülmények a felolvasásban felhozottakon felül is megbecsülhetlen előnyt képeznek az ipartestületi szövetkezetekre nézve.

Az nem nagy baj, ha így a *nem képesített* kisiparosok kimaradnak a szervezetből, mert ezek száma aránylag nem nagy. Az 52 képesített iparágban majdnem minden ipari foglalkozás benne foglaltatik, a mennyiben a képesítést a minisztérium kiterjesztőleg magyarázza és alkalmazza.

Az ipartársulatok és más iparos egyletek részint kevés számban vannak, részint nem alkalmasak a kisipari hitel szervezésének keresztülvitelére.

Magyarországban 290 ipartestület van, melyek közül 200-at teljesen alkalmasak tart a kisipari szövetkezetek megalakítására és azok vezetésére, míg a 90-ről elismeri, hogy gyengék. Szintén

kevesli az ipartestületek számát, de azt hiszi, hogy a mint a szövetkezeti mozgalom megindul, a nagyobb vidéki városok egymásután fognak törekedni az ipartestületek megalakítására, mert végre szövetkezeti uton az ipartestületek is képesek lesznek az iparosoknak némi anyagi előnyt nyújtani; a mostani közömbösség oka pedig annak hiányában keresendő. Az ipartörvény bizonyos kedvezményeket biztosít a tagok részére és nem találja czélszerűnek, hogy ezen kedvezményben azon iparosokat is részesítsék, kik az ipartestületnek nem tagjai.

A mi pedig azt a férfit illeti, a ki ezt az ügyet vezesse, ezt az iparosok küldöttsége fölemlítette már a kereskedelemügyi miniszternél; ennek hiányában sem kell azonban lemondani, mert ha az iparfelügyelők és a kamarák felkarolják az eszmét, az e tekintetben felmerülhető aggályokat ezek teljesen eloszlatják.

A kisipar helyzetét illetőleg nem látja a jövőt kétségbeejtőnek, mert a kisipar nálunk is helyes irányban fejlődik és az ipari átalakulásokkal a mi kisiparunk is lépést tart; kisiparosaink pedig a szakképzés és a technikai haladás tekintetében nincsenek elmaradva. Vannak ipari szaklapjaink és van már szakipari irodalmunk is, mely nem olyan fejlett ugyan, mint Németországban, de a helyzet reménytelennek nem nevezhető.

A maga részéről perhorreskálja a termelő szövetkezeteket, hol egy közös műhely tartanak; van ugyan a százszok közt ilyen is és régenten is voltak nálunk ilyenek, habár nem szövetkezeti formában, de mai nap nálunk ilyeneket nem lehet létesíteni, mert a magyar ember az önállóságát nem igen áldozza fel, hogy egy közös gyárban működjék, hanem a létesítendő szövetkezet számára otthon készítené el munkáját; azután beraktározná saját neve alatt, de a szövetkezeti raktárba.

Bernát István csak azt kívánja megjegyezni, hogy Debreczenben nagyon jól működő fogyasztási és egyéb szövetkezetek vannak, melyeknél nemcsak az az érdekes, hogy a tagoknak szép nyereséget tudnak biztosítani, hanem jelentékenyen befolyásolják az anyagok piaci árát is, mely rendkívül előnyös a közönségre nézve. Nem ajánlja, hogy az eszme keresztülvitelét a kamarákra bizzuk, mert ott túlnyomóan a kereskedelmi érdekek nyernek istápolást; elismeri ugyan, hogy tárgyalják és üléseznek felette, a végén azonban nagy lelki megnyugvással constatálják, hogy a dolog nem megy előre, mert az iparosok erre nem képesek.

Egyedüli helyes módnak tartja, ha a mozgalmat az ipartestületek veszik kezükbe. Nem látja eléggé kidomborítva, hogy a központi szövetkezet milyen alakban jöjjön létre és az alapításban a kormány hogyan vegyen részt; ő practicusabbnak találja, ha a kormány mint üzletrésztulajdonos szerepelne csak, mintha gyámködsz akarna gyakorolni a szövetkezetek felett.

Előadó utal előadására, mely szerint a központi szövetkezet is a kereskedelmi törvény értelmében alakítandó meg és a kormány szerepét ebben ismételve nyílt kérdésnek declarálja mire az elnök a vitát bezárja.

3. A társaság közlekedési szakosztálya f. é. márczius hó 28-án d. u. 6 órakor a társaság helyiségében ülést tartott.

A szakosztályi elnökök távollétében Halász Sándor igazgató

megnyitja az ülést, felkérve Szalay Béla előadót »Fiume és Orsova szerepe tarifapolitikánkban« című tanulmányának felolvasására.

Az előadást egész terjedelmében a Szemle legközelebbi száma fogja közölni.

Elnök köszönetet mondva előadónak, a jelenvoltak óhajához képest a tárgy megvitatását későbbi alkalomra halasztja s az ülést bezárja.

4. A sociologiai szakosztály f. é. április 9-én d. u. 6 órakor a társaság helyiségében ülést tartott. Elnök: Körösi József. Titkár: Hegedüs Lóránt.

Elnök felkéri Farkas Jenő dr. előadó »Teendők a lakásügy terén« című tanulmányának felolvasására.

A tanulmány egész terjedelmében a Szemle jelen számában olvasható.

Elnök felteszi a kérdést, hogy az előadás feletti vita elhalasztassék-e, vagy azonnal megkezdessék. A többség a vita folytatólagos megtartása mellett van, mire az elnök kijelenti, hogy a tárgyhöz érdeklődő idegenek is hozzászólhatnak. Elsőnek Thürring Gusztáv szólal fel, jelezve, hogy a fővárosi statisztikai hivatal népszámlálási munkájában egy helyütt 39°/o van 93°/o-al felcserélve, mi tisztán csak sajtóhibán alapszik.

Fényvessy Adolf személyes kérdésben kíván nyilatkozni. Ő ellenezte akkor az indítványt, hogy a lakásügyben conferencia tartassék és most is azon a nézeten van, mert az egészet üres beszédnek tartja. Ő is figyelemmel kísérte az angol parlament tárgyalásait, melyekről az előadó megemlékezett, azonban azt hiszi, hogy ebből se lesz semmi; minden kísérlet hajótörést szenved a tökehiány és a telek drágaságán. Angliában a kérdés megvitatását egy comitéra bízták; ott sincs és nem is volt bizalom ebben a dologban, hanem az angol parlamentben úgy vannak az ilyen socialis indítványokkal, hogy nem merik ezeket elutasítani, hanem bizottságoknak adják ki tárgyalás végett, sőt törvénybe is iktatják, de a kivitel elmarad. Mikor a conferentia megtartását ellenezte, tudomása volt arról, hogy egy concrét javaslat van készen, melylyel a tanács nemsokára a közgyűlés elé fog járulni, nem mulaszthatja el azonban azon körülmény hangsúlyozását, hogy nálunk a töke nem akar ilyen dologra vállalkozni, nem éri be azzal a kamatozással, a melynél nagyobbat pedig a munkáslakások után nem követelhet. Az a véleménye tehát, hogy vegye a város kezébe a dolgot és a kormány által nyújtandó adó- és más kedvezmények alapján azt hiszi, fog találkozni megoldási mód. Legyenek a városon kívül telepek, mint másutt, hol olcsó telkeket lehet szerezni és olcsó az élelmezés; a forgalom pedig a közlekedési eszközök fejlettségével váljék olcsóbbá, mint a hogy most fog történni a lóvasutnak villamossá alakulása után.

Dr. Mandelló Gyula felszólalásában tisztán polemikára szorítkozik. Szívesen constatálja, hogy a statisztikai hivatalok sohasem igyekeztek elleplezni valamit, mégis vannak oly tévedések, melyek félreértésekre adtak alkalmat. Ki van mutatva, hogy 1881-ben 16 ezer túlnépes lakás volt, 1891-ben ismét 16 ezer; az egyik esetben 86 ezer ember, a másik esetben 120 ezer ember lakott ott. Tény, hogy nem történt semmi a tekintetben, hogy ez a lakosság felvételre találjon. A leg-objectivebb álláspontot foglalta el, kijelentheti, hogy a főváros tanácsának tevékenysége az egész lakáskérdés dolgában mindent

megérdemelhet, csak elismerést nem. Felfogása az előadótól nem tér el, csak jobban szeretné kidomborítani. A lakásügy kérdése szerte megoldható a társadalmi és gazdasági rend keretén belül és első dolognak tartja, hogy a törvényhozás útján egységes codificatio jöjjön létre. A háziurak érdekével szemben, ha kell, védjük meg a munkások érdekeit. Az adótörvényekről szólva, mintatörvényekül állíttatik oda az osztrák adótörvény, mely külsőleg igen szép socialpolitikai mezzel bír, bensőleg azonban nem. Még csak azt az elvi kijelentést teszi, hogy említettett, miszerint Angliában nincs bátorsága a conservatív kormányoknak arra, hogy a socialis indítványokat, bármilyen vérmesek is azok, elutasítsák; constataálni kívánja, hogy éppen nem változtat a dolgon az, akár liberalis, akár conservatív kormány legyen az uralmon, mind a két párt versenyez egymással, hogy a munkások érdekeinek érvényt szerezzenek és üdvözölni fogja a napot, a midőn Magyarország az angolok példáján okulni fog.

Dr. Gaál Jenő az álláspontot, a melyet az előadó elfoglalt, a magáévá teszi; a taktikát azonban nem helyesli, mert ez az álláspontnak nem válik hasznára. Az az álláspont, hogy a társadalom törődjék a munkásokkal, nézete szerint olyan tisztá dolog, hogy ahhoz kétség sem fér. — Az a kérdés, helyesen járunk-e el akkor, ha Angliának legnagyobb vívmányait akarjuk a mi viszonyaink közt megvalósítani és várakozásokat keltünk, követelésekkel lépünk fel, a melyek egyik oldalról nagyon kedvezőtlen hangulatot idéznek elő, másrészt elkedvetlenítjük azokat, a kik ebben az irányban hajlandók volnának valamit tenni. Nem helyesli, hogy a municipiumok az árvapénzeket használják fel a munkáslakások építésére, mert ez ellentétben áll a gyámtörvénynyel. Azt hiszi, hogy ezt a kérdést napirenden kell tartani, továbbá szépnek találja, hogy Angliában az oly messze menő követeléseket törvénybe iktatták, nem hagyhatják azonban megemlítés nélkül, hogy Anglia 100 esztendővel előttünk áll. Nekünk nemcsak budapesti, hanem vidéki socialistáinkkal is számot kell vetnünk. Lehetőleg alacsony házak építését helyeselné és a kérdés megoldásában óvatosan kell nézete szerint eljárni, mert tólságos nagy várakozások keltésével, nem lehet nagy eredményeket elérni.

Dr. Schwartz József reflectálni kíván az előadónak az ő congressusi beszédére vonatkozó kijelentésére. Az előadó vele ellentétben azt állítja, hogy szükségtelen a statisztikai felvételek kibővítése, melylyel szemben ő megmarad elfoglalt álláspontja mellett, hogy azok, a kik a lakáskérdést megoldhatni állítják, legelőször statisztikailag mutassák ki a lakásnyomor nagyságát; hivatkozik e tekintetben Bücher tanár felvételeire Bazelle nézve, továbbá a berlini adatokra, a hol csupán egy kerület, egy utca után itélték meg a nyomor nagyságát. Egyelőre azt hiszi, szükséges volna azon adatokat beszerezni, a melyekből az egész kérdés nagyságát át lehetne látni és megítélni. Ő is foglalkozott a munkáslakások tanulmányozásával és utal Neményi Ambrus kijelentéseire, melyhez hasonló következtetésre jut Zilippovics is: a hol az egyik oldalon munkásnyomor áll, a másik oldalon pedig kapzsiság, ott a lakáskérdés megoldhatlan.

Sajnálja, hogy az előadó nem vett részt a közegészségügyi congressuson és nem hallhatta meg az egyes debatterek véleményét azokra a javaslatokra nézve, melyeket ő itt érintett. A mi a mun-

kás-vonatokat illeti, melyekkel a lakásviszonyt lehetne irányítani, erre nézve egyik résztvevő azt mondta, hogy ha ezeket berendezik, akkor megtörténhetik, hogy ott, hol a munkások 10 évvel ezelőtt letelepedtek, annyira felszaporodnak, hogy éppoly nyomor és szükség fejlődik ki lakásokban, mint a mekkora ott volt, a hol azelőtt laktak. A tőke nem akar foglalkozni a munkáslakások építésével, mert a házbér nem hajtható be s hogy ez az óhaj pium desiderium maradt, jele annak, hogy eddig ezen a téren nem történt semmi.

Dr. Fodor József igen jól tudja, hogy mennyi szegény ember van a fővárosban, a mit annak tulajdonít, hogy a ki a vidéken nem tud megélni, egész családjával felrándul a fővárosba és itt próbálja meg a szerencsáját; nem csodálja, hogy az ilyenek számára a fennálló viszonyok közt nem lehet jó lakást szerezni, a mivel nem azt akarja mondani, hogy nem sajnálja az illetőket. Constatálni kívánja, hogy a főváros hatóságában meg van a hajlandóság ezzel a kérdéssel komolyan foglalkozni és csupán a kormányon mult, hogy az ezen célból nemrég megtartott enquêtetnek a lakásügyre nézve igen fontos és előnyös socialistikus határozatai nem váltak ténynyé. Hibásnak tartja középítkezési szabályainkat; szerinte nem az építészeti művészet a fő, hanem a tisztaság és célszerűség, egy egyszerűen épített földes szoba értékesebb, mint a legszebb palota. Adókedvezményekkel könnyítsenek a munkások helyzetén, hogy ők ezen támogatással segíthessenek önön magukon.

Dr. Hegedűs Lóránt a kérdés financialis részét vitatja és ellentétben van dr. Gaál Jenő álláspontjával. — Véleménye szerint az árvapénzeket fel lehet használni munkáslakások építésére, mert nem képzelt eshetőséget, hogy 20 millió árvapénzből 10 milliót egyszerre visszaköveteljenek.

Kőrösi József felszólalásában hangsúlyozza, hogy a főkérdés, van-e Budapesten lakásnyomor, lehet-e azon segíteni és mikép? Lakásnyomor van s okvetlen lehetne azon egyet-mást segíteni és első sorban a fővárosnak kell ezt tennie. Az embernek három szükséglete van: a lakás, eledel és a ruházat. Ma azzal foglalkozunk, hogy hol lakják a munkás, holnap, hogy nincs mit ennie és holnapután, hogy mit vegyen magára. Szerinte az emberi nyomornak a mostani társadalmi rendszer mellett, melyet pedig megváltoztatni nem lehet feladatunk, elejét venni nem lehet.

Mint objectív szemlélője a viszonyoknak, kijelentheti, hogy a főváros hatósága nem viseltetik indolentiával ezen kérdés iránt és nagyon sokat tett már ez ügyben. A főváros kimondotta mindenek előtt, hogy lemond minden ember kedvéért 15 évi adójáról; a mi olyan áldozat, melyet méltányolni kell. Nem régen szűkebb körű értekezlet tartatott a teendők megállapítása céljából és tényleg mutatkozik is eredmény, mert a külső váci-uton már kezdetét vette az építkezés. — A mi a felhozott londoni példát illeti, azt tartja, hogy azok a vállalatok rationális alapon nyugosznak és a vállalkozó kihozza az ő kamatját befektetett tőkéje után. — Hol kap azonban valaki nálunk elhelyezésre $2\frac{1}{2}\%$ -os tőkét, mikor a vállalkozók azt mondják, hogy 7% jövedelemmel lakást nem építünk? Vigyázni kell nagyon, hogy ezen tárgyalások által a lakáskérdés népszerűvé válva, ne szolgálhasson a tőkespeculatio tárgyául. Nagyon könnyen megtörténhetik, hogy az ilyen jótékony missióra alakult vállalatok a legnagyobb kedvezményeket fogják követelni, a mi által a közvagyon kárára visszaélések keletkezhetnek.

Dr. *Farkas* Jenő felelve a felhozottakra, nem kívánja, hogy minden munkásnak háza legyen, csak egy kisebb lakása. A mi azt a nézetet illeti, hogy Angliában 2¹/₂%-os tőkével építenek, erre nézve azt jegyzi meg, hogy ott ennek megfelelően alacsonyabb lakbérek is vannak. — Az is igaz, hogy a főváros 15 évi adómentességet ad, de Ausztriában 24 évig nem fizetnek adót a munkásházak után. — Elismeri, hogy nem terjeszkedett ki a budapesti építkezési szabályokra, melyek megdrágítják a házak előállítási költségét, a mi egyike a legnagyobb akadályoknak, hogy olcsó munkáslakások létesülhessenek. Erdélyben tanuja volt, midőn egy oláh jött a főszolgabíróhoz, hogy engedje meg neki a házat szalmafedéllel felépíteni, mert másképp nem tudja. A főszolgabíró kénytelen volt a vármegyei szabályrendelet alapján elutasítani. Ezek oly dolgok, melyek helyes intencióval létesültek, de rossz következményekkel járnak. Úgy óhajtja, hogy a munkások ne jótékonyság útján jussanak jó lakásokhoz, hanem részint üzlet útján, részint pedig a saját erejükből. Azt gondolja hogy a mi viszonyaink korántsem olyanok, hogy ehhez az előadáshoz hasonló irányu mozgalom a socialisták közt kedvezőtlen hangulatot keltene. Ennek a kedvezőtlen hangulatnak a kutforrása megvan az állapotokban, melyek nem ismeretlenek nemcsak a munkások és a socialisták előtt, hanem azok előtt se, kik ezekkel a viszonyokkal némileg közelebbről foglalkoznak. Nem a socialistáknak akart új teret nyújtani, hanem óhajtotta felhívni azoknak a figyelmét, a kiknek tennie kellene valamit.

Dr. *Gaál* Jenő ismeri a közhangulatot — két irányról van ugyanis szó, az egyik a socialdemocrata alapon szervezkedik, mely ellen sikra kell szállni, a másik pedig a magyar socialisták árnyalata, melyet a társadalomnak kötelessége támogatni és segíteni. A legteljesebb mértékben egyetért az előadóval a célra nézve, csak az eszközök tekintetében nincs vele egy nézetben. Értekezése közfigyelmet keltett és kötelességünk ezzel a kérdéssel ex asse foglalkozni is ehhez kéri az előadó támogatását is.

Elnök az előadónak köszönetet mond érdekes és tudományos előadásáért, mire az ülést bezárja.

FIUME ÉS ORSOVA SZEREPE TARIFAPOLITIKÁNKBAN.¹⁾

Annak a törekvésnek, hogy Magyarország *jelenlegi* forgalmi politikájában a víziút is megkapja az őt megillető nagyfontosságú szerepet, nem is egészen egy évtizedes a története. A nyolczvanas évek második felében lépett ez a törekvés nagyobb mértékben előtérbe s az államvasúti rendszer sikereinek fokozódásával folyton szaporitva híveinek és érdeklődőinek számát, tekintélyét, a jelenlegi évtizedben valósággal napirendre került s hosszasabb vizontagságok után az 1894: XXXVI. t.-cz. szerint a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság létrejöttével megoldásra jutott. A vízi forgalom eszközének ilyen módon való megteremtését megelőzte, a kifejlődésben pedig együtt halad vele, e forgalom létének egyik előfeltétele: a Vaskapu szabályozása. E két tényező fejlődési processusának következménye viszont egy harmadik tényező: Orsova kikötője s ismét e három tényező teremti meg tarifapolitikánknek egy új stádiumát: Fiume és Orsova versenyét.

A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság már közel egy év óta tényleg működik s bárha mindeddig természetesen csak feladatainak előkészítését teljesithette, kétségkívül tetemesen előbbrevitte az actualitás útján a felmerült új kérdést.

A fiumei kereskedelmi és iparkamara röviddel ezelőtt feliratot intézett a kereskedelemügyi miniszterhez a kormány védelmét kérve a magyar kikötő számára azzal a versennyel szemben, mely Fiumét Kelet felől, az Alsóduna kikötői részéről fenyegeti. Ezzel tehát komolyan és a legconcretebb formában áll elébünk a kérdés, mely feletetet vár tarifapolitikánknek a Fiume és Orsova között készülődő versengésben való magatartására nézve.

S ha most még figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy rövid időn belül a Vaskapu is tényleg megnyílik, akkor kétségtelen, hogy a felmerült kérdésre egész határozott-

¹⁾ Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« közlekedési szakosztályának 1896. évi márczius hó 23-án tartott ülésében.

sággal meg kell adnunk a feleletet s döntenünk kell az új helyzetben való magatartásunk elvei iránt.

Az alább előadandók e felelet és döntés ügyét akarják szolgálni.

I.

Valahányszor Magyarország külkereskedelmi politikájáról van szó, tekintetbe kell vennünk a mi külkereskedelmi politikánk speciális körülményeit. Nem szabad felednünk mindennek előtt, hogy Magyarország külkereskedelmi politikája characterében, eszközeiben és módjaiban egyaránt különbözik az általános külkereskedelmi politika természetétől. Rendszerint és általában a külkereskedelmi politikának legfőbb, mert legközvetlenebb és leghathatósabb eszköze vagy fegyvere a vámpolitika. A mi államjogi viszonyaink, illetőleg államjogunkkal szoros kapcsolatban levő gazdasági viszonyaink folytán azonban nálunk a helyzet más természetű. Ugyanis a vámpolitika az Ausztriával fennálló közösség következtében kiesik autonóm rendelkezésünk köréből, sőt decenniumról-decenniumra szigorúan szabályoztatván, ennek keretében az egyoldalú akaratérvényesítés lehetetlenné válik.

E különleges viszony következtében Magyarország külkereskedelmi kormányzatában elsőrendű szerepet játszik a tarifapolitika.

A tarifapolitikát rendszerint a belső kereskedelmi politika eszközei közé számítják, lévén a tarifa-megállapítás minden országnak (s ez idő szerint még Magyarországnak is) saját független joga, melynek érvényesítése egyedül a kormányzat tetszésére van bízva. S míg a vámpolitika hatását éppen kifelé érezteti és a legtávolabbi országokkal szemben is közvetlenül érvényesíthető, addig a tarifapolitika hatása rendszerint csak az ország határáig terjed s ezen túl nem léphet. Ámde van mégis mód arra, hogy egy-egy ország tarifapolitikája kiemeltessék e szűkebb keretéből és túllépve az ország határait, idegen területeken is hatályosan érvényesíthető legyen. Ha ugyanis a földrajzi fekvés egy országnak megadja a módot, hogy tarifapolitikai eszközei közé számíthasson egy olyan utvonalat, mely idegen területeket is érint, de a melyen a forgalom mindazonáltal nincsen korlátozva, akkor meg van a lehetőség arra, hogy az egyik ország tarifapolitikája közelébe jusson a másik ország gazdasági érdekeinek, sőt ezeket meg is ragadhassa s reájuk befolyást gyakorolhasson.

A tarifapolitikának a külkereskedelmi politikában ily módon való érvényesülése természetesen sokkal nehezebb, sokkal kevésbé közvetlen s ennek következtében sokkal mérsékeltebb hatású, valamint sokkal könnyebben paraliszáló és jobban elhárítható, mint a vámpolitika. De szükség

esetén mégis csak ez a legalkalmasabb mód és a legközelebb fekvő eszköz a vámpolitika pótlására.

Ily módon tehát, mint egy hiánynak surrogatuma szerepel a tarifapolitika a mi külkereskedelmi politikánkban, s a dolognak ez az állása teszi megérthetővé, hogy Magyarország külkereskedelmi politikájában miért van elsőrendű szerepe a tarifapolitikának. Ezzel pótoljuk mi a vámpolitikát, s így egy tulajdonképpen *belső* kormányzati eszközzel *külső* politikát folytatunk. Országunk földrajzi helyzete ugyanis módot nyújt nekünk arra, hogy a szabad rendelkezésünkre levő tarifapolitikát tényleg fölhasználjuk külkereskedelmi politikánk eszközeül.

Olyan utvonalt gyanánt, a melyről fentebb azt mondtam, hogy alkalmas a tarifapolitikának a külkereskedelemben való érvényesítésére, mert idegen területeket is érint, de a forgalom rajta mindazonáltal szabad — ilyen utvonalt gyanánt rendszerint a *tengereket* értjük. A közlekedés ezeken szabad és korlátlan lévén, a tengerek nem elválasztói, hanem összekapcsolói országoknak, világrészeknek. Nincs rajtuk határvonal és tulajdon-beosztás, közvetlen összeköttetésbe hozzák az egymástól mérhetetlen távolságra fekvő területeket, nem ismerve közbeeső vámvonalakat és egyéb akadályozó és elválasztó gátakat. Forgalmi tekintetben, egyéb előnyeiktől eltekintve, már csak ezért is sokkalta nagyobb az értéke a tengeri összeköttetéseknek a szárazföldiek felett.

Nos hát, ez az igazán szabad utvonalt: a tenger az az eszköz, a melyen mi a mi tarifapolitikánkat a külkereskedelemben is érvényesíthetjük, a nélkül, hogy tullepnők azokat a határokat, a melyek autonóm jogainkat befoglalják.

II.

Tarifapolitikai szempontból ítélve meg közlekedési eszközeinket, constatálhatjuk, hogy Magyarországnak *két tenger* van. Az egyik az *Adriai Tenger*, a másik a *Duna*. Mert a Duna — ismét a tarifapolitikai szempontot véve — teljesen bírja a tenger jellegét s viseli ennek ismérveit. Az 1856-ik évi párisi conventió ugyanis kimondotta, hogy a Duna *szabad folyam*, melyen mindenki szabadon közlekedhet, csakugy, mint a tengeren s melyen mindenki tetszése szerint érvényesítheti tarifapolitikáját, csakugy, mint a tengeren. A Duna tehát reánk nézve olyan utvonalt, melyen bármely országot meg lehet közelítenünk, épp ugy, mint Fiumén át.

Hogy ezt az utvonaltat mindeddig nem használtuk fel, előnyeit nem aknáztuk ki, annak kettős akadálya volt. Először a nemzeti hajózás szervezetlensége, másodsor a közlekedés technikai akadályai. Fentebb említettem, hogy ezek az akadályok mindkét tekintetben részben már is elhárultak, részben pedig rövid időn belül megszűnnek. Ezzel a ténynyel aztán

nagy változások történnek tarifapolitikánkban, még pedig két irányban: egyrészt a belföldi forgalomban, másrészt külkereskedelmünkben.

A belföldi forgalomban mindenekelőtt közlekedési eszközeink szervezetébe beleilleszkedik egy új tényező: a vízi út, mely eddig inkább passzív, sőt ellenséges szerepet játszott s ugyszólván elnyomó törekvéseink tárgya volt.

A dunai hajózás szervezése a vízi utat a belföldön tarifapolitikánk activ eszközévé avatja s részesévé teszi annak a hivatásnak és munkakörnek, melyet eddig vasutaink egyedül láttak el. Az a feladat tehát, mely vízi forgalmunkra hárul, nem új, hanem csak kiegészítést nyer általa s belföldi hajózásunk tekintetében nem is lehet egyébről szó, mint eddigi vasuti politikánk céljainak szolgálatáról. A magyar vasuti politika az utolsó évtizedben olyan eredményeket tud felmutatni, hogy ezen a téren valamely alapvető változtatásra nem kell gondolnunk, sőt épp azon kell buzgólkodnunk, hogy forgalmi eszközeink összessége az eddigi célokat szolgálja s belforgalmi politikánk összes szálai e célokban egyesüljenek. A hajózás hozzájárulása kétségkívül igen sok tekintetben egészíti ki, sőt completté teszi forgalmi politikánk testét s hatalmas eszközzel gyarapítja belföldi közlekedésünk szervezetét, a nélkül azonban, hogy ennek működési irányában lényegesebb változást idézne elő.

Egészen más helyzetet teremtett nemzeti folyamhajózásunk szervezése külforgalmi politikánkban. Megszerezte ugyanis nekünk tarifapolitikánkban a második tengert s ezzel hatalmunkba adott egy új olyan utvonalat, a mely alkalmas arra, hogy tarifapolitikánkat a külföldön is érvényesítsük. S ennek következtében ma már két olyan utvonallal kell számolnunk, a mely a nemzetközi forgalom tereihez vezető kapu gyanánt szerepel.

A világforgalom középpontjai felé vezető utak közül tudvalevőleg eddig egyetlen egy volt rendelkezésünkre: az Adriai tenger, illetőleg ennek egyedüli magyar kikötője: Fiume. Ez volt az az út, a melyen teljesen szabadon juthattunk a távoleső centrumokba és csak ennek az utvonálnak használata képesített bennünket arra, hogy önállóan is érvényesülhettünk a nemzetközi forgalomban. Mi sem természetesebb tehát, hogy ezt az egyedüli rendelkezésünkre álló eszközt minden lehető módon tökéletesítettük és fejlesztésére mindent elkövettünk. Állami háztartásunkban igen jelentős szerepe van Fiuménak és ez az immár fontos empórium igen nagy összegeket emészt fel Magyarország jövedelmeiből. Mindazt, a mit a tengeri forgalom emelésére áldozunk — milliókra menő összegekről van itt évenként szó — a fiumei kikötő építése, fenntartása és fejlesztése veszi igénybe s viszont maga a kikötő egyedüli útja a tengeren való kivitelünknek és behozatalunknak.

Ez a kizárólagosság most kényszerűleg meg fog változni, mert Fiume már nem képezi egyetlen kikötőnket, a minthogy az Adria már nem egyetlen tengerünk. Forgalmi rendszerünkbe, tarifapolitikánkba s ezzel együtt külkereskedelmi politikánkba bele kell illesztenünk Orsovát és azt a nagy-jelentőségű feladatot, mely az új világot révén reánk vár a maga nagy céljaival és hatalmas eszközeivel. Egyszóval előttünk áll tarifapolitikánk legújabb problémája: *Fiume vagy Orsova?*

III.

Az a kérdés, hogy miként osszuk meg forgalmi politikánk céljait, törekvéseit és eszközeit a két kikötő között. E kérdésre való felelet dönti el a két kikötő jövőjét s annál a kapcsolatnál fogva, mely a két kikötőt egész nemzeti gazdaságunkhoz fűzi, a felelet egyszersmind messze kiható jelentőségű gazdasági létünk jelenére és jövőjére nézve is.

Kétségtelen tehát, hogy igen fontos döntés előtt állunk. S ezért, mielőtt e döntést tényleg megtennők, mielőtt kimondanók azt a conclusiót, mely külkereskedelmi politikánknek jövőbeli irányait lesz megállapítandó, rendkívül ajánlatos, hogy számbavegyük a helyzet történeti és forgalmi fejlődését, állapotának, fejlődésképeességének és egyéb viszonyainak részleteit.

Mindenek előtt utalnunk kell a két emporiumnak szerepére, Magyarország jelenszázadbeli történetében. Újkori történetünk két legnagyobb szelleme ismerte fel legteljesebben és legigazabban azt, hogy Magyarország gazdasági jövőjének egyik főfeltétele a nemzetközi forgalommal való szabad és korlátlan érintkezés. A mikor a modern közlekedés és a gőz korszaka még csecsemőkorát élte, öntudatra ébredő nemzeti gazdaságunk életre keltette a külvilággal való szabad érintkezés szükségérzetét s azoknak szeméi, a kik a modern Magyarország alapjait a politikai, társadalmi és gazdasági téren egyaránt megvetették, ebben a tekintetben a vízi közlekedés hivatására irányultak. *Széchenyi* István és *Kossuth* Lajos, a nagyok korszakának legnagyobbjai, voltak azok, a kik e hivatást felismerték s a vízi közlekedés szervezését, illetőleg a nemzetközi forgalommal való kapcsolat létrehozását nagy programjukba belefoglalták.

Csakhogy az az ellenlábasság, mely a haza javaért való, egyértelműen korszakos munka módjaiban s a közös cél elérésére szolgáló eszközök kiválasztásában a két nagy embert általában és minden téren characterisálta, ennél a kérdésnél is mutatkozott, *Széchenyi* a maga practikus előrelátásával és kivált az akkori viszonyok bölcs mérlegelésével a Dunára vonatkozó törekvéseket forcírozta, míg az Adriai tengerrel való összeköttetés ügyét *Kossuth* tartotta napirenden, láng-

eszének prófétaihletével belelátva a magyar kikötő fényes jövőjébe. Azóta egy fél évszázad múlt el s e két nagy történelmi alak előrelátását a tények igazolták; mindkettőnek ideálja beteljesedett. A Lujza-út helyén kiépült fiumei vasutvonal s Fiume kikötője külkereskedelmi forgalmunknak egyik legfőbb ere s a Nyugattal való összeköttetésünk egyedüli önnálló kapcsa. A Dunán pedig már legközelebb befejezzük Trajánus tervét, Széchenyi ideálját és Baross Gábor örökét: milliók árán megnyitjuk az új világutat és e világút mentén elsőrendű emporiummá tesszük Orsovát.

E történelmi fejlődés alakulásaival együtt haladt a két emporium kibontakozásának gazdasági története is. Ha ugyanis azt kérdezzük, hogy miért fejlődött ki első sorban az a törekvés, mely felvirágoztatta Fiumét és miért részesült eddig a Duna — külkereskedelmi politikánk tekintetéből — csekélyebb figyelemben, akkor gazdasági fejlődésünk fokozatosan növekvő intensitásában találjuk meg a feleletet. Miután ugyanis kiviteli kereskedelmünkben még ma is, de kiváltképpen egy-két évtized előtt majdnem kizárólag, de legalább is túlnyomó részben nyerstermények szerepeltek, melyeknek fogyasztópiacjai Nyugateurópában vannak, külkereskedelmi politikánk is természetesen a Nyugat felé haladó útírányt favorizálta. Földrajzi fekvésénél és egyéb természeti viszonyainál fogva is Fiume alkalmasabb volt tehát e célnak betöltésére s kiviteli forgalmunk közvetítésére, — tarifapolitikánkban tehát szükségképpen Fiumét kellett fejlesztenünk. Így nőtt nagyra az adriaparti kikötő s lett külforgalmunk elsőrendű emporiumává.

Amióta azonban iparunk előrehaladó fejlődése nagyobb mérvet öltött s az iparcikkek kivitelének szükségességét megteremtette, a nemzetközi ipartevékenységben való hivatásunk a Kelettel való kereskedelmi összeköttetések gyarapítására utal bennünket. A múlt évtized eleje óta mind erősebben érezzük szükségét a Kelettel való forgalmi vonalaink szaporításának. Itt is a vasuti összeköttetések létesültek előbb, de az idők folyamán mindinkább előtérbe lépett második nemzetközi utvonalmunknak, a Dunának szerepe. Az a gyorsan haladó átalakulás, mely az intenzívebb gazdálkodás útján előre visz bennünket, fokozatosan erősebbé növelte azt a törekvést, mely a Duna szerepét érvényesíteni igyekezett s Magyarország már ebben az esztendőben betölti azt a kulturális kötelezettséget, melyet a dunai út szabaddátétele tekintetében Európa előtt magára vállalt.

Ily módon s ily történeti körülmények között származott a mai helyzet. Ha már most átmegyünk e helyzet megítélésére, akkor számba kell vennünk az egymással szembeállított két emporium viszonyait, előnyeit és hátrányait, úgy önállóan, mint az egymással való vonatkozásban.

A történeti fejlődés sorrendjét megtartva, előbb Fiumével kell foglalkoznunk. Fiume fekvése az Adriai tenger Quarnero nevű öblében, ha abszolút nem is mondható kedvezőnek, relative számítva, — például az osztrák-magyar monarchia, vagy akár az egész Adriai tenger összes kikötőit véve összehasonlításra, minden bizonynyal a legkedvezőbbek egyikének mondható. A Földközi tenger medenczéjének centrumához s az itt elvonuló úgynevezett indiai vonalhoz meglehetősen közel lévén, a legélénkebb nemzetközi forgalomtól éppenséggel nincsen félreeső posztóban. Másrészt az Adriai tenger a Földközi tenger nagyszámú öblei közül tudvalevőleg legmélyebben nyúlik bele az európai continens testébe, s így Fiume igen csekély távolságban van Középeurópához, s kivált ennek igen felében ahhoz a fontos vasúthálózatához, melynek gócpontjául Bécs, illetőleg Budapest tekinthető. Az a körülmény, hogy Fiume ily módon mindkét irányban közel esik a kulturállamok forgalmához és mozgalmaihoz, igen nagy jelentőségű a háttérben fekvő országra nézve, mely általa szabadon és könnyen érintkezhetik a kulturállamokkal. Itt kell még számba vennünk Fiume felett viszonyait, nagyszabású berendezéseit, pompásan kiépített kikötőjét, valamint azokat a nagyerejű közlekedési eszközöket, a melyek rendelkezésre állanak, különösen értve itt a gyorsan fejlődő és consolidáló magyar hajórajt.

Viszont azonban vannak a fiumei kikötőnek súlyos hátrányai is. Ezek között mindenekelőtt felemlítendő az, hogy Fiume semmilyen természetes forgalmi összefüggésben nincs az anyaországgal, mely őt táplálja. Az államvasutaknak budapest-zágráb-fiumei vonala az egyetlen összeköttetés, de ez is roppant hosszú és ezenfölül még kopár, terméketlen, hegyes vidéken vezet keresztül, a mi a vonalat és üzemét egyaránt nehézkessé és drágává teszi. Fiume közvetlen háttérét a Karszt képezi, mely hatalmas területtel választja el a kikötőt az országtól s csak nehezebbé teszi a két factornak együttműködését. Nagy súlylyal esik továbbá a mérlegben Fiume hátrányára az a körülmény, hogy a tengeri közlekedésnek nincs folytatása valamely vízi útban, hanem itt a forgalomnak az aránytalanul drágább vasútra föltétlenül át kell csapnia. A nyugoteurópai kikötőket (London, Havre, Bordeaux, Rotterdam, Hamburg, stb.) jórészt az tette nagygyá, hogy egy-egy folyó torkolatában fekszenek, a mi módot ad az olcsó tarifa előnyeinek nemcsak a nyílt tengeren való kihasználására, hanem ez olcsó, könnyű és mindenképen alkalmas forgalmi eszköznek a szárazföldön befelé való folytatólagos alkalmazására. Ez Fiumében teljesen hiányzik.

Áttérve most már Orsova helyzetének megítélésére, az előnyök sorában legelsőbb az azt megemlítenünk, a mit Fiume hátrányai közül utoljára hagytunk. Orsova az ország határán és a Dunának ama részén fekszik, a hol a folyam

már nemcsak tarifapolitikai szempontból, hanem a lefelé való irányban forgalom-technikai, azaz hajózási szempontból is határozottan tengeri jellegű. A szulinai Duna-torkolat szabályozása és a nemzetközi Duna-bizottság állandó működése biztosítékot nyújtanak az iránt, hogy a tengeri hajók, még az ezer tonnatartalmú gőzhajók is, a Vaskapuig feljöhessenek. A Vaskapu-szabályozásának befejezése pedig lehetővé teszi azt, hogy e tengeri hajók útjokat egész a magyar határig, Orsováig folytathassák s így ezen a részen is érintkezésbe hozhassák a tengeri forgalmat Magyarország belföldi közlekedési eszközeivel. S belföldi közlekedési eszközeink hálózataiban itt már nemcsak a vasutakkal kell számolnunk, hanem igenis teljes jelentőségében kell a mérleg serpenyőjére tennünk azt a roppant előnyt, hogy Orsován belül az országba s az országból, sőt az egész országon keresztül egész Közép-Európa szívéig folytatólagosan vezet egy hatalmas víziút, mely igen közel áll ahhoz, hogy megérdemelje a kulturfolyó nevet. Az Alduna tengerén Orsováig jövő forgalomnak, valamint a fordított irányban: az ország belsejéből az orsovai kikötő felé irányuló forgalomnak nem kell tehát a sokkal drágább vasutvonalakon haladnia, illetőleg ezekre átcsapnia, hanem úgy az Orsovát tápláló, valamint az Orsovából táplált belföldi forgalomnak rendelkezésére van egy víziút-hálózat, mely összegyűjti, illetőleg szétosztja a forgalmat mintegy 800.000 négyzetkilométernyi folyamterületről, mely terület már nagyságánál fogva is természetesen támaszkodhat a legkülönbözőbb termények változatosságára és legnagyobb bőségére.

Hogy az ilyen jellegű víziutaknak mily rendkívül nagy befolyása lehet egy-egy ország forgalmának alakulására, azt — eltekintve a Rajnától és a mégtávolabb eső példáktól, — igen könnyen megfigyelhetjük az Elbánál Csehországban. Ez a kicsiny, a Dunához hasonlíthatatlan folyócska egyrészt kedvező irányánál fogva, másrészt kitűnő erőszolgáltató-képességű háttérre támaszkodva, még azzal a rövidke uttal is, a mely Csehországban hajózható, oly intensív versenyt fejt ki a minden eszközzel és móddal favorisált Trieszt ellen, a melyet az osztrák tarifapolitika semmiképen sem tud ellensúlyozni. A természeti erők kedvező volta olyan hatalmas előnyt ad annak a kis víziútnak, hogy Csehország magas fejlődöttségű gazdasági viszonyaiban az elsőrendű factor szerepét sikerrel játszhatja.

A Dunának hasonló helyzetével szemben azonban számba kell vennünk azokat a körülményeket, melyek Orsova hátrányai gyanánt tudandók be. Mint éghajlatunk alatt az összes belvizek: télen a Duna is befagy s az év tekintélyes részében a forgalomra nézve nem létezik. Rendszerint 2½—3 hónapig szokott tartani ez a helyzet, a mi rendkívül súlyos

hátrány egy olyan útvonalra nézve, mely a világforgalomban számottevő szerepre van hivatva s a melynél a forgalom folytonossága és zavartalansága egyike a prosperálás jelentékenyebb feltételeinek.

A Duna a Fekete-tengerbe torkollik, mely egyrészt műveletlen, a forgalomra nézve úgyszólván jelentéktelen országoktól van körülvéve. Másrészt a nemzetközi kereskedelem mozgalmainak fővonalai rendkívül nagy távolságra esnek innen s csak a Bosporuson, a Dardanellákon és a Levantén át érhetők el, a mi idő és költség tekintetében egyaránt nagy áldozatokkal kapcsolatos összeköttetés.

S végül Orsova hátrányai közül ne feledjük el azt, hogy a Vaskapu megnyitása után az új útvonal használatáért némi díjakat kell majd fizetni, ami kétségkívül szintén csak akadály a forgalom szabadságának s így fejlődésének is.

Ime, ezek a két emporiumnak történeti fejlődését, főbb természeti és gazdasági viszonyait jellemző körülmények. Szükséges volt, hogy ezeket elmondjuk, mert az előttünk fekvő kérdés eldöntésénél mindezek kétségkívül befolyásolják és kell is, hogy befolyásolják ítéletünket.

IV.

Ismételten hangsúlyoztuk, hogy egész külkereskedelmi politikánk egyik legfontosabb problémáját kell megoldanunk, a mikor arról van szó, hogy milyen szerepet juttassunk Orsovának tarifapolitikánk feladataiban, céljaiban és teendőiben. Azt kell eldöntenünk, hogy miként oszszuk meg tengeri forgalmunkat a két kikötő között.

A megoldás nehéznek látszik; legalább nehéznek az igazságos megoldás. Pedig semmi esetre sem szabad igazságtalanságot tennünk, minthogy ezzel csak saját testünkön ütünk sebet.

Fiumétől nem lehet, nem szabad elvonnunk semmit sem — ez kétségtelen. Eddig egyedüli kikötőnk oly nehéz, oly derék küzdelmet folytat évtizedek óta és oly nagy szolgáltatokat tesz az országnak, hogy valóban megérdemli továbbra is legteljesebb mértékű támogatásunkat. Másrészt viszont itt van előttünk Orsova a maga kedvező helyzetével, nagy előnyeivel és kecsegtető kilátásaival. Ha milliók árán utat nyitunk itt a tenger felé, lehet-e, szabad-e kihasználatlanul hagynunk a kínáló új posztit? Nem, és pedig annál kevésbé, mert ha mi magunk nem használjuk ki, akkor kihasználja majd a nemzetközi concurrentia, a mely aztán nem ismer nemzeti tekinteteket s kizárólag csupán saját érdekeit fogja előtérbe tolni.

Ez a nehéz probléma áll előttünk s hogy igazságosan megoldhassuk, nyuljunk vissza distinctiónkkal a két kikötő-

tőnek fentebb előadott fejlődési genesisére s különböző természeti és gazdasági viszonyaira. A helyzetet gondosan vizsgálva, észrevehetjük, hogy a történeti fejlődés szorosan kapcsolatos volt nemzeti gazdaságunk előbbrejutásával, külső kiterjeszkedésével és intensívitásának gyarapodásával. A míg csak nyerstermékeink értékesítéséről volt szó, addig törekvéseinket abszorbeálta, mert igényeinket kielégítette a fiumei kikötő, erre haladván ebbeli külkereskedelmünk forgalmi irányai. A mióta azonban fokozatosan fellendül iparunk, mind nagyobb szükségét érezzük természetes fogyasztópiacainkkal: a keleti országokkal való összeköttetéseknek.

S mert a közgazdasági mozgalmak mindenkor folyamányai avagy kapcsolatai a kultúrának, vegyük figyelembe itt azt a kulturális hivatást is, melyet Európa keletén teljesíteni tartozunk. Az a kulturális hivatásunk, hogy közvetítő feladatot teljesítsünk Nyugot-Európa és Kelet-Európa között; a Nyugot táplál bennünket s mi viszont tápláljuk a Keletet. Nos tehát, nekünk ugyanez a hivatásos feladatunk a nemzetközi gazdaság és forgalom terén is, csak hogy itt a közvetítő feladat s ennek keretében a csereszerep is a közgazdaság törvényei szerint alakul. Vagyis a gyakorlat terére átvéve az elvet: Magyarország ellátó-piacza a Nyugatnak, míg viszont a Kelet a mi productiónk fogyasztója. S megfelelően a kulturális előrehaladottságának: természetesen Nyugatra nyersterményeinket exportáljuk, míg a Keleten iparcikkeinket kell elhelyeznünk.

Itt összehatalálkozik tehát a történeti fejlődés a kulturális hivatással s egymást fedezve, egyszersmind bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy egyaránt helyesen állapítottuk meg történeti fejlődésünknek és hivatásunknak szellemét. Hogy pedig a bizonyíték meggyőző ereje és súlya teljes és megdönthetetlen legyen, ugyanily irányban érvényesítik magukat a természeti viszonyok is a két kikötő földrajzi elhelyezésében és forgalmi körülményeiben.

Tehát a fejlődés folyamatát megfigyelve és a természeti viszonyok minden vonatkozását számba véve, kiemelkedik az a körülmény, hogy Fiume a Nyugattal való összeköttetésünknek s kiváltképen nyerstermény-kivitelünknek kapuja, míg a Duna a Kelet piaczeit fűzi hozzánk s ezeket valósággal praedestinálja iparkészítményeink fogyasztóiul.

Ime, a természetes alakulás kezünkbe adja a megoldás kulcsát.

V.

Tarifapolitikánknak a természetes és igazságos megoldás útját kell követnie, szigorúan ügyelve arra, hogy ne fejlőd-hessék ki a két kikötő között egymást emésztő rivalitás. Az Elbának és Triesztnek fentebb említett példája bizonyíték

arra, hogy az ilyen rivalitás milyen súlyos következményekkel járhat egy ország gazdasági actióiban. A magyar külkereskedelmi politika s hogy még egyszer hangsúlyozzuk: ennek legfőbb eszköze, a magyar tarifapolitika, tehát csakis az esetben teljesíti híven és okosan feladatát, ha irányaiban és intézkedéseiben keresztülviszi és szigorúan betartja az igazságos megosztást a két kikötő között. A két emporium nem egymással versengésben, hanem egymással egyetértésben, egymást kiegészítve lássa el élesen különálló feladatát a közös cél: az ország érdekében s maradjon meg mindegyik természetes és történeti hivatásának útján. Ez legyen elvünk a tarifapolitikában, annál is inkább, mert ennek az elvnek betartását javasolják még a gazdasági okok is.

Fiume maradjon meg a Nyugattal való forgalmunknak még mindig erősítendő és fejlesztendő kapuja. Itt nincs szükség semmilyen változtatásra, mert hiszen az új helyzet nem is befolyásolhatja a fiumei kikötőt, miután emez a Kelettel való forgalmat úgyis teljesen figyelmen kívül hagyta. Az új aldunai reláció tehát nem érinti Fiumét s nem is lesz akadály továbbfejlődésének útjában. Viszont azonban annál nagyobb hivatás és a teendőknek annál nagyobb tömege vár *Orsovára*. Az új kikötő megnyitja nekünk a Kelettel való szabad forgalom útját, melyet eddig ép az alkalmas összeköttetés és megfelelő forgalmi eszközök hiányában tarifapolitikánk teljesen elhanyagolt, illetőleg az érdekeink iránt való jóakaratról ismeretes Osztrák Lloydnek engedett át. Orsova kikötőjének megnyitásával és a dunai hajózás szervezésével ez a helyzet teljesen megváltozik s most már egyaránt megvan az okunk és módunk arra, hogy részt vegyünk a keleti forgalom közvetítésében, még pedig abban a nagy arányban, a mely belőle minket megillet. Orsovát a Kelet forgalmának elsőrendű emporiumává kell tennünk s innen kell forgalmi érdek-körünkbe, illetőleg hatalmi sphaéránkba vonni a reánk nézve új terrénumnak minél nagyobb részét. A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Társaságnak Orsován át kell belenyulnia nemcsak az Alsó-Duna, hanem a Boszporus-mellék és a Levante forgalmába s ezen az úton kell erélyes versenyt folytatnia az Osztrák Lloyddal. Innen kell megragadnunk a Kelet forgalmi felosztásában a mi nagy jussunkat s míg egyrészt erre felé kell irányítanunk iparkészítményeink exportját a természetes fogyasztópiacukra, másrészt erre felé kell terelnünk azt az óriás forgalom-mennyiséget, mely a nyugati államok felé halad s a melynek közvetítésére a magyar forgalmi eszközök hatalmas szervezete teljes joggal aspirálhat.

Az igazságos megosztás, a különjáró célok szétválasztása, a rivalitás kizárása s mindkét hatalmas eszköznek érvényre juttatása: csak ez lehet és ez kell is, hogy legyen a mi tarifapolitikánk álláspontja és irányadója *Fiume* és *Orsova* jövő

tevékenységének meghatározásában most és mindaddig, a míg a helyzet ilyen marad.

A felsorolt szempontoknak mellőzése avagy ellenkező megítélése a legnagyobb tévedés volna, mely esetleg egymás működésének megrontására vinné a két kikötőt s így nem hasznot hozna az országnak az új nemzetközi útvonal drága áron való megszerzésével, hanem még a jelenlegi egyoldalúan kedvező helyzetet is rosszra fordítaná. A két kikötő hivatásának, feladatának és működésének a helyes distinctió alapján való szigorú megosztása és elkülönítése viszont századokra szóló jelentőségű előrehaladás volna közgazdaságunk történetében.

Magyarország eddig csak egyik karjával nyult a világforgalomba. Ez a hatalmas kar Fiume volt. A másik erős kar az ölében nyugodott. Most kinyújtja e másik kart is: ez Orsova. Elérkeztünk így ahhoz az időponthoz, a mikor a külforgalom terén Magyarország mindkét karjával működik, tehát teljes erejét kifejti. Hogy ez az erő kifejtés minden irányban és minden tekintetben hasznos legyen, az a magyar tarifapolitika józanságának és tisztánlátásának hatalmában van. Ahogy e hatalommal élni tudunk, úgy látjuk eredményét.

SZALAI BÉLA.

HELYI ÉRDEKŰ VASUTAINK BAJAI S EZEK ORVOSLÁSA.¹⁾

A napi események újból fölszínre hozták helyi érdekű vasutaink dolgát, a melyről egy-két év óta annyi szó esett országgyűlésen és a sajtóban egyaránt.

Az események beigazolták, hogy tényleg van baj helyi érdekű vasutainknál; de hisz ez természetes, helyi érdekű vasuti törvényünk: az 1888. IV. t.-cikkkel módosított 1880. XXXI. t.-cikk immár 16 év óta áll érvényben; a mai gyorsan elő korbán ez elég idő arra, hogy a legjobb intézményt is a meghaladtak, elavultak sorsára juttassa s csak örömmel üdvözölhetjük kormányunk ama kijelentését, hogy e törvényt a mai viszonyoknak megfelelővel óhajtja pótolni.

S azt hiszem, kötelességet teljesítek akkor, midőn az előadás keretében megvilágítani iparkodom a bajokat s megjelölni törekszem orvoslásuk módját s ha egyebet nem is érek el, minden esetre legalább is alkalmat nyujtok vele, hogy az ide vágó kérdéseket minden célzatosság és szenvedélytől menten, e helyütt tisztán tudományos, szakszerű alapon meghányni — vetni lehessen.

Ámbár megvallom, nehéz a kritika álláspontja, az ellene szóló eredményekkel szemben, hisz helyi érdekű vasutaink hálozatának a fejlődése a maga nemében páratlan s hirtelenében el se lehet képzelni, milyen volna ez a fejlődés, ha a hangoztatott bajok útját nem állnák. — Pedig tagadhatatlan, hogy bajok vannak az engedélyezés, bajok a tervezés, az építés s az üzlet körül, a mely bajok közül egyiket-másikat orvosolni tán nem is olyan nehéz.

Vegyük őket sorjára.

Ki tagadhatná különösen hazánkban, hogy a vasutépítés kiválóan közérdekű ügy s ime túlnyomóan mégis magánvállalkozásként jelentkezik. — Lehet-e csodálni, ha így azután akárhány esetben a magánvállalkozás érdekei játszanak döntő szerepet s nem a közérdek?

Kérdem, volt-e már arra eset nálunk, hogy valamely vasut tervét minden érdekkörön kívül álló független ténye-

¹⁾ Felolvasott a »Magyar Közgazdasági Társaság« közlekedési szakosztályának 1896. évi márczius hó 5-én tartott ülésében.

zők megvizsgálták volna abból a szempontból, hogy vajjon a közérdeknek igazán az és olyan vasut felel-e meg, vajjon nem lehetne-e a bemutatottnál úgy önmagában, mint a főnforgó viszonyokhoz képest jobbat, megfelelőbbet létesíteni?

Nagyon örvendetes volna, ha sikerülne kimutatni, hogy a fölülvizsgálat nem csak nemleges irányban, nem csak arra terjeszkedett ki, hogy a vasuterv a meglévő szabályokkal ne ellenkezzék, vagy legföljebb, hogy az államvasutak vagy az általános forgalom-politika érdekeit ne sértse; de hogy vizsgálódása körébe vonta annak a tanulmányozását is, vajjon a tervezett vasut megfelel-e tényleg a helyi érdekeknek s nem volna-e jobb a tervezett helyett egyszerűbbet, pl. rendes vágányú helyett keskeny vágányút s ezek különböző fajai közül is az 1 m.-est, 75 cm.-est vagy 60 cm.-est alkalmazni: vagy hogy fölkeresi-e eléggé a meglévő forgalmi s jövedelmi forrásokat s nem kerüli-e el ezeket esetleg magánérdekek kedvéért? Ezeknek a megítélését tudtommal eddigelé a tervezőre bízták s az eredmény: akárhány vasutat érdemlő vidék megfosztása a vasuti összeköttetéstől s nyomorúságos, esetleg még az üzleti költségeket sem fedező vasut létesítése volt.

Az eredmények azt mutatják, hogy cselekvő irányú fölülvizsgálat ez ideig nálunk nem érvényesült. Még csak a megfelelő szervezetünk sincs meg hozzá.

A vasut létesítésénél közvetlenül érdekelt községek rendszerint örülnek, ha bármilyen vasutat kapnak; a hozzájárulásukkal a vasut létrejöveteléhez másodsorban áldozó megyéinket pedig erre senkise fogja alkalmasaknak hinni s pedig nemcsak azért, mivel bizony megyéinkben is sokszor, ha nem is a magán, de a particuláris érdekek vannak túlsúlyban, hanem azért is, mert a mi helyi érdekű vasutaink rendszerint túlterjeszkednek egy megye területén s itt már egyik megye érdeke a másikéval állhat szemben.

Az állam, — mint láttuk — ez irányban tevékenységet nem igen fejt ki; a pénzt adó intézetek pedig természetesen csak azt vizsgálják, hogy a kérdéses vasút mennyit ér nekik; módjuk sincs változtatni a fölajánlott vasuton, — egyrészt, mert rendszerint már teljesen előkészített állapotban kerül hozzájuk; másrészt, mivel valahogyan minden vasutat lehet finanszírozni s a pénzügyintézetnek csak arra szükség törekednie, hogy az üzlet a pénzügyintézetnek megfelelő áron legyen megköthető.

Persze egészen más volna a helyzet, ha az illető pénzügyintézet kényszerítve volna bizonyos föltételek főnforgása esetén bele menni az üzletbe, akkor majd iparkodnék, hogy az a vasuti terv, mely a fölajánlott módon a beléje fektetendő tőkét nem kamatoztatja kellőképp, úgy alakíttassék át, hogy pénzügyileg is lehetségessé váljon.

Ilyen kényszert gyakorolni csak az államhatalom lehet hivatta. Voltak már esetek hazánkban is, hogy egy jó üzlet elnyerése érdekében az illető pénzügyet elvállalta a vele kapcsolatos gyengébbet is s innen már csak egy lépés kell odáig, hogy *épen az üzleti szempontból gyengébb tervek keresztül-vihetése céljából ezeket a jobbakkal együtt egy kézbe kell juttatni, összpontosítani és pedig nemcsak a pénzbeszerzés, hanem a tervezés, építés és üzletben tartás tekintetében is.* Ez az eszme már kivitelre is talált, csak a belga »Société nationale des chemins des fer vicinaux« példájára utalok s valószínű, hogy hasonló rendszabály — a melyet különben a most folyó költségvetési vitában kormányunk már is kilátásba helyezett, — nálunk is hasonló eredményeket szülne.

Azt a pénzügyet, mely ekként úgy a jobb, mint a gyengébb vasutak létesítésére hivatta, ennél fogva az államhatalommal szoros kapcsolatban volna, már csak saját érdekei is arra utalnák, hogy az eléje kerülő vasutsterveket a lehető legczélszerűbben concipálja s ez irányban minden melléktinktettől mentes közege lehetne az államhatalomnak.

Mert azt bővebben hangsúlyoznom fölösleges, hogy ilyenmő, utóvégre is vállalkozással, koczkázattal járó üzleti ténykedésre maga az állami végrehajtó hatalom alkalmasnak nem mondható.

Elismerem, hogy azoknak a föltételeknek a megállapítása, a melyek mellett ily pénzügyet a följánlott üzletbe belemenni tartozik, képezi az Achilles-sarkát az egész dolognak. Messzire vezetne e föltételeket itt tárgyalnom, talán elég lesz utalnom arra a köztudomású tényre, hogy a kérdés már számos formában meg van oldva s így nálunk is lehet rá módot találni.

Az ilyen egységes nagy társulat megakadályozná a helyi érdekű vasutak építési tőkéjének a mostani viszonyok közt elkerülhetetlen szétforgácsolását is.

Hisz napról-napra tapasztaljuk, hogy nálunk igen sok esetben más a tulajdonképeni tervező, más az engedélyes, ismét más az építtető s más a financirozó s mindezek természetesen fáradozásuknak gyümölcsét óhajtják látni s vállalkozásuk koczkázatának a díját beszédni. Nálunk a három vasut, annyi társaság, sőt egy-egy összefüggő vonal két-három társaság kezében is van, ezeknek mind önálló költségeik voltak már a megalakuláskor s azóta is, a melyek természetesen aránytalanul kisebbek volnának, ha helyi érdekű vasutaink összesége egy erős társulat kezében volna.

Azokat pedig, kik az így előálló monopoliumtól irtóznak, legyen szabad emlékeztetnem, hogy e téren a verseny, a melyet pedig úgy szeretnek a kereslet s kínálat terén csalthatlan gyógyszerül hirdetni, mily eredményre vezet, azt a legvilágosabban a mi állapotaink mutatják.

Igaz, hogy a nálunk versenyző sok intézet helyi érdekű vasutaink hálózatát tán sohase remélt kiterjedésre emelte, nagy kérdés azonban, nincs-e igazuk azoknak, kik e fejlődés egészséges volta iránt kételyeket táplálnak, kik helyi érdekű vasutaink építési költségének magassága, jövedelmezőségük csekély volta miatt napról-napra hangosabb szemrehányásokat, panaszokat hallatnak?

Hisz a nyilvánosság előtt is többször szóba került, hogy például egyes porosz helyi érdekű vasutakat a nálunk szokásos építési költségnek ötödrészből is kiépítettek.

S a mi helyi érdekű vasutaink drágaságának nem utolsó oka épen a financirozó intézetek versenye.

Mivel minden vasutat meg lehet csinálni s csak az a kérdés, hogy hogyan, épen azért a pénzintézet, ha tőkét forgatni, erejét foglalkoztatni akarja, kénytelen belemenni úgyszólván minden felajánlott üzletbe, a mi mellett természetesen arra törekszik, hogy a kockázatot a maga részére lehetőleg csökkentse s azt mások vállaira hárítsa át. E célra nagyon könnyen fölhasználható a törzsrészcshénnytőke, a mely természetesen annál nagyobb, minél bővebben van megszabva az építési tőke.

Innen az a törekvés, hogy az építési tőke a tényleg szükségeset jóval meghaladó magasságban állapittassék meg; mert így a törzsrészcshénnytőke: a törvénytshabta 35⁰/₀-nál jóval nagyobb részét fogja képezni a tényleg felhasznált összegnek s a pénzintézet az építési tőkének aránylag kisebb részével megy bele a kockázatba.

Ez az építési tőke emelkedésének egyik — subjectivnek nevezhető oka.

De van elég tárgyilagos körülmény is, mely fölösleges módon ide vezet.

Ilyen, a mint azt a kereskedelmi miniszterünk idei költségvetésének előterjesztésekor szintén elismerte, az is, hogy az építési tőke megállapításánál követett pia fraud-t folytatták egyebütt is, helyi érdekűnek nevezve sok olyan vasutat, a melyek jelentősége ezt a fogalmat jóval túlhaladja. A helyi érdekű vasutáról szóló törvényünk 1. §-a ugyanis *helyi érdekű vasutaknak* azokat nevezi, »a melyeknek főcélja, hogy az *illető vidék* forgalmi és közgazdasági igényeinek megfeleljenek.«

Már most például lehet-e a pozsony-szombathely-csáktornyai, vagy a győr-veszprém-dombovári vasutakat, melyeknek átmeneti, transversalis jellegét és célját maga a miniszter hangsúlyozta, ilyen, tisztán helyi érdekűnek tekinteni?

Természetes, hogy ilyen 200 kilométernél is hosszabb vasutakat már nem lehet tisztán a helyi érdekeknek megfelelő, épen csak azokat kielégítő, azokhoz alkalmazkodó módon megépíteni, berendezni és kezelni.

Sőt van nekünk olyan helyi érdekűnek nevezett vasutunk is, a melyeknek egyetlen egy saját állomása sincs, úgy, hogy tisztán két meglévő vasut összeköttetésére szolgál s más mint átmenő forgalma egyáltalán nem is lehet. Ilyen a holicsgödingi vasut s ilyennek készül a baja-báttaszéki.

S ha vizsgáljuk az előmunkálati engedélyek sorozatát, az ilyen átmeneti vasutak túltengése lesz constatalható, a melyek mindenike nem is a maga forgalmából akar megélni, nem is arra állapítja számítását, hanem az útrövidítés folytán az államvasutak forgalmából akar részt, úgy, hogy maholnap nem a helyi érdekű vasutak gyűjtenék a forgalmat a fővonalakra, hanem a fővasutak földadata fokoztatnék le oda, hogy ne tegyenek egyebet, mint egyik átmeneti helyi érdekű vasuttól, a másikig vigyék a forgalmat.

Hogy ez mit jelent azután a szállítás gyorsaságára, a kocsik kihasználására, azt könnyű elképzelni.

Ilyen helyi érdekű vasutaknál aztán kicsiben ismétlődik a 70-es évek nagy vasutainak annyi port fölvert s annyit panasztolt különbözeti tarifa megszabása. Átmenő forgalmat kíván mindenik, az átmenő forgalomban aláveti magát az államvasutak díjszabás-megállapítási jogának, a miből szükség-szerűleg következik, hogy sokkal olcsóbban szállítja az árut az egész vonalán végig, mint vonalának egyik — talán arány-talanul kisebb — részén.

S hogy ezeket helyi érdekű vasutaknak fogadják el. annak a többi igazán helyi érdekű vasutra is káros hatása van,

Az ilyen vasutnak saját forgalma természet-szerűleg alárendelt fontosságú lesz, már csak azért is, mert a fővasúthoz csatlakozásánál a helyi érdekű vasut jelentékeny része, a meddig t. i. a szekér-verseny elhat, mindig a fővasut forgalmi körébe fog tartozni. A tapasztalás azt mutatja, hogy a szekér-verseny 15—20 kilométernyire még az államvasuttal, annak olcsó díjszabásaival is sikeresen veszi föl a harcot s annál inkább képes megállani a helyi érdekű vasutak drágább fuvardíjaival szemben. Minden helyi érdekű vasutas tudja, hogy a helyi érdekű vasutaknak a fővonalhoz csatlakozó része ezen 15—20 kilométer távolságig úgyszólván holt vonal, mely annál nagyobb lesz, minél kisebb szöget képez a fővasut s a helyi érdekű vasut iránya. Már most a helyi érdekű vasutnak ily holt vonalrésze annyi van, a hány helyütt csatlakozik a fővasúthoz, sőt ha átszeli a helyi érdekű vasutat a főpálya, úgy a metsző ponttól mindkét irányban jelentkezik a helyi érdekű vasuton ez a nem jövedelmező terület.

Az ilyen átmenő pálya tehát még később se adhatja föl az átmenő forgalom cultivalását, hisz ez képezi egyetlen jövedelmi forrását, saját forgalmát pedig — mint előadtuk — a főpálya vonja el jó részt.

Berendezkednie tehát az átmenő forgalom igényeihez

mérten kell. Hogy a fővonallal szemben egészségtelen versenyt ne támaszson, az ilyen átmenő pálya üzletének kezelése nem engedhető át neki magának, kénytelen a csatlakozó fővasut, nálunk természetesen többnyire az államvasutak kezelésébe menni. Ezzel vele jár az államvasuti szabványok elfogadása, az épületek, berendezési tárgyak, elszámolási rendszer, díjszabások, stb. tárgyában. Vagy a mi ezzel egyértelmű, vele jár a lemondás az egyszerű, tisztán a helyi szükségletekkel számoló, azokat kielégítő üzletkezelési rendszerről, s az eredmény: végtelen panaszok a helyi érdekű vasut drágasága, vonalközlekedésének ritka, lassú, czélszerűtlen volta miatt, elmaradása a még oly szerényen várt jóvedelemnek. Az elsőbbségi részvények aránytalanul csekély osztalékot hoznak, minek a pénzbeszerzésre van a sajnosan ismert hatása, a törzsrészvények pedig holt tőkének bizonyulnak, a mi viszont elhelyezésüket teszi igen nehézé és kérdésessé; drága közbenjárók közreműködését igénylővé; vagyis eljutunk a törvénytől való eltérés útján azokhoz az állapotokhoz, a melyek napjainkban itt is, ott is már-már válságos jelenségeket idéztek elő.

Mivel pedig sajna, nálunk az ilyen vasutak túlnyomók, világos, hogy a helyi érdekű vasutakkal szemben követendő elbánnak ezekhez kell alkalmazkodnia és ha szabványokat akarunk a helyi érdekű vasutak építésére és berendezésére nézve fölláttatni, azokat a túlnyomó többség igényeihez kell mérni, vagyis jóval túl kell haladniok a tisztán helyi érdekek kielégítésére szükséges igények határait. Világos azután, hogy ha ugyanezen szabványokat igazán helyi érdekű vonaloknál is alkalmazzuk, akkor olyan létesítményeket követelünk meg, a melyek az illető vidék helyi viszonyaiban igazolást nem nyernek, többet követelünk, mint a mire szükség van, többet, mint a mit hasznosítani, kamatoztatni bírna a vasut, s azzal, hogy elvont, minden egyes esetre illő, valójában tehát egyetlen különleges körülményeihez sem alkalmazkodó követelményeket állítunk fel, megfosztjuk a helyi érdekű vasutat attól, hogy a saját maga viszonyainak megfelelő, tehát épen neki való módon építtessék és rendeztessék be.

Hogy e tekintetben példákat idézzek, elég fölemlítenem, hogy hány helyi érdekű vasutunk van, a melyiken vonat-talalkozás se tényleg elő nem fordul, se a menetrendben fölvéve nincs s az állomások mégis valamennyien be vannak rendezve arra, hogy ott vonatok találkozhassanak.

Vannak vasutak, a hol az őrházakat kiadták magánfeleknek lakásul, mi fényes bizonyítéka a fölépítésüknél követett óvatosságnak; látunk mozdony-színeket csukva, víz-állomási berendezéseket használatlanul, raktárakat, gabona-színeket a legnagyobb forgalom idején is üresen, állat-rakodókat fölverve bozóttal, stb.

Igy válik azután érthetővé az a sokat hangoztatott

panasz, hogy az utóbbi időben épült helyi érdekű vasutaink létesítményei, a felépítmény kivételével, alig különböznek az első rangú vasutaktól.

Már pedig nem lehet helyes az, hogy helyi érdekű vasutaink, — a melyek közül akárhányan napjában csak egyetlen egy vonat, az is XII. osztályú géppel, az ismeretes piczi »kávépörkölővel« jár — alig különbözzenek a sűrű forgalmú, éjjel-nappal nehéz tehervonatú mozdonyokkal járt első rangú pályáktól.

Ugyan hogyan várható, hogy a helyi érdekű vasut gyenge forgalmából kifizetődhessék az aránytalan befektetés költsége?

S mindez hozzá még törvénytelen is. Az 1888:IV. t.-cz. 3. §-a kifejezetten megengedhetőknek mondja »az építést, fölszerelést s az üzletet illetőleg mindazon könnyítéseket és kedvezményeket, a melyek az üzlet biztonságát nem veszélyeztetik«.

A törvény világosan szól, az építés és fölszerelés meghatározásánál semmi más szempontnak nem szabad irányadónak lennie, ott egyesegyedül az üzlet biztonságát kell tekintetbe venni, csak annyit s csak úgy kell és szabad észszerűen megcsinálni, hogy a vonatok veszély nélkül közlekedhessenek, épen csakhogy a forgalom a vasuton megindulhasson. A mi ezentúl megyen, a kényelemnek, az egyöntetűségnek, a forgalom esetleg bekövetkezhető föllendülésének tekintetbe vételét a törvényhozó szándéka s a törvény betűi szerint is mind mellőzni kell.

Hisz azt, hogy mi, hol és mennyi berendezés szükséges és mi fölösleges, úgy is nagyon bajos előre meghatározni. Hány esetben bizonyult már minden idevágó számítás hiábavalónak; forgalom fejlődött ott, hol nem várták s elmaradt ott, a hol ugyancsak neki készülődtek.

Szinte hallani vélem az ellenvetést, hogy a szabványok megkövetelésében jó része a hadügyi kormánynak van s az állam létérdeke követeli meg, hogy a katonai szempontoknak eleget tegyenek a helyi érdekű vasutak is.

Nézetem szerint azonban a katonai követelmények kielégítése és különösen a helyi érdekű vasut terhére való kielégítése szintén ellenkezésben van a törvénnyel.

Nem tudom ugyanis, hogy e követelmények kielégítését hogyan lehetne a helyi érdekű vasutak vidékének forgalmi és közgazdasági igényei fogalma alá vonni, mint a melyeknek megfelelni tudvalevőleg a helyi érdekű vasutak törvényszerű főczélja.

S ha a katonai követelmények e fogalmak alá nem vonhatók, úgy áll az a tétel, hogy a katonai követelményeknek a helyi érdekű vasutakon való figyelembe vétele fogalmilag is, meg a törvény intentiói és szavai értelmében is helytelen.

Sőt alighanem figyelmen kívül maradtak e kérdések tárgyalásánál hazánk sajátos viszonyai.

Annyit hallottuk hangoztatni, hogy nálunk, különösen az alföldön, a helyi érdekű vasutak igen sok esetben a közutat helyettesítik, vele egy szempont alá vonandók, hogy e tételt itt bizvást kiinduló pontul vehetjük. Már pedig ki fog megyei vagy vicinális utat a katonai igények szerint építeni. Ott elvárják, hogy a katonai igények alkalmazkodjanak az út viszonyaihoz; már pedig ha a közvagyonból előállított közutaknál szabad háttérbe szorulniok a katonai igényeknek, úgy sokkal inkább van helye annak a helyi érdekű vasutaknál, a melyeket utóvégre is magánvállalkozás létesít s a melyeknél a tőke minden emelése a törlesztésére és kamatoztatására szükséges jövedelmet előteremteni hivatott díjtételek révén — jórészt tömegárúkat termelő országunkban fokozottabb mértékben sújtja a termelő közönséget.

Az sem tagadható, hogy a vasutaknak az illető vidék forgalmi és közgazdasági igényein túl menő hadi követelmények szerinti fölszerelése csak olyan hadi fölszerelés, mint akár a fegyverek, hadihajók beszerzése, erődítmények létesítése. Ezeket pedig senkinek sem jut eszébe a magánosok terhére beszerezni; hol az okszerűség: megkövetelni a helyi érdekű vasutak létesítőitől vasutjuk hadi fölszerelésének szolgáztatását, mikor minden más hadifölszerelés igen helyesen a hadügyi költségvetés terhére megyen?

Hiszen igaz, hogy *salus rei publicae suprema lex* s szükség esetén mindenki mindenét köteles föláldozni a hazaért, de a szükség esete ez idő szerint aligha forog fönn s nagy kérdés, fog-e valaha fönforogni? Nagyon bajos ugyanis elképzelni, hogy például a ruma-vrdniki szénvasuton, vagy hogy haza beszéljek, a nógrád-berzencze-szinóbányai keskenyáganyú gyárvidéki vasuton ez a szükség valaha beálljon. De hát a sablonok világát éljük; a közigazgatási bejárásoknál a katonai kiküldött egyszerűen leírja nyomtatott utasításából a minden vasutnál egyforma kikötést s hogy van-e annak értelme a főnforgó viszonyok között, vagy hogy miből fogja törleszteni a helyi érdekű vasut a hadi létesítmények költségét, miből fődözi föntartásukat, azért föjjön nem az akkor szereplő tervezők, nem is az engedélyes, se az építő vállalat feje, hisz ezek mind túladsanak a vasuton, hanem majdan a társaságé, meg a díjszabást fizető érdekeltségé.

De van a kérdésnek még egy másik oldala. Ezen a réven ugyanis Magyarország erős megkárosításával a kiegyezési törvény van megkerülve.

Mert ha áll az, hogy a helyi érdekű vasutakon megkívánt hadi létesítmények — mit tagadni nem igen lehet — a közös védelem eszközei, akkor a közös védelem ez eszközeinek beszerzésének költségeit a két állam a kiegyezési tör-

vénytől nagyon eltérő arányban viseli. Ugyanis a rendelkezésemre állott legújabb kimutatás szerint 1895. év október hó végével forgalomban volt helyi érdekű vasutak hossza Ausztriában és Magyarországon összesen 6468 km., ebből

Magyarországon	4736 km. = 73 ² / ₀
Ausztriában	1732 » = 26 ⁸ / ₀

Már most, ha föltételezzük, hogy mindkét államban egyforma követeléseket támaszt a hadügyi kormány a helyi érdekű vasutakkal szemben s a mint valószínű, Ausztriában e révén nem terheli meg jobban a helyi érdekű vasutakat, mint nálunk s így kilométerenkint e czímen körülbelül egyenlő egységösszeget vehetünk föl itt is, ott is, akkor világos, hogy a monarchiában létező helyi érdekű vasutak katonai létesítményeire áldozott

Magyarország	73 ² / ₀ -ot,
Ausztria	26 ⁸ / ₀ -ot.

holott a kiegyezési törvény értelmében épen fordított arányban kellene a két államnak a közös védelem költségeit viselnie.

A most meginduló kiegyezési tárgyalások s helyi érdekű vasuti törvényünk kilátásba helyezett revisiója soha vissza nem térő alkalmat nyújtanak a hazánkat ért e sérelemnek elkerülésére s nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy e kérdés helyes megoldása égető szükség.

A megoldás pedig önmagában adva van. Ezek a létesítmények, mint a közös védelem eszközei minden kétségen felül a hadügyi költségvetés terhére állítandók elő.

A kik a miatt aggódnának, hogy ez esetben a helyi érdekű vasutak létesítésének súlypontja áthelyeztetik a hadügyminiszterium s a delegatiók ügykörébe s így a helyi érdekű vasutak létesítése kiesik a magyar kormány föltétlen rendelkezése alól, azokat legyen szabad emlékeztetnem arra, hogy a kellő formát ennek az elhárítására megtalálni nem nehéz. Egyik módja például az volna, hogy a mint az országgyűlés évente bizonyos átalányösszeget, ez idő szerint 405.000 forintot, szavaz meg a helyi érdekű vasutak segélyezésére, ép úgy fölvehető a hadügyi költségvetésbe is egy átalányösszeg a helyi érdekű vasutak — vagy általában a vasutak — hadi létesítményeire, melyből a hadügyminiszter az általa megkívánt létesítményekre szükséges összeget esetleg évjáradékként az engedélyezés sorrendjében utalványozná.

Igy nemcsak a helyi érdekű vasutaknál, de a fővasutaknál is elkerülhető volna az országnak e czímen aránytalan megterhelése. Mert hogy ez a fővonaloknál is megvolt, azt világosan mutatja »az általános állami szempontok«-kal megokolt vasutépitkezések egyszerű összeállítása is.

Igy például:

a hatvan-miskolcz-przemysli II-ik vágány	481 km.
a munkács-stryji vasutvonal	170 »
a mármarosziget-stanislaui vasutvonal	178 »
összesen	829 km.

ebből

Magyarországon	517 km. = 62 ⁴ / ₁₀ %
Ausztriában	338 » = 37 ⁶ / ₁₀ %

Azok a nagyszámú milliók, a melyekkel Magyarország e réven megkárosult, a jelen állapot tarthatatlanságának legkésebben szóló bizonyítványai.

Ha a hadügyi költségvetés terhére fognak a katonai létesítmények és föntartások költségei menni, nagyon valószínű, hogy kétszer is fontolóra veszi a hadügyi kormány, mit követeljen meg e czímen az egyes helyi érdekű vasutaknál s a chablon alighanem sokszor háttérbe fog szorulni s a helyi érdekű vasutak építési s föntartási számlája súlyos tehertől szabadul.

De ha ez egy s más okból kivihetetlen lenne, annyit minden esetre meg kell követelni a katonaságtól is, hogy alkalmazkodjék igényeivel a helyi érdekű vasutak viszonyaihoz s a mint fölmentették a helyi érdekű vasutakat a posta meg az állami rendszet, vámkezelés, stb. céljaira szolgáló, mindennap használt intézmények létesítésétől, ép úgy elvileg föl kell menteni a katonai berendezésektől, a melyek a legritkább esetben kerülnek alkalmazásra s ha már létesítenek is ilyeneket, akkor a valószínű szükség s ne az általános chablon szerint járjanak el.

A chablonok káros hatását majdnem minden újabb helyi érdekű vasutunknál a kormány maga bevallja, a midőn akárhányszor jelenti, hogy az építési tőke fölemelését a m. kir. államvasutak újabb szabványai is szükségessé teszik.

Vagy a mikor, — mint legujabban Lukács miniszter a segesvár-szent-ágotai helyi érdekű vasut tárgyalásakor — az országgyűlés előtt kijelenté, hogy a vasut azért épülhet ki például kilométerenkint 12.500 forintból, mert nem a m. kir. államvasutak fogják kezelni s így sok olyan berendezés takarítható meg, a mit az állami kezelés okvetetlenül megkívánna.

Módot kell tehát keresni a szabványok hátrányainak elkerülésére, mert azokkal tényleg nem sokra megyünk.

Mindenki be fogja látni, hogy a helyi érdekű vasutaknak, ha fogalmuknak s céljuknak meg akarnak felelni, alkalmazkodniok kell nemcsak a talajhoz, a melyen vonulnak, nemcsak a rajtuk várható forgalom nagyságához, hanem minden tényezőhöz, melyből a forgalmát alakul, más képe kell, hogy

legyen a mezőgazdasági vidéken vonuló, más a gyártelepeket összekötő vasutaknak; más berendezés kell a túlnyomólag személyforgalmat ellátó vasuton; más ott, a hol a teherforgalom dominál; másként kell berendezni az állomásokat a cultivált erdélyi szász és dunántúli gazdag vidékeken s másként a fölvidék szegény lakóinál; más a czélszerű berendezés, ha az áruforgalom egyenletes az év minden szakában s ismét más, ha egyes rövid időszakokra torlódik össze; nem jó az a szabvány, mellynél az árúknak az állomásra fuvarozása van figyelembe véve ott, a hol iparvágányon bonyolódik le a forgalom legnagyobb része, stb., úgy, hogy alig található két helyzet, mely tökéletesen egybevág s ha szabványokra vonjuk, Procrustes ágyát elevenítjük fel.

Mi az oka mégis annak, hogy a szabványok annyira befészkelődtek?

Nem utolsó oka ennek, úgy vélem, a felügyeleti hatóságok túlterheltsége.

Nálunk nincs még külön választva a fejlődés állapotában most lévő helyi érdekű vasutak ügye a már jó részt megállapodott fővasutakétól a miniszteriumban, a mint például azt a szomszéd Ausztriában látjuk. Pedig amannak alig egy harmadrész annyi helyi érdekű vasutja van, mint nekünk, s mégis szükségesnek látták nemcsak a volt kereskedelmi miniszteriumban külön, tisztán a helyi érdekű vasutak ügyével foglalkozó osztályt állítani föl, hanem az államvasutak igazgatóságánál is.

Ugyancsak ilyen helyi érdekű vasuthivatalok vannak az egyes korona-tartományokban: Stayerországban, Alsó-Ausztriában, Gácsországban, Csehországban is.

E hivatalokban van alkalmuk a szakembereknek nemcsak kiképződni; de érvényesülni is.

A napi tennivalók tömege nem vonja el őket az alkotástól s nemcsak a lehetőség van nekik megadva ujitások tanulmányozására, de ki lévén ragadva a magánérdekek hullámszásából, munkaadóik esetleges érdekei által nem korlátolva szolgálhatják a haladás ügyét. S a ki figyelemmel kíséri a helyi érdekű vasutak ügyének föllendülését oda át tavaly óta, a mikor e hivatalok életbeléptek, lehetetlen el nem ismernie, hogy e szervezetek föllállítása meghozta a várt eredményeket, eddigelé szokatlan fölpezsdülés és pedig nem a vállalkozók tolongása, hanem komoly tudományos alapon elinduló s úgy látszik, minden ízében kifogástalan tevékenység foglal tért s igényszik pótolni a mulasztottakat.

Nálunk hová jutna a miniszterium műszaki osztálya, az egyetlen forum, mely ez ügyekkel hivatásból s nem üzletszerűleg foglalkozik, ha minden egyes esetben a részletekig menő tanulmányokat kellene megejteni.

A kár azonban, mely ezen a réven nemzetgazdaságunkat

éri, oly tetemes, hogy annak elhárítására egy külön helyi érdekű vasuti osztály létesítését a főfelügyeleti hatóságnál s legalább is az immár 60-nál több vasutat kezelő államvasutaknál minden gondolkozó előtt elkerülhetlenné fog föltüntetni.

A mai ügybeosztás mellett, mikor a fővasutakkal foglalkozók intézik egyuttal a helyi érdekű vasutak ügyeit is, elkerülhetetlen a viszonyokból természetsszerűleg folyó az a helyzet, hogy a helyi érdekű vasutak ügyei a fővasutakéval egyenlő vagy legalább is egymást nagyon megközelítő szempontok alá kerülnek. Az együttes igazgatás okvetlen maga után vonja az általánosítást, a szabványozást. De ha külön helyi érdekű vasuti osztályok felállításával a helyi érdekű vasuti ügyek külön csakis velük foglalkozó, tisztán az ő érdekében működő organumot nyernek, okvetlenül az egyenkint megítélés — individualisálás — s ezzel a várt kedvezőbb fejlődés fogná a mostani szabványgazdálkodást fölvaltani.

A szabványok teszik elláthatóvá nálunk az ügyek tömegét, de a szabványok mentik föl a helyi érdekű vasutak tracirozóit a tüzetesebb tanulmányozástól is, megkötve a haladás útját, nemcsak az egyiptomi festészet és szobrászat sorsával fenyegetik az ügyet, de az ugynevezett tuczat-munka elhatalmasodásának is közvetlen okozói.

Ezért szeretik a vállalkozók is. S ha az ember egyes helyi érdekű vasuti terveket a helyszinén tanulmányoz, a legfölsílegesebb, de egészen szabványszerű dolgokat talál, s az eredmény újból csak a vasut építési tőkéjének szükségtelen és aránytalan megterhelése.

A nagy verseny s az az eljárás, hogy a vasút tervezője s megépítője nem marad meg a vasútjánál, szüli a föntebb említett tuczat-munkát, hisz a következmények a tervezőt nem terhelik.

Ha egy és ugyanazon intézet terveztetné, építtetné, financirozná és kezelné a vasutat, majd lenne gondja rá, hogy az ne legyen vásári árú, hisz a következményeket ő siratná.

De a vasutak mai továbbadása s a pénz nélkül, tisztán az összes részvények átengedéseért építő fővállalkozási rendszer élénken emlékeztet a 70-es évek Stroussberg dr.-jára s ne kápráztassuk el magunkat a h. é. vasutak hálózatának váratlan növekedésével, hisz Stroussberg dr. is számos vasutat épített. — Nagyon félő, hogy hasonló eljárás hasonló eredményeket fog szülni, a melyek megelőzésére ugyancsak gondjuk lehetne azoknak, a kiket illet.

A h. é. vasutaknak egy kézben összpontosítása e veszélyek elhárítására is alkalmas módszernek ígérkezik s véget vetvén az ellenőrizhetetlen fővállalkozásoknak a helyi érdekű vasutak létesítésénél is érvényesíthetővé tenné akár az árlejtési, akár az önkezelési rendszert.

Az egységes nagy társulat az építési költségek szigorú elszámolására kellő biztosítékot nyújthatna s vele szemben az állam csakúgy, mint pl. a volt szab. osztrák-magyar államvasút-társasággal szemben a tényleg fölhasznált és könnyvszerűleg igazolt építési tőke alapján állhatna viszonyba.

Az egységes nagy társulathoz már szervezeténél fogva is a magán érdekek és a magán kedvezések kevésbé férhetnek hozzá, vele szemben bizalmatlanságnak helye nem igen lesz az érdekeltek részéről sem s ennél fogva várható, hogy befolyásos közbenjárók nélkül is rendelkezésére bocsátják az érdekeltek a szükséges hozzájárulásokat.

Különösen ha nem lesz módjában egyeseknek ezt az áldozatot másokra hárítani, a gesztenyét másokkal kikapartatni.

Hisz valósággal fölháborító, milyen cynismussal vonakodnak sokan a közjó s a saját maguk érdekében álló e célra ideiglenes áldozattal közreműködni, illetve mennyire iparkodnak az előnyöket mások rovására szerezni meg. — Magam tudok esetet, hol a tervezett helyi érdekű vasút egy több ezer holdas uradalmat vont bele a közforgalomba s a tulajdonos nemcsak hogy egy krajczár készpénzt sem áldozott a vasútra, hanem tőle telhetőleg iparkodott megakadályozni a létesülését, mert úgymond: zavarja a vadjait.

A mint az árvíz-védelemnél tudott az államhatalom az ilyenek elkerülésére a kényszer-társulás útján ellenszert találni, a mint ugyanez úton tudta a kis iparosokat saját érdekeik gondozására szorítani, úgy előbb-utóbb a helyi érdekű vasúti hozzájárulásokra is kell megfelelő eszközökről gondoskodnia. — De még előbb ez eszköz alkalmazására megfelelő organum létesítése is szükséges, mert nem hiszem, hogy a helyi érdekű vasutak létesítésének mai nap szokásos módjánál bárki is célszerűnek vélné, hogy ily kényszer-eszköz a mai h. é. vasút-létesítők rendelkezésére bocsáttassék. — Még a hozzájárulás kulcsát se nehéz megtalálni s jó kézben bizalmat keltő módon kezelve, nemcsak az építő tőke könnyebb és ennél fogva olcsóbb beszerzésére, csökkentésére vezethetne, hanem egyúttal arra is, hogy a közvetlenül érdekeltek nemcsak elméletben — mint ma legtöbb helyütt — hanem tényleg is részesedvén a vasút jövedelmében, érdeklődésük a vasút ügyei iránt fokozódni fog, jövedelmének szaporítására élénken fognak törekedni, fölös kiadásokat iparkodnak elhárítani s mindez helyi érdekű vasútaink ügyére valósággal új életre keltő hatású lehetne.

Az egységes s az államhatalommal szoros kapcsolatban álló társulat hitele is egészen más lenne, mint a mostani apró cseprő vállalkozóké, a pénzbeszerzésnél most előforduló roppant árfolyam-veszteségek előreláthatólag lényegesen csökkennének.

Hiszen az elsőbbségek eddig szokásos 75⁰/₀-os árfolyama

egyértelmű az építési tőke mintegy negyedrészenek pénzbeszerzési célokra áldozásával.

Az ilyen társaságban meg lehetne bízni, hogy az egyes esetekben meg fogja találni a megoldás legkedvezőbb módját; nem fogja vállalkozói érdekét tekinteni egyedüli zsinór-mértékének, hisz szervezete önként érthetőleg lehetetlenné kell hogy tegyen minden ilyen velleitást, az egész intézménynek közgazdasági célzatúnak s e célzatot szervezetében s jellemben is kitüntetőnek kellvén lennie; meg lehetne bízni benne, hogy a megfelelő munkaerőket nemcsak megszerezni és fejleszteni, hanem kiképezni is tudja s hogy ez úton a haladást biztosítani, a szabványokat fölöslegessé tenni a h. é. vasutak ügyét minden megkötöttségtől megszabadítani lesz képes.

S erre nálunk nagy szükség van. Ki ne tudná pl. hogy a 60 cm.-es vágány nálunk még mindig nem tudott utattörni magának, pedig a maga helyen való használhatósága ma már minden kétségen fölül áll; s hogy különösen az által, hogy a szállítható vasutak e vágányszélességhez a legkönnyebben csatlakozhatnak s így úgyszólván minden szállítást vasúton végezhetővé tesznek közvetlenül a termelés helyétől egész a fogyasztás színhelyéig; ez a vágányszélesség a helyi érdekű vasutak ideáljának tekinthető. Ámde nálunk az a véletlen, hogy a boszniai hadjárat alatt éppen 76 cm.-es anyagszállító vasút alkatrészeit kapták meg ócskán katonáink a boszniai utánszállításokhoz, ma e vakeset következményeihez lánczolja összes keskeny vágányú vasútainkat. Pedig, hogy a 60 cm.-es vágány katonai célokra is mily szolgálatot képes tenni, azt minden érdeklődő megtudhatja a porosz vasúti dandárnak a legutóbbi hadgyakorlatokon vele elért sikereiből. S ha semmi más nem követelné meg e vágányszélesség megengedését, ha se az építési költségek csökkenése, se a hasonlíthatatlanul olcsóbb üzletkezelés, se a csatlakozások végtelen könnyítése nem javallaná e vágányszélességet, még akkor is ugyanaz az érv, a melylyel a katonaság a 76 cm. vágányszélességet erőlteti: az egyöntetűség, ugyan az követeli meg a 60 cm. alkalmazását. Mert ha célszerű és szükséges, hogy a háborúban működő csapatok egyöntetűen legyenek felszerelve szállító eszközök dolgában is, úgy szükséges ez nemcsak a monarchia csapatainak keretén belül, hanem szükséges azok között a szövetségesek között is, a kik háborúban együtt működni hivatvák, már pedig tudvalevőleg a német hadsereg tábori vasutjokul a 76 cm.-esnél természetsszerűleg könnyebb, simulékonyabb, kiterjedtebb alkalmazásra képes 60 cm.-es vágányt fogadta el.

S a mint az 1 m.-es typus mellett a 76 cm.-es, s majdan a régi 60 cm.-es bizonyult újra életképesnek, ki tudja, miféle újítást fognak még e téren a folyton előre törő technikusok fölmutatni, s minek megkötni a haladást, minek lehetetlenné

tenni a kísérletet, a tapasztalást, a mely tudvalevőleg a legjobb tanító.

Az építési költségeknek lényeges apasztása volna elérhető a 60 cm.-es vágányszélességgel s sok olyan vasut, a mely ma, vagy egyáltalán kivihetetlen, vagy sanyúlódónek ígérkezik, igen jól boldogulhatna vele s az illető vidék kapcsolatba volna hozható a vasuti hálózattal, a mely nélkül nem lehet ma már semmi téren se kibírni a világforgalomba vont vidékek versenyét, a mely nélkül nincs haladás, nincs élet.

Helyi érdekű vasutaink drágaságának s bajainak nem utolsó forrása az, hogy jórészt kénytelenek az államvasutakkal egy tából enni a cseresznyét.

Itt van mindjárt a csatlakozó állomások kérdése. Azt hiszem, senki se fogja tagadni, hogy ha valamelyik államvasuti pályaudvar forgalma annyira megnő, hogy az addigi berendezések teljességgel nem elegendők, ha a szállítások olyan tömege jelentkezik, a minőre azelőtt nem is számítottak, akkor az államvasut mindenesetre csak örömmel fogja a forgalom föllendülését üdvözölni s törekedni fog a forgalom igényeit kielégíteni. Nem hiszem, hogy eszébe jutna a felektől megkövetelni, hogy ők létesítsék a szükséges raktárakat, se nem fogja kívánni, hogy a megszorodott kocsiforgalom kívánta vágányokat a közönség állítsa elő, a megszorodott munkamennyiség legyőzésére szükséges irodahelyiségeket, a hivatalnoki lakásokat mind nem a szállítók létesítik, sőt ellenkezőleg, a nagy mennyiségeket szállítók refectáriában, fekbérmentességben, esetleg szabadjegyben és sok mindenféle egyéb kedvezményben és dédelgetésben részesülnek; de ha azt a forgalmat nem a spediteur, hanem az érdekeltség filléreiből épült helyi érdekű vasut hozza, akkor mindezek a szempontok figyelmen kívül maradnak.

Pedig a h. é. vasut nem rontja a hozzájáró utat, nem foglalja el a raktárakat, nem veszi igénybe az árúkat fölvevő s kiadó személyzetet, nem kívánja meg, hogy az ő számára az egész nap rendelkezésre álljanak; készen waggonba rakva, leolmozva, elszámolva hozza az árút a napnak bizonyos előre meghatározott óráiban s nem követeli, hogy a nappali hivatalos órákon belül végezzenek vele. A köszönet mindezt az, hogy a helyi érdekű vasut hozta forgalom ellátására szükséges összes berendezéseket a helyi érdekű vasutnak kell beszereznie.

De nemcsak ebben nyilvánul nálunk a h. é. vasutak »támogatása«. Eltekintve pl. a postahozzájárulástól, a melynek fejében a h. é. v. akárhány esetben 90 éven át többet köteles a postakocsik szállításáért az üzletet kezelő m. kir. államvasutaknak fizetni, mint a mennyit a h. é. vasut a posta szállításáért 50 éven át úgy kap, hogy azonfölül a megfelelő tőke összegével fölértő törzsrészcvényeket ad át; nem csekély oka a

h. é. vasutak gyöngé jövedelmezőségének a forgalmi eszközök dolga. A h. é. vasut készpénzen megveszi tudvalevőleg a m. á. v.-tól a forgalmi eszközöket, igaz, oly áron, a milyenen a h. é. v. maga tán nem tudná beszerezni, de a minőt a m. á. v. se kapna értük, s kap is a h. é. v. személykocsikat, hogy milyeneket, arról a h. é. vasutakon utazók beszéljenek, teherkocsikat pedig akkor, a mikor nincs rájuk szükség, mikor pedig forgalom volna, akkor nincs kocsi. Ilyenkor a m. á. v. nagyon szent, t. i. maga felé hajlik a keze, s a mint természetes is, első sorban a saját szükségletét fedezi; a h. é. v. csak utolsó sorban jó.

A h. é. v. rövid távolságainál sokkal nagyobb a veszély, hogy a szállító inkább szekéren fuvaroz be a m. á. v. állomására, hol — a hogy nagyon hamar megtanulja — mindig előbb kap kocsit, mint a h. é. vasuton, sem mint hetekig hevertesse a h. é. v. állomásán jóformán őrizetlenül sokszor egész évi fáradozásainak eredményét. Tudtommal az üzletkezelési szerződésekben a m. á. v.-nak az a kötelezettsége, hogy az eladott forgalmi eszközöket rendelkezésre bocsássa, sehol sincs az ő tetszésére bízva, s igazán érdekes volna megtudni, hogy a h. é. v.-ra így háramló kár megtérítése perelés esetén kit illetne?

Pedig még ezek az üzletkezelési szerződések se felelnek meg egészen a h. é. v.-ról szóló 1880: XXXI. t.-cz.-nek, a mely 4. §-ában azt mondja, hogy: »a magyar állam tulajdonát képező vasutak kötelesek kívánatra a vidéki vasutak üzletét a tényleges költségek megtérítése mellett teljesíteni« s lám a m. á. v. többet szed be sok h. é. v.-tól, mint a mibe neki kerül. Igaz, hogy ebbeli igényével az üzletkezelési szerződésre támaszkodik; de kérdés, hogy ha eltekintünk is attól, hogy a nem magánjogi törvény érvényét magánszerződéssel kizárni nem lehet, megegyezik-e ez az eljárás a h. é. v.-ak támogatásának fogalmával?

Ezt a támogatást különben az üzletkezelési szerződések egyébként is furcsa színben tüntetik föl. Mig az államvasutak akárhány czikket a saját maguk forgalmi eszközeivel, kocsiját 1—1 km.-re 8—9 krért is elviszik és pedig díjszabásszerűleg, vagyis akármelyik félnek, addig a h. é. v.-on szállításra kerülő küldeményeket a h. é. v. építette pályán, a h. é. v. vásárolta forgalmi eszközökkel kocsiját 1—1 km.-re 10 krért szállítják. A minek persze elmaradhatlan következménye, hogy mivel a m. á. v. már a h. é. v.-tól többet szed, mint a maga vonalán a felektől, s a h. é. v.-nak is csak kell élnie, a h. é. v. mindig jóval drágább lesz a m. á. v.-nál, forgalma nem fejlődhetik, új forgalmi források, ha csak lehet, inkább a m. á. v. mentére húzódnak, s az üzletkezelési szerződéssel megkötött h. é. v. ölbe tett kezekkel nézhet utánuk. Hogy az úgynevezett kezelési illetékkal, mely a h. é. v.-ak rövid vonalán a

díjtételeknek gyakran legnagyobb részét teszi s a mely úgy a helyi érdekű vasuti, mint a m. á. v. vonalakon külön-külön számíttatik, valóságos sorompó van a h. é. v. forgalma elé állítva, azt minden tüzetesebb fejtegetés nélkül beláthatni.

Ezek az üzletkezelési szerződések az okai annak a helyzetnek is, hogy míg minden üzletnél, s így a saját kezelésben álló vasutaknál is a forgalom szaporodása esetén az egységre visszaszámolt üzleti költség csökken, addig az a h. é. vasutaknál változatlanul marad, akár sokat szállít, akár keveset, az egy kocsi és egy km.-re, a m. á. v.-nak fizetendő, úgynevezett önköltségi tétel mindig ugyanaz marad.

S épen azért a h. é. v. nem mondhatja, hogy — Isten neki — ha már megyen az a vonat, vajjon visz-e egy kocsival többet vagy se, az nem különbség; viszem hát ezt vagy amaszt a cikket, a mely különben a rendes szállítási díjat nem bírja ki oly áron, hogy épen csak lehetővé teszem a szállítást.

Ezt a h. é. v. nem mondhatja; mert neki az a kocsi igen is különbség, a h. é. v. köteles lévén minden q. és minden km.-re ugyanannyit keményen fizetni.

S mindamellett, hogy a magy. kir. államvasut a helyi érdekű vasutakon így megveszi jól az üzletkezelés költségeit, még se csinál valami jó üzletet vele. A magy. kir. államvasutnak magának is sokba van. De hát ebben is a rendszer és a chablonok hibásak. Mennyit kell dolgoznia egy m. kir. államvasuti alkalmazottnak, míg megállapítja helyesen és hitelesen, pl. egy-egy láda súlyát, díjszabási osztályát, az egy q.-ra ennek alapján eső díjtételt s az eredmény a legtöbb helyi érdekű vasuton az, hogy a szállítási díj egyenlő a legcsekélyebbel, 21 krral. De azért neki az egész procedurat végig kell csinálni s szépen megörökiteni. Még a gyors- és teherárúkat is szigorúan meg kell különböztetnie, noha egy és ugyanaz a vonat viszi mind a kettőt, nem lévén a helyi érdekű vasuton más, mint vegyes vonat, az is csak egy vagy kettő egy-egy irányban.

Ha ezek a vonatok elmentek, akkor a vasutasnak több, igazán vasuti tennivalója nincs, sőt nem is olyan régen volt nekünk olyan helyi érdekű vasutunk is, a melyen hetenkint csak háromszor volt vonat. Ugyan miért fizette ott a személyzetet a magyar államvasut, vagy közvetve a helyi érdekű vasut, a mely a magyar államvasut költségeit megtéríteni tartozik?

Ez mind csak annak a következménye, hogy a fővasutakon az ilyen berendezkedés szükséges lévén, a helyi érdekű vasutakra minden további megfontolás nélkül ráhuzzák a fővasut rendszerét.

A mint pl. a személyvonatok indításánál még mindig olyan előkészületeket tesznek vasutaink, mintha a félvilágot

kellene sarkaiból kiemelni; fűtyülnek, harangoznak, kiabálnak, trombitálnak, sipolnak, csoda, hogy nem lőnek, épúgy azt hiszik, hogy nem vasut, ha nincs minden napra 15–20 beadvány, vagy helyette ürkimutatás előírva, s ha díjszabásai nem mennek könyvtár-számra, ha áruosztályozása nem szövvényes útvessző, s ha valahogy üzleti szellemmel merné valaki kezelni. S mindez azért, mert nincs a ki törődne a helyi érdekű vasutakkal; nincs szervezet, mely a helyi érdekű vasutak ügyeit hivatásból gondozná; nincs, a ki a helyi érdekű vasutak különleges szükségleteit tanulmányozná, azok kielégítésére módokat keresne, egy szóval az egész helyi érdekű vasuti ügy valóságos hamupipóke.

Pedig a helyi érdekű vasutnak gondozás kell, szorgos, odaadó, minden egyes kocsirakományyal törődő gondozás, a mely a fővasutak burokratikus szervezetétől nem telik. Csak egy tekintet kell hazánk helyi érdekű vasutjainak jövedelmi kimutatásaira s fényesen kitűnik, hogy míg 1893-ban saját kezelésükben levő nyolcz helyi érdekű vasut-részvénytársaság közül négy fizet a törzsrészvényeseknek osztalékot, tehát a saját kezelésben levő helyi érdekű vasutak fele s köztük a legrosszabb is $4\frac{1}{3}\%$ -kal kamatoztatja az elsőbbségi tőkét, melynek kamat-átlagja $8\frac{1}{4}\%$, vagyis beváltak a hozzájuk fűzött remények; addig a m. kir. államvasutak által kezelt 56 vasut közül is csak 4, vagyis $\frac{1}{14}$ rész fizetett a törzsrészvényeseknek valamit, s az elsőbbségek kamatozásának átlaga az előbbi $8\frac{1}{4}\%$ -kal szemben mindössze $32\frac{1}{3}\%$.

De hát nem is csoda; a magánéletben is visszasság az, ha valamely jövedelmi forrás — üzlet — létesítője s tulajdonosa meg van fosztva attól, hogy annak a sorsára befolyást gyakoroljon, hogy jövedelme fejlesztésére intézkedéseket tessen; ha minden ily irányú szándéka végrehajtásához egy vele sokszor ellentétes érdekű második személynek beleegyezése szükséges.

A helyi érdekű vasutak üzlete is ilyen; a fönt idézett eredmények is mutatják, hogy az önálló üzletkezelés több kilátást nyújt a boldogulásra, föltéve természetesen, hogy kellő vezető, hozzáértő szakember gondjaira lehet bízni.

Hogy nemcsak a bevételeket lehet ez úton fokozni, hanem a kiadásokat is csökkenteni, mutatják pl. a stájer tartományi vasutak eredményei, a hol t. i. sikerült a *vonat*-kilométer költségeit 38 krra szállítani, míg a mi rendszerünk mellett egy *kocsinak* egy kilométerre való szállításánál, a legolcsóbb esetet véve, legalább is 10 krba kerül csak az üzleti szolgálat.

Nem mondom, hogy ennél fogva az önálló üzletkezelést mindenütt keresztül kell erőszakolni, sőt készséggel elismerem, hogy a mi mai viszonyaink között tényleg sok esetben cél-

szerűnek látszik a fővasutal kezelletés, elismerem azt is, hogy nagyjában és általában a fővasutal kezelletés támogatás-számba mehet, megengedem, hogy a financirozó szempontjából az üzletli hiány kizárása és a jövedelemnek közhitelű helyre történő befolyása az ilyen üzletkezelést kívánatossa is teheti, sőt a helyi érdekű vasut létesítésének elengedhetetlen feltétele is lehet, s tán a szabványszerződések nélkül helyi érdekű vasutaink oly nagy mennyiségben nem is jöhettek volna létre s hogy különösen ott, a hol egészségtelen versenyt kell vele lehetetlenné tenni s ott is, a hol tán a szükséges forgalmi eszközök beszerzése, fentartása nehézségekkel járna, vagy végül a hol kellő szakerő rendelkezésre nem állana, a fővasutra a h. é. v. mindig rá lesz szorulva. De senki sem fogja tagadhatni, hogy egy nagy, egységes társulat az önálló üzletkezelés mindezen akadályait igen könnyen elhárithatja.

A szabványszerződés jó lehet a maga idejében, de felbonthatatlanul a vasut egész engedélytartamára megkötni vele a helyi érdekű vasutakat, ellenkezik minden okszerűséggel. Nem mondom, hogy máról holnapra föl kellene bontani valamennyi ilyen üzletkezelési szerződést, de mindenestre igen szükségesnek vélném, hogy a szerződések felbonthatatlanságához mereven ne ragaszkodjanak, s fokozatosan, a hol s a mikor a feltételek meg vannak hozzá, bocsássák az önállóságra törekvő helyi érdekű vasutakat a maguk szárnyára.

Felolvasásom, a melylyel tán ki nem érdemlett módon veszem igénybe e diszes hallgatóság megtisztelő türelmét, végéhez közeleg, s csak arra kell még felhivnom becses figyelmüket, hogy mindezek a dolgok, a melyeket felsoroltam, nem ujak, hisz az életből vannak meritve s nem hiszem, hogy bárki is feltenné rólam, hogy ezek felfedezését magamnak vindikálom, hisz a szakkörökben ezek orvoslását rég sürgették már, de azt hiszem, nem tévedek az eredményekben, hogy az esetre:

ha a helyi érdekű vasutak létesítése kiragadtatik a nyereszkeedés hatalmából s egy kellőleg szervezett egységes, az államhatalommal szoros kapcsolatban álló társaság révén a helyi érdekű vasutak közzgazdasági jellege életük minden mozzanataban kifejezésre lel;

ha lesznek osztályok az illetékes hatóságoknál, a melyek tisztán és kizárólagosan a helyi érdekű vasutak ügyével foglalkoznak;

ha különbséget fog az új törvény tenni az igazán helyi érdekű, s az ennél magasabb, esetleg alsóbb jelentőségű s igényű pályák között és pedig nem osztályozva, nem általánosítva, nem új szabványokat teremtvé, hanem minden egyes esetben a különleges viszonyokat, igényeket, erőket és lehetőségeket tárgyilagosan, minden melléktekintet nélkül véve figyelembe;

ha nemcsak a törvényben, de a gyakorlatban is kellő szabad mozgás, minden túlságos gyámkodás és megkötöttség nélküli önálló fejlődés és természetüknek megfelelő egyszerűség engedtetik a helyi érdekű vasutaknak, úgy a tervezés, mint az építés, berendezkedés és az üzlet végrehajtása körül;

ha rajtuk kívül eső czélok és igények szolgálatával — legyenek azok bár katonaiak — meg nem terhelik őket;

ha közérdekű voltakna megfelelően azok, kik hasznot fognak szerezni belőlük, létesítésük terheiben osztózni, esetleg kényszertársulás útján lesznek kötelesek;

ha a csatlakozó fővasutak részéről a helyi érdekű vasutak megterhelés és kihasználás helyett csakis támogatásban fognak részesülni:

akkor helyi érdekű vasutaink bajainak legnagyobb része orvoslást talál, s helyi érdekű vasutaink továbbra is hatalmasan fogják előmozdítani hazánk jólétét, édes mindnyájunk óhajtott virágzását.

RÓZSA KÁROLY.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Farkas Jenő: »Teendők a munkás-lakások ügyében« című, a »Közgazdasági Szemle« április havi füzetében közzétett értekezésre vonatkozólag illetékes helyről a következő helyreigazítás közlésére kérettünk fel:

Ha azon nagyon is elismerő nyilatkozatok után, melyeket előadó idézett felolvasásában a fővárosi statisztikai hivatal munkáinak a lakviszonyokkal foglalkozó részéről tett, mégis szükségesnek tartjuk egy-két kedvezőtlen megjegyzésére külön visszatérni, ez csak azért történik, mivel szerző ez esetekben tévedésben van, ily fontos kérdésben pedig nem tanácsos téves állításokat czáfolatlanul világnak eresztetni.

Dr. Farkas Jenő úrnak egyik kifogása arra irányul, hogy a túlnépesség fogalma az 1870, 1881 és 1891. évi népszámlálások alkalmával nem állapítottatott meg egyöntetűen, a mennyiben a hivatal 1870-ben azon lakásokat, melyekben egy szobára *öt vagy több* lakó esett, a túlnépes lakásokhoz számította, az újabb két népszámláláskor ellenben csak az *ötnél több* lakóval bíró szobákat tekintette túlnépeseknek. Értekező ennek folytán azon eredményre jut, hogy jelenleg a lakosságnak nem 31%, hanem 41³/₀-a lakik túlnépesen, úgy hogy 1870-hez képest nem javulás, hanem rosszabbodás észlelhető. Erre nézve felvilágosításul a következőket közölhetjük:

Az 1891. évi népszámlálási munkának (I. kötet) a lakossági kategóriákat feltüntető 18. C. számú táblázata kimutatja, hány ember él oly lakásokban, melyekben egy-egy szobára átlag 1, 2, 3, 4, 5, 6... 20 és több egyén jut. Az ott felállított kategóriák a valóságban nem léteznek úgy, a hogy a táblázat kitünteti, mert az átlag természetesen csak kivételesen képez egész számot, rendszerint pedig vegyes törtet (pld. egy szobára átlag 4 01, 4 02. . . . 4 99, 5 0, 5 01. stb.)¹⁾ A szobák számának a lakók számához való viszonyítása által tehát a lakossági számoknak végtelen hosszú sorozata áll elő, melyben az egész számok közé számtalan oly lakottsági szám ékelődik be; mely csak tört számmal fejezhető ki. Ezen hosszú sorozat az 1891. évi népszámlálási munka 18. C. táblázatában, de már az 1881. évi népszámlálási munka megfelelő 20. C. számú táblázatában is húsz (egész számokkal jelölt) kategóriába (1, 2, 3... 20 lakossal) van összefoglalva és pedig olyformán, hogy a vegyes törtek az egész számot követő legközelebbi *magasabb* osztályhoz számítattak s ekként a

¹⁾ Ha például 6 szobában 7 ember él, a lakosság = 1.17, ha ötben 6 = 1.20, ha négyben 5 = 1.25 stb.

4 + x lélekszámot feltüntető szobák az öt ember lakta szobák közé soroltattak. Ez a (kikerülhetetlen) eljárási módoszat az 1881. évi népszámlálási munkában (I. kötet 157. lap) világosan ki van fejtve; az 1891. évi munkában, mely e tekintetben az előzőnek nyomdokain halad, e magyarázat ismétlését mellőzhetőnek véltük, habár -- miként a jelen eset tanúsítja -- annak újból való közlése korántsem lett volna felesleges.

Vajjon ugyanily értelemben történt-e a feldolgozás 1870-ben is, az ma már nem constatálható, mivel az e tekintetben kiadott feldolgozási utasítások ma, egy negyedszázaddal reá, már föl nem találhatók; annyi azonban az előadottak alapján bizonyos, hogy ha másként is történt volna, az eredmény csakis jelentéktelenül térhet el.¹⁾ A kérdéses esetben ugyanis csak azon eseteknek beszámításáról, vagy be nem számításáról van szó, a hol *kerek öt* (5⁰⁰) egyén jut egy szobára, ellenben mindazon esetekre nézve, a hol a lakosság p. o. 4⁶⁰, 4⁷⁰, 4⁸⁰, 4⁹⁰ . . . 4⁹⁸, 4⁹⁹ . . . 5⁰¹, 5⁰² . . . semmi-féle kétség nem foroghat fenn. Világos tehát, hogy az 5⁰⁰ lakosságú szobák beszámítása vagy kihagyása csakis a százalékok tizedeiben érezhető -- tehát szót is alig érdemlő -- eltéréseket idézhet elő és világos az is, hogy dr. Farkas úr határozottan téved, ha a 18. C. táblázatnak *egész* ötödik rovatát (vagyis 57.270 egyént) számítja a túlnépességhez, mert az előadottak után annak legfeljebb csak $\frac{1}{100}$ része lehet az, a mire nézve kétség egyáltalában felmerülhet és így téves azon állítása is, mintha a statisztikai hivatal csakis a hat és ennél is több lakóval bíró szobákat tekintené túlnépesséknek.

Azon megjegyzésekre, melyeket dr. Farkas úr a népszámlálási munkában fellelhető egy közönséges sajtóhibához (39^s helyett 93^s/o) fűz, -- a figyelmes olvasó a helyes számot már a legközelebbi lapon is megtalálhatta -- nem is kellene visszatérnünk, ha szerző *ismételten* nem hangsúlyozná a hivatalos adatok azon tévedését, mely szerint a túlnépesség 93⁰/o-ról 31⁰/o-ra szállt volna alá, holott az tényleg 39⁰/o-ról 41⁰/o-ra *emelkedett* volna. Ezzel szemben szükséges szintén ismételten hangsúlyozni, hogy ezen arány a statisztikai hivatal szerint 39⁰/o-ról 31⁰/o-ra *szállt alá*, és hogy szerzőnek számítása, mely szerint az 41⁰/o-ra emelkedett, téves.

Nem mellőzhetjük továbbá hallgatással dr. Farkas úrnak azon megjegyzéseit, melyekben arról szól, hogy a fővárosi statisztikai hivatal miképen jutott azon eredményre, hogy a főváros népsűrűsége igen ritka. A hol a világon viszonylagos népességet számítanak, az mindenütt úgy történik, hogy a népesség a területhez viszonyítottatik, tekintet nélkül arra, hogy az egészen, vagy csak részben van-e beépítve. A fővárosi statisztikai hivatal ennél jóval tovább ment; kimutatta a viszonylagos népességet kerületenként és minden kerületen belül a bel- és kültelek részletezésével, sőt a munkához mellékelte térképen a viszonylagos népességet 91 kisebb területi egység

¹⁾ Ezen nehézséggel, különben mindannyiszor találkozunk a statisztikában, valahányszor egy folytatódó nagyság részéről van szó. Így pld. a korstatisztikában sem létezik e tekintetben egyforma eljárás: vajjon p. o. az 5 éves gyermekek a 4—5 avagy az 5—6 évesek rovatába számítassanak és e tekintetben nemcsak a különböző statisztikai hivatalok felfogása tér el egymástól, de még egy és ugyanazon hivatal felfogásában is tapasztalható kétféle felfogás.

után is kitüntette, kiemelvén, hogy van a fővárosnak oly része is, a hol a népsűrűség hektáronként 878-ig száll fel. Ezek után valóban érthetlen, hogy Farkas doctor úr mi kifogásolni valót talál abban, hogy a statisztikai hivatal az átlagos sűrűséget, mely igaz, hogy a terület nagyságánál fogva csekély, szintén kimutatta.

Dr. Friedrich Kleinwächter: Das Einkommen und seine Verteilung.
Lipce 1896. 352 old.

A német irodalomban mindinkább azon szokás foglal tért, hogy bizonyos tudományágak gyűjteményes monografiák formájában tárgyalassanak. Habár ezen módszernek meg van azon hátrányos oldala, miszerint az összes ág nem egységes felfogás alapján tárgyalatik és az egyes részek közt az összefüggés kissé laza, másrészt meg van azon jó oldala, hogy az egyes részekre nézve sokkal kimerítőbb és alaposabb dolgozatokat nyerünk, mint egy egységes munkánál. A monograficus feldolgozás formájában jelen meg a Frankenstein-Kuno-féle tan- és kézikönyv, mely az összes államtudományokat önálló kötetekben kívánja tárgyalni. Eddig már több kötet került a könyvpiacra, nevezetesen egy-egy kötet a pénzügytan köréből Schäffle és Vocke tollából; a közgazdaság alapfogalmairól, Lehrtől, stb. . . .

Legujabban a jövedelemről és annak eloszlásáról szóló kötet látott napvilágot. Szerzője Kleinwächter, ki már egy évtized előtt keltett feltűnést a cartellekről írt munkájával, melyben ezen intézményt az uralkodó felfogással szemben védelmébe vette, és azt a közgazdaság érdekében czélszerűnek mondta. Analog önálló felfogásra vall jelen a »jövedelemről« írt munkája is, habár a tárgynak elméleti természeténél fogva következtetései távolról sem oly szorosak és gyakorlatiak. Könyvét mégis elég érdekesnek tartom, hogy tartalmát e helyütt főbb vonásaiban ismertessem. Hiszen a jövedelem és eloszlásának tana a nemzetgazdasági elméletnek és gyakorlatnak legmagasabb problémáit érinti, sőt mondhatni, hogy mindaz, a mit szociális kérdésnek szoktunk nevezni, ezen elméletben culminál, ép ezért gazdag irodalma daczára örömmel üdvözlhetünk minden munkát, mely e tanok tüzetes fejtegetését tűzte ki tárgyalul.

Kleinwächter mindenekelőtt az alapfogalmakat bonczolgatja. Vannak bizonyos fogalmak, melyekkel a tudomány és az emberi ész behatóbban pusztán azért nem foglalkozik, mert azokat egyszerűeknek, természeteseknek és magyarázatra nem szorulóknak tartja. Ilyen fogalom az egyéni jövedelem fogalma is. Még Smith Ádámnál az egyéni jövedelem fogalma nem jelentkezik tisztán és szorosan. Ő a lelkiismeretes, gondos kereskedőt tartja szembe előtt, ki bevételeiről és kiadásairól részletes feljegyzéseket tesz, hogy az év végén mérleget készíthessen. Azon ősszeg, mely a mérlegben tiszta feleslegként marad, a mit tehát a kereskedő üzletéből kivethet és házi pénztárába helyezhet, a mit kénye-kedve szerint költhet el, ez az ő jövedelme. Az úgynevezett classicus nemzetgazdaságtan hívei ezen felfogás mellett maradnak. Két német író, Hermann és Schmoller állapították meg az egyéni jövedelem fogalmát úgy, a mint ez még most is uralkodó, és Wagner Adolf formulázta meg oly módon, mint az a »communis opinio«-nak megfelel. Az egyéni jövedelemben ezen írók szerint a »bevételek« és »hozadékok« azon egyén vagy személylyel

hozatnak kapcsolatba, mely azokat gazdaságába befogadja. A jövedelem kiterjed tehát először mindazon gazdasági jóságokra, melyek bizonyos időszakban (például egy év alatt) rendszeresen, illetve a rendszeres ismétlődés lehetősége mellett, mint keresetforrások tiszta hozadéakai a vagyont növesztik, másodsor mindazon használatokra, melyeket az egyén vagyona időszakokban visszatérőleg és állandóan nyújt, levonásával azon értékcsökkenésnek, mely a használat következménye. A jövedelem tehát teljesen elkölthető a nélkül, hogy a vagyon csökkennék.

Kleinwächter nézete szerint a jövedelem ezen definitiója a gyakorlatban hasznavehetetlen. Ha a megkülönböztetés a »jövedelem« és a »hozadék« közt nem is okoz leküzdhetlen nehézségeket, már a »jövedelem« és a »bevétel« közti határ a gyakorlatban annyira elmosódik, hogy a definitió igen gyakran cserben hagy. Azon példák, melyeket K. kritikájának igazolására felhoz, nézetem szerint az uralkodó elméletet nem igen dönthetik meg, mert oly kivételes és aprólékos gyakorlati eseteket tárgyalnak, hogy azokra nagyon könnyen és helyesen alkalmazhatjuk azon elvet, hogy »minima non curat praetor«. Az egyéni jövedelem fogalma és annak megkülönböztetése azonban a gyakorlati életben különös fontosságú az adóztatás terén, természetesen kiválság ottan a hol szoros vagy tudományos értelmében vett jövedelmi adó tárgyának megállapításáról van szó. A törvényhozónak feladata legyen kerülni minden olyan általánosabban tartott definitiót, mely kétségeket hagy fenn, és mely ingatag interpretációkra szolgáltathat alkalmat. Tudtommal a porosz jövedelmi adótörvény és az osztrák hasontárgyú javaslat, daczára annak, hogy a Wagner-féle definitió hatása alatt állanak, az adóköteles jövedelmi részeket és ágakat, még pedig igen helyesen taxative sorolják fel, Kleinwächter azon aggálya tehát, hogy egyes elmélet a gyakorlatban hasznavehetetlen, nem egészen indokolt.

Az egyéni jövedelem fogalmával szemben áll a nép (nemzet) jövedelme. Érdekes, hogy a tudomány ezen fogalommal már sokkal régebb időktől fogva foglalkozott, még pedig kapcsolatban azon kérdéssel, hogy mikép emelhető a nép összes gazdagsága? Ismeretes, hogy vizsgálódásukban különböző eredményre jutottak a régi merkantilisták, kik a pénzre fektették a súlyt és a physiocraták, kik a nép jövedelme alatt azt értették, a mit mi a mezőgazdaság tiszta hozadékának nevezünk. Tudjuk azt is, hogy e két tannak a gazdaságtörténetben volt bizonyos jogosultsága. Smith Ádám előtt ismét azon czél lebeg, hogy a nemzet termelésénél minél nagyobb tiszta hozadék vagy haszon álljon elő. A nemzeti termelés hozadéka itt összekevertetett tehát a nemzeti jövedelem fogalmával. Ezen telfogás lesújtó az egész munkássztályra nézve, mert a termelés tiszta haszna annál nagyobb, minél kisebb a termelési költség, melynek egyik nagy részét a kifizetett munkabér képezi. Sok vajadás után a nemzet jövedelmének fogalmánál a Hermann-Schmoller-féle elmélet lett uralkodóvá, mely azt tanítja, hogy ezen jövedelmet azon szokások vagy a nemzet összes termelésének azon részei képezik, melyeket a nemzet évente elkölthet, a nélkül, hogy gazdaságának akadálytalan folytatását veszélyeztetné.

Kleinwächternek abban teljesen igaza van, hogy bár ezen fogalom helyes, vele nem sokat nyertünk, mert lehetetlen segítségével a nemzeti jövedelem nagyságát megállapítani. Wagner Adolf

ugyan iparkodott úgy az ugynevezet »dologi« módszer, mint a »személyi« módszer szerint ezen nemzeti jövedelem alkatelemeit felsorolni, de maga is kénytelen volt elismerni, hogy a mai statisztika segédszerei mellett ezen alkatelemek megközelítő helyességű adatait meg nem kaphatjuk. Aránylag legpontosabbak az adatok a nagy közlekedési eszközök szolgálatairól, a bányatermelésről, a nagyipar termeléséről, különösen azon részéről, mely fogyasztási adóknak van alávetve, kevésbé megbízható már a mezőgazdaság termelése, mert ennek tekintélyes része önfogyasztásra kerül, teljesen ismeretlen azonban a kisipar termelése, stb.

De talán mégis túlságos szabatoságot kíván Kleinwächter. Ha igaz is, hogy pontos adatokat nem kapunk, a nemzeti jövedelem abszolút összegének ismerete bármilyen pontos számadatok szerint készült legyen és bármennyi jövedelemágra terjedt, ritkában lesz igen értékes és azért a nagy pontosság mégis csak alárendelt szerepet fog vinni. A közlekedési vállalatok a nagyipar termelésének és a piacra dolgozó mezőgazdaság termelésének statisztikája pedig felvilágosíthat arról, hogy vajon a termelés, illetve annak egyes ága virágzásban van-e vagy hanyatlik. En különben azt hinném, hogy a jövedelem egyénenkinti eloszlásának felismerése tekintetében »sokkal értékesebb módszer a »személyi«, melyet a tudomány nem kedvel annyira, mint a »dologi« módszert. Sajátságos ezenkívül, hogy ámbár a »személyi« módszert kevesebbre becsülik, a nemzeti jövedelem nagyságáról eddig éppen azon államok bírnak jobb jövedelmi statisztikával, melyek a »személyes« módszert választották, vagyis azok, melyek jövedelmi adójukban az egyes adózók jövedelmének becslését keresztülvitték. Ezek Poroszország, Szászország és még tán Nagy-Británia. Nálunk azonban a nemzeti jövedelem felbecsülése eddig alig volna lehetséges. Adóstatisztikánk e tekintetben nemcsak megbízhatatlan, hanem épséggel ferde eredményre vezetne, mit itt bővebben indokolni feleslegesnek tartok. Magának az adóstatisztikának végeredménye, mely körülbelül 450 millió forint évi nemzeti jövedelemre vezet, kézzelfoghatólag ellenkezik a valósággal és a tényleges adóteherből (körülbelül 100 millió egyenes és 160—170 millió közvetett adó és illeték) következetteté, nézetem szerint legalább is egy milliárd forintra tehető.

A nemzeti jövedelem az újabb most említett felfogásának előnye a régiebb felfogással szemben az, hogy nem bírálja azt többé a magángazdaság természete szerint. A cél, melyre első sorban a gazdasági politikának törekednie kell, ne legyen az többé, hogy a nemzeti termelés minél nagyobb tiszta hozadékot hozzon létre, hanem az, hogy minél több jószág termeltessék és hogy továbbá a nemzet minden egyes tagja lehető bőven jusson azon jószágok birtokába, melyek jogos szükségleteik kielégítésére alkalmasak.

Ez természetszerűen átvezet bennünket a jövedelem eloszlására a közgazdasági életben. A tudomány itten két kérdéssel foglalkozott előszeretettel. Az egyik az volt, hogy a vagyoneloszlásnak mily módja legelőnyösebb a közgazdaságra nézve, a másik pedig az, hogy az egyes jövedelemágak képződése miféle gazdasági törvények hatása alatt történik. Mindezekkel kapcsolatban áll az egyes jövedelmi ágak jogosultsága és egymásra való kölcsönhatása. A gazdaságnak és nyomornak szembe helyezése természetesen már régen felköltötte az emberiség figyelmét. Moralisták, politikusok, költők, theologusok,

bölcsészek elmélkedtek felette. Smith óta uralkodóvá lett azon nézet, hogy a közepes jövedelmek túlnyomósága volna a legelőnyösebb és hogy továbbá e mellett a nagy jövedelmek fentartása is szükséges, mert ezek az emberiség haladásának biztosítékai és feltételei. Úgy a művészet pártolói, mint politikailag független elemek kiváltkép a nagy jövedelműek osztályából kerülhetnek ki. Ha ezen nézetet általában véve megfelelőnek kell tartani, másrészt tagadhatlan, hogy ilyen kíváncsi felállításával édes keveset nyertünk, mert alig létezik közvetlen eszköz, mely e kíváncsi cél egyenes elérését lehetővé tenné. Ennélfogva sokkal nagyobb fontossággal bírnak a többi kérdések, melyeknek megoldása megadná a feleletet implicite ezen kérdésre nézve is.

Az úgynevezett classicus iskola írói felfogása, Kleinwächter szerint, mindezekre nézve azon alapos hibában szenvedett, hogy a jövedelem eloszlása bizonyos *természeti* törvények szerint történik, melyeket megmásítani nem lehet. Minden jövedelmi ág jövedelmének magassága szintén ilyen törvények hatása alatt áll. Ezen iskola tehát tévesnek és elhibázottnak tartott minden állami beavatkozást vagy társadalmi intézményt, mely ezen állítólagos öröktörvények hatását ellensúlyozni vagy megsemmisíteni kívánta volna. Ezen természeti törvények közt első helyet foglal el a kereslet és kínálat törvénye, mely úgy a jövedelem eloszlására nézve, mint a földjáradék, mint a tőkeamat, munkabér és vállalkozói nyereség nagyságának megállapítására nézve azon döntő befolyást gyakorolja, melynek tüze-
tebbé jellemzésére még visszatérek.

Ma, midőn ezen classicus iskola uralkodása amugy is hanyatlófélben van, bővebb bizonyításra csakugyan nem szorul, hogy az állam és társadalom ezen passiv magatartása sohasem létezett, sohasem fog létezni. Tán kisebbedett azon esetek száma, midőn az állam-hatalom parancssal, taksákkal szabta meg bizonyos árúk vagy szolgáltatások árát és így befolyásolta azon résznek magasságát, melyet az egyes egyén a nemzeti össztermelvénnyől maga számára kivehetett, de mindemellett ott is, a hol a »szabad verseny« elve látszólag érvényre jutott, még igen sok hiányzott a szabadság azon korlátlanágától, mely pusztán csak azon vak és fátumszerű természeti törvényeknek lett volna alávetve. Nem pusztán természetbeli, hanem mesterséges korlátok voltak a jogrend és különösen a magántulajdon és egyéb társadalmi intézmények, melyeket az orthodox iskola csak azért nem vette kellő figyelembe, mert a gazdasági és társadalmi küzdelem önmagától adott természetes feltételeinek tekintette. Minthogy a termeléshez a termelési tényezők a természet, tőke és munkaerő feletti rendelkezés okvetlenül szükséges, világos, hogy a jövedelem alakulása nagyon is befolyásolva van azon körülménytől, hogy ki és miképen rendelkezhetik ezen tényezők felett. Másképen kell a jövedelemnek alakulnia oly rendszernél, melynél ezen tényezők az állam kizárólagos rendelkezése alatt állanak, másképen ott, a hol a tényezők egyes magánosok kizárólagos hatalmában vannak. Sőt ennek megfontolása inkább azon meggyőződést érlelheti bennünk, hogy az újabb socialis (nem socialistikus) iskolának van igaza, midőn azt állítja, hogy a jövedelem eloszlása első és főszórában az állami és társadalmi intézményektől, nem pedig a classicus iskola által előtérbe tolt természeti törvényektől függ.

Nagyon helyes megjegyzése Kleinwächternek, hogy Cabet,

Blanc és egyéb régebbi socialistáknak azon formulák feletti küzdelme, hogy vajjon az egyén szükségletei vagy képessége szerint kapja-e jutalmát, helytelen gondolatn nyugodott, mert nem volt ezen íróknak tiszta fogalmuk olyan rendszerről, melynél a termelési tényezők az állam rendelkezése alatt állanak. Ők még mindig a magántulajdon intézményétől voltak áthatva. Azon formulák feletti vita megoldható tehát egyáltalában nem volt. Olyan rendszernél azonban, melynél az állam rendelkezik a termelési tényezők felett, ezen harcz, mely a politikai életben is meglehetősen szerepet játszott, egészen tárgytalanná válik.

De ha a jövedelem eloszlására nézve az állami jogrendnek és intézményeknek nagy befolyása is van, ezzel még nincsen megoldva azon kérdés, hogy az állam befolyását ezen intézmények reformjában miféle irányban érvényesítse. Más intézményeket fog egy oly állam életbeléptetni, mely például a régi mercantilisták vagy physiocraták gazdasági nézetét osztja, más intézményeket egy oly állam, mely a nemzeti termelés tiszta hozadékának nagyobbítására törekszik, mely tehát a munkásosztály érdekeit másodrendűeknek tartja. Röviden szólva, a jövedelem elosztás módja egészben véve befolyásolva lesz azon nézetből, melyet az egyes jövedelmi ágak jogosultságára nézve táplál.

A jövedelem jogosultságának kérdése, bármilyen régen foglalkoztatta az embereket, tudományos módon csak Smith Ádám óta került napirendre. Smith Ádám alig sejtette, hogy azon kijelentésével, miszerint a munka a gazdagság egyedüli forrása, mennyi bajt és tévedést okozott. Ő ugyan ezen tanából, hogy a föld és a tőke jövedelme a munka jövedelemből való pusztalevonás, a következtetést le nem vezette, de bőven és különösen ő reá, mint a nemzetgazdasági tudomány apjára való hivatkozással tették meg azt azon írók, kik mint Rodbertus, Lassalle, Marx a socialista párt tudós vezérfiaivá lettek. Csak a munkás készít értékeket és a gyakorlati életben még sem ez élvezi az általa készített jövedelmet, hanem a földbirtokos, a tőkés, a vállalkozó, kinek jövedelme tehát nem jogosult, mert a munkás kiaknázása folytán állott elő. Nem mond Kleinwächter ugyan új dolgot, midőn e tant, az ugynevezett »kiaknázási« elméletet tévesnek mondja, hanem érvelésének ezen része, melylyel a socialismusnak legvégső tudományos fellegvárát ostromolja, művének legsikerültebb részeihez tartozik. Kimutatja élesen, hogy nem a munka egyedül azon tényező, mely akár a csereértéket, akár a használati értéket állítja elő, mert hiszen a munka anyagot sohasem teremt, hanem pusztán arra szorítkozik, hogy a természet adományait, ugyancsak természeti erők segítségével átadomítja. Kimutatja továbbá, hogy a csereérték végső oka és mértéke szintén csak a használat értékén és az árúk ritkaságán nyugszik. Helytelenek tehát a socialistáknak mindazon következtetései, melyeket e téves tanokból levezetnek. Helytelen különösen az, hogy az árúk egyedül helyes értékmérője a normális napi munka. Helytelen azon következtetés is, mintha csupán a materialis munka volna productív és hogy ennél fogva csakis ezen materialis munkást illeti jogosan a teljes munkateredmény, mert hiszen a közönséges munkás teljes erejét ezen materialis működésre nem alkalmazhatná, ha őt egyéb terhek alól mások, pl. a tanító, bíró, orvos, katona fel nem szabadítanák. Ha továbbá az értékek előállításához nemcsak a munkaerő, hanem a természeti erő és a tőke szintén hozzájárult, nem jogosult azon tan, mely az előállított eredményt tisztán a munkásnak, tehát a tényezők egyikének

ítéli oda. A termelési tényezők közül vont jövedelem jogosultsága ennél fogva kétségtelen; jogosult a magángazdaság szempontjából a mostani társadalmi és magántulajdon mellett, de a mi fődolog, jogosult a közgazdaság általánosabb és magasabb szempontjából is. Itten e jogosultság kérdése összeesik annak kutatásával, hogy mi a föld és tőke magántulajdoni birtokának közgazdasági jelentősége és létjogosultsága? Eljutottunk tehát Kleinwächter összes okoskodásainak magvához. Az ember arra van utalva, hogy a külső természet elleni küzdelmét collectiv erővel végezze. A collectiv erő pedig csak úgy működhetik sikerrel, ha azt bizonyos vezető akarat — commando — indítja és rendezi. Ezen vezető akarat a collectiv erő rendezésére és indítására csak akkor képes, ha reá fölényt gyakorolhat. Fölényt gyakorolhat ismét vagy az által, hogy uralmi eszközül a külső erőszakot alkalmazza, mint pl. úr a rabszolgája felett, vagy pedig úgy, hogy anyagi előnyöket ígér. De hogy az ígérését betarthassa, szükséges, hogy ő maga rendelkezék elegendő anyagi birtokkal. Ebben fekszik most már a magántulajdon közgazdasági jelentősége. Legjobban kitűnik az, ha például valami nagyobb beruházást igénylő új, költséges és rendkívül hasznos intézmény meghonosításáról van szó. Egy communisticusan berendezett államban, vagyis ott, a hol a termelési tényezők a közösség birtokában vannak, az állam vezetőinek szóval és írásban, csábítással és édesgetéssel kell arra törekedniök, hogy az államtagek összességét vagy nagy többségét az eszmének helyességéről és hasznosságáról meggyőzzék, míg ma a magántulajdon és magánvállalkozás intézményeinek uralma alatt önmagától jelentkezik az ezen közhasznú művek végrehajtója. A tőke készen áll és azonnal organizálja önmaga azon munkaerőt, mely a kivitelhez szükséges. A földbirtokos, tőkés, vállalkozó osztály közgazdasági jelentősége tehát abban culminál, hogy a munkaerőt engedelmességre és összehangzatos együttműködésre igen könnyen, mintegy játszva birhatja, míg egy communisticusan rendezett társadalomban éppen ezen összehangzat helyreállítása rendkívül nehéz feladat.

Meg kell vallani, hogy a magántulajdon intézménye Kleinwächter ezen tana szerint nem áll igen erős alapon. Ő ugyan azt tartja, hogy emberi számítás szerint beláthatlan ideig még a termelési tényezők felett a magántulajdon nélkülözhetlen eszköze a munka organizatiojának és a gazdasági haladásnak, sőt a dologtalanul járadékot élvező magán földbirtokot és tőkét, mint szükséges rosszat el kell tűrni, úgy mint eltűrjük és viseljük a fegyházakkal járó kiadásokat. De világos, hogy ilyen felfogás mellett a magántulajdon pusztán átmeneti intézménynyé alakul át és elveszti létjogosultságát, a mint a munkaorganisationsnak helyesebb és célszerűbb alakját képesek vagyunk megteremteni. Ha igaz az, a mit Bellamy jósol, hogy a termelési tényezők állami vagy közös birtoklása folytán a termelés oly gazdag eredményeket hozhat létre, hogy a nyomor és szűkölködés meg fog szűnni, úgy a magántulajdon intézményének végórája egész közel állana és Kleinwächter-féle provisorium egész rövid tartamú lehetne.

Azon vitánál, hogy a jövedelmi ágak közgazdasági jogosultsága állandó vagy átmeneti jelleggel bír-e, fontosabb és a mai helyzet mellett sokkal gyakorlatiasabb kérdés: hogy az egyes termelési tényezők jövedelme miképen alakul, miféle törvényeknek van alávetve, illetve milyen részt vesz és vehet ki magának a nemzeti össz-jövedelemből? Ezt rövidebben kifejezve érintenünk kell a földjárdék tőkeamat, munkabér és vállalkozási nyereség tanait.

Alig volt nemzetgazdasági tan, mely oly hosszas és elágazó vita tárgyát képezte volna, mint a Ricardo-féle elmélet a földjáradékról. Ellenesei két csoportra oszthatók. Egyik csoportot képezték azon írók, kik magát az elméletet támadták meg és annak theoreticus helytelenségét akarták bebizonyítani. Legkiválóbb ezek közül Carey, kinek azonban távolról sem sikerült Ricardo tanát megdönteni; mert Carey főérvelése a tannak egyik mellékállítása ellen volt irányozva. Ricardo elmélete szerint ugyanis a legnagyobb járadékú föld nem épen a természetileg legtermékenyebb, hanem mivélés tekintetében a legkisebb költséggel és fáradsággal járó, ezért nagyon is jól megfér azon Carey által hangsúlyozott történeti ténynyel, hogy a földmivélés nem mindig a legtermékenyebb talajon kezdődik. A másik csoport támadása sokkal gyakorlatosabb irányú, mert hivatkozva Ricardo azon mondatára, hogy a civilisatio emelkedésével a földjáradék is emelkedik, ezen emelkedés okát abban keresték, hogy a munka egyesítése szaporitván a földnek hozadékát, a földbirtokos a munkások hátrányára maga számára tarthatja vissza a folyton nagyobbodó nyereség feleslegét. A kiaknázási theoriának alkalmazása ez a földbirtokra nézve. Ezen írók ennél fogva következetesen a föld magántulajdonának ellenségei is. Rodbertus, Marx, Lassalle nem tesznek e tekintetben különbséget a föld és egyéb tőke közt; míg mások vagy kárpótlás vagy adóztatás útján kívánják a magán földbirtokot államosítani. Ezek közé tartozik Mill, Gossen, Flürscheim és az amerikai George Henrik is.

Kleinwächter szerint, ha a földjáradékról szóló tant ezen socialisticus-radicalismustól menten akarjuk bírálni, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy azon hosszú tudományos harcz, mely e tan felett folyt, nem érintette a dolog lényegét, hanem pusztán azok fölött folyt. Ricardo első sorban az akkori magas gabonárák okait kutatván, az angol gabonavámok eltörlésének uttörője akart lenni. De ettől eltekintve elméletében őt tulajdonképen azon benyomás vezérli, melyet a mindennapi gazdasági élet tüneményei gyakorolnak rá. Ő, mint a tözsde embere, mindig csak pénztökére és ennek átlagos szokásos kamatjára gondol. Miután a földbérlet azon részét, mely az átlagos kamatjövedelem magasságát túlhaladja, a tőkeamat theoriája szerint kimagyarázni nem tudta, ezt egy külön törvényeknek hódoló földjáradék elméletével kívánta megfejtetni. Az elméletnek közelebbi kritikája pedig kimutathatta volna, hogy ilyen külön törvényeknek hódoló járadék itten sem létezik.

Ricardo szerint a földjáradék különböző a föld termékenysége vagy fekvése szerint, de vajjon a haszon, melyet a természeti erő felhasználása nyújt, pl. az állatnál nem függ-e szinte ezen erő minőségétől. Egy második tétel: a föld hozadéka nem emelhető a befektetések arányában. Igaz, csakhogy mindenütt áll, a hol természeti erő kell leküzdeni, nemcsak a földnél, hanem gépeknél, állatoknál, stb. Ugyanaz áll a többi tételekre nézve is. A földjáradék megtérítése azon haszonnak, melyet a természet a földben lévő örök és megsemmisíthetlen erejéből, igénybe vételelétől fizetünk. Csak in abstracto igaz, különben minden egyéb tőkében szintén nyilvánul természeti erő, melynek használatát meg kell fizetni. A földjáradék monopol nyereség. Igaz, csakhogy ez minden egyéb járadékra nézve is áll, melynek birtokosa a termelésnél bizonyos, akár természetes, akár törvényes, illetve mesterséges előnyök vagy fölények fölött rendelkezik.

Ez okozta csakugyan, hogy a járadék elmélete számos író által, nevezzük pl. Hermannnt, Schäfflét, szerfölött kiszélesítettett. A földjáradék következménye, nem oka a magas áraknak. Ricardo ezzel annak idejében védelmezni kívánta az angol földbirtokos osztályt azon vád ellen, hogy ő okozza a magas gabonaárakat. E tétel különben helytelen kifejezése azon egyszerű igazságnak, hogy a termelési költségek különbözősége mellett annak van legnagyobb haszna, ki legolcsóbban termel, mi azonban nemcsak a földművelésnél, hanem minden termelésnél egyformán áll. A sors sajátos ironiája végre, hogy Ricardo azon állítása, miszerint a földjáradék magassága arányosan emelkedik a lakossággal és a jóléttel, elméletileg véve bár igen helyes, mert kifejezésre juttatja azon igazságot, hogy a földterületet nem lehet tetszés szerint szaporítani, mint egyéb tőkéket, a gyakorlati életben épen a legnagyobb kudarczot vallotta a közlekedési eszközöknek váratlan mérvű javítása és a tengerentúli földművelési területeknek versenye folytán. Különben a földbirtoknak azon a mai viszonyok szerint gyakorlatilag nem igen értékes előnyét s hogy a föld mennyisége nem szaporítható, in infinitum, igen ellensúlyozza azon épen most gyakorlatilag érezhetővé vált hátránya, hogy a terület nem is kisebbithető. Csökkenő földjáradéknál, csökkenő gabonaáraknál a földművelést senki sem akarja abban hagyni, míg az iparnál a túltermelés folytán acut crisis áll be, a leggyöngébb elemek bár tönkremennek, de a fenmaradók helyzete annál gyorsabban javulhat.

Ebben rejlik a közép- és nyugateurópai földművelés szomorú helyzetének alapja. Súlyosítja ezen helyzet nehézségét a föld hitelügyének mai rendszere is. Míg a hitelező gazdaságilag véve a földbirtokos társa és ennél fogva a termelésből reá eső részének arányban kellene állania a termelés gazdasági sikerével, a hitelező mindig egyforma és a termelés sikerétől függetlenül álló követelésével vést jelent a földbirtokra oly időben, midőn, mint ez most Közép-Európában az eset, a földjáradék folytonosan hanyatlik. A hitelügynek azon reformiránya, mely tőkeadósság helyébe a rente-adósságot akarja tenni, nem igen érinti ennél fogva a baj lényegét, mely sokkal mélyebben fekszik. A kereskedő és iparos, ha anyagi ereje gyenge, üzletársat vesz. Ilyen irányban kellene a földbirtokosnak is eljárnia. Kleinwächternek elméletileg véve ugyan igaza lehet, csak-hogy nagyon bajos lenne ezen rendszert a gyakorlatban megvalósítani.

A termelési tényezők másodikának, a munkaerőnek értékesítése, illetve jövedelme, a nemzetek életében folyton emelkedő fontosságúvá lesz, miután a gépek terjedésével és a kisiparos-osztálynak süllyedésével a munkások száma szaporodik és ennél fogva a nemzetnek folyton emelkedő hányada e néven veszi ki részét a nemzet össztermelvényéből. Nem tárgyalhatom itt bővebben a munkabérnek különböző fajait, azoknak különböző fizetési neveit, különösen pedig azon eseteket, a midőn a munkabér magasságát a közhatalom vagy a szokás, vagy pedig a munkásnak bizonyos monopolistikus jellegű fölénye szabja. Figyelmünket inkább és első sorban a közönséges munkabér sorsa fogja lekötni, vagyis azon bér, melynek magasságát, mint mondani szokták, a szabad egyezkedés állapítja meg. A classicus nemzetgazdasági elmélet és nyomdokait követve, az uralkodó tan itt is azon szabályhoz ragaszkodik, hogy ezen munkabér magassága bizonyos fátumszerű természeti törvények szerint alakul. Előáll a

kereslet és kínálat törvényével és minthogy a kínálat oldalán a minimumot az előállítási költségek szabják, ezen költségnek a munkabérnél való analogiáját a munkás életfentartási minimumában vélte felfedezni. Ezen alapszik a Ricardo-féle munkabér-elmélet, melyet a socialisták gyorsan felfogva, a mostani gazdasági rendszer tartatatlanságának kimutatására használták fel. E »vastörvény« készítené és kényszerítené a munkásokat örökös tespedésre és satnyulásra.

Kleinwächternek kritikája a Ricardo-féle munkabér-elmélettel szemben meglehetősen éles. Ő ezen törvénynél ismét felfedezni véli azon alaphibát, hogy szerzője előtt mindig a tőzsdei árú árképződése lebeg, mely mindig oda gravitál, hogy egyforma előállítási költségű árukna ára egy és ugyanaz. Itt az »árú« a munka, csak hogy ennél a kereslet és kínálat mint árképző tényezők egészen másképen hatnak, mint egyéb árukna és az analogia az előállítási költségek és a létfentartási minimum közt nem helyes. A munka a munkás személyétől el nem választható és ezért helyzete a munkabér magaságának kivívásában a munkaadóval szemben mindig a gyengébb. Egy másik hátránya a munkásnak eme küzdelemben, hogy ő a reá nézve alkalmas és kedvező időpontot be nem várhatja. A kereslet és kínálat a munkás és munkaadó közt rendszerint csakis azon esetekben áll egymással szemben némileg szabályos ellentétben, midőn a munkás megrendelésre dolgozik, vagy a közvetlenül fogyasztó szolgálatába lép. De a mint a munkaadó megrendelés nélkül a nyílt piacra dolgozik, a mint a munkás oly vállalkozóval áll szemben, ki a munkabért a termelési processzus rendes kiadási tételeihez számítja, a munkás helyzete a bér iránti küzdelemben egészen más, mert sokkal gyengébb, sőt teljesen rosszszá válik rossz üzletmenetnél, mert a munkabért ezen esetben már két körülmény is csökkenti, a munkaadó apadó kereslete és a munkások emelkedő kínálata.

A közönséges munkánál tehát a munkások részéről a kínálat mindig oly nagy lesz és a Marx által említett munkástartálék (Arbeiter-Reservearmee) oly jelentékeny, hogy a küzdelemben a munkás rendszeren a levert fél és épen ezért a munka előállítási költségeiről, vagyis Ricardo szerint a munkás életfentartási költségeiről, mint a munkabér természetszerű áráról nem igen lehet szó. Különbön is a tannak ezen része képezte a munkabér feletti vitának csomópontját. Kleinwächter szerint a munkásnak és családjának életfentartási költségei, mint a munkabér minimumának határai, azért nem állhatnak biztos talajon, mert hiszen ezen költségek egyénekenként és helyenként igen tágak. A megélhetés határa épenséggel nem szabható meg, sőt az nagyon is mélyre sülyedhet, a nélkül, hogy a munkásnak éhen kellene halnia. A gyakorlati életben is nagyon gyakori azonkívül azon eset, hogy a munkás nincsen tisztán munkabérére utalva, hanem mellette egyéb mellékjövedelmekkel és keresetekkel rendelkezik. Ez pedig szintén hozzájárul a munkabér apaszásához, illetve ahhoz, hogy az az életfentartási minimum alá sülyedhessen. Másrészt azon eset is állhat be, hogy a munkabér sokkal magasabb, mint az életfentartási költség, röviden tehát nincsen erős okozatos összefüggés a munkabér és a létminimum közt. A bér magassága küzdelem eredménye, melynél a tényezők ereje annál kevésbé határozható meg, mert a munkásosztály nem szorosan megállapított rend, mint pl. egy iud vagy egyiptomi kaszta volt, hanem folytonosan hullámozó tömeg, melyből sokan kilépnek és mások ismét

belépnek. Tagadhatlan azonban, hogy az utolsó időben a munkások gyengébb posztója megerősödött. Munkásegyletek a munkások erejét tömörítették és organisálták. Ezen organisatio megakadályozhatja, hogy a kínálat egy helyütt összetorlódjék, elősegítette azonkívül a fejlettebb közlekedési eszközök segédlete mellett, hogy a munkabér a különböző helyek és foglalkozási ágak szerint jobban kiegyenlíttessék. A munkás-törvényhozás végre, mely a »szabad« egyezkedés feltételeit a munkás előnyére rendezte és számos egyéb imponderabilitás, pl. a közvélemény munkásbarát iránya, a munkabér feletti küzdelemben a munkások erejét rendkívüli módon emelték. Ez pedig épen a leglényegesebb momentum, mert Kleinwächter szerint az elméleti vizsgálatoknak azon iránya, hogy a helyes munkabér nagyságát megállapítsa, pl. a Thünen-féle természetes munkabér matematikai képlete, Brentano és Engelnek tanulmányai, melyek arra irányozták, hogy a létminimumhoz a munkás biztosításának megfelelő díjai is felvétessenek, gyakorlatilag pusztán azon jó eredménnyel bírtak, hogy a közvélemény és közvetve ez által az államhatalom rokonszenvét a munkások számára felébresztsék és brenntartsák. Nézete szerint a munkásbiztosítás gyenge oldala, hogy az ezzel járó teher egy részét a vállalkozóra tolja, ki pedig a mai féktelen gazdasági verseny folytán szintén igen ingatag lábon áll. Szükséges tehát nemcsak a gyáros, a vállalkozó érdekében, hanem a munkás érdekében is, hogy a productio mostani anarchikus állapota megszűnjön és helyébe nagyobb rendszeresség lépjen. A cartellek erre nézve a kezdeményezést képezik és fontosságuk a munkásügyre vonatkozólag is ennél fogva kétségtelen.

Kisebb súlyt helyez az ugynevezett »partnershipbe«, vagyis a munkásosztaléokra. Ez philanthropikus játék, úgy szól, melynek a munkás sorsának javítására nézve általánosabb és nagyobb jelentősége nincsen.

Mint már említettem, a socialisták nagy készséggel ragadták meg a Ricardo-féle munkabérelméletet, hogy belőle a mostani gazdasági és társadalmi rendszer ellen fegyvert kovácsoljanak. Lassalle volt azon író, ki a munkáskérdés eme részével legkiválóképen foglalkozott. Ő teljesen az ugynevezett kiaknázási elmélet alapján áll, pusztán a munka értékképző, a tőke és vállalkozási nyereség paraszta a munkatermelvény elosztásánál. A mostani rendszer hibája csak oly módon orvosolható, hogy a munkást vállalkozóvá tesszük, vagyis hogy a munkások összessége lépne a termelési telep, a gyár birtokába. A Lassalle-féle elmélet azonban elfelejti azon fontos körülményt, hogy a Ricardo-féle elmélet kiindulási pontja a munkakínálat folytonos növekvése, a munkás-osztály határtalan szaporodása. Ha ennek igazságát elfogadja, úgy el kell ismerni azon következményét is, hogy ezen elem nagybodásával, a vállalkozási nyereségből reá háromlórész eltörpül. Sorsán tehát a Lassalle által javasolt gyógyszer nagyon keveset vagy tán helyesebben semmit sem javíthat. Itt is bevág Madách költő és találó képlete: Sok az eszkimó és kevés a foka.

Ricardo elmélete szoros összefüggésben van Malthus népességi tanával is. Ha az emberiségnek tényleg meg van azon hajlama, hogy végtelenül szaporodjék, úgy a socialis kérdésnek ezen része meg nem oldható, mert az emberiség küzdelme egy természeti alaptörvény ellen volna intézve, mely küzdelemben az emberiség leveretése

biztos, daczára annak, hogy ezen végkimenetelt palliativ eszközökkel egyideig elodázhatja. Itt nem használ semmiféle társadalmi újjárendezés, volna az bár a legmesszemenőbb communismus is.

A tőkeamat elméletére nézve Kleinwächter megelégszik azzal, hogy ez elméletek hosszú sorozatát Aristotelestől kezdve egész Böhm-Bawerkig ismertesse. Kleinwächter különben az uralkodó kamattheoria ellenében azon megjegyzést teszi, hogy itt is túlságosan befolyásolva van azon felfogás által, hogy a tőke jövedelmének magassága úgy képződik, mint az árúk ára a tőzsdén. A pénzgazdaság fátyolától nem tudnak szabadulni, és igen könnyen felejtik el, hogy nem minden tőke pénztőke, hanem különböző erővel bíró termelési tényező, melynek hatása és ebből következő jövedelme a concret esetben nagyon változó. A kiegyenlítődés a tőkejáradék (nem a pénztőke kamat) különböző magassági foka közt távolról sem olyan általános jellegű, mint ezt az uralkodó tan hiszi. E kiegyenlítődésnek számos akadályai vannak. Így igen sok tőkének monopolisticus helyzete van, a mi még fontosabb az átmenet egyik termelési ágából a másikra, tehát a tőkék transponálása nem olyan könnyű dolog, mert nem pénzről vagy egyéb helyettesíthető (fungibilis) tőkékről van szó, mint például a szokásos tőzdespeculatiónál. Kleinwächter nézete szeriut még a pénznél sem oly biztos fogalom az, a mit az uralkodó tan az átlagos, szokásos kamatlábról szól. Itt is rendszeren csak azon üzletek vétetnek számításba, melyek köztudomásra jutnak, míg az üzletek igen jelentékeny része tekinteten kívül marad. Az átlagos kamatláb tehát nem egyéb, mint arithmetikai eredménye a köztudomásra került üzletek kamatjának és az átlagos kamatláb csak a posterius, nem pedig a prius. Nincsen tehát tényleg természetes, közepes kamatláb, de nem is lehetséges, mert a tőke termelési ereje és ennélfogva jövedelme vagy járadéka különböző.

A vállalkozási nyereségre nézve Kleinwächter szeriut azért uralkodott a nemzetgazdaságtanban zavar, mert a *vállalkozónak* két-féle értelmével nem voltak tisztában. Egyik értelme szeriut az azon személy, ki a termelés esélyét, még pedig úgy a technikai, mint a gazdasági esélyét magára vállalja. Másik értelme, és ez a modernebb felfogás, hogy ő azon személy, ki a termeléshez szükséges tényezőket, a természeti erőt, a tőkét és munkát összegyűjti, hogy a termelést saját veszélyére és idegen szükséglet kielégítésére végezze. E két forma lényegében különbözik egymástól, de a gyakorlatban vegyesen annyiféle alakokban fordult elő, hogy az összetévesztés majdnem kikerülhetlen volt. A vállalkozónak másod sorban említett felfogása az újabb keletű és a figyelmet reá azon körülmény irányozta, hogy a könyvvitel utján megállapított mérlegbeli tiszta haszonból a földbér, a tőkeamat és munkabér kifizetése után oly surplus, olyan felesleg haszon mutatkozott, melynek gazdasági termelését megállapítani óhajtották. Így keletkezett a vállalkozási nyereség fogalma, melyet sokan a tőkeamat, mások ismét a munkabér részének tartottak és melyet végre újabb írók önálló jövedelmi ágnak jelentettek ki.

Kleinwächter szeriut a mostan uralkodó tanuak ismét csak az a hibája, hogy a pénz és a pénztőkék forgalmát hiven feljegyző könyvvitel lebeg az írók szeme előtt. A vállalkozói nyereség a magángazdaság szempontjából azon alapszik és azért jogosult, mert a vállalkozás az egyes termelési tényezők tulajdonosainak nem fizeti

meg azon összes előnyt, mely az átengedett tényező használatából ered vagy eredhet, hanem annak csak részét. De azért ő még sem mondható kiaknázónak, mint ezt a socialisták hirdetik, mert ő nem megrendelésre, hanem a piacra dolgozik, a termelés végsikerének esélyét magára veszi. A közgazdaság szempontjából nyeresége szintén jogosult, mert ő az összhangzatos termelést a termelési tényezők egyesítése útján lehetővé teszi. Ugyanazon gazdasági érv szól tehát mellette, mint a magántulajdon intézménye mellett.

Miféle kölcsönhatást gyakorolnak egymásra a különböző termelési tényezők és mi módon befolyásolják kölcsönösen jövedelmük magasságát? Minthogy az egyes termelési tényezőknek a gyakorlati életben megfelel a földbirtokos, tőkés és vállalkozó és végre a munkásosztály, miképen alakul tehát ezen osztályok jövedelme viszonylagosan? Már Ricardo, utóbb bővebben Mill óhajtott a kérdéseket megoldani. Ismeretes különösen Millnek azon négy esete, melyben az egyes osztályok viszonylagos jövedelmét megállapítani iparkodott. Ő azon aránylag kedvező eredményhez jutott, hogy a munkás jövője nem kétségbeesett, mert az általa felállított esetek közül kettőben a munkás helyzete javul, egyikben változatlan marad és csak egyikben rosszabbodik. Sokkal optimistább Carey és Bartrist nézete, kik a jövőben csakis a munkás helyzetének javulását várják, míg a földbirtokos és tőkés-osztály hanyatlását jóslják. Hasonló optimistább nézetet vall Leroy-Beaulieu is ki »la distribution de la richesse« című művében a jövedelemnek eloszlásában mostan uralkodó egyenlőtlenséget mulónak tartja és folytonos javulást vár azon irányban, hogy a földbirtok és tőkejárdéka hanyatlik, míg a munkabér emelkedik.

Ellenkező nézeten vannak a socialisták. A nemzetek összttermelése az általánosan ismert technikai és gazdasági okoknál fogva folytonosan gyarapszik, a nemzeti összjövedelem tehát szintén növekszik, ellenben a munkások a munkabéreknek a létminimumhoz való leszorítása folytán ebből nem kapnak az összjövedelemből aránylagosan nagyobbodó részt. Ennélfogva csakis a földbirtokos és tőkés-osztály gazdagodik, míg a munkás nyomorúságos helyzetéből fel nem emelkedhetik. Nem az egyenlőtlenség eltűnése, hanem annak élesebb kidomborodása, ez a mi fejlődésünk iránya.

Melyik felfogásnak van igaza? Kleinwächter maga elismeri, hogy nem képes erre biztos feleletet adni, hanem sok jel arra mutat, hogy a pessimisticus felfogás, melyet a socialisták táplálnak, inkább látszik a valóságnak megfelelni. Ő továbbá azt véli, hogy a classicus nemzetgazdaság hívei, kik a jövedelem alakulását természeti törvényeknek alávetett tünémenyeknek tartják, nem igen hivatottak arra, hogy az egyes jövedelmi ágak egymáshoz való viszonyát az igazság szempontjából tárgyalják, minthogy a természet fatumszerű törvényei és az igazság, mint ethikai fogalom közt okozatos összefüggés nem is létezhetik.

Hypothesisek felállítása, mint a milyenek például Mill esetei, nagyobb értékkel azért sem bírnak, mert igen fontos tényezők az állam intervenciója és a társadalmi intézmények alakulása, a népnek változó erkölcsi felfogása nincsenek számításba véve. A jövedelem eloszlása utolsó és végső elemzésében a lét és gazdasági jólét feletti küzdelmek eredménye. Az államnak főfeladata, hogy e küzdelem feltételeit lehetőleg egyenlővé tegye, tehát segítségére legyen a

gyengébbnek. E tekintetben az utolsó évtizedekben már is igen jelentékeny javulást vehetünk észre. A modern társadalmi törvényhozás ily eszméket és intézményeket valósított meg, melyekről a classicus nemzetgazdaság virágkorában, Smith, Ricardo és közvetlen utódaiknak sejtelmük sem volt. Azt, a mit ezen írók kutattak, t. i., hogy az egyes termelési tényezőknek a természetadta jövedelme tényleg mekkora, vagy mekkora legyen, sohasem lesz megállapítható, mert az matematikai képlettel szólva egy három ismeretlen mennyiségből álló egyenlet: $x + y + z = ?$

Ambár mint bevezetésemben mondtam, Kleinwächter könyve újabb és meglepetésszerű következtetéseket a jövedelem tanáról nem ad, azt mégis becsesnek mondhatjuk azért, mert egyoldalú felfogástól és irányzattól menten, ezen egész tant alapos revisió és kritika tárgyává teszi.

Dr. Bamberger Béla.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.

Az osztrák bűnügyi statisztika legújabb eredményei. Az osztrák statisztika tanulságai nemcsak azért érdekesek, mert hozzánk közel eső, velünk sokféle kapcsolatban álló társadalom életviszonyaival ismertetnek meg bennünket. Ezek a körülmények csak magyar szempontból teszik tanulságosakká az osztrák statisztikai kiadványokat. De általános és elmondhatjuk, különös tudományos érdeket kölcsönöz azoknak az a tény, hogy Ausztria igen különböző fejlettségi fokokon álló részekből összetett állam. Mint valami mikrokosmosban, egy tükörben egymás mellett tűnnek fel ott a kelet és nyugat távolálló társadalmi. Ritka és az oknyomozó statisztikus előtt megbecsülhetetlen alkalom, hogy a kultúra hatását, a gazdasági viszonyok befolyását, ethnikai jellemvonásokat együtt szemlélheti és elemezheti. Mert a társadalmi statisztika sok ágában csak egy állam határán belül lehet szó szorosan vett összehasonlíthatóságról. Ez ágak közé tartozik a bűnügyi statisztika. Az igazságszolgáltatás elé került tényeket csak ott lehet egybevetni és összehasonlítás által elemezni, a hol egy törvénykönyv és egy eljárás van érvényben. S mert Ausztriában ez előfeltétel adva van, azért lesz ez az annyira vegyes állam a kriminalstatisztikus előtt elsőrendű érdeklődés tárgya.

Jelen szemlében, mely a hivatalos osztrák bűnügyi statisztikai közlemények legújabb füzetét¹⁾ veszi alapul, csak a legfőbb eredmények vázolásáról lehet szó. Különben is az osztrák hivatalos statisztika ez ága ép úgy, mint a hazai, meglehetősen meddő ép a finomabb erkölcsstatisztikai problémák szempontjából. Az adatgyűjtés módja, melyet annak idején hazánk is átvett, a terjedelmes lajstromok rendszerével nem elég rugalmas s a feldolgozásnál nem gondoltak arra, hogy a bűnösségnek területi alakulását, a bűncselekmények földrajzát adják. Már pedig e nélkül a büntetettre való hajlam s a társadalom legkülönbözőbb viszonyai közt létező összefüggést tanulmányozni nem lehet. Az adatgyűjtés módja legújabban az 1896. év elejétől kezdve gyökeres változáson ment át, a mennyiben a már egyre jobban terjedő laprendszert életbeléptették, megelőzve ismét egy ugrással hazai rég vajudó reformunkat. Ez átalakulással kapcsol-

¹⁾ Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. XLIII. B. 3. H. »Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1892.« Wien. 1895.

latban kétségtelenül át fog alakulni a feldolgozás is és végre valahára fel fognak tárulni a jelenlegi rendszer által eldugott tanulságok. Az elvesztett időt azonban már nem lesz mód pótolni.

Az osztrák kiadvány 167 4° lapra rugó táblázatai előtt 44 hasonló nagyságú lapon írja le összefoglaló bevezetésben a büntető igazságszolgáltatás számbavett jelenségeit. Szól az eljárásról is, mely részét azonban térszűke miatt mellőzzük. A tulajdonképi kriminológiai részre szorítkozva, adjuk mindenekelőtt azt a visszatekintő táblázatot, a mely az összes elítéltek számát tünteti fel az osztrák büntetőjog által fentartott hármass osztályozás szerint. Volt ugyanis az 1883–92. évtizedben az elítéltek száma:

Év	Büntettek	Vétségek	Kihágások	Összesen
1883	30.359	4.173	488.461	522.993
1884	30.592	5.311	506.528	542.431
1885	30.865	5.745	538.947	575.557
1886	29.706	5.400	558.453	593.559
1887	23.745	4.989	556.298	590.032
1888	28.112	4.830	536.740	569.682
1889	28.516	4.936	542.714	576.166
1890	29.090	5.512	536.301	570.903
1891	28.433	6.127	550.271	584.831
1892	30.867	5.624	541.742	578.233

Ez évtized alatt a büntető törvényhozás nem változott s így a számok egymással egybevetethetők, — az egy-két évvel előbb az állategészségügy ellen vétők büntetése tekintetében beállott változások itt már nem zavarják az összehasonlítást.

A mi a legfontosabb rovatot, a büntetéseket illeti, az egészben csökkenő irányt mutat. Igaz ugyan, hogy az abszolút számok 1888 óta, a mikor minimumot mutatnak, egy kissé ismét emelkedtek, de a kis emelkedés éppen nem tart lépést a népesség egyidejű emelkedésével. Csak az utolsó évben van némi rosszabbodás, mit részben a dalmát törvényszékek hátralekainak gyorsított feldolgozása hozott magával. Különben az 1892. évi elítéltek száma így sem magasabb, mint az 1885. évi szám, mely a nyolczvanas évek maximuma volt: időközben azonban a népesség legalább 5%-kal gyarapodván, tulajdonképp legalább 5% javulást jelentenek az eredmények.

Hogy egyébiránt a súlyos bűncselekmények apadóban vannak, arra, bár nem oly szigorúsággal, de kisebb időközökre egészen megbízhatólag következtethetünk a büntetések statisztikájából. Ez azt bizonyítja, hogy a legjobbnak jelzett 1888. év óta a rosszabbodás nem a legsúlyosabb büntetteknel állott elő. Volt ugyanis az 5 évnél hosszabb börtönre és halálra ítélték összes száma 1888-ban 532, 1889-ben 500, 1890-ben 523, 1891-ben 507, 1892-ben 527. Tehát az 1892. év még valamivel jobb volt az 1888. évnél. Még kedvezőbbnek látjuk a fejlődést akkor, ha a hároméves börtöntől kezdjük a számítást, lévén az ennél súlyosabb büntetésekre elítéltek teljes száma 1888-ban 1.017, 1890-ben 990, 1892-ben 966. Ha csak tehát a bíróságok felfogásában valami jelentékenyebb puhulást, lanygulást nem feltételezünk, a súlyos büntettek érezhető apadásáról kell beszélnünk. Ez annyiival feltűnőbb, mert ép az utolsó években hazánk bűnügyi statisztikájában is ezzel a fejlődéssel találkozunk. Kétségtelenül egyike volna napjaink legörvendetesebb jelenségeinek, ha a súlyos bűncselekmények e fogyása állandó maradna és a kultúrának sokszor

kétségbevonat szelidítő hatását immár kétségtelen számadatokkal igazolhatnánk.

Az elkövetett bűncselekmények részletes kimutatásából, mely, mint sajnálattal említettük, területileg részletezve nincs, csak a következő nagy vonásokat emeljük ki.

Az utolsó tíz év alatt erős emelkedésben van a bűncselekmények az a nagy csoportja, melyet az állam elleni cselekmények neve alatt szokás egybefoglalni, a melynek súlypontja azonban a hatóság elleni erőszak és ellenszegülés cselekményeire esik. Az osztrák büntetőjog terminológiája szerint e csoportból a büntettek közé tartozó hatóság elleni erőszak 1883-tól 1892-re másfélezerről közel kétezerre emelkedett s a kihágások megfelelő csoportjában (kihágások nyilvános intézetek és a közbiztonság érdekében tett intézkedések ellen) is határozott emelkedést látunk: 1883-ban 24.653, 1892-ben! 28.669 elítélttel.

A személy elleni cselekmények közül a legsúlyosabbak: gyilkosság, emberölés, gyermekgyilkosság, a mennyire a kis számokkal összefüggő erős hullámból kivehető, inkább apadnak, semmint emelkednek. A büntettek idetartozó legerősebb rovata, a súlyos testi sértés, 1883-tól 1887-ig, tehát a tízéves időszak első felében erősen nőtt, azóta azonban határozottan apadásban van és körülbelül a kezdetbeli színvonalra szállott vissza; a kihágások osztályába tartozó testi sértések nagy rovata, mely évente vagy 60.000 elítéltet számít, szintén ilyforma hullámból mutat, azzal a különbséggel, hogy a maximum jóval későbbre, az 1890. évre esett. Jellemző, hogy hazánkban is rokon vonásokat észlelünk, bár az ide tartozó cselekmények fogalmait távolról sem fedik egymást. Ellenben a személy elleni cselekmények másik ága, a becsületsértés, mely Ausztriában a kihágások közt szerepel, ott határozottan csökkenő irányt követ, leszállyva 1883-tól 1892-ig 87.000-ről 72.000-re, míg hazánkban ellenkezőleg e csoport erősbödik leghatározottabban.

A vagyon elleni bűncselekmények legáltalánosabbja: a lopás, mely az osztrák büntetőtörvénykönyv sajátos osztályozásánál fogva az Ausztriában büntett miatt elítélteknek egyre-másra felet szolgáltatja, feltűnően ellenkező irányban hullámszik, mint a súlyos testi sértés. A maximum 1883-ban volt, 17.000-et meghaladó elítélttel, mire megszakitás nélküli apadás következett 1888-ig 13.651-re, ezt azóta némi újraemelkedés követte itt. Nagyjában egyez a fejlődés hazánkkal, sőt a Németbirodaloméval is. Mintha tehát a nyolczvanas évek második felében általánosabb lett volna a jólét, mint azok elején s csak legujabban következett volna be némi rosszabbodás. A kihágás gyanánt büntetett lopások, melyekbe azonban az osztrák jog némely erdei kihágást is belefoglal, határozottan apadnak. Apad a vagyon elleni bűncselekmények két legsúlyosabbja: a gyújtogatás és rablás, ellenben érthető emelkedést látunk a csalás mindkét, büntett- és kihágásszámba menő fájánál, bár itt is némi javulás volt érezhető a nyolczvanas évek második felében.

Az újabb idők erkölcsstatistikájának egyik legszomorúbb vonását, a szemérem elleni bűncselekmények emelkedését azok legsúlyosabb csoportjánál feltűnően észlelhetjük. Az idetartozó büntettek miatt elítéltek száma úgyszólván szakadatlan emelkedéssel 622-ről 989-re emelkedett fel. Ugyancsak erős az emelkedés a közerkölcs elleni kihágások gyanánt minősített cselekmények idevágó legerősebb csoportjánál, az erkölcs durva és közbotrányt okozó megsértésénél is.

Feltebb jellemző és becses az a kis tábla, melyben az osztrák kiadvány a bűncselekmények 21 fajára vonatkozólag 1863-ig visszamenőleg nyújt öt-öt éves átlagokat. Bár itt is elmulasztották az elítéltek számát a népességhez viszonyítani: a 30 év oly nagy idő, hogy az abszolút számok is már nagyon éles képet adhatnak a bűnös hajlam fejlődéséről. Elhagyva az egészen kis rovatokat, a következő egybeállítást közöljük. Volt az elítéltek száma:

	1863/67	1868/72	1873/77	1878/82	1883/87	1888/92
Lopás büntette miatt	63.493	74.322	87.487	91.825	79.374	72.964
Súlyos testi sértés miatt	11.337	18.934	20.858	21.100	23.277	22.770
Csalás miatt	7.341	8.885	11.595	13.031	13.471	13.592
Hatóságnak ellenszegülés miatt .	3.263	5.721	6.796	6.934	8.229	9.160
Hűtlen kezelés miatt	2.251	2.588	3.968	4.789	3.021	2.944
Veszélyes fenyegetés miatt . . .	1.362	2.222	3.004	3.705	4.559	4.475
Szemérem elleni vétség miatt . .	1.179	1.268	2.139	2.891	3.663	4.630
Zsarolás miatt	1.095	1.839	2.238	2.158	2.066	1.937
Szándékos emberölés miatt . . .	1.011	1.516	1.336	1.198	1.167	1.128
Rablás miatt	807	1.025	896	845	778	600
Gyújtogatás miatt	687	752	1.056	1.251	1.153	937
Gyilkosság miatt	655	689	917	947	767	666
Idegen tulajdon rongálása miatt .	576	937	1.420	1.543	2.099	2.282
Gyermekölés miatt	509	615	501	579	564	471

A harminczéves időszak alatt nagyon eltérő fejlődést tapasztalunk az itt felsorolt bűncselekmények tekintetében. Vannak folytonosan emelkedő, vannak hullámzatosan emelkedő és csökkenő és végre vannak csökkenő rovatok. Legkönnyebben végezhetünk a utóbbiakkal, hova csak két cselekményt sorolhatunk, a rablást és a gyermekgyilkosságot. E két cselekmény mindjárt a második évtődben elérte maximumát s azóta határozottan süllyed. A gyermekölésnél a megítélés enyhése, melyet kutfőnk említ, közbejátszhatik az ide tartozó elítéltek számára s lehet, hogy a javulás csak látszólagos. Ellenben a személy elleni erőszakkal egybekapcsolt vagyon elleni büntett, a rablás, igen határozottan apad, mely körülmény, egybefoglalva újabbban a lopásoknál mutatkozó javulással, a vagyonbiztonság javulására vall.

A legtöbb bűncselekmény a második helyen említett jelleggel bír. Hullámzik és pedig az időszak közepe körüli maximummal, a már említett lopás, a hűtlen kezelés, a zsarolás, a gyilkosság, a szándékos emberölés s a gyújtogatás, tehát egyfelől sok súlyos vagyoni büntett, másfelől ép a legsúlyosabb személy elleni bűncselekmények. A maximum időszaka rendszeren az 1878/82 évtődben, mi arra vall, hogy itt a hetvenes évek gazdasági depressioja lehet a közös ok, mely az embereket a legsúlyosabb bűnök elkövetésére hajtotta. Ha számba vesszük azt, hogy a népesség a két szélső évtődben közt több mint 20%-kal emelkedett, azt kell mondanunk, hogy az utolsó időszak jobb az elsőnél a lopásnál, a gyilkosságnál és a szándékos emberölésnél, tehát a lopás legsúlyosabb alakjain kívül a két legsúlyosabb személy elleni cselekménynél. Ebben nagy vigasz rejlik a fent már érintett irányban. A polgárosodás daczára a helyzet időközönként romolhat ugyan, mint tette azt a hetvenes évek válságos időszakában, de legalább a legsúlyosabb cselekmények, az életnek és vagyonnak legmerészebb megtámadásai: a gyilkosság és szándékos emberölés s tán a gyermekölés, aztán a fentemlített rablás és a büntettnél minősített lopás esetei fogynak.

Sötétebb képet, a folytonos emelkedés képét mutatják a szemérem elleni büntettek s az idegen tulajdon rongálása, hol 30 év alatt megnégyszereződött az elítéltek száma; igen rosszul áll a hatóság elleni erőszak s a veszélyes fenyegetés háromszorosra való emelkedéssel, a súlyos testi sértés és csalás megkétszereződéssel. Keresve az okokat, három részre kell bontanunk a sort. A szemérem elleni büntettek szomorú emelkedése a kor nagyobb érzékiségére látszik utalni: a polgárosodás egyik legvisszataszítóbb vonásával van itt dolgunk s az emelkedés nagy szabályossága valóban megdöbbentő. A csalás miatt elítéltek emelkedése egyszerű jelzője annak az általános tapasztalatnak, hogy a művelődéssel az alattomos, a gyengék tudatlanságát felhasználó módja az idegen vagyon megrövidítésének lép az erőszakos, nyilvánosabb vagyoni bűncselekmények helyébe.

A többi cselekményt illetőleg tán nem tévedünk, ha a társadalmi ellentétek kiélesedését, az osztályok és nemzetiségek harcának erősödését okoljuk az emelkedés miatt. Az erősebb sűrlődés gyakoriabbá teszi egyrészt a hatóságok, másrészt a magánszemélyek s aztán a vagyon megtámadását. A strikek alkalmával mindennapos vagyonrongálások, fenyegetések, testi sértések és hatóság elleni erőszak egymagában sokat megmagyaráz e fejlődésből, melynél ki tudja, mikor fog beállani a javulás korszaka.

Dr. Ráth Zoltán.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 76. füzet. 1896. április hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. május hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXV. évfolyam. 1896. április hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évfolyam. 5. füzet. 1896. május hó: A mezőgazd. kísérleti állomások Cserhádi Sándortól. Néhány szó a sörárpáról és termeléséről Bechtel S. Frigyesztől; stb.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kebelébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 9—11-ik szám: A szövetkezeti ügy, tekintettel a községi hitelszövetkezetekre. Szövetkezeteink adómentessége. Harcz a fővárosi szövetkezetek ellen Sztroiny Józseftől. Munkásházak szövetkezeti alapon; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von H. Hirth und M. von Seydel. 1896. Nr. 4: Staatsgewalt und Gesetzgebung in Elsass-Lothringen von E. Mayer. Das Recht der Rückforderung im Gebiete des deutschen öffentlichen Rechtes von W. Gläsing. Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften für 1894; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 15—18: Unsere handelspolitische Lage. Ein britischer Zollverein. Die Edelmetallproduction der Welt im Jahre 1895. Die österreichische Eisenindustrie im Lichte der Handelsstatistik von I. M. Zeitlinger. Die geplante Besteuerung der Zündhölzchen von R. Riedl. Revision des russisch-deutschen Handelsvertrages; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgeg. von G. Schmoller. XX. Jahrgang. 2. Heft: Nietzsches ethische und sociologische Anschauungen von K. Breysig. Die Arbeiterverhältnisse der Eisen- und Stahlhütten-Industrie Grossbritanniens. Auf Grund einer Instructionsreise dargestellt von Walter zur Nieden. Zur Methodik der Socialwissenschaft von G. Simmel. Zucker und andere landwirtschaftliche Ausfuhr-Artikel von Britisch-Ostindien von D. Brandis; etc.

Statistische Monatschrift. Neue Folge. I. Jahrgang. (Der ganzen Reihe XXII. Jahrg.) 2—3. Februar—März Heft 1896: Die Enquête und Statistik

der Armenverhältnisse in Steiermark von E. Mischler. Die Sterblichkeit in den grösseren Städten Oesterreichs im Jahre 1895 von Bratassevič. Die Fortschritte der Invaliditäts- und Altersversicherung in den europäischen Staaten von Fr. Schmid. Oesterreich-Ungarns Aussenhandel im Jahre 1895 von Pizzala; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 3-e année. No. 3. Mars 1896: Revue du travail. Conciliation et arbitrage en France. Les grèves en février; etc.

L'économiste français. 24-e année. 1-er vol. Nos 13—17: L'impôt global et progressif sur le revenu à la Chambre. Une enquête locale sur la dépopulation. De l'inanité des campagnes bimétallistes: de l'impossibilité d'attribuer à la baisse de l'argent la dépréciation des prix. La coopération de production dans les campagnes. La situation actuelle de la coopération en France. La théorie quantitative et les prix. La prétendue réforme des impôts directs; l'excellence de la contribution mobilière et les difficultés de son remplacement; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année Nos 586—591.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Avril, 1896: Le compagnonnage allemand à la fin du moyen âge par E. Castelot. Mouvement colonial par Meyniers d'Estrey. Revue des principales publications économiques de l'étranger par M. Block. L'industrie des constructions navales dans la Grande-Bretagne par D. Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. Avril, 1896: Pouvoir et richesse des Etats-Unis par Limousin. Progrès des principales industries des Etats-Unis par E. Levasseur. Mouvement de la population dans la Grande-Bretagne de 1881 à 1895 par R. de la Grasserie; etc.

Revue d'économie politique. 10-e année. No. 4. Avril, 1896: Du domaine propre de la sociologie par H. St-Marc. Un projet de loi français sur de soi-disant conseils de conciliation par E. Schwiedland. Les origines de la protection ouvrière en France (fin) par V. Mataja; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XX. No. 117. April 1896: State of the Skilled Labour Market. Trade of the United Kingdom for March 1896. Sea Fisheries of the United Kingdom. Raising of Livestock in Russia; etc.

The Economic Journal. Vol. VI. No. 21. March 1896: The Methods of Collective Bargaining by Sidney and Beatrice Webb. The Food and Labour-Power of Nations by F. S. Nitti. Ricardo on Currency by J. Bonar. Poor Law Statistics by Ch. Booth; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2743—2747: The Money Market. The Failure of the Bimetallists. Egyptian Finance. The Indian Budget. Irish Agriculture in 1895. The Amendment of the Companies Acts. The Proposed Income-Tax in France. Indian Gold Mines. The Westralian Gold-fields; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LIX. Part. I. March 1896: A National System of Notification and Registration of Sickness by Arth. Newsholme. Mental and Physical Conditions among Fifty Thousand Children seen 1892—94, and the Methods of Studying Recorded Observations with Special Reference to the Determination of the Causes of

Mental Dulness and other Defects by Fr. Warner. Commercial History and Review of 1895. Prices of Commodities in 1895 by A. Sauerbeck; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Departement of the Board of Trade Vol. IV. No. 4. April, 1896: State of Employment in March. Employment in 1895. Labour in the Colonies. Labor Abroad; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. X. No. 3. April, 1896: The Location of Industries by Edw. A. Ross. The New Sectionalism by Fred. Emory Haynes. The Anthracite Combinations by G. O. Virtue. Recent American Books on Money by W. Fischer; etc.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. New Series 32. (Vol. V.) March, 1896: Real Estate Values in Boston by H. Whitmore. Ethnic Influences in Vital Statistics by W. Z. Ripley; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIII. évfolyam. 270. sz. 1895. november hó. Budapesti nyomdák és betűöntődék 1894-ben. Budapest főváros fogyasztása és fogyasztási adóbevétele 1894-ben. Adóbevételek és végrehajtások 1894-ben. 271. sz. 1895. december hó: Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1894-ben. A budapesti házbérlővédelem 1894-ben. Az 1895. évi mezőgazdasági felvétel Budapesten; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 14–18. sz.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara monografikus *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól. Temesvár, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam 29–37. sz.

Magyar lányakalauz. Szerkeszti és kiadja Déry Károly, a budapesti kereskedelmi muzeum köszénbányászati előadója. 4-ik évfolyam. Bécs, 1896.

A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt *vízállások*. IX. kötet. A Duna, Tisza és mellékfolyóikban, a Balaton és Fertő tavakban s ezek vízvidékein észlelt vízállások és csapadékok 1894. évben. A földmívelésügyi m. kir. miniszter rendelete alapján kiadja Péch József min. osztálytanácsos, a vízrajzi osztály vezetője. Budapest, 1895.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 3. Heft. Wien, 1896.

Allgemeine Rechnung über den Staatshaushalt des Jahres vom 1. April 1892/3 nebst Anlagen. Berlin, 1896.

Meitzen A., Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven. 3. Bände. Berlin, 1896.

Militärstatistisches Jahrbuch für das Jahr 1894. Wien, 1896.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XL. Band. 1. Heft: Der österreichische Staatshaushalt in den Jahren 1891 und 1892. Wien, 1895.

XL. Band. 3. Heft: Die Finanzen der autonomen Verwaltung in den Jahren 1868—1892. Wien, 1896.

Preussische Statistik. Herausgegeben vom kön. statist. Bureau in Berlin. Bd. 133: Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle im preussischen Staate während des Jahres 1894. Berlin, 1896.

Statistische Mittheilungen über das österreichische Tabakmonopol für das Jahr 1894. Von der k. k. Generaldirection der Tabakregie. Wien, 1895.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. III. Heft. Ein- und Ausfuhr im März 1896. Wien, 1896.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1894. 2. Heft: Der Bergwerksbetrieb Österreichs im Jahre 1894. 2. Lieferung: Bergwerksverhältnisse mit Ausnahme der Bergwerksproduction, Naphtastatistik, Schlagwetterstatistik. Wien, 1895.

Stimmen aus dem agrarischen Lager. Aufsätze und Reden gesammelt vom Bund der Landwirte. Heft 1. Berlin, 1896.

Württembergische Jahrbücher für Statistik und Länderkunde. Herausgegeben von dem k. statistischen Landesamt. Jahrgang 1895. Stuttgart, 1896.

Duchesne, L., Hygiène générale et hygiène industrielle. Paris, 1896.

Gide, Ch., Principes d'économie politique. 5-e édition. Paris, 1896.

de Lapouge, G., Les sélections sociales. Cours libre de science politique. Paris, 1896.

Administration Report on the Railways in India for 1894/5 by lieutenant-colonel T. Gracey R. E. London, 1895.

Agricultur returns for Great Britain for the year 1894. Board of Agriculture. London, 1895.

Agricultural statistics of Ireland for the year 1894. Dublin, 1895.

Thirty-first Detailed *Annual Report* of the Registrar-General of Ireland, containing a General-Abstract of the numbers of Marriages, Births and Deaths in Ireland during the year 1894. Dublin, 1895.

Annual Statement of the Navigation and Shipping of the United Kingdom for the year 1894. London, 1895.

Annual Statement of the Trade of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions for the year 1894. London, 1895.

Annual Summary of births, deaths and causes of death in London and other large towns, with appendix containing Dr. Frankland's report on the metropolitan water supply 1895. London, 1896.

Finance Accounts of the United Kingdom of Great Britain and Ireland for the Financial Year 1894—95 ended 31. March 1895. London, 1895.

The Foreign Commerce and Navigation of the United States for the ending June 30 1895. Prepared by the Chief of the Bureau of Statistics. Treasury Department. Washington, 1896.

Immigration and passenger movement at ports of the United States during the year ending June 30 1895. Report of the Chief of the Bureau of Statistics. Treasury Department. Washington, 1896.

Iron and steel industries of Belgium and Germany. Report of the delegation organised by the British Iron Trade Association. London, 1896.

Judicial Statistics. England and Wales 1893. Part I: Criminal Statistics. Statistics relating to Criminal Proceedings, Police, Coroners, Prisons, Reformatory and Industrial Schools and Criminal Lunatics for the Year 1893. London, 1895.

Railway Returns for England and Wales, Scotland and Ireland for the Year 1894. London, 1895.

Report of the commissioner of education for the year 1892/3, Vol. I—II. Washington, 1895.

Thirty-ninth *Report of the Commissioners of her Majesty's Customs on the Customs for the Year ended 31-st March 1895.* London, 1895.

Thirty-eighth *Report of the Commissioners of her Majesty's Inland Revenue for the Year ended 31-st March 1895 with Appendix.* London, 1895.

Report on the Criminal and Judicial Statistics of Ireland for the Year 1894. Dublin, 1895.

Twenty-seventh *Report on the Judicial Statistics of Scotland rendered to the right honourable the Secretary for Scotland for the year 1894.* Edinburgh, 1895.

Forty-first *Report of the Postmaster General on the Post-Office.* London, 1895.

Statistical Abstract relating to British-India from 1884—85 to 1893—94. XXIX. number. London, 1895.

Statistical Abstract of the United States. 1895. XVIII-th number. Prepared by the Bureau of Statistics. Washington, 1896.

Cause di morte. Statistica degli anni 1893 e 1894. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1896.

Notizie e studi intorno ai vini ed alle uve d'Italia. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell' agricoltura. Roma, 1896.

Estadística general del comercio exterior de Espana con sus provincias de Ultramar y potencias extranjerias en 1894. Formada por la direccion general de aduanas. Madrid, 1895.

Miscarea populatiunei Romaniei in 1892. (Mouvement de la p̃pulation de la Roumanie en 1892.) Precedata de o introductiune de E. Crupenski, directorul statisticeii generale. Ministerul agriculturii, industriei, cõfãerciului si domeniilor. Directiunea statisticeii generale. Bucuresci, 1896.

A VÁLSÁGELMÉLETEK TÖRTÉNETE.

Első közlemény.

A tökéletesség felé haladó munkamegosztás, a felszaporodott tőkék majdnem kizárólagos szereplése a termelésben, a hiteligazdaság általánossága, ezek jellemzik a közgazdaság mai helyzetét. De azért kétségtelen, hogy ez a kulturális emelkedés már magában foglalja a visszaesés csíráit. Mint minden emberi intézménynek, a tökéletességre emelt munkamegosztásnak is megvannak a maga hátrányai. Igaz, elenyésznek az előnyök mellett, de azért érezhetők a társadalmi, politikai és gazdasági életben egyaránt. A házi ipar és kisipar elkeseredett harczot folytat még a tökéletesebb gyáriparral. A hol ugyanazon a téren egyrészt a gép, másrészt a szerszámmal ellátott pusztá kéz kel versenyre egymással, ott hamar el kell dőlni a küzdelemnek. Az sem szenved kétséget, kié lesz ebben az egyenetlen harczban a győzelem. A gép szabályosabb munkaerő, azután meg olcsóbb is az emberi kéznél. A technikai vívmányok a forgalomban is nagy átalakulást idéztek elő. A kereslet s kínálat, e két főtényező, mely a gazdasági életet szabályozza, mindjobban eltávolodott egymástól s nehezebben tartható egyensúlyban, mint azelőtt. A munkamegosztás nagy válaszfalat emelt termelő s fogyasztó közé. Szinte érthető, ha az nem tudja ennek igényeit mérlegelni s a piacot áttekinteni. A termelő egyáltalában nem ismeri a szükséglet nagyságát s nem tudja, mily mértékben fog a kereslet az ő kínálatával szemben állani. A túltermelés lehetősége ennek folytán gyakoribb s valószínűbb, mint volt annak előtte. Valamikor a termelés pusztán csak a meglevő kereslet, az időről időre jelentkező szükséglet kielégítésére irányult. Ma azonban az ilyen gazdasági üzem már idejét mult. A termelés nem szorítkozik egyedül a meglevő szükségletek kielégítésére, hanem a jövőben jelentkező keresletre számít. A túltermelés, a kereslet s kínálat között való egyensúly megingása, épen a kereslet bizonytalan nagysága folytán, manapság inkább állhat be, mint korábbi periodusokban. A gazdasági válságok, a magasabb kultura árnyoldalai.¹⁾ S ma

¹⁾ Roscher, Zur Lehre von den Absatzkrisen. Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte. Leipzig 1861. 308. o.

nagyobb megrázkodtatással is járnak, mint az izolált gazdaságok idején.

Legelőször az 1825-iki válság adott bővebb alkalmat a *közgazdaság betegségeinek*¹⁾ tanulmányozására. Ekkor jelentkezett első sorban az ipari evolúciónak a hatása. Ez volt az első válság, melynek általános nemzetközi jellege volt. Ez juttatta legelőször kifejezésre azt a szerves összefüggést, mely az egész kulturvilág gazdasági tevékenysége között fennáll. Hiszen kétségtelen, hogy azelőtt sem folyt le a népek gazdasági élete egészen simán. Az emberi munka csak fokenként haladt előre s nem volt időleges vagy lokális megszakítás nélkül való. De oly általánosságban, mint 1825-ben, korábban nem lépett fel a depresszió. Akadtak ugyan mindig egyes abnormis momentumok, melyek megzavarták az ipari s kereskedelmi tevékenység rendes menetét. De ezek a zavarok többé-kevésbé határolt térre szorítkoztak, szinte territoriális jelleggel bírtak. Hatásuk megszűnt ott, a hol a forgalom hiányában a gazdasági összeköttetés is megszakadt. Azután nagyjából mindig csak *egy* tényező volt az, melynek rendellenes funkciója a válságokat előidézte.

Az 1825-iki krízist megelőző gazdasági válságokban valamennyi szimptoma között a kelet s a fogyasztás hiánya lépett leginkább előtérbe. Ha bármely téren valahol kedvező piacra volt kilátás, ez gazdaságilag fejlődött s előrehaladott népeknél rendszeren visszahatást gyakorolt. Mert a legtöbben túlbecsülték a kereslet nagyságát, melyet ott találni reméltek. S ez az optimisztikus vonása a gazdasági spekulációnak még ma is ép oly mértékben lelhető fel, mint ezredévek előtt. Az idősebb Scipio táborában is ez idézte elő azt a kereskedelmi válságot, mely egy csomó római kereskedőt tett tönkre. A népszerű hadvezér neve számtalan szállítót vont a karthagói sátrak alá, de azért a kereslet korántsem volt oly nagy, hogy ezt a rendkívüli érdeklődést igazolta volna. Az árúk kelete oly csekély volt, hogy a vállalkozók egész rakományokat voltak kénytelenek a hajótulajdonosoknak fuvardíj fejében átengedni.²⁾ Azóta akárhányszor ismétlődött e jelenség. Természetesen más formában, de mindig ugyanazon okkal. Ha a fogyasztás új teret nyer, mindenki úgy cselekszik, mintha az előnyös alkalmat egyedül aknázhathatná ki. Az ipari termelést amúgy is csak egyetlen tényező szabályozza:

¹⁾ Így nevezi Roscher a válságokat általában. S e terminológiát annyira kiterjeszti, hogy physiologiai és pathologiai jelenségekről, therapeutikai s preventív szerekről beszél e kérdés tárgyalásánál. Roscher, *Zur Lehre von den Absatzkrisen*, 281—398. Továbbá: *Nationalökonomik des Handels und Gewerbflusses*, Stuttgart 1887. 800. o.

²⁾ T. Livii *Historiarum* L. XXX. c. 38: Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. V. ö. Roscher, *Nationalökonomik des Handels und Gewerbflusses*, 808. o. Anm. 7.

az áralakulás, illetőleg a vállalkozási nyereség. Nem könnyű ezen eligazodni. Ha ez növekszik, ez annak a jele, hogy a kérdéses termék még nem fedezi teljesen a szükségletet, s ellenkezőleg. De hogy mennyire terjeszkedjék még a termelés, ki tudná megállapítani? Ha valaki e kalkulációt megkísérленé, bizonyára hamis eredményre jutna. Az emberi természetben rejlik, hogy a kedvező alkalmat túlbecsüli, a kedvezőtleneket pedig a valónál rosszabb színben látja.¹⁾ Az északamerikai Unió elismerése is gazdasági válságot vont maga után. A világ minden részéből özönével lepték el az új köztársaságot árúkkal. A kínálat túlnagynak, a kereslet pedig aránylag csekélynek bizonyult ez esetben is. Európának majdnem minden iparúzó országában gazdasági zavarok következtek be. Az eredmény annál kevésbbé maradhatott el, mert az Egyesült Államok a függetlenség kivívása után is, csakúgy, mint annak előtte, Angolország üzletbarátai maradtak. A nemzeti rokonság folytán az angoloknál ugyanoly izléssel, ugyanoly kereskedelmi szokásokkal találkoztak. S a legtűrelmesebb hitelezők is angolok voltak; a mi az üzleti világban első sorban kerül kámbiózba. Később a kínai kereskedelem szabaddá tétele is ilyen veszélyt hozott a közgazdaságra. Mikor angol ágyúk néhány kínai kikötőt megnyitottak s a forgalomnak átadtak, mindenki számított az élénk piacra, melyet a kereskedelem ez által nyert. A ki tehette, sietett árúit oda szállítani, s kereskedelmi összeköttetéseket szerezni a jövőre. De az európai kereskedők csak igen csekély teret találtak tevékenységük számára. A kínai nemzeti büszkeség nem igen tudott megbarátkozni az európai importtal. Meg azután kevés fizetőképes fogyasztó is találkozott a túlnépesség s pauperizmusnak eme klasszikus országában.²⁾

Ma természetesen csekélyebb a valószínűség arra, hogy intelligens kereskedő egy ujonnan megnyitott piac fogyasztó képességében a túlságig csatlakozzék. A statisztikának mindjobban való térfoglalása s általánossága valamennyire csak eligazítja a termelőt a kereslet valószínű nagyságának megbecslésében. Része van ebben a konzuli szolgálatnak is, ott, a hol jól van szervezve. A ki a konzuli jelentéseket elolvassa, az kevésbbé fog csalódásba esni, ha termékeinek értékesítésére új teret keres.

Minden válságnak közös vonása a forgalom megzavarása, a normálistól eltérő, gyorsabb vagy lassabb menete. A szabálytalanság nyilvánulhat akár a pénz-, akár a hitel-, akár az áruforgalomban. Ha ezek közül bármelyik téren a kereslet

¹⁾ H. Herkner, Krisen. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena 1892. IV. 892. o.

²⁾ Roscher, Zur Lehre von den Absatzkrisen. 318. o. — Beer, Geschichte des Welthandels im neunzehnten Jahrhundert. Wien. 1864. I. 387. kk. oo.

felülmúlja a kínálatot, vagy ez amaszt, válság következik be. A termelő több árút visz a piacra, mint a mennyi vevőre talál: az árak hanyatlanak s piaci válság áll elő. A hitelkínálat nem képes minden hitelkereső igényeit kielégíteni, vagy a pénzkereslet elmarad a pénzkínálat mögött: hitel, vagy pénzválság jelentkezik. Természetes, hogy egyik sem szorítkozik a gazdasági életnek épen csak egy sferájára. Pénz, hitel, vagy piaci válság nem érezteti hatását csak azon a téren, melytől a válság nevét vette. Csak egy helyen jelentkezik ugyan akutabban, leginkább észrevehetően s ez adja meg az egész pathologiai folyamat jellegét; de azért megbénít minden gazdasági tevékenységet. Oly válságot, mely csak a hitelügyet, vagy olyant, mely csak a piacot érintené, a mai gazdasági szervezet mellett egymagában még csak elképzelni is nehéz. Hitel, pénz és árú szoros kapcsolatban állanak egymással.¹⁾ A termelést hitel előzi meg s hitel és pénz követik, ha a kész termék a piacra került. A magángazdaságok érdekében szorosan egymáshá folynak. Az egyes termelési ágak összefüggnek egymással s kölcsönösen egymásra vannak utalva. Nem kevésbé a közgazdaságok. A mezőgazdasági vagy ipari termelési ágak egymással állanak összefüggésben s egymást egészítik ki. S e kettő együttvéve táplálja a kereskedelmet. Egyik sem nélkülözheti a másikat. Minden nagyobb termelési ág számos másféle termelésre szolgáltat alkalmat és okot. Ha a termelők egyik osztályának jövedelme csökkent, a másiké is kevesbedik. A jövedelem hanyatlása leszorítja a vásárlási képességet is. Válságos időben amazok kevesebbet vesznek emezektől, mint normalis években. A kereslet tehát más árukra is csekélyebb lesz s a nagy gazdasági test legtávolabbi részei is megérzik a kórt. Leggyakrabban volt észlelhető e szerves összefüggés az angol gyapotindusztriánál. Ha a gyapotárúk kelete megakadt, első sorban a kereskedőket érte a baj. Innen a gyárosokra ment át s ezektől viszont az ő különféle szállítókra, a gépgyárakra vagy kőszénbányákra. Másrészt ez iparágak munkásait is sújtotta. Ezek természetesen kiadásait redukálták s ezt ismét a kiskereskedők s kisiparosok érezték meg.²⁾ Az 1841/2-iki válság alkalmával egyedül Manchesterben 116 gyár szüntette be üzemét, 661 bolt s üzleti iroda záródott be s 5492 lakás ürült meg; mind a gyapotválság következtében. A mészárosok, fűszeresek s fehérneműkereskedők forgalma negyven százalékkal csökkent. Vagy kétszáz család nem költöztetett többet

¹⁾ Minden egyszerűsége mellett is jellemző definíciót ad egy sokat forgatott angol népszerű nemzetgazdasági könyv a válságokról: A crisis, that is a dangerous and decisive moment, when it will soon be seen who is to become bankrupt and who not. W. Stanley Jevons, Primer of Political Economy. London 1887. 118. o.

²⁾ Roscher, Zur Lehre von den Absatzkrisen. 290. o.

élelmezésre, mint egy hétre tizennégy s fél pécet fejenkint. S a zálogházak a tárgyak valódi értékének csak egy harmadát voltak képesek előlegezni.¹⁾ Egyébként minden iparágnál kimutatható az érdekközösség, mely az egész ipari termelésnek egy összefüggő szervezet jellegét kölcsönzi. A cukorgyárak silány üzletmenete például hatással lesz a répatermelésre; azután a vegygyárakra, melyek a molasset feldolgozzák, mesterséges trágyát vagy hamuzsirt állítanak elő; a hízalókra, melyek a cukorrépa-mosléket értékesítik s így tovább folytatva a jutagyárakon, melyek a répa szállítására szükséges zsákokat készítenek s végezve a munkásokon s napszámosokon, kik e különféle termelésnél keresték kenyerüket, vagy a dolog végső elemzésében, azokon a kiskereskedőkön és kisiparosokon, a kiket viszont ezek a munkások tartottak el.

Mindenütt hol termelés és fogyasztás, vagy helyesebben, hol kereslet s kínálat nem áll egyensúlyban s nem halad párhuzamosan egymással, ott zavar s rendellenesség fog mutatkozni a közgazdaságban. A szimptomák, melyek az ilyen gazdasági zavar kitörését jelentik, sokféleek ugyan, de rendszerint mindannyiszor ismétlődnek, valahányszor megintog a gazdasági egyensúly. Körülbelül válságok nagy részét közvetve vagy közvetlenül a gyors meggazdagodás vágya s ennek nyomán a túlélnék, vakmerő s inszolid vállalkozási kedv idéz elő, melyet a magas árak ébresztenek. A pillanatnyi nyereség megtéveszti a józan s szigorú gazdasági spekulációt s rohamos, semmivel sem indokolt termelésre serkent. Ilyenkor kimaradhatatlan a válság. A németalföldi tulipán mánia a XVII. században eléggé bizonyítja, mennyire elkábithatja még az olyan higgadt kereskedőket is, mint a hollandiakat, a momentán áremelkedés. Mikor a tulipánt Nyugat-Európában meghonosították, Hollandiában oly nagy volt a kereslet e virágban, hogy egyes városokban, mint Harlem, Leyden, Rotterdam, Utrecht vagy Amsterdamban rendes üzletággá fejlődött a tulipán kereskedelem. Hagymája oly nagy kereslet tárgya volt, mint a negyvenes években a vasúti részvények Angolországban, vagy e század derekán a hitelrészvények Németországban. Az üzérkedés ugyanolyan elvek szerint folyt, mint akár manapság a tőzsdeügyleteknél. A szenvedély annyira ment, hogy egy tulipánhagymáért 2500 forintot is fizettek. Egy ideig, mint a hogy ilyen esetekben történi szokott, mindenki nyert s senki sem veszített. Voltak a kik szegénységükből néhány hónap alatt emelkedtek gazdagságra. Sőt egy kereskedő 60.000 forintot nyert pár hét alatt a tulipánüzlettel. Hollandiának egyetlen városában egy-két esztendő alatt tíz millió forint volt a tulipán-forgalom értéke. Mindenki, polgár és nemes, gazdag és szegény egy-

¹⁾ Ugyanott 280. o.

aránt tulipánokkal kereskedett. Sokan fekvőségeiket fecsérték el potom áron, hogy tulipánhagymákkal üzérkedhesse-
nek. De a mániának vége szakadt. Sokan mentek tönkre s
csak kevesen gazdagodtak meg. A megsemmisült anyagi érté-
keket hamar helyrepótolta a kijózanodott polgárok szorgalma.
De az erkölcsi csapásokat csak esztendők hosszú sora volt
képes elsimítani.¹⁾

Ez a tulipánmánia is azok közé a sajátságos közgazda-
sági jelenségek közé tartozik, melyek kulturfejllett államok-
ban néha szabálytalan periodusokban térnek vissza. Roscher
ezeket az általános szédelgések időszakának nevezi.²⁾ Egyes
bevált és jól sikerült spekulációk, ha esetleg még időszzerűek
is, egy egész üzletvilágot vezethetnek tévutra. Az auri
sacra fames átragad mindenkire. Innen a közönség vak
bizalma, sőt hiszékenysége minden vállalat iránt. S innen
leginkább minden ipari és kereskedelmi vállalat emelkedése. Tanul-
ságos példát szolgáltat erre az 1825-iki válság, mely Angliá-
ból indult utra. A napoleoni háborúk befejezése óta a
kereskedelem s ipar ismét visszanyerte a rég nélkülö-
zött nyugalmat. A gazdasági tevékenység megindult minden
téren. Már a huszas években sok volt Angliában a felhalmo-
zódott tőke, mely tétlenül hevert. Meggazdagodott kereskedők
arról panaszkodtak, hogy nincsen mód, melylyel pénzüket
kamatozólag értékesíthetik.³⁾ Erre megindult az alapítás.
Valóságos lázzal. Kalandos tervezetek láttak napvilágot.
Meseszerű vállalatok léptek életbe. A rendeltetésük normalis
időben nevetést keltett volna. De most minden összejátszott,
hogy a realizálhatóság látszatával birjanak. A kormány épen ez
időtájt foglalkozott az új délamerikai köztársaságok elismeré-
sének kérdésével. Senki sem kételkedett abban, hogy ezek a
spanyol-amerikai államok függetlenségük kivívása után szintén
oly gyors virágzásnak fognak indulni, mint a nemrég szüle-
tett északamerikai Unió. Chili, Peru vagy a La Plata álla-
mok természeti kincseinek kiaknázására mindenki szívesen
adta oda pénzét. Mások gyöngyhalászatot akartak létesíteni
Columbia partjain. Persze senki sem számolt az ottani éretlen
politikai viszonyokkal. A kik Angolországban akartak ope-
rálni, azok a parlamenthez fordultak engedélyért. De ez nem
volt épen szükséges. Még így is egyetlen egy hónapban,
1824. márcziusában, harmincnál több ily kérvény fordult meg
az alsóházban.⁴⁾ A spekulációban nemcsak olyan emberek

¹⁾ Wirth, Geschichte der Handelskrisen. Frankfurt am Main 1883.
23. kk. oo.

²⁾ Roscher, Zur Lehre von den Absatzkrisen. 321. o.

³⁾ Wirth i. m. 130. o.

⁴⁾ The annual register. A review of public events at home and abroad
for the year 1824. V. ö. Took und Newmarch, Die Geschichte und
Bestimmung der Preise während der Jahre 1793—1857. Deutsch von C. W.
Ascher. Dresden 1858. I. 288. o.

vettek részt, kik a piacot ismerték, vagy kereskedelmi rutin-nal rendelkeztek. Obszkurus emberek, ügynökök vagy játékosok indították meg nagyobbbrészt ezeket a vállalatokat. De azért hozzájárult a társadalom minden rétege. Osztályra, nemre való különbség nélkül. Különös s persze a korra — a vasut, a gőzhajó hajnalának idejére — jellemző, hogy nem egyedül a meggazdagodás szenvedélye kergette ezt a tömeget a legfantasztikusabb operációkba. Sokan azt képzelték s meg voltak győződve, hogy kulturfeladatot teljesítenek, ha pénzüket e vállalatokba fektetik. Akár a Panama-szoros átvágásáról, akár egy tojás- vagy tejszállító-üzletről volt szó.¹⁾ Különként a szédelgő társulatoktól — s ezek száma jóformán nap nap mellett emelkedett — és csak a némileg tervszerű vagy józanabb ipari és pénzügyi vállalatokat véve számba, még akkor is el kell csodálkozni, hogyan lett volna lehetséges néhány évi megtakarításból oly óriási összegeket előteremteni, mint e vállalatokra volt fordítandó. 1825. és 1826-ban, tehát két esztendő alatt összesen 114 társaságot alapítottak 101,690.000 font részvénytőkével.²⁾ Az igaz, hogy ritkán fizettek be többet a részvénytőke öt százalékanál.³⁾ De már az 1825-iki év nyarán szünet állott be. Ilyen esetekben ez a legbiztosabb jele a bekövetkezendő apálynak. Az árak hanyatlottak. A legtöbbnél közel a felére, sőt még ezen túl is. Azután a részvények estek. 1826. márcziusában száz font névérték már csak 81 fontot ért. Egy esztendővel annak előtte persze ötszáz volt az árfolyam. S a kétszázötven bankár közül, ki 1825. kezdetén Angliában és Walesben dolgozott, a következő év végéig épen száz ment tönkre. Ezek érezték meg első sorban a krízist. A mi egyébként az üzlet természetéből is következik. Az ő kötelezettségeik nagyobbára a vista szóltak. A kereskedők csak ezután kerültek sorra. De ez is már csak idő kérdése volt. Csak épen a náluk szokásos hosszabb hitel lejártáig tartott.⁴⁾

Nehéz volna a válságokról teljes kórképet adni; minden szimptomát felsorolni, mely a közgazdaság betegségeit akár megelőzi, akár kíséri. Pedig valamennyire szükséges volna ezeket megismerni, hogy a kérdéshez fűzött elméletek és ezek gondolatmenete világosabban érthető legyen. Talán helyes a feltevés: a gazdasági élet folyamának minden gyorsabb vagy lassabb üteme, mely a természetes haladással ellenkezik, zavart idéz elő és kisebb vagy nagyobb mértékben válságot jelent. Előkelő angol bankárok egy ízben, 1833-ban, egy parlamenti bizottság előtt következőleg jellemezték az egészséges

¹⁾ Beer i. m. I. 267. kk. oo.

²⁾ Wirth i. m. 132. kk. oo.

³⁾ Took und Newmarch i. m. I. 231. kk. oo.

⁴⁾ Roscher, Zur Lehre von den Absatzkrisen. 323. k. o.

forgalmat: kevés bankrupt; sok váltó, egyenként kis összegről, de összeségükben tekintélyes értéket képviselve s rendesen honorálva; sok pénzküldemény; kevés tulajdonképeni spekuláció; nem túl nagy készletek; semmi különös törekvés ezeken tudni; kereslet s kínálat szabályos kiegyenlítése.¹⁾ Egyébként minden válságelméletet, melyet tárgyalni fogok, a kellő történeti példákkal fogom illusztrálni, ha a könnyebb megérthetőség így kívánja.

I.

Az árútermelés gyorsulása s költségeinek leszállítása egyes iparágakban, melyet a technikai haladás tett lehetővé, már kezdettől fogva azt a véleményt keltették, hogy az időnként jelentkező válságok a termelés és fogyasztás közötti aránytalanságnak az eredményei.²⁾ S a legkorábbi elméletek, melyek a válságokat tárgyalták, tényleg a kereslet s kínálat egyensúlyának megingásában látták e gazdasági zavarok okát. Ez képezte hosszú ideig a theoretikus fejtegetések központját. Azonban e nézetek megítélésénél figyelembe veendőek egyúttal azok az általános elvek is, melyek koronként a gazdasági politikában érvényesültek. Tekintetbe kell venni nevezetesen azt a viszonyt, melyben esetről-esetre állam s közgazdaság egymáshoz álltak. A nemzetgazdaságtanban megszokott háromféle rendszer, a merkantilizmus, a fiziokratizmus s a smithianizmus felfogásához kell tehát szabni azokat az elméleteket is, melyek a gazdasági válságokkal foglalkoznak.

Ujabban két tágabb csoportra szokták a válságelméleteket elkülöníteni, tekintet nélkül azokra a kisebb-nagyobb divergenciákra, melyek még e csoportokon belül is fellelhetők. Az egyik az optimisztikus, vagy szabadkereskedelmi, a másik a pesszimisztikus vagy szocialisztikus irányt képviseli.³⁾ A szocialisztikus tanok jól kiaknázták a maguk javára a termelést, a fogyasztást s a megoszlást. E három tényező aránytalansága s ez aránytalanság nyomában fellépő gazdasági válságok a szocialisztikus teoriák egyik legtöbbet említett érve a jelenlegi társadalmi rend helytelenségének bizonyítására. Az optimisztikus válságelméletek, daczára annak, hogy nagyjában ugyanazon alaphól indulnak ki, a kérdést nem egyformán fogják föl. Abban talán valamennyien megegyeznek, hogy a válságot természetes bajnak tekintik, melyet kiküszöbölni alig lehet. Együtt járnak a kultúrával. Csak egészen műveletlen népeknél nem jelentkeznek.⁴⁾ A különbséget, mely ez

¹⁾ Took und Newmarch i. m. II. 242. kk. oo.

²⁾ Sismondi Etudes, II. 114. o.

³⁾ Herkner, i. h. 902. o.

⁴⁾ Roscher Zur Lehre von den Absatzkrisen. 302. o.

optimisztikus válságelméletek között fellelhető, az említett háromféle gazdasági rendszer fogja szembetűnővé tenni.

A merkantilizmus s fiziokratizmus elveiből kifolyólag a gazdasági válságokat általában a túltermelésnek tulajdonították. Ez a nézet megerősítés nélkül illeszkedett bele a két gazdasági rendszer gondolatmenetébe. A merkantilisztikus felfogás az élelnek keresletben látta a közgazdaság tulajdonképeni mozgató erejét. Ezt az erőt ennek megfelelően csak nagymértvű fogyasztás képes előteremteni. A fiziokratizmus a társadalmi osztályok bevételeinek s kiadásainak arányosságát tartotta a rationalis ökonomia követelményének. Akár az egyik akár a másik álláspontból nem volt nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a válságok a termelt javak kelet-hiányának, az összes kereslet s az összes kínálat aránytalanságának a kifolyásai. A merkantilizmus uralkodott egész a múlt század végeig. Elméletben s gyakorlatban egyaránt megtartotta domináló szerepét. A kereskedelem s ipar tulbecsülése ellen beállott ugyan a reakció s ez volt a dolgok természetes folyása; de ez a reakció ismét az ellenkező végletbe csapott. A nemzetgazdaságtan új rendszere a fiziokratizmus, viszont a mezőgazdaságot vallotta a *richesses réelles* egyetlen forrásának. Angolországban az ipar s kereskedelem már akkor is tulszárnyalta a mezőgazdaság jelentőségét. Nem is tudott ott gyökeret verni a Quesnay theoriája sohasem. Az ország gyarapodó hatalma legjobb bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy az ipar s kereskedelem eredménye nem *richesses fictives*, nem *richesses stériles*. A kontinensen, hol az agrar termelés a nagyipart s kereskedelmet még nem engedte előtérbe jutni, a tényleges viszonyok némileg összhangban álltak a fiziokratizmus tanaival. De megerősödni itt sem tudtak. Csak itt-ott ütöttek rést az általánosan uralkodó merkantilisztikus felfogáson.¹⁾ Teljesen kiszorítani nem tudták. Egyoldalúságával kevésbé tudtak megbarátkozni, mint a merkantilizmus szertelenségével.

Az első válságelméletek is a merkantilizmusra támaszkodnak. Megujulnak bennük a régóta hangoztatott merkantilisztikus elvek. Ep úgy összetévesztik a pénzt a közvagyonnal, mint a nép számerejét az államhatalommal. Hiszen még Law, ez az egyébként előrehaladt nemzetgazdász is azt tartotta, hogy a pénz szaporodása a közvagyonot gazdagítja. A fogalomelemzés kezdetlegességén mult, hogy a pénzt annak tartották, a minék a modern tudomány a tőkét tartja.²⁾ A csereforgalomnak is tulságos jelentőséget tulajdonítanak. A tizenhetedik s a következő század gazdasági írói különös előszeretettel hangsúlyozzák, hogy az

¹⁾ Grunzel, Der internationale Wirtschaftsverkehr und seine Bilanz. Leipzig 1895. 16. k. o.

²⁾ Roscher, Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland. München 1874. 229 k. o.

egyik embernek kiadásai a másíknak jövedelmét jelentik. A magán gazdaságok szoros összefüggésben állanak. *Boisguillebert* a fogyasztást korlátozó adókat kívánja eltörölni.¹⁾ Joachim Becher a fogyasztás mindenhatóságát proklamálja a mezőgazdaságra.²⁾ A fogyasztás emelése új, nem épen elkerülhetetlen szükségletek kielégítése által érhető el. Az ilyen nézetekkel együtt járt a fényűzés védelme. Hiszen a luxus par excellence fogyasztást jelent. Innen az a számos apologia, mely a tizenhetedik századtól egész a mostaniig oly hévvel szállt sikra a fényűzés mellett. Sok bennök a hiábavaló szó. De nem egy argumentum hangzott el akkor, a mely még ma is beválnék, ha a fényűzés közgazdasági előnyeit kellene bizonyítani. *Bernard Maudeville* a raffinált fogyasztás, a tékozlás közgazdasági jelentőségét, sőt szükségességét hangsúlyozza. Az ő szellemességét s buzgalmát senki sem multa felül az ügy szolgálatában.³⁾ Pedig előkelő társaság volt az, mely a luxus fogyasztás mellett foglalt állást. Olyan emberek, mint *Melon*, *Hume* és leginkább *Voltaire* keltek védelmére. Mindegyik azt vallotta, hogy a gazdagok fényűzése adja a szegényeknek a kenyerüket. A luxus képezi a szegények existenciájának egyik feltételét. A *Mondain*, az *Apologie du luxe*, vagy a *Sur l'usage* az anyagi érdekek evangeliuma.⁴⁾ Jóformán minden fiziokratista s merkantilista egyúttal hivatásos luxusvédő.

A közgazdaságtani munkák ez időben nagyobbára politikai tendenciákból indultak ki. Az, a mi ezekben a gazdasági válságokra vonatkozik, az tisztán az író pártállásából folyó szubjektív vélemény. A nemzetgazdaságtant ez időtájt emelte *Smith Ádám* tudományos magaslatra. A gyakorlati életben is utat tudott magának törni. A parlamentben *Ricardo*, *Greenfell* s hasonló nagyságok álltak a smithianizmus álláspontján. A *Pitt* prestige is segítette diadalra juttatni ezeket az elveket. 1820-ban már kiváló angol kereskedők petícionáltak az alsóházban a szabad kereskedelemért. Világosan s meggyőzően adták elő érveiket. A hatás sem maradt el. A kormányváltás révén *Huskisson* s *Peel* jutottak a miniszteriumba. Most már meg van jelölve az irány, melyen Anglia kereskedelmi politikája ezentúl haladni fog.⁵⁾

Eunek daczára még mindig hatalmas párt volt az, mely a régi merkantilis elveket vallotta. Szóban s írásban küzdöttek az új irány ellen. A legtöbb szó természetesen a védrendszer s a szabadkereskedelem küzdelmére jut. De azért megérintettek majdnem minden gazdasági

¹⁾ Bergmann, Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorien. Stuttgart 1895. 4.

²⁾ Roscher, Geschichte der National Oekonomik. 271 kk. oo.

³⁾ Bergmann i. m. 5.

⁴⁾ Roscher, Ueber den Luxus, Ansichten der Volkswirtschaft. 402 kk. oo.

⁵⁾ Beer i. m. 260. kk. oo.

tényezőt s nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a fogalmak a vita révén tisztultak, s a felfogás egyöntetűbb lett. A legtöbb könyv, mely napvilágot látott, persze csak ephemer értékkel bírt. Túlnyomó részének ma már csak kulturtörténeti becsé van. Tulajdonképen pamfletekről lehet itt szó inkább, mint systematikus munkákról. Rhapszodikus gondolatokról inkább, mint összefüggő gazdasági elméletekről. Azok, kik leginkább támadták a smithianizmust, nagyobbára a merkantilizmus hívei voltak. A fiziokraták is bele kötöttek néha a liberalis iskola elveibe, de kevesebb hevességgel s nem oly élesen mint a merkantilisták. Smith Ádám s a fiziokratizmus követői között hiányzott a gazdasági politikai ellentét, mely e két rendszert mélyebben elválaszthatta volna.

Mindennek daczára el nem tagadható az a jótékony hatás, melyet ez a polemikus irodalom a nemzetgazdaságtan tudományos haladására gyakorolt. A *Wealth of Nations* hatalmas impulzust adott mindazoknak, kik a gazdasági élet jelenségeivel foglalkoztak. Egymás után hozzászóltak a legjelesebbek s nagyobb világosságot derítettek akárhány oly kérdésre, melyet Smith homályban hagyott. Az angol nemzetgazdaságtan fejlődésének különben is sajátos vonása, hogy egyes konkrét esetekből indult ki, melyek a gyakorlati életbe vágtak s ezekből dedukálta az általánosságra érvényes igazságot. Midőn például a Bank of England — a múlt század végén — kénytelen volt fizetéseit beszüntetni, a közvélemény egész behatóan foglalkozott ez eseménnyel, a nemzetgazdaságtan pedig számos jeles dolgozattal gyarapodott és egy halom igazsággal gazdagodott, mely a pénz-, hitel- és bankügyről a viták révén kibontakozott. Smith Ádám fellépése után a gazdasági élet minden mozzanatát természetesen az új tan szempontjából tárgyalták. A mit ezek hirdettek, az sokáig ellenkezett a gyakorlati élet kívánságaival. Nem csoda, ha e két ellenkező kulturális irány most a végső mérkőzésre készült.

Az ellenáramlatban, melyet a konzervatív gazdasági iskolák hívei indítottak a smithianizmus ellen, legtevékenyebben *Lord Lauderdale* (James Maitland) működik közre. Nálánál meggyőzőbben senki sem irt a merkantilizmus egyedüli helyességéről. Könyvét,¹⁾ melynek polemikus része Pitt ellen irányul, sokan olvasták egykoron nemcsak Angliában, hanem Német- és Franciaországban is; mert lefordították három nyelvre is.²⁾ Beható vizsgálatnak veti alá azokat a változtatásokat, melyeket a termelés mennyisége vagy viszont a kereslet nagysága az

¹⁾ An inquiry into the origin and nature of public wealth, and into the Means and causes of its increases by the earl of Lauderdale. Edinburgh 1804. — Francia fordítása: Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique et sur les moyens et les causes de son accroissement. Traduit par E. Lagetie de Lavaisse. Paris 1808.

²⁾ Coquellin et Gillaumin, Dictionnaire de l'économie publique. Paris 1853 II. 22.

arra gyakorol. Smith Ádám azt tanította, hogy a szükségletek korlátozása, a takarékoság, képes egyedül a vagyont szaporítani. Ennek a tételnek a czáfolásával foglalkozik főképen Lauderdale. Okoskodásában a magángazdaságból indul ki, mely céljaira annyival volt előnyösebb, mert itt a tőke még nem változik annyiféle formában, mint a nagy közgazdaságokban. Az ilyen individualis gazdaságban a vagyont a föld, továbbá az a tőke képviseli, mely a föld megművelésére szükséges: tehát egyrészt a gazdasági gépek, másrészt az állatok. Ilyen helyen a fogyasztást vagyis a szükségleteket korlátozni nem járna előnnyel sem a magán gazdaságra, sem a közgazdaságra. E korlátozás mindig általános árhanyatlást vonna maga után; nemcsak a közvetlen fogyasztásra rendelt javakban, mint ruházat vagy élelmiszer, hanem még a tőkét képző javakban is, miután ezek a nagyobb kereslet folytán túl nagy mértékben kerülnének piacra. Szükséglet keresletet idéz elő, s a hol a kereslet nagyobbodik, ott nagyobbodik a termelés is. Hogy melyik a megengedhető mérték határa, melyen túl a tőkeképzésnek terjeszkedni nem szabad, arra Lauderdale nem ad határozott felvilágosítást. Talán csak annyiban tartja hasznosnak a tőkeképzést, a mennyiben a munkával, azaz az árúk utáni kereslettel párhuzamosan halad. A tőkeképzés határát egyébként nem is tartja szükségesnek tudni. Mert az emberi társadalom mechanizmusa oly szerencsésen van megalkotva, hogy az egyik rész takarékoságát s tőkegyűjtő hajlamát a másik rész pazarlása fogja majdnem állandóan ellensúlyozni. Ugyancsak ezért a korlátlan fényűzés ép oly szükséges a magángazdaságban, mint a nagy kiadások az államháztartásban. Innen van, hogy az államadósságok restringálása indokolatlan. Sőt Lauderdale tovább is megy és kétségsbe vonja még a törlesztési alapnak jogosultságát is. Ennek közvetlen következménye a kereslet csökkenése s az, a mi ez után következik: a gazdasági egyensúly megingása.

Kétségtelen, hogy a sok idejét mult idea, a sok szó mellett fellelhető néhány mély gondolat is, mely arról tesz tanúságot, hogy Lauderdale jó megfigyelő képességgel birt s gondolkodó fő volt. A használati s a csereérték között való ellentétet, a mit Smith oly kevésbé vett tekintetbe, Lauderdale már tisztán látja. S ez a mélyebb betekintés elvezette őt nemcsak a munka termékenységének helyesebb felfogásához, hanem a köz- és magánvagyon különbségéhez is. A miből azt is következtette, hogy az egyéni érdekek összege még nem képezi *szükségképen* a közérdeket. Abban is akad néhány helyes reflexió, a mit a válságokról mond. Igaz ugyan, hogy válságelméletről — a fogalom mai tudományos értelmezése szerint — nála alig lehet szó. Mert ő nem annyira e gazdasági jelenség okait kutatta, hanem inkább a preventív eszközökkel foglalkozik, melyekkel a gazdasági zavaroknak élét

lehet venni. S ennyiben teljesen igaza volt, ha a gazdasági életben oly nagy súlyt fektetett a keresletre, s ezt a tényezőt annyiszor hangoztatta, mert az időtájt az egész közgazdaság tana jóformán csak a termelés körül forgott. A keresletben látta Lauderdale a tartós termelés első feltételét. S épen ezért fontosságot tulajdonít a közvagyon helyes elosztásának is, mely lehetővé teszi a termelés egyöntetűségét. Jól ítélte Lauderdale, midőn arról a társadalmi nivellálásból, melyet a legújabb kor teremtet, épen az angol ipar fellendülésére következtetett, az ő en gros, a nagy tömegre számító jellege mellett. A hol a nemzeti jövedelem lehetőleg egyenletesen oszlik meg, ott maguktól alakulnak s osztályozódnak a nemzet szükségletei. Mennél egyenetlenebb az elosztás, annál többet költenek hiú vágyak kielégítésére s annál gyakoribb a rapid, sőt erkölcstelen fogyasztás.¹⁾ A hol csak kevés dúsgazdag létezik relativ értelemben vett szegény nép között, ott inkább külföldi, mint belföldi termékek lesznek kelendők. Az elkényeztetett luxus megveti azokat az árúkat, melyek nagyban készülnek s könnyen hozzáférhetők. Keletindia a benszülöttek számára Anglia a legértékesebb árúkat exportálja; drága órákat, puskákat, kandelabereket és ezekhez hasonló iparczikkeket. Európai terméket ott csak a nábobok vagy gazdag rajahk keresnek; tehát a milliók közül csak vagy alig egy-két ember. A proletariátusnak nincsen ilyen dolgokra szüksége. Középosztály pedig a benszülöttek között nem létezik.²⁾

Ha Lauderdale szabadulni tudott volna az ő merkantilisztikus álláspontjától, vagy csak megalkudni a liberális tanokkal, akkor nem marad oly meddő az ő tevékenysége. Az Jngury különben így is hatást keltett. Jelélül annak, mennyire nem tudott a Smith tana még a közfelfogásba hatolni. Plauzibilisnak tetszett a Lauderdale okoskodása még olyanok előtt is, kik egyébként a smithianizmus hiveinek bizonyultak. *Henry Brougham*, a liberális gazdasági iránynak ez a kiváló publicistája, ki annak daczára, hogy védelmébe veszi a takarékoságot, lehetségesnek tartja és kárhóztatja a túlságig menő tőkeképzést s elismeri azokat a hátrányokat a közgazdaságra, melyeket Lauderdale nem épen a legszerencsésebben s legügyesebben kifejtett. S ilyen *Henry Storch*, ki szintén nem tartozik a smithianizmus ellenségei közé. Az ő közgazdaságtani kézikönyve,³⁾ melyet eredetileg I. Sándor császár utasítására ad usum delphini, — Miklós nagyherceg, a későbbi császár számára, — irt, legjobban bizonyítja, mily közel áll írója a Smith álláspontjához. Még a luxusfogyasztás

¹⁾ J. B. Say, *Traité d'économie politique*. Paris 1861. 444. o.

²⁾ Roscher, *Ueber den Luxus*. *Ansichten der Volkswirtschaft*. 447. k. o.

³⁾ *Cours d'économie politique ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations*. St. Petersburg. 1815.

szükségességét is elveti. Kereskedelmi politikáját még épen-séggel a kozmopolitizmus jellemzi, a mint az I. Sándor idejének meg is felel. A mit később Say oly szépen kifejtett: az universalis kereskedő állam, már Storchnak is ideálját képezi. Később azonban mindjobban eltér a Smith felfogásától. A különbség közöttük legjobban a tőkéről alkotott fogalomban jut kifejezésre. Storch lényeges különbséget tesz az egyén és a közgazdaság tőkéje között. A közgazdaságban termékek képezik a tőkét, melyet ismét a fogyasztásnak kell átadni, hogy reprodukálható legyen. Az egyéni gazdaságban ellenben, hol a tőke relativ értékekből áll, takarékoskodni kell, hogy a tőke szaporodjék és fejlődjék. Az egyén nem lesz kénytelen egész jövedelmét konzumálni. Egyik részét megtakaríthatja, másoknak kölcsön adhatja, vagy fogyasztásra átengedheti, a nélkül, hogy ezt a nagy közgazdasági test megérezné. A közgazdaságban vagy jobban mondva egy nemzet gazdaságában viszont a jövedelmet teljesen át kell adni a fogyasztásnak, mert ellenkező esetben a nemzet többet fog termelni, mint a mennyit elfogyaszt; vagyis oly termékeket állítana elő, melyeket senki sem keres. Storch ezzel egyrészt a merkantilizmus s fiziokratizmus, másrészt a smithianizmus között való vitás kérdést akarta eldönteni, mely a fogyasztás s termelés egymáshoz való viszonyról felmerült. Az előző két rendszer a termelést tekinti a fogyasztás szükségképeni következményének. Smith ellenben a fogyasztást tartja a termelés hatásának. Ezt a két ellentétes nézetet akarta Storch kiegyenlíteni s kimutatni, hogy fogyasztás s termelés között szerves összefüggés áll fenn; egyik a másikat tételezi fel.¹⁾ Azt hiszi, senki sem fogja tagadhatni, hogy a termelésre nemcsak azok a tényezők szükségesek, melyek a termékek előállítására szolgálnak, vagyis nyers anyag, erő s így tovább; e mellett meg kell lenni a biztos kilátásnak is, hogy a kész termékek el fognak kelni. A mint a tőke a termelés elengedhetetlen kelléke, ép oly kevésbé lehet termelésre gondolni kereslet nélkül. Ha mindenki megtakarítaná feles jövedelmét, a bevételek azon részét, melyek az önfentartáson túl emelkednek, akkor megszűnnék a kereslet, s a tőkének sem volna rendeltetése.

Tény az, hogy Smith nem igen tesz különbséget magán- és közgazdaság között, s nem igen tudja e két gazdasági szervezetet egymástól elkülöníteni. Storch már tisztában van ezzel a különbséggel; abban is igaza van a liberalis iskola ellenében, hogy a tőkeképzést nemzetgazdasági szempontból nem szabad, nem lehet azonosítani a takarékos-sággal. Persze őt csak az ejtette tévedésbe, hogy a kiadást s a fogyasztást tekintette azonos folyamatnak. Valójában, a gyakorlati életben,

¹⁾ Bergmann i. m. 37 o.

igaz, hogy a takarékoság is adás-vevéssel jár. De azért a kiadás és vásárlás még nem jelent egyet a fogyasztással. legalább az improduktív fogyasztással nem.

Helyes közéletet követ a feltétlen takarékoság s a korlátlan luxusfogyasztás, vagy egyrésről Smith Ádám, másrésről Lauderdale között. Nagyon helyesen jegyzi meg, hogy a gazdagságot s műveltséget a szükségletek sokfélesége képezi, melyet az ember kielégíteni képes. S hozzáteszi, hogy e klasszikus elv: Si quem volueris esse divitem, non est quod augeas divitias, sed minuas cupiditatem, ha általában követőkre találna, lassanként szegénységre s a műveltség hanyatlására vezetne.

A fiziokratizmus hívei közül *Thomas Spence* jutott leginkább a liberális irányzattal ellentétbe. Már előbb is említettem, hogy az ökonomisták nem igen fejtettek ki nagyobb akciózt Smith tanai ellen. Hogy ennek daczára mégis akadt köztük egy, ki nagyobb hevességgel támadja meg a gazdasági szabadságot, annak oka abban a politikai ellentétben keresendő, melyben *Thomas Spence* *Adam Smith* híveivel állott. *Napoleon* két rendeletével (Berlin 1806. november 20. és Milano 1807. december 17.) Angolország kereskedelmét elzárta a legjelentékenyebb kontinentális országoktól. Még ezenfelül magának az angol kormánynak council ordersei is megtiltották az idegen nemzeteknek közvetítő kereskedést üzni Angolországgal s így az angol piac nagyobbbrészt meg volt fosztva a külföldi piaczoktól. Ezen gazdasági izolálás védelmére kelt *Spence*, egy, paradox nézeteivel akkoriban nagy feltűnést keltett, sokat olvasott, sokat megvitatott pamfletben.¹⁾ Az általános gazdasági depressio, melyet a kontinentális zár előidézett, sok ellenséget szerzett annak, ki ez elzárkozottság előnyeit akarta bebizonyítani. Az ellenszenvet irányában még fokozta az is, hogy a nagy hadiköltségeket, melyeket Anglia a francia háborúkra pazarolt, a közgazdaságra rendkívül hasznos kiadásoknak tekintette. Mindezt oly időben, midőn mindenki óhajtotta a békét s irtózott a további pénzázdozatoktól, melyeket a háború folytatása igényelt volna. Csak a toriek rokonszenveztek *Spence*vel. Ők egyedül akartak végleg leszámolni Franciaországgal, s szívesen vették, hogy találta valakit, kinek elég bátorsága volt az egész ország közvéleményével szembe szállani, és a háborús idők káros következményeit egyenesen letagadni.²⁾ Természetes, hogy *Spence* egész sophismája a fiziokratizmus elveire

¹⁾ Britain independent of commerce; or proofs, deduced from an investigation into the true causes of the wealth of nations, that our riches, prosperity and power are derived from sources inherent in ourselves and would not be affected, even though our commerce were annihilated. London 1807.

²⁾ Bergmann i. m. 40 o.

támaszkodott. Fiziokratának kellett annak lenni, ki a külkereskedelemre oly kevés súlyt fektetett, sőt annak nélkülözhetetlenségét is kétségbe vonta. A merkantilisták s némileg Smith hívei is a forgalom szabadságát hangsúlyozták. Spence csak a földbirtokot tartja a jövedelem egyedüli forrásának. A földbirtokosok közvetítik az egész társadalom jövedelmét. E jövedelmet azonban a társadalom jóléte érdekében ki kell adni. A kiadás s nem a takarékoság képezi a földbirtokososztály kötelességét. Kiadásai, esetleg fényűzése az iparos osztálynak alkalmat ad egyrészt a termelésre, s másrészt a mezőgazdasági termékek vásárlására. Ez által az élelmiszerek ára fog emelkedni, a földbirtok művelése intenzívebb lesz, s a földbirtokosok járadéka is nagyobbodik. Ebből természetesen az következik, hogy a luxusfogyasztás elengedhetetlen feltétel minden államban, hol a társadalom földbirtokos és iparos osztályra van rétegezve. Spence szemére veti az angol földbirtokosoknak, hogy sohasem feleltek meg teljesen eme feladatuknak. Mert sohasem adták ki egész jövedelmüket. Az állam jóvá tette ugyan időnként e mulasztást s elsimitotta e gazdasági rendellenességeket kölcsönök felvétele által. Mind azonáltal Spence nem tagadja a tőke fontosságát, csak határt szab neki. Ha túlsok halmozódik fel belőle, a kereslet fog csökkenni. Az el nem kelt árúk pedig gazdasági válságot idéznek elő. E kérdéssel különben Spence nem foglalkozik behatóbban. Lehetetlen volt azonban kihagyni az ő pamfletjét e sorokból, mert érdekes bizonyítéka annak, mily visszás következtetésekre vezet, ha egy helytelen vagy hibás elméletet a gyakorlati életbe illesztnek. Azután még azért is megérdemelte a felemlítést e fűzet, mert ez szolgáltatott okot James Millnek a Commerce defended megírására, melyben oly nagy sikerrel kelt védelmére a szabadkereskedelemnek.

A tizenkilencedik század legtúlzóbb merkantilistája kétségkívül *Vicomte de Saint Chamans*, kinél senki jobban meg nem támadta a smithianismust. A *Traité d'économie publique*¹⁾ valóságos apologiája a merkantilis elveknek. Kárhoztatja a takarékoságot, mert értékeket semmisít meg (*l'épargne détruit donc la valeur*), az által, hogy a jövedelmet elvonja természetes rendeltetésétől, a reproduktiótól. A fogyasztás mindig productív s így a legnagyobb hatással kétségkívül a fényűzés lesz a termelésre. Egyrészt nagyobbítja a szükségleteket, másrészt a szegények munkásságát fokozza. Azért mondja Saint Chamans, hogy a luxus a szegények öröksége s a gazdagság valódi forrása. A hol luxusfogyasztás van, ott a kereslet s kínálat közötti harmonia sem fog szenvedni. Ebben látja Saint Chamans az egészséges gazdasági élet főtényezőjét. Ezért összhangban kell állani a termelésnek s a vásár-

¹⁾ Teljes czíme: *Traité d'économie publique, suivi d'un aperçu sur les Finances de la France*. Paris, 1850.

lási képességnek. Nála ez utóbbit persze a pénz mennyisége képviseli. Ebben nyilvánul a vásárlási képesség. A vásárlási eszközöket disponibilis tőkék alkotják, a fém- és papírpénz egyaránt; ez utóbbi alatt hihetőleg valamennyi értékpapír értendő. A szükségletnek megfelelően a vásárlási eszközök ad infinitum bővíthetők. A fém pénz a gyorsabb forgás révén, a papírpénz pedig a hitel különböző és változó nemével. A disponibilis tőkének csak azon része hasznos a közgazdaságra, mely új értékeket terem; tehát további produktóra szolgál. A tőke ezen hasznos része s a termelés közötti egyensúly szabályozza az egész gazdasági életet. A hol e kettő összhangban áll, ott nincs gazdasági válság. Látni való, hogy e felfogás a legprimitívebb merkantilismust jelenti. Mindenesetre találó, ha Saint Chamanst a merkantilis iskola Don Quixotejának nevezték el.¹⁾

II.

Érdekes, hogy a túltermelés kérdésével nemcsak theoretikusok foglalkoztak. A technikai vívmányok s az egyéni erők szabad fejlődése által előidézett rohamos termelés és az ezzel összefüggő s időnkint jelentkező keleti hiányok természetesen a gyakorlat embereit is érintették. Ezek is résztvettek abban a polemikus irodalomban, mely a közgazdaságnak a régi rendszertől a smithianismushoz való átmenetét jelzi. A huszas években számos pamphlet, füzet, röpirat jelent meg, mindmegannyi az új aerával beállt gazdasági hátrányokat tárgyalva. A legtöbb Angliára esik, a mint hogy az új idők hatása itt nyilvánult legélelénkebben. Íróik többnyire közvetlenül vagy közvetve érdekelt felek. Kereskedők, iparosok, sőt munkások vettek részt a mozgalomban. Talán ezért sem fejtenek ki mélyebb elméleteket, hanem tisztán praktikus szempontból szólnak a kérdéshez. Számolnak a meglevő tényekkel s ezekből vonnak le tanulságokat a gazdasági politika követendő irányára nézve. S jellemző, hogy jóformán kivétel nélkül valamennyi a gyáripar s a gépek ellen foglal állást. Egészen analog jelenség azzal, midőn a könyvnyomtatás ellen a másoló szerzetesek szólaltak fel. Sohasem maradnak el ezek a secundär jelenségek, valahányszor a kulturalis élet új korszakba lép. Ezuttal természetesen élesebb kifejezést nyertek az ellentétek. Mert az érdekek, melyek az új renddel összeütközésbe kerültek, általánosabbak voltak. Sokáig tartott, míg az emberek meg tudtak barátkozni az ipari evolúcióval. Még négy évtizeddel ezelőtt is akadt törvényhozó testület — a spanyol Junta 1854-ben — mely a gépek használatát

¹⁾ Bergmann, i. m. 43. k. o.

az iparban el akarta tiltani.¹⁾ Nem volt egészen természetellenes, ha a munkások, kik annyit szenvedtek a kereset-hiány s a munkabér leszállítása folytán, melyeket az általános, a mult század utolsó két évtizede óta oly sűrűn ismétlődő piaci válságok okoztak, nem haboztak balsorsukat egyedül a gépek terhére róni. Talán volt is valami igazság ebben az ő álláspontjukban. Még mielőtt a napoleoni háborúk befejeződtek, az Arkright masinája majdnem minden fonóból kiszorította a kezeket. A férfi vagy asszony munkájára most már nincs szükség. Egy gyerek is könnyen kezelheti a fonógépet. A család pedig elvesztette jövedelmét, melyből eddigelé magát fentartotta. Egy 1817-ben névtelenül megjelent füzet²⁾ megható képet fest a munkások nyomorult helyzetéről, melybe a gépek első alkalmazása juttatta őket.³⁾ Sok ebben a megragadó vonás. Persze ez sincs minden számítás nélkül. Annal jobban domborodik ki az árnyék, mely a gyáriparra esik.

E mellett valóságos fanatizmussal szól azokról a pusztításokról, melyeket a gépek az egész gazdasági életben előidéznek. Pontról-pontra bizonyítja be káros voltukat. Hogy a gépek segítségével az árúk olcsóbbak lettek s a fogyasztás nagyobbodott, a mire a liberalis táborból annyiszor hivatkoztak, ezt a foglalkozásuktól megfosztott munkások kiguntyolásának tartja. »Ha egy szegény munkást, kit a gőzgép fosztott meg kenyéréből, azzal vigasztalnak, hogy ezentúl egy pár harisnyáért vagy egy törülközőért néhány pennyvel kevesebbet fog fizetni, mi más ez, mint csufolódás az ő nyomorával.«⁴⁾ Valójában a gépek használata folytán egyrészt a termelés nagyobbodott, másrészt a tömeg foglalkozása szorult szűkebb körre s ennél fogva vásárlási képessége is csökkent. Ebben látja e füzet a gazdasági válságok egyedüli okát.

¹⁾ Roscher, Ueber die volkswirtschaftliche Bedeutung der Maschinen-Industrie. Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte. 251. o.

²⁾ Teljes czíme: Observations on the use of machinery in the manufactories of Great Britain; proving it to be the cause of the present stagnation of trade; and of the distress now prevailing amongst the industrious classes of the people. With remarks on climbing boys and the treatment of children employed in cotton manufactories: and on the Rev. Mr. Malthus's plan for preventing the poor from intermarrying. By a *Mechanic*. London, 1817.

³⁾ »Men and women were no longer wanted in the manufactories; their places were supplied by children, separated from their parents and put to labour at a premature age, or unfortunate orphans taken from the parishes. The father who formerly worked while his child was at school, was now thrown out of employment, and his child taken from school to supply his place. The steam engine proprietor had no longer to pay a man wages sufficient to support his family; he had only to spare a pittance to a child, not sufficient even to its own subsistence; and this laid the foundation of that strange perversion of the natural order of things.« L. Ö. Bergmann i. m. 54. o.

⁴⁾ Bergmann i. m. 54 k. o.

A közvetlenség, melylyel a tárgyat előadja, az érvek, melyekkel a gépek közgazdasági hátrányait akarja bebizonyítani, nagy hatást kelthettek akkor. Valóságos irtóháborút hirdet a gépek ellen. Van valami ebben a füzetben, a mi a modern socialistákra emlékeztet. Talán ezuttal először fordul a figyelem a munkások erkölcsi hanyatlására, mely a nagy gyáripár nyomában jár. Ezek a reflexiók csak egy iparagra vonatkoznak. A textiliparban szorították ki legelőször a gépek a kézimunkát. Innen hangzottak fel legsűrűbben a panaszok. Az igaz, hogy ez az iparág volt akkor Angliában a legelterjedtebb. De a többi gyárak munkásai is nemsokára csatlakoztak a mozgalomhoz. Sokan siratták meg a változás közvetlen hatását. Persze azt nem vette észre senki sem, hogy ez a változás szaporította Angolország lakosságát s egyuttal gazdasági előnyökkel is járt. Az a sok ember ezentúl könnyebben s ezenfelül olcsóbban ruházkodott, táplálkozott s könnyebben jutott hajlékhoz. Szinte csoda számba megy, hogy a parlament, abban az időben a világ legconservativebb testülete, nem adott helyt annak a sok petíciónak, melyben tömegesen kérték a gépek alkalmazásának eltiltását.¹⁾

Bármily rokonszenvvvel fogadta is a társadalom intelligensebb osztályának nagy része a gépek elterjedését, nem találkozott hang, mely az olyan nézeteket, mint az imént említett anonymusé, megczáfolta volna. Mi több, még tudományosan képzett írók is helyeselték azt az akkoriban általánosan elterjedt véleményt, hogy az állam kötelessége volna a nagyipar túlsúlya ellen fellépni s ezzel a pauperismusnak gátat vetni. A philantropia ekkor kezdett ébredni. Egyelőre még határozott irány nélkül. Szinte érthető, ha túlságba és szertelenségbe csapott át, ha a kor kiváló nemzetgazdái s socialpolitikussai az ipar kifejlésében láttak minden bajt, mely társadalmi s gazdasági téren jelentkezett. Ezt az álláspontot foglalta el akkor Franciaországban egy népes kör: nemzetgazdák s statusférjak. Nézeteikben erősen képviselve volt a feudális s theologiai elem. Nyilván reactiója a forradalom ideáinak. Ezzel függött különben is össze az öconomismus az ő határozott realistikus jellegével. Csak természetes, ha e két ellentétes áramlat nem tudott megférni egymás mellett. A feudális-vallásos ellenmozgalmat a kor teremttette. E mellett erősen ki vannak fejlődve az emberbaráti tendenciák. Ez is az absolutistikus államhatalom kifolyása. Charitisteknek keresztelte el e kör képviselőit valamelyik francia irodalomtörténész. Az elnevezés egészen találó. Erőltetett volt az egész fellépésük. Meg kellett győzni minden áron a világot a liberalis eszmék romboló hatásától. A mi liberalis, az egyformán elvetendő, akár a politikában, akár a közgazdaságban. Sajat-

¹⁾ Cunningham, The growth of English industry and commerce in modern times. Cambridge 1892. 467. o.

ságos azonban az a paradoxon, a mi ebben a reactionarius mozgalomban fellelhető. Minden ósdi felfogás daczára s ellenére is jól tudták összeegyeztetni a vallást a közgazdasággal, a középkort az újkorral. Szorgosabb kutatásra imitt-amott még érintő pontok is találhatók a Charitistek s a Smith Adam tanai között. Csak az anyag, és a technikai momentumok túlbecsülése ellen küzdöttek. De ebben a küzdelemben azután elmentek a legszélsőbb határig.

Az alapeszmék, melyek a feudális gazdasági iskolát jellemzik, nem voltak egészen újak. Mintha *Sismondi* is ilyen hangon szólt volna. Csak a modora volt mérsékeltebb. Valamennyi rosszalja a korlátlan termelést s harczol az újkori gyáripár ellen. Mindegyiknek a szívéen fekszik a negyedik rend, a munkásosztály nyomora. E sorokon belül csak annyiban érdemelnek említést, a mennyiben a túltermelés kérdésével egyidejűleg érintik a gazdasági válságokat is. Azt mondanom is felesleges, hogy e kettő között ok és okozati összefüggést látnak. Nem létezett akkor baj, társadalmi, gazdasági vagy politikai egyaránt, a mit ne sikerült volna egy ügyesen kigondolt theoriával a modern öconomismus terhére róni. Ez is az idők jele. Mindenütt megtért a nyugalom. El kellett zárni a népektől a szabad levegőt, hogy egy második fergeteg ne támadhasson. *Abbé Gerbet* azt hirdette, hogy az uralkodó gazdasági doktrína, már mint a smithianismus, nem a nép jólétének, hanem a földi javak felhalmozásának a tana. Az igazi közgazdasági politika czélja az incarnation de la charité dans le vaste corps des sciences matérielles. Ilyen, vagy ettől nem sokban eltérő eszmekörben mozog valamennyi munka, mely ebből a táborból kikerült.¹⁾ Még a legtárgyilagosabbak sem találnak más hangot. Még *Eugène Buret*, ennek az iránynak a legrokonszenvesebb képviselője is azt tartja, hogy a laissez faire elve anarchiára vezet.²⁾ Szigorúan nemzetgazdasági irányánál fogva a legérdekesebb közöttük *Villeneuve Bargemont*. Sok helyes nézetet vall különösen a gazdasági válságokról, ha ezeket egyáltalában a túltermelésből elegendőképen meg lehet magyarázni. Chronikus bajnak tartja a gazdasági életben a válságokat, mert a termelés állandó törekvése a fogyasztás igényein túlterjeszkedni. Innen a túltermelés s ennek következményekép a gazdasági zavarok, melyek ekként sohasem szűnnek meg. Időnként eltompulnak, hogy azután ismét kiélesedjenek, ha a gazdasági tényezők némileg a rendes menetbe visszatértek. Az már persze a Bargemont sajátos álláspontjának a kifolyása, ha a gyáripárt s a gépeket is üldözi. Neki erre elég okot ad az az

¹⁾ Kautz, Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomie und ihrer Literatur. Wien 1860. 603. kk. o.

²⁾ Bergmann i. m. 56. o.

egyetlen körülmény, hogy a gépek s a gyáripár a termelést a szükségleten felül fokozzák. Pedig éppen ellenkezőleg a fogyasztást kellene fokozni. S ezen tovább indulva, nem tagadja meg a luxus jogosultságát sem. Ez is mutatja, hogy a Charitistek tulajdonképen a merkantilismus spherájához tartoznak; valamint hogy egyéb felfogásukban is közel állanak egymáshoz. *Vicomte de Bonald*, a vezére ennek a reactionarius irányzatnak, eltekintve néhány specialis nézetétől, igazi merkantilista. Akár csak *Saint Chamans* újulna fel benne philanthropikus színezettel. A mi benne originalis, az is a merkantilismus túlhajtása. A munkásosztályt például a luxus teremttette. Ez foglalkoztatja s élteni. Egyébként kétféle luxust ismer. A fogyasztás s a termelés luxusát, le *luxe de machine*. Ez utóbbi felülmúlja az előbbit. A fogyasztók száma ennél fogva csökkent; a termelőké ellenben növekedett. A termelés tehát nagyobb a fogyasztásnál. Erre az aránytalanságra vezet vissza *Bonald* azt a lanya üzletmenetet is, mely a huszas évek vége felé egész Franciaországban volt érezhető. Utóhatása a huszonötödiki nagy válságnak. Az egyensúlyi helyzetet nehezen hiszi helyreállíthatónak. Még akkor sem, ha a termelő gépek mellé még fogyasztó gépeket is konstruálnának. Mert a mit a gépek termelnek, azt az emberek egyedül is elfogyaszthatják.¹⁾

Mindezekből látni való, hogy a gazdasági válságoknak legkezdetlegesebb elméletében az általános túltermelés játsza a főszerepet. Kritikahiány s egyoldalú pártálláspont szűkítette meg a látkört, melyből az akkori nemzetgazdák e jelenséget szemügyre vették. Téves volna azonban azt hinni, hogy ez a naiv felfogás azóta már kiveszett a nemzetgazdaságtanból. Még manapság sem enyészett el egészen az a nézet, hogy a termelés túlnagy méreteket ölt s hogy a túltermelés káros következményeit csak a fogyasztás fokozása által lehet ellensúlyozni. Még ma is akadnak a luxusfogyasztásnak elszánt védői. Kiváló nemzetgazdák, iparosok és kereskedők még ma is elég gyakran hangoztatják a luxusfogyasztás közgazdasági előnyeit. Napilapok és folyóiratok hasábjain is találkozunk ilyenféle nézetekkel. Sőt még a szorosan vett tudományos irodalomban is kísért a túltermelés theoriája, egészen olyan formában, a mint nyolczvan vagy száz esztendővel ezelőtt lépett fel. *Frederick Hawley* csak nemrégiben könyvet irt e tárgyról.²⁾ Zavaros ideák, modern fogalmak, de ósdi észjárás. Talán utolsó képviselője a merkantilis iskolának.

III.

A liberalis iskola hívei nem hagyták czáfolat nélkül a túltermelés tanát. A merkantilistákkal ellentétben a termelés

¹⁾ Ugyanott i. m. 57. o.

²⁾ *Capital and population, a study of the economic effects and their relation to each other.* New-York 1892.

és fogyasztás közötti összhangot s a túltermelés lehetetlenségét vitatták. A gazdasági válságokat nem a túltermelésből, hanem a termelési erők hibás megoszlásából magyarázták. A közgazdaság teljes szabadsága szerintük különben e válságoknak idővel élét is veszi, úgy hogy olyan zavarok, a minők a jelen század elején a gazdasági életben mindenféle mutatkoztak, lassankint elvesztik a jelentőségüket. Legfeljebb localis természetű keletkezésekre zsugorodnak össze.

Igy tanították ezt Smith Ádám tanítványai. Kétségkívül a legoptimistikusabb felfogás. A gondolat azonban nem eredeti. Már Smith Ádám előtt is akadt *Josiah Tucker* személyében kifejezője. Bizonyos tekintetben még merkantilista. De meg van győződve a gazdasági érdekek harmonijáról, éppen úgy, mint a modern öconomisták. E mellett a legfáradhatatlanabb úttörője a gazdasági szabadságnak.¹⁾ A mit a túltermelésről mond, az legjobban bizonyítja, hogy közelebb esik a Smith Ádám eszmeköréhez, mint a merkantilismushoz. A túltermelés egyszerűen lehetetlenségnek tartja. Ha némelykor valamelyik árúnál a kínálat nagyobb a keresletnél, úgy ez még nem jelent túltermelést; hanem a termelés aránytalan fejlődésének a következménye. Ez az aránytalanság különben a szabad gazdasági életben önmagától el fog simulni. Ezek a nézetek akkor nem álltak egyedül. A fiziokraták is magukénak vallották. A Tucker könyvét maga *Turgot* fordította le francia nyelvre s látta el megfelelő kommentárral.

Igy jutottak el ezek a gondolatok Franciaországba is. Gyökeret vertek s néhány évtizeddel később ismét előtérbe léptek. *Jean Baptiste Say* képviseli őket először tudományos alakban. Az első, ki a gazdasági válságokról valóban *elmélkedik*. Vele kezdődik a rendszeres nemzetgazdasági tudomány. Adam Smith tanait népszerűsítette s terjesztette az európai continensen. Megismertette Francia- és Németországgal. S ezzel utat nyitott a liberalis gazdasági politikának oly országokban, hol az elavult merkantilis sorompók még teljes érvényben voltak. A *Traité d'économie politique*²⁾ és a *Cours complet*³⁾, az ő két nagy munkája, talán nem kevesebb sikert ért el, mint a *Wealth of Nations*. Nem annyira a kutatás mélysége szerzett elismerést ezeknek. A politikai látkör nála egyáltalában hiányzik. Történeti vagy philosophiai reflexióktól meg ébenséggel tartózkodik. Innen az ő tudományának

¹⁾ Cunningham i. m. 420. o.

²⁾ *Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. Septième édition. Paris 1861.*

³⁾ *Cours complet d'économie politique patique. Ouvrage destiné a mettre sous les yeux des hommes d'état, des propriétaires fonciers et des capitalistes, des savants, des agricultures, des négociants et en général de tous les citoyens l'économie des sociétés. Paris 1852.*

valamennyire »nyárspolgáriás jellege«. ¹⁾ Az, a mi munkái iránt az érdeklődést felkeltette, az az előadás formája, melyben Say mesternek bizonyult; az ő egyszerű, sima s elegáns irálya. Azután a kor is olyan volt, hogy rokonszenvet ébresztett az ő szélső liberalismusa iránt. Új volt nála az egész gondolatmenet. A nemzetgazdaságtan hármias beosztása termelésre, fogyasztásra s megosztásra, átnézhetőbbé tette a tárgyat. Valamennyire már Adam Smith is el tudta különíteni a termelés és a megosztás szempontjait. A tanítvány már mélyebbre hatol a gazdasági élet természeti törvényeibe, mint a mester. A hármias beosztás egészben jól sikerült. A termelés törvényei elég jól izolálhatók a termékek megosztásának folyamatától. E beosztás különben is szükséges ujtítás volt, hogy a nemzetgazdaságtant rendszerbe lehessen foglalni. A Say felosztását azóta recipiálta a tudomány. Azonban nem minden vita nélkül. Számos előkelő nemzetgazda foglalt ellene állást. ²⁾ Az igaz, hogy maga Say sem volt még teljesen tisztában e beosztás lényegével. Sok helyütt kissé felületesen és néha logikai kényszerrel tudta csak végrehajtani. Az egész pénzügytant a fogyasztás egyik alosztályának tartja. Az államháztartást s az állami bevételeket is ennél a fejezetnél tárgyalja. A mi annál feltűnőbb, mert Say sokáig elsőrangú tekintély volt a nemzetgazdaságtani tudomány systematikájában. ³⁾ Mégis sokat köszön neki épen a rendszeresítésben a tudomány. Ő előtte nem tudta senki a nemzetgazdaságtan terjedelmes anyagát jól átnézhető egészszé összefoglalni.

Say legnagyobb érdeme a *théorie des débouchés*, az ő kelet-theóriája. Ez az elmélet annak idején valóságos diadallal járt be a világot. Ricardo, a két Mill, Mac Culloch készséggel elfogadták. Maga Say is nagy fontosságot tulajdonított e tannak. Ettől várta a világpolitika változását. ⁴⁾ Annyi bizonyos, hogy maradandó becsű munkát végzett, ha elfogása nem is egyeztethető össze mindenben a tudomány mai álláspontjával. A *théorie des débouchés* tekinthető az első elméletnek, mely szakszerűen foglalkozik a válságokkal. Az igaz, hogy Say és tanítványai alkudtak meg legkönnyebben e közgazdasági jelenséggel. Egyszerűen tagadják az általános túltermelés lehetőségét. Ez a *théorie des débouchés* alap gondolata. Más szóval a termelés és a fogyasztás összes

¹⁾ Roscher, *Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland* 653. o.

²⁾ Elég, ha List Carey s Dühring nevére hivatkozom. Ez utóbbi leghevesebben s épen nem tárgyilagosan támadja meg Sayt. De hát nem is fogja senkisé Dühring munkáit azzal vádolhatni, hogy elfogulatlan s következetes kritikát gyakorolnának. V. ö. egyébként Dühring, *Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre*. Berlin 1866. 212. k. o.

³⁾ Roscher, *System der Finanzwissenschaft*. Stuttgart 1866. 14. o.

⁴⁾ *Traité d'économie politique*, 50. o. C'est la théorie des échanges et des débouchés qui changera la politique du monde.

mennyisége kiegyenlíti egymást. Minden termelő gazdaságában többet termel, mint a mennyit saját szükségletének kielégítésére elfogyaszt. A bérlő több gabonát arat, mint a mennyit táplálására fordít, a kalapos meg több kalapot készít, mint a mennyit maga elvisel. Ezeknek saját termékeiken kívül más termékekre is van szükségük, hogy megélhessenek. A feleslegüket tehát kölcsönösen kicserélik. A csereüzletet, melyeket a termelők termékeikkel folytatnak, nevezi Say keletnek. Cseretárgy lehet nemcsak a munka terméke, hanem maga a munka is. Munka termékért, sőt munka munkáért is becsérélhető. A pénz e cserefolyamatban nem vesz activ részt. Csak közvetítő, átmeneti szerepet (office passager) játszik. Eszköz, mely a csereforgalmat könnyíti. Mert a ki venni akar, annak az eladáson kell kezdeni. Mászt pedig el nem adhat, csak azt, a mit vagy maga termelt, vagy a mit az ő számára termeltek. Mi következik ebből: termékkel vásárolnak terméket.¹⁾ Ezért minden termék annál több vásárlóra fog akadni, mennél nagyobb mennyiség áll rendelkezésre a többi termékből.

Saynél a vásárló egyuttal eladó. Termelő s fogyasztó egyet jelent. Ezt különben már Say előtt Smith Adam is hangoztatta.²⁾ Persze ő e tételből nem vont oly messzemenő consequentiákat, mint Say. De már egy 1795-ben Londonban névtelenül megjelent füzet — Sketch of the advance and decline of nations — egészen a Say modorában demonstrálja, hogy minden adás egyszersmind vevés s ennél fogva túltermelés is lehetetlen.³⁾ *Ricardo* is így gondolkozott.⁴⁾ Szóval nem először nyer kifejezést a közgazdaság tanában ez a gondolat. De azért senki jobban ki nem fejezte, senki nagyobb késztetéssel nem bizonyította a termelés és fogyasztás szükségszerű összhangját, mint *Say*. Nála a világ közgazdasági mechanizmusát egy minden irányban nyitott s szabad universalis kereskedő állam képviseli. A merkantilis iskola a bevitelt szükséges rossznak tekintette, melyet kiküszöbölni minden egyes állam sürgős feladata. Ez volt az általános nézet. Közgazdasági politikájának directívát körülbelül a Voltaire axiomája szabott: Ha egy országnak szerencsét kívánsz, kívánj balsorsot a szomszédainak. *Say* érdeme, hogy ezt a theoriát megdöntötte. »L'univers entier est solidaire dans la bonne comme dans la mauvaise fortune«. Ez a *Say* eredetisége. Abban a nagy testben, a világforgalomban, mindenki termel s termékeit mások ellenében kicseréli. Nem pénzért, hanem termékekért. Ez a théorie des débouchés fundamen-

¹⁾ Cours complet d'Économie politique. L. 339. o.

²⁾ Wealth of Nations Book I. Chap. IV. Every man thus lives by exchanging or becomes in some measure, a merchant. Edinburgh 1833. 10. o.

³⁾ Mac Culloch, The literature of political economy. London 1845. 21. k. o.

⁴⁾ Bergmann i. m. 67. k. o. 4. 1.

talís törvénye. Másképp hogy is lehetne tagadni a túltermelés lehetőségét? Ha üzletpangás idején pénzhíányról panaszkodnak, ott nyilván az okot tévesztik az eszközzel össze. Ez a tévedés egyébként természetes. A való életben majdnem minden terméket előbb pénzre kell forgatni, mielőtt más árút lehetne vele beszerezni. A nagy tömeg ezért a pénzt tekinti par excellence árunak, minden csereüzlet végső céljának. Pedig a pénz csak közvetítője a forgalomnak. Az üzletpangás oka nem a pénzhíányban, hanem nemely árúk elégtelenségében rejlik. A kiterjedt hitelgazdaságban és a fém sebes forgási képességénél fogva pénzhíányról jóformán szó sem lehet. Azután nem is a pénz, hanem a termékek adják meg a vásárlási képességet. A termelés szerez tehát keletet a termékeknek. A vásárlási képesség tehát azonos a termelési képességgel. Mennél többet termel valamelyik gazdaság, annál többet lesz képes vásárolni. A keletthiány tehát nem a túltermelésből származik. Ellenkezőleg, ha valamely árucikk nem kel el a piacon feltorlódik, az csak azt bizonyítja, hogy hiányzik a cseretárgy, azaz a többi termékből kevés áll rendelkezésre. Más szóval az emberek kevesebbet vásárolnak, mert kevesebbet kerestek. S kevesebbet kerestek, mert nehezségekre akadtak, mikor termelési eszközeiket akarták értékesíteni, vagy azért, mert éppen ezeket az eszközöket nélkülözték.) Így lesz Say-nél a partialis túltermelésből partialis termelésihiány.

A mit Say elméletben kifejtett, abból gyakorlati következtetéseket is von le. A gazdasági zavarok szerinte akkor fognak elmúlni, vagy legalább jelentőségükből veszíteni, ha elenyészik minden akadály, mely a szabad forgalmat gátolja. Rosszalja a kormányhatalom minden gyámkodó beavatkozását a gazdasági élet folyamára. Határozott védője a laissez faire és laissez passer elvének. Mert csak ezen az alapon fogja a kereslet s kínálat egymást kiegyenlíteni. Ha Angolországban válságról panaszkodnak, annak bizonyára nem a túltermelés az oka, sem az, hogy Anglia nem tudott a külföldön, például Olaszországban, termékei számára kellő piacot biztosítani. A keletthiány s a vele összefüggő gazdasági válság egyedül a helytelen vámrendszerre vezetendő vissza. A magas angol vámok következtében kevés árút importáltak Olaszországból s ezért Anglia sem tud Olaszországba annyi terméket bevinni, mint a mennyi e célra rendelkezésére állana. Say ellensége minden gazdasági prohibíciónak s protectionismusnak. Kárhoztat minden állami szabályozást, mely a gazdasági életre vonatkozik. Csak az erdészetre nézve ismeri el az állami ellenőrzés szükségességét. Különben elzar minden teret a közgazdaságban az állam elől. S ebben annyira megy, hogy még a közgazdasági politikát is kiküszöbölte a nemzetgazdaság tanából.²⁾ Ez is a Say újítása.

¹⁾ Cours complet d'économie politique. 238. s kk. oo.

²⁾ Kautz i. m. 567. o.

IRODALMI SZEMLE.

Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. April 1895, nebst Angaben über territoriale Eintheilung, öffentliche Anstalten und Mineralquellen. Zusammengestellt vom statistischen Departement der Landesregierung. Herausgeg. von der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina. Sarajevo, 1896. (CIV + 778 l., s egy térkép.)

Azok közé a bizonynynyal kis számú igazságok közé, a melyek felett véleménykülönbség nincs, tartozik az a tény, hogy a monarchia megszállott tartományai, Bosznia és Hercegovina, a megszállás óta óriási mértékben haladtak. Nemcsak az arra illetékes politikai testületek összes pártárnyalatai ismerik ezt el, nemcsak ezredéves kiállításunk bosnyák osztályának látogatói vannak róla meggyőződve, hanem kétségbevonhatlan bizonyítékát nyújtja annak a statisztika az ő tárgyilagossági mérőeszközeivel. Ily mérőeszköz a megszállott tartományok 1895. évi népszámlálásáról legújabbban megjelent hatalmas kötet, melyet az ottani kormány statisztikai osztálya dolgozott ki.

Statisztikai technikai szempontból nézve a munkát, a bosnyák közigazgatás népszámlálási művelete és annak feldolgozása iránt elismeréssel kell lennünk. A munka megfelel annak a követelménynek, melyet a szakemberek ily nagyszabású közleménnyel szemben mindenkor joggal támasztanak: a főbb eredményeket rendszeresen ismertető és magyarázó bevezetéssel s ennek keretében a számlálási eljárást tüzetesen ismertető részszel van ellátva. Mindezekre annyi nagyobb szükség van jelen esetben, mert hisz oly tartományról van szó, melynek lakossága a műveltség alacsony fokán áll és melynek közigazgatása csak legújabbban vált modernné. Természetes, hogy ily viszonyok közt a népszámlálás becsének, megbízhatóságának megítélhetése érdekében fokozott szükség van a számlálási művelet leírására.

Bosznia-Hercegovinában 1895-ben már harmadizban hajtott végre népszámlálást az új kormány. Az első számlálás 1879-ben történt, egybekapcsolva a házak és állatok összeírásával s egyéb heterogén jellegű adatok gyűjtésével. Egy évvel a véres megszállás után még felettébb merész dolognak tűnhetik fel egy népszámlálás ily miveletlen népnél, ha kivált meggondoljuk, mennyi ellentállást fejtett ki az első ily számlálás ellen a század elején az angol nép, melyet megszoktunk a civilisatio élén haladó népeknek tekinteni. Meglepő tehát, hogy a kormány tapintatos eljárásának, melynek programját különben szintén leírva találjuk, sikerült azt az alig meghódoló országban simán keresztülvinni. Mindazonáltal számolni kell az összehasonlításoknál azzal, hogy ez az első számlálás nagyobb hézagokat mutat.

Az utolsó két számlálás, az 1885. és 1895. évi, már rendezett viszonyok közt és folyton tökéletesbedő szervezettel hajtattott végre, tartalmilag szegényedve az oda nem illő elemek elhagyása, gazdagodva a demografiai, foglalkozási és birtokstatisztikai adatok nagyobb tüzettsége révén. A két népszámlálás közé esett a statisztikai hivatal, illetve osztály felállítása. Az utolsó számlálás tehát már e külön szerv munkája s annak köszönhetjük az összegező táblázatokkal együtt 104 lapra terjedő magyarázó bevezetést, mely az eddigi népszámlálási közleményekben hiányzott.

A három számlálás eredményeit a következőkben lehetőleg összehasonlítva mutatjuk be, természetesen csak a legfontosabbakra szorítkozva.

A mi első sorban érdekelhet bennünket, az a népszám változása. Ezt szokás — és pedig méltán — a közállapotok legtömörebb kifejezője gyanánt tekinteni. A népesség gyorsabb vagy lassabb emelkedésének okát a jólét megfelelő változásában kell keresnünk, különösen szoros az összefüggés e kettő között egyszerűbb, miveltelebb népeknél, hol a népszaporodást gátló lélektani rugók még nem játszanak zavarólag közbe. Lássuk tehát a megszállott tartományok népességét a három időpontban:

	abszolút szám	emel- kedés	évi nép- szaporodás százalékokban
1879	1,158.164	—	—
1885	1,386.091	15 ³⁶	2 ³⁶
1895	1,568.092	17 ³⁶	17 ¹

Az évi népszaporodást mutató százalékszám mindkét időszakban oly magas, minőt Nyugat- és Közép-Európa nagy államaiban sehol nem találunk s a minőt legfelebb Oroszország mutat ki. De míg itt a kimutatott számok nem alapulnak megbízható számlálásokon, addig a megszállott tartományok jól szervezett összeírásai teljes biztosítékot nyújtanak az adatok megbízhatósága iránt. Azzal a megszorítással mégis, hogy az első népszámlálás részben a közhangulat izgatottsága, részben az egyes vidékeken tényleg észlelt megszökés a számlálás elől oda hatott, hogy a népesség kisebbnek tűnt fel, mint a mekkora az tényleg volt. Az 1879—1885 közt lefolyt időszakban mutatkozott évi 2.56% gyarapodás tehát egy részében csak látszólagos s az 1885. évi számlálás nagyobb teljességben leli magyarázatát. Zavarja még az összehasonlítást az, hogy az első népszámlálás a honos, a második pedig a megtelepült népességet vette. Az a körülmény ellenben, hogy a harmadik számlálás, a modern elveknek megfelelőleg, a tényleges népességet vette alapul, nem gördít akadályt az összehasonlítás elé, miután a tényleges s a megtelepedett népesség számbeli különbözete, mint azt kimutatva találjuk, igen csekély.

Ha tehát csak az utolsó számlálási időközre szorítkoznánk is, oly gyors népesedést észlelünk, mely a legkedvezőbb következtetést enged a tartományok jólétének emelkedésére. S ezen nem változtat az, hogy nem tudják, mennyi esik a szaporodásból a születési többletre és mennyi a bevándorlása. Az anyakönyvek statisztikája nem lévén megbízható, forrásunk csak arra a tapasztalati tényre hivatkozik, hogy 1879 után sok kimenekült férfi tért vissza s a férfibtöbbség észrevehető emelkedése egészen a legújabb időig bevándor-

lásra mutat. Miután azonban a népesség különböző fogalmaival is változik a két nem aránya s nevezetesen túlnyomó bevándorlás mellett a tényleges népesség legtöbb, a honos legkevesebb férfit mutat fel: nem mérhetjük meg e mozzanat jelentőségét. Jellemző különben a megszállott tartományokra, hogy ott 1895-ben 1000 férfira csak 893 nő jutott: a keleti jelleg tehát itt élesen kidomborodik.

Ugyanebben az irányban a korstatisztika is nyújthatna felvilágosításokat. A bosnyák népszámlálás a korviszonyok kipuhatólására egyre nagyobb gondot fordított ugyan, de, mint műveletlen nép-nél előrelátható, e kérdőpont kitöltése igen nagy nehézségekbe ütközött. Ezért a nők korának kérdésését egyenesen elejtették. A férfiakat illetőleg 1895-ben már az egyes korévekig mentek a részletezésben. Hogy a megbízhatóság hiányán némileg segítsenek, két rovatot nyitottak a kor számára; egyikbe az esetben kellett beírni az életkort, ha az okirattal vagy más módon biztosan meg volt állapítható, ha nem, akkor a másik rovatba kellett a vonást tenni. Ám okirattal, anyakönyvi kivonattal csak a keresztény és zsidó lakosság korát lehetett megállapítani; a mohamedán népességnél, tehát a népesség egy jó harmadánál semmi támpont nem létezett s az utasítás csak »az összes körülmények lehető lelkiismeretes tekintetbevételét« irhatta elő.

A tényleg elért adatok valóban erős nyomát mutatják az adatgyűjtés nehézségeinek. A pontos kor nem tudását a 0-al végződő korévek erős képviseltetése bizonyíthatja legjobban. Feltűnő arányokat látunk különösen a magasabb korok kerek évszámainál, így pl. az egész területen összeirtak férfit:

49 évest	3.594	59 évest	3.371
50 »	13.281	60 »	12.131
51 »	4.267	61 »	4.322

Daczára e hibának, nagyobb korcsoportokra az adatok természetesen elég jó képet adhatnak. A régebbi számlálásokkal összehasonlítást csak akkor végezhetünk, ha az ott elfogadott nagy évcsoportokhoz tartjuk magunkat. Volt ezek szerint 100 férfi közt:

	1879	1885	1895
15 évig terjedő korban	42 ⁴	42 ⁴	42 ⁰
16—20 éves	6 ⁶	8 ⁵	9 ⁹
21—32 »	17 ⁵	14 ⁵	15 ¹
33—60 »	27 ⁰	28 ⁰	26 ⁰
60 éven felüli	6 ⁴	6 ⁶	7 ⁰

E számok nagyon jellegzetesek, ha azokat nemzetközi összehasonlításokra használjuk fel. Fiatalság, erőteljesen szaporodó nemzetek vonásait látjuk itt hatványozott alakban. A gyermekkor 42 0/0-os aránya s mellette a 60 éven felüliek elég magas számaránya hatalmas szaporaság mellett elég hosszú élettartamra vall. A közép életkoroknál észlelhető jelentékeny eltérések minden bizonynyal zavaró okokra mutatnak, melyekről azonban forrásunk teljességgel hallgat; nem lehetetlen, hogy az 1879. évi népszámlálás idején azért volt oly kevés 16—20 éves, mert a katonakötelezettség beálltához közelítő ifjak elvonták magokat a számlálás alól.

Politikai szempontból felettébb érdekes a különböző vallások hiveinek arányváltozása. Jellemző s az általános életviszonyok kedvező voltát bizonyító tény az, hogy Bosznia-Hercegovinában a

szóban forgó másfél évtized alatt valamennyi felekezet szaporodott és pedig még a leggyengébben szaporodó mohamedán is 22°/o-kal. Ez a jelenség, valamint az is, hogy a tartomány összes járásainak népessége, kivétel nélkül gyarapodott s még a leggyengébben gyarapodó is 1885—1895 közt 5°/o-kal: bizonyára felettébb fontos bizonyíték a mellett, hogy a kormányzat emberies és tapintatos s a jólét terjedése általános. Mind a mellett a jelentékeny különbség, melyet az egyes vallások hiveinek gyarapodásában látunk, már 16 év alatt elég észrevehetőleg megváltoztatta a népesség vallási összetételét. Volt ugyanis 100 lakos közt:

	1879	1885	1895
mohamedán	38.7	36.9	35.0
görög-keleti	42.9	42.8	42.9
rom. katolikus . . .	18.1	19.9	21.8
zsidó	0.3	0.4	0.8

A fejlődés tehát a kereszténységnek s azon belül egy felekezetnek, a nyugati egyháznak, erős térfoglalásával jár. Igaz ugyan, hogy a számlálási alap eltérő volta itt is zavarólag jö közbe, mert a honos népesség, melyre 1879-ben alapították a számlálást, más elemekből áll, mint a megtelepült és az éppen jelenlevő népesség: az utóbbiban, melyre az 1895. évi adatok vonatkoznak, az idegen rétegek, a nyugatról, a monarchiából bevándorolt egyének természetesen gyarapítják a nyugati vallás hiveinek súlyát. E zavaró tényező befolyását nem tudjuk kiküszöbölni. Az idegen elemek, a kultúra e tényezőinek beáramlásával csak közvetve, a foglalkozási statisztika révén nyerhetnénk némi fogalmat.

A foglalkozási statisztika adataival azonban sajnos, ép úgy vagyunk, mint hazánkban, hogy t. i. az utolsó összeírást nem lehet az előzőkkel egybevetni. Nevezetesen csak az utolsó számlálás volt olyan, mely a keresők és eltartottak szétválasztását s az alárendeltségi viszonyok észlelését megengedi. A bevezetés azonban ezuttal csak a mezőgazdasági népesség elemzésére szorítkozott. Természetes, hogy ez a rész teszi a tartomány lakosságának zömét, nevezetesen 88³/₁₀-át. Még Sarajevo kerületében is 76⁹/₁₀-a a lakosságnak földmivelő, bár a fővárosban magában ez az arány leszáll 10⁰/₁₀-ra. Az összes népességből 21⁰/₁₀ esik a földesurakra, 38²/₁₀-a jobbágyi jellegű parasztszállásra, 33⁴/₁₀-a szabad parasztsókra, míg 11³/₁₀-nál a két utóbbi jelleg egyesítve van. Szerfölött érdekes és gazdaságtörténeti szempontból tanulságos állapotokról nyújt itt képet a statisztika, melynek ritkán van alkalma tárgyilagos világát oly gyorsan haladó és szépen polgárosodó országra vetni, minő Bosznia-Hercegovina.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A *Journal des Économistes* márczius 15-iki számában »Le communisme en action — étude des Communistes Societies aux Etats-Unis« cím alatt *Nestler-Tricoche G.* a kommunizmus kísérletezéseit ismerteti. E rendszer hivei ugyanis nem érik be az irodalmi vitával, hanem elveiknek a gyakorlatban megvalósítására törekсенek szüntelenül, azzal iparkodnak támogatni és igazolni írásban és szóban kifejezett érveik helyességét.

Ily kísérletezésekre alkalmas talajnak főleg az Egyesült-Államok bizonyultak; itt már a múlt században létesültek kommunista gyarmatok: az Ephrata 1713-ban és Shakers 1776-ban. Követte ezeket a Eben-Ezers 1805-ben és ez időtől fogva rohamos szaporodást mutatnak e társaságok, 1854-ben már 69-re teszik számukat. Az első ilyenmü gyarmatok nem tiszta gazdasági, hanem inkább vallási alapon keletkeztek. A szervezkedés e kétféle faja közt a kapcsolat joggal magyarázható abból, hogy a különböző vallások: a keresztény, a zsidó stb. nem mentek teljesen kommunista elvektől. A tulajdonképeni gazdasági közösségek létrejötte Owen fellépésétől számítható, midőn ez Amerikába tette át működése színterét vagyis 1824-től. Agitatioi nyomán két év alatt 11 ilyen társaság keletkezett az Unió különböző helyein.

Még gyorsabb a szaporodás a Fourier tanai szerint létesített társaságoknál; 1842-ben alapították az elsőt és 1854-ben már 34 ilyen gyarmat állt fenn.

E két rendszer alapján létesült gyarmatok körülbelül 8640 tagból állottak, a tagok átlagos száma 192 volt, 15 közülök a 900 tag-számot érte el. A birtokukba vett terület 136.586 acre vagyis körülbelül 54.600 hektár volt; az átlag 1200 hektár. Tartamuk 3 hónap és 17 év között változott, 12 közülök az egy évet sem érte meg.

Czikkiró ezután sorra veszi a társaságokat két főcsoportba: a máról holnapig tartók és hosszabb életűek csoportjára osztva, külön-külön ismerteti a nevezetesebbeket.

A tiszavirágéltűek sorát a New-Harmony nyitja meg, ezt Owen alapította és pedig a legkedvezőbb auspiciumok között. Miután Skóciában elég tekintélyes gyarmatot létesített, ájtott Amerikába, hogy itt is megszabadítsa az emberiséget három legnagyobb elnyomójától: a magántulajdontól, az eszélytelen vallástól és a házasságtól. Az amerikai nép rokonszenvesen fogadta, a köztársaság elnöke eszméi kifejtésére átengedte a képviselőház helyiségét. Owen 12.000 hektár földet vásárolt 150.000 dollárért Indiána-ban és megalapította a New-Harmony-t. Több száz hívőt telepített le bizonyos számú »officiers« felügyelete alatt; a területen a pénz használata ki volt zárva, eleségtelakást, szerszámokat ingyen osztogatott a gyarmat központi raktára. A házasságra vonatkozó teoriáját Owen még ezuttal nem vélte időszzerűnek alkalmazni. Mialatt azonban Európában járt, a gyarmatban a rend tökéletesen felbomlott, midőn visszatérve utjából, a rendet helyreállítani képtelen volt. elkedvetlenedve hozzájárult a gyarmatnak négy részre való osztásához. Az így keletkezett csoportok között az üzletek papírpénz segélyével bonyolítottak le, a mi nevezetes engedmény mindenesetre az owenista elvekből. Három évi fennállás után így szűnt meg a New-Harmony.

Ezt követte ugyanazon elvek alapján a Jellow Spring. M. Roe alapította, nagy gonddal válogatván meg a helyet és a letelepitendő családokat; mindazonáltal már 3 hónap múlva kénytelen volt felszlatni a gyarmatot, mert tagjai nem bírtak hozzátörődni a kommunista fegyelemhez. A nők nem akarták a konyhaedényeket kimosni, a művészek rövidebb ideig akartak dolgozni, mint a gyarmat földmívelő tagjai, stb.

Hosszabb életű volt a Fourier elvei szerint alapított North American Phalanx. Itt már érvényre jutott a kommunista fegyelem, de minden hátrányaival: kiölte az évek folyamán a sociétairesből a

kezdeményezési szellemet, meghonosította az egoismust, a közönyös-
séget és az embergyűlöletet. Így aztán mindinkább fogyott és 12 évi
fennállás után feloszlott.

Hasonlókép Fourier elvei szerint, de egyszersmind a bostoni
unitárius egyház aegise alatt létesült a Brook Farm. Mindössze
6—7 évig állott fenn; megölte eredendő baja: a következtetlenség a
rendszernek keresztül vitelében. Phalanster-rendszerre épült, de tagjai
erősen össze valának kapcsolva és nem tudtak a fegyelemmel meg-
barátkozni.

Legtovább a Hopedale állott fenn 17 évig, de ennek szerveze-
tében tulajdonképen semmiféle gazdasági rendszert nem valósítottak
meg, az egész gyarmat nem volt egyéb, mint kis keresztény köz-
társaság Massachusetts állam kebelében.

A Bishop Hill Commune-t hazájukból kiűzött svédok alapították,
a közös nyomor összetartotta őket és kitartó szorgalmukkal 10 év
alatt jólétre vergődtek. Fennállása nyolczadik évben a gyarmat egy-
szerű ipari szövetkezetté: »joint stock company«-vá alakult. Ezzel
egyidőben kezdődik az erkölcsök romlása, az üzérkedésre hajlás, mi
egyenetlenségekre és végre 1859-ben 14 évi fennállás után a társaság
feloszlására vezetett.

A Cedar Vale Community és a Social Freedom Community
nagyjában azonos elven: a korlátlan egyéni szabadság elvén épültek
fel. A különbség köztük csak az volt, hogy az első oroszok alapították
és volt, habár rendkívül egyszerű, kormányzó szervezetük, ellenben
a második tiszta amerikai kísérlet, minden szabályzat és
kormányzati szerv nélkül. Tagjaik száma csekély és élettartamuk
rövid volt.

Ily ephemer szövetkezet még mintegy 50 volt, a főlisoroltak
egyikének vagy másikának mintájára létesülvén. A megszűnt társa-
ságok közül czikkíró még hármat említ fel, mint a melyek élettartam-
a 34—46 évet tett.

Ezek elsőjét »Perfectionists d'Oneida« néven M. J. Humphery
Noyes protestáns lelkész alapította. Ez 1845-ben lépett fel az emberi
faj tudományos propagatiójáról szóló theoriájával, melynek főpontjai
voltak: a házasság eltörlése, gondosan összeválogatott egyéneknek
rövid időre való összepárosítása; a fajnak tökéletesítése céljából tehát
ép úgy kell keresztettni az embereket, min szökés a nemes állato-
kat. E tanok miatt üldöztetve, Noyes 1847-ben Oneidába menekült
hiveivel és ott gyarmatot alapított. Hasonló gyarmat jött létre
Wallingfordban. Mindkettőnek tagjai szorgalmas munkások voltak s
így a társaságok rohamos fejlődést mutattak, vagyonukat 1857-ben
67.000 dollárra becsülték.

E gyarmatokban természetesen Noyes gyakorlatban alkalmaz-
hatta theoriáját. A polyandria és polygamia lépett itt életbe az ösz-
szes javak közössé tételével. A párosulásra a kezdeményezési jog a
nőé volt, ez tudatta a hatósággal, hogy mikor öhajt anya, mint ők
neveztek »mère de famille« lenni. Pedig itt családról szó sem volt.
a gyermekeket születésük után anyjuktól elvették és fényes böl-
csődékben nevelték fel. A gyarmatot különböző feladattal bíró 21
bizottság igazgatta, még a hajnyírás iránti intézkedésre is volt külön
bizottság. A társaság tagjait 48 foglalkozási departement-ba osztotta
egy férfiakból és nőkből álló bizottság; de e beosztás gyakran vál-
tozott, a mint különben folytonosan változtattak mindent: az étek-

rendet, a pihenési és a szórakozások idejét, stb. E 48 departement élén álló igazgatók egy tanácsot képeztek, mely minden vasárnap az üzemre vonatkozó kérdésekben döntött.

Általában véve Oneida nagy sikert mutatott fel, különösen azon időtől fogva, midőn a földmivelésről az ipari munkára tértek át. Az egyetlen communista társaság, mely kezdetétől fogva feloszlásig nem csak vagyonban, hanem tagjainak számában is gyarapodott. A kedvező eredmény előidézésében része volt ugyan a mesterséges összeházasításnak, de még inkább a free criticisme-nek, a nyilvános bírálatnak, mely elől senki sem menekülhetett. Ez készítette a társaság tagjait buzgó komoly munkálkodásra és tisztességes életmód gyakorlására. A mesterséges házasítás azonban mindinkább elkedvetlenítette a fiatalságot: az elégedetlenség kitörése Noyes-t, az alapítót visszavonulásra készítette és ezt csakhamar követte 34 évi fennállás után a közösség feloszlása és átalakulása »Oneida Community limited« czímen földmivelő és ipari társasággá. S ha perfectionista elveiket el is hagyták, többi embertársaiktól különválva vallásos szektát képeznek mai nap is.

Valamivel hosszabb életűek voltak az »Aurora« és »Bethel« gyarmatok. Ezeket dr. Keil kezdeményezésére németek és hollandusok alapították. A közösség szervezetében a családot vették fel mintának, épségben hagyván a jelenlegi felfogásnak megfelelő családi viszonyt teljes és feltétlen érdekegységgel. Különben a társaságnak nemcsak komoly, de komor jellege is volt, tagjai szorgalmasan dolgoztak, a szórakozásokat kerülték. Communismusukban következetességet épen nem találunk. Szigorúan megvalósították ezt az élelmezés, a ruházat és általában a háztartás ellátása körében, de a termelésnél már nem. A társaság összes birtoka felett a tulajdonjog czíme az elnököt illette, mindazonáltal már kezdetben minden egyes családfe a föld bizonyos részére tulajdonjogot nyert; ugyancsak így a műhelyek vezetői tulajdonképen üzletük urai valának. Harmincznyolcz évi fennállását nem is ezen szervezetének, mint vezetői, főleg dr. Keil erélyes igazgatásának köszönhetette. A magántulajdonnak mind erősebb kifejlődése és a bér munkások nagyobb mérvben való alkalmazása végre is 1882-ben a gyarmatokat feloszlását idézte elő.

Az »Icaria« telep már alapítójára, Cabet-re, a hasonló nevű utopia szerzőjére tekintettel is figyelmet érdemel. A hívők nagy serege csatlakozott Cabet-hez, midőn az 1848-ban Texasban az icariai köztársaságot megalapította, de pár hónapi nyomorgás után nagyobb részek elhagyták Cabet-t, ki megmaradt kis csapatával Nauvoo-ba (Illinois államba) vonult. Itt mintegy 8 évig tengődtek nagy nehezen, végre is fellázadtak és elkergették vezetőiket, ki csakhamar nagy nyomorban és kétségbeesésben meghalt. Mintegy 50–60 ikariai Corningba (Jowa állam) vándorolt, hol földmiveléssel foglalkoztak, de jóllétre vergődni szorgalmuk daczára sem tudtak. Szervezetük alapvonásai: a kötelező házasság, az összes javak közössége, a többség által való kormányzás valának. A köztársaság élén évenként választott elnök, ez alatt pedig 4 igazgató állott. A gyarmat csak legujabban, 1894-ben oszlott fel.

Czikkiró ezek után a jelenleg fennálló communista társaságokat sorolja fel, szám szerint ötöt. Legkisebb és legfiatalabb a Sanctificationistes, mely mintegy 30 nőből áll, kik a coelibatust és a vagyonközösséget irták zászlójukra. Főcéljuk a nők egyenjoguságát

ugy a politika, mint a munka terén kivívni. Eredményül azonban nem mutathatnak fel egyebet, mint ama félmillió frankot, melyet szorgalmas munkájukkal eddig szereztek.

Az Eben-Ezers vallásos szekta, melynek keletkezéséről már említést tettünk, 1842-ben Omanaban (Jowa állam) gyarmatot alapított, melynek tagjai az inspirationisták nevet vették fel. Mai nap mintegy 1700 tagja van a gyarmatnak és mintegy 10.000 hektárnyi földje. Hat faluból áll, melyek központja Omana, itt székel a 13 trustee-ből álló igazgató tanács. Ez választja az elnököt és ellenőrzi az egyes faluk pénzügyi kezelését. Mindegyik falut külön-külön a férflakosság által választott trustee-k igazgatják, ez utóbbiak nevezik ki az egyes termelési üzemek vezetőit és ezek osztják be váltakozva a tagokat a műhelyekbe és telepekbe. Főfoglalkozásuk a földmívelés, a melynél azonban díjazott munkásokat is alkalmaznak. A nőknek rendkívül alárendelt helyzet jut e társaságban, polgári jogaik nincsenek, az étkezésnél külön asztalhoz ültetik őket, a házasságot rossz szemmel nézik. Megemlíthetjük még, hogy a gyarmatnak lelki vezetői is voltak: az »elders«, kik az »untersuchung« évenkénti szertartását: az egész évben elkövetett bűnök és hibák meggyónását vezették.

Mint ezen gyarmatot, úgy a Separatistes de Zoar-t is hazájukból Amerikába vándorolt németek alapították. Ők ugyan nem azon elhatározással telepedtek le 1817-ben, hogy communista társaságot szerveznek, hanem a szegénység készítette őket az együttműködésre. Mai nap körülbelül 250 főből áll a gyarmat és tekvő vagyona majdnem egy millió dollár értéket képvisel. Szervezete alapvonásaiban megegyezik az omanaival; három trustee igazgatja a társaságot, ők nevezik ki az alsóbb hivatalnokokat. A gyarmatosok alacsonyabb műveltségi fokon állanak, mint az omanaiak, szorgalmas, tisztességes, de apathikus és búskomor emberek. A házasság intézményét szükséges rossznak tekintik; vallásuknak külső nyilvánulásai: templomok, lelkészek nincsenek. A termelésnél ezek is alkalmaznak díjazott munkásokat.

Az »Economy«-nak jelentősége csak 90 éves fennállása folytán van, mert tagjainak száma mai nap már igen csekély: mindössze 15. Német pietisták vetették alapját 1805-ben, végleges szervezetet azonban csak 1824-ben nyert hosszas küzdelmek után. Ekkor már 800 tagja volt és anyagilag is gyarapodásnak indult. A fellendülés korszaka 1847-ig tart, midőn Rapp, a gyarmat alapítója és szervezője meghalt. A trustee-k, kik a vezetést ekkor kezükbe vették, merész üzérkedésbe rántották a lakosságot; ez rohamosan szegényedni és fogyni kezdett, mai nap a gyarmat inkább csak tengődik, mint él. Szervezete fővonásai: trustee-k és elders-ek igazgatják, a lakosság családokra oszlik, melyeknek külön háztartásuk, de közös sütőműhelyük van; a házasság ugyan el van tiltva, de ez a mai nap, tekintve valamennyi lakos magas korát, jelentőséggel nem bír.

Legrégibb és legtekintélyesebb a Shakers közössége, hivatalos nevükön: »The United Societies of Believers«. Rendszerük alapon dolatai a következők: Isten, hogy dualitását megmutassa, első megnyilatkozására egy férfit ihletett meg: Jézus Krisztust, a másodikra egy nőt: Lee Anne-t, a shakerek prófétanőjét. Ezt az ihletet Lee utódai öröklék, kiknek ennél fogva a társaság minden tagja vak engedelmességgel tartozik. Végül lemondás az egyéni tulajdonjogról a Megváltó példáját követve. A vezérelv tehát a vallási, a gazda-

sági csak járuléka annak. A Shakers rendje mai nap mintegy 2400 tagból áll, kik 17 társaságba osztvák; a társaság családokból áll. Ezek lelki kormányzói az elders: egy férfi és egy nő, világi ügyek gondozói: a diacres és diaconesses és ezek alatt állanak a caretakers: a munkavezetők. A társaság legfőbb hatósága: a négy tagból álló Ministry New-Lebanonban (New-York államban) székel, e két férfi és két nő legöregebbje a Shakers tulajdonképeni feje, ez nevezi ki társait és a többi főtisztviselőket. Főfoglalkozásuk földmívelés, de ipartelepeik is vannak, a nyereségen földet vásárolnak, mai nap már kedvező anyagi viszonyoknak örvendenek. Vallási elveikből kifolyólag rendkívül ügyelnek egészségük fentartására és a tisztaságra, így majd valamennyien magas kort is érnek el. Szigorúan érvényesítik a coelibatust is, a két nem közlekedését a minimumra szorítják.

Befejezésül a czikkíró a communista gyarmatok közös vonásait sorolja fel és egyszersmind vizsgálja, miként sikerült a communismus elveinek megvalósítása a gyakorlatban. E gyarmatok lakosai majd mind erősek, egészségesek, mértékletesek, dolgozók és becsületesek. Műveltségük azonban nem áll magas fokon, irodalmi munkásságot nem fejtenek ki, zenét is csupán a német gyarmatokban találunk, elemi iskolákon kívül jóformán mást nem is látunk. A testi munka túltengése megöli itt a szellemi életet.

A társaság a tagjainak helyes összeválogatása elsődrendű kérdés. A gyarmatok legtöbbször azért volt oly rövid életű, mert tagjait, kiknek, mint egy családnak, állandóan együtt kell élniök, nem tartotta össze azonos hit, gondolkodás és akarat, vagyis legkevesébe sem voltak egyöntetű, egyenlő természetű emberek. Nem kevésbé fontos a vezető férfiak megfelelő volta; szükséges, hogy a vezető művelt, erélyes, de egyszersmind tapintatos ember legyen.

Érdekes jelenség, hogy a jelenleg fennálló communista közösségek mind vallásos jellegűek; az összetartó erőt ezeknek az adja meg, hogy a vallási rendszerül nem fogadják ele egyszerűen a jelenleg uralkodó vallások egyikét vagy másikat, hanem abba valamely különleges elemet, új tanokat és hitelveket vegyítenek. A házasság eltörlése nem okvetlenül szükséges a communismus megvalósításához, sőt azt látjuk, hogy azon társaságok, melyek a házasságot nem tiltják, így a Zoar- és Omana-gyarmatok, éppen nem maradtak hátra a többiek mögött.

Végre legfeltűnőbb közös vonása e gyarmatoknak az, hogy mindinkább terjed köztük a díjazott munkások alkalmazása úgy az iparnál, mint a földmívelésnél. Mihelyt jólétre vergődnek, önkénytelenül visszatérnek a mai társadalmi rend medrébe, ép oly munkaadók lesznek, mint a közösségen kívül állók. Más tekintetben is mind többet engednek communista elveikből s lassankint beolvadnak a külső világba, melyről egy ideig tudni sem akartak, a minthogy a jelenleg fennálló közösségek a communismusnak megvalósításával a jövőben éppen nem bíztatnak.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

KÖZOKTATÁS.

A közoktatási ügy néhány kérdése statisztikai világításban.

III. Az egyetemek szervezetéről és költségeiről. A következő oktatásügyi vizsgálódásainknak felvetett kérdésünk szerint ki kel-
lene terjeszkedni az összes felsőbb intézetekre s a középiskolákra.

Terünk és a rendelkezésre álló anyag bősége azonban nem engedi, hogy túlmenjünk a felsőbb oktatás, nevezetesen pedig a tudományegyetemek körén.

Az egyetemek a szó szoros értelmében azon oktató intézetek, a melyek az ember összes tudásának ápolására, fejlesztésére, tovább vitelére rendeltettek.

Idők folyamán ugyan az összes tudományok egyrészt átenged-
ték más felsőbb iskoláknak, minők a technikai, gazdasági, művészeti,
stb. akadémiáknak, felsőbb iskoláknak; másrészt maguk az egyete-
mek is a gyakorlati életpályára készítõ intézet feladatát is magukra
vállalták. E keresztezett állapot, mondhatjuk zavaros állapot, hova-
tovább tarthatatlanná kezd lenni. Az egyetemeket vissza kell terelni
eredeti feladatuk megoldására, mely aztán nemcsak a középkori
négy facultásra terjeszkednék ki, hanem emberi tudásunk egész
körére; viszont a felsőbb iskolákat is meg kell tartani, mint szak-
iskolákat, melyek határozott életpályákra készítenek elő.

Az igazi egyetem ideálja az, mely megfelel a nemzet korszerű követelményeinek. Ma azt kell kívánnunk az egyetemtől, hogy a megváltozott kor magasabb testi, értelmi és erkölcsi fejlettségének elemeit emlőjéből szivhassa magába. Ennek tudatától vezérelve, Európa legtöbb nemzete már is újra szervezte az utolsó 25 esztendő alatt egyetemeit.¹⁾

Az angol egyetem megmaradhatna régi nevelő feladatánál (to be gentleman), a francia ügyes szakember képzésénél, a német csak a tudós-képzést tarthatná szem előtt, mert ha egyetemeik e három feladatuknak csak egy irányában haladnak is, vagyoni és személybeli dúsabb tőkájukból pótolhatják ennek hiányait. Mégis mind a három nemzet felvette a harcot a régi hagyományokkal és régi intézményeinek javításába, öröklött tőkéje czélszerűbb felhasználásába fogott. De azért nincs nemzet, melynél a közös jó vonások mellett minden más népétől elütő sajátos nemzeti alakját ne domborítaná ki az egyetem.

¹⁾ Franciaország, Hollandia, Svédország, Oroszország, Skócia, Belgium, Olaszország.

Végig tekintettünk Európa összes egyetemeinek szervezetén, tanulmányi rendjén s azt találtuk, hogy mindenütt a következő újításokat hozták be vagy kezdik behozni:

1. Az előadásoknak kétféle alakjával igyekeznek a tudományos oktatás érdekét kielégíteni. Az első a bevezető, összefoglaló, az egész tudománykört felölelő előadás, melylyel a tudomány rendszeréről szerezhet a tanuló áttekintést. Másik a szűkebb körű specialis problémákat bonczoló collegium, melyből a tudomány módszerébe nyer bepillantást a tanuló.

Nálunk még a rendszeres előadás sincs czélszerűen állandósítva.

2. Századunk, mint a módszerek százada, már azt is kiderítette, hogy az elméleti oktatás, vele párhuzamos gyakorlati oktatás nélkül, egy szakban sem lehet el.

Az előbb említett két előadás (collegium) mind a két módjával kapcsolódnia kell a gyakorlati oktatásnak. Amaz a kezdők számára való volna, emez a tudós seminariumok dolga lenne. Amazok szervezése még kevésbé indult meg, pedig az volna a sürgősebb, mert csak miután a tudomány rendszerében elméleti és gyakorlati tájékozottságot szerzett a tanuló, választhatna igazán öntudatosan pályát; ezután lehetne papjelölt, ügyvédjelölt, orvosjelölt, tanárjelölt, stb.

Az elméleti tanítást Angliában az egyetemen a tanár végzi, a gyakorlatit a tutor a collegiumban.

Franciaországban szintén külön válna van e kettő. A gyakorlati tanítást a maitre conference k, a directeur des etudes-ök végzik.

Németországban csak a kiválóbb tehetségű hallgatók nyernek egyéni szükségleteiket is figyelembe vevő gyakorlati oktatást. Ez hiba, mert épen a kezdőknek lenne legnagyobb szükségük ilyesmire.

Még nagyobb hiba az, hogy általában az elméleti s gyakorlati tanítás, sőt a rendszeres és módszeres tanítás is külön kezekben, sőt, mint nálunk a tanárképzés, az egyetem hatáskörén kívül álló intézetre van bízva. Felügyelet, vezetés, ellenőrzés, számonkérés nélkül tanítás nem történhetik. Ezt a munkát illetékes segédtanárookra lehetne bízni. De ezeket irányítani, szemmel tartani a rendes tanár kötelessége.

3. Másutt már a tanszabadsággal is tisztában vannak. Másutt tudják, hogy a társadalmi közösség, a nemzeti genius megőrzése, a közhivatalokra szükséges szakkészültség megköveteli, hogy ennek megfelelő rendben történjék a tanítás és tanulás; a vizsgálat az oktatás rendjét feltételezi: tehát a szakszerű képzésnél tanszabadságról beszélni képtelenség. Ellenben, a hol az egyéni kifejlés, a tudomány öncél: ott teljes legyen a tanszabadság. Ambár mindig szem előtt tartandó, hogy a vizsgálati követelményeknek megfelelően a hallgatók készülésének terve.

4. Az egyetemek legújabb fejlődési mozzanatainak tekinthetjük azon mozgalmakat, melyek az egyetemi tanítást megközelíthetővé töreksenek tenni a legalsó néposztálynak is. Különösen a munkásokra terjesztik ki az egyetemi oktatást. Miután a nép nem mehet az egyetemre, tehát az egyetemnek kell a néphez menni. E végett elküldik legjobb tanítványaikat, sőt legjobb erőiket a szegény, piszkos néptől legsűrűbben lakott városrészekbe, hol eddig magára hagyatva, kétségbe esve a társadalmi rend elleni zugolódásban töltötte kis pihenő idejét. Itt aztán előadásokat tartanak nekik, tanulmányozzák viszonyaikat, jogos törekvéseikbeu támogatják, küzdelmeiket szerve-

zik, felvilágosítják őket arról, hogy vannak barátjaik: szóval vezetőjüként szegődnek hozzájuk.

E célra még alkalmasabbnak bizonyult az egyetemi telepek alapítása. Itt közibük telepedve élnek e tanítók, vezetők, a kik passiv s activ, elméleti s gyakorlati irányban végzik a munkások reformálását.

De legkedveltebb mód a hozzájuk leszállásra, magukhoz emelésre az úgynevezett pipázó-gyűlések tartása. Itt vacsora utáni pihenőjük alatt egy-egy kiváló embert megbiznak, hogy a munkásokat érdeklő kérdést vessen fel, indítsa meg a vitát s vezesse azt, de a mely vitában a munkások a főszereplők. Sokszor annak a kérdésnek ellenkező felfogása képviselőtére is felkérnek egy-egy jelesebb ismerőjét a kérdésnek, hogy az ellenkező vélemény táborainak egyformán legyen irányója.

Szóval külföldön már élénken működik a paraszt-egyetem.

Nálunk még ilyenre nem gondolnak. Nálunk még nem tudják, hogy a társadalom jövője a tömegeken alapul. Elvégre a társadalom érdeke csak egy lehet: tehát a tudományt közkinccsé kell tenni, a jellemeket reformálni kell, az új világnézetekbe bele kell mindenkit nevelni, hogy mindenki önmagától tudja megalkotni azon erkölcsi törvényeket, a melyek a társadalmi rendet és annak tovább fejlesztését biztosítják.

Nálunk a munkások magukra vannak hagyatva. Ugy tudom, a socialisták pedig mi nálunk is rendeznek pipázó-gyűléseket, vitákoznak, de nincs oly vezetőjük, a ki a fölvetett kérdések vitáját helyes mederben tudná tartani: összevissza beszélnek tücsköt-bogarat, a mint fegyelmezetlen észjárásuktól telik.

Egy ízben akadt mégis egy képzett ember, a ki önkényt beállt ily vita vezetőjének pl. a háború kérdésében, az iskoláztatás kérdésében s oly boldogok voltak az így elért szép eredmény miatt.

Bizony a társadalom vagy állam legnemesebb feladatát oldaná meg, ha nem sajnálná a költséget az ilyen paraszt-egyetemekre, egyetemi telepekre. Nem kerülne az olyan sokba, Toynbee Hall évi költségvetése csak 15.000 frt. Nálunk elég lenne minden városrészenek egy ilyen egyetemi telep; s a vidéki nagyobb városokban is egy-egy.

Ezt kívánja a kor legújabbban az egyetemektől, hogy újra hasznosakká váljanak.

Nézetem szerint az észszerű tanulmány sorrendje a felső oktatásban a következő: Három évi alapvető tanulmány, velük kapcsolatos gyakorlatokkal, mely a mai középiskolákat pótolná. Hajdan is a maga korának megfelelőleg ezt a feladatot végezte a gymnasium. Ezt befejezné a pályára jelölő, candidatus vizsgálat, a melyen angol minta szerint az írásbeli, meg gyakorlati jelleg lenne túlnyomó értékű a szóbeli és elméletivel szemben.

E vizsgálati sorozatok megnyitása után következne a másodszor a szakszerű tanítás: szintén elméletileg s gyakorlatilag, melyet az oklevéladó vizsgálat, a tiszti vizsgálat fejezne be.

A tiszti vizsgálat után indulhatna csak a kiváló tehetség, a ki a társadalom vezető szerepére pályázik, a doctoratus tanulmányainak az egyetemre, a tudós semináriumokba. Akkor lesz csak értéke a doctorátusnak, ha nem oly olcsón adják; midőn a közepszerű képzett-ségen felülit jelent, nem alulit, miként mai értéke.

Hol vagyunk még ettől?

Még az orvosi szakunk legtöbbet tett ez irányban, ott legalább megkülönböztetik az alapvető tudományokat a szaktudományoktól és az elméletet a gyakorlattól.

Mennyivel könnyebben reformálhattuk volna mi közoktatásügyünket, egyetemeinket, mikor nálunk nincs hagyomány, sőt határozott elv, tudatos cél sem vezérelti oktatásügyünk szervezését. Milyen kényelmesen elleshettük volna más nemzetektől a jót és ügyesen alkalmazhattuk volna anyagi, szellemi erőnkhez. E helyett a német egyetemi oktatás szintelen másolatával kinlódunk. De kinek lett volna kötelessége ez irányban első sorban küzdeni?

Az egyetemi tanároknak.

Egyesek ezek közül ugyan szóltak, panaszkodtak, de csak a maguk nevében, nem az egyetem nevében.

Ne csudálkozzunk tehát, ha a mi egyetemi tanárainkat a kormány még a legbensőbb egyetemi életbe vágó intézkedésében sem kérdi meg, oktatásügyben nem kér tőle tanácsot; egyéb nemzeti feladatok megoldásában is keveset nyom véleményök a latban; a közvélemény is közömbös irántuk, akármit tesz velük a kormány, akármit követelnek is tőlük, akármiért panaszkodnak is.

Szomorú állapot, kóros állapot, mikor egyetemeink tanári kara az általa képzett közönségben nem tud maga iránt annyi érdeklődést keltetni, hogy méltányolná vagy bírálná ügyét.

Ilyen előkelő testülettől nemcsak az egyetem, az oktatás ügykörében, hanem a közélet minden terén első sorban kellene legalább elméleti felvilágosítást nyernünk. Az nem menti őket, hogy a mi társadalmunk még nem ismeri az egyetem értékét annyira, hogy méltányolni tudná.

Hiszen éppen azért illeti az egyetemi tanárokat vád, hogy ezen nem segítettek.

A nagy egyetem kegyes anyja, kinek külön tiszte egyenlőkép gondját viselni az emberi művelődés mindenik jobb eszközének s megadni minden tudománynak s művészetnek igaz helyét s kapcsolatot. (Oscar Browning.)

A tudományok szabad fejlődésének az élettel való érintkezés nemhogy akadálya volna, hanem bizonynyal inkább feltétele. (Kármán Mór.)

Milyen szomorú ellentétben van e jelzett feladattal a mi egyetemünk elszigetelt helyzete!

A jelzett reformok sürgőssége tehát kétségtelen.

Ez pedig természetesen maga után vonja nemcsak a tanárok álláspontjának, működésének megváltoztatását; hanem még inkább új erővel való gyarapítását. De előbb lássuk még a tanárok mai számát, az egyetemek anyagi állapotát.

Az egyetemi tanárokat s tanulókat bajos egybevetni Európa összes egyetemein. A német egyetemek megközelítőleg csak meg-egyeznek szervezetükben, mégis itt is nehéz összehasonlításokat találni. Még a német egyetemeinél is akadályozza ezt, hogy pl. egyik egyetemen evangélikus, másikon katolikus theologia-szak van, némelykor mind a kettő ugyanazon egyetemen; továbbá némely helyen a négy facultáson kívül van gazdasági szak is; vagy végre némely egyetemen a filozófiai szak felbomlik két önálló szakra, a történelmi-nyelvészeti s a természettudományi szakra, másutt meg ezek hiányzanak.

Még ugyanazon országbeli egyetemeknél is előfordul, hogy egyik tudományágat ebbe a csoportba osztják be, másutt meg a másikba. Nehéz aztán ilyen különösségeket beosztani a közös csoportokba. Természetesen az egyetemeken a tanárok s tanulók számának, valamint költségeik, kiadásai, bevételeik közös kulcsát is bajos megállapítani. Csak az a vigasztaló, hogy a statisztika megelégszik a nagyjában való adatokkal, mert az egyes esetlegek, különösségek úgyis eltűnnek a típusban.

Egyébiránt nemcsak az összehasonlításnak lehetetlenségig határos nehézsége miatt nem terjeszkedhetünk ki Európa összes egyetemeinek bemutatására, hanem terünk sem engedi az ily kiterjesztést.

Az angol egyetemek berendezése lényegesen eltérő a szerint, a mint a társadalom különböző rétegei sarjadékának szokták az intézetek működéseket szentelni.

Vannak Angliában a gazdag lordok számára mesés költséggel berendezett egyetemek, t. i. oly gazdagon vannak ellátva mindennel, hogy a szárazföldi egyetemek meg sem közelítik, a tanárok is oly dús jövedelemmel rendelkeznek, hogy a szárazföldi magasabb állások jövedelme eltörpül mellette.

A tanulók költségei is, valamint stipendiumaik is oly nagyok, hogy neveléséges volna a szárazföldiekkel párhuzamba állítani. Viszont vannak oly olcsó egyetemek az alsóbb réteg számára, a melyek meglik a szárazföldi embert. Szóval az angol egyetemek oly elütők a szárazföldiektől minden tekintetben, hogy le kell mondanunk az összehasonlításokról. Felméry Lajos az angol közoktatásügy történetében bőven megismertette őket.

A francia közoktatásügyre is van jó ismertetésünk Finácztyól.

E két nagyobb nemzet egyetemi életével, mint tőlünk távolabb állóval s elutóbb fejlődésével csak a nevezett két író műve alapján érdekes megismernedni.

Legyen itt elég a francia egyetemekről következő: A francia egyetemek az utolsó 25 évben alakultak át gyökeresen, 100 millió francot meghaladó áldozattal.

Mig 1875-ben csak 5 millióba kerültek, 1888-ban pedig már 10 millióba, ma évenként 15 millió francba.

Ebből: Személyi kiadás 8,825.779 franc. Egyetemi könyvtár 242.500 franc. Anyagiak, felszerelésre 1,449.491 franc. A tanulók gyakorlati működésére 600.000 franc. Ezen kívül vannak a jutalmak, segélyek.

Ennek megfelelőleg az oktatás is javult.

Ma már egyetemeiken nem a kenyérkereseti pályára készítés főtörekvés, hanem a tudós képzés. A tanulókat nem az előadásokon, hanem a repetitoriumokban, gyakorlatilag vezetik be a tudományok módszerébe, tudományos buvárkodásba.

Az egyes szakok szerves egységbe hozattak, mely nélkül a munka-megosztás empirismussá tené a tudományt.

A tanárok fizetése Párisban 12—15 ezer franc. Vidéken 6—8—10—11 ezer.

Érdekes, hogy a felsőbb fizetési fokba lépés január elsején a kiszabott százalékban mindig megtörténik s fele a felsőbb fizetésbe lépőknek mindig a szolgálati év alapján megy előre, fele pedig választás után.

Vannak a rendkívüli tanároknak megfelelő tanárok is: docensek, repetensek, a kikből pótoltatnak a rendes tanárok.

A licentiatús (tisztvizsgálat), és a doctoratus vizsgálatára előkészítésnél van nagy szerepük a repetens tanároknak, a maitres de conférencesnek.

A tulajdonképi akadémiai oktatást ezek a conferencsek végzik.

Míg a rendes tanár előadásain (ex cattedra) csak szóval hat, itta repetens tanulóval közös munkába keveredik. Ez az oktatásforma nemcsak azért helyes, mert ekként a nagyközönségbe inkább átszállíthatók a tudomány vívmányai, hanem a tanuló bevezettetik a kutatás s a kritika módszerébe, tudóssá válik. Itt a tanulóknak a tanár csak vezetője, példája, csak a tudományos kutatás eszközeivel való bánásra tanítja. A kritikai önállóságot a világért sem bénítja meg a hűség követés megkövetelésével. Ekként tanítják a tanulókat a normal superieur (filológiai iskola) és az Ecole de Hautes Etudesben; s a Faculté de Lettresben, mely utóbbi mindenféle rendű rangú s műveltségű embernek nyitva van; a tudomány népszerűsítője.

Tehát az előadásoknak és a conferenciéknek más-más céljuk van; ez utóbbi gyakorlati előkészítése a tanulóknak az életpályákra; s amaz a tudomány továbbvitelét végzi.

Az osztrák egyetemek annyira hasonlítanak a mienkhez, hogy a különbségek nem érdemlik meg a párhuzamba állítást.

A 8 osztrák egyetem tanárai 1891/2:

	Bécs	Grác	Insbruk	Prága német.	Prága cseh	Lemberg	Krakó	Czernovicz	Összesen
Tanárok összesen . .	374	135	105	152	152	73	122	37	1.150
Ezekből rendes és rendkívüli . .	130	69	64	72	71	43	66	31	546
Tanuló . .	6.029	1.512	960	1.460	2.670	1.283	1.283	310	1.5507
Bevétel:									
Tandij . .	136	29	17	23	47	16	26	5	304
Állami segély	983	317	281	789		174	339	114	2.997
Egyéb jövedelem . .	3	12	6	31		1	07	—	54
1000 forintokban.									

Az összes kiadás valamennyi egyetemre volt 1890-ben 3 millió frt, ebből 1.2 millió dologi kiadás, 1.8 millió személykiadás volt.

Érdekes, hogy a doctoratusi oklevélnek felét a bécsi egyetem adta ki.

Az is érdekes, hogy itt is sok a magántanár, a bécsi egyetemen van 165. A vidéki városokban is 20 körül hullámszik.

A német egyetemeken (20) 1895-ben 2414 tanár volt.

Rendes tanár volt a theológián 152, a jogon 169, az orvosi szakon 210, a filozófián 532.

A jogi szakon összesen 214 tanár van, ebből 14⁰/₀ (32) a rendkívüli és 19⁰/₀ (41) a magántanár.

Az orvosi fakultáson 683 tanár van, ebből a rendes tanár 30⁰/₀, rendkívüli 32⁰/₀, magántanár 38⁰/₀.

Az utolsó 50 évben megkétszereződtek a német egyetemek tanárai. Az utolsó öt évben is 10⁰/₀-kal szaporodtak. Természetesen leginkább az orvosi szakon, mert itt az orvosi tekintély, bizalom emelésére iparkodnak sokan magán tanárokká lenni.

100 rendes tanárra esett:

	1886—7-ben		1891—92-ben	
	rendkívüli magán		rendkívült magántanár	
ev. theologia	21	26	25	26
kath. theologia	14	12	19	11
jogon	17	24	16	28
orvosin	82	112	84	117
filozófiain	46	54	52	69
átalában	45	56	49	65

Természetesen a tanárok száma az egyes egyetemeken igen különböző.

Berlinben van legtöbb: 350. Ebből a rendesek száma 87. $\frac{1}{4}$ részénél kevesebb; rendkívüli 92, magántanár 171, tehát majdnem fele az összesnek.

Az orvosi szakon 15 rendes tanár mellett 30 rendkívüli és 60 magántanár van: míg a filozófián 52 a rendes, 51 a rendkívüli és 76 magántanár. E két facultást azért emelem ki, mert a magántanárokat s rendkívüli tanárokat főleg e két szak vonzza erősen a fővárosba. E két szakon nyílik is legtöbb új tanszék, a tudományágak mindinkább való szétágazódása folytán, a tudományos eszközök inkább rendelkezésükre állnak, még a tanulók nagyobb száma is idesereglik.

Lipcseben csak 168 tanár, Münchenben 152. A különbség a rendkívüli s a magántanárok kevesebb voltára vihető vissza. Lipcsében magántanár 59 van, rendkívüli 78, Münchenben magántanár 64, rendkívüli 29.

Az összes tanároknak közel fele rendes tanár: 1.057, a rendkívüli 608, a magántanár 716.

Tanuló esett:

	átalában		csak rendes tanára	
	1886—7	1891—2	1886—7	1891—92
ev. theologia	30	24	46	36
kath. theologia	18	19	23	26
jogon	25	30	37	45
orvosi szakon	14	12	41	38
filozófiain	8	6	16	14
együtt	13	12	28	26

1840-ben 9^s tanuló esett, 1870-ben 8^a, ma 12 tanulóra esik átalában egy tanár.

A kisebb egyetemeken persze kevesebb tanuló esik egy tanárra, ezért a személyes érintkezés tanár s tanuló közt nagyobb. E miatt virágoznak itt jobban a szemináriumok, gyakorlatok s egyéb mozzanatok, melyek felkeltik a tudományos kutatásra való hajlamot a tanulóknak.

Nem alaptalanul mondják különben, hogy a német egyetemek nagy munkaképességét tanárainak nagy számára lehet visszavinni: a tanszékek teljes betöltése nagy munkafelosztást enged, több idejük marad a tudományos működésre, a tanulókkal való érintkezésre.

A fiatal magántanárok 766 főnyi tekintélyes serege, ha díjtalanul tanít s dolgozik is, de azért irodalmi működésük iránt a német közönség hálás annyira, hogy a német egyetemeket ifjú erőtől duzzadóknak mutassák, hogy a német tudománynak, irodalomnak óriási lendületet adjanak s kiváló succrescentiát nyújtsanak.

Még az előadásokat, órákat, óradijakat is feltüntethetnők szakok szerint, a rendes, tiszteletbeli, rendkívüli s magántanárok szerint. Ez teljes képet nyújtana az egyetemi oktatásról, a tanulók költségeiről, a mibe egyes tárgyak nekik kerülnek s egyuttal arról is, hogy ez miként könnyítették meg.

A kimutatás persze a valóban megtartott előadásokról szól, nem a hirdettekről, a melyek valami okból elmaradtak; valamint a szemináriumi előadások, mutatóványok, gyakorlatok s nyilvánosok is kizáratnak ebből.

Persze itt a statisztika hatáskörén belül maradunk, vagyis csak a mennyiségről, de nem a minőségről adunk felvilágosítást, csak számbeli átlagost, bár tárgyilagost, a tanárok-tanulók szorgalmáról. Tér szűke miatt azonban beérjük a jogi szak viszonyainak ábrázolásával, a mi magyar szempontból azért bir különös érdekekkel, mert hazánkban ezen a szakon nyeri kiképzését az egyetemi ifjúság zöme. Megjegyezzük azonban, hogy a német egyetemeken a jogi szak határai szűkebbek, mint hazánkban, a mennyiben ott az államtudományok rendszeren a bölcsészeti karhoz tartoznak, holott nálunk a jogtudományokkal egyesítvék.

A külföldi, sőt az összes német egyetemeknek csak jogi facultása is nagy teret foglalna el: ezért csak a porosz egyetemek jogi facultását mutatjuk be a többi képviselőjeként. Volt 1891--2-ben:

	Berlinben	Bonnban	Borosz- ban	Götting- ben	Greifswald- ban	Halleban	Kielben	Königs- bergben	Marburg- ban	Összesen
Rendes tanár	54	36	33	36	32	34	14	25	32	296
Tiszteletbeli	6	—	—	—	—	1	—	—	—	7
Rendkívüli	19	2	6	2	2	6	5	—	—	42
Magántanár.	14	—	1	—	1	7	2	2	11	38
	93	38	40	38	35	48	21	27	43	383
Heti óra . .	385	160	162	163	121	173	104	129	152	1.549
Átlag 4 heti óra.										

M á r k a

Tandij .	154.680	40.430	29.885	17.309	8.591	21.180	4.982	12.902	21.245	311.104
Elengedett tandij .	12.000	2.670	1.965	2.550	510	510	310	1.499	940	22.954
Tanuló .	7.599	1.993	1.513	446	586	1.096	262	165	1.173	18.193

Tartottak 384 collegiumot a jogi szakon 16.033 hallgatóval, egy collegiumra esik átlag 42 hallgató.

Tanította ezt 295 rendes tanár 13.218 hallgatónak, 7 tiszteletbeli 243 hallgatónak, 44 rendkívüli 1.882 hallgatónak, 38 magántanár 690 hallgatónak.

A rendes tanároknak járt volna 333.548 márka, de ebből elengedtek 22.444 márkát, vagyis 6.73%. Egy collegiumért minden egyes hallgató után 20 márka járt, egy óráért 5.

A budapesti egyetemen 1860—1-ben volt tanár:

	Rendes	Helyettes	Magán	Tanársegéd
Hittani szakon . .	9	2	—	—
Jogi » . .	11	—	3	—
Orvosi » . .	14	—	1	8
Bölcsészeti » . .	18	—	1	tanító 3
Összesen .	52	2	5	11

1869—70-ben

	Rendes	Helyettes	Rendkívüli	Magán	Tanársegéd
Hittani szakon .	8	1	—	—	—
Jogi » .	11	1	2	6	—
Orvosi » .	14	—	4	17	10
Bölcsészeti » .	17	4	6	9	tanító 5
Összesen .	50	6	12	32	15

1881-ben már 172 tanár volt a budapesti egyetemen s abból 64 rendes.

A budapesti egyetemen 1891—2-ben volt tanár:

	Minden szakon	Theologiai	Jogi s z a k o n	Orvosi	Philosophiai
Rendes tanár . .	77	9	20	18	30
Rendkívüli tanár	20	—	6	10	4
Magántanár . . .	89	1	14	44	30
Mester	5	—	—	—	5
Összesen .	191	10	40	72	69
Ezenkívül assistens	49	—	—	34	15
Supplens	2	2	—	—	—
Összesen .	51	2	—	34	15

Collegium:

	Minden szakon	Theologiai	Jogi s z a k o n	Orvosi	Philosophiai	Gyógysz.
Collegium .	605	20	100	185	303	—
Gyakorlat .	18	—	—	16	2	—
Heti óra .	—	160	317	740	807	150
Hallgató .	3.602	90	2.063	928	373	148

Az 1893/4. tanévben a budapesti egyetem tanári kara a tanév végén 191 egyénből állott; még pedig 76 rendes, 24 rendkívüli, 88 magántanár és 3 magántanítóból. Működött ezenkívül 49 tanársegéd, 2 tanárhelyettes és 1 tanársegéd mint helyettes tanár tartott előadásokat.

A tanszemélyzet az egyes karok szerint következőleg oszlott meg:

	Félév	Nyilvános rendes	Helyet- tes rendk.	Magán	Tanító	Összesen
A hittudományi karban	I—II.	9—9	—	1—1	—	10 10
A jogtudományi »	I—II.	20—19	4—6	12—12	—	36—37
Az orvostudományi »	I—II.	17—17	4—5	1 51—52	—	72—75
A bölcsészettudom. »	I—II.	31—31	3—4	— 31—32	4—3	69—70
Összesen .	I—II.	77—76	11—15	12—13	83—85	4—3 187—192

E kimutatás annyiban félrevezető, a mennyiben a hivatalos statisztika a rendkívüliek közé sorozza a csak ily czímmel felruházott magántanárokat, kik tehát tulajdonképen az utóbbiak közé tartoznak, a mennyiben a venia legendi-n kívül egyéb kötelék őket az egyetemhez szintén nem fűzi.

A kolozsvári Ferencz József-egyetemnek 1884—5-ben 64 tanára volt, ebből 41 rendes.

1891—2-ben tanárai az egyes szakoknak s összesen:

	Összesen	Jogin	Orvosin	Philosophiai historiain	Mathem. természetin
Rendes tanár .	45	12 (13) ¹⁾	11 (10)	14 (13)	8 (8)
Rendkiv. » .	3	1	2	— (1)	—
Magántanár .	11	2 (2)	5 (4)	2 (2)	2 (1)
Mester . . .	1 (3)	—	—	1	—
Összesen .	60	15	18	17	10
Ezenkívül volt assistens . .	—	—	14	—	3
Gyakornok . .	—	—	27	—	3

¹⁾ A zárójelbeli a 1893-diki számot mutatja, tehát alig valami különbséget.

Collegium az egyes szakokból megszoltottak;

	Jogin	Orvosin	Philosophiai történetin	Mathem. természeti	Össze- sen
Rendes tanár . .	24	33	36	27	120
Rendkívüli tanár	1	4	2	—	7
Magántanár . . .	2	6	1	1	10
Mester	1	—	6	—	7
Összesen .	28	43	45	28	144

Tanulók = 627.

				Gyógyszerész
Rendes hallgató .	285	138	78	38
Rendkívüli „ .	14	14	2	2
Összesen .	299	152	80	40
				21

A mint látjuk, 1861—1869-ig csak a magántanárok száma emelkedett. Innen 1894-ig a rendes tanárok száma 25%-kal emelkedett, különösen a philosophiai szakon majdnem megkétszereződött. A rendkívüli tanárok csak az utolsó idők alkotásai. A magántanárok meg 1869 óta $\frac{3}{4}$ részszel megnövekedtek. De azért évről-évre nem merjük kiszámítani az emelkedést százalékokban, mert bizonyos az, hogy meg sem közelítjük a német egyetemi tanárok évi szaporodását. Ez pedig annál lesújtóbb ránk nézve, mert ott már régóta oly teljesen berendezettek, mindennel bővelkedők az egyetemek, szinte alig lehet másból megérteni a gyarapodást, mint a német szellem tudós hajlamából, mely minden ujjonnan felbukkanó tudományágnak, minden ujjonnan feltűnő specialis tudósak megnyitja egyetemét. De különben a francia s angol egyetem tanárai is jobban szaporodnak, mint a miénk.

Nagyon sajnálom, hogy térszűke miatt nem állithatom párhuzamba a mi egyetemünk tanulmányrendjét a külföldi egyetemekével: akkor bámulnánk csak, hogy mennyivel többféle és több collegiumot hirdetnek a külföldieken, mint a honiakon. Igen sok tárgy szerepel a külföldi egyetemen, a minek nálunk még tán magántanárságot sem engednének.

Nem akarok egyéb különbségekre hivatkozni, csak azt emelem ki, mint érthetlent, hogy egy kiválólag földmívelő országban mért nincs a gazdasági tudomány az egyetemen képviselve, holott a külföldi, főleg az iparos Németország egyetemlein, legtöbb helyütt megtaláljuk. Ha a gazdasági tudomány is felvétetnék az egyetembe, bizonyára jóval kevesebb jogászunk lenne szerencsénk, mert a kik később nem jogászként szándékoznak leélni életüket, a kik most csak a főváros és az egyetem vonzó erejénél fogva iratják be magukat jogászoknak, mind a gazdasági szakmára csapnának át; vagy sokan lennének, a kik a jog mellett nagyon szívesen belepillantanának a gazdasági tudományokba, jobban mondva csak a jog lenne mellékes ezeknek. Talán összefüggésbe is tudnánk hozni azt a gazdasági átalakulást, hogy ma a gentry olyan úr, a kinek volt pénze, azzal, hogy jogot tanult és gazda — rossz gazda lett belőle.

A berlini egyetemen a philosophiai karban csupán a bölcsészettől 20 collegium volt az 1891—2. tanévben, a görög philológiából 15 collegium, a görög régiségtanból, ókor történetéből 18, a német philológiából 14, román nyelvészetből 11, az angolból 9.

Ezenkívül a szláv, indiai, persiai, semi, egyéb keleti nyelvekre, összehasonlító nyelvészetre 37 collegium esett, a középkori s újkori történelemből 19, művelődéstörténelemből 10.

Az államtudományokból, melyeket Németországban szintén a bölcsészeti facultáson adnak elő: Berlinben 25, a többi egyetemeken ezenkívül még 16 collegium volt.¹⁾

¹⁾ A berlini egyetem philosophiai karán volt ily collegium az államtudományokból:

T á r g y	Tanár	Heti óra
Az állam- s kincstári tudományok története . . .	M.	2
A német gazdasági s társadalmi tudományokba bevezetés . . .	M.	2
A porosz német gazdaság jelenkora . . .	R.	4
Nemzetgazdászati . . .	M.	4
Nemzetgazdászati I. rész (általános vagy elméleti rész) Szintén . . .	R.	4
Nemzetgazdászati II. rész (különös vagy gyakorlati r.) Szintén . . .	R.	4
Agrárügy, agrárpolitika és földművelési törvény Németországban . . .	M.	2
Pénzügytan . . .	R.	4
Szintén . . .	M.	4
Szintén . . .	M.	4
Pénz- s hitelügy (banktörvény) . . .	R.	2
A statisztika elmélete . . .	Rk.	2
Népességi statisztika . . .	Rk.	3
A Németbirodalom statisztikája . . .	Rk.	2
Jövő társadalmi állam . . .	M.	2
Középkori városi szervezet . . .	M.	2
A német alkotmány története . . .	M.	2
A német alkotmány története a középkorban . . .	M.	3
Közigazgatási jog s gyakorlat . . .	M.	4
Jogbölcelet s a politika alapja . . .	M.	4
A politika . . .	R.	4

Az R. = rendes tanár, Rk. = rendkívüli, M. = magántanár.

Az államtudományokból még Berlinen kívül tanítják a követ

kezőket:

A német gazdálkodás története.

Agrár-, közlekedés-, forgalmi s iparpolitika.

Földművelés-, ipar- s kereskedelmi politika.

A porosz s német birodalom gazdasági és társadalmi politikája a

XIX. században.

Pénzügytan, tekintettel az adótörvényekre.

Pénzügytan, tekintettel a porosz s német pénzügyi praxisra.

Pénzügytan, a főbb culturállamok pénzjogára tekintettel.

Közlekedésügy (posta, telegraf, vasut, csatorna).

Államisme, tekintettel kormányzására, igazgatására.

A socialismus története.

A socialismus s communismus.

A jelenkori socialis kérdés.

A mai munkásviszonyok.

A modern államok képződése s az egyetemes világbirodalmak összehozomlása a középkorban.

Az újkori román s germán alkotmány története.

Brandenburgi s porosz alkotmány története.

Jogbölcelet.

Jegyzet. A sociologiai tudományokat Boroszlóban és Marburgban rendes tanárok tanítják. Nálunk hogy merne még magántanár is ilyenre vállalkozni, mikor egyik előkelő államférfi parlamentünkben így nyilatkozhatik: »Megvallom, még a socialismust nem tanulmányoztam« és parlamentünk nem botránkozott meg rajta.

Nálunk általában egy tudományágnak, sőt egész csoportnak alig van több rendes tanára egynél. Legkönnyebb azt felsorolni, melyik tudománynak van két rendes tanára. A római jognak három tanára van, az osztrák jognak kettő, de a magyarnak csak egy. Vagy az abszolút korszak jogállásának kell ezt tulajdonítanunk, a mikor a fenti két tárgynak megvolt a jelentősége, vagy arra kell gondolnunk, hogy nekünk tán egyes pártfogolt emberek kedvéért csinálnak tanszékeket?

Minálunk a paedagogia sokágú tudományára egyetlen rendes tanár van.

Berlinben a philosophiára hat rendes tanár van, nálunk kettő, Az aesthetikára jelenleg sem rendes, sem rendkívüli, sem magántanárunk nincs.

De nem megyek végig valamennyi tárgyon. Arról külön kellene írnom, milyen tárgyak vannak hiányosan ellátva, vagy sehogysem a mi egyetemeinken.

Nálunk 1893-4-ben egy-egy rendes s rendkívüli tanárra a budapesti egyetem bölcsészeti karán jutott egyetemi tanuló . . . 12
az orvosi karon 41
a jog- s államtudományi karon 116

Az egy-egy előadásra beiratkozottak s az egy tanárra eső vizsgázók átlagos száma természetesen még jóval magasabb.

Sajnáljuk, hogy nálunk rendszeren nem szokás kimutatni minden egyes tanárnak és tárgynak hallgatóit külön-külön. E miatt nem lehet úgy kiszámítani, hogy nálunk mennyi esik pontosan a rendes, rendkívüli s magántanárookra külön-külön.

Egyszer megkezdte a közoktatásügyi miniszterium az ilyen összeállítást is jelentéseiben, de aztán abbahagyta. Így egy évre ki tudjuk mutatni, hány tanuló esett egy-egy collegiumra az egyes szakokon.

1891—2. II. felében a budapesti egyetemen egy collegiumra hallgató esett:

	Átlag	Legtöbb	Legkevesebb
Theologiai karon	21	31	11
Jogi „	175	527	3
Orvostudományi karon	16	314	1
Bölcsészeti „	22	602	1
Szorosabb értelemben vett bölcsészeti tárgyakon	56	91	3
Történeti földrajzon	55	602	3
Classica-philológián	47	124	10
Mathematikán	26	34	14
Physika, chemia	77	201	5
Leíró term. tudomány	38	269	1
Általános keleti nyelvészet	12	31	1
Magyar nyelv és irodalom	16	153	25
Modern nyelvek és irodalom	23	68	4

A kolozsvári egyetemen esett egy collegiumra hallgató:

	Átlag	Legtöbb	Legkevesebb
A jogon	13	85	—
Az orvosin	38	67	1
A bölcsészet nyelvi történetcsoportján	63	94	1
Mennyiségtan és term. tud. csoporton	14	101	3

Ha azt látjuk, hogy a német egyetemen régebben 9, ma 12 tanuló esik egy-egy tanárra, minálunk meg 18—20 esik egy tanárra; az egyes collegiumokra a legnagyobb átlag 175, a legkisebb 12, ellenben volt oly collegium is, melyen 527, sőt 602 hallgató is volt: ebből csak kitetszik, hogy nálunk legalább is kétannyi tanárra volna szükség körülményeinkhez képest.

Ha összevetjük a külföldi tanárok fizetését a miennkel: egy nagy elvi különbséget találunk köztük. Ugyanis külföldön nem egy mérték alá állítják a tanárokat, úgy, hogy minden egyetemen minden szakban egyenlő volna minden tanár fizetése, mint nálunk. Ott a fizetésemelés érdem szerint történik, sőt majdnem az illető tanár szabja meg. Ha valamely híres tanárt erősen érdekében van megnyerni valamely egyetemnek, bizony nem sokat alkuszik vele, hanem megadja azt, a mennyiért hajlandó ez ujonnan felajánlott tanszéket elfogadni.

Ezért van a külföldön a tanárok fizetéseiben oly nagy eltérés, pl. a poroszoknál 1800—12.000 márka közt. Franczia, angol egyetemeken, sőt Svájcban is az érdemes híres tanárt erősen megfizetik, úgy, hogy nem kíván más pályára átsapni.

Nálunk a nyilv. r. tanárság után nincs jóformán méltánylás. Az e polczra eljutott tanár lemond ezután minden munkásságról, vagy pedig más térre csap át. Ez a nyavalya még a középiskolákban is dúl. Ki ne látná be, hogy ez tanárvilágunkra milyen veszedelmes? Ha mint jó tanárt illetnék azzal a jutalommal, a melyet más téren magasabb rangfokozattal elér, mindegyikben jobban élesztelnék a buzgalom, mennél kitünőbb tanárrá lenni.

Nemcsak a tudomány haladása, hanem az egészséges állami életnek ideálja is megköveteli a jól berendezett főiskolát. A ki a czélt akarja, akarnia kell az eszközöket is. Könnyű ott a tudósnak bámulatos eredményeket elérni, hol működésében nem akasztja meg örökösen a pénzhiány, hanem támogatja a rendelkezésére álló alkalmas felszerelt tanterem s egyéb segítség. De másrésről hiába van a jó berendezés, a kellő épület, az egyetemet kitünővé csak a tanárok s tanulók munkásságának sikerei teszik. Igenis a munkabíró s munkakedvelő tanárnak arra is van tehetsége s akarata, hogy megteremtse a szükséges működési teret és eszközöket. Jól mondá báró Eötvös Loránt: »az egyetemenkérdés mindenekelőtt személykérdés«.

Jól értelmezte ezt Fodor József e szavakban: »A tanárok tudományától, ügybuzgalmától, munkakedvétől függ első sorban az egyetem eredménye, azokat a százazreket, mibe egy intézet kerül, azt a szép drága időt, a mit évről-évre száz meg száz ifjú lélek a tanár szavaiért elveszteget: azt mind a tanár szelleme, képessége és munkakedve van rendelve kamatoztatni.«

Igaz. Ebből az érett társadalomban kettőnek kellene fakadni.

1. A tanárokat munkásságra kellene/buzdítani, érdemeinek erkölcsi elismerésével, anyagi jutalmazásával.

A mi társadalmunk oly szerencsétlen szellemű, hogy itt sem a katonaságban, sem a politikai élet terén, sem a tudományban nem emelkedhetik törzstiszti rangra, ha nincs mögötte hagyományos név, vagy meglehetősen vagyon.

A munkabíró, tehetséges szegény ember csak teherhordó igavonó állatként szerepel valamely munkakörben, de az elismerés,

a dicsőség azé, a kit a sors kegyeltje fölibe bigyesztett — czimernek. Kivételesen történik, hogy a Herkulesek a gyenge Eurystenes királyok szolgaságából kiszabadulva, közelismerésben részesülnek, 12 csudamű végrehajtása után.

Nálunk a tudósnak sem dicsőség, sem előléptetés, sem vagyon nem szokott osztályrésze lenni: ha agyon dolgozná is magát.

A tudósok együttvéve évente egy nagy díjra, az akadémia 2000 forintos díjára pályázhatnak.

Tűznének ki csak 10—20—30—40—100 ezer forintos díjakat a tudósok számára, legalább minden 5—10—15 évi pályázati időközben, úgy, hogy e díjak elnyerésével kényelmes életet biztosíthatna magának a tudós, ha esetleg megrokkannék is a versenyben; majd nem volnánk oly szegények tudósokban s tudományos művekben. Nem is merész és mosolyra indító kívánság ez, ha meggondoljuk, hogy a magyar pénzes világ ilyen díjakat nem olyan ritkán, hanem néha évenként többször is tűz ki a kitűnő lovaknak.

A mi tőkepénzeseink nem érik fel észszel, hogy a tudósok a socialis béke igazi oszlopai. Gondoljanak hát vissza arra, hogy egy-két ezer évig nem a gazdagon dotált papság tudta-e a mai aristokratikus társadalmat biztosítani?

Ha azt akarja a társadalom jólétben úszó rétege, hogy jövője biztosítva legyen, a jövő társadalom papjai, tanítók, tanárok, főleg az egyetemi tanárok munkáját ne feledje el legalább oly módon megjutalmazni, miként a régi társadalom papjait látta el egykor méltósággal, jövedelmekkel: anyagi, erkölcsi kitüntetésekkel. Háromszáz forint ötödéves pótlék mellett a mindennapi életet biztosítva érző tanár nem tartja érdemesnek a szervezetet leginkább emésztő szellemi munkával tovább rongálni egészségét, a mint a tapasztalat szomorúan bizonyítja a rendes tanárok gyenge irodalmi s társadalmi működéséből.

2. De másrésről a mi tanáraink se várják, hogy a mi társadalmunk majd magától látja be a tudósok értékét s ennek nagyobb mérvű méltánylásának szükségét. Ha van az az istenadta tehetségük, éreztessek azzal a társadalommal, hogy mennyire tudják intézni a világ sorsát is. A tudósoktól függ a világnézetek alakulása. Fiatal, lelkes tudósok, mennél több egyetemi tanszéket teremtsenek magatoknak, ne azt várjátok, hogy egy régi megürüljön! Kutassátok az igazságot szorgalmasan, az igazság lelkesít, a lelkes tanítás lelkes tanítványokat is teremt.

Igy ki lehet, sőt csakis így kell kikényszeríteni a tudós anyagi, erkölcsi méltatását. Ne a szív szánalmából fakadjon, hanem az ész lássa be ennek szükségét. Tegye szükségessé magát a magyar tudós is. Ez legyen a fiatal magántanárok jelszava. Majd nem lesz okuk méltánytalanságról panaszkodni. Az a 726 német filozófiai magántanár megtud élni irodalmi működéséből. A német irodalom óriási perzentje azok szorgalma, tehetsége s a tudomány iránti lelkesedésének terméke.1)

Térjünk át az egyetem költségeire. Ezt rendszeren a következő három csoportba találjuk összefoglalva: 1. személyi kiadás, 2. dologi

1) A többi szak magántanárait azért nem emlegetem, mert azok nem annyira az irodalmi tért tartják mellékfoglalkozásuknak, pl. az orvosi szakon legtöbb magántanár csak azért szerepel, mert az egyetemi tanári cím nagyobb bizalmat kelt a betegeknél irántuk. Ez a titka, mért van aránylag legtöbb magántanár az orvosi szakon.

kiadás, és 3. rendkívüli kiadás. A személyi kiadásba a tanárok fizetésén, tiszteletdíján és egyéb jövedelmén kívül a tanulók jutalmazásai is bevétenek.

A dologi kiadásba szintén sokféle tartozik. Nagyon sajnáljuk, hogy az előadás sikerének emelésére kívánatos felszerelését és költségeit nem találjuk külön kimutatva sehol. A tanügyi statisztikának pedig ez a része mondana legtöbbet az iskola állapotáról. Hogy ne említsek többet, pl. Lipcsében Wundtak physiologiai lélektan tanárának minden érzék érzeteinek kísérletezésére kellően felszerelt külön terme van. Így aztán érthető, hogy oly óriás eredményt mutat fel e téren.

E kiadások részletes statisztikájának hiánya miatt persze annál kevesebbet is tudok belőle kiolvasni.

A chicagói világkiállításra egybeállított adatok szerint a német egyetemek kiadásai s bevételei a következőkre rugtak:

Rendes kiadása volt a 20 egyetemnek 1891/2-ben 20²² millió márka. (Porosra esik ebből 10⁹³ millió márka.)

Ebből 15²⁹ millió márkát az államtartomány adott (75⁴⁰%), csak a többi került ki az egyetemek vagyonából, alapítványaiból.

A tanárok fizetése 7⁷⁶ millió márkát tett ki, ezenkívül egyéb személyi kiadásokra 4¹⁴ milliót költöttek; rendkívüli kiadás 4,768.173 márka; a többi dologra ment.

Az egyes egyetemek átlag egy millió márkába kerülnek; a legnagyobbak Berlin 2⁴⁷⁷ millió márkával, Lipcse 1⁹⁸⁸ millió márkával.

Ezenkívül vannak még technikák, más felsőbb iskolák.

A porosz egyetemek rendes bevételei és kiadásainak főbb tételei az 1890/1 és 94/5. tanévben márkákban.

Egyetem	Tanév	Bevételek állami pénztárból	Saját keresménye	Az akadémiák fentartása	A tanárok fizetése	Intéz- mények, gyűjte- mények, isteni szolgálat	Lakbérsek
Berlin . . .	1890-1-ben	2,000.140	323.260	83.260	656.700	1,274.959	153.060
	94-5-ben	2,146.510	406.803	90.550	675.800	1,401.787	161.760
Boroszló . .	»	850.668	41.187	29.509	378.050	388.773	49.908
	»	916.635	104.440	33.039	391.850	486.949	52.980
Halle . . .	»	624.344	282.651	43.317	344.900	659.791	55.596
	»	694.903	403.912	51.259	348.250	829.621	58.992
11 egyetemé	»	7,088.537	1,370.526	369.993	3,408.565	4,837.127	549.708
	»	7,527.716	1,906.147	443.359	3,450.445	5,568.278	576.800

Az egyizbeni és rendkívüli kiadások az állami pénztárból egyetemi célokra fordított összeg.

Előre kiadatott:	1890/1	1894/5
Berlin	538.908	37.700
Boroszló	926.410	60.000
Halle	325.800	44.100
11 porosz egyetemen	3,041.875	832.770

A dologi kiadások (39⁰%) s a rendkívüli kiadások, főleg ez utóbbiak igen figyelemreméltók, mert ezek fordíttatnak főleg az építkezésekre, új tanszékek, szakok beállítására. Sokszor az újabb időkben a rendkívüli kiadások a rendes kiadások 40—50⁰%-ra rugnak.

A magyar egyetemek költségei.

Bevétel volt:

Budapesten	1884—5-ben tandijból	132.000	frt.
	1892—3-ban	355.000	»
	1894—5-ben	384.000	»
Az államtól kapott	1884—5-ben	357.000	»
	1892—3-ban	355.000	»
	1894—5-ben	432.000	»
Egyéből (30 ezer hold földjéből és értékpapirjaiból)			
	1884—5-ben	204.000	frt.
	1892—3-ban	269.000	»
	1894—5-ben	235.000	frtot.
Kiadása volt	1892—3-ban	761.358	frt.
Személyi		506.870	»
Dologi		254.458	»
1894—5-ben összes kiadása		791.576	»

A részletek aránya nem igen változott éveken át.

1896-ra előirányoztak 825.932 forintot a budapesti egyetemre.

Ebből személyi kiadásokra esik.	558.922	frt.
Dologira	267.010	»

Bevételre 438.471; tehát az állam kiadására 1896-ban 387.471 forint.

Budapesti egyetemünk kiadásai.

Személyi járandóságok:	1896	1895
Fizetések, pótlékok és lakpénzek	524.885	500.444
Ruhailletmények	2.970	2.910
Tiszteletdíjak	7.050	4.950
Napidíjak	12.957	12.622
Ösztöndíjak	10.260	10.260
Jutalmak, segélyek	800	800
Összesen	558.922	531.986

Dologi kiadások:

Templomi szükségletek	1.200	1.200
Házberek	8.300	3.880
Hivatali s irodai költségek	1.510	1.510
Elméleti s gyakorlati oktatás szükségletei	159.000	156.000
Utazási költségek	500	500
Házi szükségletek	96.500	96.500
Összesen	267.010	259.590
Együtt.	825.932	791.576

Bevétel:

Tandij	125.300	116.200
Magyar királyi egyetemi alap	283.671	235.328
Klinikán befolyó díjak	27.000	27.000
Könyvtári illeték a tanulóktól (3 forintjával)	2.500	2.500
Budapest járuléka a nőgyógyászati poliklinikához	—	1.000
Egyetemi nyomtatványok eladásából	—	2.000
Összesen	438.471	384.028

Ha meggondoljuk, hogy a német egyetemek állami segítsége 15 millió márka, ha azt látjuk, hogy az osztrák állam a bécsi egyetemet 983 ezer forinttal segíti, a prágait 789 ezerrel, az összes egyetemeit három millió forinttal, látható, hogy mi hol maradunk, midőn a budapesti egyetemen 1892/93-ban 355 ezer forintot fordított, 1896. pedig 387.471 forintot irányzott elő; a kolozsvárra pedig 310.347 fordított. Összes egyetemünkre nem fordítunk annyit, mint az osztrák a bécsire, még ha a technikánk költségeit hozzáadjuk sem, mert a magyar állam a két egyetemre együtt 697.818 forintot irányzott elő 1896-ra, a műegyetemmel együtt 952.101 frtot. A berlini egyetem kiadása egy millió márkával mulja felül a mi három felsőbb intézetünk állami összes kiadását, a lipcsei meg fél millióval. Ennél semmi sem jellemezheti jobban anyagi és szellemi szegénységünket.

Ha azt nézzük, hogy az államnak mennyivel kell megtoldani az egyetemnek költségeit, akkor az államnak minden egyetemi tanuló évenként 161 forintjába kerül. Ha külön számítjuk ki, mibe kerül a budapesti egyetemi tanuló s mibe a kolozsvári, nagy különbséget találunk e kettő között, az utóbbi egyetem csekély tőkéje, csekély saját jövedelme és csekély tanulója miatt.

A budapesti egyetemi tanuló évenként az államnak 107 s¹/₂ forintba kerül, a kolozsvári egyetemi tanuló pedig 483 forintba.

A berlini egyetemi tanuló 489 márkába kerül az államnak, a müncheni 264 márkába, a göttingai, kieli, königsbergi, strassburgi tanulók fejenként 1300 márkába; a többi egyetemeken 500—900 márka között. Átlag minden német tanuló 708 márkába kerül az államnak. Tehát a német tanuló körülbelül annyiba, mint a kolozsvári tanuló, de négyszer többbe, mint a budapesti és háromszor annyiba kerül a német egyetemi tanuló a német államnak, mint a magyar egyetemi tanuló a magyar államnak.

Minden egyes magyarországi lakosnak kerül minden egyes egyetemi tanuló négy és fél krajczárba, míg a porosz lakosoknak 26 fillérbe, a bajoroknak 31 fillérbe, a francziáknak 28 fillérbe, tehát körülbelül szintén négyszer annyiba kerül a németeknek minden egyes egyetemi tanuló, mint a magyaroknak fejenként.

Ez legjobban megmondja még, hányszorosa több egyetemet tartoznék felállítani Magyarországon, mint a mennyi jelenleg van, hogy a műveltség iránti érzék dolgában ne kelljen szégyenkeznünk a külföld előtt.

Egyetemeink költségvetése ugyan évről-évre emelkedik, de lassan. Igenis lassunak mondhatjuk az emelkedést, ha tekintetbe vesszük, hogy a 60-as évek előtti egyetemünket nem sokkal tekinthetjük többnek a semminél. Új egyetemi berendezést kellett teremtenünk. A külföld már e század elején hatalmasan kifejlett egyetemekkel rendelkezett, mégis az utolsó 25 év óta aránytalanul nagyobb erővel látott egyetemei felvirágoztatásához, mint mi, a kiknek mindent ujonnan kellett előteremtenünk. Külföldön megkétszereződött majdnem mindenütt az egyetemek költségvetése 25 év óta, a miénk távolról sem részesült ilyen támogatásban.

Intéző köreink mégis a helyett, hogy bántaná őket egyetemeink e lassú emelkedése, még mentségül hozzák fel a harmadik egyetem megnyitása elhalasztására, azt, hogy nincs felszerelve a két egyetemünk sem, nincs elég tudósunk, hogy tanerőkkel elláthatnók ezt, nincs a vidéki városainkban annyi tudományos szellem, hogy az

egyetemi tanárokat anyagilag, erkölcsileg való támogatásával működésükben buzdíthatnók.

Ilyen okoskodással sohasem lesz meg e három követelmény.

Epen ez érzett hiányok pótlására kellett volna már régen kijelölni a mélyen járó nemzeti politikának, hogy ne tartson sokáig ez a hiány.

A mi nemzeti politikusaink pl. nem látják még, hogy ma-holnap közkérdéssé válik a vidéki városi politika. Nem azt mondjuk, hogy egy hatalmas, szép főváros teremtése nem volt szükséges s hogy ez már be van fejezve, most már vessünk neki gátot: csak azt mondjuk, hogy ez társadalmi fejlődésünk megindult irányával már körülbelül inkább hagyható a maga útján, mint a vidéki városok. Látjuk, hogy anyagi s főleg culturalis központosításunkkal egy új népvándorlást indított meg maga felé. Ebben már majdnem veszedelmesen van biztosítva a jövő nagy arányú kifejlődése. Most már arra kellene gondolnunk, hogy a főváros mellett egyes vidéki nagyobb központokat is teremtsünk.

Arról le kell mondanunk, hogy mind a 24 szabad királyi várost, mind a 106 rendezett tanácsú várost egy formán emeljük. Elég minden geográfiai vidéknek egy nagyobb központot kijelölni. Ezek lennének azután a kisvárosok s a főváros közti átmenetek. Láttuk, hogy az eddigi városi politika hiányával oda jutottunk, hogy Budapest 600 ezer lakossága után 85—75 ezer lakosságú városok Szeged, Szabadka következnek nálunk. Ezek lakossága is nagyobb részben nem városi elem, jó formán 150 ezer holdon elszórtan élő tanyai nép. Külföldön a főváros után rendszeren van egy pár város, mely úgy áll a fővároshoz, mint 1: 2; 1: 3; 1: 4-hez; nem pedig mint 1: 10-hez. Ezt a vidéki városi politikát is majd szokásunk szerint huszáros bravúrral egy kardcsapással akarjuk megoldani. Már be kellene látnunk, hogy e bravur-politika milyen keveset ér a társadalmi harcban. Példa rá a nemzetiségi kérdés.

Az éveknek mennél hosszabb sora fejleszti ki a társadalmi, közérdekű problémát, annál hosszabb évsor kell annak megoldására, mert annál több közbenső kisebb mozzanatot kell czélul kitűzni s előbb ezeket dölőre vinni.

Midőn azt látják vezérférfaink, hogy eddig vidéki városaink haladása csak abból áll, hogy a falukból betódult tönkre ment kisiparossal, kisbirtokossal, alsóbb rendű hivatalnokokkal, esetleg katonasággal lakossága tán 1—10 százalékkal emelkedett, új városházat, új kaszárnyát épített, egy gőzmalmot, fűrészgéart állított, kövezete, gázvilágítása, vízvezetéke, fürdője, sétateré is lett valami 24 vidéki városnak, míg azt látják, hogy muzeuma, könyvtára az előkészítés stádiumában van, hírlapirodalma, színészete majd felpezsdül, majd lelohad — de állandó gyökeret nem ver — legfeljebb holmi subvencionálással, a casinókban a clubélet nem a különböző téren felmerült újabb eszmék megvitatása s minél szélesebb rétegbe való átvitelét tartja feladatául; midőn azt látják irányadó férfiaink, hogy a gymnasiumok, tanítóképezdék, kereskedelmi iskolák és középipariskolák, gazdasági iskolák nagy rendszertelenséggel helytelenül vannak elszórva, itt-ott a jogakadémiák, miután 10 jogakadémiánk 564 (1892/93-ban) hallgatóval, egyben-egyben átlag 56 jogász kong, mint elagott intézmények keveset lendítenek a városok értelmi emelkedésén, főiskolája meg egynek sincs, intelligentiája is olyan állásúak, hogy az egész ország összes

intelligentiájának jövedelme nem mulja felül a főváros intelligentiáját kétszeresét: vajjon ezeket látva, nem jött-e el szerintük is az ideje, hogy kellene már vidéki városokat is teremteni a nagy falukból.

A physiologia régen kiderithette már, hogy a szervezet egy részének erős fejlesztése a többiek elsatnyulását vonja maga után s utoljára az egész szervezet vesztét okozza.

Azok a két millió lakost számláló vidéki városainknak nevezett nagy falvaink mégis egyik szervét alkotják a magyar államnak, nemzetnek, társadalomnak. Nem szabad, nem lehet elsatnyítani engedni a főváros kifejlesztése miatt magának a fővárosnak is jól felfogott érdekében.

Itt van tehát az ideje, hogy mind az állam, mind a társadalom tevékenységének gondja legyen arra is, hogy mivé akarjuk fejleszteni egyik-másik várost a benne meglevő emelkedési eszközökkel, vagy neki jutatandókkal.

Különösen az egyes nagyobb vidék központjává, vagyis az ország fővárosa után nyomban következő igazán második rangot elfoglaló, betöltő városoknak azon országos érdekből is gondoskodni kell anyagi szellemi tökéjéről. A kiépitendő magyar állam szervezete megkívánja, hogy már az egyes részei között különbséget tegyünk és ezt méltányolni tudjuk: szűnjék meg az országos érdek, a főváros érdeke, a vidéki város érdekének eddigi káros összezavarása, elkülöníteni nem tudása.

Igy ki kell mozdulni az állam vezetőinek is, a társadalomnak is abból a circulus vitiosusból, melybe eddig érthetetlen módon megtudott rekedni. Az állam azt mondja, nincs elég tudósunk, nincs alkalmas talajú vidéki városunk a harmadik egyetemre; tehát ne állítsuk fel; a vidék még azt mondja, adj nekünk egyetemet állam, hogy tisztességes vidéki várossá fejlődjünk, műveltségünk, tudományunk emelkedjék, tudósaink szaporodjanak.

A társadalomnak nem memorandumokkal kell előállni, hanem vessen számot a rendelkezésére álló anyagi, erkölcsi, szellemi eszközökkel s mutassa meg, hogy van joga a harmadik egyetemhez. Az állam pedig egy hatalmas életképességet bemutató vidéki várost siessen támogatni. A hol már van többféle középiskola, a hol már van jogakadémia, theologia, sőt tán philosophiai facultás is, törekedjék azt a társadalom kiegészíteni, miként pl. Debreczen buzgólkodik ujabban. Én ugyan furcsának találom a mai korban a felekezeti egyetemet, de utóvégre ma már a tudományt nem lehet félteni a felekezetiségtől; ha a felekezetben rejlik még csak olyan erő, hogy egyetem alapítására képes, alakítson tehát a társadalom református, katolikus, lutheránus és zsidó felekezetű egyetemet.

Egyidőben egy bátor cikk felhívta a zsidóságot, hogy miért nem állítanak ők is fel egy pár gymnasiumot saját erejükből, ne csak a többi felekezetek áldozatkésztségét vegyék igénybe. Wahrmann azzal a tetszetős érveléssel ütötte el, hogy a zsidóság már nem akar visszatérni a középkorba, hogy felekezetivé tegye a tudományt. És nem jutott ekkor a sajtónak eszébe azt mondani erre: hát ne adjátok neki a felekezeti jelleget, csak a pénzt adjátok össze rá.

A tudomány hálásan fizeti vissza kamatját, akárminő felekezet erszénye látja is el tőkével.

Az állam is lássa el aztán azokkal, a mikre a társadalomnak nincs érzéke vagy elég ereje. Lássa el első sorban a fővárosi egye-

temet kellő tanszékekkel s felszereléssel. Tegye lehetővé, hogy a magántanárok itt is az irodalomnak szentelhessék magukat, miként külföldön. Adjon nekik 60 ezer forint segítséget, miként a porosz ad, ne 6 ezeret, mint a legutolsó budget is szán nekik nálunk. Ezt megtéve, nem kell sokáig aludni a harmadik egyetem kérdésének, majd nevelődik így csakhamar egy legio egyetemi tanárnak való, majd nevel ez meg aztán a vidéknek is oly intellegentiát, hogy ott is megélhet majd szellemi tőkéjéből, irodalmi működéséből a magántanár. Megszűnik a circulus vitiosus.

A budapesti egyetem vizsgálatait 1891/2-ben szintén bemutatjuk, de csak összeségökben és aztán a jogi karon részletesebben.

			Eredmény	
Absolutoriumot kapott	662	hallgató		
Vizsgálatot tett	2.688		2.001	(74·44%)
Rigorosumot	2.815		1.972	(69·90%)
Kiállított doctori diploma . . .	488			
Gyógyszerész	114			

Vizsgálatra ment		Átment	Rigorosumra ment		Átment
I. jogi alapvizsgálat	582	275	Jogtud. I.	330	207
pótvizsgálat	198	153	II.	227	138
II. alapvizsgálat	522	332	III.	228	125
pótvizsgálat	130	117	pótló	213	179
Államtudományi államv.	46	38	Államt. I.	58	29
pótló	1	1	II.	68	37
Jogt. államvizsg.	36	22	pótló	25	23
pótló	6	6			
Bölcsész				29	27

Az egyetemi vizsgálatokról, szigorlatokról közölt számokból kettő tűnik szembe. Először hogy a tanulók számához mérten kevesen jelentkeznek s ezekből még kevesebben állják meg a helyüket. Másodszor nagyon költséges az egyetemi tanulás s kevés a jutalom, segély. Az első beteges állapot okát már egész oktatásügyünk gyökeres hibájában kell keresnünk: a középiskolai tantervben és módszerben s az egyetemi tanulmányi rendben s tanításban. Az előbbire az orvosságot mult cikkemben mutattam ki, ez utóbbira meg különösen e cikkem elején jelöltem ki. Most csak annyit adok hozzá, ugyan mutatkoznak jelei főleg a philosophiai karon a kivánatos javulásnak, a seminariumok berendezésében, de a gyöngye dotatiókból (200—600 frt.), melyek e célra szolgálnak, benne résztvevő csekély tanulóból és hogy nem minden tárgy, illetve collegiumnak van seminariuma, s a mi fő, nincs minden rendes tanár mellett egy segéd-tanár, a ki a rendes tanár utasításai megvalósítását vezetné, tán maga a rendes tanár is csak középiskolai ismétlés szellemében fogja fel a seminariumi tanítást: mindezekből azt látom, hogy ez ujítás nálunk megint csak át nem értett utánzás.

Nálunk még nem győződtek meg arról, hogy a szónoki előadás, néha napján való katalógus-olvasás a tanuló ifjúságot nem köti az iskolapadokhoz. Nagyobb ellenőrzés, kevesebb szónokiasság a seminariumokban, szóval a rendes előadásokon kívüli colloquálás, több jutalom, pályadíj, szorgalomdíj kiosztása, körökben való felléptetés ösztönöznék inkább a tanulókat a munkásságra.

Az egyetemi tanulók költségei nálunk:

Mindegyik fizet beiratási díjat	6 frt. 60 krt.
Minden félévre tandíjat	30 » — »
Minden rigorosum díja	25 » — »
A promotio díja	50 » — »
Igy a theologusoknál 8 félév	400 » — »
A jogászoknál 8 félév	475 » — »
Az orvosoknál 10 félév	525 » — »
A philosophusoknál	350 » — »

Egy pár forintot mindegyiknél hozzáadtam a szolgaszemélyzet borraavalójául a kerek szám végett.

Ezenkívül átlag 500 forintba lehet évenként felvenni egy tanuló élelmezési, ruházati kiadását, mely természetesen az egyesek vagyoni viszonyai szerint hullámszik e körül.

Igy a theologus kerül 8 félév alatt	4.400 frtba
A jogász	4.475 »
Az orvos	4.525 »
A philosophus	4.350 »

Elmondhatjuk, hogy minálunk a legkevesebb költség forintokban annyi, mint a németeknél márkákban. Hát ha még az aránytalan sok pótvizsgálattal, pótszigorlattal, egy-két évvel megtoldjuk a költségeket.

Az *egyetem jutalmai* kettőt igazolnak: először, milyen mértékben tudták felébreszteni a tanulóknak az érdemszerzésre törekvést, másodszor mily mértékben vannak ily segítségre szorulva a tanulók. Ámbár feltehető, hogy az egyetemi tanárok inkább ezt tartják szem előtt, inkább kevesebb tanulót jutalmazzanak, de aztán hatékonyabban, mint többet silányan.

A németek büszkék arra, hogy náluk az egyetemi tanulók egyharmada stipendiummal tanul, tehát náluk nem a vagyonos osztály kiváltsága az egyetemi tanulás; 40⁰/₀-a tanulóiknak a vagyontalan osztályból kerül ki. A francia egyetemeken 1877. óta erősen szaporítják a stipendiumokat: az állam, kerületek, megyék, községek magánosok versenyeznek benne. Az állam 360.000 frankkal 300 stipendiumot alapított 1.200 frankossal, melyet lassankint 560.000 frankra emelt fel. Ezenkívül gondoskodik utazási stipendiumokról, érdemjelekről, könyvek- deákegyesületek segélyeiben részesítésről is a francia állam, társadalom, egyetem.

Végtelenül sajnáljuk, hogy a mi egyetemi statisztikai adataink oly hiányosak, hogy lehetetlen ezekből kimutatni, hány tanuló részesült jutalomban¹⁾ s mennyi esik kárpótlásul átlag fejenként egyre-egyre. Meg kell elégedni a következő adatokkal.

¹⁾ Tudjuk, hogy sok magyar protestáns stipendium van a német egyetemeken, melyet a reformatio zivataros idejében alapítottak ott több okból, de csak főleg, hogy a diadalra jutó felekezet itthon el ne foglalhassa. Ezen okból került a Pázmaneum is Bécsbe.

A budapesti egyetemi hallgatók díja 1892/3-ban.

Fél év	Tandijfizető		Mentes		Féltandíj		Ösztöndíj		Szorgalmi díj		Utazási díj		Pályaszám	Díj frt.	Segély-díj frt.
	sorszám	összeg	sorszám	összeg	sorszám	összeg	sorszám	összeg	sorszám	összeg	sorszám	összeg			
Hittudományi karon:															
I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II	86	2.580	2	120	—	—	6	1.500	5	156	—	—	—	4.240	—
Jog és államtudományi karon:															
I	2.175	65.250	117	3.510	34	510	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II	1.913	57.390	64	1.920	70	1.050	151	31.806	3	660	1	1.000	4	245	—
Orvostudományi karon:															
I	844	25.320	57	1.710	35	526	—	—	—	—	—	—	—	3	597
II	845	25.350	104	3.120	19	285	69	14.330	2	60	3	1.412	8	590	639
Bölcsészettudományi karon:															
I	307	9.210	67	2.010	50	760	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II	267	8.010	74	2.220	61	980	68	16.149	2	150	1	1.000	5	330	—

1890/91-ben elengedtek tandíjat:

a jogi karnál egészen	I. félévben	78-nak	2.340 frt.
»	II. »	94-nek	2.820 »
felét	I. »	14-nek	210 »
»	II. »	33-nak	495 »
			5.865 frt.

az orvosinál egészen 34 + 26 = 1.800 frtot

felét 49 + 71 = 1.800 » = 3.600 »

a bölcsészetenél egészen 61 + 63 = 3.720 »

felét 73 + 52 = 1.875 » = 5.595 »

15.060 frt

befolyt pedig: I. 92.620 frt., II. 87.095 frt = 179.715 »

A budapesti egyetemen kiosztott ösztöndíjak:

	1893/4-ben f o r i n t	1894/5-ben
Theologusnak	3.200	2.000
Jogásznak	40.000	29.327
Orvosnak	22.000	29.254
Bölcsésznek	15.000	14.042
Összesen	80.200	74.623

Jellemző, hogy a németeknél a philosophusoknak van legtöbb ösztöndíj-alapítványa, nálunk meg a theológiát nem számítva, legkevesebb.

Ujabbán nálunk is megalakult a mensa academica 35.000 frttal.

Kiosztatott 4.900 frt. pályázati és szorgalmi díj.

Ezeket kívül nálunk sok olyan egyházi, nemzeti, városi, családi stipendium, melyet nem az egyetemen osztanak ki, de egyetemi tanulóknak.

A jogász-segélyegyesület tőkéje	54.700 frt
Az orvosok » »	31.000 »
A bölcsészek » »	5.300 »
A gyógyszerészek » »	27.800 »
A technikusok » »	1.800 »
Összesen	120.600 frt.

Még sokra ki kellett volna terjeszkednünk, ámde tanügyi statisztikai adataink legbővebb forrásából, a közoktatásügyi miniszteri jelentésekből is hiányzik az anyag, mely az imént tárgyalt kérdést nem engedte kidomborítani.

Milyen fontos volna tudni azt is, hogy hány évet töltenek a törvényes időn túl is az egyetemen a hallgatók. Sok tanulást vonhatnánk le abból is, hogyan s mikor változtatják, mily arányban egyetemeiket, szakmaikat, pályájukat a tanulók, mire valami diplomára tesznek szert.

Az egészségi állapotokról sem kapunk mi az egyetemi statisztikai kimutatásokból semmit.

A porosz statisztika gondosan kutatja azt is, hogy az egyetemi tanulók szülei milyen társadalmi rétegből valók. Különösen a jutalmazási táblázat tudja legjobban kiegészíteni ezt. Ez kiterjeszkedik a tanuló szüleinek társadalmi állására, foglalkozására, készült-ségére.

Az 1886—1891 közti tíz félévben 12.630 porosz születésű tanulóból csak 3.244-nek atyja nyerte képzettségét felsőbb iskolákban; tehát a tanulók negyedrésze származik akadémiai műveltségű körből s majdnem háromnegyed része a felsőbb műveltség vérfel-frissítő rétegéből. Arról most különben nem szólunk, vajjon ez javára van-e a társadalomnak, nincs-e: csak érdekes tényként akartuk ezt feljegyezni. Még érdekesebb, ha egyes szakok szerint nyomozzuk:

Az evang. theologusok szüleiből akad. műveltségű .	27.67%
A kath. „ „ „ „ „	3.79 „
A jogászok „ „ „ „ „	37.18 „
Az orvosok „ „ „ „ „	23.91 „
A philosophusok „ „ „ „ „	22.06 „
A philologusok és historikusokéból „ „ „ „ „	20.10 „
A matematikusokéból, természettud. hallgatókéból .	21.47 „

Mi mindezekről semmit sem tudunk, noha előbb-utóbb ki kell ezekre is terjeszkednünk.

Jelen cikkünk végkövetkezményeit a következőkben foglalhatnók össze:

1. Az egyetemi tanításunk öntudatos terv szerint egész vonalán a modern elvek szerint átalakítandó; nem pedig csak itt-ott foltozgatva.

2. Egyetemi rendes tanáraink száma is tetemesen szaporítandó, de főleg a seminariumi, gyakorlati oktatásra annyi új állás szervezendő, a hány rendes tanár van az egyetemen. Különösen a paraszt-egyetemek, egyetemi telepek, az egyetemi oktatás kiterjesztésére kell erőkről gondoskodni.

3. A tanárok működése fokozottabb méltánylással ápolandó: több s nagyobb egész életfentartási alapot nyújtó jutalmak kitűzésével; vagy állásokba juttatással, mert ők a socialis béke oszlopai. Így aztán nem kell aggódni, hogy nem lesz succrescentia. De a tanár szaporítás ne úgy történjék, mint hallomásom szerint tervezik: t. i. örökös vagy késő vénségig terjedő segédtanári állomások szervezésével, mert ezzel megint az ambiitiót ölnénk meg, pedig ép ezt kell fokoznunk a fiatal tudósokban.

4. Az egyetemek is szaporítandók: a művelt országokban 2—3 millió lakosra esik egy egyetem, mi nálunk meg éppen kétannyi lakosra esik.

5. Az egyetemek költségei is szaporítandók, hogy a felszerelés hiánya ne akadályozza fejlődését.

6. Az egyetemi évek a csupán szakvizsgálatra, tiszti vizsgálatra készülők részére apasztassanak, a tudós seminariumbeliek részére meg költségeik apasztassanak jutalmak bővebb nyújtásával. Amabban nemcsak a tanszabadság korlátozódnék az állami érdekek megóvása végett, hanem még az egyes pályákra tódulás egészségtelen mértéke is az államgépezet követelményéhez szabtnék.

Egyensúlyba kell hozni még szellemi háztartásunkat is: a szellemi munka és munkások körét is.

E cikkemben felhasznált források:

1. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Herausgegeben von Dr. J. Conrad, Dr. L. Elster, Dr. W. Lexis, Dr. Ed. Evening. Jena, 1895.

2. Preussische Statistik. Herausgegeben in zwanglosen Heften vom Königl. statistischen Bureau in Berlin 1895.

3. Allgemeines statistisches Archiv. Herausgegeben von Dr. G. von Mayr. Dritter Jahrgang. II. Halbband. Tübingen, 1894.

4. Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1891—2 u. 1892—3. Budapest, 1894.

5. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter évi jelentései.

6. A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Irta dr. Kármán Mór. Budapest, 1895.

7. Az egyetemi almanachok és tanulmányrendek, stb.

8. Magyar statisztikai évkönyv.

Holló István.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthkár. 77. füzet. 1896. május hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. június hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXV. évfolyam. 1896. május hó.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Szerkeszti Paikert Alajos. III. évf. 1896. 1—2. füzet: Magyar gyár- és kézműipar 1771—74-ben. K. Karlovsky Endrétől. Az 1828-iki országos összeírás végleges eredményei közli T. K.; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évf. 6. füzet. 1896. június hó.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kebelébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 12—13. szám: A mi ünnepünk (a szövetkezetek congressusa). Az önálló szövetkezetek. A szövetkezetek hatása a községbeli lakosok anyagi és erkölcsi helyzetére, a község gazdasági és kulturális állapotára Csilléry Lajostól. A múlt év eredményei; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirth und M. v. Seydel. 1896. Nr. 5: Das französische Fremdenrecht unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsstellung der Deutschen von O. Mayr. Die Branntweinsteuer-Reform; etc.

Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausg. von G. Schanz. XIII. Jahrgang. I. Band: Der Einkommensbegriff und die Einkommensteuergesetze von G. Schanz. Der Reichshaushalt und das Finanzwesen der Einzelstaaten. Ein Vorschlag zur Regelung ihres gegenseitigen Verhältnisses von G. Schanz. Beiträge zur Geschichte der Lehre von der Steuerprogression von M. Grabein. Die Sparthätigkeit Ungarns in den letzten zwei Decennien v. C. Balogh. Die geschichtliche Entwicklung und heutige Gestaltung der englischen Einkommensteuer v. C. H. P. Inhülsen; etc.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 19—23: Frauenarbeit. Ungarns Ausfuhr nach Salonich. Der Bericht der österreichischen Gewerbeinspectoren für das

Jahr 1895 von E. Mischler. Rückgang der englischen Landwirtschaft und Vorschläge zu deren Hebung. Staatliche Kornhäuser in Preussen von H. Crüger; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XI. Bd., 4 Heft: Stoff und Methode der historischen Bevölkerungsstatistik von Z. Daszynska. Die Edelmetallgewinnung und Verwendung in den letzten zehn Jahren. Die Preisentwicklung im Jahre 1895 und den Vorjahren von J. Conrad; etc. 5. Heft: Kritische Betrachtungen zur theoretischen Statistik von L. Bortkewitsch. Die wirtschaftliche Gesetzgebung Russlands im Jahre 1895 von M. v. Soboleff. Die Verschuldung des Grundbesitzes in einzelnen Staaten Deutschlands; etc.

Mittheilungen des k. k. Finanz-Ministeriums. II. Jahrg 2. Heft: Die Ergebnisse der Punzierung im Jahre 1895. Ausmünzungen von Münzen der Kronenwährung und Handelsmünzen in Österreich-Ungarn vom Jahre 1892 bis Ende 1895; etc.

Statistische Monatschrift. Neue Folge. I. Jahrg. (Der ganzen Reihe XXII. Jahrg.) 4. April-Heft 1896: Zur Statistik der Advocatur von J. Winkler. Die Enquête und Statistik der Armenverhältnisse in Steiermark von E. Mischler (Forts. und Schluss). Oesterreichs Sparkassen im Jahre 1894 von E. H. Ehrenberger. Die Landesschulden in Oesterreich Ende 1895 von Schiff; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausgegeben von Eug. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Flener. V. Band. I. Hef.: Die Lohnarbeit in der österreichischen Landwirtschaft und ihre Verhältnisse von H. v. Schullern-Schrattenhofen. Landwirtschaftliche Betriebe in Genossenschaft von H. Janke. Metallvorrath, Notenemission und Escompte der wichtigsten europäischen Banken. 1885—1895 von J. Berger; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 3-e année. No 5. Mai 1896: Revue du travail. Les grèves en 1895. Institutions de prévoyance. La caisse nationale des retraites pour la vieillesse en 1894; etc.

L'économiste français. 24-e année, 1-er vol. 1896. Nos 18—21: Le développement commercial des colonies françaises. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: nécrologie de L. Say. Du rendement et de l'allure des contributions indirectes en France. La théorie quantitative et les prix. Les projets de fédération et d'union douanière de l'Empire britannique. Les pensions actuelles de l'Etat et les projets de pensions ouvrières; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 592—595.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année, Mai 1896: Léon Say par G. de Molinari. L'assemblée constituante et son oeuvre financière par Ch. Gomel. Les banques d'émission en Suisse et le projet de création d'une banque d'état par Ach. Viallatte; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. No 5. Mai, 1896: La monnaie et le papier en circulation par P. des Essars. De la durée de la génération en France par V. Turquan. Chronique des banques, changes et métaux précieux par P. des Essars; etc.

Revue d'économie politique. 10-e année. No 5. Mai 1896. Les commentements du crédit public en France; les rentes sur l'hôtel de ville au XVI-e siècle (3-e et dern. art.) par P. Cauwès. L'esprit des impôts par E. Villey; etc.

Revue politique et parlementaire. Dir. M. Fournier. 3-e année. Mai 1896: Un office international pour la protection du travail par Th. Curti. La machine et l'ouvrier dans l'industrie américaine par Levasseur. La question des viandes par Charles-Roux. L'armée et le service des deux ans par A. Claretant; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XX. No 118. May 1896: State of the Skilled Labour Market. Foreign Trade of the United Kingdom. The Italian Woollen Industry; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2748—2751: The Money Market. The Agricultural Land Rating Bill. The Woollen and Worsted Industries of the United States. Local Taxation and the System of Treasury Subventions. Home Banking Statistics. The Mining Market. Rand Gold Production; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No. 5. May 1896: State of employment in April. Cooperative farming in 1895. Labour in the Colonies; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Barát Á. és Stolz M. Ág. A temesvári első takarékpénztár ötvenéves története (1846—1895). Temesvár, 1896.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIV. évfolyam. 272. sz. 1896. január hó: A helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1895-ben. Az 1895. évi idegenforgalom. Gabonaárak és gabonakereskedelem a budapesti tőzsdén 1895-ben. 273. és 274. sz. 1896. február és márczius hó: Európai nagyvárosok népgyarapodása a XIX. században. A főváros és az ország egyenes adószolgáltatása az 1875—1894-iki években. Élveszültek statisztikája az 1895. évről.

Magyarország tisztii cím- és névtára 1896. A nagymélt. kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. magyar kir. statisztikai hivatal. XV. évf. Budapest, 1896.

Az ezredéves magyar állam és népe. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter úrnak, mint az ezredéves országos kiállítási bizottság elnökének megbízásából szerkesztette dr. Jekelfalussy József. Budapest, 1896.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 19—23. sz.

Perczel Dezső m. kir. belügyminiszter *jelentése* az ország közegészségi viszonyairól az 1895-ik évben. Budapest, 1896.

Az aradi kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének általános gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1895-ben. Arad, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam. 38—46. sz.

Pólya Jakab, A pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata története. Budapest, 1896.

Ráth Zoltán dr., Magyarország statisztikája a statisztika elméletével és nemzetközi összehasonlításokkal. Budapest, 1896.

Vargha Gyula dr., A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Budapest, 1896.

Allgemeine Rechnung über den Reichshaushalt für das Etatsjahr 1892—3. Berlin, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 4. Heft. Wien, 1896.

v. Buch, L. Intensität der Arbeit, Wert und Preis der Waren. Leipzig, 1896.

Felix, L., Der Einfluss von Staat und Recht auf die Entwicklung des Eigentums. I. Hälfte. Leipzig, 1896.

Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Herzegovina vom 22. April 1895, nebst Angaben über territoriale Einteilung, öffentliche Anstalten und Mineralquellen. Zusammengestellt vom statistischen Departement der Landesregierung. Sarajevo, 1896.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulsats-Behörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang. 1896. I. Wien, 1896.

Naudé, W. Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom 13. bis zum 19. Jahrhundert. Als Einleitung in die preussische Getreidehandelspolitik. Berlin, 1896.

Petition der Handels- und Gewerbekammer in Prag an das k. k. Handelsministerium in Betreff des österreich-ungarischen Zoll- und Handelsbündnisses. Prag, 1896.

Preussische Statistik. Herausgeg. vom kön. statistischen Bureau. Band 139: Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen, sowie die Selbstmorde und die tödtlichen Verunglückungen im preussischen Staate während des Jahres 1894. Berlin, 1896.

Schriften des Vereins für Socialpolitik. LXV: Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland. IV. Band: Königreich Preussen. Leipzig, 1895.

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Verfasst und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. III. Band: Vormerk-Verkehr-Durchfuhr. Wien, 1896.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. IV. Heft. Ein- und Ausfuhr im April 1896. Wien, 1896.

Übersicht der Reichsausgaben und Einnahmen für das Etatsjahr 1894—5. Berlin, 1896.

Verhandlungen der am 28. u. 29. September 1894 in Wien abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik über die Kartelle und über das ländliche Erbrecht. Leipzig, 1895.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausg. vom

kais. statistischen Amt. 1896. 2. Heft: Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1895. Der Verkehr auf den deutschen Wasserstrassen 1872—1894. Seeverkehr in deutschen Hafenplätzen im Jahre 1894. Die Volkszählung vom 2. December 1895. Vorläufig festgestellte Ergebnisse; etc.

Bidoire, P. et Simonin, A. Les budgets français. Etude analytique et pratique. Paris, 1896.

Paul-Dubois, L. Les chemins de fer aux Etats-Unis. Paris, 1896.

Statistique des grèves des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1895. République française. Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des telegraphes. Office du travail. Paris, 1896.

Tables de mortalité, publiées par le Comité des compagnies d'assurances à primes fixes sur la vie. Paris, 1895.

Eleventh *Census* of the United States 1890. Department of the Interior. Census Office.

1. Report on Crime, Pauperism and Benevolence in the United States at the Eleventh Census 1890. Part II: General Tables. Frederick H. Wines, Special Agent. Washington, 1895.

2. Report on Wealth, Debt and Taxation at the Eleventh Census 1890. Part II: Valuation and Taxation. J. Kendrick, Special Agent. Washington, 1895.

Emigration and Immigration. Copy of Statistical Tables relating to Emigration and Immigration from and into the United Kingdom in the Year 1895 and Report to the Board of Trade thereon. London, 1896.

Longh, Th. England's wealth, Ireland's poverty. London, 1896.

Strikes and lock-outs of 1894: Report by the Chief Labour Correspondent to the Board of Trade. London, 1896.

Comerciuul exterior al Romaniei in 1894. Ministerul financelor. Directiunea vamilor. Biuroul statisticeii. Bucuresci, 1895.

AZ EZREDÉVES MAGYAR ÁLLAM ÉS NÉPE.

E címet viseli az a nagyérdékű munka, melyet a kereskedelemügyi miniszter úrnak, mint az országos kiállítási bizottság elnökének megbízásából dr. Jekelfalussy József min. tanácsos, az országos m. kir. statisztikai hivatal igazgatója szerkesztett.

Az a nagy alkalom, hogy a gondviselés kegyelme megengedte magyar hazánk ezeréves multjának megülnaplését, az irodalomban is szokatlan elevenséget idézett elő. Multunk eseményeit minél inkább megvilágítani, gazdasági és kulturális állapotaink képét megrajzolni, megyék és városok, egyesületek és egyes gazdasági ágak monographiáját elkészíteni: ez volt a célja annak a pár év óta tartó lázas irodalmi munkásságnak, melyben hazánknak jóformán minden írója tevékeny részt vett.

Szakirodalmi munkáknál az időhöz kötött alkalmiságnak kétségkívül meg van a maga hátránya. Nem engedi a nyugodt munkálódást, az anyag hézagtalan össszegyűjtését s a meg-lévőnek áthasonitott, szerves feldolgozását. Innen van, hogy az alkalmi művek többnyire ephemer becsűek, csak a pillanat szükségletét elégítik ki, a jelennek szólnak, nem egyúttal a jövőnek is.

Ez alól az általános szabály alól bizonyára az ezredév alkalmából készült munkák többsége sem vonhatja ki magát, noha ezeket nem lehet a közönséges alkalmiság mindennapi mértékével mérni. Az ünnepek láza, mely egy nemzetet megragad, legkevésbébbé hagyhatja érintetlenül az irodalom embereit s a szellem felvillanyozása, az idegek túlfeszültsége, meg-hatványozza a munkaképességet s az író, kinek lelkére tárgya és a nagy alkalom kettős hatást gyakorol, ugyanazon idő alatt sokkal többet és sokkal jobbat képes végezni, mint a hétköznapiok csendes folyásában.

Ha e helyes álláspontra helyezkedve nézzük irodalmunk legújabb termékeit, megőrizzük magunkat attól a nem mindig jogosult elfogultságtól, melylyel az alkalmi műveket már előre is tekinteni szoktuk.

Az a mű, melynek címét ismertetésünk homlokára irtuk, szintén többre érdemes, mint hogy a kiállítás katalógu-

sával együtt, melynek bevezető kötetét képezi, sutba dobják, mihelyt a kiállítás kapui bezárulnak. A mű czélja gyakorlati volt, de nem időleges. Összeszorítani egyetlen kötetbe Magyarország földrajzát, történelmét, irodalmát, állami, népeségi, kulturális és gazdasági életét, szóval hazánk multjáról, jelenéről minden irányban hű képet adni, oly módon, hogy az egyrészről kielégítse a szakembereket, másrészről a nagyközönségnek élvezetes és tanulságos olvasmányul szolgáljon, oly feladat, melynek megközelítő megoldása is érdemszámba megy.

Az előttünk fekvő munka, ha kissé talán terjedelmesebb is, mint rendeltetéséhez képest óhajtanók, czéljának teljesen megfelel s egyaránt dicséri a szerkesztő buzgóságát és tapintatos kezét, mint a munkatársak odaadó munkásságát. E magukban is önálló egésznek képező kisebb-nagyobb tanulmányokon, melyek egy magasabb egységben olvadnak össze, meglátszik, hogy íróik valódi nemes becsvágygyal fogtak feladatuk megoldásához. Innen van, hogy a negyven ívre terjedő s huszonnyolcz fejezetből álló kötetben egy-egy kis mesterműre is akadunk.

Bajos volna a mű tartalmát rendszeres kivonatban vizszaadni. Ily comprimált tartalom alig tűri meg az ismertetésnek ezt a módját; mert midőn kötetek eredménye szorult össze egy-egy rövid fejezetben, ott a lényegtelen már mind mellőztetett s csak azok a jellemző vonások maradtak meg, melyek multhatlanul szükségesek, ha azt akarjuk, hogy a kép megfeleljen a valóságnak. Nem is vállalkozunk ily lehetetlen feladatra, megelégszünk vele, hogy kiemeljünk néhányat azok közül a jellemző vonások közül, melyek az egyes fejezetekben leginkább megragadnak bennünket s melyek mintegy tipikus sajátosságát teszik a magyar hazának és népének.

Egy nagy tanulság vonul végig a munkán, többé-kevésbé kidomborítva vagy elburkolva: a magyar nemzet erős egyéniségének érvényesülése az állami, társadalmi, gazdasági életben egyaránt. A földet, melyet elfoglalt, nem alakíthatta át, de arra nem is volt szükség; az új haza teljesen megfelelt az őshazában kialakult magyar jellemnek és lelkületnek. A Duna-Tisza medenczéje végtelen síkjával, gazdag legelőivel, haldús vizeivel, a dombvidék rengeteg erdői a vadak megszámlálhatlan sokaságával, a hadi zsákmányra is kirajzó, de főleg mégis pásztorkodással, vadászat- és halászáttal foglalkozó népnek a legalkalmasabb hazát nyújtották.

A növény- és állatvilágon már meglátszik nemzeti egyéniségünk hatása. Nemcsak új állat- és növényfajokat hoztak honfoglaló őseink magukkal, melyek közül például a darvaszörű, nagy szarvú magyar-erdélyi szarvasmarha mai napig egyik legnagyobb kincsünk, hanem a később importált állat- és növényfajok meghonosítására, átalakítására épügy közre-

hatott népünk nemzeti sajátsága, mint hazánk földje és éghajlata. Azokat a termelési ágakat, melyek lelkületének, hajlamainak leginkább megfeleltek, felkarolta, kifejtette. Így vált világhírűvé a magyar buza, magyar bor, magyar szarvasmarha, magyar gyapjú, magyar sertés s ujabban, bár idegen névvel, a magyar ló.

Még jobban kitűnik a magyar nemzet erős egyénisége, ha nyelvét, szokásait, intézményeit tekintjük. Alig van nép, mely idő folytán annyi idegen elemet vett volna fel magába és mégis változatlanul fentartotta nemzetiségét, a magyar faj lelki tulajdonságának minden tipikus sajátságával együtt. Azon népek nyelvéből, melyekkel közvetlenül érintkezett, egész sereg szót vett át, de a nélkül, hogy ez által nyelvének eredeti rendszerén legkisebbet változtatott volna. Még a kölcsönzött idegen szavakat is saját hangtörvénye szerint alakította át, úgy hogy az eredeti és kölcsönzött szavak között amaz idegen nyelvek ismerete nélkül többnyire lehetetlenység a különbséget észrevenni. A mit elsajátított, azt saját géniusának ihletése alatt, szervesen fel is dolgozta.

Igy voltunk az idegen intézményekkel is. A vármegyei rendszer, melyet szent István frank mintára alkotott, lassanként átalakult magyar nemzeti intézménynyé, eredeti, sajátos nemzeti vonásokkal. Jogfejlődésünkre a római és a canonjog kettős hatása elvitázhatatlan és mégis a magyar jog már negyedfél századdal ezelőtt is egy eredeti, önálló jogrendszer képét mutatja.

Miben keressük e tünemény megfejtését? Aligha másban, mint a nemzeti érzésnek abban az erejében, mely mindig minden kérdésben a magyar nemzeti szempontot igyekezett érvényre juttatni. Nagyon szépen fejti ezt ki Beöthy Zsolt abban a ragyogó essay-ban, melyet e honismertető mű számára, a magyar szellemi élet fejlődéséről irt. Már a katolikus és protestáns papok XVI. és XVII. századi vitáinál rámutat erre a sajátságra. »E magyarázatokban és vitatkozásokban — úgymond — még pedig mindegyik félen, van egy feltűnő vonás, mely nyelvükön túl sajátságos nemzeti jellemet ad nekik. A dogmatikus, erkölestani és történeti fejtegetések során minduntalan előkerül a kérdés: melyik felekezet az oka, isten haragjának felköltése által, a nemzet szerencsétlenségének s melyik tudomány vezetheti boldogabb révbe, az új hit tisztasága-e vagy a réginek ezredév szentelte hagyományai? A nemzeti élet beszívárog a szokásos élet világába s hevével, törekvéseivel áthatja azt. A magyar papot, mint papot is, épp úgy érdekli hazája boldogulása, mint a lelkek üdvössége. A keresztyénség legáltalánosabb kérdései a nemzeti szellemben a magyar politika kérdéseivé lettek. Ez a benső kapcsolat élesen szemünkbe tűnik a század vallásos költészetében is, mely szívesen meríti tárgyait, indítékait és hangját az ó-testamentumból.

A magyarok istene régi képzetének fel-feltüntével párhuzamokat állít a zsidó és a magyar nemzet sorsa között. A kérlelhetetlen Isten, bűneiért ostromozta választott népét: e gondolatot a legsötétebb változatokkal s a legmélyebb bűntudattal fejezik ki jeremiádoknak nevezett énekeink.»

Majd alább, Zrinyi hatalmas epopejájának méltatásánál, Beöthy a következő jellemző megjegyzést teszi: »Zrinyi a régi magyar hősiesség képviselője; ennek lelke szól nagy unokája verseiből, melyeknek hőse hívó és hazafi, harcza vallásos és nemzeti, s talán inkább ez, mint amaz. Költői motivuma ellenére a hitegységnél jobban szívében viseli a nemzeti egységet, az ősi magyar hadi erények felujulását a haza felszabadítására és szabadságának megóvására. A nemzeti érzésnek hatalmas és biztos irányú árja viharzik oly magával ragadóan ez époszban: ilyen az igazi magyar s csak ilyen erényekkel menthetjük meg a magyar hazát és maradhatunk magyarok.«

A nemzeti érzésnek ez az ereje, kizárólagossága, kivéve a nemzeti hanyatlás korában, a felsőbb osztályok tagjait, állandó jellemvonása fajunknak; nemcsak a származás szerint magyar fajnak, hanem az idegen népfajokból beolvadt egyéneknek is. A fényes példáknak egész sorát idézhetnők, de legyen elég egy pár. Gróf Gvadányi József olasz származású volt, családja mindössze csak 38 évvel a költő születése előtt nyert indigenátust; és ime a bátor lovas generális az idegen irodalmi irányok közepett a magyar népies nemzeti iránynak válik főképviseelőjévé. »Először festi — úgymond Beöthy — a magyar pusztát és életet, gulyásaival, juhásaival, csikósai-val, s az ősi erő és eredetiségnek ez alakjaival szemben keményen rátámad a fővárosnak idegen nyelvet, ruhát, szokásokat váltott korcs magyarságára.« Az idegen család egy nemzedék alatt a hazai földön tipikus magyarrá válik, fiában a honfoglaló ősök lelke él s a fajszeretetnek oly hatalmas lángja lobog, melynél erősebbel ritkán találkozunk.

Vagy ott van Petőfi Sándor, kiben a magyar génius a legteljesebb fényben ragyog. Daczára, hogy származásra annyira tót, hogy édes anyja még nyelvünket is idegen kiejtéssel beszélte, mintegy incarnatiója a magyar szellemnek. Egyéni jellemében s költészetében csodálatos erővel és tisztaságban jelennek meg a magyar faj tipikus sajátosságai s magyar fajszeretetében a kizárólagosságnak elmegy legszélső határáig.

A magyar szellem emez átolvasztó erejében találhatjuk magyarázatát annak a csodával határos eredménynek, hogy nemzetünk annyi viszontagság s annyi ellenséges körülmény közepett, maroknyi száma daczára, nemcsak fenn tudta tartani magát, hanem még nőtt, izmosodott, mint a pálma a teher alatt.

Gazdasági és socialis bajok, mint mindenütt e világon, nálunk is vannak, de nem nagyobb mértékben, mint másutt. A vagyonosodás és közművelődés nálunk is folytonos előhaladást tesz, csak nemzetiségi tekintetben nézhetjük irigy szemmel azokat a boldog országokat, melyek belső erejét az egynyelvűség is emeli. A Magyarbirodalom népességében alig 43⁰/₀-ot tesznek a magyar anyanyelvűek; de Jekelfalussy cikke élesen rámutat, hogy Magyarország nemzetiségi tekintetben sem oly gyöngye, mint első pillanatra gondolni lehetne. A magyar elem, ha nem emelkedik is abszolút többségre, erős relativ többséget képez. Számát a Magyarbirodalom népességében a közvetlenül utána következő három legnagyobb nemzetiség együttvéve sem éri el, sőt az anyaországban négy sem, s a mi szintén sokat nyom, a nemzetiségeknek csak egy része helyezi magát ellentétbe a magyarsággal, vannak egész nemzetiségek, melyek a hazaszeretben s az államfentartás munkájában szinte versenyeznek a magyar fajjal.

Az értekezés kiemeli a magyar elem földrajzi elhelyezkedésének erős központi fekvését, a magyar kézen fekvő földbirtok túlnyomóságát, az ezeréves történelmi multban rejlő erőt, a magyar faj államalkotó tehetségét, a magyar elem túlnyomóságát a középiskolai tanulók közt és az értelmiségi osztályban. A jövőbe is kitévő perspektívát nyit az értekezés. A magyarság természetes szaporodása minden más nemzetiségénél nagyobb s így számaránya folyvást kedvezőben alakul, mit némileg elősegít a más ajkúak önkéntes beolvadása is. A magyar kultúrának van e tekintetben fontos szerepe, de azonkívül más, eddig kevésbé méltatott tényezők is közrehatnak a beolvasztásra. Ilyen hazánk népének belső vándormozgalma. Ez két főirányt követ, a vidékről a városok felé s azonkívül északról délre. A városokban, mint a kultúra központjain, legkönnyebb, leggyorsabb a magyarosodás, a mi pedig az északról dél felé irányuló vándormozgalmat illeti, az északi megyék leszivárgó népe az ország közepén, mint egy nagy kohóban, átolvad a magyarságba, viszont a duna-tisza melléki magyarságnak az alvidék felé húzódo rajai a magyar nyelvhatárt tolják folyvást előre délen.

Ezek az egyes kikapott vonások a helyzetet a magyarság szempontjából világítják meg. Lássuk az érem másik oldalát. Herman Antal tanár »A népesség ethnographiája« című fejezetben a nemzetiségek szempontjából vizsgálja ezt a nagy atalakulási folyamatot, mely hazánkban nemzetiségi tekintetben lassan, észrevétlen végbe megy:

»Ezer év folyamában megalakult a magyar nemzet, minden külső-belső vésznek ellentállott a magyar állam. De az állam nemcsak közigazgatási terület s a nemzet nemcsak közgazdasági társaság, mely adót fizet a közköltiségekhez és katonát állít a közvédelemre s mely biztosítja a családok

existenciáját. Magasabb erkölcsi fogalom ez, mely lehetetlen közös érzület, a felfogás egysége, azonos eszmények nélkül, melyben szükséges az akaratnak tettekben érvényesülő egyértelműsége, egymásnak megértése, az együvértartozás és teljes érdekazonosság érzete, és a kultura bizonyos közössége.

Mikor ezek megteremtésére törekedik a vezető magyar elem, ennek az összes nemzetnek, ennek az egész államnak a létfeltételeit szerzi meg, szilárdítja és biztosítja. A magyar elem e század közepén szabad közbirtokká tette e hon földjét, mely nagyjából az ő tulajdona volt. S ha a század vége felé az összes népesség számára közkinccsé teszi nemzetisége megkülönböztető főjellegét, anyanyelvét, az állam nyelvét: akkor tulajdonképpen utolsó előjogáról mond le, akkor nem vesz el semmit a többitől, hanem ad nekik, testvéreileg megosztván velök az ezen államban való boldogulás főeszközét, a közhivatal viselésének, stb. feltételét. S mikor szerves ethnikus egységgé, igazán nemzetté forrasztja össze e népconglomeratumot, akkor voltaképpen saját jellegzetes faji típusát áldozza fel. Mert az ethnikus alakulás ma már nem úgy történik Európában (mint pl. talán Szibériában) hogy egy praevalens népelem teljesen felold bizonyos nagy tömeget s egyenesen beleolvastja a maga ethnikumának öntő formájába és aztán ráüti saját hatalmas bélyegét, hogy csak a finomabb ethnologiai vegyi elemzés ismeri fel a különemű őselemeket. Mikor tehát a magyar elem átalakít, akkor lényegesen átalakul is. Eljárása tehát nem mondható exclusiv szűkkeblűségnek, faji önzésnek: ez egy magasabb nemi *fogalomnak*, a nemzetnek létérdeke.

Ez az alakulás nincs hátrányára a többi elemeknek. Mellette szól a jelentős tény, hogy a többi hazai népek legnemesebb alkotó részei mindig önként vonzódtak a magyar elemhez és egyesültek vele legalább érzületben. Általános emberi szempontból nem az kívánatos, hogy a hazai kisebb néptörzsek és forgácsok elveszszenek, vagy csekélyebb kulturájú és a civilizációra nézve kevésbé értékes tömegeket öregbitsenek, hanem az, hogy olyan elemet gyarapítsanak, mely dicső hivatást teljesített a kultura és humanismus javára, és a melyre ezután is fontos feladat vár az emberi eszmények, az emberi nem tökéletesedése érdekében.

De speciális faji tekintetből is az ugynevezett nemzetiségek érdeke szintén megkívánja az erős nemzeti magyar államot. Csak az nyújthat neki biztosítékot arra, hogy megadva az államnak, a mi az államé, a nemzeti közösségben is fentartsák nyelvben, vallásban és egyéb hagyományban, nemzetiségük ethnikus jellegét. A magyar nemzeti állam megszűntével menten elkallódnának e népelemek: végkép elenyésznének vagy atavizmusba hanyatolván vissza, nyomtalanul belemerülnének rokonoknak tartott szintelen nyers tömegekbe,

vagy teljesen átalakulnának. Pl. nemcsak a tót szünnék meg speciális és eredeti válfaj lenni, hanem a szász oláhvá válnék, az oláh pedig utóbb muszkává. A magyar hazafiság tehát nemcsak polgári kötelessége az ország minden népének, hanem legéletbevágóbb faji létérdeke is.

Nemzetiségeink mind megannyi sugár a haza körében, melynek középpontja az ország hatalma, a nemzet boldogsága. S midőn a nem centrifugális elemek e középpont felé gravitálva haladnak előre, mind közelebb jutnak egymáshoz, a nélkül, hogy egyiknek is el kellene hagynia a maga irányát vagy kereszteznie a mások útját. S midőn így közelednek egymáshoz és a központi vonzó magyar elemhez, egyuttal távolodnak külföldi fajrokonaitól, kikkel most még összeérnek az ország peripheriáján. S a közös föld és történelem, a közös hagyományok és intézmények hatása alatt mind jobban a magasabb rendű néppszichológiai valórokonság lép nálunk a meghaladott anthropológiai vérrokonság helyébe. Magyarország természeti és politikai határai végül néprajzi határokká is válnak. E talajon a magyar nemzet az ezredeves történelemnek szervesen termett, ép, érett gyümölcse, melynek külső burkoló héja a nemzetiségek, belső termő magva pedig a magyar elem. A magban van az élet, a jövő!»

Mínthogy korunkban nem a hatalmi szó, nem a nyers erőszak intézi a nemzetek sorsát, hanem a kultúra: nemzetiségi kérdésünkben a közoktatásügy viszi a vezérszerepet. Berzeviczy Albert, a »közoktatás, tudományos és emberbaráti intézmények« című fejezetben, melyben markáns vonásokkal rajzolja meg közoktatásunk multjának és jelenének képét, néhány jellemző vonással rendkívül világosan és szabatosan jelöli meg tanügyi politikánk irányát, vezéreszméjét:

»Hazánk legujabbkori közművelődési mozgalmából és különösen iskolaügye fejlődéséről világosan emelkedik ki az eszmék harcában immár megtisztult és határozottá vált irány, melynek első jelenségeit a XVIII. század nagy tanügyi alkotásaiban látjuk, de a mely még akkor nem erősödhetett meg az inkább csak a jelen század folyamán kifejlődött nemzeti eszme által. Ez az irány egyaránt méltatja az iskolának államfentartó, úgy mint nemzetalkotó hivatását. Az államnak szüksége van kitünő iskolákra, de egyszersmind az iskolák szabadságára és nemes versenyére is, hogy a nemzetben rejlő minden szellemi erő érvényesüljön, kifejlődjék és legjobb szolgálataival mozdítsa elő az állam céljait; de viszont az államnak a maga eszméjét, a maga traditióit és céljait belé kell vinni az iskolába, melynek legfelsőbb fokától a legalsóbbig át kell hatva lennie ettől az állameszmétől, hogy annak közössége szorosan kapcsolja egymáshoz a faj, vallás és osztálykülönbségek által széttagolt társadalmat s azt e kapocs által erős nemzetté foglalja össze.«

Tanügyi politikánk sikerében annál kevésbé kételkedhetünk, mert a magyar nemzet, úgy a mint e földön kialakult, tehetségben rendkívül gazdag, művelődésre felette alkalmas. E honismertető műnek csaknem minden fejezete hangosan bizonyítja azt, a nélkül, hogy a mű íróit vagy szerkesztőjét az elfogultság és egyoldalú magasztalás vádjával távolról is illetni lehetne. A mű különösen a külföld előtt sok téves nézetet, előítéletet van hivatva eloszlatni. Még ha volna is jogosultsága annak az elméletnek, mely az emberfajok közt bizonyos rangsort állít fel s az indo-germán népcsaládot helyezi az emberi nem csúcsára, ebből sem lehetne a magyar nemzetre hátrányos következtetéseket vonni, mert a magyar nem tisztán ural-altái faj, hanem az indo-germán népcsaládokkal való sokszoros keveredésből képződött ethnikai egység, mely épen a faji kiválás törvényeinél fogva mindkét népcsalád kiváló tulajdonságait egyesíti magában. De a hol tisztán megőrzött őseredeti faji sajátosságokról van szó, ott is legtöbb esetben csak a tudatlanság vagy a rosszakarat helyezheti nemzetünket alsóbb lépcsőfokra. Simonyi Jenő »A magyar nyelv« című fejezetben nyomról-nyomra alaposan megczáfolja némely indo-germánisták állításait, melyekkel azok a magyar nyelv alsóbbrendűségét bizonyítják. A magyar nyelv szépségét, hajlékonyságát, erejét, finoman árnyaló és színező képességét elismerni kénytelen minden elfogulatlan szakember. Simonyi mindjárt értekezése elején idézi is egy francia szakember, Reclus O. jellemzését a magyar nyelvről: »Zenei nyelv, mely gazdag a kifejezésekben, gazdag a formákban s mely annyira harmonikus, a nélkül, hogy erőtlen, annyira költői, a nélkül, hogy gyermekes lenne, hogy csak sajnálni lehet, hogy az a szeretetreméltó, szívélyes, komoly, kissé szomorú nép, mely e nyelvet beszéli, egy erősebb faj mellett annyira háttérbe szorul.«

S mily fényesen nyilatkozik a magyar szellem genialitása a magyar zenében! A régi magyar zeneköltészet alapos buvára, Káldy Gyula, dióhéjban egész történetét adja a magyar zenének. A Thököly-Rákóczy-korbeli nótákat, melyek népdalainknak főforrását képezik, a következőleg jellemzi: »A kuruczdalok, nóták és egyéb akkori zenei termékek nemcsak valóságos zenei gyöngyök, de hiven visszatükrözik a magyar zene jellegét és sajátosságait s ama törzsöt képezik, melyből a később irt dalok, nóták, verbunkosok, lakodalmas és más fajtájú tánczok, valamint a *hallgató magyar* egész sorozata keletkezett. Ha tekintetbe vesszük, hogy a nagyok: Händel, Bach, Sebestyén akkor születtek, vagy gyermekkorukat élték, midőn e dalok keletkeztek és Haydn, Mozart, Beethoven — a lángész-triász 50—60 évvel később élt: úgy valóban nem lehet eléggé csodálni ama bámulatos változatosságot, a merész képleteknek sokoldalúságát és a rythmus

ama gazdagságát, mely már a XVII. század végén és a XVIII. század elején a magyar zenében nyilvánult és helyesen mondja Liszt Ferencz: »Nincs semmi más oly zene, melytől az európai zene annyi rythmusi eredetiséget tanulhatna, mint a magyartól.«

Mig nemzeti zenénk már egy pár századdal ezelőtt is a tökély magas fokán állt, de a nagy stílú zenére az eddigi kísérletek kevésbé mutatták alkalmasnak, addig képzőművészetünk, mely jóformán még egy félszázaddal ezelőtt csecsemőkorát élte, az utóbbi évtizedek alatt rohamos fejlődést vett s vannak festőink, kik a nagy nemzetek legelső mestereivel versenyezhetnek a babérért. Érdekesen vázolja képzőművészetünk és műiparunk történetét Keleti Gusztáv, ki úgy is mint tájfestő, úgy is mint elméleti író legjelesebb szakembereink egyike.

Költészet, zene, képzőművészet, a nemzeti szellemnek virágai, de a magyar szellem nemcsak virágokat hozott, hanem gyümölcsöket is termett. Alkotmányunk, melynek gyökerei egy egész évezredre nyulnak vissza, haladásunk a tudomány terén, alkotásaink a közgazdaság különböző ágai-ban, mind megannyi gyümölcsei a magyar szellemnek.

Nem kísérhetjük végig az olvasót az érdekes cikkek sorozatán, melyek e műben részint államjogunkat s közigazgatásunk egész körét, részint anyagi fejlődésünket mutatják be, csak a munkatársakat akarjuk a már fölemlítettekén kívül elsorolni. Király Pál tanár Magyarország földrajzi képét rajzolta meg, Acsády Ignác történetíró pedig hazánk történelmét adja elő tömör vonásokban. Nagy Ernő jogtanár Magyarország alkotmányán kívül Ausztriához való közjogi viszonyainkat ismerteti, Gosztonyi Mihály ügyvéd Horvát-Szlavon- és Dalmátországok közjogi helyzetét a magyar államban, Dárday Sándor min. tanácsos közigazgatásunkat, Plósz Sándor államtitkár igazságügyünket, Reiner János ügyvéd az egyházi szervezetet, Rónai Horváth Jenő alezredes pedig a véderő szervezetét ismerteti. A népességgel a szerkesztőn, Jekelfalussy József min. tanácsoson és Hermann Antal tanáron kívül még Ráth Zoltán egyetemi rk. tanár és Vizneker Antal min. titkár foglalkozik, az előbbi az általános demografiai viszonyokat, az utóbbi a magyar nép foglalkozását tárgyalván. Kiváló szakérők irtak az őstermelés egyes ágairól is. Hensch Árpád gazdasági akadémiai tanár a földművelést, Tormay Béla min. tanácsos az állattenyésztést, Bedő Albert államtitkár az erdészetet, Kerpely Antal min. tanácsos pedig a bányászatot és kohászatot tárgyalja. Az iparról, kereskedelemről és közlekedésről szóló fejezetek Pap Dávid közgazdasági író tollából kerültek ki, a pénz- és hitelügyet Vargha Gyula min. osztálytanácsos, a biztosításügyet Léway Henrik, az első magyar általános biztosító társaság igazgatója ismer-

teti, végre állami pénzügyünkről Popovics Sándor min. tanácsos irt egy nagy alapossággal készült s mondhatni kimerítő tanulmányt.

Ez írói gárda névsora elég biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a mű kellő alapossággal mutatja be az ezeréves magyar állam képét. A nagy gonddal megirt czikkek mint olvasmányok is élvezetesek, okulást, élvezetet egyaránt szerezhethet belőlük a hazai közönség. De szerezhethet a külföld is. A kereskedelemügyi miniszter úr gondoskodott róla, hogy a mű német, franczia, angol nyelven is megjelenjék. Reméljük, hogy a mű valódi hivatást fog betölteni, mert annyi téves információ után a külföldi közönség Magyarországról oly könyvet kap, mely elég rövid arra, hogy az olvasót ki ne fáraszsza, elég alapos, hogy tanulni lehessen belőle s elég szépen irt olvasmány, hogy az érdeklődést felkeltse és mind végig ébren tartsa.

DR. VARGHA GYULA.

A KERESKEDELEM, PÉNZ- ÉS HITELÜGY A KIÁLLÍTÁSON.

I.

A kereskedelmet szorosan véve nem lehet sem múltjában, sem jelenében kiállítani, mert teljes lehetetlen működését és eredményeit híven és minden irányban bemutatni. S az ezredévi kiállításon mégis díszes és nagy csarnok emeltetett a kereskedelemnek és vele kapcsolatban a pénz- és hitelügynek s pedig nemcsak jelenének, hanem múltjának is.

Hiszen ez ellenmondás. A felállított tételt megczáfolni látszik a valóság, különösen akkor, ha mindjárt hozzátesszük, hogy a kiállítás határozottan sikerült és sok irányban érdekes és tanulságos felvilágosításokat ad.

De a látszólagos ellenmondás megszűnik, ha a dolog mélyére hatunk. A mezőgazdaság és az ipar szemmel látható és kézzel fogható, egyszóval érzékelhető anyagi javakat termel. Ezek a termelvények azonban nemcsak a pusztá anyagról, hanem az előállításuknál kifejtett szellemi tevékenységről is felvilágosítást nyújtanak, különösen akkor, ha mint ez az iparnál lehetséges, a termelés folyamata is bemutatattatik. A mezőgazdaságnál nem lehet ugyan feltüntetni a termelési folyamatot, de igen is be lehet mutatni az általa használt munkaeszközöket és gépeket.

Már a kereskedelem, mint ilyen, legalább közvetlenül semmiféle anyagi javat elő nem állít, gazdasági tevékenysége csakis arra szorítkozik, hogy az előállított javaknak értékét helyváltoztatás, a termelés helyéről a fogyasztás helyére való juttatás által emelje. Közvetve természetesen nemcsak a termelésre, mennyiségére, minőségére és irányára, hanem a fogyasztásra is, ugyancsak a már jelzett irányokban gyakorol befolyást, bevásárlásai és eladásai által. A kereskedő feladata, hogy új fogyasztási piacokat keressen fel és hódítson meg és biztosítsa a termelt javak kelendőségét és ebbeli feladata teljesítésében nemcsak a külföldön, hanem a belföldön is kell működnie. Belföldi működésében nemcsak a külföldi, hanem a hazai árúkat is meg kell ismertetnie a közönséggel.

Kétségtelen, hogy a kereskedelmi működés lényegileg szellemi tevékenység. S nemcsak akkor fejt ki szellemi tevékenységet, midőn új piacokat keres fel és hódít meg, a midőn tulajdonkép speculatiókba bocsátkozik, hanem úgyszólván minden egyes vásárlásnál és eladásnál, midőn csak telepe helyének szükségletét és fogyasztási képességét, vevő feleinek igényeit és izlését nézi. Nem akarunk ebben a tekintetben nagyon messze menni és csak a közönséges eladásokra szándékozunk rámutatni. Ezeknél p. o. igen sok függ a kereskedő modorától, alkalmazkodási képességétől. Van kereskedő, ki bánásmódja által vonzza és eléri az ennél még sokkal nehezebb feladatot, hogy megtartja a feleket. Más kereskedő éppen a bánásmód hiánya vagy határozott modortalansága által ijeszti el a vevőket és a ki csak egyszer megfordult az üzletében, többé abba be nem kívánczik, ha más tekintetben az abban való bevásárlás, már a közelségénél fogva is előnyösnek mutatkoznék. Ha a szellemi tevékenységet általában nehéz bemutatni, határozottan még bajosabb bármi módon is képét nyújtani a kereskedelemben kifejtett szellemi tevékenységről.

Nem ebben áll az egyedüli nehézség. A kereskedelemnek közvetítő működése nemcsak anyagi javakra vagy mondjuk árúkra terjed ki, hanem a személyes szolgáltatokat is felöleli. Ha nem lehet kiállítani azokat az árúkat, melyekben a kereskedelem dolgozik, hiszen a kereskedelem tárgyait az összes értékesnek elismert mezei termények és ipari termékek alkotják s így ha a kereskedelmi árúkat akarnók kiállítani, ebbe a kiállításba tulajdonkép bele kellene foglalni a mezőgazdasági és ipari kiállítás összes tárgyait, hozzáadva a külföldről beszerzett árúkat, még bajosabb feltüntetni azt a tevékenységet, melyet a kereskedelem a személyes szolgáltatok közvetítésénél kifejt.

Még nehézség merül fel abban, hogy a kereskedelem nem szorítkozik pusztán a külkereskedelemre, melynek tárgyait és értékeit, részben irányait is tudjuk, hanem felöleli a külkereskedelemnél sokkal fontosabb belkereskedelmet, melyet azonban nem lehet azonosítani az árúforgalommal, melyben gyakran semmi része sincs a kereskedelemnek, mert maguk a termelők is hozhatnak árúkat forgalomba eladási czállal, esetleg eladási czél nélkül is. Különben az árúforgalmat és különösen a tiszta belföldi árúforgalmat egész nagyságában nem tudjuk, nem ismerjük.

A jelen ábrázolásánál még sokkal nagyobb nehézséggel jár a multnak feltüntetése. A kereskedelem szoros kapcsolatban áll az összes gazdasági viszonyokkal és ezek állapotától és fejlődésétől függ. A kereskedelem feltételezi, hogy legyenek egyrészt értékesítést igénylő fölöslegek, másrészt pedig pótlást kívánó hiányok. A hol fölösleg és hiány nincs, a hol és az abban az állapotban, a melyben minden egyes gazdaság s így

minden egyes ország is megtermeli a maga összes szükségleteit, de szükségleteinél többet nem is termel, a kereskedelemnek nincsen semmi helye. A kereskedelem nem a munkamegosztást, hiszen ez az összes szükségleteket termelő gazdaságoknál is előfordul, hanem a gazdaságoknak megoszlását, bizonyos termelvényekre vagy éppen csak bizonyos termelvényre való szorítkozását feltételezi. Minél nagyobb arányokat ölt a most jelzett megoszlás, annál nagyobb és több tere nyílik a kereskedelemnek. Tudjuk, hogy a gazdaságoknak ez a megoszlása az előállított termelvények értékesítésének és másnemű termelvények beszerzésének lehetőségétől függ és hogy ez a lehetőség a szállításnak nagyobb vagy kisebb nehézségeivel áll szorosan kapcsolatban.

Mindezekből kétségtelen, hogy a kereskedelem már bizonyos fejlődött állapotokat feltételez és hogy annál nagyobb arányokat és mérveket ölt, minél haladottabbak és fejlettebbek a gazdasági viszonyok. Az emberek fényűzési vágya és hajlama adott létet a kereskedelemnek, ez ütötte az első rést a házi iparon és juttatta kifejlődésre a kézmű- és műipart és ezekkel együtt a kereskedelmet. A kereskedő első sorban a nagyok, a földi hatalmasok udvarában jelent meg és ezeknek kínálta a külföldről behozott pipere és általában fényűzési czikkeket. A hatalmasok körében elterjedt fényűzés, mely nem elégedett meg többé a házi ipar termékeivel, rövidebb vagy hosszabb idő múlva áttért a kevésbé hatalmasokra és létet adott az önálló iparos és kereskedő osztályoknak. A háziipar köréből kivált iparosok bizonyára nem dolgoztak mindjárt készletre, hanem csak megrendelésre. Megrendelőként nem mindig maga a fogyasztó, hanem gyakran a tőkebirtokos kereskedő szerepelt. Megesett azonban, hogy a kereskedő a munka befejezéseig csak hitelt nyújtott az iparosnak és e szerint csak bankári teendőket végzett. Később természetesen a fényűzés még szélesebb körökre terjedt ki és az ipar már kezdett készletre dolgozni és árúit vagy maga vitte piacra, vásárra vagy átadta a kereskedőnek, ki azokat a fogyasztókhoz juttatta.

Nem kell hosszasan ennél a tárgynál időznünk. A mondottak is megvilágítják, hogy a kereskedelem fejlődését csakis az összes gazdasági viszonyok fejlődésével kapcsolatban lehet megérteni és vázolni. De ezzel egyszersmind igazoltuk a tételt is, a miből tulajdonképp kiindultunk, hogy a kereskedelmet a maga egész működésében nem lehet bemutatni, hanem csak egyes részleteit lehet feltüntetni.

Tudtommal még egy kiállításon sem kíséreltetett meg a kereskedelmet, mint ilyent akár csak egyes jeleneteiben is bemutatni. Az ezredéves kiállítás tehát ebben az irányban uttörő munkát végzett. S meg kell engednünk, hogy feladata megvalósításánál nemcsak azzal a nehézséggel kellett meg-

küzdenie, hogy nem állott előtte minta, melyet követhetett volna, hanem a közönség igényeivel is. A közönség a kiállításon nemcsak okulni, hanem első sorban, sőt talán kizárólag csakis látni akar. A látványosság gyönyörködteti, az okulás pedig untatja. Már említettük, hogy a kísérlet sikerült és hozzá tehetjük mindkét irányban. A szem gyönyörködhet, a gondolkozó elme pedig, ha nem is minden irányban, tájékozást szerezhet a kereskedelemnek fokozatos haladásáról és fejlődéséről.

II.

Nem lehet feladatunk, hogy részletesen leirjunk minden egyes tárgyat, a mit a kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csarnokban látni lehet vagy akár csak behatóan foglalkozzunk az egyes alcsoportokkal és osztályokkal. Inkább csak azt a benyomást kívánom vázolni, melyet reánk a kiállítás tett és inkább csak azokat a részleteket akarom kiemelni, a melyeket a legfontosabbaknak és legtanúságosabbaknak tartunk.

Kereskedelmünk éppen úgy, mint közgazdaságunk fejlődésének története nincs megírva. Hogy némi kereskedés, de meglehet, hogy inkább csak forgalom már az Árpádok korában vala, e mellett szól egyrészt az országos vásári intézmény, másrészt a pénzverés. Egész a legújabb időkig a vásár volt a kereskedelemnek és forgalomnak központja. Ezen találkoztak az eladók és vevők. A kiállításon a vásári engedélyeknek és szabadalmaknak egész halmazát láthatjuk. Két diórámaszerű vásárképben be van mutatva a mult századbeli debreczeni vásár és ugyanebből a századból a nagyszabani vásár. A vásárokra, vám- és helypénzszedési jogra vonatkozó okmányokat a vármegyei, városi és községi levéltárak szolgáltatták. Kíváncsinos lenne, hogy e gyűjtemény irodalmilag értékesíttessék, nem akkép, hogy közzététessenek az illető okmányok, hanem hogy feldolgoztassék anyaguk. Hogy a kép, melyet így a hazai vásárügy fejlődéséről nyernénk, nem lenne ép érdektelen, ennek igazolására elég hivatkoznunk Mende Bódognak az e csoport katalógusához irt bevezetésnek következő helyére: »Az első okiratilag följegyzett vásárt Tosu, a hét vezérek egyike adta Tas helységnek Szabolcsban. A legrégebbi ránk maradt vásártartási privilégium azonban csak 1287-ből való. Ez a Buda városáé, a mely már határozottan vásárbíróaságról is tesz említést. A vásárok több napig, sőt hetekig tartottak, Buda vására például tizenhat napig, a mit az adás-vétel hosszadalmas formalitásai tesznek érthetővé. A csalások kikerülése végett ugyanis szükség volt, hogy a vásár a bíró, a vámos és egyéb tanuk előtt köttessék és hogy ezenkívül írásba legyen foglalva, aláírásokkal és pecséttel megerősítve, a mely utóbbi, ha elmaradt, a felek még büntetéssel is sújtattak.

Nem tudjuk, hogy az okmányokból meg lehet-e állapítani, hogy meddig tartattak érvényben a vásári forgalomnak szabott ezek a korlátozások. Már nem ugyan a vásárookra vonatkozó okmányok közt, hanem a kiállításnak más termében találtunk okmányokat, melyek szintén a kereskedelemre vonatkoznak és a melyek közt az árumegállítási jog, mint a kereskedelemnek szabott korlát érdemel különös figyelmet. A kiállításon Podolin városa által a XV. században ide vonatkozólag nyert szabadalomlevél van bemutatva.« Mende Bódog bár rövid, de kereskedelmünk fejlődését még is új irányokban bemutató dolgozatában épen az árumegállítási jogot illetőleg a következőket mondja: »A vámkiváltságoknak egy nemét, még pedig a legsúlyosabbak egyikét képezte az árumegállító jog, mely szerint a kereskedők tartoztak az illető városban, ha útlejt arra vitte, árúikat kirakni és egy ideig eladásra kínálni. Ezt a kiváltságot Győr kapta meg legelsőbbben 1271-ben. Utána Buda csak 1367-ben jutott hozzá s ennek példájára azután több város szerezte meg magának.«

Míg az országos és heti vásár nem tisztán a kereskedelmi forgalmat, addig már az üzlet csakis a kereskedelmi, sőt tovább menve, mondhatjuk, az állandó, már helyhez kötött kereskedelmi forgalmat juttatja kifejezésre. Nem lesz érdektelen felemlitenünk, hogy a kereskedelmi pavillon régi kereskedelmi házak mintájára épült. Baloldali homlokzatának mintául a lábas házak szolgáltak, minők ugyanott képekben is bemutatattak. Felfüggesztve vannak: a zsolnai, lőcsei, nagyszombati lábas házak, a vöröstoronyi régi harminczad, a lippai régi bazár, a brassói, körmöczy és a s.-a.-ujhelyi régi boltok képei. Nem érdektelenek ezek a régi képek. Apró kis boltcskákat látunk azokon, olyanokat, milyeneket jelenleg a kis falusi szatócok is kicsinylenének. A mindennapi forgalomnak, a fogyasztásnak állottak szolgálatára. Az akkori fogyasztás nem igényelte az árucikkeknek azt a nagy változatosságát, melyet napjaink megkövetelnek. Az egyes háztartások vagy gazdaságok nemcsak élelmi, hanem ruházati szükségleteinek túlnyomó részét épen a saját gazdaság fedezte. A boltokban tulajdonkép nem is mindennapi szükségleti, hanem fényüzési cikkeket árúsítottak. A nagyszombati képen ott látjuk boltja előtt a pénzváltót: az akkori bankárt, ki valószínűleg nemcsak a pénzváltást végezte, hanem apróbb, esetleg nagyobb kölcsönöket is adott zálogtárgyakra vagy talán már váltóleszámitolással is foglalkozott.

E városoknak jelenkori üzletei nincsenek bemutatva. Ha a jelenkori nagy raktárakat, minők részint modellekben (Brázay Kálmán, Fürst Jakab), aquarellképekben és fényképekben vannak bemutatva és a melyek egynek (Grun J. marosvásárhelyi üzlete és raktára) kivételével budapesti, sőt mondhatjuk pesti üzletekre vonatkoznak, akarjuk összehasonlítani

és magunknak képet alkotni tüzetesen az árukereskedelemnek rendkívüli fejlődéséről, akkor fel kell ütnünk a két pesti kereskedelmi testületnek történetét, mely a pesti 1803. évi czímtár alapján közli a pesti kereskedőknek jegyzékét és hozzá el kell képzelnünk Pestnek akkori házait. A vácz-utca hossza változatlanul a régi maradt. Ebben az utcában a czímtár szerint volt 7 anyag- és fűszerkereskedés, 5 posztó-kereskedés, 7 rőfösáru-kereskedés, 1 vaskereskedés, 12 bőr- és pokróczkereskedés, összesen tehát 32 kereskedés. Ezek azonban még korántsem meritik ki az összes ebben az utcában akkoron volt üzleteteket, mert sok üzlet (15) a kimutatásban az utca vagy tér megjelölése nélkül fordul elő. Bátoran feltehetjük, hogy ha nem is mindannyi üzlet, de legnagyobb részük szintén a vácz-utcában vala. A belváros volt az akkori kereskedelem központja, mely e helyütt ismét főleg a vácz-utcában és a mai városház-téren tömörült. Már ezekből is némi képet alkothatunk magunknak arról, hogy mily kicsinyek voltak az akkori pesti, a nagykereskedelmet is szolgáló üzletek — melyek közt a vácz-utcai üzletek valának a legnagyobbak — a mai nagykereskedésekhez. Különben hogy a maihoz képest aránylag mily kevés készlete volt a budapesti kereskedőknek és mily kicsinyek lehettek az akkori üzletek a jelen század elején, abból a tényből is következtethetjük, hogy csak egy, Budapestre minden héten csak egyszer érkező hajó szállította a budapesti (pesti és budai) kereskedőknek a Bécsben vásárolt árukat, pedig az itteni kereskedők bevásárlásai nagyobb részét ott eszközölték.

Érdekes összehasonlításra adnak alkalmat a fogyasztásra szánt áruknak csomagolására régebben, a negyvenes években használt papirok és miként szokták a kicsiben eladott árukat manapság becsomagolni. A régi csomagolás durva, minden izlés nélkül való, holott a mai keresett. Az eltérő csomagolás azonban nemcsak a jó izlés fejlődését tanúsítja, hanem a fogyasztásnak megdrágítását is. A csomagolási fényűzésből az egész bolti és üzleti berendezésnek fényűzésére kell következtetnünk. Ezt a külsőségekben való fényűzést természetesen meg kell fizetni és hozzájárul ahhoz, hogy a fogyasztási cikkek árai, különösen a háztartási kiadások, bár az összes árucikkeknek nagyban való ára a régebbi korhoz képest tetemesen leszállt, aránylag csak kevésbé hanyatlottak. Természetes, hogy a háztartási kiadásoknál nemcsak a fogyasztott cikkek árai, hanem a fogyasztás minősége is szerepel, habár a. fogyasztott főcikke mennyisége a régi is maradt.

A régi árukereskedelemnek (iparcikkekkel való kereskedelem) megváltozását láthatjuk a kiállított mintabőröndökből. Régebben, vagyis a vasutakat megelőző korszakban a vidéki kiskereskedők felkeresték a nagyobb országos vásárokat,

melyeken nemcsak a magyar nagykereskedők, hanem külföldi, főleg azonban bécsi nagykereskedők, osztrák gyárosok és iparosok is megjelentek árúikkal. A vásár alkalmával természetesen meglátogatták a helyben levő nagykereskedéseket is és ily módon személyes kiválogatás által fedezték szükségleteiket. A vidéki kereskedők ugyanakkor vásárra hozták az otthon összevásárolt nyersterményeket. Manapság ez a vásárra járás és kelés megszűnt. Sem a nagykereskedő nem jár árúval a vásárra, sem a kiskereskedő nem jön fel a vásárra. Manapság az árúkereskedelemnek talán legnagyobb részét a kereskedelmi utazók végzik, felkeresvén a vidéki kereskedőket az évnök különböző szakaihoz mért árúmintáikkal.

Mig a vásárok megszűnésének megvan a kellő jogosultsága, ennek a végtelen utaztatásnak megvan a saját hátránya. Bizonyos mérvig háttérbe szorítja a közvetítő nagykereskedést, mert a gyárosok és pedig nemcsak az osztrák, hanem német, belga, francia stb. gyárosok maguk is utaztatnak és némely gyáros nemcsak a vidéki nagyobb, hanem a kisebb kereskedőket is felkeresteti. Más tekintetben abban mutatkozik károsnak, hogy a kereskedők árúkkal túlterheltenek és a könnyelmű hitelezések igen gyakoriak. Az utazó, kinek megvan a jó fizetése, de minden esetben a busás költsége, üzletet akar kötni, megrendelést akar hazaküldeni és ha az üzlet nem megy elsőrendű czéggel, megcsinálja másod, harmad, esetleg még alsóbbrendű czéggel is. Az utaztatás lényegesen növeli az üzleti kiadásokat, tehát megdrágítja az árúkat.

A budapesti árúkereskedelem ezen általános bajon kívül abban a különös bajban is szenved, hogy az árúraktárak, illetőleg árúkészletek a forgalomhoz képest túlnagyok. Ezt a nézetünket sok budapesti nagykereskedő nem osztja a saját hátrányára és azt tartja, hogy akkor csinálhat üzletet, ha a vevő a készletben válogathat. Tény az, hogy a vevő oda megy, a hol nagy a választék, de a raktári készlet nagyságára nézve nem ez a döntő, hanem a mindenkori készlet és forgalom közt fenforgó arány. A forgalomhoz képest aránytalan készlet nemcsak az üzleti költségeket, raktárbér, kamat, stb. által, hanem az átlagos nyereségi százalékot is szaporítja, mert minél nagyobb az állandó raktári készlet, aránylag annál nagyobb is a tőkeszükséglet; következésképp a versenyben való megállást nehezíti meg. Budapest és Bécs közt folyó versenyben az utóbbinak éppen az válik előnyére, hogy a forgalmat nézve aránylag sokkal kisebbek készletei. S Bécset erre az aránylag kisebb készlet tartására az osztrák ipar képesíti. Sok árúcikkból a bécsi kereskedő éppen csak mintát tart készletben és csak a szükséglet pillanatában szerzi be a távbeszélő felhasználásával. Érdekes megemlíteni, hogy az a vidéki kereskedő, ki Budapesten magát az árút akarja látni,

Bécsben megelégszik a mintával, sőt gyakran csak a jelzést mondja be. Ezzel a kiszolgálás egyszerűsítettik.

Hogy mily különbség van a régi és új kereskedelem közt, erre nézve a szállítási irodákban látható a szállítási eszközöket feltüntető képek és modellek, nemkülönben a pavillon udvarán megrakodottan felállított, Besztercebánya vidékéről való árúfuvarozási szekér is bőven tájékoztat. A szekérhez csak az öt lovat kell hozzágondolnunk. Mily lassan haladt előre ez a szekér és mily kevés terhet szállított a vasúthoz képest! A gőzerő hajtotta szállítási eszközöket megelőző szállítási eszközök nemcsak sok időt, hanem sok embert és állatot is vettek igénybe. A régi időben a kereskedelemnek és forgalomnak szükségkép csekélyebbnek kellett lennie.

III.

A régi országos és heti vásárok, a régi kereskedelemnek és forgalomnak ez éltető eszközei, ha nem is szűntek meg teljesen, de határozottan elvesztették régi jelentőségüket. Az országos vásároknak ma az állatokkal és állati terményekkel való kereskedelem és forgalom ad jelentőséget. Már itt kell és lehet megemlíteni, hogy a régi vásári forgalomnak egyik legfontosabb czikke: a gyapjunál modernebb forgalmi alak: az auctio kezd tért foglalni. Különben ismeretesek már a loárverések, nemkülönben déligyümölcs árverések, melyeket a kereskedelmi társaság honosított meg.

A heti vásár inkább csak az apró fogyasztási szükséglet elégit ki, melynél azonban meg kell jegyezni, hogy Budapesten megszűnőben van, helyét a vásárcsarnokok fogják elfoglalni. Ezen a korlátolt forgalmon túlmenő jelentősége van a heti piacznak, voltakép azonban a mindennapi piacznak oly helyeken, hol nagy a gyümölcskereskedés. Kecskemét piacza válik ki különösen. A gyümölcsidény alatt a piacon már éjjeli 2 órakor eleven élet foly, már ekkor kezdik meg a helybeli és a külföldi, különösen a lengyel és orosz kereskedők bevásárlásaikat az összesereglett termelőknél. Reggeli öt órakor azonban a piacznak már vége is van. Ekkor a kereskedők már hozzálátnak a csomagoláshoz és elszállításához.

Ha már felemlítettem a kecskeméti piaczt, nem állhatom meg, hogy ne említem meg röviden az erre vonatkozólag általam 1894. év végén helyben szerzett felvilágosításokat. A hatvanas években Kecskemétről csak Bécsbe szállított baraczk és meggy. A hetvenes évek elején jelentek meg először varsói és német kereskedők Kecskeméten. Löwy Gyula kecskeméti kereskedő volt az első, ki 1876-ban Chemnitzbe és Drezdába szállított baraczkot, spanyol meggyet és dinnyét. A csemegeszlő kivitele a nyolczvanas évek közepén indult meg. Már 1894-ben a gyümölcsidény alatt naponként 2—3

különvonat ment Kecskemétről gyümölcsessel. A gyümölcsnek külföldi főpiacjai Bécs, Prága, Brünn, Reichenberg, Berlin, München, Varsó, Pétervár. Érdekes még megemlíteni, hogy Varsóba és Pétervárra a gyümölcsöt a helyszínén megjelenő lengyel és orosz kereskedők szállítják, kik a bevásárlásnál helybeli ügynökök szolgálatát veszik igénybe. Már a többi külföldi piacokat helybeli kereskedők látják el. A különbséget a bizalom hiánya okozza. A kecskeméti kereskedő nem igen bizik a lengyel és orosz kereskedő fizetőképességében és akaratában. Értessítették ekkor arról is, hogy az 1894. évet megelőző 3—4 évben a Pétervárra való szállítás hanyatlott, de már a jelzett évben, az illetők szerint az orosz vámszerződés befolyása alatt, tetemesen emelkedett.

Jelentékeny kereskedelmet folytat különben Kecskemét szárnyasokkal. S ebben a tekintetben érdekes megemlíteni, hogy szárnyasokban jelentékeny kivitel van Drezdába. Ide 1876-ban hetenkint 6—7 kast vittek ki, jelenleg pedig naponkint 50—60 kast. Jelentékeny Kecskemétnek tojás-kivitele is. Naponkint 5—6 waggont szállít. Talán fölösleges is említeni, hogy ezek a nagy gyümölcs, szárnyas és tojásszállítmányok nem kerülnek ki mind a kecskeméti határról, hanem a közel vidékről is hoznak ily árúkat, minthogy ott állandó piacra találnak.

De míg Kecskemétnek ez a kereskedelme jelentékenyen emelkedett, egy más kereskedelmi ága, t. i. a rozsszal való kereskedés hanyatlott. A rozskereskedés kiterjedt Halasra, Kis-Körösre, Izsákra, Keczelre, Fülöpszállásra egészen Kalocsáig. Ezt az egész vidéket Kecskemét a budapest-zimonyi vonal által elvesztette. A rozskereskedés hanyatlását a német agrárvámoknak is terhére róják. Még egy érdekes jelenség az, hogy a rozstermelőket épen úgy, mint a multban jelenleg sem keresik fel a kereskedők, hanem a termelők hozzák a rozst piacra.

Miután aligha lesz többé alkalmam a kecskeméti kereskedőknek az ottani kereskedelem előmozdítását célzó óhaját azon a helyen kifejeznem, melyen azokat előadnom kellett volna, megemlítem, hogy a budapest-zimonyi vasuttal és a Tiszával való vasuti összeköttetésen, nemkülönben a budapest-lajosmizsei vonal építésen kívül a fősúlyt a csongrád-budapesti csatornára fektették. E vágyaikban őket főleg a sertészizlalás és kereskedés vezette, ily módon remélték, hogy könnyebben és olcsóbban is szerezhetik be a sertészizlaláshoz szükséges tengerit és ez által sertésszállásaik versenyképesekké válnak. Figyelembe jön ugyanis az, hogy a sertésszállások helyben nem igen szerezhetnek tengerit, mert ezt maguk a gazdák használják el, kik a tanyáikon vagy a városban levő házaikban 10—20 sertést hizlalnak.

Kecskemét rozskereskedéséről szólva, említettem, hogy

a termelők eladó rozsukat piacra hozzák. Ebből kiindulva, legyen szabad gyermek és ifjúkori emlékeimből némiket a gabonakereskedelemről felhoznom. Az ötvenes években (egész az 1857—8. évekig) Szolnok, mint vasuti végállomás, jelentékeny gabonapiacz volt. Jelentőségét veszteni kezdte, midőn a tiszavidéki vasút Szolnokon túl Debreczennek és Nagyváradnak, más irányban Aradnak haladva megnyitott a forgalomnak. Szülőföldemnek (Békés-Szt.-András) kisgazdái is rendszerint a szolnoki heti vásárra vitték eladó búzájukat. A ritkaságokhoz tartozott, hogy kereskedő vásárolt kisgazdától búzát, melyet szekerem Szolnokra s onnan vasúton Pestre szállított. Különben az eladó repcze, búza és here — ezek voltak a magkereskedés főczikkei — nem is vala valami nagyon sok. A nyomás akkoron még osztatlan volt s így a gazdák több súlyt fektettek az állat, különösen a juhtenyésztésre gyapjuja miatt. Szülőföldemen nagyot változtak a viszonyok, a midőn a búzát már a mezőturi vasúton lehetett feladni. Nem volt többé szó arról, hogy a gazdák repcejöket, búzájukat és egyéb gabonájukat piacra vigyék. Mindezt helyben a helybeli vagy szarvasi kereskedőknek, illetőleg pesti kereskedők megbízottjainak adták el. A helybeli kereskedő a megvett gabonát vagy közvetlenül Pestre küldte és csak itt adta át vagy pedig már helyben adta át a pesti kereskedőnek vagy megbízottjának. A kereskedőnek a vásárolt gabonát nemcsak összegyűjtenie, beraktároznia, hanem megrostáltatnia is kellett. Közbevetőleg még egy tényt akarnék felemlíteni annak megvilágítására, hogy a kereskedő is folytathat cserekereskedést. Az első búzát, mit megboldogult apám Pestre hozott és itt eladott, emlékezetem szerint tulajdonkép nem vette, hanem becserélte. Ily csere még a hatvanas évek végén is gyakori volt. Tükröt, edényt rendszerint búzáért, tollért cseréltek be. A tanyákra, pusztákra kijáró házalók mind tulnyomólag ily cserekereskedést folytattak. Cserekereskedés volt a kofaság. A gyümölcs, a burgonya, zöldség, főzelék becseréltetett kétszeresre, árpára, tojásra, stb.

A gabonánál a mérték a kőből (két pozsonyi mérő) volt. Erre vonatkozott az egységár. A parasztgazdáknál, sőt még az uri birtokokon is a hatvanas években a nyomtatás járta. A gabonát a szérűn szeleltették és így választották ki a polyvából. Ha nem volt szél, természetesen szünetelt a munka. Hogy a megszelelt buza nem volt tiszta, mondani sem kell. Tele volt idegen magvakkal, konkolylyal, földdarabokkal. A piacra vitel előtt, illetőleg mielőtt a pesti kereskedőnek eladatott, tehát meg kellett rostáltatni. Míg csak kis mennyiségű búza vitetett ki, a rostálást kézi rostával végezték. Nem tudom egész bizonyosan, hogy az ötvenes évek végén vagy a hatvanas évek elején történt-e, hogy apám hozatta a faluba

az első szelelő rostát és nem kellett ilyent többé a pesti kereskedőnek Szarvasról küldenie vagy ha a búza nem helyben adatott át, hanem eladás végett Pestre szállítottatott, a rostát Szarvason kölcsön kérni. A szelelő rosta még sok szemetet hagyott a búza közt, a legjobban bizonyítja, hogy a saját szükségletre a helybeli száraz malomba őrlni vitt búzát meg kellett mosni, ponyvára kiteregetni és ezen megszáritani. Végül még csak azt akarom említeni, hogy a búza köblének fuvarbéra Mezőtúrig 30 kr. volt.

Kiegészítésül, hogy a régi falusi kereskedés képe némileg teljes legyen, meg kell említenem, hogy a kereskedés a gyapjunyirással indult meg, folytatódott az őszi, majd tavaszi repczével, azután a búzával, majd ismét a gyapjunyirással. A kereskedő nem a kész gyapjut vette meg, hanem a juhon levő gyapjut és a juhokat azután maga nyiratta le. A szárnyasokat helybeli kofaasszonyok vásárolták, kik azokat elevenen szekéren hoztak Pestre és adták el a Dunaparton. A lóbőrt, a juhbőrt a helybeli kereskedőktől a szarvasi timárok vették. A gyapjas juhbőrrel azonban előbb a kereskedők a gyapjut lenyiratták.

Ma az itt vázolt kereskedés egészen megváltozott vagy jóformán meg is szűnt. Juhuk a földműves gazdáknak már nem igen van. A búzát, mely a kereskedelemnek legfőbb czikke, a gazdák már megtrieurözve szállítják, nem a kereskedő raktárába, hanem egyenesen a hajóhoz vagy a szarvasi vasutállomáshoz, hol azt megmázsálva adják át. Átvevőként többnyire nem a helybeli kereskedő, hanem a szegedi vagy pesti malom vagy kereskedő szerepel és a helybeli kereskedő legfőlebb ügynök, ki a közvetítésért métermázsánsként 5 krt kap a búza átvevőjétől. Megszűnt a szárnyasoknak kocsin való Pestre szállítása, de ma már nemcsak Pestre, hanem Bécsbe is szállítanak élő és leölt szárnyasokat oly mennyiségekben, minőknek szállítását a régi időben, még a hatvanas évek végén is lehetetlennek tartották.

S hogy az átmenet is meg legyen a gabonatözsdéhez, meg kell említenem a gabonának előre történt adás-revését. Nem volt ez általános szokásban. Efféle ügyleteket a helyben lakó, folytonos pénzzavarokkal küzdő nagybirtokos kötött egy pár kereskedővel elannyira fölös számban, hogy az illetőnek nagy birtoka el is uszott aránylag igen rövid idő alatt. Az igazi parasztgazdák nem bocsátkoztak az ily ügyletekbe. Nagyobb arányban gyakorlatban volt a kis gazdák közt, kik tavasz felé már megszorultak és sorba egymásután előre eladták a repczét, mit gyakran nem is vetettek, a búzát, az árpát, majd a tengerit. Valódi uzsoraüzlet volt. Nem egy kis gazdának vitte el a tavasszal 12 frton eladott két köből repcze igen rövid idő alatt házáat és birtokát is. Az illető efféle határidő ügyleteket kötő kereskedő el is hagyta a

falut. Nagy volt ellene az elkeseredés és jónak találta, hogy odébb álljon.

A kereskedelmi forgalomban tehát a határidő-ügylet a tőzsdén kívül is szerepel. A határidő-ügyletet megszoktuk olyannak tekinteni, mely az árak kiegyenlítését idézi elő és megszünteti az árak az egyes évek, sőt évszakok közt való jelentékeny ingadozását, például azt a nagy árkülönbözetet, a melyet a multban mindig tapasztalni lehet az aratás után és előtt való időben. Az új, ágrár közgazdasági elmélet azt tartja, hogy a határidő-üzlet okozza napjainknak nagy árhanyatlását és indokolja azzal, hogy a tőzsdén a határidő-üzletben tetemesen nagyobb mennyiségű gabona, tüzetesen búza jön forgalomba, tulajdonkép adatik el és vétetik meg, mint a mennyi a világon általában terem, holott tényleg eladásra csak a termésnek töredéke kerül. A határidő üzlet tehát folytonos túlkínálatot idéz elő és ezzel okozza az árhanyatlást.

Hogy a tőzsde befolyást gyakorol az áralakulásra, sőt hogy egyes börzematadatok képesek rövid ideig az árakat tetszésük szerint irányítani, kétséget sem szenved. De nem is ez a kérdés lényege. A kérdés tulajdonkép a körül forog, hogy képes-e vagy sem a tőzsde a termési és fogyasztási vagy más szóval a tényleges kínálati és keresleti viszonyokra való minden tekintet nélkül az árt tetszés, a börzematadatok érdeke szerint állandóan évek hosszú során át irányozni és szabályozni, magas vagy alacsony mérven fentartani.

Nem szándékom e nagyságosságú kérdésnek készleteibe bemenni és ezt téve például kiemelni, hogy börziánernek, ki csak nyerni akar, minő különös érdeke van abban, hogy az árak leszálljanak és hogy a határidő-üzlettel járó a fedezeti vételek és eladások teremtenek a ténylegesnél ugyan nagyobb forgalmat, de ezek a fedezeti vételek és eladások is keresletet és kínálatot képviselnek. A papirbúza éppen úgy, mint a valódi búza az árak leszállítására csak abban az esetben hathatna, ha a kínálat nem találkoznék megfelelő kereslettel. De úgy ezeket, mint egyéb részleteket figyelmen kívül hagyva, azt ez egy megjegyzést akarom koczkaztatni, hogy a sötétben mozog, ki a gabonaárak hanyatlását nem akarja sokkal közelebb fekvő tényezők felkeresésével tanulmányozni. Mindenek előtt tekintetbe jönnek a termelési költségek, értve ezek alatt nem csupán azokat a költségeket, melyeket a gabonának előállítására okoz, hanem azokat is, melyek előállanak, míg a gabona a fogyasztásképes állapotban, tehát liszt alakjában a fogyasztó kezére jut. Másodszorban tekintetbe jön az évi termés és az évi fogyasztási szükséglet közt fenforgó arány. Végre arról sem szabad megfeledkezni, hogy a világforgalomban — és jelenleg éppen a világforgalomban élünk — folytonosan aratnak, folytonosan hoznak új búzát piacra.

Sem az idő, sem a tér nem engedi, hogy az első sor-

ban vizsgálandókul megjelölt tényezőket behatóan számadatokkal kiegészítve előadjam. Csak egyes tényekre lehet figyelmeztetni. A búzának vagy gabonának szoros értelemben vett termelési költségei hanyatlottak egyrészt a mezőgazdasági eszközök, másrészt a művelési módok javítása folytán. Az emberi munka a legdrágább. A mezőgazdaságnál ugyanazt a törekvést látjuk, melyet az iparnál, hogy t. i. az emberi munka a lehető legkisebb mérve leszállíttassék. Más irányban a jobb művelés folytán az átlagos termés növekedett s miután a költség nagyobb termésmennyiség közt oszlik meg, az egységet nézve a költség szintén hanyatlott. A gabona forgalomba hozatalával járó költségek szintén lényegesen leszálltak. A fuvarbérek fokozatos hanyatlását a kiállításon is a szállítási irodában kifüggesztett táblázatokon is tanulmányozhatjuk. Ezek a táblázatok a dunagőzhajózási társaságnak díjszabásait az utolsó negyven évben mutatják. A gabonakereskedés ma többé nem az a kockázatos vállalat, a minő vala régebben és aránylag kisebb tőkét is igényel. Régebben a gabona bevásárlása oly időben indult meg, midőn a szükségletnek mérve és tulajdonképi rendeltetési helye ismeretlen és bizonytalan vala, másrészt sok kézen ment át, míg tulajdonképi fogyasztási helyére jutott, a fogyasztó piacz kereskedője nem a termelés helyének kereskedőjéhez, hanem a legközelebbi piacz kereskedőjéhez fordult, melyen összehalmozott készleteket tudott, ki ismét egy távolabbi piacz kereskedőjét kereste fel, hogy fogyófélben levő készleteit kiegészítse. Tekintetbe jön a szállítási és közlekedési eszközök hiányossága. Ma a londoni kereskedő nem fordul a francia és ez a svájci kereskedőhöz s így tovább, hanem egyenesen a newyorki, odesszai, calcuttai stb., egyszóval a termelés helyén levő kereskedőhöz. Nem bocsátkozik vele levelezésbe, hanem kabelsürgönyt meneszt hozzá és a megrendelt gabonára nem kell hónapokat várnia, hanem a messze vidékről is egy-két-három hét alatt már nemcsak megkapta a megrendelt hajórakományt, hanem át is adhatta a malomtulajdonosnak. A magyar kereskedőről szólva a múlt és a jelen közt azt a különbséget látjuk, hogy úgyszólván abban a pillanatban, a melyben a gabonát megvette a termelőtől, már is eladhatja a kiviteli nagykereskedőnek vagy a malomnak és egy-két nap múlva már a kiadott pénz ismét birtokában lehet. A kereskedő közvetítési díja vagy nyeresége — az egységet nézve — épen ezek a tényezők miatt lényegileg leszállt, össznyeresége azonban mégis tetemesen nagyobb lehet, mert lényegesen nagyobb mennyiségű gabonát hoz forgalomba.

Ha a gabonakereskedelem ma rendszeresebb, kisebb kockázattal jár, az árutőzsdének lehet köszönni. S most kerülő uton végre eljutottunk a budapesti-árú és értéktőzsde kiállításához. Nem fogunk az összes kiállított tárgyak ismer-

tetésére kitérni és előadni, hogy mi mindent állított ki. Elég általában annyit mondanunk, hogy a tőzsde kiállítása által alkalmunk nyílik egész működésével megismerkedni, csak a tőzsde látogatói nem mozognak előttünk, csak azt a szellemi tevékenységet vagy ha úgy tetszik, indokok mérlegelését nem látjuk, mely a tagokat üzletkötéseikben, az adás-vevésekben vezeti. Az üzletek eredményeit: az árjegyzékeket, melyek a tőzsdén kívüli ügyletekre is mérv- és irányadó befolyást gyakorolnak, a tőzsdei forgalmat már látjuk magunk előtt. A tőzsde-kiállításnak egyik legérdekesebb része kétségen kívül a múlt 1895. évi gabonaminták, melyekről külön jegyzék ad számot. Érdekesesek ezek a minták főleg azért, mert hazánk gabonájának tényleges minőségét, vagyis a gabonát akkép tüntetik fel, a mint a forgalomban előfordul, holott a mezőgazdasági csarnokban kiállított gabona inkább mutató, kiválogatott, mondhatjuk szemem szedett. A termelők gabonájukat nem akkép mutatják be, a mint azt forgalomba hozzák és épen ebben rejlik a nagy különbség. Érdekes a tőzsde-kiállításban látható rendkívül érzékeny mérleg, mely a gabona súlyának és minőségének megállapítására szolgál, melyet a tőzsde a hatvanas években szerzett be. Ez a mérleg különösen akkor válik érdekessé, ha összehasonlítjuk a csarnok más részeiben látható súly- és űrmértékekkel.

Sajnos, hogy a tőzsde monografiája nem készült el. De várni lehet, hogy nem marad puszta tervezet és kiterjeszkedik nemcsak a tőzsde, hanem előzője: a kereskedelmi csarnok működésére is, melyet a pesti polgári kereskedők testülete létesített. Nekem, sajnálatomra, nem lehetett a csarnok működésének vázolására kiterjeszkednem. Kifogytam az időből és a térből. Meg kellett elégednem azzal, hogy közöltem a csarnok szabályzatát, annál is inkább, mert a testület birtokában csak egy jegyzőkönyv van meg, a többi irományok, különösen a termény-árjegyzékek is, ha a nyomok ugyan nem csálnak, a Lloyd társaságnak és a tőzsdének adattak át. Valószínű az, hogy a monografia közölni fogja azokat az adatokat is, melyek a kifüggesztett táblázatokban foglaltatnak. Ezek közt határozottan a legbecsesebbek a helyi értékpapirokra vonatkozók már csak azért is, mert ily összeállításban és ily részletezéssel tudtommal sehol sem közöltettek. Hat táblázatban mutattatik ki a helyi értékpapiroknak alaptőkéje, tartaléktőkéje, nyeresége és a részvénytőke vesztesége százalékában, árfolyama, havonkénti árfolyam hullámlása, osztaléka és jövedelmezősége.

IV.

A régi kereskedelemnek egyedüli intézményét a városokban létesült kereskedelmi testület (gremium) alkotta. A keres-

kedelmi testületek keletkezésének és fejlődésének története ismeretlen. Gazdasági történeti irodalmunk általában szegényes. Történeti irodalmunk egész a legújabb időig általában nem igen foglalkozott a gazdasági ügyekkel. Kivételt még az iparügyek és az iparos céhek képeznek, melyeket illetőleg régi történeti irodalmunkban is van néhány monografia. A forrásművek közt pedig találkozunk néhány régi czéhszabállyal. A kereskedelmi testületeket régi történeti irodalmunk egészen mellőzte.

Sajnos, hogy az ezredéves kiállítás alkalmából Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter által a kereskedelmi testületekhez intézett felhívásnak, hogy írják meg történetüket, csak a pesti polg. kereskedelmi testület és a pesti nagykereskedők testülete (jelenleg budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata) felelt meg. E két testület más különben is a legélenkebben vett részt a kiállításon, bemutatva a működését csak részben vázoló monografiáján kívül jegyzőkönyveit, pénztárkönyveit, bekebelezési könyvét és általa létesített intézményeket, különösen a kereskedelmi akadémiát és a kereskedelmi kórházat.

Nem találkozunk a kiállításon az összes fennállott kereskedelmi testületekkel. Így nem jelent meg a budai szerb kereskedelmi testület, mely mint hallottam, Mátyás királytól kapta szabadalom-levelét. A kiállításon megjelent kereskedelmi testületek többnyire szabadalom-leveleiket, szabályzataikat állították ki, egyesek, mint a székesfejérvári is, jegyzőkönyveiket. A szabályzatok közt a legrégibb és a legérdekesebb a nagyszombati, mely magyarul van szerkesztve. Nagyszombatban, mint tudjuk, napjainkban a német elem van túlsúlyban. Ellentétül szolgálhatnak a székesfejérvári testület jegyzőkönyvei, melyek kezdetben német nyelvűek, a szerb kereskedők lévén túlsúlyban. A budai kereskedők és vásárosok szabadalomleveleik másolatán kívül, az eredetieket egy 1805 évi rendelet folytán beszolgáltattani tartoztak, az áldomásoknál használt ezüst serleget mutatták be. Új tag felvételekor csaptak a testületek nagy áldomásokat, habár a szabadalomlevél tiltotta is, hogy az új tag ilyennel terheltesék. Ezek a kiállított okmányok is azokhoz tartoznak, melyek megérdemelnék a behatóbb átvizsgálást és irodalmi értékesítést. Azt hiszem, hogy azokban nemcsak a kereskedelem szervezetére és fejlődésére, hanem a hitelügy fejlődésére vonatkozó érdekes adatokat találunk. Még a kiállítás előtt volt alkalmam a székesfejérvári testület jegyzőkönyveiben lapozgatni és találtam abban feljegyzéseket egyes kereskedőknek nyújtott hitelről.

Az abszolút uralom fentartotta a kereskedők testületi szervezetét. Mellettök azonban érvénybe léptette a kereskedelmi és ipar-kamarákat, melyeket Klauzál Gábor miniszter is tervbe vett. A kereskedelmi testületeknek már a régi

magyar törvényhozás se igen kedvezett, az újabb magyar törvények, nevezetesen az 1872. és 1884. évi ipartörvények hatályon kívül helyezték. A régi kereskedelmi testületek többnyire meg is szűntek, aránylag csak kevés alakult át ipartársulattá. A kereskedelmi érdekek képviselőiként manapság csak a kereskedelmi és iparkamarák szerepelnek, melyek a kiállításon működésüket főleg évi jelentéseikkel és ezeken kívül térképpel és egyéb kiadványaikkal mutatták be.

Legújabb kereskedelmi intézményünk, mely főleg a kivitel érdekeit kívánja szolgálni, a magyar kereskedelmi muzeum kiállítása által tevékenységét minden irányban feltűnteti. Legérdekesebbek mintagyűjteményei.

S ha már szóltam a kereskedelmi muzeumról, nem lehet említetlenül hagyni a kereskedelmi társaságnak kiállítását sem, mely főbehozatali cikkei foglalja magában, habár az említett társaság koránt sem tartozik a kereskedelmi intézményekhez és a kapcsolatot csakis a kivitel alkotja.

Meg kell említeni a magyar kereskedelmi csarnokot és a budapesti hitelezői védegyletet nem kiállításuk miatt, mely két monografiára szorítkozik, hanem azért, hogy kellő képet lehessen alkotni a mai kereskedelmi intézményekről. A kereskedelmi csarnok, mint ezt monografiája bizonyítja, élénk tevékenységet fejt ki a kereskedelmi érdekek előmozdításában. Mily érdekes képet nyújtott volna ez a monografia kereskedelmünk újabb fejlődéséről és törekvéseiről, ha kapcsolatba hozza a csarnok működését a közgazdasági állapotokkal és ezt általában rendszeresen dolgozza fel és nem a működő egyéneket lépteti előtérbe. Mai alakjában a dolgozat csak arra jó, hogy egy későbbi író a viszonyok ecsetelésénél a használandó forrásokról tájékoztassa. Sajnos azonban, hogy kutatásait nem igen könnyíti meg.

Végre nem hallgatjuk el a Magyar tudakozó egylet s a Schimmelpfeng-féle tudakozódó intézet fiókját sem. Régebben, midőn a kereskedők személyesen érintkeztek, a tudakozódó intézeteknek nem igen volt értelmök. Ma, hogy a kereskedők közt az érintkezést többnyire utazók közvetítik, szükség van egy oly intézetre, mely felvilágosítást nyújt az egyes kereskedők üzleti viszonyairól, különösen hitelképességéről.

V.

A kereskedelem és általában a forgalom eszköze a pénz és hitel. A kereskedelem szorosan a pénzzel, sőt biztos lehet mondani, a pénzveréssel és forgalommal kezdődik és hitelügy fejlődésével jut virágzó állapotba. Ez az állítás nincs ellentétben a fentebb elmondottal, hogy a kereskedelmi életben is előfordul a csere és pedig nem csupán a fogyasztást szolgáló kereskedelemben, hanem még a nagyban való forgalom-

ban is. Midőn a pesti polg. kereskedők testülete a bornak szabad forgalmat kíván engedni, mert a kereskedő gyakran kénytelen pénz helyett bort elfogadni, a bort látjuk mint cseretárgyat vagy csereeszközt. Különben a kereskedelem mai fejlettségi fokán is szólhatunk kölcsönös árucseréről. Midőn a régi, az alacsony fokon álló kereskedelem a cserére szorul, ezt a pénz és a hitel hiánya eszközli. A mai fejlettségi fokon a cserét éppen a hitel idézi elő és eszköze: a pénzhasználatot kibébitő elszámolás (clearing).

Már a kiállításnak ezt a részét nem lehet minden tekintetben újnak mondani. Az 1885. évi országos kiállításon is volt a pénzügyintézeteknek egy külön kis csarnoka. De a most említett kiállítás semmi tekintetben sem versenyezhet az ezredévi kiállítással. Nemcsak a retrospectív rész és ezzel kapcsolatban a pénzek fejlődésének kimutatása hiányzott abban, hanem a hitelintézetek működését sem láthattuk szemünkkel, holott most igen. Az ezredévi kiállításon magunk előtt láthatjuk az összes Magyarországon forgalomban volt és levő vert és papírpénzt, sőt az osztrák-magyar bank kiállítása lehetővé tette, hogy megismerkedjünk a világforgalom összes vert folyó pénzeivel.

E közbevetett megjegyzés után az ismertetés fonalát azzal lehet felvenni, hogy pénz és a kereskedelem közt szoros kapcsolat áll fenn. Ha megnézzük az első, a X—XIV. századra vonatkozó fülkében levő, a hazánkban vert pénzeknek galvanoplastikai másolatait és látjuk, hogy az Árpádok korában csupa apró ezüst pénzek verettek, könnyen rá kell jönnünk arra a gondolatra, hogy hazánknak kereskedelme abban az időben vajmi csekély lehetett. Már jelentékenyebb mérveket ölthetett a kereskedelem Róbert Károly idejében, ki alatt az első arany pénz veretett. Ebben az első fülkében egy pár a hitelügyre vonatkozó érdekes okmányt is láthatunk. A legrégibb és összegénél fogva legérdekesebb okmány az 1232-ik évi, melyben a budai káptalan bizonyítja, hogy István, Maurinak fia Demeter mesterrel 600 girányi követelése iránt egyességet kötött. A 600 gira már nagy összeg. Már kisebb 4 gira ezüstről szól az 1284-ből eredő, a Károlyi-család levéltárában levő okmány.

De míg az említett két okmány csak arról tesz tanúságot, hogy általában létezett hitel, egy 1351 május 14-én kelt okmány fogalmat nyújt arról, hogy mily terhes volt a hitel, mily nagy értéke vala a tőkének. Ebben, az erdélyi muzeumból vett okmányban a kolosmonostori convent bizonyítja, hogy Erzsébet, Pettendi Mihály neje és három leánya jószáguk felét zálogba adják pünkösdtől egy hétig, hogy ha akkor ki nem váltják, Szent Jakab után egy hétig a zálogösszegnek kétszeresét tartoznak fizetni és ha még ekkor sem váltják ki, kötelesek örökbe vállalni.

Ebben a fülkében egy pénzváltó tiszt és egy polgár alakját lehet látni. A csoport hiven Agricolának Campsora után készült. Még két fülkében, a 2-ik és 3-ikban találunk ily alakokat. A 2-ik fülkében látható bankárüzlet a három alakkal Salamon Ferencz leírása nyomán készült. A 3-ik fülkében látható üzlet a volt brassói görög compania helyiségei szerint állítottatott össze.

Már korunkhoz közeledő viszonyokra akadunk a 4—6. fülkében. Az itt látható iroda a császári királyi szabadítékos révkomáromi biztosító társaság irodáját ábrázolja és egyes tárgyak tényleg is ebből az irodából valók.

Érdekesebb a másik két fülkében látható iroda. Az első 5. számú, pesti hazai első takarékpénztárnak a megyeházában elfoglalt helyiségeit tünteti fel. A második a pesti magyar kereskedelmi banknak első helyiségeit a régi Lloyd-éptletben mutatja. Mily kezdetlegesek ezek az irodahelyiségek azokhoz az irodahelyiségekhez képest, melyeket a két azóta hatalmassá vált intézetnél jelenleg láthatunk.

De ennek a három irodahelyiségnek nemcsak a most említett tény kölcsönöz érdeket. Köztük az elsőben már láthatunk bankóczédulákat, váltókat. Az osztrák-magyar monarchia már rég birtokában van a papírpénznek, élvezi az ingadozó értékű, a rossz pénz nyújtotta boldogságot, hogy bizony már ideje lenne tőle megszabadulni. Ha az agrárius uraktól függne, rövid idő múlva talán a rossz pénz adta boldogságtól meg sem szabadulnánk, mert *debitor* nemzet vagyunk. Igaz, hogy nem papírpénzzel akarnának bennünket boldogítani, nem is tiszta ezüst pénzzel, hanem bimetallistikus pénzzel. Igaz az is, hogy a bimetallismus áldásában csak akkor akarnának bennünket részesíteni, ha az egész világ — értve ez alatt a legfontosabb kereskedő-államokat — elfogadja a bimetallizmust. Meglehet, hogy valaha még létesül a bimetallistikus szövetség. De ki az, ki ennek állandóságát biztosíthatja? Másodszor pedig, ki kezkeskedik azért, hogy a szövetségi szerződésben megállapított értékarány a forgalomban is meg fog maradni és ebből folyólag hol a biztosíték arra nézve, hogy az arany éppen a debitor nemzetek kezéből nem fog kiosonni és ha a szövetség felbomlik, nem marad-e éppen a debitor nemzetek birtokában az értékvesztett ezüst? Gondolkoztak-e agrárius uraink a kérdésnek éppen erről az oldaláról, azokról a veszélyekről, melyek egész gazdasági, sőt politikai életünket abban az esetben fenyegetik, ha a bimetallistikus szövetség felbomlik és esetleg felbomlik egy nagy háború előestéjén?

Az itt említett fülkék harmadikában már szerepel a bankutalvány, melynek legújabb alakja, a cheque, kiszorítani kezdi a váltót, a bankjegyet. Ebben a fülkében vannak az

első és eddigelé még utolsó magyar bankjegyek és az állam- és bankjegyekhez használt clichék.

Mielőtt tovább mennék, nem mulaszthatom el, hogy meg ne említsem Belházy Jánosnak két táblázatát a magyar pénzek értékéről a mai korona-valuta szerint. Tudtommal hazánkban ez az első kísérlet a régi pénzek értékének megállapítását illetőleg. A táblázatokhoz, sajnos, nincsenek magyarázó jegyzetek csatolva. Ezek hiányában a numismatikában járatlan nem képes megállapítani, hogy a kiszámítás a belső értéken, a pénzekben foglalt nemes fémmennyiségen vagy a vásárlási képességen alapszik-e. A kettő közt, ezt mondani sem kell, lényeges a különbség. A vásárlási képességen nyugvó értéket bajos megállapítani. Csak egyet akarok e tekintetben felhozni. Napjainkban nem vitás, hogy az arany vásárlási képessége emelkedett, de igenis vitás, hogy az arany lett-e értékesebb, vagy az árúk értéke hányatlott-e. Az ezüst pénzekhez csatolt értékarány-táblázat azt sejteti, hogy különösen ezeknél a belső érték kombinálva a pénzverésnél a két nemes fém közt elfogadott értékaránynyal szolgált a számitásban kiindulási alapul.

Ezzel eljutottam a kiállítás pénz- és hitelügyi osztályának jelenkori részéhez. Az állami pénz- és hitelügy ebben a keretben foglal helyet, habár szorosan véve nem tartozik is ide. Szorosan véve csak az államjegyek, az állam által vert pénzek tartoznak ebbe a keretbe. Érdekes azonban mégis néznünk a magyar állam által kibocsátott címleteket főleg azért, hogy mint zsugorodnak össze és engednek tért a járadéknak, a modern államhoz egyedül méltó címletnek.

A jelenkori kiállítás keretében a legérdekesebb az osztrák-magyar bank kiállítása. Látjuk benne egymásutáni sorrendben nemcsak az osztrák-magyar monarchia ércpénzeit 1753. óta, hanem a világnak összes arany- és ezüst pénzeit és érmeit. De láthatjuk magunk előtt a bank által fennállása óta kibocsátott összes jegyeit.

Különben a magyar hitelügy fejlődéséről részletes felvilágosítást nyújt dr. Vargha Gyulának igazán derék munkája. Csak idővesztegetés lenne itt felsorolni mindazokat a grafikai táblákat, melyeket az országos statisztikai hivatal készített hazánk hitelügyének fejlődéséről vagy felsorolni mindazokat a hitelintézeteket, melyek a kiállítást részben egyes üzleti könyveikkel, grafikai táblázatokkal, különösen pedig zárszámadásaikkal gazdagították. Meg kell azonban említeni a magyar kir. postatakarékpénztárt, a pesti hazai első takarékpénztárt, a magyar földhitelintézetet, a magyar általános hitelbankot, a magyar leszámítoló és pénzváltó bankot, a hazai bankrésztvénytársaságot, az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztárt. A magyar kir. postatakarékpénztárnak, a pesti hazai első takarékpénztárnak, a hazai bankrésztvénytársaság-

nak a kiállításon működésben tartott fiókja van. Érdekes a magyar hitelbanknak a kiállítása főleg azért, mert az általa alapított intézeteket is bemutatja. Kár, hogy a kilátásba helyezett monografiája eddig még nem készült el. A magyar hitelbanknak mint hazánk legelső forgalmi bankjának meg van a maga kiváló állása és monografiája bizonyára éppen abban az irányban fog érdekes felvilágosításokat nyújtani, hogy miként működik a forgalmi bank és minő haszna van ebből a közgazdasági fejlődésnek.

VI.

A kiállításon szerepel még a biztosítási ügy. Személyes viszonyaim bizonyos tartózkodó álláspontot parancsolnak, mert könnyen beleeshetném az elfogultság vádjába. S éppen ez a körülmény kényszerít, hogy a kiállításnak jelenkori részéről ne nyilatkozzam. Azt a megjegyzést talán mégis szabad kockáztatnom, hogy hazai biztosítási ügyünk fejlődését csak az országos statisztikai hivatal által megindított adatgyűjtéssel fogjuk megismerni és hogy a mostani kiállítás csak azt bizonyítja, hogy hazánkban sok biztosító intézet működik, a biztosítási ügy is kétségtelenül fejlődött, de már arról, hogy minő arányban, semminemű felvilágosítást sem ad.

Különben a biztosítási ügynek jelenkori állapotát feltűnő részénél sokkal érdekesebb a retrospectiv rész. Mindenek előtt leköti a figyelmet abban a fülkében, melyben a révkomáromi hajó biztosító-társaság irodája bemutattatik, elhelyezett a magyar nyugdíjpénztárra vonatkozó alapszabályok. Az egyik 1797-ből, a másik 1837-ből való. Valószínűleg ez vala hazánknak első biztosító intézete is. Kezdetben csak a hivatalnokok, özvegyek és árvák részére biztosított ellátást. Már az 1837. évi alapszabályok szerint honoratiorok is befo-gadtattak. Az intézet fejlődéséről és megszűnéséről részlete-sebb adatok nincsenek bemutatva.

Részletesebb ismereteink vannak hazánknak első, már általánosabb érdekű biztosító intézetéről, a már említett révkomáromi hajóbiztosítóról, melyet komáromi gabnakereskedők alapítottak. Ezt a részletesebb tudomást szerezhethük a Gyulai Rudolf gymnasiumi tanár által készített monografiából. Érdekesek az e monografiában a díj megállapítására vonatkozó határozatok, különösen érdekes a mellékletben közölt 1807. és 1840. évi díjszabályzatok összehasonlítása. Mig a társaság egyedül áll, sem a díjtáblázat, sem a biztosítási feltételek változtatásáról nincs szó. A mint azonban fellép a verseny, kénytelen díjait leszállítani, biztosítási feltételeit módosítani, a biztosítottakra nézve mind előnyösebbé tenni. Eppen a mindinkább erősödő verseny: a triesti, a bécsi és a győri biztosítók ébresztik a társaságban a gondolatot, hogy hatáskörét a

tűzbiztosításra is kiterjeszsze és a midőn ez nem sikerül, kényszerítik a feloszlásra.

De a kiállításnak a múltra vonatkozó része más irányban is becses adalékokat szolgáltat a magyar biztosítási ügy fejlődésének történetéhez. Említésre méltó különösen a tűzkártalanító pénztárakra vonatkozó kamarai leirat a múlt századból, mely további kutatásokra nyújthat alkalmat azon apró tűzbiztosító szövetkezetek viszonyainak felderítésére, melyek a Szepességben és a szász földön már rég meggyökeredtek. Mint új, régebben nem ismert biztosítók jelentkeznek a székesfejérvári első kölcsönös biztosító intézet, továbbá a győri kölcsönös biztosító intézet, melyeknek alapszabályai mutattattak be.

Igyekeztem a kiállításról bár nem is részletes és kimerítő, de mégis nagyban és egészben hű képet adni. Mennyire sikerült ez, nem tudom. Nem tudom azt sem, hogy sikerült-e azt a meggyőződést támasztanom, hogy a kiállítás igazán érdekes és sok oly tárgyat és részletet hozott napfényre, melyekről még szakavatottaknak sem igen volt tudomásuk. Nem egy részletnél volt alkalmam rámutatni arra, hogy megérdemli a bővebb és behatóbb kutatást és ismertetést gazdasági történetünk, a multak ismerete érdekében. S most talán bátran kiemelhetem, hogy a kiállításban sok oly gyűjtemény van, mely megérdemli a megóvást és együtt-tartást. Ott vannak p. o. a régi kereskedelmi könyvek és irományok, régi minták, okmányok, gyűjtött könyvtár.

Ha a kiállítás sikerült úgy, hogy a nagyközönségben is érdeket bir kelteni, pedig ezt bátran mondhatjuk, mert számosan látogatják a csarnokot és figyelemmel nézik a benne kiállított tárgyakat, ha abban sok új és ismeretlen részletet lehet látni, mely a multat felderíteni segíti, ezt főleg az V. csoport előadójának: Mende Bódognak lehet köszönni. Kutatott, keresett könyvekben, levéltárakban, buzdította a városokat, a társaságokat, épen úgy, mint az egyeseket, csakis a végből, hogy a kiállítást érdekesebbé, egy-egy gyűjteménynyel, ismeretlen okmányokkal és tárgyakkal gazdagabbá tegye. Ebben az irányban ügybuzgósága nem ismert sem időt, sem fáradságot.

Sohasem voltam barátja a személyek meg- vagy meg nem érdemlett kidicsérésének, habár mindig szívesen hódoltam a valódi érdemnek. De én azt hiszem, hogy ezúttal vétettem volna, ha a kiállításról szólva meg nem emlékszem rendezőjéről. S ha ezt szükségkép tennem kellett, róla csak a megérdemlett dicsérettel emlékezhettem meg.

DR. PÓLYA JAKAB.

IRODALMI SZEMLE.

A pesti polg. kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulatának története. Irta: dr. Pólya Jakab. Budapest, 1896.

Ujabb időben a hazai történetírás terén is öröndetesen erősödik az az irány, mely a politikai események helyett a közművelődési viszonyok és gazdasági állapotok feltüntetésére fekteti a főszlyt. Egy nemzet sorsára a politikai események is nagy hatást gyakorolhatnak, de még maradandóbb, még mélyebbre ható azoknak a lassan, alig észrevehetően működő belső erőeknek hatása, melyek a társadalmi és gazdasági életet mozgatják, irányítják, alakítják.

Különösen érdekes és tanulságos e tekintetben hazánk története az utóbbi két század alatt. A török uralom, mely a XVII. század vége felé tört meg, mindenütt romokat hagyott maga után. Csak a magyar alkotmány tartotta fenn valamennyire a folytonosságot a multtal, de gazdasági s bizonyos fokig társadalmi tekintetben is egészen új alakulásokkal találkozunk. A nagymérvű át- és betelepítések s az ezekkel karöltve járó keveredések, új szokások, gazdasági átalakulások rendkívül hálás tárgyul szolgálnak a történetbúvárnak, kivált annak, ki az események lelkébe képes pillantani s meglátja a kapcsolatot az ok és okozat között.

Pólya új műve gazdaságtörténetünknek egyik rendkívül érdekes részét tárgyalja. Hivatottabb egyént nem kívánhatnánk e feladatra. Pólya nemcsak általános közgazdasági ismeretekkel bir, hanem már előzőleg is alapos tanulmányokat tett hazai kereskedelmünk és hitelügyünk körül s az ösvényen, melyet már előre megtört magának, nagy biztossággal és könnyűséggel halad kitűzött célja felé. Rendkívül buzgó kutató, hangyaszigalommal kutatja föl forrásait s gyűjti össze a töredékes adatokat, de kutatásaiban éles szem és helyes érzék vezet, az adattömegben nem téved el, ügyesen ki tudja választani, hogy mi a lényeges, mi a jellemző, mely a kornak és az abban szereplő egyéneknek helyes megvilágítására szolgál. Munkája tehát korrajzi vonásokban rendkívül gazdag s a jellemzésben nem egyoldalú, mert a szorosabb értelemben vett gazdaságtörténeti adatokon kívül felhasználja azokat is, melyek művelődéstörténeti jelentőséggel birnak s a melyek az akkori emberek felfogását, gondolkodásmódját, érzületét, előítéleteit festik.

Szerző a mű első fejezetében Pest város kereskedelmének fejlődését vázolja. Pest tíz évvel a törökök kiűzetése után nem igen volt nagyobb egy középnagyságú falunál. Mindössze 1700—1800 lakosa volt s ezt a csekély népességet is a Rákóczi-kor zavarai s a dühöngő pestis 1710-ig 300-ra apasztották le. 1715-ben már 181 ház, 266¹/₂ pozsonyi mérő szántóföld és 266¹/₂ kaszás rét iratott össze.

A kereskedők egyuttal többnyire mezőgazdák is voltak, üzletük mellett volt szántóföldjük, rétjük, szőlőjük. Sokáig tartottak ezek a kezdetleges viszonyok, ennek illusztrálására Pólya egy igen érdekes adatot hoz fel, ugyanis még századunk két első tizedében is a bor, melyet minden kereskedő mérhetett, gyakran használtatott fizetési ellenértékül, a mi csak egy fokkal áll feljebb a cserekereskedésnél.

Az 1715. évi összeírás még a legvagyonosabb kereskedő évi üzleti jövedelmét is csak 150 frtra becsülte, kinek azonkívül még hét bérbeadott bolthelyiségből 35, egy bérbeadott házból 80 frt. jövedelme volt. A többi kereskedő üzleti jövedelme 15 és 80 frt. között változott.

Az öt évvel később 1720-ban, foganatosított összeírás már sokkal fejlettebb viszonyokat mutat, abban már a tekintélyesebb kereskedők 100—600 frt. évi jövedelemmel szerepelnek s a forgalom nagysága arra vall, hogy Pest az ország kereskedelmi központjává kezd válni.

A kereskedelem általános helyzetének ecsetelése után szerző áttért tulajdonképeni tárgyára, a kereskedelmi testületek szervezetére és működésére. Legelőször alakult a »Pesti polgári kereskedők és kalmárok testvér-egylete«, mely I. Lipóttól 1699-ben nyert szabadalomlevél alapján szervezkedett. Különösen előtérbe nyomul a testület szervezetében a vallásos és felekezeti irány. A testület tagja csak törvényes ágyból származott római katolikus lehetett, kivételesen görög-keleti vallású szerb és görög is s a tagok a vallásos szertartások pontos megtartására pénzbírsággal szorítottak. De a szervezetben erős kifejezésre jut a kölcsönös segély elve is betegség s más szerencsétlenség esetén.

A testület a tagjai közt fölmerült vitás ügyekben bírói functiót gyakorolt s ezenkívül még azzal a kiváltsággal is birt, hogy tagjai nyilvános üzletet s országos vásárok idején bódét tarthattak s az általuk tartott czikkekkel, az országos vásárok idejét kivéve, mások nem kereskedhettek.

Mária Teréziának 1777-ben kelt szabadalom-levele a testület szervezetében a vallásos elemet még inkább előtérbe tolt. Misén, áldozáson, körmenetekben, nemcsak maguknak a kereskedőknek, hanem a segédeknek és inasoknak is meg kellett jelenniök, tekintet nélkül vallásukra; a szerb és görög kereskedők azonban a negyedévi miséket saját templomukban tarthatták.

A mult század vége felé az osztályszervezet és a képviseleti rendszer lépett életbe s a testület már csak mint békebiróság működhetett. Ekkor mutatkozik határozottabban az árukereskedés tagolása, a testület csakis egy bizonyos kereskedelmi ág folytatására adott jogot s a kereskedők nemcsak utasítottak, hogy egymás keresetébene avatkozzanak, hanem egyik ágról a másikra sem térhettek át.

A polgári kereskedők testületén kívül a század elején az izraelita kereskedők, a negyvenes években pedig a kiváltságos nagykereskedők testülete alakult. Ez utóbbit Pest nagyarányú fejlődése s a korszellem szabadelvű iránya tette szükségessé. 1842. június 9-én a pesti legelőkelőbb keresztény és zsidó-kereskedők folyamodványt nyújtottak be József nádorhoz, szabadalmat kérve a nagykereskedők testületének alapítására. »Szükség van egy központra — mondja a folyamodás — mely valláskülönbség nélkül, a kereskedelemnek összes elemeit egyesítse, mit a szab. polgári kereskedők testületében,

mint neve is tanúsítja, nem lehet elérni. A javaslatba hozott kir. nagykereskedők testülete arra van hivatva, hogy az országnak úgy bel- mint külkereskedelmét előmozdítsa, magasabb színvonalra emelje és hogy általában oda hasson, hogy abban nagyobb élénkséget, rendszerességet és bizalmat és ezzel egyszersmind fokozottabb jólétet, tehát a hazának igazi vagyonosságát létesítse.»

Nemcsak a polgári kereskedők testülete foglalt állást e tervvel szemben, hanem a városi tanács, a helytartó-tanács-hoz intézett fölterjesztésében, szintén ellenezte: »E városnak sem népsége oly számos, sem pedig műipara oly kiterjedt, mint más városokban, a hol ezeknek következtében külön nagykereskedői testület állíttatott fel s így a kebelbeli kereskedők közt csak mindenféle sűrűlódások támadhatnak, sőt a kisebb kereskedők az elválasztott nagykereskedők által némiképp nyomattának is.«

A m. kir. helytartó-tanács és az udvari kancellária, bár a bemutatott alapszabályok némely paragraphusa ellen kifogása volt, magasabb álláspontra helyezkedett a pestvárosi tanácsnál, belátta, hogy a nagykereskedők testületének létesítése megkönnyítené az összeköttetést a termelők és a fogyasztók közt s előmozdítaná a bel- és külkereskedelmet. Véleményt mondott a pesti keresk. és váltótörvényszék, sőt még az általános udvari kancellária véleménye is kikérte, mely a magyar kir. udvari kancelláriához intézett átiratában többek közt így nyilatkozik: »Hogy a nagykereskedői testületek intézménye, melyeknek az a rendeltetésük, hogy a magasabb kereskedelmi elemeknek egyesülési központul és alkalmul szolgáljanak, hogy együttesen megbeszéljék a kereskedelem terén előforduló változó tünetényeket és viszonyokat és ezeket valódi lényegök szerint méltányolják és egyszersmind az ezekből kereskedelmi műveléseikre háramló chanceokat maguk közt részletesebben megbeszéljék, ha tehát feladatukat ebben az értelemben teljesítik és magukat minden egyed-árúsági célzattól távol tartják, mindig közhasznúlag működnek és a nemzeti ipar és kereskedelem előmozdítása emeltyűjének kell tekinteniök, bizonyára nem igényel bővebb fejtegetést és ebből a szempontból kiindulva nem is lehet kétes, hogy az állami kormányzat ily kereskedelmi egyesületek keletkezését, a hol azoknak szükségére felmerül, nem akadályozhatja és csak arra kell szorítkoznia, hogy megakadályozza, hogy azok szerves berendezése káros befolyással legyen az egyes tagok és kereskedelmi vállalkozók szabad kereskedelmi mozgására, hogy tehát az ily testületek szabályzataiban semminemű kizárási vagy bekeblezési kényszer, sem más egyéb, az egyed-árúságot előmozdító rendelkezés ne folytattassék«.

A módosított, magyar és német szövegű kiváltságlevelét V. Ferdinánd király 1845. november 20-án jóváhagyta s a testület 1846. július 4-én, vagyis éppen félszázaddal ezelőtt megtartotta alakuló közgyűlését.

Végigvezet bennünket a munka azokon a küzdelmeken, melyeket a régi törzsszöcs kereskedők a beszivárgott, mozgékonyabb új elemekkel folytattak kiváltságos helyzetük megtartása végett s megismerteti azokat az óhajokat, törekvéseket, sikereket, melyeket a pesti kereskedők a kereskedelem tervezete körül kifejtettek, elértek.

Nagyon érdekes fejezet szól a házaló-kereskedésről, előadva ennek történetét József császárnak 1787. június 4-én kelt házalási patensétől fogva. A házalást az állandóan letelepedett kereskedők

kezdettől fogva rossz szemmel nézték s a pesti polgári kereskedők testülete már József császárhoz is felfolyamodott a zsidóknak engedett házalás ellen. A városi tanácshoz egyidejűleg intézett panaszos kérvényükben többek közt így szólnak: »A zsidóknak engedett házalási szabadság már is elfajul és visszaélésekre nyújt alkalmat. Legutóbb egy zsidó az itteni főtéren eladás végett kirakta zsidárúit, holott házalási szabadság alatt csak nem lehet érteni zsidóárúknak eladásokra rendelt téren való kirakását és árúsítását. Ránk nézve ugyan mindkettő sérelmes és a házalás ellen már Ő Felségéhez is folyamodtunk és annál inkább várhatunk kedvező udvari határozatot, mert különben fentartási és adózási képességünkben fognánk csorbát szenvedni. De ha a házalás különösen akként értelmeztetnék, hogy eladó holmijaikat a házról-házra való hurczoláson felül még magán a városi piacon is kirakhatják és elárúsíthatják, akkor minket alólírottakat, kik most az adózók első osztályába tartozunk és a kiknek házbérekkel kell fizetnünk és a szükséges bolti személyzetet ellátnunk, teljesen tönkřejuttatna, mert a házaló zsidó lenne fölényben, a mennyiben zsidárúit magával czipelheti és itt sem adót, sem házbért nem fizet. Ezekre az emberekre közszükség esetén nem lehet számítani, sohasem fogják magokat a köz- és a legfelsőbb szolgálatnak szentelni.«

Pólya érdekes adatokkal világítja meg, hogy a házaló-kereskedésre nézve még a bécsi központi kormányhelyeknél is mily eltérő felfogások uralkodtak s látjuk az állandóan letelepedett kereskedők nagy kitartással folytatott kérvényezését a házaló-kereskedés ellen.

A kereskedelmi testületek a múlt század végén és századunk első tizedeiben sok tekintetben a jelenlegi kereskedelmi és iparkamarák szerepét töltötték be. Mint véleményező testület részint az országgyűlési választmány megbízásából, részint saját kezdeményezésük folytán bátor és szakavatott szószólói voltak a magyar gazdasági, különösen kereskedelmi és forgalmi érdekeknek. Pólya rövid kivonatban egész gyűjteményét közli azon előterjesztéseknek, melyeket Magyarország kereskedelmi testületei közérdekű kereskedelmi ügyekben tettek.

Terünk nem engedi, hogy részletes ismertetésbe bocsátkozzunk, de hogy Pólya becses munkájának legalább tartalmát megismerje az olvasó, megemlítjük, hogy a mű az eddig felsorolt fejezeteken kívül még a következő fejezetekből áll: adalékok az állami pénzügy és adók történetéhez; külkereskedelmi és vámügyek; 1848–1849; kisegítő pénztár és a magyar pénzjegyek; az osztrák nemzeti bank fiókintézete; közraktári ügy; dunagőzhajózási társaság; törvényalkotás; a kereskedelmi testület épülete; Ferencz József kereskedelmi kórház; budapesti kereskedelmi betegápoló egyesület; a budapesti kereskedelmi akadémia; alsófokú kereskedelmi iskola; budapesti kereskedők menháza; boltörtség.

A munkát érdekes mellékletek zárják be, melyek közül kiemeljük I. Lipót és Mária Terézia szabadalmi levelét. Szerző dicséretére megemlítjük, hogy fáradságot nem kímélve, nemcsak a mű egyes fejezeteiben szétszórt idézeteket, hanem a mellékletben közölt okmányokat is gondos magyar fordításban közli; tiszta magyar művet nyújtva az ezredév alkalmából, mintha ezáltal is tanúságot kívánna tenni róla, hogy a magyar kereskedők, kik magyar hazafiságuknak a múltban is számos tanujelét adták, idő folytán nyelvben

is magyarra váltak. Ezt az átalakulást különben Pólya föl is említi művében: »Az új alkotmányos időszak alatt — ugymond — a kereskedelmi testületek egészen megmagyarosodtak. Még negyvennyolczban a testületek Klauzál Gábor minisztertől engedélyt kértek arra, hogy a kereskedelmi testületek és kereskedelmi kamarák szervezése tárgyában tőlük kért véleményt, valamint egyéb beadványaikat német nyelven terjeszthessék elő. Már az új alkotmányos korszak alatt a testületnek ugyszólva összes tagjai megmagyarosodtak. A belkezelés, minden okmány és iromány, ideértve a jegyzőkönyveket is, tisztán magyar.« Nem lehet eléggé méltányolnunk az eredmény fontosságát.

A pompás kiállítású, valóságos diszművet Pólya Jakab a pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulatának megbízásából írta meg. Köszönet illeti úgy a nevezett testületeket, hogy alkalmat adtak a mű létrejöttelére, mint különösen magát a fáradhatatlan szerzőt, ki annyi értékes adatot felkutatott s ismét egy becses munkával ajándékozta meg a hazai szakirodalmat.

dr.

Fellner Frigyes dr. : A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar egyenes adórendszerben. (Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár szerkeszti Földes Béla egyet. t. 2.) Budapest, 1895. 110. l.

Egyenes adóink reformja végre szőnyegre került s ha számbaveszszük azt, hogy mai napság majdnem egész Európa törvényhozása az egyenes adórendszer átalakításával foglalkozik, van okunk remélni, hogy nem is fog abban maradni. Köszönettel kell azért vennünk minden oly irodalmi jelenséget, mely közéletünk ezen, meglehetősen elhanyagolt kérdésével foglalkozik. E folyóirat már ismételten hozott nagyobb tanulmányokat egyenesadóink ügyéről s Fellner munkája, mely egy házagpótló irodalmi vállalkozásnak, a Földes-féle társadalomgazdasági tanulmányorozatnak második füzeté, itt kimerítőbb megbeszélésre tarthat számot.

Szerző nevét folyóiratunk tette ismertté XVII. évfolyamában közölt »A nemzeti vagyon becslése« című tanulmánya révén. Fellner később a tőzsdeadóra vonatkozó, Hegedüs Lóránttal együtt írott nagyobb munkája által akadémiai kitüntetésre tett szert. Mostani tanulmánya szintén az államgazdaságtan köréből van véve és pedig azon a határon mozog, melyen az állam fiskális érdekei a modern szociálpolitika követelményeivel találkoznak össze s a melyet épp azért az új adópolitikai irány harczvonalának nevezhetünk. A tőzsde megadóztatása és a vagyonadó csak két külön pontja annak az egységes reformprogrammnak, a melyet az adóteher igazságosabb megosztása czimén a szociálpolitikai iskola felállított. E program, mely eredetileg a német egyetemek tanáraitól indult ki és Wagner Adolfban tiszteli mesterét: ma már tudvalevőleg részben megvalósulva, részben megvalósuláshoz közel áll a Lajthától az Atlanti tengerig. Fellner egyik és tegyük hozzá mindjárt, nagy készütségű apostola ennek a programnak, melynek hazánkba való átültetését mostani munkája is sürgeti.

Szerző tulajdonkép többet ad, mint a mit munkájának címe után sejtethetünk. Hogy az u. n. kiegészítő vagyonadó hatását adórendszerünkre annál alaposabban tárgyalhassa, előrebecsátja egész

egyes adórendszerünk rövid történetét és bírálatát. Nehány általános fejlődéstani tétel felállítása és alkalmazása után az 1848. előtti s az utáni adókat állítja egymással szembe, vitatva, hogy az 1848. évi országos határozat a kapocs, az átmenet a kettő közt. Szerettük volna, ha régi adóink ismertetésénél nem elégedett volna meg azzal a kijelentéssel, hogy a dikális adózás magában foglalta a továbbfejlődés elemeit, a föld-, kereset-, fej- és értéket alapul vevő adó (milyen adó?) csiráit. A dikális adózás, mint a vagyonadó és alakja, irónkat már e természeténél fogva is érdekelhette volna s így a róla a 8—9. lapon adott leírás nem elégít ki. Ugyancsak nélkülözzük az 1848-iki határozat adóinak közelebbi jellemzését. Ellenben hosszasan foglalkozik szerző az abszolút kormány adórendszerével, annak bírálatával, mi közben az alkotmányos korszak elején tartott értekezletek, parlamenti tárgyalások irományait követi. Az 1868. évi kiegészítő, átmeneti reformok méltatása után röviden, de szakszerűen előadja az 1875. évi újítások, valamint azóta, főleg 1883-ban végrehajtott toldozások-foldozások menetét.¹⁾

Sikerült a műnek az a fejezete, melyben jelenlegi egyesenes adórendszerünk általános hibáit tárgyalja. Tekintetbe véve fogyasztási adóink berendezését is, nagyon helyesen emeli ki egyesenes adóink három nagy baját: merevségét, az adóláb súlyos voltát s egész adóztatásunk depressív, az alsó osztályokat aránylag súlyosabban terhelő jellegét. Am e hibákat ma már általánosan beismerik a legilletékesebb körök is s azok enyhítésére van irányozva a Wekerle-féle reformmunkálat. Szerzőnk csak annyiban megy tovább adórendszerünk elítélésében, a mennyiben a 32—36 lapon és a függelékben adott statisztikai kimutatásaira támaszkodva, azok egymásközi aránytalanságát vitatja. Statisztikai munkásságáért kétségkívül elismeréssel tartozunk szerzőnek. Nagyon jellemző tényt derít ki, mikor kimutatja, hogy a földadó az abszolút korszakban átlag 66³/₁₀-ka volt az egyesenes adóknak, az 1875—93. években pedig 34⁵/₁₀-a. Bár ez arányszámok egybevetésére zavarólag hat az, hogy időközben hozták be a szállítási, nyeremény, vadászati és fegyveradó s a hadmentességi díjat, melyek különben nem tartoznak egy kalap alá a régi egyesenes adókkal, de szerző számításaiba bele vannak vonva: mégis szembeszökő a változás, mely a nemzetgazdaság megadóztatott hozadékának elemei közt végbement. A földadó egyre kisebb hányadát teszi az egyesenes adóknak, habár helyes számítással, az említett új adókat kihagyva az osztóból,²⁾ ellenben hozzáütve a számlálóhoz az általános jövedelmi pótdadó megfelelő részét,³⁾ az 1875—93 években vagy 45⁰/₁₀-ára

¹⁾ Nem érthetünk azonban egyet szerzővel, mikor a 29. lapon azt mondja, hogy az 1883. évi XLVI. (nem, mint szedve van, XLVII.) t.-cz. a jövedelmi pótdadót jelentékenyen módosította és egyszerű pótdávóvá minősítette, mikor az adóalap sokszorozás útján való megállapítását mellőzte és a százalékos kivetést rendelte el. A számítás régebbi, hogy úgy mondjam, gyermekes módjának egyszerűsítése és módosítása nem alakította át ezt az adót, mely kezdettől fogva az volt, mi most: pótdadó, bár a különböző alapadókhoz különböző százalékkal hozzáütött pótdadó.

²⁾ Szerintünk csak a hadmentességi díj bir elég általános egyesenesadó természetével, de levonása nem zavarja az arányokat, mert körülbelül megfelelő arányban járul hozzá a fő egyesenes adók terhehez.

³⁾ Az általános jövedelmi pótdadó tényleg nem egyéb, mint a régi egyesenes adók felemelése s azért legalább hozzávetőleg felosztandó azok közt.

s még ma is jó egyharmadára kell azt tennünk tulajdonképi egyenes adóinknak. Ámde azért legalább is nyílt kérdés, hogy a földadó magasabb-e, mintsem »az adók egymásközi arányossága megkívánja« a mint azt Fellner állítja, vagy sem? Hogy ezt állíthassuk, tudnunk kellene, hogy a nemzeti jövedelemnek hányadrészét teszi az a jövedelem, a melyet a földadó érint. Szerzünk elég illetékes arra, hogy ismerje e kérdés megoldhatatlanságát. S bár kétségtelen, hogy a III. osztályú kereseti adó az ő 10%-os adóaláával tulajdonkép csak egy pár százalékkára megy az itt adóköteles jövedelemnek, viszont bizonyos az is, hogy nemzeti jövedelmünknek ma is még legfontosabb eleme a földből folyó s hogy az állítólagos 25%-o adóaláb itt is teljesen fiktív. Az őstermékeknek minden árhanyatlása daczára, mely különben a nagy- és középbirtokos osztályt elég érezhetően éri — a kataster által kimutatott tiszta hozadék nemcsak megállapítása idején volt sokkal alatta a valóságnak, hanem alatta áll annak manapság is.

Szerző tanulmányának tulajdonképi célját, a kiegészítő vagyonadó tárgyalását a 43. lapon kezdi meg. Itt néha kétséget hagy fenn arra nézve, hogy szavai minden vagyonadóra vagy csak a tényleges vagyonadóra vonatkoznak-e? Vagyonadó alatt sokszor csak a tényleges vagyonadót kívánja értetni, mi zavaró. Az amerikai és svájci vagyonadók elítélő elbírálása után a kiegészítő vagyonadó fogalmát és lényegét adja s rátér arra a kérdésre, mikor nevezhető a vagyonadó kulcsa magasnak? Jastrow-val polemizálva saját meghatározását adja, melyet azonban szintén nagyon relativ becslének kell tekintenünk. Azt mondja ugyanis, hogy: »magasnak nevezzük a vagyonadó kulcsát, ha az a tiszta összvagyon hozadékának az országos kamatláb mellett nyert kamatmértvét egészen igénybe veszi, ha még ezen túl megy, elviselhetetlen; minél mélyebben marad pedig az említett kamatmérven alul, annál alacsonyabb. (48. l.) A mondat elejét úgy értjük, hogy szerző csak akkor tartja a vagyonadó lábát magasnak, ha az a vagyon hozadékának szokásos kamatozását eléri, pl. tehát, ha egy 100.000 frt. értékű földbirtoknál 5%-os országos kamatláb idején a — mondjuk 4000 frt. hozadéknak 5%-át teszi, tehát 200 frtra rug. No már bocsánatot kérünk, az ily kiegészítő vagyonadót nem magasnak, hanem elviselhetlennek tekintenék például Angliában vagy Franciaországban,¹⁾ ha hazánkba még a megszokott, de szerző által is immoralisnak nevezett adóalábak mellett elég elfogadhatónak látszanék is. Mert a kiegészítő vagyonadó lényegénél fogva mellékes: fő az általános jövedelmi adó. Ha tehát pl. nálunk a vagyonadót a hozadékadókon és új jövedelmi adón felül behozzák, a hozadéknak 5%-át — reális kivetés mellett — ép úgy nem lehetne vagyonadóba fizetni, mint nem lehet 10%-ot jövedelmi adóba: mindig számot vetve azzal, hogy az állami egyenes adó a közterheknek csak egyik része. Egyébiránt szerzünk maga is csak 0-75%-o vagyonadót javasol, mely tehát az 5%-kal számított hozadéknak 1-5%-át, vagyis fenti mértéknek nem is egészen egyharmadát teszi.²⁾ Az ily adóaláb elfogadhatósága már kétségen felül áll.

A vagyonadó előnyeinek rendszeres tárgyalása a munka egyik

¹⁾ Ott természetesen nem 5%-os hanem jóval alacsonyabb adóalábat véve.

²⁾ Ugyanis 1000 frt. vagyon után, melynek hozadéka 5%-al 50 frt., 0-75 frt. vagyonadót kellene fizetni. Ez adótétel az 50 frtnak 1-5%-ára rug.

legvonzóbb része. Meggyőző érvekkel támogatja szerző azt a tételt, hogy a vagyonadó a fundált jövedelem s általában a vagyonos osztályok erősebb megterhelésének legtokéletesebb módja. Sem a jövedelmi adó egymagában, sem a vagyonadó, mint főadónem nem ment súlyos hibáktól, a kettő egyesítése enyhíti a hibákat, melyek nélkül adó nem képzelhető. A mai adópolitika eszménye ezért a jövedelmi adó, mint főadó, a névleges vagyonadóval mint kiegészítővel, melynek igen mérsékelt, nem is fokozódó adóállabbal való alkalmazása iránt Fellnerrel még a legmérsékeltőbb socialpolitikuskok is egyetérthetnek.

Miután a vagyonadó kivetésének oly fogós és gyakorlatilag döntő fontosságú problémáját csak röviden érintette volt szerző, áttér az adó-reformra. Itt tüzetesebben foglalkozik keresetadónk sokféle hibájával, a családtagok adóját elítéli, erősen bírálja az I. osztályú keresetadót, emelni kívánja a házalók adóját, bonczolja a II. osztályú keresetadónak ismert bűneit, kiemeli a III. osztályú keresetadó kivetésének megbízhatatlanságát. Mindezek nem új dolgok a szakembernek, de tény az, hogy nem lehet e bűnöket eléggé gyakran emlegetni, hogy azok kiküszöbölése végre bekövetkezzék. Felveti aztán szerző, hogy minő adókulcsot kellene majdan az új keresetadónak alapjául venni. A maga részéről 2·5—5·5⁰,0-ig fokozódó adókulcsot ajánl, melybe bele is nyugodhatnánk, ha számíthatnánk arra, hogy az adókulcs egyszerű javítása egy csapással megjavítaná az adózási erkölcsöket. Sőt ez esetben még alacsonyabb ponton is meg lehetne állapodni, feltéve, hogy a fokozatos általános jövedelmi adó vagy ép a kiegészítő vagyonadó is sujtaná a nagyobb adózókat.

Azután a föld-, ház- és tőkeamatadóra tesz néhány megjegyzést, illetve szól arról, mily előnyükre válna ezeknek is a vagyonadó behozatalát követő mérséklés. Nagyon igaza van abban, hogy a leszállított hozadékadók kevésbé lennének aránytalanok, mint a maiak s bizonyos kiegyenlítések, pl. a házbér- és házosztályadó közt feltétlenül kívánatosak. Majd az egyenesadó-rendszerünk reformjakép illetékes helyen tervezett jövedelmi adó néhány kérdését vitatja meg, különösen a létminimum határáról s a család nagyságának, a gyermekszámának tekintetbe vételéről szól. Kétségtelen, hogy mindkét problema sok vitára fog még alkalmat adni. A létminimumnak szerző által javasolt latitude-je — 300—400 frt. — még kicsinynek látszik, azt hisszük, hogy pl. egy erdélyi kis falu, még Budapest közt a létminimum tekintetében oly óriási a különbség, hogy ilyen csekély eltérésekkel kezdeni nem lehet. Nagyon helyesnek tartjuk azonban Fellnernek azt az észrevételét, hogy a családtagok számát ne csak az alsóbb rétegeknél, hanem a középosztálynál és pedig annak nagyobb jövedelmű csoportjainál is vegyék tekintetbe. Mert a dolog úgy áll, hogy a szegény ember aránylag kevésbé érzi a gyermeknevelés terhét, mint a középosztályhoz tartozó. Annak gyermeke ugyyszólván vadon nő fel, emezé az iskolák és nevelők egész lajtoreján kénytelen végigmenni. Egészen odáig tehát, a hol a jövedelmi adó progressivitása véget ér, a hol már a legmagasabb adóállabat alkalmazzák, számba kellene szerintünk venni a gyermekeket és pedig az osztályszerű nevelési költségek teljes átlagáig. Nem kell félni, hogy az adókönnyítés a proletariátust fejlesztené a középosztályban. A demografia már eléggé tisztázta azt a tényt, hogy ép az értelmiség, a középosztály színe-java legszaporátlanabb. Itt félnék a

szülők leginkább a gyermekektől és adott viszonyaink közt nem indok nélkül. A könnyítés itt nagy jótétemény volna s mivel csak a jövedelmi adónál alkalmaztatnék, nem csusztatnék ki segélyével adó alul a fundált jövedelem, melyet a hozadékadók s esetleg a vagyonadó külön érnek, tekintet nélkül a családi viszonyra. Sőt az agglagények adóját is implicite be lehetne itt hozni az által, hogy minden nős családfő is bizonyos kedvezményben részesednék a jövedelmi adó kiszabásánál.

Végül egynehány szóval rátér szerzőnk arra a kérdésre, hogy minő pénzügyi eredményt lehetne várni az általa javasolt kiegészítő vagyonadóból. Idevágó számításait maga is a legnagyobb fentartással teszi meg s azt hisszük, jobb is lett volna azokat elhagyni. Sajnos igazság, hogy adóstatistikánk oly kezdetleges állapotban van, mely kizár minden szigorú és komoly számítást bármily irányú gyökere-sebb reform hatásait illetőleg. És nemcsak az adóreformer, hanem minden társadalmi statisztikával foglalkozó, minden lépten-nyomon nehezen kénytelen nélkülözni egyenes adóink és bizonyos illétékeink, helye-sebben forgalmi adóink statisztikáját. Azt hisszük, az adóreformok küszöbén helyén való volna végre e bajon segíteni, hogy az ugrás, melyre utóljára is el kell magunkat számunk, ne történjék annyira a »sötétbe«.

Fellner érdemeit a mondottak után nem szükséges ismételve hangoztatni. Munkáján, mely olyannyira beleillik a Földes-féle gyűjtemény programjába, egységes vezéreszme, az adóztatási ethika veres fonala húzódik végig. S ha egyhamar nem is lesz fogható gyümölcse e jó célt szolgáló irodalmi munkásságnak, mindinkább közelednek azok az idők, a melyek az elhintett magot terebélyes fává növelik.

Ráth Zoltán dr.

A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Az ezredévi országos kiállítás pénz- és hitelügyi bizottságának megbízásából írta dr. Vargha Gyula min. osztálytanács, az országos magyar kir. statisztikai hivatal aligazgatója, a magyar tud. akadémia I. tagja. Budapest, 1896. Előszó s 636. l. n. VIII. r.

»Kiegészítője kíván lenni ez a grafikai képek ama gazdag sorozatának«, mely az ezredévi országos kiállítás pénz- és hitelügyi csoportjának csarnokában a hazai hitelintézetek multját és jelenét megvilágítja. Érdekes és tanulságos az ezen csoportbeli kiállítás; a rajzolt és plastikus bemutatás az emeleti nagyteremben gazdag leleményességre vall; de hogy Vargha ebbeli munkássága mellett a hitelügyről és hitelintézetekről írt története úgyszólván csak függelék lenne, ez a legnagyobb szerénység mellett is tulhajtott kicsinylés. Mert ez a munka jóval több, mint a mit címe ígér; ez Magyarország egész újabb közgazdaságának története. Természetes, hogy a munka, rendeltetésénél fogva, a gazdasági élet különböző ágazatával, nem egyenlő részletességgel foglalkozik; de majd minden fejezet bevezető egy harmada-negyede történeti visszapillantással előadja a politikai, a társadalmi, a mezőgazdasági, a közlekedési, a hitelügyi alakulást.

A mostani munkának szűkebb ugyan, mint az 1885. évi budapesti általános kiállítás alkalmával »Magyarország pénzintézetei« czím alatt megjelent művének a kerete, a mennyiben a mostaniból

kimaradtak a biztosító intézetek, a melyeknek Vargha 1885-ben külön fejezetet és néhány grafikai mellékletet szánt vala. Alapos okok ajánlhatták ezen kihasítást, bár tagadhatatlan, hogy ezen intézeteknek, tulajdonképi üzletök mellett, tekintélyes hitelügyi szerepök is van.

Gazdagabb azonban a munka az előbbinél nemcsak azért, mert egy újabb évtizedet karol föl és tágabb keretbe foglalja a közgazdasági életet, hanem mert az utóbbi években sok hecses monografia jelent meg a felszázad előtt alakult nagy pénzintézetekről. A munka végén fel is sorolja a többi közt ezeket.

Tizenöt fejezetben tárgyalja szerző a hitelintézetek és a hitelügy történetét, a következő hat fejezetben pedig gazdag statisztikai szolgálat. Mindegyik fejezetben találunk külön említésre méltó anyagot, de hová jutnánk, ha mindezekre ki kellene terjeszkednem? Csak egyik-másik, talán nem is legérdekesebb részletre akarnók rámutatni.

Igen elmésen fejtegeti, hogy miért alakultak nálunk csakhamar az első kezdet után részvénytársaságokká a takarékpénztárak, holott a minta, a melyet követtek, községi intézet volt. Kimutatja, hogy akkori politikai életünk és községi szervezetünk mellett ez volt az egyedül helyes alakulás és pozitív esetekkel bizonyítja, hogy az a néhány községi takarékpénztár, a mely nálunk valósággal kivétel számba megy, nem is birt zöld ágra jutni.

Érdekes, bár kicsi részlet, hogy a bécsi nagy takarékpénztárnak valamennyi magyarországi fiókját, mely a Pesti hazai első takarékpénztár alapítása idején fennállott, felsorolja. Én annak idején, mikor ez utóbb említett intézet történetét megírtam, utána jártam, de nem birtam ezen fiókokról bővebbet meg tudni. Igaz, Vargha sem említ közelebbit sem a betételükről, sem arról, hogy mi üzletök volt.

A hitelintézetek 1848—49-iki viszontagságait élénken vázolja, de a pénztári viszonyok hullámvázát csak a Pesti hazai takarékpénztár számaival illusztrálja; pedig ma már számos, akkor fennállott ilyen intézet története fel van tárva előttünk és zavarba jutásukat, valamint kibontakozásukat elő lehetne terjesztetni.

A magyar jegybank eszméjének különböző alakulásait legkedvetből fogva igen érdekesen adja elő szerző. A bankügyről nagyon zavartak voltak a fogalmak a negyvenes években. Dessewffy Emil látott legtisztábban; nagyon határozatlan, sőt zavaros volt Széchenyi felfogása. De erről Vargha hallgat; pedig e nagy férfiú iránti rajongása daczára meg kell mondania az igazat. 1844. márczius 14-én Széchenyi felszólalt a förendiházban a bankügyről, de bár hosszasan szólott, nem lehesett kiérteni, akar-e általában és milyen magyar bankot. Prónay Gábor ezt a határozatlanságot szemére is vetette; mire Széchenyi újból felszólalt, de ekkor sem lehetett világosan megérteni, mi a szándéka a bank körül.

Széchenyi a Hazai első takarékpénztár alapításaért sem tudott érdeklődni, Fáynak ismételve utána kellett járni, hogy egy részvény aláírására bírja. Mikor az intézet megalakulása már biztosnak volt vehető, akkor maga is az intézők sorába állott. Az első magyar vasut történeti vázolásánál is meg kell mondaní, hogy Széchenyi éveken át küzdött, az ország túlnyomó nagy többségének óhaja ellenére, a Duna jobbparti vonal mellett, a melyért pedig csak a

helyi s magánérdek lelkesülhetett. Ezt nem kell a történetírónak elhallgatni. Bismarck is nagy államférfiú, vannak neki is elévülhetlen érdemei; de azért megmondják most, mikor pedig már nem activ és el fogják mondani halála után, enm csekély hibáit.

A munkának talán legfényesebb fejezete a hatodik, melynek nagyobb fele az ország gazdasági állapotával foglalkozik. A leírás talán olyan részletekre is kiterjed, melyek a hitelüggyel nincsenek szorosabb kapcsolatban, de ez a rajz fölötté vonzó s tudtommal nincs munka, mely az ország képét annyi jellemző s a gazdasági élet minden régiójából gyűjtött vonásokkal festené.

A földhitelről szóló fejezetben különösen a magyar földhitelintézet története igen vonzó; a közölt árfolyamok az egyre kisebb százaléku záloglevelekről néhány számoszlopban praegnans módon tüntetik föl a földhitel örvendetes fejlődését. Főleliti már, bár a forgalom még alig tud róla, a 3¹/₂%-os záloglevelet. Méltán magasztalja ezen intézet működését. Vargának általában nagy öröme telik a dicsérésben, emberekben pedig csak a fényoldalt látja. Lónyay Menyhértől azt írja e fejezetben, hogy »hazánknak egyik leggeniálisabb közgazdasági írója és államférfia.« Hát írónak, bár a tudományos akadémia elnöke volt, bizony nem valami geniális; bárdolatlan a stílusa úgy beszédben, mint írásban. Hogy milyen genialis volt mint államférfi, arról beszélnek a pénzügy terén elért balsikerei. Ő vetette meg 1867—68-ban alapját a csakhamar bekövetkezett pénzügyi romlásnak. A kölcsönmiveletet, bár kilátásba helyezte volt, semmikép sem akarta a Rothschild-csoporttal keresztülvinni, hanem Franciaországban, Angliában és egyebütt negyed-ötödrendű pénzes emberek után járt és mikor így sem birta a 60 milliós kölcsönt elhelyezni, akkor minden vasuti engedélyesnek át kellett venni néhány milliót. Meg is adta az ország vasutaiban ennek az árát. Az ország jövedelmi forrásainak föltárására — hacsak egy meddő adóügyi enquête rendezését siker számba nem akarjuk venni — semmit sem tett. »Lehet — ugymond Vargha — hogyha Lónyay Menyhért biztos keze tovább is megtartotta volna a pénzügyi kormány gyeplőjét, a lejtőn nem rohantunk volna oly gyorsan lefelé.« Csakhogy Lónyay, mikor Bécsbe ment a közös miniszteriumba, itthon teljességgel megingott és tovább meg nem állhatott a kormányon. És ha segíthetett volna, miért nem segített, mikor később a miniszterium élére állott? Hiszen időközben a pénzügyek csak annyiban romlottak, a mennyiben az ő pénzügyrsége alatt megindult művek megérlelődtek.

Megemlitem itt mindjárt, mert Lónyay személyével áll kapcsolatban, azt az 1872. derekán ápoltt tervét, hogy »lehetőleg gyorsan« — mint Deák Ferencznek írja — »jegybankot kell felállítani«. Nagyon kalandos a terv, nem is került nyilvánosságra, most adja elő első ízban Vargha. A magyar földhitelintézet pénzügyi igazgatója, Lukács Antal dolgozta ki a kivitel módozatát s ő biztosította már a 30 millió forintnyi érczalapot. A terv meghiusult, mert a végrehajtására szükséges törvényjavaslatnak az országgyűlés elé terjesztésére — mint értesülök — nem adatott meg a legfelsőbb engedély. A kereskedelmi s leszámítoló bank alapítására Lónyay bukása után a Szlávy-kormány igenis megkapta a felhatalmazást a törvényhozástól; csak hogy mire a végrehajtás ideje elérkezett, bekövetkezett az 1873-iki nagy pusztulás és ekkor Lónyay távoztával, Kerkápoly és Ghyczy a Rothschild-csoport révébe menekült. Itt épült fel a magyar

államhitel és ki tudja, ha Lónyay nem mellőzi 1867-ben szánt-szándékosan e hitelcsoportot, nem kerülheti-e el az ország a következő 5—6 év nagy hitelügyi sanyaruságait.

A jegybank-ügyet különben több fejezetben nagy részletességgel érdekesen tárgyalja; jellemző vonásokban ismerteti a fővárosi nagy pénzüintézeteket üzletük főbb ágai szerint. Felsorolja a hitelügy terén alkotott újabb törvényeket; de helyén lett volna, mikor az 1883: VII. törvénycikket és ennek azon rendelkezését főlemlíti, hogy a pénzüintézeteknél gyümölcsözés végett elhelyezett tőkékből folyó jövedelmet 10%-os adóval terheli, főlemlíteni a pénzüintézeteknek azon egyértelmű elhatározását, hogy ezen adót, mely tulajdonkép a betevőket illeti, maguk viselik. Általában úgy találom, hogy azon bő s alapos közgazdasági fejtegetések mellett, a melyekkel ezen munkának minden fejezetében találkozunk, épen az adóügynek jut a legkisebb rész, kivéve azon adóügyi zaklatásnak leírását, melynek a takarékpénztárak az ötvenes évek elején és Lónyay pénzügyérségének kezdetén ki voltak téve s a minék bő előadását a Hazai első takarékpénztár és a Pesti kereskedelmi bank történetében találhatta.

Ugyanezen XIII. fejezetben a közgazdasági helyzet tüzetes ismertetése közben szóba hozza a gabona árcsökkenését. Ezen égető nagy kérdést csak kérdések alakjában veti föl. Valamennyiszámbavehető okot, melyet az árcsökkenés mellett és ellen az egymással ellenkező táborokban hangoztatnak, főlemlíti, de kérdésül hagyja valamennyit; pedig semmi kétség, hogy Vargháknak van ezen rég vitatott kérdésről tiszta véleménye. Nincs ebben az árdepressióban sem az ezüst demonetisálásának, sem az üzérkedésnek semmi része, nagyon keveset hatott itt közre a nagy fogyasztó államok védvamos politikája; a legfőbb, majdnem kizárólagos ok igenis Oroszország és a tengerentúli országok szerfölött olcsó és túltermelése, valamint az egyre olcsóbbá váló vízi s vasuti szállítás.

A valutarendezést gondosan ismerteti a reform legelső fölvetésétől fogva a mult év végén elért alakulásáig. Nem kételkedik e nagy művelet sikerében, bizonyosnak tartja keresztülvitelét, ha csak váratlan katasztrófa meg nem akasztja. Kicsi dolog, de nem hagyhatom szó nélkül épen Varghával, a toll mesterével; szemben, hogy ő is azt a Wekerle-féle germanismust, mely valutatörvényeinkbe be van czikkelyezve, ugyancsak terjeszti munkájában. A készfizetések fölvetelét, »Aufnahme« der Baarzahlungen említi, pedig más a fizetés fölvétele, más a fizetés megkezdése, s itt erről van szó. No de ha a törvény szentesíti!

Az olvasó látja, mi kicsinyek kifogásaim; a mi dicséretesnek mondható, azt pedig minden egyes fejezetről ismételnem kellene. Nagy tudással, ügyszeretettel és ritka írói képességgel készült e munka. Azt mondja ugyan a bevezetésben Vargha, hogy munkája a nagyközönségnek van szánva; de én azt mondom, hogy a legkényesebb igényű is élvezettel olvassa majd. Áll ez különösen a remek stílusról; közgazdasági íróink legnagyobb része pedig — egyetemi tanárok és akadémikusok — gyarló magyarsággal írnak. Dicséret illeti az országos statisztikai hivatalt is, melynek Vargha egyik oszlopos tagja, mely az anyag gyűjtésében, feldolgozásában és az országos kiállításon való föltüntetésében kezére járt.

A munkáról minden jó emberemnek csak azt mondhatom: olvasd el!

Fenyvessy Adolf.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

KERESKEDELEM ÉS FORGALOM.

A közös vámterület külforgalma az utolsó évtizedben.¹⁾

A közös vámterület külforgalma már évek óta szerfelett kedvezőtlennek alakul; a mérleg aktivitása folytonosan csökken úgy, hogy az 1896-ik év eddigi eredményei után itélve, az már a folyó évben passivvá fog válni.

A nélkül, hogy a mérleg alakulásának értékét tulbecsülnök, nem zárkozhatunk el azon aggodalom elől, hogy a forgalmi viszonyok illetén alakulása súlyos gazdasági bajoknak szolgál előhírnökeül, a mennyiben tanusítja azt, hogy sem mezőgazdasági, sem ipari termelésünk nem képes helyt állani a világversenynyel szemben, sem a belföldi, sem pedig a kiviteli piacokon.

Beszéljenek egyébként a számok; az utolsó tiz évi forgalom volt:

	Behozatott ezer mmázsa forint		Kivitetett ezer mmázsa forint		Összesen ezer mmázsa forint	
1886-ban . . .	46.755	539.223	96.119	693.632	142.874	1,237.955
1887-ben . . .	48.186	568.573	99.537	672.980	147.723	1,241.503
1888-ban . . .	50.195	533.063	117.255	728.795	167.450	1,261.963
1889-ben . . .	53.586	589.161	123.177	766.178	176.763	1,355.339
1890-ben . . .	58.077	610.733	136.519	771.376	194.596	1,382.109
1891-ben . . .	60.354	612.888	136.617	786.707	196.971	1,399.590
1892-ben . . .	58.733	621.770	128.803	722.719	187.536	1,344.489
1893-ban . . .	63.175	670.117	132.499	805.801	200.674	1,475.918
1894-ben . . .	78.325	716.959	132.613	804.524	210.933	1,521.483
1895-ben . . .	83.123	727.437	132.555	742.431	215.678	1,469.918
átlag 1886-1895-ben	60.551	618.992	123.569	759.014	184.120	1,369.006

Az összforgalom mennyisége a tiz év alatt folyton növekedett, az értéknél azonban az utolsó esztendőben már némi csökkenést tapasztalunk; egészben véve 1886--1895 között az összforgalom mennyisége 50%-s, értéke pedig 18%-s %-al emelkedett; az emelkedés arányában mutakozó cmez eltérés részben az árcsökkenésben, részben a kisebb értékű árák forgalmának megnövekedésében találja magyarázatát.

Ha azonban a két forgalmi irányt tekintjük, a nyert kép jelentékenyen módosul.

¹⁾ Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des öst. ung. Zollgebietes. 1895. és az előző évekről.

A behozatal úgy mennyiségileg, mint értékben is szakadatlanul növekszik; a növekedési arány 78[·]91, illetőleg 34[·]73⁰0; tehát mindkét tekintetben igen nagy, ellenben a kivitelnél csak 37[·]91, illetőleg 6[·]28⁰0; itt már az emelkedés nem is folytonos, sőt az utolsó években a csökkenés jött tulsúlyba úgy mennyiségileg, mint érték tekintetében.

Igaz, hogy a forgalmi viszonyok illetén alakulása a kultur-államokban általában mindenütt észlelhető s a gazdasági viszonyok e mellett még sem válnak kedvezőtlenekké; a közös vámterület azonban nem esik egészen ugyanazon szempontok alá, mint például a nyugateurópai államok, a melyeknél a kedvezőtlen mérleget nagyrészt kiegyenlítik azoknak a külföldön elhelyezett tőkékből befolyó nagy jövedelmei. A közös vámterület mindkét állama, úgy Magyarország mint Ausztria, inkább tökeszegénynek mondható, a külfölddel szemben követelésekkel nem bír és ennek folytán a kedvezőtlen mérlegből származó veszteségeit sem egyenlítheti ki oly könnyen.

Ha a részletekbe megyünk, úgy itt is ismétlődni látjuk az érintett kedvezőtlen képet. Ha csak a főbb árucsoportokat tekintjük öt éves időközökben így alakult a forgalom értéke:

a) *Behozatal:*

Vámtarifa-osztály száma	1886-ban ezer		1890-ben ezer		1895-ben ezer	
	mm.	frt.	mm.	frt.	mm.	frt.
I. Gyarmatárúk . . .	384 [·] 6	32.693	369 [·] 4	41.571	400 [·] 0	44.776
V. Dohány	175 [·] 2	32.779	137 [·] 8	21.621	137 [·] 7	21.307
VI. Gabonaneműek, hüvelyesek, liszt stb.	3.151 [·] 7	23.600	1.834 [·] 3	18.469	5.083 [·] 5	29.083
VII. Főzelék, gyümölcs	1.324 [·] 0	12.005	1.508 [·] 5	14.717	2.394 [·] 8	26.606
VIII. Vágó- és igásmarha	536 [·] 2	14.687	427 [·] 4	18.733	336 [·] 8 ¹	14.748
X. Állati termék . .	246 [·] 7	32.100	325 [·] 1	35.013	724 [·] 7	40.666
XIII. Italok	90 [·] 5	4.197	142 [·] 7	4 [·] 22	924 [·] 1	13.097
XV. Fa-, szén és tüzelőanyagok	29.034 [·] 3	16.810	40.921 [·] 3	27.860	52.131 [·] 2	38.986
XIX. Festő- és cserzőanyagok	393 [·] 5	11.668	400 [·] 3	10.882	428 [·] 0	13.307
XXII. Pamut és pamutárúk	1.101 [·] 9	67.194	1.228 [·] 8	68.760	1.453 [·] 4	72.467
XXIII. Len, kender, juta stb. árúk ezekből	524 [·] 4	23.046	801 [·] 3	23.238	791 [·] 4	23.615
XXIV. Gyapjú, gyapjúárúk	296 [·] 3	59.891	351 [·] 7	67.129	419 [·] 7	72.184
XXV. Selyem-, és selyemárúk	17 [·] 9	31.495	20 [·] 0	32.998	24 [·] 7	31.203
XXXII. Bőr és bőrárúk . .	51 [·] 5	16.221	55 [·] 3	17.254	59 [·] 1	19.344
XXXVI. Kőárúk	557 [·] 6	8.877	427 [·] 5	15.550	627 [·] 2	16.412
XXXVIII. Vas és vasárúk	919 [·] 6	8.882	926 [·] 1	11.215	2.298 [·] 8	18.015
XXXIX. Nem nemes fémek, ezekből készült árúk	232 [·] 5	9.982	324 [·] 8	17.295	472 [·] 2	19.116
XL. Gépek és eszközök stb.	215 [·] 5	9.671	296 [·] 2	17.642	432 [·] 4	22.850
XLIII. Hangszerek, órák, rövidárúk	8 [·] 9	11.860	8 [·] 5	15.033	14 [·] 9	19.012
XLIX. Irodalmi s művészeti tárgyak . .	38 [·] 0	15.323	46 [·] 8	17.212	65 [·] 0	27.932

b) *Kivitel:*

Vámtarifa-osztály száma	Vámtarifa-osztály megnevezése	1886-ban ezer		1890-ben ezer		1895-ben ezer	
		mm.	frt.	mm.	frt.	mm.	frt.
IV	Czukor	2.430 ³	48.311	5.032 ⁴	88.028	4.265 ²	60.076
VI.	Gabonaneműek, hüvelyesek, liszt stb.	8.333 ¹	95.445	9.327 ⁰	106.208	5.784 ⁹	56.973
VII.	Főzelék, gyümölcs	2.307 ⁴	25.637	3.181 ³	30.944	1.981 ⁵	30.946
VIII.	Vágó- és igásmarha	949 ⁹	47.362	347 ⁶	46.545	558 ⁶)	58.274
IX.	Egyéb állatok . .	70 ⁴	4.330	37 ²	2.140	126 ⁷	10.617
X.	Allati termékek . .	601 ⁰	33.800	766 ³	45.789	1.190 ⁴	73.961
XI.	Zsiradékok	178 ⁰	9.320	176 ⁴	11.161	116 ⁶	7.372
XIII.	Italok	1.486 ⁹	29.284	1.498 ⁷	25.700	1.457 ⁹	20.872
XV.	Fa, szén és tőzeg .	64.590 ²	63.434	100.932 ¹	98.481 ⁸	102.560 ¹	94.852
XVII.	Ásványok	8.642 ⁷	10.547	7.889 ³	11.745	7.958 ⁴	10.842
XXII.	Pamut és pamut- árúk	195 ⁰	15.184	99 ⁸	8.831	116 ³	9.246
XXIII.	Len, kender, juta stb. árúk ezekből	208 ⁹	19.127	213 ³	16.830	224 ⁰	17.812
XXIV.	Gyapjú s gyapjú- árúk	202 ⁶	57.571	116 ²	30.897	125 ⁶	29.287
XXV.	Selyem- és selyem- árúk	15 ³	14.039	19 ⁷	19.665	23 ¹	18.079
XXVI.	Kész ruhák fehér- nemű pipereárúk	16 ²	8.783	13 ⁹	13.873	20 ³	15.336
XXIX.	Papiros és papiros- árúk	542 ²	12.839	722 ²	16.003	866 ⁵	17.312
XXXII.	Bőrök és bőrárúk	35 ¹	25.127	39 ⁸	32.736	39 ⁹	36.521
XXXIV.	Fa- és csontárúk .	290 ⁴	18.187	403 ⁸	19.362	358 ⁶	19.647
XXXV.	Üveg és üvegárúk	405 ²	19.446	427 ⁹	18.968	507 ³	20.606
XXXVIII.	Vas és vasárúk . .	416 ²	11.914	454 ⁴	17.476	386 ⁷	15.005
XXXIX.	Nem nemes érczek, ezekből készült árúk	75 ²	6.227	80 ⁴	10.337	94 ⁸	10.471
XLIII.	Hangszerek, órák és egyéb rövid árúk	54 ²	47.278	34 ¹	24.988	40 ⁹	26.485
XLIV.	Irodalmi s művé- szeti tárgyak . .	14 ⁵	8.204	20 ⁹	11.556	22 ⁷	13.783

A felsorolt árucsoportok a behozatalban általában óriási emelkedést tüntetnek fel; így tíz év alatt több mint megkétszereződött a vas és vasárúk, a nem nemes fémek és azokból készült árúk, a gépek és eszközök behozatala, sőt az italoké mennyiségileg megkilencszereződött, érték tekintetében pedig megháromszorozódott; csaknem ugyanígy van ez a többi árucsoportnál is tekintet nélkül arra, nyers vagy ipari termékek-e azok?

Ha már most a kivittelt tekintjük, a legtöbb árucsoportnál csökkenés tűnik fel; a cukor, az egyéb állatok, az állati termékek, a fa-, szén stb., a len, kender és ilyen árúk, a selyem és selyemárúk a kész ruhák, bőrök és bőrárúk, fa, csont és üveg stb. árúknál némi mérsékelt emelkedést látunk ugyan, de a gabonaneműek, hüvelyesek és lisztnél, a zsiradékoknál, a pamutnál, pamut- és gyapjúárúknál stb. igen nagy a csökkenés ép úgy a mennyiséget, mint a minőséget tekintve.

¹⁾ Darab.

A hely szűke nem engedi, hogy bővebb részletekbe is menjünk ; csak constatálni kívánjuk azt, hogy a forgalmi viszonyok ezen alakulása különösen súlyosan nehezedik hazánkra, a mennyiben a behozatal különösen azon árukban növekedik nagy mértékben, a melyeket Magyarország is nagy, szükségleteit meghaladó mértékben termel, ellenben a kivitel éppen azoknál az áruknál csökken, a melyekből eddig hazánk pénzelt a világpiaczon.

Hajdu László.

A munkaközvetítés statisztikája.

A munkaközvetítés tervszerű szervezése az utóbbi években mindinkább foglalkoztatja a szociálpolitikusokat. A munkátlanyságot kell vele megelőzni, a mely szociális és gazdasági következményeiben a legnagyobb csapás, a mely a dolgozni tudó és akaró munkást érheti. Nagy gazdasági válságok vagy az üzleti conjuncturák hirtelen változása ezeket foszthat meg kenyerüktől és az ilyen okokból eredő munkátlanyság ellen alig lehet valamit provideálni. De hány-szor fordul elő, hogy dolgos kezekre szükség van, gyakran a közelben, sőt még ugyanabban a városban is, mégis a hely nélküli munkás egyik gyárból a másikba vándorol munkaalkalom után kérdezősködve és folyton reményt veszítve. Ha hosszabb ideig tart ez állapot, teljes anyagi és erkölcsi romlásra és a nagy városok csőcselék-hadának szaporítására vezet.

A munkátlanyság ellen küzdeni tehát nemcsak a munkások érdeke, nemcsak a munkaadóké és a termelésé, hanem érdeke az egész társadalomnak és szerves intézményeinek. Igaz ugyan, hogy a munkaközvetítés — bár a gyakorlatban és különösen nálunk : leginkább csak a házi cselédek körére terjeszkedve — formális iparaggá lett, de a helyszerző irodáktól nem követelhetjük, hogy szociálpolitikai czélokat tartsanak szem előtt, nem pedig csupán üzleti érdekeiket. Ezek pedig semmikép sem egyeznek a munkaadók vagy a munkásokéival. Aghelyszerző-üzletet nem az a szempont vezeti, hogy a közvetítést igénybe vevő segéd olyan helyre találjon, a melyre alkalmas és a hol meg is maradhat. Minél több a helyváltoztatás, annál bővebben folynak a közvetítő illetékek, a melyek még kivétel nélkül túlságosan nagyok is. Látjuk, hogy ez irodák már nálunk is nagyon sok panaszra adnak okot.

A bajt megszüntetni akaró társadalmi törekvések mellett — a melyek csak helyeselhetők és a melyeket kár volna valami elvont elméleti szempont kedvéért elfojtani — különös figyelmet érdemelnek tehát a *városi munkasközvetítő hivatalok*. A párisi munkás-börze egyéb feladatokra is vállalkozott, de miután socialisticus agitációknak nyitott utat, a kormány többször becsukatta és így nem igen szolgálhat kövézésre méltó például. Svájcban¹⁾ azonban (St.-Gallen, Bern, Basel városokban stb. ; az utóbbi helyen a *kanton* tartja fenn az irodát), szépen meghonosodtak e községi hivatalok, a melyek vezetésébe rendszeren az érdekelt munkásoknak és munkaadóknak, egyleteknek

¹⁾ L. Ernst Laur : Der kommunale Arbeitsnachweis i. d. Schweiz. A Zeitschrift f. d. gesammte Staatswissenschaft ez évi 3. füzetében.

is van befolyásuk. Két év előtt a württembergi kormány figyelmeztette is a községeket ez eszmére, a porosz kereskedelmi miniszterium pedig egy rendeletben hangsúlyozta annak kívánatos voltát, hogy legalább a tízezer lakosnál többet számláló városok alakítsanak hasonló intézeteket, a melyek egymással összeköttetésbe lépve, hovatovább egész hálózatot vonhatnak be, a mely a munkaerők localis fölöslegét és hiányát kiegyenlíthetné.

Ausztriában e törekvések egyelőre még csak egyes közhasznú egyletek körében jutottak előtérbe, de már nem jelentéktelenek. Ez indította az osztrák kereskedelmi miniszteriumot arra, hogy — a Reichsrathnak az 1895. évi költségvetés tárgyalásánál kifejezett óhaj-tásának is megfelelően — egy *statisztikai felvétel* után keressen a fennálló munkaközvetítő intézményekről tájékoztatást.¹⁾ E célra négy kérdő-ívet bocsátottak ki: egyet-egyet az iparszerűleg üzött hely-szerző üzletek, az ipartársulatok, a munkaközvetítéssel foglalkozó egyletek, végül a specialis munkaközvetítő intézetek számára. Valamennyit az 1896. év elején mutatkozó állapot szerint töltik ki.

A tartományi helytartóságok — a melyekhez a rendelet intézve van — a helyszerző irodák és az ipari szövethetek számbavételénél a kereskedelmi és iparkamarák közreműködését veszik igénybe. Ez utóbbiak a kérdő-íveket kiküldik mindamaz irodákhoz, melyek az új iparkataszter tanúsága szerint a kamara területén működnek. Feljegyzik a vállalat czégét, engedélyének keltét és tartalmát, felsorolják ama foglalkozásokat, a melyek az irodát igénybe veszik, kiírják az 1895. évi forgalmat (bejelentett munka- és munkás-keresetek, a tényleg közvetített helyek száma), a munkakeresőktől és munkaadóktól fizetett beírási és egyéb illetékeket. Ha a helyszerző iroda lakást, élelmezést is ad, bejegyzik, szintűgy kiteszik az üzletben foglalkoztatott férfi és női személyzet számát. A kérdő-ív meg-jegyzí, hogy kívánatos a még érvényben levő díjszabások, prospec-tusok stb. mellékelése.

A begyűlt és a kamarától felülvizsgált kérdő-ívek egyenesen a miniszteriumhoz mennek. Ugy látszik ellenőrzésre szolgál, hogy a helytartóságok az engedélyezett helyszerző üzletekről a vezetett kimutatások és az adókataszter alapján egy külön *betéti lapot* állí-tanak ki. Együttal jelentést tesznek arról is, hogy az ilyen irodák engedélyezése és ellenőrzése körül mikép járnak el.

Az *ipartársulatok* számbavétele az előjárók, stb. személyes kikérdezése útján történik. A kamara székhelyén és az ipari tekin-tetben jelentősebb helyeken a kamara tisztviselői, egyebütt («am flachen Lande») az elsőfokú közigazgatási hatóságok (*Bezirkshauptmannschaft*) látják ezt el. Valamennyi ipartársulat egy-egy kérdő-ívet állít ki. A melyik munkaközvetítéssel nem foglalkozik, feljegyzí, hogy saját körében a munkaadók vagy munkások szoktak-e munka-közvetést igénybe venni és ha igen, egylet, iroda vagy hirlap útján. Valamennyi ipartársulat a tanoncokról szolgál adatokkal. Kiteszik nevezetesen, hogy a tanoncok felfogadásánál szerepelnek-e közve-títő személyek, továbbá mennyi az utolsó évben belépett és felszaba-dult mindkét nembeli tanoncok száma. A munkaközvetítéssel tényleg

¹⁾ L. az osztrák kereskedelemügyi miniszterium ez évi május 15-én 17.366. sz. a. kelt rendeletét. Austria XLVIII. Jahrg., V. Heft.

foglalkozó társulatok feljegyzik továbbá, hogy van-e a mondott célra külön helyiségük és ki látja el az ügyeket. Ezután hónapok szerint részletezik az elmúlt év forgalmát, nem szerint is megkülönböztetve a segédek és segédmunkásokat és megjegyzik, hogy mely iparágak és munkáskategóriák vannak közöttük leginkább képviselve. Érdekes kérdés, bár aligha fognak rá pontosan megfelelni, hogy a munkakeresők közül hány volt a bejelentés időpontjában még helyen. Kiteszik továbbá, hogy a közvetített helyek közül hányon maradt meg a legény hosszabb és hányon csak rövid ideig, mennyi volt az elmúlt év utolsó napján előjegyzett munkakeresők és munkaalkalmak száma. Ha tanoncz-helyeket is közvetítenek, kimutatják az 1895. évi forgalmat. Végül bejegyzik, hogy a közvetítés ingyenes vagy milyen illetékek beszedésével történik és hogy van-e még más munkaközvetítési alkalom.

Mig az ipartársulatok számbavétele nyilván pontos lesz, miután csak a múlt évben írták őket össze, nem igen mondhatjuk ezt el az egyletekről. A legtöbb egyesület ugyanis leginkább csupán tagjai számára és csak mellékesen közvetít helyeket és ezek kitudására nem igen látszik célszerűnek a rendeletben adott utasítás, hogy a helytartóságok az egyesületek alapszabályait nézzék át. Az egyesület alapításakor esetleg nem is gondoltak munkaközvetítésre, ezt különben rendszeren beleértik amaz általános kitételekbe, a melyekkel az egyesület célját körülírják. A rendelet érzi is e fogyatékoságot, midőn arra utal, hogy a helytartóságok igyekezzenek a felvétellel hirdapok útján is figyelmeztetni az érdekelteket. — A *kérdő-ív* tudakolja a tagok számát és hogy azok csak a munkaadók, munkások sorából kerülnek-e ki. A munkaközvetítés csak tagok részére van-e berendezve. Van-e valamely megszorító intézkedés a munkaközvetítést igénybe vevő személyekre nézve. Férfiak használják-e, avagy nők is? Ha az egyesület ipari vagy kereskedelmi vállalatok számára közvetít munkásokat, a foglalkozási ágakat stb. részletezik, szintugy a tanonczok közvetítésére nézve is. Kimutatják ezután az 1895. évi forgalmat (hónapok szerint), feljegyzik az esztendő végén előjegyzett helyek és munkakeresők számát, a tagsági és esetleges külön illetékeket, kimutatják a munkátlanoknak adott utazási stb. segítyt, az egyesület bevételeit és kiadásait, végül megjegyzik, hogy más munkaközvetítő intézetekkel is tartanak-e fenn összeköttetést.

A negyedik kérdőív végül az egyéb munkaközvetítő intézetek számbavételére szolgál. Első sorban az esetleg már meglevő *városi hivatalok* jönnek itt tekintetbe, másodsorban pedig a kereskedelmi iskolák, árvaházak, kolostorok, dologházak, nem-egyleti népkonyhák, egyéb hasonló intézményekkel kapcsolatos munkaközvetítés. Az utóbiakra nézve, melyek nem állandóan üznek munkaközvetítést, számadatok híján általános adatokkal is megelégszik a rendelet. A *kérdő-ív* általában az eddig ismertettekhez simul, az esztendei forgalom kimutatásánál azonban a tanonczokat az egyéb alkalmazottaktól elkülöníti. Ha a meglevő feljegyzések lehetővé teszik, a forgalmat még iparágak és a munkások különböző kategóriái szerint is részletezik.

Éppen a munkaközvetítés jelenlegi rendezetlensége és szét-daraboltsága okozza, hogy a szociálpolitikai szempontból kiváló figyelmet érdemlő felvétel — legalább a számadatokra nézve — aligha fog teljes képet adni mindama szervekről, a melyek egyik vagy

másik módon és kisebb-nagyobb mértékben munkaközvetítéssel foglalkoznak. Sajnos továbbá, hogy az a jelentékeny munkaközvetítés, a mely *hirlapi hirdetések* útján történik, csaknem egészen figyelmen kívül maradt és csak éppen megemlítődik. Ez különben azzal a nagy és általános hiánynyal függ össze, hogy — tudtunkkal legalább — sehol sem produkáltak még olyan statisztikát, a mely az időszaki és különösen a napi sajtónak a nemzet politikai, szellemi és anyagi munkájában való részesedését, a gazdasági és üzleti életre való sokoldalú befolyását feltüntetné.

Bokor Gusztáv.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthkár. 78. füzet. 1896. június hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. július hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXV. évfolyam. 6. füzet. 1896. június hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi, Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évf. 7. füzet. 1896. július hó.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 14—15. szám: Titkári jelentés. Központi leszámolás és visszafizetés körüli eljárás, közli Ónody Zsigmond.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 24—27: Österreich-Ungarns Export von A. G. Raunig. Zur Reform des Consularwesens in Deutschland. Handelsvertrag zwischen Serbien und Bulgarien. Die deutschen Zuckerprämien und das Ausland. Concurrenz egyptischen Zukers in Smyrna. Das Genossenschaftswesen im deutschen Molkereigewerbe von K. Thies. Exportverein für Böhmen, Mähren und Schlesien in Prag. Zur Consularreform in den Vereinigten Staaten. Zum Fassdaubenimport der Schweiz. Regelung der Heimarbeit von Al. Schüller. Beschickung der Pariser Weltausstellung 1900; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XI. Bd. 6 Heft; Das österreichische Gewerberecht und seine bevorstehende Reform vom R. Kobatsch. Der Gesetzenwurf über die Reform der preussischen Handelskammern von R. van der Borght. Das Reichsgesetz über Abzahlungsgeschäfte von 16. Mai 1894 von Zeller. Kosten der Beförderung von Getreide und Sinken der Getreidepreise seit 1870. von H. Soetbeer. Japan und die Silberentwertung von Joh. Wernicke; etc.

Statistische Monatschrift. Neue Folge. I. Jahrg. (Der ganzen Reihe XXII. Jahrg.) 5. Mai-Heft 1896: Der Clearing- und Giro-Verkehr in Oesterreich-Ungarn und im Auslande von H. Rauchberg. Die Bewegung der Getreidepreise in Oesterreich im Solarjahre 1895; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureaus. Herausgegeben von dessen Direktor E. Blenck. XXXVI. Jahrgang 1896. II. Vierteljahrsheft. Die Hypothekenbewegung im preussischen Staate während des Rechnungsjahres 1894/95. Die Zwangsversteigerungen land- und forstwirth-

schaftlicher Grundstücke im preussischen Staate während der Rechnungsjahre 1886/87 bis 1894/95 ; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 3-e année. No 6. Juin 1896 : Revue du travail. La coopération en France en 1895. La construction des logements à bon marché en France ; etc.

L'économiste français. 24-e année. 1-er vol. 1896. Nos 22—25 : Le bouleversement de nos contributions directes. La depopulation des campagnes : causes et remèdes. Les sociétés de secours mutuels et leurs opérations. Les mesures préparatoires à l'adoption de l'étalon d'or en Russie. Le projet de loi sur les sociétés coopératives. Les projets de modifications fiscales : la nature réelle des valeurs mobilières. Le budget de l'Empire d'Allemagne et les finances des Etats particuliers. L'habitation et l'alimentation populaires ; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 596—600.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année, Juin 1896 : Le socialisme en 1896. par G. du Puynode. Les rapports du capital et du travail aux États-Unis par L. Vigouroux. Un état mis en actions par Em. Ratoïn. Le socialisme municipal en Angleterre par G. François ; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. No 6. Juin, 1896 : La question du prêt sur gages dans les pays de langue anglaise — notice sur les bureaux auxiliaires du Mont-de-piété de Paris par Edm. Duval. De la durée de la génération en France (fin) par V. Turquan. Chronique de statistique sur les questions ouvrières et les assurances sur la vie par M. Bellom ; etc.

Revue d'économie politique. 10-e année. No 6. Juin 1896. Le socialisme en Danemark par Ad. Jensen. Les lois ouvrières devant le parlement anglais (fin) par J. Dumas. Notes et statistique sur la garantie monétaire (1-er article) par G. François ; etc.

Revue politique et parlementaire. Dir. M. Fournier. 3-e année. Juin, 1896 : La banque et le renouvellement du privilège par E. Fournier de Flaix. Un progrès à faire en matière de prévoyance sociale. La réorganisation administrative de l'Algérie (I) par Fleury-Ravarin. La Hongrie millénaire et les garanties de son existence par G. Beksics. La réforme des droits de quai et de statistique en Algérie par M. Colin. Le bimetallisme international ; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XX. No 119. June 1896 : State of the Skilled Labour Market. Foreign Trade of the United Kingdom. The Italian Machinery Trade and International Competition. Japan as a Maritime Power. The Import Trade of Japan ; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Vol. VI. No 22. June, 1896 : Meetings of the British Economic Association. Ireland's Place in the Financial System of the United Kingdom by C. F. Bastable. Agricultural Cooperation in Ireland by T. A. Finlay. The Burden of Small Debts by H. Bosanquet ; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2752—2755 : The Money Market. Our Growing Expenditure. The Recovery in Trust Stocks. The Currency Question in the United States. The Colonial Policy of France. The Crops

of 1895. Indian Gold Mines. Bimetallic Question in China. Imperial Customs Union. Income-Tax on Colonial Incomes; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No. 6. June 1896: State of Employment in May. Cooperative Congress at Woolwich. Dividends of Cooperative Societies. Gain-Sharing. Changes in Wages and Hours of Labour in 1894—95; etc.

Political Science Quarterly. Edited by the Faculty of Political Science of Columbia College. Vol. XI. Nr. 2. June, 1896: Federal Railway Regulation by H. T. Newcomb. Party Politics and Finance by Edw. Cary. The Gold Reserve by Frank Fetter. Free Coinage and Prosperity by J. B. Clark; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIV. évfolyam. 275. sz. 1896. április hó: A főváros halandósága az 1895. évben. Halvaszületések és elvetélések statisztikája 1895. évről. Személyforgalom vasuton és gőzhajón 1895-ben; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 24—27. sz.

Gaál Jenő dr., Társadalmi béke a közgazdasági patriarchalizmus alapján. (Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár. Szerkeszti Földes Béla. 4. kötet.) Budapest, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam. 47—54. sz.

Kreutzer Béla dr., A munkaközvetítés külföldön és hazánkban. (Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár. Szerkeszti Földes Béla. 3-ik közl.) Budapest, 1896.

Krisztinkovich Iván dr., A haszonbérleti jog mai érvényében. Budapest, 1896.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII. kötet: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. 1720—21. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1896.

Bokor Gusztáv, A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. Az országos m. kir. statisztikai hivatal megbízásából. Budapest, 1896.

Oláh Gyula dr., A községek feladatai a közegészségügyi szolgálat terén. 2-ik bővített kiadás. Budapest, 1896.

Postai tarifák és postaüzleti szabályzat. Hivatalos kiadás. Kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1896.

Széchenyi Imre gróf, somogyvári, Bimetallizmus és a termények árhanyatlása. Budapest, 1896.

Szűts Mihály, A debreczeni első takarékpénztár 50 éves története 1846—1895. Debreczen, 1896.

A magyar korona területén érvényes határvámtörvények és szabályok. Szerkesztette *Turóczy Adolf,* min. tanácsos, fővámigazgató. Budapest, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben

vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 5. Heft. Wien, 1896.

Bachmann, Hermann, Agrarwesen und Agrarpolitik. Ein Leitfaden für den Unterricht. Stuttgart, 1896.

Baicoianu Constantin J., Geschichte der rumänischen Zollpolitik seit dem 14. Jahrhundert bis 1874. (Münchener volkswirtschaftliche Studien. Herausgegeben von Lujo Brentano und Walther Lotz. 14-tes Stück.) Stuttgart, 1896.

Benger G., kön. rumän. Generalkonsul, Rumänien, ein Land der Zukunft. Mit einer Karte, 10 Lichtdrucktafeln und 14 Abbildungen im Text. Stuttgart, 1896.

Frankenstein, Kuno, Der Arbeiterschutz, seine Theorie und Politik. (Hand- und Lehrbuch der Statswissenschaften. Hrsg. von K. Frankenstein. I. Abtheilung: Volkswirtschaftslehre, Band 14.) Leipzig, 1896.

Gängel v. Ehrenwerth, J., Das Berg- und Hüttenwesen auf der Weltausstellung in Chicago. Nebst Mittheilungen über montanistische Verhältnisse in den V. Staaten mit besonderer Berücksichtigung des Eisenhüttenwesens. Wien, 1895.

Hammerschlag, dr. Paul, Der Checkgesetzentwurf. Vortrag gehalten in der Wiener juristischen Gesellschaft. Wien, 1896.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulatsbehörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang 1896. II. Wien, 1896.

Landwirthschaftliches Jahrbuch der Schweiz. Herausgegeben vom schweizerischen Landwirthschaftsdepartement. IX. Band. 1895. Zürich, 1895.

Lindner, dr. L., Centralisation auf dem Gebiete der Krankenversicherung. Ein Beitrag zur Reform des Krankenversicherungsgesetzes. Wien, 1896.

Meitzen, August, Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven. Band I—III, und Atlas. Berlin, 1896.

Moldoványi, Stephan dr., Die Entstehung der Monarchie in Ungarn. Budapest, 1896.

Pfleger, Fr. J. és *Gschwindt* L. Die Börsenreform. Eine Darstellung der Ergebnisse der deutschen Börsenenquête. (Münchener volkswirtschaftliche Studien, Herausgeg. von L. Brentano und W. Lotz. Stück 15 és 16.) Stuttgart, 1896.

Sahulka J., Die Electrotechnik auf der Weltausstellung in Chicago. Wien, 1895.

Schroeder Ed. A., Das Recht der Wirtschaft. Kritisch, systematisch und kodifiziert. Socialwissenschaftliche Rechtsuntersuchungen. Leipzig, 1896.

Seydel, dr. Max, Das deutsche Sparkassenwesen. I-ter Band: Die deutschen Bundesstaaten mit Ausnahme Preussens und des Reichslands Elsass-Lothringen. Berlin, 1896.

Nachweisung über den Stand der *Staatsschulden* mit Ende des zweiten Semesters (Ende Dezember) 1895. Verfasst von der Staatsschulden-Kontrol-Kommission des Reichsrathes. Wien, 1896.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. V. Heft. Ein- und Ausfuhr im Mai 1896. Wien, 1896.

Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Herausgegeben vom kaiserlichen statistischen Amt. XVII. Jahrgang. 1896. Berlin, 1896.

Stolp Hermann, Verfall und Reform des Genossenschaftswesens und Eigenthumsrechts auf dem Gebiete der Landwirthschaft, des Wohnungswesens und des Gewerbebetriebs. Charlottenburg, 1896.

Wagner Adolf, Lehr- und Handbuch der politischen Oeconomie. IV-te Hauptabtheilung: Lehrbuch der Finanzwissenschaft. III. Theil: Spezielle Steuerlehre. Ergänzungsheft: Die britische und französische Besteuerung in ihrer neuesten Entwicklung und Gestaltung 1896—1896. Leipzig, 1896.

Die *Währungsdebatte* im englischen Unterhaus vom 17. März 1896. Verein zum Schutz der deutschen Goldwährung. Währungsbibliothek. 1. Serie 5. Heft, Stuttgart, 1896.

Chemins de fer, postes, télégraphes, marine. Compte rendu des opérations pendant l'année 1894. Royaume de Belgique. Ministère des chemins de fer, postes et télégraphes. Bruxelles, 1895.

Compte rendu des opérations et de la situation de la caisse générale d'épargne et de retraite instituée par la loi du 16 Mars 1865 sous la garantie de l'État. Année 1895. Bruxelles, 1896.

Gariel G., Les sociétés coopératives et la réforme législative. Paris, 1896.

Gautier, E., L'année scientifique et industrielle fondée par L. Figuier. 39-e année (1895). Paris, 1896.

Grandeau, L., Études agronomiques. Série 1892—1895. Illustrées de 5 photographures. Paris, 1896.

Joubert, A., L'amortissement de la dette publique. Paris, 1896.

de Launay, L., Les mines d'or du Transvaal. Paris, 1896.

de Lilienfeld, Paul, La pathologie sociale. Paris, 1896.

de Molinari, G., Comment se résoudra la question sociale. Paris, 1896.

Mouvement de la population dans la principauté de Bulgarie pendant l'année 1893. Bureau de statistique de la principauté de Bulgarie. Sophia, 1896.

Le petite industrie (salaires et durée du travail). Tome II. Le vêtement à Paris. République française. Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes. Office du travail. Paris, 1896.

Résultats préliminaires du dénombrement de la population dans le royaume de Serbie le 31. Décembre 1895. Section statistique du Ministère du commerce, de l'agriculture et de l'industrie. Belgrade, 1896.

La *Tunisie*. Publication complète en 2 parties ou 4 tomes. Paris, 1896.

Agricultural Returns for Great Britain showing the acreage and produce of crops, prices of corn und number of live stock with agricultural statistics for the United Kingdom, British possessions and Foreign Countries 1895. London, 1896.

Second *Annual report* on changes in wages and hours of labour in the United Kingdom 1894. With preliminary figures for 1895. Wages and hours of labour. Board of Trade. Labour Department. London, 1896.

Annual statement of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1895. London, 1896.

Giddings, Franklin Henry, The principles of sociology, an analysis of the phenomena of association and of social organization. New-York, 1896.

Mayo-Smith, Richmond, Science of statistics. Part I. Statistics and sociology. New-York, 1895.

Nicholson, J. Shield, Strikes and social problems. London, 1896.

Price, L. L., Money and its relation to prices: being an inquiry into the causes, measurement and effects of changes in general prices. London, 1896.

Report on the statistics of agriculture in the United States at the eleventh Census 1890. Department of the Interior. Census office. Washington, 1895.

VIIIth. *Special report* of the Commissioner of Labour: The housing of the working people. Prepared under direction of Carroll D. Wright by E. R. L. Gould. Washington, 1895.

Annali di agricoltura 1896. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell' agricoltura.

No. 209: Atti della commissione consultative per la fillossera. Sessione del giugno 1895. Roma, 1896.

No. 210: Malattia del bestiame. Atti della commissione per lo studio delle malattie del bestiame. Roma, 1896.

Relazione statistica intorno ai servizi postale e telegrafico per l' esercizio 1894--95 ed al servizio delle casse postali di risparmio per l'anno 1894. Ministero delle poste e dei telegrafi. Roma, 1896.

Relazione sulla situazione economica di Fiume nel 1895. Camera di commercio e d'industria in Fiume. Fiume, 1896.

Jaarcijfers uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek Kolonien. 1894 en vorige Jaren (Annuaire statistique des Pays-Bas publié par la commission centrale de statistique. Colonies. 1894 et années antérieures.) 'S Gravenhage, 1896.

Statistiek der scheepvaart, 1895. Uitgegeven door het departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Erste gedeelte. Koopvaardijvloot, scheepvaartbeweging, bemanning. 'S Gravenhage, 1896.

Norges officielle statistik. Tredie Raekke. Kristiania, 1896.

Nr. 230. Les chemins de fer publics [1894. de la Norvège jul. 1895. jul.

» 231. Statistique des mines et usines en Norvège en 1891, 1892 et 1893.

» 232. Tableaux des successions, des faillites et des biens pupillaires.

» 233. Statistique de la justice civile pour l'année 1893.

» 234. Mouvement de la population pendant les années 1891--95. Année 1892.

» 235. Statistique du recrutement pour l'année 1894.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. július hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgató-választmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora.
1896. július 1-én.¹⁾

I. Elnökség.

Elnök: Láng Lajos.
Igazgató: Halász Sándor.
Főtítkárok: Mandello Gyula.
Ráth Zoltán.
Pénztáros: Grötschel Imre.
Ellenőr: Lovag Falk Zsigmond.
Könyvtáros: Bamberger Béla.
Ügyész: Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsády Ignác.	19. Kautz Gyula.
2. Bedő Albert.	20. Kilényi Hugó.
3. Bernát István.	21. Körösi József.
4. Enyed Lukács.	22. Krejcsi Rezső.
5. Falk Miksa.	23. Láczy Leó.
6. Fenyvessy Adolf.	24. Lévy Henrik.
7. Forster Géza.	25. Liphay Sándor.
8. Földes Béla.	26. Lukács Antal.
9. Gaál Jenő.	27. Mandello Károly.
10. Gonda Béla.	28. Mariska Vilmos.
11. Halász Imre.	29. Matlekovits Sándor.
12. Hegedüs Sándor.	30. Mende Bódog.
13. Heltai Ferencz.	31. Miklós Ödön.
14. Hevesi Ödön.	32. Mudrony Soma.
15. Hollán Sándor.	33. Nagy Ferencz.
16. Horváth János.	34. Neményi Ambrus.
17. Jekelfalussy József.	35. Neumann Armin.
18. Jellinek Henrik.	36. Neumann Károly.

¹⁾ Fölkérjük Társaságunk t. tagjait, hogy, a mennyiben címük vagy lakásuk netán tévesen volna közölve, helyesbítés végett a Társaság igazgatójához fordulni sziveskedjenek.

37. Pap Dávid.	44. Teleszky János.
38. Pólya Jakab.	45. Tisza István.
39. Popovics Sándor.	46. Tolnay Lajos.
40. Schmidt József.	47. Ullmann Sándor.
41. Szabó Jenő.	48. Vargha Gyula.
42. Széll Kálmán.	49. Vizneker Antal.
43. Szilassy Zoltán.	50. Vörös László.

III. Számvizsgálók.

1. Baross Géza.	3. Emich Gusztáv.
2. Beck Dénes.	4. Fritz Péter.
5. Székely Ferencz.	

IV. A Társaság tagjai.

a) Alapító tagok.

Burchard-Bélaváry Konrád, főrendiházi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
 Budapesti kereskedelmi és iparkamara, Budapest.
 Budapesti nagykereskedők és nagyiparosok Társasága, Budapest.
 Földváry József dr., min. s. főg., Budapest.
 Magyar orsz. központi takarékpénztár, Budapest.

b) Rendes tagok.

Acsády Ignác dr., akadémiai tag, Budapest, Eszterházy-u. 11.
 Ágoston József kir. tanácsos, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Ajkay Béla dr., földbirtokos, Kisfalud, Sopron vm.
 Arányi Miksa dr., bizt. igazgató, Budapest, New-York palota.
 Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Budapest, Váci-körút 22.
 Bacher Emil malomigazgató, Budapest, Viktória-gözmalom.
 Bäcker Béla pesti hazai takarékp. főpénztárnok, Lónyay-u. 16.
 Bálint Imre hirlapíró, Budapest, Podmaniczky-u. 21.
 Ballagi Béla dr., min. s. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Ballagi Géza dr., jogakad. tanár, Sárospatak.
 Ballai Lajos dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Bamberger Béla dr., ügyvéd, Budapest, Erzsébet-tér 5.
 Bán Zsigmond dr., hirlapíró, Budapest, Nemzeti Újság szerk.
 Baross Géza postatakarékpénztári titkár, Budapest, Postatakarékpénztár
 Baross Károly szerkesztő, Budapest, Üllői-út 25.
 Bartha Béla dr., jogakad. tanár, Debreczen.
 Batthyány Tivadar gr., képviselő, Budapest, Andrássy-út 70.
 Bauszner Guido dr., képviselő, Budapest, Albrecht-út 7.
 Beck Dénes bankigazgató, Budapest, Erzsébet-tér 1.
 Beck Gyula szigorló, Budapest, Nádor-u. 7.
 Beck Miksa bankigazgató, Budapest, Leszámitoló Bank.
 Beck Nándor bankigazgató, Budapest, Nádor-u. 7.
 Bedő Albert államtitkár, Budapest, Földm. Ministerium.
 Beer Béla főkönyvelő, Budapest, Nádor-u. 11.
 Benedikty Béla osztálytanácsos Budapest, Pénzügyministerium.
 Benke Gyula takarékpénztári igazgató, Budapest, Andrássy-út 15.
 Berényi László hirlapíró, Budapest, József-körút 87.
 Berényi Pál dr., tanár, Sopron.
 Bernát István dr., igazgató, Budapest, Szövetkezés szerk.

- Biasini Domokos dr., magánzó, Tőzsdeépület.
Biró Tamás osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
Bischitz Arthur tőzsdetanácsos, Budapest, Nagyköröna-u. 3.
Blum Bernát kereskedő, Budapest, Tőzsdeépület.
Borbély Lajos vezérigazgató, Salgó-Tarján.
Bosnyák Zoltán dr., min. s. titkár, Budapest, Belügyministerium.
Bossányi Endre igazgató, Budapest, Erzsébet-tér 19.
Bossányi Iván dr., ügyvéd, Budapest, Kossuth-Lajos-u. 12.
Braun Arthur gyáros, Budapest, Üllői-út 60.
Braun Sándor szerkesztő, Budapest, Pesti Napló szerk.
Bródy Lajos dr. szerkesztő, Budapest, Neues Pester Journal.
Bródy Lajos gyáros, Miskolcz.
Bródy Sándor kereskedő, Ungvár.
Bródy Zsigmond szerkesztő, Budapest, Neues Pester Journal.
B'rtoun Adorján min. fogalmazó, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Brüll Ignác dr., angol kir. konzul, Budapest, Váci-körút 26.
Chudy Hugó dr., rendőrtanácsos, Budapest, Főkapitányság.
Concha Győző dr., egyetemi tanár, Budapest, Üllői-út 21.
Concordia gözm. r. t., Budapest.
Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Budapest, Földhitelint., Bálvány-u.
Csőke Ferencz osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
Czeiner Nándor közg. előadó, Beregszász.
Daróczi Vilmos szerkesztő, Budapest, Podmaniczky-u. 1.
Décsi György gyáros, Kispeszt.
Dékány Mihály osztálytanácsos, Budapest, Földm. Ministerium.
Deil Jenő kamarai titkár, Kassa.
Del'Medico Ágost gyáros, Budapest, Kacsá-u. 17.
Déri Miksa villany. társ. igazg., Bécs, Wipplingerstrasse, Janushof.
Deutsch Antal szerkesztő, Budapest, Pester Lloyd.
Hatvani Deutsch Károly nagyiparos, Budapest, Nádor-u. 3.
Hatvani Deutsch Sándor, nagyiparos, Budapest, Nádor-u. 3.
Deutsch Zsigmond dr., ügyvédjelölt, Pécs.
Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, Budapest, Damjanich-u. 37.
Eber Antal dr., tisztviselő, Budapest, Bécsi-u. 4.
Éble Gábor író, Budapest, Egyetem-u. 6.
Edvi Illés Aladár tanár, Budapest, Népszínház-u. 8.
Egan Ede kir. mérnök, Budapest, Keresk. Ministerium.
Egger Gyula gyáros Budapest, Városligeti fasor 24.
Egyedi Lajos nagyiparos, Budapest, Andrássy-út 10.
Ellenberger Károly kereskedő, Budapest, Dorottya-u. 6.
Első budapesti gözm. r. t., Budapest.
Emich Gusztáv igazgató, Budapest, Athenaeum.
Emich Gusztáv ifj. dr., min. s. titkár Budapest, Keresk. Ministerium.
Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz.
Engel Aurél dr., ügyvéd, Budapest, Nagyköröna-u. 13.
Engel Mór dr., pénzügyi fogalmazó, Zágráb.
Engel Pál igazgató, Budapest, József-tér 5.
Enyedy Lukács min. tanácsos, Budapest, Agrárbank.
Erdős Kálmán dr., hírlapíró, Budapest, Rökk-Szilárd-u. 19.
Erzsébet gözm. r. t., Budapest.
Fábry Sámuel igazgató, Budapest, Agrárbank.
Faix Kornél dr., stat. főtitkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Fayer László dr., egyetemi tanár, Budapest, Zöldfa-u. 31.

- Falk Miksa dr., képviselő, Budapest, Pester Lloyd.
 Falk Zsigmond lovag, igazgató, Budapest, Hold-u. 7.
 Falk Zsigmond dr., igazgató, Budapest, Hold-u. 7.
 Faludy Jenő joghallgató, Budapest, Erzsébet-körút 58.
 Farkas László dr., főorvos, Budapest, Városház-tér 3.
 Farkas Zoltán min. titkár, Budapest, Lipót-u. 22.
 Fekete Ignác dr., ügyvéd, Budapest, Újvilág-u. 14.
 Félegyházy Ágost dr., ügyvéd, Budapest, Tőzsde.
 Fellner Frigyes ügyvéd, Budapest, Kecskeméti-u. 1.
 Fellner Henrik igazgató, Budapest, Keresk. Bank.
 Fenyvessy Adolf gyorsíró-főnök, Budapest, József-körút 78.
 Fenyvessy Ferencz dr., képviselő, Budapest.
 Fenyvessy József dr., min. fogalm., Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Firnstall Károly postatakarékpénztári fogalmazó, Budapest, Posta-
 takarékpénztár.
 Fischer Ignác igazgató, Budapest, Erzsébet-körút 27.
 Fischer József kereskedő, Duna-Földvár.
 Fischer Márk ifj., kereskedő, Budapest, Teréz-körút 34.
 Flittner Frigyes dr., igazgató, Budapest, Osztrák-Magyar Bank.
 Fodor Ármin dr., kir. törvényszéki bíró, Budapest, Igazságügy-
 ministerium.
 Follinus Emil államv. ellenőr, Budapest, Attila-u. 153/4.
 Forró Róbert bankhivatalnok, Budapest, Leszámitoló Bank.
 Forster Géza igazgató, Budapest, Köztelek.
 Földes Béla dr., egyetemi tanár, Budapest, Zerge-u. 27.
 Fränkl Henrik főkönyvelő, Sopron.
 Friedmann Lipót szerkesztő, Budapest, Pester Lloyd.
 Fritz Péter kamarai titkár, Budapest, Keresk. és iparkamara.
 Fuchs Lajos igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Fuhrmann Ferencz dr., min. segédtitkár, Budapest, Kereskedelmi
 Ministerium.
 Gaal Gyula dr., földbirtokos, Búsú, Somogy vm.
 Gaál Jenő dr., műegyetemi tanár, Budapest, Műegyetem.
 Gaár Vilmos dr., min. titkár, Budapest, Nagy-János-u. 35.
 Gajári Ödön, szerkesztő, Budapest, Nemzet szerk.
 Galgóczy Károly akadémiai tag, Budapest, Szerb-u. 2.
 Gedeon András banktisztviselő, Miskolcz.
 Geiger B. Zsigmond tőzsdetanácsos, Budapest, király-u. 76.
 Geiger Károly banktisztviselő, Budapest, Király-u. 76.
 Geiger Miksa kereskedő, Budapest, István főherczeg szálloda.
 Gelléri Mór iparegyesületi aligazg., Budapest, Orsz. kiállítás igazg.
 Gerő Lajos dr., igazgató, Budapest, »Pallas«.
 Ghyczy Béla altábornagy, Budapest, Vas-u. 14.
 Gizella gőzmalom, Budapest.
 Goldmann Mihály kereskedő, Budapest, Muzeum-körút 41.
 Gonda Béla osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Gonda József államvasuti tisztviselő, Budapest, Gyapju-u. 10.
 Gorove László dr., földbirtokos, Budapest, József-körút 59—61.
 Grötschel Imre vezérigazgató, Budapest, Bécsi-u. 4.
 Gyarmathy Viktor jogtudor, Budapest, József-körút 53.
 György Aladár író, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Haggemacher Henrik gőzmalmai, Budapest.
 Hajdu József hivatalnok, Budapest, Giró és pénztár-egylet.

Hajdu László min. s.-titkár, Orsz. stat. hivatal.
Hajduska Emil dr., ügyvéd, Budapest, Földhitelintézet, Bálvány-u.
Hajnal Vilmos államvasuti ellenőr, Budapest, Keresk. Ministerium.
Halász Imre író, Budapest, Neues Pester Journal.
Halász Manó főkönyvelő, Budapest, Salgótarjáni köszémb. r.-t.
Halász Sándor dr., min. osztálytanácsos, Budapest, Postatakarékp.
Halász Vilmos czégvezető, Budapest, Krisztina-körút 23.
Havas Miksa tanár, Pozsony.
Hazay István dr., min. titkár, Budapest, József-körút 9.
Hegedüs Dezső bankár, Budapest, Mária Valeria-u. 19.
Hegedüs Ferencz osztálytanácsos, Budapest, Apród-u. 1.
Hegedüs Károly igazgató, Budapest, Népszínház-u. 8.
Hegedüs Loránd dr., min. fog., Budapest, Hunyady-tér 12.
Hegedüs Sándor képviselő, Budapest, Hunyady-tér 12.
Hegyeshalmy Lajos dr., min. s. titkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Heltai Ferencz dr., szerkesztő, Budapest, Alkotmány-u. 24.
Herczog Oszkár dr., igazgató, Budapest, Dalszínház-u. 10.
Herz József igazgató, Budapest, Bécsi-u. 5.
Herz Vilmos igazgató, Budapest, Nagykorona-u. 5.
Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Budapest, Arany János-u. 29.
Hevesi Ödön takarékpénztári igazgató, Budapest, Tükör-u. 2.
Hirschfeld Emil bankigazgató, Budapest, Leszámitolóbank.
Hlatky Endre dr., ügyvéd, Nagyvárad.
Hódy Lajos dr., postatakarékp. fogalmazó, Budapest, Postatakarékp.
Hoffmann J. Mihály szerkesztő, Budapest, Andrássy-út 6.
Holesch István dr., kamarai titkár, Besztercebánya.
Hollán Ernő val. b. t. t., Budapest, Vámház-körút 11.
Hollán Sándor min. tanácsos, Budapest, Döbrentei-u. 6.
Hollán Sándor ifj. min. s.-fog., Budapest, Döbrentei-u. 6.
Horn Antal szerkesztő, Budapest, Andrássy-út 102.
Hornyánszky Viktor nyomdatulajdonos, Budapest, Akadémia épület.
Horváth Elemér igazgató, Budapest, Döbrentei-u. 6.
Horváth János dr., ügyvéd, Budapest, Sütő-u. 6.
Horváth Tivadar ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 4.
Hunfalvy Géza dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
István gőzmalom, Debreczen.
Izsáky Ernő min. főmérnök, Budapest, Keresk. Ministerium.
Jámbor Gyula műegyetemi titkár, Budapest, Műegyetem.
Jankovich Béla dr., földbirtokos, Budapest, Kerepesi-út 6.
Janky József kam. elnök, Nagyvárad.
Jármai Gyula czégvezető, Budapest, Hitelbank.
Jász Géza tisztviselő, Budapest, Földhitelintézet, Bálvány-u.
Jekelfalussy József dr., min. tanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Jellinek Arthur dr., képviselő, Budapest, Nagykorona-u. 34.
Jharashti Jellinek Henrik vezérigazgató, Budapest, Bálvány-u. 22.
Jeney Lajos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
Jeszenszky Pál szerkesztő, Budapest, Köztelek.
Jónás János kereskedelmi akadémiai igazgató, Pozsony.
Juckel Gyula dr., felső keresk. isk. tanár, Budapest, Szentkirályi-u. 35.
Kádár József Ferencz tisztviselő, Budapest, Leszámitoló bank.
Kálnoki Henrik szerkesztő, Budapest, Egyetértés szerk.
Kán Béla dr., ügyvéd, Budapest, Hajó-u. 2.
Kanitz Jakab igazgató, Bukarest.

- Károlyi Sándor gr., nagybirtokos, Budapest, Eszterházy-u. 21.
 Kautz Gyula dr., bankkormányzó, Bécs, Bankgasse.
 Kégly Sándor osztálytanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Kenessey Kálmán kir. főfelügyelő, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Képpsy Árpád dr., min. s. titkár, Budapest.
 Kereskedelmi és iparkamara, Arad.
 » » » Besztercebánya.
 » » » Brassó.
 » » » Fiume.
 » » » Győr.
 » » » Maros-Vásárhely.
 » » » Miskolcz.
 » » » Pozsony.
 » » » Sopron.
 » » » Szeged.
 » » » Temesvár.
 Kern Tivadar dr., ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 16.
 Kilényi Hugó min. tanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Kintzig Béla mérnök, Budapest, Muzeum-u. 5.
 Kochmeister Frigyes br., főrendiházi tag, Budapest, Nagykorona-u. 32.
 Kohn Lőrincz hirlapíró, Budapest, Munkás-u. 4.
 Kohn Miksa hivatalnok, Budapest, Generali.
 Kohner Zsigmond keresk. bank alelnöke, Budapest, Nádor-u. 19.
 Komlós Ágost dr., ügyvéd, Budapest, Bálvány-u. 19.
 Koos Mihály dr., min. fog., Budapest, Földmívelési Ministerium.
 Koppély Géza földbirtokos, Budapest, Andrássy-út 34.
 Kormos Alfréd szerkesztő, Budapest, Rottenbiller-u. 46.
 Kormos Pál hirlapíró, Budapest, Rottenbiller-u. 46.
 Kornfeld Zsigmond bankigazgató, Budapest, Andrássy-út 98.
 Kovács Aladár dr., min. s. fogalmazó, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Kovács Gyula dr., ker. muzeum aligazg., Budapest, Podmaniczky-u. 18.
 Kovács Herman tisztviselő, Miskolcz.
 Kovács János főkönyvelő, Szabadka.
 Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét.
 Kovácsy Sándor dr., osztálytanácsos, Budapest, Földmív. Ministerium.
 Kováts István dr., ügyvéd, Sopron.
 Kozma Andor bizt. vezértitkár, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Körösi József a f. v. stat. hivatal igazgatója, Budapest, Andrássy-út 48.
 Kövály László igazgató, Kolozsvár.
 Králik Lajos dr., ügyvéd, Budapest, Koronaherceg-u. 18.
 megyeri Krausz Izidor nagyiparos, Budapest, Andrássy-út 23.
 megyeri Krausz Lajos kir. tanácsos, Budapest, Andrássy-út 12.
 Krejcsi Rezső dr., kam. titkár, Budapest, keresk. és iparkamara.
 Krishaber Sándor kereskedő, Budapest, Eötvös-tér 2.
 Kulinyi Zsigmond kam. titkár, Szeged.
 Lánczy Gyula dr., egyetemi tanár, Budapest, Bálvány-u. 19.
 Lánczy Leó képviselő, kam. elnök, Budapest, Keresk. Bank.
 Láng Lajos dr., egyetemi tanár, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Lányi Mór vezértitkár, Szabadka.
 László Zsigmond min. tanácsos, Budapest, József-körút 2.
 Lechner Ágost dr., főrendiházi tag, Budapest, Váci-u. 9.
 Leigeb Imre földbirtokos, Derecske, Bihar m.
 Leipziger Vilmos nagyiparos, Budapest, József-tér 1.

- Leitner Zsigmond bankigazgató, Budapest, Andrásy-út 13.
Lendvai Sándor szerkesztő, Budapest, Dohány-u. 58.
Lers Vilmos dr., min. fog., Budapest, Keresk. Ministerium.
Lestyánszky Sándor osztálytanácsos, Budapest, Földmiv. Minist.
Leuchtag Lajos dr., min. s. fog., Budapest, Podmaniczky-u. 29 a.
Lévay Henrik főrendiházi tag, Budapest, Vigadó-tér 1.
Lévay József dr., bizt. igazgató, Budapest, Erzsébet-tér 9.
Lévay Lajos bizt. vezértitkár, Budapest, Vigadó-tér 1.
Lichtenberger Ignác bizt. vezértitkár, Budapest, Riunione, Váci-u.
Linksz Ármin dr., ügyvéd, Budapest, Dorottya-u. 3.
Linzer Béla nagyiparos, Budapest, Külső váci-út, Linzer-gyár.
Lipcey Ádám szerkesztő, Budapest, József-u. 31.
Lipthay Sándor műegyetemi tanár, Budapest, Ujvársátér 19'a.
Lode Rezső szab. bíró, Budapest, Szabad. hivatal.
Luczenbacher Pál ifj., kereskedő, Budapest, Erzsébet-tér 14.
Lujza gőzmalom r.-t., Budapest.
Lukács Antal főrendiházi tag, Budapest, földhitelintézet.
Lukács József bankigazgató, Budapest, Fürdő-u. 6.
Lukasich Béla min. fogalm. Budapest, Pénzügyministerium.
Magyar. ált. hitelbank egyes. gőzmalmai, Budapest.
Magyar keresk. csarnok, Budapest.
Magyary Géza dr., jogakad. tanár, Nagy-Váradi.
Mahler Gusztáv bankár, Budapest, Mária-Valéria-u.
Mauaszy György dr., földbirtokos, Temes-Murány, u. p. Bruckenaui.
Mandello Gyula dr., egyet. m. tanár, Budapest, Sas-u. 6.
Mandello Hugó bányatulajdonos, Budapest, Podmaniczky-u. 45.
Mandello Károly dr., szerkesztő, Budapest, Sas-u. 6.
Mándy Lajos dr., min. tanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
Mantuanó Rezső dr., min. s. fog., Budapest, Keresk. Ministerium.
Marczali Henrik dr., egyet. tanár, Budapest, József-körút 59.
Mariska Vilmos dr., egyet. tanár, Budapest, Lónyay-u. 7.
Markbreit Gyula dr., ügyvéd, Budapest, Nagykorona-u. 34.
Matlekovits Sándor dr., val. belső titk. tan., Budapest, Dohány-u. 12.
Mátray Elemér államv. ellenőr, Budapest, Keresk. Ministerium.
Mencsik Ferencz dr., műszaki tanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
Mende Bódog szerkesztő, Budapest, József-körút 14.
Mezei Gyula kereskedő, Budapest, Erzsébet-tér 7.
Mezei Mór dr., képviselő, Budapest, Nagykorona-u. 13.
Miklós Ödön képviselő, Budapest, Délibáb-u. 29.
Miskolczi középkeresk. iskola, Miskolcz.
Miskolczi terménycsarnok, Miskolcz.
Morgenstern Izidor kereskedő, Budapest, tőzsdeépület.
Morzányi Károly dr., képviselő, Budapest, Dohány-u. 36.
Mudrony Soma orsz. iparegyesületi igazgató, Budapest, Uj-u. 4.
Nagy Ernő dr., jogakad. tanár, Nagyvárad.
Nagy Ferencz dr., egyet. tanár, Budapest, Andrásy-út 2.
Navratil Ákos jogtudor, Budapest, Lipót-u. 10.
Nedeczky Gyula osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
Neményi Ambrus dr., képviselő, Budapest, Andrásy-út 31.
Németh József dr., min. s. titkár, Budapest, Földmiv. Ministerium.
Neumann Ármin dr., képviselő, Budapest, Andrásy-út 5.
Neumann Frigyes nagykereskedő, Budapest, Teréz-körút 37.
Neumann Károly dr., min. s. titkár, Budapest, Teréz-körút 37.

Neumann Sándor dr., ifj., ügyvéd, Budapest, Váci-körút 17.
 Neuschloss Marcel gyáros, Budapest, Akadémia-u. 6.
 Níamesnyi Mihály ifj., szigorló, Budapest, Podmaniczky-u. 12.
 Nizsnyánszky István dr. postatak. fog., Bpest, Postatakarékpénztár.
 Nyíri István dr., ügyvéd, Budapest, Tükör-u. 3.
 Ormai Mór nagykereskedő, Budapest, Podmaniczky-u. 39.
 Ormody Vilmos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Ötvös Károly tisztviselő, Budapest, Műegyetem.
 Paikert Alajos o. gazd. egyes. titkár, Budapest, Köztelek.
 Pálos Géza dr., min. s. fog., Budapest, Alkotmány-u. 20.
 Pannonia gőzmalom r.-t., Budapest.
 Pap Dávid dr., író, Budapest, Andrásy-u. 74.
 Papp Árpád min. titkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Parlagi Ferencz igazgató, Budapest, Mérleg-u. 11.
 Pesti hengermalom r.-t., Budapest.
 Pesti molnárok és sütők gőzm. r.-t., Budapest.
 Pesti Viktoria gőzmalom r.-t., Budapest.
 Péterffy Lajos min. titkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Pfligler Ferencz kam. alelnök, Miskolcz.
 Picket Frigyes gazda, Budapest, Teréz-körút 36.
 Pikler Gyula dr., egyet. tanár, Budapest, Szentkirályi-u. 22.
 Pisztóry Mór dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
 Politzer Kornél bankár, Budapest, Teréz-körút 43.
 Pollák Illés dr., ügyvéd, Budapest, Nagy-Korona-u. 34.
 Pólya Jakab dr., egyet. m. tanár, Budapest, Generali.
 Poór Jakab czégvezető, Budapest, Generali.
 Popovics Sándor dr., min. tanácsos, Budapest, Bécsi-u. 4.
 Popper István mérnök, Budapest, Andrásy-út 30.
 Posa Ernő tisztviselő, Budapest, Generali.
 Pósch Gyula dr., bankigazgató, Budapest, Nádor-u. 4.
 Puкеcz Kálmán banktisztviselő, Szabadka.
 Radvány István kir. tanácsos, kam. elnök, Miskolcz.
 Rakovszky Géza orsz. képviselő, Budapest, Tréfort-u. 2.
 Ráth Károly ker. muzeum igazgatója, kir. tan. Budapest, Kerepesi-út 20.
 Ráth Zoltán dr., egyetemi tanár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Reich Mór igazgató, Budapest, Foncière.
 Reichart Emil bizt. igazgató, Budapest, Duna bizt. társ.
 Reiner Zsigmond magánzó, Budapest, Teréz-körút 40.
 Reiter Gyula banktisztviselő, Szabadka.
 Roth Pál dr., igazgató, Budapest, Lipót-körút 28.
 Rott Jakab dr., ügyvéd, Budapest, Bálvány-u. 19.
 Rott József bizt. igazgató, Budapest, Generali.
 Rozsa Károly, vasuti titkár, Budapest, Koronaherczeg-u. 16.
 Rózsavölgyi Manó dr. ügyvéd, Budapest, Podmaniczky-u. 6.
 Rubinek Gyula o. gazd. egyes. titkár, Budapest, Köztelek.
 Ruszt József nagykereskedő, Budapest, Nagykorona-u. 16.
 Ság Manó dr., ügyvéd, Budapest, Teréz-körút 35.
 Sarkady Lajos kam. titkár, Nagy-Várád.
 Sasvári Ármin keresk. muzeumi titkár, Budapest, Kerepesi-út 20.
 Schmidl Miklós dr., nagykereskedő, Budapest, Károly-körút 15.
 Schmidt József dr., min. tanácsos, Budapest, Orsz. kiállítás igazgatósága.
 Schober Béla dr., igazgató, Budapest, Felső-erdősor 1.
 Schön Leó igazgató, Budapest, Foncière.

- Schön Vilmos bizt. vezérigazgató, Budapest, Andrásy-út 2.
 Schwarcz Felix bankigazgató, Budapest. Nádor-u. 4.
 Schwarcz Gusztáv dr., egyetemi tanár Budapest, Egyetem.
 Schwarz József dr., orvos, Budapest, »Caritas.«
 Schvartz Béla nagyiparos, Budapest, Teréz-körút 19.
 Sebestyén Henrik hivatalnok, Budapest. Generali.
 Sidlauer Ignác, banktisztv. Budapest, Deák-Ferencz-u. 15.
 Sigmond Dezső képviselő, Budapest, Ferencziek bazára.
 Singer Zsigmond szerkesztő, Budapest. Nagykorona-u. 18.
 Smialovszky Valér dr., képviselő, Budapest, Alkotmány-u. 24.
 Solymásky Endre vasuti és hajóz. főfelügyelő, Bpest, Ker. Miniszterium.
 Soltész Vilmos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Somló Gyula banktisztviselő, Budapest, Leszámitolóbank.
 Somogyi Béla hivatalnok, Ipolyság.
 Somogyi Manó dr., pénzügyi fog., Budapest, Nagymező-u. 23.
 Stettner László dr., igazgató, Budapest, Ált. Hitelbank.
 Steiner József kereskedő, Budapest, Gabonacsarnok.
 Stiller Mór dr., ügyvéd, Budapest, Rudolf-rakpart 3.
 Strasser Sándor tőzsdetanácsos, Budapest, Lendvay-u. 16.
 Strasser Vilmos földb., Budapest, Andrásy-út 37.
 Sugár Ignác kam. titkár, Miskolcz.
 Szabadi József tanár, Székesfehérvár.
 Szabó Ferencz földbirtokos, Budapest, Erzsébet körút 15.
 Szabó Jenő min. tanácsos, Budapest, Koronaherczeg-u. 16.
 Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz.
 Szabó Kálmán kam. elnök, Debreczen.
 Szalai Béla keresk. r.-t. titkára, Budapest, József-tér 5.
 Szántó Frigyes főtisztviselő, Budapest, Agrárbank.
 Szántó Menyhért min. titkár, Budapest. Földmiv. Miniszterium.
 Szápáry László gr., orsz. képviselő, Budapest, Szép-u.
 Szarvassy Sándor magánzó, Budapest. Ferencz-József rakp. 3.
 Szathmáry Gyula főkönyvelő, Budapest.
 Szávay Gyula kam. titkár, Győr.
 Széclényi Imre gr. ifj., nagybirtokos, Budapest, Andrásy-út 59.
 Székely Ferencz takarékp. vezérigazgató, Budapest, Koronaherczeg-u. 3.
 Székely György dr., közg. előadó, Kilyén.
 Székely Miksa dr., gyáros, Budapest, Wurm u. 3.
 Széll Kálmán val. belső titkos tanácsos, Budapest, Nádor-u. 7.
 Szentpály István kam. titkár, Miskolcz.
 Szilágyi Gyula műegyetemi m. tanár, Budapest, Dessewffy-u. 10.
 Szilárd Ferencz ügyvéd, Budapest, Ferencz-körút 46.
 Szilassy Zoltán orsz. egyes. titkár, Budapest. Köztelek.
 Szirmai Oszkár igazgató, Budapest, Zrínyi-u. 4.
 Sztányi Ödön min. tanácsos, Budapest, Döbrentey-u. 1.
 Szmollényi Nándor tanár, Szeged.
 Szokolay Kornél szerkesztő, Budapest. Nemzet szerk.
 Szolcsányi Hugó dr., jogakad. tanár. Nagyvárad.
 Sztérényi József kir. iparfelügyelő, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Tagányi Károly orsz. levélt. igazgató, Budapest. Orsz. levéltár.
 Teleszky János dr., min. s. titkár, Budapest, Pénzügyminiszterium.
 Telkes Simon min. számtanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Thirring Gusztáv dr., főv. stat. hiv. aligazg., Budapest, Vigadó-épület.
 Thorotzkai Miklós gr., képviselő, Budapest, Angol királynő-szálloda.

Tisza István dr., képviselő, Budapest.
 Tolnai Arnold igazgató, Budapest, Nagykorona-u. 16.
 Tolnay Lajos képviselő, Budapest, Üllői-út 19.
 baranyavári Ullmann Adolf igazgató, Budapest, Magy. ált. hitelbank.
 baranyavári Ullmann Emil tőzsdetanácsos, Budapest, Nádor-u. 16.
 erényi Ullmann Jenő min. s. fog., Budapest, Ker. Ministerium.
 erényi Ullmann Lajos dunagőzh. vezérig., Bécs, Obere Weissgärberstr. 3.
 erényi Ullmann Sándor dr., ügyvéd, Budapest, Andrassy-út 13.
 Unger Alajos dr., ügyvéd, Budapest, Dorottya-u. 3.
 Uray Zoltán államvas. hiv., Budapest, Külső-Kerepesi-út 13. I.
 Vági Jakab intéző, Győr.
 Vajda Izidor cégvezető, Budapest, József-tér 5.
 Vályi Gábor dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
 Vargha Gyula dr., osztálytanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Vargha Sándor bizt. igazgató, Budapest, Erzsébet-tér 9.
 Vas Ferencz vezértitkár, Budapest, Keresk. bank.
 Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 13.
 Végh Mihály dr., min. s.-titkár, Budapest, Pénzügyminiszterium.
 Veith Béla igazgató, Budapest, Nagy-János-u. 23.
 Vértessy Sándor ifj., min. fog., Budapest, Pénzügyminiszterium.
 Vizneker Antal dr., min. titkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Vörös László államtitkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Walkó Lajos bankigazgató, Budapest, Leszámitolóbank.
 Walther Rezső bankhivatalnok, Budapest, Leszámitolóbank.
 Weinmann Fülöp dr., kir. tanácsos, Budapest, Andrassy-út 9.
 Weisz Fülöp bankigazgató, Budapest, Keresk. Bank.
 Weisz Julián szerkesztő, Budapest, Budapesti Tagblatt szerk.
 Wekerle Sándor dr., val. belső titk. tanácsos, Budapest, Damjanich-u. 5.
 Weltner Oszkár dr., jogtudor, Budapest, Széchenyi-u. 8.
 Wickenburg Márk gr., min. titkár, Budapest, Pénzügyminiszterium.
 Wiener Moskó gazda, Budapest, Erzsébet-körút 21.
 Wittmann Mór dr., ügyvéd, Budapest, Sétatér-u. 6.
 Wohl Lajos kir. albiró, Sopron.
 Wohlmuth Sándor hivatalnok, Budapest, Keresk. bank.
 Wolfner József gyáros, Budapest, Váci-körút 12.
 Wolfner Nándor gyáros, Budapest, Károly körút 3.
 Wolfner Tivadar gyáros, Budapest, Andrassy-út 6.
 Ybl Felix dr., földbirtokos, Szvetnek, u. p. B.-Gyarmat.
 Zachár Gyula tanár, Budapest, Apó u. 3.
 Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Budapest, Akadémia-u. 6.
 Zigány Zoltán tanár, Budapest, Rottenbiller-u. 3.
 Zilahy Simon igazgató, Budapest, Budapesti Hírlap.
 Zorn Vilmos jogakadémiai tanár, Kassa.

Meghaltak :

Czentner József.
 Futtaky Gyula.
 Németh Imre.

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLSÁG.

Első közlemény.

Korunk gazdasági életének jellemző vonása: az árhanyatlás, mely szorosan véve 1873-ban, az akkori roppant gazdasági válság hatása alatt kezdődött és azóta csaknem szakadatlanul tart. Az árhanyatlással karöltve jár a földjáradék és a tőkekamat csökkenése. S tulajdonkép a vagyon jövedelmének folytonos csökkenése képezi a szüntelen panaszoknak tárgyát. Minden törekvés oda is irányul, hogy az árak javíttassanak. Ki kell még emelni, hogy a csökkenő jövedelmekkel szemben nem igen apadtak a kiadások, sőt az állami és társadalmi igények folytán inkább még emelkedtek.

Röviden ez a mai gazdasági helyzet képe. Ez igénytelen dolgozat nem terjeszkedik ki az árhanyatlással kapcsolatos összes gazdasági és társadalmi viszonyok kutatására, hanem szorítkozik a mezőgazdasági állapotok vizsgálatára. Sőt még ebben a tág keretben sem mozog; célja csak az, hogy némi tájékoztatást nyújtson azon kérdésekről, melyekkel a szeptemberben tartandó nemzetközi gazdacongressus foglalkozni fog és a melyekkel a magyar közvélemény eddigelé behatóan nem igen foglalkozott. Már ezzel, úgy hisszük, jelezve van az is, hogy nem válaszol a nemzetközi gazdacongressusnak kitűzött összes kérdésekre, hanem inkább csak azokra terjeszkedik ki, melyeket újnak lehet mondani.

I.

A mezőgazdasági bajok és az ezek okozta agrár mozgalom nálunk 1878-ban kezdődtek. Az előző évek nagy árait ebben az évben váltották fel első ízben a 8—9 forintos búzaárak. De ezek, a megelőző évekhez képest alacsony árak nem sokáig tartottak, hiszen csakhamar következtek a 10—14, majd a 12—13 frtos buzaárak. Az 1882. évi terméssel állottak be a tulajdonképi hanyatló árak. Az 1887/8-ik aratási évben a búzának tőzsdei évi átlagos ára 7 frt. 28 kr-ra szállt le. Az árjegyzés ennek az évnek augusztus—október havában 6 frt.

98 kr. és 6 frt. 78 kr. közt mozgott. Innen túl az évi árakat nézve áremelkedés állt be. Az 1891/2-ik aratási évnek átlagos ára 10 frt. 52 kr., de egyes hónapokban közel 11—12 frtos árakat is látunk. Ettől fogva azonban az árhanyatlás még nagyobb arányokat ölt. Az 1894/5. évben a búzának átlagos ára 6 frt. 85 kr., mely csak kevéssel magasabb az 1844—48. évek átlagos búzaáránál (6 frt. 80 kr.), de az 1894/5. és 1895/6. évek egyes hónapjaiban látunk árjegyzéseket, melyek alacsonyabbak az 1865-ik év átlagos (6 frt. 49 kr.) áránál. De a mai áraknak a régi árakkal való összehasonlításánál nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a mai búza — tisztaságát és lisztelő képességét nézve — a régi búzánál sokkal értékesebb.¹⁾

Minden kétségen felül áll tehát az, hogy a mai árak alacsonyak, sőt a 30—50 év előtti áraknál is alacsonyabbak. Pedig azóta a termelési költségek lényegesen emelkedtek. Az 1844—48. években a nagy- és középbirtokosoknak a búza jóformán semmibe sem került. Az 1865-ik évben még túlnyomólag a külterjes gazdálkodás járta és e mellett a pénzgazdálkodás még jóformán ismeretlen volt. Szintügy ismeretlen volt számos oly kiadás, melyek jelenleg a megszokottakhoz és ezért a feltétlenül szükségesekekhez számíttatnak.

S a gabonaárak hanyatlásának és az ebből folyó járadékcsökkenésnek vannak nemcsak gazdasági, hanem ezeknél még fontosabb társadalmi hátrányai. Ha a mezőgazdaság szenved, vásárlási képessége csökken, szenved az ipar és kereskedés is. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy a csökkent járadék végpusztulással fenyegeti a középbirtokos osztályokat. Kétségtelen pedig, hogy a középbirtokos osztályok eltűnésével mai társadalmi rendünk is megszűnik; jobban mondva tarthatatlanná válnak azok az alapeszmék, melyeken tényleg nyugszik vagy legalább nyugodnia kellene. A középbirtokos osztály eltűnésével feltétlenül uralomra jut a szélső socialismus türehtetlen állapotaival, zsarnokoskodó kasztszellemeivel és uralmával.

Ugy közgazdasági, mint társadalmi szempontból jogosultnak kell tehát tekinteni minden oly törekvést, mely a többi társadalmi osztályok és az elért gazdasági vívmányok sérelme nélkül czélozza, hogy a gabonaárak megfelelőek legyenek, a gazdának ne csak hogy veszteséget ne okozzanak, hanem inkább a termelési költségen felül még némi, a viszonyoknak megfelelő többletet, mondjuk nyereséget biztosítsanak. Különösen pedig indokoltnak kell tartanunk a birtokos gazdának jövedelmök gyarapítására irányuló azon törekvéseit, a melyek a termelési költségek apasztására, a versenyképesség előmozdítására irányulnak, feltéve, hogy ezek nem a munkás-osz-

¹⁾ L. az illető ártáblázatokat a »Statistikai Értesítő«-ben.

tályok jövedelmének egyenes csorbitásával, vagyis rovásukra történnek.

Két fontos részletkérdés merül tehát fel. Az egyik vonatkozik a megfelelő árra és azokra az eszközökre, melyek alkalmazásával a kitűzött célt megvalósítani és biztosítani lehet, természetesen más közgazdasági és társadalmi érdekeknek legalább is különös sérelme nélkül. A másik kérdés pedig az, hogy az alacsony gabonaár folytán csökkent jövedelmet lehet-e és mennyiben a gabona termelési költségeinek leszállításával és a más gazdasági termelési ágak meghonosításával vagy kiterjesztésével ellensúlyozni?

Elméletileg kétségtelenül meg lehet állapítani a megfelelő árt, mely t. i. sem a gazdának, sem a fogyasztónak nincs hátrányára. Rá lehet fogni, hogy a középár az az ár, mely a gazdának kellő jövedelmet biztosít, de a fogyasztót sem nyomja. De áll-e ez valósággal is és különösen a gazdák meg lennének-e elégedve pusztán a középpárral, mely a közepes termésű évek felel meg? Kétségtelenül meg volnának elégedve az ily árral közepes, különösen pedig bő termésű években, de rossz termésű években aligha. S lehet-e arra számítani, hogy a gazdák bő termésű, tehát nekik különösen nagy jövedelmet biztosító években a közepes jövedelmet meghaladó többletet félre fogják tenni a rossz vagy éppen inséges évek hiányának kiegyenlítésére? Még egy nehézség merül fel abban, hogy miként számítassék ki a gazdák és fogyasztók érdekeinek megfelelő középár. De még nagyobb nehézséget okoz a középpárnak miként való biztosítása. Kétségtelen, hogy ezt az államnak mélyreható befolyása nélkül nem lehet elérni. A német gazdák szövetsége ezt a célt a gróf Kánitz-féle javaslattal kívánta elérni, mely szerint a gabonabehozatalt a kereskedés kizárásával az államnak kellett volna eszközölnie. Főlőslegesen volna ezzel a tervvel bővebben foglalkoznunk. Mi semmi esetben sem látnók hasznát, legfőlebb kárát. Nekünk nincs gabonahiányunk, hanem gabonafőlőslegünk és e főlősleg értékesítése szabályozza árainkat. Hasznát esetleg csak Ausztriával közösen látnók. Azt hisszük azonban, hogy még a legtúlzóbb agrárius sem érez magában hajlamot, hogy ideiglenes előny kedvéért még szorosabbá fűzze a köztünk és Ausztria közt levő gazdasági kötelékeket. Mert hogy Ausztria ezt a szíveséget nem tenné meg terhes viszontszíveség nélkül, kétséget sem szenved.

Egy megjegyzést azonban mégis akarnánk tenni azokra az indokolásokra, melyeket dr. Ruhland a javaslat támogatására felhoz. Az államnak épen úgy, mint a multban, a jelenben is befolyást kell gyakorolnia a gabonaárak alakulására. A régi állam főleg az inséges árak elhárítását célozta, inkább csak mellékesen gondolt a jutalmazó árakra, vagyis a túlalacsony árak megakadályozására. Ebből folyt a kiviteli tilalom,

a kereskedelem korlátozása, a behozatali tilalom, az árhoz képest változó gabonavám. Ne feszegessük most azt, hogy biztosították-e mindezek az intézkedések az inséges árak elhárítását, vagy mint Ruhland mondja, azt a czélt, hogy a gazda gabonájáért tisztességes árt kapjon, a fogyasztó pedig meneküljön a terhes áráktól. Sokkal fontosabb az a kérdés, hogy ha az állam kötelessége oda hatni, hogy a gazdák megfelelő árakat kapjanak, nem sokkal inkább kötelessége-e gondoskodni, hogy a munkás osztályok, kiknek semmijük sincs, mindig kapjanak kellő és tisztességesen fizetett munkát? Ha jogos az egyik, talán még jogosabb a másik követelés. A socialis mozgalmak idejében talán tanácsos erre is tekintettel lenni.¹⁾

Még egy megjegyzést ugyancsak Ruhland most említett értekezésére. Említi, hogy a munkásnépnek a városokba való vándorlása a mezőgazdaság kényes helyzetében találja indokát és ha az árak javulnának, a városokba való tódulás megszűnnék. Kötve hiszszük. A mezőgazdaságban épen századunk második fele óta mindinkább terjednek a gépek és a jobb munkaeszközök, melyek nélkülözhetővé teszik az emberi munkát. A munkáskezekben való szükséglet szorosan véve az aratási időre szorítkozik. Ekkor szoktak évről-évre megújulni a panaszok, hogy az aratási munka végzésére nincs kellő munkaerő. A munka, különösen pedig az állandó munka hiánya szorítja az embereket a városokba, melyekben mégis inkább lehet állandó és biztos keresetet kapni. A gabona árának emelkedése nem igen fogna ezen a viszonyon változtatni, ha csak a birtokok megosztásában nem áll elő lényeges változás és a nagy, sőt túlnagy birtokok nem engednek helyet a közép- és kisbirtokoknak, sőt törpe gazdaságoknak. Be fogna-e ez következni akkor, midőn a birtokos gazdáknak jó dolguk van, ez nagyon is kétes, ha tekintjük azt, hogy a legtöbb birtok eladásánál és parcellizálásánál korántsem a gazdasági érdek, hanem a kényszer működik. Békésmegyében a munkásosztályok egyik főpanasza, hogy nem juthatnak egy kis birtokhoz sem, minden eladó birtokot összevásárolnak a parasztgazdák.

II.

De némileg eltértünk tárgyunktól. Az árhanyatlás ténye minden kétségen felül áll. Mik az okai és állanak-e rendelkezésre és minő eszközök megszüntetésére?

¹⁾ Ruhland: Grundsätze einer vernunftgemässen Getreidepreispolitik. Stimmen aus dem agrarischen Lager. Heft I. — Szerző csak vázolja a régi gabonaár-politikát, de nem igen foglalkozik az eredményekkel. Azt mondja, hogy Nagy Frigyes eredményeket ért el a gabonakészletekkel, melyeket bő években gyűjtött. Hason eredményt már a bibliában is feljegyezve találunk a hét kövér és a hét sovány esztendőről szóló mondában. De a gabonaraktáraknak semmiféle vonatkozásuk sincs a bel- és külkereskedelmi korlátokhoz.

Nézzük először is az okokat. De talán fölösleges is emlitenünk, hogy az okok tekintetében nincs meg az egyetértés, sőt egész bátran lehet mondani, hogy a vélemények nagyon is szétágaznak.

Egy tényről illetőleg nincs véleménykülönbség. A mai szállítási és forgalmi eszközök úgyszólván megszüntették a távolságokat és ezekkel együtt az összes régi termelési, forgalmi és kereskedelmi viszonyokat. Eszközölték pedig ezt a nagy változást a vasutak, a gőzhajók, a távirda és a telefon. A távolságok megszűnése azonban — s erről sem szabad megfeledkezni — nemcsak az embereket és az árukat hozta egymáshoz közelebb, hanem az általános műveltség és gazdasági képzettség emelésére is hatott. Gondoljunk csak meg, hogy azok a gazdasági gépek vagy eszközök, melyek Amerikában, vagy a világnak bármely pontján találtattak vagy taláztatnak fel az emberi munka mellőzésére, vagy azok az eszközök és eljárások, melyek a termelés fokozására alkalmaztatnak, nálunk is csakhamar meghonosulnak és rövid idő múlva esetleg már általános elterjedésnek örvendenek. A termelés fokozása, a gépek használata, mindezek a termelési költség apasztását jelentik. Ezekhez járul még a vasuti és hajószállítási díjaknak folytonos leszállítása. Már pedig a termelési költségnek s e szerint a fuvarbérnek is minden csökkenése előnyére válik a fogyasztó piacnak és a fogyasztó piacon az ár hanyatlását idézi elő.

Igy volt ez a múltban, így van ez jelenleg és így lesz a jövőben is. Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején, midőn nálunk a vasutak némileg nagyobb terjedelmet nyertek, midőn általában lehetővé vált a gabonát nagyobb mennyiségekben külföldre szállítani, kezdték Bajorországban érezni versenyünknek súlyát. Ugyanakkor Franciaországban az orosz, Angliában pedig az amerikai verseny miatt panaszkodtak. Különben már gróf Széchenyi István a »Hitel«-ben említi, hogy gazdáink az orosz és egyiptomi gabonaversenyt emlegették, mint mezőgazdasági haladásunk egyik nagy akadályát. Az orosz verseny felpanaszlása tehát nem mai keletű.

A vasuti hálózat azóta is folytonosan növekedett, és minél messzebbre terjedt, annál távolabb vidékeket vont be a forgalmi övbe és a versenybe. S minél messzebb vidékekre terjedt ki a vasuthálózat, aránylag annál olcsóbbakká váltak a szállítási díjak. Mennyivel olcsóbban szállítjuk p. o. mi is a gabonát és a lisztet a külföldre ma, mint 1880—1881-ben! Mérsékeljük a vasuti szállítási díjakat, hogy ellensúlyozzuk a német gabonavámokat. De ily mérsékléseket más államok is foganatosítottak. Szabad talán e helyütt arra is hivatkoznunk, hogy 1890-ben megjelent a gazdasági válságot behatóbban tárgyaló dolgozatunkban már erre a tényre: a szállítási díjak nagyarányú hanyatlására rámutattunk.

Kimutattuk ott (119 l.), hogy a búzának Chicagóból Angliába való vitelbére 1873-ról 1886-ra métermázsánként 1 frt. 88 krral hanyatlott. Kimutattuk ugyanott, hogy Angliában az 1886. évi búzaár az 1869-ik és 1870-ik évi búzaárnál 3 frt. 88 krral, illetőleg 3 frt. 59 krral volt olcsóbb és hogy ennek az ár-hanyatlásnak már jelentékeny részét a fuvarbér csökkenése igazolja. De csaknem az egész árkülönbözetet indokolja az Indiából Angliába fizetett fuvarbér hanyatlása, mely 1873-ról 1886-ra métermázsánként 3 frt. 11 krral kisebb.

Bizonyos az is, hogy épen úgy, mint nálunk, Amerikában, Ausztráliában, Oroszországban, Indiában és általában mindazokban az államokban, melyek napjainkban gabonakiviteli államok, a vasutak legalább túlnyomó részben az előhaladt nyugot-európai államok tőkéiből épültek. Kétségtelen, hogy európai, sőt jó részben mezőgazdasági körökből származott tőke segítette elő a versenyt, melynek súlyát ma az európai mezőgazdaság érezi és panaszoja. Kétségtelen, hogy rendkívül sok európai tőke ment ezeknél a vállalatoknál veszendőbe. Tudjuk a magunk történetéből, hogy ezek a külföldi tőkék nem valának épen olcsók és óriási terheket raktak az illető vállalatokra. Nekünk a vasutépítkezések és ezekre felvett kölcsönök roppant államháztartási hiányokat okoztak.

Amerikában sok vasut egyszerűen tönkrement. A csődbe került vasutat azután jóformán ingyen lehetett megvenni. A csőd által a terhektől megszabadult vasuton azután olcsó fuvarbéreket lehetett alkalmazni.

Az itt érintett viszonyokat röviden akkép is jellemezhetjük, hogy a világgazdaság korát éljük. A gabona árát a világ termelése és fogyasztása szabályozza. Ez az utóbbi állítás annyiban vonatik kétségbe, a mennyiben sok oldalról éppen azt vitatják, hogy a kereskedelembe a határidő-üzlet által belopódzott rendetlenségek és visszaélések nem engedik a tényleges viszonyoknak, a tényleges termelés és fogyasztásnak kölcsönösségét érvényre jutni. Nem a világtermelés, hanem a tőzsdei határidő-üzlet rontja az árakat és ugyanez az üzlet fogja a verseny kiküszöbölése után az egész gabonakereskedelemnek kevesek kezébe való jutása által a magas, inséges árakat előidézni. Ez ellenében mások a túltermelést vitatják és ennek tulajdonítják az alacsony árakat.

Még egy nagy változásról kell megemlékeznünk. Az amerikaiaknak az arany mellett az ötvenes években kifejtett rendkívüli buzgalma, a német valutatörvényekkel, diadalt aratott, nagy bankódásukra, mert ez időtájt már óriási ezüsttelepeket tedezték fel, melyeknek kincseit, az ezüstnek mindinkább hanyatló ára, mondhatnók, naponként értéktelenebbé tette. De nem az amerikai bányabirtokosokról és az ezek csinálta valutapolitikáról van szó, hanem e helyütt azt a tényt kell meg-

állapítanunk, hogy 1873 óta, tehát épen azon idő óta, hogy Németország áttért az aranyvalutára és megkezdte ezüst pénzét a forgalomból kivonni és beolvasztani, az ezüst ára az aranyéhoz mérve nagyobb arányban kezdett leszállani és azóta csaknem folytonosan hanyatlott. Az ezüst ára hanyatlásának tulajdonítják sokan az árhanyatlást. Más irányban pedig sokan a legelőhaladtabb államokban egyedüli valutává, a világforgalomban azonban általános értékmérővé vált arany megdrágulását vitatják és ennek tulajdonítják az árhanyatlást. Az ezüst árának hanyatlását nem szabad összezavarni az arany állítólagos megdrágulásával. A tényt, hogy az ezüst ára leszállt, nem lehet kétségbe vonni. Vitás csak az lehet, hogy általában gyakorolt-e és minő mérvű befolyást gyakorolt az árhanyatlásra? Az arany megdrágulása nagyon is kétes és távolról sem oly bizonyos, mint gróf Széchenyi Imre legutóbbi röpiratában feltételezi.¹⁾

Az árhanyatlásnak még egy okát kell kiemelnünk, t. i. az államvédelmi és pártfogolási rendszert, mely a hetvenes évek végén jutott uralomra. A védvamos rendszer csak napjainkban engedett a szerződéses vámrendszernek. Minden kétségen felül áll, hogy a cukor és szesz, e két különösen pártfogolt iparcikk, az árhanyatlást az agyonpártfogolásnak köszöni. Már a védvámrendszernek ily irányban való hatása vitás. Egy bizonyos, hogy a védvámrendszer sokban hozzájárult a fuvarbéréknek folytonos leszállítására, valamint bizonyos az is, hogy a termelő államok fölöslegei túlságos mérvben tolultak Anglia felé, mely nem emelt akadályokat a bevitelnek és hogy az itt összetorlódott fölös készletek leszállították az árakat, melyek nyomást gyakoroltak a szárazföldi piacok árára is. Bizonyos az is, hogy a vámok egyrészt gátolták a fogyasztás fejlődését, másrészt pedig, ha nem fokozták is a védett államokban a termelést, akadályozták a termelésnek megfelelő csökkentését.

III.

Nézzük a túltermelést. Az 1885. évi nemzetközi gazdaságtudományi kongresszust megelőzőleg foglalkoztunk először e folyóirat hasábjain a mezőgazdasági válsággal. Ebben a tanulmányunkban egyrészt hangsúlyoztuk, hogy a gabonaverseny nem szorítkozik kizárólag az Egyesült-Államokra, hanem velünk versenyre kel Oroszország, India, Kanada, Egyptom, Algír, Ausztrália, másrészt azonban kiemeltük, hogy a »verseny nem eredményezett túltermelést«. »Túltermelésről —

¹⁾ Bimetallismus és a termények árhanyatlása. 1896. Erről a dolgozatról jelen füzet irodalmi rovatában részletesen szólunk.

mondtuk akkor — csak azok beszélnek, kik csak a termelést látják, de nem nézik a fogyasztást.»

Későbbi behatóbb tanulmányok még inkább megérlelték bennünk a meggyőződést, hogy túltermelés egyáltalában fenn nem forog, sőt fenn sem foroghat. A túltermelést a mezőgazdaság természete egyenesen kizárja. Nem szabad ugyanis a mezőgazdasági termelést összezavarni az iparos termeléssel. Az iparos termelést tetszés szerint lehet fokozni, a mezőgazdasági termelés végeredményben mégis csak az időjárástól függ. Ez az egyik különbség. A másik nagy különbség abban áll, hogy kenyérre minden embernek van szüksége, élelmi szereket bizonyos mérvig minden embernek feltétlenül be kell szereznie; ipari cikkeket azonban nem. Az embernek élnie kell és ha élni akar, bizonyos mennyiségű táplálékot feltétlenül magába kell vennie. Az embernek szüksége van ruházatra, bútorra stb., de már ebbeli szükségleteit korlátozhatja. Az élelmi szerek beszerzése némileg független a fizetési képességtől és akarattól és csakis jó, kevésbé jó vagy éppen rossz táplálkozásról lehet szó. Már az iparcikkekben való szükségletet lehet korlátozni és ez a szükséglet teljesen a fizetési képességtől és akarattól függ.

Az agrár-irodalom úgy nálunk, mint külföldön magáévá tette ezt a helyes felfogást, melynek támogatására különben számos adatot is hoztunk fel.¹⁾ De mindkét tanulmányunkban kifejezést adtunk annak a nézetünknek, hogy úgy, miként a multban, a szűk termelési körökben és nemzetgazdaságokban, úgy a jelenben a világ gazdaságban is különbséget kell tennünk bő, közepes és rossz termésű évek közt.

A mi különösen az áralakulást illeti, most említett munkánkban annak a nézetünknek adtunk kifejezést: »A gabonárak hullámozása ép úgy, mint a multban, a jövőben is meglesz azzal az egy különbséggel, hogy legalább egyelőre nem fogja a régi nagy arányokat öltetni. Nem tarthatjuk tehát kizártnak sem a maiaknál magasabb, sem a maiaknál még alacsonyabb árakat. Hosszú időn át tartó nagy árakra azért nem szabad számítanunk, mert ezek előmozdítanak a termelés kül- és belterjes fokozását. Viszont a hosszú időn át tartó alacsony, még a termelésre fordított munkát sem jutalmazó árakat azért tarthatjuk kizártnak, mert ez szükségkép előidézné a termelés korlátozását, főleg és első sorban azokon a vidékeken, hol a termelés a legköltségesebb, a legtöbb természeti nehézségekbe és akadályokba ütközik.«

Dolgozatunk befejezése idejében a budapesti tőzsdén 8 forintnál magasabb búzaárakat jegyezték. Azóta már magasabb és alacsonyabb árak is jegyeztettek. Az árhullámozást illetőleg kifejezett nézetünk tehát bevált. S az áraknak már

¹⁾ L. Gazdasági válság című művemben: A túltermelés című fejezetet.

ez a hullámozása önmagában véve eléggé igazolja, hogy túltermelésről ma ép oly kevésbé lehet szó, mint nem lehetett szó 10 vagy 20 év előtt, midőn az amerikai verseny nagyobb arányokat kezdett ölteni.

Míg agráriusaink közül Bernát István, gróf Széchenyi Imre és a német írók közül Ruhland kétes értékű terméstartatokra hivatkoznak annak igazolására, hogy nincs túltermelés, mi mindkét dolgozatunkban a főszólyt a sokkal megbízhatóbb forgalmi adatokra fektettük.¹⁾ Kimutattuk részletesen, hogy az európai búzáhiány volt évenként átlag az 1870—74. években 14·3, 1875—79-ben 22·7, 1880—84. években 37·0, 1885—88-ban 30·1 millió métermázsa, az európai liszthiány pedig volt évenként átlag ugyanazokban az öt éves időszakokban 1·36, 1·56, 4·99 és 5·26 millió métermázsa.

Hogyan alakult az európai netto forgalom, vagyis a netto bevétel és kivétel búzában és lisztben az utolsó öt évben, melyekről a részletes adatok beszerezhetők voltak, az alábbi táblázatból láthatjuk:²⁾

Búzaforgalom.

Netto bevétel:

(Millió métermázsa.)

	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.
Nagy-Britannia és Írhon .	30·65	33·61	32·92	33·23	35·62
Franciaország	10·54	19·59	18·83	10·01	12·47
Németország	6·73	9·05	12·96	7·03	10·75
Belgium	6·74	9·59	6·57	7·07	8·88
Olaszország	6·45	4·63	6·96	8·60	4·87
Svájc	3·30	3·43	3·08	3·34	3·59
Németalföld	2·20	3·26	2·32	2·01	8·09
Spanyolország	0·91	0·98	1·37	4·16	3·95
Portugália	0·95	1·12	1·12	1·41	1·44
Svédország	0·57	0·74	1·18	1·21	1·59
Dánia	0·11	0·53	0·09	0·46	0·64
Norvégia	0·07	0·12	0·08	0·02	0·04
Összesen	69·22	86·65	87·48	78·58	91·93

¹⁾ Czikkiróval ebben nem érthetünk egyet. A kérdés eldöntésénél ép oly kevésbé lehet kicsinyíteni a termelési adatokat, mint nem szabad túlságos szólyt fektetnünk a forgalmi adatokra. Van-e vagy nincs túltermelés? Erre — a fogyasztási képséget is figyelembe véve — mégis csak az évi termés mennyiségéből lehet legbiztosabb következtetést vonni. Az import országok netto-bevitelének és az export országok netto-kivételének összehasonlítása nem nyújt használható alapot, mert a bevételnek és kivételnek végeredményében fedeznie kell egymást; de ez nem jelenti egyúttal azt, hogy a termelés és fogyasztás közt meg van az óhajtott egyensúly.

A szerkesztő.

²⁾ Az adatok összeállítását az országos statisztikai hivatal sziveségének köszönöm.

Netto kivitel:

	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.
Oroszország	29.74	28.79	13.28	25.52	33.45
Románia	9.21	6.59	7.71	7.00	6.82
Bulgária	2.69	3.14	3.45	3.50	2.81
Ausztria-Magyarország .	2.27	1.45	0.62	0.55	0.32
Szerbia	0.63	0.86	0.80	0.88	0.53
Összesen	44.54	40.83	25.86	37.45	43.93
Netto szükséglet	24.68	45.82	61.62	41.13	48.00

Liszt-forgalom.

Netto bevitel:

(ezer métermázsza.)

	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.
Nagy-Britannia és Írhon	7.900	8.387	11.119	10.245	9.583
Németalföld	829	894	969	1.067	924
Svédország	262	244	333	322	369
Norvégia	219	289	352	398	342
Svájc	153	184	201	245	254
Portugália	26	38	17	2	2
Olaszország	6	4	6	5	7
Szerbia	2	1	2	1	2
Franciaország . . .	231	676	297	—	—
Belgium	13	—	—	13	61
Spanyolország . . .	—	—	33	63	—
Dánia	—	—	—	—	59
Összesen	9.641	10.717	13.229	12.361	11.603

Netto kivitel.

Németország	1.019	901	786	1.117	1.575
Ausztria-Magyarorsz.	1.368	993	453	416	258
Oroszország	917	872	1.027	1.216	1.295
Románia	86	122	173	204	313
Bulgária	18	22	41	32	43
Dánia	147	132	69	12	—
Spanyolország . . .	62	325	—	—	57
Belgium	—	98	83	—	—
Franciaország . . .	—	—	—	37	43
Összesen	3.617	3.465	2.632	3.034	3.584
Netto szükséglet . . .	6.024	7.252	10.697	9.327	8.019

Az európai évi átlagos hiány volt az 1890—94 években búzában 44.25 millió métermázsza, lisztben pedig 8.3 millió métermázsza. Az 1885—88. évek átlagához képest a búza-hiány 14.1 és a liszt-hiány 3 millió métermázszával emelkedett.

De — hallhatjuk az ellenvetést — a tengeren túli államok termelése okozza a nagy versenyt és idézi elő a túltermelést és az ebből folyó nagy elhanyaglást. Lássuk tehát a versenyző államokat.

Netto búzakivitel.

(millió métermázsákban)

	1890	1891	1892	1893	1894
Egyesült-Államok	14.32	14.41	40.38	30.56	22.85
Kelet-India	6.93	7.21	15.22	7.56	6.16
Ausztrália	2.61	2.61	1.31	2.39	2.39
Argentína	3.28	3.96	4.70	10.08	16.08
Egyiptom	0.10	0.84	0.23	—	0.19
Kanada	—	0.62	2.35	2.41	2.56
Összesen	27.27	29.65	64.74	53.00	50.23

Netto liszt kivitel.

(ezer métermázsá)

	1890	1891	1892	1893	1894
Egyesült-Államok	10.873	10.077	13.509	14.475	14.988
Kanada	—	221	306	336	349
Kelet-India	211	206	271	256	304
Ausztrália	10	7	21	15	31
Összesen	11.094	10.511	14.107	15.082	15.672

Ha ezeket a mennyiségeket mind Európába hozottaknak lehetne tekinteni, akkor talán könnyen rá lehetne fogni a túltermelést. Csakhogy az Egyesült-Államok és India búzájának és lisztjének egy része egyáltalában nem kerül Európába, hanem kivitetik más amerikai, ázsiai és afrikai országokba, melyek a fentebbi kimutatásokban elő nem fordulnak. Továbbá arról sem szabad megfeledkezni, hogy a bevétel és kivétel — nem nézve, hogy az egyes államok polgári éve nem azonos a naptári évvel és az összesített forgalmi kimutatásokban előforduló év különböző időszakokat jelez — már azért sem egyezhetik tökéletesen és a kivitt mennyiség mindig nagyobb, mint a bevitt mennyiség, mert a kivétel nem történik közvetlenül azonnal a bevívó államba, hanem a kivitt mennyiség egy része, mielőtt a bevívó államba jutna, a tengeren úszik. A tengeren úszó mennyiség az évi zárlatkor már előfordul a kiviteli lajstromokban, de nem fordul elő a behozatali lajstromokban. Ha mindezeket tekintetbe vesszük és azt látjuk, hogy az európai évi átlagosbúza-hány volt 44.25 millió métermázsá és ennek ellenében a tengeren túli gabonatermelő államok évi átlagos búzakivitele a 44.98 millió métermázsát meg nem haladta, szólhatnánk esetleg bő búzatermelésről, de semmi esetben sem túltermelésről.

Már a lisztnél az európai évi átlagos 8.3 millió métermázsányi hiánynyal szemben a tengerentúli államoknál évi 13.29 millió métermázsányi kivittelt látunk. A kivétel tehát kerekösszegben 5 millió métermázsával haladja meg az európai szükségletet s így már inkább szólhatnánk a lisztben való túltermelésről. De nemcsak valószínű, hanem bizonyos, hogy ha nem pusztán a fentebbi, az igényeket nem minden tekintetben kielé-

gitó adatok állanának rendelkezésünkre, a lisztre nézve is ki lehetne mutatni, hogy arra szükség volt más, Európán kívüli államokban. Erre vall a lisztnek az 1891—94. években folyton emelkedő kivitele. Már pedig kétségtelennek tarthatjuk, hogy ha a liszt nem találna vevőkre, kivitele nem évről-évre emelkedni, hanem inkább hanyatlani fogna. További igazolásul csak egy pár tényt akarnánk megemlíteni. Egyiptom netto lisztbevitale volt 1890-ben 85, 1891-ben 69, 1892-ben 77, 1893-ban 184 és végre 1894. évben 202 ezer métermázsa. Köz tudomású, hogy Brazília jelentékeny mennyiségű lisztet visz be és a mi lisztünknek ma is van ott piacza, habár sajnos! hanyatló mérvben. Mindinkább kiszorítja az Egyesült-Államok lisztje.

A most említett államok az 1891—95. évben a Statistical Abstract (280 s. k. l.) szerint évenként átlag kivíttek lisztben:

Mexikóba	40,358 mmázsát
Nyugot-Indiába	1,182,042 »
Braziliába	742,182 »
Más délamerikai államokba .	479,409 »
Ázsiába	601,914 »

Összesen tehát . . . 3,045.905 m. mázsa.

Tehát ez a néhány adat is már az 5 millió métermázsa lisztnek nagyobb részéről számot ad.

A gabonaneműek közül a búza van a legnagyobb versenynek kitéve. S ha ennél nem láthatunk túltermelést, még kevésbbé láthatjuk a túltermelést a többi gabonaneműeknél.

Elesik a túltermelés réme, mely az európai mezőgazdaságot, de ne törődjünk ezzel, hanem mondjuk a magyar mezőgazdaságot, a régi korba, a régi legelős gazdaságba visszasettnek látja. Anglia hanyatló mezőgazdaságára szeretnek a rémlátók hivatkozni. Pedig Angliában csak a gabona, tüzetesen a búzatermelés hanyatlásáról van szó. Erre a hanyatlásra kétségtelenül befolyást gyakoroltak a hanyatló árak, de nem szabad Anglia éghajlati és talaj-, valamint birtokviszonyairól sem megfeledkezni. Az angol éghajlat sokkal inkább kedvez az állattenyésztésnek. Az angol társadalom pedig nélkülözi a saját birtokán gazdálkodó földmives osztályt.

Ha a magyar mezőgazdaság viszonyaira, jövődjére és teendőire akarunk következtetést levonni, nem szabad a gazdaságilag legfejlettebb állam mértékét alkalmaznunk. A gabona-árak hanyatlásának szükségkép a legsúlyosabban kellett érintenie Anglia gabonatermelését, nemcsak azért, mert Angliát a tengeren túli államok a legkönnyebben közelíthetik meg, hanem mert gabonatermelése a legfejlettebb és legköltségesebb vala. Az árhanyatlást itt már nem igen lehetett ellensúlyozni egyrészt az átlagtermés fokozása, másrészt a költségek leszállítása által. Az angol mezőgazdaságnak

szükségkép a sokkal inkább jövedelmező állattenyésztéshez; hús, és általában állati termékek előállításához kellett fordulnia. S népességének vagyonossága és ezen nyugvó fogyasztási képessége ezt az átmenetet meg is engedte.

Sem vagyonossági, sem talaj- és éghajlati viszonyaink nem engedik meg, hogy az angol példát kövessük. Gazdasági termelésünk irányánál a belső piacra, a hazai fogyasztási képességre vagy inkább tehetségre kell tekintettel lennünk. Csak ez az egyedüli megbízható, kivált napjainknak védelmi irányzatánál fogva, a mely igen gyakran csak ürügyet keres a verseny megakadályozására vagy legalább gátlására. Szóló bizonyíték e mellett az állategészségügy. Különben nem pusztán a gabonatermelést, az állattenyésztést, hanem általában a mezőgazdaságnak minden, bár kicsinyesnek látszó ágát is fel kell karolnunk. Ez biztosíthatja a magyar mezőgazdaságnak haladását és kárpótolhatja a gabona-, különösen buzatermelésnél mutatkozó jövedelmi hanyatlást.

IV.

Mondhatjuk, hogy a túltermeléssel egyidejűleg kezdették hangoztatni, hogy a mai árhanyatlást napjainknak lényegesen megváltozott valutaviszonyai okozták. Különösen a bimetalisták tulajdonították az arany állítólagos megdrágulását és az árak hanyatlását az ezüst detronisálásának, melyet — ezt csak mellékesen akarjuk megjegyezni — az 1867 évi párisi nemzetközi érmeértekezlet, főleg az Egyesült-Államok buzdítására, határozott el. Az akkor felállított program szerint Franciaországnak és a latin pénzunió államainak kellett volna első sorban áttérniök az aranyvalutára és példájukat követnie kellett volna a többi művelt államoknak a kettős valutának ideiglenes életbeléptetésével. A francia-német háború csak annyiban változtatott a programmon, hogy a kezdeményező lépést Németország tette meg, mely pedig az érmeértekezleten ezüst valutájára való tekintettel az aranyvaluta ellen foglalt állást és a melynek megnyugtató végett állapított meg, hogy a bimetalismus szolgáljon átmenetül. ¹⁾

Tüzetesen csakis az ezüst árának hanyatlását nézve, minden kétségen felül áll, hogy arra lényeges befolyással volt az a tény, hogy a műveltebb államokban az arany vált a kizárólagos valutává és az ezüstnek valutapénzzé való szabad kiveretése megszűnt.

De másrészt bizonyos az is, hogy a francia 1803. évi valóságos bimetalistikus törvényben megállapított értékarányt, még abban az esetben is, ha Németország és a többi államok

¹⁾ L. jelen folyóirat 1889. év folyamában szerzőnek: »A valuta-kérdés fejlődése« című cikkét. 615. s. k. 1.

nem tértek volna át az aranyvalutára, aligha lehetett volna fenntartani és az ezüst értéke még ebben az esetben is leszállt volna, ha nem is oly mélyen, mint az által, hogy demonetisáltatott. A múltak története igazolja, hogy ez ezüst értéke az aranyhoz képest időszakonként mindig hanyatlott. Brochnak az 1878. évi párisi, bimetallicus egyezményt célzó nemzetközi értekezlet elé terjesztett adataiszerint a középkorban az arany és ezüst közt az $1 : 10\frac{1}{2}$ – 12 értékviszony állt fenn. A potosi gazdag ezüstabányáknak 1545-ben történt felfedezése, de még inkább a hidegen való vegyítésnek 1557-ben történt feltalálása után az ezüst értéke az aranyhoz képest mindinkább hanyatlott. A múlt század óta egész 1870-ig a kölcsönös értékviszony az $1 : 15\frac{1}{2}$ körül mozgott. Közben az 1851–60. években az aranyözön és az ezüsthány befolyása alatt megtörtént, hogy a londoni piacon ez az értékviszony $1 : 15\frac{1}{2}$ -ra is emelkedett. Már az 1871–73. években, dacára annak, hogy a bimetalismus teljes épségben fennállott, az ezüst ára a megállapított és elfogadott egyenérték alá szállt.

S ha a nemes fémek kölcsönös értéke változásának, illetőleg az ezüst értéke hanyatlásának okát keressük, ezt mindig az ezüsttermelés növekedésében találjuk. A kölcsönös értékváltozás okát régebb közgazdasági írók a nemes fémek termelésének arányában keresték és vitatták, hogy miután az ezüsttermelés aránylag nagyobb mérvben emelkedett, értékének vagy árának hanyatlania kellett. De azt hisszük, hogy az értékváltozásnak ennél mélyebben fekvő oka is van. A forgalomnak, tüzetesen a nagy forgalomnak, de főleg a közepes forgalomnak okvetlenül szüksége van bizonyos mennyiségű pénzre. A forgalom már csak azért is, mert becsebbebb és ennél fogva kisebb teriméjű, jobban kedveli az aranyat az ezüsthánál és az utóbbit inkább csak kisegítőül használja. Ha az arany képes lenne a nagy és középforgalom igényeit, az ebben történő fizetéseket teljesen kielégíteni, az ezüsthán ez a forgalom teljesen mellőzné. Minél jobban felszaporodtak a pénzhasználatra szolgáló aranykészletek, aránylag annál kevesebb ezüstpénzre volt szükség és ez a tény szállította le az ezüst értékét. Már most bizonyos, hogy korunkban az aranytermelés nagy arányokban szaporította a pénzcélokra szolgáló aranykészletet és ez a készlet, különösen a legutóbbi években, midőn az aranytermelés még az aranyözön idejét is messze túlhaladja, roppant mérvben gyarapodott. Ez a tény kizárja, hogy a nagy és a középforgalom, mely különben is mindinkább mellőzi a pénzhasználatot, képes és hajlandó lett volna az ezüsthán mindinkább gyarapodó, pénzcélokra felhasználható fölöslegét igénybe venni s így bizonyos, hogy az ezüst értéke, még ha a valutaviszonyokban nem történik is változás, hanyatlott volna, ha talán nem is oly mélyen, mint leszállt a törvényhozási intézkedések hozzájárulásával. Az

arany- és ezüsttermelésnek az utolsó években való fejlődéséről könnyen áttekinthető képet nyújtanak az alábbi viszony-számok.

	Arany- termelés ¹⁾	Ezüst-termelés ¹⁾
1866—70	100	100
1871—75	89	147
1876—80	88	183
1881—85	76	214
1886	74	216
1887	74	223
1888	78	253
1889	88	291
1890	88	309
1891	91	318
1892	107	356
1893	117	384
1894	133	387

Ebből a kimutatásból látjuk tehát különösen azt, hogy az ezüst termelése az aranyéhoz képest az árhanyatlás dacára is roppant mérvben növekedett és hogy a kimutatásban foglalt utolsó két évben a kiindulási évek átlagának közel négyszeresére emelkedett. Midőn tehát az ezüst termelése ily roppant mérvben emelkedett és természetesen előállítási költsége is nagy mérvben hanyatlott, valóban bajos volna állítani, hogy a két nemes fém közt, ha az ezüst nem demonetisaltatik, a régi értékviszony fenmaradt volna. Csak azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy abban az esetben, ha az ezüstöt szabadon lehetett volna folyó pénzzé kiveretni, azok az államok, melyeknek papirvalutája volt és van még ma is, rég áttérhettek volna a fémvalutára. Nem érvényesítjük ez ellen azt az indokot, hogy a kényszerforgalom megszüntetése nem egyedül a nemes fémek bőségétől függ, hanem elfogadjuk a feltevés helyességét. Szabadjon azonban, arra utalnunk, hogy ha az ezüst ára nem száll le oly mélyen, az ezüstnek termelése még sokkal nagyobb arányokat öltött volna, mert nem kellett volna számos ezüstművelésével felhagyni, mely nem fedezte a termelési költséget. S habár némileg a már előadottakat ismételjük, még sem mulaszthatjuk el arra rámutatni, hogy nem szabad arról megfeledkezni, hogy a közönség nem szereti az aranyhoz képest aránylag igen súlyos ezüst pénzt, mely éppen ezért szükségkép összetorlódott volna a jegy kibocsátó bankok pinczéibe. A jegy kibocsátó bankok fogtak volna akadályokat gördíteni az ezüst szabad kiverése elé és a pénzveredékbe özönlő ezüstmennyiségek kiverési nehézségei által okozott kamatveszteségek fogták volna a nyílt piacon az ezüst na-

¹⁾ L. szerzőnek »A gazdasági válság« című művét 133. és 380-ik l., továbbá Lexis »Edelmetallgewinnung« und Verwendung in den letzten zehn Jahren. Jahrb. für N. O. u. St. 1896. 507-ik l.

gyobb árhanyatlását előidézni. Különben ha bizonyítékot akarunk a mellett, hogy az ezüst ára a régi egyenértékét nem tartotta volna meg, erre bizonyítékul szolgálhat 1890-ben, midőn az Egyesült-Államok 1890 július 14-én törvénybe iktatták, hogy a kormány havonként 4½ millió unczia ezüstöt vásároljon, az ezüst ára a londoni piacon $54\frac{5}{8}$ d. érte el a legmagasabb fokot, a mely ár az 1:17²⁷ egyenértéknek felel meg. De ezt a szeptemberben elért legmagasabb árt az ezüst nem sokáig tartotta meg. Már októberben $51\frac{1}{2}$ d. volt a legmagasabb ár és ezek a legmagasabb árak is azóta folytonosan hanyatlottak. Pedig a kormányvásárlások az Egyesült-Államoknak csaknem egész új ezüsttermelését igénybe vették.

Ha már most a nemes fémeknek a versenyre és az áralakulásra gyakorolt befolyását vizsgáljuk, akkor el kell választanunk az ezüstöt az aranytól. Az ezüstnél tulajdonképp az a kérdés, hogy az árhanyatlásában mutatkozó aranyagió fokozta-e a versenyt és gyakorolt-e befolyást az árhanyatlásra? Az aranynál pedig tisztán csakis az a kérdés merül fel, hogy drágább lett-e vagy sem.

Főlöszleg az agió hatását bővebben fejtegetni, hiszen volt és némileg még ma is van benne részünk. Határozott tévedés, hogy az agió, nagy nyereségei által, ösztönözné a termelést és kivitelt, tehát előmozdítaná a versenyt. Nézzük meg akár az osztrák-magyar monarchia, akár India búzaforgalmát és azt fogjuk találni, hogy a búzakivitel semmiféle összefüggésben sincs az agióval, növekedésével vagy hanyatlásával, hanem igenis összefüggésben áll a nélkülözhető fölösleggel és a külföldi szükséglettel. Az agiónak vagy a pénz értéke csökkenésének igen is megvan az a hatása, hogy megdrágítja a tőkét, akadályozza a külföldről való behozatalt és hogy a termelő sohasem kapja meg az őt megillető árt, mert az agió hullámozásának kockázatát végelemezésben a termelő viseli. Az agió kizár minden gazdasági számítást és ebben rejlik a legnagyobb gazdasági hátrány és károsodás.¹⁾

Megdrágult-e az arany? Többször említett nagyobb munkánkban, annak a nézetünknek adtunk kifejezést, hogy igen, hogy tehát az arany megdrágulása is befolyást gyakorolt napjaink árhanyatlására. De dolgozatunk megírásakor csak az 1887-ig terjedő aranytermelési adatok álltak rendelkezésünkre, a melyek pedig hanyatló aranytermelés mellett bizonyítottak. Azóta a helyzet lényegesen változott. Az aranytermelés roppant arányokban növekedett. Az aranytermelés 1887-ben 201 millió aranyforintot, vagyis 239 millió o. é. frtot képviselt, 1894-ben kerek összegben 360 millió aranyforintot vagy 428 millió o. é. frtot. S a tudósítások úgy 1895-re, mint

¹⁾ Részletesebben l. szerző »Gazdasági világ« című művét, különösen 152—165 l. és a jelen füzetben Gróf Széchényi rápiratának ismertetését.

a folyó évre az aranytermelésnek még további emelkedését jelzik. Az aranytermelésnek ezt az emelkedését nemcsak új bányák felfedezése, hanem technikai vívmányok is előmozdították. Minden tudósítás abban is egyezik, hogy belátható időben az aranytermelés nemcsak hogy hanyatlani nem, hanem ellenkezőleg emelkedni fog. Az aranytermelés, a régebbi adatok szerint, az 1856—60. években emelkedett a legmagasabb fokra, a midőn is az évi átlagban 201.750 kilogramm vala. Az utolsó három évben, vagyis 1892—94-ben, melyről adataink vannak, az aranytermelés volt 208.700, 226.400 és 258.400 kilogramm.

A termelési adatoknál sokkal fontosabb a tény, hogy a jegybankok birtokában levő aranykészletek roppant arányokban szaporodtak és szaporodnak folytonosan. Az angol banknál 1894 óta azt az érdekes jelenséget is látjuk, hogy aranykészletei mind nagyobb mérvben haladják meg bankjegy-forgalmát. Az arany birtokáért általában nem folyik az az erős küzdelem, melynek a nyolczvanas években tanui voltunk. Mindezek a tények a mellett szólnak, hogy mostanában többé egyáltalában nem lehet az arany megdrágulásáról beszélni. Európában bőven rendelkezik arannyal annak ellenére, hogy az Osztrák-Magyar-monarchia és Oroszország valutarendezési célokra nagy mennyiségű aranyat szerzett be. Hogy ezt a bőséget előmozdította az Egyesült-Államoknak az ezüstabánya-birtokosoknak kedvezni akaró valutapolitikája, ez ne bántsa a mi fejünket s annál kevésbé, mert bizhatunk abban, hogy az Egyesült-Államok célzétévesztett valutapolitikájuk eredményeként még jó ideig fognak aranyat Európába küldeni és fogják az itteni aranykészleteket szaporítani és fogják ezt tenni különösen akkor, ha az elnök választásánál a bemetallisták győznek.

Fentebb az 1894. évi aranytermelés értékét 856 millió koronában állapítottuk meg. A szerint az 1894-ben termelt ezüst értéke — a régi egyenérték alapján számítva — 555 millió koronát képvisel. Ha az ezüst újra trónra emeltetnék, a pénz-eszközül szolgáló nemes fémek évi termelését bátran tehetjük 14 milliárd koronára. Nem kell annak kijelentéséhez semmiféle hosszás gondolkodás, hogy a nemes fémek bece abban az esetben, ha a régi értékviszony helyreállítatnék, rendkívül leszállana. Ennél a viszonynál nemcsak az új termelést, hanem az óriásilag összehalmozott ezüstkészleteket is tekintetbe kell venni. Ha pedig a két nemes fém becsértéke a rendkívüli bőség miatt leszállana, bizonyos, hogy az árak emelkednének, habár nem épen abban a mérvben, a melyben az ezüst ára emeltetnék, ¹⁾ esetleg azonban ennél sokkal nagyobb arányban

¹⁾ Az ezüst átlagára a londoni piacon 1895-ben 29¹⁵/₁₆ d. volt, a mely 1: 31⁶⁰/₁₀₀ egyenértéknek felel meg. Ha a régi egyenérték állítatnék helyre és az árak ebben a mérvben emelkednének, ez 100⁰/₁₀₀-nál magasabb áremelkedést jelentene.

is. Mert végre is az ár alakulására nem egyedül a pénz mennyisége gyakorol befolyást, és a pénzmennyiség napjainkban, a hitelgazdaság korában, mely mind jobban fejleszti a pénzhasználatot mellőző intézményeket, már nem is gyakorolhatná azt a hatást, melyet a régi közgazdasági ugynevezett currency elmélet, habár akkor is vitatva, előtérbe állított. Kétségtelen azonban, hogy egész árforradalom állana elő, mely főleg kezdetben — a kiegyenlítés megtörténteig — súlyosan nehezednék a munkásosztályokra és az állandó fizetésű és jövedelmű egyénekre. A munka ugyanis azokhoz az árúkhoz tartozik, melyeknek ára a legcsökkenőbb és a mely még soká azután is megtartja megszokott árát, hogy az életfentartási cikkek árai emelkedtek vagy leszálltak. Ha ma olcsóságról panaszkodunk, akkor drágaságról panaszkodhatnánk épen úgy, mint panaszkodtak vala az ötvenes és hatvanas években, különösen pedig a hetvenes évek elején. Kezdetben az árúk árának emelkedése és a munkának aránylagos olcsósága folytán roppant nyereségekre tennének szert a vállalkozók. Ezek a nyereségek felizgatnák a vállalkozási szellemet és túltermelés, majdan pedig nagyarányú válság állana elő, mely a munka-beszüntetések folytán ismét csak súlyosan nehezednék a munkás-osztályokra.

Vajjon pusztán azért, hogy a munkaadóknak átmeneti előnyök, ideiglenes nagy nyereségek biztosíttassanak és az összes munkásosztályok a virágzó időszak kezdetén és majdan letűnésével súlyosan terheltessenek, hajlandók lennének-e az államok a két nemes fém közt való régi értékviszony helyreállítása végett bimetallistikus szerződést kötni, bajos elhinni. Az államok politikai megfontolásában jelenleg a munkásosztályokra is súlyt fektetnek.

Különben a politikai pártok tusáiban nagy szerepet visz a rövidlátás és a hihetetlen is megtörténhetik. Politikai párt-szempontról nem egy nagy érdeket szoktak mellőzni, különösen pedig nem igen szokták a jövőt mérlegelni. Közelebb fekvő tekintetek súlyosabban esnek a mérleg serpenyőjébe.

Semmi kétség abban, hogy egy nemzetközi bimetallistikus egyezmény, a melyben Anglia és Németország is résztvennének, képes lenne az ezüst árát esetleg a régi, a francia törvényben megállapított és korunkban szabályosnak tekintett egyenértékig emelni, feltéve, hogy a kereskedelmi világ is hajlandó lesz ennek minden tekintetben hódolni és tényleg bizalommal fog viseltetni a törvényesen megállapított egyenértékhez és ennek kifolyásaként egyenlően szívesen fogadja az aranyat és az ezüstöt. De e nélkül a törvényben megállapított egyenérték pusztán fictio. A törvény kényszerítheti a polgárokat, hogy fennálló követeléseik kiegyenlítésére egyformán tartozzanak elfogadni a folyó arany és ezüstpénzeket, sőt esetleg kimondhatja azt is, hogy egy bizonyos pénznemben

való későbbi fizetés kikötése érvénytelen és semmis. De már arra nem kényszerítheti a törvény a polgárokat, hogy egyformán forgalomban tartsák mindkét nemű pénzt és az értékeesebb pénzt el ne rejtsek, pénztáraikban vagy ládáik fiókjaiban össze ne halmozzák és csak különös ellenszolgáltatás, vagy mondjuk díj (praemium) ellenében bocsássák ki azt birtokukból, valamint természetesen őket arra sem kényszerítheti, hogy a készpénzen való adás-vevéseknél az adás-vevés ne eszközöltethessék csak egy bizonyos pénznemben, tehát aranypénzben. Mondhatja egyszerűen: a búzám, gyapjóm stb. eladó, de csak aranypénzért. Eladom ugyan ezüstért is, de ebben az esetben ennyivel nagyobb árt kérek.

Csak meg kell gondolni, hogy az aranyözön idejében, midőn az aranybőség megzavarta a két fém közt az egyenértéket, a francia forgalomból csaknem teljesen eltűnt a folyó ezüst pénz. Megállapított, hogy az ezüst öt francosok nem vitettek ki mind Németországba és különösen Ázsiába, hanem bennök igen sok magában Franciaországban került a ládák fiókjaiba, a melyekből azután ismét napfényre jöttek, a mint az ezüsttel szemben az arany vált mind értékeesebbé. Hasonló eset történt csak nemrégiben az Egyesült-Államokban, a melyekben azonban nemcsak bankok és bankárok, hanem egyesek is halmoztak össze nagymennyiségű arany pénzkészleteket, ennek birtokát felmerülő szükség esetén többre becsülvén, mint az esetleges kamatvesztéséget. Lesznek nálunk olyanok, kik visszaemlékeznek az ötvenes évekre, a midőn a papírpénz és a roppant agió járta. Még gyermek voltam akkor, de igen jól emlékszem, hogy boldogult apám a parasztgazdáktól nem vehetett gyapjút a nélkül, hogy körmőczi aranyat vagy legalább is ezüst huszast a gyapjűmenyiség arányában »ráadás«-ul ne fizetett volna. S mindez a körmőczi arany és ezüsthuszás a ládádba vándorolt.

Az életnek ezen jelenségeit nem szabad figyelmen kívül hagyni és nem szabad megfeledezni arról a régi törvényről, hogy a rossz pénz a forgalomból mindig kiszorítja a jó pénzt. Az ezüst már súlyosságánál is a kevésbé kedvelt pénz. Minden valószínűség tehát a mellett szól, hogy az arany fogna a forgalomból kivonni, részint eldugatni, részint kivitetni oda, a hol az aranyért hajlandók nagyobb árt fizetni vagy akár érte az árukat olcsóbban adni. Végeredményben a kettő egy és ugyanaz. Az eljárás folyománya lenne, hogy az ezüst pénzek csaknem egész összegökben a jegybankok pinczéibe kerülnének és csak azok maradnának a forgalomban, a melyekre a kisforgalomnak feltétlenül szüksége van. Ennek elhárítása végett a jegybankok örökös harcot folytatnának az arany birtokaért. Tennék ezt a bankok nyíltan és titkosan, hiszen segedelmőkre lenne az egész kereskedelem, mely mégis csak többre becsüli az aránylag könnyű aranyat a sokkal

súlyosabb ezüsthöz. S e helyütt egy, a maga nemében érdekes jelenségre akarnánk figyelmeztetni, mely az Egyesült Államokban folyik le, de a mely érdemes a megszüvelésre. Az ottani bankok az arany kiszivárgásának megakadályozására egyesültek. Gondoskodnak idegen váltókról, hogy az aranyat ne kellessék váltók hiánya miatt fizetési eszközül kivinni. Maguk sem bíznak a tartós sikerben, de remélik, hogy a kiszivárgást meg fogják akadályozni a gabonakivitel megindulásáig, a mely elejét veszi az arany kiszivárgásának. Nem eshetik-e meg valami hasonló nem csak az arany-kivitel megakadályozása, hanem éppen behozatalának előmozdítása érdekében? Esetleg csak igen rövid idejű sikerre és valamivel nagyobb áldozattal van szükség.

A nemzetközi bimetallisticus szerződés, ha abban az összes jelentékenyebb államok vennének is részt, nem biztosíthatná az arany és ezüstnek a szerződésben megállapított egyenértékét, hanem tovább is fenmaradna az árhullámlás, habár nem is venne oly nagy arányokat, mint ez idő szerint. Nem akadályozná meg az arany birtokaért folytatott éles küzdelmet, sőt ezt valószínűleg még élesebbé és károsabbá tenné már csak azért is, mert a harcz nem lenne egészen nyílt és abban nagy szerepet vinnének az ellenőrizhetlen díjak és az érthetetlen, meglepő kamatlábelemelések.

De — és erre érdemes különös súlyt fektetni — semmiféle biztosíték sincs meg, sem arra nézve, hogy a nemzetközi bimetallistikus szerződés állandó lesz, sem, hogy szigorúan meg fog tartatni. S mi történik, ha egy nagyobb kereskedelmi állam, mely — bár titkosan — kellőleg gondoskodott megfelelő aranykészletről, esetleg minden felmondás nélkül kilép a bimetallisticus pénzegyletből. Egy nagyobb államnak kilépése okvetlenül megrontaná az egész törvényes egyenértékét és az ezüst ára hirtelen a legmélyebbre esnék, különösen még azért is, mert a többi államok is kénytelenek lennének pénzverőiket az ezüst elől elzárni.

Gondoljuk meg, hogy a bimetallisticus szerződés éppen egy nagy háború előestéjén tépetnék szét és ezzel a ténynyel megrontatnának, zilálttá tétetnének az ellenséges állam pénzviszonyai, a melynek pénzkészlete túlnyomólag, értékében hirtelen nagy mérvben csökkent ezüsthöz áll, és fontoljuk meg komolyan, hogy mi lenne ennek az eljárásnak a következménye?!

Scholz porosz pénzügyminiszter a porosz képviselőháznak 1886. január 22-én tartott ülésében a bimetallisticus szerződést illetőleg mondta: »Ennél nincs oly dologról szó, mint a posta-, vasúti vagy vámszerződésnél, melyeket tetszés szerint fel lehet mondani és a melyekből éppen úgy épkezláb lehet kimenni, mint előbb bementek; hanem az oly szerződésnél szó van arról, hogy gazdasági testünkbe szerződéssel

vért akarunk bevezettetni, mely csak bizonyos körülmények közt teljesítheti hivatását mint vér, és a mely, ha a szerződés széttépetett vagy megsemmisített, akár szerződésszegés akár más indokból, testünkben megmarad és bennünket intézményeink felvirágzásában és fejlesztésében akadályoz.

Később, február 8-án, Hüne interpellációjára kijelentette: »Beható, lelkiismeretes vizsgálat után már akkor arra a meggyőződésre jutottam, hogy előttem lehetetlenségnek látszik, hogy ily szerződés akkép formuláztassék, hogy én azt — nem habozom a kifejezést ismételni — aláírom a nélkül, *hogy hazámat el ne áruljam*«.1)

S a hazának közgazdasági ügyei, sőt jövője, a gazdák érdekeire nézve is kétes értékű áremelkedés kedvéért, a legnagyobb veszélyeknek tétessék ki? Lehet-e ilyesmit még csak várni is komoly, higgadt államférfiaktól? De a nemzetközi bimetalistikus egyezmény nem ma először került szóba. Az angol kormányon voltak államférfiak, kik a bimetalлизм híveinek vallották magukat. De a nemzetközi bimetalлизмuson még sem igen lendítettek. Mindezeket tekintetbe véve, nagyon kevés reményt lehet ahhoz fűzni, hogy egy nemzetközi bimetallicus egyezmény létesüljön. Egy állam sem igen akarja, hogy pénzvviszonyai esetleges zavaroknak tétessenek ki. A régi értékviszony helyreállításába már csak azért se igen mennének bele a rendezett aranyvalutájú államok, mert tarthatatlan állapotokat teremtenének nemcsak a hirtelen előállható nagy drágaság által, hanem azért is, mert oly mennyiségű ezüst kerülne egyszerre forgalomba, mely az egész egyenértéket megzavarná. A mai viszonyoknak megfelelő ezüst-árnak állandósításába pedig aligha egyeznének a latin pénzünióhoz tartozó államok, melyek folyó ezüstpénzeiknek újraveretése által érzékeny veszteséget szenvednének, illetőleg roppant kiadások tételére kényszerítették. Különösen súlyosan terheltetnék Franciaország és Belgium, mely államoknak milliákat kellene áldozniok folyó ezüstpénzök újraveretése által.

S ha létesíthetnék is a nemzetközi bimetallicus egyezmény, különösen nekünk nagyon is meg kellene gondolnunk, hogy belemenjünk-e abba. Mert egy bizonyos, az, hogy a monarchiából csakhamar kiszivárogná az arany, épen azért, mert a monarchia igen sokkal tartozik a külföldnek. S épen rajtunk eshetik meg könnyen, hogy a bimetallicus egyezmény felbomlása ezüstpénzzel elárasztva találna forgalmunkat. Egy tál lencsért, ideiglenes jólétért talán még sem érdemes eladni a jövőt.

Saját hazai viszonyainkat nézve még inkább meg kell gondolni a bimetallicus szerződésbe való belépést. Gazdasági

1) V. ö. Burckhardt—Bischoff: Die lateinische Münzconvention und der internationale Bimetalлизм 1886. 127 és 130 s k. l.

törekvéseinknek egyik nagy célja, hogy bank- és hitelügyünket Ausztriától függetlenítsük. Ha ezuttal, igényeinket kielégítő megállapodás esetében, tartózkodunk az önálló jegybank felállításától, okát csakis abban kereshetjük, hogy a valuta-rendezésnek csak küszöbén vagyunk és hogy nagy mennyiségű saját veretű folyó ezüstpénzünk van forgalomban. De a valuta-rendezés végrehajtása és saját veretű folyó ezüstpénzünknek a forgalomból való, bár nem is teljes, de nagyobb mennyiségben való kivonása után a jegybank önállósításának mi sem áll útjában. Tegyük fel, hogy meg van az önálló jegybankunk, meg van a nemzetközi bimetallicus szerződés. Eredménye az lenne, hogy jegybankunk készlete túlnyomó részben ezüstdből állana, mert nemcsak a szorosabb értelemben vett külföldnek, hanem Ausztriának is tartozunk, sőt Ausztriának még sokkal többel, mint a külföldnek. Az arany és ezüst megoszlása végre is összefügg a nemzet vagyoniosságával és ebből eredő forgalmának minőségével és a nemzet birtokában már meglevő készlettel. A bimetallicus szerződés megszűnése a mi pénzügyi viszonyainkat úgy összekúszálná, hogy a zavarból egyhamar ki nem szabadulhatnánk. S ha a bimetallicus egylet szétrebbenne a közös jegybank aegise alatt, ha nem is örökre, de jó hosszú időre le kellene mondanunk a jegybank önállósításáról és túrnünk kellene Ausztria gyámkodását.

Midőn a pénzviszonyok rendezéséről és megítéléséről van szó, nem lehet és nem szabad a belforgalomból, különösen a kis vagy fogyasztási forgalomból vagy épen a munkabérekéből kiindulni. Figyelemmel kell lenni a nemzetközi, továbbá a nagy és a közepes forgalomra. A nemzetközi és a nagy forgalomban, még a fejlődés alacsony fokán álló államoknak is, habár csak kiegyenlítésül szüksége van aranyra. Még több aranyra van szüksége a közepes forgalomnak, ha meg akarják akadályozni a váltópénzekkel és bankjegyekkel való elárasztást. A kis forgalomnak természetesen nincs szüksége aranyra. Igényeit teljesen kielégíti az ezüst vagy váltópénz, sőt az aprópénz is. Ennek a forgalomnak mindig volt, van és lesz is szüksége ezüstre. Az elárasztás ellen biztosítékul szolgál az aranyra való felváltási kötelezettség.

Az ezüstnek, mint folyópénznek, szerepét megszüntnek lehet és kell tekinteni mindaddig, míg a nemes fémek termelésében lényeges változások elő nem fognak állani, vagyis az arany termelése oly mérvben nem fogna csökkenni, hogy tényleg nem elégíti ki a forgalom pénzszükségletét. De ez belátható időben nem fog bekövetkezni.

DR. PÓLYA JAKAB.

A VÁLSÁGELMÉLETEK TÖRTÉNETE.

Második közlemény.

Minden érdeme mellett is tagadhatatlan nagy hibákban szenved a *théorie des débouchés*. Már maga az az odavetett állítás, hogy túltermelés lehetetlen, ellenkezik a közgazdaság egész szervezetével. Nem rendelkezünk történeti példákkal, hogy a túltermelés lehetetlenségét megcáfolhassuk. *Sismond*i, a ki legelőször iparkodott a Say elméletét megdönteni, talán inkább megerősítette, mint megingatta a nagy hírű kelet-theóriát. Persze ő nagyot hibázott, midőn az 1817/18-iki válságra hivatkozott. Mert éppen ez a válság, mely Sismondit leginkább arra a meggyőződésre juttatta, hogy minden termelési ágban túlsokat állítanak elő, igen könnyen vezethető vissza a Say nézetére. A napoleoni háborúk után az árak silányak, a raktárak túltömve. Nemcsak Európában, hanem Amerikában, Ausztráliában, a Jóreménység fokán, szóval mindenütt, hol gazdasági élet lüktetett, sűrű volt a panasz. Azonban közelebbről tekintve e jelenséget, nem lehet itt szó általános túltermelésről. Mert az olcsó árak csak az iparcikkekre, luxus-tárgyakra vagy a nyers anyagra vonatkoztak. Ellenben az élelmiszerek, buza vagy rozs, ugyanazon időben elég jól s magas áron keltek el.¹⁾ Az ipartermékek silány piacának oka kétségkívül az átmenetnek tulajdonítandó, mely a háborúból a béke teljes megszilárdulására vezetett. A háborúban kevesebb a bevitel és nagyobbak az előállítási költségek. A békében nagyobb a bevitel s az előállítási költségek is csekélyebbek. A tengerészettől s a hadseregtől elbocsátottak száma szaporította a munkakinálatot. Ennek ellenében 1816-ban rossz a termés; Angliában s a continensen egyaránt. Az árak annyira emelkedtek, hogy már májusban vagy húsz shillinggel magasabban állt a rozs ára, mint januárban. Néhány héttel később már jóformán inségárak álltak be. Körülbelül szeptember közepén Bécsben 116¹⁰ schilling, Münchenben 127², Párisban pedig 130⁰ volt egy quarter rozs ára.²⁾ Kinek maradt volna ilyen körülmények között

¹⁾ Roscher zur Lehre von den Absatzkrisen. 295. k. o.

²⁾ Took und Newmach, i. m. I. 177. kk. oo.

pénze luxustárgyak vagy többé-kevésbé nélkülözhetetlen iparcikkek vásárlására? Nem is az idézte a válságot elő, hogy minden téren túltermelés állott volna be, hanem épen az, hogy a mezőgazdasági termelés nem haladt párhuzamosan az ipari termeléssel.

Nincs tehát konkrét adat arra, hogy akármelyik piacon is állandóan összetorlódott volna valamilyen árucikk. Ugy látszik, ez tévesztette meg Sayt. De viszont van-e bizonyíték arra, hogy *minden* termelésnek szükségszerű következménye a fogyasztás, a mint azt Say állítja. Az ő idejében épenséggel hamis volt az ilyen feltevés. Akkortájt még Mexiko síkjain nem egy farmer élt, mint Humboldt írja, ki hetenkint csak két napig művelte az ő bananás földjét, öt napig pedig elhénylélt. Evvel a lehető legcsekélyebb munkával eltengette életét egyik napról a másikra. Ha akadt volna is a ben-szülöttek között olyan, ki kész volt nagyobb erőt kifejteni: hetenkint hat napig dolgozni, vagy három akkora földet művelni, mint a milyen az ő birtokában volt, vajjon mit csinált volna az az ember a termés feleslegével? Hol kapna rá vevőt? Látszik, hogy a Say korában még nem igen tudtak a kereslettel, mint önálló gazdasági tényezővel számolni. Maga Say szintúgy, mint az ő nagy mestere Adam Smith, még alárendelt szerepre kárhoztatja minden gazdasági tevékenységnek ezt a mozgató erejét. Nem látták be, hogy más a keresletnek, más a termelésnek a mechanikája. Pedig épen Say könnyen nyithatott volna utat a helyesebb felfogásnak. Az ő hármas beosztása megadta erre a legjobb alapot.

Abban mindenesetre nem téved Say, ha azt tanítja, hogy minden eladás nem egyéb a termékek kicserélésénél. Terméket termékkel fizetnek. Még az olyan vevő is, ki csak úgynevezett immaterialis termékeket produkál, tehát a tanár, ügyvéd, orvos, szóval a liberális életpályák követői, szintén termékkel fizet. Azokkal a termékekkel, melyeket szolgáltatásaiért tanítványaitól vagy ügyfeleitől nyer. A ki termékeiért pénzt kér, az csak közvetítő eszközt szerez arra, hogy más terméket vásárolhasson. De mindez még nem jelenti azt, hogy a termelés és fogyasztás egy és ugyanazon fogalomkörhöz tartozik, a mint azt Say képzeli. *Roscher* az ő válságelméletében a túltermelés lehetősége mellett, tehát Say ellenében foglal állást. S ennek révén foglalkozik a Say tanával is.¹⁾ *Roscher*, az ő éles judiciumával nagyon helyesen tudta specialisálni a túltermelés jelenségét. A történeti kritika, melyet minden kérdésben segítségül hívott, meggyőzte őt arról, hogy az anyagi javak mindegyike nem egyforma mértékben van kitéve a túltermelés lehetőségének. *Chevalier*ra hivatkozik, ki azt állította, hogy addig, míg rosszul táplált,

¹⁾ *Roscher*, Zur Lehre von den Absatzkrisen. 294. kk. oo.

hiányosan öltözött, vagy egészségtelen helységekből lakó embereket látunk, addig nem igen panaszkodhatunk arról, hogy élelmi szerekből, ruhacikkékből vagy ehhez közelálló árukhoz túlsokat termelnének. De azért képtelenség volna ezt bármely más termelési ágra vonatkoztatni, mely nem szolgál az ember legközvetlenebb testi szükségleteinek kielégítésére.

Egyébként hogyan lehetne akkor és ott termelés s fogyasztás közötti egyensúlyról szó, hol például a termelési eszközöket a technika lényegesen tökéletesítette s a gazdasági kultúra új fejlődési fokra lép. Természetes, hogy a tökéletesedés nyomán a termelés a korábbi időszaknál nagyobb méreteket ölt, sőt némelykor hirtelen kiterjed. Azt sem fogja senki sem tagadhatni, hogy ilyenkor a fogyasztás a termeléssel nem képes lépést tartani; legalább egyelőre nem. A fogyasztás semmi esetre sem növekszik oly gyors ütemben, mint a termelés. A különbség persze végre elsimul. A termelés expansiv tendenciája s a mi vele együtt jár, a termékek olcsóbb ára, idővel a termelés nagyságához mért fogyasztó közönséggel is fog találkozni. Gyorsan fejlődő népeknél a fogyasztás gyakran nagyobb arányban növekszik, mint a mily arányban az árak hanyatlottak. Egy azonban bizonyos: az átmenet mindig időt igényel s egy válság fogja a korábbi epochát a következő fejlettebbel összekötni. Legszembetűnőbb a jelenség a mezőgazdaságban. Ha itt az üzem gyors s általános haladásnak indul, akkor rendesen a piacz túltömése lesz a haladás ára. Ez annál valószínűbb, mert a mezőgazdaságba fektetett tőke leginkább van helyhez kötve, lomha, — ha szabad így szólnom, — mert csak nagy nehezen vonható el rendeltetésétől, hogy másnemű termelésre fordíttassék. A mezőgazdasági válságoknak épen az a sajátságuk, hogy ritkábban jelentkeznek, mint az ipari termelésben. De hosszadalmasabbak s nehezen mulnak el. A kínálat a mezőgazdasági termékeknél hirtelen sem nem növelhető, sem nem csökkenthető. Nem is igen sikerül a felesleges termények számára momentan más felé piacot találni. Még akkor sem, ha a fogyasztásnak egyébként jó s olcsó közlekedési eszközök is állanak rendelkezésére. Hiszen 1866-ban, mikor éhínség pusztított Indiában, másfelé akadt mezőgazdasági termék elég. S mégis vagy másfél millió ember esett az inség áldozatául. Vagy 1877 és 1878-ban Chinában két év alatt állítólag négy vagy hat millió ember veszett el az éhínség következtében.¹⁾ Igaz, hogy ez időben egyebütt sem volt túltermelés. De Oroszországban vagy Amerikában még mindig maradt nélkülözhető mennyiség. E század huszas éveiben mily óriási nyomás nehezedett majdnem az egész

¹⁾ Scherzer, Das wirtschaftliche Leben der Völker. Leipzig 1835. 12. k. o.

kulturvilág mezőgazdáira, mikor Thaer s a többi reformator a mezőgazdasági termelést oly rohamosan fejlesztette. A fejlődés eredménye itt is ugyanaz, mint máskor, mikor a termelés hirtelen s a fogyasztástól távol álló tényezők közreműködésével fokozódik. A fogyasztás messze elmaradt a termelés mögött. Azok az államok, melyet ipari czikkeket nem állítanak elő vagy túlnyomóan külföldről szerzik be, illetőleg mezőgazdasági termékeiket exportálják s ezekkel fizetnek a behozott iparczikkékért, azok az államok szenvednek ilyenkor leginkább. Tehát épenséggel nincs meg az a szoros párhuzam a mezőgazdasági és ipari termelés között, mint azt Say gondolja. Azt tartja, hogy ha a kereskedelem és ipar virágzik, a mezőgazdaságnak is javulnia kell.¹⁾ Hiszen éppen a mi napjaink szolgálnak erre élő czáfolatul: kiterjedt, virágzó ipar s kereskedelem és a kétségbeesésig hitvány gabonaárak mindenfelé.

Tudni való, mennyire sujtotta az északi tenger mellett fekvő német tartományokat a mezőgazdaság említett fejlődése. Poroszországban az olyan földbirtok, melyért 1817-ben 450—550 ezer márkát fizettek, 1825-ben 90—120 márkán kelt el.²⁾ Évek multak el, míg e válság következtében meg-ingott egyensúly helyreállott. Időközben persze a népesség is szaporodott. Hogy illeszthető tehát be e jelenség a Say elméletébe, mely a túltermelés lehetetlenségét hirdette, mely minden termelés nyomán ugyanolyan mérvű fogyasztást is tételez fel. Szóval nem minden termelés nyújt biztosítékot arra nézve, hogy a termelt mennyiség megfelelő keletre fog találni. A termelésnek az egész közgazdaságban, általánosan, minden oldalról kell fokozódni, hogy zavar ne keletkezzék. Mert téves volna feltenni, hogy a közgazdaság nem egyéb, mint a magángazdaságok puszta, matematikai összesége. A minthogy sok egyén együttléte még nem képez államot, vagy sok kő egymásra rakása még nem házat, úgy a közgazdaság fogalmához is elkerülhetetlenül szükséges a magángazdaságok összhangzó közreműködése, mivel csak így fog-nak együttesen rendszert alkotni.³⁾

De a théorie des débouchés még ezeken kívül is szenved néhány hibában. Talán a legnagyobbak, melyek a Say elméletét terhelik. Mert eleve kérdésessé teszik annak értékét. Van bennük egy-két ellenmondás, mely zavarba ejt min-

¹⁾ J. B. Say, Cours complet d'économie politique. C'est par une distinction futile qu'on classe les nations en nations agricoles manufacturières et commerçantes. Si une nation rénoit dans l'agriculture, c'est une raison pour que son commerce et ses manufactures prospèrent. Si ses manufactures et son commerce deviennent florissans, son agriculture s'en trouvera mieux. I. 341. o.

²⁾ Roscher, Zur Lehre von den Absatzkrisen. 314—3.7.

³⁾ Roscher, Zur Lehre von den Absatzkrisen. 303. o.

denkit, ki a Say theoriájával behatóbban foglalkozik. Itt van első sorban az universalis kereskedő állam, egy képzelt organismus, melybe Say belevonta a világnak valamennyi gazdaságilag fejlett államát. Sőt mi több, túltett a nationalis és ethnografiai differentiákon, melyek népet néptől, vagy államtól államtól elválasztanak. Minden népnek viszonya a szomszéd néphez, ugymond, olyan, mint egyik tartományé a másikhoz, vagy a milyen a falu viszonya a városhoz.¹⁾ Ez persze extrem kifejezése annak a szélső liberális iránynak, melyet Say képviselt. A tévedés az egyén modern, cosmopolitikus túlbecsüléséből ered. Egyébként még akkor is, ha Saynak e nézetét elfogadjuk, ha az egész világ tényleg egyetlen nagy gazdasági rendszert képezne, még akkor is törvények, vám-sorompók állanak fen, melynek minden nyelvi különbségnéi, vagy földrajzi határnál jobban választják el az egyes államokat, s megakadályozhatják, vagy megnehezíthetik egyik oldalról a bőség, másik oldalról pedig a szükség kölcsönös kiegyenlítését. Mindazon által némi igazság van abban a tételben. Ha mindjárt nem is oly túlzott mértékben, mint azt Say állítja. A művelt népeket kétségkívül a gazdasági érdekek hozzák egymással a legszorosabb kapcsolatba. De épen azért, mert ez így van, hogyan volna lehetséges, hogy gazdasági zavarok csak szűk határok terén, csak *egyes* piaczkokon nyilvánulhatnak? Még akkor is nehéz ezt elképzelni, ha elfogadjuk Say nézetét, melyet a gazdasági válságok okairól vall. Ha megnyugszunk a parciális termelés-hiányban, melyben Say a gazdasági zavarok eredetét látja; ha a válságokat temporär, helyhez kötött s gyorsan muló jelenségeknek tartjuk. A mióta a forgalom tökéletesbült, azóta minden gazdasági betegség járványszerűen terjed. A katasztrófa kihat az egész gazdasági életre, az ő sokszorta egymásba fűzött érdekközössége mellett. S ritkán marad ahoz a ponthoz kötve, a hol eredetileg fellépett. Hogy milyen geographiai kiterjedése lehet a válságnak, arra tanulságos példát szolgáltat az 1857-iki és az 1873-iki válság. Az első az Ohio mellől indult ki, hol a legmerészebb speculáció idézte elő. Onnan a nagy köztársaság atlantikus államain keresztül eljutott Angolországba és az európai continensre. Valamennyi iparállam közül egyedül Svájcot kímélte meg úgy, a hogy a fergeleg. Így is sokat szenvedett e kis állam a nagy összeköttetések révén, melyben az Unioval állott. De különben egész Európában érezhető volt a pangás. Mikor Hamburg a lökést megkapta, ez már kihatott Ausztráliára, Keletindiára s Délamerikára is. Buenos-

¹⁾ J. B. Say, *Traité d'économie politique*: Une nation par rapport à la nation voisine, est dans le même cas qu'une province par rapport à une autre province, qu'une ville par rapport aux campagnes: elle est intéressée à la voir prospérer, et assurée de profiter de son opulence. 141. o.

Ayres, vagy Rio de Janeiro, Montevideo vagy Valparaiso ép úgy panaszkodott a válságról, mint Berlin, Amsterdam vagy Bécs¹⁾. Ugyanily terjedelemben futotta meg az 1873-ki válság az ő körútját. Sőt az előbbinél még rövidebb idő alatt. A katasztrófa Bécsben állott be május hónapban, s már két hónap múlva magával rántotta Olasz-, Német-, Orosz- és Angolországot. Az oczeánon túlra is kiterjeszkedett. A La Plata államokban sorban érték egymást a bukások. Sőt még a távol keletre is kihatót. Igaz, hogy ezek modern példák. De az előbb említett 1817/18-iki válság alkalmával sem volt máskép. Négy világrész szenvedte végig akkor is a válság következményeit. S ez oly időben történt, mikor Say azt jól megfigyelhette s tanulságot is vonhatott le belőle.

Nem kevésbé ellenkezik a *théorie des débouchés* egész gondolatmenetével, hogy Say az 1825-ki válság eredetét a pénz- és hitelügyben keresi. Ez annyival sajátságosabb, mert hiszen Say elméletében a pénz s hitel egészen közömbös tényezők. Közvetítő szerepet játszanak csak s mint csereeszközök nem folynak be a gazdasági élet szabályozásába, sem a termelésre, sem a fogyasztásra, s ennél fogva az áralakulásra sem. Tetszés szerint növelhetők, hiányukon ép oly könnyen s gyorsan lehet segíteni, akár a forgalmi eszközök hiányán. Az is figyelemre méltó, hogy e válságnál elismerte Say az állami beavatkozás szükségességét, annak daczára, hogy ő előtte nem volt nemzetgazdász, ki jobban elítélte volna az állam akármilyen *activ* szerepét a gazdasági életben. Pedig épenséggel nem tévedett Say, mikor e válság okát megállapította. De hát az ő korában sem a pénzforgalom, sem a hitelügy óriási fejlődését nem tudták előre látni. Hiszen éppen ez képezi Say elméletének sarkalatos hibáját. Mikor a gazdasági életben még a nyers csereforgalom volt túlsúlyban, kereslet s kínálat egy helyen találkoztak egymással. Erre az időre beválna a *théorie des débouchés*. Oly országban, melyben minden család saját magának dolgozik, szükségleteit maga állítja elő, ott kétségkívül a lehetetlenségek vagy az ismeretlen dolgok közé tartozik a válság. Ha a városokban a kézimunka még *praedominál*, a hol tehát megrendelésre dolgoznak; a hol a mezőgazdaság ott helyben vagy a közvetlen közelben találja a piacot; a hol a kereskedelem csak nélkülözhető luxustárgyakkal foglalkozik, s ezeket periodikusan visszatérő vásárokon s még azon felül készfizetés mellett bocsátja áruba, ott a válság, ha be is talál következni, enyhe lefolyású, korlátolt, helyhez kötött. Mert az ilyen gazdasági üzemből a kereslet vagy szükséglet nehézség nélkül s majdnem matematikai pontossággal állapítható meg előre.

¹⁾ Wirth, i. m. 412. o.

De a forgalom emelkedésével s a vele járó munkamegosztás fejlődésével még complikáltabbá lett a forgalom. Mert az árúnak számos kézen kell áthaladni, míg útját a termelőtől a fogyasztóig, természetes rendeltetése helyéig megteszi. A javak forgalmában s elosztásában közreműködik nagy- és kiskereskedő, ügynök, szállító, fuvaros, esetleg maga a termelő is. Ennek a nagy térre elterülő forgalomnak a közvetítésére nem elegendők a pénzgazdaság tényezői. Hetek, hónapok mulhatnak el, míg a kereskedelem a termelt javakat a termelőtől a fogyasztóig eljuttatja, s értékét pénzre convertálja. A legtöbb esetben a termelő csak ennek a körülményes folyamatnak lebonyolódása után várhatja munkájának értékét. Míg a cirkuláció s elosztás természetes céljához nem ért, addig a termelő hitelre kénytelen árúit a kereskedelemnek átengedni. Milyen messze esik ebben a bonyolodott forgalomban a kereslet a kínálattól.

Valamennyire már a pénzforgalom is megdönti Say teoriáját. A pénz közvetítésével az adásvevésnél az eladó nem szorult arra, hogy azonnal szerezze be saját szükségletét s a csereüzlet másik felét tetszés szerinti időre halaszthatja el. Itt azután nem is áll az, a mit Say erősít. Itt a kínálat nem fog megfelelő keresletet a piacon maga után vonni.

Hiszen ha a pénz oly indifferens tényező volna a gazdasági életben, mely szükség esetén tetszés szerint növelhető, mint azt Say állítja, honnan van mégis, hogy a forgalmi eszközök hirtelen csökkenése is általános válságot idézhet elő. Hadjárat idején az ország könnyen juthat ilyen helyzetbe. Tegyük fel, hogy egy hadat viselő ország áruforgalmát ötszáz millió közvetíti s az árak is e szerint állapodtak meg. Ha most a hadjárat annak az ötszáz milliónak csak tíz százalékát is kitereli az országból tartósabb időre, a mint az a dolog természetéből folyik, akkor ennek az országnak a közgazdaságában általános zavar fog beállani. Mert bár tagadhatatlan, hogy a megmaradt négyszáz ötven millió ép úgy fogja közvetíthetni a forgalmat, mint annak előtte az ötszáz, de az is igaz, hogy a négyszázötven milliónak azután aránylag gyorsabban is kellene forogni; vagy különben menten felszöknek a pénz értéke tíz százalékkal. Azonban sem a pénz gyorsabb forgása, sem értékének emelkedése azonnal nem mehet végbe. Legalább nem igen képzelhető, hogy a termelők önként s egyszerre árúikat az eddigi árnál tíz százalékkal olcsóbban kínálják. Megakad tehát a rendes forgalom. Kereslet s kínálat egyidőre eltávolodik egymástól. Mert senki sem lesz tisztában akár a pénz, akár a termékek valódi értékével.

Közvetve s részben igaza van Saynak a túltermelés lehetetlenségével. A pénz nagy szerepénél fogva a közgazdaságban, — homlokegyenest ellenkezőleg az ő okoskodásával, — s ennek nyomán egy önálló gazdasági tényező, a kereskede-

lem fellendülésével, jelentkezhetnek oly válságok is, melyeket nem a túltermelés, hanem a kereskedői túlspeculatio hozott létre. A kereskedő hivatása a vétel s viszonteladás. Tehát az árkülönbség képezi nyereségét. Mihelyt a kereskedelem a termelés minden ágát, a termékek minden nemét belevonta működési körébe, könnyen tévedhet a számításaiban. Ennyiben igazza van Saynek.

IV.

A théories des débouchés, a túltermelés lehetetlenségének tana egész iskolát teremtett. Sajátságos, hogy nem Say hazájából, hanem Angliából kerültek ki azok, kik a túltermelés elve ellen állást foglaltak. Ez különben onnan is magyarázható, hogy a teljes gazdasági szabadságnak ez időben Angliában volt a legtöbb híve s a túltermelés lehetetlenségének elmélete éppen a gazdasági szabadság túlhajtásával hozható többé-kevésbé összefüggésbe. Az első, kit Say magának meghódított, *James Mill* volt. Őt is, mint sok mászt, a liberalis iskola fellépése után az a heves agitatio szóllította sorompóba, melyet a régi iskola hívei, merkantilisták s némileg physiocraták is, Smith Ádám ellen indítottak. James Mill Thomas Spencerrel jutott ellenkezésbe, ki különben egy egész táborot hívott ki maga ellen. Mill röpiratban felelt Spencer elveire. E füzet¹⁾, mint akkoriban minden hasonlóirányú munka, nem nélkülözte a politikai színezetet. A szabad kereskedelem, a szabad forgalom tárgyalásával lehetetlen volt számításán kívül hagyni Anglia akkori politikai helyzetét. Smith valamennyi híve elítéli a háborút. Mi sem természetesebb tehát, hogy James Mill is kikel a francia háborúk ellen, melyek hazájának minden erejét igénybe vették s azonkívül a szabad forgalmat is megakasztották.

A mit e füzetben a termelés és fogyasztás közötti viszonyról mond, az kétségtelenné teszi, hogy James Mill ép oly határozott ellenzője a túltermelés elméletének, mint Say. Szerinte a termeléssel ép úgy karöltve jár a fogyasztás, mint a théories des débouchés szerint. Csak a logikai menetben s az indokolásban van eltérés a túltermelés lehetetlenségének e két híve között. De az eredmény egy. Mill kétféle fogyasztást ismer. Az egyik a termékek abszolút megsemmisülése. A fogyasztás másik neve a reproductiót czélozza. Az első a tulajdonképeni, az abszolút fogyasztás. Az utóbbi a relativ fogyasztás vagy értékesítés, employment, a mint azt Mill nevezi. A termelés egész eredménye ennek megfelelően szintén két részre válik szét. Egyrészt megsemmisül, más-

¹⁾ Teljes czíme: Commerce defended. Au answer to the arguments by which Mr. Spencer, Mr. Cobbett and others, have attempted to prove that commerce is not a source of national wealth. London, 1809.

részt a reproductiv fogyasztást szolgálja. A termelés ezen része a fogyasztást követő esztendőben újra jelentkezik; ezáltal természetesen már nyereséggel. Ez a reproductió a nyereséggel együtt fejezi ki a termelési tevékenységet abban az esztendőben. Mennél kisebb hányados esik az összes termelésből a tulajdonképeni fogyasztásra, annál értékesebb az évenkénti termelés. Miután azonban a dolgok természetes rendje szerint a termelés idézi elő a fogyasztást s nem megfordítva s mivel minden ország termelésének egész összegét fogja elfogyasztani, nem szenved kétséget, hogy a termelés növekedésével a fogyasztásnak is nagyobbodnia kell. A túltermelés hívei, nevezetesen a régi iskola követői ellen, Mill azt tartja, hogy a termelés az egyedüli s általános mód, melylyel a termelt javak számára piacot lehet biztosítani. (The production of commodities creates, and it is the one and universal cause which creates a market for the commodities produced.)¹⁾ Piacz alatt Mill azt a momentumot érti, a melyben valamely árut kicserélni törekednek más áru ellenében. A piacot a maga egészében a fizetési eszközök összessége alakítja. Ez pedig nem más, mint az évenként termelt javak mennyisége. Ha a pénz létezését figyelembe nem vesszük, akkor a piacon az évről-évre előállított különféle árúk fognak egymással szemben állani. Feltehető s fel kell tenni természetesen, hogy a kicserélendő árúk egymáshoz alkalmazkodnak, azaz hogy mindenki, a ki a piacon résztvesz, azokat a termékeket találja meg ott, a melyekre történetesen szüksége van. De a termékek mennyisége a kereslet nagyságát távolról sem fogja befolyásolni. Ha a termelt javak összessége nagy vagy csekély, az mindössze azt bizonyítaná, hogy a nép az első esetben sok, a másik esetben kevés termékkel rendelkezik s hogy ennek megfelelően gazdag vagy szegény. De bármelyik esetben is a termelt s piacra vitt árúk összes mennyisége kicserélődik. Az egyik rész kicseréli a másikat s a kínálat mindig ugyanoly nagy lesz, mint a kereslet. S ebből következteti Mill azt, hogy minden nép gazdaságában a kereslet egyenlő a termelt javak mennyiségével.

Mill ez elméletet még más úton is vezeti le. E célra a vásárlási képességből indul ki, melyről azt állítja, hogy azonos a kereslettel. A vásárlási képesség pedig az évenként termelt javak összegében nyer kifejezést. S ezek alapján a kereslet nagyságának mindig meg kell egyeznie a kínálat nagyságával. Minden individuális gazdaságban a jövedelem legkisebb részét is vásárlásra fordítják. A jövedelem azon része, mely absolut fogyasztásra, vagyis megsemmisülésre van szánva, szintén vételre szolgál; mert előbb ki kell cserélni

¹⁾ Bergmann i. m. 82. o.

oly termékek ellen, melyekre a fogyasztás céljából szükség van. A jövedelem másik része, mely reproductív fogyasztásra való, a mely a tőkét képviseli, ugyancsak ez utat futja meg. Mert vagy bér alakjában a munkásokhoz kerül, kik vele szükségleteiket fedezik, vagy pedig a nyers anyag megszerzésére szolgál. Ezek szerint tehát az évenkénti termelés egész mennyiségével vásárolnak. A termékek egész mennyisége eladás végett a piacra kerül, hogy ennek révén új szükségleteket lehessen fedezni. E kölcsönös szükségletek folytán a termékek egyik része kicserélődik a másik ellenében, vagyis a termékek egyik részével megvásárolják a másik részt.

Az előállított termékek össz mennyiségének növekedése vagy apadása tehát Mill szerint nem jár semmi hátránnyal a gazdasági élet folyására. De a termelés egyoldalú növelése, a termelés *egyes* ágainak kiszélesedése már zavart idézhet elő. S e tekintetben Mill ugyanolyan elveket vall, mint Say. Ő is azt tartja, hogy egyes árucikkek mennyisége csak akkor emelkedhetik a szükséglet nagyságán túl, ha a más árucikkek közül való készlet nem áll arányban amazzal. Ha valamely áru nem kel el, mert sokat vittek belőle a piacra, az arra vall, hogy az áru ellenében nincs már mit becserélni. Tehát a többi termékből kevés áll rendelkezésre. Más szóval a termelési eszközöket, melyeket a túlsúlyban levő áru előállítására fordítottak, *részben* a többi áru termelésének fokozására kellett volna fordítani, mindaddig, míg az egyensúly az egyes termékek mennyisége között helyre nem áll. Mill szerint a világ természetes rendjének megfelelőleg ez az egyensúlyi viszony minden közgazdaságban fenn is áll. Csak az államkormányok ésszerűtlen beavatkozása vagy háborúk, melyek a világ forgalmát zavarják meg, képesek azt megengatni. S erről Mill már egészen másképp gondolkozik, mint az ő ellenese Thomas Spencer, kinek megczáfolására a Commerce defended röpiratot megírta.

Ugyanazokat az elveket, melyeket Mill a termelés és fogyasztás egymáshoz való viszonyáról röpiratában nyilvánított, tizenhárom esztendővel később az Elements of political economy (1821), az ő főmunkájában is kifejtett. Jelélül annak, hogy nem akadt ez idő alatt érv, mely őt álláspontjától eltántorítani képes lett volna. Sőt Mill ezúttal még tovább is megy s abból az állításából, hogy minden nép az évenként előállított termékeknek összegét el is fogyasztja, azt a következtetést vonja le, hogy a termelés a fogyasztással coextensiv fogalom. S ez az, a minek bizonyításával Mill e második munkájában főkép foglalkozik. Persze a maga álláspontjához mért indokokkal támogatja ezt a tételt. Az ember Mill szerint csak azért termel, hogy javak birtokába jusson, hogy azért, a mi saját szükségleteinek fedezésére felesleges, más értékeket kapjon cserébe. A munkamegosztásnak a gazdasági életben

való érvényesülésénél fogva a termelt javaknak egy csekély töredékét fogyasztja el a termelő maga. Ez a rész tehát sem kereslet, sem kínálat tárgyát nem képezi. Piaczra csak azok az árúk kerülnek, melyek a termelőnek, saját szükségletei fedezése után, megmaradnak. Erre a megmaradt s piacra vitt termékek összegére egyenliti ki kereslet s kínálat egymást. A keresletet két tényező alkotja. Az egyik a szükség érzete, a másik az egyenérték, melyet a keresett termék ellenében átengedünk. A kereslet tehát azt jelenti, hogy vásárolni akarunk és egyúttal a vásárlásra szükséges eszközökkel is el vagyunk látva. Ha e kettő közül bármelyik nem áll rendelkezésünkre, a vásár létre nem jöhet. Az egyenérték természetesen a lényegesebb tényező, mert ez képezi a kereslet alapját. Ez szabja meg egyúttal a kereslet nagyságát is. A ki több egyenértékkel rendelkezik, mindenesetre nagyobb keresletet fog képviselni, feltéve, hogy erre az akarata sem hiányzik. Mill a keresletet s egyenértéket azonos fogalmaknak tartja; az egyenérték keresletnek s a kereslet egyenértéknek tekinthető. A termelő egyenértékét, illetve a piacnak ő reá eső keresletét a termékek alkotják, melyeket saját szükségletén felül állított elő. Azaz csak oly mértékben kereshet valaki más árút, a milyen mértékben saját termékeit bocsáthatja kínálatra. A miből az következik, hogy minden individualis gazdaságban a kereslet nagysága a kínálat nagyságával egyenlő. Az individualis gazdaságokból álló nagyobb közgazdasági testben sem lehet ez máskép. Bármily nagy is legyen az évente előállított termékek mennyisége, sohasem multhatja felül az évente jelentkező kereslet nagyságát.

Ez az elmélet Mill szerint a gyakorlati életben is érvényesül. Még azok az érvek is, melyeket a conservatív tábor a túltermelés lehetőségének bebizonyítására hangoztatott, kellő magyarázat után az ellenkezőt fogják bizonyítani. Így a parciais túltermelés, melynek lehetőségét James Mill elismeri, közvetve szintén csak a mellett szól, hogy a termelés és fogyasztás mindig egymással egy irányban s párhuzamosan halad. Ha meginog valamely árúnál az egyensúly kereslet s kínálat között s abból az árúból a keresletnél nagyobb kínálat áll szemben, az mit sem bizonyít az elmélet ellen vagy a túltermelés lehetősége mellett. Mert a kérdéses árúból csak úgy volt lehetséges a keresleten túlmenő mennyiséget előállítani, ha az erre szükséges tőkét a termelés egyéb nemeitől elvonták s ezen termékek mennyiségét korlátozták. Egy országban sem növekedhetik tehát valamely termék mennyisége a kereslet mértékén túl, a nélkül, hogy egyidejűleg egy vagy több másnemű termék a keresletet megüő mennyiségben kerülhetne piacra. Különben az ilyen egyenletlenség is csakhamar elsimul. A megzavart egyensúlyi állapotnak meg lesz az a hatása, hogy a túlsúlyban levő, tehát

az árúban hanyatlott termékek előállításától a tőkét elvonják s oly árú termelésére fogják fordítani, melyekre a kereslet nagyobbodott s melyeknek ára ennél fogva emelkedett. Ez az átmeneti időszak eltart addig, míg a kereslet s kínálat egyensúlyi állapota újra helyre nem áll.

A túltermelés lehetetlenségének fejtegetésébe mélyebben Ricardo hatolt be. »On sudden changes in the channels of trade« a címe annak a fejezetnek, melyet közgazdaságtanában¹⁾ a válságok fejtegetésének szentel. Éles felfogással tárgyalja a kérdést, de egyoldalúan. Pusztán a fogyasztás szempontjából veszi figyelembe a gazdasági zavarokat. Oly termékeknél, melyek szükségessége állandóan jelentkezik, a melyek az emberi életnek, hogy úgy mondjam, sine qua non conditioját képezik, egyáltalában lehetetlennek tartja a túltermelést. Élelmi szerekre is mindenütt minden időben lesz kereslet. A gyári termékek azonban más elbírálás alá esnek; a keresletet ezeknél nem a szükséglet szabályozza. Pénzhiány vagy a divat és a világ szeszélye csökkenthetik az ipari cikkek keletét. Így jönnek létre a válságok. Háború, észszerűtlen vámtarifák vagy helytelen gazdasági politika is eredményezhetnek ily jelenséget a forgalomban. A válság időtartamát ezek után nem is lehet meghatározni. A háború befejezése után hamar magához tér a megrendült közgazdaság. De az már hosszabb időt vesz igénybe, míg a megváltozott izlés új irányba terelődik. Gazdaságilag fejlett, nagy gyáriparral rendelkező népeknél a válság természetesen mindig érzékenyebb bajt jelent. Ott, hol nagy tőkék hevernek a gépekben, melyeknek munkáját épen a beállott változás folytán többé igénybe nem lehet venni, ott a kereslet irányának eltérése mindig valóságos csapást jelent. Ellenben szegényebb országok, hol kevesebb a fekvő s több a forgó tőke, a közgazdaság betegségeit könnyebben, gyorsabban fogják átélni.

Ricardo felfogását a válságokról különben semmi sem jellemzi jobban, mint az a resignáló, szinte fatalisztikus megnyugvás, melyet a gazdasági zavarok idejére hirdet. Elismeri ugyan azt, hogy minden válság veszteséget jelent, hogy halom értéket megsemmisít. De azért nem juthat senkinek sem eszébe e felett panaszkodni, mert a válságok gazdasági kultúrát jelentenek. Kultúra nélkül való népeket természetesen megkimél e baj. De azért senki sem fogja őket megirigyelni. Mert ilyenformán szánalmat érdemelne a gazdag kereskedő is, a kinek erős viharok alkalmával esetleg egy-két hajója feneklik meg, míg a szomszéd kunyhója, a szegény napszámosé,

¹⁾ Principles of political Economy and taxation. London 1817. Magyar fordítása: A közgazdaság és adózás alapelvei. Fordította Láng Lajos. Budapest 1891.

semmit sem félthet a vihar elől.¹⁾ Minden válság káros hatását észszerű tevékenységgel könnyen el lehet simítani. Egészséges gazdasági szervezet hamar fogja a következményeket kiheverni. Egyáltalában nem tulajdonít nagy fontosságot a gazdasági életben a termelés mennyiségének. Egy ízben Malthusnak, — mivel sok elvi differenciája akadt, — azt írja, hogy a nemzetgazdaságtan alatt azon törvényeket kellene érteni, melyek az emberi tevékenység termékeinek megoszlását állapítják meg azon tényezők között, melyek a termelésnél közreműködnek.²⁾ A termelés ezen alárendelt szerepéből a közgazdaságban következtetni lehet Ricardo válságelméletére is. A túltermelést ennél fogva nem is tartja lehetségesnek. A termelés s fogyasztás coincidentiajának bizonyítására, ő is csak azt az érvet említi, a mit Saynél és James Millnél találunk. Termékét termékkel szoktunk vásárolni. Ez ép oly sarkigazság Ricardonál, mint a théories des débouchésben. A pénz csak eszköz, mely a cserét létesíti. Azonban Ricardo is megengedi, hogy egyes árukból néha a keresletet meghaladó mennyiséget kínálnak a piacon; de valamennyi áru nézve, vagy más szóval az egész piacra ez az eset sohasem következhetik be. A mezőgazdaságban legtöbbször állhat elő az az egyenlenség, hogy többet termelnek, mint a mennyi vevőre akad. Mert a gabona után való keresletnek határt szabnak a szájak, melyek a gabonát fogyasztják. Ebben is kifejezésre jut Ricardo rokonsága a klasszikus iskolával. Smith Ádám is azt tartotta, hogy a termelt javak közül egyedül a mezőgazdasági termékekben vagy élelmi szerekben jelentkezhetik túlbőség. Ő is azt állította, hogy az élelmi cikkek után való kereslet csak addig terjedhet, a mennyire azt minden ember gyomra megengedi. S ebben van igazság. Már csak abból a szempontból is, hogy a mezőgazdaságban a termelést nem lehet szabályozni. A termelés tényezői nem állanak az emberi akarat vagy számítás befolyása alatt. A mezőgazdaságban ezen kívül álló erők működnek a termelésnél közre. De a kényelem, kellemes lakás vagy ruházat utáni váagnak nem szab határt semmi. Ez vég nélkül fokozódhatik. Ricardo még az ipartermékekénél is lehetőnek tartja a túltermelést. A cipőből például, még a legjobb esetben is bizonyára csak annyi kelhet el, a hány láb van, mely azokat viselheti. De azért téves volna azt hinni, hogy valamennyi a természet által szolgáltatott vagy ipari munkássággal létrehozott termék a túltermelés eshetőségének alá volna vetve. Mert a részleges túltermelés csak azt bizonyítja, hogy az egész közgazdaságban, a termelés valamennyi ágát összefoglalva, némely

¹⁾ A közgazdaság és adózás alapelvei. 299. o.

²⁾ E. Leser, Ricardo's Briefe an Malthus. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge XVI. 440. k. o.

árúból a kelletténél kevesebbet termeltek. Az, a kinek túlsok gabonája van, túladhathatna rajta, ha volna a ki megveszi. S olyan bizonyára mindig akadna, a kinek a meglevőnél több gabonára volna szüksége; de hiányzanak neki az eszközök, melyekkel szükségletet magának megszerezheti, mivel a saját gazdaságában keveset termelt s nincs, a mit a gabona ellenében becserélhetne. S így áll a dolog annál a termelőnél is, ki több czipőt vagy több bort termelt, mint a mennyi a piacon elkelt. Mindig lesznek emberek, kik több gabonát fogyasztanak, több czipőt viselnének el, ha erre módjuk volna. Ez a vágy az emberi természetben rejlik. Abszolút megelégedett, vagy tökéletesen jóllakott emberek csak az elméletben léteznek. A gyakorlatban ily eseteket nem lehet észrevenni.

E nézetek eléggé bizonyítják, hogy a termelés s fogyasztás, a kereslet s kínálat közötti viszonyról Ricardo egész más véleményen volt, mint Sismondi és Malthus. Pedig időközben ezek erősen hódítottak az angol nemzetgazdák között. De Ricardo nem tért el szigorúan deduktív irányától. Csak úgy történhetett, hogy a túltermeléssel az ember physikai fogyasztóképességét állítja szembe. Annyi bizonyos, hogy Ricardo maga is belátja azt, mennyire elvontak az ő elvei s definíciói s mennyire nem támaszkodhatnak a gyakorlati élet jelenségeire.¹⁾ A fogyasztásra való hajlamot, mely kétségkívül meg van minden emberben, Ricardo a fogyasztás tényével azonosította.

¹⁾ If I am too theoretical, — így ír egy ízben Malthusnak, — (which I really believe in the case), you I think are too practical. S egy későbbi levelében: Our difference may in some respects, I think, ascribed to your considering my book as more practical, than I intended it to be. V. ö. Bergmann, i. m. 92. k. o.

IRODALMI SZEMLE.

Bimetallismus és a termények árhanyatlása. Irta Széchényi Imre gróf (Somogyvári). Budapest, 1896.

Széchényi Imre gróf egyike azon fiatal mágnásoknak, kik a nyolczvanas évek elején Meyer-rel tanulmányutra mentek Amerikába. A gróf tapasztalatait és javaslatait »Amerikai levelek« című dolgozatában tette közzé (1881.). Ezóta nem szűnt meg az agrár-viszonyokat tanulmányozni és minden agrár-mozgalomban élénk részt vett úgy társadalmi, mint irodalmi téren.

A német agrárpárt programjának egyik alkotó részét képezi, hogy az árhanyatlás oka az ezüst demonetisatioja és a további árhanyatlás megakadályozásának, illetőleg a megfelelő árak létesítésének egyik eszköze: a nemzetközi bimetallismus, mely egyedül teszi lehetségessé az ezüst remonetisatióját az államok pénzvisszonyainak súlyos megzavarása nélkül. Ezt az agrár-programmpontot magáévá tette a német mintára alakított gazdaszövetségben egyesült agrárpártunk is, s Széchényi Imre gróf vállalta magára a feladatot, hogy a magyar közönséget felvilágosítsa arról a borzasztó csapásról, melyet az európai világra az ezüst demonetisatioja mért.

Hiszen végelemzésben az árhanyatlást nemcsak a mezőgazdaság, hanem az ipar is panaszolja. S a bimetallistikus izgatás történetét nézve, ez nem is agrár eredetű. A bimetallistikus izgatás az Egyesült-Államokból indult ki, melyekben az ezüst bányabirtokosok sajnosan kezdték tapasztalni, hogy a »dollar of our fathers«¹⁾ (apáink dollára) elől el van zárva a pénzverde és hogy az ezüst ára folytonosan és nagy arányokban hanyatlik és így daczára annak, hogy az Egyesült-Államokban és Mexikóban levő bányáikból évről-évre nagyobb mennyiségek kerülnek felszínre, termelésök értéke s ezzel természetesen jövedelmök is nagy mérvben hanyatlik. A bányabir-

¹⁾ Ez a szó a bimetallistikus izgatásokban roppant szerepet visz. Érdekes ezzel szemben tudni azt, hogy az Egyesült-Államok pénzverdében 1793-tól 1805-ig bezárólag összesen 1,439,517 dollár veretett ki. Ezentúl 30, sőt 33 éven át egyetlen egy ezüst dollár sem veretett, mert a közbeeső időben, vagyis 1831-ben csak 1000 dollárt pénzositettek. Verettek azonban bőven arany eagles, fél-eagles és ezüst váltópénzek, nevezetesen fél dollárok. Az aranyözön kezdete után, vagyis 1849-től fogva azután verettek nagy mértékben arany dollárok, hogy legalább a honi földön biztosíttassék nagyobb forgalom az aranynak. Az ezüst dollárok veretése csak 1868-ban kezdett nagyobb arányokat ölteni és ettőlfogva az 1873. évi törvény meghozataláig, mely az aranyt fogadta el az 1867-ik évi nemzetközi érmeértekezlet értelmében valutául és az ezüst elől elzárta a pénzverdét, 8,555.810 dollár veretett ki.

tokosok roppant áldozatokat hoztak, hogy az ezüst mellett hangulatot csináljanak. Ki is eszközölték az elnök vetője daczára 1878. évi február 28-án létrejött, u. n.: Bland, helyesebben Allison billt, mely az ezüst dollárok veretését korlátozt mérvben ismét megengedte, de a mely egyszersmind elrendelte, hogy a kormány az európai államokat bimetallistikus egyezmény létesítése végett értekezlet tartására szólítsa fel. E tárgyban 1878-ban, majdan 1881-ben tartattak Párisban nemzetközi értekezletek. A második nemzetközi értekezlet előtt alakult meg a német bimetallistikus egyesület, melynek Arendt volt a tollvivője és előharczósa. Csak később vette fel a német agrárpárt programjába a nemzetközi bimetalлизмust. A párt egyes vezérférfiai azonban a bimetallistikus egyesületnek is tagjai valának. A francziák, a belgák és olaszok, különösen pedig a belgák, kiknek kormánya bőven verette az ezüst ötfrancosokat és kik már ez okból is nagyon érdekelve voltak a bimetalлизмus mellett, már előbb erősen izgattak a bimetallistikus szerződés mellett. Az angolokat főleg a Kelettel folytatott kereskedelmök és Indiának növekedő pénzzavarai indították arra, hogy a bimetalлизмus mellett foglaljanak állást.

Nekünk, ha általában van érdekünk, a bimetalлизмus mellett, csak az az egy érdekünk van és lehet, hogy ezzel a további árhar nyatlatst megakadályozzuk, illetőleg áremelkedést idézzünk elő. A távol Kelettel sem mi, sem a monarchia nem folytat messze elágazó kereskedést, ezüst folyópénzünk végre nem valami túlzottan nagy és ha forgalmunkból kiküszöböljük az öt forintos államjegyeket és megakadályozzuk a tizkoronások veretését, egész meglevő ezüst pénzkészletünket felveszi a fogyasztási forgalom.

De nézzük a gróf röpiratát, mely — az előszó szerint — azt a hiányt akarja pótolni, hogy tájékoztassa a magyar olvasó közönséget azon világra szóló kérdések tömkelege felől, melyek a külföldön az arany értékemelkedése folytán kifejlődött eszmecseréből fakadtak. Egyszersmind ugyanott csodálkozásának ad kifejezést, *»hogy még ma sem létezik szakmunka, de meg csak kisebb röpirat sem«*, mely ezekről a kérdésekről a magyar olvasó közönséget tájékoztatná.

Ebben a nyilatkozatban sajnós jelét látjuk annak, hogy a magyar olvasó közönség nem olvas magyar könyvet. S megerősítve látjuk azt a tapasztalatot, mely miatt nem egyszer szólaltunk már fel épen közgazdasági irodalmunk fejlődése érdekében, hogy a magyar írók összeolvasnak mindenféle külföldi könyvet, de magyar irodalmi termékről még csak tudomást sem vesznek. Mert alapos tévedés, hogy a valuta viszonyok, tüzetesen az ezüst demonetisatiója által teremtett helyzetről, magyar könyv vagy bár csak röpirat sem jelent meg. Egészen bimetallistikus szellemben tárgyalta a német valuta reform hatását dr. Pisztory Mór kolozsvári egyetemi tanár 1888-ban megjelent *»A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tizenöt év alatt«* című pályanyertes dolgozatában. Ebben a jelzett kérdésnek 115 l. szentel és foglalkozik az arany és ezüst termeléssel, az ezüst árhan yatlásával, stb., különösen pedig az irodalommal, főleg pedig a bimetallistikus irodalommal, különösen Seyd, német eredetű bankár röpirataival és Goshen nyilatkozataival. Mindkettőre hivatkozik Széchényi gróf is. S talán szabad felhoznunk, hogy az 1890-ben megjelent *»Gazdasági válság«* című dolgozatunk igen részletesen foglalkozik épen azzal a kérdéssel, hogy minő hatást gyakorolt az ezüst árának hanyatlása napjaink gazdasági viszonyaira és árfejlő-

désére és hogy megdrágult-e az arany vagy sem. Művünknek csaknem összes mellékletei a különféle ártáblázatoknak vannak szentelve. Magát a két kérdést pedig, nem nézve a bevezetést, melyben a korunkban előállt valutaváltozások is röviden helyt találnak, az e szemlében közölt bővebb tanulmány alapján, »A nemes fémek« című fejezetben 85 l. fejtegetjük. Sajnáljuk, hogy a gróf urat meg kell fosztanunk attól az álmotól, hogy az általa fejtegetett kérdést ő ismertette meg a magyar olvasó közönséggel.

A grófnak nem volt célja a kérdésről tudományos dolgozatot írni, hanem csak felvilágosítást kívánt nyújtani. A kérdést, hogy a röpirat megfelel-e a tudományos igényeknek, fel sem vetjük, hanem csak azt nézzük, hogy felvilágosítja-e a közönséget a kérdésről.

Mindenek előtt a röpirat kifejti és ezt illetőleg két statisztikai ábrát és két búzatermelési (az egyik ugyan, azt hisszük azonban nyomdai hibából, hústermelésnek van mondva) ártáblázatot mutat be, hogy nincs túltermelés. S ezt aláírjuk annak ellenére is, hogy az általa közölt búzatermelési adatok szerint a termelés nem 30, hanem közel 35%-kal, 222 millió quarterről 301 millió quarterre emelkedett. Mert nincs túltermelés, tehát az oknak az arany megdrágulásában, az ezüst demonetisációjában kell lennie, ezt akarja kimutatni a II. fejezet 4. ábra bemutatásával. De a gróf érzi, hogy abból, mert nincs túltermelés, még egyáltalában sem az nem következik, hogy az arany megdrágult, sem az, hogy az árúk ára ennek folytán hanyatlott, hiszen megjegyzi, hogy az árhanyatlás oka az árúk árában is rejlhetik.¹⁾ De még tovább mehetünk és mondhatjuk, hogy azért, mert a gabonában és az emberek élelmezésére szolgáló mezőgazdasági terményekben nincs túltermelés, még egyáltalában nem következik, hogy egyéb árúknak, különösen pedig iparcikknekben nincs túltermelés. A szeszt és cukrot illetőleg kétségtelen tény,

¹⁾ A fogalmak összezavarásának kell tekintenünk, midőn a 18. l. mondja: »Mellékes, akár elfogadtatik az én állításom, hogy a baj az arany emelkedésében van, akár más nézetűeké, hogy az árucikkek hanyatlottak, t. i. 1873. óta az aranyérték és az árúk értéke közt egy oly aránytalanság fejlődött ki, a mely napról-napra fokozódik.« Bizony távolról sem mellékes, hogy vajjon az árhanyatlás oka az arany megdrágulásában vagy az árucikkek árának hanyatlásában rejlik-e. Az előbbi esetben igenis lehet szó az aranyvaluta helytelenségéről, a második esetben egyáltalában nem. Kisebbség hibának rójjuk fel, hogy az arany vásárlási képességét összezavarja az arany értékével. Pedig ezt a kettőt élesen kell egymástól megkülönböztetni. Az arany értéke változatlan maradhatott ugyanakkor, midőn vásárlási képessége nagy mérvben emelkedett vagy hanyatlott. Az arany vagy mondjuk pénz vásárlási képessége naponként változik, bizonyára nem azért, mert értéke változott, hanem mert az árucikkek ára változott. Epen ezért sem lehet az arany vásárlási képességének akár emelkedéséből, akár hanyatlásából beható vizsgálat nélkül mindjárt az arany értékének változását következtetni. Hogy mit érnek, ebben a tekintetben tüzetesen az Index numberek, vagy magyarul »áregységszámok«, erre nézve bővebben nyilatkoztam említett munkámban, a melyben különösen Soetbeer adatai felhasználásával kimutattam, hogy ha a számítást az árúk vásárlására fordított összegek alapján tesszük meg, — mely nézetem szerint helyesebb is — az arany vásárlási képességéről egészen más képet nyerünk, mint az egységárszámok alapján. Soetbeer p. o. 1835-re az 1847—50. évekhez képest 872%-nyi áremelkedést mutat ki. Az általam alkalmazott számítási mód szerint az árak a jelzett évben már 338%-kal estek. (V. ö. id. művemnek 198 és 201 l.)

hogy ezekben igen is volt és van túltermelés és ezen felül az árak hanyatlását, különösen Angliában, az állami védelmi rendszer: a kiviteli díjak idézték elő. A gabona árának alakulása egészen más szempont alá esik. Ép úgy, mint a multban, a jelenben is különbséget kell tenni a bő, a közép és a szűk esztendőök közt és nem szabad arról megfeledkezni, hogy csekély fölöslegek, épen úgy a csekély hiányok is nagy mérvben leszállítják, illetőleg emelik az árakat, mint ez Tooke és Newmarch az angol árakról szóló munkájában ki van mutatva.¹⁾

A harmadik fejezet vázolja a valutaváltozásokat 1873. óta. Németország azért tért át aranyvalutára, »mert állítólag nagy pénzügyi kapacitások elhitették Bismarckkal, hogy Anglia gazdagságát az aranyvalutának köszönheti«. Ezt a nézetet ostromolja Disraelinak 1873-ban tett nyilatkozatával. Jegyzetben még hozzát teszi, hogy »Anglia kereskedelmi fölényét még a mult században, tehát a bimetalistikus korában szerezte meg.« Egy nézetet akarnánk itt helyreigazítani, t. i. hogy a mult század bimetalistikus kor vala. Századok óta vertek pénzt aranyból és ezüstből, de az első bimetalistikus törvényt az Egyesült-Államok 1786-ban hozták, megállapítva abban az 1:16 értékegyenleget. Európában az első bimetalistikus törvényt az 1803. évi francia törvény, mely az értékegyenleget 1:15½-ben állapította meg. A bimetalismus lényege abban a jogban áll, hogy minden ember elviheti aranyát vagy ezüstjét a pénzverdébe és ott kiveretheti pénzzé. Különösen Anglia már a mult században sem volt bimetalistikus állam, mert alacsonyan értékesített ezüst pénzt kivitték és Dana Horton, a bimetalismusnak egyik legnagyobb előharczosa, azt vitatta, hogy Anglia azért tért át az arany valutára, mert nem volt ezüstpénze.

Nincs elegendő arany, ezzel foglalkozik a 4-ik fejezet, a melyben összezavarja az államjegyet a bankjeggyel. Meglehet, hogy a gróf előtt a greenback-ek lebegtek, melyeket 1879. óta az Egyesült-Államok kincstára köteles kiváuatra aranyra felváltani. De ezek a szó szoros értelmében nem kényszerforgalmú államjegyek, hanem

¹⁾ Nem állhatom meg, hogy említett munkámban is idézett értesítést a búza árának hanyatlásáról 1617 és 1621 közt át ne vegyem. A búza ára ezekben az években 43 s. 2 d.-ról (21 frt. 59 kr.) leszállt 27 s. (13 frt. 50 kr.), vagyis közel 37½%-al esett pusztán csak azért, mert egymás után bő termés vala. Az egykori tudósítás így szól: »Anglia születésem óta még sohasem volt oly szegény, mint most; mivel mindenki panaszkodik, hogy nem kaphatja meg a haszonbért. Pedig mindenben nagy a bőség, csak a pénz nagyon szűk, elannyira, hogy a falusi nép a haszonbér fejében felajánlja gabonáját és marháját vagy más egyéb jószágát, csak pénzt nem hoz és a gabona oly olcsó, mint tudtommal soha azelőtt, 20 vagy 22 penny egy bushel búza, az árpa 9 penny és még ezen az áron sem akad vevője.« Később az »Egyetértés«-ben mult századi magyar árakról olvastam hason tudósítást. A Bánátról, az ötvenes, hatvanas években is mondták, mert búzáját a bő termés által okozott alacsony ár miatt nem lehetett eladni, hogy saját zsirjában fullad meg. Schmoller (Jahrbuch für Gesetzgebung, stb. 1896 : 726 l.) említi, hogy 1720—60 közt Nyugat-Európában roppant alacsony árak voltak és az Angolországban 1689-ben meg-honosodott gabona kiviteli jutalom az 1689—1768 közt nem anyira magas árakat eredményezett, mint inkább megakadályozta, hogy az árak ne süllyedjenek oly mélyen, mint leszálltak vala az említett időszakban Nyugat-Európában. Ime egy negyven éves időszak hanyatló árakkal, midőn aranyból is, ezüstből is veretett folyó pénz.

inkább kincstári utalványok, minők a német Cassascheinok vagy a minők lennének azok a jegyek, melyekről Ausztria-Magyarországban is szó volt, vagy a melyekről talán — elég hibásan — még jeleuleg is van szó. A kényszerforgalmú államjegyeket vagy bankjegyeket nem kell fémpénzre beváltani és az előbbiek lényegileg csakis az állam hitelén alapulnak és értékök lényegileg abban a mérvben emelkedik vagy hanyatlik, a mint az állam hitele fel- vagy leszáll és emelkednek vagy hanyatlanak abban a mérvben, a mint a forgalomban azokra szükség van vagy nincs, illetőleg azokban bőség vagy hiány mutatkozik. Sokszor azonban u. n. valutaspeculációk által is emeltetik vagy leszállítatik értékök. A bankjegyek értéke, feltéve, hogy kellőleg vannak fedezve, mindig azon fém szerint irányul, melyben azokat be kell váltani és tényleg be is váltják.

De most nem ezekről van szó, hanem arról, hogy elegendő-e vagy sem az arany? Nem a gróf mondja, hiszen ilyen mélyen a kérdésbe nem is hatol, hanem abban az időben, midőn pénzverési czélokra nagyon keresték az aranyat, az aranytermelése pedig folytonosan hanyatlott, állították, hogy aranyt mindig lehet szerezni és így nincs aranyhiány. Igaz ugyan, hogy aranyat mindig lehetett és lehet is kapni, de ez nem dönti el a kérdést, hogy van-e vagy nincs elegendő arany. Leszállnak az árak és meg van a leszállt áraknak megfelelőleg a forgalomban szükségelt arany mennyiség.

Megengedjük azt is, hogy az aranytermelésnek emelkedése és nagy arányú emelkedése magában véve nem igazolja, hogy immár elégséges a forgalom által igényelt arany.

A feltett kérdés eldöntése sokkal behatóbb kutatásokat igényel. S ha ma, szemben a többször említett művünkben kifejtett állásponttal, azt az álláspontot foglaljuk el, hogy nincs aranyhiány és az arany meg nem drágult, ezt koránt sem pusztán arra alapítjuk, hogy az aranytermelés nagy arányokban gyarapodott. Nem említjük, hogy folytonosan haladnak és terjednek a pénzhasználatot mellőző intézmények: a clearing, a giro, a check, arra fektetünk különösen súlyt, hogy éppen az utolsó években, a mióta az aranytermelés határozottan növekedett, a leszámítolási kamatlábak azt a folytonos hullámszámát, szüntelen, sőt magas fokra emelését nem tapasztaljuk, melyet a megelőző hetvenes és nyolczvanas években láttunk. S itt különös súlyt kell fektetni az angol bank kamatlábjára. Az angol bank váltóleszámitolásának nem a hitel, a tőke megszerzése, hanem éppen a pénz: az aranszerzés a főczél. A tőkeszerzést a 8—14 napos hitel jóformán kizárja. S az angol banknak alig van oka aranyát védeni, hiszen aranykészlete hallatlan magaságot ért el.

Az angol bank aranykészlete és bankjegyforgalma az utolsó években következőleg alakult:

	Készpénz ezer font	Jegyforgalom ezer font
1889. IV. évnegyed átlag	19.712	24.461
1890. » » »	21.820	24.732
1891. » » »	23.160	25.510
1892. » » »	24.991	26.030
1893. » » »	25.866	25.788
1894. » » »	35.262	25.529
1895. december 4-én	44.339	25.815
1896. január 1-én	44.960	26.469
1896. február 19-én	48.793	24.952

Tény, hogy az angol bank aranykészlete folytonosan emelkedett, kivált 1894 óta. Ez idő szerint az angol bank aranykészlete az 1893. évi készletnek csaknem kétszeresét teszi.

Közel ugyanily viszonyokat találunk a francia banknál, melynek aranykészlete vala millió francokban:

1891. január 2-án	11203	1895. január 3-án	20692
1892. » 6-án	13376	1896. február 20-án	19518
1893. » 4-én	17044	1896. július 17-én	20406
1894. » 4-én	16985	1896. » 24-én	20502

Haupt Ottomár, ki úgy tudjuk, bemitallistikus elveket vall, a következőkben számítja a látható aranykészleteket:

1890 végén	7.827 millió franc.
1891 »	8.618 » »
1892 »	9.264 » »
1893 »	9.823 » »
1894 »	10.579 » »
1895 »	10.837 » »

Midőn tehát a forgalom céljainak szolgáló aranykészlet évenként milliókkal gyarapszik, igen bajos az arany hiányáról és ez által okozott árhanyatlásról beszélni.

Kissé nagyon is mélyen bementünk a röpirat ismertetésébe és czáfolatába. S immár alig van terünk arra, hogy foglalkozzunk azokkal a további állításokkal, hogy az ezüst valutájú államok tönkreteszik az arany valutás államokat. Végre minket egyáltalában nem érdekel, hogy rontja-e vagy sem az ezüst árának hanyatlása az angol ipart. A bennünket érdeklő kérdés csakis az lehet, hogy az árhanyatlás rontja-e mezőgazdasági termelésünket, vagy még határozottabban szólva, az arany agiónak van-e az a befolyása, hogy emeli a nyers-termények, tüzetesen a gabona kivitelét.

Nagy kár, hogy a gróf úr nem közölte az indiai búzakivitel adatait¹⁾, hanem e helyett a Japánból való selyem-kivittelt mutatta ki annak igazolására, hogy az ezüst árának hanyatlásával emelkedett a japáni selyem kivitele. Megvalljuk őszintén, hogy a selyem termelése

¹⁾ Az indiai búzakivitel adatai a »Statistical Abstract relating to British India« (213—219. l.) szerint angol mázsákban:

1883/84 . . .	21,001.412	1889/90 . . .	13,802.209
1884/85 . . .	15,850.881	1890/91 . . .	14,320.496
1885/86 . . .	21,068.924	1891/92 . . .	30,306.700
1886/87 . . .	22,263.624	1892/93 . . .	14,973.453
1887/88 . . .	13,538.169	1893/94 . . .	12,156.851
1888/89 . . .	17,611.403		

Az ezüst árának emelkedése vagy hanyatlása és az ind búza kivitele közt semmiféle összefüggés nincs. A londoni átlagos ár szerint volt az arany és ezüst közt az egyenérték: 1883: 18'64, 1884: 18'57, 1885: 19'41, 1886: 20'78, 1887: 21'13, 1888: 21'93, 1889: 22'10, 1890: 19'76, 1891: 20'92, 1892: 23'72, 1893: 26'49, 1894: 32'56 és 1895: 31'60. Az ezüst ára hanyatlott 1884-ben, hanyatlott ugyanekkor a búzakivitel. Erre két év következik, melyben a búzakivitel emelkedett. Erre négy váltakozó, hanyatló és emelkedő év következik. Az 1891/92. évben van India legnagyobb búzakivitele. Ebben az évben a megelőzőhöz képest az ezüst ára hanyatlott, de sokkal mélyebben 1892-ben és a búzakivitel a felén alul szállt le. Nem bizonyos e mindezekből, hogy az indiai búzakivitel saját termésének fölöslegétől és a külföldi kereslettől függ?!

sét és forgalmát nem tanulmányoztuk és így nem is kutathatjuk és ki sem mutathatjuk, hogy a japáni selyemnek kivitele általában és Franciaországba való bevitelét különösen és az ezekben előforduló változások nem függnek-e össze a termeléssel és fogyasztással. A grófnak teljesen igaza van abban, hogy 1890. és 1891-ben a japáni selyemnek Franciaországba való bevitelét az 1889-ik évhez mérve erősen hanyatlott. Miben kételkedünk, épen az, hogy ez bármi összefüggésben is lenne az ezüst árának emelkedésével. S hogy kétségünk nem egészen alaptalan, azt a grófnak saját adatai igazolják. 1884-ben volt az ezüst ára 50⁷⁵ d. és a yen értéke 4⁷³ franc, a selyembevitel volt 17.271 bál. 1887-ben volt a selyemár 44 d., a yen értéke 4⁰¹ és a bevitel volt 11.717 bál. Az ezüst ára tehát a yent nézve csökkent 15²⁰/₀-al, a selyembevitel pedig 32²⁰/₀-al. Valószínű, hogy a selyemnél is csak úgy áll a dolog, mint a búzánál, hogy a kivitt és bevitt a termelő állam fölöslege és a fogyasztó állam hiánya, nem pedig a pénz értéke dönti el.

Különben nekünk volt részünk az ezüstagióban és ujabban az aranyagióban. Agió agió marad mindig és mindenütt. Lássuk tehát az osztrák monarchia búzaforgalmát kapcsolatban az ezüstagióval.

Év	ezüstagió évi átlag	Búza	
		behozatal	kivitel
		métermázsza	
1851.	25 ⁶ / ₈	311.000	124.000
1854.	27 ⁶ / ₈	1,049.000	144.000
1856.	5 ⁶ / ₈	343.000	541.000
1857.	5 ⁴ / ₈	310.000	804.000
1858.	4 ¹ / ₈	357.000	681.000
1859.	20 ⁵ / ₈	359.000	273.000
1861.	41 ⁶ / ₈	242.000	2,900.000
1862.	28 ¹ / ₈	222.000	2,529.000
1865.	8 ⁶ / ₈	—	2,481.000
1866.	20	309.000	2,307.000
1867.	24 ⁶ / ₈	401.000	5,814.000
1868.	14 ⁶ / ₈	356.000	5,852.000
1869.	21 ² / ₈	398.000	3,685.000
1870.	22 ² / ₈	499.000	1,971.000
1873.	8 ¹ / ₈	2,078.000	885.000

Ezeket az adatokat nézve mondhatjuk-e általában, hogy az agió fejleszti a termelést és a kivittet? Hiszen példának okáért az 1851. és az 1854-ik évben nagy volt a behozatal, csekély a kivitel és aránylag igen magas az agió. Az 1873-ik évben, midőn az agió már eltűnő félben volt, aránylag igen nagy mennyiségű búzát hoztunk be és keveset vittünk ki. Az 1861-ik évben emelkedik az agió a legmagasabb fokra és ekkor emelkedik a multhoz hasonlítva a búza-kivitel is a legmagasabb fokra. Az egész táblázatban ez az egy adat szól a mellett, hogy a magas agió emeli a kivittet; de ez ellenében az adatok legnagyobb része a tan ellen bizonyít. Ott vannak például az 1858 és 1859 évek. Az előbbi év csekély agió mellett némi kivittet mutat, az utóbbi évben a jelentékenyen magasabb agió daczára a behozatal nagyobb a kivittelnél.

Világos, hogy az agiónak semmi hatása sincs a kivitelre, hanem a monarchia kivitele a multban és a jelenben is lényegileg Magyarország termésétől és a külföld keresletétől függ. Ha bő volt a termés és élénk volt a kereslet, a monarchiának volt kivitele, de igen bő lehetett nálunk a kereslet, de a szorosabb értelemben vett kül-

földnek, vagyis Ausztrián kívül eső európai nyugati államoknak nem volt szüksége a mi gabonánkra, nem is volt kivitel. Ha 1861-ben és 1862-ben nagy volt az Osztrák-magyar monarchia kivitele, ennek legfőbb oka, hogy Magyarországnak bőven termő éve vala és a Tiszavidék már megnyílt a forgalomnak. Így van ez Indiában és Argentiniában is. India búzakivitele egyrészt a vasuti hálózat, másrészt az öntöző művek kiépítésével és terjedésével kezdett emelkedni. Argentínia vasutak nélkül talán egy szem búzát sem szállíthatna Európába. Főleg a vasutak és az olcsó vasuti, tengeri és vízi szállítási díjak okozták mindig és okozzák napjainkban is a versenyt. Ha a vasuti, vízi és tengeri szállítási díjak emelkednének és a távolsági forgalomban a közel vagy szomszédos forgalom díjtételei alkalmaztatnának, rögtön megszűnnék az az alacsony ár, a mit a fogyasztási központokon látunk.

Igazán sajnós, hogy nekünk nincs megfelelő, a részletekig kiterjedő ártörténetünk. De ki vállalkoznék ily feladatra, mely nagy tanulmányokat igényel, midőn biztos abban mindenki, hogy az rendkívül sok, ha 40—50 ember elolvassa.

Még egyet akarnánk a fentebb közölt kapcsán megjegyezni. Azokból látjuk, hogy 1873-ban a monarchia az akkori rossz termés miatt jelentékeny mennyiségű búzát hozott be. Oly rossz volt a termés, hogy ideiglenesen a gabonavám is hatályon kívül helyeztetett. Az árak természetesen magasak, sőt mondhatni inséges árak voltak és pedig nemcsak nálunk, hanem Európában mindenütt. Az iparczikkék, különösen a vas ára is rendkívül magas volt, hiszen ezt az évet megelőzőleg néhány éven át, különösen a francia-német háború befejezése óta mondhatni az egész világon — értve alatta az összes, a forgalmi ilybe bevont államokat — a rohamos fejlődés korát éltek, mely 1873-ban érte el tetőpontját, a midőn épen a túl magas árak oly általános gazdasági válságot idéztek elő, a minőt az előtt nem ismertek. Oly túlzott árak semmi tekintetben sem szolgálhatnak összehasonlítási alapul.

Még egy roppant tévedésre kell itt utalnunk, a melyen tulajdonképp az egész következtetés, hogy az agió nagy nyereségeket biztosít a termelőnek és ezek előmozdítják a termelést és a kivitelt, alapszik. Abból indul ki, hogy a belföldi árak a pénz értékének romlása dacára, változatlanok. A pénz, mint követeléseket kiegyenlítő, vagy röviden fizetési eszköz, értékében változatlan. A 100 frt., melylyel a 100 forintos kölcsön visszafizettetik, 100 frt. marad, habár értéke aranyra átszámítva talán 60—70 forint is. De értékének ez az állandósága megszűnik az árakkal szemben. Értékének hanyatlásával, vagyis az agió emelkedésével vásárlási képessége is hanyatlik. Csak az az egy tény, hogy az agió emelkedése vagy hanyatlása nem mindjárt és nem minden árúnál egyszerre, hanem csak fokozatosan jut kifejezésre. Ajánljuk a gróf úr figyelmébe különösen Kramárnak dolgozatát az osztrák-magyar ezüstagióról és ott olvashatja azt is, hogy az Osztrák-magyar monarchia a munkás-osztályokat legalább attól a csapástól kimélhetné meg, melyet reájuk az agió mér. Kimutatja, hogy a gabona és élelmi szerek szintén az agió emelkedése folytán drágultak meg, holott munkabérek változatlanok maradtak. Viszont bizonyítja, hogy az agió hanyatlása folytán mindenek az ára leszállt és csak a munkabérek maradtak a régi fokon, a midőn természetesen meg a termelők szenvedtek.

Különben, hogy az ellenvetésnek, hogy a papir- és az ezüst-pénznél előálló agió nem azonos, elejét vegyük és mert a gróf úr épen Japánra hivatkozot, a gróf úrnak szíves figyelmébe ajánljuk *Wernike*-nek: »Japan und die Silberentwertung« című kis tanulmányát (*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1896. 837. s. k. l.) melyben is szerző megállapítja, hogy ott úgy a munkabérek, mint az árak lényegesen emelkedtek. Az árak emelkedését a következőkben foglalja össze: A munkabérek 1835–95. közt 60%-nál többet, 32 kiviteli árú ára 1881–90. közt 11³⁰ %-kal, 1885–90 közt 25⁹⁰ %-kal, 51 árú ára a nagy városokban 1888–92. közt 13⁶⁰ %-kal, 22 fontos árú 1894–95. közt 24⁰ %-kal emelkedett. *Wernike* nem közli az alapadatokat, csak az illető forrásokra hivatkozik, melyek nem állanak rendelkezésünkre és így számításainak helyességét nem ellenőrizhetjük és egyáltalában nem mondhatjuk, hogy az áremelkedés valósággal ily mérvet öltött. De azt *Wernike*-nek minden esetben bátran elhihetjük, hogy az árak lényegesen emelkedtek. Ez szükségképi folyománya a pénz vásárlási képessége hanyatlásának, de még annak is, hogy a termelés fejlődése és az ár emelkedése közt mindig szoros kapcsolat áll fenn, különösen fejlődésnek induló államokban.

Az orvosszerről: a bimetalлизмusról nem kell szólnunk, hiszen ezt illetőleg a füzetnek egy más helyén nyilatkozunk. Csak azt jegyezzük meg, hogy az Egyesült-Államok megtehetik, hogy önállóan életbeléptetik a bimetalлизмust és megszerzik maguknak az értékeben folytonosan változó pénz áldását. Annyi tér van ott még a gazdasági haladásra és fejlődésre, hogy még ez az »áldás« sem fogja őket tönkretethetni, mint nem tehetett minket tönkre a gazdaságunkra nézve rendkívül káros osztrák vámpolitika. De hazánkat mai fejlődési fokán nem szeretnők kiteve látni sem az ezüstpénz áldásának, sem a régi osztrák vámpolitikának.

Mi a nemzetközi bimetalлизмust illeti, készséggel megengedjük, hogy hiba volt az 1867. évi párisi nemzetközi pénzürtkezellet határozata, mely a valutaviszonyoknak kiindulási pontját képezi. Akkor még túlzott reményeket kötöttek az arany bőségéhez és az ezüsttermelés terén előállott változásokat nem ismerték. Talán hiba volt, hogy 1878-ban vagy 1881-ben nem köttetett meg a nemzetközi bimetallistikus egyezmény, ha nem is épen a francia egyenérték, hanem 1:18 egyenérték alapján. Ma azonban, hogy egyrészt az aranytermelés növekedik és hogy másrészt az ezüsttermelés még nagyobb mérvben fokozódott, és az ezüst ára még inkább leszállt és az egyenérték az 1:31 körül mozog, nemcsak kizártnak kell tartanunk a bimetallistikus egyezménynek a közel jövőben való létesítését, hanem egyenesen hibának kellene tekintenünk, ha mi ebbe belép-nénk most, hogy mégis csak közel állunk a valutarendezésnek az aranyvaluta alapján való befejezéséhez, és a mi aránylag kevés folyó ezüstpénzünk a rendezett valutát — ha csak állami pénztári vagy kincstári jegyek, vagy kisebb értékű bankjegyek kibocsátása által annak forgalomba kerülését meg nem akadályozzuk, — meg nem zavarhatja.

A gróf ur tévedéseinek legtöbbje, azt hisszük, onnan ered, hogy túlsókat használta Allardnak dolgozatát, ki a túlzó bimetallistákhoz tartozik és a ki az érvekben és bizonyítékokban egyáltalában nem válogatós. A világ végét jósolja, ha a bimetalлизмus nem emel-tetik érvényre és alatta értetődik — bár nem mondta meg — hazája

nem szabadíttatik fel azok alul a zavarok alul, melybe sodortatnék. ha a latin pénzunió megszűnnék és a belga ötfrancosokat aranypénzzel kellene Franciaországból és a Svájczból hazahozatni. Ily túlzóktól, kikből inkább a különben becsülendő hazafiság, mint a tudomány szól, nem sokat lehet tanulni.

Dr. Pólya Jakab.

*A socialisztikus irodalom Olaszországban.*¹⁾ Egy olasz nemzetgazdasági kézikönyv²⁾ mely ezelőtt négyesztendővel jelent meg, az elméleti socialismust tárgyalva, kiterjedten s sok gondnal ismerteti a külföldi szakirodalmat, Olaszországgal ellenben csak néhány szóban végez. Elmondja rövid egy-két szóban, hogy a socialismusnak ott nincsen hivatott előharcosa; azok, kik ilyenek óhajtanak lenni, írók s journalisták, nem bírnak elég productív erővel arra, hogy a socialismus terén számottevő tényezők lehessenek. Összejöveteleket tartanak, lefordítják a francia nyelv közvetítésével a német socialisták brochurjeit vagy cikelyeit, megtámadják az alkotmányos hatalmat s dicsőítik elvtársaikat, kik a radicalis politikusok sorában küzdenek. Ha ennek a különben kitűnő könyvnek e lakonikus ítélete nem is tanuskodik valami nagy objectivitásról s nem is felel meg mindenben a valóságnak, mégis jellemző, mert tudományos socialismusról Olaszországban tényleg csak a legújabb idő óta, vagy négy-öt esztendeje lehet szó. Az eszmék ugyan nem voltak ismeretlenek, de a hol megnyilvánultak, a sajtóban vagy egyesületekben, írói sentimentalismusba vagy politikai radicalismusba tévedtek el. Ma azonban a socialis mozgalom jelentékeny tért hódított már Olaszországban is, utat tört magának a főiskolákba, közhivatalokba, sőt még a hadseregbe is, a hova jóformán a munkásosztályból recrutált minden egyes katonával egy-egy szenvedélyes socialistát is soroznak be. A legutóbb lefolyt négy vagy öt esztendő óta az irodalom, tudomány és művészet is kiváló érdekek kíséri a munka s tőke conflictusát s mint vitás kérdésekben történni szokott, két táborra oszlik. Egyik része a mozgalom humanitarius jelentőségét magasztalja, vagy tárgyilagosan mérlegeli előnyeit s hátrányait, a másik párt ellenben még a jogosultságát is tagadja. A politikai életben is tekintélyes szerepet játszik a socialismus. A kamarában a socialista fractió még egy tuczatig sem tudott ugyan felemelkedni, de működését rokonszenvvvel kísérik. A kormány sem nézi tetlenül a socialisták tevékenységét; gyűléseit felosztatja, közlönyeit vagy nyomtatványait lefoglalja, a mozgalom vezetőit pedig elzárja vagy internálja valami jól izolált helyre, a hol keveset árthat a hatalom autoritásának. Így természetesen mindinkább kiélesedik a harc a politikai életben is. A socialista képviselők egyelőre még nem találhatnak támogatást a parlamentben, de annál

¹⁾ Filippo Virgilii, Der wissenschaftliche Socialismus in Italien. Vierteljahrsschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften aller Länder. 1896. V. B. I. Heft. — Angelo Bertolini, Die socialistische Litteratur in Italien. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. 1895. IV. B. IV. Heft.

²⁾ Luigi Cossa, Introduzione allo studio dell' economia politica. Milano 1892.

nagyobb s tömöttebb pártra támaszkodhatnak a választókerületekben. Ma az a páviai professzor is aligha nem másképp írná meg könyvében azt a fejezetet, mely az olasz socialismusról oly kicsinylőleg nyilatkozik. A mult esztendőben már elég terjedelmes kötet jelent meg az olasz socialismusról s irodalmának is akadt méltatója. Ma minden valamire való olasz folyóirat tárgyalja a kérdést. Regényeket, költeményeket, szindarabokat írnak socialisztikus tendenciákkal. A sajtó állandóan foglalkozik vele s az egyetemi tanszékeken is nagy előszeretettel s tudományos apparattussal fejtegetik e problémát.

Mindez azonban csak a legujabb idő óta van így. Olaszországban nemcsak a socialismus életképes fejlődése esik napjainkra, hanem még a socialismus keletkezését is csak a közelmúltban kell keresni. Eszrevehetőbb mértékben huszonöt esztendővel ezelőtt lépett fel először, a mikor a genfi congressuson megszületett a Bakunin Internationaléja s lelkesült hívőkre talált Olaszországban is. Eredetileg szűk körre szorítkozott az új tan s határozottan revolucionárius irányban indult meg. A félszigeten, az ő sajátos politikai helyzetéből kifolyólag, lassabban haladt a socialismus, mint Európa nyugoti államaiban, hol ez időtájt a mozgalom már jól körvonalozott alakot kezdett ölteni. Mert 1870 előtt csak egy eszményt ismertek Olaszországban: egy egyesült, független országot. Ez foglalta le a nemzet minden gondját, minden idejét s ez foglalkoztatta legjobbjait, legnagyobbjait. Csak érthető, ha a nationális eszmék még akkor is predomináltak, mikor az egységes olasz királyság már megalakult. A socialis kérdés, melynek fellépése különben is előrehaladt gazdasági életről tesz tanúságot, épen azért csak lassabban tudott gyökeret verni abban az országban, mely szétदारabolása óta csak most fogott a belső szervezkedéshez s fejlődéshez. Az a pár ember, a kit a socialismus már magával sodort, annál radikálisabb alapon állt. Csak egy eszközt, egy utat ismert a megingott társadalmi rend helyreállítására, de az egy pótolta valamennyit, a miről Angolországban vagy Németországban köteteket írtak. A legvéresebb forradalomnak voltak hívei ezek az első socialisták. A mozgalmat ők keltették s irányát is ők szabták meg. Így azután az olasz socialismusnak kezdetben határozott forradalmi, sőt anarchisztikus jellege volt. Az olasz politikai életnek is nagyrésze volt e sajátságos jelenségben. Az olasz államot csak nehéz és hosszú háborúk árán sikerült megteremteni. A népszellem hozzászókkott ahhoz, hogy minden lépést előre karddal két kezében kell kivívnia. Egészen beleélte magát ebbe az úgy mondjam fegyveres haladásba s nem igen tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy gazdasági téren előnyösebb helyzet csak fokként való fejlődéssel érhető el. Jól tudták, hogy a jelenlegi jogállapotot is a forradalom teremtette s így gondolkodtak, hogy az ép oly joggon megint csak forradalommal változtatható is meg. A forradalom ez országban egész tekintélyvel birt. Victor Emánuel kormánya egyenrangú szövetséges félnek ismerte el a demagógiát, mikor azzal egyesült az idegen uralom alatt álló olasz részek felszabadítására.

Szóval, meglátszik, hogy az olasz socialismus erőszakos tendenciája, mely teljesen elüt a középeurópai hasonló mozgalmak jellegétől, abból a politikai és forradalmi agitációból nőtt ki magát, mely a félszigetet Róma bevételéig állandó izgalomban tartotta. Kezdetben a munkásmozgalom jóformán csak politikai színezettel birt; a miuthogy többé-kevésbé keresztülment ilyen fázison minden

socialisztikus szervezet, mig nem odáig érett, hogy a politikát mellőzte és pusztán szocialisztikus alakot öltött; a politikát legfeljebb eszköznek tartva meg egy helyesebb társadalmi rend alakítására. Olaszországban a munkásmozgalom kezdetben republikánus elveknek hódolt és úgy látszott, hogy pusztán ez a cél hozta volna össze a tömeget. Kétségtől nyilván nyomorult anyagi helyzetük keltette fel bennük az elégtelenséget. De figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a modern államban az államforma a nép anyagi jólétére teljesen közömbös tényező, a köztársaság proclamálásával megtakaríthatták volna azt a tizenkét milliónyi civillistát, mely a háborgó tömegnek oly annyira szemet szurt, de ezzel aligha tudták volna eltüntetni, vagy legalább apasztani a deficitet, melylyel cronikusan végződött minden költségvetés.

A francia communismus sem maradhatott utóhatás nélkül erre az impresszionális, szenvedélyes népre, mely éppen ezért a socialismus terén is heves támadásokat inkább, mint systematikus, szervező munkát volt képes kifejezni. A mozgalom anarchisztikus tendenciáját erősen táplálta az a számos megtevédt existencia a polgári osztályból, kiknek utolsó menedékük a politika szokott lenni s nem lévén mit veszíteniök, merész s kalandos elhatározásokra készek. Már Bakunin is észrevette az ő éles szemével az olasz társadalmi élet ezen specifikus vonását. Olaszországban meg van az, mondotta az orosz agitator, a mit más országok nélkülöznek: szenvedélyes erélyes ifjúság állás, foglalkozás, pálya és kilátás nélkül, (tout à fait déplacée, sans carrière, sans issue) mely daczára annak, hogy a bourgeoisiehoz tartozik, nincsen sem erkölcsileg, sem szellemileg kimerülve, mint egyéb országok bourgeois ifjúsága.¹⁾ Ez az anarchisztikus irány sokáig tartotta magát Olaszországban. Csak a nyolczvanas években szorította ki helyéből a socialdemocratia, mikor az anarchistákat néhány sikertelen complott discreditálta s a kormány is szigorú megtorló intézkedéseket léptetett ellenük életbe. Időközben a nagyipar is kifejlődött Olaszországban s most már egy egész munkáslegió növelte az elégedetlenek számát.

Annak daczára azonban, hogy a socialisztikus eszmék mindössze csak néhány esztendő óta tudtak maguknak Olaszországba tért hódítani, már régi idő óta van nyomuk az irodalomban, de elszórtan s jelentőség nélkül. E század első felében egy phyloszofus, *Romagnosi*, közölte azt a megfigyelését, mely szerint a társadalom fejlődése mindjobban háttérbe szorítja az individualismust; a fejlődés törvényeinek megfelelőleg a jólét, felvilágosodottság s tetterő legmagasabb foka az összességben rejlik, s az összességből annál több háramlik az egyesekre az említett javakból, melynél silányabb az individualum képessége. Egészen modern állítás, melyet magáévá tesz ma minden socialista. *Carlo Pisacane* röviddel ezután a forradalomról írt egy művet, melyet tartalomra nézve az ujabbkori szocialisták munkáival állitanak egy sorba. Írója merész harcos volt a gazdasági kérdések terén. Még a tulajdonjogot is megtámadta, mert minden socialis nyomor kutfejeknek tartja. De sem a Romagnosi, sem a Pisacane könyve, sem később a Garibaldi összekuszált socialisztikus ideái nem tudtak maguknak hívőket találni.

¹⁾ R. Meyer, *Der Emancipations Kampf des vierten Standes*. Berlin 1875. II. k. 192.o.

Pedig ez utóbbinak neve elég alkalmas lett volna arra, hogy a socialisztikus tanoknak népszerűséget szerezzen. De Garibaldi elvei — az ő zavaros gondolatmenete — atheismus, patriotismus, communismus, materialismus, cosmopolitismus — nem igen tudtak socialismusra oly készületlen kedélyekben, a milyen az olasz népé ez időtájt volt, gyökeret verni. Garibaldi alapított ugyan néhány együletet, melyek tisztán radicális alapon álltak, de ezek működése szélesebb körre nem terjedt, azután meg politikával foglalkoztak azokban inkább, mint közgazdasági kérdésekkel.

Az olasz egység megteremtése egyelőre háttérbe szorított minden más óhajt a társadalomban. Mikor végre Róma lett az új Olaszország fővárosa, úgy látszott, hogy a felszígeten elnémultak a panaszok, elsimultak az ellentétek. A liberálisok kielégítve érezték magukat, hogy az országból az idegen uralom végkép eltűnt, de még az által is, mert az új Olaszországot a liberális rendszer szerint kormányozták, s e tekintetben a politikai intézmények tényleg semmi kívánni valót sem hagytak hátra. De alig néhány esztendővel az államegység megalkotása után már felszínre kerültek az elégtelen elemek. Okául e jelenségnek az ország folyton hanyatló közgazdasági helyzetét kell betudni első sorban. Az államháztartás mérlege évről-évre növekedő deficittel záródott. Pedig ugyanakkor az elkobzott egyházi javakból tekintélyes összegek folytak be az államkincstárba. Az 1872. költségvetésben hetven, a rá következő esztendőben pedig nyolczvanhét millió franc szerepelt ily czímen mint bevétel a költségvetésben. S mégis 1874-ben százharmincz millió volt a deficit. Az óriási adóteher, mely e veszteségek fedezése czéljából a lakosságra nehezedett, korán felkeltette az elégtelenséget. A min elvégre nincs miért csodálkoznunk, mikor már a hetvenes évek elején harmincznyolcz francra rugott a fejenkint kivetett összes direct és indirect adó. Persze hozzá kell még azt is venni, hogy ugyanakkor kerek számban kilencszázmillió franc papírpénz volt forgalomban, s a diságio néha tizenöt százalékra is felszókott. Ezt a zilált pénzügyi helyzetet nem volt képes egy kormány sem helyreütni: a liberális párttöredékek egymást váltották fel az uralomban, a nélkül, hogy ez állapotokon javítani tudtak volna. A bajok növekedéséhez járult még a nem épen példás közigazgatás, melyet az egység létrehozása után egy az államkormányzásban nem gyakorlott nemzedék vezetett. Így aztán könnyen érthető, hogy a talaj nem volt készületlen Olaszországban a socialismus befogadására. Egy akkori radicális lap 1873. őszén már azt írja, hogy a nyomor a pénzpocsékolás s a rossz közigazgatás következménye, már tömérdek áldozatot szed a munkásosztály köréből, az olasz városokban és vidéken egyaránt.

Nincs többé Itáliában sem pénz, sem kenyér. 1861. óta az árak folyton növekedtek s ma már exorbitáns magasságot értek el. A munkabér emelkedése pedig éppenséggel nem áll arányban az élelmi szerek drágulásával. Olaszország ma körülbelül ott áll, — így végzi az említett radicális lap — a hol Franciaország állt 1789. előtt, a forradalom kitörése idején. Az ilyen hangok mind sűrűbben szólaltak meg a napi sajtóban. A kedélyek, különösen a munkás-nép között nyugtalanabbakká váltak s elvégre az egész proletárius osztály rendszeresen foglalkozni kezdett saját helyzetével.

Mindez azonban nem nyert észrevehetőbb alakban kifejezést. Egyes panaszok elhangzottak, a nagy tömeg pedig még nem igen

mozgolódott. Olaszország még nem igen rendelkezett iparral s ennél fogva nem is létezett itt oly kiterjedt munkás-proletariatus, mint a par excellence iparüző országokban. A munkás-kezeket leginkább a mezőgazdaság foglalkoztatta, nem épen a legirigylendőbb feltételek mellett. A föld leginkább nagybirtokosok tulajdonát képezi, kisbirtokos osztály alig létezett. Az a maroknyi iparos-munkás pedig csak nehezen tudott szervezkedni.

Csak akkor fordulnak kedvezőbbre a viszonyok a socialismus befogadására, mikor az olasz munkásosztályban is érvényre jut a corporativ szellem. Szövetkezetek keletkeztek, a német Gewerkschaft mintájára, s ezeknek közös actio s kölcsönös támogatás céljából létrejött egyesüléséből az általános munkásegyleteket, melyek Olaszország területén élő, ugyanazon kategoriába tartozó valamennyi munkást s kézművest magukba foglalják. Ilyen általános szövetkezést először a nyomdászok létesítettek, mely rövid idő alatt a legfélelmetesebb testületté nötte ki magát Európa valamennyi hasonló szövetkezete között. Az olasz munkásszövetkezetek kezdetben nem érintették a politikát, hanem csak a gazdasági téren fejtették ki tevékenységüket. Jótékonyan hatottak a munkásosztályra, a mennyiben a kölcsönösség alapján állva, segítyezik tagjaikat betegség vagy munkahiány esetén. A szövetkezetek hatalma s tekintélye erősen nőtt, midőn az 1882-ben hozott választási törvény a választóképeséget mindazokra kiterjesztette, kik az obligát elemi iskoláztatásban legalább két esztendeig részesültek. A socialisták most már parlamentarisztikus alakban is felléphettek kívánságaikkal, s befolyásuk érezhető volt már az említett törvényt követő általános választásnál is. Egyelőre nem állítottuk jelölteket, hanem a hozzájuk legközelebb álló radikális párt támogatására szorítkoztak. Időközben Olaszország valamennyi socialistája egységes pártba, az ugynevezett munkáspártba tömörült, mely később nevet cserélt s az olasz munkások pártjára alakult át. E pártszervezkedés óta már maga a párt is állít jelölteket az általános választásoknál tisztán socialista programmal. Hogy pedig a párt működése teljes harmoniában legyen az egyes helyi comiték munkásságával, az olasz socialisták 1891 óta nemzeti congressusra gyűlnek össze. Az első congressust Milanoban tartották, a másodikat 1892-ben Genovában, a harmadikat 1893-ban Reggio Emiliában; a negyediket a következő évre Imolába hívták ugyan egybe a párt vezetői, de a hatóság a congressus megtartását eltiltotta, s azóta a congressusok, úgy látszik, megszűntek, legalább többet nem tartottak, hanem csak conferenciát, melyben a párt főbb intézői vesznek csak részt.

A politikai s gazdasági elem fusiója jellemzi az olasz socialismus legújabb fázisát. Politikai irányban határozott célzt követ: parlamentáris uton a hatalom birtokába jutni. A választásoknál a socialdemocrata jelöltekre esett szavazatok száma mutatja, hogy a socialismus erősen terjed, különösen Olaszországnak mezőgazdasággal foglalkozó lakossága között. 1892-ben még csak 26.249 szavazat jutott a socialista jelölteknek, de három év mulva ez a szám már 60 ezeren túl emelkedett. A legutolsó választásnál átlag 1.565 szavazat esett egy megválasztott socialista képviselőre; nem sokkal kevesebb annál, a mit a legnépszerűbb párt kapott átlag fejenként. Ez a siker, azután az a bámulatos fegyelem, melyet a párt az egész választási campagne alatt tanusított, megdöbbentették a kormányt. Ehhez járult még a szicíliai parasztlázadás, melyben a fennálló rend

emberei socialisztikus manifestatiót láttak, s most már sietett a kormány a mozgalom rapid terjedésének gátat vetni. A munkások pártját feloszlatta, vezetőit porbe fogta. De azért ez erőszakos uton Olaszországban sem sikerült a mozgalmat elfojtani, sőt mi több, a socialismus azóta vagy annak dacára folyton terjed s növekedik. Valaminthogy Németországban is akkor emelkedett rohamosan a socialdemocrata képviselők száma a parlamentben, mikor az Ausnahmsgesetz volt hatályban.

* * *

Olaszországban a socialisztikus irodalom terén ép úgy, mint Németországban, két párt alakult. Az egyik a reformereké (*scuola riformista*) volt, a másik pedig a conservativ áramlat. A reformerek Luzzati vezetése alatt a socialis problémát körülbelül oly módon fejtegetik, mint a német úgynevezett *kathedersocialisták*. Azt tartják, hogy a közgazdaság tana a *laisser faire* és a *laisser passer* elve által sem kimerítve, sem befejezve nincsen. Ezek a jelszavak a mult században történeti szükségből keletkeztek s csak azért tudtak érvényre jutni, mert az állam békóba vert minden ipari tevékenységet. Az állam nyomásától kellett tehát a gazdasági tevékenységet megszabadítani s így jött létre a *physiocratistikus* irány. De ez már rég túlhaladott álláspont. Napjainkban a reformerek az államot csak oly közegnek tekintik, mely azt hajtja végre, a mit a polgárok összessége reá bíz. Az elmúlt idők állama a társadalom ellensége volt. A modern állam ellenben a társadalom szükséges s nélkülözhetetlen organuma. Az államnak már nem jut kezdeményező feladat, hanem csak arra a térre szorítkozik, hol a társadalom tevékenysége elégtelennek bizonyul. Ez iskolának első olasz képviselője Victor Cusumano volt, ki egy figyelemre méltó tanulmányával »Sulla condizione degli studi ecomoci in Germania. Bologna 1873.« keltette életre a reformer tevékenységet. Követői csakhamar akadtak. Hogy csak a legkiválóbbakat említsen, A. Montanari, Olaszország egyik legtermékenyebb közgazdasági írója, azután Alberto Erecra, ki alapos megfigyelő tehetségét érvényesíti közgazdaságtani munkáiban. A *scuola riformista* legtevékenyebb tagja Luigi Luzzati. Nagy bámulója Schulze-Delitzschnek, kinek iratait olaszra fordította s az ő rendszerét követte, mikor Olaszországban az első szövetkezetet alapította. Az olasz conservatívek a socialis kérdés rendezésénél szükségtelennek tartják az állam hozzájárulását. Szervezve jobban vannak, mint a reformerek. Nápolyban társulatot alapítottak, *Società di Adam Smith* név alatt, ezzel is jelezni akarván, hogy perhorreskálnak minden állami beavatkozást a közgazdasági életben. Vezérük Ferrara. A két ellenáramlat között mintegy közvetítő álláspontot Luigi Cossa foglal el, a Rosslier s Stein tanítványa, kinek közgazdaságtanát e sorok elején említettem. Különben a milyen nagy szerepet játszik Olaszország a socialisztikus propagandában, ép annyira elmaradt a tudományos socialismus terén. Valami sok eredetiséget hiába keresnünk benne. S ez annál feltűnőbb, mert Olaszországban a közgazdasági tudomány első fellépésétől kezdve, az újkor óta egész a jelenkorig, termékeny talajra talált, Olaszországnak meg voltak a maga specialis mercantilistái, még jóval annak előtte, hogy Colbert a mercantilis rendszert érvényre juttatta. Physiocratikus ideákat is hangoztattak Olaszországban önállóan s korábban, mint Franciaországban. Az ethikai momentumot

is előbb hangsúlyozták Olaszországban, mint Németországban Schaffke tette. S hogy még ennél is többet említsek, olasz iskolában rendszerezettek először egész Európában egy tanszéket a közgazdaságtan számára.¹⁾

A socialisztikus irodalom túlnyomó része Olaszországban, ép úgy, mint más államban, főkép a napi sajtóban, szakfolyóiratokban vagy panfletekben keresendő. Különösen folyóiratok keletkeztek nagy számmal Olaszországban, tisztán a socialismusért s ennek tanait hirdetve. De a legtöbb közülök csak ephemerikus jelenség volt. Csak kevés tudta a kezdet nehézségeit túlélni s e kevés közül is csak legfeljebb egy-kettő áll a tudomány színvonalán. A legrégebbek egyik a *La Martinella di Colle d'Elsa*, mely tizennégy év óta s az *Il Giustizia*, mely tiz esztendő óta jelenik meg. Ez a kettő szorosan vett tudományos értekezéseket tartalmaz. A többi csak localis érdekeket szolgál; amolyan pártkülönfélek, melyek alkalmi kérdésekkel foglalkoznak, a választásokat készítik elő s propagandát csinálnak a socialista jelölteknek a parlamenti vagy municipális választásoknál. Időnként valamely előkelőbb folyóiratról egy-egy cikket reproducálnak vagy a külföldi socialisztikus mozgalmakat ismertetik.

A párt tulajdonképeni organuma a *Critica sociale*, melyet 1887-ben a bergamoi lyceum történettanára A. Ghristeri alapított *Cuore e Critica* czímen, s mint ilyent 1890-ig szerkesztett be nem vallott socialisztikus jelleggel. A jelzett időben a lap szerkesztését Philippo Turati vette át s a szerkesztőség székhelyét egyuttal Milanoba tette át, s ugyanakkor a lap nevét is megváltoztatta. Így született meg a *Critica sociale*, mely ma Olaszország legbefolyásosabb szaklapja. Félhőzaponként jelenik meg: most a hatodik évfolyamnál tart. Egyrészt a socialisztikus eseményeket regisztrálja, kiterjeszkedve Olaszország határain túl valamennyi európai államra, másrészt pedig, s ez teszi e lapot becsessé, eredeti értekezéseket közöl a sociologia s az elméleti socialismus köréből. Ujabban még nagyobb tekintélyre emelkedett, miután a szerkesztés egy részét Olaszország egyik legjelentékenyebb socialistája, Leonida Bissolati, vállalta el. Munkatársai is az olasz socialismus irodalmában jól ismert emberek, mint G. Ferrero, O. Gnocchi-Viani, Artur Labriola, E. Ciccotti, G. Salvio, C. Treves, A. Morandotti, F. Coletti, A. Cabrini, s még mások. Legjelesebb munkatársa A. Loria, ki bár maga nem socialista, a jelenlegi helyzet megítélésében mégis teljesen egy véleményen van a socialistákkal, s kinek munkáit, nézeteit s érveit gyakran aknázzák ki a socialisták a maguk védelmére, ha a bíróság elé kerülnek.

A mult esztendő július havában egy socialista képviselő, Napoleon Colajanni indított meg egy lapot *Rivista di politica e scienze sociali* czímmel, mely kezdettől fogva élénk rokonszenvvel találkozott. Természetesen socialisztikus tendenciákat követ, a mennyiben minden intransigentiától távol marad s tisztán a Marx álláspontját foglalja el. Jórészt politikával is foglalkozik s ebben radical-socialisztikus irányt követ.

Még néhány folyóiratról illő megemlékezni, mely nem szolgálja ugyan egyenesen a socialismust, de a mennyiben a kérdést figyelemmel kíséri, sokban hozzájárul az elvek tisztázásához s a socialismus tudományos rendszerének emeléséhez. Ilyen a *Rivista di*

¹⁾ H. Coutzen, *Geschichte, Litteratur und Bedeutung der National-ökonomie*. Leipzig, 1876, 46. kk. oo.

Sociologia, melyben olyan tudósok, mint Lambroso, Ferri, de Marinis és Salvioli ismertetik a socialismust s bírálják a legújabb elméleteket e tárgyról. A Rivistának különösen mult évi folyamában megjelent ezen közleményei a legbecsesebb anyagot szolgáltatják a socialismus elméletéhez. A Rivistával azonos álláspontot foglal el a socialis kérdéssel szemben egy milánói folyóirat, *Il Pensiero Italiano* a neve, mely időnként megjelenő cikkelyekben ismerteti a socialisztikus tanokat különböző szempontból. Ugyanilyen a Scienza del Diritto privato; szerkesztője egy socialista ügyvéd. A Tortori, s innen magyarázható s ide vezetendő vissza, ha ez a magánjognak szánt folyóirat leplezetlen őszinteséggel fogad minden terméket, mely a socialisztikus irodalom terén megjelenik. S ide tartozik végre még a l'Avvenire is, mely nem jelenik ugyan meg Olaszországban, hanem Bécsben, de miután olasz nyelven van írva s az Osztrák-magyar monarchiában lakó olaszokban akarja a socialisztikus elveket ébren tartani, azért joggal számítható az olasz socialisztikus irodalom időszaki termékei közé.

A socialisztikus irányú pamfletek, ép úgy mint Németországban, a brochurok e classikus hazájában, óriási sokaságban teremnek Olaszországban is. A legtöbb akkor jelent meg, mikor a szicíliai forogások következtében kihirdetett ostromállapot idején katonai bíróságok ítélték a socialisták pöreiben s a kihallgatásnál követett erőszakos eljárásuk felett megütközött minden liberális ember, még az is, ki azelőtt sohasem hódolt a socialismus tanainak. Szaklap vagy napilap, mely socialisztikus tendenciákat követ, állandóan, minden számban egy csomó socialisztikus irányú pamflet megjelenéséről értesíti olvasóit. Az ilyen röpiratoknak különösen a munkás s földműves osztályból akad közönségük, mely ebből szedi összes nemzetgazdasági ismereteit. Azelőtt minden olasz munkás családban a szent írás volt található, manapság ennek helyét socialisztikus iratok foglalják el s ezek képezik a nép olvasmányát. Apától fiuhoz jutnak s gyakran a család rokonai s ismerősei között is tesznek körutat. A gyárakban a szünetek alatt nem ritkán láthatók egyes munkáscsoportok figyelmesen hallgatva vezetőjük előadására, ki a legújban megjelent röpirat tartalmát commentálja s magyarázza hallgatóinak. A pamfletek között van egy, melyet külön megemlíteni is érdemes. Címe *Come avverrà il Socialismo*, a szerzője pedig *Camillo Prampolini*, az olasz parlament tagja. Egyszerű irálya, olcsó ára — 10 centesimiért árulják — ezután a szerzőjének, ennek a lelkesült socialista apostolnak a neve sokban hozzájárult ahhoz, hogy ez a füzet annak idején oly óriási nagy számban volt elterjedve.

Hogy Olaszországban a röpiratoknak propagatorius becsét kellőleg tudják méltányolni, annak legjobb bizonyítéka az, hogy a *Critica sociale*, egyik elhalt munkatársának hagyatékából néhány, ötvenről száz liráig terjedő díjat tűzött ki a socialismus terjesztésére legalkalmasabb népszerű értekezés jutalmazására.

* * *

Az olasz socialismus irodalmában nem szerepelnek oly jeles tehetségek mint Marx vagy Engel, de azért akad az olasz socialisták között is nem egy, ki sok tudással s nagy készültséggel tárgyalja a kérdést. Sehol sem művelik a tudományos socialismust

annyi történeti ismerettel, annyi speculativ s kritikai tehetséggel, mint Olaszországban. Az a pár esztendő, mely alatt a socialismus számbaveendő mértékben fejlődött ez országban, már is oly irodalmat producált, mely ha terjedelemre nem is, de tartalomra bizonyára nem áll a külföldi szakirodalmak mögött. A legelső könyv, mely a socialisztikus tanok védelmére kelt, *Napoleon Colajanni*, az imént említett Rivista di politica e scienze sociali későbbi szerkesztője írta. Címe A socialismus¹⁾ s főképen annak a bizonyításával foglalkozik, hogy a sociologia, darvinismus a Herbert Spencer theorái nem ellenkeznek a socialisztikus elvekkel. *Emilio Lepetit*, egy fiatal kereskedő munkája a socialismusról egyértelmi dicséretet aratott a socialista párt minden irányzata részéről. Szerinte a socialismus a gazdagság szerzésének egy módszere, melyet azért kell követni, hogy a társadalom az általános haszonnak legnagyobb fokát érje el. Ezt az állítását a modern gazdasági élet számos institutiójával igazolja. Így a termelő szövetkezetek, a részvénytársaságok szaporodásában Lepetit csupa oly jelenséget vél felismerni, mely a mellett tanuskodik, hogy a társadalom a termelési eszközök socialisálására hajlik. A sociális kívánságok megvalósulásától várja az emberi nem javulását. De azt sem tagadja, hogy az ilyen általános jólét, mely ez esetben előállna, egyuttal túlnépeességet is vonna maga után, mert a társadalom pathologikus symptómái a jelenlegi gazdasági intézmények hibáiból erednek. A kulturális fejlődés egyik fázisának tartja a socialismust *Eduard Bonardi*, *Evolutionismo e Socialismo* című füzetében, mely írójának a pisai egyetemen 1893-ban e tárgyról tartott előadását tartalmazza. Nagyjában ismerteti a fejlődés elméletét s annak egyes fokait az egész testeken, az állatvilágban s az emberi nemben is szemügyre veszi. A társadalmi osztályok küzdelmét létük javításáért azonosnak tartja az egyéni létért való küzdelemmel, s azt hiszi, hogy Marx csak kiegészítette s tökéletesítette a Darwin theoriáját. Jelenleg a socialismust veszedelmes s romboló mozgalomnak jelzi, de nem kételkedik üdvös s újító hatásában akkor, ha a socialisták a hatalom birtokába jutottak.

A Darwin tanaira támaszkodik *Giovanni Lerda* munkája is²⁾, s annak socialisztikus vonásait fejt ki. Ha az osztályok harcza megszűnt s eltűnt az az ür, mely őket manapság egymástól még elválasztja, sőt egymás ellenében állítja, az egyének harcza fog következni. Ennek a küzdelemnek az eredménye fogja a társadalmat rétegezni: természetes, az összességre nézve is hasznos módon, ellentétben a mai capitalisztikus társadalom mesterkéltszerű osztályozásával, melyben nem a jobb, hanem a gazdaságilag erősebb elemek gyakorolják a hatalmat. A tudomány szempontjából fontos kérdést, a darvinismus, evolutionismus s a socialismus közötti összefüggést *Enrico Ferri* tette tanulmánya tárgyává. Könyve³⁾, melyet német, francia és spanyol nyelvre is lefordítottak, rendkívül sok discussióra s élénk tollharczra adott alkalmat. Szerzője fiatal kora dacára jelentékeny ember a tudomány s a politika terén egyaránt, első munkája az olasz büntetőjog átdolgozása volt. Ferri mellett *Garofalo*, *Fioretti*, *Lambroso* a főképviselei a büntetőjog új positiv iskolájának, mely hosszú

¹⁾ Il socialismo. Catania 1884.

²⁾ La Cotta per la vita. Genova 1894.

³⁾ Socialismo e scienza positiva. Roma 1894.

polemiákat folytatott a régi orthodox criminalistákkal s folytat részben még ma is, a mennyiben még néhány vitás pontra nézve nem tudtak tisztába jönni. Mióta azonban Ferri is, Lambroso is a socialisták táborába lépett át, a positiv iskola két részre szakadt. Socialista tagjai ellenkezésbe jutottak régi elvtársaikkal. Leginkább Garafalo támadta őket, s különösen Ferrit, kit a socializmus ideák apostolának tartott. Az a heves harc, mely e pártszakadás nyomán keletkezett s melyet e két nagy tudományú ember évekig folytatott egymással, annyiban járt haszonnal, mert tisztultak a nézetek, két párttöredék álláspontja azóta a crimínál sociológia folyton hódít s ma már egy népes körre tömörült.

Politikai tekintetben radikális álláspontot foglalt el, mikor a socialisták még nem alkottak különálló pártot. A dolgok természetes fejlődése útján lett azután socialistává, e mellett lelkesedéssel telt kevély, fogékonv szellem, nagy emlékező tehetség s szerencsés szónok. Igazi forradalmár typus az ő magával ragadó, fanatisáló eloquentiájával s ékes irányával valódi hatalmat képvisel. Könyvének irányát tökéletesen megvilágítja az a rhapsodikus oda vetett három név, melyet a könyv címe alá irt: Darwin, Spencer, Marx. Azt akarja bizonyítani, hogy a tudományos socialismus mathematicai biztossággal megállapította, hogy a socializtikus tanok az emberi fejlődést végcélja felé terelik s az osztályok érdekeit s előnyeit az egyén érdeke s előnye fölé helyezik. Az ember folyton javul, folyton tökéletesedik s magasabb erkölcsi színvonalra emelkedik, míg végre a tökély oly fokát érte el, hogy az individualis egoismust a collectiv egoismussal cseréli fel. S e véleményét Ferri a fejlődés egész jelenségével látja beigazoltnak.

Mennél termékenyebbek voltak az ilyen, egyébként sűrűn ismétlődő tudományos viták, annál szükségesebbé vált a socialismus tanait egy népszerű könyvbe összefoglalni, mely átnézhető, rendszeres egészben foglalja össze mindazt, a mi eddig csak elszórtan s összefüggés nélkül megjelent. Ilyen munkát *Ignazio Scarabelli*, a ferrarai egyetem tanára irt¹⁾ a socialismus s az osztályok harca czímmel. A könyv systematicai szempontból is sikerült. Három fejezetre oszlik. Az első az alapelvek magyarázatait tartalmazza s egy rövid visszapillantást közöl az osztályharcok multjára: az ókoron kezdve folytatva a közép s új koron, egész a tiers état születéséig, tehát körülbelül a jelen századig. A második fejezet a mai socializtikus mozgalom keletkezését, a negyedik rend küzdelmét s a jelen napok osztályharcát tárgyalja. A mai socialismus jellegét ismert módon definiálja: a mai társadalomban két osztály áll egymással szemben: az egyik a kiaknázó, a másik a kiaknázott; ezeknek támogatására szükséges az állam közbenjárása. Scarabelli ezt nagy tudományos készséggel bizonyítja, a mennyiben egy csomó közgazdasági munkát sorol fel, melyek az állítás helyességét támogatják. Végre a könyv harmadik fejezete egy egységes társadalmi osztály, a munkásosztály szükségességével foglalkozik.

Ez említett munkákon kívül, melyek szorosan socializtikus problémákat fejtegetnek, még néhány író érdemel említést, kik bár egyes részletekben eltérnek a socializtikus felfogástól, a socializtikus ideák fejlődésére erős befolyást gyakoroltak. Ilyen első

¹⁾ Il Socialismo e la Lotta di classe Ferrara 1-95.

sorban *Achillo Loria*, a közgazdaságtan tanára a paduai egyetemen, kit Marx tanainak érdeméről irt bírálata annak idején erős polemikába kevert Engellel. 1887-ben időszerű socialis problémákról hét előadást tartott a paduai egyetemen, melyek szinte forradalmat idéztek elő e régi egyetem hallgatói között. Ez előadások később könyv alakban is megjelentek s a socialisztikus irodalom egyik legjelesebb termékét képezik. Ezekben Loria a közgazdaságtan s a socialismus közötti kapcsolatot fejtegeti. Ez idő szerint még távol állanak ugyan egymástól, de állandóan megszűkül közöttük az űr, míg idővel a socialismus teljesen a nemzetgazdaságtanba fog olvadni; *Eugen Mase-Dari*, a turini egyetem docense nem tartozik a socialisták táborához s tisztán tudományos szempontból érdeklődik a kérdés iránt. A socialismusról irt könyvét épen objectivitásáért dicsérik. Azonkívül lefordította H. George socialis problémáit angolból olaszra s e fordítás elé kimerítő tanulmányt irt az amerikai agitatorról, helylyel-közzel kitérve a socialismus egyes kérdéseinek bírálatára is. Minden objectivitása mellett annyit elárul magáról, hogy nem osztja a vagyonról mai napig uralkodó felfogást s nincs megelegedve a társadalom jelenlegi szervezetével sem. E tanulmány annál nagyobb feltűnést keltett, mert köztudomású volt, hogy szerzője mindeddig távol tartotta magát a socialisztikus mozgalmaktól.

Egyébként, hogy a közgazdaságtan tanárai mennyire foglalkoznak a socialismussal, az kitetszik egy socialista ellenes munkából, melynek szerzője Tullio Mantelli. Azt állítja, hogy Malthus az ő nemzetgazdaságtanát személyi tendenciával írta azok ellen, kiket Mantelli a socialismus tanárainak nevez s ezek alatt hihetleg a közgazdaságtan tanárait kell érteni, kik a szerző szerint egytől-egyik megrögzött socialisták. Leginkább a fiatal tanárnemzedék ellen kel ki, mert ez annál veszedelmesebb, minthogy az ifjúságra nagyobb befolyást gyakorol; ezek szórják az ifjúságba a társadalmi harcz magvát. A socialismus ellen a leghevesebb támadásokat Olaszországban ép úgy, mint Németországban, a katolikus clerus intézi. Sikra száll a mozgalom ellen a szószékről s az irodalomban egyaránt. Úgy látszik, hogy ma már annyi könyv beszél a socialismus ellen, mint a hány mellette. Mert az a rohamos terjedés, melyet a socialismus az utolsó évek alatt Olaszországban elért, megsokszorozította ellenségeinek számát is. Ma már néhány folyóirat is létezik Olaszországban, melyet pusztán azon célból alapítottak, hogy a socialismust a betű fegyverével leküzdje.

Dr. Moldoványi István.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Mezőgazdaság.

Adalékok a gabonaárakhoz.¹⁾ Mindenek előtt számot kell adnunk a forrásokról, melyekből a fenti adatokat vettük. Az 1819—1872. évi ár-adatokat a budapesti kereskedelmi és iparkamarának a bécsi kiállításakor készített, 1873-ban megjelent nagy ártörténeti munkájából vettük át. Ebben a munkában az 1819—1868 évi árak alsóausztiai vagy pozsonyi mérőre mint egységre vonatkoztatva osztrák értékű krajczárokból vannak kimutatva. A mértékegység, vagyis mérő átszámításánál a buza = 46.7324 kilogr., a rozs = 43.6579 kilogr., az árpa = 37.5089 kilogr., a zab = 23.67365 kilogr., a tengeri = 45.5026 kilogr. A további áradatok a székes fővárosi statisztikai hivatalnak havi füzetéből vették.

Az 1819—1858. éveknél csak öt éves átlagokat számítottunk. Már 1859-től az árak évenként és pedig a naptári év szerint mutatnak ki. Az áradatok kiegészítettek százalékos viszonyszámokkal, kiindulási alapul véve az 1819—1823. évek átlagos árát. Nem érdektelen, ha a jelen táblázatban kiindulási alapul szolgáló árakat a mai, vagyis az 1895. évi gabonaárakkal hasonlítjuk össze. A búza 1895-ben 60%-kal, a rozs 141%-kal, a takarmányárpa 118%-kal, a sörárpa 168%-kal, a zab 93%-kal és végre a tengeri 132%-kal volt drágább. Termeltek-e már a kiindulási pontul szolgáló években malátát vagy sörárpat, bizony nem tudjuk; mint önálló kereskedelmi cikk a budapesti tőzsdén csak 1874 óta jegyeztetik.

Nem részletezhetjük itt az árfejlődés történetét. Érdemes lenne ugyan hazánkban a gabonaárak fejlődését külön tanulmány tárgyává tenni, méltatva az ár fejlődését befolyásoló összes tényezőket. a hazai termelést, a külföldi keresletet, a vasutak és vasúti tarifák fejlődését, a kivitelre dolgozó malmok keletkezését és fejlődését, pénzünk árának változásait, stb., de ez csak önálló nagyobb munkában lehetséges. Mégis az áradatok néhány kiemelkedő részére akarunk figyelmeztetni. Az első húsz évben a búzánál és rozsnál két időszakban látunk árhanatlást, u. i. a második és negyedik időszakban. Érdekes jelenség, hogy míg az utóbb említett időszakban a búza az első időszak árfokozata alá süllyed, a rozs ára magasabb, mint az első időszakban. A gabonaáraknál, különösen a búzaáraknál a tulajdonképi emelkedés az 1844—1848-as időszakban áll be, a midőn a gőzhajók lehetővé tették a nagy kivitelt. A legmagasabb gabona-, különösen búzaárakat az 1869—1873. éveket magában foglaló időszak mutatja. De oly magas árak, minők az 1872—1873. évek valának, sem azelőtt, sem azután nem voltak.

Az alább II. alatt közölt áradatok már a havi és az évi átlagokat mutatják, de az évi átlagokat többé nem a naptári, hanem az aratási év szerint, azért, hogy az összehasonlítás saját termésünk és az árfejlődés közt megkönnyíttessék. Lehetett volna az évet augusztustól-augusztusig venni, de már a juliusi búza- és rozsárak az aratás

¹⁾ A »Mezőgazdasági válság« című értekezés kiegészítő része.

befolyása alatt állanak és rendszerint már júliusban is hoznak új búzát és rozsot. A tengerinél tulajdonképp nem a júliussal kezdődő és júniussal végződő év határoz. Az új tengeri értékesítése csak októberben kezdődik. Hogy az árfejlődésről az aratási évek szerint más képet nyerünk, ez nagyon természetes. Hogy mennyire változik az így nyert kép, erre nézve például a rossztermésű 1869—1873. évekre és az utána következő, már jobb termésű 1874—1878. évekre hivatkozunk. A naptári évek szerint volt az 1869—1873. években a búza átlagára 11 forint 97 krajczár, de az aratási éveket nézve, az átlagár 12 forint 69 krajczárra emelkedik. Az 1874—1878. években volt a búza átlagos ára 11 forint 17 krajczár, de az 1874—1878. aratási években 10 forint 52 krajczár.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy sok tekintetben igen fontos kérdés, hogy gyakorol-e általában és minő befolyást gyakorol az árfejlődésre a hazai és a világtérmet? S erre a kérdésre sokkal biztosabban lehet válaszolni, ha a termésadatok kapcsolatban állanak az áradatokkal. Ez egyik főindoka annak, hogy miért mutattuk ki külön az árfejlődést aratási évek szerint. Részletesebben erre a kérdésre sem e helyütt, sem ezzel az alkalommal ki nem terjeszkedhetünk.

I.

Gabonaárak a pesti piacon, illetőleg a budapesti tőzsdén.

Mennyiség: métermázsa. Ár: osztr. ért. ft.

É v	Búza		Rozs		Á r p a		Zab		Tengeri	
	frt.	%	frt.	%	takarmány frt.	sör %	frt.	%	frt.	%
1819—23	4'34	100	2'41	100	2'61	100	3'28	100	2'50	100
1824—28	4'05	93	2'28	95	2'09	80	2'51	77	1'89	76
1829—33	5'38	124	3'06	127	2'96	111	3'33	102	2'76	110
1834—38	4'32	100	2'83	117	2'94	113	3'65	111	2'94	118
1839—43	4'97	115	3'43	142	3'20	123	4'01	122	3'19	123
1844—48	6'80	157	4'75	197	4'09	157	4'55	139	3'60	144
1849—53	7'32	169	5'69	232	5'15	197	6'67	203	4'58	183
1854—58	10'92	252	8'19	340	6'32	242	7'09	216	6'09	244
1859	8'16	188	5'69	236	5'36	205	7'53	230	5'11	204
1860	10'02	231	6'59	273	5'93	227	6'58	201	6'08	243
1861	11'69	269	8'61	357	7'57	290	7'13	217	6'47	259
1862	10'02	231	7'36	305	6'39	245	6'92	211	7'64	360
1863	10'15	234	6'79	282	6'56	251	7'95	242	6'40	256
1859—63	10'01	231	7'01	291	6'36	244	7'22	220	6'34	254
1864	9'18	211	6'51	270	6'01	230	7'73	233	6'81	272
1865	6'49	150	4'39	182	3'74	143	5'65	172	3'64	146
1866	9'66	223	7'52	312	6'48	248	7'14	218	5'99	240
1867	13'16	363	9'76	405	8'29	318	7'48	223	7'60	304
1868	10'87	256	8'20	340	6'63	254	7'04	215	5'32	213
1864—68	9'87	227	7'28	302	6'23	239	7'01	213	5'87	235
1869	8'95	206	6'77	281	6'00	230	6'62	202	4'60	184
1870	10'50	242	7'20	299	6'29	241	8'03	245	6'33	253
1871	12'23	282	7'83	321	6'48	248	7'43	227	6'06	242
1872	13'40	309	8'30	344	6'87	263	6'27	191	7'90	316
1873	14'76	340	10'99	455	8'13	311	6'83	208	7'78	311
1869—73	11'97	276	8'22	341	6'75	260	7'04	215	6'53	261
1874	12'95	298	10'30	427	8'07	309	9'02	346	8'56	261
1875	9'74	224	7'75	322	6'24	239	7'19	275	7'75	236
1876	10'99	153	8'41	349	6'43	246	7'35	282	8'24	251
1877	12'27	283	9'08	385	7'10	272	8'18	313	7'16	218
1878	9'91	225	6'73	279	6'51	249	8'19	314	6'09	186
1874—78	11'17	257	8'45	349	6'87	263	7'99	306	7'56	230
1879	10'91	251	7'72	320	6'17	236	8'12	311	6'03	184

É v	Búza		Rozs		Árpa			Zab			Tengeri	
	irt.	‰	irt.	‰	takarmány irt.	‰	sör irt.	‰	irt.	‰	irt.	‰
1880	12'44	237	9'92	412	7'12	273	8'81	337	6'94	212	7'28	291
1881	12'68	292	9'63	400	7'03	269	8'92	342	6'91	211	6'22	249
1882	11'19	253	7'82	324	7'01	269	8'63	327	7'20	220	7'29	292
1883	10'12	233	7'48	310	7'25	278	8'50	325	6'58	201	6'41	256
1879—83	11'47	264	8'51	353	6'94	266	8'58	329	6'73	205	6'61	264
1884	9'10	210	7'61	316	6'97	267	8'74	335	6'92	211	6'53	261
1885	8'40	194	6'82	283	6'18	237	7'87	302	6'65	263	5'80	232
1886	8'40	194	6'41	266	6'06	232	7'86	301	6'40	195	5'63	225
1887	8'21	189	6'14	255	5'90	226	7'58	291	5'86	179	5'78	231
1888	7'41	171	5'62	233	5'57	213	7'23	277	5'37	164	5'91	236
1884—88	8'31	191	6'52	270	6'14	235	7'82	300	6'24	190	5'93	237
1889	8'00	184	6'47	263	6'13	235	7'67	294	6'23	190	4'81	192
1890	8'26	190	7'30	303	6'55	251	7'98	306	7'51	229	5'54	202
1891	10'07	232	8'64	359	6'66	251	7'62	292	8'81	269	6'29	252
1892	9'10	210	7'93	329	5'63	216	6'67	256	5'81	178	4'99	199
1893	7'98	184	6'28	261	5'81	223	6'90	264	6'61	202	4'93	196
1889—93	8'68	200	7'32	304	6'14	235	7'37	282	7'00	213	5'31	212
1894	7'05	162	5'36	222	5'97	229	7'69	291	6'59	201	5'21	208
1895	6'95	160	5'80	241	5'69	218	6'99	268	6'35	193	5'81	232

II.

Havi és évi átlagos gabonárak a budapesti tőzsdén.

É v	t o r i n t											
	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	December	Január	Február	Március	Április	Május	Junius
A) B ú z a												
1869/70	9'03	9'82	9'55	9'18	9'62	9'58	9'52	9'30	9'92	10'25	10'74	11'15
1870/71	10'92	11'04	10'26	10'28	11'20	11'38	11'92	11'96	11'85	11'72	11'61	11'92
1871/72	11'76	11'86	12'26	12'38	13'52	14'06	13'48	13'45	13'45	13'68	13'75	13'34
1872/73	12'70	13'02	13'36	13'40	13'42	13'80	14'00	14'60	15'01	14'74	15'30	15'10
1873/74	—	14'38	14'40	14'26	15'08	15'41	15'72	15'80	15'66	15'97	15'68	14'76
1874/75	12'08	10'92	10'00	9'46	9'49	9'84	9'50	9'60	9'42	9'66	9'26	9'30
1875/76	11'10	10'82	9'54	9'52	9'50	9'70	9'67	10'41	11'16	11'44	11'94	11'99
1876/77	10'78	9'65	9'99	10'79	11'34	12'70	12'64	12'85	12'99	14'26	14'83	11'82
1877/78	12'69	11'33	11'40	11'02	10'76	10'75	10'88	11'13	11'28	11'43	10'67	10'32
1878/79	9'72	9'23	8'81	8'18	8'62	8'68	8'62	8'66	9'02	9'09	9'27	9'63
1879/80	10'09	11'78	12'53	14'08	14'12	14'08	13'83	14'21	14'14	12'39	12'06	11'90
1880/81	10'61	10'90	11'26	12'50	12'79	12'71	12'64	12'35	12'61	13'15	13'34	13'15
1881/82	12'36	12'65	12'76	12'30	12'41	12'48	12'76	12'76	12'63	12'76	12'60	12'55
1882/83	10'92	9'98	9'07	9'36	9'34	9'50	9'79	9'99	10'06	10'11	10'27	10'58
1883/84	10'44	10'57	10'13	9'82	9'91	9'79	9'64	9'78	9'80	9'80	10'08	10'12
1884/85	9'54	8'31	8'04	7'98	8'04	8'05	8'36	8'51	8'60	9'20	9'36	9'27
1885/86	8'63	7'56	7'53	7'90	7'89	7'98	7'98	8'33	8'62	8'48	8'23	8'08
1886/87	8'03	8'28	8'67	8'66	8'65	8'85	9'19	9'12	9'18	9'32	9'11	9'04
1887/88	8'48	6'98	6'78	6'98	7'11	7'26	7'31	7'26	7'25	7'32	7'36	7'25
1888/89	7'00	7'49	7'52	7'39	7'87	7'74	7'57	7'44	7'50	7'36	7'22	7'28
1889/90	8'55	8'68	8'63	8'60	8'17	8'75	8'71	8'81	8'95	9'11	8'61	8'68
1890/91	8'00	7'31	7'44	7'53	8'05	8'25	8'28	8'51	8'74	9'54	10'38	9'99
1891/92	10'65	10'87	10'73	10'83	11'44	11'42	11'14	10'92	10'43	9'60	9'27	9'02
1892/93	8'72	8'31	8'03	7'96	7'89	7'96	7'97	8'01	7'88	8'12	8'76	8'73
1893/94	8'26	7'76	7'63	7'55	7'50	7'61	7'67	7'58	7'50	7'60	7'11	7'33
1894/95	7'02	6'60	6'44	6'46	6'67	6'78	6'68	6'64	6'96	7'16	7'50	7'27
1895/96	6'18	6'30	6'12	6'62	6'91	6'89	7'14	7'17	7'01	—	—	—

É v	f o r i n t											
	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	Decemher	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június
B) R o z s.												
1869/70	7'33	7'12	7'06	6'77	6'72	6'72	6'45	6'39	6'73	7'23	7'60	7'67
1870/71	7'13	7'50	7'28	7'01	7'76	7'62	7'76	7'70	7'90	7'70	7'58	7'54
1871/72	7'11	7'20	7'62	8'53	8'65	8'73	8'25	8'52	7'95	8'15	8'13	8'15
1872/73	7'89	8'22	8'62	8'51	8'40	8'79	8'93	9'08	9'54	9'70	10'06	11'55
1873/74	—	12'67	12'43	12'23	12'20	12'50	12'34	12'27	12'16	11'97	11'78	11'40
1874/75	9'41	9'24	8'27	8'14	8'28	8'32	8'46	8'43	8'17	7'92	7'91	7'37
1875/76	7'88	8'01	7'19	7'01	7'35	7'25	7'28	7'58	7'89	7'92	8'27	9'10
1876/77	8'10	8'27	8'19	8'64	9'41	10'25	9'86	9'81	9'97	10'68	11'27	9'30
1877/78	9'43	7'74	7'79	7'57	7'52	7'55	7'64	7'55	7'76	7'78	7'44	7'03
1878/79	6'25	6'04	5'91	5'62	5'88	5'90	5'80	5'70	5'93	5'86	6'15	6'13
1879/80	6'43	7'09	8'13	9'13	9'90	9'75	9'79	10'60	10'74	9'73	9'74	10'23
1880/81	8'86	9'30	9'48	10'26	10'25	10'17	10'18	10'15	10'38	10'47	10'63	10'26
1881/82	9'30	8'87	8'77	8'85	8'85	8'79	8'75	8'95	8'67	8'45	8'09	7'82
1882/83	7'01	7'22	7'51	7'12	7'15	7'15	7'15	7'15	7'19	7'29	7'53	7'68
1883/84	7'31	7'67	7'53	7'54	7'73	7'94	7'81	7'78	8'10	8'12	8'30	8'58
1884/85	7'75	7'01	6'87	6'93	7'04	7'02	7'06	7'19	7'40	7'68	7'64	7'17
1885/86	6'17	6'25	6'12	6'46	6'39	6'28	6'25	6'33	6'68	6'47	6'38	6'21
1886/87	6'20	6'44	6'53	6'47	6'52	6'44	6'63	6'73	6'82	6'77	6'67	6'57
1887/88	6'04	5'50	5'41	5'50	5'51	5'58	5'67	5'62	5'69	5'77	5'77	5'65
1888/89	5'34	5'56	5'53	5'55	5'70	5'57	5'67	5'73	5'77	5'98	5'92	5'94
1889/90	6'75	6'76	6'83	7'17	7'26	7'92	7'97	8'19	8'35	8'31	7'48	7'19
1890/91	6'30	5'89	6'41	6'93	7'25	7'18	7'24	7'21	7'55	7'94	8'23	7'75
1891/92	8'57	9'67	9'66	9'70	10'43	10'48	10'24	9'92	9'37	8'82	8'61	8'22
1892/93	7'59	6'60	6'48	6'60	6'36	6'34	6'30	6'40	6'31	6'47	7'28	6'74
1893/94	6'38	6'23	5'93	5'84	5'78	5'71	5'69	5'71	5'63	5'73	5'38	5'17
1894/95	5'03	5'03	5'08	5'26	5'32	5'31	5'38	5'39	5'67	5'89	6'28	5'92
1895/96	5'21	5'35	5'57	5'99	6'32	6'18	6'31	6'46	6'40	—	—	—
C) a) Á r p a.)												
1869/70	5'85	5'85	6'03	6'14	6'14	6'14	6'14	6'14	6'14	6'20	6'39	6'45
1870/71	6'63	—	6'17	6'32	6'32	6'32	6'30	6'30	6'51	6'70	6'45	6'20
1871/72	6'20	6'26	6'32	6'77	6'91	6'96	7'08	6'24	7'11	6'60	6'89	7'27
1872/73	7'50	6'94	6'88	6'61	6'26	6'39	6'70	6'94	7'49	7'59	8'29	8'06
1873/74	—	8'14	8'49	9'32	9'05	9'38	9'41	9'72	9'68	9'47	—	9'18
1874/75	—	7'46	6'76	6'57	6'77	6'32	6'32	6'32	6'45	6'32	6'33	5'83
1875/76	—	6'88	6'05	6'08	6'01	6'10	6'20	6'28	6'59	6'62	6'76	7'20
1876/77	—	6'04	6'04	6'09	6'22	6'65	6'79	6'95	6'77	7'03	7'05	—
1877/78	—	6'84	7'32	7'56	7'27	7'40	7'46	7'59	7'54	7'49	6'91	7'27
1878/79	6'49	5'87	5'86	5'32	5'30	5'57	5'57	5'56	5'40	5'33	5'28	5'18
1879/80	—	6'85	6'77	6'97	7'38	7'61	7'62	7'79	8'07	7'52	7'63	7'90
1880/81	—	6'16	6'22	6'41	6'30	6'68	6'62	6'56	6'69	6'85	6'84	6'67
1881/82	—	7'05	7'56	7'60	7'57	7'34	7'44	7'60	7'59	7'57	7'31	7'41
1882/83	—	6'57	6'25	6'39	6'45	6'52	6'70	6'97	7'10	7'09	7'00	7'18
1883/84	—	7'51	7'42	7'30	7'37	7'37	7'25	7'13	7'17	7'17	7'59	8'20
1884/85	6'91	6'65	6'17	6'24	6'57	6'57	6'60	6'67	6'83	7'09	6'71	6'40
1885/86	5'62	5'62	5'62	5'62	5'63	5'72	5'57	5'64	5'94	5'65	5'45	5'61
1886/87	—	6'32	6'47	6'67	6'66	6'65	6'71	6'66	6'72	6'65	6'21	5'90
1887/88	5'35	5'32	5'24	5'33	5'38	5'32	5'48	5'47	5'45	5'52	5'37	5'59
1888/89	—	5'53	5'55	5'67	5'86	5'73	5'72	5'83	6'00	6'10	6'03	5'96
1889/90	6'60	6'29	6'20	6'20	6'16	6'43	6'67	6'67	6'82	6'81	6'85	6'65
1890/91	—	5'74	6'07	6'41	6'85	6'71	6'77	6'84	6'85	7'11	6'99	6'44
1891/92	6'20	6'31	6'20	6'16	6'52	6'37	6'35	6'20	6'02	5'87	5'55	5'44
1892/93	5'40	5'52	5'40	5'37	5'18	5'27	5'28	5'23	5'10	5'24	6'27	5'97
1893/94	—	5'84	5'91	6'28	6'39	6'45	6'30	6'21	6'20	6'12	6'11	5'66
1894/95	—	5'62	5'80	5'94	5'93	5'80	5'90	6'10	6'34	6'47	6'46	6'02
1895/96	5'22	5'25	5'19	5'13	5'16	5'05	5'00	5'00	4'90	—	—	—

1) Az 1869/73. években takarmány- és sör-árpa együtt, a későbbi években csak takarmány-árpa.

É v	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Átlag
f o r i n t													
C) b) S ő r - á r p a .													
1874/75	—	8'28	7'56	7'37	7'63	7'63	7'19	7'19	7'25	7'04	6'99	6'57	7'34
1875/76	—	7'69	7'14	7'24	7'34	7'41	6'95	7'20	7'61	7'52	7'58	7'95	7'42
1876/77	—	6'73	7'04	7'16	7'35	7'73	7'89	7'93	7'83	8'15	8'16	—	7'60
1877/78	—	7'62	8'34	7'75	8'35	8'82	9'18	9'22	9'17	9'20	7'86	8'09	8'60
1878/79	—	7'51	7'56	7'25	7'45	7'55	7'55	7'65	7'44	7'15	7'10	6'85	7'37
1879/80	—	9'00	8'92	8'99	9'27	9'15	9'45	9'43	9'45	8'90	8'96	9'10	9'17
1880/81	—	8'28	8'10	8'39	8'30	8'37	8'50	8'50	8'57	8'65	8'65	8'26	8'42
1881/82	—	9'37	9'45	9'40	9'40	9'32	9'40	9'50	9'50	8'70	8'10	8'20	9'11
1882/83	8'10	8'00	7'90	8'23	8'38	8'40	7'97	8'04	8'10	8'00	7'94	8'10	8'20
1883/84	—	9'20	9'04	9'00	9'00	9'00	9'00	8'87	8'75	8'75	9'15	9'70	9'05
1884/85	—	8'56	8'35	8'35	8'35	8'35	8'35	8'35	8'35	8'38	7'94	—	8'35
1885/86	—	7'30	7'50	7'50	7'50	7'50	7'29	7'20	7'51	7'10	6'90	—	7'35
1886/87	—	8'61	8'45	8'50	8'50	8'50	8'50	8'30	8'27	8'10	7'60	—	8'30
1887/88	—	7'10	7'00	7'00	6'99	6'90	6'90	6'84	6'75	6'86	6'66	—	6'88
1888/89	—	7'76	7'86	7'75	7'65	7'41	7'33	7'35	7'35	7'35	7'18	6'81	7'44
1889/90	—	8'50	8'21	8'00	8'00	8'10	8'40	8'40	8'25	8'35	8'25	—	8'21
1890/91	—	7'41	7'60	7'64	7'85	7'80	7'80	7'80	7'80	7'90	7'68	—	7'70
1891/92	—	—	7'33	7'35	7'58	7'37	7'35	7'10	6'92	6'82	—	—	7'23
1892/93	—	6'43	6'40	6'40	6'30	6'27	6'23	6'20	6'13	6'22	6'93	—	6'35
1893/94	—	6'94	6'94	7'65	7'84	7'90	7'90	7'90	7'90	7'90	7'90	—	7'68
1894/95	—	7'30	7'30	7'33	7'32	7'15	7'15	7'19	7'20	7'12	7'10	—	7'22
1895/96	—	6'90	6'80	6'90	6'92	6'60	6'40	6'40	6'00	—	—	—	—
D) Z a b .													
1869/70	7'18	6'78	6'78	6'61	6'65	6'78	7'07	7'50	7'63	8'26	9'27	9'15	7'47
1870/71	9'46	8'18	6'85	6'78	7'95	8'28	8'12	8'35	7'94	8'02	7'90	7'68	7'96
1871/72	7'59	6'43	6'27	6'75	7'07	7'05	6'73	6'83	6'65	6'87	6'62	6'45	7'78
1872/73	6'16	6'16	5'93	5'52	5'68	5'80	6'17	6'20	6'07	7'26	7'26	7'19	6'27
1873/74	6'76	6'80	6'43	7'05	7'36	7'53	7'66	8'03	8'79	9'70	9'46	10'21	7'98
1874/75	10'16	7'97	7'42	7'71	7'75	7'81	7'70	7'36	7'48	7'77	7'62	7'09	7'82
1875/76	7'68	8'43	7'57	7'89	8'32	8'07	8'02	8'71	9'18	9'39	9'36	9'70	8'53
1876/77	8'13	6'91	6'64	7'27	7'51	8'11	7'80	7'70	7'68	7'99	8'16	6'70	7'55
1877/78	6'74	6'67	6'64	6'75	6'61	6'51	6'57	6'63	6'82	6'78	6'40	6'12	6'60
1878/79	5'89	5'80	5'77	5'34	5'46	5'50	5'54	5'50	5'65	5'68	5'65	5'64	5'52
1879/80	5'56	5'99	6'04	6'49	7'26	7'47	7'55	7'62	7'74	7'47	7'40	7'44	7'00
1880/81	7'27	6'32	5'90	6'23	6'20	6'20	6'23	6'30	6'40	6'49	6'59	6'68	6'40
1881/82	6'58	7'15	7'63	7'67	7'71	7'52	7'66	7'75	7'85	7'97	7'97	8'03	7'62
1882/83	7'84	6'58	6'09	6'09	6'25	6'30	6'38	6'40	6'41	6'49	6'55	6'56	6'49
1883/84	6'30	6'69	6'70	6'69	6'75	6'90	6'92	6'86	7'05	7'20	7'54	8'07	6'96
1884/85	8'04	6'29	6'08	6'14	6'37	6'45	6'49	6'86	7'03	7'26	7'20	6'75	6'78
1885/86	6'46	6'14	6'25	6'42	6'45	6'55	6'59	6'52	6'74	6'73	6'62	6'41	6'49
1886/87	6'30	6'33	6'35	6'24	6'09	5'91	6'19	6'72	6'68	6'46	6'19	5'94	6'28
1887/88	5'52	5'43	5'25	5'31	5'34	5'31	5'56	5'53	5'47	5'39	5'30	5'25	5'39
1888/89	5'22	5'37	5'41	5'26	5'35	5'37	5'57	5'46	5'47	5'57	5'54	5'52	5'43
1889/90	6'24	6'49	6'85	7'14	7'24	7'71	7'75	7'73	8'22	8'33	8'00	8'68	7'53
1890/91	7'86	6'40	6'46	6'54	7'10	7'08	7'03	7'08	7'15	7'32	6'99	6'39	6'95
1891/92	5'87	6'25	6'11	6'14	6'50	6'45	6'40	6'28	6'06	5'92	5'77	5'60	6'11
1892/93	5'60	5'68	5'59	5'78	5'63	5'74	5'65	5'73	5'78	5'97	6'66	7'07	5'92
1893/94	7'25	6'88	6'80	7'18	7'06	7'05	6'95	7'05	7'17	7'21	6'98	6'77	7'00
1894/95	6'97	6'01	5'97	5'97	6'06	6'02	6'08	6'11	6'57	6'95	6'92	6'69	6'36
1895/96	6'45	6'03	6'02	5'95	6'29	6'13	6'25	6'19	6'31	—	—	—	—

É v	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	December	Jannár	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Átlag
f o r i n t													
E) T e n g e r i.													
1869/70	4'58	4'89	4'99	4'74	5'75	5'00	5'00	5'12	5'50	6'02	6'78	6'60	5'33
1870/71	6'62	6'96	7'48	7'18	—	—	—	5'43	5'60	5'62	6'01	6'89	6'65
1871/72	7'36	7'40	8'07	8'18	—	—	8'02	8'39	8'69	8'74	8'29	8'22	8'13
1872/73	7'22	7'90	7'77	7'60	6'21	6'65	6'76	7'13	7'06	6'85	6'83	7'44	7'22
1873/74	7'35	8'87	8'90	8'64	8'76	8'93	9'02	9'34	9'55	9'56	9'34	8'98	8'90
1874/75	8'23	8'78	8'89	8'12	7'75	5'96	6'04	6'10	6'14	5'96	6'09	5'78	6'98
1875/76	6'20	6'45	5'80	5'18	4'32	4'48	4'53	4'78	5'05	5'24	5'59	6'03	5'38
1876/77	5'81	6'17	6'21	6'15	5'31	5'83	5'84	5'88	6'04	6'78	7'51	6'80	6'19
1877/78	6'46	6'58	7'26	7'46	7'69	7'21	7'23	7'43	7'39	7'19	6'80	6'47	7'12
1878/79	6'25	5'73	5'72	5'25	4'09	4'19	4'50	4'43	4'68	4'77	4'97	6'12	5'06
1879/80	5'25	6'50	6'77	7'90	7'65	7'71	7'62	8'18	8'56	7'91	7'49	7'55	7'35
1880/81	6'93	7'58	7'80	7'36	5'25	5'16	5'53	5'70	5'64	5'90	5'91	6'24	6'25
1881/82	6'02	6'61	6'91	6'61	6'79	6'75	7'15	7'27	7'33	7'25	7'43	7'83	7'00
1882/83	7'67	8'55	8'27	7'50	5'31	5'90	5'96	6'14	6'31	6'48	6'64	6'65	6'78
1883/84	6'33	6'57	6'55	6'25	6'38	6'63	6'70	6'68	6'59	6'28	6'35	6'60	6'46
1884/85	6'61	6'51	6'34	6'49	7'87	5'38	5'65	5'64	5'85	6'18	6'21	6'28	6'25
1885/86	5'90	5'51	5'82	5'55	5'63	5'36	5'12	5'32	5'54	5'44	5'36	5'20	5'48
1886/87	5'16	5'92	6'26	6'07	6'04	6'11	5'77	5'94	6'01	5'80	5'58	5'54	5'85
1887/88	5'59	5'60	5'76	5'94	6'17	5'74	5'47	5'60	5'82	6'16	6'33	6'48	5'88
1888/89	6'21	6'11	6'08	6'07	5'52	5'08	4'76	4'75	4'56	4'62	4'64	4'66	5'24
1889/90	4'95	5'07	5'02	4'79	4'85	5'21	5'10	4'85	4'92	4'86	4'95	5'10	4'98
1890/91	5'32	5'80	6'21	6'17	6'65	6'54	5'99	6'15	6'23	6'74	6'67	6'13	6'22
1891/92	5'66	6'15	6'39	6'14	6'60	6'57	5'68	5'54	5'29	5'02	4'86	4'88	5'73
1892/93	4'78	4'80	4'85	4'80	4'71	4'72	4'62	4'72	4'64	4'57	5'12	5'08	4'78
1893/94	5'11	4'78	4'89	4'94	5'02	5'27	4'35	4'54	4'80	5'01	4'81	4'79	4'86
1894/95	5'03	5'71	6'06	6'32	5'41	5'59	6'00	6'21	6'53	6'23	6'77	6'43	6'02
1895/96	6'08	5'62	5'49	5'77	4'22	4'07	4'10	4'17	4'13	—	—	—	—

Dr. Pólya Jakab.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 79. füzet. 1896. július hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. augusztus hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXV. évfolyam. 7. füzet. 1896. július hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évf. 8. füzet. 1896. augusztus hó.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 16—17. szám.

Allgemeines Statistisches Archiv. Herausgegeben von G. v. Mayr. IV. Jahrgang. II. Halbband. Die Bedeutung des Stammbaumes für die Erkenntniss des Bevölkerungsganges von Frhr. M. du Prel. Internationale Jahresberichte über die Bevölkerungsbewegung von G. v. Mayr. Zur Technik der Ausbeutung berufsstatistischer Angaben von G. v. Mayr. Sterblichkeit der orthodoxen Bevölkerung Russlands 1851—1890 von L. v. Besser und Ballod. Ein Stück Sozialgeschichte in Zahlen von A. Sartorius v. Waltershausen; etc.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahrsschrift herausgeg. von H. Braun. IX. Bd. 1. u. 2. Heft: Die Frage des Arbeitsnachweises in Frankreich v. R. Jay. Das bäuerliche Erbrecht in der Gesetzgebung und Litteratur der jüngsten Zeit von M. Hainisch. Das Problem der Arbeitslosigkeit in England von E. Loew; etc.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 28—31: Regelung der Heimarbeit von Al. Schuller. Stroh- und Spanflechterei im Erzgebirge von M. v. Tayenthal. Mangel an landwirthschaftlichen Arbeitern in Ungarn. Der allgemeine schweizerische Gewerkschaftsbund von J. Platter; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XII. Bd. 1. Heft: Die Innungs-Enquete von W. Stieda. Das 50-jährige Jubiläum des Freihandels in England von Em. Loew. Die Ergebnisse der preussischen Einkommen- und Ergänzungssteuer seit 1892/93 von W. Schultze. Die Entwicklung und die Lage der deutschen Gerstenkultur und des deutschen Aussenhandels in Gerste und Malz während der Jahre 1881—1895; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. Neue Folge. I. Jahrg. (VI.) Juni-Heft: Das Wachstum des Territoriums, der Bevölkerung und des Verkehrs von Wien 1857—1894 v. Fr. v. Juraschek. Zur Reform der Statistik der Güterbewegung auf den österr. Eisenbahnen v. Em. Riesenfeld; etc.

Vierteljahrsschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausgeg. von K. Frankenstein. V. Band. 2. Heft: Entstehen und Werden der physiokratischen Theorie von A. Oncken. Die sociale Metaphysik von G. Fiamingo. Die Arbeiterberufsvereine in Deutschland und ihre gesetzliche Regelung; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgeg. von A. Schäffle. LII. Jahrgang. 3. Heft: Die Ausschliessung der Frauen aus der Fabrik (2. Art.) von R. Martin. Der kommunale Arbeitsnachweis in der Schweiz von E. Lanz; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausgeg. von Eug. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inams-Sternegg, Ern. v. Plener. V. Bd. II. Heft: Kritische Streiflichter auf die Finanzgebarung der österr. Unterrichtsanstalten v. F. Schmid. Die Gewerbe-Inspection in Oesterreich von E. Mischler. Proudhon und die Principien der Tauschbank v. H. Denis; etc.

Bulletin de l'Office du travail. No 7. Juillet 1896: Revue du travail. Les grèves en 1895. Les retraites ouvrières en France et à l'étranger; etc.

Bulletin Russe de statistique financière et de législation. 3-e année. Mai-Juin 1896: Les valeurs mobilières russes. Conventions internationales. Commerce extérieur de la Russie en 1894. Métaux précieux; etc.

L'économiste français. 24-e année. 6-e vol. 1896. Nos 26—29: De la transformation mécanique des moyens de transport dans les villes omnibus et voitures de place. Les discussions de la société économie politique de Paris: de l'état de l'enseignement économique de France. Les modifications à la contribution mobilière et ses effets probables. Paris en 1895. Les compagnies de chemins de fer en 1895 et la garantie d'intérêt. L'avenir prochain de la Chine et l'Europe; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 601—604.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année, Juillet 1896: Un devoir social par H. de Varigny. La véritable situation des sociétés françaises de secours mutuels par L. de Goy; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. No 7. Juillet 1896: Influence des crises commerciales sur l'état économique par Cl. Inglar. L'agriculture et l'impôt sur le revenu dans le grand-duché de Bade par Arth. Raffalovich; etc.

Revue Politique et Parlementaire. Dir. M. Fournier. T. VIII. No 25. 3-e année, Juillet 1896: L'esprit du budget: les impôts et les revenus par M. Block. Les caisses des écoles et leur situation légale par Beurdeley. Les progrès de l'assurance sur la vie par E. Rochetin. Le morcellement des valeurs mobilières: les salaires; la part du capital et du travail par A. Neymarck; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XXI. No 120. July 1896: State

of the Skilled Labour Market. Foreign Trade of the United Kingdom. English Industries and German Competition. The Foreign Trade of China in 1895; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2756—2759: The Money Market. The American Cotton Crop. The Condition of the Gold Currency. New-Zealand Gold Production. The Reorganisation of the Commercial Bank of Australia. The Agricultural Land Rating Bill. Indian Railways 1895/96.

The Journal of the Royal Agricultural Society. Vol. LIX. Part. II. June 1896: Reformatory and Industrial Schools by I. Watson. Notes on the history of Pauperism in England and Wales from 1850 by G. Undy Yule. The present population of the United Kingdom. 5th. April 1896; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No. 7. July 1896: State of Employment in June. Profit sharings in 1895/6. Report of chief inspector of factories (1895); etc.

Quarterly Journal of Economist. Vol. X. Nr. 4. July 1896: The beginnings of town life in the middle ages by W. I. Ashley. Industrial arbitration: its methods and its limitations by S. N. D. North. Shaw's history of currency by C. M. Walsh. Suggestions for the study of municipal finance.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIV. évfolyam. 276. sz. 1896. május hó: A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1895. évben. Budapest áruforgalma 1895-ben. Hevenyfertőző betegedések az 1895. évben. A központi fertőtlenítő intézet működése 1895-ben; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 28—31. sz.

Edvi Illés Sándor. A m. kir. államvasutak és az üzemükben levő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai. A m. kir. államvasutak igazgatóságának megbízásából. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr meghagyásából kiadja a m. kir. államvasutak igazgatósága. I—II. Budapest, 1896.

György Aladár, Népünk nevelése. (Előterjesztés az ipari munkásbizottsághoz.) Budapest, 1896.

A besztterczébányai kereskedelmi és iparkamarának *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1895. évben. I. és II. rész. Besztterczébánya, 1896.

Kimutatás a magyar korona területén levő királyi vámhivataloknál a be- és kivitelben vánkezelte árukról az 1895. évre. Összeállította a magyar kir. pénzügyminiszteri adó- és jövedéki számvevőség. Kiadja a m. k. pénzügyminiszterium. Budapest, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam. 55—62. sz.

Magyarország vármegyéi és városai, a magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársainak bizottsága közreműködésével szerkeszti dr. Sziklay és dr. Borovszky Samu. I. kötet: Abauj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 6. Heft. Wien, 1896.

Bericht über die Verhandlungen der XXIV. Versammlung des Deutschen Landwirtschaftsrats vom 3. bis einschl. 6. Februar 1896. Charlottenburg, 1896.

Die russischen *Bodenkreditinstitutionen*. St. Petersburg, 1896.

Ehrenberg, R., Das Zeitalter der Fugger, Geldkapital und Kreditverkehr im 16. Jahrhundert. I. Band: Die Geldmächte des 16. Jahrhunderts. Jena, 1896.

Übersichtliche Zusammenstellung der wichtigsten Angaben der deutschen Eisenbahnstatistik nebst erläuternden Bemerkungen und graphischen Darstellungen, bearbeitet im Reichs-Eisenbahn-Amt. Band XIV. Betriebsjahr 1894/5. Berlin, 1896.

Erhebung über Verhältnisse im Handwerk, veranstaltet im Sommer 1895. Bearbeitet im kais. statistischen Amt. Heft 3. Berlin, 1896.

Feig, dr. Johannes, Hausgewerbe und Fabrikbetrieb in der Berliner Wäscheindustrie. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von G. Schmoller. Bd XIV. 2. Heft.) Leipzig, 1896.

v. Fircks, A. Freih., Aegypten 1894. Staatsrechtliche Verhältnisse, wirtschaftlicher Zustand, Verwaltung. Berlin, 1895—96.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulatsbehörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang 1896. III. Wien, 1896.

Marcinowski, F., Die deutsche Gewerbeordnung für die Praxis in der preussischen Monarchie mit Kommentar. Berlin, 1896.

Medizinalstatistische Mittheilungen aus dem k. k. Gesundheitsamte. Beihefte zu den Veröffentlichungen des kais. Gesundheitsamtes. III. Band, Heft 2 u. 3. Berlin, 1896.

Oesterreichisches Statistisches Handbuch. Herausg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XIV. Jahrg. 1895. Wien, 1896.

Reitz, Gesetz über die Landwirthschaftskammern vom 30. Juni, 1894. Erläutert. Berlin, 1896.

Ortschaftsverzeichniss des Grossherzogthums Oldenburg. Aufgestellt auf die Ergebnisse der Volkszählung vom 2. December 1895. Herausgeg. vom grossherzogl. statist. Bureau. Oldenburg, 1896.

Schöffle A., Bau und Leben des socialen Körpers. II. Auflage. 2. Band: Specielle Sociologie. Tübingen, 1896.

Spahn Dr. Martin, Verfassungs- und Wirthschaftsgeschichte des Herzogthums Pommern von 1478 bis 1625. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgeg. von G. Schmoller. Bd. XIV. Heft 1.) Leipzig, 1896.

Statistik der im Betriebe befindlichen Eisenbahnen Deutschlands nach den Angaben der Eisenbahnverwaltungen bearbeitet im Reichs-Eisenbahn-Amt. Band XV. Betriebsjahr 1894/95. Berlin.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1886. Zusammengestellt

vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. VI. Heft. Ein- und Ausfuhr im Juni 1896. Wien, 1896.

Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Zustände im Bezirke der Handels- und Gewerbekammer in Prag in den Jahren 1886—1890. Erstattet an das hohe k. k. Handelsministerium. Prag, 1896.

Stimmen aus dem agrarischen Lager. Herausgegeben vom Bund der Landwirthe. Berlin, 1896:

2. Heft: Zur Aufhebung der Blanko-Termingeschäfte im Getreide von G. Ruhland.

3. Heft: Zwei Reden über das Börseareformgesetz von Graf Arnim-Mellenau und Roesicke-Görsdorf.

4. Heft: Kornhäuser und Kleinbahnen. Zur Neugestaltung des deutschen Schlachtvieh-Marktverkehrs von Edm. Klapper.

Tabellarische Uebersichten des Hamburgischen Handels im Jahre 1895, zusammengestellt von dem handelsstatistischen Bureau. Hamburg, 1896.

Die Gebarung und die Ergebnisse der *Unfallstatistik* der errichteten Arbeiterunfallversicherungsanstalten im Jahre 1894. Vom Ministerpräsidenten. Wien, 1896.

Annuaire du Ministère de l'agriculture pour l'année 1896.

Annuaire du Ministère des travaux publics pour 1896. Paris, 1896.

Annuaire statistique de la ville de Buenos-Ayres. VIII-e année 1895. Buenos-Ayres, 1896.

Ansiaux, Maur., Heures de travail et salaires. Étude sur l'amélioration directe de la condition des ouvriers industriels. Paris, 1896.

Babu, L., Les mines d'or d'Australie. Paris, 1896.

Bodeaux, Michel, Etudes sur le contrat de travail. Louvain, 1896.

Le commerce extérieur de l'Égypte pendant l'année 1895. Direction générale des douanes égyptiennes. Alexandrie, 1896.

Exposition universelle internationale de 1900 à Paris. Actes organiques. Paris, 1895.

Flour de Saint-Genis, La banque de France à travers le siècle. Paris, 1896.

Gobron, L., Législation et jurisprudence et l'enseignement public et de l'enseignement privé en France. Bar-le-Duc, 1896.

Mainié, F., Nouveau traité des brevets d'invention. Commentaire théorique et pratique de la loi du 5 Juillet 1844 sur les brevets d'invention et de la Convention internationale d'union pour la protection de la propriété industrielle du 20 mars 1883. Paris, 1896.

Orban, P., Étude sur le droit fluvial international. Paris, 1896.

Pyfferoen, Osc., Rapport sur l'enseignement professionnel en Angleterre. Royaume de Belgique. Ministère de l'industrie et du travail. Direction de l'industrie. Bruxelles, 1896.

Raffalovich, A., Le marché financier en 1895—96, Paris, 1896.

Relevé officiel du chiffre de la population du royaume de Belgique par province, par arrondissement administratif et par commune à la date du 31. décembre 1895. Bruxelles. 1896.

Résumé statistique de l'Empire du Japon. Cabinet Impérial. Section de la statistique générale. Tokio, 1896.

Royaume de Belgique. Ministère de l'industrie et du travail. Office du travail. Bruxelles.

1. Travail du dimanche. Etablissements industriels: Tableaux statistiques 1896.

2. Rapports annuels de l'inspection du travail 1re année 1895. Tome I. Rapports de l'administration centrale 1896.

Worms, René, Organisme et société. Paris, 1896.

Agricultural Statistics of Ireland, with Detailed Report on Agriculture for the year 1895. Dublin. 1896.

Twenty-eighth *annual report* of the flax supply association for the improvement of the culture of flax in Ireland and the dissemination of information relative to the production and supply of flax for the year. Belfast, 1896.

Annual Statement of the Trade of the United Kingdom with foreign countries and british possessions for the year 1895. Compiled at the custom house from documents collected by that department. London, 1896.

Leslie Stephen, Social rights and duties. London, 1896.

Lumley, W. G. and E., The Public Health Acts. Annotated with appendices containing the various incorporated statutes and orders of the local Government Board, etc. London, 1896.

Preston, R. E., History of the monetary legislation and of the currency system of the United States; to which is added a speech on our currency system by I. H. Eckels. Philadelphia, 1896.

Andretta, M., Il carattere morale della costituzione economica. Venezia, 1896.

Annali di statistica. S. IV. N. 83: Atti della commissione per la statistica giudiziaria civile e penale. 2-a sessione dell'anno 1895. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1895.

Commercio di Trieste nel 1895. Trieste, 1896.

Movimento commerciale del regno d'Italia nell'anno 1895. Ministero delle finanze. Direzione generale delle gabelle. Ufficio centrale di revisione e di statistica. Roma, 1896.

Statistica della istruzione elementare per l'anno scolastico 1893/4. Roma, 1895.

Comercio exterior y movimiento de navigation de la republica oriental del Uruguay y varios otros datos correspondientes al anno 1895 comparado con 1894. Montevideo, 1896.

Informa acerca de la produccion, comercio y consumo del trigo (bura) en Espana, redactado por la direccion general de aduanas y publicado por real order de 20 de junio de 1896. Madrid, 1896.

Bidrag till Sveriges Officiela Statistik. Stockholm, 1896.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. augusztus hava.

Társaságunk millenaris **Emlékkönyve** folyó évi szeptember havában meg fog jelenni.

A mű, melynek megírására elsőrendű szakerők sziveskedtek vállalkozni, a *Társaság tagjai* részére egy koronáért lesz kapható; a bolti ár jóval nagyobb leend. Tagjaink a díszes kiállítású munkát egyszerű postautalvány útján rendelhetik meg az elnökségnél. (Budapest, Ferencziek bazára I. em.)

Előzetes tájékozásul közöljük az alábbiakban az Emlékmű tartalmát:

Elnöki bevezetés.

Földes Béla: A társadalom gazdasági és társadalom-erkölcsi műveltség jövője hazánkban.

Bernát István: Az agrártörekvések célja és jogosultsága.

Gaál Jenő: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén.

Matlekovits Sándor: Kereskedelmi politikánkról.

Szabó Jenő: Közlekedésügyünk a második ezredév küszöbén.

Mandelló Károly: Államháztartásunk jövője.

Pólya Jakab: Egyenes adóink reformja.

Bamberger Béla: Közvetett adóink reformja.

Farbaky István: A bányászat a kultura és közgazdaság szolgálatában.

Társasági könyvtárunk jelentékeny gazdagodásáról adhatunk hírt. Lépéseket tettük az iránt, hogy a Társaságunk céljaihoz legközelebb álló pénzügyi, kereskedelmi, földművelésügyi és belügyi miniszteriumok kiadványai részünkre rendszeresen megküldessenek. Ebbeli eljárásunk az illető miniszteriumok előzékenysége folytán sikerre vezetett. Biztosítottuk továbbá könyvtárunk számára az országos statisztikai hivatal, a székes fővárosi statisztikai hivatal becses kiadványait; a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent és szakmánkba vágó műveket, csereviszonyba léptünk az Országos Magyar Gazdasági egyesülettel, valamint megküldettek számunkra az összes hazai kereskedelmi és iparkamarák kiadványai. Reméljük végre, hogy a külföldi hasonló célú társulatok kiadványait is megszerezhetjük s a csereviszony létesítése iránt a kellő intézkedések szintén már folyamatban vannak.

Új tagok. Társaságunk tagjai sorába léptek:

Kovács János, a Közgazdasági Bank főkönyvelője	Szabadka.
Lányi Mór	» » vezértitkára »
Pukecz Kálmán	» » könyvelője »
Reiter Gyula	» » hivatalnoka »

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLSÁG.

II. Közlemény.

V.

A kereskedelemnek az a feladata, hogy közvetítsen a termelők és fogyasztók közt, értékesítse fölöslegeiket és fedezze szükségleteiket érdekeiknek a lehető legjobb kielégítésével. A termelő mindig a lehető legmagasabb, a fogyasztó a lehető legalacsonyabb árakat kívánja elérni, mert ezek felelnek meg leginkább érdekeinek. Már a kereskedelemnek ebből a feladatköréből önként folyik, egyrészt, hogy a fölöslegeket oda tartozik szállítani, hol azokra a legnagyobb szükség van és a hol természetesen azokat a legdrágábban fizetik meg, másrészt, hogy a szükségleteket azokon a piaczkokon, illetőleg termelési helyeken tartozik beszerezni, a melyeken azok a legolcsóbbak.

S a kereskedelemnek ezt az eljárását rendszerint nem is szokták gáncsolni, sőt egészen jogosultnak ismerik el, hiszen kielégíti a termelők és fogyasztók igényeit. Vajjon minden körülmények és viszonyok közt lehet-e a legdrágább helyen való értékesítést és a legolcsóbb helyeken való bevásárlást helyeselni? Ez a törekvése nem ütközhetik-e esetleg fogyasztási vagy mezőgazdasági vagy ipari érdekekbe? A jobb ár elérésének célzata által vezéreltetve nem okozhat-e esetleg drágaságot a termelő helyeken, olcsóságot a fogyasztó piaczkokon?

Egy bizonyos, hogy a kereskedelem a termelési és a fogyasztási helyek közt bizonyos árkiegyenlítést létesít, leszál-
litja a fogyasztási piaczkok s viszont emeli a termelési helyek árait. S az áraknak kölcsönös kiegyenlítése a kereskedelemnek annál jobban és biztosabban sikerül, minél tökéletesebb és olcsóbb szállítási és közlekedési eszközök állanak rendelkezésére, minél szélesebb területre terjesztheti ki működését s minél jobban és alaposabban tájékozhatja magát egyrészt a szükségletéről, másrészt a termelésről.

A termelési és fogyasztási helyek közt való árkülönbözet szabad bevétel esetében lényegileg a fuvarbérekre és egyéb, a szállítással és átadással felmerülő költségekre és kiadásokra szorítkozik.

Természetes, hogy a kereskedelem közvetítői szolgálatát nem végzi ingyen, hanem ezért bért követel. A kereskedelmi közvetítés azonban nem tisztán csak munkával jár, hanem tőkét is igényel, melyet a termelőnek előlegez addig az ideig, a míg neki a fogyasztó azt visszafizeti és ezenfelül bizonyos kockázattal van összekapcsolva, a mennyiben a bevásárlás idejében még nem tudhatja, hogy tényleg minő árat fog kapni.

Csakis a gabonakereskedelmet nézve, a múlt — értve alatta a gőzhajózást és a vasutat megelőző kort — és a jelen közt lényeges a különbség. A múltban nemcsak hogy magas volt általában a fuvarbér, különösen a szekéren való szállítás bére, hanem még bizonytalan is vala. Még bizonytalanabb vala a bevásárolt gabonának érkezési ideje nemcsak a tengeren való, hanem a vízi szállításnál is, és ezek a tények nemcsak szűk korlátok közé szorították a gabonakereskedelmet, hanem ezenfelül még növelték a kereskedőnek egyrészt kockázatát, másrészt pedig tőkeszükségletét. A gabona-kereskedőnek már idejekorán, tehát még oly időben kellett a gabonának bevásárlását és összegyűjtését megkezdenie, midőn tulajdonkép semmi tekintetben sem volt tájékozva.

Kochhann, a berlini tőzsde-enquêten kihallgatott szakértő, a régi berlini gabonakereskedelmet illetőleg néhány ténnyt említ¹⁾, melyet helyes lesz ide jegyeznünk, mert más tekintetben is hasznát vehetjük. — A huszas években a gabonának vizen való behozatala még jelentéktelen vala és a gabona nagy tömege szekéren érkezett. Aratás után augusztusban és ősszel egyes vásári napokon százával érkeztek a gabonával megrakott szekerek Berlinbe, melyek közül kiváltak az uckermärki négylovas szekerek, melyek néha 60—80 scheffelt rakodtak. Mivel a vásártér szűk vala és minden szekér első akart lenni, gyakran bele kellett avatkoznia a rendőrségnek, mert nagy felhozatal esetében gyakran megesett, hogy a rozsot, melyért a vásár elején 2 tallér és 10 garast lehetett kapni, a vásár végén 1 tallér 25 garasért, sőt még olcsóbban is kellett eladni. Rossz termések esetében azonban a berlini piacra gyakran csak kevés szekér érkezett és a felhozatalok távolról sem fedezték a szükségleteket és ekkor megtörtént, hogy egyik vásári napról a másikra az árak 20—25⁰/o-al emelkedtek és ezek csábítottak bővebb felhozatalokra.

Később indultak meg a vizen való felhozatalok a keleti tartományokból. Itt a kereskedők a különböző gabonarakhe-

¹⁾ Börsen-Enquête-Commission. Stenographische Berichte 2285 s k. 1.

lyeken, mint Thorn, Bromberg, Posen, stb.-ben a gabonát a tél folyamán vásárolták meg a gazdáktól, rendszerint fix áron és eladták azt Berlinben tavasszal való szállítással. A berlini vásárlás akkép történt, hogy a gabonával rakott hajónak legkésőbb április végén kellett a rakadóhelyről elindulnia. Ha nem ment el idején, a vevőnek joga volt a rozstot — ebben az időben lényegileg csakis rozs és zab szállításáról volt szó — hites ügynök által megvásároltatni és az eladó köteles volt a netaláni árkülönbözetet azonnal megfizetni. A késedelmes megérkezés, illetőleg a hosszabb időn át való utbanmaradás kockázatát a vevő viselte és ezt az akkori viszonyok közt nem lehet kicsinyelni. Megtörtént, hogy hajósok, kik nem hajóztak el az első tavaszi vízzel, heteken, sőt hónapokon át voltak kénytelenek a sekély vízen vesztegelni és a jobb vizállásra várakozni. Rajtam történt meg 1857-ben, hogy a hajó, mely Felső-Sziléziában, Ratiborban, 1857 tavaszán rakodott, csak a jövő év tavaszán érkezett ide, tehát egy évig és egy hónapig maradt utban. A viszonyok lényegesen változtak. Hála a kormány gondoskodásának, a vízfolyások úgy szabályoztattak, hogy az ily késedelmezések még száraz nyár esetében sem fordulhatnak többé elő.

Még csak néhány tényt akarnánk itt kiemelni, melyet Ruhland¹⁾ hoz fel a német kereskedelmi életből. »Régebben, vagyis a modern forgalmi viszonyok kifejlődése előtt« — mondja — »minden völgy kenyerének beszerzése végett főleg önmagára volt utalva. S ha egyszer rossz termés vagy más ok miatt megesett, hogy másutt nagyobb mennyiségű gabonát kellett beszerezni, századunk második feléig a kereskedők közt nem volt szokásos, hogy a gabonát a föld kerektségén ott vásárolják, a hol az a legnagyobb mennyiségekben a legolcsóbb áron volt kapható, hanem a szükségletet a legközelebbi szomszédos államban fedezték, ha ezzel az arra kényszerítettettis, hogy a saját fogyasztása érdekében ismét másutt tegyen bevásárlásokat. Így a forradalmi évek alatt a franczia a svájcztól, a svájcz a svábtól, a sváb a bajortól vett. Így 1811-ben Spanyolország gabonaszükségletének nagy részét Olaszországból vitte be. Olaszország pedig fedezte magát Tirolban és a Svájczban és ezek végre Svábföldön, Bajorországban és Austriában. S Anglia első sorban Amsterdamban, Rotterdamban és Hamburgban vásárolt, ezekre a kereskedelmi piacokra bízva, hogy a gabonát ott szerezzék be, a hol ezt megkaphatták.« »A hajósok és fuvarosok« — mondja később — »nem voltak a tömegárúk szállítására berendezve. Ha irányukban ily igény támasztatott, nem mulasztották el az idegeunel szemben egyed-
 árúsági állásukat magasabb követelések támasztásával kiszákmányolni. A szállítási költségeknek minden előrevaló kiszá-

¹⁾ Zur Aufhebung der Blanks-Termingeschäfte im Terminhandel.

mitása teljes lehetetlen vala. Ezenfelül a forgalom is csakhamar megakadt. S míg végre a szállítmány rendeltetési helyére érkezett, nem ritkán megszűnt az inség, az árak ismét jelentékenyen leszálltak és az egész közvetlen behozatali vállalkozás nagy kárral végződött. Így történt 1817/18-ban Bajorországban a kincstári gabonahozatalokkal. Így történt még 1847-ben az orosz gabonával, melyet Stettinen keresztül az Ércz- és Oriáshegység inséges vidékeire irányoztak. Ugyanez történt ugyanannak az évnek a nyarán az Egyiptomból való gabonabehozatalokkal.«

Hason tényeket saját gabonakereskedelmi életünkől is fel lehetne hozni. De csak egyet akarunk felemlíteni. A régebb korban, tehát századunk második feléig, a gabonatermelés hazánkban lényegileg a saját szükséglet termelésére szorítkozott. Ez alól csak azok a hajózható folyamok közelébe eső vidékek alkottak kivételt, melyeknek módjában volt a fölöslegeket értékesíteni. Az egyes gazdáknak csak csekély fölöslegeik voltak, melyeket nem volt érdemes a kiviteli vagy nagy kereskedőnek bevásárolni vagy azok bevásárlása végett embert odaküldeni. A nagykereskedő által használható mennyiségeket apródonként kellett összegyűjteni, beraktározni és megtisztítani. Ezt a munkát a helybeli kereskedő végezte.

Állapítsuk immár meg aényt, hogy régebben a gabonakereskedelem tényleg nagy kockázattal járt, aránylag nagy tőkét igényelt és sok kézen ment keresztül, míg a fogyasztási piacra jutott.

S jelenleg úgy alakultak a viszonyok, hogy a nagyfogyasztó piacok kereskedői, ha nincsenek is tőkéletesen tájékozva saját hazájuk és más országok szükségleteiről és az ezek kielégítésére, rendelkezésére álló készletekről, erről maguknak mégis közel megfelelő képet alkothatnak. Ha a gabonát ma sem rendelhetik meg éppen a felmerülő szükséglet pillanatában, de nem is kell a hiány fedezetéről már hónapokkal előbb a már felmerülő szükséglet fedeztetéséről gondoskodniok. Ma sem igen fordulhatnak egyenesen a termelőhöz, de nem is kell a legközelebbi gabonapiacz kereskedőjéhez fordulniok, hanem egyenesen fordulhatnak a termelési ország főpiaczára, melyen mindig vannak nagy készletek. S a megrendelést ma sürgőnyileg lehet eszközölni és a megrendelt gabona a rendeléstől számitott egy-két hét, legfőlebb egy hónap leteltével már a molnár kezei közt lehet. S végre arról a tényezőről sem szabad megfeledkezni, hogy a mai forgalmi övben az évnek minden szakában aratnak, úgyszólván folytonosan új gabona áll a kereskedelem rendelkezésére.

Lényegesen apadt a kockázat, aránylag kisebbedett a tőkeszükséglet és apadt a közvetítők száma. Mindezek olcsóbbá tették a közvetítést és természetes következménykép leszállították a gabona árát a fogyasztó piacokon. Sajnos, hogy

ebben az irányban tudtunkkal sehol sem gyűjtöttek adatokat. Nem állítjuk, hogy a közvetítési díjnak csökkenése valami lényegesen befolyásolta az árakat, hanem az árhanyatlás tényezői közt szintén helyet foglal, és talán nem éppen jelentéktelen mérvben.¹⁾

Sokkal jelentékenyebb és elhatározóbb befolyást gyakorolt korunk árhanyatlására a fuvarbérek csökkenése.

Már ebben a dolgozatban említettünk egyes adatokat a fuvarbér és az árhanyatlás közt levő összefüggés megvilágítására. Ujabb időben a hamburgi kereskedelmi kamara gyűjtött adatokat a fuvarbérekről, melyeket dr. Soetbeer Henrik tett közzé.²⁾

Nem kívánjuk itt mindezeket az adatokat közölni, hanem különösen csak egyes Soetbeer által kiszámított végeredményeket akarunk itt bemutatni. — A végeredményeknél Soetbeer összehasonlítást tesz egyrészt a New-Yorkból, tovább a Chicagóból New-Yorkba vizen vagy vasuton és innen tengeri hajókon Liverpoolba való szállítási költségek és másrészt az Egyesült-Államokból származó búzának Hamburgban való ára közt. — A chicagói egészen vízi szállításnál a fuvarbér tonnánként (1000 kgramm) 37⁴¹ márkával, a részben vasuti szállításnál pedig 44³⁶ márkával hanyatlott 1891—94 közt az 1873—75 évekhez képest. A búza ára ugyanezen idő alatt tonnánként 92²⁰ márkával esett. Az árhanyatlásnak 40⁵¹, illetőleg 48⁶⁶‰-a pusztán a fuvarbér csökkenésével igazoltatik. A New-Yorkból Liverpoolba való fuvarbér 1873—75. évekhez képest az 1891—95 években 22⁷⁸ márkával szállt le, a búza ára ellenben 94⁴⁰ márkával hanyatlott. A fuvarbér csökkenése a búza ára hanyatlásának 24¹³‰-át indokolja.

Talán még világosabban áll előttünk a fuvarbérek befolyása, ha felteszszük, hogy a fuvarbéreket a régi 1873—1875. évi mérvre lehetne visszaállítani. Hamburgban egy métermázsá búza volt 1891—95 közt 14⁹⁸ márká, vagyis a mi pénzünkben 8 frt. 91 kr. Ha a newyorki fuvarbérek az 1873—75. évek mérvére szállának fel, pusztán e tény folytán a búza áraknak 2²⁸ márkával, vagyis 17²⁶ márkára, 10 frt. 28 krra kellene emelkedniök. Hason arányban szállna fel a búza ára a budapesti piacon is és a mostani kerek összegben 6 frt. 50 kr. helyett lenne mintegy 7 frt. 85 kr.

¹⁾ A falusi kereskedés nem igen lehet mérvadó. Ebben a tekintetben nagy kereskedők könyveit kellene átvizsgálni és összehasonlítani a bevásárlási és eladási árakat. Nem éppen érdektelen, és azért felemlitem, hogy apám még 1868-ban nem vásárolt búzát, ha nem volt arra kilátása, hogy köblén (körülbelül métermázsáján) 50—60 krt fog nyerni. Már öcsém a nyolczvanas évek elején 5—10 kr nyereségre vásárolt. Egy különbség abban volt, hogy apámnak magának kellett a búzát megrostáltatnia. Öcsém rendszerint már csak trieurózott búzát vett.

²⁾ Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik. 1896. 866 és k. l.

Még nagyobb arányú lenne az áremelkedés, ha a chicagói, liverpooli fuvarbérekből, különösen a vasuti fuvarbérből indulunk ki. S ez, nézetünk szerint helyesebb kiindulási alap is, mert Chicago közelebb esik az Európába hozott búza termelési helyéhez. Az 1891—94. években volt a búza ára Hamburgban mmázsánként 15²⁰ márka, a mi pénzünkben tehát 9 frt. 4 kr. A 3 márkás fuvarbér helyett 7⁴⁸ márkás fuvarbért számítva, a búza árának 19⁶⁸ márkára, vagyis 11 frt. 71 kr-ra kellene emelkednie. Ezzel ugyan a búza ára még nem érné el az 1873—75. évi mérvet, midőn is mmázsánként 24⁴² márka, vagy a mi pénzünkben 14 frt. 53 kr. volt, de lényegesen magasabb lenne, mint ma.

Egy másik összeállítás szembeállítja a fuvarbéreket Cawnporeból (Indiában) Hamburgba és az indiai búza árakat ugyancsak Hamburgban. Az indiai búza ára 1876—80. évekhez képest az 1891—95. években tonnánként 55⁵⁰ márkával, a fuvarbér pedig 40⁶² márkával hanyatlott, tehát az ár-hanyatlásnak 73²⁰/o-a a fuvarbér csökkenésében nyeri indokolását.¹⁾

Nem lesz érdektelen, ha a »Fuvardíjak Törökország bel-sejéből az északi tengeri kikötőkhöz« felirattal ellátott táblázatból is közlünk néhány adatot. A vasuti fuvarbér Köprülü-ből-Szalonikiba (195 km.) volt egy tonnáért 1875-ben 24 sh. 9 d. (12 frt. 37¹/₂ kr.), 1895-ben 9 sh. 8 d. (4 frt. 83¹/₃ kr.). Salonikiból a tengeri szállítási költség volt ugyanazokban az években 19 sh. (9 frt. 50 kr.), illetőleg 10 sh. (5 frt.). Az összfuvardíj, ide értve a vasúthoz való szállítást Köprülü-ban, a raktárba szállítást Salonikiban és a hajóba rakodást, 65 sh. 7 d. (32 frt. 79¹/₄ kr.), illetőleg 41 sh. 6 d. (20 frt. 75 kr.). A szekérfuvardíjak változatlanok maradtak. Üskübtől Salonikiba (244 km.) a vasuti díj 1875-ben 26 sh. 4 d. (13 frt. 12¹/₂ kr.), 1895-ben 11 sh. 9 d. (5 frt. 87¹/₂ kr.).

¹⁾ A cawnporei búzaárakat a Statistical-Abstract for India az 1869—93. évekre közli akkép, hogy egy rupiaért mennyi seert lehetett kapni. A seer = 2⁰⁵⁷ angol fonttal = 0⁹³³ kilogrammal. A rupia értéke körülbelül egy aranyforinttal számított. Ha az aranyárt akarjuk tudni, számításba kell venni a váltóárfolyamot a londoni piacon. »Aranyár« felirat alatt ennek tekintetbe vételével számított az ár. Ezek az alapon következők voltak a búzaárak a jelzett piacon métermázsánként:

Ezüst ár		Arany ár		Ezüst ár		Arany ár	
1876	4 frt. 27 kr.	3 frt. 59 kr.		1885	4 frt. 77 kr.	3 frt. 84 kr.	
1877	6 » 66 »	5 » 88 »		1886	5 » 45 »	3 » 91 »	
1878	7 » 77 »	6 » 71 »		1887	6 » 53 »	4 » 69 »	
1879	7 » 56 »	6 » 37 »		1888	6 » 62 »	4 » 50 »	
1880	5 » 84 »	4 » 99 »		1889	6 » 43 »	4 » 34 »	
1881	5 » 24 »	4 » 32 »		1890	6 » 93 »	5 » 51 »	
1882	5 » 74 »	4 » 83 »		1891	7 » 35 »	5 » 33 »	
1883	5 » 72 »	4 » 72 »		1892	7 » 53 »	4 » 83 »	
1884	4 » 87 »	4 » 06 »		1893	6 » 86 »	4 » 40 »	

Koumanovából Salonikiba (281 km.) a vasuti díj 1890-ben 16 sh. 9 d. (8 frt. 37 $\frac{1}{2}$ kr.), 1895-ben 11 sh. 1 d. (5 frt. 4 $\frac{1}{6}$ kr.). A vasuti fuvarbérek leszállását érthetőbbé teszi, ha azt mondjuk, hogy a Köprülüből Salonikiba való szállításhoz a fuvardíj tonna-kilométerenkint kerek számban 6 krról 2 $\frac{1}{2}$ krra szállt le.

Végül az említett dolgozatból még csak egy táblázatot veszünk át, mely Broomhalls Corn Trade Year Book 1885 nyomán állítottatott össze. Az eredeti táblázaton annyiban változtattunk, hogy a fuvarbéreket a métermázsra alapul vételével arany forintokra számítottuk át. E szerint volt egy métermázs búzának az alábbi országokból a tengeren Angliába valóállításánál a fuvarbér forintokban:

	1872.	1882.	1894.
Németország	0.46	0.46	0.29
Románia	—	—	0.58
Déli Oroszország	1.98	1.27	0.58
Canada	1.73	1.11	0.58
Egyesült-Államok keleti része	1.50	1.11	0.46
Argentina	—	—	1.15
Chile	2.76	2.42	1.27
Egyesült-Államok nyugoti része	—	2.99	1.50
Ausztrália	—	2.42	1.38
India	—	1.84	— .92

A most közölt táblázat csaknem az összes versenyző államokat tünteti fel. Minden irányban a fuvarbéreknek lényeges hanyatlását látjuk, természetesen az angol piacokra vitt búza árának a csökkent fuvarbér egész összegével kellett leszállania.

Kiegészítésül még felemlítjük a Ruhland által közölt adatot, mely szerint a bajor-középeurópai forgalomban már a 60-as évek elején mázsánként és mérföldenkint 3 és 2 $\frac{1}{2}$ fillére, sőt legutóbb 0.89 (tonnakilométerenkint 2 $\frac{1}{2}$) fillerre szállítottatott le. Saját pénzünkre átszámítva a vasuti fuvarbér tonnakilométerenkint volt 4.05, 3.35 és 1 $\frac{1}{2}$ krajczár. Más számításokkal a 100 kilométernyi út került 4 frt. 5 kba, majd 3 frt. 35 kba és jelenleg 1 frt. 2 kba, vagyis ma a búza csaknem ugyanazzal a költséggel 4-szer akkora utat tehet meg. Tehetünk egy más számítást is. A legnagyobb tengeri fuvarbért igényli a búzának az Egyesült-Államok nyugoti részéből valóállítását. A tonna búzáért 15 frtot kell fizetni. A mai 1 $\frac{1}{2}$ kros köteleki tarifa szerint a tonna búza vasuton 1250 kilométernyi utat tehet meg.

Az olcsó szállítási eszközök tették csak lehetővé, hogy a kereskedelem a lehető legolcsóbb piacokat keresse fel és a gabonát, különösen a búzát — hiszen ebben a terményben a legnagyobb a verseny, ennek az ára hanyatlott legin-

kább — oly termelési területeken szerezzé be, melyeken a földnek még jóformán tőkeértéke sincs s a búza inkább a természet adománya, semmint a tőke és munka együttes hozadéka. Ily olcsó búzatermő területek pedig még bőven vannak. Ha ezek nem döntik is el, minden esetben nyomják az árakat, már az árfejlődésnek azon irányzatánál fogva, hogy a különböző piacok közt levő árak kiegyenlítettessenek. Nem döntik el az árfokozatot azért, mert ezek az olcsó piacok nem fedezik az összes szükségletet. Ha igen, akkor az árak egészen ezen olcsó termelés fokára süllyednének.

Kevés jelentőséggel bírnak tehát egyes ily olcsó termelési helyeknek termelési költségei. Felemlítünk azonban mégis egy pár tudósítást Argentínából, melyet Soetbeer közöl,¹⁾ főleg azért, mert tudtunkkal erről az új versenyző államról magyar tudósítás nincs.

»A kezeim közt levő utolsó Santa Fé tartományra vonatkozó számítások szerint — mond az egyik tudósítás — a búza termelési költségei, beleértve a földbirtoknak összes költségeit és törlesztését, valamint Rosario tengeri kikötőig való fuvarbért és költséget a hajóba rakás költségeivel együtt a mostani arany-árfolyamok mellett mintegy 60 márkát tesznek 1000 kgrammos tonnánként, úgy hogy a laplatai búza mai árát csak 100 márkába számítva, leszámítva a fuvarbért, költséget és a kisebb súlyt, az ottani termelőknek még mindig jelentékeny előnyük van s a költségek Argentínában új aratási gépek behozatala, valamint jobb munkafelosztás folytán, majdnem évről-évre némileg apadnak, holott a termés az állandóan javított vetőmag folytán minőségében nyer.«

S az argentinai búzának ára, ugyancsak a hamburgi gabonakereskedőnek közlései szerint, kitől a most említett tudósítás ered, mondhatni folytonosan hanyatlik. Az árak 1000 kgrammonként márkákban következőleg alakultak²⁾:

	Márka	Arany frt.		Márka	Arany frt.
1887 . . .	I. fele	160 80	1891 . . .	II. fele	180 90
» . . .	II. »	144 72	1892 . . .	I. »	169 84.5
1888 . . .	I. »	144 72	» . . .	II. »	175 87.5
» . . .	II. »	141 70.5	1893 . . .	I. »	127 64.5
1889 . . .	I. »	— 3)	» . . .	II. »	115 57.5
» . . .	II. »	— 3)	1894 . . .	I. »	102 51
1890 . . .	I. »	125 62.5	» . . .	II. »	98 49
» . . .	II. »	149 74.5	1895 . . .	I. »	98 49
1891 . . .	I. »	193 96.5	» . . .	II. »	102 51

¹⁾ Id. m. 876. l.

²⁾ Ugyanott. A táblázatban nincs egészen határozottan megjelölve, hogy az ár az argentinai kikötőhelyekre vagy Hamburgra vonatkozik-e.

³⁾ A kivitel csekély vála.

Egy más tudósító, hamburgi gabonakereskedő, közli a »Buenos Airesi Handelszeitung« 1895. július 13-án megjelent számában foglalt következő számítást 1000 kg. búzának beszerzési költségeiről:

Beszerzési ár a telepesnek	70	márka
Szállítás a vasúthoz	4	»
Vasuti díj a kiviteli kikötőig	8	»
Tengeri fuvarbér Európába	20	»
Tengeri biztosítási díj	1	»
Bizományi díj a ki- és beviteli kikötőkben	4	»

Összesen 107 márka

Ha és a mennyiben ez a tudósítás megbízható, a búza metermázsájának helyi ára 7 márka, vagyis 3 frt 50 kr. aranyban vagy 8 korona 32 fillér, mely az összes költségek hozzászámításával európai kikötőbe 12 korona 74 fillérre emelkedik.

Az olcsó országokhoz tartoznak kétségtelenül az ezüst valutájú államok. Fentebb közöltünk indiai búzaárakat. Az 1892. évi búzaár ezüstben (7 frt 53 kr.) csaknem teljesen azonos az 1879-ben szintén ezüstben jegyzett árral (7 frt 56 kr.), de a rupia aranyvásárlási képességének hanyatlásánál fogva az aranyár, melyben az európai behozatali kereskedőnek számítani kell, már lényegesen csökkent. Az utóbb említett évben 6 frt. 37 krral aranyban kellett a búza métermázsáját fizetni, de már 1892-ben 4 frt. 83 krral, tehát 1 frt. 54 krral olcsóbban. Az ágio emelkedése, vagyis a pénz árának hanyatlása egyáltalán nem mozdítja elő a kivitelt, nem emeli a termelést, nem nyújt előnyöket a hazai vállalkozásnak, hanem igenis előnyben részesíti a fogyasztó, mondjuk az európai államok fogyasztóit és rontja az európai termelők árait.

S ha az árhanyatlás tényezőit keressük, nem feledkezhettünk meg arról sem, a mit különben már említettünk, hogy a termelési költségek — kivéve talán a nagyon is előhaladt államokat — Európaszerte mindenfelé hanyatlottak a jobb művelési módok és eszközök alkalmazása által.

Röviden összefoglalva, e helyütt az árhanyatlásnak tényezőiként láttuk működni a vasuti, hajózási és tengeri szállítási díjak jelentékeny csökkenését, újabb és újabb műveletlen területeknek művelés alá vételét és a forgalmi övbe való bevonását, a már régebben művelt területeken is a termelési költségeknek hanyatlását, a kereskedelmi közvetítési díjnak jelentékeny leszállását és végre az ezüst és mondhatjuk általában ingadozó értékében csaknem folytonosan csökkenő valutájú államoknak árrontó befolyását az arany valutájú államokban.

Nem említettük a védvámoknak árrontó befolyását. A gaboneműeknél az utolsó években a vámoknak árrontó befo-

lyása annyiban szűnt meg, hogy elesett a gabonavámoknak szüntelen emelése és az ebből folyó aggodalom a termelési és fogyasztó helyeken. De ha Nagy-Británia és Irhonban a mind nagyobb arányokat öltő faire trade törekvés, a szabad kereskedelmi elvről való lemondás érvényre jutna, akkor a védvamos törekvések, mint újabb árhanyatló tényezők fognak felsoroltathatni az angol vám- és kereskedelmi szerződésen kívül álló államokban. S az így előidézett árhanyatlás természetesen visszahatást fog gyakorolni a világár fejlődésére.

Elégségesek-e önmagukban véve mindezek a tényezők a roppant árhanyatlás indokolására, melyeket látunk?

VI.

Még a nyolczvanas évek végén, midőn behatóbban foglalkoztunk a gazdasági válsággal és ennek főtünetével: az árhanyatlással, az ezt előidéző okok közt csak elvétve említettett a tőzsdei határidő-üzlet. Felemlítettük ezt az okot is, a nélkül, hogy behatóbb vizsgálatába bocsátkoztunk volna.¹⁾ Nem változtak ugyan azóta a viszonyok, legalább lényegesen nem, de mind tágabb körökben vált meggyőződéssé és csaknem naponkint visszhangzik, hogy az árhanyatlásnak egyedüli vagy legalább főoka: a tőzsdei határidő-üzlet és ha ez korlátoztatik vagy megszüntetetik, az árak is a szabályos, a kereslet és kínálat, termés és fogyasztás szabta fokra fognak emelkedni.

S e meggyőződés folyományaként látjuk, hogy az új német tőzsdetörvény eltörülte a gabona-határidő üzletet. A magyar gazdaszövetség egyik programpontja nemcsak a tőzsde reformját, hanem különösen a terményhatáridő-üzlet eltávolítását kívánja, »érintetlenül hagyva a gazdának termékeik szállítására kötött szerződéseit«, vagyis azokat a szerződéseket, melyeket az 1844: VI. t.-cz., mely először szabályozza nálunk a jelenben megvett, de csak a jövőben szállítandó árúkra vonatkozó szerződéses jogviszonyokat, áruszerzési kötéseknek nevez, és a melyeket a gazdaszövetség, úgy látszik, nemcsak a tőzsde, hanem általában a kereskedelmi világ köréből ki akarna zárni, a mennyiben a szerződés nem gazdával kötöttet. Az áruszállítási szerződés vagy a régi elnevezést használva, az áruszerzési kötés bizonyos, a szerződésben határozottan körülírt minőségű és eredetű árúra egy bizonyos helyen, községben, pusztán vagy birtokon termett vagy minta szerint megvett árúra vonatkozik. A határidő-üzletben az eredet közömbös, a minőséget, sőt mennyiséget is a tőzsdei szokás állapítja meg. A tőzsdei határidőüzlet általában az árúk »helyettesítés«-én, »fungibilitás«-án alapszik. Ebből folyólag ha-

¹⁾ V. ö. »Gazdasági válság« című munkám 350 s k. l.

táridőüzlet általában csak oly árúknál lehetséges, melyeket helyettesíteni lehet, a melyeknél tehát, ha ugyan szabad ezt a kifejezést használni, nem az egyed, bizonyos határozottan körülírt búza, rozs, kávé, szesz, cukor, stb., hanem csak a nem, a faj, búza, rozs, kávé, szesz, cukor, stb. jön tekintetbe. Az áruszállítási és a határidőüzlet közt létező, a mi egyéb különbségeket még felsorolnak, hogy t. i. az előbbinél részletes feltételeket kell megállapítani, az utóbbinál nem, mert a felek közt a megállapítás tárgyát szorosán véve csakis az ár képezi, mindezek teljesen közömbösek.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy az áruszállítási szerződéseknél sincs ugyan teljesen kizárva az átruházás. De ily átruházás lényegileg csak a vevő részéről következhetik be. Már az eladó helyébe nem igen léphet más személy. Ellenben a határidőüzletben nem éppen szükséges, hogy maga az eladó szállítson és a vevő vegyen át, mert nem bizonyos meghatározott árúról, mondjuk búzáról, hanem általában csak búzáról van szó, azzal a korlátozással, hogy a tőzsdei szokás által megállapított minőségnek megfelelően.

A határidőüzletben az adás-vevés és átruházás, általában a forgalom tárgya nem az eladó birtokában már készen meglevő árú vagy búza, hanem maga a »kötés« (Schlussbrief), mely tulajdonkép csak ígéretet tartalmaz árú szállítására. A határidő-üzletben tehát eladóként gabonakereskedő felléphet éppen úgy, mint a gabonatermelő. Felléphetnek tehát eladóként oly egyének, kik az áruszállítási szerződésekben is szerepelnek, de oly egyének is, kiknek egy szem búzájuk sincs, de kik a búzát nem is szándékozhatnak eladni, mint p. o. a molnárok, malomtulajdonosok. Viszont vevőkként szerepelhetnek oly egyének, kik mint ilyenek áruszállítási szerződéseknél is előfordulnak, de olyanok is, kiknek búzára egyáltalában nincs szükségök és a kiknek eszköz ágában sincs búzát venni és átvenni és a kik egyáltalában még csak nem is ismerik a búzát vagy azt az árút, melyet ily kötés vétele által maguknak megszereztek. A határidőüzletet ezért blanquüzletnek, szóról-szóra fehér- vagy fehérpap-üzletnek is nevezik, de mondhatjuk papír-üzletnek is. S ily értelemben szólhatunk papírbúzáról, papírlisztről, papírozsról, papírcukorról, papírkávéről, stb. árúról, mely általában határidőüzlet tárgya.

Nem minden határidőüzlet fejeztetik be áruszállítással, sőt a legtöbb ügylet az árkülönbözet megtérítésével bonyolítottatik le. De azért úgy általában még sem lehet egészen mondani, hogy a határidőüzletnél előtérben áll a pusztá árspeculáció, az árkülönbözet által való nyereszkesedés. Különbben nyerni lehet az árhanyatlásra, valamint az áremelkedésre való speculációnál, de az ily üzleteknél sokat is lehet veszteni és vesztenek is rendszeren az avatatlanok.

Szükségtelen talán emlitenünk, hogy a határidőüzlet rokon az áruszállítási ügyletekkel és az utóbbiakból fejlődött. Az utóbbiakat semmi részről sem támadják meg, ezeket gazdasági érdekekben levőknek találják. A támadás csak a határidőüzlet ellen irányul és talán csak helytelen szövegezésnek kell felróni, midőn a gazdaszövetség programja az áruszállítási szerződéseket csakis a gazdák szerződéseire akarja korlátozni és ki akarja zárni a kereskedők, vagy gyárosok és kereskedők közt kötendő ilyenmű szerződéseket.

A határidőüzlet vizsgálatánál, ha igazságos és megfelelő ítéletre akarunk eljutni, nem engedhetjük magunkat félrevezettetni az abban szereplő egyének, sem a győztesek, sem a legyőzöttek vagy áldozatok által. Minden esetben el kell választanunk azt a kérdést, hogy minden egyénnek tetszésére bizassék-e, hogy abban részt vegyen-e vagy sem, attól a kérdéstől, hogy a határidőüzlet általában eltiltassék-e vagy sem. Az utóbbi kérdésnél gazdasági érdekek döntenek. Az első kérdés eldöntésére már erkölcsi tekintetek is befolyást gyakorolhatnak.

Midőn a határidőüzlet eltiltásának vagy további fentartásának kérdését vizsgáljuk, tulajdonképp két egészen önállóan vizsgálandó kérdés merül fel. Gyakorol-e a határidőüzlet *tartósan*, vagyis hosszabb, esetleg évekig tartó időn át káros befolyást az árfejlődésre? Más szóval a kérdés az, hogy képes-e a tőzsde akár azonnal teljesítendő, mondjuk tényleges (effective) ügyletei, akár határidőüzletei által magát tartósan a termelési és fogyasztási viszonyokban adott tényleges kereslet és kínálat alól mentesíteni és az árakat egyes nagy speculansok akarata szerint szabályozni, emelni vagy leszállítani? A másik nagy kérdés, hogy a határidőüzlet alkot-e vagy sem szükségletet a mai gazdasági viszonyok közt, illetőleg ezt a szükségletet kielégítheti-e pusztán az áruszállítási szerződés?

VII.

A kérdést, melylyel első sorban behatóbban kell foglalkoznunk, rövidebben akkép is lehet formulázni, hogy a mai árhanyatlásban részes-e vagy sem a határidőüzlet? Mert hogy a határidőüzlet nem lehet egyedüli oka az árhanyatlásnak, már a fent előadottakból egészen világos.

Kétségtelen továbbá az is, hogy a tőzsde mint a gabonának főpiacza, hiszen csak a gabona-ár tartozik reánk, befolyást gyakorol az ár alakulására, hiszen itt érvényesül leginkább a kereslet és kínálat. De továbbá kétségtelen és vita tárgyát sem képezheti, hogy a tőzsde főemberei, már akár higgadt gondolkodású kereskedői, akár merész »játékosai«, képesek ideig-óráig indokolatlan áremelkedést és árhanyatlást előidézni. Vitás csakis az, hogy okozhatnak-e egyesek vagy bár a tőzsdének összes emberei — értve ezek alatt a többséget — a viszonyok által nem indokolt tartós áremelkedést

vagy árhanyatlást, illetőleg hogy a tőzsde, tüzetesen a határidő-üzlet által, okozta vagy okozhatta-e napjaink árhanyatlását?

Nézzük a tőzsde által okozott árhanyatlás mellett felhozott érveket.

Smith angol tőzsdeügynök,¹⁾ kit az agráriusok szaktekin-télynek tartanak, az árhanyatlást akkép indokolja, hogy 1846-tól a gabona, helyesebben az addig fennállott gabona-vámrendszert megszüntető törvény meghozatalától egész 1874-ig, a búza átlagos ára 53 sh., 1869-től pedig, a mely évben a gabonavám egészen eltöröltetett, 1874-ig 54 sh., ellenben 1874-től, a mely évben a liverpooli és amerikai árutőzsdéken a határidőüzlet behozatott, egész 1893-ig átlagos ára csak 38 sh. 6 d. vala s e szerint 27%-kal esett. Ugyanezen idő alatt az árpa és zab ára csak 11 $\frac{1}{2}$, illetőleg 9%-kal hanyatlott, a mely árúknban nincs határidőüzlet.

A búza ára tehát — ez az okoskodás lényege — azért hanyatlott ily nagy mérvben, mert e terményre nézve Liverpoolban és Amerikában a határidőüzlet meghonosodott. S hogy okoskodásának lánczolatát illetőleg kétség fenn ne forogjon, ekként folytatja. A díj- és határidőüzletek Amerikában körülbelül abban az időben vezették be, a midőn a mostani árhanyatlás kezdődött (1874). Ezen üzleteknek Amerikában és Európában történt rendszeresebb kifejlődésével az árhanyatlás is nagyobbodott (1874—1883). Midőn a díj- és határidő-üzletek a bejegyzett kiegyenlítésekkel együtt úgy Amerikában, mint Európában mind jobban divatba jöttek, midőn a világ főterméseinek forgalma és behozatala ezen alapon vált szokásossá, az évi hanyatlás növekedett (1883—1888). Csak 1888. és 1889-ben hozattak be az üzletalakok bejegyzett jegyzékekkel (registerekkel) a liverpooli és londoni terménytőzsdén. 1888 óta az árhanyatlás még intenzívebb lett és 1894/95-ben érte el tetőpontját az egész világra kiterjedő árnyomás által. Miért? Mert a határidő-üzleti alakok általánosan elterjedtek.«

Talán fölösleges is az efféle okoskodással foglalkozni?! Hagyjuk tekinteten kívül a logika szabályait, melyek az ilyen petitio principii-féle okoskodásokat elvetik. Az okoskodás már csak azért sem állhat meg, mert hiszen Smith szerint csak arról van és lehet szó, hogy a búza ára, mely tárgya a határidőüzletnek, csak nagyobb mérvben hanyatlott, mint az árpa és zab, mely termények a határidőüzletnek nem tárgyai. Hanyatlott tehát az összes gabonaneműek ára és csak a hanyatlás fokában vannak különbségek. Miért kellett az árhanyatlás fokában való különbséget éppen a határidő-üzletnek előidéznie? Miért nem okozhatta azt az a tény, hogy a búza-termelés sokkal nagyobb mérvben terjedt az árpa- és zab-termelésnél és hogy a búza fogyasztás nem emelkedett oly mérvben, mint az árpa- és zabfogyasztás. Gondoljunk csak a

¹⁾ Der Ruin der Landwirtschaft, fordította gróf Arnim-Muskau.

sörtermelésre és fogyasztásra, továbbá az állattenyésztésnek nagy emelkedésére. Nem elég állítani, hogy a határidő-üzlet oka az árhanyatlásnak, hanem ezt bizonyítani is kell.¹⁾

Ruhland Gusztáv,²⁾ midőn igazolni akarja, hogy napjaink árhanyatlását a tőzsdei határidő-üzlet okozza, lényegileg a következő tételre szorítkozik:

1. hogy az áralakulás egészen független a világterméstől és fogyasztástól és erre nézve számos táblázatot is közöl egyrészt a világ gabonatermeléséről, másrészt pedig Anglia és Franciaország búzatermeléséről és behozataláról, továbbá Németország gabonatermeléséről és behozataláról és mindezekkel kapcsolatban az árakról. Ezekon kívül van még három Broomhall-féle táblázat, melybe a világ búzakeresletét és kínálatát, valamint a látható készleteket mutatják;

2. hogy a határidő-üzlet túlnyomó részben pusztán árkülönbözeti üzérkedés, továbbá hogy a határidő-üzletekben a különböző tőzsdéken forgalomba kerülő mennyiségek sokszorosan meghaladják a világtermést.

Ebben a tekintetben egy érdekes táblázatot közöl Schumacher,³⁾ melyet egész terjedelmében átvesszünk már azért is, mert minden esetben becsebbek azoknál az adatoknál, melyeket Ruhland ugyancsak a new-yorki tőzsdéről közöl.

	Búzatermés az Egyesült-Államokban	Búza és búzára átszámított lisztkivétel	New-yorki búza-behozatal	Búzaforgalom a new-yorki árutőzsdén
	b	u s h	e l	
1885	357,112.000	94,565.793	24,331.000	1.391,488.000
1886	457,218.000	153,804.970	41,547.000	1.543,160.000
1887	456,329.000	119,625.344	45,222.000	1.727,797.000
1888	415,868.000	88,600.743	20,104.000	1,588.142.000
1889	490,560.000	109,430.467	15,973.000	1.123,149.000
1890	399,262.000	106,181.316	15,795.000	1.238,327.000
1891	611,780.000	225,665.812	61,007.000	1.604,450.000
1892	511,949.000	191,912.635	63,582.000	1.079,713.500
1893	396,132.000	142,000.000	48,778.000	972,670.000
Összesen	4.096,210.000	1.231,787.080	336,339.000	12.268,896.500
Évi átlag	455,578.889	136,865.231	37,371.000	1.363,210.722

¹⁾ E három terménynek az árát és árhanyatlásának fokát többször ismételteti. A variációkat nem érdektelen szembe állítani.

Kiindulási idő vagy év	Korszak vagy év	Búza árhanyatlása	Árpa árhanyatlása	Zab árhanyatlása
1846—73	1874—93	27	11.5	9
1872	1893	61.5	34	20
1891	1893	29	9	7
1891	1894	51	16	28

Az árhanyatlásnak ez a folytonos eltérése az árpnál és zabnál, nem vall-e arra, hogy az árhanyatlás oka az illető terményekben és az egyes évek változásaiban rejlik és alig lehet szó közvetett, a búzaüzérkedés által okozott áresésről.

²⁾ Zur Aufhebung der Blanko-Termingeschäfte in Getreide, Berlin 1896.

³⁾ Die Getreidebörsen in den Vereinigten Staaten von Amerika. Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik, 1896. I és II. f. különösen 161. s k. l.

Nézzük mindenek előtt azt, hogy igaz-e vagy sem és mennyiben igaz, hogy az áralakulás a termésmennyiségtől teljesen független.

Mindenek előtt egyet kell constataálnunk, hogy Ruhland a búzát illetőleg háromféle világtermési adatot közöl. (Peffer, Broomhall és a porosz hadügyminiszterium által gyűjtöttekett), melyek egymással semmi tekintetben sem egyeznek. Például 1889-ben a három adat szerint volt a búzatermés 56³⁶⁵, 58⁷⁵⁶ és 57⁹⁶⁷ millió tonna, 1892-ben pedig 60⁹¹⁵, 65⁹⁸² és 61⁸⁹⁵ millió tonna. Az egyes adatok közt az eltérés több millió tonnára is megy. A termésadatok mellett közölt árak abban a lényeges hibában is szenvednek, hogy a polgári és nem az aratási évnél árak. S habár az évnél minden szakában aratnak is búzát, a búza zömét és különösen annak a búzának zömét, mely a búzaszükségletet és ennek főfedezetét állapítja meg, július-augusztusban aratják. Az összefüggést egyrészt termelés és szükséglet, másrészt pedig árfejlődés közt csakis az aratási évek alapján lehet helyesen és indokoltan megállapítani.

A világtermés így egész összegében talán még sem lehet döntő a magasabb vagy kisebb árakra. Saját, a múltban szerzett tapasztalatainkból tudjuk, hogy árunk akkor emelkedtek, ha gabonánkat keresték a külföldre. Ebből kiindulva, talán bátran lehet felállítani azt a tételt, hogy a világtermés teljes azonossága mellett és ugyanazoknak a készleteknek feltételezésével, két év közt abban az évben lesznek magasabbak az árak, melyekben a fogyasztó államok termése kisebb, tehát beviteli szükségletök nagyobb. Ha helyes eredményre akarunk jutni, akkor soha sem nézhetjük pusztán a világtermést végsőösszegében, hanem néznünk kell azt is, miként alakult a termés az egyes években, külön az egyes fogyasztó és külön az egyes termelő államokban.

Ha pusztán a Ruhland által közölt termésadatokat az árral együtt nézzük, érthetetlen lesz, hogy miként emelkedhetett az angol búzaár már 1890-ben és még inkább 1891-ben és érthetett el az utóbbi évben oly magas árt, minő Angliában már évekkal azelőtt nem jegyezték. Hiszen a termésadatokat nézve, az 1890-ik évi termés jobb volt az 1889-ik évinél, az 1891-ik évi sokkal jobb az 1890-ik évinél. Broomhall adatai szerint a világ búzatermése volt 1889-ben 58⁷⁵⁶, 1890-ben 61⁷³⁸ és 1891-ben 66⁵⁹⁵ millió tonna. S a búzaár mégis tonnánként 1889-ben 138⁴⁰, 1890-ben 147⁷⁰, 1891-ben pedig 172¹⁰ márka vala. S természetesen hajlandók leszünk itt a tőzsdének befolyását keresni.

Nem állanak rendelkezésünkre azok a források, a melyekből Ruhland merített, de rendelkezésünkre állanak a »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«-nek adatai, melyek ugyan nem az egész világtermésre, hanem csak 16 államnak

termésére vonatkoznak. Ebben a 16 államban a terméseredmények voltak 1889-ben 655[·]87, 1890-ben 711[·]26 és végre 1891-ben 719[·]84 millió hektoliter. Ezek az adatok nem vallanak a búzatermésnek oly nagy emelkedésére, mint a minőről tanúskodnak a Ruhland által közlött adatok, de mégis bizonyítják, hogy az 1890. és 1891. években a búzatermés határozottan jobb volt, mint 1889-ben.

Hogy miként alakult a búzatermés a nyugoteurópai fogyasztó államokban, erről a »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«-ben foglalt következő adatok nyújtanak felvilágosítást:

	B ú z a t e r m é s		
	1889	1890	1891
	millió hektoliter		
Nagy-Británia és Írhon	26 [·] 58	27 [·] 62	26 [·] 18
Franciaország	108 [·] 32	116 [·] 92	77 [·] 56
Németország	30 [·] 36	30 [·] 42	30 [·] 18
Belgium	6 [·] 88	6 [·] 95	5 [·] 47
Németalföld	2 [·] 17	2 [·] 18	1 [·] 23
Olaszország	34 [·] 86	54 [·] 53	51 [·] 41
Ausztria	13 [·] 52	15 [·] 53	14 [·] 47
Összesen	222 [·] 69	254 [·] 15	206 [·] 50

Fentebb láttuk, hogy a búzaár 1890. és 1891-ben az 1889-ik évhez képest emelkedett; de kifogásoltuk ezt az összehasonlítási módozatot. Ha az 1889—91. polg. évek budapesti búzaárait nézzük, akkor 8 frt., 8 frt. 26 és 10 frt. 7 krnyi évi átlagos árt találunk, tehát az árfejlődésnek ugyanazt a folyamatát látjuk, melyet fent Angliát illetőleg kimutattunk. Nézzük meg az aratási évek árait és akkor a búzánál a következő budapesti búzaárakat találjuk: 1889/90-ben 8 frt. 71 kr., 1890/1-ben 8 frt. 50 kr., 1891/2-ben 10 frt. 52 kr. Ha a mi aratási árainkat nézzük, akkor azt fogjuk látni, hogy az 1890 évi általában is, de különösen Nyugot-Európában elért jobb termés árainkat leszállította, az 1891. évi általában valamivel jobb, de Nyugot-Európában határozottan gyenge termés árainkat lényegesen emelte. S e helyütt még figyelmeztetnünk kell arra a tényre is, hogy az 1890/1 évnél első három negyedében az árak többé-kevésbé lényegesen kisebbek az 1889/90 évi áraknál és csak a negyedik negyedben változik a helyzet, a midőn is az 1890/1 év árai lényegesen meghaladják a megelőző év árait. Ezek az utolsó hónapok okozták, ha az 1890/1-ben az évi átlagos ár még jobban nem hanyatlott.

Fentebb saját évi árainkra nézve megállapítottuk, hogy a mi búzaáraink fejlődése teljesen azonos az angol búzaárakéval. Nem egészen azonos, ha az aratási éveket nézzük. A különbséget abban látjuk, hogy az árak 1890/1-ben és pedig nagyobb arányban emelkedtek. 1891/2-ben azonban már csak kisebb mérvben.

Az angol búzaárak¹⁾

	Mennyiség quarter								
	1889/90			1890/1			1891/2		
	£.	s.	d.	£.	s.	d.	£.	s.	d.
Julius	1	8	4	1	11	8	1	19	6
Augusztus . .	1	10	—	1	15	10	1	18	9
Szeptember . .	1	11	—	1	14	6	2	—	11
Október	1	9	3	1	11	6	1	14	5
November . . .	1	10	3	1	11	—	1	15	1
Deczember . . .	1	10	2	1	12	7	1	19	1
Január	1	10	—	1	12	3	1	16	6
Február	1	10	1	1	12	8	1	14	10
Márczius . . .	1	9	10	1	12	4	1	12	8
Április	1	9	9	1	15	3	1	12	—
Május	1	10	9	2	—	1	1	11	3
Junius	1	12	1	2	—	1	1	10	8
Évi átlag	1	3	1½	1	8	11	1	12	2½

Conrad, ki az aratási éveket — a német viszonyokból kiindulva — augusztustól júliusig számítja, ezekben a következő évi átlagokat állapítja meg: 1889/90: 1 £. 10 s. 7 d., 1890/91: 1 £. 15 s., 1891/2: 1 £. 14 s. 8 d. Az ellenőrizhetőség végett ide írjuk az 1892. évi júliusi árat, mely is 1 £. 9 s. 3 d. Az angol aratási áradatokat nézve és hasonlítva össze a termésadatokkal, már azt a feltűnő ellentétet termés és ár közt egyáltalában nem találjuk. Az ár emelkedett 1890/1-ben annak ellenére, hogy a világtermés 1890-ben jobb volt, mint 1889-ben, de már 1891-ben, melyet Ruhland, termésadatai alapján, 1884 óta a legjobb termésű évnék mond, végeredményben némileg hanyatlott.

S ezt a jelenséget sem fogjuk különösnek találni, ha még a következő tényeket is tekintetbe vesszük. Az Egyesült-Államok búzatermése 1889-ben 172⁶³, 1890-ben 140⁵⁴ és 1891-ben 215³⁵ millió hektoliter volt. 1890-ben tehát a legnagyobb búzatermelő és kivivő államnak volt gyenge termése. Az 1891-ben pedig a másik nagy gabonatermelő és kiviteli országnak volt nem annyira gyenge búza-, mint inkább határozottan rossz rozstermése. Az 1890-ik évben — a Conrad-féle évi átlagot szem előtt tartva — az Egyesült-Államok rossz termése már az 1890. évi május—július havakban, az 1891-ik években pedig Oroszország rossz, nagy éhínségre és gabonakiviteli tilalomra vezető termése vetette előre árnyékát ugyanazoknak a hónapoknak áraiban. Ilyesmit a multakban is látunk, midőn gabonatózsdék nem léteztek. A rossz termésű évre való kilátás emelte, a jó termésű évre való kilátás pedig leszállította az árakat.

¹⁾ V. ö. Conrad. Monatspreise des Getreides. Jahrb. für Nationalök. u. Statistik. 1895 9-ik k. 254. l.

Mehetünk tovább. Az árak 1891 óta roppant arányban hanyatlottak mindenfelé. Az angol évi átlagos búzaár, mely 1891-ben Ruhland szerint tonnánkint 172¹⁰ márká volt, le szállt 1895-ben 107 márkára.

Lehet-e és kell-e szükségkép ezt a roppant árhanyatlást a tőzsdei baisse-párt felülkerekedésének, tőzsdei manoeuvreknak terhére róni és nem forognak-e fenn az árhanyatlásnak oly indokai, melyek az árhanyatlást a multban is előidézték.

Broomhall adatai szerint, melyeket Ruhland idéz, a búza-kinálat és kereslet a következőleg alakult:

	Kinálat	Kereslet	Több (+) vagy (—) kinálat	
	millió quarterekben			
1888/9	289	285	+	4
1889/90	271	288	—	17
1890/91	286	290	—	4
1891/2	307	293	+	14
1892/3	305	296	+	9
1893/4	307	299	+	8
1894/5	315	302	+	13

Nem ítéltük meg, hogy ezek az adatok helyesek-e vagy sem. De ha megfelelők s Ruhland után indulva megfelelőknek kell tartanunk, hiszen Broomhallt kiváló szakembernek mondja, kinek a gabonatermelési és forgalmi statisztika életfeladatát és különös tanulmányát alkotja, akkor az árhanyatlásnak a termelési és forgalmi viszonyokra alapított igazolására és a tőzsdének és vele együtt a határidőüzletnek a vád alól való felmentésére még keresve sem lehetett volna jobb és megfelelőbb adatokat találni. Vajjon a multban, mikor a tőzsdéknek még hire sem volt, emelkedett-e a búza ára egymást követő bő években, midőn a készletek egyre halmozódtak? Miért kellene a búzaáraknak a jelenben emelkedniök, midőn egyre szaporodnak a bő évek nyújtotta fölöslegek?

Fentebb láttuk, Conrad adatainak felhasználásával, hogy 1890/1-ben az érezhetővé vált hiány befolyása alatt emelkedtek az árak, 1891/2-ben azonban már hanyatlottak. Azóta a fölöslegek évről-évre szaporodtak s pedig nem kis mérvben. Hogy a magyar olvasó még tisztábban lássa, megemlítjük, hogy a quarter = 490 angol fonttal = 2¹⁷⁷¹⁸ mmázsával. A legutóbbi négy év fölöslege volt összesen 44 millió quarter, vagyis kerek összegben 95⁵ millió métermázsa. Az 1895/6-ik évre Broomhall 3⁴ millió quarter, vagyis 7³ millió métermázsa hiányt számít és Ruhland csodálkozik azon, hogy az árak nem akarnak emelkedni? Pedig ezen nincs mit csodálkozni, mert a mult évek fölöslegei ezt a hiányt bőven pó-

tolták és a jelen aratási évbe is még nagy fölösleggel mentünk át.

Talán fölösleges e helyütt ismételve arra utalni, hogy jóformán az évnek minden szakában aratnak és éppen azért az egyes években mutatkozó hiányok nem is gyakorolhatnak oly nagy befolyást, mint a múltban, midőn az aratás a forgalmi övben július- augusztus havára szorítkozott.

Ha az ugyancsak Ruhland által Broomhall nyomán közölt és általunk a százalékos számokkal kiegészítve alább bemutatott adatokat a látható, tehát *eladásra váró* készletekről jól megnézzük, nem kell-e szükségkép ugyanarra az eredményre jönni, hogy a búza árának az utóbbi években feltétlenül hanyatlania kellett? A látható készletek, az egyes éveket külön-külön nézve, hónapról-hónapra többé-kevésbé, de azért egyre szaporodnak és ez alól csak az utolsó 1895/6. évi szeptember tesz kivételt. Ebben a hónapban a készlet az augusztusnál 48⁰/₀-kal kisebb. Már erre a tényre is súlyt lehetne ugyan fektetni, nézve azt, hogy az 1888—93. évek adatai szerint Anglia évi búzabehozatalából átlag esik júliusra 10², augusztusra 9⁷, szeptemberre 10³, októberre 8⁹, tehát erre a négy hónapra 39¹⁰/₀, holott a többi 8 hónapra 60⁹⁰/₀.¹⁾ Erre azért nem lehet és nem is szabad különös súlyt fektetni, mert hiszen ezekben a készletekben nagy szerepet visznek az Egyesült-Államok közraktárainak készletei és az amerikai gazdák — gazdasági épületek hiányában — fölös búzájokat cséplés után rögtön a közraktárakba szállítják s így eladóvá teszik.

Sokkal fontosabb és több figyelmet érdemel, hogy a látható készletek az utóbbi, vagyis az 1892/3, 1893/4, 1894/5 években, az 1891/2. évhez képest, kisebb-nagyobb mérvben folyton szaporodtak, illetőleg az 1893/4. és 1894/5 november havában változatlanok maradtak. Ezen általános folyamat alól csak az 1892/3. évi november és az 1894/5. évi augusztus havak tesznek kivételt, melyek a közvetlenül megelőző évek megfelelő hónapjaihoz képest némi hanyatlást mutatnak.

Az 1895/6. évben a megelőző két évhez képest a készletek már hanyatlást mutatnak, de a jelzett év készletei még mindig jelentékenyen túlhaladják az 1891/2. és 1892/3. évek készleteit.

Már most így volt és valószínűleg így is lesz minden időben, hogy a kínálat növekedése nem áremelkedést, hanem árhanyatlást okoz. Ha sok gabonát, marhát vagy bármit is árulnak a piacon, a vevők kisebb árt fizetnek annál, a melyet fizetni szoktak akkor, midőn a keresett cikk aránylag kevés

¹⁾ Conrad id. h. 253. l.

vagy éppen csak a szükséges mennyiségben, vagy a szükségletet ki sem elégítő mennyiségben van meg a piacon. S a mindennapi életnek ezen tapasztalatai ellen nincs kifogásunk és ezt teljesen megfelelőnek találjuk.

Hogy minden kifogásnak elejét vegyük, kijelentjük mindjárt, hogy a gabona és általában az oly élelmi czikkek ára, melyek az egész éven át fogyasztatnak, nem alakul egészen az egyes vásári vagy piaci napokon felhozott mennyiségek és ezeken alapuló kínálat szerint, hanem mindig figyelemmel az évi termésre és fogyasztásra, vagyis nemcsak a tényleges kínálat és kereslet, hanem a jövőbeli kínálat és kereslet is mérlegeltetik. Ezen alapszik a tény, hogy rossz termések idején az árak nem akkor emelkednek csupán, midőn már tényleg előállott a hiány, hanem már sokkal előbb, mert mindenki tart a jövőbeli kínálat megfogyatkozásától és megszűnésétől és mindenki igyekszik szükségletét mielőbb fedezni. Az ellenkezőt láthattuk a múltban és láthatjuk tulajdonképen a jelenben is, csak hogy nem akarjuk észrevenni, hogy midőn a termés jó, mindenki éppen csak a legszükségesebb bevásárlására szorítkozik, hiszen minden nap megkaphatja. Mig rossz termésű évben a fogyasztók kereslete sürgős és a termelők kínálata gyenge, addig jó termésű évben megfordítva a kínálat sürgős és a kereslet gyenge és a kínálat annál sürgősebbé válik, minél jobb a termés és különösen akkor, ha több jó termésű év követi egymást.

Már most a látható készletek folytonos szaporodását a kínálat erősödésével azonosnak kell tartanunk és ez gyakorolt nyomást az árakra. Hogy a látható készletek 1895/6-ban némileg csökkentek, ez még egyáltalában nem akadályozhatta meg sem a további árhanyatlást, sem nem kellett szükségkép áremelkedést előidéznie, mert nem gyakorolhatott semminemű befolyást arra, hogy a fogyasztók maguknak bővebb készleteket szerezzenek be, hiszen nem kellett sem lényegesen megfogyatkozó vagy éppen hiányzó kínálatról tartaniok.

Látható búzakészletek.

I. Abszolút számokban.

A következő hónapok elején	1891/2	1892/3	1893/4	1894/5	1895/6
	millió bushelokban				
	(egy bushel = 0.363 hektoliterrel)				
Augusztus	109	123	178	175	158
Szeptember	122	146	183	190	152
Október	155	166	196	205	177
November	179	169	221	221	210

II. Viszonyszámokban.

A következő hónapok 1891/2 1892/3 1893/4 1894/5 1895/6
elején millió bush elekekben
(egy bushel = 0.363 hektoliterrel)

a) Minden év augusztus havi készlete = 100-zal.

Augusztus	100 ⁰⁰	100 ⁰⁰	100 ⁰⁰	100 ⁰⁰	100 ⁰⁰
Szeptember	111 ⁹³	118 ⁷⁰	100 ²⁸	108 ⁵⁷	96 ²⁰
Október	142 ²⁰	134 ⁹⁶	110 ¹¹	117 ¹⁴	112 ⁰³
November	164 ²²	137 ⁴⁰	124 ¹⁶	126 ²⁹	132 ⁹¹

b) Az 1891/2. év mennyisége = 100-zal.

Augusztus	100 ⁰⁰	112 ⁸¹	163 ³⁰	160 ⁵⁵	144 ⁹⁵
Szeptember	100 ⁰⁰	111 ⁴⁸	150 ⁰⁰	155 ⁷¹	124 ⁵⁹
Október	100 ⁰⁰	107 ¹⁰	126 ⁴⁵	132 ²⁶	114 ¹⁹
November	100 ⁰⁰	94 ⁴¹	123 ⁴⁶	123 ⁴⁶	117 ³²

Ha tisztán csak a terméseredményeket és pedig a »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«-ben közölteknek nézzük, akkor is arra a következtetésre kell jönnünk, hogy a búzaáraknak pusztán ebből ez okból le kellett szállaniok. Sajnos, hogy említett forrásunk az 1895. évi eredményeket még nem közölhette és így csakis az 1892—4. évek eredményét hasonlíthatjuk össze az 1891. évivel. Mind a három évben a termés a 16 államban, melyről itt szó van, évről-évre nagyobbodott és pedig bátran mondhatjuk, a népszaporodást felülhaladó mérvben.

Buzatermés 16 államban.¹⁾

	Á l t a l á b a n	%
1891	719 ⁸⁴ millió hektoliter =	100 ⁰⁰
1892	738 ²⁹ » » =	102 ⁵⁶
1893	743 ⁸⁶ » » =	103 ³³
1894	787 ⁵² » » =	109 ⁴⁰

Ruhland, az árhanyatlásnak indokolatlansága, vagyis a mellett, hogy az ár nem a rendelkezésre álló készleten nyugvó kínálat és a fogyasztáson alapuló kereslet, hanem tőzsdei befolyások szerint alakul, felhossa Broomhallnak következő adatait:

	Népesség	Buzatermés általában fejenként bushel	Buza- és rozstermés általában fejenként bushel
1875—84	397,000.000	1.690,000.000 4.3	2.800,000.000 7.03
1885—94	434,000.000	1.874,000.000 4.4	3.000,000.000 6.84

Az adatokhoz azt a megjegyzést fűzi, hogy a búzát és rozstot együttvéve, a világnak az első időszakban aránylag több

¹⁾ Az államok, melyeknek terméseredményei a szövegben említett forrásban közöltek: Egyesült-Államok, Franciaország, Keletindia. Európai Oroszország, Olaszország, Magyarbirtadalom, Németország, Nagy-Británia és Irhon, Ausztria, Ausztráliai brit birtokok, Algir, Belgium, Németalföld, Svédország, Dania és Románia.

kenyértermény állott rendelkezésre, mint a második időszakban és a buza ára Angliában 1873. óta 1894. októberig tonnánkint 272 márkáról 81¹⁰ márkára szállt le.

Nem kutatjuk, hogy Broomhall termésadatai helyesek-e vagy sem, szintűgy az áradatak helyességét sem kutatjuk. Az áradatakra csak azt jegyezzük meg, hogy inséges év, a minő 1873 is vala és egy bizonyos nap összehasonlítási alapul egyáltalában nem szolgálhat.

Feltéve Broomhall adatainak helyességét, a búzát illetőleg minden kétségen felül áll, hogy árának pusztán e ténynél fogva — nem nézve azt, hogy a búzával bevetett terület folytonosan tágult és a búzatermelés súlya mindjobban a jóformán ingyenes területekre és az olcsó vagy legalább is olcsóbb termelési terültekre kezdett nehezédni, — a második időszakban jelentékenyen olcsóbbnak kellett lenniök, hiszen termelése viszonylag — a népesség arányában — nagyobb mérvben emelkedett. Már a rozs árának, természetesen az önálló fejlődést feltételezve, emelkednie kellett volna. A gabonaművek, különösen a kenyértermények ára azonban sohasem fejlődött egészen önállóan. A tulajdonképi kenyértermés közt a vezérszerepet mindig a búza vitte. A kenyértermények ára befolyást gyakoroltak a pótszerek, különösen az árpa, tengeri, burgonya. — De ha a rozs ára a búzára és a többi élelmi szerekre való tekintettel nem is emelkedhetett, természetesen nem is osztozkodhatott a búza sorsában és nem is szállhatott le oly mélyen, mint a búzáé.

Ha a saját árainkat nézzük és természetesen nem az 1873-ik évnék és 1894. október 1-nek árát, hanem a két évtizednek átlagos árát hasonlítjuk össze, a következő eredményeket látjuk:

Buza ára				Rozs ára				
Naptári évben általában	%	Aratási évben általában	%	Naptári évben általában	%	Aratási évben általában	%	
frt.		frt.		frt.		frt.		
1875—84	10 ⁹³⁵	100 ⁰⁰	10 ⁹¹	100 ⁰⁰	8 ²¹⁵	100	8 ¹³	100 ⁰⁰
1885—94	8 ²⁹	75 ⁸¹	8 ²⁰⁵	75 ²¹	6 ⁷⁰	81 ⁵⁶	6 ⁶²	81 ⁴³

Saját árainkat nézve, látjuk, hogy a míg a búza ára az utóbbi évtizedben az előbbihez képest 24²⁹, illetőleg 24⁷⁹ %-kal szállt le, a rozsé csak 18⁴⁴, illetőleg 18⁵⁷ %-kal. Az árhanyatlás távolról sem oly nagymérvű, mint azt Ruhland feltünteti. Ez az egyik, a mit constatálnunk kell. A másik pedig, hogy az árhanyatlásban mutatkozó különbözetet lényegileg annak kell felróni, hogy a rozstermelő és fogyasztó terület a búzáénál sokkal szűkebb.

Még azt szeretnők itt kiemelni, hogy a malomtechnikában éppen az utóbbi években előállott változások lényegesen megváltoztatták a métermázsa búzának tápértékét, a mennyiben az utóbbi években a métermázsa búzából lényegesen több finom lisztet állítanak elő.

Talán túlhosszan foglalkoztunk Ruhland adataival és ezekre alapított érveléseivel. Csak még egy pár megjegyzést akarunk tenni egyéb, u. n. nemzetgazdasági adataira. — »Angliának«, mondja, »az 1871—74. években fejenként átlag 346 font búza állt rendelkezésére és ekkor az átlagos ár tonnánként 265 márká vala. Az 1895. évben a rendelkezésre álló búzamennyiség 344 font vala, tehát körülbelül ugyanannyi, de az átlagos buzaár tonnánként 107 márká vala.« Egy különbségről feledkezett meg, t. i. arról, hogy 1871—74-ben Anglia búzaszükségletének több, mint felét a hazai, tehát viszonylag drága termeléssel fedezte, 1895-ben azonban búzaszükségletének már csak 16⁹/₁₀-át. A most mondott évben saját szükségletének fedezetére többet hozott be (23³⁶/₁₀₀ millió quarter), mint a mennyit az 1871—74. években évi átlagos szükséglete (23⁷⁵/₁₀₀ millió quarter) tett.

Közgazdasági íróink közül az itt fejtegetett kérdéssel behatóbban Bernát István foglalkozott.¹⁾ Lényegileg a saját árainkkal és saját buzatermésünkkel dolgozik. Mindannyira nem fogunk kitérni. Csak két, általa felvetett kérdéssel kell behatóbban foglalkoznunk.

Közli hazánk termés- és áradatait az 1873—94. évekre. S ezekhez azt a megjegyzést fűzi, hogy a táblázat »teljesen megdönti azt a tételt, hogy az árat a kívánat és a termelt mennyiség közti viszony állapítaná meg.« — S folytatja »1875-ben közel 4 millió hektoliterrel termelt kevesebb, mint 1874-ben, a búza 1875-ben mindamellett 4 frttal volt olcsóbb.«

»1876-ban a termés 18 m. hl., az ár majdnem 11 frt. Egy évre rá terem 27 millió hl., tehát jóval több, az ár a jó termés daczára is felemelkedik 12³/₁₀ frtra. Ugyanily jelenségeket látunk, ha 1879., 1880. és 1881-et összehasonlítjuk. Emelkedik a termés és velük az árak. Ez utóbbiaknak határozott és alig megszakított hanyatlása 1881-ben vette a mai irányt s ez évben érte el a legalacsonyabban fekvő pontot.«

»Az általunk állított tétel igazolására összeállítjuk négy év termését:

1875-ben	termelt	17 ² / ₁₀ m. hl.,	az ár volt	9 ⁷² / ₁₀₀ frt. pr. q.
1878-ban	»	30 ³ / ₁₀ » » » »	»	9 ⁹⁶ / ₁₀₀ » » »
1884-ben	»	37 ⁸ / ₁₀ » » » »	»	9 ¹¹ / ₁₀₀ » » »
1892-ben	»	50 ² / ₁₀ » » » »	»	9 ⁰⁹ / ₁₀₀ » » »

»Az árak a termelt mennyiség nagy ingadozásai mellett is alig változtak.«

Nem ugyanezekre, de hason adatokra már tettünk megjegyzéseket és itt rövidek lehetünk. Mindenekellött meg kell jegyeznünk, hogy saját termésadatainkra, különösen a hetve-

¹⁾ A búza ára. Az árcsökkenés igazi oka. Az orvoslás módja. Budapest 1894.

nes évek adataira — a mi a termésmennyiségeket illeti — valami különös súlyt nem fektethetünk. Az adatokat egyáltalában nem tekinthetjük olyanoknak, melyek pontosan jelzik a termésmennyiséget, hanem csakis olyanoknak, melyek felvilágosítást nyújtanak a termés minőségéről, vagyis arról, hogy jó, közép, rossz, stb. volt-e a termés. Meg kell jegyeznünk, hogy termésadatainkban 1885. óta fel van véve Horvát- és Szlavonországek termése is. A táblázatban még kimutatjuk Ausztriának és a monarchiának búzatermését, valamint a budapesti tőzsdeárat naptári év- és aratási év szerint.

Búzatermés és búzaár.¹⁾

Év	Magyarország Millió hektoliter	Ausztria Millió hektoliter	Monarchia Millió hektoliter	A naptári év átlag ára frt.	Az aratási év átlag ára frt.
1874.	21·61	14·56	36·17	12·95	9·88
1875.	17·24	10·89	28·13	9·74	10·57
1876.	18·21	12·35	30·56	10·99	12·06
1877.	27·10	14·05	41·15	12·27	11·13
1878.	38·28	15·93	54·21	9·91	8·96
1879.	18·40	12·15	30·55	10·91	12·93
1880.	27·95	14·30	42·25	12·44	12·33
1881.	31·33	14·51	45·84	12·73	12·58
1882.	46·43	15·70	62·13	11·19	9·91
1883.	31·91	13·35	45·26	10·12	9·99
1884.	37·78	15·41	53·22	9·10	8·60
1885.	40·11	17·02	57·13	8·49	8·10
1886.	36·25	15·73	51·98	8·49	8·83
1887.	51·42	18·45	69·87	8·21	7·23
1888.	47·83	18·27	66·15	7·44	7·49
1889.	32·96	13·52	46·48	8·00	8·71
1890.	52·16	15·53	67·69	8·26	8·50
1891.	49·08	14·47	63·55	10·07	10·52
1892.	50·24	17·68	67·92	9·10	8·19
1893.	55·83	15·39	71·22	7·98	7·53
1894.	49·99	16·98	66·97	7·05	6·85

Bernát Istvánnak teljesen igaza van, ha az 1875., 1878., 1884. és 1892. éveket nézve, az évi árak alapján, mondja, hogy »az árak a termelt mennyiség nagy ingadozásai mellett is alig változtak«. De az évi árak alakulására tulajdonkép két termés gyakorolt befolyást, a megelőző és a folyó évi termés. Ha a termésnek az árra gyakorolt befolyását akarjuk ismerni, a termés fogyasztási vagy aratási évének árait kell néznünk. S az eredmény lényegesen változik.

Az aratási évek árait nézve, a Bernát által az évi árak alapján constatólt tényekkel szemben azt látjuk, hogy 1875-ben rosszabb levén a termés, mint 1874-ben, az ár emelkedett,

¹⁾ A termés-adatokat az országos statisztikai hivatal szivességének köszönöm. Az árakat illetőleg l. az augusztusi füzetet.

az 1876. évi az 1875-ikénél valamivel jobb, de mindig gyenge termés az árakat még jobban emelte. Az 1877. évi valamivel jobb termés már lényeges árhanyatlást okoz. Az 1879—81. években az árak csaknem azon a fokon maradnak. Az ár az 1880. évi termés befolyása alatt nem emelkedik, hanem leszáll.

Hasonlitsuk össze az 1875., 1878., 1884. és 1892. évek aratási árát és nem látjuk többé a különböző termésmennyiségek daczára csaknem ugyanazon árakat, ha kivesszük az 1878. és 1884. éveket, melyeknek termésmennyisége is csaknem azonos.

Ha Bernát István a helyes összehasonlítási alapokat választja, még sikerül beigazolnia, hogy tőzsdénk a búza-termelésünk eredményének teljesen megfelelő árakat fizeti. Pedig ezt pusztán a saját termésünk számbavételével bajos lenne igazolni, mert áraink egyáltalában nem a saját és nem is a monarchia terméseredménye szerint alakulnak, hanem úgyszólván teljesen a világtermés és világkereslet és ezen alapuló ár befolyása alatt áll. S hazánkat nézve talán nem éppen az a baj, hogy alacsonyok áraink, hanem az, hogy áraink esetleg még a maiaknál is alacsonyabbak lehetnek, habár terméseink rendkívül gyengék is lennének.¹⁾

Felhozza, nem ugyan a mi viszonyainkra vonatkozólag, hanem mint Amerikában megállapított tény, hogy a kereskedők olcsón vásárolják össze a gabonát, hogy drágán eladják. Más formában a vád tulajdonkép az, hogy a gabona olcsó abban az időszakban, midőn a gazdák el szokták adni termésüket, később azonban megdrágul és ezzel roppant nyereségre tesznek szert. A vád tulajdonkép azon érv ellen irányul, hogy a határidőzlet jövődő vételei által árkiegyenlítő hatást gyakorol.

Termésünk, tüzetesen búzatermésünk, értékesítési ideje nagyobbbrészt július—november havakra esik, tehát ezek

¹⁾ Már csak a korrektúra közben vettük kézbe a »Magyar Gazdák Szemléje« aug. számát, a melyben Bernát István »Búza és papiros búza« című cikkében összehasonlítást tesz az 1886—95. éveknek július 1-én a kész búza árai s az őszi határidőre szóló árak közt és mivel az említett tíz évben a jelzett napokon az utóbbi árak az előbbieknél 8-szor alacsonyabbak, 2-szer pedig magasabbak voltak, ebben játékot látott. — A szokványbúza ára már minősége súlyánál fogva is alacsonyabb, mint a kész búza. A szokványbúza, melyről a budapesti határidőzletekben szó van, 75⁵ kg., tehát a legalsóbb minőségű és hazánkban csak ritkán fordul elő. Ez az egyik tévedés. Másik tévedése abban van, hogy nem vette figyelembe, hogy aratás előtt a búza mindig drágább, mint aratás, illetőleg cséplés után. Augusztus, szeptember, október hónapok mindig a legolcsóbb hónapok voltak, mióta általában búzát adnak és vesznek. Ha megnézte volna a tavaszi határidő-árakat, akkor találta volna, hogy azok az őszi határidőre szólóknál magasabbak. Szeptember 3-ikán a kész árúra vonatkozó tőzsdai jegyzésekben a 77—81 kgr. súlyú búza 6'35—7'45 ftal fordul elő. A határidős (75⁵ kg.) búza jegyeztetik össze (szeptember—október) 6'91—6'92 frt, tavaszra (márczius—április) 7'22—7'23 frtig.

ben a hónapokban kellene a búza árának a legolcsóbbnak lennie és a legdrágábbnak május—június hónapokban. Látnunk kell tehát, hogy miként viszonylanak a havi átlagos árak, különösen az érintett hónapok árai az átlagos évi árakhoz? Hogy erre a kérdésre a saját adataink alapján felelhessünk, állítottuk össze a következő táblázatot:

Búzaárak a budapesti tőzsdén.

É v	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	December	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Évi átlag
	f o r i n t												
1874—80	11.06	10.63	10.41	10.51	10.77	10.96	10.86	11.15	11.34	11.38	11.34	10.83	10.94
1880—85	10.73	10.48	10.25	10.39	10.50	10.51	10.64	10.68	10.74	11.00	11.13	11.13	10.68
1885—90	8.14	7.79	7.83	8.01	7.98	8.12	8.15	8.19	8.30	8.32	8.11	8.07	8.08
1890—95	8.51	8.18	8.05	8.07	8.31	8.39	8.34	8.33	8.30	8.40	8.60	8.47	8.35
1874—95	9.61	9.25	9.13	9.25	9.39	9.49	9.50	9.59	9.67	9.77	9.79	9.62	9.51
V i s z o n y s z á m o k													
1874—80	101.1	97.2	95.1	96.1	98.4	100.2	99.3	101.9	103.7	104.0	103.7	99.0	100
1880—85	100.3	98.1	96.0	97.3	98.3	98.4	99.6	100.0	100.6	103.0	104.2	104.2	100
1885—90	100.7	96.4	96.9	99.1	98.8	100.5	100.9	101.4	102.7	103.0	100.4	99.9	100
1890—95	102.2	98.2	96.6	96.9	99.8	100.7	100.1	100.0	99.6	100.8	103.2	101.7	100
1874—95	101.1	97.5	96.1	97.3	93.7	99.8	99.3	100.8	101.7	102.8	103.1	101.2	100

Táblázatunk huszonegy évnek árát tünteti fel. A huszonegy év elosztatott négy korszakra. Az első hat évet, a többi három pedig öt-öt évet foglal magában és mindegyik korszakra külön-külön állapítottatott meg az átlagos ár, valamint megállapítottatott ez az egész huszonegy évre is. Már most a huszonegy évnek átlagos árát nézve találjuk, hogy legolcsóbb volt a búza ára augusztusban, a legdrágább májusban. A legalacsonyabb és a legmagasabb ár közt a különbség hét százalék, a mit pedig talán nagynak épen nem lehet mondani, ha számításba vétetik a kamat és a raktárbér. Az egyes korszakok közt találunk eltéréseket és változásokat. Az első és harmadik korszakban a legmagasabb ár április havában volt és az utóbbiban a legalacsonyabb augusztusban vala. A két ár közt a különbség 8%, illetőleg 6⁰/₁₀%. A második korszakban a legalacsonyabb és legmagasabb ár közt a különbség 8%, a negyedikben ellenben 6⁰/₁₀%. A korszakok sorrendjében a legalacsonyabb és a legmagasabb ár közt a különbség 8%, 8.2, 6% és 6% százalék, mi az árkülönbség hanyatlására vall.

Az augusztus-novemberi árakat egyrészt és április-júniusi árakat másrészt és ezzel kapcsolatban a júliusi árakat nézve, a következő eredményeket látjuk, viszonylatban az évi átlagos árhoz;

Búzaár.

	Augusztus-november		április-június		július	
	frt.	‰	frt.	‰	frt.	‰
1874—80 . . .	10 ⁵⁸	96 ⁷	11 ¹⁸	102 ²	11 ⁰⁶	101 ¹
1880—85 . . .	10 ^{40⁵}	97 ⁴	11 ⁰⁹	103 ⁸	10 ⁷³	100 ⁵
1885—90 . . .	7 ⁹⁰	97 ⁸	8 ¹⁷	101 ¹	8 ¹⁴	100 ⁷
1890—95 . . .	8 ¹⁵	97 ⁸	8 ⁴⁹	101 ⁹	8 ⁵¹	102 ²
1874—95 . . .	9 ²⁶	97 ⁴	9 ⁷³	102 ³	9 ⁶¹	101 ¹

Talán szükségtelen is ezekhez az adatokhoz bármiféle megjegyzést fűzni. Az április-juniusi árak kétségtelenül magasabbak az augusztus-novemberi áraknál, de a különbözet, a kamatot és raktárbért is nézve, talán még sem nagy. A különbözet a táblázat sorrendjét követve 5³, 6⁴, 3³, 4¹, 4⁹ százalék. Látjuk továbbá, hogy az aratási évnek július havi árai közel esnek a következő évnek április-junius havi áraihoz.

Egyes években természetesen könnyen lehet eltéréseket találni a gazdáknak, éppen úgy, mint a kereskedőknek hátrányára és megállapítani, hogy rossz árakat kaptak azok a gazdák, kik termésüket a cséplés után rögtön eladták, viszont rossz árakat értek el és természetesen veszteségeket szenvedtek a kereskedők, kik augusztus-novemberben vagy még inkább júliusban vásároltak és az értékesítéssel a következő évben április-juniusig vártak. Így az 1891/92-ik aratási évben a legalacsonyabb volt az ár augusztusban (7 forint 34 krajczár), a legmagasabb májusban (10 forint 38 krajczár) és a két ár közt különbözet 3 forint 4 krajczár, vagyis 41⁴²/₀. Viszont a rákövetkező aratási évben a legalacsonyabb ár (9 forint 2 krajczár) júniusban és a legmagasabb ár (11 forint 44 krajczár) novemberben volt. A két ár közt a különbözet 2 forint 42 krajczár, vagyis a legalacsonyabb árhoz mérve 26⁸³/₀, vagy mint veszteség 21¹⁵/₀.

Bizonyos, hogy a tőzsdének állított káros befolyása a tények világánál, az áradatok vizsgálatánál nem bizonyul valónak. Ezzel egyáltalában nincs mondva, hogy a tőzsde matadorjai ne csinálhatnak bizonyos napokon, tehát átmenetileg nekik megfelelő árakat. E végre nem is kell a valóságnak meg nem felelő árjegyzésekhez folyamodniok, csak erősebb eladásokat vagy vételleket eszközöltetnek a szerint, a mint érdekők kívánja.

Conrad ¹⁾ sokkal bővebb és a múlt századra visszamenő áradatokra támaszkodva vizsgálja az itt felvetett kérdést és a következő végeredményre jut:

¹⁾ Die Monatspreise des Getroides. Eine statistische Untersuchung zur Prüfung des Einflusses der Börse auf die Preisbildung. Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik 1895. 9. köt. 247 stb.

»A közlött havi árak kétségtelenül semmi támpontot sem nyújtanak annak a véleménynek a támogatására, hogy a tőzsde az árakat mesterségesen befolyásolja.«

»A búzaáraknak nagy ingadozásait éppen úgy, mint az aratási év végén való emelkedéseket nem lehet pusztán az üzérkedésnek terhére róni, semmi esetben sem a berlini tőzsdének, mely inkább a külföld által befolyásoltatik. Erre nézve a bizonyítékot meg lehet találni a többi gabonanemeknél tapasztalható még nagyobb áringadozásokban, melyek sokkal kisebb mérvben tárgyai az üzérkedésnek, mint a búza. Ez a pont azonban még behatóbb kutatást igényel. A rozsnál újabb időben és pedig különösen az ultimoáraknál a havi áraknak rendkívüli egyformaságát lehetett kimutatni. Erre a tényre, mint fent megjegyeztetett, különös súlyt kell fektetni, mivel a tényleges kereskedelemnek törekvése természetszerűleg oda irányul; hogy abban az időben nyomja az árakat, a melyben a gazda kénytelen eladni, hogy akkor emelje, midőn az árú főleg a kereskedők kezében van. S mivel éppen a rozsbán a berlini tőzsde, mely a rozskereskedelmet illetőleg a központot alkotja, képtelen volt ily áreltolást előidézni, csak az a feltevés állhat, hogy vagy a tőzsde képtelen hetekig vagy hónapokig önkényesen befolyásolni az árakat, vagy hogy a határidő üzlet, mely más érdekeket követ, mint a tényleges kereskedelem, ez ellen működik és ez által a termelők javára kiegyenlítést létesített.«

Ruhland tüzetesen Conradnak most említett kutatása ellen lényegileg, a mennyiben az áralakulásról van szó, azt a kifogást emeli, hogy a vizsgálat nem veszi tekintetbe, hogy a múltban, vagyis 1873 előtt az árak, habár időközileg a maiaknál sokkal nagyobb arányú ingadozások fordultak is elő, korszakonként folytonosan emelkedtek, holott jelenleg, vagyis 1873 óta az árak korszakonként folyton hanyatlanak, az árak mindig rosszabbodnak és mind kevésbé jutalmazták a gazda munkáját.

Hiszen a Ruhland által vitatott tényt nem tagadja senki. De a kérdés itt nem az, hogy hanyatlottak-e az árak vagy sem, hogy ez az ár hanyatlás káros-e vagy sem a gazdának, hanem a kérdés az, hogy a tőzsde gyakorolt-e állandóan káros befolyást vagy sem az ár hanyatlásra? S e kérdés vizsgálatánál és megoldásánál csakugyan alig lehet máshol kiindulni, mint abból, hogy miként alakultak az árak a múltban, mikor még tőzsdék nem léteztek és miként alakulnak jelenleg? Hogy a vizsgálat eredménye a tőzsde és határidőüzlet elleneseinek nem kedvező, arról senki sem tehet.

Különben talán a múlt viszonyait nem is lehet összehasonlítani a jelenlegiekkel. Magát az áralakulást nézve, a múlt században a Conrad által közölt kurmarki adatok szerint a búza és általában a gabona ára január-február hóna-

pokban volt a legmagasabb. Hasonló viszonyokat láthatunk még az 1816—20. években a porosz tartományban a rozsárakat illetőleg. Már ezen túl június-július havakban a legmagasabbak a rozsárak. Ezeket a változásokat bizonyosan a jobb közlekedési és szállítási eszközök idézték elő. S nem éppen ebben különbözik-e a jelen a múlttól? Milliókat és milliókat költöttek minden egyes államban utakra és vasutakra, folyamok szabályozására és hajózhatóvá tételére. Milliókkal támogatják a tengeri hajózást. Folytonosan javítják a folyamokon, mint a tengereken járó gőzhajókat, igyekeznek emelni járataik gyorsaságát és hordképességét. A suezi csatorna által közelebb hozták Európát Ázsiához és Ausztráliához. Ma a szántóföldeken a legkülönbéle gépek dolgoznak, hatalmasan működik a gőzerő. A mezőgazdasági tudomány, különösen a vegyészet, a talajisme nagy haladásokat tett. Milliókat költenek a különböző államokban a nép nevelésére. Tény, hogy a nép ma sokkal képzetebb és újításokra is sokkal hajlandóbb, mint vala régebben, nem ragaszkodik oly mereven, mint régebben a régi művelési módokhoz és eszközkhöz. Ha lát újat és látja hasznát, alkalmazza azt a saját gazdaságában is. Lehet-e csak képzelni is, hogy midőn körülöttünk sok minden változott és minden irányban az ár hanyatlására igyekeznek hatni, mindennek az árképződésre hatástalannak kellett maradnia és az árképződésnek a régi irányban kellett haladnia, vagyis a gabonaáraknak és velük együtt a földjáradéknak szüntelenül emelkednie kellett?

Ha az árak ma hanyatlának is, az áremelkedés semmi esetben sem fog elmaradni. Ez a mezőgazdaság természetéből, korlátoltságából folyik. Bizonyos határon túl a gabona-termelést kiterjeszteni és a hozadékot emelni lehetetlen. Az ember megküzdehet a természetadta viszonyokkal, de e küzdelemnek vannak határai, melyek ellen az emberi elme semmit sem tehet.

Már hogy mikor fog előállni az az időpont, midőn a gabonaárak, bár hullámzások közt, mégis általában emelkedő irányt fognak követni, mely ember volna elég merész már jelenleg is megállapítani?!

Az elöadottak, nézetünk szerint, nem igen hagynak fenn kétséget az iránt, hogy a tőzsde aligha okozta az utolsó évek árhanyatlását. Ezzel tulajdonkép elesett az arra alapított érv megcáfolásának szüksége, hogy a határidőüzletben a terméseket és a rendelkezésre álló készleteket sokszorosán meghaladó mennyiségek kerülnek forgalomba és ez túlkínálatot, de talán egyszersmind túlkeresletet is okoz, mert hát tényleg megkötött üzletekről van szó és minden eladóval szemben áll egy vevő. A tőzsdén végre is az ár alku tárgya éppen úgy, mint a falusi kereskedő és birtokos közt. Az alkunak a

tőzsdén gyorsabb a lefolyása, más különbség a két alku közt nem igen van.

De hát azt mondják, hogy az utóbbi években a baissé-párt jutott győzelemre és míg az effectiv kereskedő emelkedő árakra speculál, a határidőüzleteket kötő kereskedőnek érdekében áll az árhanyatlás, mert hanyatló árak mellett fedezheti a blanco-eladásokat és tehet szert nyereségre. Mindezek kétségtelen tények, de bizonyít-e bármit is a mellett, hogy a tőzsde magát függetlenitheti és pedig állandóan a tényleges kínálati és keresleti viszonyok alul? Hiszen 1888. óta, a mióta a határidőüzlet a tőzsdéken általánosan elterjedt, láttunk emelkedő és hanyatló árakat, tehát láttuk a hausse-pártnak is győzelmét. De az áremelkedéssel és hanyatlással szemben láttunk kisebb és nagyobb terméseket, hiányos és bő készleteket. A baissé- és hausse-párt győzelme, tehát nem az egyik vagy másik érdekétől, hanem a ténylegesen adott viszonyoktól függött.

Továbbá abból, hogy az effectiv üzletben a kereskedő áremelkedésre speculál, feltétlenül következik-e az, hogy még bő termések idején is nagy vagy legalább a maiaknál nagyobb árakat fizetett volna? Hiszen tulajdonkép csakis az árfokozatról van szó. Kizártnak lehet-e és kell-e tartani, hogy a kereskedő, ki mondjuk szeptemberben vásárol és ki ekkor már teljesen tájékozva van az ideai termésről és szükségletről és a jövő évre átvendő készletről vagy az esetleg mutakozó hiányról, de természetesen nem tudhatja a jövő évnek termési eredményét, melynek aratása már januárban kezdődik, éppen azért, mert a határidőüzlet által magát a netán bekövetkező árhanyatlás ellen nem biztosithatta és mert a vételnél nyerni akar, nem fogott volna-e a maiaknál még kisebb árakat fizetni?

S ha már oly sokat foglalkoztunk Ruhland adataival, vessünk egy rövid pillantást azokra a hirlapi tudósításokra is, melyeket a berlini és chicagói és amerikai tőzsdére vonatkozólag közöl. Az amerikai tudósítások lényegileg a hirhedt baissista Pardridge műveleteivel és ha úgy tetszik, üzelveivel zsebre rakott nagy nyereségeivel foglalkoznak.

Mindezek a tudósítások csinálhatnak hangulatot a tőzsdék ellen és kétségtelenül megfelelő izgatási eszközök. De bizonyítanak-e bármit is a felvetett kérdés mellett?

A berlini tőzsdét illető tudósítások, melyek 1894. szeptember és 1895. június havára vonatkoznak, bizonyítanak oly tényt, melyet senki sem vont kétségbe, hogy t. i. a berlini tőzsde egészen az amerikai tőzsde befolyása alatt állt azokban a hónapokban. Még tovább mehetünk, hiszen nem jut eszébe senkinek sem tagadni, hogy a tőzsdék lesik a különböző tőzsdékről érkező kábel- és távirati tudósításokat és ezek a tudósítások befolyása alatt cselekesznek, valamint azt sem

vonja kétségbe senki, hogy a falusi kereskedő vételeinél nálunk például a budapesti és bécsi tőzsdei árakhoz tartják magukat és hogy az irni-olvasni tudó gazdák is eladásaiknál ezeket az árakat veszik mérvadóul. Természetesen hogy ezen a gazdákon nem eshetik meg, hogy nagy árak által engedjék magukat félrevezettetni. Ilyesmi történt 1883-ban Nagy-Becskereken. Egy ottani kufár nem bent a városban, hanem a külső részen, hová a vidéki kisgazdák jártak, ki-hirdette, hogy a búza métermázsájáért 10 frtot fizet. A kereskedőnek, kinek részére a kufár vásárolt, a hirdetés a fülébe jutott és rögtön kiüzent neki, hogy ily áron nem veheti tőle át a búzát. A kufár visszaüzent, hogy legyen nyugodt, a búzát a nyert megbizáshoz képest 8 frton fogja átadni. Röviddel ezután a gazdakörben beszélte el egy kereskedő, hogy egy nagyobb birtokos mennyire eldicsekedett, hogy mily jó áron adta el búzáját. A vételár 50 krral volt nagyobb a budapesti tőzsdei árnál, nem számítva a Budapestre való szállítás bérét. Vajjon ez a két vételár előnyös volt-e az illető gazdáknak, s káros kereskedőknek? Nem kell a kereskedőt féltetni. A nagyobb vételárt bőven kipótolta a mázsálás.

Abból, hogy a tőzsdék egymásra és a tőzsdék viszont a mindennapi vételekre gyakorolnak befolyást, még nem következik, hogy ez a befolyás káros hatással van az árfejlődésre.

Az amerikai tőzsdékre 1892. február, márczius, április és május hónapoknak egyes napjaira vonatkozó tudósítások sem derítenek ki más tényeket, mint csak köztudomásúakat, hogy egyes tőzsde-matadoroknak sikerül egyes napokon, sőt több napon át is vételeikkel és eladásaikkal tetszés szerint az árt emelni vagy leszállítani. De nem erről van szó. A kérdés a körül forog, hogy képes-e a tőzsde, sőt a tőzsdék szövetsége az árakat hosszabb időn, sőt éveken át az adott viszonyoktól teljesen függetlenül tetszés szerint szabályozni? Erre a kérdésre nem lehet napi tudósításokkal kielégítő választ adni. Hogy ez a kérdés igenlőleg vagy tagadólag megoldassék, nagyon is beható tanulmányokat kell tenni.

Hiszen hogy a tőzsdén követtetnek el visszaélések, hogy a tőzsdén néha roppant nagy a lárma és a zaj, és hogy azon a merész üzérkedő néha nagyon sokat nyer, de vesz is, hiszen egyeseknek roppant nyereségeiről és veszteségeiről a budapesti tőzsde is beszélhet, talán még ez egymagában sem a tőzsdeintézmény, sem a határidőüzlet ellen, úgy általánosságban tekintve, nem szól, és nem indokolja p. o. a határidőüzletnek eltörlését. Hiszen van-e általában emberi intézmény salak nélkül?

VIII.

A határidő-üzlet kérdését tagadhatlanul nem döntheti el pusztán az a tény, hogy az ártáblázatokból nem lehet meg-

állapítani, hogy a határidő-üzlet káros befolyást gyakorolt az árfejlődésre és hogy az árak nem alakultak az aratástól és fogyasztástól vagy mondjuk kínálattól és kereslettől teljesen függetlenül. Egy másnemű kérdés is merül fel, hogy a gabonaárakat, a mint azok 1888, a határidő-üzlet általános elterjedése óta fejlődtek, lehet-e, tisztán csakis a tényleges keresletet és kínálatot, fogyasztást és aratást nézve, a viszonyoknak megfelelőeknek találni, vagy más szóval a határidő-üzlet nem emelte vagy szállította-e le az árakat a fogyasztás és termelés kölcsönös viszonya által indokolt mérv fölé vagy alá? Talán még világosabban fejezzük ki gondolatunkat, ha így teszszük fel a kérdést: Az 1888—95. években is láttunk a világtermés évi eredménye szerint változó árakat, a kérdés azonban az, hogy az egyes évek árait a határidő-üzlet nem emelte-e fel túl magasra vagy nem szállította-e le túl alacsonyra?

Hogy általában lehetséges-e az így formulázott kérdést statisztikailag úgy megoldani, hogy abban mindenki megnyugodjék, azt nem bolygatjuk. Tény, hogy a feltett kérdésnek megoldására sokkal részletesebb adatok és számítások kívántatnak, mint a melyek az eddigi vita folyamában érvényesítették. Nem pusztán az évi terméseket általában, hanem azoknak országok és időszakok szerint való megoszlását, nem pusztán az évi fogyasztást általában, hanem ennek a fogyasztásnak országok szerint való megoszlását, különösen az egyes országoknak behozatali szükségletét és tényleges behozatalát, a behozatalnak időszakonkénti vagy mondjuk havonkénti megoszlását, megjelölve egyszersmind az egyes államokat, a melyekből a behozatal történt, kellene figyelembe venni. Sőt ezek az adatok sem elégségesek. Bő adatokkal kellene rendelkezni a termelő és fogyasztó államok termelési költségeinek változásairól, továbbá piaczi vagy helyi és tőzsdeáraitól és pedig nem csak havi vagy éppen csak évi, hanem napi áraitól. Természetes, hogy a papir és ezüst valutás államoknál meg kellene állapítani az ágiót és az ez alapon számított árt. Részletes adatok kívántatnak az u. n. látható készletekről és pedig nemcsak az évek egyes hónapjaiban és e hónapok bizonyos napjain meglevőkről, hanem az év folytatában való változásaikról, valamint hely szerint való megoszlásukról. Egyszóval oly adatoknak kellene birtokában lennünk, melyek a termelési és fogyasztási viszonyokban előállott minden változást lehetőleg híven és pontosan feltüntetnek. Természetes követelmény az is, hogy ezek az adatok lehetőleg messze visszanyuljanak, hogy láthassuk, miként alakultak az árak, midőn még szállítási szerződések sem léteztek, midőn a kereskedők a termelőktől a piacon vagy vásáron vásároltak és miként alakultak, midőn a szállítási szerződések jöttek szokásba és miként, midőn

ezekből határidő-üzletek fejlődtek és miként napjainkban, midőn a határidő-üzlet világszerte elterjedt.

Ily részletes adatok talán meg sem szerezhetők és ha megszerezhetők lennének is, sem gyűjtésök, sem feldolgozásuk nem lehet egy magánember műve. Ily részletes adatok nélkül pedig tényleg nem lehet teljesen biztos és minden kétséget kizárólag megállapítani, hogy a határidő-üzlet nem emelte vagy szállította-e le a gabonaárakat az indokolt mérv fölé vagy alá és tág tere nyílik az egyéni felfogásnak, mely hajlandó lesz a tőzsdén kétségtelenül jelentkező egyes tüneteknek, minő a mesterségesen előidézett hausse és baisse, kiváló vagy éppen semminemű jelentőséget sem tulajdonítani.

Ha kétséget kizárólag lehetne megállapítani, hogy a határidő-üzlet még az évi árfokozatra sem gyakorol visszás befolyást, akkor tulajdonkép mellékessé válnék a kérdés, hogy teljesít-e vagy sem a határidő-üzlet gazdasági feladatot és helyesen végzi-e vagy sem ezt a gazdasági feladatát és az a további kérdés, hogy az általa végzett gazdasági feladatot nem lehetne-e esetleg éppen oly jól más, kevésbé szemet szűrő módon végezni. De éppen mivel a jelzett kérdés nincs minden kétségen felül megoldva, lép előtérbe a határidő-üzletnek gazdasági feladata.

A gabonakereskedelemnek általában minden időben és ma is az a feladata, hogy az évi termésnek tér- és időbeli megosztását eszközölje, vagyis a gabonát átvegye a termelők-től és arra a helyre juttassa és oda abban a pillanatban szállítsa, midőn arra szükség van. A kereskedelemnek ezt az általános feladatát ketté is lehet választani és meg lehet különböztetni kiviteli és behozatali kereskedelmet és így a tételt akkép is állíthatjuk fel, hogy a kiviteli kereskedelem tartozik a kellő időben ellátni a hazai gabonahiányban szenvedő területeket, valamint tartozik a hazában nem értékesíthető fölösleget a külföldre, hol arra szükség van, kivinni. Ellenben a beviteli kereskedelemnek a hazai termés felosztásán felül még a külföldről kell fedezni a hazai szükségletet és tartozik ezt a belföldön oda vinni, a hol arra szükség van.

Régebben — s bocsánatot kérünk, ha némiket ismétlünk — a korlátozott területekre szorító gazdasági viszonyok közt a kereskedelem ezt a tér- és időbeli megosztást a piacon vagy a vásáron való bevásárlás által eszközölte. Nagyobb városokban a helyi fogyasztást akkép látta el, hogy a péknek eladta a búzát vagy a rozsot, ki ezt megöröltette a molnárnál vagy eladta magának a molárnak. A külföldre való kivitel nemcsak hogy csekély vala, hanem még a bevívó államhoz közel fekvő helyekre is szorított, hol rendszeren nagyobb készletek álltak rendelkezésre.

Később a városok népességének szaporodásával és a külforgalom emelkedésével a kereskedelem nem elégedhetett meg

a szűkkörű piaczi vagy vásári felhozatalokkal, hanem cselekvőleg kellett fellépnie és a szükséges gabonát magának jó előre biztosítani. Szokásba jöttek a szállítási szerződések, melyek kezdetben még nélkülözték az egyformaságot, hanem azokat tényleg két félnek egymással kötött szerződéseinek lehetett tekinteni. Idő folytán ezeknél a szállítási szerződéseknél bizonyos szokások merültek fel, melyek a szállítási szerződésekben általános kifejezésre jutottak.

De ezeknek a szállítási szerződéseknek idejében a gabonaforgalom még mindig aránylag szűk korlátok közt mozgott. Németország p. o., mikor még kiviteli állam vala, kivitt búzát Angliába, rozsot Amsterdamba. Anglia külföldi gabonavásárlásait főleg a szomszédos államokban és Amerikában eszközölte. Mi búzáunkat, nem nézve Ausztriát, főleg Dél-németországba és a Svájcba szállítottuk.

Lényegesen változott ép napjainkban a helyzet. Egész Nyugat-Európa, beleértve Ausztriát, sőt bizonyos tekintetben az Osztrák-magyar monarchiát, behozatali állammá vált és a szükségleteket immár nemcsak a szomszédos államoknál, hanem a legtávolabb vidékekről kellett fedezni és pedig nemcsak kis, hanem folytonosan növekedő mennyiségekben. Ezek a változások nagyobb kereskedelmi központokat tettek is szükségessé. S itt mindjárt megemlíthetjük, hogy Németországban Berlin, mint a porosz vasutak csomópontja, vált gabonakereskedelmi főszékhelylyé és háttérbe szorította a németországi kikötő városoknak gabonakereskedelmét, melyek főleg a kivített mozdították elő.

Még egy más, ezzel mintegy karöltve járó változásról is meg kell emlékeznünk. A régi, a helyi fogyasztásnak szolgáló, bérért vagy vámért dolgozó malmokat a főhelyeken felváltották a nagy, kivitelre dolgozó malmok. A kereskedő többé nem a péknek adta el a gabonát, illetőleg a búzát vagy rozsot, hanem a malmoknak. A nagy malom nem is várhatta be, hogy neki gabonát hozzanak őrölni, nem is vásárolhatott minden nap a piacon vagy mondjuk a tőzsdén, hogy őrlési szükségletét fedezze, hanem igyekeznie kellett magának a búzaszükségletet előre fedezni, hogy üzemében fennakadást ne szenvedjen.

Ezek az okok együttvéve nehézkessé és bonyolulttá tették a régebbi szállítási szerződést és létesítették a határidőüzletet, a mely most nagyban végzi azt a feladatot, melyet a régi szerződések csak kicsiben teljesítettek. Ennek segélyével történik a gabonának tér- és időbeli megosztása, természetesen a nagy gabonaraktárak felhasználásával, habár érdekes felemlíteni, hogy Berlinben talán még ma sincsenek megfelelő nagy közraktárak.

De nemcsak a szállítási szerződések egyszerűsítésének indoka játszott közbe. A régi kereskedő — s itt inkább a közel-

multról szólunk — még inkább áttekinthette a helyzetet: a valószínű kivitelt és bebozatatlt és az árfejlődést, mert végre is a termelő és fogyasztó terület lényegileg Európára és az Egyesült-Államokra szorítkozott. De midőn a termelő és fogyasztási terület egyre és mindinkább tágult, a kereskedő a helyzetet annál kevésbé tekinthette át, mert ha tájékozva volt is a felmerülhető szükségleteiről, a sokkal bővebben folyó információk ellenére nem lehetett teljesen tájékozva az aratásról, mely a mai termelési és fogyasztási területen az egész évben van folyamatban. Az áralakulást illetőleg sohasem lehet biztos. A határidő-üzletet a valóságos gabonakereskedő is, t. i. az a kereskedő is, ki nem pusztán árkülönbözetre speculál, hanem a ki tényleg rendelkezik a gabonával, melyet elad, habár még nincs is tisztában, hogy azt tényleg hová fogja szállítani, igénybe veszi a határidő-üzletet és eladja, mondjuk a berlini tőzsdén, hogy magának a megfelelő árat biztosítsa. A határidő-üzletnek egyik legfőbb gazdasági célja az árbiztosítás.

S itt meg kell említenünk, hogy Pfleger¹⁾ a berlini tőzsde-enquête alapján megállapítja, hogy a határidő-üzletek legnagyobb részét behozatali kereskedőházak kötik, kik addig külföldi, később teljesítendő gabonavásárlásokba nem is bocsátkoznak, míg magukat a határidő-üzletben árveszteség ellen nem biztosították. Részt vesznek ebben szintén főleg csak árbiztosítási célzattal belföldi vidéki nagyobb kereskedők is, azonban már nem mindannyi és ezek azután nem győzik eléggé piszkolni a határidő-üzletet.²⁾ Igénybe veszik a határidő-üzletet nagybirtokosok, kiknek többnyire eszök ágában sincs saját termésű gabonájukat vagy általában gabonát szállítani. Ügynökeik — mondja egyik szakértő — ismeretesek. S ha ezek az ügynökök vásárolnak, általános a vélemény, hogy rossz a termés. Ha pedig eladnak, az a vélemény, hogy jó a termés. Nagy contingenst szolgáltatnak az ily üzletekhez a nagyobb malmok, melyek a határidő-üzletben lisztet, névszerint rozslisztet adnak el és gabonát vásárolnak főleg árbiztosítási célzattal. Ezeknek az ügyleteknek túlnyomó része nem azért köttetik, hogy tényleg szállíttassék és átvétessék a gabona vagy liszt Berlinben, hanem csakis az árveszteség ellen való biztosítási célzattal és e szerint többnyire nem is tényleges szállítással, hanem csak elszámolással, árkülönbözet meg-

¹⁾ Münchener volkswirtschaftliche Studien. Herausgegeben von Lujo Brentano und Walther Lotz 16 Stk. — Börsenreform in Deutschland. Eine Darstellung der Ergebnisse der deutschen Börsenenquête. 44 s k. 1.

²⁾ E helyütt meg kell jegyezni, hogy a berlini tőzsdeenquête-tárgyalásokból bő kivonatokat tartalmaz: gróf Arnimnak »Ist die Börse reformbedürftig?« című, Berlinben 1896-ban megjelent dolgozata, csakhogy a kivonatok célzatosan vannak összeállítva. Össze van abba hordva minden, mi a határidő-üzlet ellen általában, különösen pedig a berlini tőzsdeszökások ellen szól, de semmi, mi mellette szól. Nem tájékoztató kivonat, mely elfogulatlan ítélet alkotására képesít és ezért hasznavehetetlen.

térítésével egyenlítettetik ki. A határidő-üzletekben még részt vesznek bankárok és pénzüzetek előlegekkel és hitelnyújtásokkal, de részben mint vevők és eladók is, ha a márvétel és a későbbi szállítás árai közt létező különbözet megfelelő tőkeelhelyezésnek ígérkezik. Aránylag csak kevesen vesznek részt a határidő-üzletben olyanok, kik pusztán az árkülönbözetben kívánnak nyerni. Ezeket többnyire éppen úgy, mint nálunk, az ügynökök fogdossák. A határidő-üzletben különösen nem vesznek részt a kisbirtokosok és a falusi kereskedők. A falusi kereskedők, a kik a kisemberek gabonáját vették meg és gyűjtötték össze, éppen úgy, mint nálunk, kihalófélben vannak. A falusi kiskereskedő és kisbirtokos a határidő-üzletben csak azért, hogy magának az árat eleve biztosítsa, részt nem vehet, mert annyi árú fölött, hogy tényleg is szállíthasson, soha nem rendelkezik és mint pusztán az árkülönbözetre speculálnak pedig nem jó a tűzzel játszania. Nem kötnek tőzsdei határidő-üzleteket úgy a helyi fogyasztást szolgáló, mint a bértermékek.

Más elemek működnek az amerikai tőzsdéken, melyeken előtérben áll az üzérkedés, melyben részt vesznek a kis- és nagy emberek, kiket az Amerikában elterjedt nagy játékszenvedély a könnyű nyereség-hajhászatnál fogva nem is kell kötéssel fogni. Eljárnak önmaguktól a nagy tőzsdékre vagy legalább is a melléktőzsdékre. Itt a határidő-üzletben már nemcsak a kiviteli gabonakereskedők, a gabonát megvevő elevator-társaságok, valamint a malmok vesznek részt, hanem a papírbúzával nagyban üzérkedők és a farmerek is. S itt fordul elő az az érdekes jelenség, hogy a farmerek nem mint gabonaeladók, hanem mint papírbúzávevők, mint a haussepart hívei jelennek meg a tőzsdéken, a tőzsdéügynökök által, abban a hiszemben, hogy így az elérhető nagy nyereségeken felül még a gabonaárakat emelhetik.¹⁾

Két nagy gazdasági érdek fűződik tehát a határidő-üzlethez: a gabonának tér- és időbeli megosztása és az árbiztosítás. A kettő együtt jár és egymástól jóformán elválaszthatatlan.

Szabadjon ebben a részben néhány szakértőre hivatkoznunk és pedig oly szakértőkre, kik a tőzsdeállapottal nincsenek megelégedve és a kikre gróf Arnim is hivatkozik,

¹⁾ Schumacher: Die Getreidebörsen in den Vereinigten-Staaten von Amerika. Jahrb. f. N. O. u. St. 1896. A tanulmányunk határozottan legérdekesebb részei azok, a melyekben a tőzsde két pártját és a melléktőzsdéket, mondhatjuk játékbárlangokat, vázolja. — Tanulmányában arra az eredményre jut, hogy a farmereknek panasza, hogy a határidő-üzlet károsan hat a gabonaárakra éppen az értékesítés idején való alakulására, aligha nem jogosult. De a farmerek kiszípolozására nem pusztán a határidő-üzlet, hanem úgy mondanók, az összes, az ár alakulására befolyó tényezők működnek közre: a kereskedők, a malmok, az elevatorok és a vasutak.

de természetesen nem közli a határidő-üzlet mellett, hanem igenis az ellene, tulajdonkép a visszásságai, visszaélései ellen szóló véleményeiket.

Rieffel (a strassburgi árutőzsde titkárja): »A határidő-üzletet szükségesnek tartom, különösen manapság, az ország-nak ellátása végett, fordulnak elő esetek, midőn a szállítási szerződés a határidő-üzletet feltétlenül szükségessé teszi. Megtörténik, hogy a kereskedőnek, ki Amerikából hozatja gabonáját és nem adhatja el ugyanabban a pillanatban, számíthatnia kell arra, hogy a tőzsdén fedezetet találhat. Ezért gondolom, hogy a határidő-üzletet fenn kell tartani és nem szabad azt megtámadni.¹⁾

Kochhann (városi képviselő, Kochhann testvérek bank és bizományi czég főnöke Berlinben): »A mai gabonaszükséglet mellett teljes lehetetlenség napról-napra (von der Hand in den Mund) élni. Azon mennyiségek mellett, melyekre a külföldről van szükségünk, az ellátásban hullámszások állanak be. Nem lehet elgondolni, hogy mi történt volna, ha nem léteznének gabonakereskedők, kik az ellátásról előrelátóan nem gondoskodnának. A múlt évet megelőzőleg erre frappans példánk volt. Az 1891. évi július 30-án úgy alakultak a viszonyok, mint ezt ki is jelentettem, hogy a hadsereg ellátása miatt nagy gondjaink voltak, ha akkor háború tört volna ki. Nem lettünk volna abban a helyzetben, hogy eredményesen folytassunk háborút. Csak augusztusban, midőn Oroszország a gabonakivitelt eltiltotta és a kivitelre még három hetet engedett, lélegezhetett fel az, ki a viszonyokat ismerte. Ebben a pillanatban állt be az eset, hogy Oroszország 100.000 wiszpelt a határon kiszállított. Csak augusztus végén menekültünk teljesen a veszélytől és a mit akkor szerencsétlenségnek tekintettek, szerencse volt reánk nézve.«

Dr. Thiel kérdésére, hogy miként akarja ezt az esetet a határidő-üzlet javára hasznosítani, folytatólag még előadja:

»Európa legtöbb országában, nemcsak Németországban, az 1890. évi termés nem volt jó. Az őszi vetések állása szerint 1891-ben jó termést reméltek. Az 1891-ik év tavaszán minden oldalról és különösen Oroszországból komoly aggodalmak érkeztek az őszi vetésekről. Sok oldalról megtámadták ezeket az aggodalmakat és túlzottaknak tartották. Mégis az összes nagyobb vásárokon emelkedtek az árak, mert az ellátás nehézzé vált és ajánlatok, névszerint Oroszországból hiányoztak«. Magas állami hatóságaink akkor a helyzet komolyságáról nem voltak jól tájékozva. 1891. márczius végén egy magas állású államhivatalnok arra a nyilatkozatomra: »A gabonával való ellátás tekintetében nehéz időnek megyünk elébe«, azt válaszolta: »Mi jobban vagyunk értesítve, tudjuk, hogy Orosz-

¹⁾ Börsen-Enquête.Commission. Stenographische Berichte. 2277. 1.

országának roppant készletei vannak és ellátásunk miatt semmitől sem kell tartanunk.« — A tények igazolták, hogy a kereskedelem a kormánynál jobban volt értesülve és idejekorán gondoskodott hazánknak a kellő kenyéryanaggal való ellátásáról. A kereskedelem a mód által, melylyel túlestünk az 1891—92-ik aratási éven, bebizonyította, hogy feladata magaslatán áll. Ez volt a legnagyobb behozatal; úgy gondolom, hogy a hetvenes vagy nyolczvanas években csak egyszer fordult elő hasonló nagy behozatal. Csakis búzáért és rozsért a számok — azokat magukat ebben a pillanatban meg nem mondhatom — jelentékenyebbek voltak, mint valaha és ez csak a magas árak által vált lehetségessé. A berlini vásárra a világnak minden részéből jelentékeny szállítmányokat hoztak. De ez csak a határidőüzlet által volt lehetséges; nélküle ily fényes ellátást nem lehetett volna eszközölni. Az aeltesten collegium a miniszteriumnak minden héten jelentést tartozott tenni, hogy Berlin mennyit vásárolt és nem kevésbé voltak meglepetve a kötések nagyságától, melyek a világnak különböző részeiben Németországra kötöttek. A világkereskedelem ma abban a helyzetben van, hogy jól intézkedjék. Ha ma Indiában vagy Nyugat-Amerikában szállítmányokat vásárlunk, a tengeri hajóforgalomról való pontos értesítések folytán, a nagy gabonaszállítmányok könnyen irányíthatnak oda, hol akkor a legjobban értékesíthetnek. Berlinben talán több is vásároltatott, mint a mennyi időnként a német szükségletre kellett. Mindig tekintettel voltak a skandináv országok szükségletének kielégítésére is. Mindezeknél a bevásárlásoknál a haszon csekély vala és ha nem lett volna meg a lehetőség magát határidőre való eladások által biztosítani, ezeknek a vételeknek egy nagy része nem történt volna meg. Nem lehet azonban említetlenül hagyni, hogy gyakran csak a gabonarakományoknak a fogyasztató országokba, a csatornába való érkezésük után történt helyes irányítása által lehetett hasznót elérni és csak ezután történt meg az előbb eladott gabonamennyiségnek a berlini tőzsdén való fedezete.«

Még előbb említette, hogy a nagy árak által ingerelve, nemcsak német kereskedők hozattak gabonát Oroszországból, hanem orosz kereskedők a saját számlájukra is szállítottak Németországba, különösen Danzigba, kik azonban elmulasztották maguknak határidőre való kötés által az árat biztosítani és a kik azután, midőn az árak leszálltak, nagy veszteségeket szenvedtek.¹⁾

Von Grasz-Klanin (nagybirtokos, a felsőház tagja, ki a tőzsdeszervezetet, tőzsdeügyleteket károsaknak tartja), a következőket jelenti ki: »A mai forgalmi viszonyok mellett azt az álláspontot kell elfoglalnom, hogy a mezőgazdaság a

¹⁾ Id. helyütt 2294. s k. 1.

tőzsdei határidőüzletet nem nélkülözheti.« Alább pedig így nyilatkozik: »A feltett kérdést, hogy vajjon a gazdák haszonnal vagy a nélkül vehetnek-e részt a határidőüzletben, akkép kérem módosítani, hogy abból közvetett vagy közvetlen hasznot húzhat-e? Gazdáink, a mai tőzsdevizonyok mellett, a határidőüzlet nélkül egyáltalában meg nem állhatnak. Már mondták önöknek, hogy közvetítő kereskedők vagy falusi bevásárlóik egyike sincs abban a helyzetben, hogy átvegye a rozsukat, ha magát a berlini tőzsdén nem biztosíthatná.« Megjegyezzük még azt is, hogy ez a szakértő nem tartja czélszerűnek, hogy a gazda határidőüzletbe bocsátkozzék. Már a molnárokat illetőleg kijelenti, hogy feltétlenül szükséges, hogy magukat az árváltozások ellen a határidőüzlet által biztosítsák, mert a mely molnár ezt nem teszi, annak »malomtelepe sokkal kisebb értékű, szorgalma eredménytelen«. Kijelenti továbbá, hogy nem szükséges, hogy a molnár a határidőüzletben megvett gabonát tényleg át is vegye. Véleményét — és az indokolásból kitetszik, hogy kijelentése csak a nagymalmokra vonatkozik — a következő ténnyel indokolja: »A molnár a nagy üzemben, ha 24 óra alatt 3000—4000 mázsát őröl, tonnánként 3—4 márkát nyer.«¹⁾

Schirlitz (hamburgi gabonakereskedő): »Határozottan az a véleményem, hogy a berlini üzlet szükséges. Képtelenek lennénk az exotikus országokból azt a tömeg gabonát idevonni, ha nem szerezhetnők meg magunknak az árak biztonságát, mint ez a határidőüzlet által történik. Természetesen kinövés, hogy sokan a tengeren túlról hozott gabonának tizszeresét adják el, hogy maguknak az árat biztosítsák és azután, ha az árú bejött, az árú felajánlása által az árt leszállítják, hogy magukat olcsóbban fedezhessék. Ezt hagyjuk. De egyáltalában feltétlenül szükséges, hogy magunknak biztosítást szerezhessünk.« A szakértő azután előadja, hogy Hamburgban azóta, hogy a kivitel megszűnt, nincs határidőüzlet; de a biztosítás szerzése végett a hamburgi kereskedők a berlini, párisi és amerikai tőzsdékhez fordulnak.²⁾

Az árbiztosítás s ebből kifolyólag a határidőüzlet szükségét jóformán az összes kihallgatott szakértők hangsúlyozták. A kereskedők köréből kivételt csak a Berlintől távol lakó, főleg belföldi vásárlással és eladással foglalkozó kereskedők tettek.

Kiegészítésül még kiemeljük a német tőzsdetörvényjavaslatnak biztonsági tárgyalásakor az agrár részről a gabonában és lisztben való tőzsdei határidőüzlet megtiltását célzó indítványra vonatkozólag a kormány képviselői részéről tett nyilatkozatot: »A gabonában és lisztben való határidőüzletnek a

¹⁾ Ugyanott 2297. s k. l.

²⁾ Ugyanott 2304. l.

törvény által való eltiltása ellen a szövetséges kormányoknak határozottan állást kell foglalniok, ily tilalom a mezőgazdaság és malmászat képviselői részéről eddigelé még alig követeltetett. Csakis a határidőüzlet által lehetséges azoknak az államoknak szükségleteit kielégíteni, melyek, mint Németország is, kevesebb gabonát termelnek, mint a mennyire szükségök van, és a határidőüzlet feladatát, hogy az egyes államok szükségletét és fölöslegét kiegyenlitse, általában megfelelő módon teljesítette. A mezőgazdaságnak is jelentékeny érdeke van a tőzsdei határidőüzletben. Közvetlenül az aratás után a német mezőgazdaság gabonát kínál eladásra, melynek értéke 300—400 millió márka. Ha a vevőktől megvonatnék a lehetőség, hogy vételükért magukat a határidőpiacon fedezzék, félni kell attól, hogy egyáltalában nem lesznek hajlandók ily nagy mennyiségeket megvenni és az azzal összekötött kockázatot viselni. Minden esetben ezt a kockázatot csak úgy vennék át, ha érte a termelők részéről megfelelő kárpótlás nyújtatnék, mely lényegileg csak az árak leszállításában állhatna.¹⁾

Ezek el'len azt az észrevételt lehetne tenni, ha ellátási érdekből szüksége van a beviteli államoknak a határidőüzletre, mi szüksége van arra a kiviteli államoknak? A kiviteli államokban magukban, így hazánkban is vannak vidékek, melyek rendszerint nem termik meg a helyi szükségletet, a melyeknél tehát a hiányt pótolni kell. Ha talán nem is csatlakoznak oly nagy érdekek a kivitelhez, mint a behozatalhoz, a fölöslegeknek rendszeres és megoszlott kivitele mégis föltétlenül szükséges, mert ettől tételeztetik fel a gazdasági fejlődés. A kivitel bizonyos szállítási előnyök és kedvezmények folytán is mindig nagy mennyiségeket feltételez és nem elég, hogy ezek a mennyiségek az országban meglegyenek, hanem hogy a rögtönös vagy rövid idő alatt való szállításra készletben legyenek. A kivitel lehetősége adott viszonyoktól függ, melyek gyakran csak pillanatnyilag kínálkoznak. A Budapest székes főváros által az itteni kereskedelem hanyatlása miatt a hetvenes években tartott szakértekezleten néhai Strasser Alajos a közraktárak szükségességének indokolására fölhozta, hogy Berlinből kérdés intéztetett ide, hogy egy vagy két hét alatt — emlékezet után irunk és ezért a tényben foglalt számadatakra pontosan nem emlékezünk — nem lehetne-e bizonyos nagymennyiségű árpát a megszabott áron kapni. A válasz úgy szólt, hogy az árpát az igényelt mennyiségben és áron, de csak a kitűzött idő kétszerese, háromszorosa, vagy talán négyszerese alatt lehetne beszerezni és szállítani. Berlin az időre fektette a súlyt és a budapesti kereskedelem elesett az üzlettől,

¹⁾ Gamp: Bericht der Reichsags-Kommission zur Vorberathung des Entwurfes eines Börsen-Gesetzes, Berlin 1896. 40. l.

az ország pedig az előnyös kivitelről, habár bőven volt is árpa. Ma ugyan vannak közraktáraink, de felmerül a kérdés, hogy a kereskedelem lesz-e hajlandó, feltéve, hogy magát árvessztés ellen nem biztosíthatja, felmerülhet-e kedvező viszonyok kiaknázására nagy készleteket tartani?

Még szemben állunk azzal a kérdéssel, hogy nem lehetne-e a ki- és bevétel érdekeit a szállítási szerződéssel vagy más eszközökkel kellő módon szolgálni?

A szállítási szerződés és a határidő-üzlet az itt kérdéses célt illetőleg teljesen azonosnak látszik, végeredményben mind a kettő a megvett gabonának későbbi szállítására irányul. De gazdasági hatását pusztán a ki- és bevételre nézve, távolról sem azonos. A szállítási szerződésnél az adás-vevés tárgyát képezett gabonát feltétlenül szállítani és átvenni kell a kikötött helyen és a fölött a gabona fölött sem a vevő, sem az eladó egyoldalulag nem intézkedhetik, tehát az eladónak, a gabona birtokásának nincs módjában a gabonát oda szállítani, a hol arra tulajdonkép a legnagyobb szükség van és a hol érte a legnagyobb árt fizetik, viszont a vevőnek sincs módjában a gabonát ott beszerezni, a hol azt a legalkalmasabban és a legolcsóbban lehetne. Szállítási szerződéseknel nem teheti például a kassai malom, hogy az egész évre előre eladja kereskedőknek és pékeknek egész évi liszttermelését és az ekképen keletkezett egész évi búza- és rozsszükségletét a budapesti tőzsdén fedezze, tényleg azonban időről-időre a közel környéken és vidéken részletekben beszerezze; a budapesti vételek ellenében pedig búzaeladások által szerezzen fedezetet. A kassai malom tehát tartózkodni fog a lisztnek jó előre való előadásától éppen úgy, mint hasonló gabonavételektől, hanem szorítkozni fog a rövid idejű szállítási szerződésekre és a készpénz-ügyletekre. Ez a tény a malom üzemében és Abauj megye élelmezésében zavarokat idézhet elő. A példa ugyan talán nem vág teljesen, mert Abauj, Szepes és a felvidék élelmezése többet függ a budapesti malmoktól, mint a kassai malomtól, de illusztrációul oly példát kellett venni, a melynél világos, hogy a határidő-kötés lényegileg csakis árbiztosításul szolgál s csak szükség esetén történik meg a tényleges átadás és átvétel, de a melynél a pusztta játék mégis ki van zárva. A példa választásánál tulajdonkép arra fektettünk súlyt, hogy nem valószínű, hogy a kassai malom búza- és rozsszükségletét tényleg is Budapesten fedezze, de végelemezésben fedezheti, holott ha szükségletét pusztán gazdákkal kötött szállítási szerződésekkel fedezi, megeshetik, hogy egy, esetleg több szerződés, idejekorán vagy általában nem is teljesíttetik és a malom készlet hiányában beszüntetheti üzemét. Vegyünk szembezőköbb példát. A budapesti kereskedő szállít bizonyos határidőre búzát Fiumén át Marseilleba. Még a búza utban van, midőn sokkal

előnyösebb áron kérnek búzát Londonba. Határidő-üzletnél a szállítmányt Londonba irányozza, Marseilleban pedig, a hol a búza ára leszállt, magát egyszerűen fedezi. A szállítási szerződéssel nem lehet a gabonának tér és idő szerint való megosztását oly biztosan eszközölni, mint a határidő-üzlettel.

Mellőzni lehetne a határidő-kötéseket, a szállítási szerződéseket, de általában az egész kereskedelmet is, ha maguk a gazdák gondoskodnának arról, hogy a gabona a mindenkori bel- és külföldi szükséglet arányában illő és megfelelő áron a szükséges mennyiségekben mindig készletben legyen. Ez feltételezi az összes gazdáknak szövetkezését, továbbá feltételez egy nagy közraktári hálózatot és végre feltételezi, hogy minden gazda minden eladható gabonafölösleget köteles legyen közraktárba szállítani. A legnagyobb raktárnak Budapesten kellene lennie, itt székelne természetesen a központi igazgatóság is, mely megállapítaná a helyi, valamint az átvételi és eladási árakat, megállapítaná a fogyasztási zónákat és mindegyik zónán belül vagy a közel vagy távolabbi zónákba eladható és szállítható mennyiségeket, stb., végezve a gabona-termelésnek a hazai fogyasztásban való elosztását és gondoskodna, hazánkat nézve, a fölöslegnek az országból való elszállításáról, érintkezésbe lépve külföldi malmokkal vagy fogyasztási szövetkezetekkel.

Ez a szervezet a lehetetlenségek körébe nem tartozik és esetleg meg lenne oldható termelő és fogyasztási szövetkezetek által is. De a jelent nézve, ez a szervezet feltétlenül az ábrándok országába tartozik. A jelenben a szervezetet az államnak a többi társadalmi osztályok érdekében való beavatkozása és a gazdáknak egy nagy kényszer-szövetkezetbe való egyesítése nélkül keresztül nem vihető. A központi igazgatóság könnyen visszaélhet éppen a hazai eladási árak megállapításánál azon gazdák érdekében, kiknek eladó fölöslegeik vannak, az árakat a kormánynak, esetleg a törvényhozásnak kellene az adott viszonyok számbevételével szabályoznia. Az átvételi árak annyiban nem eshetnének kifogás alá, a mennyiben a nyereség a beszállítás arányában osztathatnék meg. S ezt az ármegállapítást nálunk talán beavatkozás nélkül is lehetne a központi igazgatóságra bízni, mert fel lehet tételni, hogy irányadóul fogná tekinteni azt az árt, melyet a külföld lesz hajlandó fizetni. De ha az Osztrák-magyar monarchia tényleg gabonafogyasztó állammá lenne és Ausztriában hason szervezet lépne életbe, már az átvételi árt, mely végre az eladási árra nézve mérvadó, sem igen lehetne a központi igazgatóságra bízni, mert könnyen megállapodhatnék az osztrák központi igazgatósággal a fogyasztó közönség kizsákmányolására. Ebben az utóbbi feltett esetben a külföldről való behozatal tekintetében merülnének fel nehézségek, melyet semmi esetben sem szabadna egészen szabaddá tenni.

Az államsocialisztikus szervezet, hiszen lényegileg erről van szó, mellőzhetővé teszi a határidő-üzletet éppen úgy, mint a szállítási szerződést, sőt megengedi a hazai termelésnek bent a hazában való úgy tér-, mint időbeli helyes megosztását is, de igenis kétséssé teszi a kivitelről és behozatalról való helyes gondoskodást.

Szemére lobbantják a határidő-üzletnek, hogy egyes helyeken a gabonát összetömöriti, más helyeket pedig a kellő mennyiségtől fosztja meg. Ha a vád igaz, úgy tulajdonkép a határidő-üzlet nem is felel meg gazdasági feladatának.

Rögtön kijelentjük, hogy a vádnak van némi alapja, a mennyiben egyes tőzsdei manőverekre gondolunk, de nincs semmi alapja, ha az összes közgazdasági viszonyokat tartjuk szem előtt.

Engedtessek meg, hogy ezzel a dologgal némileg behatóbban foglalkozzunk, mert igen is fontos tényezőt alkot a határidő-üzlet megítélésében és a mennyiben, úgy általánosságban oda állítva és nem egyes tőzsdemanőverekre vonatkoztatva, igaz, megegyezné a német kormánynak azt a kijelentését, hogy a német kereskedelem az ellátást illetőleg megfelelően teljesíti feladatát.

A vád tulajdonkép kétféle kijelentésen alapszik. Egyrészt azon, hogy valamely piac túlterheltetik, holott más piac a kellő készlettől megfosztatik, másrészt hogy a szűkségen felül fokozza a bevitt, illetőleg a kivitt. Első pillanatra látjuk, hogy a kettő nem azonos. Az első inkább átmeneti jellegű, a második már inkább állandó jellegű. S ez még világosabbá lesz, ha tekintetbe vesszük a tényeket, melyeken az illető kijelentések alapszanak.

Be kell hatolnunk a tőzsdeeljárások titkaiba, hogy a vád alapjait felkutassuk. Itt kell bemutatnunk, hogy miként jönnek létre a *cornerek* Chicagóban, hol ezek a leggyakrabbak.

»Corner mindig akkor áll elő«, — így beszéli Schumacher¹⁾ — »midőn a rendelkezésre álló készletek a fedezetlen határidő kötéseknek követelt teljesítésére elégtelenek. Az ily helyzet, mely mindig helyi áremelkedéssel jár, különös események, mint p. o. nagyobb forgalmi akadály által létesíthetők, de véletlenül is előállhat a baissespeculációnak gondatlan kiterjesztése folytán; de mesterségesen is idéztethetik elő és tulajdonkép ezt szokták rendszerint corner alatt érteni.

Az ily mesterséges corner mindig csak helyi korlátozás mellett történhetik. A főtőrekvésnek tehát a cornerhelynek helyi elszigeteltségére kell irányulnia. Ezt a törekvést Chicagóban rendkívül előmozdítja az ottani szigorúbb gabona-

¹⁾ Id. helyütt 209. s k. l. Közljük e helyet egész terjedelmében még azért is, mert a búzakereskedelem és forgalomnak eljárásaiba is betekintést enged és a határidő-üzletnél és a tőzsdereformnál sokat vitatott gabonaminőségi kérdésben is némi felvilágosítást nyújt.

osztályozás, a mely minden osztálynak legalsóbb mérvét oly magasra emeli, hogy más gabonapiacok osztályozási keverései rendszerint a chicagói követelmények alatt maradnak. Az oly helyről való gabonaküldemények, melyeken az osztályozás alacsonyabb, gazdaságilag csak abban az esetben lehetséges, midőn a cornerkísérlet helyén oly áremelkedés állt elő, mely a fuvarköltségen kívül még a magasabb osztály vagy új vegyítés alkalmazását engedi meg; de még ha fenforog is ily áremelkedés, gyakran el fog maradni a gabonahozatal, mert hiányzik a biztosíték arra nézve, hogy az áremelkedés megfelelő ideig fog tartani és mivel új keveréseknél még akadályozólag hat a bizonytalanság, hogy az idegen piacoz az osztályozást illetőleg minő igények fognak támasztatni. Ezek az észrevételek teljes mérvben azonban csak az osztályozott gabonát illetőleg állhatnak meg; korlátozást szenvednek annyiban, a mennyiben mindinkább emelkedik a beraktározás a gabona azonosságának fentartásával, habár ez a gabona kevésbé hozathatik mozgásba, mert sokkal több költség terheli és bizonyos fogyasztási célokra van szánva. De nem egy cornert buktatott már meg az osztályozatlan búza.¹⁾

»A kívülről való küldeményeknél még tekintetbe jön, hogy soha sem lehet tudni, hogy a közraktári vagy vasuti társaságok nincsenek-e összeköttetésben a corner-kísérlettel. Mindkettő fontos eszköz a helyi elszigeteltséghez. A mi mindenekelőtt a vasutakat illeti, annál könnyebben használtatnak fel a helyi elszigeteltség foganatosítására, mivel eddigelé sikeresen ellentálltak minden határozmánynak, mely a fuvarozásra átadott árúknak szállítási idejét megszabta. Tehát mindig lehetséges, hogy a vasutak — akár egyetértenek a cornerrel, akár nem — szállítmányaikat annyira késleltetik, hogy az egész cél meghiúsíttatik. A mi a közraktárakat illeti, térfogatuk körülbelül azonos a városnak szállításképes gabonában való befogadási képességével, különösen pedig az osztályozás annyira össze van növe a közraktári ügygyel, hogy rendszerint a közraktárba való befogadás nélkül körülményes és nehézkes voltánál fogva alig jöhet tekintetbe. Minden várost tehát az által lehet a gabonahozatalok elől ugyszólva elzárni, hogy a közraktáraknak rendelkezésre álló teriméjét igénybe veszik akár gabonának, különösen cornerozási célnak nem szolgáló másnemű gabonának tényleges beraktározása által, akár hogy azt csak kibérlik minden tényleges használat nélkül. Végre még állíttatott, hogy az osztályozási hatóságok, kik a határidő-üzletben való minőség fölött döntenek, néha maguk is összeköttetésben álltak a cornerrel, de ezt az állítást ellen nem őrizhettem.

¹⁾ A fent előadottakhoz ki kell még emelni, hogy a határidő-üzlet búzánál mindig 2-ik osztályú búzára vonatkozik. A teljesítés tehát csak 2-ik vagy jobb minőségű, tehát 1 osztályú búzában lehetséges.

»A cornerhelynek ezzel az elszigetelésével kapcsolatba kell hozni a benne létező gabonakészleteknek az utból való eltávolítását. Ebből a célból a készleteket igyekeznek a fogyasztásnak erős markába juttatni. Mivel már a keletre előhaladó készletek a nyugatra való visszatérésben jóformán akadályozva vannak, mivel árúknak a visszaszállítás költségeivel való emelése azokat hosszabb időre versenyképtelenné tenné, a nyugoti piacokon levő készletek lehetőleg keletre, sőt bizományi eladás végett Angliába is küldetnek. Megtörtént, hogy egyes ily készletek jelentékenyen a vásári áron alul adattak el, ha kellő biztosíték nyújtott arra nézve, hogy a piactól állandóan elvonatnak. Midőn a fogyasztásnak való ilyenmő átadás és elszállítás megtörtént, a corner további tartamára a valóságos üzletben egyenesen csend áll be, mivel a mesterséges elszigetelés megakadályozza az illető piacnak további gabonával való ellátását. Ez áll különösen a kiviteli kereskedelemről az Atlanti-tengeren levő kikötő helyeken, különösen New-Yorkban. Így p. o. beszélnek, hogy az u. n. Keene corner idejében New-Yorkban az 1880-ik év első heteiben 500 hajónál több várt hiába fuvarra, habár végül azok készek lettek volna a gabonát ballaszttnak is elfogadni és habár ugyanakkor a fővasutvonalakon »gabona blokáde«, vagyis a sineknek gabonával telt waggonokkal való tülterhelése volt.

»Ezekkel az elszigetelési törekvésekkel és a hely készletének eltávolításával karöltve jár végre a buzavétel egy bizonyos határidőre. Előbb az ily gabonavásárlást syndikatus eszközölte; manapság, midőn a központosítási mozgalom jobban kifejlődött, a cornerozás gyakrabban kíséreltetik meg egyesek, különösen közraktárbirtokosok által. A bevásárlásnál rendkívül fontos, hogy lehetőleg minden feltűnés nélkül végeztessék és lehetőleg titokban maradjon. Természetesen ez annál könnyebb, minél kevesebb ember van a tervbe avatva. Ha ma tehát még előfordulnak syndicatusok, ez az u. n. »blind pool« alakjában történik vagyis egy ember hatalmaztatik fel arra, hogy végezze el korlátlanul és minden ellenőrzés nélkül, egészen tetszése szerint a neki jónak látszó eszközleéseket.

»Ha a sikeres cornerhez megkívántató mindezek az előfeltételek létesítették, a keresett és rendelkezésre álló készletek közt levő aránytalanságnál fogva lehetőségessé válik a kötéseik teljesítése idejében, állandó túligéret által, jelentékeny áremelkedést előidézni, úgy hogy a kényszerű árkülönbözetrendezések nagy üzérkedési nyereséget biztosítanak a cornerolóknak.«

Szükségtelen, hogy még egy Hutchinson által Chicagóban 1888. szeptemberben végrehajtott ily cornert bemutassunk, mely a merész üzérkedőnek több millió dollárnyi nye-

reséget biztosított.¹⁾ Az eddigiekből is látjuk az üzelmeket, látjuk a lehetőségét annak, hogy egy hely jóformán minden készlettől megfosztassék. De látjuk azt is, hogy az ily üzelmekhez a kötésen kívül még másnemű segédeszközök is kívánatnak és mindenekelőtt látjuk azt is, hogy nem állandóak. Az árhajhászat szeptember 20-án kezdődött és már szeptember 30-án vége is szakadt.

Főlöskéges talán mondanunk is, hogy a baissistának az ellenkező irányban kell működnie. Törekvésének éppen oda kell irányulnia, hogy a piacon sok gabona legyen. S ezzel függ össze ugy az a vád, hogy a határidő-üzlet a piactot túlhalmozza, mint az, hogy a szükségesen felül emeli a behozatalt. A német agrár-irodalomban neveket is olvashatunk, kik ily módon manipuláltak, de olvashatjuk azt is, hogy ezek a nagy üzérkedők tönkrementek.²⁾

Ruhland³⁾ azt a tételt, hogy a határidő-üzlet a szükségleten felül emeli a behozatalt, a termelésre, a netto behozatalra és az egyéni szükségletre vonatkozó statisztikai adatokkal kívánja igazolni. Különösen hivatkozik a zabra. Fel kell tételoznünk, hogy a netto behozatal szintén aratási évekre vonatkozik és így hozatott összhangba a termés a netto behozatallal és a fejenkint való fogyasztással. Ha most az összes, a különféle gabonanemekre vonatkozó adatokat végignézzük, éppen a fejenkint való szükségletet illetőleg évről-évre folytonos és különösen a zabot nézve, igenis jelentékeny változásokat látunk. A fejenkint való szükséglet az aratás és behozatal együttes eredménye szerint majd emelkedik, majd leszáll. Nézzük meg közelebbről a fejenkint való szükségletet és a netto behozatalt az utolsó években és bátran tehetjük fel azt a kérdést, hogy lehet-e ezekből az adatokból azt levonni, mit Ruhland azokból következtetni akar, különösen még arra való tekintettel is, hogy az árpa Németországban nem tárgya a határidő-üzletnek? Az elfogulatlan szemlélőnek azt kell mondanania, hogy nem. Nézzük meg az összes gabonaneműeket és látni fogjuk, hogy a legnagyobb behozatal akkor történik, midőn a legkisebb a fejenkint való fogyasztás. S ezen általános tapasztalat alól csak az árpa képez kivételt, melynél az utolsó évben a legnagyobb egyéni fogyasztás összeesik a legnagyobb netto behozatallal.

¹⁾ Hutchinsonhoz azonban nem maradt hű a szerencse és már 1891. ápril 28-án kénytelen volt hitelezői elől megszökni. A chicagói kiállításon — mondja Schumacher — találkozni lehetett a tőzsdén az »öld Hutch«-csel, ki időközben a hitelezőivel kiegyezett és a ki ekkor már mint kis jobber tengette életét. Érdekes, hogy Hutchinson ez árhajhászatkor ellenfeleinek az 10 dollárral való elszámolást ajánlotta, mit azonban nem akartak elfogadni. Egy pár nap alatt felhajtotta a búza árát 2 dollára és ezen az alapon egyenlített ki a legtöbb kötés. Midőn már kevés rendezetlen kötés volt hátra, önmaga hagyott fel az árhajhászattal.³⁾

²⁾ Stimmen aus dem agrarischen Lager, Heft III. 27 s k. l., továbbá 34 l.

³⁾ Id. m. 10 és k. l.

	Á r p a		Z a b	
	fogyasztás	netto	fogyasztva	netto
	fejenként	behozatal	fejenként	behozatal
	kg.	millió tonna	kg.	millió tonna
1891/2	29 ⁹	0 ⁷⁹²	1228	0 ⁰⁹⁷
1892/3	27 ¹	0 ⁶⁸⁹	1094	0 ⁰⁹⁴
1893/4	25 ⁸	1 ⁰⁹³	784	0 ³⁹⁰
1894/5	35 ²	1 ¹⁵⁰	1280	0 ²⁸⁴

	R o z s		B ú z a	
	fogyasztás	netto	fogyasztás	netto
	fejenként	behozatal	fejenként	behozatal
	kg.	millió tonna	kg.	tonna
1891/2	91 ⁹	0 ⁹³⁶	70	1 ¹³³
1892/3	120 ²	0 ²⁴⁷	84	0 ⁸⁷⁰
1893/4	132 ²	0 ²⁶⁰	75	0 ⁶⁴⁸
1894/5	136 ⁰	0 ⁶⁴³	84	1 ¹⁰⁰

Ruhland adataival, feltéve, hogy megfelelően állítottak össze, szerencsésen beigazolta állításainak ellenkezőjét. Kimutatta, hogy a határidőüzlet nem létesít a szükségesnél nagyobb bevitet; de adatai bizonyosságot tesznek a mellett is, hogy bevétel csak árak emelkedése esetében történik.

Bekövetkezik mindez éppen azért, mert a tőzsdén folytonos küzdelmet vív a hausse és baisse. S ha a hausse érdeké: a piacznak a szükséges gabonamennyiségtől való megfosztása, a baixsenek éppen ellenkező az érdeké. Ha a hausse igyekszik a piactól a gabonát távoltartani és onnan kiszállítani, a baisse az ellenkezőt cselekszi. S Németországban az egyes piacok, az egész ország kellő ellátása megtörténik, annak ellenére, hogy egyes visszaélések minden részről constatálnak. Minden rész elismeri, hogy visszaélés, midőn a felmondásnál oly gabona használtatik, melyről semmi kétség, hogy el nem fogadtatik. Egyesek visszaélésnek jelzik, mások tagadják illetén minőségét, az önmagára való felmondást, az álnak tekinthető felmondást, midőn t. i. a felmondás megtörténik, forgalomba is jön, de végül megsemmisítettetik. Az ily műveleteket a baisse-párt veszi igénybe.

Még egy, a német agrárirodalomban és a tőzsde-enqueten sokat vitatott kérdést, mely a szállítandó gabona minőségére vonatkozik, kell röviden megemlítenünk. Őrlési célokra a határidős, vagy mondjuk szokványgabona hasznavehetetlen. A határidőüzlet ártalmas a gabonatermelésnek, mert abban a legrosszabb minőségű gabonát is lehet szállítani és a jó minőséget nem fizetik meg kellően.

Gróf Arnimnak többször említett kivonata bővelkedik az ily irányú szakértekezleti kijelentésekben, természetesen bölcsen elhallgatva azoknak véleményét, kik egyenesen kijelentik, hogy nemcsak a szokványrozsot, hanem a szokványbúzát is a megfelelő berendezésű malmok igen is használhatják. Bölcsen elhallgatja azokat a nyilatkozatokat, melyek consta-

tálják, hogy a jobb minőségű gabonát jobban fizetik a szokványgabonánál, de vannak gabonaminőségek, melyek alacsonyabb áron is fizettetnek a tényleges gabonakereskedelemben.

Mindezt talán e helyütt nem is kellene vitatni, mert több oly kifogás, mely a szállítható minőség ellen tétetett, a berlini tőzsdei szokások alapján nem tétethetnek a budapesti tőzsde szokásai alapján.

A búza minőségét illetőleg a berlini tőzsdeszokások azt mondják, hogy jónak, egészségesnek kell lennie, nem szabad azon dohos szagot érezni, súlyának pedig hektoliterenkint 75½ kgr.-nak kell lennie. Ki van zárva a szállításból a rivett-, kubanka- és szír-búza. Nézzük ez ellenében a budapesti tőzsde szokásait.¹⁾ Szállítható gabonának egészséges, száraz, kereskedelmi szokás szerint rostált, utolsó termény tekintetik. (3. §.) Nem szállítható oly gabona, mely dohos szagú, nem száraz, jelentékenyen zsizsik-ette s nincs úgy rostálva, mint ezt a kereskedelmi szokás megkívánja, továbbá oly közép- és usance-búza, mely a szemek száma szerint több mint 4½, jobb minőségű búza, mely a szemek száma szerint több mint 3½ keveréket (üszögöt, rozst, bükkönyt (babot), konkolyt és idegen magféléket) tartalmaz, végre oly árú, melyben 1½/0-on felül találattik csírássz szem. Csírássz szemek nem számitandók a keverékhez. (4. §.) Üszögös búza nem szállítható. Nem szállíthatók továbbá a kubanka-búza, a »fehér búza«, valamint mindazon búzafajok, melyek a kereskedelemben kemény-búza (blé dur) elnevezés alatt fordulnak elő. (5. §.) Nem szállítható oly búza sem, mely a szemek száma szerint több mint 1½/0-nyi kubanka-búzáat, kemény búzáat (blé dur), vagy fehér búzáat tartalmaz. (6. §.) Az usance-búza legkisebb minőségi súlya hektoliterenkint 75 kgm. Ebben a legkisebb minőségi súlyban 10 dekagrammig mutatkozó hiány a vevőt nem jogosítja fel sem az árú visszautasítására, sem értékesítés követelésére. (11. §.)

Midőn e kérdést mégis fölvetjük, tesszük főleg azért, mert megvan a saját, nem éppen minden érdek és tanulság nélkül való története.

Az 1887-ik évig a berlini tőzsdén a legkisebb minőségi súly volt a régi mérték szerint búzánál 71½, rozsnál 66½ és zabnál 40 kgr. A rivett- vagy nyers-búza (Rauh-Weizen) szállítása nem volt kizárva. Ezen búzafaj szállítása ellen azonban kifogást tettek a malmok azért, mert azt őrlési és sütési célokra nem lehet felhasználni. A nyers (rivett) búza ugyanis igen gazdag keményítő-tartalomban, de szegény korpában. A malmok felszólalása folytán az érintett búzafajnak a határidőüzletben való szállíthatósága tárgya-

¹⁾ V. ö. dr. Főlegyházy: A budapesti tőzsde könyve. 1895. XI. Árúüzleti szokások. II. Különös határozatok. 155. s k. l.

ban a porosz kereskedelmi miniszterium és a berlini kereskedőség előljárósága közt 1888-ban hosszabb tárgyalások folytak. A berlini kereskedőség előljárósága arra való tekintettel, hogy Észak-Németországban ezt a búzafajt nagy mérvben termesztették, kezdetben azt az álláspontot foglalta el, hogy éppen a mezőgazdaságra való tekintettel ezt a búzát nem lehet kizárni. Később 1888. április 3-án kelt előterjesztésében kétféle kötést ajánlott, az egyikben határozottan kizáratik a nyersbúza szállítása, a másikkban azonban ez megengedett. A miniszterium pedig követelte, hogy kétféle kötés állapíttassék meg, külön kötés a nyersbúzáé és külön a többi búzanemeket illetőleg. Az érdekelt kereskedők a kötést, mely a nyersbúza szállíthatóságát kizárta, jóváhagyták, de a nyersbúzára való kötést nem fogadták el. A berlini kereskedőség előljárósága ezután önállóan állapította meg a kétféle kötést a miniszterium kívánsága szerint. Az eredmény az lett, hogy a nyersbúza a forgalomból kizáratott, mert senki tisztán ebben a búzafajban kötést nem csinált, termesztése pedig mindinkább hanyatlik és most már megszűnőben van.

Ugyanez időtájt kifogás tétetett az agráriusok részéről a minőségi súly ellen. Úgy érveltek, hogy minél alacsonyabb a minőségi súly, annál több gabona áll a határidőzlet rendelkezésére s így annál inkább előmozdítatik a baisse-speculáció, minél magasabb azonban a minőségi súly, annál kevesebb gabona fölött rendelkezhetik a határidőzlet és így a hausse-speculáció jut érvényre. A kormány az érvelést magáévá tette és követelte a berlini tőzsdétől, hogy a legkisebb minőségi súly búzánál 71⁵ kgr.-ról 73⁴ kgr.-ra, rozsnál 66⁶ kgr.-ról 68⁷ kgr.-ra, zabnál 40 kgr.-ról 41⁹ kgr.-ra emeltessék. A berlini kereskedőség előljárósága erre kijelentette, hogy a legmagasabb minimalis súly, a meddig elmehet, búzánál 72⁵ kg., rozsnál 67⁶ kg. és zabnál 41⁵ kg. Ezek a súlyok a most használt mérték szerint megfelelnek búzánál 75⁵, rozsnál 71² és zabnál 45 kilogrammnak. A kormány »méltányossági indokokból« ezt a javaslatot 1888 szeptember 12-én kelt rendelettel elfogadta és ennek megfelelőleg állapíttattak meg a berlini tőzsdén a legalacsonyabb minőségi súlyok 1889 január 1-től való érvénynyel.

Hogy a kormány a berlini tőzsdén végrehajtotta akaratát, az egyöntetűség miatt a danzigi, stettini, poseni és boroszlói tőzsdékre is ráparancsolt, hogy a berlini tőzsde minőségi súlyait alkalmazza. A legnehezebben ment a dolog a stettini tőzsdénél, mely sehogy se akart a legkisebb minőségi súly emelésébe egyezni. Még a fenyegetés, hogy ha a tőzsde nem engedelmeskedik, az előljáróság fel fog oszlatni és a tőzsde vezetése kormánybiztosra fog bízni, sem használt. Végre miniszteri megbízottak küldettek Stettinbe és a közgyűlés fogadta el a kormányjavaslatot.

Lássuk néhány nyilatkozatban a rendszabálynak eredményét. »Azok, mondja Koppisch boroszlói kereskedő, kiknek a berlini tőzsdén magasabb tényleges súlyt kellett szállítaniok, akaratak ellenére is kénytelenek voltak, midőn a belföldi gabona ezt a tényleges súlyt nem szolgáltatatta, a gazdák érdeke ellen a súlynak megfelelő külföldi gabonát hozatni.«

Damme, danzigi gabonakereskedő következőleg nyilatkozik: »Midőn nekünk a belföldi búzára minimális súlyt szabtak meg, elérték, hogy a belföldi búzában való határidő-üzlet általában agyonüttetett; a dolog megszűnt. A régi német-alföldi mértékhez tudnak alkalmazkodni. Nálunk úgy a belföldi, mint a külföldi búzaárakat nézve a 126 font minimális súly volt szokásos. Megparancsolták nekünk, hogy a 128 fontos minimális súlyt szabjuk meg. Közvetlen következménye volt, hogy senki ezen az alapon el nem adott, mert a belföldi termelők azt hitték, hogy ilyent nem szállíthatnak. Mivel azonban belföldi búzával a határidő-üzletben mégis kereskedni kellett és a termelők maguknak az árt biztosítani akarták, nem maradt egyéb hátra, mint hogy a mufti parancsából még abban az esetben is köttetett üzlet, midőn nem volt meg a 128 font. Midőn szállítani kellett, senki sem szállította ezt a súlyra. El kellett tehát fogadni érték-megtérítéssel vagy a nélkül, mert különben a búzát nem lehetett megkapni.« Megjegyzi egy más helyütt, hogy az így beszerzett búzából a súlyra nézve jobb minőségűt külföldre, a kevesebb súlyút azonban Berlinbe küldik. Alatta kell érteni, hogy ez külföldi nehezebb búzával vegyítették.

Az ítéletek, miket a szokványbúza minőségéről, őrlési és sütési szempontból mondani, részben összefüggésben áll a minőségi súly emelésével. Természetes, hogy az egyoldalú agrár felszólalások ilyes nyilatkozatokról hallgatnak és nem igen emlegetik, hogy a minőség kérdésében ugyancsak Damme abban jelenti ki véleményét, hogy méltóztassanak a minőség megállapítását a kereskedelemre bízni. Nem emlegetik, hogy tüzetesen 1891-ben, midőn a búzatermés mennyiségileg és minőségileg is gyenge volt (Poroszországban az átlagos minőségi súly 74½ kg. vala) a hazai búzának nehéz külföldi búzákkal való vegyítése, csak hogy a súly ellen való kifogás mellőztessék, napi renden volt. S hogy a kedvezőtlen nyilatkozatok többnyire az 1891-ik évi keverékekre vonatkoznak.

De ezek a dolgok nem igen érdekelnek bennünket és mi is talán mondhatjuk, a mit Schuhmacher Amerikáról megjegyez, hogy a minőség, a búza meg vagy meg nem léte ott szóba nem jöhet, mert a minőségért és készletért a közraktár szavatol.

IX.

Igyekeztünk a határidő-üzlet kérdését tárgyilagosan megvilágítani. S ha most egyenesen arra a kérdésre akarunk va-

laszolni, hogy eltörültessek-e a tőzsdei határidő-üzlet, általános gazdasági szempontból, azt kell válaszolnunk, hogy nem, és ne kövessük ebben a tekintetben vakon a német törvényhozást. A német tőzsde-szakszabizottság is határozottan ellenezte a gabona-határidő-üzlet eltörlését. S ha a kormány mégis engedett és a gabona-határidő-üzlet törlése átment a törvénybe, ez az egyoldalú agrár-befolyásoknak eredménye és ebben talán több szerepe van a politikai párt, mint a gazdasági érdekeknek, talán a nehézségeknek is, melyekkel jár a határidő-üzlet kinövéseinek korlátozása.

Hiszen a német agrarismus azt a szerződést is (értjük a szállítási szerződést) legalább részben határozottan fentartandónak jelent ki. — »Mondták továbbá«, — így nyilatkozik dr. Roesicke Görsdorf ¹⁾ — »a gazda kénytelen előleg mellett eladni, a gabonát már akkor eladni, midőn még kalászban van és ezért nem lehet nélkülözni a határidő-üzletet, mert e nélkül nem szabadul meg gabonájától. Nos, uraim, a gazda, kinek a gabonát már aratás előtt kell eladnia, azon úgy sem lehet segíteni és ez után nem is kell indulnunk.« (Igen helyes.)

Józanul cselekszik-e a gazda, ki a lábön álló termést egészben és különösen részben előre eladja? Ez az adott viszonyoktól függ. Ma, hogy annyi a hitelintézet és könnyű is hitelt kapni, az efféle eladás talán nem is tanácsos. Viszont azt állítani, hogy minden gazda, ki esetleg gabonájának egy részét az aratás előtt eladja, már a tönk szélén áll, talán mégis túlzott. Nem történhetik-e az, hogy a gazda előnyösebbnek találja az ily eladást az intézeti hitelnél, talán nem is a kamat, hanem az ezzel járó kezes-keresés miatt, mely viszontszivességet igényel és a mely viszontszivesség esetleg nagyon is sokba kerülhet.

Magunk sem vagyunk barátjai az efféle eladásoknak, mint általában a nagymérvű hiteligazdálkodásnak sem, mely gazdaköreinkben mind nagyobb tért foglal és a melynek meg van az a nagy hátránya, hogy gazdaköreinket mindinkább kényszeríti arra, hogy fölös gabonájukat rögtön a cséplés után eladják. A jó és gondos gazda fölös gabonáját három részben szokta eladni: aratás után, tavasszal és aratás előtt. Így volt ez a múltban a módosabb gazdáknál. Manapság talán kevés is az a gazda, ki ekként járhatna el.

Lényegileg a kényszerű eladás kikerülése miatt szokták a közraktárakat követelni, melyekben a gazda fölös termé nyekre olcsó előleget kapna és a melyek őt abba a helyzetbe hoznák, hogy terményeit a legkedvezőbb időben adhatja el. Ez is a hiteligazdaságnak egy neméhez tartozik és az adós gazdánál tulajdonkép azt jelenti: a régi adósságot új adóssággal fizetni, a mi talán nem tartozik éppen a helyes gazdálkodáshoz.

¹⁾ Stimmen aus dem agrarischen Lager. III. füzet. 1896. 37 l.

De mivel már érintettük a közraktárakat, melyeknek kérdését nem akarjuk itt bővebben fejtegetni, jelezni akarjuk, hogy a közraktárakat igen előnyösöknek tartjuk ugyan a kereskedelem előmozdítása érdekében, de hogy ilyenekbe helyezze el a gazda gabonáját, nem látszik tanácsosnak. A fekbér felemészti a gabona árát. Maguk az amerikai gazdák sem tartják ma az elevatorokat a saját érdekében oly hasznos intézménynek, mint talán régebben és minőnek azokat régebben európai utazók ecsetelték. Az amerikai farmereknek egyik törekvése odairányul, hogy a gazdák maguknak gazdasági épületeket, magtárakat emeljenek, hogy ezek által kikerüljék a kész gabonának a közraktárba való azonnali szállítását. S a mozgalom indító oka az is, hogy az elevatorok szerepelnek mint gabonavásárlók és azok mind kevesebb kézbe kerülnek és hogy ezek a közraktári társaságok a vasutakkal rendszerint egy huron pendülnek, közösen igyekeznek az árakat leszállítani. S talán itt említhetjük meg, hogy az amerikai gazdák a búza egyöntetűségétől, keverésétől, az a la rinfusa szállításától sincsenek úgy elragadtatva, mint régebben. Daczára, hogy több költséggel jár az amerikai gazdáknak egyik törekvése, hogy a gabona egyéni jellegét megóvják és mindinkább tért foglalt az egyéni jellegnek megóvása a köztárakban és a zsákokban való szállítás. Ezzel akarják megtörni az egyed-
 árúságot, melyet a közraktárak gyakorolnak.

A közraktári intézmény minden esetben kétes eszköz az árak emelésére és a gazdák előnyének előmozdítására, nem nézve azt, hogy talán nem is helyesen cselekszik a gazda, ha speculál és lesi az eladás eszközlésére alkalmas időt.

Más szempontból kell felfogni a kiscgazdák helyzetét, kiknek kevés eladó gabonájuk van. A határidő-üzletnek, általában a kereskedelem, különösen a gabonakereskedelem központosításának meg van az a hátránya, hogy fokozatosan kirtja azokat a kiskereskedőket, kik a kisemberek gabonáját megvették. A kiscgazdák érdekében nem közraktárakról, hanem ilyen közös magtárakról kellend gondoskodni.

De bocsánat ezért a kitérésért. A határidő-üzletet, mint már kijelentettük, nem tartjuk megszüntethetőnek; úgy gondoljuk, a gazdák jól felfogott érdekében sem. A határidő-üzlet tájékoztatást nyújt a gazdáknak az ár jövődő fejlődéséről. Maguk a gazdák is igénybe vehetik, hogy maguknak az árt biztosítsák. De a határidő-üzlet árjegyzéseit felhasználhatják áruszállítási kötéseiknél. S a mérleg serpenyőjébe a legsúlyosabban esik, hogy hol van meg a biztosíték arra nézve, hogy a július-szeptemberi árak, tehát éppen azoknak a hónapoknak ára, melyekben a legtöbb gabona kerül piacra, nem lesznek a többi hónapok áraihoz mérve a maiaknál még alacsonyabbak. Hiszen az effectiv üzletnél a kereskedelem szintén lenyomhatja az árakat éppen az által, hogy *nem* vesz. Ha a nagy

malmok, a kiviteli kereskedők akkor, midőn bő a kínálat, éppen csak a napi szorgos szükséglet bevásárlására fognak szoritkozni, az árakat és a szállítási kötéseknek árait sokkal nagyobb mérvben lenyomhatják, mint ma, a midőn a határidő-üzlet a jövőendő árfejlődést veszi számba és az effectívüzlet kénytelen-kelletlen számítani tartozik és számítt is ezekkel a jövőendő árakkal.

De töröljük el a határidő-üzletet, német mintára, Európa-szerte mindenütt, és tegyük fel, hogy a határidő-üzlet tényleg lenyomja az árakat. Mi lesz ezzel nyerve? Semmi.

Nem lesznek határidő-üzletkötések Európában sehol, de meglesznek Amerikában. A mi kereskedőink valószínűleg nem fognak Amerikában határidő-üzleti kötésekét csinálni, de igen is az angol, a francia, a német, a belga, stb. kereskedők, kiknek ma is nagy részök van a newyorki és a chicagói határidő-üzletekben. Sőt megengedjük azt is, hogy általában nem fognak ott ily kötésekét csinálni, valószínűbb pedig, hogy a mainál sokkal nagyobb arányban, pusztán biztosítási célból, a kereskedők meg fogják kapni az ottani tőzsdék jegyzéseit és eladásaikban, vételeikben ezekhez fognak alkalmazkodni.

Az Egyesült-Államok congressusa nem illetékes tőzsde törvény alkotására. Az egyes államok törvényhozása pedig tehetetlen. A congressuson több ízben próbálták meg más czímen, különösen állampénzügyi törvény által megszüntetni a határidő-üzletet, eddigelé még eredménytelenül; minden javaslat eddigelé még a papírkosárba került vagy ha jobban tetszik, a tárgyalások folyamán eltemetett. Azután ha congressus hoz is valami ürügy alatt törvényt, kérdéses marad alkotmányossága. S egy szép napon hírét vehetjük, hogy a congressusi törvényt érvénytelennek jelentette ki a szövetségi főtörvényszék.

Kétségtelen, hogy a határidő-üzlet eltörlése igen kétes dolog, különösen még ez idő szerint, hogy eredménye ki nem próbáltatott.

Hiszen az is megtörténhetik, hogy kidobják az ajtón és bebúvik az ablakon. Hiszen a chicagói tőzsde erre is példát szolgáltat. Önmaga dobta ki a díjüzleteket, melyekről a német tőzsde enquéten az összes szakértők kijelentették, hogy az árú, tehát a gabonaüzletben arra semmi szükség sincs s efféle üzlet a chicagói tőzsdén nincs is. De vannak melléktőzsdék, melyek szabadon lélegzenek és a melyeken azután irányt szabnak a következő nap határidő-üzletének is.

Eltilthatja a törvény a határidő-üzleteket a tőzsdén, de nem tilthatja meg, hogy a kereskedők maguk közt ily üzleteket ne kössenek. Az ily ügyletektől megtagadhatja a perelhetőséget, de a kereskedelmi világ az ily ügyleteket érvényesnek ismeri el és teljesítésüket becsületbeli köteleességnek ismeri. A kártyaadósságot sem lehet bíróilag érvényesíteni s

hány ember fizette ezt meg összes vagyonával, sőt életével? Ezek az árak nem fognak közzététetni. Természetesen, hogy nem. De a kereskedelmi világ tényleges eladásaiban és vételeiben ezekhez az árakhoz fog alkalmazkodni és kifejezést fognak találni a napi árakban.

A határidő-üzlet fentartása még nem jár szükségkép a visszaélések türésevel. Nem követeli, hogy boldog-boldogtalan köthessen vagy kössön ily ügyleteket. Hiszen igyekezni kell minden lehető eszközzel távol tartani a pusztá üzérkedőket vagy ha úgy tetszik, játékosokat.

Egy előttünk bizonyosnak látszik, hogy a határidő-üzlet eltörlésével nem igen javítjuk a helyzetet, félő azonban, hogy még rosszabbá tesszük.

S körülbelől úgy vagyunk a többi nemzetközi elintézészt igénylő kérdésekkel, azzal a különbséggel, hogy azok, ha megvalósíttatnának, használnának érdekeinknek. Már említettük, hogy milyen hasznos lenne mezőgazdasági érdekeinknek a fuvarbérek emelése, a még míveletlen országok és országrészek fejlődésének bár csak hátráltatása is. Csakhogy mindezek megvalósítása nem tőlünk függ és bizonyára nem mi fogunk lenni az elsők, kik ezt a lépést megteszik.

Helyes lenne — képletekbe nem bocsátkozhatunk — egy középeurópai szövetség. De hát erről már sokat beszéltek és irtak és hozatott-e bár egy hajszálnyival is közelebb a megvalósításhoz? Midőn Németországgal, Olaszországgal és Svájc czal vámszerződésre léptünk, közel hittük magunkat a célhoz. Csakhamar kiábrándulhattunk. Csak egy tényt akarunk kiemelni. Németország nem nélkülözheti az orosz rozsot. Pedig Németország rozsának árát Oroszország és nem a tengeren túli államok nyomják. Ha Oroszországot befogadjuk a középeurópai szövetségbe, mi nem érünk el semmi célzt.

Kétségtelen, hogy mezőgazdaságunknak vannak bajai. De ezeknek a bajoknak orvoslását főleg önmagunktól remélhetjük. Várhatjuk első sorban gazdáink ön- és szövetkezeti tevékenységétől és annál jogosabban várhatjuk ezt, mivel a túltermelés réme éppen nem igaz és csak az történik, a mi a multban az egyes összefüggő vidékeken, később a nemzetgazdaságokban is megesezt, hogy voltak bő, közepes és szűk évek, voltak igen alacsony, mérsékelt és roppant magas árak. A régihez képest abban történt a fő változás, hogy azok a különböző árak nem esnek most oly távol egymástól, mint régebben és hogy egyelőre több évek átlag-ára alapján megállapítandó, folytonosan emelkedő árfokozatra nem igen számíthatunk, ha csak a szabad forgalmat meg nem bénítjuk és az egész kereskedelmet és forgalmat az állam vagy kényszer-szövetkezetek nem veszik kezökbe.

DR. PÓLYA JAKAB.

IRODALMI SZEMLE.

Benedek Sándor és Róka József: Az ital-, fogyasztási s italmérési adók és az állami italmérési jövedék jogtana. Budapest, 1896. 368 lap. A könyvnek második czime szerint az a beritaladó, czukor- és hús fogyasztási adó, söritaladó, szeszitalmérési adó, továbbá az állami italmérés gyakorlására vonatkozó törvények, utasítások, rendeletek és elvi határozatok ismertetése, így rendszeres teljességgel és bizonyára nagy fáradsággal végzett munka árán kívánja egybefogni és összekötni mindazt, a mit törvényeink és gyakorlatunk a magyar fogyasztási adók nagy sokaságára apránként megteremtettek. Mindenekfölött azt kell mondani róla, hogy igen érdekes könyv. Sohasem hinné az ember, hogy egy tételes szabálygyűjtemény, melynek utóvégre is nemcsak egészen megkötött marschroutája van, hanem a melyben sem nagy elvek földobálásáról, sem pénzügyi problémák érdekes megfajtéséről nem lehet szó, ilyen könnyen, sőt érdekesen bányon el a feladatával.

Nem beszélek most azoknak a gyakorlati szempontjából, a kik akár mint tisztviselők, akár mint pénzőkben érdekelt felek vehetik hasznát a gyűjteménynek, — ezekről később lesz szó. De azt állítom, hogy a laikus is könnyen olvashatja, alig fogja érezni itt-ott szárazságát, s igen világos képet fog kapni belőle sok fontos, sőt életbevágó közgazdasági dologról. A mint az ember végigforgatja Benedek-Róka új munkáját, szemtől szembe látja magával azt, hogy az állam hogy teríti ki a községek, fogyasztók és minden pénzthozó forgandóságok fölé adóinak hálóját, hogy össze van bogozva ez a háló apró szálakból a pénzügtudomány mesterségei szerint, hogy van kifoltozva és megszakgatva és látja ezután azt is, hogy mikor mindezt rávetik az életre, micsoda különös gazdasági képletek teremnek meg a törvény és szabályok alkalmazása folytán. A könyv, a melyről beszélek, először általános határozatokban mutatja be fogyasztási adóink biztosítását, beszerzését és így tovább az ország nyílt községeiben, miután a két zárt városnak — Budapestnek és Pozsonynak kivételes viszonyaira egyáltalán nem terjednek ki összeállításai. Ezután sorra jön az öt fogyasztási adó meg az italmérési illeték és látjuk, a mint a gépezet dolgozni kezd s le-le egész az egyes községek kis viszonyaiba, sőt a búcsúsok, laczikonyhások és krumpliczukor-árulók, meg borhamisítók változatos helyzeteibe belevágnak az állam pénzszerző gépének kerekei. A laikus, vagy ha tetszik, a közigazda közlelről tapasztalhatja, hogy a nagy és elvont pénzügyi elvek micsoda változásokon mennek keresztül, mikor kicsinyes gyakorlati szabályokká kell átalakulniok és fölvenniök az élet ruháját; néhol alig fog ráismerni elveire, másutt pedig csak annyit lát belőlük

hogy megtörttek vagy éppen elpusztultak. Különösen érdemes könyvünkől megfigyelni azt, hogy mennyi nehézségbe kerül, míg az állam a fogyasztót magát meg tudja csipni, és ezért hány-szor kell közvetítőket vennie igénybe, mi által az adóteher itt-ott megakad s az áthárítás és lehárítás legbonyolultabb esetei kerülnek elő szingzagdag változatokban. Egy másik érdekes pont annak a megfigyelése, hogy hány, az adófizetésen kívül álló személyt kell korlátozni,* mozgásában lekötni és büntetni azért, hogy az állam így az akadályokat elhárítván, oda találhasson az adóval, a hová czéloz és megfordítva, hogyan teremt az állam maga és adófizetői közé egy egészen különös osztály, gazdasági képletet azért, hogy adóját megkaphassa, pl. a regalebérleket.

Nagyfontosságú dolgokat találunk, ha könyvünk szép összeállításában rendbe vesszük, hogy milyen arányok vannak az egyes fogyasztási osztályok megterhelésében és másoldalról, hogy éppen a leggyöngébb vállak, a legszegényebb termelők mért szenvednek az által, hogy az ellenőrzés nehézsége okából az adókedvezményekben oly nehezen tudnak belejutni.

Természetesen nem sorolhatom itt elő még a legfontosabb pontokat sem, a melyeket a közgazdasági olvasó Benedek-Róka könyvéből könnyen és tanulságosan kiolvashat s kirakhat magának, de éppen mivel ebben az irányban kívánom föl hívni e munkára az érdeklődők figyelmét, — kik tán azt hiszik, hogy egy ilyen összeállítás csak a gyakorlat embereinek való — két dolgot emelek ki; mind a kettő fontos és közgazdaságunkat közelről érdeklő dolog. Az egyik abból áll, hogy e gyűjtemény különösen alkalmas arra, hogy megláthassuk, hogy ezek az u. n. belső fogyasztási adóink hogyan tapadnak hozzá négy másik közvetlen adónkhöz, a négy u. n. termelési adóhoz (szesz-, sör-, cukor- és ásványolajadó), mely utóbbiak tudvalevőleg Ausztriával egyenlő elvek alapján állapíttatnak meg. Így kutatást indíthatnánk erről a pontról az iránt, hogy a szerint, a hogy a magyar specialis fogyasztási adó szorosabban vagy lazábbban van összekötve a közös alapon álló termelési adóhoz, egy szóval a mint adóinknak e két nagy csoportja közt erősül vagy gyöngül a kapcsolat: miként hat az adóterhünk elosztására szemben Ausztriával és szemben a fogyasztókkal, s hogy e kapcsolatok minden megváltoztatása micsoda következményekkel jár nemcsak a közigazgatás gyakorlatára, hanem szélesb értelemben vett közgazdasági viszonyainkra. Különösen fontosnak kellene tartanunk ezt a pontot most, mikor annyi hír szól arról, hogy ebben az irányban változásokra lehetünk elkészülve s így minden tanulmányozás kétszeres fontossággal bírna.

A másik dolog, a melyet — csak igen röviden — meg kell jegyeznem, az, hogy Benedek és Róka könyve éppen berendezésénél fogva különösen fölkelti érdeklődésünket az iránt, hogy minden általános szabály minő apró szálakra szakad szét a gyakorlatban s egy-egy általánosb rendelkezés, például a különféle adóbiztosítási módok kombinálása az egyezkedéstől kezdve az adókető bizottság megállapításáig, vagy a termelők saját fogyasztásával való elbánás, milyen összeütkező érdek-tömegben hatol folyton keresztül, és hol meghajol, hol sért, addig, míg céljához ér.

Ha ezeket mondhattam e könyvről azok előtt, kik az általános közgazdasági elvek iránt érdeklődnek, csak teljes dicsérettel szól-

hatunk róla a gyakorlat embereinek szempontjából. Világos és teljes összeállítás, a hol mindenki megtalálja a maga esetére a határozott útbaigazítást, megolvashatja jogát és kötelességét; a kuszáltabb dolgok bogai is tisztán fel vannak oldva s többrendbelileg megerősítve, mert a fejtegetések nem a magok kedvéért, hanem az olvasó hasznára vannak elkészítve, a mit nem minden új könyvről lehet elmondani.

Dr. Hegedüs Loránt.

A magyar királyi államvasutak és az üzemükben levő helyi érdekű vasutak árúforgalmi viszonyai (kereskedelmi monografia), a m. kir. államvasutak igazgatóságának megbízásából, hivatalos adatok felhasználásával, írta Edvi Illés Sándor. Két kötet. Budapest, 1896.

A honalapítás ezredik évfordulójával az első magyar vasut megnyitásának ötvenéves évfordulója is összeesvén, a m. kir. államvasutak igazgatósága ezen kettős ünnep emlékére kiadta a fenti című munkát, mely eredetileg csak a díjszabási politika helyes intézéséhez szükséges vezérfonálynak volt tervezve, a valóságban azonban — hála szerzője tehetségének és szorgalmának — úgyszólván Magyarország közgazdasági monografiájává nőtte ki magát.

A munka tulajdonképeni célja, mint említettük, az volt, hogy megismertesse azokat, a kik a m. kir. államvasutak díjszabási ügyeinek intézésére vannak hivatva, a saját vonalaik, valamint az üzemükben levő helyi érdekű vasutak vonalai által átszelt és érintett vidékek termelésével és fogyasztásával, továbbá feleslegének és szükségleteinek piacviszonyaival. Ezen feladatnak megfelelőleg szerző a székes fővárosnak szentelt külön fejezetén kívül 13 fejezetben megismertet bennünket a m. kir. államvasutak ugyanannyi fővonalának és az azokból kiágazó mellékvonalaknak, valamint az ezen fő- és mellékvonalakat alimentáló helyi érdekű vasutak vonalainak földrajzi fekvésével, lakosságával, föld- és szőlőművelésével, gyümölcs-termelésével, kertészetével, állattenyésztésével s ezzel kapcsolatban az előállított allati termékekkel, továbbá erdőgazdaságával, bányászatával, ásványvíztermelésével és végül iparával és kereskedelmével. Minden fejezetet pedig táblázatok zárnak be, melyek az illető vonalak mentén fekvő állomások számszerű forgalmát tüntetik föl. Már a most felsoroltakból fogalmat alkothat magának mindenki azon óriási és valóban páratlan kitartást igénylő munkáról, melyet szerzőnek az idevágó adatok összegyűjtése és oly alakban való összeállítása okozhatott, hogy azok világos képet nyújtsanak az olvasónak az illető vonalrészek közgazdasági viszonyairól. S itt kijeleenthetjük mindjárt, hogy szerző munkája mindkét irányban kielégíti a legmesszebb menő várakozást is, a mennyiben a közölt adatok az illető vidék közgazdasági viszonyainak mondhatni legapróbb részleteire is kiterjednek s azokat a legáttekinthetőbb és egyúttal legtanulságosabb módon sikerült az olvasó elé tárnia.

A rendelkezésünkre álló hely nem engedi, hogy minden egyes fejezetben foglaltakat itt bővebben ismertethessünk, ezért csupán a fővárosról szóló fejezet tartalmáról akarunk röviden megemlékezni, a mi különben azon körülménynél fogva, hogy a többi fejezetekben foglaltak részletesség és alaposág tekintetében semmivel sem állanak ezen fejezet mögött, teljesen elegendő arra, hogy a munka gazdagságáról és annak kiváló becseről teljes tájékozottságot nyújtsanak.

A többi fejezetekben követett rendszer módjára, mely szerint szerző első sorban az illető vonal földrajzi viszonyait ismerteti, ebben a fejezetben is legelőbb a főváros területén levő állomások fekvésével és forgalmával foglalkozik, föltüntetvén minden egyes állomásnál annak forgalmi körét is s főlegmítve mint jellemzőt a fővárosi állomásokra nézve azt a körülményt, hogy a budapesti állomások közül egyedül a Duna jobbpartján fekvőkre alkalmazható az a tapasztalati axioma, mely szerint az állomások árúforgalma mindenkor hű képét nyújtja az illető állomásra utalt vidék termelési és fogyasztási viszonyainak. A balparti állomások árúforgalma ugyanis, habár azt a helyi termelés is figyelemre méltó módon gyarapítja, összesítése mindannak, a mit a Magyarbirodalomban a földmívelés, állattenyésztés, erdőgazdaság, bányászat, ipar és kereskedelem a vasuti vonalak egyes állomásain felad, valamint mindannak, a mit az ország lakossága szükségleteinek fedezésére közvetítés útján beszerez. A főváros területére az 1894. évben vasutakon és a Dunagőzhajózási társaság hajóin 30 s millió métermázsa különféle árút hoztak be és 18 s millió métermázstát szállítottak onnan el. A m. kir. államvasutak Budapest határában levő 15 állomása közül legnagyobb forgalma van a nyugoti p. u. és a dunaparti teher p. u. állomásoknak 8 s, illetve 7 s millió métermázsaival, legkisebb ellenben a »kiterő« elnevezésű és fővámházi állomásoké 271 ezer, illetve 72 ezer métermázsaival. A nyugoti p. u. és dunaparti teher p. u. állomások üzletköre ugyszólván mindenre kiterjed, a mivel a fővárosban kereskedést üznek s a mit itt nagyban termelnek és fogyasztanak. A székes fővárosi kereskedő világ az összes pályaudvarok közül most is a nyugoti pályaudvari állomást veszi legsűrűbben igénybe, mi jó részt a megszokásban találja magyarázatát, a mennyiben ez volt a balparti részekben évtizedeken át az egyedüli állomás és a budapest-ujszőnyi vonal megnyitásaig ezen pályaudvaron bonyolítottatott le egész forgalmunk Bécscsel. A fővámházi és kiterői állomások forgalmának csekélyisége arra vezethető vissza, hogy az előbbi csakis a vámkülföldről érkező vámköteles árúk leadására szolgál, míg az utóbbi kizárólag a soroksári-út mentén fekvő néhány ipartelep termékeinek fölvételére s szükségleteik egy részének leadására szorítkozik.

Az egyes állomások forgalmi körének tüzetes leírása után szerző áttér azon tényezők ismertetésére, melyek összehatása eredményezi az állomások forgalmát. Itt ismét első sorban a főváros lakosságának összetételét származás és foglalkozás szerint tárja elénk, azután pedig foglalkozik a lakosságnak és magának a fővárosnak vagyoni viszonyaival. Röviden tárgyalja továbbá a mezőgazdasági, kertészeti, szőlőmívelési, erdőgazdasági és állattenyésztési viszonyokat s részletesen megismertet bennünket a főváros területén nyert vagy termelt állati termékek termelési, fogyasztási és forgalmi viszonyaival, főlegmítvén minden egyes cikknél a termelőket, valamint azokat is névszerint, kik az ide tartozó cikkeket forgalomba hozzák, nemkülönbben azt is, hogy mely belföldi, osztrák és vámkülföldi állomásokra adatnak föl a szóban forgó cikkekből nagyobb mennyiségek. Hasonló részletességgel ismerteti szerző a fővárosnak az ásványországból való östermelését s annak kapcsán geológiai viszonyait. A következő czím az ásványvizekről szól, mely tüzetes tájékoztatást nyújt a fővárosi ásványvizforrások természetéről, a vizek összetételéről, hőfokáról, gyógyhatásáról, fölhasználásáról és azok piacairól. Az iparnak szánt feje-

zethen, mely a kereskedelemről szóló fejezettel együtt egyik legérdekesebb s legtanulságosabb részét képezi az egész munkának, szerző egy rövid történeti visszapillantás után mindenekelőtt szemlét tart a főváros területén létező összes iparvállalatok felett, főleglve egyúttal azoknak, valamint az iparvállalatoknál alkalmazottak számát s az ezen vállalatokba befektetett tőke összegét. Azután sorra veszi az egyes iparágakat, részletesen ismertetve mindeniknek termelési, forgalmi és piaczi viszonyait. Így például a malomiparról szóló részben tájékoztat nyerünk mindenekelőtt ezen iparág multjáról és jelenéről, megtudjuk továbbá, hogy a fővárosi nagyobb malmok mekkora termelőképeséggel bírnak, mily gabonaneműeket dolgoznak föl és miféle czikkeket állítanak azokból elő, végül pedig, hogy mennyi szenet fogyasztanak el évenként. Ezen adatok szerint a fővárosi nagyobb malmok az 1894. évben 7½ millió métermázsza gabonát dolgoztak föl, mely mennyiségből 5½ millió mm. lisztet és 1½ millió mm. korpát állítottak elő. Ugyanezen malmok 1894-ben összesen 1½ millió mm. szenet használtak föl. Összevetve a termelés és behozatal mennyiségét az elszállításra került mennyiségekkel, megtudjuk, hogy a székes főváros lisztfogyasztása jóval meghaladja az 1½ millió métermázsát. Kivitelre a fővárosból 5½ millió mm. liszt került 1894-ben, mely mennyiségből a m. kir. államvasutak budapesti állomásain azonban csak 2½ millió mm. adatott fel, a többletet a déli vasut és főképen a dunagőzhajózási társaság hajói szállították el. Az államvasutak által továbbított mennyiségből 1¼ millió mm. Austriába, 1 millió mm. magyar állomásokra, közel ½ millió mm. Fiuméba és csak 117.000 mm. adatott fel közvetlenül vámkülföldi állomásokra. Ugyanott felsorolva találjuk mindazon állomásokat, a melyekre 100 métermázsánál nagyobb mennyiségű lisztet szállítottak el a m. kir. államvasutak budapesti állomásairól. Nem kevésbé részletes adatokat tartalmaz az előttünk fekvő munka a főváros egyéb iparágairól és kereskedelméről. Ez utóbbiról szóló fejezetben kiemelve találjuk, hogy a székes főváros kereskedelmében az ország agriculturalis jellegének megfelelően a gabonaneműekkel és egyéb gazdasági terményekkel való kereskedés játsza a főszerepet. Ezekre esik ugyanis a főváros árúforgalmának egy negyed része. Jelentőségre nézve a gabonaneműek és egyéb mezőgazdasági termények után sorakoznak közvetlenül az élőállatokkal, majd a tüzelő és építő anyagokkal, vas és vasárúkkal, állati termékekkel, kézműárúkkal, liszttel, borral, szeszszel, stb. való kereskedés. A székes főváros gyarapodásával lépést tart annak árúforgalmának növekedése is. Így a behozatal 1890-től 1894-ig 24½ millió métermázsáról 30½ millió métermázsára, a kivitel pedig 13½ millió métermázsáról 18½ millió métermázsára emelkedett. A főváros kereskedelmének egy újabb keletű ágát képezi a déli gyümölcsessel való kereskedés. Míg még rövid néhány évvel ezelőtt a déli gyümölcsbehozatalnak és kereskedésnek Trieszt volt a kizárólagos székhelye, a m. kir. államvasutak, a magyar kereskedelmi részvénytársaság és az »Adria« tengerhajózási részvénytársaság vállvetett fáradozásának sikerült a hazai déli gyümölcsbehozatalt Fiumén át irányítani, a kereskedést pedig ezen czikkből a fővárosba összpontosítani. Az 1894. évben ugyanis már 538 kocsirakomány narancs és citrom érkezett Fiuméből Budapestre, mely mennyiségből 13.346 mm.-t magyar állomásokra, 5206 mm.-t osztrák állomásokra és 637 mm.-t egyéb külföldi helyekre szállítottak el közvetlenül a dunaparti

teherpályaúdváron levő árverési csarnokokból. Érdekesek a főváros állatkereskedelmének legfontosabb ágára, a sertéskereskedésre vonatkozó adatok is. Ezek szerint a kőbányai piacznak legnagyobb volt a forgalma 1894. évben, a midőn oda 904.710 drb. sertés érkezett és 909.989 darab sertés szállítottott onnan el. A Kőbányára érkezett sertések közül 70% volt magyar, 28% szerbiai és 2% oláh eredetű. Az onnan elszállított sertésekből kerek számokban 229 ezer Budapesten került fogyasztásra, 850 ezer darab Németországba, 209 ezer darab Ausztriába és 117 ezer darab magyar állomásokra adatott föl, míg a maradék a szappangyáraknak adatott át. Sajnos, hogy a múlt évben föllépett sertésvész folytán a kőbányai piac forgalma a minimumra redukálódott, a földmívelésügyi miniszter úr által foganatosított czéltudatos intézkedések következtében azonban remélhetőleg ezen emporium régi jelentőségét csakhamar vissza fogja nyerni. A sertés-kereskedelemtől nem kevésbé fontos a főváros szarvasmarha- és juh-kereskedelme. Az 1894. év folyamán ugyanis Budapestre közel fél millió darab szarvasmarha, juh és kecske hajtattott föl, mely mennyiségnek körülbelül 94%-a talált itt vevőre s a vásári forgalomban elkelt állatoknak 61%-a került a fővárosban fogyasztásra. Ép ily részletes adatokat találunk az előttünk lévő munkában a főváros lókereskedelméről, továbbá az állati termékekkel, a fémekkel, vassal és vasárúkkal, téglával, agyag- és üvegárúkkal, a fonó és szövőipar termékeivel, stb. való kereskedelemről és pedig minden czikknél annak föltüntetésével, hogy mekkora volt abból a behozatal és kivitel, mely állomásokról érkeztek ezen cikkek Budapestre és hova szállítottak el, valamint hogy mely cégek üzték azokkal a legnagyobb mértékben a kereskedést. Befejezésül pedig ismertetve találjuk a fővárosnak tárházi és átmeneti forgalmát.

Az előadottakból kitűnik tehát, hogy szerző munkájában nemcsak a szoros értelemben vett árúforgalom ismertetésére szorítkozik, hanem éles szemmel behatol a dolgok mélyébe s tüzetesen tárgyalja mindazon tényezőket is, melyeknek közreműködése eredményezi ezt a forgalmat. De nemcsak a fővárossal foglalkozik szerző ily behatóan, hanem hasonló alapossággal ismerteti a többi fejezetekben mindazon vidékeket, melyeket az államvasutak vagy a kezelésükben levő helyi érdekű vasutak vonalai behálózna, úgy, hogy miután ezen vonalak ma már az ország túlnyomó részét ellepik, kitűnő hasznát vehetik ezen munkának mindazok, a kik az ország közgazdasági állapotai felől tájékozást akarnak nyerni. Szerző azonfelül még, nehogy az olvasó az egyes részletekből legyen esetleg kénytelen magának egy az egész országot felölelő képet megconstruálni, munkájának elején, annak bevezetésében, kimerítő alapossággal megismertet bennünket azon főbb árucikkek termelési és elszállítási viszonyaival, melyeknek a termelési helyekről a fogyasztási helyekre vagy a világpiacokra való juttatása adja a m. kir. államvasutak árúforgalmi bevételeinek zömét. Ez a bevezetés már egymagában is oly tanulságos és együttélvezetes olvasmányt képez, hogy a munkát, melynek kiadásáért a m. kir. államvasutak igazgatóságát köszönet, megírásáért pedig szerzőt föltétlen elismerés illet, mindenkinek, a ki a magyar haza közgazdasági állapota iránt érdeklődéssel viseltetik, a legmelegebben ajánlhatjuk.

Dr. Hegyeshalmy Lajos.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A *L'Économiste Français*, augusztus 15-iki számában a szerkesztő: *Paul Leroy-Beaulieu* »*Le Mouvement de la population en France*« cikkében a francia nemzet csekély mérvű szaporodásával foglalkozik. A legújabb: 1896. évi népszámlálás szerint ugyanis Franciaország lakossága 38,228.960 lelket tesz, vagyis a legutóbbi öt évben mindössze 133.810 lélekkel szaporodott. Szomorú jelenség ez, mert az ország anyagi fejlődése mellett tetemesebb növekedést is jól elbírna; a szaporodás ily csekély mérve méltán azon aggodalmat keltheti, hogy a jövő 1901. vagy 1906. évi népösszeírás fogyást fog felmutatni.

Pedig még alig húsz éve a francia nemzet szép tanuságát adta propagatív képességének. Az 1870—71. évi porosz háború ugyancsak megritkította a népességet; Elzász-Lotharingia elvesztése, a születéseket több mint $\frac{1}{2}$ millióval meghaladó halálozások, az idegenek elvonulása Párisból, mintegy 2,400 000 lélekkel csökkentették a népszámot. De a következő évek azután gyors szaporodást mutatnak, 1872-től 1876-ig kerek számban 800.000-el, 1876-tól 1881-ig 700.000-el, 1881-től 1886-ig mintegy 600.000-el növekedett a népességszám, tehát 14 év alatt 2,100.000 lélekkel. De ez időtől fogva már stagnálást észlelünk.

E jelenség okai Franciaországnak nem anyagi, hanem szellemi, főleg erkölcsi viszonyaiban keresendők. A cikkíró itt is, miként »*Traité théorique et pratique d'Economie politique*« című könyvében hangsúlyozza, hogy Malthus ismert tétele a modern nemzetekre nem alkalmazható, legföljebb a művelődés alacsony fokán álló népekre. A civilisatio, különösen a demokrata társadalmaké, a gyors szaporodásnak ellensége, mutatja ezt Belgium, Svájc, Anglia példája az utóbbi húsz év alatt.

A csekély szaporodás okait az örökösödési törvényekben, a súlyos adókban, a katonai szolgálatban szokták keresni, elég tévesen; mindezek csak mellékes okok, melyek hatását enyhíteni lehet és evvel még a helyzetet nem sokat változtatnak. A főszűk az erkölcsi javításra helyezendő. Ez irányban a vagyonosabb polgárság körében már is haladást látunk, a mennyiben ezeknél már nem nyilvánul annyira a tendencia a gyermekek számának korlátozására, noha ép őket vádolják leginkább a csekély szaporodásért. A statisztikai adatok Páris különböző városrészeiről, melyeket e vád bizonyítására felhoznak, nem igazolják ez állítást. A születek egyrésze ugyanis a családokban a falun tartózkodás alkalmával történik, továbbá az előkelő negyedekben számos nőten vagy hajadon cseléd lakik.

A szaporodási szám alacsony volta ugyanis a születések csekély számából folyik, ez az Egyesült-Államokat és néhány ausztráliai gyarmatot kivéve az egész civilizált világon magasabb, mint a franciaországi. Ezen segíteni nehéz dolog, mert bajos befolyásolni ezek mozgalmát, de már a halálozások számának csökkentése érdekében lehetne, különösen a gazdag és művelt Franciaországnak, valamit tenni. Kétségtelen, hogy a francia egészségügyi igazgatás nem egészen megfelelő, pedig ez úton kellene a lakosság számának szaporodását előmozdítani. Végre arra kell törekednie Franciaországnak, hogy más, jobban szaporodó nemzetek bevándorló tagjait magába fogadja és assimilálja.

Azon alkalomból, hogy a szakegyleteket törvényesen testületi joggal szándékoznak felruházni Németországban, *Kuno Frankenstein* cikket ír a »Vierteljahrschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Litteratur und Geschichte, etc.« folyóiratban »**Die Arbeiterberufsvereine in Deutschland und ihre gesetzliche Regelung**« czímen.

A német szakegyletek nem mutathatnak fel oly nagy mutatót, mint az angolok; a hatvanas évek vége felé léptek ezek nyomába, felhasználván az azok szerezte tapasztalatokat. Így dr. Hirsch és Duncker, kik ez irányban a kezdeményezők voltak, arra törekedtek, hogy nagyobb csoportokban egyesítsék a munkásokat; ne legyen több szakegylet minden iparágban, annak különböző válfajainak megfelelően. Nem szorítkoztak továbbá csupán a tanult munkásokra, mint azt az angolok sokáig tették.

A német szakegyletek két csoportba oszthatók; az egyik: a Hirsch-Duncker-félék, melyek semmiféle politikai pártállást nem foglaltak el és a Marx-Lassale-féle socialdemocrata szakegyletek. Mindkettő fejlődésmenete elég változatos, kifejezésre jut bennük azon időszak gazdasági és politikai viszonyainak hullámzása: a francziákkal folytatott háború, az 1873-iki válság, a betegség elleni biztosítás törvénybe cikkelvezése stb. Az első csoport fejlődésének képe a következő: Volt 1870. elején e szakegyleteknek 30.000 tagjuk, ez év végén pedig 6.000, 1871. nyarán 10.000, azután:

1872-ben 279 egylet	19.000 taggal	1885-ben 953 egylet	51.000 taggal
1873-ban 357 »	22.000 »	1891-ben 1.350 »	63.500 »
1874-ben 346 »	19.900 »	1892-ben 1.315 »	58.000 »
1878-ban 385 »	16.500 »	1893-ban 1.341 »	61.034 »
1880-ban 530 »	21.000 »	1894-ben 1.436 »	67.000 »
1882-ben 611 »	24.500 »	1895-ben 1.463 »	69.000 »

Még változatosabb volt a másik csoportnak sorsa. Ez egyletek Schweitzer és Fritsche agitatói nyomán keletkeztek, az 1871—74-es években pedig nagy lendületet vettek. Már 29 szövetség állott fenn 1878-ban 1.300 fiók-egylettel és 58.000 taggal, midőn a socialista-törvény értelmében valamennyit feloszlatták. De csakhamar újra élédtek, egyelőre azonban elszigetelten, helyi érdekek megvédésében küzdöttek, persze nagyjából sikertelenül. Lassankint átlátták, hogy eredményt csak az erők központosításával fognak elérni és azért az 1892-iki halberstadti congressuson a többség kimondta, hogy a rokon iparágak egyletei nagyobb csoportokká egyesüljenek cartell-szerződés alapján, mely egyöntetű és kölcsönös közreműködést czélozna. E szakegyletek a szélső socialdemocrata pártvezérek ama törekvése daczára, hogy a szövetségek fejlődését megakasszák, szépen gyarapodnak. A Hamburgban székelő szövetségi nagy bizottság kimutatásai szerint volt: 1891-ben 61 központi szövetség, ebből 55-nek 176.664 tagja volt, 1892-ben 57 központi szövetség 244.934 taggal, 1893-ban 51 központi szövetség, ebből 50-nek 221.530 tagja volt. 1894-ben a tagok száma $\frac{1}{4}$ millióra növekedett. Igaz, hogy a socialdemocrata politikai párt növekedése jóval nagyobb, úgy, hogy ha a kettő között harcra kerülne a dolog, a szakegyletek adnák meg annak árát.

A szakegyletek feladatai szintén két csoportba oszthatók: az egyik a munkás anyagi és szellemi jóvoltáról való gondoskodás, egyrészt a betegsegélyzés, másrészt a munkahiány esetén való ellátás. Ez utóbbi téren, noha ez a szakegyletek legnevezetesebb

hivatása, a németek távolról sem mutathatnak fel oly eredményeket, mint az angol trade-unionok. Különösen jelentéktelen azon összeg, melyet a Hirsch-Duncker-félék fordítanak e célra; ezegyletek egy része időről-időre határozza el, hogy egyáltalán ad-e munkahiány esetén segélyt, más része pedig csak bizonyos idő lefolyása után és bizonyos feltételek mellett nyújt támogatást munkanélküli tagjainak. Főkülönbség azonban ez egyletek és a Marx-Lassale félék között az, hogy az utóbbiak seasonszerű munkahiány esetén is támogatják tagjaikat, az elsősorban említettek pedig nem. A Marx-Lassale-féle egyletek közül 1892-ben 14 kifizetett ily célra 357.087 márkát, 1893-ban 11 egylet 304.648 márkát. Ez egyletek már csak azért is támogatják a munkanélkülieket, hogy ez által tagjaik számát szaporítsák, viszont a tagok nagyrésze tényleg ez okból lép az egyletekbe s nem azért, mintha a socialdemocrazia céljainak megvalósítása lebegne szeme előtt. Ez is egyike az okoknak, a miért a szélső socialdemocraták, kik az osztályharcz eszközt óhajtanák az egyletekben látni, ezek iránt ellenszenvvel viseltetnek.

Ugyancsak sokkal jobban szervezett a munkaközvetítés a Marx-Lassale-féléknél, mint a másik csoportnál. Minden gyárban van ez egyletek tagjai közül néhány, a ki, a mint valamely munkás elbocsátatik, vagy a munkaerő szaporítására kilátás nyílik, erről egyletének jelentést tesz. Evvel eléri azt, hogy 1. tagtársaik fizetése képesek maradjanak, 2. újabb párthiveket nyernek, 3. bejuttatnak ügyes agitátorokat oda, hol a talaj hálásnak mutatkozik a párt-eszmék terjesztésére, végre 4. hogy a munkamegszüntetések káros hatásait csökkentik.

1893-ban 3959 ily főkegyletnél körülbelül 3500 munkaközvetítő hivatal állott fenn, a H.-D.-féléknél pedig 1894-ben csupán 215.

Ez egyleteknek mindkét csoportja gondoskodik azonkívül tagjairól minden olyan esetben, a midőn azok ez istápolás hiányában az általános szegény-segélyzést volnának kénytelenek igénybe venni. Továbbá törekeshnek tagjaik értelmi és erkölcsi színvonalát népszerű felolvasásokkal, szakképző tanfolyamokkal, a tanonczügy javítása után, vitatkozó klubok létesítésével s más hasonló eszközökkel emelni, nemkülönben a társas szellemet a közös kirándulások, ünnepélyek s más társas szórakozások segélyével fejleszteni. A M.-L.-féle egyletek főleg felolvasásokkal és hírlapokkal igyekeznek a munkások felvilágosodását előmozdítani; a tagoknak ingyen járó egyleti közlönyök 1893-ban 39 egyletnek 292.157 márka költséget okoztak.

A szakegyletek másik főfeladata a munkaviszonyok javítása vagy azok rosszabbra fordulásának megakadályozása. Ez pedig békés úton vagy küzdelemmel érhető el. A H.-D.-féle egyletek a békés utat szeretik; az ő érdemük főleg az egyeztető hivatalok életbeléptetése Németországon. S ha szükség esetén ezek tagjai sem riadnak vissza a strikeolástól, első sorban arra törekeshnek mégis ez egyletek, hogy a munkaadókkal békés megegyezésre jussanak s így a gyárosok és munkásaik közt felmerülő egyenetlenségek eloszlításában már ez ideig is üdvösen működtek közre.

Evvel szemben a M.-L.-féle egyletek sokáig az osztályharcz élesztését tartottak főcéljuknak; a számos balsiker azonban, melylyel őket a mozgalom szervezetlensége folytán a strikeok alkalmával érte, higgadtabbá tette őket. Mai nap már, daczára a socialdemokrata

pártvezetőség izgatásainak, megfontolják jól, mielőtt strike-ba kezdenének és ha ezt elhatározzák, gondoskodnak arról, hogy a strikeolók kitartóan küzdhessenek való vagy vélt igazuk érdekében.

Ha e szakegyletek véd- és daczsövetségei is a munkásoknak, elvitázhatlanul előnyösebb a munkaadókra nézve ily szervezett testülettel, mint rendezetlen munkáscsapatokkal szemben állani és tárgyalni; a munkások is többet vivhatnak ki maguk számára, mert követeléseiknek így nagyobb súlyt adhatnak. Mindkét fél érdekében óhajtható tehát, hogy e szakegyleteknek törvényben alapot és szabályozást nyujtsanak. A birodalmi tanácsban többször is tettek ez irányban kísérleteket s ha ezek eddig nem is sikerültek, a porosz kereskedelmi miniszter legutóbb egy munkásszövetségi küldöttség előtt már kilátásba helyezte a szakegyleti törvény megalkotását.

Végül a cikkíró ismerteti az e tárgyban öt képviselő által a birodalmi tanácshoz benyújtott törvényjavaslatot.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A magyar malomipar.

Az 1825-diki politikai ébredés, melyet Széchenyi kezdeményezésére nyomon követett az anyagi haladásért és a szabadelvű európai eszmékért vívott titáni küzdelem, hazánk gazdasági újjászületését is előkészítette. Nagy elmaradottságunkat, avult intézményeink közepette s az irántunk annyira ellenséges, igazságtalan vámpolitika békóiban nehéz volt ugyan pótolni, de azért a negyvenes évek nemes küzdelme úgy politikai, mint az anyagi téren meglepő sikereket mutat fel. Az akkori iparfejlesztési törekvések sem multak el nyomtalanul s a gyáripár, mely Ausztriát egy évszázad alatt oly vagyonossá tette, nálunk is kezdett meghonosulni.

A hazánkat és az osztrák tartományokat elválasztó vámsorompó 1850-ben leomlott. Nagy haszon volt ez a magyar mezőgazdaságra, de a fejlődni kezdő magyar ipart érzékenyen sújtotta a hatalmas osztrák gyáripár korlátlan versenye. Számos vállalatunk összeeszkádása jelezte ezt a hatást; de viszont épen ebben a korban látjuk helyi jelentőségéből kibontakozni és nagyra nőni malomiparunkat.

Volt néhány gőzmalmunk már a negyvenes években, de a főszűly még az ötvenes években is a vizerőn nyugodott; csak ekkor kezdték gőzmalmaink elfoglalni azt a domináló helyet, mely őket malmaink között első helyre emelte, a magyar lisztnek pedig külföldi piacokat, sőt világhírt szerzett.

A fejlődést egy évtized alatt a következő számadatok illusztrálják. 1852-ben a magyar korona országok egész területén malmokban csak 14 gőzgép működött 292 lóerővel, 1863-ban ellenben már 146 gőzgép 3.190 lóerővel. Az osztrák örökös tartományokban ugyanezen idő alatt a malmokban működő gőzgépek száma 16-ról 105-re, lóereje pedig 418-ról 2.189-re emelkedett. 1852-ben tehát az osztrák gőzmalmok, gőzmotoraik számát és lóerejét tekintve, meghaladták a magyar gőzmalmokat, de tíz évvel utóbb a magyar gőzmalmok már túlszárnnyalták a lajtántúliakat. Az ötvenes években a budapesti malmok már az osztrák tartományokba is nagy mértékben szállították kitűnő minőségű lisztjüket, sőt Szászországba is.

Pedig nagy malomiparunk még 1863-ban is a fejlődésnek csak kezdetén állt; tulajdonképeni nagy emelkedését a hatvanas évek folyamán, különösen az alkotmányos korszaktól kezdve érte el. Már 1870-ben magában fővárosunkban 14 nagy gőzmalom működött, 7410

effectiv lóerővel, 87 pár koptatóval, 465 pár őrlőkővel, 64 nagy és 104 kis hengerszékekkel. Munkásaik száma 3.000-re rugott, évi őrlőképességük pedig meghaladta a húsz millió vámmázsát.

Malomiparunk nemcsak extensive fejlődött, hanem intensive is. Műmalmaink ugyanabból a búzából sokkal több, jobb és gondosabban osztályozott lisztet állítottak elő s milliókra ment az a haszon, mely a legfőbb emberi tápszernek gazdaságosabb, élvezhetőbb s táperőben gazdagabb előállításából származott.

Az 1862. évi londoni kiállítás juryje a magyar lisztet már a világ összes lisztjei fölé helyezte. Ezt a malmaink által alkalmazott magas vagy daraőrlés tőkélyén kívül a magyar búza aczéloságának s nagy sikértartalmának lehetett köszönni, mely a daraőrlésre s ez alapon a lisztnek finom osztályozására oly kiváló mértékben alkalmas.

De malomiparunkat az őrlési technika legmagasabb fokára az őrlőhengerek alkalmazása emelte. Őrlőhengereket hazánkban legelőször a Pesti József hengermalom-társaság alkalmazott. Példája azonban nem talált követésre, mert sem a hengerszékek szerkezete nem volt még megfelelő, sem a hengerek anyaga nem volt oly szilárd, hogy a gyors kopásnak ellent tudott volna állani. Hiába próbálták az öntött vagy kovácsolt vasból készült hengereket utólag edzeni, a kellő tartósságot ez által sem érték el. A hetvenes évek közepén azonban, a Wegmann Frigyes-féle porcellánhengerek rendszerének alapul vételével, Mechwart András, a Ganz-féle gyár igazgatója megszerkesztette az új hengerszéket s az üvegkeménységű feltétellel bíró kéregöntésű öntöttvas hengerek alkalmazásával valóságos forradalmat idézett elő a malom-technikában. A Ganz-féle gyár 1874-től 1895-ig összesen 22.028 hengerszéket szállított s nemcsak hazai malmaink tekintélyes részét látta el, hanem a világ minden részében tért hódított kitűnő gyártmányának.

Malomiparunk állapotát körülbelül egy-egy évtizedes időközökben négy adatgyűjtés világítja meg. 1863-ban, még a helytartótanács iratta össze a hazai malmokat, 1873-ban, 1885-ban és 1895-ben pedig az országos magyar kir. statisztikai hivatal rendezett malomstatisztikai fölvételt. Sajnos, az egész Magyarbirodalom területére egyik adatgyűjtés sem terjeszkedett ki, sőt a helytartótanács összeírásából még az akkor külön nagyfejedelemséget képezett Erdély malmai is kimaradtak. Ez adatgyűjtés szerint az akkori legszorosabb értelemben vett Magyarországon 1863-ban volt:

gőzmalom . . .	147	patakmalom . . .	9.173
műmalom . . .	70	szélmalom . . .	475
hajómalom . . .	4.301	szárazmalom . . .	7.966

Összesen tehát 22.132 malom működött 30.106 őrlőkőjarral, az évenként megőrölt gabona mennyiségét pedig 60²¹ millió mérőre becsülték.

Az 1873-diki adatgyűjtés Erdélyt ugyan már felölelte, de nem terjeszkedett ki Horvát-Szlavonországra és a határörvidékre. Volt pedig:

gőzmalom	492
vízimalom	17.249
szélmalom	854
állati erőre berendezett malom	6.361
összesen	24.956

E malmokban összesen 38.144 köpár dolgozott. Minthogy Erdélyben ekkor még csak 10 gőzmalom állt fenn, az előbbi adatok összevetéséből kitűnik, hogy 1863-tól 1873-ig a gőzmalmok száma mily roppant mértékben emelkedett. 1873-ban a hazai malmainkban alkalmazott személyzet 40.680-ra ragott.

Az 1885-diki összeírás — mely szintén nem terjeszkedett ki Horvát-Szlavonországra — malmaink létszámát következőleg állapította meg:

nagyobb berendezésű gőzmalmok	122
egyszerű gőzmalmok	783
nagyobb berendezésű vízimalmok	81
egyszerű vízimalmok	12.489
szélmalmok	650
szárazmalmok	3.197

összesen . . . 17.277

Az 1873. évi adatokkal összehasonlítva, ezek az adatok nagyon elfogadhatóknak látszottak. Nagy emelkedés a gőzmalmok számában, erős hanyatlás a száraz- és vízimalmoknál. Malomiparunk fejlődésének általános irányával ez teljesen összevágott. Az 1895. év őszén végrehajtott összeírásból azonban kitűnt, hogy az 1885. évi adatgyűjtés, mely pedig a tudomány színvonalán a kellő szakavatottsággal és részletességgel hajtattott végre, nagyon hézagos volt s különösen igen sok kis vízimalom maradt ki belőle.

A legutóbbi adatgyűjtés nemcsak annak köszöni teljességét, hogy az adatgyűjtés pontosság tekintetében az utóbbi évtized alatt rendkívül sokat haladt, hanem annak is, hogy a vízjogi törvény értelmében az összes létező vízimalmokat pontosan össze kellett írni s az adatgyűjtő hatóságoknak teljes jegyzék állott rendelkezésére.

Malmaink 1895. évi létszámát, a különböző malomkategóriák szerint részletezve, megyénként a következő kimutatás tünteti föl:

Folyószám	Ország-rész, törvényhatóság	Nagy	Kis	Összes	Nagy	Kis	Összes	Nagy	Kis	Összes	Szélmal- mok	Száraz- malmok	Malmok összesen
		gőzmalmok			gőz- és vízimalmok			vízimalmok					
	Magyarország.												
	a) Duna bal partja.												
1	Árva vármegye . .	—	—	—	—	—	—	151	151	—	—	—	151
2	Bars „	—	1	1	2	1	3	193	194	—	—	2	199
3	Esztergom vm. . .	—	2	2	—	—	—	81	81	—	—	1	85
4	Hont „	—	—	—	—	2	2	205	205	—	—	1	208
5	Liptó „	—	—	—	—	—	—	102	102	—	—	—	102
6	Nógrád „	8	39	47	—	—	—	147	148	—	—	4	199
7	Nyitra „	1	5	6	—	1	7	709	716	1	—	—	724
8	Pozsony „	4	4	8	—	4	4	452	452	—	—	—	464
9	Trencseny „	—	—	—	—	—	—	423	424	—	—	—	424
10	Turóc „	—	—	—	—	—	—	114	114	—	—	—	114
11	Zólyom „	—	—	—	1	—	1	99	99	—	—	—	100
	Összesen . . .	13	51	64	3	8	11	10	2.676	2.686	1	8	2.770

Folyószám	Ország-rész, törvényhatóság	Nagy			Nagy			Nagy			Szémal- mok	Száz- malmok	Malmok összesen
		Kis	Összes	Nagy	Kis	Összes	Kis	Összes					
gőzmalmok		gőz- és vizimalmok			vizimalmok								
b) Duna jobb partja.													
1	Baranya vm. .	7	36	43	—	10	10	—	624	624	1	1	679
2	Fejér » .	5	10	15	—	1	1	1	159	160	—	48	224
3	Győr » .	8	5	13	—	—	—	—	90	90	1	11	115
4	Komárom » .	5	5	10	—	1	1	5	141	146	8	14	179
5	Moson » .	1	9	10	1	—	1	5	51	56	7	—	74
6	Somogy » .	10	65	75	1	8	9	1	228	229	—	12	325
7	Sopron » .	5	10	15	—	4	4	1	172	173	3	—	195
8	Tolna » .	10	24	34	—	8	8	—	254	254	4	62	362
9	Vas » .	1	6	7	1	6	7	14	336	350	1	9	374
10	Veszprém » .	—	7	7	—	2	2	—	257	257	5	23	294
11	Zala » .	3	33	36	—	3	3	3	538	541	—	3	583
Összesen . . .		55	210	265	3	43	46	30	2.850	2.880	30	183	3.404
c) Duna-Tisza köze.													
1	Bács-Bodrog vm.	28	70	98	—	1	1	7	226	233	185	619	1.136
2	Csongrád vm. .	24	20	44	—	—	—	—	17	17	146	21	228
3	Heves » .	13	36	49	—	2	2	1	101	102	7	2	162
4	Jász-N.-K.-Szoln.	42	40	82	—	—	—	3	11	14	90	5	191
5	Pest-P.-S.-Kis K.	48	57	105	—	3	3	—	270	270	106	88	572
	Bpest, fő- és székv.	16	—	16	1	—	1	—	5	5	—	—	22
Együtt . . .		64	57	121	1	3	4	—	275	275	106	88	594
Összesen . . .		171	223	394	1	6	7	11	630	641	534	735	2.311
d) Tisza jobb partja.													
1	Abaúj-Torna vm.	3	8	11	1	2	3	10	108	118	—	—	132
2	Bereg vm. .	4	25	29	1	—	1	1	96	97	—	14	141
3	Borsod » .	3	23	26	—	5	5	2	105	107	—	—	138
4	Gömör » .	1	6	7	1	1	2	1	178	179	—	—	183
5	Sáros » .	2	—	2	1	—	1	1	226	227	—	—	230
6	Szepes » .	—	1	1	2	—	2	5	227	232	—	—	235
7	Ung » .	—	18	18	1	—	1	1	125	126	—	—	145
8	Zemplén » .	14	35	49	1	1	2	—	94	94	—	2	147
Összesen . . .		27	116	143	8	9	17	21	1.159	1.180	—	16	1.356
e) Tisza bal partja.													
1	Békés vm. .	29	48	77	—	—	—	—	—	—	16	5	98
2	Bihar » .	29	87	116	1	2	3	9	472	481	3	31	634
3	Hajdú » .	20	19	39	—	—	—	—	—	—	6	117	162
4	Maramaros » .	—	2	2	—	1	1	4	425	429	—	—	432
5	Szabolcs » .	11	69	80	—	—	—	—	—	—	—	136	216
6	Szatmár » .	9	67	76	1	1	2	3	243	246	1	119	444
7	Szilágyság » .	4	35	39	—	1	1	2	286	288	—	6	334
8	Ugocsa » .	1	9	10	—	1	1	2	58	60	—	1	72
Összesen . . .		103	356	439	2	6	8	20	1.484	1.504	26	415	2.392
f) Tisza-Maros szöge.													
1	Arad vm. .	25	46	71	1	—	1	10	263	273	4	1	350
2	Csanád » .	9	27	36	—	—	—	—	26	26	16	2	80
3	Kr.-Szörény » .	4	19	23	1	7	8	12	895	907	1	2	941
4	Temes » .	32	65	97	5	5	10	3	130	133	5	77	322
5	Torontál » .	36	67	103	—	—	—	—	47	47	94	594	838
Összesen . . .		106	224	330	7	12	19	25	1.361	1.386	120	676	2.531

Rövidítés	Országgrész, törvényhatóság	Nagy Kis Összes			Nagy Kis Összes			Nagy Kis Összes			Szélmal- mok	Szár- maz- malom	Malmok összesen
		gőzmalmok			gőz- és vizimalmok			vizimalmok					
g) Erdély.													
1	Alsó-Fehér vm. . .	1	8	9	—	—	—	7	426	433	—	—	442
2	B.-Naszód . . .	—	5	5	—	—	—	10	212	222	—	—	227
3	Brassó . . .	—	—	—	2	—	2	4	60	64	—	—	66
4	Csik . . .	—	—	—	—	—	—	—	626	626	—	—	626
5	Fogaras . . .	—	1	1	—	—	—	3	162	165	—	—	166
6	Háromszék . . .	—	2	2	—	1	1	3	312	315	—	—	318
7	Hunyad . . .	—	2	2	1	—	1	4	1.419	1.423	—	—	1.426
8	K.-Küküllő . . .	1	4	5	—	—	—	20	80	50	—	—	55
9	Kolozs . . .	1	8	9	2	3	5	6	296	302	—	—	316
10	Maros-Torda . . .	—	3	3	—	—	—	15	275	290	—	—	298
11	N.-Küküllő . . .	6	25	31	—	—	—	3	83	86	1	—	118
12	Szeben . . .	3	2	5	—	1	1	14	134	148	—	—	154
13	Sz.-Doboka . . .	—	8	8	—	—	—	6	366	372	—	—	380
14	T.-Aranyos . . .	1	2	3	—	—	—	9	466	475	—	—	478
15	Udvarhely . . .	—	5	5	—	1	1	1	164	165	—	—	171
	Összesen . . .	13	75	88	5	6	11	105	5.031	5.136	1	—	5.236
	Magyarország ös- szesen	488	1.235	1.723	29	90	119	222	15.191	15.413	712	2.033	20.040
	Fiume v. és ker.	—	—	—	—	1	1	1	3	4	—	—	5
	Magyarország Flu- méval	488	1.235	1.723	29	91	120	223	15.194	15.417	712	2.033	20.005

Malmaink osztályozásánál a hajtóerőn kívül még az őrlőképesség szolgált irányadóul. A gőz-, továbbá a gőz- és vizimalmok 100 métermázsza őrlőképességen felül nagy, azon alul kis berendezésű malmoknak vétettek, a tisztán vízi- és szélmalomnak pedig az 50 métermázsza 24 órás őrlőképesség vétetett ily határnak. A fentebbi kimutatásban a szélmalomokat csak egy összegben mutattuk ki, mert a 712 szélmalom között csak 5 volt, melynek napi őrlőképessége meghaladta az 50 métermázsát, 1 Bars, 2 Jász-Nagy-Kun-Szolnok s 2 Torontál megyében.

Kitűnik vizimalmaink roppant száma e kimutatásból, dacára, hogy az egyre terjedő gőzmalmok erős versenyt okoznak a kis vizimalmoknak. Ott azonban, hol kevés a gőzmalom, mint az ország keleti részében, a vizimalmok száma nemcsak hogy nem apad, hanem helylyel-közzel még emelkedik is. Nagy apadás mutatkozik azonban a szárazmalmoknál s ha bizonyos fokig a vizimalmok térvesztését sajnálnunk kell is, a szárazmalmok pusztulásának csak örülhetünk. Ezek az állatkinzó malmok egy örökre elmúlt kor avult maradványai.

A 2.033 szárazmalomban 2.214 járgány volt alkalmazva. Túl-nyomó részük tehát egy járgányra berendezett kis malom volt. A 714 szélmalomnak 794 szélkereke volt, de adatgyűjtésünk sem a járgányok, sem a szélkerekek löerejét nem tudakolta. Részletesebb adataink vannak a malmokban alkalmazott vízmotorokról és gőz-gepekről. A fontosabb adatok a következők:

	Vizkerekek		Turbinák		Összes vízmotorok		Gőzgépek	
	száma	lőereje	száma	lőereje	száma	lőereje	száma	lőereje
Nagy gőzmalmok	—	—	—	—	—	—	524	48.070
Kis gőzmalmok	—	—	—	—	—	—	1.243	17.012
Nagy gőz- és vízimalmok	26	556	21	1.579	47	2.135	30	2.565
Kis gőz- és vízimalmok	135	745	17	337	152	1.082	91	1.279
Nagy vízimalmok	895	6.767	27	1.313	922	8.080	—	—
Kis vízimalmok	21.591	64.279	34	541	21.625	64.820	—	—
Összesen	22.647	72.347	99	3.770	22.746	76.117	1.888	63.929

A vízimalmok tehát 3.418 lőerővel haladják meg a gőzgépek lőerejét. Ebből azonban távolról sem következnek, hogy a vízerő malomiparunkban még mindig nagyobb szerepet játszik, mint a gőzerő. A téli fagy s nyári vízhiány nem engedik a vízerő teljes kihasználását, vannak malmaink, melyek csak hóolvadás és nagyobb esőzések után tudnak örölni. A vízmotorok közül a vízkerekek vannak túlsúlyban, a turbinákat főleg a nagyobb malmok alkalmazzák.

A gőzgépek részint elmozdithatlanok, részint locomobilok. A gőzgépek mindkét csoportjánál látunk olyanokat, melyek kizárólag örlési célra szolgálnak s olyanokat, melyek egyéb ipari vagy mezőgazdasági célra is használatnak. A gőzgépeket az említett momentumok szerint a következő kimutatás részletezi, kimutatva egyúttal a kazánok számát és eredetét is:

	Elmozdithatlan gőzgépek		Locomobilok		Kazánok száma			össze- sen
	kizá- rólág örlési	egyéb	kizá- rólág örlési	egyéb	hazai gyárból	osz- trak gyár- ból	egyéb kül- földi gyárból	
	c z é l r a							
Nagy gőzmalmok .	374	91	38	21	434	262	76	772
Kis gőzmalmok .	405	85	418	335	687	131	438	1.306
Nagy gőz- és vízi- malmok	22	4	3	1	20	15	4	39
Kis gőz- és vízi- malmok	28	2	44	17	41	20	33	94
Összesen	829	182	503	374	1.182	478	551	2.211

A nagy gőzmalmok túlnyomó részben elmozdithatatlan gőzgépekkel vannak felszerelve, a kis gőzmalmokban azonban a locomobilok túlnyomósággal bírnak, még az oly malmokban is, melyekben a gőzgép kizárólag örlési célra szolgál.

A malmok kazánjainak felénél alig több került ki hazai gyárból; csaknem ugyanannyi az osztrák és más külföldi gyárakból való. Jellemző, hogy a kis gőzmalmoknál még kedvezőtlenebb az arány, mint a nagy gőzmalmoknál.

A kazánokat fűtőanyag szerint, valamint az elfogyasztott tüzelőanyag mennyiségét illetőleg, a következő kimutatás állítja szem elé:

	Kő- és barnaszenet használt	Fát	Szal-mát	Egyéb tüzelő anyagot k a z á n	Évenként elfogyasztott kőszén mm.	Évenként elfogyasztott kőbméter
Nagy gőzmalmok	391	117	7	11	3,935.007	144.325
Kis gőzmalmok	701	606	55	19	1,290.218	267.300
Nagy gőz- és vízimalmok	16	15	—	—	261.050	29.600
Kis gőz- és vízimalmok	63	38	—	3	106.080	14.786
Összesen	1.171	776	62	33	5,592.341	456.011

Noha a kőszénfűtés az általános, a fával való tüzelés is nagyon el van terjedve, ezen azonban nem lehet annyira csodálkozni, mint azon, hogy nagy gőzmalmok is akadnak, melyek szalmával tüzelnek.

A malmok az őrlést részint malomkőjáratokkal, részint hengerekkel végzik. Malmaink összesen 32.167 kőjáratall bírnak. A legtöbb malom csak egygyel, de igen sok 2, 3, stb. kőjáratall, a mint a következő adatok mutatják:

	M a l m o k s z á m a									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-en felüli
	k ő j á r a t t a l									
Nagy gőzmalmok .	6	105	162	99	38	28	13	8	2	26
Kis gőzmalmok . .	208	719	240	57	7	2	—	—	—	—
Nagy gőz- és vizimalmok	—	5	10	5	1	—	4	4	—	—
Kis gőz- és vizimalmok	6	43	23	8	6	3	1	1	—	—
Nagy vizimalmok .	—	20	37	79	31	23	6	16	2	8
Kis vizimalmok . .	9.914	4.008	847	295	47	31	6	2	—	—
Nagy szélmalomok .	—	1	3	1	—	—	—	—	—	—
Kis szélmalomok . .	100	417	184	6	—	—	—	—	—	—
Szárazmalmok . . .	1.791	238	8	1	—	—	—	—	—	—
Összesen	12.025	5.556	1.509	551	180	87	10	31	4	34

A 20.005 hazai malom közül 19.958-nak van őrlőjárata s csakis 47 van kizárólag hengerszékekkel felszerelve. Malmaink 60%-a csakis egy malomkőjáratall bír, de tekintélyes még a 2, sőt a 3 és 4 kőjáratall bírók száma is.

Hengerszékekkel összesen 1.647 malom bír s a malmainkban elhelyezett összes hengerszékek száma 4.461-re, a hengerpároké pedig 7.693-ra rug. Hogy a malmok közül hány, mennyi hengerszékekkel bír, azt a következő kimutatás magyarázza:

	Malmok száma	[Nagy gőzmalmok	Kis gőz-s	Nagy vizimalmok	Kis vizimalmok	Nagy vizimalmok	Kis vizimalmok	Szárazmalmok	Össze-sen
1 hengersizékekkel	129	309	—	28	14	484	2	966	
2 »	99	119	2	24	24	104	—	372	
3 »	43	21	5	6	15	30	—	120	
4 »	37	10	4	1	12	6	—	70	
5 »	13	2	2	3	2	3	—	25	
6--10 »	27	—	6	1	6	1	—	41	
11--15 »	13	—	7	—	1	—	—	21	
16--20 »	5	—	—	—	—	—	—	5	
21--30 »	9	—	2	—	—	—	—	11	
31--40 »	3	—	—	—	—	—	—	3	
41--50 »	4	—	—	—	—	—	—	4	
50-en felüli »	9	—	—	—	—	—	—	9	
<hr/>									
A hengersizékes malmok összes száma	391	461	28	63	74	628	2	1.647	

A nagy gőz- és vizimalmok közül csak egyben nincs hengerszék, a nagy gőzmalmok közül már csak 80%-a bír hengerszékekkel s fokozatosan csökken ez az arány a többi malomcsoportoknál. A szárazmalmok közül csak kettőben van hengerszék, a szélmalomok közül egyben sincs.

A hazai malmokban foglalkozó személyzetet a következő összeállítás mutatja:

Felügyelő személyzet:		Fűtő	1.749
Tulajdonos	14.844	Napszámos	307
Üzletvezető	6.701	együtt	3.586
Egyéb műszaki alkalmazott	835	<i>d) Iparosok:</i>	
Kereskedelmi alkalmazott	902	Géplakatos	148
együtt	23.282	Kovács	69
Munkások:		Asztalos	167
<i>a) A malomban:</i>		Ács	23
Rangmunkás	9.280	Bognár	9
Molnárinas	639	Kőmives	22
Napszámos	4.887	Egyéb	65
együtt	14.806	együtt	503
<i>b) A iaktárakban:</i>		<i>e) Egyéb alkalmazott:</i>	
Állandó munkás	923	Kocsis	1.703
Napszámos	304	Állandó munkás	259
együtt	1.227	Napszámos	778
<i>c) Gép- és kazánházakban:</i>		Állandó tűzör	350
Géppápoló	1.530	együtt	3.090
		Összes személyzet	46.494

Bármennyire terjedt a részvénytársulati forma, s a nagy malmok versenye a kis malmokat bármily kiméletlenül pusztítja, az önálló malomtulajdonosok száma még mindig nagyon tekintélyes, megközelíti a 15 ezeret; malomiparunk után pedig, a mint a fentebbi kimutatásból látható, több mint 46 ezer ember él, mint közvetlen kereső, a családtagokkal együtt pedig bizonyára 200 ezernél is több. Ez szociális szempontból mutatja malomiparunk fontosságát, nagy közgazdasági jelentősége mellett.

Malmaink egy év alatt munkabér címén 566 millió forintot fizettek ki. Ez azonban távolról sem meríti ki a fentebb kimutatott 46 ezer ember összes illetményét, nemcsak a malomtulajdonosok és bérlők jövedelme maradt ki belőle, hanem az alkalmazottaknak természetben fizetett bér is, a mi pedig, minthogy malmaink jó része még mindig natural gazdaságot folytat, szintén tekintélyes.

A 20.005 hazai malom 1894-ben örléssel 3,368.545 napot töltött, 3,933.280 napon keresztül pedig szünetelt. Megjegyzendő azonban, hogy a munkanapok sem mind 24 órás egész munkanapok, a munkanapok jórésze csak félnapos. A munkaidő tartamát a következő néhány adat világítja meg:

	Nagy gőzmalmok	Kis gőz- és vízimalmok	Nagy gőz- és vízimalmok	Kis vízimalmok	Nagy vízimal- szél- malmok	Nagy szél- malmok
Csak nappal örlött	242	819	1	15	13	1
Éjjel és nappal rendszeren	78	21	23	29	26	—
Éjjel és nappal kivételesen	163	395	5	47	124	4

Malmainknak — még nagy gőzmalmainknak is — csak kisebb része az, mely éjjel-nappal rendszeresen örl, csak a nagy gőz- és vízimalmok többsége űzi rendszeresen az éjjeli-nappali örlést.

Malmaink túlnyomó része, 18.776 vámra örl; ezek közül 134 a vámot pénzben szedi, 18.189 gabonában, 453 pedig vegyesen pénzben és gabonában. Résztint kizárólag eladásra, résztint vámörlés mellett

eladásra is öröl 1186 malom. Ezek közül 636 kizárólag helyben árusítja el őrleményeit, 367 az országban máshol is, 131 Ausztriában is, 52 pedig más külföldi országban is. Saját szükségletre 1.450 malom örölt, többnyire egyes gazdaságok malmai.

Adataink a malmokat őrlőképesség szerint is részletezik. Mellőzve a malmoknak motorok szerinti osztályozását, összes malmaink őrlőképessége így alakult:

	1 métermázsza vagyis (24 órai) őrlőképességgel	Malom
2— 5	»	1.325
6— 10	»	7.868
11— 20	»	4.605
21— 30	»	2.977
31— 40	»	956
41— 49	»	588
50— 99	»	345
100— 500	»	774
501—1000	»	532
1001—1500	»	19
1501—2000	»	6
2000-en felüli	»	4
		6

Összesen . . . 20.005

Kitűnnek e kimutatásból a malomóriások, melyek egy huszonnégy óra alatt 1500, 2000 sőt ennél is több métermázsza gabonát képesek megörölni.

Összes malmaink közül 13.116 örölt búzát, hogy ezek a malmok hányféle lisztet állítanak elő, arról a következő percentszámok szólnak:

	A malmok alábbi százaléka		A malmok alábbi százaléka
1-féle lisztet állít elő	60'22	6-féle lisztet állít elő	0'78
2 » » » »	15'27	7 » » » »	0'28
3 » » » »	14'07	8 » » » »	0'69
4 » » » »	6'16	9 » » » »	0'82
5 » » » »	1'56	10 » » » »	0'20

Malmaink legnagyobb része még a búzát is csak parasztra örli. Nagy a 2—4-féle lisztet gyártó malmok száma is, de többféle osztályozást a malmoknak csak igen kis része végez. Természetesen a termelés tekintetében egészen más arányok mutatkoznak, mert épen a finom lisztfajokat gyártó kevés számú nagy malom öröl legtöbbet.

A tényleg megörölt gabonamennyiséget adatgyűjtésünk következőleg mutatja ki:

Előállított	Liszt, dara, árpagyöngy, stb.	Takarmány-örlemény	Korpa	Összesen örlemény
	m	é t e r m	á z s a	
Búzából	16,290.615	413.089	4,420.860	21,124.564
Rozsból	2,970.818	91.119	757.143	3,819.085
Kétszeresből	19.483	3.589	—	23.072
Árpából	803.414	1,465.299	—	2,268.713
Kukoriczából	2,159.078	958.485	—	3,117.563
Rizsből	157.330	41.970	—	199.300
Kölesből	130.454	44.789	—	175.193
Zabból	417	18.015	—	18.432
Egyéb gabonából . .	64.959	16.293	—	81.252
Összesen . .	22,596.563	3,052.598	5,178.003	30,827.174

E mennyiség nem mutatja összes malmaink őrlését; a kis vízi, a kis szél- és a szárazmalmok által megőrölt gabonamennyiséget a begyült adatok fogyatékosága miatt nem lehetett kimutatni. E három malomkategóriára vonatkozólag az 1885. évi kimutatás arányában számítva ki a megőrölt gabonamennyiséget, összes malmaink őrlése körülbelül 42½ millió métermázsa lenne. Valószínűleg ez a mennyiség is alatta marad a valóságnak, mert a malmoknál az eltítkolási hajlam, bár nem oly mértékben, mint korábban, ez alkalommal is mutatkozott. Maga a budapesti 14 gőzmalom-vállalat 1894-ben nem kevesebb, mint 7,178.203 métermázsa gabonát őrlött meg, vagyis az egész országban megőrölt gabonának hatodrészét. Ez egyetlen szám fényesen mutatja e malomóriások roppant fontosságát.

y.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 80. füzet. 1896. augusztus hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. szeptember hó.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Szerkeszti Paikert Alajos. III. évfolyam. 1896. 3. füzet. A modern erdészeti kultúra keletkezése hazánkban Tagányi Károlytól. Horvát szokásjog 1551—1553-tól Thallóczy Lajostól. Az 1823-iki országos összeírás végleges eredményei Tagányi Károlytól, stb.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek köteléskébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 18—19. szám.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 32—35: Der allgemeine schweizerische Gewerkschaftsbund von J. Platter. Die rumänische und südrussische Weizenernte. Der deutsche Gesetzentwurf, betreffend die Abänderung der Gewerbeordnung. Ungarns Industrien auf der Milleniums-Ausstellung von M. Steinitzer. Russischer Zucker in Bulgarien. Die Ernte in Russland. Die Goldproduction im Jahre 1896; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XII. Bd. 2. Heft: Preisbildung und Fortschritte in der Herstellung der Waren von F. Schotte. Die Heimarbeit in der Gewehrindustrie von Lüttich und dessen Umgebung von A. Svaine. Das Freihandelsjubiläum in England von Em. Loew. Die deutsche Sozialgesetzgebung an der Hand des neuesten Jahresberichtes der badischen Fabrikinspection von J. Goldstein. Die wirthschaftliche Gesetzgebung Oesterreichs, der deutschen Bundesstaaten, des Deutschen Reiches im Jahre 1895; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureaus. Herausgegeben von dessen Direktor E. Blenck. XXXVI. Jahrgang. 1896. III. Vierteljahrsheft: Die preussischen Sparkassen im Rechnungsjahre 1894 bzw. 1894/95 von G. Evert. Wirkliche und Mittelpreise der wichtigsten Lebensmittel für Menschen und Thiere in den bedeutendsten Markttorten der preussischen Monarchie während des Kalenderjahres 1895 bzw. des Erntejahres 1894/95; etc.

Bulletin de l'Office du travail. No 8. Août 1896: Revue du travail. Les grèves en Juillet. Les conseils de prud'hommes en 1893. La banque coopérative des associations ouvrières de production en 1895; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 605—608.

L'économiste français. 24-e année. 6-e vol. 1896. Nos 30—34: Le congrès coopératif de Woolwich; la coopération internationale; les productives sociétés: les revers de la coopération agricole; échec à la participation, etc. La position actuelle du socialisme par P. Leroy-Beaulieu. Le mouvement économique et social en Allemagne: amis et ennemis de la coopération. Le mouvement de la population en France. Les syndicats en 1895. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: la question monétaire aux Etats-Unis. Encore la mystification du monopole de l'alcool; L'échec écrasant du monopole en Suisse. Les caisses d'épargne en 1894.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Août 1896: L'ironie des faits et le protectionnisme par Yvos Guyot. Le mouvement agricole par G. Fouquet. Le huitième congrès du crédit populaire par G. François; etc.

Revue d'économie politique. 10-e. No 7—8. Juillet-Août 1896: Une nouvelle loi sur les mines en Roumanie par Lambert. Le socialisme en Suisse par F. Berghoff Ising. Notes et statistiques sur la question monétaire (2-e art.) par G. François. De l'exagération des critiques adressées à notre système d'impôts par E. Villey; etc.

Revue politique et parlementaire. Dir. M. Fournier. 3-e année. Août 1896: Les conditions du travail et le collectivisme par A. Bonge. Le mouvement féministe en Angleterre par M. G. Fawcett. Le protectionnisme agraire en Belgique. Conciliation et arbitrage facultatifs ou obligatoires par A. Spire; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XXI. No 121. August 1896: State of the Skilled Labour Market, Foreign Trade of the United Kingdom. The Foreign Trade of Russia in 1895. The Effects of the Commercial Treaties of Germany. The »ad valorem« duties of the United States and »Market Value«; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2760—2764: The Money Market. Indian Finance. British v. German Trade. The proposed Unification of the Argentine Debt. Turkish Finance and the Ottoman Loan of 1855. The Agrarian Movement in the United States. Harvest at Home and Abroad. The Rand Gold Output; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No. 8. August 1896: State of Employment in July. Conciliation (Trade Disputes) Act, 1896. Strikes and Lock-outs in the United States 1881—1894. Labour in the Colonies; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIV. évfolyam. 277. sz. 1896. június hó: Az 1895-ik évi esketések. A budapesti heti és országos lívásárok eredménye 1895-ben. Adatok a budapesti (kőbányai) sertés-üzletről 1870—1895-ben. 278. sz. július hó: A marhavásár és a közvágó-híd forgalma és a marhavásári árak 1895-ben. A budapesti malomipar 1895-ben. Piaczi árak az 1895. évben; stb.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 32—35. sz.

A szegedi kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közigazdasági viszonyairól az 1895. évben. Szeged, 1896.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotaáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett XXV. *jelentése.* Budapest, 1896.

Kimutatás a magyar korona területén levő királyi vámhivataloknál a be- és kivitelben vámkezelt árukról az 1895. évre. Összeállította a magyar kir. pénzügyminiszteri adó- és jövedéki számvevőség. Budapest, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam. 63—71. sz.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XIV. kötet: A magyar korona országainak 1895. évi külkereskedelmi forgalma. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1896.

Magyarország földművelése 1896. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1896.

A Budapest fő- és székvárosi állami rendőrség 1895. évi *működése.* Kiadja a főkapitányság. Budapest, 1896.

A magy. kir. pénzügyőrség állapotának és működésének *statisztikája* 1895. évre. Összeállította a magy. kir. pénzügyminisztérium fogyasztási adó szakszámvevősége. Budapest, 1896.

Drucksachen der Kommission für *Arbeiterstatistik*: Verhandlungen Nr. 1—11. Berlin, 1893—96. Erhebungen Nr 3—9. Berlin 1894—95.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 7. Heft. Wien, 1896.

Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung betreffend die Geschäftsführung und die Rechnung der Alkoholverwaltung pro 1895. Vom 29. Mai 1896. Bern.

Bericht über die Industrie, den Handel und die Verkehrsverhältnisse in Nieder-Oesterreich während des Jahers 1895. Dem k. k. Handelsministerium erstattet von der Handels- und Gewerbekammer in Wien. Wien, 1896.

Conrad, I., Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. Teil I. Nationalökonomie. Jena. 1896.

Dieckmann, C., Postgeschichte deutscher Staaten seit einem halben Jahrhundert. Unter Berücksichtigung der Einführung der Freimarken. Leipzig, 1896.

Ergebnisse der Viehzählung in Bosnien und der Hercegovina vom Jahre 1895. Zusammengestellt vom stat. Departement der Landesregierung. Sarajevo, 1896.

Franz, H. Dr., Die Landwirthschaft in Thüringen, insbesondere im Grossherzogthum Sachsen und ihre Entwicklung in den letzten fünfzig Jahren. Berlin, 1896.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-

behörden. Zusammengetellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang. 1896. IV. Wien, 1896.

Oppenheimer, Fr. Die Siedlungsgenossenschaft. Versuch einer positiven Ueberwindung des Kommunismus durch Lösung des Genossenschaftsproblems und der Agrarfrage. Leipzig, 1896.

Ortschaftsverzeichniss des Herzogthums Braunschweig auf Grund der Volkszählung vom 2. December 1895. Herausgeg. vom statist. Bureau des herzogl. Staatsministeriums im Juli 1896. Braunschweig, 1896.

Ortsverzeichniss vom Grossherzogthum Sachsen, Herzogthum Sachsen-Altenburg, etc. auf Grund der Volkszählung vom December 1895. Herausgegeben vom statistischen Bureau vereinigter Thüringischen Staaten in Weimar. Weimar 1896.

Schriften des Vereins für Socialpolitik. Leipzig, 1896.

Bd. 66: Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland. V. Band: Königreich Sachsen. 2-ter Theil.

Bd. 68: Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland. VII. Band: Königreich Preussen. 3-ter Theil.

Bd. 72: Englische Auswanderung u. Auswanderungspolitik im neunzehnten Jahrhundert von K. Rat. Einwanderung und Einwanderungsgesetzgebung in Nordamerika und in Brasilien von R. Mayo-Smith u. R. A. Hehl.

Bd. 73: Der Personalkredit des ländlichen Kleingrundbesitzes in Deutschland. Berichte und Gutachten veröffentlicht vom Verein für Socialpolitik. I. Bd: Süddeutschland.

Statistik des Hamburgischen Staates. Bearbeitet und herausg. von dem stat. Bureau der Steuer-Deputation. Heft XVIII. Die Ergebnisse der Berufs- und Gewerbezahlung vom 14. Juni 1895 im Hamburgischen-Staate. VI. Abtheilung: Die beschäftigungslosen Arbeitnehmer am 14. Juni sowie am 2. December 1895. Hamburg, 1896.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. VII. Heft. Ein- und Ausfuhr im Juli 1896. Wien, 1896.

Uebersichten der Weltwirthschaft. Begründet von Fr. v. Neumann-Spallart. Jahrgang 1835—1889. Fortgesetzt von Fr. v. Juraschek. Berlin, 16. u. 17. Lieferung.

Wernicke, Joh. Der objektive Wert und Preis. Grundlegung einer realen Wert- und Preistheorie. Jena, 1896.

Lichtenberger A. Le socialisme au XVIIIe siècle. Étude sur les idées socialistes dans les écrivains français du XVIIIe siècle avant la Révolution. Paris, 1895.

Maurel, E. De la dépopulation de la France. Étude sur la natalité. Paris, 1896.

Répartition des salaires du personnel ouvrier dans les manufactures de l'état et les compagnies de chemins de fer. République française. Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes. Office du travail. Paris, 1896.

Statistique du commerce extérieur du royaume de Serbie pour l'année 1895. Ministère des finances. Section des douanes. Belgrade, 1896.

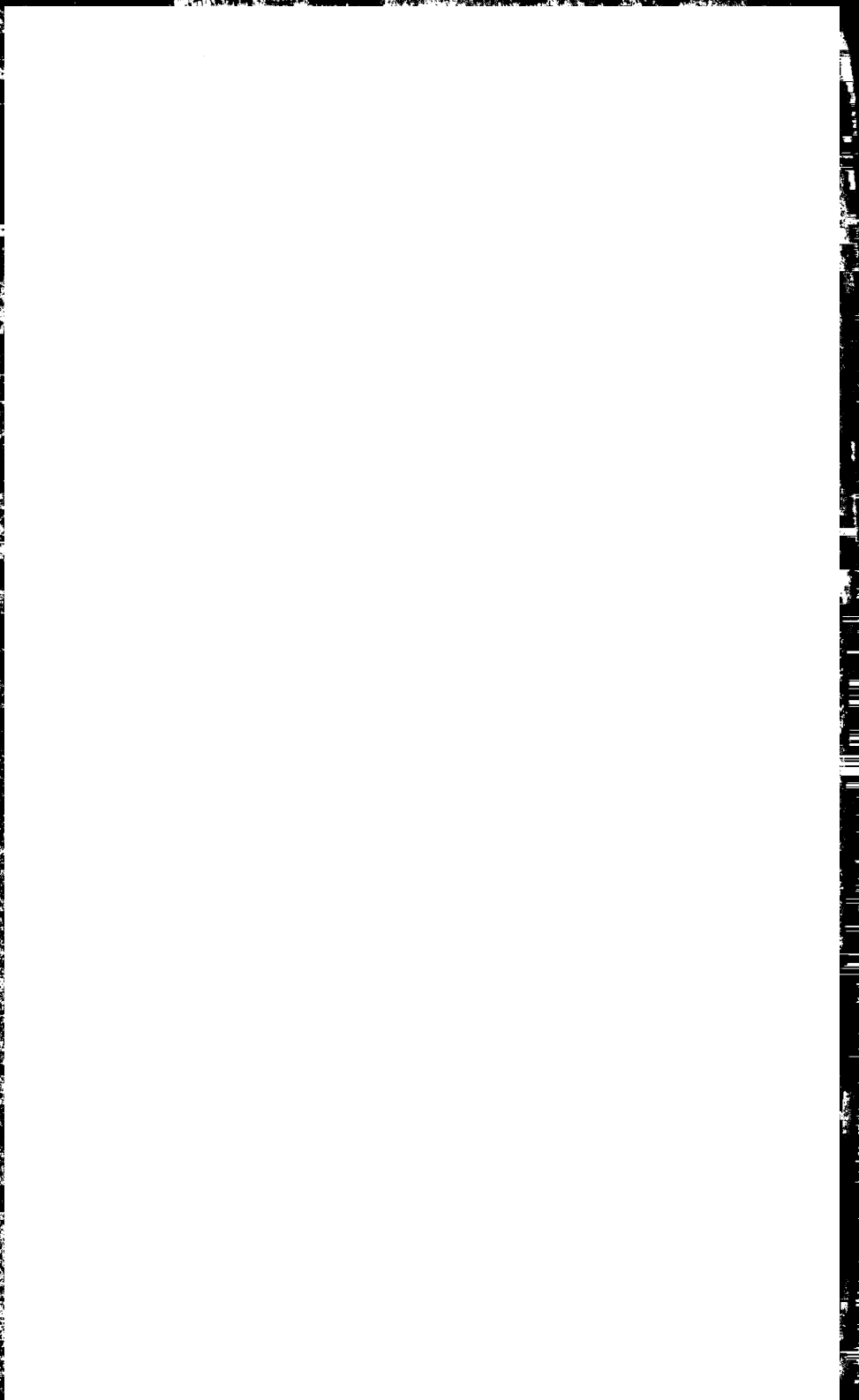
Accounts of the Trade Carried by Rail and River in India in the Official Year 1894/5 and the four Preceding Years. 7th Issue. Calcutta, 1896.

The Statistical Yearbook of Canada for 1895. Eleventh Year of Issue. Issued by the Department of Agriculture. Ottawa 1896.

Supplement to the fifty-fifth Annual Report of the Registrar-General of Births, Deaths and Marriages in England. Part I. London 1895.

Annali di agricoltura. 1896. La cooperazione nell' agricoltura italiana. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell' agricoltura Nr. 211. Roma, 1896.

Statistiek der Scheepvaart 1895. Uitgegeven door het Departement von Waterstaat, Handel en Nijverheid. Tweede Gedeelte. Strandingen, Schipbreuken en andere Ongevallen gedurende het jaar 1895. 'S Gravenhage, 1896.

NÉHÁNY SZÓ A MAGYAR MEZŐ- GAZDASÁGRÓL.¹⁾

A földmivelésügyi miniszter ép úgy, mint a másik nagy közgazdasági tárca vezetője, évenként terjedelmes jelentésben számol be a parlamentnek a vezetése alatt álló miniszterium működéséről. E jelentés a magyar mezőgazdaság állapotának kimerítő, részletes rajza. Nemcsak a kormányintézkedéseket és azok hatását ismerjük meg belőle, hanem mezőgazdaságunk minden egyes ágának állását a tárgyalt évben. Mezőgazdaságunknak ezek az *annalesei* kétségtelenül értékes forrásművek s nemcsak a jelenkort tájékoztatják, hanem a jövőben gazdaságtörténetünk tanulmányozóinak is hasznos segédeszközzül fognak szolgálni. Rendeltetésükhöz képest azonban csak a jelent világítják meg s nem domborítják ki eléggé a kapcsolatot a multtal. Pedig ha a tényleges állapotokat helyesen, igazságosan akarjuk megítélni, kettős mértékre van szükségünk. Saját állapotainkat össze kell hasonlítani először is a külföldi állapotokkal, de azután figyelniük kell a multa, tanulmányoznunk a fejlődés menetét, mert a jelen, a multa működő erők és hatások eredménye s ezek ismerete nélkül ítéletünk nem mindig helyes, nem mindig igazságos.

A földmivelésügyi miniszter úr nagyon jól tette, hogy az ezredévi kiállítás alkalmából hazánk földmiveléséről egy oly munkát adott ki, mely — egy-egy kis monográfiának tekinthető fejezetekben — a jelent a multa vezetve le, tárgyalja földmivelésünket s mezei gazdaságunk valamenyi ágát és tényezőjét.

A mű huszonkét fejezete huszonhárom szerző tollából folyt, melyek közül nem egy széles történeti alapon s nem közönséges közgazdasági érzékkel van megírva.

Sok tanulságot rejt az olvasóra ez ötvenhat íves vaskos kötet. Látjuk belőle, hogy az a lázas haladás, mely újabb fejlődésünket jellemzi, mezőgazdaságunkban is érvényesült.

¹⁾ Magyarország földmivelése 1896. Kiadja a földmivelésügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1896. 8-rét, 892 lap.

Bár a gazdaosztályt általában kevésbé mozgékonyaknak s a megszokott régihez makacsul ragaszkodónak tartják, mezőgazdaságunk legutóbbi története azt mutatja, hogy hazánk gazdaközönsége igenis tudott alkalmazkodni a változott viszonyokhoz. A mi utánzásra méltót látott, igyekezett alkalmazni, saját hasznára fordítani; belterjes művelésre törekedett s a kevésbé jövedelmező ágakról, a mennyire a viszonyok engedték, sietett áttérni azokra, melyek még tisztességes hasznot nyújtanak.

Mindezeknek igazolására azonban csak töredékes, ingadozó adataink vannak; mert az agrárstatisztika csak lassan, nehezen fejlődött, s minél messzebb megyünk vissza, tanúságtétele annál fogyatékosabbá s bizonytalanabbá válik.

Évi aratási adataink már egy egész negyedszázadra terjednek, s összehasonlítva az újabb adatokat a régiekkel, szinte mesés fejlődést vagyunk hajlandók hirdetni. De tudjuk hogy föltétlen hitelességet még az újabb adatoknak sem tulajdoníthatunk, annál kevésbé a régieknek, midőn a statisztikai érzék csaknem teljesen hiányzott, az adatgyűjtés roppant nehézségekkel küzdött s az évi terméskimutatások felületes becslésnél egyébnek nem voltak tekinthetők.

Az egyes termények vetésterülete is bizonytalan, de még bizonytalanabbak a bevallott holdankinti átlagtermések. Minden valószínűség szerint aratási statisztikánk a hetvenes években az átlagos termést jóval kisebbre becsülte a valóságnál. Az a nagy emelkedés tehát, melyet az utóbbi időben látunk, nem egészen tekinthető termelésünk tényleges emelkedésének, részben onnan következik, hogy régi termésadataink nagyon is alacsonyak voltak.

Emelkedés azonban tényleg van. Nem is lehet ez más-kép. Mily kezdetleges volt pár évtizeddel ezelőtt hazánk jelentékeny részében a talajművelés! Még 1874-ben is az ekéknek épen fele közönséges faeke volt, melylyel a földet nem annyira megszántották, mint egy kissé megturkálták. Ma a faeke, mondhatni teljesen eltűnt, sőt az elég jószerkezetű fagerendelyű vasekék mellett az egészen vas- vagy aczélekék is kezdenek mindinkább elterjedni s a mély művelés egyre nagyobb tért hódít. Az ekéken kívül a többi talajművelő eszközök is folyvást tökéletesebb alakban és mind általánosabban terjednek el. S mennyivel több gondot fordítanak gazdáink a talaj jókarbantartására, javítására! Most már ismerik a trágya becsét s nemcsak minél több és jobb istállótrágyát igyekeznek előállítani, hanem a műtrágyák alkalmazása is, főleg répa alá, nagy hódítást tesz. Egyes kulturnövények meghonosulása, mint pl. a cukorrépatermelés, valóságos iskolája az okszerű talajművelésnek, a mi többi terményeink átlagos termését is emeli.

De nagy befolyással van erre a vetőmag gondos megválasztása is. Ma már a kis gazda is tudja, hogy csak jó

mag után érhet jó aratást s széltére használja a tökéletesebb gabonatisztító eszközöket, melyek kiválasztják a gyommagvakat és az apró, beteg szemeket; sőt, ha saját gabonája nem felel meg, a vetőmagújításról is gondoskodik.

Más tekintetben is tért hódít az okszerűbb gazdálkodás. Tudjuk, mily túlságba ment az ötvenes években megindult irány, mely gazdaságunkat egészen a szemtermelésre fektette. Nem egy vidéken már a talajkimerülés határozott nyomai mutatkoztak s a gabonaárak hanyatlása, mely gazdáinkat arra intette, hogy az egyoldalú szemtermeléssel fölhagyva, a mezei gazdaság más ágait, különösen az állattenyésztést is igyekezzenek felkarolni, bizonyos fokig a keserű orvosság szerepét játszsa.

Termelésünkben a helyes arányok még mindig hiányzanak, de a javulás szemmel látható. A fekete ugar szerepét a zöld ugar veszi át. A mesterséges kaszálók területe huszonöt év alatt több, mint megkétszereződött, a takarmányrépáé megháromszorozódott, pedig ugyanazon a területen, épen a jobb művelés folytán, ma sokkal több takarmány terem, mint egy negyedszázaddal ezelőtt. A gabnaféléket is nagyobb mértékben fordítják takarmányozásra, s minthogy a takarmányozás is okszerűbben történik, az állatok tartása határozottan javult.

Javult ezzel állatállományunk is, melynek emelését a kormány okszerű gondoskodása szintén nagy mértékben előmozdította. Lótenyésztésünk haladása egy emberöltő alatt valóban bámulatraméltó. Ma már nemcsak a telivér-tenyésztés áll rendkívül magas fokon, — a mely különben közgazdasági szempontból csak annyiban fontos, hogy az ország lóanyagának javító eszközéül szolgál, — hanem a népies tenyésztés is alig képzelt virágzást ért el. Lóállományunk néhány évtized alatt mondhatni teljesen átalakult; az ország minden részében meglatszik az állami méntelepek hatása, s saját gazdasági és házi szükségletünkön kívül nemcsak hadseregünket látjuk el kitűnő lóanyaggal, hanem a magyar ló külföldön is mind nagyobb kelendőségnek örvend. A múlt évben (1895-ben) a tenyész- és versenylovakon kívül, a tőlünk külföldre vitt igás-, kocsis- és hátaslovakért több mint 10 millió forint folyt be.

Kedvező fordulat állt be újabban szarvasmarhatenyésztésünkben is. Az ötvenes években állattenyésztésünknek ez az igen fontos ága gyors hanyatlásnak indult. A legelők feltörése, a meg-megújuló marhavész, az apaállatok hiánya, s a külföldi fajtáknak tervszerűtlen terjesztése és összevissza-keresztvezése végzetessé kezdett válni marhatenyésztésünkre, különösen egyik legbecsesebb természeti kincsünkre, a darvasszőrű magyar marhára. Szerencsére a kormánynak és a szakköröknek sikerült idejekorán megállítani a hanyatlást. Állategészségi törvényünk kiszorította teljesen a marhavészt. A gazdaközönség felvilá-

gosítottatott, hogy mily kincset birunk igavonásra páratlan s hizlalásra is kitűnő magyar marhánkban s hogy azt az ország tekintélyes részében a legoktalanabb dolog volna feláldozni a nyugoti fajtakért. Az ország felosztatott tenyészkörületekre, kijelöltetvén mindenik kerület számára az ottani természeti viszonyokhoz képest legalkalmasabb faj, az őt megillető hely biztosítottván a magyar faj marhának. Hogy ez a beosztás ne csak papíron maradjon, a kormány és a gazdasági egyesületek, olcsó apaállatok kiosztásával igyekeznek elérni. Egyes vidékeken önálló tájfajtákra akadunk; de a kormány a tisztavérű nyugoti fajmarhák behozataláról is gondoskodik, s példáját a magánosok közül mind többen követik, s ma már tisztavérű nyugoti marhákból is oly tehenészeteket látunk, melyek ritkítják párjukat az egész világon. Futólag sem emlékezhettünk itt meg azokról az eszközökről és intézményekről, melyek szarvasmarhatenyésztésünk emelésére szolgálnak s mellőzzük az országos szarvasmarhatenyésztési alapot, az állatkiállításokat, díjazásokat és tenyészmurahavásárokat; szólnunk kell azonban a tehenészetekről. Főleg a főváros és általában a nagyobb városok közelében állítottak ilyenek, de távolabb is, sajt- és vajkészítésre fektetve, virágozhatnak, s ma már nem csekély mértékben növelik a gazdának a gabonaárak hanyatlása folytán megcsappant jövedelmét. Itt még sok a megmunkálni való tér; jelenleg évenként jóval több, mint egymillió forint ára sajtot hoznak be külföldről, holott saját szükségletünk fedezésén túl nekünk kellene erős kivitelünknek lenni.

Tormay, szép tanulmányában, sertésenyésztésünk egész történetét megtalálja az olvasó. Sertésenyésztésünk — már a mi a zsirsertést illeti — magas tőkélyt ért el, sertéshizlalásunk és kereskedésünk pedig európai fontosságúvá vált. 1894-ben élő-sertéskivitelünk értéke, levonva belőle a behozott sertések értékét, 70 millió forintra rugott, azonfelül pedig zsirból és szalonnából több mint öt millió forintot kaptunk. A múlt évben kitört s még mindig tartó sertésvész azonban óriási csapást mért sertésenyésztésünkre s bizonytalanná tette annak jövőjét. Ez egyik legjövődélmezőbb gazdasági ág gyors pusztulása egész mezőgazdaságunkra kiható rázkódtatással jár s lényegesen súlyosítja a gazdasági válságot.

Nem ily rögtönösen, katasztrófaszerűleg ment végbe juhállományunk hanyatlása; de a hanyatlás oly állandó és oly erős volt, hogy a létszám egy negyedszázad alatt éppen felére szállt le. A tengerentúli gypjű versenye okozta ezt a szomorú változást. Tetézték a bajt a szerencsétlen keresztezési kísérletek, melyek a magyar gypjű minőségét tetemesen megrontották s még inkább gyorsították a hanyatlást. Szó sincs róla, hogy juh-tenyésztésünk korábbi kiterjedését ismét elérje, de újabban már a biztató jelek sem hiányzanak, melyek állattenyésztésünk ezen ágának jövőjét, kissé kedvezőbb színben mutatják.

A sajttermelés fontossága kezd mindnagyobb mértékben előtérbe lépni s az általános csökkenés közepette néhány keleti és északkeleti megyében a juhállomány újabb időben határozottan emelkedik. A tejelő juhok tartásának előmozdítására az állami intézetek is sok gondot fordítanak. De a gyapjútermelés sem annyira kedvezőtlen ma már, mint midőn a magas gabonárak és az aláhanyatlott gyapjúárak oly éles ellentétben álltak egymással. Az újabban életbeléptetett gyapjúauktió szintén határozottan kedvező hatást gyakorol a gyapjúárak alakulására. A húsjuhok terjesztése eddig kísérletnél egyébnek nem tekinthető, s nagyobb sikereket addig nem is fog elérni, míg népünk élelmezésében a juhhús-fogyasztás általánosabbá nem válik. Eerre azonban egyelőre aligha van kilátás.

Állattenyésztésünk kisebb ágai közül nem egy, meglepő fejlődést mutat. Baromfitenyésztésünk termékei után évenként 20—24 millió forintot kapunk a külföldről, pedig városaink emelkedésével a belfogyasztás is rohamosan fokozódott. A selyemtenyésztés, mondhatni egy rövid évtized alatt terjedt el, 1885-ben még csak 13.859 család foglalkozott vele s a beváltott gubómennyiség mindössze csak 176.337 kilogrammot tett, 1895-ben ellenben már 94.865 család másfél millió kilogramm gubót állított elő s a termelőknek és munkásoknak kifizetett összeg körülbelül két millió forintba rúgott. Az okszerű méhészet is mind nagyobb tért hódít. Ezek, a kisgazdaságok szempontjából különösen fontos foglalkozási ágak lassanként a földműves osztály jólétének fontos tényezőivé válnak.

A mint a vadászati törvény a hasznos vadak állományát biztosította, úgy a halászati törvény is véget vet az okltalan halpusztításnak. Nagy szükség is van erre; mert részint vizeink szabályozása, részint a gőzhajók hullámvérése különben is nagyon megcsappantotta a magyar vizek halbőségét. Némi javulás már most mutatkozik, a halállomány úgy látszik vizeinkben némileg szaporodott. Szaporodnak a halasgazdaságok, s a halászati felügyelőség közreműködésével halköltő telepek létesülnek. De még távol vagyunk, hogy a haltenyésztés népünk élelmezésében az öt megillető helyet elfoglalja.

Már eddig is nagyobb sikereket értünk el a gyümölcs-termelés és a kertészet terén. Ez utóbbit nemcsak a főváros határában üzik belterjesen, hanem számos vidéki város, sőt község is szép hasznót húz a konyhakertészetből. A szegedi paprika, makói hagyma, stb. külkereskedelmi forgalmunkban is jól ismert czikkek. A gyümölcsstenyésztés terén szintén szünőfélben van a korábbi közöny. Egyes vidékek már évtizedek óta nagy sikereket értek el, de a gyümölcs-termelés általános, okszerű felkarolása, noha ezt a szőlők elpusztulása kétszeresen előtérbe tolta, még mindig nem mutatkozott s a községi faiskolák úgye is csak nehezen haladt előre. Az érzék

azonban a gyümölcstermelés fontossága iránt mindinkább fejlődik s a szakismeretek mindjobban terjednek. Állami, községi és magán faiskolák bőven ellátják a nagyközönséget nemesített csemetékkel. Ujabban a kormány, intézetei és szakközegei útján, egy nagyhorderejű reform végrehajtásán fáradozik; azon, hogy minden vidéken minél kevesebb gyümölcsfajta tenyészessenek, a melyek igazán megérdemlik a tenyésztést s a melyek az ottani természeti viszonyoknak leginkább megfelelnek. Egy-egy vidék gyümölcstermelésének egyöntetűvé tétele nagy mértékben emeli a piaczképességet. A kormány azonkívül a gyümölcs-elkészítés és gyümölcs-értékesítés fejlesztése körül is igyekszik megtenni minden lehetőt.

Szőlőink pusztulása a legnagyobb csapások egyike, mely közgazdaságunkat s különösen a földműveléssel foglalkozó népességet sujtotta. Legnemesebb borvidégeinket tönkretette a phylloxera, a homoki szőlők rohamos kiültetésének pedig útját állja a peronospora pusztítása, mely — minthogy a homoki szőlőket sem kíméli — még általánosabb baj, mint a phylloxera. A szőlők felújítására újabban nagy erőfeszítések történtek. E célra szolgált az amerikai szőlővesszők behozatala, állami és magán szőlővessző-telepek felállítása s a szőlőoltási tanfolyamok tartása. A folyó évben külön törvény hozott a phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdításáról. Az ennek alapján megindított nagy actió, különösen a mi a földművelésügyi miniszterium közvetlen tevékenységét illeti, azzal a 1½ millió forinttal, melyet a törvényhozás e célra rendelkezésére bocsátott, kétségkívül üdvös leendő; de hogy a felújítás iránt táplált nagy remények máskülönbben is beválnak-e, azt ma még nem lehet megmondani.

Nem szóltunk még egy nagy és igen fontos ágról, az erdészetről, melyet a műben, Bedő Albert államtitkár tollából, egy hosszabb tanulmány kimerítően ismertet. Általánosan ismeretes, hogy erdészetünk másfél évtized óta egészen jó irányban halad, s úgy jelenlegi erdőállományunk megóvása, mint az új erdősitések körül megtörténik mindaz, a mit az erdőkkel kapcsolatos fontos közgazdasági érdek megkíván.

Az erdészet őstermelés ugyan, de nem tartozik a mezőgazdasághoz, s midőn mezőgazdaságunk állapotát vizsgáljuk, figyelembe azt nem igen vehetjük. A fentebb felsorolt ágak kimerítik a mezőgazdaságnak még tágabb értelemben vett fogalmát is. Láttunk bajokat, láttunk itt-ott hanyatlást, egészben véve azonban a haladás kétségbevonhatatlan. A hanyatló árak daczára mezőgazdaságunk nemcsak többet, hanem több értékűt is termel, mint korábban. Hogy mezőgazdaságunk az utóbbi pár évtized alatt mennyire megerősödött, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy oly nagy csapást, minő a gabonaárak példátlan hanyatlása s a phylloxera-vészről szőlő-

hegyeink elpusztulása, minden nagyobb válság és rázkódás nélkül képes volt kiállni. A földárak magasabbak, mint valaha s az árverések száma lényegesen megapadt.

De azért e kedvező jelekből nem szabad elhamarkodott következtetést vonni le. A föld értéke emelkedett, mert a kamatláb leszállt, melyet viszont államháztartásunk rendezésén kívül, nem annyira a hazai tőkék felhalmozódásának, hanem a külföldi pénzhiánynek tulajdoníthatunk. A föld árának emelkedését előmozdította az is, hogy az iparban és kereskedelemben szerzett vagyont örömmel fektetik ingatlanokba s a pénzes emberek kereslete szükségképen fölveri az árakat. A kényszereladások is ritkábban fordulnak elő pénzhiány mellett; olcsó kamat és erős pénzkiínlat mellett az eladósodott birtokos is tovább fenn tudja magát tartani.

A földbirtok telekkönyvi megterhelhetetéről nincsenek adataink, de ha volnának is, bajos volna a megterhelhetés pusztá számadataiból helyes ítéletet mondani. Maga a betáblázott terhek nagysága itt még nem irányadó, számtalan egyéni körülmény adja meg jelentőségét. Sőt lehet az egész ország földbirtokán nyugvó teher könnyű, de egyes osztályok aránytalanul meg lehetnek terhelve. Általában, a mint a vagyon abszolút összege nem mutatja hiven egy ország jólétét, mert sok függ a vagyon megoszlásától, úgy a mezőgazdasági termelés nagysága, vagy a holdankinti átlagos jövedelem nagysága még nem föltétlen jele az egészséges gazdasági állapotoknak.

Nem szenved kétséget, hogy a földművelő népesség, már csak azért is, mert legszélesebb rétege annak az alapnak, melyen az állam nyugszik, a legfontosabb társadalmi osztály; s helyes tagozata, elégtelensége, boldogulása: egyike a legelső állami érdekeknek. Nálunk két irányban is mutatkozik baj, egyik a mezőgazdasági munkások elégtelensége, a másik a középbirtokos-osztály pusztulása. Sokkal nagyobb és bonyolultabb mind a két kérdés, mintsem itt csak valamennyire is alaposan hozzászólhatnánk, de legyen szabad pár futólagos megjegyzést tenni.

Az agrár-socialisták külső okok idézték elő, belső okoktól támogatva. Az előbbieket közt első helyen áll a sajtóviszonyok elfajulása. Szinte elszorul az ember szíve, ha látja, hogy a sajtószabadság, ez a magas eszmény, melyért apáink küzdöttek, milyen gyümölcsöket termett alig néhány évtized alatt. A testi mérgez árulását szigorú törvények tiltják, de a lelki mérget szabadon lehet terjeszteni a sajtó útján. A könnyelműség és rosszakarát pazar kézzel szórja az elégtelenség magvát a nép közé. A politikai pártok emberei is egymás ócsárlásával, a lelki mérge terjesztői. Lerontják a hitet, tisztelést és bizalmat s elősegítik az erkölcsi és társadalmi nihilizmus terjedését. A művelt osztály általában nem jár elől

elég jó példával, s nem törődik eléggé a néppel, nem igyekeznek azt vezetni, noha ezt saját érdekében is meg kellene tennie.

De vannak az agrár-socialismusnak belső okai is, melyek a mezőgazdasági munkásosztályt fogékonytá teszik az igazgatások iránt. A mint az eddigi tanulmányok igazolják, a magyar munkásnak elég szép keresete van; nagy baj azonban, hogy csak az év egy részében talál foglalkozást, máskor munkáereje felhasználatlanul hever. Ezen segíteni kell. Még nagyobb baj a mezőgazdasági napszámások aránytalanul nagy száma. A legutóbbi népszámlálás alkalmával szinte megdöbbenéssel látták a szakemberek, hogy egyes megyékben a kereső népességnek mily túlságos nagy részét teszik a napszámások. Sürgős feladat volna ezt a mozgó, elégedetlen elemet a helyes mértékre szállítani le azáltal, hogy javarészüket egy kis tulajdon vagy bérbirtokhoz jusson. A kiterjedt községi birtokok s talán más nagyobb birtokok parcelláinkint való eladása, az egy kis tőkével bíró napszámások közül sokakat tehetne kisbirtokosokká. Még nagyobb tér volna a kisbérletek rendszerének kiterjesztésére. Az egyházi és alapítványi javak s jelenleg nagy bérletben levő uradalmak szinte kínálkoznak arra, hogy kis bérletek nyújtásával oldjuk meg az agrár-socialismusnak kissé talán elfojtott, de el nem aludt kérdését. Sajnos, jelenleg gyakran épen az ellenkezője történik annak, a minek történni kellene. Látunk egyházi birtokokat, melyeket korábban a föld népe kisebb parcellákban bérelt s újabban az egyházi hatóság nagy bérlőknek adta ki, nem mintha ezek többet fizetnének érte, hanem mert úgy talán valamivel kényelmesebb az igazgatás, kezelés. Nagy kérdésben ily kicsinyes szempont vezet oly férfiakat, kiknek épen hivatásuknál fogva magasabb álláspontra kellene emelkedniök s a társadalmi élet érverésén tartva kezöket, keresni a gyógyszert a létező bajok gyógyítására. Általában a szociális kérdéssel szemben valami megfoghatatlan vakság vezet épen azokat a köröket, kiknek legtöbb a veszteni valójuk, s a kiket egy szociális földindulás leghamarább eltemetne.

A szociális kérdés ma még békésen megoldható; de szükséges hozzá az egész nagy művelt osztály közreműködése. Munkás, vallásos, erkölcsös élet, mely az eleven példa erejével hat, méltányos bánásmód az alsóbb néposztályokkal s azok anyagi és szellemi érdekeinek gondos ápolása; törekvés az egészségtelen birtok- és birtoklási viszonyok meggyógyítására: ezek a főbb gyógyszerei a szociális bajoknak.

A középbirtokos osztály önmagában keresse támaszát és megtartóját. Ha dolgozni megtanult, tanuljon meg takarékoskodni is. Mondjon le úri kedvteléseiről, hogy a terhekbe ne merüljön még mélyebben, hanem inkább gázoljon ki az öröklött vagy szerzett adósságokból. Különösen sokba kerül a középbirtokos osztálynak a gyermekek nevelése. Tudjuk,

hogy ennek az osztálynak e tekintetben úgy maga, mint a nemzet iránt kötelességei vannak s nagy baj volna, ha takarékoságból feláldozná a műveltséget. De igyekezzék gyermekeiket úri igények nélkül nevelni föl, még akkor is, ha azok az értelmiségi pályák valamelyikére készülnek. Minden gyermek nem maradhat az ősi telken, vívjanak ki maguknak méltó helyet más téren is, de ne tóduljon valamennyi az úgynevezett litterátus pályákra. Ragaszkodjanak a földhöz, melyben létük gyökerezik. A szakoktatás feladata, hogy a középbirtokos osztály gyermekei közül azok, kik a birtokban maradnak, lehetőleg kevés költséggel szerezzenek meg az általános műveltségből annyit, a mennyi szükséges, s sajátítsák el mindazokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, melyek egy középbirtok czélszerű és jövedelmező kezeléséhez megkívánatnak.

A földművelésügyi miniszter úr által kiadott munka e kérdéseket nem érinti, csak a földművelés című fejezetben találunk némi czélzást. »Hátrányosnak tekinthető — úgy mond — hogy hazánkban uradalmak bérbeadásánál még mindig a főbérleti rendszerhez ragaszkodnak, holott a majoronkénti bérbeadás, vagyis az u. n. farmrendszer, különösen tekintettel a valódi középbirtok csekély arányára, úgy köz-, mint mezőgazdasági szempontból előnyösebbnek mutatkozik.« A középbirtokos osztályt bizonyára így is erősíteni lehetne némileg, s ez nem áll ellentétben azzal, a mit fentebb mondtunk, mert a magán nagybirtokosok egy jó része semmi esetre sem megy bele a parcellálankénti bérbeadásba, de nincs rá ok, hogy miért ne alkalmazná birtokain a farmrendszert.

A kiszabott szűk keretben még dióhéjba foglalt kivonatot sem adhatjuk a földművelésügyi miniszter úr által közrebocsátott munkának s a nagy arányú képnek, mely részletesen kidolgozva előttünk áll. csak egy-egy vonását emelhattuk ki. Legszomorúbb része a műnek a gonddal és szakavatottsággal megírt utolsó fejezet, melyből meggyőződhetünk, hogy mily kevés az, a mi a telepítések terén történt.

A telepítési kérdés már régóta egyike a sokat emlegetett, sűrűn vitatott kérdéseknek, de államférfiaink, sajnos, nagy nemzeti fontosságát teljes mértékben sohasem méltányolták.

A czélszerűen keresztülvitt telepítések gazdasági, sőt szociális szempontból is áldásosak; de igazi jelentőségük nálunk nem ebben rejlik, hanem abban a szerepben, melyet mint kedvezőtlen nemzetiségi viszonyaink megjavításának eszközei volnának hivatva betölteni.

Erős, egységes államnak az egy nyelvűség nem nélkülözhetetlen kelléke. Különböző népfajok békésen megférhetnek egymással ugyanegy állam kötelékében, sőt a közös haza szeretete s a közös anyagi és erkölcsi érdekek, egy magasabb összhangba olvaszthatják az egyéni sajátságokból folyó ellen-

téteket. De csak egy föltétel alatt, ha az uralkodó faj mellett a többi népfajokban is él az állameszme öntudata s az állami egység kereteit nem akarják megrepeszteni, szétrontani.

Államférfaink azt a magas eszményi — de kissé talán doctrinaire — álláspontot foglalták el, hogy a jogegyenlőség, támogatva a hazánk anyagi és szellemi felvirágoztatására irányuló törekvéseinktől, tökéletesen elég arra, hogy az úgynevezett nemzetiségeket a magyar állameszmének teljesen megnyerjük. Igaz, hogy egy negyedszázaddal ezelőtt még más tényezőkkel számoltak; a határainkon keletkezett fiatal államok hatalmas vonzása fajrokonaikra akkor még nem érvényesült. Ez azonban legfőlebb mentsége, de nem igazolása nemzetiségi politikánknak.

Mint a physikai testekben, úgy az államokban is szükséges az összetartó anyag és erő; másként a részek könnyen leválnak az egészlől. Régebben az összetartó kapocs a tulajdonképeni politikai nemzet, a nemesség volt, melyet az állameszme teljesen áthatott, s mely által az idegen ajkúaktól lakott vármegyék ép oly erősen forrtak a nemzettesthez, mint a tősgyökeres magyarsággal dicsekvő vármegyék. A nemesség, mint középbirtokos osztály, még később, az előjogok megszűnése után is teljesítette ezt a nemzetösszetartó feladatát, csak hogy ez osztály pusztulása feltartóztathatlanul halad előre, s a nemzetiségi vármegyékre gondolva önkénytelenül eszünkbe jut a mese a mágneshegy közelébe jutott hajóról, melyből a vasszegeket a mágneshegy mind magához szivta s a hajó darabokra hullva omlott össze.

A nemesség szerepét a modern középosztály s első sorban az értelmiség volna hivatva betölteni. Csak hogy az értelmiségben mind több a túlzó nemzetiségi egyén. Hajdan a ki nemessé lett, magyarra is vált egyúttal, az új értelmiségi osztálynál, sajnos, nem mondhatjuk ugyanezt, mert bár sokan vannak, kiket idegen származásuk daczára a magyar kultúra, melyen fölnevelkedtek, testestől-lelkestől magyarra tesz; de hány fanatikus gyűlölője akad a magyar államiságnak az intelligens osztályban mai napság, még azok között is, a kiket a magyar állam elhalmaz jótéteményeivel. Az úgynevezett nemzetiségi intelligencia, nem hogy a magyar állameszméhez igyekeznek csatolni az idegen ajkú népet, hanem ellenkezőleg folyvást szítja az elégtelenséget, s a gyűlöletet minden ellen a mi magyar.

A nemzetiségi izgatók aknamunkája könnyűvé válik ott, hol összefüggő nemzetiségi tömegek laknak, melyek nem érzik az államalkotó magyar faj hatását, ellensúlyát. Könnyű ott elhíttetni velök, hogy az a föld, melyen laknak, nem magyar föld; de ha életerős magyar községek láncolata mutatja és képviseli mindenütt az államalkotó faj erejét, mindjárt nehezebben megy az izgatás, s megszűnik a remény,

egyres területeknek a magyar állam testéből való kiszakítására. Ha az erők helyes egyensúlya, magyar községek telepítése által, az ország nemzetiségileg veszélyeztetett részeiben helyreáll, az idegen nemzetiségek megmagyarosítása nélkül is eltompul a nemzetiségi kérdés éle. Az idegen elemek az érintkezés folytán hozzásimulnak a magyarsághoz, az állam nyelvét elsajátítják annyira, a mennyire ez saját érdekükben szükséges s ha a telepesek a magyarság színejavából válogattatnak, példájuk gazdaságilag is emelőleg fog hatni az illető vidék egész népességére.

Sokan azt fogják mondani, hogy ez utopia, megvalósíthatlan álmodozás. Bizonyára az, ha nincs meg hozzá az erős akarat, nagy elhatározás. Kis eszközökkel, nagy dolgot nem lehet megvalósítani; de midőn arról van szó, hogy ez a föld magyar maradjon-e vagy sem, semmi áldozat sem lehet elég nagy. Anyagi mulasztásokat helyre lehet pótolni, államiségünk attributumainak teljességét hazánk fejlődése, természetes súlya önkényt meghozza: de a mit nemzetiségi tekintetben mulasztunk, az örökre helyrehozhatatlan.

DR. VARGHA GYULA.

A MAGYAR BIZTOSÍTÁSI TÖRVÉNYJAVASLAT AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS SZEMPONTJÁBÓL.

Már 1894-ben megírta dr. Beck Hugó a magánbiztosítási vállalatokról szóló törvényjavaslatát, a biztosítási törvényt azonban — a minden oldalról felhangzó sürgetések daczára — még máig sem alkották meg. Mig mi tétovázunk s nagy lassan készülődünk, megjelent f. é. márczius hó 5-én az új osztrák biztosítási szabályzat, s így Ausztria ismét megelőzött bennünket. Itt az ideje, hogy a kérdést mi is megoldjuk s ezért a magyar biztosítási törvényt, a melyről a mult évben oly sok érdekes fejtegetést hallottunk és olvastunk, újból napirendre kell hoznunk és az illetékes köröket a kérdés megoldására buzdítanunk.

Alkotmányunknak 1867-ben történt helyreállítása minden téren a haladásnak egyengette útját. Tudományunk, művészetünk, mezőgazdaságunk, kereskedelmünk, iparunk századokon át tartó álmukból ébredezni kezdettek s a nyugati kultura hatása alatt rohamos léptekkel siettünk a mulasztottat pótolni.

A nyugateurópai civilisatio minden áldásos intézményét s így a biztosítási intézményt is rokonszenvesen fogadta az új Magyarország.

Mindazonáltal a biztosítási intézmény — sajnálattal kell elismernünk — ma sem részesül azon meleg pártolásban, mint a melyet megérdemel s a melyben más intézmények oly bőségesen részesülnek.

A biztosítás ügyének fontosságát hazánkban is sokan méltatják s méltatták már alkotmányunk helyreállítása előtt, az absolut uralom szomorú éveiben is, a mikor a biztosítási intézmény meghonosítása érdekében lelkes hazafiak ismételten kísérleteket tettek s a mikor óriási akadályokat leküzdve, sikerült megalapítani az »Első magyar általános biztosító társaság«-ot. De egyesek fáradhatatlan munkásságának daczára a nagy közönség még folyton bizonyos idegenkedéssel viseltetik a biztosítási intézmény iránt, mit legjobban igazol azon körülmény, hogy hazánkban elemi károk ellen a biztosítható értéknek csak egy harmadát biztosították.

Még szomorúbb az életbiztosítás ügye, mert eddig a lakosságnak csak mintegy $2\frac{3}{4}\%$ -a vette igénybe az életbiztosítást.

Tagadhatatlan, hogy egyebek között a biztosítási intézmény nagymérvű fellendülését az a körülmény is akadályozza, hogy nincs jó biztosítási törvényünk. A kereskedelmi törvénynek a biztosítási ügyekre vonatkozó határozatai hiányosak s ezért jelenleg úgy a biztosított felek, valamint a biztosító társaságok jogai- és kötelezettségeire nézve a legnagyobb zűrzavar uralkodik, a mi sok félreértésnek és panaszoknak a kútforrása. A kereskedelmi törvénynek a biztosítási ügyre vonatkozó határozatai tehát okvetetlenül javításra szorulnak, helyesebben okvetetlenül szükségünk van egy jó biztosítási törvényre.

Mi, biztosítási emberek, sokat várunk az új törvénytől, mert azt hisszük, hogy a biztosítási intézmény népszerűsítésének egyik tényezője lesz, hogy annak fontosságát emelni, tekintélyét megalapítani fogja.

A biztosítási körök tehát talán még jogászaiknál is jobban örvendenek a magyar királyi igazságügyi kormány azon törekvésének, hogy egy a mai igényeknek megfelelő biztosítási törvény alkottassék s érdeklődéssel fogadták az új törvény tervezetét,¹⁾ melyet dr. Beck Hugó a m. kir. igazságügyminiszter megbízásából készített s mely az új törvénynek mintegy kiinduló pontját képezi.

Eddigélé a Beck-féle tervezethez — bár biztosítási emberek is foglalkoztak vele — kiválóan jogászok szóltak s azt hiszem, indokolt eljárás, hogy azon férfiak közül, kik egész életüket a biztosítási ügy szolgálatában töltik, a tervezetről véleményüket minél többen kinyilvánítsák. Helyesen mondja Pólya Jakab, hogy üdvös reformot csak úgy várhatunk, ha nemcsak a jogászok, hanem a szakemberek is meghallgattatnak, kik, ha nem is tudnak törvényt szövegezni, felvilágosítást adhatnak gyakorlati tapasztalataikról.²⁾

Harmincz esztendeje, hogy a biztosítási téren működöm; gyakorlatilag és elméletileg foglalkozom a biztosítási ügygyel s néhányszor már a nyilvánosság előtt is kifejtettem nézeteimet. Talán szabad az illetékes körök szives figyelmére nekem is számitanom, midőn a Beck-féle tervezethez különösen s a megalkotandó biztosítási törvényhez általában — az új osztrák biztosítási szabályzatot is tekintetbe véve — hozzászólok.

Teszem azonban ezt csakis az életbiztosítás szempontjából, mert ezen üzletág fontosságánál fogva megérdemli, hogy vele külön is foglalkozzunk.

¹⁾ Dr. Beck Hugó. Törvényjavaslat a magánbiztosítási vállalatokról. Előadói tervezet. Budapest, 1894. Légrády Testvérek.

²⁾ Dr. Pólya Jakab. A magánbiztosítási vállalatok. Közgazdasági Szemle. 1895. 246 l.

Sokáig vajudott az életbiztosítás, míg mai alakjához jutott. *Karup* az életbiztosítás történetének első nyomait a rómaiak korába vezeti vissza, midőn Kr. u. a második század közepe táján *Ulpian* római prefektus a rómaiak élettartamáról táblázatot szerkesztett. (*Lex Falcidia testamentaria.*)¹⁾

900-ban a főbb kolostorok halálozási lajstroma. 1100-ban a czeheknek kölcsönös és megszabott díjakon alapuló segélyezése. A XIV. században az »utazási és baleseti biztosítás« (*Casualty Assurance*), a mely abból állott, hogy az utasok, vagy zárandokok a tengeri biztosítási kamaráknak, vagy a tengeri biztosítási ügynököknek egyszeri díjat fizettek, a melynek ellenében megkapták a szükséges váltság-díjat, ha a törökök vagy a mórok fogságába estek.

Később ezen biztosítás a fogadás bizonyos nemévé alakult át. Ha ugyanis valaki veszélyes útra indult, a biztosítónál bizonyos összeget letett, ha visszatért az útról, úgy a letett összeget kétszeresen vagy háromszorosan fizették ki neki; ha pedig nem tért vissza, úgy az egész deponált összeg a biztosító tulajdona maradt. Még erkölcstelenebbé vált a biztosításnak ezen neme az által, hogy a biztosító kötelezte magát bizonyos jelentékeny összeget kifizetni, ha a császár, a pápa, vagy más kiváló egyén egy bizonyos kikötött időtartam alatt meghal. Itt már az életbiztosítás közönséges fogadássá fajult el. Ezen fogadásszerű életbiztosítást (*Gambling Assurance*), a mely több országban az életbiztosításnak tudományos és erkölcsös irányban való fejlődését egészen az újabb időkig megbénította, különböző kormányok, így a németalföldi, a genuai, a francia és angol kormányok eltiltották. Ily zavaros multból kellett az életbiztosítási intézménynek kibontakoznia.

A czeheknek kölcsönös segélyezéséből keletkeztek a számtalan betegsegélyző és temetkezési pénztárak. A XVII. század közepén *Tonti Lörinez* feltalálja a tontinákat. Körülbelül ugyanazon időben *Fermat* és *Pascal* megvetik a valószínűségi számítások alapját. Ugyancsak a XVII. században a holland *de Wit* Hollandia különböző városainak születési és halálozási listáit összegyűjtötte s ezeken alapította meg a járadék biztosításnak általános elveit.

A halálozási statisztika és az ezen alapuló halandósági táblázat szintén a XVII. században keletkeztek s 1693. januáriusban közzéteszi *Halley* a »*Philosophical Transactions*«-ban az első — általa szerkesztett — halandósági táblázatot.

A tudományos alapon nyomban megkezdődtek a kísérletek az életbiztosításnak a gyakorlatban való alkalmazására. 1698-ban *Mercers Company*, Londonban megalapította a *dr.*

¹⁾ *Karup* W. Handbuch der Lebensversicherung. Leipzig. Albert Fritsch. 1885. 7—44 l.

William Assheton által tervezett első életbiztosító társaságot, mely az özvegyi nyugdíj-és életjáradék-biztosítással foglalkozott. 1699-ben követte a »The Society of Assurances for Widows and Orphans«. 1705-ben alakult az »Amicable« vagy »Perpetual Assurance«, melyet sokan az első életbiztosító társaságnak tartanak. Hogy mily jelentőséget tulajdonítottak ezen társaságnak, mely egészen napjainkig (1866-ig) fennállott, bizonyítja azon körülmény, hogy 1706-ban a törvényhozás is elismerte.

A holland *Kerseboom W.*-nek 1738 és 1742-ben a halandóságról közzétett értekezései és táblázatai, *Süssmilch János Péternek* 1741-ben megjelent első német halandósági táblázata, *Deparcieux*-nek első francia halandósági táblázata 1746-ból lényegesen előbbre vitték az életbiztosítás ügyét.

1761-ben megalakult az első tudományos alapon nyugvó életbiztosító intézet, az »Equitable« Angliában, mely csakhamar nagy nyereséggel dolgozott.

Érdekes, hogy a tontinákkal való szédelgésnek már ezen század elején utját akarta állni a francia kormány, a midőn 1809-ben elrendelte, hogy a tontinákkal való üzlet folytatásához külön állami engedély szükséges. Régóta tart tehát már a küzdelem a tontinák ellen, mindazáltal még maig sem sikerült azokat a biztosítási üzlet teréről leszorítani.

1806-ban alakult az első német életbiztosító intézet Hamburgban, mely azonban az akkori háborúkból származott kedvezőtlen viszonyok miatt néhány év múlva kénytelen volt működését megszüntetni. 1819-ben keletkezett az első francia életbiztosító társaság (la Compagnie d'assurances générales sur la vie). 1824-ben megalapította az első osztrák takarékpénztár az első osztrák életbiztosító intézetet. (Allgemeine Versicherungs-Anstalt in Wien). Tervezője *Sonnleithner* volt, kinek I. Ferencz »boldogított népe« nevében köszönetet mondott.¹⁾ Szintén 1824-ben keletkezett az első belga életbiztosító társaság Brüsszelben; 1826-ban az első olasz életbiztosító társaság Milanóban. 1827-ben megalapítják a híres gothai kölcsönös életbiztosító bankot (Lebensversicherungs-bank für Deutschland in Gotha), 1828-ban a lübecki életbiztosító társaságot (Deutsche Lebensversicherungs-Gesellschaft in Lübeck).

Sajátságos, hogy Amerikában, a hol különösen az üzleti életnek minden ágában oly gyors fejlődés mutatkozik, csak 1830-ban keletkezett az első életbiztosító társaság a »New-York Life Insurance and Trust Company«. 12 évre rá (1842-ben) alakult a »Mutual Life Insurance Company« New-Yorkban.

¹⁾ Kővári László. A magyar és osztrák megszűnt, működő és keletkező biztosító társaságok története és statisztikai átnézete. Pest, 1870. Mach és Stein 120 l.

Utána azonban már rohamosan elkezdtek az életbiztosító társaságok. 1843-ban a »New-York Life Insurance Company« s az új társaságok egész sora.

Ausztriában az 1831-ben alakult »Generali« 1834-ben, az 1822-ben alakult »Azienda Assicuratrice« 1852-ben, az 1838-ban alakult »Riunione Adriatica di Sicurtà« 1854-ben vették fel üzletkörükhöz az életbiztosítást. 1839-ben nyert engedélyt az »Allgemeine wechselseitige Capitalien und Renten-Versicherungs-Anstalt« »Janus«, 1858-ban az »Anker«.

Hazánkban csak ezen század dereka felé alapították meg az első életbiztosító intézetet, a »Brassai közönséges nyugdíj-intézet«-et 1844-ben. Az 1858-ban alakult »Első magyar általános biztosító társaság« 1860-ban kezdte meg az életbiztosítási üzletet. Oroszországban 1835-ben, Dániában 1842-ben, Norvégiában 1847-ben, Svédországban 1850-ben, Ausztráliában (Melbourneban) 1859-ben elkezdett az első életbiztosító társaság.

Az életbiztosítási intézmény fejlődését lényegesen előmozdította a szakirodalom s főleg a szaklapok. Az első »Post Magazine and Insurance monitor, chiefly devoted to topics connected with the Principles and Practice of Life Assurance« cím alatt 1840-ben indította meg *Hartnoll I. Hooper. Dr. Marius Albert* 1846-ban kezdte meg az »Allgemeine Versicherungs-Zeitung« szerkesztését, mely azonban 1850-ben megszűnt, de már a következő évben a »Rundschau der Versicherungen«-ben ismét felvette a megszakadt fonalat.

Az intézménynak leghathatósabb előmozdítója azonban — úgy elméleti, mint gyakorlati tekintetben — az »Institute of Actuaries« angol biztosítási Akadémia, melyet 1849-ben Londonban a legkiválóbb elméleti és gyakorlati biztosítási szakemberek alapítottak.

Ezen század közepén élénk munkálkodás folyt tehát már az életbiztosítás érdekében, de fájdalom, mint századokkal ezelőtt, a mikor — mint előbb láttuk — a biztosítást a mindennapi való nyereszkeskedésnek legaljasabb eszközévé használták fel: úgy korunkban, az intézmény fejlett állapotában is akadnak oly alapostolok, a kik önző üzérkedési céljaikkal megrendítik a közönség bizalmát s megfosztják az életbiztosítási intézményt azon fénytől, a melyet annak magas etikai értéke kölcsönöz. 1844-től 1867. évig 230 életbiztosító társaság ment tönkre Angliában, az életbiztosítás tulajdonképeni hazájában a civilisált nyugaton! Egy fontos közgazdasági tényező elferdített irányának szomorúbb képét alig képzelhetjük.

Kellett is tehát, hogy a törvény védelmére szálljon úgy a közönségnek, mint az intézménynek.

A mi a törvényes intézkedéseket illeti, a tengeri biztosítást egynémely országban már századokkal ezelőtt szabályozták törvények által. Így Spanyolországban 1435-ig, Olasz-

országban 1523-ig, Németalföldön 1549-ig, Angliában 1601-ig, Svédországban 1667-ig, Németországban 1677-ig, Franciaországban 1681-ig és végre Ausztriában 1744-ig visszavezethetjük a törvényes intézkedések kezdetét.

A tűzkár ellen való biztosítás a XVII. század, a jégkár ellen való biztosítás pedig a XVIII. század végén merül föl s vonja maga után az állami beavatkozást.¹⁾

Az életbiztosítást csak az újabb időben vonja felügyelete alá a törvény és az életbiztosítás gyakorlása csaknem mindenütt állami engedélyhez van kötve. Az 1844-iki »Joint-Stock-Companies-Act«, valamint az 1862-ben megjelent »the Companies-Act« vagy az úgynevezett »Limited Liability Law« megalkotásával Angliában elejét akarták venni azon szédelésnek, a melyről előbb említést tettünk. Mindazon társaságok, a melyek utóbbi törvény érvénybelépése után alakultak, kötelesek alapszabályaikat és részvényeseik névsorát, valamint az üzletjelentést, zárszámadást és mérlegkimutatást az évi közgyűlés megtartása után 14 napra a »the Joint-Stock-Companies-Registrar-Office«-nél benyújtani, a hol bárki is a szükséges felvilágosítást megkaphatja.²⁾

A szigorú felügyelet tekintetében legelőször járt Amerika. A new-yorki kormány volt az első, mely egy ellenőrző »biztosítási hivatalt« állított fel, melynek élén egy superintendent áll, a ki az életbiztosító társaságok fölött az ellenőrzést sokkal nagyobb hatáskörrel és hatalommal gyakorolja, mint azon európai kormányok, melyek a biztosító társaságok ellenőrzéséről gondoskodnak. Több fontos intézkedés tesz erről tanúságot; ilyenek az 1851-diki és 1853-diki törvények (for the incorporation of life and health insurance companies and in relation to agencies of such companies).³⁾

A legújabb időben némely állam az életbiztosítást államilag akarja gyakorolni azon czélból, hogy a szegényebb néposztály sorsán segítsen.

Igy alakult Franciaországban 1850-ben a »Caisse de retraite pour la vieillesse« s 1864-ben alapította meg Gladstone »Government annuities and payment at death« czim alatt az angol állami biztosítási intézetet, melyet a főpostamester kezel. Ámde ezen intézetek működése sikerre nem vezetett s a mint Karup helyesen mondja, főleg azért nem, mert az államhivatalnok egy kereskedelmi vállalat vezetéséhez — pedig az életbiztosítás ilyennek tekintendő — sem a kellő jártassággal, sem a kellő érzékkel nem bír. A biztosító társaságok az állam támogatása mellett sokkal nagyobb eredményeket

¹⁾ Dr. Beck Hugó. Tanulmányok a biztosítási jogból. Budapest. 1891. 1—11. l.

²⁾ Karup W. Handbuch der Lebensversicherung. Leipzig. 1885. 35. l.

³⁾ Karup W. Handbuch der Lebensversicherung. Leipzig. 18-5. 36—37. l.

fognak elérni az életbiztosításnak a szegényebb s különösen a munkás-osztály körében való terjesztése körül, mint az állami biztosító intézetek.

Az életbiztosítás terjesztését és szoliditásának fokozását azonban az államok a legjobban a megfelelő biztosítási törvények alkotása által fogják elérni.¹⁾

S itt mindjárt rámutatunk az angol *Cave*-féle életbiztosítási javaslatra (*Life Assurance-Companies Act*), mely 1870-ben emelkedett törvényre. E szerint az alakulandó életbiztosító társaság működését mindaddig meg nem kezdheti, míg az illetékes hatóságnál 20.000 font sterlinget letétbe nem helyez. Ezen letétet azonban a társaság azonnal visszakapja, a mint a díjakból gyűjtött életbiztosítási alap 40.000 font sterlingre szaporodott. Minden társaság tartozik továbbá egész ügykezeléséről részletes és a nagy közönség által is megérthető kimutatásokat közzétenni, a minek elmulasztása pénzbírságot von maga után. Továbbá elrendeli, hogy a társaságok pénzügyi állapota minden tíz évben egy kiküldött bizottság által megvizsgálandó és végre szabályozza és ellenőrzi a társaságok egyesülését.

E törvényt 1871 és 1872-ben néhány lényegtelen intézkedést tartalmazó függelékkal kibővítették.²⁾

Franciaországban a Code-Napoleonban a biztosító társaságokra ugyanazon határozatok vonatkoztak, a melyek minden egyéb kereskedelmi társaságra nézve fennállottak. A biztosítás összes ágait felölelő, általános biztosítási törvénnyel Franciaország ez ideig még nem rendelkezik, bár 1809-ben, 1867-ben és 1868-ban törvény, 1868-ban császári, 1877-ben pedig kormányrendelet jelent meg a biztosító társaságokra vonatkozólag.

Svájcban a zürichi magánjogi codexnek 1855-ben életbelépett IV. könyve rendelkezik a biztosításról. Hollandiában az 1838-iki, Belgiumban az 1874-iki s 1879-iki, Olaszországban az 1883-iki, Spanyolországban az 1886-iki s Portugáliában az 1889-iki kereskedelmi törvény szabályozza a biztosítást.

Németországnak egységes biztosítási törvénye még nincsen és csaknem valamennyi kisebb államnak egymástól eltérő biztosítási törvényei vannak. Poroszországban az általános Landrecht, az 1837-iki törvény, az 1851-iki általános büntető törvény, az 1853-ban hozott és 1859-ben és 1861-ben kibővített biztosítási törvény intézkedik a biztosításról.

Ausztriában önálló biztosítási törvény nincsen.

A biztosítási ügyről intézkednek az osztr. polg. törvény 1288—1292. §-ai, továbbá a kereskedelmi törvény 271. §.

¹⁾ Karup W. Handbuch der Lebensversicherung. Leipzig. 1885. 41 l.

²⁾ Dr. Beck Hugó. Tanulmányok a biztosítási jogból. Budapest 1891. 15., 16., 17. l.

harmadik pontja, a külföldi biztosító társaságokra vonatkozó 1872. törvény; az 1880. évi biztosítási rendelet¹⁾; az új osztrák biztosítási szabályzat, illetve az osztrák belügy-, igazságügy-, kereskedelemügy- és pénzügyminisztereknek 1896. márczius 5-én kelt 53. §-ból álló együttes rendelete, a mely az előbbi rendeletet érvényen kívül helyezi, s úgy a már működő, mint a jövőben megalakuló biztosítási vállalatokkal szemben a legszigorúbb állami felügyeletet lépteti életbe²⁾.

Legnagyobb hibája, hogy a felelősségnek helyt nem ad, s a biztosító társaságokat teljesen kiszolgáltatja a felügyeletet gyakorló államhivatalnokok önkénykedésének. Az állami biztosítási hivatal és a biztosítási vállalatok között felmerülő vitás kérdésekben okvetetlenül módot kellett volna nyújtani a biztosítási vállalatoknak a felelősségre. Így jár el a svájci biztosítási törvény, a melynek értelmében az állami biztosítási hivatal felügyeleti hatóság a biztosító társaságokkal szemben, de intézkedései és határozatai ellen a társaságok a »Bundesrath«-nál jogorvoslást kereshetnek.³⁾

A Beck-féle javaslatnak is elvitázhatalanul érdeme, hogy az állami biztosítási hivatalnál magasabb forumot elismer, és az állami biztosítási hivatal s a biztosító társaságok között felmerülő kiváló fontosságú vitás kérdésekben a döntést a bíróságoknak tartja fenn (24., 25., 27., 34. §§.). A Beck-féle javaslat a büntető határozatokról szóló 37. §-ban a kereskedelemügyi miniszterhez való felelősségnek is helyt ad.

Végül hazánkban a magyar kereskedelmi törvény (1875 : XXXVII. t.-cz.) II. részének hetedik czíme a következő négy fejezetben rendelkezik a biztosítási ügyről: I. fejezet: Általános határozatok. II. fejezet: Kárbiztosítás. III. fejezet: Életbiztosítás. IV. fejezet: Viszontbiztosítás.

Nem a mi feladatunk a biztosításra vonatkozó törvényes intézkedésekről s azoknak történeti fejlődéséről kimerítően szólni, csak rövid áttekintést akartunk nyújtani a biztosítási törvényekről s a részletek iránt érdeklődők figyelmét felhívjuk *dr. Beck Hugónak* »Tanulmányok a biztosítási jogból« cím alatt megjelent alapvető művére s *Beck Lajosnak* az életbiztosításról írt dolgozatára.⁴⁾

* * *

A mint látjuk, 1875-iki kereskedelmi törvényünk — a tengeri biztosítás kivételével — rendelkezik a biztosítási

¹⁾ Dr. Beck Hugó. Tanulmányok a biztosítási jogból. 3—21. l.

²⁾ Magyar Pénzügy. 1896. márczius 19. 12. sz. 4. l.

³⁾ Lásd: Die Staatsaufsicht vom Standpunkte des österreichischen Assecuranz-Regulativ. Deutsche Versicherungs-Zeitung. Berlin. 1896, April 5.

⁴⁾ Beck Lajos. Az életbiztosításról. Budapest. 1895. Deutsch Zsigmond és társa. 107. l.

ügyekről. De mindjárt alkalmazása után kitűntek ezen törvénynek hiányai s mindenekelőtt a biztosítási szakemberek konstatálták ezt. Mint fentebb is hangsúlyoztuk, legfőbb ideje, hogy végre 21 év után ezen hiányokat pótoljuk, helyesebben, hogy egy a kor színvonalán álló biztosítási törvényt alkossunk. Jól mondja Beck Hugó, hogy »a biztosításra vonatkozó jog reformját mindhárom illetékes tényező, a biztosítottak, a biztosítók s az állam kívánta.«¹⁾

A biztosítási törvénynek — mindig az életbiztosítás szempontjából tekintve — az *általános határozatok* [megalakulás, alaptőke (biztosítási alap), stb.] előrebocsátása után, a következő *három alaptételtől* kell kiindulnia: *kötvényfeltételek, díj, díjtartalék*. Ezen három alaptétel szorosan összefügg egymással, következik egymásból.

A kötvényfeltételektől függ a díj megállapítása. Más díjat szabok — például — ha a társaság csak a biztosított halála esetében tartozik kifizetni a biztosított tőkét (egyszerű haláleseti biztosítás), és más díjat, ha a biztosított élet és halál esetében — tehát kétszer — kerül kifizetésre a biztosított tőke (feltétlenül kétszer fizetendő tőke biztosítása). Olcsóbb díjat fizetünk, ha nyeresményjogosultság nélkül és drágábbat, ha nyeresményjogosultsággal biztosítunk. És így tovább. Ebből világosan látható, hogy a díj meghatározásának a kötvény-feltétel képezi kiinduló pontját, míg a díjtartaléknak alapját a díj képezi.

Az osztrák belügy-, igazságügy-, kereskedelemügy- és pénzügyminisztereknek a biztosító társaságokra vonatkozó 1896. márczius 5-én megjelent együttes rendelete a következő öt szakaszra oszlik: A) A biztosító társaságok alakulása. B) A biztosító társaságok szervezete. C) A biztosító társaságok ügykezelése. D) Általános határozatok. E) Függelék kisebb kölcsönös biztosítási egyesületeket illetőleg.

A mint látjuk, az osztrák biztosítási szabályzat beosztása teljesen eltér a mienktől, ez azonban a beosztásra vonatkozó felfogásunkat meg nem ingatja.

* * *

Általános határozatok. A Beck-féle törvényjavaslat 1. §-a értelmében a segélyegyletek, mint betegsegélyző, temetkező egyesületek stb., a biztosítási törvény rendelkezései alá nem esnek.

A »Magyarország« 1895. január 4. számában »Törvényjavaslat és suggestio« című és (bi.) jegy alatt hosszabb cikk jelent meg, melynek írója helyesli, hogy »a biztosítási törvényt ne terjeszszük ki a kerületi segélypénztárakra, de a betegsegélyző és temetkező egyesületeknél okvetetlen kell az ellenőrzés, mert ezen egyesületek statisztikai és mathema-

¹⁾ Közgazdasági Szemle. 1895. 333. l.

tikai alap nélkül dolgoznak oly téren, melyen a statisztika az alapja minden üzemnek. Ezek az egyesületek csak addig tudnak fennakadás nélkül functionálni, míg a közegészségi állapotokban semmi rendkívüli nem történik. De ha például a városban epidémia üt ki, a segélyző egyesületek megszűnnek működni, mert rendszer nélkül, statisztika nélkül biztosítani nem lehet és életbiztosítás technika nélkül a leglehetősebb vállalat.

Mi is ezen nézetben vagyunk, de éppen ezért tovább megyünk egy lépéssel és *határozottan kimondjuk, hogy a betegsegélyző és temetkező egyesületek egyszerűen beszüntetendők, vagy legalább a jövőben ily egyesületek alapítása ne engedessék, mert, ha matematikai alapon és kellő tőkével dolgoznak ezen egyesületek, akkor nem egyebek, mint biztosító társaságok, helyesebben: ugyanazt a célt elérheti a közönség a balesetbiztosító társaságnál, vagy a mi a temetkezés költségének biztosítását illeti az életbiztosító társaságoknál, mint ezen egyesületeknél; ha pedig nem nyugszanak matematikai alapon s nem nyújtják a kellő garantiát, akkor nem is szabad működniök.* Csodálkozunk rajta, hogy az új osztrák biztosítási szabályzat minden szigorúsága mellett is, a betegsegélyző, temetkező, rokkantsági s más hasonló kisebb egyesületek keletkezését megengedi s így ezen kéteséletű intézmények továbburjanzását elősegíti. (44—53. §§.)

A tönkrement s jobbadán a szegényebb osztályhoz tartozók filléreiből éledegelő betegsegélyző és temetkező egyesületek légiója intő például áll előttünk s mutatja, hogy itt a a leggyökeresebb orvoslásra van szükség.

A biztosítási alapról a törvényjavaslat 2. §-a rendelkezik s a biztosítási ügyletek minden főágára nézve (kár-, élet- és viszontbiztosítás) külön-külön legalább 300.000 forintnyi tényleg befizetett biztosítási alapnak *kimutatását* kívánja.

Ezen §. ellen három szempontból történtek több oldalról fölszólalások. Úgymint a biztosítási ágak felosztása, a biztosítási alap összege s a biztosítási alap rendeltetése szempontjából. A biztosítási alap felosztása kár-, élet- és viszontbiztosításra nem felel meg a biztosítási ágak számának, mert a biztosítási intézmény mai fejlettségében nem három, hanem hat főágat különböztetünk meg, nevezetesen: a tűz-, jég-, szállítmány-, baleset-, élet- és viszontbiztosítási ágakat.

Dr. Róth Pál, Bálint Imre és mások kimutatták, hogy a biztosítási alapnak minden főágra nézve 300.000 forintban való megállapítása csekély, ha csak három főágat különböztetünk meg. Szerény nézetünk szerint a hat főág mindegyikére külön-külön 300.000 forint lenne megállapítandó, ha azt akarjuk, hogy a biztosító társaságok már megalakulásuk alkalmával is kellő biztosítékot nyújtsanak a biztosított feleknek.

A biztosítási alap rendeltetését összetéveszti dr. Beck a részvénytőke feladatával s egyáltalában nem elegendő, hogy

a biztosítási vállalatok a biztosítási alapot csak *kimutassák*, mert a kimutatott alapot elkölthetik, hanem szükséges, hogy a biztosítási alap *deponáltassék*.

Itt megjegyezni kívánom, hogy úgy ezen kérdésnél, mint későbbi fejtegetéseim folyamán is nem terjeszkedem ki részletesen azon pontokra, a melyekről már mások is kimerítően nyilatkoztak, hanem a súlyt a másoktól eltérő nézeteimnek megokolására, valamint a mások által nem érintett kérdések megvilágítására fektetem.

A megalkotandó biztosítási törvények sarkpontját az *állami felügyelet* képezi, a melyre okvetetlenül szükség van. A jól szervezett és vezetett s kellő biztosítékot nyújtó társaságok működését a szigorú ellenőrzés sem fogja megbénítani, de igenis meg fogja szüntetni a kétes existenciájú vállalatokat s a biztosítási intézmény részére meg fogja szerezni ama szeplőtlen tisztságot, a melyben nem érheti többé a szédelgésnek vádja, — a melylyel napjainkban a közönség körében nem ritkán illetik — hanem erkölcsi és közgazdasági erejét a maga teljességében fogja kifejthetni.

Az ellenőrzésnek azonban csak addig szabad terjednie, míg a biztosítottak érdeke ezt megkívánja, és semmiesetre sem szabad illetéktelen beavatkozások által a biztosító társaságok üzleti életének gyors mozgását megakasztani, mint a hogy azt az új osztrák biztosítási szabályzat teszi.

A Beck-féle javaslat az engedélyezéssel járó s az állami beavatkozással egybekötött ellenőrzést mellőzni kívánja s a felügyeletet a nyilvánosság által kívánja gyakorolni. Ámde a nyilvánosság magában nem elég, mint azt a »Pester Lloyd« 1894. november 30. számának »Der Gesetzentwurf über die Privat-Versicherungs-Unternehmungen« című cikke kimerítően megmagyarázza. Különbben maga dr. Beck sem éri be a nyilvánossággal, mert az általa tervezett biztosítási hivatalt oly hatáskörrel kívánja felruházni, a mely egyenlő az állami beavatkozással. Így a társaságok megalakulása, működése, a törvényben megállapított kötelezettségnek teljesítése fölött az állami biztosítási hivatal gyakorolja a felügyeletet és az ellenőrzést. Sőt a bejegyzést is — rendszerint — csakis a biztosítási hivatal igazolása ellenében eszközölteti a törvényszék.¹⁾ És ez helyes is, hogy így van.

Igaz — mondja dr. Róth Pál,²⁾ hogy ezen felügyelet által bizonyos erkölcsi felelősséget vállal az állam a biztosítási vállalatok correct eljárásáért, de nem kevésbé súlyos felelősség érné, esetleg bekövetkező üzleti katasztrófákért, melyeket, ha talán nem is megakadályozni, de enyhíteni lett

¹⁾ Dr. Pólya J. A magánbiztosítási vállalatok. Közgazdasági Szemle. 1895. április. 248. l.

²⁾ Betrachtungen über den Versicherungs-Gesetzentwurf. Pester Lloyd. 1894. december 11.

volna módjában, ha nem tartózkodott volna minden beavatkozástól.

Mi egy biztosítási hivatalnak felállítását elkerülhetlenül szükségesnek tartjuk és nem csatlakozhatunk dr. Pólya Jakabnak azon javaslatához, hogy a felügyelet és ellenőrzés továbbra is a bíróságoknál hagyassék meg s azok támogatására indítványozó és tanácsadó joggal és kötelezettséggel ne biztosítási hivatal, hanem biztosítási tanács szerveztessék.¹⁾ Ezzel szemben jól mondja dr. Beck Hugó, hogy a tapasztalat szerint a bírósági felügyelet egyenlő a semmivel s az állami hivatalnak csak informatív feladatokat jelölni ki, annyi, mint a határozást hosszabbá és a felügyeletet kérdésessé tenni.²⁾

A kereskedelmi törvény 21 év óta van érvényben s vajjon ezen hosszú idő alatt mily ellenőrzést gyakoroltak a bíróságok? Itt van például a kereskedelmi törvény 456. §-a, mely az életbiztosítási díjtartalék elhelyezéséről intézkedik. Elrendeli ezen §, hogy az életbiztosítási díjtartalék csakis a következő módon helyezhető el:

1. jelzálogi kölcsönökbe a fekvőségnek nem terhelt fele értéke erejéig;
2. állampapírokba és állami kamatbiztosítást élvező vállalatok elsőbbségi kötvényeibe;
3. a budapesti tőzsdén jegyzett záloglevelekbe;
4. a vállalat életbiztosítási kötvényeire és a 2. és 3. pont alatt érintett értékpapírokra adott kölcsönökbe.

Meggyőződtek-e a bíróságok csak egyszer is, hogy az életbiztosítási díjtartalékot, a mely a biztosítottak megtakarított pénzéből alkottatott s a melynek gondos megőrzésétől függ a vállalat fennállása: az itt előírt módon eszközölték-e a biztosítási vállalatok?

Egy állami biztosítási hivatal felállítására tehát okvetlenül szükség van, csak az a kérdés, hogy milyen *jog- és hatás-körrel* legyen az felruházva?

Kiinduló pontnak elfogadhatjuk az 1880. évi osztrák biztosítási szabályzatnak³⁾ következő intézkedéseit: a biztosítási vállalatok felett a felügyeleti jogot egy, a miniszteriumban felállított biztosítási technikai osztály gyakorolja, melynek feladata a társulatok alakulását és működését, a díjtartalék helyes kiszámítását, a tőkék elhelyezését, a mérlegeket, tartalékokat és egyéb vagyonértékeket, a díjszabályokat és az általános biztosítási feltételeket megvizsgálni. A szervezési

¹⁾ Dr. Pólya Jakab. A magánbiztosítási vállalatok. Közgazdasági Szemle. 1895. április. 248. l.

²⁾ Közgazdasági Szemle. 1895. május. 385. l.

³⁾ Az új osztrák biztosítási szabályzat a belügyminiszterium alá helyezi a biztosítási vállalatokat, s ezek fölött az ellenőrzést a belügyminiszteriumban alkalmazott szakközégek gyakorolják (27., 39. §§.)

és szerzési költségeknek miként történő törlesztése előirandó.¹⁾

A javaslat 16. §-a szerint nálunk is lenne egy biztosítási technikai osztály, illetve egy állami biztosítási hivatal, mely a m. kir. kereskedelemügyi miniszterium kebelében állíttatnék fel; tagjait fele részben a kereskedelemügyi miniszter, fele részben pedig az igazságügyi miniszter nevezné ki.

Az elnevezést illetőleg csatlakozunk azon felfogáshoz, a mely az »állami biztosítási hivatal« elnevezést nem tartja megfelelőnek, mert az állam nem köt biztosítási ügyleteket s így nem lehet biztosítási hivatala sem. Tekintettel arra, hogy a felállítandó állami hivatal főfeladatát az ellenőrzés fogja képezni a »*magán biztosítási vállalatokat ellenőrző államhivatal*« elnevezést javasoljuk.²⁾

Jelen fejtegetéseinkben azonban az állami biztosítási hivatal elnevezést fogjuk használni, mert a Beck-féle javaslat nyomán ezen elnevezés jött forgalomba s nem akarunk egy új elnevezés alkalmazása által félreértésre okot adni.

Helyeseljük, hogy az állami biztosítási hivatal a kereskedelmi miniszternek legyen alárendelve, de nem csatlakozunk azon tervhez, hogy a hivatalnokoknak csak fele álljon biztosítási szakemberekből, fele pedig jogászokból. A kik a biztosítási ügyek elintézésével foglalkoznak, constatálhatják, hogy a felmerülő kérdések kilencz tizedrészénél a szorosabb értelemben vett biztosítási szakember döntésére van szükség. Áll ez különösen az életbiztosításról, a hol a matematikai alaphoz a legszigorúbban kell ragaszkodni s a hol ennél fogva a matematikailag képzett biztosítási szakemberekre vár a főfeladat.

Elegendő lenne, ha a biztosítási hivatalhoz néhány jogi tanácsadó osztatnék be. A biztosítási hivatalban azonban mindenesetre a *biztosítási szakértelemnek kell az irányt megadni*, ezt a szakértelmet pedig csakis a biztosítási üzlet terén lehet — hosszas működés után — elsajátítani. Mi, a kik évtizedek óta foglalkozunk a biztosítási ügyekkel, jól tudjuk, hogy nem ritkán merülnek fel kérdések, a melyekben a régi kipróbált biztosítási szakember is csak hosszas fontolgatás után tud intézkedni. Alig képzelhető el tehát, hogy a biztosítási hivatalban alkalmazandó jogászok elméleti úton és rövid idő alatt azon szakértelmet maguknak elsajátítsák, a melylyel azon férfiak rendelkeznek, a kik életük javát a biztosítási irodában töltötték el. A jogásznak tehát a legtöbb esetben véleménye megalkotásánál a biztosítási szakemberre kell majd támasz-

¹⁾ Dr. Beck Hugó. Tanulmányok a biztosítási jogból. Budapest 1891. 21. l.

²⁾ Lásd az »Első magyar általános biztosító társaság«-nak a budapesti kereskedelmi és iparkamarához benyújtott ide vonatkozó »Megjegyzéseit«.

kodnia s ezért a dolog természetéből folyik, hogy a biztosítási hivatalban a biztosítási szakemberek csoportja képezze a vezető elemet. A gyakorlati élet felfogásunknak ad igazat s utalhatunk egyik legelső rangú biztosító társaságunkra, a mely óriási apparátussal működik, a melynél napról-napra a leg-szövevényesebb esetek merülnek fel s a melynél a jogi kérdéseket a két személyből álló jogügyi osztály elintézi.

Teljesen egyetértünk dr. Róth Pállal, Bálint Imrével s mindazokkal, a kik kifogásolják, hogy a javaslat azt kívánja, miszerint az állami biztosítási hivatal tagjait a miniszter nevezze ki. Ha dr. Becknek ezen javaslata elfogadtatnék, úgy az állami biztosítási hivatal tagjai csak kisebb rangú hivatalnokok lennének, mert a miniszteri titkárt már a király nevezi ki. A biztosító közönség érdeke megkívánja, hogy a biztosítási hivatal tekintélylyel birjon s kebelében elsőrangú szaktekintélyek nyerjenek alkalmazást, a kiknek véleményét mindenki bizalommal fogadja. Ily férfiak azonban a biztosító társaságoknál nyernek kiváló és jól dotált positiót s aligha fognak oly állást elfogadni, a melyen tudásuk sem anyagi, sem erkölcsi tekintetben a kellő méltatásban nem részesül.

Ha tehát azt akarjuk, hogy az állami biztosítási hivatal megfeleljen a feladatának, úgy okvetetlenül gondoskodni kell, hogy vezetői magasabb állású hivatalnokok legyenek.

Itt röviden reflectálni kívánunk *dr. Matlekovits Sándornak* a »Magyar közgazdasági társaság« kereskedelmi és gazdasági szakosztályának 1895. évi április hó 25-én tartott ülésében tett nyilatkozatára.

Dr. Matlekovits az állami ellenőrző hivatalt nem helyesli, mert egyrészt tart attól, hogy elegendő szakerő nem áll majd rendelkezésünkre, nevezetesen az életbiztosítás terén; másrészt, hogy a hivatal beavatkozása a vállalatok megalakulását nehezíteni fogja. Ujitások, továbbfejlődés a biztosítási technika terén nem fognak jól fogadtatni s a stagnálás veszélye fog beállani. Így közli a »Közgazdasági Szemle« 1895. májusi füzeté (385—386. l.).

Ennek ellenében megjegyezzük, hogy ma már kellő számú szakerőkkel rendelkezünk s hogy az állami biztosítási hivatal nem fog stagnálást előidézni, hanem igenis útját fogja állani ama szédelgő üzelmeknek (tontinak, nyereséghal-mazzal való biztosítás stb.), a melyek a biztosítási intézmény hitelének ártanak.

Végül nem járulhatunk hozzá a Beck-féle javaslat 30-dik §-ának azon rendelkezéséhez sem, hogy az állami biztosítási hivatal fentartásának költségeihez a biztosítási vállalatok is hozzájáruljanak.

Dr. Beck Hugó hivatkozik a részletes megokolásban az osztrák, svájci és amerikai törvényhozások példájára, ámde a jelen esetben igazságtalanok lennénk, ha a külföld példáját

követnők. Az ellenőrzés a közönség érdekében történik s ime most a vállalat, a melynek a törvény megszorító határozatai szólnak, fizesse meg a saját ellenőrzését. Kérdjük, hogy a közegészségügy, a tanügy, vagy bármely más téren megfizet-e az állam az ellenőrzés költségét azok által, a kikkel szemben az ellenőrzést gyakorolja? Nem, s így a biztosítási vállalatokat sem lehet terhelni az ellenőrzési költségek fedezésével.

Részünkről különösen a következőket tennők a biztosítási hivatal feladatává: *minden díjszabálynál a kötvénynek úgy általános, mint különös feltételei szigorúan megvizsgálandók, különös tekintettel arra, hogy megegyeznek-e ezen feltételek a díjszabályi könyvecskében s a prospectusokban ígért kedvezményekkel és feltételekkel.*

Mai nap egynémelyik társaság feltételei oly homályosak, oly kétértelműek, hogy a biztosítási szakember sem tud eligazodni rajtuk. Vannak feltételek, a melyekből az ügynökök a biztosítás megkötése alkalmával a biztosítandó félre nézve minden kigondolható kedvezményeket ki tudnak olvasni, de később szomorú csalódás vár a biztosítottra, mert ugyancsak a kötvényfeltételekből bebizonyítják neki, hogy a társaság épen az ellenkezőjét tartozik annak teljesíteni, mint a mire ő az ügynök ígérete következtében számított. Csak egy példát hozunk fel: az úgynevezett »terme fixe« biztosításoknál a társaság csakis bizonyos kikötött idő lejártával tartozik a biztosított tőkét kifizetni, míg a díjfizetés a biztosítottnak a lejárattal előtt bekövetkező halála esetében megszűnik. Vannak társaságok, a melyeknek ezen díjszabályra vonatkozó feltételei akként vannak szövegezve, hogy az is kimagyarázható belőlük, miszerint a biztosított halála esetében a tőke azonnal kifizetettetik. A haláleset bekövetkezése alkalmával siet a kedvezményezett a társasághoz, hogy a biztosított összeget felvegye, de keserű meglepetésben részesül, mert *felvilágosítják*, hogy a társaság a biztosított összeget csak a kikötött időtartam lejártával — például 20 év múlva — tartozik kifizetni. Az ilyesminek a legerélyesebben útját kell állani. Többen azt kívánják a megalkotandó biztosítási törvénytől, hogy határozottan tiltsa el a tontina-biztosítást, mint a mely a biztosítottak kijátszását czélozza s minthogy a Beck-féle javaslat a tontina-tilalomról nem szól, ezt hibájának rójják fel. Ezzel ellentétes állást foglal el az új osztrák biztosítási szabályzat, a mely megengedi a tontina-biztosítást s arról a 19., 33. (13. és 14. pont) és 34. §-okban rendelkezik.

Nézetünk szerint fölösleges a törvénynek a tontina-biztosításról külön intézkedni, de igenis tegye a törvény a biztosítási hivatalnak szigorú kötelességévé, hogy semminemű oly díjszabálynak alkalmazását (legyen az tontina-biztosítás, vagy bármi más) meg ne engedje, a mely a szédelgés jellegét magán viseli.

Igen üdvös hatása lenne, ha az állami biztosítási hivatalt oly módon rendeznék be, hogy hozzá a közönség (mint a kereskedelmi muzeumban) felvilágosításért fordulhatna. Mindennapi eset, hogy a biztosított tudni akarja, hogy mi az a tartalék? Mi az a visszaváltási érték? Tőkésítés? stb. Nagyon helyes lenne, ha ily kérdésekben a közönség oly helyről nyerne felvilágosítást, a melyet semmiféle érdek nem vezérel.

Ma ha visszalép a fél a biztosítástól, illetve kötvényét a társaság visszaváltja, a leggyakoribb esetben elégedetlen a visszaváltási értékkel, mely haláleseti biztosításoknál rendszerint $\frac{1}{3}$ -a a befizetett díjnak. Azt tartja ugyanis, hogy a társaság a viselt kockázatot elég kárpótást nyer a befizetett díjak kamataiban, s az összes befizetett díjak visszafizetendők.

Fentebb említettük, hogy a biztosítási hivatalnak feladata a közönség érdekét megvédeni, de feladata a biztosító társaságokat is jogtalan követelésektől megóvni s ez csak úgy történhetik meg, ha adandó alkalommal a biztosítottakat jogaik és kötelezettségeik felől felvilágosítja. Igaz, hogy ez által szaporodnék a biztosítási hivatal munkaköre, a mi a hivatal fentartásának költségeit is növelné, de másrészt a fonák felfogások eloszlatása által rendkívüli szolgálatot tenne a biztosítási intézménynek. Általánosságban ily működését gondoljuk az állami biztosító hivatalnak, a melyre később még visszatérünk.

Az »általános határozatok«-nál kell rendelkezni a megalkotandó törvénynek a Magyarországon működő *külföldi és osztrák biztosító társaságokról*.

Jól mondja Beck Hugó, hogy a külföldi társaságokkal hazánk enyhébben bánik el, mint bármely idegen állam.¹⁾ Szükségesnek tartjuk a külföldi biztosító társaságokkal szemben az eddigieknél szigorúbb intézkedéseket léptetni életbe és pedig három szempontból: először, hogy a külföldi biztosító társaságoknál biztosított felek érdekei a legmesszebb menő intézkedések által megóvassanak; másodsor, hogy közgazdasági érdekeink javát előmozdítsuk, a midőn a pénznek biztosítási díjak alakjában a külföldre való vitelét lehetőleg szűk korlátok közé szorítjuk; s végül harmadsor, hogy hazai vállalatainkat felvirágoztassuk, a melyeknek élete nemzetünk sorsával össze van forrva s a melyeknek felvirágzása okvetetlenül kihat anyagi fejlődésünkre. Ez a három szempont vezérli a többi államot is, és ezért a legtöbb visszataszító ridegséggel s a legnagyobb szigorúsággal bánik el a külföldi társaságokkal, úgy hogy azokat nem ritkán visszavonulásra kényszeríti.

¹⁾ Közgazdasági Szemle. 1895. május 383. l.

Példa erre Olaszország. Az olasz kereskedelmi törvény 145. §-a szerint a belföldi életbiztosító társaságok a bevett díjaknak és ezek felgyülemlett kamatainak $\frac{1}{4}$ részét, a külföldi társaságok pedig a bevett díjaknak és kamataiknak felét tartoznak olasz államkölcsön kötvényekben az állampénztárnál elhelyezni.

Itt mindjárt láthatjuk, hogy az olasz törvény mily első-ségben részesíti a belföldi életbiztosító társaságokat a külföldiekkel szemben. De a törvény intézkedéseit nem tekintve, leírhatatlan az a valóságos zaklatás, a melyet az olasz kormány az idegen biztosító társaságokkal szemben elkövet. Nem elég, hogy az olaszországi üzletről szerkesztendő külön mérleg a legszövevényesebben összeállított számtalan táblázatból áll, mi sok munkát és költséget is okoz a külföldi társaságoknak, azonkívül az olasz kereskedelmi miniszter — támaszkodva felügyeleti és ellenőrző jogára — minduntalan a kimutatásoknak és táblázatoknak egész sorát a legszigorúbb utasítással követeli be, úgy hogy a külföldi biztosító társaságok már teljesen kimerülnek és elkedvetlenednek a sok zaklatás következtében.

Az 1883. januárius hó 1-én életbe lépett olasz kereskedelmi törvény értelmében első ízben az 1883-iki évről nyújtottak be a külföldi társaságok az olaszországi üzletről az olasz kereskedelmi minisztériumhoz külön mérleget. 1893-ban utasította a minisztérium az »Első magyar általános biztosító társaság«-ot, hogy 1861-től — vagyis azon időtől kezdve, a midőn ezen társaság Olaszországban működni kezdett — évről évre állítsa egybe az olasz üzlet mérlegét. Csak az, a ki hasonló munkálatokkal foglalkozott, tudja azt megérteni, hogy mit jelent az harminczkét ily mérleget összeállítani; hogy mit jelent az 1893-ban az 1861-iki és mindazon évek mérlegét elkészíteni, a melyek azon időre esnek, a mikor még nem volt olasz kereskedelmi törvény s a mikor e szerint az olaszországi üzletet még nem kellett külön feltüntetni s az olasz üzletet a többivel összeolvasztva vezették!

És a hasonló követelményekben az olasz kereskedelmi minisztérium kifogyhatatlan! Alig érkezik be az egyik kimutatás, a minisztérium kíváncsisága már is új dolgokra terjed ki. Vajjon ki állíthatná, hogy ezt a túlhajtott szigorúságot csak azért alkalmazza az olasz kormány, hogy a felek érdekeit megvédje? Az egész elbánás inkább azt mutatja, hogy Olaszországban tűrhetlenné akarják tenni az idegen biztosító társaságoknak a helyzetet.

Majd később még egy másik példát is fogunk említeni, a szomszéd Ausztriát, de most csak arra akarunk rámutatni, hogy a magyar törvényhozó testület csak kötelességét fogja teljesíteni, ha a biztosítási törvény megalkotásánál szintén azon három szempontot fogja szem előtt tartani, a melyet

— saját jól felfogott érdekükből — a többi államok is követnek.

Csak helyeselhetjük tehát a Beck-féle törvényjavaslat 15. §-nak azon intézkedését, hogy »a külföldi életbiztosítási vállalatok a belföldön kötött ügyletek után alkotott és a javaslat 5. §-a szerint elhelyezett díjtartarlékot a magyar kir. állampénztárba kötelesek letéteményezni« s nem csatlakozunk *Fuchs Lajosnak* a »Magyar közgazdasági társaság« kereskedelmi és gazdasági szakosztályának 1895. április hó 25-én tartott ülésében nyilvánított azon nézetéhez, hogy a Beck-féle javaslatnak a díjtartarléokra vonatkozó rendelkezését vagy el kellene ejteni, vagy a belföldi társaságokra is kiterjeszteni.

Ép oly kevéssé járulhatunk hozzá *dr. Barna Ignác*nak azon indítványához, hogy »a külföldi biztosítási vállalatok csak akkor legyenek kötelesek a biztosítási alapot, kárbiztosítási díjtartarlékot és nyerességtartarlékot a belföldön elhelyezni, illetőleg az életbiztosítási díjtartarlékot a m. kir. állampénztárba letéteményezni, ha ezt a felügyeleti hatóság nekik akar a letelepedéskor, akár később szabad belátása szerint meghagyja«. ¹⁾

Minden ingadozás nélkül határozott feltételeket kell a külföldi biztosítási vállalatoknak szabni, s az előbb kifejtett szempontok megkívánják, hogy e feltételek szigorúbban ellenőrizzék a külföldi vállalatokat, mint a belföldieket.

Szükségesnek tartjuk, — mint azt különben már mások is hangoztatták — hogy az állami biztosítási hivatal a hazánkban működni akaró külföldi vállalatokkal szemben ne csak arra ügyeljen, hogy ezen vállalatok a törvényszabta feltételeknek képesek-e megfelelni, hanem győződjék meg annak jó hírneve és megbízhatósága felől is. Mert mit használ az, ha a külföldi társaság beköszöntése alkalmával az előírt feltételeknek meg is felel, s így látszólag biztos vállalat, de hazájában, vagy másutt szédelgéseivel jó hírnevét aláásta s így a bukás csiráját már magában hordozza.

És most áttérünk az *osztrák biztosítási vállalatokra*.

A Beck-féle törvényjavaslat az osztrák biztosító társaságokról nem szól, helyesebben kitér azon kérdés elől, hogy az osztrák biztosítási vállalatok hazánkban külföldieknek tekintendők-e? Szerintünk ezen kérdés okvetetlenül tisztázandó, még pedig minden kétértelműséget kizáró határozott rendelkezés által.

Jelenleg Magyarországon az osztrák biztosítási vállalatok belföldieknek tekintetnek, míg Ausztriában a magyar biztosítási vállalatokat a külföldiekkel egyenlő elbánásban részesítik. Ez állapoton tehát segíteni kell.

¹⁾ A magánbiztosítási vállalatokról szóló törvénytervezet bírálata. Dr. Barna Ignác előadása a jogász-egyletben. 1895.

Az 1887-ben megújított 1878-iki vám- és kereskedelmi szövetség értelmében Ausztriában és Magyarországon a biztosítási vállalatokra vonatkozólag a teljes viszonyosság van megállapítva, mindazonáltal *a gyakorlatban a paritás hiányzik.*

Míg ugyanis Magyarországon az osztrák biztosítási vállalatok a belföldiekkel teljesen azonos elbánásban részesülnek, addig Ausztriában két évre a vám- és kereskedelmi szövetség megkötése után megalkották a biztosítási regulatívumot, a melynek értelmében, ha egy magyar biztosítási vállalat Ausztriában le akar telepedni, ép úgy kell engedélyért folyamodnia, mint bármely újonnan keletkező társaságnak, vagy külföldi vállalatnak. De tovább megyünk, míg az osztrák biztosító társaságok egyszerű bejelentés alapján felállíthatnak Magyarországon fiók-intézeteket, addig Ausztriában — mint Bálint Imre helyesen jegyzi meg — az engedélyezés megtagadására elég annak kijelentése, hogy már elég biztosító-társaság van Ausztriában.¹⁾

Nagy megszorítása továbbá az 1880. évi osztrák biztosítási szabályzatnak, hogy azon biztosítási vállalatok, a melyek itthon az elemi és életbiztosítással foglalkoznak, ha a szabályzat életbeléptetése alkalmával Ausztriában engedélyvel nem bírtak, oda át csak úgy telepedhetnek meg, ha két külön társaságot, egy elemi kárbiztosító és egy életbiztosító társaságot alapítanak.

Ha tehát Ausztriában nem tartják kötelezőnek a vám- és kereskedelmi szövetséget és a magyar biztosítási vállalatokat külföldieknek tekintik, úgy hasonlóképen kell eljárunk nekünk is, és a megalkotandó biztosítási törvényben az osztrák társaságok a külföldiekhez sorozandók és a legszigorúbb elbánásban részesítendők.

De ha már az 1880. évi osztrák szabályzat ily határozott fellépésre ösztönöz bennünket, kétszeres erővel kell szembeszállanunk az osztrák belügy-, igazságügy-, kereskedelemügy- és pénzügyminisztereknek a biztosítási vállalatokra vonatkozólag 1896. márczius 5-én kibocsátott együttes rendeletével, a mely az 1880. évi szabályzat rendelkezéseit tetemesen megszigorítja s a magyar biztosítási vállalatokra nézve teljesen tarthatatlan állapotokat teremt. Így például a szabályzat 39. §-a értelmében az osztrák belügyminiszter bármikor utasíthatja a magyar biztosító társaságokat, hogy az egész üzletükre vonatkozó összes fő- és segédkönyveket (tehát a magyarországi üzletre vonatkozó könyveket is) átvizsgálásra Bécsbe szállítsák. Ugy, hogy csak a vizsgálatnál megbízott szakhivatalnok kényétől függ, hogy a magyar biztosító társaságok minduntalan az üzlet menetét megbénító

¹⁾ Bálint Imre. Megjegyzések a biztosítási törvénytervezetre. Budapest 1895. 16. l.

zaklatásoknak legyenek kitéve. És ily határozatoknak egész sorozatára mutathatnánk rá. De ez még mind nem elég!

Alig jelent meg az új biztosítási szabályzat, az osztrák belügyminiszter nyomban teljesíthetetlen követelményekkel lépett fel — még pedig a rendőrség útján — a biztosító társaságokkal szemben. Ugyanis a »k. k. Polizei-Direction in Wien« 1896. április hó 21-én a 41.801 sz. a. utasította az Ausztriában működő biztosító társaságokat, s azok között a magyarokat is, hogy 1896. július 15-ig oly sok mindenféle feltételeknek feleljenek meg, a melyeknek a kikötött időtartam alatt eleget tenni merő képtelenség volt.

Helyesen mutat rá dr. Róth Pál az *adókérdésre*, a mely-nél szintén constatálhatjuk a *paritás hiányát*, mert míg az osztrák biztosító társaságok fióktelepei vezér- és főügynökségei (még ha követények kiállítására vannak is jogosítva) Magyarországon nem tartoznak kereseti adót fizetni, a magyar biztosító társaságok az Ausztriában felállított hasonló képviselteik után a jövedelmi és a kereseti adót is kötelesek megteríteni, sőt a díjbevételt az egyes osztrák tartományok szerint kell bevallaniok.¹⁾

Semmi esetre sem csatlakozhatunk tehát dr. Barna Ignácznak a jogász-egyesületben előterjesztett azon javaslatához, hogy »az alkotandó biztosítási törvényben kifejezetten kimondassék, hogy e törvény rendelkezései az osztrák biztosítási vállalatokra nézve az 1878. évi XX. törvénycikk, illetőleg az 1887. évi XXIV. törvénycikk, valamint az 1878. évi XXII. törvénycikk hatályát miben sem érintik«, vagyis, hogy a bebocsátási törvény továbbra is épségben maradjon.

E javaslat elfogadása a magyar közgazdasági érdekeket a legérzékenyebben sértené.

Az általános határozatok keretébe tartoznak az *ügynökökre vonatkozó rendelkezések*.

Sajnálattal tapasztaljuk, hogy úgy a Beck-féle javaslat, valamint csaknem valamennyien, a kik az alkotandó biztosítási törvény kérdéséhez hozzászólottak, az ügynökökkel alig foglalkoztak.

Egyáltalán az eddigi javaslatok hiányául kell tekintenünk, hogy azokban ugyszólván csakis a jogászok felfogása nyilvánul s a nagy gyakorlati kérdések érintetlenül maradnak. Ilyen az ügynökök kérdése.

A Beck-féle javaslat az ügynökökről csak a büntető határozatokban emlékezik meg, a hol a 38. §-ban kikötendőnek véli, hogy »ügynökök, kik oly külföldi vállalatok részére kötnek vagy közvetítenek biztosítási ügyleteket, melyeknek czége a belföldön bejegyezve nincs, az állami biztosítási

¹⁾ Dr. Róth Pál. Betrachtungen über den Versicherungs-Gesetzentwurf. Pester Lloyd, 1894. decz. 11.

hivatal által minden egyes esetben 10 forinttól 200 forintig terjedhető pénzbírsággal sújtandók. Az állami biztosítási hivatal határozata ellen felebbezésnek helye nincs».

Ennyi az egész, pedig az ügynökök kérdése maga megérdemelne egy külön fejezetet.

Az üzletszerzés és a biztosítási szerződés fennállása alatt előforduló összes esetek: a díjak beszedése, kölcsönfelvétel, visszaváltás, díjvisszatérítés, tőkésítés, a biztosított tőke leszállítása, a szerződés módosítása stb. a fő- vagy alügynökök közvetítésével bonyolítottatnak le, végül a biztosított tőkék kifizetését is az ügynökségek eszközlik.

Az ügynökök érintkeznek a közönséggel. Az ő ígéreteik és felvilágosításaik birják rá legtöbbször a feleket, hogy biztosítsanak s mily módozatot válasszanak. Sokszor felmerült már a kérdés, hogy ha a társaságnak valamelyik alügynöke, például egy falusi ügynök, a ki maga sem tájékozott a társaságoknak sokszor nagyon is bonyolódott díjszabályaiban és feltételeiben, a biztosítást kereső félnek helytelen felvilágosítást ad, felelőssé lehet-e ezért tenni a társaságot, a melyet az ügynök képvisel?

A Beck-féle javaslat 38. §-a csak azon ügynökök megbüntetéséről rendelkezik, a kik oly külföldi vállalatok részére kötnek vagy közvetítenek biztosítási ügyleteket, melyeknek czége a belföldön bejegyezve nincs, de mi történik a nálunk bejegyzett akár bel-, akár külföldi társaság ügynökével, ha valótlán ígéreteket tesz, a mi által árt a biztosított félnek, de árt a biztosítási intézménynek is?

Az új osztrák biztosítási szabályzat szintén igen szűkszavu az ügynökök kérdésében. Mindössze annyit mond a 14. §-ban, hogy a biztosítási ügynökök, felügyelők csakis hitelesített meghatalmazások alapján működhetnek s a felekkel való érintkezésben kötelesek magukat meghatalmazásuk felmutatásával igazolni.

Ez nem elég! Az ügynököknek a társasághoz és a közönséghez való viszonya szabatosan körülírandó s e viszonyból származható jogi esetekről a törvénynek gondoskodnia kell.

Az életbiztosító társaságoknál felette nagy fontossággal bír *a szerzési költségek leírásának, illetve törlesztésének kérdése.*

Tagadhatatlan, hogy a vállalat szilárdságának fokozására szolgál azon törekvés, a mely a szerzési költségeknek minél rövidebb idő alatt történő törlesztését célozza. Gondos vezetésre vall az az eljárás, a mely például az »Első magyar általános biztosító társaság«-nál dívik s a mely szerint az összes szerzési költségek az első évben leíratnak, vagyis a kiadások azon évben törlesztetnek, a mely évben előállottak. Kezdő társaságok ezen eljárást természetesen nem követhetik, mert a mellett részvényeseiknek aligha adhatnának osztalékot.

A kereskedelmi törvény 460. §-a értelmében a tulajdonképeni életbiztosításoknál a szerzési költségek tizenöt évre, míg a Beck-féle javaslat 10. §-a szerint, ha a biztosítási idő öt évnél rövidebb, ezen időre, különben pedig öt évre osztható fel.

Az 1896-diki osztrák biztosítási szabályzat 21. §-a értelmében a társaság fennállásának első tiz éve alatt kiadott szerzési jutalékok oly módon amortizálhatók, hogy minden egyes év kiadása tiz-tiz év alatt törlesztendő. Ezen törlesztési időtartam is megfelelően leszállítandó, ha a tapasztalat azt mutatná, hogy a biztosítások közepes időtartama tiz évnél rövidebb.

Részünkről a Beck javaslatának rendelkezését tartjuk ama helyesen választott középútnak, a melyen haladva a vállalatok szilárdságát is megóvhatjuk, de a fiatalabb vállalatoknak is lehetővé tesszük, hogy prosperáljanak.

A Beck-féle javaslat 10. §-a alkalmasabb az osztrák szabályzatnál s minden esetre haladást képez nemcsak a kereskedelmi törvényt, hanem egy, Németországban általánosan elfogadott téves rendszerrel szemben is.

Néhai dr. Zillmer Agoston¹⁾ azon módszert állította fel, hogy a szerzési költségek a biztosítás tartamára osztandók fel, vagyis a szerzési jutaléknak megfelelő járadékot a netto díjhoz csatolja s ezen megnagyobbított nettodíjjal²⁾ számítja a díjtartalékot.³⁾

Természetesen ezen eljárás mellett a biztosítás tartama alatt a tartalék kelleténél kisebb és csak a díjfizetés tartamának lejáratakor lesz teljes. Mégis ezen módszer szerint számítanak mindazon német társaságok, a melyek az úgynevezett »Rückversicherungs-Verband«-hoz tartoznak. Zillmer módszere, a melyet Németországban »Zillmeri«-nek neveztek el, állandóan vita tárgyát képezi. Vannak, a kik bizonyos korlátok között (ha például a szerzési jutalék nem több $1\frac{1}{2}\%$ -nál), megengedhetőnek vélik,⁴⁾ míg mások az egész eljárást elítélik.⁵⁾

¹⁾ A »Germania«-nak, majd a »Nordstern«-nek volt főmatematikus; később az elberfeldi »Vaterländische Lebensversicherungs-Actien-Gesellschaft«-nak s azután a berlini »Preussische Lebensversicherungs Actien-Gesellschaft«-nak lett igazgatója.

²⁾ A megnagyobbított (Zillmer-féle) évi nettodíj képlete $p' = \frac{M+a}{R}$, a melyben p' a Zillmer-féle évi nettodíj, M a rendes egyszeri díj (Mise), a a szerzési jutalék, R az előleges életjáradék.

³⁾ Dr. A. Zillmer. Beiträge zur Theorie der Prämien-Reserve bei Lebens-Versicherungs-Anstalten. Stettin, 1863. Verlag von Th. von der Nahmer. Dr. August Zillmer. Die mathematischen Rechnungen bei Lebens- und Renten-Versicherungen. Zweite Auflage. Berlin, 1887. Nicolaische Verlags-Buchhandlung R. Stricker,

⁴⁾ Deutsche Versicherungs-Zeitung. Berlin, den 17. November, 1895.

⁵⁾ Karup W. Handbuch der Lebensversicherung. Leipzig. 1835. 396—399. l.

Igaz, hogy a szerzési költségeknek öt, tíz vagy tizenöt évre való felosztása önkényes, de egy szilárd vállalat elveinek mégis inkább megfelel, mint a Zillmer módszere.

Karup is kimutatja, hogy a Zillmer-féle módszer szerint a díjtartalék kiszámítása oly formán történik, hogy a díjtartalék valódi értékét, a díjfizetés tartamára terjedő életjáradéknak mai értékével, a melynek értéke a biztosítás megkötése alkalmával a szerzési jutalékkal egyenlő, csökkentjük.

Karup számításai szerint egyszerű haláleseti tőkebiztosításnál, holtig tartó díjfizetés mellett, a 17 angol társaság halandósági táblázatát és $3\frac{1}{2}$ %-os kamatlábat véve alapul, 100 frt. biztosított tőke után a helyes nettodíjakkal számított díjtartalék, ha a biztosított a belépéskor 40 éves volt:

1 év után 1 frt. 55 kr., 5 év után 8 frt. 19 kr., 10 év után 17 frt. 23 kr., 20 év után 36 frt. 74 kr. Ugyanezen egyén díjtartaléka, ha a biztosított tőke után számított $1\frac{1}{2}$ % szerzési jutalékot a díjfizetés tartamára osztjuk fel:

1 év után 7 kr., 5 év után 6 frt. 81 kr., 10 év után 15 forint 99 kr., 20 év után 35 frt. 79 kr.¹⁾

Ebből látjuk, hogy az utóbbi eljárás szerint a díjtartalék az első év végén 1 frt. 48 krral, az ötödik év végén 1 frt. 38 krral, a tizedik év végén 1 frt. 24 krral, a 20-ik év végén 95 krral a kelletténél kevesebb.

Ily számítást követni aligha lenne tanácsos és dr. Beck Hugónak mindenesetre érdeme, hogy az a lázas állapot, a melyet a Zillmer-féle eljárás a német társaságoknál előidézett, őt érintetlenül hagyta s a szerzési jutalék törlesztésére szilárd elvet határoz meg.

Technikai szempontból felette fontos kérdés, hogy az évi közgyűlések mikor tartassanak meg, helyesebben, hogy *évenként mely időre kell elkészülnie a mérlegnek?*

A Beck-féle javaslat 9. §-a szerint »A biztosítási vállalatok kötelesek, minden üzleti év lejáratától számított négy hónap alatt, a közgyűlési jegyzőkönyvet, az évi jelentést, valamint az általános és a belföldi üzletre vonatkozó üzleti és mérlegszámlát bemutatni«.

Az ezen §-ban kikötött négy havi határidő rendes körülmények között elegendő, de fordulhatnak elő oly esetek (két társaság egyesülése, a díjak átszámítása, vagy más ok miatt szükségessé vált rendkívüli munkálatok elvégzése), a midőn csak a munka pontosságának a rovására lehetne a közgyűlést az üzleti év lejáratától számított négy hónapon belül megtartani.

Ez okból — mint már mások is javasolták — a közgyűlési jegyzőkönyv, az évi jelentés és a mérleg bemutatásának

¹⁾ Karup W. Handbuch der Lebensversicherung. Leipzig. 1885. 396—399. l.

legkésőbbi határideje az üzleti év lejáratától számított hat hónapban lenne megállapítandó.¹⁾ ²⁾

Ennyi időt szab az új osztrák biztosítási szabályzat is (35. §.).

A Beck-féle javaslat a büntető határozatokban (37. §.), úgy intézkedik, hogy a törvény meg nem tartása esetében a belföldi vállalat tulajdonosa, illetve az igazgatóság tagjai, valamint a külföldi vállalat belföldi képviselői az állami biztosítási hivatal által 100 frttól 5000 frtig terjedhető pénzbírsággal sújtandók.

Nem tartjuk szabatosnak és elegendőnek a »vállalat tulajdonosa, illetve az igazgatóság tagjai« megjelölést.

A »tulajdonos« nagyon tág, az igazgatóság pedig szűk fogalom. Tulajdonosnak tekinthető a részvényes is és ezt csak nem lehet 100 frttól 5000 frtig terjedhető pénzbírsággal sújtani. Az pedig nem elegendő, hogy csak az igazgatóságra vonatkozzanak a büntető határozatok. A felelősség teljes súlya nehezedjék az igazgatóságon kívül a felügyelő bizottságra, sőt a választmányra is, mert ezek is közreműködnek a vállalat sorsának intézésében.

Ezekről akartunk az »Általános határozatok« fejezeténél megemlékezni.

Az »Általános határozatok« közé sorozandók még mindazon rendelkezések, a melyek a következő három fejezetbe, nevezetesen a kötvény-feltételek, díj- és díjtartalék fejezetébe nem tartoznak. Az »Általános határozatok« közé veendők tehát még fel: az életbiztosítási vállalatok egyesülése, az életbiztosítási állagnak más társaságra való átruházása³⁾, a biztosítási alap leszállítása,⁴⁾ a vállalat feloszlata és működésének beszüntetése⁵⁾, átmeneti intézkedések,⁶⁾ büntető határozatok,⁷⁾ a kereskedelmi törvény 453—514 §-ainak, a melyek a biztosítási ügyletekre vonatkoznak, hatályon kívül helyezése⁸⁾, az életbeléptetés időpontja.⁹⁾

* * *

A kötvényfeltételek. A biztosítási törvénynek különösen a *kötvényfeltételekkel* kell behatóan foglalkoznia, nemcsak azért, mert a biztosító közönség érdeke ezt így kívánja meg, hanem

¹⁾ Lásd az »Első magyar ált. bizt. társaság«-nak a budapesti kereskedelmi és iparkamarához benyújtott ide vonatkozó »Megjegyzéseit«.

²⁾ Dr. Barna Ignác. Javaslatok az alkotandó biztosítási törvény tárgyában.

³⁾ A Beck-féle javaslat 11. §-a.

⁴⁾ » » » » 12. §-a.

⁵⁾ » » » » 25. §-a.

⁶⁾ » » » » 31. §-a.

⁷⁾ » » » » 37. §-a.

⁸⁾ » » » » 42. §-a.

⁹⁾ » » » » 43. §-a.

azért is, mert a kötvénnyfeltételek a díj kiszámításának és így a díjtartalék kiszámításának is — mint már fentebb is előadtuk — kiinduló pontját képezik.

Megütközést keltett a jogászok, de méginkább a biztosítási szakemberek körében, hogy a Beck-féle törvényjavaslat a kötvénnyfeltételekkel nem foglalkozik, s azok, a kik a biztosítási üzlet körében mozognak, a kik ezen üzletnek igényeit és lebonyolítását a legjobban ismerik, siettek is kijelenteni, hogy a Beck-féle törvényjavaslat a biztosítás terén uralkodó visszasságok megszüntetésére nem elegendő, hanem úgy a biztosítók, mint a biztosítottak érdekében feltétlenül szükséges, hogy a biztosítási ügyletnek magán jogi része is revisio alá vételessék.¹⁾

Jellemzően mutat rá dr. Pólya Jakab, hogy a »Beck-féle javaslat az életbiztosítási díjtartalék alakításának helyességét megállapíttatni akarja a biztosítási feltételek és a biztosítási anyag kiválasztásánál követett rendszer ismerete nélkül.«²⁾

»A kötvénnyfeltételek a leglényegesebb sérelmek forrásai« mondja *Bálint Imre*. »Ezeknek ellenőrzése annál szükségesebb volna, mert a biztosított vagy el nem olvassa a feltételeket, vagy ha el is olvassa, ha csak nem jártas a jogi kifejezések és a jogászai utvesztők labirintusaiban, nem érti meg azokat a legbehatóbb tanulmányozás után sem.«³⁾

A Beck-féle javaslatnak lényeges hiánya tehát, hogy a kötvénnyfeltételek abból kimaradtak. A biztosítási törvénynek csak úgy fogja hasznát venni a közönség, ha az a biztosítási ügyletek körében felmerülő minden eljárásról rendelkezik s e tekintetben nem lehet észrevételünk az új osztrák biztosítási szabályzat ellen, a mely a 11., 12. és 13. §§-aiban a kötvénnyfeltételeket is kimerítően tárgyalja.

A kötvénnyfeltételekre nézve mindenekelőtt kikötendő, hogy *világosak s könnyen megérthetőek legyenek*, úgy hogy az egyszerű tanulatlan ember is eligazodjék rajtuk. Különösen ügyelni kell, hogy azokat kétféleképp magyarázni ne lehessen. Már az »Általános határozatok«-nál rá mutattunk, hogy a lelkiismeretlen ügynök kezében veszélyes fegyver a kétértelmű kötvénnyfelvétel. Ő mindenáron üzletre akar szert tenni s nem riad vissza a határozatlan értelmű feltételeknél a félnek oly magyarázatot adni, a mely arra nézve kedvező. A félreértés természetesen előbb-utóbb kiderül s a csalódott biztosított fél ellenségévé válik a biztosítási intézménynek.

¹⁾ Lásd az »Első magyar általános biztosító társaságnak« a budapesti kereskedelmi és iparkamarához benyújtott ide vonatkozó »Megjegyzéseit«.

²⁾ Dr. Pólya Jakab. A magánbiztosítási vállalatok. Közgazdasági Szemle. 1895. április, 249. l.

³⁾ Bálint Imre. Megjegyzések a biztosítási törvénytervezetre. Budapest, 1895. 5. l.

A kötvényfeltételeknek egyik lényeges pontja, hogy *mikor kezdődik a biztosítás, illetőleg a biztosítás érvénye*; s az 1896-iki osztrák biztosítási szabályzat 11. §. 3. pontjában szintén megköveteli, hogy pontosan megjelölendő azon időpont, a melytől fogva a társaság a kockázatot viseli.

Ez irányban a mostani kereskedelmi törvény az életbiztosításról szóló fejezetben különösen nem intézkedik. Az életbiztosításra nézve is érvényben levőnek mondja azonban a kárbiztosításról szóló fejezetben előforduló 468. §-t, mely szerint a biztosítás, ha a társaság az ajánlatot annak vételétől számítandó 48 óra alatt vissza nem utasította, az ajánlat elküldését vagy átadását követő napon déli 12 órakor kezdődik.

Hát ezen §. vonatkozhatik a kárbiztosításra, de semmi esetre sem szabadna alkalmazni az életbiztosításnál. Már pedig a biztosító társaságok kénytelenek voltak ezen §-t az életbiztosítási kötvények feltételeibe felvenni, mert a kereskedelmi törvény 469. §-a, illetőleg 500. §-a határozottan elrendeli, hogy a biztosítás kezdetét a kötvénynek tartalmaznia kell, minthogy pedig a 468. §. mondja, hogy mikor kezdődik a biztosítás, ezen §-ra kellett támaszkodniok az életbiztosítással foglalkozó társaságoknak. Természetesen ezen §. rendelkezésének az életbiztosító társaságok a gyakorlatban megfelelni nem képesek és sokszor a bevallás hiányos kitöltése, vagy újabb orvosi bizonyítványok beszerzése végett több hétig is eltart, míg a kötvény kiállítására kerül a sor.

A biztosító társaságok olyformán akarják magukat megóvni, hogy a kötvényben kimondják, miszerint a biztosítás érvénye minden esetben csakis a megszabott díj, időnkénti díjfizetéseknél pedig az első díjrészlet tényleges befizetésekor veszi kezdetét. Minthogy pedig a díjat rendszerint a kötvény kiadása alkalmával szedik be a féltől, a biztosítás kezdetét a kötvény beváltásának napjától számítják. Ez egy felette ferde helyzet. A társaság nem állapíthatja meg másképen a biztosítás kezdetét, mint a törvény, de viszont a törvény meg oly intézkedést tartalmaz, a melynek az életbiztosításnál megfelelni nem lehet.

Nézetünk szerint a biztosítási törvényben kimondandó, hogy *a biztosítás (életbiztosításnál) a kötvényben nyugtatott díj vagy díjrészlet lefizetésekor veszi kezdetét s a kötvény kiállítására 30 napi időköz lenne megállapítandó.*

Felette fontos részét képezik a kötvényfeltételeknek az *érvénytelenségi esetek*. Az 1875. évi kereskedelmi törvénynek ide vonatkozó szakaszai hiányosak és a biztosító közönségre nézve sérelmesek.

A kereskedelmi törvény 502. §-a szerint »ha a biztosított személy foglalkozásában oly változás történik, mely által a kockázat akkép fokoztatik, hogy a biztosító, ha e körülmény előre tudva lett volna, az ügyletet egyáltalán nem,

vagy nem ugyanazon feltételek mellett kötötte volna meg, az ügylet más megállapodás hiányában megszűnik, ha a biztosító a változásokról nyert értesítés folytán ki nem jelenti, hogy a szerződést fentartja». »A mennyiben a biztosító a szerződést fenn nem tartja, a befizetett díjak egy harmad része a szerződő félnek (illetőleg a kedvezményezettnek) visszaadatik.«

Képzelmük már most el, hogy valaki 20 éven át biztosítva volt és a sors viszontagságai következtében kénytelen eddigi foglalkozásánál veszélyesebb foglalkozást vállalni. Ha már most a biztosító társaság a szerződést fentartani nem akarja, kénytelen a biztosított beérni azzal, hogy a társaság 20 éven át befizetett díjainak $\frac{1}{3}$ részét visszaadja! Vajjon egy ilyen biztosított fél áldásosnak fogja-e a biztosítási intézményt tartani? Szerény nézetünk szerint ily esetekben a díjtartaléknak 90%-a lenne visszatérítendő.

Ép ily szigorúak az 504. §. 1. és 2. pontjának intézkedései, melyek szerint »A biztosító, ha a szerződésben az ellenkező világosan ki nem köttetett, a megállapított biztosítási összeg fizetésére nem kötelezhető:

1. ha a biztosított életét halálos ítélet, párbaj vagy öngyilkosság folytán veszti el;

2. ha a biztosított csatában, vagy az ott nyert sebek következtében halt meg.« Ez esetekben a kedvezményezett a befizetett díjak egy harmadrészét visszakövetelheti.

A biztosító társaságok belátták, hogy ily rendelkezést követniök nem szabad, ha csak nem akarják a biztosítási intézmény áldásos rendeltetését kétségessé tenni. Ma már csaknem minden társaság kötelezi magát, hogy a biztosításnak bizonyos időn át való (egy, két, három vagy öt éven át való) fennállása után kifizeti a biztosított összeget még akkor is, ha a biztosított párbaj, öngyilkosság, vagy öngyilkossági kísérlet folytán veszti el életét.

A *hadi szolgáltatásra* nézve is szabadelvű feltételeket szabtak meg a biztosító társaságok.

Teljesen érthetetlen a kereskedelmi törvény 505. §-ának 2. pontja, a melynek értelmében az életbiztosítási szerződés hatályát veszti, ha a *kijelölt kedvezményezett* meghal.

Mily képtelenség! Valaki biztosít neje javára 10.000 forintot, fizeti a díjat 30 éven át, neje meghal s mielőtt új kedvezményezettet jelölt volna meg, ő is meghal. A törvény értelmében a társaság jogosítva van a biztosítási szerződést semmisnek nyilvánítani és a 30 éven át befizetett díjat másának megtartani. Mondanunk sem kell, hogy a társaságok a törvényben részükre biztosított ezen kedvezményt sem veszik igénybe s a kedvezményezett elhalása esetén annak örököseire kiterjesztik a kedvezményezett jogait.

Sérelmes a kereskedelmi törvény 505. §-ának 3. pontja is, a mely szerint »Az életbiztosítási szerződés hatályát veszti

ha a visszatérő időszakokban fizetendő díj a lejárata után 30 nap alatt, vagy az e végre engedett halasztás eltelte előtt le nem fizetetik; kivételnek e tekintetben akkor van helye, ha a késedelem erőhatalom, vagy vétlen baleset által okoztatik. » Tehát ha valaki 30 éven át fizetett biztosítási díjat s azután egyszer családi gondok, elfoglaltság vagy más ok miatt megfelelkezik a díjfizetésről s a 30 napi fizetési határidőt is elmulasztja, a biztosítási társaságnak jogában áll a biztosítási szerződést semmisnek nyilvánítani s a 30 éven át befizetett díjakat magának megtartani. A kereskedelmi törvény ezen intézkedését sem alkalmazták a biztosító társaságok, hanem a biztosítás három évi fennállása után a legtöbb társaságnál egy éven belül a biztosítást tőkésítik, vagyis a biztosított összeget a díjszabály természetéhez képest a kötvényfeltételekben körülírt módon leszállítják. Így például oly biztosításoknál, melyek bizonyos időtartamra vannak kötve, a társaság a leszállítást a kikötött időtartam és a már lejárt idő arányában, melyre a díjak befizetettek, eszközli, vagyis ha valaki 10.000 forintot biztosított 20 évi tartamra és 10 évi befizetés után beszünteti a díjfizetést, a társaság egy 5000 forintról szóló díjmenets kötvényt szolgáltat ki a félnek.

Nem helyeselhetjük az új osztrák biztosítási szabályzat 12. §-a 4. pontjának azon intézkedését, hogy a tőkésítés a teljes díjtartalék alapján történjék. *A tőkésítés a visszaváltási érték alapján állapítandó meg, ez pedig a teljes díjtartalék nem lehet, a mint azt alább kifejtendjük.*

Ép így nem járulhatunk hozzá a szabályzat 1-ső §-ban kimondott azon határozathoz, hogy *a biztosítás érvénye három évi fennállás után akkor sem szűnik meg, ha a fél a tőkésítést vagy a visszaváltást nem eszközölteti.* A gyakorlatban ezen határozat keresztülvihetetlen. A biztosítottak nagy része ugyanis három-négy év után abban hagyja a díjfizetést. Ily rövid fennállás után a kisebb tőkékről szóló biztosítások értéke jelentéktelen, sőt azon igen gyakori esetben, a midőn kölcsön terheli a kötvényt, ezen érték alig rúg néhány forintra. Lehetetlen már most a biztosító társaságoktól megkivánni, hogy beláthatatlan hosszú időken át a csekély összegű tőkéknak egész tömegét kezeljék s nyilvántartsák, megengedvén a feleknek, hogy évtizedek mulva vehessék fel azt az összeget, a melyre a díjfizetés beszüntetése alkalmával igényt tarthattak. És mi történik, ha egyáltalán nem jelentkezik a fél? Az elévülés esete sohasem fog beállani? És 25—30 év mulva ki fogja felvenni a kötvény értékét, ha a szerződő, illetve kedvezményezett már nem él? Az örökösök? Hiszen gyakran közvetlen a haláleset után is nehéz az örökösöket megállapítani, hát még évtizedekkel a haláleset után.

Igazságos intézkedés, hogy a biztosítás 3 évi fennállása után a kötvény érvénye meg ne szűnjék, de okvetetlenül

bizonyos határidőhöz kell kötni (legyen az 3, 5 vagy 10 év), a melyen belül a fél a kötvényhez való jogát érvényesíteni, illetve biztosításának visszaváltását, vagy tőkésítését eszközöztetni tartozzék.

Nem tesz említést a kereskedelmi törvény a biztosítás *visszavásárlásáról*, vagyis ha a biztosítás bizonyos időtartamon át érvényben volt s a szerződő fél nem tud, vagy nem akar tovább fizetni, tartozik-e a társaság a kötvényt, és mily összeggel, mely időtartamon belül visszavásárolni? Jelenleg nálunk a biztosító társaságok tetszés szerint állapítják meg kötvényfeltételeikben a visszaváltási értéket; a haláleseti biztosításoknál rendszeren a befizetett díjnak $\frac{1}{3}$ részét (a biztosítás hosszabb fennállása után bizonyos pótlékkal) adja vissza a társaság, ha a fél a díjat 3 évre befizette és a biztosítás érvényben van.

A befizetett díj $\frac{1}{3}$ részének visszaadásánál a kereskedelmi törvényre támaszkodnak a társaságok, mert az is azon esetekben, a hol a félnek bizonyos kárpótlást akar adni, a befizetett díjak egy harmadának visszaadására kötelezi a társaságot.¹⁾

Az 1896-iki osztrák biztosítási szabályzat a 12. §. 3-dik pontjában azt követeli, hogy a biztosítási vállalatok a kötvények visszaváltási értékét vagy a biztosítás egész tartama alatt változatlanul maradó quotában és pedig a díjtartalék 75%-ában, avagy egy oly skálában állapítsák meg, a mely a díjtartaléknak legalább 60%-ával kezdődik s a biztosítás tartama alatt a teljes díjtartalék összegéig emelkedik.

Mind a két eljárás túl magas követeléseket támaszt a társasággal szemben. Az üzletszerzés és fentartás ma már oly óriási áldozatokkal jár, hogy a netto- és bruttodíj közötti különbség — *főleg a biztosítás fennállásának első éveiben* — nem elégséges a társaság költségeinek fedezésére s az esetleg beállott kamathullámmás kiegyenlítésére s a haszon előteremtésére (mert elvégre a részvénytársaságok azért alakulnak, hogy a befektetett tőke megfelelő kamatot hajtson). A társaságoknak okvetetlenül szükségük van tehát azon jövedelmi forrásra, a mely a visszalépő felek díjtartalékának egy részéből származik. Ezért a biztosítás beszüntetése esetében a díjtartalék 75%-ának, esetleg teljes összegének megtérítésére a társaságokat szorítani nem lehet, ha csak azokat működésükben megbénítani nem akarjuk.

Azt hiszszük, hogy a visszaváltási értéket a biztosítottakra nézve igazságosan és a biztosító társaságokra nézve elviselhetően állapítjuk meg, a midőn oly skálát alkalmazunk, a mely szerint *a visszaváltási érték a biztosítás három évi fennállása után a díjtartalék 40%-a s a biztosítás tartama alatt a díjtartalék 85%-áig emelkedik.*

¹⁾ Lásd a kereskedelmi törvény 502., 504. és 505. §-ait.

Nem intézkedik továbbá a kereskedelmi törvény azon esetekről, ha a biztosított halála *tengeri szolgálatban* állami vagy kereskedői hajókon történik; vagy ha *a biztosított Európán kívül vizen vagy szárazon való utazása vagy tartózkodása alatt* hal meg.

Nagy hiánya, hogy egy szót sem szól a *nyereményben való részesedésről*. Az új biztosítási törvénynek ezen pontokra, de különösen a nyereményjogosultság kérdésére a legkörülményesebben ki kell terjeszkednie, vagy legalább is oly mértéket kell alkalmaznia, mint a melyet az 1896-iki osztrák biztosítási szabályzat 11. és 13. §-ai előírnak.

Vannak társaságok, a melyeknek kötvényfeltételeiben a nyereményben való részesedés oly homályosan van körülírva, hogy a félreértéseknek és a visszaéléseknek egész sora származik belőle. Okvetetlenül feladata tehát a törvénynek arról gondoskodni, hogy a biztosító közönségnek félrevezetését a nyereményben való részesedésnél is megakadályozza és az olyan társaságok működését lehetetlenné tegye, a melyek az igazság és a méltányosság útján haladni nem hajlandók.

Már a felhozottakból is láthatni, hogy mily súlyt kell fektetnünk a kötvényfeltételekre s ezért a mily szükségesnek tartjuk, hogy a biztosítási törvény matematikai részének szerkesztése biztosítási matematikusok közreműködésével történjék, ép így szükséges, hogy a kötvényfeltételekre vonatkozó törvényes intézkedések megállapításában a biztosítási üzlet mindennapi igényeit ismerő szakemberek is részt vegyenek.

* * *

A díj. A Beck-féle törvényjavaslat az életbiztosítási díj kérdésével külön nem foglalkozik. Mindössze a 4. §-ban, a mely a díjtartalékról intézkedik, szabja meg azon feltételt, hogy az életbiztosítási ügyletekkel foglalkozó vállalatok a biztosítási brutto- és nettodíjak jegyzékének bemutatása mellett kötelesek bejelenteni azon halandósági táblázatot, kamatlábat és biztosítási nettodíjakat, melyeknek alapul vételével a díjtartalékot kiszámítják. Szerintünk a díjra nézve ne csak így érintőleg, hanem határozottan és kimerítően kell a törvénynek rendelkeznie.

Csak jó díjból lehet jó díjtartalékot képezni s egyáltalán csakis jó díj mellett prosperálhat a biztosítási vállalat.

Mielőtt tehát valamely társaság működését megkezdené, mindenekelőtt arról kell gondoskodnunk, hogy a díjai jók legyenek. A kellő ellenőrzés szempontjából szükséges, hogy minden vállalat, a mely az életbiztosítással foglalkozik, tartozzék az állami biztosítási hivatalnál bejelenteni, illetve bemutatni díjszámításának alapelveit, nevezetesen: *a halandósági táblázatot, a kamatlábat, a díjképletet, a nettodíjakat, az azokhoz csatolt pólléket és a bruttodíjakat.*¹⁾

¹⁾ Lásd az 1896-iki osztrák bizt. szabályzat 8. és 9. §-ait.

Halandóság alatt — Weninger szerint — a természetnek azon, tapasztalatok nyomán összeállított, törvényeit értjük, melyek alapján egy bizonyos helyen meghatározott korévű és számú egyénekből az elhalálozás történik.¹⁾

Ebből következik, hogy lehetőleg oly halandósági táblázatot alkalmazzunk, a mely azon ország halandósági viszonyainak megfelel, a hol az életbiztosítással foglalkozni akarunk.

Nekünk tehát igyekeznünk kellene, hogy mielőbb legyen egy *magyar halandósági táblázatunk*, és az állami biztosítási hivatal egyik feladatául lenne kitűzendő, hogy egy a hazai viszonyokon alapuló halandósági táblázat szerkesztésével foglalkozzék. Az anyaggyűjtésre és kidolgozásra szükséges eszközök ezen hivatalnak inkább rendelkezésére fognak állani, mint akár egy magános embernek, akár egy magánvállalatnak.

Addig is azonban, míg magyar halandósági táblázatunk lesz, az állami biztosítási hivatalnak oda kell hatnia, hogy a Magyarországon működő életbiztosító társaságok (ide értjük a külföldieket is) az itteni viszonyokhoz legközelebb álló halandósági táblázatot alkalmazzanak.

Nálunk mostanában általában az angol halandósági táblázatokat alkalmazzák az életbiztosítással foglalkozó vállalatok, pedig Weninger is kiemeli, hogy a valódi halandóság nálunk már jóval nagyobb mint Közép-Európában, mindenesetre pedig jelentékenyen eltér az angol halandósági táblázatoktól.¹⁾

Különös figyelmet érdemel a *kamatláb* s oda kell törekednünk, hogy oly kamatláb alapján történjék az életbiztosítási nettodíjak kiszámítása, a mely előre láthatólag hosszú időközön át tényleg elérhető. »Magas kamatláb: olcsó díj; kicsiny kamatláb: drága díj. Drága díj mellett pedig nem lehet üzletet szerezni s a versenynyel, a mely a legmesszebb menő kedvezmények megadására készíti a társaságokat, nem lehet megküzdeni.« Ezt halljuk minden oldalról hangoztatni a biztosítási üzlet terén. S ezért vonakodnak a biztosító társaságok a megváltozott viszonyoknak megfelelőleg díjaikat alacsonyabb kamatláb mellett átszámítani. Az állami biztosítási hivatalnak lesz feladata, az életbiztosítási üzlet egészséges fejlesztésének érdekében megkövetelni, hogy a viszonyok megváltozásával a társaságok oly kamatlábra térjenek át, a mely mellett a nagyarányú üzletszerzésben nyilvánuló pillanatnyi sikerekről esetleg le kell mondani, de a mely mellett a társaság az elvállalt kötelezettségnek meg tud felelni.

A *díjképlettől* meg kell követelni, hogy fejezze ki azon viszonyt, a melyben a biztosító (a vállalat) kötelezettsége a biztosított fél kötelezettségéhez áll.

¹⁾ Weninger Vincze. Politikai Számtan. Budapest 1875. 416. l.

A jól megválasztott halandósági táblázat, biztos kamatláb és helyes képlet alapján kiszámított *nettodíjakat* tartozzék természetesen az állami biztosítási hivatal alaposan átvizsgálni.

A jó nettodíjak azonban még nem nyújtanak teljes biztosítékot arra nézve, hogy a biztosítási vállalat szilárd elvek mellett szándékozik működni. A *bruttodíjaknak*, a melyek a díjkönyvecskékben foglaltatnak, a melyeket a biztosított félnek meg kell fizetni, szintén jóknak kell lenni.

A bruttodíjat úgy nyerjük, hogy a nettodíjhoz bizonyos *pótlékot* adunk. Ezen pótlékot kell tehát megfelelően megállapítanunk. »A nettodíj az életbiztosítási díjnak lelke, a díjpótlék annak teste«, mondja igen találóan Karup.¹⁾

A nettodíj a következő öt feltevésre támaszkodik: *a)* hogy a biztosítottak elhalálása szigorúan a halandósági táblázat szerint következik be; *b)* hogy nagy számmal kötnék egyenlő korú egyének életbiztosítást; *c)* hogy a felek mind egyenlő tőkét, vagy egyenlő életjáradékot biztosítanak; *d)* hogy a díjak minden körülmények között a feltételezett kamatjövedelmet meghozzák; *e)* hogy a társaság vagyona veszteséget nem fog szenvedni.

A tapasztalat mutatja, hogy a gyakorlati élet ezen föltevéseknek nem tud teljes mértékben megfelelni. De meg a társaságoknak költségei is vannak, az üzletszerzés, a díjak behajtása, az orvosi vizsgálatok, a hivatalnokok fizetése, lakbér, nyomtatványok stb. tetemes összegeket emésztenek fel; s végül a társaság hasznát is akar élvezni.

Mindezeknek kiegyenlítésére és kielégítésére szolgál a már említett díjpótlék. Ennek megállapítására az 1880. és 1896. évi osztrák biztosítási szabályzatok is súlyt fektetnek²⁾ és előírják a díjpótlék magasságának a kimutatását.

Nem elegendő azonban, hogy a nettodíj és a díjpótlék megfelelő legyen, de oda is kell törekednünk, hogy a helyes nettodíj és a helyes díjpótlékból alkotott bruttodíjat a biztosító társaság a *gyakorlati életben alkalmazza is*, helyesebben, hogy a jó bruttodíjat különböző kedvezmények és engedmények által meg ne rontsa.

Az állami biztosítási hivatal feladatának tekintjük tehát, hogy a bruttodíjakat megvizsgálja, de szigorúan ügyeljen arra is, hogy a társaság ezen bruttodíjaktól el ne térjen. Mert mit használnak a részvénytőkére, vagy biztosítási alapra, a díjtartalék pontos kiszámítására és elhelyezésére vonatkozó óvintézkedések, ha a vállalat a versenytársaságokat a küzdtérről leszorítani akarván, díjengedményeket és túlmagas jutalékokat ad s ennek okáért a szédelgés sikamlós lejtőjére lép s előbb-utóbb elbukik.

¹⁾ Karup W. Handbuch der Lebens-Versicherung. Leipzig, 1885. 359. l.

²⁾ 1896. osztr. bizt. szab. 8. §.

A törvénynek gondoskodnia kell, hogy a biztosító társaságoknál befizetett díjak el ne vesszenek, hiszen jól tudjuk, hogy ezen díjaknak igen nagy része *árvapénz*, mert számtalan esetben kiskorúak a kedvezményezettek.

Fájdalom, éppen napjainkban az életbiztosítás terén a verseny annyira elmérgesedett, hogy magának az intézménynek kárára van.

Az amerikai életbiztosító társaságok a baj orvoslásához már hozzá láttak, a mennyiben legnagyobb részük azon czélból szövetkezett, hogy a különböző czímen nyújtott díjengedményeket beszűntessék s úgy látszik, hogy ezen határozatukat, — legalább Amerikában — a legnagyobb eréllyel akarják végrehajtani. Az »Equitable Life Insurance Society« 1895. október 25-én az Észak-amerikai egyesült államok területén működő ügynökökhöz körlevelet intézett, a melyben 1895. évi november 1-től a következő körrendeletet léptette életbe: »A társaság minden ügynökének, sőt minden alkalmazottjának megtiltja, hogy bármily czímen közvetve vagy közvetlen díjengedményt adjon a félnek. Ezen szabály meg nem tartása esetében az illető alkalmazottat azonnal elbocsátják a társaság kötelékéből.«¹⁾

Tagadhatatlan, hogy csakis ily erélyes föllépéstől várhatjuk a brutto-díjaknak csorbitatlan alkalmazását.

* * *

A díjtartalék. *Az életbiztosítási díjtartaléknak mathematicallyalag bebizonyíthatónak és megtámadhatatlannak kell lennie.*²⁾

Ebből következik, hogy a díjtartaléknál két főszempontra kell főleg súlyt fektetnünk, nevezetesen: a díjtartalék kiszámítására és elhelyezésére.

A díjtartalék kiszámítására nézve a Beck-féle törvényjavaslat 4. §-a a következőképen intézkedik:

»Az életbiztosítási ügyletekkel foglalkozó vállalatok az életbiztosítási díjtartalékok kiszámításánál alkalmazásba vett rendszer és alapelvek pontos körülírása és a biztosítási brutto- és netto-díjak jegyzékének bemutatása mellett, kötelesek bejelenteni azon halandósági táblázatot, kamatlábat és biztosítási netto-díjakat, melyeknek alapul vételével a díjtartalékokat kiszámítják. Ezen díjtartalék sem eredetileg a vállalat kezeltésekor, sem később a vállalat tartama alatt nem alkotható meg kisebb összegben, mint a melyet az állam biztosítási hivatal hivatalos kiszámítás folytán megállapít.«³⁾

Már fentebb mondtuk, hogy csakis jó díjból lehet jó

¹⁾ »Oesterreichische Revue, Organ für Assecuranz und Volkswirtschaft.« Wien 1895. november 25. 47. szám.

²⁾ Dr. A. Zillmer. Beiträge zur Theorie der Prämien-Reserve bei Lebens-Versicherungs-Anstalten. Stettin 1863. 5. l.

³⁾ Az 1896. osztr. bizt. szabályzat a díjtartalék kiszámításával a 28. §-ban foglalkozik.

díjtartalékot képezni s azért is követeltük, a midőn a díjról szoltunk, a díj pontos kiszámításának ellenőrzését. Már ott szükségesnek tartottuk, hogy az állami biztosítási hivatalnak a díjszámítás alapelvei, nevezetesen: a halandósági táblázat, a kamatláb, a díjképlet, a nettodíjak, az azokhoz csatolt pótlék és a brutto díjak bemutatassanak.

A díjtartalék kiszámításának ellenőrzése czéljából az állami biztosítási hivatalhoz benyújtandók még: *a díjtartalék képlete, valamint azon alapelvek, a melyek a minden év végén összeállítandó matematikai mérlegben kimutatott végleges tartalék-összeg meghatározásánál alkalmazhatnak.*

A díjtartalék képletéből megtudjuk, hogy az egyes biztosítások tartalékait miképen számítja ki a társaság; a matematikai mérlegből pedig megtudjuk, hogy az egyes tartalékok és tartaléki csoportok összeadásából származott összeg miképen módosul, a midőn az évi díjnak a következő évben befizetendő részét, valamint a netto-díjhoz csatolt pótléknak a következő évre átmenő kockázatokat illető részét s a viszontbiztosított összegeknek megfelelő díjtartalékot számításba vesszük; vagyis kitűnik, hogy mily módon keletkezik azon végleges tartalék, a mely a kereskedelmi mérlegben, mint életbiztosítási díjtartalék fel van véve s a melynek a megfelelő értékekben elhelyezve tényleg meg kell lennie.

Helyesljük a Beck-féle javaslat 4. §-ának azon kikötését, hogy a »díjtartalék sem eredetileg a vállalat keletkezésekor, sem később a vállalat tartama alatt nem alkotható meg kisebb összegben, mint a melyet az állami biztosítási hivatal hivatalos kiszámítás folytán megállapít.«

Az idők folyamán a viszonyok átalakulhatnak; halandóság és kamatláb megváltozhatnak. Az állami biztosítási hivatalnak feladata arra felügyelni, hogy a vállalatok úgy a díjak, valamint a díjtartalék kiszámításánál ezen megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodjanak.

Magunk is helyesnek tartjuk tehát, hogy az állami biztosítási hivatal a biztosító társaságokkal szemben szigorú ellenőrzést gyakoroljon, de ezen ellenőrzésnek — mint fentebb is mondtunk — bizonyos határok között kell mozognia s lehetetlent ne kívánjon.

A Beck-féle javaslat 15. §-ának rendelkezése szerint a külföldi életbiztosítási vállalatok a belföldön kötött ügyletek után alkotott és a javaslat 5. §-ban előírt módon elhelyezett díjtartalékot minden hó utolsó napján kötelesek a m. kir. állampénztárba letéteményezni.

Hogy a díjtartalék kiszámítható, illetve kimutatható legyen, szükséges az érvényben levő biztosításokat megállapítani. A ki a biztosítás technikájában járta, az tudja, hogy mily óriási és időtrábló munkába kerül az érvényben levő biztosított állományt évenként egyszer megállapítani, mert a

díjértékek (kötvények, díjnyugták) szerte-szét vannak több ezer ügynöknél.

A díjtartaléknak havonként történő kimutatása és letéteményezése tehát keresztülvihetetlen. Az 1896-iki osztrák biztosítási szabályzat (28. §. a) pontja) azt kívánja, hogy az életbiztosítások díjtartalékai évenként egyszer kiszámítandók. Mi is azt hiszszük, hogy teljesen elegendő, ha az állami biztosítási hivatal évenként egyszer — az üzleti év befejezése után — átvizsgálja a biztosító társaságok díjtartalékát, kivéven azon esetet, a midőn valamely társaság ügykezelése gyanúra ad okot.

Azért sem tartjuk szükségesnek a Beck-féle javaslatban követelt szigorú rendszabályt, mert életbeléptetése esetén lehetőleg a külföldön szintén alkalmaznának az ott működő magyar társaságokkal szemben hasonló, alig teljesíthető s az üzlet kezelését megbénító eljárást.

A mi a díjtartalék elhelyezését illeti, természetesen a biztonság és a könnyű értékesítés tartandó első sorban szem előtt. Mindazonáltal nem csatlakozunk dr. Beck Hugónak azon nézetéhez, hogy a díjtartalék csakis a törvényjavaslat 5. §-ban előírt értékpapirokban, valamint az ezekre s a társaság életbiztosítási kötvényeire adott kézi zálogkölcsonokban helyezhető el.

A mostani kereskedelmi törvény 456. §-ának 1. pontja megengedi, hogy az életbiztosítási díjtartalék jelzálogkölcsonokba is elhelyezhető s ily értelemben nyilatkoztak úgyszólván mindazok, a kik eddig az alkotandó biztosítási törvény kérdéséhez hozzászóltak, természetesen kikötve, hogy ezen elhelyezés csakis a kellő korlátozás mellett történhetik meg.

Mi is ebben a nézetben vagyunk, mivel tulajdonképen jelzálogkölcsonokban helyezhető el a legbiztosabban a pénz. Sőt az ellen sincs észrevételünk, hogy a társaság, bizonyos megszorítások mellett, ingatlanokba helyezze el a díjtartalék egy részét, mert nem csekély mérvben növeli a társaság tekintélyét, ha például egy szép nagy háza van, mintegy kézzel foghatólag bizonyítván így a biztosítottak előtt, hogy a szükséges anyagi garantiáknak birtokában van.

Az 1896. osztrák biztosítási szabályzat, a mely a biztosítási vállalatokkal szemben alkalmazandó szigorú ellenőrzés tekintetében páratlanul áll, a díjtartalék fedezetére szintén megjelöli alkalmas értékű a belföldi jövedelmethajtó fekvősegeket, ha a vételár egy harmadán felül nincsenek megterhelve s az árvtárszerű jelzálogi biztosítékokat (30. §. 3. és 4. pont.).

Ennyit mi is bátran megengedhetünk.

* * *

Ezeket óhajtottam elmondani az alkotandó biztosítási törvényről az életbiztosítás szempontjából, s nagy örömmre fog szolgálni, ha a legcsekélyebb mérvben is hozzájárulhatom a nézetek tisztázásához.

Dr. HAVASS REZSŐ.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Félegyházy Ágost: A budapesti tőzsde története 1864—1895.
Budapest 1896. 2 köt. 352. és 404. l.

Nagy várakozásokkal néztünk ezen, a millennium alkalmából készült munka elé. Vártuk, hogy egy rendkívül becses közgazdasági tanulmány birtokába jutunk, mely bemutatja a tőzsdét, mint közgazdasági intézményt. Ecseteli tehát gazdasági feladatát és vázolja, hogy miként felelt meg, mint az értékek és árúk állandó vására, különböző üzleti formáival ennek a feladatnak. Kimutatja a befolyást, melyet gazdasági viszonyaink fejlődésére gyakorolt és viszont azt a hatást, melyet gazdasági viszonyaink magára a tőzsdére, a tőzsdekereskedelem tárgyra, üzleti formáira, szokásaira gyakoroltak. Egy szóval vártunk eleven életet, mozgást, minőt a gazdasági élet nyújt.

S mindezek helyett mit nyújt a nagy munka? Holt betűket. Megismerhetjük abból a tőzsde szervezetének, szabványainak, szokásainak változásait; de már nem okait, azokat a gazdasági tényeket és viszonyokat, melyek ezeket a változásokat előidézték. A munka alig nyújt anyagot arra, hogy akár a multat, akár a jelent felfoghassuk, téves vagy helyes voltát megbirálhassuk.

Szerző egy rendkívül fontos közgazdasági intézményről szól, és mégsem közgazdasági munkát nyújt, hanem inkább jogi tanulmányt. De mégis azt hiszi, hogy dolgozata »utmutatást nyújt a jövő fejlődés irányára«, mert »minden egyes tőzsdei intézmény fejlődésének adatlú képét nyújtja, mely visszatükrözi a multat, felmutatja a jelent.« Még ha megengedjük is, hogy a munka e kijelentésnek eleget tesz, még abban az esetben is ki kellene jelentenünk, hogy a jövő fejlődés irányának kijelölésére teljesen hasznavehetetlen.

Igenis szerző a tőzsdereform céljaira nemcsak hasznavehető, hanem rendkívül becses munkát nyújtott volna, ha általában gazdaság-történeti munkát ír vala, mely szintén foglalkozik ugyan az intézményekkel, keletkezésökkel és fejlődésökkel, de mindig keresi azokat a társadalmi és gazdasági okokat, melyek azokra befolytak. Így a mint szerző bemutatja az intézményeket, úgy előadásában, mint a függelékekben csak holt anyaggal van dolgunk.

Kemény ítéletet mondtunk a dolgozatról. Ítéletünk indokolása végett abba részletesebben kell bemennünk. A dolgozat áll két kötetből, melynek elseje adja elő voltakép a tőzsde történetét, a második pedig okmányokat és adatokat tartalmaz.

Behatóbban tehát az első kötettel kell foglalkoznunk, mely az előszót és a visszapillantást figyelmen kívül hagyva, 9 fejezetre oszlik.

Az első fejezet. »A tőzsde alapítása és annak előzményei. A tőzsde egyesülése a pesti gabonacsarnokkal« címet viseli. Ebben előadja, hogy a hazai gabonakereskedésnek már a negyvenes években egyik

gócpointját képezte az ország fővárosa, melynek ebbeli jelentőségét akkor tájban majdnem kizárólag a fővárost átszelő Duna folyam alapította meg. Már 1847-ben állandó gyülekezetet tartottak a fővárosi gabonakereskedők egyik helybeli kávéházban, ez a gyülekezés azonban nélkülözött minden szervezetet és felügyeletet. Az 1853-ban alakult Lloyd társaság alapította a gabonacsarnokot, mely megelőzte a tőzsdét. Olvashatjuk itt a gabonacsarnok alapszabályainak kivonatát, melyek a 2-ik kötetben egész terjedelmében közöltenek. Megismertet továbbá bennünket a gabonacsarnok 1861-ben módosított alapszabályaival, melyek a második kötetben szintén egész terjedelmében foglaltatnak. Mint különösen fontosat kiemeli, hogy »ezen alapszabályok szerint külön van választva a választott bírósági tiszt az igazgató bizottmányi tagságtól«.

Folytatja továbbá: »A budapesti tőzsde megalapítására az 1860. február 26-án kelt osztrák császári patens szolgált ösztönzésül«. E patens ugyanis a monarchia nagyobb forgalmi helyein tőzsdék felállítását rendelte el. Itt egész terjedelmében közli a helytartótanácsnak a pesti kereskedelmi és iparkamarához márczius 15-én intézett rendeletét, mely javaslatokat kér a tőzsde felállításáról. Ezt követi egész terjedelmében a kamara 1860. június 11-én kelt jelentése, majd 1862. évi jelentésének a tőzsde felállítására vonatkozó része. A Lloyd társulat bizottságot küld ki 1863. végén a tőzsde végleges megalakulása tárgyában. A tőzsdét 1864. január 18-án ünnepélyesen megnyitják. Felsoroltatnak a meghívott vendégek. Egész terjedelmében közöltetik az elnökké választott Kochmeister Frigyes beszéde. Utána szólt Weisz B. F., majd Kern Jakab és végre Krásznonyi főpolgármester. Ezek szónoklatai már csak kivonatban ismertetnek. Vázolja továbbá a tőzsde szervezkedését, a tőzsdei szokások megállapítását, az első évi bevételt és kiadást, majd a gabonacsarnokkal felmerült viszályokat és a tőzsdének a gabonacsarnokkal való egyesülését. A vizsály egyik oka a különböző gabonaárjegyzés volt. De az eltérő árjegyzéseket szerző sem itt, sem a mellékletek közt nem közli, természetesen nem ismerteti azt sem, hogy miben álltak az eltérések.

A második fejezet »A tőzsdei bizottmány működése az 1868—1879. években« címet viseli. Ebben előadja, hogy új alapszabályokat dolgozott ki, melyek a II. köt. egész terjedelmében közöltenek. A tőzsdének épületet emelt. Liszt-tőzsdét szervezett, mely csakhamar megbukott. Az országos gazdasági egyesülettel egyetértésben bortőzsdét akart szervezni. Az erre vonatkozó feliratok egész terjedelmében közöltenek. Most következik egy rendkívül hosszú felirat a tőzsdebírószági ítéletek leletezése tárgyában. S hogy a fejezetet egész terjedelmében bemutassuk, még csak azt kell említenünk, hogy jegyzetben két tábla közöltetik. Az egyik a budapesti kereskedelmi és iparkamara 1872. évi jelentéséből van átvéve és tárgyazza a Budapesten az 1867—69 évek végén működött részvényes vállalatok számát, a második pedig azon vállalatok számát, melyek részvényei tőzsdén az említett években jegyeztettek. De hogy a tőzsde minő elveket követett a lajstromozás megengedésénél vagy hogy általában a lajstromozást minden elv és vizsgálat nélkül engedte-e meg, pusztán csak a díj lerovását követelve, már erről a fejezetben egy betű sincs.

A harmadik fejezet címe: »A tőzsdetanács működése az 1880—1895. években«. A működés már a szerző szerint kiterjedt új alapszabályok, új szokások megállapítására. S szerző előtt a legfontosabb

a tőzsdetanács választása. Még egy rendkívül nagy dolgot végzett: folyamatba hozta a tőzsdetanács ez időszakban az új tőzsdepalota építésének ügyét is. S ennek a rendkívül fontos, közérdekű ügynek a szerző nem kevesebb, mint 36 nyomtatott oldalt szentel, közölve természetesen egész terjedelmében minden indítványt, szakértői véleményyt. De bocsánat, foglalkozott a tőzsdetanács még a »hivatlan elemeknek a tőzsdétől távoltartása kérdésével« is, valamint az értéküzleti árjegyzést illetőleg új szabályzatokat állapított meg, valamint két szabályzatot az értékpapírok tőzsdei lajstromozása és árjegyzése tárgyában.

A negyedik fejezetben 120 oldal, tehát a dolgozatnak valamivel több mint egyharmada szenteltetik a tőzsdei választott bíróságnak, melyre nézve az olvasó megtalálhatja az összes törvényhozási anyagot. Gyönyörködhetik törvényekben, törvényjavaslatokban, bizottsági, szakértekezleti tárgyalásokban, országgyűlési vagyis inkább képviselőházi beszédekben stb. Megtalálhatja az iratváltásokat is, melyek a gazdáknak a tőzsdebíróságban való részvétele tárgyában folytak. S a második kötetben ugyancsak a tőzsdebíróságról szól három függelék, úgymint: a XVII. és XVIII., melyek a tőzsdei választott bírósági illetékességére vonatkozó törvényt az abban hivatkozott törvényekkel, tovább az eljárást tartalmazzák, nemkülönben a XX-ik, mely »szemelvények a tőzsdebíróság gyakorlatából« cím alatt 10, mondó tíz peresetet tartalmaz 71 oldalon és pedig kivétel nélkül oly esetet, melyben a tőzsdebíróság szorosan véve nem mint ilyen, hanem mint választott bíróság működött. Az esetek tehát semmiféle összefüggésben nincsenek a tőzsdének, mint ilyennek működésével.

Most következik az ötödik fejezet, mely »A tőzsdei szokások« címét viseli. Az egész a szokások keletkezésének chronológiája, mely igénybe vesz szorosan véve egy oldalt. Következik erre azon szakbizottsági tárgyalásnak ismertetése, mely a képviselőháznak 1881. április 6-án hozott határozata folytán tartatott meg és a mely szóról-szóra így hangzik: »Utasittatik a magyar kir. igazságügy-miniszter, miszerint a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértőleg intézkedést tegyen az iránt, hogy a budapesti árú- és értéktőzsdénél alkalmazásban levő tőzsdeszabályok átvizsgálás alá vétessenek és a kereskedelmi törvénykönyvvel összhangba hozassanak.« A szakértekezlet tehát szigorúan ennek a feladatnak felelt meg.

Egynémely érdekes részletet tartalmaz a hatodik fejezet, mely a tőzsdealkuszi ügyet tárgyalja és ez a fejezet még a leg-hasznavehetőbb, bár itt is előtérben áll a jogász és a krónikás.

»A gabona-határidőüzlet« tárgyalatik a hetedik fejezetben két szakaszban, melynek egyike »Szabályozása«, másika pedig »A visszaélések meggátlása« címét viseli. Az első hét oldalt, a második 22 oldalt vesz igénybe. Az első tényleg csak szabványokról emlékszik meg. A második tulajdonkép tartalmazza a budapesti kereskedelmi és iparkamarának 1888 április 25-én kelt átiratát, a temesvári kereskedelmi és iparkamarák a kereskedelemügyi miniszterhez 1888 június 20-án intézett feliratát, a budapesti kamara átirata folytán kiküldött bizottság jelentését. Vonatkozik pedig mindez az irat arra, hogy a bizományi czégek az embereket kötéllel fogdossák, hogy határidő-ügyleteket kössenek és ezt igyekezik megakadályozni a budapesti tőzsdetanácsnak önálló, majd a bécsi tőzsdetanáccsal

közösen megállapított határozata. Érdekes még kiemelnünk, hogy az első szakasz végén kijelenti szerző, hogy »a tapasztalás a most ismertetett felmondási és leszámolási eljárás többrendbeli hiányát derítette ki«, de hogy miben állnak ezek, már erről bölcsen hallgat, csak azt jelenti ki, hogy a tőzsdetanács már megtette a kellő intézkedéseket a hiányok orvoslására.

Hogy mily kevés érzéke van szerzőnek gazdasági kérdések iránt, ezt illetőleg csak egy tényrt akarunk megemlíteni. Az 1865. évi szokások 21. §-ában megállapítatik: Ha a minőségre nézve nincsenek különös feltételek kikötve, ezen esetben a tőzsdebizottmány által a búzára, rozsra, árpára. zabra nézve évenként szeptember hó 15-én megállapítandó legkisebb minőségi súlyok lesznek kötelezők. Az új 1883. évi szokások ezt a legkisebb minőségi súlyt fixirozzák. Erre a nagyon is lényeges különbségre az ismertetésben nem is utal, természetesen hogy nem is indokolja a változást, éppen úgy nem mutatja ki az évenként megállapított minőséget. Előtte csak a kötés. a jogi minőség lebeg.

Röviden be vannak mutatva a nyolczadik fejezetben a nemzetközi magvásárok és az ezek tekintetében a tőzsdetanács által kifejtett tevékenység. A kilenczedik fejezet az értéktőzleti leszámolás szabványait és fejlődésüket ismerteti.

A visszapillantásban, rövid néhány oldalon, végre a szerzőnek eszébe jut arról megemlékezni, hogy a tőzsde vásár és néhány adatot mutat be a tőzsde forgalmáról. Az adatok részleteit hét függelék tartalmazza, melyek közül négy az értékpapirokra, három pedig a gabonaüzletre vonatkozik.

Várakozásainknak megfelelőleg igazán örömmel vettük kézbe a munkát. Élvezettel gondoltunk arra, hogy ime magyar munkából ismerjük meg a tőzsde feladatait, működését és eredményeit. S a várt élvezet helyett fokozatosan mind nagyobb csalódás fogott el bennünket, hiszen az első kötet túlnyomólag személyekkel, mellékes dolgokkal vagy holt anyaggal foglalkozik, melybe a szerző nem önt semmi életet. Magából a munkából, ha abba nem vették volna fel egyes okmányok, még azt sem tudnók, hogy a tőzsde vásár, melyen értékekkel és árukkal kereskednek. A munka nyomán haladva egyszer hajlandók volnánk azt hinni, hogy valamely társasággal van dolgunk, melynek élén egy igazgatóság áll, mely bizonyos határok közt törvényeket szab a kereskedelemnek és a melynek egyik főfeladata, hogy azt a társaságot kellő helyiséggel lássa el, másszor pedig azt gondoljuk, hogy valami bírósággal van dolgunk. Tőzsdét tőzsdebírótság nélkül ép úgy, mint vásárt vásári bíróság nélkül nem igen lehet gondolni. De ép úgy, mint a vásári intézménynél nagyon mellékes jelentőségű a vásári bíróság, úgy a tőzsdén is vajmi mellékes szerep jut a tőzsdebírósnak.

Hogy a dolgozat minden tudományos alap és gondolkodás nélkül készült és hogy nem egyéb pusztá tákolásnál és ollózásnál, ezt illetőleg még csak azt a tényrt akarjuk felhozni, hogy szerzőnek tulajdonképi dolgozatából, t. i. az első kötetből magunknak még csak távolról sem alkothatunk fogalmat a tőzsde valódi szervezetéről, mert hogy hány tagból állt és áll a tőzsdetanács, hogy mennyiben állapított meg és van jelenleg megállapítva működési tartama, ez nem igen tartozik a szervezet lényegéhez. Lényeges maga a jogalap, melyen nyugszik, t. i. hogy a tőzsde korlátlan, vagy korlátolt és mily

mérvben korlátolt rendelkezési jogkörrel birt és bir. Továbbá a tőzsdetanács, tőzsdebiztos stb. hatásköre. A tőzsde szervezeténél mindig csak jog és hatáskörökről van szó, teljesen mellékesek a személyek, melyek a hatáskör gyakorlására hivatvák.

Szabadjon végre még néhány megjegyzést tennünk ép a munka elejére. Kötve hiszszük, hogy a főváros a negyvenes években a hazai gabonakereskedelemnek egyik góczpontját képezte volna. A negyvenes éveknek fővárosi gabonakereskedelme inkább csak a főváros ellátására szorítkozott. Ebben az időben, mint gabonakereskedelmi főhely, sokkal jelentékenyebb volt Győr és Mosony, mely városok kereskedelme eszközölte a külföldre való kivitelt. A főváros kereskedelme nagyobb jelentőségre már csak az ötvenes években emelkedett, midőn a gőzmalmok kezdték mindinkább kiszorítani a vízi malmokat és a vasutak által összeköttetésbe jut a búzatermelő helyekkel.

Mondja továbbá, hogy a gabonakereskedők 1847-ben egy kávéházba gyűltek össze és hogy később 1854. óta a gabonacsarnok szolgáltat a gabonakereskedőknek gyűlhelyül. Ezek lennének a tőzsde előzői. A gabonacsarnokot megelőzte az 1831. márczius 1-én megnyílt kereskedelmi csarnok a régi Lloyd épületben. Ezen a néven nevezik a polgári kereskedelmi testület részvénytársaságának épületét a Dorottya-utczában. Patatich a kereskedelmi csarnokot, melyet a polgári kereskedelmi testület létesített, a mely azonban önálló szervezettel birt, egyenesen tőzsdének nevezi. Ez a csarnok üzletek kötésére délelőtti 11—1 óráig állt nyitva és árjegyzési lapot is adott ki. Erről a tőzsdeszerű intézményről megemlékezik a Pesti magyar kereskedelmi bank története is. Üzletek kötésére szolgáltat ebben az időben még a Lloyd-társulatot megelőző kereskedelmi kaszinó, melyet szintén a polgári kereskedelmi testület létesített a saját épületében. Úgy látszik, hogy szerző ezt tekinti kávéháznak.

Igazán sajnálnunk kell és lehet, hogy a tőzsde a millenniumi évben ily gyenge, összetakolt, toldozott-foldozott dolgozattal mutatta be magát és nem oly művel lépett a közönség elé, mely közgazdasági jelentőségéhez méltó lett volna. Dr. Félégyházyt kiváló jogásznak mondják. Nekünk e fölött nincs és nem is lehet ítéletünk. Csak annyit mondhatunk, hogy az általa közölt és általa is szerkesztett tőzsdebírószági tárgyalásokat és ítéleteket élvezettel olvastuk. De valaki lehet kiváló jogász, ebből még nem következik, hogy megfelelő közgazdasági ismeretei is vannak. Kár volt dr. Félégyháznak, a kiváló jogásznak a szakmájától távol eső közgazdasági munkára vállalkoznia. Közgazdasági munkát általában, de különösen egy oly fontos közgazdasági intézményt tárgyaló munkát, a minő a tőzsde, nem lehet pusztá törvényismeretekkel és törvénymagyarázatokkal jól, a kívánalmaknak megfelelőleg végezni.

Dr. Pólya Jakab.

Almási Balogh Elemér: A valuta szerepe a gazdasági válságban. Szerző sajátja. Budapest, 1896. 68. l.

Szerző a közgazdaság minden ágában az árhanyatlással kapcsolatban mutatkozó bajok forrását a mai valutaviszonyokban, az arany-
nak egyeduralomra jutásában, különösen azonban az ezüst demonetisatiójában, az ezüst árának ennek folytán történt hanyatlásában s

ebből folyólag a különböző valutájú államok pénzei közt felmerült disagióban találja. Igen természetes, hogy a bajok orvoslását a nemzetközi bimetalizmusból keresi. A munka célja, hogy a közönségnek azt a részét világosítsa fel, mely nem ér rá az egész idevágó szakirodalmat áttanulmányozni. Népies munka akar tehát lenni, mely célzatot igazán tiszteljük, becsüljük. Szükséges és nemes feladat is a művelt közönséget a fontos közgazdasági kérdésekről felvilágosítani, tüzetesen a valutakérdésről, mely az összes gazdasági és társadalmi viszonyokban érezteti befolyását.

Felvilágosít-e az előttünk fekvő dolgot? A valuta-kérdést végelemzésben a tudomány sohasem tekintette párt- vagy elvi kérdésnek, hanem abban mindig tisztán csakis gyakorlati, tehát cél-szerűségi kérdést látott. A régi monometallistikus vitákban mindig az volt a kérdés, hogy az egyik vagy a másik rendszer-e helyesebb a pénz értékének lehető állandóságát nézve. Az aranyözön idejében a monometallismus kérdése azt az alakot öltötte, hogy a pénzérték lehető állandóságára való tekintettel az aranynak vagy az ezüstnek adassék-e előny? Természetes, hogy tekintetbe vétetett a forgalomban szükséges pénzmenyiség is.

Ha az előttünk fekvő dolgot tisztán csak abból a szempontból nézzük, hogy tájékoztatja-e a közönséget ebben az igen fontos kérdésben, akkor azt kell mondanunk, hogy nem. A munka hemzseg zavaros fogalmak-, ellenmondások- és álokoskodásoktól.

Mindjárt az első mondat hamis. »A valuta az a pénznem, melyet valamely állam saját területén a fizetés eszközeinek dekretál«. Fizetési eszköz nálunk az egy, tíz, husz fillér, a korona; de azért nem valutapénz. De ez hagyján. Másokon is megtörtént, hogy nem tudtak különbséget tenni a korlátolt és korlátlan fizetési eszköz közt és hogy csak a korlátlan fizetési eszközül használható pénz alkotja a valuta vagy folyó pénzt.

Lássunk vastagabb hibát, t. i. határozottan ellenmondást és eszme zavart. Az I. fejezetben (16. l.) világosan és határozottan kijelenti, hogy »az abnormis állapoton (az ezüst valuta pénz folytonos értékcsökkenésén) csak úgy lehetne segíteni, ha a gazdaságilag leg-hatalmasabb államok (Anglia, Franciaország, Németország, az Osztrák-Magyar monarchia és az Amerikai Unió) egyetértőleg az arany és ezüst közt régebben fenforgott értékviszony alapján a kettős valuta elveire fektetnék pénzrendszerüket«. A X. fejezetben (62. l.) mondja: »Ha pedig (föltéve, de meg nem engedve) az egymással szövetkezett országok valamelyike megszegné a szerződést s ujra az arany valutára akarna visszatérni: az a többire nézve teljesen irrelevans volna, mert az elpártolttal szemben is fentarthatnák a megállapított értékviszonyt«. A III. fejezetben (27. l.) mondja: »Az ezüst árának esését az arannyal szemben, kizárólag az egyes államok intézkedései okozták, melyek az ezüst szerepkörének korlátozására vonatkoznak.« Alább még kifejti: »Hiszen nem fokozatosan, hanem *ugrásokban* hanyatlott az árfolyam s minden ily ugrást *egy-egy állam valuta politikai intézkedése előzött meg*«. — Mindezekkel hasonlítsuk össze a II. fejezetben foglalt azt a kijelentését, hogy az 1892. évi valutareform indokolt és helyes volt, hiszen nem lehetett tűrni a gazdasági és állampénzügyi viszonyainkon Damokles kardként függő agiót. Tanácsolja azonban, hogy a készpénzfizetést ne kezdjük meg, míg az általa ajánlt bimetallicus egyezmény meg nem kötöttet, melyet a 67. l.

foglalt kijelentése szerint öt évvel ezelőtt sokkal könnyebben lehetett volna létrehozni, mint ma. Hogy bárki is szerzőnek elhiggye, hogy a bimetalismus által megállapított értékarány csorbát ne szenvedjen, bár csak egy államnak szerződösszegése folytán, midőn maga kijelenti, hogy a mai viszonyokon csak az általa megnevezett államok szerződése segíthet és kifejti, hogy az ezüst árának minden hanyatlását egy-egy állam valutaintézkedése előzte meg, ebben erősen kételkedünk. Szintügy nem igen hiszszük, hogy bárki is bizzék abban a nemzetközi bimetallicus egyezményben, melyet szerző kijelentése szerint öt évvel ezelőtt sokkal könnyebb volt megkötni, mint ma, de 1881-ben még könnyebb és még sem kötöttek meg. S ha az agió káros, no hát akkor senki sem fog szerzőnek azon tanácsa mellett állást foglalni, hogy az aranyvaluta alapján ne kezdjük el a készpénzfizetést, hanem várjunk addig, míg létrejön a kétes értékű és bizonytalan nemzetközi bimetalismus.

Mutassuk be az álokoskodásoknak is egy érdekes példányát (50. l.): »Ha a Nyugaton azért volna a pénz oly olcsó (vagyis a kamatláb oly alacsony), mert több van belőle, mint a mennyit a forgalom megkíván: *miért nem nyilvánul az az iparczikkék és nyers-termények áremelkedésében s miért oly általános a panasz mégis a kedvezőtlen viszonyok miatt?* Hiszen ismert nemzetgazdaságtani tétel, hogy a pénzbőség drágaságot, ez a drágaság pedig élénkebb gazdasági tevékenységet von maga után.« Ismerjük el az utolsó tétel helyességét; a drágaságot abban az értelemben véve, melyben az szerző előtt lebeghetett. Felteszszük ugyanis, hogy tulajdonkép nem drágaságot, hanem csak jobb árakat kívánt itt érteni, mert a drágaság, mi legalább úgy tanultuk, nem hogy élénkebb gazdasági tevékenységet idézne elő, hanem ellenkezőleg mindig válságot okoz, az iparczikkék árának hanyatlására, az ipari munka korlátozására és megszüntetésére vezet.

Fogadjuk tehát el szerzőnek ekkép helyesbitett állítását igaznak. Pedig a quantitási tant, melyre szerző céloz és a melyet egyes, bár kiváló írók hirdettek, a nemzetgazdasági tudomány egyáltalában nem fogadta el helyesnek. De hát föltéve az első tétel helyességét, következik-e ebből a második tétel helyessége? Az olcsó pénz, helyesebben az olcsó tőke, mégsohasem okozott áremelkedést, hanem ellenkezőleg mindig árhanyatlást, mert a tőke árának, mondjuk a kamatláb csökkenésével szükségkép karöltve jár a termelési költségnek apadása.

Szerző hallott valahol harangszót. Halotta azt, hogy nagy válságok után rendesen hanyatlanak az árak és hanyatlik a kamatláb. Az olcsó árak az árúban élénkebb keresletet, nagyobb fogyasztást idéznek elő, föltéve természetesen, hogy a nemzetek tömegét képező munkásosztályok jövedelme vagy általában nem, vagy legalább lényegesen nem csökkent. Ez a tény, kapcsolatban az olcsó tőkével élénkebb vállalkozási szellemet, nagyobb arányú termelést okoz. Hallhatta természetesen azt is, hogy a papírpénzzel való túlárasztás élénkebb forgalmat, áremelkedést okoz, de nem igen hallhatta, hogy az ily csinált pénzzel való elárasztás emeli a vállalkozási szellemet és a termelést. Hallott talán érvelni az aranybőség mellett és ellen a váltóleszámitolási kamatlábbal. Mindezek a különböző dolgok zürzavarosan foroghattak szerző elméjében, midőn két tételét szerkesztette. Egy bizonyos, hogy közgazdasági dolgokban az író embernek tisztában kell lenni az alapfogalmakkal.

Bemutatónak, azt hiszszük, az elmondottak teljesen elegendők. Ha a munkában levő összes ilyenmü hibákat és tévedéseket kimutatni akarnók, a szerzőnél vastagabb dolgozatot kellene írunk. Szerző a bimetallismus előharczosaként lépett fel. Hogy az általa igaznak tartott ügy diadalra juthasson, bizony egészen más előharczosokra van szükség, mert az előttünk fekvő munka szerzője csakugyan »gyenge« ily nehéz és bonyolult kérdésekkel megküzdni.

X. Y.

*Egy iparvállalat története.*¹⁾ Hazánk egyik legnagyobb iparvállalata: a m. kir. államvasutak gépgyára és a diósgyőri m. kir. vas- és acélgégyár az ezredéves kiállítás alkalmából díszes kiadásban közrebocsátotta történetét. Figyelmet érdemlő könyv ez, mely oly vállalatról szól, melynek fejlődése a hazai vasutügyével kapcsolatos, s a mely bizonyosságot szolgáltat arra, hogy hazánkban a nagyipar fellendülésének, agricol állam volta daczára, természetes föltételei nem hiányzanak. Az államvasutak gépgyára mai nap már majdnem teljesen fedezni képes a hazai, főleg az állami vasutak mozdony- és személykocsi-szükségletét, a mivel elértük azt, hogy e tekintetben nem vagyunk a külföldről való behozatalra utalva; a gazdasági gépek gyártását pedig újabb időkben oly fokra emelte, hogy e czikkekre a külföldön is talált piacot.

A könyv három korszakot különböztet meg e két gyár történetében: az első a gyárak keletkezésétől 1880-ig, a második 1880-tól 1889-ig és végre a harmadik 1889-től napjainkig. Mindkét gyár mint magánvállalat indult meg. A gépgyárat egy belga részvénytársaság alapította »Magyar-belga gép- és hajóépítő társaság« cég alatt 1868-ban. Mint az 1868–69-es évek annyi alapítása, ez is rövid idő múlva a bukás szélére jutott és ekkor 1870-ben a magyar kormány vette meg és az ugyanekkor átvett magyar-svájczi kocsigyárral egyesítette. A hetvenes évek folyamán a kormány ugyan nem volt képes a zilált pénzügyi viszonyok folytán a vállalatba elégséges tőkét fektetni, mind a mellett a gépgyárnak az 1873. évi bécsi és 1878. évi párisi világkiállításon bemutatott gyártmányai fejlődésképeségéről tettek tanúságot. A kezdet nehézségein átvergődve, új korszak nyílik meg számára 1880-ban, midőn a diósgyőri vas- és acélgégyárral egyesítették.

A diósgyőri gyár valamivel régebb alapítás, mint a gépgyár. 1867. végén merült fel a terv, hogy kizárólag vassínek és kapcsolószerkek előállításával foglalkozó gyárat létesítsenek, hogy így a külföldi, gyakorta rossz minőségű gyártmányok behozatala mellőzhető legyen és egyszersmind a borsodmegyei barnaszén- és vaskötelepek és a nagy kiterjedésű erdők hihasználtassanak. A gyár 1870-re el is készült és megkezdte üzemét. Minthogy azonban csupán vassínek gyártására volt terelve, nagy nehézségekkel küzdött 1879-ig, midőn azután az acélsínek gyártására is felszereltetett. A következő évben a pénzügyminiszterium ügyköréből, mely alá eddig tartozott, a közmunka- és közlekedésügyi miniszterium, illetve a m. kir. államvasutak gépgyárának igazgatósága alá rendeltetett.

¹⁾ Magyar királyi államvasutak gépgyára Budapestén és a diósgyőri m. kir. vas- és acélgégyár. 1896.

A következő időszakban az egyesített gyárak gyors fejlődést mutatnak. Része volt ebben úgy az állami pénzügyek javulásának, mely a nagybzmérvű beruházásokat lehetővé tette, a hazai vasut-hálózat fejlődésének, mely a gyárak fokozott munkásságát tette szükségessé, de érdeme a szakavatott és fáradhatlan vezetésnek is. Ez időszakban a gépgyár nem csupán az előrehaladott technika követelményeinek megfelelő vasuti járművek és hidak gyártásával tűnt ki, hanem megkezdte a gazdasági gépek előállítását is.

A legújabb korszak 1890 évvel kezdődik, midőn az addigi igazgató, Zimmerman Frigyes, halála után Förster Nándor bizatott meg az egyesített gyárak vezetésével. Már működése első idejében az ő kezdeményezésére nagymérvű beruházások történtek, hogy a gyár termékei iránt folyton fokozódó keresletet legalább részben kielégíthessék. A gyár ez években annyi megrendelést kap, hogy azok egy részét más telepeknek kell átadnia és bár a munkások szánát folyton szaporítják, időlegesen az éjjeli munkát kell életbeléptetnie úgy a lokomotivok, mint a gazdasági gépek gyártásánál. A gyártmányok minőségük tekintetében már nem csupán a szükségletnek megfelelők, de fölülműlják a külföldi híres gyárak termékeit. A kiválóbb termékek közül elég ha csupán az aczélból öntött kerék-vázakat, az Alduna-szabályozásnál alkalmazott aczélöntésű szikla-vésőket és a fővámteri közúti Dunahid vasszerkezetét említjük meg. A gyár termelésének nagyságáról képet ad a könyvben közölt kimutatás, melyből itt csupán több termékekre vonatkozó adatokat soroljuk csak fel:

Év	Lokomo- tívo k	Lokomo- bilok- d a r a b	Gőz- cséplő- gépek	Hidak és vasszer- kezetek	Gyártmányok Vas- öntőde	Fém- öntőde	Évi bevételek koronákban
1874	10	—	—	17	998	63	1,546.484
1875	2	—	—	501	975	85	1,593.974
1876	4	—	—	388	1.055	50	1,870.310
1877	3	10	—	922	1.322	62	1,895.340
1878	11	10	—	701	1.179	66	2,141.340
1879	1	20	6	769	1.420	48	2,357.710
1880	7	23	17	1.051	2.114	72	2,857.340
1881	10	28	43	2.353	2.151	75	3,936.962
1882	14	50	70	1.792	2.341	89	4,089.856
1883	26	120	100	1.962	2.096	132	4,572.980
1884	24	100	110	2.297	2.906	113	6,048.248
1885	37	93	90	3.485	2.912	58	4,299.228
1886	29	57	78	3.408	1.993	44	4,919.330
1887	26	45	70	2.272	2.978	35	5,011.668
1888	37	85	155	5.087	3.210	73	6,224.564
1889	50	85	151	3.362	2.342	101	6,397.306
1890	51	73	94	4.464	2.573	60	6,725.444
1891	51	162	194	5.153	3.629	105	9,001.864
1892	75	152	178	3.872	3.157	138	9,917.116
1893	111	250	252	3.478	4.456	183	12,014.754
1894	113	263	280	4.259	4.323	203	14,959.246
1895	171	180	200	7.156	5.543	199	17,501.734
Összesen .	863	1.811	2.088	58.149	56.173	2.049	129,583.248

A gyárak igazgatósága azonban nem csupán a vállalat fejlesztésére fordította igyekezetét, hanem gondoskodott nagyszámú munkásainak anyagi és szellemi jóvoltáról. A gyárhelyiségek az egészségügy követelményeinek teljesen megfelelők, a testi épség biztosítására

minden lehető intézkedést megtesznek, gondoskodnak a munkásoknak egészséges vízzel való ellátásáról. Van mindkét gyárnak jól felszerelt orvosi rendelő szobája, betegsegélyző pénztára, melynek minden munkás kötelezőleg tagja. A nyugdíjazás a gépgyárban a gyári alapból, Diósgyőrött pedig a társláda terhére történik, azonkívül a gyárigazgatóság 1884-ben a munkások pénzbeli hozzájárulása nélkül balesetalapot is létesített. Gondoskodott a munkások lakásviszonyainak javításáról is, munkáslaktelepek építése által. Van azonkívül munkás olvasószoza, a diósgyőri gyár területén gyermekóvoda, gyári tanoncziskola, fogyasztási szövetkezet, munkás étterem, nyári uszoda, kád- és gőzfürdő, mindkét gyárnak pedig dalárdája és tűzoltósága. Mindennek nagy jelentősége kitűnik abból, ha tekintetbe vesszük a gyárakban alkalmazott munkások számát, mely 1874-től kezdve a következő volt:

	Budapesti gépgyár	Diósgyőri vas- és acélgyár		Budapesti gépgyár	Diósgyőri vas- és acélgyár
1874-ben . .	417	—	1885-ben . .	1.092	1.773
1875-ben . .	549	—	1886-ban . .	949	1.356
1876-ban . .	617	—	1887-ben . .	1.062	1.381
1877-ben . .	453	—	1888-ban . .	1.232	1.605
1878-ban . .	380	—	1889-ben . .	1.120	1.637
1879-ben . .	543	—	1890-ben . .	1.401	2.060
1880-ban . .	635	684	1891-ben . .	1.726	2.249
1881-ben . .	771	1.188	1892-ben . .	2.020	2.712
1882-ben . .	893	1.394	1893-ban . .	2.402	3.038
1883-ban . .	942	1.536	1894-ben . .	2.828	3.620
1884-ben . .	1.039	1.547	1895-ben . .	3.314	4.404

Nem éréktelen ezzel szembeállítani a munkásoknak kifizetett munkabérek összegeit 1874-től kezdve. Tettek ugyanis a munkabérek koronákban:

	Budapesti gépgyár	Diósgyőri vas- és acélgyár		Budapesti gépgyár	Diósgyőri vas- és acélgyár
1874-ben	544.596	—	1885-ben	1,121.562	1,078.257
1875-ben	466.528	—	1886-ban	1,031.594	852.305
1876-ban	461.482	—	1887-ben	1,048.502	974.104
1877-ben	465.932	—	1888-ban	1,339.222	1,273.443
1878-ban	393.366	—	1889-ben	1,372.510	1,257.185
1879-ben	436.554	—	1890-ben	1,448.564	1,437.227
1880-ban	587.540	228.253	1891-ben	1,922.488	1,621.365
1881-ben	699.656	501.720	1892-ben	2,350.266	1,888.860
1882-ben	872.542	648.537	1893-ban	2,923.738	2,420.373
1883-ban	936.780	842.276	1894-ben	3,466.898	2,817.917
1884-ben	1,136.154	1,041.192	1895-ben	4,006.275	3,589.320

Ezen történeti és statisztikai adatokon kívül a könyv számos érdekes mellékletet tartalmaz, így a gyárak képét és helyszínrajzát, a gépgyár által szállított mozdonyok vázlatrajzait és méretadatait, a készített gazdasági gépek ismertetését és rajzait, a nevezetesebb vasszerkezetek méretadatait és fényképfelvételeit.

Nagyon helyes gondolat volt e gyárak történetét megírni és így adalékokat szolgáltatni a hazai ipar fejlődésének történetéhez; öröndetes dolog volna bizony, ha hazai nagyobb vállalataink e példát mind számosabban követnék. Nem szükséges 50 év lefolyását megvárni a budapesti hengermalom részvénytársaság példájára; rövidebb időszakok eseményeinek leírása, a mily érdeklél birhat az egyes vállalatokra, úgy nagy fontosságú és becsű lehet a történet-író számára.

Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Népesség és őstermelés.

Bosznia és Hercegovina népszámlálása és állatösszeírása az 1895. évben.¹⁾ Midőn Magyarország és Ausztria a bosnyák fölkelés leverése után a berlini szerződés alapján a két tartomány kormányzását átvették, ott teljes anarchiát, bomlást találtak.

A csaknem három évig tartó harcok pusztává tették a két országot; a faji s vallási ellentétek áthidalhatlan mélységet támasztottak a népesség egyes rétegei között és a hosszas harcok még inkább elvadították az amugy sem békés lakosságot.

Az új kormányzat sem a keresztényekben, sem a mohamedánokban nem talált támaszra, barátokra; az első politikai aspirációkban csalódtak, az utóbbiak pedig eddigi kizárólagos uralmukat látták általa megdőntve.

Ilyen kedvezőtlen, mondhatni semmi sikert sem jósoló körülmények között kezdette meg az új magyar és osztrák igazgatás — elsőbben csaknem kizárólag katonai, utóbb már polgári közegekkel — működését; hogy mily eredményekkel, arra az alábbiak sok tekintetben érdekes világot vetnek.

Az új kormányzat első feladatai közé azt vette fel, hogy a két tartomány népességéről, annak száma, fajok és vallás szerinti megoszlása — és egyéb, a társadalmi s gazdasági viszonyokat megvilágító körülményekről adatokat szerezzen; e célra szolgált az 1879. évi június 15-iki, tehát a kormányzás második évében fogantatott nép- és állatösszeírás, amely ezeken kívül még a gazdasági, politikai, társadalmi s történelmi jellegű adatok gyűjtését is czélozta.

Daczára a széleskörű előmunkálatoknak, ez az összeírás több tekintetben hézagoss volt, de mindamellett is rendkívül hasznos és fontos szolgálatokat tett a kormányzatnak.

Az 1885. évben másodizben fogantatott egy ily összeírás, amely azonban kizárólag csak a népesség számbavételére terjeszkedett ki; végül 1895-ben történt a harmadik népszámlálás, amelyel kapcsolatban ismét az állatok száma is összeíratott.

Ezen háromizben, hosszabb-rövidebb időközökben fogantatott összeírások számsorainak egymással való összehasonlítása ékesen szóló bizonyítéka annak, hogy a legkedvezőtlenebb gazdasági s politikai viszonyok daczára is mily szép eredményeket tud létrehozni egy célját ismerő, őrtudatos és körültekintő kormányzat, de egyuttal tanujele a bosnyák faj életrevalóságának s annyszor kétségbe vont kulturképességének is.

¹⁾ Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Herzegovina im 22. April 1895. — Ergebnisse der Viehzählung in Bosnien und der Herzegovina. Zusammengestellt vom statistischen Departement der Landesregierung. 1896. Sarajevo.

Rövid ismertetésünkben ezen összeírás főbb eredményeit közöljük.

A két occupált tartomány népességének számáról még a török uralom idejéből rendelkezünk, igaz, igen kétséges hitelű s megbízhatlan adatokkal; megbízhatlanok ezek annál is inkább, mivel azok csak a férfinépességre terjeszkedtek ki s a nőnépesség nem számláltatott, hanem a férfinépesség után, száma csak hozzávetőleg számított ki.

Az 1851. évben körülbelül 1,022.000, 1871-ben 1,126.000, 1876-ban pedig 1,051.485 lélek találtatott az occupált területen, Bosznia és Herzegovinában, Novibazárt leszámítva; ezen kimutatások azonban nem sok hitelt tarthatván igényt, összehasonlitások alapjául sem igen szolgálhatnak.

Pontosabb adatokat eredményeztek az új igazgatás által fogatatosított összeírások; ezek szerint volt:

	1879-ben	1885-ben e g y é n	1895-ben
Férfi	607.650	705.025	828.190
Nő	550.514	631.066	739.902
Összesen . .	1,158.164	1,336.091	1,568.092

o/o-ban :

Férfi	52'17	52'77	52'87
Nő	47'53	47'23	47'13

A népesség szaporodása :

	1879—1889 között	1885—1895 között ö s s z e s e n	1879—1895 között
Férfi	97.375	123.165	220.540
Nő	80.552	108.836	189.388
Összesen . .	177.927	232.001	409.928

o/o-ban :

Férfi	16'03	17'47	36'29
Nő	14'63	17'25	34'40
Összesen . .	15'36	17'36	35'39

Évi átlagos szaporodás :

	1879—1885 között	1885—1895 között e g y é n	1879—1895 között
Férfi	16.229	12.317	13.784
Nő	13.425	10.883	11.837
Összesen . .	29.654	23.200	25.621

o/o-ban :

Férfi	2'67	1'75	2'27
Nő	2'44	1'72	2'15
Összesen . .	2'56	1'74	2'21

A 16 évi időköz alatt a népesség szaporodása feltűnően magas volt, a mennyiben az több, mint egy harmadával szaporodott és az évi szaporodási százaléka a 2/o-ot jóval meghaladta.

Feltűnő e mellett az is, hogy az 1879—1885. évi időközben a szaporodás jóval nagyobb, mint 1885—1895. között. Ezen körülményre az lehetett befolyással, hogy a rendezett politikai viszonyok beálltával nagyobb mértékű bevándorlás keletkezett; ezen bevándorlók azonban nagyrészen nem külföldiek, hanem olyan belföldiek voltak, a kik az évek során keresztül tartó harcok következtében kivándoroltak és most újból visszatértek; e mellett szól az is, a mire később visszatérünk, hogy a szaporodás túlnyomó része a keresztényekre, tehát arra a felekezetre esik, a mely a hosszas harcok alatt első sorban volt kényszerítve hazáját elhagyni s most — a keresztény uralom alatt — ismét felkereste egykori hazáját; mellette szól végül, hogy abban az időben a férfiak szaporodása aránytalanul magasabb volt, mint a nőké. A harci mozgalmak ugyanis első sorban a férfinepességet szorították kivándorlásra, a kik azután békés időben ismét visszavándorolván, ez által a férfiak szaporodási arányát felszoktették.

Mindenesetre azonban tény az, hogy az új rendezett igazgatás alatt a nép propagatív ereje nagy mérvben érvényesült, nagyobb mértékben, mint bármely más, magas szaporodási aránnyal bíró európai országban.

Kerületek szerint volt a lélekszám és a szaporodás:

	A l é l e k s z á m 1895-ben		az összes népesség %-ban	
	férfi	nő	összesen	nő
Sarajevóban	121.131	106.976	228.107	53.10 46.90
Banjalukában	175.322	154.177	329.499	53.21 46.79
Bihácsban	102.896	89.001	191.897	53.63 46.33
Dolnja-Tuzlában . . .	189.222	169.763	358.990	52.71 47.29
Travnikban	128.515	111.573	240.088	53.53 46.47
Mostarban	111.104	108.407	219.511	50.61 49.39
Az egész országban	828.190	789.902	1.568.092	52.82 47.18

a szaporodás 1885—1895 között					
ö s s z e s e n			%o-okban		
férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Sarajevóban	19.505	15.507	35.012	19.19	16.95 18.63
Banjalukában	29.699	25.575	55.274	20.39	19.89 20.16
Bihácsban	17.174	15.559	32.733	20.03	21.19 20.57
Dolnja-Tuzlában . . .	24.769	20.651	45.420	15.06	13.65 14.48
Travnikban	17.155	14.470	31.625	15.40	14.90 15.17
Mostarban	14.863	17.074	31.937	15.44	18.60 17.03
Az egész országban	123.165	108.886	232.001	17.47	17.25 17.36

A szaporodás a két ország egyes vidékein természetesen nem mindenütt volt egyenlő mérvű; így csak az 1885—1895. évi időszakban a 17.36 %o-os országos szaporodási aránnyal szemben a bihacsi és banjalukai kerületben a lakosság több mint 20%o-al (20.57 és 20.16) szaporodott, ezzel ellentétben Dolnja-Tuzlában a szaporodási arány csak 14.48%o volt; a különbségek tehát elég jelentékenyek.

A mi a két nemnek az össznépességhez való s egymásközötti arányát, továbbá a két nem szaporodását illeti, itt első sorban érvényesül az az Európában általában észlelt jelenség, hogy délen a nők száma kisebb, mint a férfiaké; ugyanis a két tartományban 1879-ben 1.000 férfira 905, 1885-ben 895 és 1895-ben 893 nő esik.

Az arány tehát igen kedvezőtlen a nőkre nézve, kedvezőtlenebb, mint bárhol Európában; ezen körülmény konstatálásánál azonban nem szabad a fent előadottakon kívül felednünk, hogy Bosznia

és Hercegovina jelenleg nagyobb mérvű bevándorlás helye; a bevándorlók nagyrészt férfiak; hozzájárul ezen kedvezőtlen arány előidőzéséhez a nagyszámú hivatalnoksereg, a mely részben nőtlen emberekből áll; a nők egyrésze pedig családját nem viszi le az okkupált tartományokba.

Hogy a férfiak és nők közötti arány 1879. és 1885—1895. között kedvezőtlenebbé vált, annak egyik magyarázatát szintén a harcz elől menekült férfinépesség fentemlített visszavándorlásában kereshetjük.

Az 1879—1885. évek közötti időszakban, épen ezen körülmény folytán, a férfiak szaporodási aránya jóval magasabb volt, mint a nőké; 1885—1895. között azonban a két arányszám már csaknem egyenlő magasságú s alig 0.22% a különbözet.

A két tartomány egyes részeit illetőleg nem mindenütt észlelhető az a jelenség, hogy t. i. a férfiak szaporodási aránya magasabb, mint a nőké; így Mostarban a nők száma 1885—1895. között évi 1.87, a férfiaké ellenben, csak 1.54%-al növekedett; Bihácsban szintén nagyobb a nők szaporodási aránya, mint a férfiaké; ellenben Sarajevóban, az igazgatási központban a férfiak szaporodási arányszáma, ugyan az említett időszakban, évi 1.92, a nőké pedig csak 1.70%.

A népességnek kor szerinti megoszlására vonatkozólag csak 1895-ben gyűjtettek pontosabb és részletesebb adatok; azelőtt csak egyes megállapított, több évekre kiterjedő korcsoportokhoz való hozzátartozás iránt kérdeztetett meg a számlálандó; épen ezen okból a három számlálás adatai csak korlátolt mértékben hasonlíthatók egymással össze.

A korcsoportok, illetőleg korévek szerinti megoszlás mindhárom számlálásnál csak a férfinépességre vonatkozólag kutattatott, tekintettel arra, hogy az igazgatás céljaira nézve különösen ez bir fontossággal; az abszolút és viszonylagos számok a következő képet tüntetik fel:

	1879-ben		1885-ben		1895-ben	
	összesen	az összes férfi népesség %-ban	összesen	az összes férfi népesség %-ban	összesen	az összes férfi népesség %-ban
1—15 évig . .	257.673	42.41	299.271	42.45	347.633	41.96
16—20 » . .	40.377	6.65	60.173	8.51	81.800	9.88
21—32 » . .	146.210	17.46	102.052	14.47	125.000	15.09
33—60 » . .	164.284	27.04	197.084	27.95	215.321	26.00
60 éven felül .	39.106	6.44	46.445	6.59	58.386	7.05

Az egyes korcsoportoknál rendkívül nagyok az eltérések; ennek magyarázatát és okát azonban nehéz megtalálni, mivel a három számlálás a koréveket illetőleg mindig más elvek mellett fogantatosított; mindenesetre azonban eléggé kedvező jelenség az, hogy a tulajdonképeni produktív korra, — 21—60 évek között — a férfinépességnek több mint 41 %-a esik. Megjegyezzük egyébként, hogy a korra vonatkozó adatok, mint mindenütt, úgy az okkupált tartományokban is kevés megbízhatósággal bírnak.

Az okkupált tartományok társadalmi s politikai fejlődésére nézve nagy fontosságú a lakosságnak vallás szerinti megoszlása; erre nézve a török uralom idejéből adatokkal, — legalább megbízható adatokkal — nem rendelkezünk; az új kormányzat alatt fogantatosított összeírások alkalmával a következőleg oszlott meg a népesség vallás szerint:

	1879-ben		1885-ben		1895-ben	
	összesen	az össz- népesség ‰-ban	összesen	az össz- népesség ‰-ban	összesen	az össz- népesség ‰-ban
mohamedán . .	448.613	38.73	492.710	36.88	543.632	34.99
görög keleti .	493.485	42.83	571.250	42.76	673.246	42.94
róm. katolikus	209.391	18.08	265.738	19.89	334.142	21.31
zsidó	3.426	0.29	5.805	0.43	8.213	0.52
egyéb	249	0.03	538	0.04	3.859	0.24

Abszolút többséggel egyik felekezet sem bír; relativ többsége van a görög keleti felekezetnek és csak ezután jönnek az egykori uralkodó vallás követői, a mohamedánok; igen jelentékeny töredéke a lakosságnak római katolikus, míg az egyéb felekezetűek és a zsidók száma az 1‰-ot sem üti meg.

Az új kormányzat tartama alatt az egyes vallások követőinek számarányában jelentékeny módosulások történtek.

A mohamedánok határozottan tért veszítenek; ennek oka nagyrészt az, hogy különösen az occupatio első éveiben, akár mert az új rend uralmukat megszüntte, nem volt inyükre, akár izgatók befolyása következtében, különösen a szegényebb sorsú mohamedán népesség egy része kivándorolt. Hozzájárult még ehhez, hogy a mohamedánoknál a nők és gyermekek megszámlálása sok nehézségbe ütközik és a helyes bevallás nem ellenőrizhető, illetőleg nem deríthető ki, nem történtek-e eltitkolások?

A görög keletik számaránya csaknem teljesen a régi maradt; az a csekély, 0.06‰-nyi javulás szót sem érdemel.

Ellenben nagy mértékben javult a római katolikusok számaránya; a menekült és a béke helyreálltával visszavándorolt bosnyákok nagy részben római katolikusok voltak; ez a körülmény továbbá a szomszéd tartományokból, különösen a katolikus Horvátországból megindult bevándorlás javított különösen nagy mértékben a katolikusok számarányán.

Az egyes hitfelekezetek szaporodása egyébként a következőleg alakult:

	1879—1885 között		1885—1895 között		1879—1895 között	
	összesen	‰-ban	összesen	‰-ban	összesen	‰-ban
mohamedán . .	44.097	9.83	55.922	11.35	100.019	22.30
görög keleti .	74.765	15.06	101.996	17.86	176.761	35.60
róm. katolikus	56.397	26.93	69.354	25.71	125.751	59.58
zsidó	2.379	69.46	2.408	41.48	4.787	139.73
egyéb felekezetű	239	116.06	3.321	617.28	3.610	1.449.80

Legkisebb a mohamedánok szaporodási aránya, bár még mindig számottevő és kedvező, ha azt az európai államok szaporodási arányával állítjuk szembe; egyébként bizvást mondhatjuk, hogy a mohamedán vallású lakosság propagatív ereje semmivel sem áll hátrább, mint a többi felekezetűeké s ha a közlött 16 év alatt az oly mértékben hátramaradt a többi felekezetűeké mögött, annak oka csaknem kizárólag e mohamedánok kivándorlásában rejlik, a mely azonban remélhetőleg, mielőbb szűnni fog.

Az adatok tehát nem tüntethetik fel az említett okból hiven a mohamedán lakosság szaporodását. Ugyanez áll a római katolikus népességre nézve is; ezeknek szaporodásánál a bevándorlás valószínűleg ép oly nagy szerepet játszott, mint a természetes növekedés.

Talán a leghivebben tükröztetik vissza a természetes szaporodási arányt a görög keletiek; ezeknél sem a ki-, sem a bevándorlás nem játszott fontos szerepet.

A zsidók és az egyéb felekezetűek aránytalanul nagy szaporodása egészen a bevándorlás rovására írható. Ez természetszerű következése annak, hogy a két, egész 1879-ig a világforgalomtól csaknem teljesen elzárt tartomány annak megnyitását.

Az eltérő szaporodási arány folytán az egyes országrészekben nagymérvű eltolódások állottak be az egyes hitfelekezetek szám-aránya között, így volt:

Kerület	Mohamedán		Görög-keleti		Róm. kath.		Zsidó		Egyéb	
	1885	1895	1885	1895	1885	1895	1885	1895	1885	1895
	a z	a z	ö s s z n	ö s s z n	é p e s s	é p e s s	é g	%-b a n	a z	a z
Sarajevóban	52'35	49'09	32'09	31'96	13'88	16'70	1'60	2'06	0'09	0'19
Banjalukában	22'52	22'16	60'49	59'19	16'71	15'06	0'24	0'23	0'04	0'36
Bihácsban	44'68	42'62	51'13	52'72	4'09	4'64	0'10	0'11	0'00	0'01
Dolnja-Tuzlában	45'04	43'39	42'33	42'02	12'25	13'68	0'33	0'38	0'05	0'53
Travnikban	31'32	29'14	31'58	32'68	36'72	37'71	0'34	0'38	0'04	0'09
Mostárban	27'85	25'57	33'83	34'12	33'23	40'18	0'07	0'10	0'02	0'08
Az egész országban	36'88	34'99	42'76	42'94	19'89	21'31	0'43	0'52	0'04	0'24

A mohamedánok 1885-ben egy kerületben abszolút, egyben pedig relatív többséggel bírtak. 1895-ben mindkét kerületben többségük már csak viszonylagos; a görögkeletiek két kerületben abszolút többséggel bírtak és bírnak most is; a római katolikusok két kerületben bírnak többséggel, de csak viszonylag.

Egyáltalán ez a három hitfelekezet, a mely a népességet politikai és társadalmi tekintetben oly élesen választja el egymástól, nagy mértékben keverten lakja az országot; ez a körülmény az igazgatás nehézségeit jelentékeny mérvben növeli.

A hitfelekezetek szaporodási arányát, — szintén kerületenként és az utolsó tíz évről, — az alábbi táblázat tünteti fel:

Kerület	S z a p o r o d á s i % 1885–1895 k ö z ö t t					az összes népesség
	mohamedán	görög-keleti	római kath.	zsidó	egyéb hitfelekezetű	
Sarajevó	10'78	17'64	42'16	52'63	158'90	18'63
Banjaluka	18'22	17'59	29'83	13'49	1026'42	20'16
Bihács	14'99	24'30	34'08	45'70	214'29	20'57
Dolnja-Tuzla	10'31	13'63	27'77	32'26	1126'11	14'48
Travnik	7'13	19'15	18'30	23'31	192'11	15'17
Mostar	7'48	18'00	22'98	61'87	155'17	17'03
Az egész országban	11'35	17'86	25'71	41'48	617'28	17'36

Az egész országra vonatkozó észleletek kisebb eltérésekkel az egyes kerületben is ismétlődnek; itt azonban már látjuk, hogy a mohamedánság szaporodási aránya nem mindenütt kedvezőtlen. Banjalukában például a görög-keletiekét felül is mulja, Dolnja-Tuzlában erősen megközelíti s csak Travnik és Mostarban marad el igen jelentékenyen az országos átlag mögött.

A római katolikusok minden kerületben aránytalanul felülmulják szaporodás tekintetében a két előbbi felekezetet; különösen Sarajevóban és Bihácsban szinte példátlanul magas a szaporodási arányuk; ez a rendkívüli szaporodás, a természetes népnövekedés mellett csak nagymérvű bevándorlásban találhatja okát, a mire nézve azonban az összeírás nem nyújt adatokat.

A zsidók és egyéb felekezetűek rendkívül nagy szaporodási aránya az 1879 óta megváltozott politikai és forgalmi viszonyokra, nemkülönben arra vezethető vissza, hogy 1879 előtt ezek a hitfelekezetek igen gyéren voltak képviselve Bosznia s Herzegovinában.

A két occupált tartomány összterülete 51.027 □ kilométer; egy négyszög kilométer területre esett tehát 1879-ben 22'70, 1885-ben 26'18, végül 1895-ben 30'73 lélek; az egyes kerületeket illetőleg a népsűrűség volt:

Terület □ kilométer		Esett egy □ kilométerre lakos	
		1885-ben	1895-ben
Sarajevóban	8.410	22'95	27'12
Banjalukában	9.044	30'32	36'43
Bihácsban	5.527	29'16	34'90
Dolnja-Tuzlában	8.904	35'20	40'32
Travnikban	10.023	20'78	23'85
Mostarban	9.119	20'56	24'07
Az egész országban . . .	51.027	26'18	30'93

A népsűrűség nem egyenlő; leglakottabb Dolnja-Tuzla kerülete, a mely szávamenti vidékein igen termékeny területtel rendelkezik; ellenben legkisebb népsűrűséggel bír Travnik és Mostar kerülete, a hol a kedvezőtlen talaj- és éghajlati viszonyok a túlnyomó részben földmivelő népességnek kevés megélhetési forrást nyújtanak.

Ez a népesség 1895-ben 264.290 házban lakott, a mely házak közül 238.059, 90'66% lakott, 26.231, azaz 9'94% pedig lakatlan volt; esett tehát egy lakott házra 6'02 lakó.

Egy négyszöghilométerre esett az egész országban 5'14 lakóház.

A községek száma volt az egész országban: 1885-ben 5.223, 1895-ben pedig 5.388; tehát lakott helyek tekintetében is jelezhető nem jelentéktelen a növekedés.

A községek átlagos lélekszámát illetőleg a viszonyok 1895-ben így alakultak:

	Község	Az összes községek %-a
—5.000 léleknél nagyobb népességgel birt	11	0'20
2.001—5.000 lakóval	40	0'74
1.501—2 000 »	43	0'80
1.001—1.500 »	109	2'02
501—1.000 »	496	9'20
301— 500 »	747	13'86
201— 300 »	777	14'37
101— 200 »	1.475	27'37
51— 100 »	1.086	20'24
50-nél kevesebb lakóval	604	11'20

A két tartomány legnépesebb városai: Sarajevo 41.543, Mostar 17.010, Banjaluka 14.812 lakóval.

A népösszeírásnál a foglalkozás kiderítésére kevés súly fordított; 1879-ben még több részlet vétetett fel, de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak, ennek következtében azután később, jelesül 1895-ben csak arra a kérdésre szorítkoztak, földmivelő-e a számlálandó vagy sem? És ha igen, a földmivelő népességnek mely rétegéhez tartozik? Ezen adatfelvételnek eredményei a következők

Kerület	ö s s z e s e n		a z ö s s z e s n é p e s s é g % - b a n	
	földmivelő	egyéb foglalkozású	földmivelő	egyéb foglalkozású
Sarajevóban	178.092	55.015	75'88	24'12
Banjalukában	295.970	33.529	89'83	10'17
Bihácsban	193.776	8.121	95'77	4'23
Dolnja-Tuzlában	322.102	36.838	89'73	10'27
Travnikban	212.506	27.532	88'61	11'49
Mostarban	197.845	21.666	90'13	9'87
Az egész országban	1,355.291	182.801	88'34	11'66

Az egyéb foglalkozású népesség száma a földmivelőkkel szemben elenyésző kisebbségben van; különösen Bihácsban érvényesül szerfelett a földmivelők túlsúlya; e szabály alól egyedüli kivételt a központi sarajevói kerület képez; itt különben az egyéb foglalkozásúak magas arányát egyedül a főváros okozza; ugyanis 1.988 földmivelővel szemben 36.095 egyéb foglalkozású egyén áll; itt tehát az arány 5:51—94:49, míg a sarajevói kerületben, leszámítva Sarajevó városát, a földmivelő népesség az összlakosságnak 90:04%-át képezi, tehát még az országos arányszámot is jóval felülhaladja!

A földmivelő népességnek egyes rétegei tekintetében a népszéleírás különbségeket tett azoknak birtoklási jogcímét illetőleg; e szerint volt:

Kerület	Földbirtokos	Szabad paraszt	Kmet (jobbágy)	Szabad paraszt és egyuttal jobbágy	Egyéb földmivelő
Sarajevóban	7.113	82.267	64.962	12.316	6.434
Banjalukában . . .	5.610	66.317	189.760	19.969	14.314
Bihácsban .	3.481	85.472	77.594	14.275	2.954
Dolnja-Tuzlában . . .	4.862	142.179	131.437	28.952	14.672
Travnikban	3.605	88.220	79.651	33.675	7.355
Mostarban .	8.804	60.075	56.449	67.322	5.195
Az egész országban .	33.475	524.530	599.853	176.509	50.924

Az összes népesség %-ban

	Földbirtokos	Szabad paraszt	Kmet (jobbágy)	Szabad paraszt és egyuttal jobbágy	Egyéb földmivelő	Általában földmivelő
Sarajevóban	3'12	36'06	23'48	5'39	2'83	75'88
Banjalukában . . .	1'70	20'13	57'59	6'06	4'35	89'83
Bihácsban .	1'81	44'55	40'43	7'44	1'54	95'77
Dolnja-Tuzlában . .	1'36	39'60	36'61	8'07	4'09	89'73
Travnikban	1'49	36'76	33'18	14'02	3'06	88'51
Mostarban	4'01	27'37	25'73	30'66	2'36	90'13
Az egész országban .	2'13	33'45	33'25	11'26	3'25	88'34

A földbirtokosoknak és az egyéb földmivelőknek abszolút és arányszáma jelentéktelen, ellenben igen nagy a szabad parasztoké és a jobbágyoké.

1885-ben a szabad parasztok száma úgy aránylott a jobbágyokéhoz, mint 11 : 19-hez. 1895-ben már, mint 5 : 6-hoz; jele ez annak, hogy a tulajdoni viszonyok, — daczára annak, hogy az új kormányzat az ősi birtokviszonyokon mit sem változtatott, hanem legfeljebb azok kinövéseit korlátozta, — folyton javulnak; ez a javulás az ország minden részére kiterjed és ma már Herczegovinát kivéve mindenütt a jobbágyok felett túlnyomó számban vannak a szabad parasztok.

A földmivelő népességnek jelentékeny töredékét képezik azok, a kik szabad és jobbágy birtokkal is birnak, különösen Herczegovinában, a hol a parasztosztály felszabadulása lassubbna látszik.

Az összeírás nem terjeszkedett ki a keresetképeség kutatására, hanem csak azt kérdezte, családfő-e a számlálandó, vagy pedig családtag?

Ennek következtében a keresetképeség tekintetében pontos felvilágosítás nem volt nyerhető, a mennyiben az, hogy valaki csak családtag, nem azonos azzal, hogy az illető még nem keresetképes.

Az egész országban esett 100 családfőre családtag:

a földbirtokosoknál	474	kik egyuttal jobbá-	
a szabad parasztoknál	504	gyak is	678
a jobbágyaknál		az egyéb földmivelőknél	195
(kmeteknél)	574	az összes földmivelő né-	
a szabad parasztoknál, a		pességnél	625

Mint már említettük, 1879-ben és 1895-ben a népszázeírással kapcsolatban az ígás- és haszonállatok állománya is megszámláltatott, az 1895. évi eredmény az állatállományt és annak gyarapítását illetőleg épen oly meglepő és kedvező fejlődést tüntetett fel, mint azt a népességnél láttuk.

Az occupált tartományok éghajlati, valamint oro- s hydrográfiai viszonyai szinte utalják a lakosságot az állattenyésztésre; de maguk a gazdasági s a közlekedési viszonyok is olyanok, a melyek az állattenyésztést sokkal és aránytalanul jövedelmezőbbé teszik, mint a mezőgazdaság bármely ágát.

Az állatállomány főösszegei, szembeállítva az 1879-iki számlálás eredményét az 1895. évivel, a következők:

	1879-ben összesen	1895-ben darab	szaporodás 1879–1895 között darab	%
ló	156.034	233.322	75.288	47.64
őszvér	3.134	6.304	3.170	101.15
szarvasmarha	762.077	1,417.341	655.264	85.98
juh	839.988	3,230.720	2,390.732	284.62
kecske	522.123	1,447.049	924.926	177.15
sertés	430.354	662.242	231.888	53.88
Összesen	2,715.710	6,996.978	4,281.268	157.65

Mindenesetre sok eltitkolás történt az állattulajdonosok részéről 1879-ben, a huzamos ideig tartó harczok is nagyon megapasztották az átlagos állatlétszámot úgy, hogy a hiányok az occupáció befejezte és az első állatlétszámlálás megejtése között pótolhatók aligha voltak; ennél fogva az első számlálás eredményét nem is tekinthetjük normálisnak; de még ha az átlagosan jóval alul állónak tekintjük is az 1879. évi létszámot, a szaporodás 1879 és 1895 között mégis rendkívül nagyra mondható.

Az egyes állatnemek a dolog természeténél fogva nem egyenlő arányban szaporodtak; a juhoknál, a melyek productuma nemcsak a lakosság élelmi szükségleteinek fedezésére szolgál, hanem gyapjuk és bőruk az odaváló háziipar által jórészt fel is dolgoztatik, a szaporodás csaknem 300%-os; jóval kisebb a szaporodás a kecskénél, a délszlávok, de egyáltalán Dél-Európa ezen tipikus állatjánál, bár

ez is meghaladja a másfél száz százalékot; ezután jönnek a csekélyebb jelentőségű öszvérek, azután a szarvasmarha, végül a sertések és a lovak.

Ez utóbbi kettőnél a kisebb arányú szaporodás több helyi és egyéb körülmény kifolyása; a mohamedánok, a föld nagyobb részének tulajdonosai, sertésenyésztéssel egyáltalán nem foglalkoznak; továbbá délen a sertéshus élelmezési szempontból jóval kisebb fontossággal bír, mint északon; amott általában eladásra, itt inkább házi fogyasztásra tenyésztik a sertéseket, ennél fogva az occupált tartományokban a sertésenyésztés nem is oly általános; jele ennek az, hogy az összes sertésállománynak 81%-a két kerületben, Banjaluka és Dolnja-Tuzla kerületekben található, míg a fennmaradó 19% a többi 5 kerület között oszlik el, holott ezek az occupált tartományok területének csaknem kétharmadát képezik.

A lótenyésztés céljaira a tartományok nem igen alkalmasak.

A következő táblázatok az állatlétszámnak kerületek szerinti megoszlását, továbbá a terület- és a népességhézi arányát tüntetik fel:

1895-ben találtatott

	Ló	Ösz- vér	Sza- már	Szarvas- marha	Bivaly	Juh	Kecske	Sertés	Méh- kaptár
Sarajevóban .	35.609	129	49	236.571	20	397.463	246.143	12.216	15.748
Banjalukában .	42.848	37	47	323.033	578	385.079	123.224	280.741	24.801
Bihácsban . .	25.460	18	51	161.641	62	388.223	136.572	54.307	10.757
Dolnja-Tuzlában .	51.214	41	21	308.318	173	306.709	121.828	258.989	22.412
Travnikban . .	43.933	162	811	217.739	108	771.334	241.897	28.299	21.535
Mostarban . .	34.258	539	4.399	169.092	6	981.907	577.385	27.690	44.808
Az egész országban .	233.322	926	5.378	1.416.394	947	3.230.720	1.447.049	662.242	140.061

	Ló	Ösz- vér	Sza- már	Szarvas- marha	Bivaly	Juh	Kecske	Sertés	Méh- kaptár
<i>esett 100 négyszögkilométerre :</i>									
Sarajevóban . .	423	2	1	2.813	0	4.726	2.927	145	188
Banjalukában . .	474	0	1	3.572	7	4.258	1.363	3.104	274
Bihácsban . . .	460	0	1	2.923	1	7.025	2.471	983	194
Dolnja-Tuzlában .	575	0	0	3.463	2	3.445	1.368	2.909	252
Travnikban . . .	483	1	8	2.173	1	7.697	2.414	282	215
Mostarban . . .	376	6	49	1.854	0	10.768	6.332	304	491
Az egész országban .	457	1	11	2.776	2	6.332	2.836	1.298	275

esett 1.000 lélekre :

Sarajevóban . .	151'31	0'54	0'21	1.005'23	0'09	1.683'88	1.045'88	51'90	66'91
Banjalukában . .	129'30	0'11	0'14	974'89	1'71	1.162'09	371'87	847'23	74'84
Bihácsban . . .	132'23	0'09	0'27	639'66	0'32	2.016'61	709'42	282'09	55'87
Dolnja-Tuzlában .	141'71	0'12	0'06	853'13	0'48	848'68	337'11	716'64	62'02
Travnikban . . .	182'11	0'68	3'36	902'53	0'45	3.197'25	1.002'67	117'30	89'43
Mostarban . . .	149'49	2'35	19'19	737'86	0'02	4.234'66	2.519'49	120'82	195'52
Az egész országban .	146'66	0'58	3'38	890'23	0'59	2.030'58	909'50	416'23	88'03

Általában valamennyi kerületben igen magas az állatlétszám, de azért mégis lényeges eltérések mutatkoznak csaknem minden állatnemenél az egyes vidékek között.

Legcsekélyebbek az eltérések a lovaknál; a ló, mint teherhordó állat, valamennyi kerületben egyenlő fontossággal bír.

Már jóval nagyobbak az eltérések a szarvasmarhánál, de legnagyobbak az apróbb állatok, a juhok, a kecskék és a sertéseknél.

A sok legelővel bíró karsztos, sziklás hegyvidéken, a hol a mostoha talaj és éghajlati viszonyok a gazdasági fejlődést nagy mértékben hátráltatják, a juh- és kecsketenyésztés van túlsúlyban; ellenben ott, a hol a földmívelés akár a kedvezőbb természeti, akár közgazdasági s kulturális viszonyok miatt már haladottabb, a szarvasmarhatenyésztés jön előtérbe.

Az első tenyésztési irány Herzegovina s Travnikban, a második pedig Sarajevo, Banjaluka és Dolnja-Tuzlában érvényesül leginkább, míg Bihács közepén áll a két irány között.

Hogy ez az aránytalanul nagy állatállomány hogy oszlik meg nem és ivar szerint, azt az alábbi táblázat tünteti fel a két tartományról:

L ó	Összesen	Az összes lóállomány %-ban	Szarvasmarha	Összesen	Az összes szarvas- marha-állo- mány %-ban
1 éven aluli	22.927	9.57	1 éven aluli	224.226	15.83
1 éven felüli egész a munkaképes korig	34.245	14.63	1 éven felüli bika	211.390	14.92
vemhes vagy szopós			üsző	231.012	16.31
csikóval bíró kanca	26.670	11.43	tehén	372.075	26.28
egyéb kanca	51.230	21.95	tinó	73.390	5.18
csődör	11.219	4.81	ökör	304.301	21.49
herélt	87.631	37.56			
J u h			S e r t é s		
anyajuh	1.421.415	44.00	malacz	301.571	45.54
egy éven aluli bá- rány	1.263.243	39.10	egyéb sertés . . .	360.671	54.46
egy éven felüli bá- rány, üsző, kos	546.062	16.90			

Némi aránytalanságok észlelhetők ezen összeállításban, a melyek részben az ilyen nagy összeírásoknál gyakran jelentkező hibás bevallásokra, részben pedig arra vihetők vissza, hogy az állatállomány nagymérvű fejlődésben van; ilyen felülrő aránytalanságok például a lovaknál a csődörök és a csikók nagy száma, viszonyítva a kancákhoz, a szarvasmarhánál a borjúk száma, viszonyítva a tehenekhez, a juhoknál a bárányok száma szemben a többi juhhal, stb.

Ez az állatállomány összesen 240.192 birtokos kezén volt; 1000 lakóra tehát az egész országban 151 állattulajdonos esik; ezen országos átlagon belül természetesen igen nagyok az eltérések; vannak egyes járásek, a hol minden ötödik lakóra esik egy állattulajdonos; így Trebinjében 1000 lakóra 217, Petrováczban 205, Grada-csaczbán és Kotor-Varosban 201 állattulajdonos esik, ezzel ellen-tétben Sarajevo és Mostar városokban csak 35, Banjalukában 91 állattulajdonos jut 1000 lakóra.

Ezekben előadtuk az occupált tartományok népességére és állatállományára vonatkozó főbb adatokat; csak kivonatot közöltünk, de ez a rövid kivonat is ékesen szóló tanubizonyság a mellett, hogy Bosznia és Hercegovina halad; a rendezett közigazgatás, a szigor, a melylyel az egykor oly rakoncátlan, folytonosan békétlenkedő és lázadó nép megfékeztetett, megtermette gyümölcsét; a még csak 16 év előtt teljesen elpusztított, elnéptelenedett tartományok most számban, kultúra s anyagiak tekintetében megnövekedett és megerősödött népességnek adnak biztos, békés hazát, a mely a közel jövőben még nagy szerepre van hivatva odalenn a forrongó Balkán-félsziget kapujánál.

Hajdu László.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 81. füzet. 1896. szeptember hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. október hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXV. évfolyam. 8. füzet. 1896. augusztus hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserháti Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évf. 9. füzet. 1896. szeptember hó: A mezőgazdasági congressusok Cserháti Sándortól. Szarvasmarha-tenyésztésünk Pirkner Jánostól.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 20—21. szám.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11, Nr. 36—40: Ueber die Reform der Gewerbegerichte in Oesterreich von R. Pollak. Die Frage der Arbeitslosigkeit in England. Gesetz betreff die Einigungsämter in England. Das deutsche Genossenschaftswesen von H. Crüger. Der Arbeiterschutz in der Gewerbenovelle von R. Kobatsch. Die Förderung von Handel und Gewerbe im ungarischen Budget. Der Arbeitsnachweis in Oesterreich und seine Reform von R. Riedl. Weltzuckerernte; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XII. Bd. 3. Heft: Die wirtschaftliche Bedeutung von Sibirien von C. Ballod. Das Börsengesetz von Ad. Endemann. Bekanntmachung, betreff. den Betrieb von Bäckereien und Konditoreien in Deutschland vom 4. März 1896. Die Lage der Landwirtschaft in Bayern nach den Ergebnissen der bayerischen Agrarenquete von J. Goldstein. Indien und die Silberentwertung von Joh. Wernicke. Die Sparkassen in England von H. W. Wolff; etc.

Mittheilungen des k. k. Finanz-Ministeriums. II. Jahrgang. 3. Heft: Verhandlungen des Abgeordnetenhauses über die das Ressort des k. k. Finanzministeriums betreff. Capiteln des Staatsvoranschlages für das Jahr 1896. Grundzüge zur Geschichte der Punzierung. Der auswärtige Handel und die Zolleinnahmen des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895; etc.

Bulletin de l'Office du travail. No 9. Septembre 1896: Revue du travail. Les grèves en Août. Conciliation et arbitrage en France et à l'étranger; etc.

Bulletin Russe de statistique financière et de législation. 3-e année. Nos 7 et 8 Juillet—Août 1896: Rouble crédit, statistique des cours à Berlin de 1871 à 1896. Frappe des dernières années. Recettes et dépenses de l'Etat pendant les 4 premiers mois de 1896.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 609—612.

L'économiste français. 24-e année. 6-e vol. 1896. Nos 35—38: Les appartements et les fortunes à Paris par P. Leroy-Beaulieu. La situation économique et financière de la Grèce. Les chemins de fer français en 1895: augmentation du trafic et réduction des dépenses. Les conseils généraux; la nature et la portée de leurs vœux. Les discussions de la société d'économie politique: n'y aurait-il pas lieu d'abolir, en matière civile, la limitation légale du taux de l'intérêt comme l'a fait en matière commerciale la loi du 12 janvier 1886? Par quelle mesure la limitation du taux de l'intérêt devrait-elle être remplacée? La situation de l'Espagne et l'emprunt de 1 milliard; etc.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Septembre 1896: Les travaux parlementaires de la chambre des députés par A. Liesse. La courbe de la répartition de la richesse par G. François. L'émigration de la population des campagnes dans les villes par F. Leveson Gower. Une époque des hautes prix aux États-Unis; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. No. 8. Août 1896: Le morcellement des valeurs mobilières, les salaires, la part du capital et du travail (fin) par Alf. Neymarek. Statistique des médecins étrangers vivant à Paris (1891) par J. Bertillon. Nationalité (Rapp. au Garde des sceaux); etc. Septembre 1896: Influence des crises commerciales sur l'état économique (fin) par Cl. Inglar. Tableaux statistiques des habitations dans la Grande-Bretagne en l'année 1891 par R. de la Grasserie. Le placement gratuit par les bureaux municipaux à Paris par Eng. Charbonnel; etc.

Revue politique et parlementaire. Dir. M. Fournier. 3-e année. Septembre 1896: Les conditions du travail et le collectivisme (suite et fin) par A. Bouge. Le droit de la femme mariée aux produits de son travail par H. Pascaud. Les malades et les vieillards dans les sociétés rurales de secours mutuels per L. de Gey. Les titres étrangers devant le parlement par M. Iuignac; etc.

Annals of the American Academy of Political and Social Science. September 1896: The Growth of the French Canadian Race in America by J. Davidson. Financial Procedure in State Legislatures by E. L. Bogart. The Union. Pacific Railway by J. P. Davis. Uncertainly as a Factor in Production by E. A. Ross; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XXI. No 121. September 1896: State of the Skilled Labour Market. Foreign Trade of the United Kingdom. Agricultural Returns of Great Britain, 1896. Stock and Grain Speculation in Germany. Pig-Iron Production of the United States in 1896; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Vol. VI. No. 23. September 1896: The Protectionist Reaction in France by H. A. L. Fisher. The Standard Rate by S. and B. Webb. The Com-

mission on Agriculture by L. L. Price. Difficulties Attending the Reduction of National Debt by Dougal Renton; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2765—2768: The Money Market. Japanese Trade and Finance. The Direction of Our Foreign Trade. Foreign Companies in France. The Rand Gold Output and the Ounce Standard. The Shipping Trade of Japan. The Coolgardie Water Scheme. Can the United States Establish the Ratio of 16 to 1? The Railway Returns for 1895. Californian Emigration Schemes; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No. 9. September 1896: State of Employment in August. The Trades' Union Congress. Conciliation (Trade Disputes) Act, 1896; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 36—42. sz.

A soproni kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1895. évben. Sopron, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam. 72—80. sz.

Budapest székes főváros *statisztikai évkönyve*. I. évf. 1894. (Egyuttal visszapillantásokkal az 1874—1893. évekre.) Szerkeszti dr. Thirring Gusztáv. Kiadja Budapest székes főváros statisztikai hivatala. Budapest. 1896.

Archiv des deutschen Landwirtschaftsrats. Herausgeg. im Auftrage des Vorstandes vom stellvertr. Generalsekr. Dade. Jahrgang 1896. Charlottenburg és Berlin, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 8. Heft. Wien, 1896.

Eberle, C. Grundeigentum und Bauerschaft. Eine volkswirtschaftliche Rechtsstudie zur Lösung der Agrarfrage. I. Theil. Berlin, 1896.

Otto Hübners geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde. Herausgegeben von Fr. v. Juraschek. 45. Ausg. für das Jahr 1896. Frankfurt a/M.

Jahresbericht über den Handel Rigas im Jahre 1895. Von der handelsstatistischen Section des Börsencomités. Riga, 1896.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulatsbehörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang. 1896. V. Wien, 1896.

Die Gebarung und die Ergebnisse der *Krankheitsstatistik* der nach den Gesetzen vom 30. März 1888 betreff. die Krankenversicherung der Arbeiter eingerichteten Krankenkassen im Jahre 1894. Wien, 1896.

Schmid, C. Alfr., Beiträge zur Geschichte der gewerblichen Arbeit in England während der letzten 50 Jahre. (Staatswissenschaftliche Studien herausg. von L. Elster. VI. Bd. 1. Heft.) Jena, 1896.

Schweizerische Statistik. 106. Lieferung: Paedagogische Prüfung bei der Rekrutirung im Herbst 1895. Herausg. vom statist. Bureau des eidgenössischen Departements des Innern. Bern, 1896.

Statistik des Deutschen Reichs. Neu Folge. Band 85: Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1895. Herausgeg. vom kais. statist. Amt. I. Theil: Der auswärtige Handel nach Menge und Werth der Waarengattungen und der Verkehr mit den einzelnen Ländern. Berlin, 1896.

Statistische Mittheilungen és Tabellen zur Statistik des österreichischen Tabak-Monopoles für das Jahr 1895. Von der k. k. Generaldirection der Tabak-Regie. Wien, 1896.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. IX. Heft. Ein- und Ausfuhr im August 1896. Wien, 1896.

Tabellarische Uebersichten des Hamburgischen Handels im Jahre 1895. Zusammengestellt von dem handelsstatistischen Bureau. Hamburg, 1896.

Thüring Gusztáv dr., Budapest gyermekegészségügyi viszonyai. Az orsz. közegészségi egyesület pályadíjával kitüntetett mű. Budapest, 1896.

Die Berliner *Volkszählung* von 1890. Die Bevölkerungs- und Wohnungsaufnahme vom 1. December 1890. in der Stadt Berlin. Im Auftrage der städtischen Deputation für Statistik bearb. von R. Böckh. 2. Heft. Berlin, 1896.

Recueil général de la législation et des traités concernant la propriété industrielle. Brevets d'invention. Dessins et modèles de fabrique. Marques de fabrique et de commerce. Nom commercial. Fausses indications de provenance. Concurrence déloyale. Usurpation de récompenses industrielles. Tome I. Berne, 1896.

Statistique du commerce extérieur du royaume de Serbie pour l'année 1895. Ministère des finances. Section des douanes. Belgrade, 1896.

Statistique de la production de la soie en France et à l'étranger. XXV-e année. Récolte de 1895. Syndicat de l'union des marchands de soie de Lyon. Lyon, 1896.

Agricultural Statistics of British India for the Years 1890/1 to 1894/5. 11th issue. Compiled in the Statistical Bureau of the Government of India. Calcutta, 1896.

Harper, J. Wilson, Money and social problems. Edinburgh és London, 1896.

Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1881 to 1895. XLIII. Nr. London, 1896.

Twining, A., Economics: an account of the relations between private property and public welfare. London, 1896.

Walker, Francis International bimetallism. New-York, 1896.

Movimento della navigazione 1895. Ministero delle finanze. Direzione generale delle gabelle. Ufficio centrale di revisione e di statistica. Roma, 1896.

Statistica della emigrazione italiana avvenuta nel 1895. Confronti all'emigrazione degli altri stati d'Europa per l'America e per l'Australia.

Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1896.

Anuario estadístico de la republica mexicana 1894. Formado por la direccion general de estadística à cargo del dr. Ant. Pennafiel. Mexico, 1895.

Estadística de obras públicas. 1893 y 1894. Madrid, 1896.

Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de Espana en 1º de enero de 1888, formado por la dirección general del instituto geográfico y estadístico. Madrid, 1895.

Norges Officielle Statistik. Tredie Raekke. Nr. 236—242. Kristiania, 1896.

236. Recensement du 1891 ; Population classée par professions.

237. Statistique des maisons centrales pénitentiaires 1893/4.

238. » de la justice criminelle pour 1892.

239. » des hospices d'aliénés pour 1894.

240. » de la navigation de Norvège pendant 1894.

241. » des caisses d'épargne pour 1895.

242. » des télégraphes de Norvège pour 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESITŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. október hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya legközelebbi ülését november havában fogja megtartani. Ezzel Társaságunk a nyári szünet után működését megkezdi.

Főolvasó terem. Társaságunk helyiségei a nyári szünet alatt átalakítottak s többek közt két szobának egyesítése folytán egy nagyobb termet nyertünk, mely főleg főolvasások céljaira fog szolgálni. Az elnökség ezzel egy rég érzett hiánynon kívánt segíteni.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk ismét megnyit s bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasó szobánkban találhatóak:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetei. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Muzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök-Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien.

3. Angol nyelven.

The Economist, London. — Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review London. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Boston. Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Économistes Paris. — Leroy Beaulieu L'Économiste Français, Paris. — Demolins: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Économie politique, Paris. La Réforme Sociale, Paris.

5. Olasz nyelven,

La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

Gazdaság-politikai tanulmányok címe alatt fog a legközelebbi napokban a Magyar Közgazdasági Társaság millenáris emlékkönyve, melynek közzétételét volt már alkalmunk jelezni, a könyvpiaczon megjelenni. A mintegy tizenöt ívnyi munka tartalmát a következőkben ismételhetjük:

Bevezetés. — *Földes Béla*: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. — *Bernát István*: Az agrártörekvések célja és jogosultsága. — *Gádl Jenő*: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Mattekovits Sándor*: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó Jenő*: Közlekedésügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello Károly*: Államháztartásunk jövője. — *Pólya Jakab*: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger Béla*: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a kultúra és közgazdaság szolgálatában.

A munka minden könyvkereskedésben kapható és bolti ára 1 frt 80 kr. A Magyar Közgazdasági Társaság tagjai azonban jóval olcsóbban juthatnak a műhöz, a mennyiben arra egy koronáért előfizethetnek, illetve az elnökség gondoskodni fog arról, hogy minden egyes tag részére, aki az említett összeget címének pontos közlése mellett a Társaság elnökségéhez (Budapest, Ferencziek bazára I. em.) eljuttatta, a munka portomentesen megküldessék.

Végül főlemlítjük, hogy a díszes kiállítású mű a Pesti könyvnyomda-résztvénytársaság nyomdájából került ki, s annak könyvkereskedés útján leendő terjesztéséről a Singer és Wolfner cég fog gondoskodni.

Az Emlékkönyvre eddig következő tagjaink fizettek elő: Berényi Pál (Sopron), Concordia gözmalom r.-t. (Budapest), Havas Miksa (Pozsony), Mahler Gusztáv (Budapest), Pukecz Kálmán (Szabadka 3 példány), Somló Gyula (Budapest), Szalai Béla (Budapest), Vági Jakab (Győr-Sziget).

A NÉMET VÁMEGYLET.

Három tényező: a külügyi politika, az állami pénzügy és a közgazdaság gyakorolt mindig befolyást a vámügy intézésére, különösen pedig azóta, hogy a közgazdasági érdekek gondozása állami feladatnak tekintetik. Napjainkban Bismarck állította fel a tételt, hogy a külügyi politikának semmi köze sincs a vámviszonyok rendezéséhez. Szerinte az államok közt barátságos, sőt szövetséges viszonyok állhatnak fenn, habár gazdasági téren köztük érdekellentétek is merülnek fel, melyek esetleg vámháborút, sőt harci vámokat is idéznek elő. S tényleg napjainkban alkalmazták az így megállapított elvet. Helyessége, különösen pedig célszerűsége ezzel még nincs igazolva és maga a tény csak a mellett szólhat, hogy a három tényező nem esik mindig egyformán a mérleg serpenyőjébe és a vámügy szabályozásánál a döntő szerepet a közgazdasági érdekek vizsik.

A vámügy szabályozásában a közgazdaság szükségleteinek és igényeinek mérlegelése a mercantilismussal kezdett érvényre jutni. Nem bocsátkozunk a mercantilistikus rendszer behatóbb vizsgálatába. Azt a kérdést sem vetjük ezúttal fel, hogy általában helyes-e vagy sem a benneérvényesült gazdasági vezéreszme, mely a pénzben látta a nemzet vagyoniosságát. Itt csakis arra kell súlyt fektetnünk, hogy felébresztette az állam gazdasági egységének tudatát. Már célja: a belföldi ipar előmozdítása érdekében is az államnak szorosabb gazdasági egységére kellett törekednie, ki kellett tágitania a belföldi fogyasztási piacot, s ebből folyólag meg kellett szüntetnie a belföldi forgalomnak a közbenső vámok és az ezekkel kapcsolatos fogyasztási adók által emelt korlátokat.

Franziaországban már a tizenhetedik század kezdetén is megvolt a törekvés, hogy a közbenső vámok és a velők kapcsolatos adók megszüntetessenek. De ezt a célt Colbert sem valósíthatta meg. Az 1664. évi rendelet csak a »*cinq grosses fermes*« néven nevezett, Észak- és Közép-Franziaországot magukban foglaló tartományokban tolta ki a vámvonalat a határra. A körülbelül hasonterjedelmű provinces reputées étrangeres számára 1667-ben egységes vámtarifa állapítottatott

ugyan meg, de azért az egyes tartományok közt maradtak fenn különbségek. Külön vámterületet alkottak a provinces d'étrangèrs effectif. Csak az 1789. évi forradalom vetett véget gazdasági téren is a szakadozottságnak és létesítette az egységet.

Hasonló szakadozottságot látunk az osztrák-magyar monarchiában. Nemcsak Ausztria és Magyarország közt léteztek vámsorompók, melyeket a közjog indokol, hanem Ausztria egyes országai és tartományai, továbbá Magyarország egyes részei közt is látunk vámsorompókat. Mária Terézia királynő alatt az 1775. július 15-én kelt vámrendszabálylyal kezdődött az osztrák-német örökös tartományoknak egységes vámterülete. Tirol az egységes vámterületen kívül maradt. Szóba került ekkor, hogy Magyarország is bevonassék az egységes vámterületbe. A tervet a királynő német tanácsosai állampénzügyi és közgazdasági indokokból elleneztek. Habár az osztrák vámpolitika feltétlenül sértette is gazdasági érdekeinket, politikai szempontból azt éppen nem mondhatjuk hátrányosnak.

Még csak azt kell kiemelnünk, hogy úgy Franciaország, mint Ausztria külkereskedelmi politikájában a tilalmi rendszer állt előtérben. Ipar teremtése volt a cél, melynek alárendeltetett, sőt egyenesen feláldoztatott minden egyéb érdek.

Németország úgy politikai, mint gazdasági tekintetben is századunk kezdetén a széttagoltságnak képét nyújtja. Még a Németbirodalomban vezérszerepre törekvő Poroszország is gazdasági téren apró részekre volt szétválasztva. Egész 1806-ig a hatvanat meghaladó különféle vámrendszer, illetőleg tarifa állt fenn ugyanannyi vámkorláttal és határral. Fogyasztási vámvonalak választották el a várost a vidéktől, az ipar székhelyét a mezői termények előállítás helyeitől. Csak a városban lehetett ipart űzni, a vidék pedig csak a mezőgazdasági termelésre volt utalva. S hogy a kép némileg teljes legyen, még csak azt kell megemlítenünk, hogy az egyik tartományban, sőt a tartomány egy részében a termények és gyártmányok behozatala teljesen szabad vala, másokban ellenben vagy egészen megtiltatott vagy súlyos vámokkal nehezített meg. A nyugoti tartományokba csaknem az összes külföldi árukat vagy szabadon, vagy csak csekély vámmal terhelten lehetett bevinni a keleti tartományokba ellenben a vámmentesség volt a kivétel, a tilalom a szabály.

A francia császárság hatalmának megtörése után az egykori Németbirodalom államai, hogy legalább látszólag eleget tegyenek a német nemzet egységi vágyainak és törekvéseinek, laza és tehetetlen szövetségre léptek. A szövetségi okmány 19-ik cikkében megállapított, hogy a szövetségi tagjai az első szövetségi gyűlésen tanácskozzanak a szövetséges államok közt való kereskedelemről és forgalomról, valamint a hajózásról. De a szövetségi gyűlés sokkal tehetlenebb

vala, semhogy ez irányban bárminő eredményt érhetett volna el és az első frankfurti gyűlésen ebben a tekintetben semmi sem történt. Két kérdéssel talán akarata ellenére is kellett foglalkoznia. Az első az 1816. évi rossz termés által Közép- és Nyugat-Németországban előidézett éhínség és az ezzel kapcsolatban Ausztriában, Bajorországban, Württembergben, Badenben és Darmstadtban kibocsátott gabonakiviteli tilalom hozta felszínre. Miután a dél-német államok közt a gabonakiviteli tilalom miatt hónapokon át folytatott diplomatai háború nem vezetett eredményre, Württemberg végre a szövetségi gyűléshez fordult és 1817. május 19-én azt az indítványt tette, hogy a szövetségi gyűlés sürgősen határozza el a gabonakiviteli tilalomnak megszüntetését és szabályozza a német államok közt a nélkülözhetlen élelmi szerekkel való forgalmat. Bajorország azzal az indítvánnyal állt elő, hogy a rendszabály terjesztessék ki Ausztria, Poroszország és Németalföldre a szövetséghez nem tartozó országaira is. Már most a képviselőknek utasításokat kellett kérniök, minek folytán az idő múlt és a bő termésre való kilátások fölöslegessé tették a sürgős határozathozatalt. Szintügy eredménytelen maradt a hanza-városoknak a tengeri kalózok ellen való támogatást kérő folyamodása (1817. június 16-án).

De nem csupán a szövetség tehetetlenségében rejtett az ok, mely Németországnak egységes vámszervezetét ekkor még kizárta. Más okok is hozzájárultak, melyek közt nem pusztán a maradiság, a régihez való tapadás, hanem az eltérő gazdasági és állampénzügyi viszonyok, egyes osztályoknak biztosított adó- és vámmentességek is szerepeltek. S a tilalmi és az erős védvamos rendszerhez való ragaszkodáson sem ütközhetünk meg, ha Franciaország és Anglia, e két legnagyobb kereskedőállamnak akkori vámpolitikáját nézzük. Franciaország ragaszkodott a continentalis zárlat elveihez, sőt súlyosbította agrár vámoikkal. Anglia nemcsak mezőgazdaságát védte vámoikkal, melyek annál terhesebbek voltak, mivel nem állandó, hanem az áralakulás szerint változó tételekben állapították meg, hanem, mi feltűnőbb, még iparát is, mely pedig előhaladottságánál fogva minden külföldi versenyt kizárt és érvényben fentartotta 1651. október 9-én hozott, híressé vált hajózási törvényeit, melynek czélja vala Angliának a tengeren az egyeduralmat biztosítani.

Poroszországot több indok kényszerítette önálló cselekvésre és zavaros vámügyeinek rendezésére. Előtérben álltak az állami pénzügyek, melyek feltétlenül megkövetelték az állami bevételek szaporítását. Szabaddá tétetett az ipar, megszüntetett a városok területére való korlátozása. Ha a városokat nem akarták elnépteleníteni, szükségkép meg kellett szüntetni a városi fogyasztási vámvonalakat, melyek egyszersmind a külföldről jövő árúk megvásárlására szolgáltak.

Napoleon császár bukásával megszűnt a continentalis zárlat. A párisi (1815.) béke megkötése után az angolok összehalmozott árúkészleteiket tömegesen küldték a szárazföldi piacokra, melyek azonban, a népesség a hosszas háborúk terhe alatt ki lévén merülve, nem találtak kelendősegre és e miatt roppant árhanyatlást idéztek elő. Európaszerte mindenütt a gyárosok panaszokkal ostromolták a kormányokat. A porosz gyárosok sem maradtak vissza. Panaszaik talán élesebbek és hangosabbak is lehettek, mert egyes rendeletek rámutattak arra, hogy a porosz kormány szakítani akar a régi rendszerrel. Az 1816. január 17-én kelt rendelettel szabaddá tétetett az arany és ezüst pénz kivitele. Az ugyanaz évi június 11-én kelt rendelet a régi tartományokban megszüntette a vízi, közbenső és tartományi vámokat és kilátásba helyezte a régi, bonyolult vámrendszernek megszüntetését a határvám életbeléptetése által.

A gyárosok panaszai és kérelmei külön bizottsághoz utasítottak, mely ügyüket kedvezően fogadta. A bizottság többsége a királynak a régi 1806. előtt fennállott tilalmi rendszer ismétli életbeléptetését ajánlotta. Nem osztotta ezt a felfogást a Humboldt Sándor elnöklelte alatt működő államtanácsi bizottság, melyben főleg Kunth és Maassen befolyása alatt az a felfogás győzött, hogy az életképes iparosok védelmére a 10%-os vám teljesen elegendő. A bizottság abból indult ki, hogy a munkabér kivételével, mely a gépészeti technika csekélyebb fejlődése miatt Poroszországban némileg magasabb, a többi áralkotó tényezők a többi országokéval azonosak. A munkabér pedig az árúk árának $\frac{1}{3}$, legfőlebb $\frac{1}{2}$ részét teszi s e szerint a 10%-os vám a gyárosnak az árnál 20—30%-nyi előnyt biztosít.

Ez a felfogás jutott érvényre a porosz 1818. május 26-án kelt, a vámokat szabályozó törvényben, mely nemcsak azért nevezetes, hogy Poroszország, a sok különböző vámterület megszüntetésével, immár csak két vámterületté (Keleti és Nyugoti Poroszország) alakíttatott át, melyek közt azonban a forgalom teljesen szabaddá tétetett s csak a nyugoti országrészből a keleti országrészbe jövő bor akójától kellett harmadfél tallér fogyasztási vámot utánfizetni addig, a meddig az ország két területét illetőleg nem állapítottak meg a külföldről jövő borra egyenlő vámot, mi már rövid idő múlva (1829) be is követtezett. Egyébként — s ezt már itt említhetjük meg — 1821-ben, a vámok újabb szabályozásánál az egész országot illetőleg egységes, már csak csekély különbséget mutató vámtarifa állapíttatott meg. Fontossá vált az által is, hogy alapul szolgált a német vámegylet alakításának. De a jelzett vámszabályzat általános jelentőségre emelkedett az által, hogy tulajdonkép új korszakot állapít meg a vámpolitika történetében. A közgazdasági elmélet által hir-

detett forgalmi szabadság benne jut első ízben érvényre, habár nem is abban az alakban, melyben azt az elmélet követelte. Lényegileg csak a tilalmi rendszerrel szakított, az ipart pedig, melyet nem szándékozott a külföld teljesen szabad versenyének átengedni, mérsékeltnek tekinthető védvámokkal támogatta. A törvényben észlelhető kettős irány okozhatta a róla alkotott eltérő véleményeket. Míg egyrészt mint a forgalmi szabadság első hirdetője üdvözlöttest, másrészt mint a védvamos elveknek hódoló kárhoztattatott, különösen a német kis szomszédos államok által, melyeket főleg a határra kitolt vámvonalak bántottak és a melyek ebben a szövetségi okmány 19. cikkének sérelmét akarták látni.

A vámszabályzat újításai közt előtérben áll, hogy, bár a vám, vagy a törvény rendelkezéseiből kiindulva szabatosabban azt kell mondani: a fogyasztási adó megállapításánál irányadoul a 10%-os érték szolgált is, tényleg a vám a kiderített átlagos egységárak figyelembe vételével súly, ürmérték vagy darab szerint állapított meg és ezzel megszüntetettek azok a viták, melyekre az értékvámoknál az árúk árának megállapítása adott alkalmat. Az újítás annyiban járt hátránnyal, hogy éppen a célra való tekintettel, a vámnak az érték arányában leendő megállapítása végett kimondatott, hogy a tarifát minden három évben meg kell újítani, mi tényleg 1821-ben már megtörtént az 1822—24. évekre.

S itt különösen meg kell jegyeznünk, hogy a tarifa tulajdonkép behozatali vámot, rendszerint minden porosz mázsa után egy fél tallért és ezen kívül az országba behozott és fogyasztás végett benmaradt árúk után fogyasztási adót rendszerint 10%-nyi értéknek feltételezése mellett állapított meg. A 10%-os vámot (fogyasztási adót) a védelemre szoruló iparoknál kellett a törvény szerint alkalmazni. A védelemre nem szoruló iparcikkek kisebb vám alá eshettek. Már az 1821. évi október 25-én kelt rendelet mellőzte a vámnak ezt a kettős, a régi accissára emlékeztető megállapítását, hanem egységes vámtételeket állapított meg.

Ki kell még emelnünk, hogy a keleti földmives tartományok (Poroszország, Nyugoti Poroszország, Brandenburg, Pomeránia, Szilézia, Posen és Szászország) számára közzétett vámtarifában úgy a behozatali vámtételek, mint a fogyasztási adótételek magasabbak, mint a nyugoti iparos-tartományok (Westfalia, Cleve, Jülich, Berg és Alsó-Rajna) számára megállapított vámtarifá hason tételei. A keleti tartományokban a behozatali vám nyers terményeknél és felgyártmányoknál átlag kétszer, gyártmányoknál háromszor és négyszer oly nagy, mint a nyugoti tartományokban. Hason tapasztalatokat lehet tenni a fogyasztási adónál is. Szükségtelen említeni, hogy a többször említett 1821. évi október 25-én kelt rendelet, mely a vámtarifát az 1822—24. évekre szabályozta, ezeket

a két államterületre vonatkozó tarifális különbségeket is megszüntette.

A vám eljárás azzal is egyszerűsítettett, hogy a vámtarifa nem állott többé az árúknak túlhosszú betűsoros lajstromából, melyben alig lehetett eligazodni, hanem áruosztályokból.

Különös figyelmet érdemelnek még a törvénynek következő rendelkezései. Az összes idegen nyers és ipari termelvények az állam egész területén behozattathatnak, fogyasztathatnak és átvitethetnek. 1. Az összes belföldi nyers és ipari termelvények kivitethetnek. 2. Kivételt csak rendőri tekintetektől és szabott időre lehet tenni 3. A só és kártya forgalmát az e részben fennálló külön rendelkezések szerint kell megítélni. 4. Ez a két cikk állami egyedárúságot alkotott.

Az 5. §. azt az elvi s különben nem annyira az alattvalóknak és nem is a szorosabb értelemben vett külföldi, mint inkább a német, különösen pedig a Poroszországba beékelte kis államoknak szóló kijelentést teszi, hogy a más államokkal folytatandó alkudozásoknál rendszerint a kereskedelmi szabadság szolgáljon kiindulási alapul. Azok a könnyebbségek, melyeket az állam alattvalói a forgalmat illetőleg más államokban élveznek, a mennyiben a viszonyok különbsége megengedi, viszonyoztassanak és a kölcsönös forgalom előmozdítása végett, a hol szükséges és lehetséges, külön kereskedelmi szerződések kötéssenek. Ellenben fentartatik a jog, hogy az oly korlátozások, melyek alatt az állam alattvalóinak idegen államokkal való forgalma lényegesen szenved, megfelelő rendszabályokkal toroltassanak vissza.

Szükségtelen mondani, hogy a törvényben biztosított szabad forgalom nem jelenti a vámmentes forgalmat. A behozatali vámokról már szóltunk. A kivételnél a vámmentesség volt a szabály, a vámmal való terhelés a kivétel, mely a vámtarifában állapított meg. Az átmeneti áruktól a behozatali és kiviteli vámot kellett megfizetni, de csak egyszer és pedig az azon tartomány számára megállapított vámot, melyet a behozatalnál és a kivételnél először érintenek. Az ily átmeneti árúkat szabályos ellenőrzés alatt át lehet rakodni, valamint a szállítás vagy közvetítő kereskedelem végett be lehet raktározni, a nélkül, hogy fogyasztási adót kellene erről fizetni. A törvényben megállapított esetekben kivételkép a vám leszállítatik. Kivételes elbánás alá esnek és mázsánként egy fél tallérnál nagyobb vámmal nem terhelhetethetnek általában a nyugoti tartományokba az Oderától balra behozott és onnan ugyanazon az oldalon közvetlenül vagy szabályos raktározás után ismét kivitt árúk. Ugyanily vám-mérséklés alá esnek a frankfurti vagy naumburgi sokadalomra az Odera balpartján érkező és onnan ugyancsak az Odera balpartján kivitt, szint-

ügy a tengeren az Oderába érkező és az Odera balpartján kivitt árúk.

Feladatunk körén kívül esik a német vámegylet keletkezésének részletes előadása, szintűgy annak a vitának eldöntése, hogy Nebenius vagy a porosz államférfiak létesítették-e a német vámegyletet vagy, helyesebben mondva, adták szervezetéhez az alap gondolatot. Szintűgy feladatunktól távol esik a politikai harcznak vázolósa, melyet ez a kérdés felidézett. A német államok gazdasági téren való egyesítésének, ez végeredményben minden államférfi előtt világos lehetett, Németországnak politikai egységét is elő kellett idéznie. A politikai egység kéteessé tette főleg a kisebb államok souverainitását és vagy Ausztriának, vagy Poroszországnak kellett a főuralmat biztosítania. Poroszország vámrendszabályzatai és nyíltan bevallott azon célja ellen, hogy az egyes német államokkal kötendő szerződésekkel kívánja Németországban vámrendszerének az uralmat biztosítani, leginkább a souverainitás emlegettetett. De mindezek a viszonyok azért nem tartoznak reánk, mert feladatunk csakis arra szorítkozik, hogy a külkereskedelmi politika újkori fejlődését adjuk elő. S tagadhatatlan, hogy ez a fejlődés a fentebb részletezett porosz törvénnyel kezdődött és folytatódott a német vámegylettel, mely különösen az osztrák államférfiakra és az osztrák vámpolitika irányára gyakorolt hatást. Ekkép kell szólnunk azért, mert 1867 előtt a magyar törvényhozás semminemű befolyást sem gyakorolt a külkereskedelmi ügyek intézésére, melyeket az osztrák kormány látott el.

Poroszország a vámtörvényével összekapcsolt célját, hogy ezen az alapon gazdaságilag egyesítse a német államokat, csak fokozatosan, következetes és erélyes, más irányban azonban mérsékelt eljárása által érhetette el. Különbén a porosz államférfi Eichhorn, kire ez az ügy bízott, sem nem gondolt, sem nem törekedett gyors sikerre, csak fokozatosan, az egyes államokkal kötendő szerződésekkel kívánta a porosz vámrendszert elfogadtatni és ezzel a vámterületet mindinkább kitágítani. Eichhorn politikáját fogadta el a porosz kabinet is s ennek minden alkalommal nyílt kifejezést is adott, kijelentve, hogy maga is akarja, hogy Németország egész területén a hazai termelvények forgalma szabad legyen, de ezt a célt csakis az egyes államok közt kötendő szerződésekkel tartja elérhetőnek.

A fokozatos előhaladás eszközéül kell tekinteni a sok panaszra és támadásra alkalmat adott azt az eljárást, hogy a porosz kormány a porosz terület közé ékelt országokat egyszerűen bevonta a porosz vámvonalba és az oda bemenő árúkat is kényszerítette a porosz vámok fizetésére. A rendszabály foganatosítása után, 1819 elején a porosz kormány kijelentette, hogy a király hajlandó a beékelt országok feje-

delmeivel egyességre lépni és nekik átengedni azokat a jövődelmeket, melyek az ekként befolyó vámokból pénztáraiba folynak. Egyidejűleg kijelentette, hogy más, be nem ékelt szomszédos államokkal is kész a csatlakozás végett szerződést kötni.

De ebben az évben (1819. október 25-én) csakis Günther Antal, Schwarzburg-Sondershausen hercegevel sikerült Motz közbenjárásával országocskájának beékelt részét illetőleg szerződésre lépni, mely a későbbi hason szerződéseknek mintául szolgált. Ebben a szerződésben az alkudozásra a porosz részről kiküldött Hoffmann javaslatára a közös vámjövedelem megosztásának kulcsául a néparány állapított meg, tehát ugyanaz a kulcs alkalmaztatott, melyet Nebenius a német vámegylet alakításáról az 1819. év elején készített, a badeni országgyűlési képviselőkkel áprilisban bizalmasan közölt, Berstett által a bécsi értekezletnek az év telén mint magánmunkát bemutatott emlékiratban is indítványozott. Különben a herceg a szerződésben magát nemcsak a porosz fennálló vámtörvény, hanem a porosz kormány által eszközzendő módosítások és kötendő vámszerződések elfogadására is kötelezte. A szerződés a német apró fejedelmek közt egész vihart keltett, mely a már alkudozásba lépett fejedelmeket is visszariasztotta a befejezéshez közel álló szerződések megkötésétől.

Motz kormánya jutásával (1825. július 1-én vette át a pénzügyminiszteriumot) kezdett a vámegyleti ügy nagyobb arányokat ölteni és a végczél felé közeledni. Kormányra lépte előtt csak a sondershauseni herceg (1822) alsó uradalmával, két weimari hivatal és a felső bernburgi hercegség (1823) csatlakozott a porosz vámtörvényhez. Midőn hivatala ügyeiről teljes tájékozást nyert (1826. január), a külügyi hivatalnak kijelentette, hogy a szomszédos államok irányában a pártfogásuk alatt folytatott nagymérvű csempészetrel szemben tanúsított türelemnek véget kell vetni és ellenők erélyesen kell fellépni. Előterjesztésének éle különösen a kötheni herceg ellen irányult, ki nek országában a csempészet a legnagyobb mérveket öltötte. Rövid időre rá Dessau és Bernburg kérték, hogy néhány hivatallal csatlakozhassanak a porosz vámközösséghez. Motz fölszólalására a külügyi hivatalban azt a választ kapták, hogy egyes ország-részek csatlakozását nem lehet elfogadni, de az egész országnak a vámközösségbe lépése szíves készséggel fogna fogadtatni. Bernburg hercege engedett a felhívásnak és még ugyanannak az évnek nyarán egész országával belépett a porosz vámközösségbe.

Dessau azonban, a kötheni udvar által felbujtva, az alkudozásokat megszakította. A porosz kormány erélyes rendszabályokhoz fordult és 1827. márcziusban az Elbát Anhalt fölött és alatt zár alá vette és a hajóktól megkövetelte a porosz vámnak fizetését, visszatérítési kötelezettséggel abban

az esetben, ha igazoltatik, hogy az árúk tényleg Anhaltban maradtak. Köthen hercege még megkísérlette az ellentállást, de végre is úgy ő, mint Dessau hercege az 1828. július 17-én kötött szerződéssel 6 évre alávetette magát a porosz vámrendszernek.

Mindezek a szerződések tulajdonképi csatlakozási szerződések, melyekkel az illető államcskák fejedelmei a vámügyeket illetőleg feltétlenül alárendelték magukat a porosz kormány intézkedéseinek. Ily feltétlen alárendelést nem lehetett várni a nagyobb német országok fejedelmeitől. Ezekkel tehát már 1819-ben az egyesülés vétetett tervbe.

Az első ilyenmű szerződés a hessen-darmstadti nagyfejedelemmel kötöttet meg. Már 1825 nyarán kérdést tett a fejedelmi udvar Berlinben, hogy a porosz kormány nem volna-e hajlandó a két Hessennel vámegyleti egyezményre lépni. A kérdésre kedvező válasz érkezett. De mivel a hesseni választófejedelem nem akart a tervhez járulni, Berlinben pedig akkoron még az vala a felfogás, hogy a vámrendszert csak »határról határra« kell kiterjeszteni, még tárgyalások sem kezdettek. A fejedelemség pénzügyi és gazdasági viszonyai azonban mind zavarosabbakká lettek. Az ottani mérvadó körökben általánossá vált az a nézet, hogy az elszigeteltségből ki kell lépni és hogy vagy Poroszországhoz kell csatlakozni, vagy meg kell alakítani a délnémet vámegyletet. Mivel azonban a délnémet vámegylet alakítására vonatkozó tárgyalások húzódtak és közeli eredménnyel nem bíztattak, az úgy pedig sürgőssé vált, Thil miniszter, kire egyébként Bayer gyárosnak azt igazoló emlékirata is nagy hatást gyakorolt, hogy az áruforgalom túlnyomólag Poroszországon át történik, a fejedelem tudta nélkül, Bernstorffnál Berlinben kezdett puhatolódzni, hogy minő fogadtatásban részesülne a vámegegyesülésre vonatkozó ajánlat. Bernstorff biztatására Thil a nagyfejedelmet is beavatta tervébe és beleegyezésével 1827. augusztus 10-én Maltzan porosz követet forma szerint megkérdezte, hogy a porosz kormány hajlandó lenne-e udvara titkos megbízottját a kölcsönös forgalom megkönnyítése végett folytatandó alkudozások végett fogadni.

Berlinben tisztában voltak azzal, hogy Thil miniszternek messzebbmenő célja van, mint a melyet kérdése bevall. Felmerült a kérdés, hogy a nagyfejedelemséggel való vámegegyesülés nem okozna-e sokkal több gazdasági és állampénzügyi hátrányt, mint a mennyi előnyt nyújt, nézve azt, hogy Darmstadt nem alkot összefüggő területet és csak három helyütt, néhány mértföldnyire, határos Poroszországgal. Rövid idő múlva befejezni remélték a beékelt országokkal még folyamatban levő alkudozásokat és így várták azt, hogy sikerülni fog a vámvonalat 1073 mértföldről 992 mértföldre leszállítani. A nagyfejedelemséggel kötendő szerződés pedig ismét 1108

mértföldd fogná a vámvonalat növesztetni. Mérlegelés tárgyát képezte továbbá, hogy a nagyfejedelemség fogyasztási képessége csekély és a vámjövodelemeknek a fejszám szerint való megosztása a porosz kincstárnak lényeges hátrányával járna. Tartani lehetett panaszoktól is, melyek a rajnai bornak a moseli borral való versenyéből fognának keletkezni.

Midőn e kérdés felmerült, Motz hivatalos ügyben távol volt Berlinből. Hazajövetelével véget vetett minden habozásnak. Kijelentette, hogy kész Darmstadtal bár előnytelen szerződést is kötni, mert ezzel hatni vél a délnémet államokra és ezeket megnyerni a vámegyletnek.

Nem rögtön indultak meg a tárgyalások, melyekre nézve előre megállapítottak titoktartás. Csak 1828 január 6-án érkezett Berlinbe a darmstadti udvar meghatalmazottja: Hofmann államtanácsos. A szerződés alapelvét illetőleg már az első, a pénzügyminiszteriumban január 11-én tartott formászerű értekezlet kölcsönös megállapodást eredményezett. Megegyeztek abban, hogy Darmstadt elfogadja a porosz vámrendszert. A vámok csak kölcsönös megegyezéssel változtathatnak meg. Darmstadt, bár szigorúan a porosz rendszer szerint, önállóan igazgatja a vámügyet. A további tárgyalások már csak a részletekre vonatkoztak. Végleg a szerződés 1828. február 14-én állapított meg, melyben a jelzett alapelvek folyamánakint kimondatott, hogy a külfölddel a kereskedelmi és vámszerződések Hessén-Darmstadt beleegyezésével és közreműködésével Poroszország köti meg. Poroszország egy tanácsost nevez ki a darmstadti vámigazgatósághoz, viszont Darmstadt egyet a kölni adóigazgatósághoz. Mindkét állam a másik államban levő fővámhivatalokra nézve felügyeleti jogát ellenőrök által gyakorolja. A közös vámjövodelemeket évenként a megbízottak értekezlete osztja fel az államok közt a népesség fejszáma szerint. A vámegyleti szerződés 1834. deczember 31-ig kötöttett meg kölcsönös felmondási joggal. Ha felmondás közbe nem jön, a szerződés további hat évre megújítotttnak tekintendő.

Ezen tárgyalások közben az 1828. január 18-án kelt egyezménynyel alkotta meg Bajorország és Württemberg hosszas, éveken át folytatott tárgyalások után a délnémet vámegyletet. Ily egylet alakítása végett a tárgyalások a délnémet államok közt már az 1820. szeptember 13-án Darmstadtban megindult értekezleteken kezdődtek meg. Minden államnak azonban éppen a vámrendszert illetőleg megvoltak a maga külön kívánságai, melyeket a politikai versenygés még élesebbekké tett. Sem ezen az értekezleten, sem a később tartott értekezleteken nem sikerült az ellentéteket kiegyenlíteni s így végre a két állam egyedül létesítette a délnémet vámegyletet abban a reményben, hogy annak sikerül a többi államokat is megnyernie. A délnémet vámegylet is egészen a Hessén-Darm-

stadttal megkötött szerződésben kimondott elveken, a jog-egyenlőségen, a vámügynek egyenlő elvek szerint, de kölcsönös felügyelet mellett való önálló kezelésén, a vámjövedelemnek a fejszám szerint való megoszlásán alapult. A vámszabályzat is porosz minta szerint készült. Eltérések csak a vámtarifa tételei közt voltak.

Németországnak immár két vámegylete volt. A kettő ellensúlyozására egy harmadik vámegylet 1828. márczius végén, Oberschönában, a hol a góthai herceg, a két Carlovitz és Schweitzer találkozott, vétetett tervbe. Itt megállapított, hogy Szászország, a hesseni választófejedelemség és Thuringia vámegyletet alkossanak. Az egylet tagjai igyekezni fognak a tervnek az összes, a porosz és dél-német vámegylet közt levő államokat megnyerni. A tagok magukat arra kötelezik, hogy az egylet beleegyezése nélkül más vámegyletbe be nem lépnek, sem azzal kereskedelmi vagy vámszerződést nem kötnek. A szerződő államok alattvalóikat kölcsönösen egyenlő bánásmódban részesítik, az átmeneti vámokat a szász átmeneti vámoknál föllebb nem emelik. Az egylet megalakításától számított hat hónap mulva tanácskozások tartassanak közös kereskedelmi szerződésekről és megtorlásokról. Ehhez ez egylethez csakhamar csatlakozott Hannovera, Brema és a hesseni választófejedelem. Az év nyarán tehát Németországnak már három vámegylete vala; a legutolsó »Középnémet vámegylet« címet vette fel. Csak Baden és az Elbétől keletre fekvő kisebb országok maradtak a vámegyleteken kívül.

A harmadik, vagyis a dél-német vámegylet a végleges eredményt a Casselben tartott értekezleteken 1828. szeptember 24-én kötötte meg. Ebben határozottan kikötött, hogy a szövetséges államok 1834-ig más vámegylethez egyoldalúlag nem csatlakoznak. Az átmeneti vámokat az oly árukra, melyek az egylethez tartozó államba mennek, nem szabad felemelni, ellenben úgy az egyletnek, mint minden egyes államnak joga van a külföldről-külföldre menő árúkat nagyobb átmeneti vámmal terhelni. Minden egyes államnak fentartatott a jog, hogy a külfölddel kereskedelmi szerződést köthessen és más állammal szemben visszatorlással élhessen. A szövetséges államok kötelezték magukat, hogy az országutakat jókarban fogják tartani és újakat építeni.

Lajos bajor király becsvágyát helyezte abba, hogy a tiszta német államok egyesítése által létesítse a mindenki által óhajtott német vámegyletet. Rendkívül zokon vette tehát a törekvéseit a hessen-darmstadti egyezmény által keresztező porosz politikát. A »középnémet vámegylet«, mely szintén akadályozta céljai elérésében, neki azért sem tetszett, mert a külföldre: Angliára és Franciaországra támaszkodott. S a midőn az a kísérlet sem sikerült, hogy a Svájc a délnémet

vámegylettel való egyesülésre, vagy legalább kereskedelmi szerződés kötésére bírassék és az osztrák kormány nyal folytatott tárgyalások sem vezettek eredményre, a Poroszországgal való összeköttetést kereste.

Motz, ki a középnémet vámegyletet a porosz politikára általában, különösen pedig vámpolitikájára tartotta veszélyesnek és ellenében erőlyes intézkedéseket követelt, szintén közelebbi viszonyba kívánt lépni a dél-német vámegylettel, hogy közös eljárással megihusítsa a középnémet vámegyletnek célját.

A kölcsönösen óhajtott összeköttetés létesítésére közvetítőként báró Cotta, a híres könyvkiadó-czég birtokosa lépett fel és a bajor miniszter Armanzperggel való előleges megbeszélés után 1828. szeptemberben a természetvizsgálók nagygyűlésére Berlinbe utazott és ezt az alkalmat felhasználta, hogy érintkezésbe lépjen a porosz kormányférfiakkal, különösen pedig Motzczal. Cotta már novemberben ismét Berlinben volt. Ekkor már magával vitte az előleges pontozatokat, melyek alapján a porosz kormány és Bajorország és Württemberg meghatalmazottaival a hivatalos tárgyalások 1829. márczius 6-án kezdődtek Berlinben. A szerződés, mely a német vámegyletet előkészítette, 1829. május 27-én iratott alá. Ebben egyrészt Poroszország és Hessen-Darmstadt, másrészt pedig Bajorország és Württemberg mezőgazdasági, kéz- és műipari termelvényeiknek a kölcsönös szabad és vámmentes forgalmat biztosították; némely fontos áruczikkerekre nézve azonban Bajorország kívánatára megállapított, hogy a vám csak fokozatosan, egyelőre 25°/o-kal mérsékeltecsék. Kiköttetett továbbá, hogy a szerződő felek oda fognak törekedni, hogy vámrendszabályaikat összhangba hozzák és évenként kiküldöttek által fognak tanácskozni »a szerződés megerősítése és kiterjesztése végett«. Jegyzőkönyvileg pedig abban állapodtak meg, hogy oly országokkal, melyek több egyleti állammal határosak, csak közös egyetértéssel fognak kereskedelmi szerződésre lépni.

Megvolt az északnémet és délnémet vámegylet közt a szerződés; de hiányzott a kettőt összekapcsoló útvonal. Az új westfaliai, Darmstadton keresztölvezető, útvonal Poroszországnak csak nyugoti tartományait kapcsolta össze Dél-Németországgal és e mellett azzal a hátránynyal járt, hogy Frankfurt vidékén néhány órát középnémet vámterületen vitt keresztül. Motz ily összekapcsoló útvonallról még a szerződés megkötése előtt igyekezett gondoskodni. Alkudozásokat kezdett Coburg-Gothával és Meiningennel, melyek az 1829. július 3-án és 4-én kötött szerződésekkel fejeztettek be. Ezek szerint a három állam kötelezte magát a Langensalzatól Gothán át Zellébe, innen Meiningenen át Würzburgba és Stuhlön, Hildeburghausenen, Lichtenfelsen át Bambergbe vezető útvonal

kiépítésére. A szükséges pénzt Poroszország előlegezte. Az új vonalon az átvitel vámmentessé tétetett. Ezenkívül többrendbeli vámkönnyítés, valamint a Meiningen, Gotha és Poroszország közé ékelt thüringiai birtokok közt szabad szomszédos forgalom állapított meg. Egyidejűleg Mecklenburggal is megbeszéltetett egy új útvonalnak Hamburgtól Magdeburgig való vezetése. Ezek az új útvonalak kiépítésök után — és hogy ez gyorsan megtörténjek, erről Motz személyesen is gondoskodott — az éjszaki tenger és a Svájcz közt Hannoverán, Casselen és Frankfurton át való forgalmat az új hamburg-magdeburg-nürnbergi országútra valónak terelendők.

A két szövetkezett egylet előnyére vált a Németalfölddel ugyanabban az évben a rajnai hajózás tárgyában kötött egyezmény. De ez az egyezmény hátrányára vált a közép-német vámegyletnek, mert megszűnt Angliának ehhez az egylethez fűzött érdeke. A rajnai szabad hajózás Angliának lehetővé tette, hogy áruit vámmentesen küldhesse Frankfurtba és Mannheimba, s ez a cél többé nem csatolta Angliát a közép-német vámegylethez.

Ettől fogva a német vámegyleti ügy gyorsan haladt előre. A közép-német vámegyletre vonatkozólag 1829 október 29-én ugyan új szerződés kötöttetett, melyben a kötelezettség, hogy a tagok nem fognak más egylethez csatlakozni, 1841-ig az északi és délnémet vámegylet közt megkötött szerződés lejártáig terjesztetett ki és a melyben továbbá megállapított, hogy a külföldet külfölddel összekötő átmeneti nagy országutakat csak közös megegyezéssel lehet megváltoztatni, de a szerződésnek jóváhagyása már nehézségekkel járt, több tag a hozzájárulást egyenesen megtagadta. Meiningen, Gotha és Reuss-herczegségek az új szerződés jóváhagyását egyenesen megtagadták. Az utóbbiak Poroszországgal 1829 december 9-én utak építése és forgalmi könnyítések tárgyában szerződést kötöttek, megígérve azt is, hogy mihelyt a közép-német vámegyletnek tartozó szerződéses kötelezettségeiknek eleget tettek, a délnémet vámegylethez fognak csatlakozni. Szászország és Weimar pedig határozottan fentartották 1835-től való kilépési jogukat. Nassau azzal irta alá, hogy feltétlenül kötelezőnek nem lehet elismerni. Ezek az egyenetlenségek, mikhez angol befolyás is járulhatott, idézték elő, hogy Hannovera, Oldenburg, Braunschweig és a hesseni választófejedelemség Eimbeckben 1830 márczius 27-én külön szerződést kötöttek, kötelezván magukat arra, hogy a közép-német vámegyleten belül külön vámegyletet fognak alkotni alacsony vámokkal.

Sokat lendítettek a vámegyleti ügyön az 1830. évi mozgalmak, melyek egyes osztályok kiváltságainak megszüntetésére vezettek, de a kisebb országokban pénzügyi zavaroka is okoztak. A hesseni választófejedelemség volt az első, mely

1831 augusztus 25-én keltezett szerződéssel kénytelen volt Poroszországhoz a Hessen-Darmstadtnek engedett feltételek alatt csatlakozni és úgy a középnmét vámegylettel kötött szerződését, valamint eimbecki szerződését megszegni. Ezzel az északi és a délnémet vámegylet új összeköttetést nyert, melyet a porosz kormány arra is használt fel, hogy nyomást gyakoroljon a középnmét szövetségesekre, különösen Frankfurt városára. A szerződés megkötése után azonnal élelbeléptette a porosz átmeneti vámokat, melyeket azonban Lajos bajor király óhajára a felére szállított le, de további engedményre nem volt hajlandó.

Szászország és Weimar a helyzetet tarthatatlannak ismerte el. Az előbbi 1830-ban a délnémet államoknál tett kísérletet, hogy a délnémet vámegyletbe vétessék fel. Mivel ez nem sikerült, 1831 elején egyenesen Berlinbe fordult. A Berlinben 1830—1833 közt egyrészt Bajorországgal és Württemberggel, másrészt pedig Szászországgal és Weimarral, illetőleg a thüringiai államokkal folytatott tárgyalások alatt már csak a német vámegylet megalakításáról volt szó. A porosz kormány mégis ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy csakis minden egyes állammal külön léphet megállapodásra. Weimart illetőleg annyiban tett kivételt, hogy vele csak abban az esetben akart szerződésre lépni, ha előbb a thüringiai államok maguk közt alkotnak vámegyletet és ez csatlakozik a porosz-hesseni vámegyletkez.

A többször megszakított tárgyalások hosszadalmas voltának indokai közt csekély szerep jutott a gazdaságiaknak. Mondhatni, hogy lényegileg csak a Szászországgal folytatott tárgyalásoknál merültek fel ilyenek. Egyrészt a porosz gyárosok félték a szászországi versenytől, másrészt Lipcse féltette sokadalmait.

De hosszas alkudozások alatt mégis sikerült a felmerült akadályokat és aggodalmakat megszüntetni. Bajorországgal és Württemberggel a szerződés 1833 márczius 22-én kötött meg 1834. január 1-től számított 8 évre. A szerződés még inkább biztosítja az államok egyenlőségét és felségjogait, mint a porosz-hesseni. A vámtörvények módosítására nézve megköveteltetett a szövetségesek egyhangú szavazata. Kereskedelmi és vámszerződéseket a szövetségesek önállóan is köthetnek. A felügyeletet a vámigazgatóságoknál az egylet megbízottjai, a fővámhivataloknál az egylet ellenőrei gyakorolják. Az évenként tartandó vámértékezesletek mindenkor székelyét a szövetségesek állapítják meg. A fogyasztási adókat illetőleg a maximális tétel állapítottatott meg azzal az ígérettel, hogy az államok törekedni fognak ezeket egyenlő elvek szerint rendezni. Ugyanezek a megállapodások foglaltatnak a Szászországgal 1833 márczius 30-án megkötött szerződésben, kiegészítve egy a sokadalmakat szabályozó czikkkel. A thürin-

giai államok 1833. május 10-én irták alá a külön thüringai vámterületet megalkotó egyezményt, a következő napon aláírt szerződéssel pedig az új egylet csatlakozott a német vámeegyülethez, elfogadva egyszersmind a porosz fogyasztási adó-rendszert.

Hosszas vajudás után Németország túlnyomó részében 1834 január 1-én megszűntek az egyes államokat elválasztó vámsorompók és létrejött a német vámegeylet, melyhez Baden az 1835. május 12-én, Nassau az 1835. december 10-én, Majnai Frankfurt az 1836. január 2-án kötött szerződéssel csatlakozott. Hannovera és Braunschweig az 1834. május 1-én kötött szerződéssel adóegyletet alkottak, melyhez később Oldenburg és Bückeburg is csatlakozott. Az adóegylet 1854. január 1-én szűnt meg, a midőn is az ebben megmaradt két utolsó állam Hannover és Oldenburg is csatlakozott a német vámegeylet-hez, mely ekkor már Ausztria kivételével az összes német-orozági államokra kiterjedt.

Már említettük, hogy a porosz vámsrendszer megállapításánál csak a tilalmi rendszerrel szakítottak, de korántsem mondtak le a hazai termelés védelméről. A tilalmi rendszert a védvámrendszer váltotta fel és ez a német vámegeylet megalkotásáig még fokoztatott az által, hogy a behozatali vámok a vámtarifá minden általános szabályozásakor, kevés kivétellel, rendszerint emeltettek. Ilyen emelések azonban megtorlási czállal a három éves időközön belül is eszközöltettek, így p. o. az 1823. ápril 10-én kelt rendelettel, mert az Oroszországgal 1818. december 19-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés hatályon kívül lépett és eddigelé még meg nem újítatott. A megtorlás eredményekint kell tekinteni, midőn az 1824 november 19-én kelt, a vámtarifát három évre szabályozó rendeletben a gabona- és állatvámok ugyan általában emeltettek, de sokkal nagyobb mérvben Kelet-, mint Nyugot-Poroszországban, az előbbiben az emelés p. o. a gabonaműveknél 150—400% közt váltakozik. A következő vámmegállapításkor azonban a nagyobb vámtétel az egész porosz területre terjesztetett ki.

Az első 1833-ban megállapított vámegeyleti tarifában főleg Szászország és a délnémet államok szorgalmazására már sok védvám-tétel többé-kevésbé leszállítatott, csak kevés emeltetett a pénzügyi vámtételekkel kapcsolatban. De a védvámokat mérséklő áramlat nem tartott soká. Már az 1842. évi Stuttgartban tartott értekezleten erős harcz folyt a védvám és szabad kereskedelem közt. Franciaországnak 1842. évi főleg Németország ellen irányuló vámemelései nagy mérvben előmozdították a védvámos irányzatot és az 1843/5. évekre megállapított vámtarifában már lényeges vámemelések fordulnak elő, melyek viszont főleg a francia árukat sújtották.

De nem folytatjuk tovább a vámtarifákban előállott változás

ecsetelését, csak röviden kívánunk rámutatni arra a hatásra, melyet a porosz vámrendszer külföldi államokra gyakorolt. A vámtörvényben kifejezett viszonzási és megtorlási elvnek alkalmazása eredményezték, hogy Poroszország Dániával (1818), Angliával (1824), Svéd- és Norvégországgal (1827), Braziliával (1827) és Észak-Amerikával a viszonzosság alapján kereskedelmi és hajózási szerződéseket kötött. A porosz vámtörvény kényszerítette Angliát vámszabályzatainak, különösen pedig hajózási actájának módosítására. Angliában Huskisson reformjavaslatai, melyek idő folytán Angliában a teljesen szabad kereskedelmi rendszerre, a continensen pedig a szerződéses rendszerre vezettek, a porosz vámtörvényekből indultak ki. Így vezetett a porosz vámpolitika nemcsak a német egység, hanem egy új kereskedelem-politikai irány létesítéséhez.

DR. PÓLYA JAKAB.

A BOSZNIAI AGRÁRKÉRDÉS.

A percekig sem szünetelő közigazgatási nagy gépezet jelenleg nem csekély fontosságú munkával foglalkozik. Az occupált tartományok gazdasági helyzetét, mely a sok tekintetben különös jogi viszonyok következtében itt-ott még zavaros, egy újabb rendelettel szabályozza. Ezeknek az exoticus jogi viszonyoknak pedig forrása az itteni administratív politikai programnak az a sikertől koronázott pontja, mely feladatául tűzte ki; a népnek eddigi, régi törvényeiben gyökerező jogait, kötelezettségeit nem hirtelenében, gyökerestől változtatni meg, hanem alkalomról-alkalomra pótolni olyanokkal, melyek a közérdek követelte általános ügy jogi, mint gazdasági viszonyoknak legjobban megfelelnek.

Nem első ízben foglalkozik a kormány az agrárviszonyok némi bonyolultságának sanálásával. Főintézkedése, már az occupatiót követő első években, abban állott, hogy magát az agrár igazságszolgáltatást kivonta a rendes bíróságok hatásköre alól s a politikai (administratív) hatóságok judicaturája alá rendelte. Történt ez pedig azon könnyen érthető okból, minthogy a tartományok különböző vidékein uralkodó s egymástól különböző jogi viszonyokat nem lehetett egy kaptafára húzni s ennél fogva a felmerülő peres esetekben ítélkezést a viszonyokkal ismerős közigazgatási hivatalnokok szakavatottságára, méltányosságára kellett bízni.

Hogy ez az intézkedés mennyire czélszerű volt, azt a kedvező eredmény mutatja. Ennek daczára azonban egy pillanatig sem szűnt meg a kormány azon fáradozni, hogy az egész agrár igazságszolgáltatásnak egy egységes szervezetét elő- és elkészítse. Ezt czélozta számos idevágó rendelete, ezt a legujabbik, mely főleg az alaki eljárással foglalkozik.

De hogy még ezekkel az intézkedésekkel sem véli feladatát teljesítettnek, azt az bizonyítja, hogy jól értesült forrásból eredő hír szerint egy — minden valószínűség szerint a kormány iniciatívájára megírt — szakmunka készül az említett, némileg zavaros jogi fogalmak tisztázására. »Bosznia és Hercegovina agrárkérdése« (Die Agrarfrage in Bosnien und der Herzegovina) címmel egy, az egész anyagot felölelő munka fog legközelebb napvilágot látni, mely munkának

szerzője Horovitz Ede lovag, a boszniai tartományi kormány egyik osztályfőnöke. Kevesen tanulmányozták és ismerik Horovitznál behatóbban Boszniának úgy jogi, mint gazdasági viszonyait, melyek czéltudatos fejlődése nem csekély mértékben mondható az ő szakavatott működése eredményének. Horovitz fejtegetései képezték annak idején alapját a járási segélyalapok azóta létrejött intézményének.¹⁾ Kétségtelen, hogy jelen munkája, melynek bővebb ismertetésére annak idején vállalkozni fogunk, minden tekintetben hozzá fog járulni ahhoz, hogy az e téren felmerülő kétes esetek épp oly példaszerű elbírálás alá essenek, miként ez jelenleg a kormányzat összes ágaiban történik.

Ezuttal Horovitz művének csak körvonalokban ismer tetésére kell szorítkoznunk. Hogy a mű meritumáról csak hozzávetőleg is véleményt alkothassunk magunknak, a munka tárgyát képező agrárjogi viszonyok sajátosságáról kell némi fogalmat nyernünk. Eltekintve attól, hogy ez a sajátosság már magában véve is elég érdekes, különös érdeket kölcsönöz neki az a körülmény, hogy a szóban forgó jogviszonyoknak és állapotoknak, fejlődésük jelenlegi stadiumában, igen sok közös vonásuk van a hazánkban 48-ban lezajlott nagyfontosságú agrárküzdelmekkel.

Az 1878 július havában Bosznia és Hercegovina népeire intézett proclamationnak 8-ik és 9-ik kikezdése magyar fordításban ekkép szól:

»Törvényeiteket, bevett szokásaitokat önkény nem fogja megszüntetni, ősi hagyományaitok tiszteletben maradnak. Saját érdekeiteknek érett megfontolása nélkül mi sem fog megváltozni.«

»Régi törvényeitek épségben maradnak mindaddig, míg újak nem hozatnak.«

Ez a két kikezdés sok mindent foglal magában. Még a kevésbbé scepticus is meg volt győződve arról, hogy a befoglalt ígélet nem egyéb írott malasztból. Hogy is volna az lehetséges, hogy egy a modern állami intézményektől annyira távol álló, minden tekintetben keleti színezetű népet a jelenkor s a közvetlen szomszédság által okvetlen megkivánt föltételhez mérten lehessen kormányozni, a nélkül, hogy elavultnak tetsző törvényeit, intézményeit, szokásait egy tollvonással töröljék! Hogy a megszállás céljának megfeleljen — így gondolkozhattak amazok — első sorban az szükséges, hogy e tartományok lakosságából radicalis, ha még oly fájdalmas műtéttel kimetszessék mindaz, mi a multhoz köti s csakis erős kézzel könyörület nélkül lehet beléjük oltani a velünk összetartozás érzetét, rájuk erőszakolni az előrehaladott szomszédság diapasonját!

¹⁾ Nemrég Görögországnak egy kiküldöttje járt itt ez intézmény tanulmányozására.

Mindezekből pedig, hála az égnek (igazabban mondva Kállaynak), nem lett semmi. A proclamatio ígéreteit a maguk egészében ugyancsak nem szegte meg a kormány. A mi 1878-ban talán pacifikáló szóvirágnak látszott, idővel az ritka sikerű politikának vált be. *Egyetlen egy* módja volt a monarchiának az e tartományokra vonatkozó úgy politikai, mint culturalis céljának elérésére: s ez éppen az engesztelő ígéretek szigorú megtartásában állott.

»Nálunk — így nyilatkozott nemrég Kállay egy londoni vendége előtt — nincsenek politikusok. A mi egész politikánk a közigazgatásból áll. A népet megelégedetté tenni, az igazságot biztosítani, a földművelést fejleszteni, a közlekedést könnyűvé és olcsóvá tenni, a műveltséget terjeszteni és *legkivált* a népnek modern eszmék által megújódott és megtisztult régi hagyományait megőrizni, ez az én politikám s ez a legjobb politika, melyet ismerek. Egymás között gyakran torzszalkodó keleti népeket nem ajándékozhatunk meg angol vagy francia alkotmányos intézményekkel, a mi törekvésünk, hogy a régi alapon megalkothassuk az új épületet. A régi török törvények sok tekintetben bámulatosak, csak hogy az életben rendesen kijátszották azokat; *mi tehát, a hol csak lehet, megtartjuk* ezeket a törvényeket s a lakosság megelégedettsége bizonyítja, mennyire igazunk van«

Ez a néhány sor tényleg felöleli magában Kállay politikáját s programbeszédszámba megy. Nem üres szó, nem pose, a melyet interviewolók tiszteletére csapni szokás, hanem betűről-betűre tényekkel, az elmúlt évek ékesen szóló történetével igazolható igazság.

A pacifikálásnak ez a módja sok tekintetben már kezdettől fogva magában hordta gyümölcsét. A közigazgatásnak, igazság szolgáltatásnak stb. nem egy terén sok viszálytól, zenebonától kímélte meg a kormányzatot ez a közegeknek decretált latitude. Mert hiszen tagadhatatlan, hogy könnyebb egy népet a maga, mint a mások akarata szerint kormányozni. S ezt az elvet keresztül is vitték mindenütt, a hol csak keresztül-vihették a nélkül, hogy ez a közérdek rovására történjék.

Ámde nem egy helyütt akadály gördült ennek az iránynak az útjába is. Népet a maga akarata szerint igazgatni, járja, de meggyült a baj ott, a hol a népnek két különböző akarátát, törekvését kellett számításba venni. Ez pedig az occupált tartományokban, a hol a lakosság főképen két elemből: a mohamedánus és a keresztény benszülöttekből áll, mihamar bekövetkezett. A status quo ante a mohamedánust — a föld-birtokos osztályt — protegálta a keresztény — földműves osztály — rovására. Már most tessék a különböző érdekeket úgy egyeztetni össze, hogy a földesúr jogaiból ne veszítsen, a földműves (mondhatnám jobbágy) pedig a jogtalanul reája erőszakolt köteleességektől szabaduljon.

Ezen módozatnak megteremtése adott alkalmat ama kérdés felvetésére, melyet a szomszéd népeket évek óta kísértő nagyfontosságú kérdés analógiája szerint elneveztek boszniai agrárkérdésnek.

Legyen szabad e helyütt néhány szóval megemlíteni azon körülményeket, viszonyokat, melyek az agrárkérdés felmerüléséhez itt — igaz, hogy a legbékésebb, legártatlanabb módon — hozzájárultak, de legyen szabad constataálni azt, hogy a fent leírt programjához hiven ragaszkodó kormány gondos intézkedése következtében ez a kérdés e tartományokban acuttá nem vált soha.

A boszniai agrárkérdés sajátzerűsége a földesúr (aga) s a földjét művelő *kmet*¹⁾ közötti viszonyban fekszik. Nem terjeszkedhetünk ki ezuttal a boszniai földbirtokok specialis meghatározására a szerint, a mint azok feltétlen tulajdont képeznek avagy az államnak ellenszolgáltatásra kötelezvék (például mulk, razimioje, vakuf-birtokok) e helyütt tisztán az úgynevezett *kmetjogról* szólunk, mely magában foglalja azokat a földesúr és kmetje között némileg exotikus jogi viszonyokat, a melyek ezt a kmetjogot egy határozottan sui generis institutióvá teszik.

A mezőgazdasági telkek kezelésével Boszniában legritkábban foglalkozik a tulajdonos maga. Kivéve az úgynevezett *szabad parasztot s az olyan agát*, ki földbirtokának egy-egy részét maga műveli (ezt a részt aztán *begluk*-odžaklunknak hívják), a telkeket tulajdonosaik vagy a kmetekkel műveltetik (ez a gyakoribb eset), vagy pedig (s ez ritkább) bérbeadják.

Az aga és kmet között létrejövő jogviszony nagyjában a következőkben áll:

Az aga (földesúr) átengedi földeit (értendő ezalatt mezőgazdasági telek lakóházzal és istállóval) művelésre és haszonélvezetre — határozatlan időre — a kmetnek (ill. a kmeteknek, kmetcsaládnak). *A kmet a föld birtokosává válik*, s ezt a birtokot földesurától: *a tulajdonostól* teljesen függetlenül kezelheti. Ellenszolgáltatása abból áll, hogy a tulajdonosnak évenként a termésnek egy bizonyos előre megállapított hányadát $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, (a vidék szerint különböző) átadni tartozik.

E jogviszony alanya a közös háztartásban élő kmetcsalád,²⁾ melynek feje a tulajdonképeni *kmet*. Az ilyen a kmetcsaládnak birtokába átment jószág a *kmetbirtok* (iftlute, kmetseko seliste), melynek kiterjedése rendszerint a kmetcsalád nagy-

¹⁾ Bajos erre a fogalomra helyes magyar elnevezést alkalmazni. Sem a »béres«-nek, sem a »jobbágy«-nak meg nem felel. A kmet jogköre sokkal tágabb a béresénél, a jobbágyra annak idején rótt súlyos kötelezettségeknek pedig egyike sem terheli.

²⁾ Kmetcsalád alatt: házközösség, a délszlávok »Zadruga«-ja értendő. Helytelen felfogás különben, hogy ez a Zadruga csak a délszláv népeknél fordul elő, mert legnagyobb számban a spanyol s főleg az indiai gyarmatokon találjuk.

ságához van mérve. (Esetleg nagyobb birtokot két vagy több részre oszt fel az aga s két vagy több családnak ad ki.)

A kmetbirtok megszerezhető: 1. *Szerződés* által. Az ilyen szerződés kétoldali consensual szerződés, mely írásban vagy szóval, hatóság előtt vagy privatim, tanuk előtt vagy azok nélkül jöhet létre. A szerződés két részre oszlik: a *fő-szerződésre*, mely a kmet jogcímével s keletkező jogának terjedelmével foglalkozik, a *mellék-szerződésre*, mely az ellenszolgáltatást képező terméshányadot, egyéb szolgáltatásokat s a teljesítési határidőt szabja meg. 2. *Jogerős ítélet* alapján. 3. *Öröklés* útján, a mennyiben a kmet joga *ius in re*, nem pedig *an personam*. A szerződő kmet elhalálozása esetében az azon a jöszágon közös háztartásban együtt élő család többi tagja együttbirtokosa lévén az illető birtoknak, ezen jogviszonyra vonatkozó semmiféle változás az elhalálozás következtében nem áll be (kivéve azt, hogy a házközösség új főnököt választ). Csak ha az illető kmetnek halála után a telken hozzátartozója nem marad, érvényesítheti öröklési jogát az elhaltak távolélő rokona. 4. Az által, hogy a kmet földesúrának beleegyezésével erdejének egy részét szántóföldre alakítja át. Ez esetben birtokjoga az újonnan nyert területre is kiterjed. Végül 5. elbirtokolás által.

A kmetbirtok megszűnik: 1. ha az egész kmetcsalád (a távollévő rokonokatis ideértve) kihal; 2. ha a kmet jogáról lemond; 3. ha tulajdonos és birtokos egy személyben egyesül; 4. a kmetnek a tulajdonos jogos panasza, a birtoknak constatalható elhanyagoltsága következtében történő eltávolítása esetében; 5. ha jogtárgy elenyész; 6. kisajátítás és végül 7. büntetőbírósi jogerős ítélet következtében.

A földesúr elhalálozása vagy tulajdonának másra átruházása a kmet jogán legkevesebbet sem változtat, kivéve természetesen a kisajátítás esetét.

A földesúrnak kötelessége kmetjét jogtalan támadások, birtokháborítások ellen megvédeni; viszont a kmetnek óvakodnia kell attól, hogy a földbirtok lényegén bármit is változtasson. A kmet jogát másra át nem ruházhatja.

Egy további sajátos rendelkezése a kmetjognak az *elővételi* jog. A. megvette B. jöszágát. Ámde a vételt követő egy éven belül nincs biztosítva az ellen, vajjon nem lesz-e kénytelen újonnan vásárolt birtokát átengedni (term. a vételár megtérítése fejében) másnak. A török törvények (Medzsele IX.) ugyanis bizonyos, az eladóhoz közelebb álló személyeknek megengedik, hogy az átruházástól számított egy éven belül elővételi jogukat érvényesítsék. Ezek a kiváltságos személyek pedig a következők: 1. társtulajdonos, 2. *kmet*, 3. a telken álló épület vagy gyümölcsfák tulajdonosa, 4. bérlő, (a hol van ilyen), 5. szomszéd, 6. falubeli. A kmet tehát itt is kiváló előnyben részesül.

Nem könnyű dolog a kmetjog fogalmát, egész kiterjedését felölve, definiálni. Általában véve oly átörökölheto tisztán dologi jogot értünk alatta, mely abból áll, hogy a kmet a más tulajdonát képező földbirtokot bizonyos előre meghatározott ellenszolgáltatás fejében függetlenül használhassa. Az ezen jogviszony alapját képező megjegyzésnek sok tekintetben ugyan nagy a hasonlatossága a legtöbb divó jogszerződéssel, de szorosan véve egyiknek sem felel meg. Nem *bérlésszerződés*, mivelhogy határozatlan időre szól, *társszerződésnek* sem nevezhető, mert átszáll a legtávolabb örökösökre, magától meg nem szűnik s fel nem mondható, az *örökbérszerződéstől* abban különbözik, hogy míg az örökbérlő a használati jogon kívül a tárgy substantiájára is formálhat jogot, addig a kmet joga a tárgynak tisztán csak használatára szól, továbbá át nem ruházható miként amaz; végül *szolgalmnak* sem nevezhető, minthogy a kmet ellenszolgáltatással tartozik.

A szó legszorosabb értelmében vett *insitutio sui generis*. Vajjon már most magánjog-e vagy közjog-e? ez a kérdés jelenleg még vita tárgyát képezi.

Annai bizonyos, hogy nehezen keresztülvihető dolog volna oly törvénygyűjteményt állítani össze, mely az agrárjog terén előforduló összes peres esetekre vonatkozással lehessen, avagy a meglevőket úgy csoportosítani, hogy minden egyes fölmerülő esetre ráillesztethessék a törvénynek odavágó szakasza. S ez indította a kormányt ama fentebb említett intézkedésére: hogy az agrárperekben való eljárás ne a rendes bíróságok, hanem a politikai (administratív) közegek hatásköréhez tartozzék. Mert csak így vált lehetővé: nem az előírt s törvénybe foglalt chablon szerint, hanem a minden egyes esetben constatalható különös körülmények méltányos figyelembevételével ítélni.

Hogy az ilyen eljárásokban egység teremtsék, arról a bevezetésben említett új rendelet intézkedik. Meghatározza az egész eljárás sorrendjét, alaki részét. Először panaszfelvétel, utána előtárgyalás. Az előtárgyalás célja: a perinstructió, ennek befejeztével következik a főtárgyalás, melyen a bírói tisztelet végző politikai közeg négy, melléje rendelt ülnök (2 földesúr, 2 kmet) véleményének meghallgatása után ítéletet hoz. Az ekkép hozott ítélet ellen 14 napon belül van a kormányhoz (második és utolsó instancia) felebbezésnek helye.

Tisztán alaki, de tekintettel az uralkodó állapotra, rendkívül fontosságú meghatározások.

A mennyi pedig az itt-ott homályos fogalmak tisztázására szükséges, azt Horovitz könyve van hivatva szolgáltatni. Egész terjedelmében és fontosságának lelkiismeretes figyelembevételével tárgyalja ezt a Boszniának úgy politikai, mint gazdasági fejlődésére nagy befolyással levő kérdést. A mű

maga két részre oszlik. Az első a tisztán jogi viszonyokról szól, s bevezetésül az e tartományokban érvényben levő tárgyi birtokjog fejlődésének történetét vázolja. Második része a jelenlegi ügy jogi, mint gazdasági viszonyokat s főleg a földesúr és kmetje közötti kapocsnak meghatározását foglalja magában. Nem szorítkozik a meglevőnek csupán akademikus fejtegetésére, hanem kézzelfogható s remélhetőleg közel jövőben érvényesítendő tervezettel lép fel.

Hogy az ilyen alkalmasnak talált tervezetek mily kevés ideig maradnak pusztán papiroson, azt csak az tudhatja, ki a tartományi kormány páratlan tevékenységű munkásságába betekintést nyerhetett. Ha majd ez a nagy fáradsággal, önfeláldozással megszerkesztett mű meghozta gyümölcsét, fokozott mértékben fog ismétlődni az, a mi már eddig is léptenyomon történik: hogy t. i. a szomszéd államok egymás után küldözgetik embereiket az occupált tartományok intézményeinek tanulmányozására!

És folyik a munka serényen, lankadatlanul tovább. A mai bosnyák már ismeri a különbséget jog és köteletség között. Tudja, hogy van törvény, van hazája. Erzi, hogy polgár. Bajos ezt elhinni, belátom. Tessék eljönni: meggyőződni róla.

DR. LANDAUER BÉLA.

ADALÉK

MEZŐGAZDASÁGI HITELPOLITIKÁNKHOZ.

Első közlemény.

BEVEZETÉS.

A társadalomgazdaságban a mindenkori szükségletek és érdekharczok szabályozzák és alakítják, teremtik és módosítják a gazdasági és jogintézményeket. A szükségletek azonban nem mindig, hanem csak akkor fakasztanak új intézményeket, ha a mögöttük álló érdekek elég erősek arra, hogy a gazdasági, esetleg politikai és társadalmi érdekellentéteket, a melyeket az új intézmények akár lényegükben veszélyeztetnek, akár bizonyos okból hátrányosan érintenek, — leküzdjék.

E tanulmány célja egyebek közt kimutatni, hogy a mezőgazdasági hitelszükséglet javára szolgálni hivatott új gazdasági, illetve jogintézménynek, a járadékhitel intézményének jogrendszerünkbe való beállítása, szükséges. Azért mondjuk, jogrendszerünkbe, mert a járadékhitel egy nálunk ösmeretlen jogintézményben: a járadékbirtokban van megtestesülve. Hogy a járadékbirtok nálunk intézményileg létesíttessék, nem elég, hogy szükségleteket pótoljon, hanem meg kell küzdenie oly érdekellentétekkel is, melyek viszonylagos jogosultságát elvitatni nem lehet, nem szabad.

A szükséglet hiányból, illetve ennek érzetéből fakad. A tényleges állapotot kell tehát első sorban ösmerni, ha a szükségleteket s ezzel a teendőket s a feladatok terjedelmét akarjuk jelezni. Mindenek előtt tehát vizsgálni fogjuk a tényleges állapotot. Miként és mennyiben elégíti ki a jelzáloghitelalakulat mezőgazdaságunk hitelszükségletét? Mily arányban részesednek a jelzáloghitelnyújtásban az intézetek, szemben a magánosokkal? A hitelezők e két csoportja közül melyik javára s illetve rovására történik az eltolódás az évek során és mily mérvben? Figyelemmel leszünk az intézetek különböző csoportjainak szerepére a jelzáloghitel-nyújtásnál. Ki fogjuk mutatni, az intézet-csoportokra való tekintettel, a záloglevél-kölcsönök mérvét és arányát. Feladatunk lesz

a jelzálogkölcsönök kamatviszonyainak kimutatása is. Vizsgálni fogjuk azt a fontos kérdést is, hogy mily mértékben részesülnek a kis-, közép- és nagybirtokok a realhitelben s mily feltételek mellett? A rendelkezésünkre álló adatok segítségével, lehetőség szerint a személyhitelre s annak szervezetére is figyelemmel leszünk.

Azon szoros összefüggésnél fogva, a mely a mezőgazdasági hitel és eladósodás kérdése közt mindenha fennáll, meg kell kísérlenünk a mezőgazdasági eladósodottság mérvének és minőségének megállapítását. Ezen, a gazdaság-statisztika és hitelpolitika szempontjából első rangú fontosságú probléma megoldásának nehézségei nyilvánvalók. Hiszen az összes jelzálogteher, nem említve a személyhitel révén a mezőgazdaság rendelkezésére bocsátott kölcsön-tömeget, a hiányos statisztikai anyag következtében, egész pontosan meg nem állapítható. Problemánk approximativ megoldhatása végett kénytelenek leszünk mindezeknél fogva a hiányok pótolhatása végett a becslés ingoványos talajára lépni. Mindazonáltal a szükséges cautelák és az egymást ellenőrző adatoknak beható mérlegelés és egybevetés alapján való alkalmazásával igen használható és tájékoztató eredményre juthatni. Mezőgazdasági eladósodottságunk mérvének jelentősége, csak a külföldi államok mezőgazdaságának eladósodottsági viszonyai mellett mérlegelhető. Ez az, a miért tanulmányunkban a külföldi államok mezőgazdaságának idevágó viszonyaira is szükségképp kiterjeszkednünk kellett.

A tényleges állapot elemzése és feltüntetése után és alapján, a mezőgazdasági hitel különböző alakulatainak fejlesztési módját s a szükségesnek bizonyult reformokat fogjuk megbeszélni.

Ez röviden a keret, melyben tanulmányunk mozogni fog.

ELSŐ RÉSZ.

Mezőgazdasági hitelügyünk jelen állása.

1. A jelzáloghitel és a személyhitel.

Sokféle jelenségre támaszkodó, általános nézet az, hogy a magyar mezőgazdaság tetemesen eladósodott. Az eladósodás jelentősége nemcsak annak mérvétől, hanem minőségétől is függ. A hitel mérve önmaga alig engedhet messzebbmenő következtetések levonására, ellenben a hitelteher mibenlétének, minőségének is vizsgálása már lehetővé teszi a conclusiók megállapítását, a kedvező vagy kedvezőtlen végeredményekre való következtetést.

A hitelterhek mérvének és minőségének coordinált fontossága van a mezőgazdasági hitelügy viszonyainak megítélésénél. Ez az, a miért a jelzálogadósságokat nemcsak mennyiségileg fogjuk fixirozni, de azokat lehetőleg minden oldalról és szempontból, minőségileg is tanulmányozás tárgyává tesszük.

A mezőgazdasági személyi hitelre vonatkozó statisztikai adatok igen fogyatékosak; ez a személyi hitelnek túlnyomóan alanyi mozzanatok által saturált természetéből könnyen érthető s ez az, a miért számszerűleg nehezen állapítható meg s csak combinációk alapján lesz többé-kevésbé lehetséges. A mindenki előtt nyíltan fekvő, az egyéntől elválasztott, hogy úgy mondjam, objectivisált hitelnek, a jelzáloghitelnek adatai természetesen mennyiség és minőség szempontjából sokkal megfelelőbbek, de az elmélet és gyakorlat igényei mögött szintén messze visszamaradnak.

Igy a magyar földbirtok telekkönyvi megterheltetését mindeddig nem ösmerjük. A jelzálogi adósságokat az absolut kormány 1858-ban összeíratta s ez összeírás szerint a magyar korona országaiban ingatlan vagyonra (tehát földbirtokra és épületekre) összesen 120,566.958 frt. volt jelzálogilag bekebelezve. E szerint nem volna nehéz, az ezen időponttól kezdve eszközölt bekebelezések és törlések különbözeteinek összesítése által a tényleges jelzálogteherállomány megállapítása. De sajnos, hogy az országos statisztikai hivatal csak 1875 óta mutatja ki a telekkönyvi birtoktestek telekkönyvi megterheltetésében előfordult változásokat, vagyis az új terhek keletkezését, a régi terhek megszüntetését és az új és megszünt terhek különbözetét. Különböben is ez adatokat nagy óvatossággal kell fogadni, mert nem megbízhatók. A statisztikai hivatalnak nem áll hatalmában, a hibás adatok jóvá tétele, mert az ősanyag maga, csaknem egészen hasznavehetetlen. Tudvalevő, hogy főleg vidéken, a telekkönyvi állapot a tényleges állapottal igen gyakran nincs összhangban. A terhek sokszor már megszűntek és a törlés még sincs bekebelezve, a törlesztéses adósságoknál pedig az egész teher erejéig marad a zálogjog bekebelezve, mind addig, a míg csak az utolsó részlet nem törlesztetett. A biztosítéki hiteltőke bekebelezése is zavarólag hat a tényleges megterheltetés megállapításánál. Ehhez járul, hogy a telekkönyvi hatóságok igen gyakran nemcsak a fő-, hanem a mellékjelzálognál is kimutatják e terheket, a minek szükségképi következménye, hogy egy és ugyanazon teher többször jön számba, annyi-szor, a hány telekkönyvi birtoktest szolgál jelzálog gyanánt.

Megbízható statisztikai adatokat tehát nem a telekkönyvi hatóságoknál, hanem a jelzáloghitelt nyújtó pénzintézeteknél kell keresni. Ezek az adatok azonban több szempontból szintén nem kielégítők. Mindenek előtt nem ösmerjük meg

az adatokból a földbirtok összes megterhelhetését, mert nemcsak a pénzintézetek, hanem physikai és egyéb jogi személyek (káptalanok, árvaömegek, alapok stb.) is nyújtanak — az intézetinél még nagyobb mértékben — jelzáloghitelt. A hazai pénzintézeteken kívül továbbá külföldiek is nyújtanak hazai ingatlanokra kölcsönöket, a miknek mérvéről tudomásunk nincs. Sok pénzintézet a jelzáloghitel két csoportját, a mezőgazdasági földbirtokra és az épületekre adott hitelt elkülönítve nem tünteti fel. Ennek folytán csakis approximativ becslés útján lehet a pénzintézetektől eredő földhitel mérvét kipuhatólni, az utolsó évet kivéve, a mikor az adatok e tekintetben is tisztázódtak.

A hitelintézeti adatok legnagyobb értéke megbízhatóságukban van.

Pénzintézeteink jelzálogos kölcsöneinek növekedése és állománya, tekintettel az intézetek különböző csoportjaira, a következő adatokból látható:

Év	Takarékpénztárak	Bankok ¹⁾	Földhitelintézetek	Szövetkezetek	Az összes jelzálogkölcsön-állomány
1870	52,856.771	47,112.379	28,931.105	—	128,900.255
1875	80,836.320	66,923.254	57,576.557	3,039.632	208,375.763
1880	98,305.789	63,581.632	72,264.256	3,336.605	238,088.282
1885	132,408.762	85,886.195	115,915.119	5,857.051	340,067.127
1890	178,851.773	127,754.164	156,795.454	9,024.000	472,425.391
1894	245,056.089	172,970.535	186,652.820	14,189.308	618,868.752

Az utolsó huszonöt esztendő alatt, a pénzintézetek által nyújtott jelzálogkölcsönök állandó gyarapodás után csaknem ötszörösre emelkedtek, a mennyiben 480%-nyi növekedést mutatnak. Ebből azonban nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a földbirtok eladósodása is ily óriási arányban haladt előre, mert nem szabad elfelejteni, hogy a terheknek nem csekély része convertáltatott, magánkölcsönöket intézeti kölcsönökké változtattak át. Tehát a fenti összegekben sok a régi teher, melynél csak a hitelező személye változott. Az intézeti kölcsönöknél szabály szerint súlyosabbak a magánkölcsönök. A magánszemélyek által nyújtott hitelek a mezőgazdaság szükségleteivel legkevésbé számolnak. Jogilag felmondhatók, rövid lejáratúak. Mihelyt módosítja az a magánhitelező gazdasági terveit, céljait, mihelyt megváltozik a pénzpiacz helyzete, nyomban felmondja a tőkét. Ehhez járul, hogy nem lévén nyilvános számadásra kötelezve, könnyebben csikarhatja ki az adóstól az elérhető legnagyobb kamatot. A pénzintézetek által eszközölt conversio ennél fogva a föld-

¹⁾ Ez adatokban az Osztrák-Magyar-Bank magyarországi kölcsönei is bennfoglaltatnak.

birtokterhet enyhíti. Ebből a szempontból a pénzügyi jelzálogteher-gyarapodás közgazdasági tekintetben még előnyös is. Hogy mennyire szorítja háttérbe a pénzügyi jelzálogkölsön a magánjelzálogkölsönt, azt a conversióra vonatkozó adatok hiányában pontosan megállapítani nem lehet.

Hazánk mezőgazdasági hitelügyének alaposabb megismerése szempontjából pedig az itt felvetett problema elsőrangú fontosságú. Megkíséreljük ennél fogva apporoximative megoldani az itt felvetett kérdést, a mi a következő módszer segítségével elég megbízható eredményre vezet.

Hogy az itt felvetett kérdést, t. i. mennyiben szorítja vissza a hitelintézetek által nyújtott jelzálogkölsön mérve az egyes magánszemélyek és illetve alapok, alaptványok, káptalanok, árvatómegek s egyéb magánjogi személyek által nyújtott, szóval, nem intézeti jelzálogkölsön-mennyiséget vagyis az összes jelzálogkölsön-szükséglet mennyiben fedeztetik egyre intensivebben a hitelintézetek által, a magánszemélyek jelzálogi hitelezésének rovására, hogy e kérdést megoldhassuk, mindenek előtt ösmernünk kell az évenkénti összes jelzálog-hitel-szaporodást és a hitelintézetek által nyújtott jelzálog-hitelnek gyarapodását.

Év	Az összes jelzáloghitelállomány változása			A pénzügyi jelzáloghitel-állomány gyarapodása
	új terhek keletkezése	régi terhek megszűnése	gyarapodás	
	frt	frt	frt	frt
1881—85 átlag	212,228.000	135,946.000	77,282.000	20,195.761
1886—90 átlag	182,988.000	119,533.000	63,455.000	26,671.652
1891—94 átlag	226,967.000	158,184.000	68,785.000	36,613.340
1891	198,162.000	122,857.000	75,305.000	23,365.564
1892	195,346.000	139,801.000	55,545.000	38,969.077
1893	255,133.000	173,374.000	81,768.000	34,548.060
1894	259,230.000	196,706.000	62,524.000	49,470.660
1881—1894 átlag	207,394.000	137,921.000	69,473.000	27,826.948

Ha e táblázaton végig tekintünk, úgy már az absolut számok elárulják, hogy a pénzügyi jelzáloghitelállományának gyarapodása intensivebb volt, mint az összes jelzálog-hitelállományé általában. Vagyis a pénzügyi jelzálog-hitel absolute, de viszonylag egyre nagyobb mértékben vonják magukhoz a jelzálogkölsönöket, úgy a keletkező, mint a meglévő hitelállományból. Mert, míg az 1881—1885-ig terjedő quinquenniumban, a hitelintézetek jelzáloghitelállományának átlagos gyarapodása az összes jelzáloghitelállomány gyarapodásának 26.47%-át tette, addig a következő 1886—1890 év-

ötödben már 42·03%-át. Ez a rohamos térfoglalás az utolsó quadrenniumban (1891—1894) még fokozódott, a mennyiben ez időszakban a pénzintézeti jelzálogos hitelállomány átlagos növekedése, az összes jezáloghitelállomány átlagos növekedésének több mint felét (53·22%) tette.

Ez az irányzat pedig azt jelenti, hogy miután a jelzáloghitel-összállomány növekedésénél az intézeti jelzáloghitel-állomány növekedése tetemesebb, intenzívebb és pedig tartósan, állandóan intenzívebb, ennek következménye, hogy a magánosok és egyéb jogi személyek által nyújtott jelzáloghitel-állomány mindinkább és állandóan tért veszít, az intézeti jelzáloghitelállomány pedig, a magántőkék nyújtotta jelzáloghitel visszaszorításával egyre nagyobb tért nyer. Ezen térfoglalási irányzat mértékét (az 1881—1894. időszakban) a következő arányszámok jelzik: 100—166—201.¹⁾

Az első táblázat kiegészítéseképpen még csak azt jegyezzük meg, hogy az ott feltüntetett terhek egy része nem a földbirtokon, hanem a bérházakon feküdt. Az 1894-ik évben kimutatott jelzálogteherből 170·27 millió forint bérházakon volt, 448·59 millió frt. a földbirtokon.²⁾ Vagyis százalékokban kifejezve a pénzintézetek jelzálogkölcsöneiből 72·48% erejéig részesedik a földbirtok és 27·52% erejéig a bérházak. A mennyiben tehát a jelzáloghitelviszonyokat vizsgáljuk, az adatok úgy a föld-, mint a házirtokra adott jelzálogkölcsönöket foglalják magukban. Ezért azonban a mezőgazdasági reálhitelviszonyokra vonatkozólag, az adatokból levonható következtetések annál is inkább megállanak, mert hiszen a kölcsönöknek csaknem háromnegyed része kebeleztetik be mezőgazdaságilag hasznosított birtoktestekre.

Érdekes kérdés, hogy a pénzintézetek különböző csoportjai minő arányban fedezik a jelzáloghitel-szükségletet. Es vajjon ez a fedezési arány tartós jellegű-e és ha nem, mely intézet-csoportok javára, illetve rovására történik az eltolódás.

Hogy az itt felvetett kérdésre felelhessünk, megfelelő

¹⁾ Kétségtelen, hogy az imént megállapított eredmény némileg pontatlan, mert a külföldi pénzintézetek hazai kölcsönei, mint ösmeretlen tényezők szükségkép a magánkölcsönök tömegét növelik. Azonban a megállapított jelenség alakulásának irányát ez a zavaró mozzanat nem másítja. Mert egy más módszer még élenkebben mutatja az intézeti kölcsönök előnyomulását. Az 1888. évben fogantatosított próbafelvétel eredményei szerint (l. *Nemzetgazdasági Szemle*. 1884. évf. 610. s. köv. lapok) a 365.101 kat. holdnyi területen 11,699.180 frt. realteher volt, úgy a külsőségeken, mint a besőségeken. Ez generalisálva 1374·613 millió frtnyi összjelzálogterhet adna, a miből 299·308 millió frt. volt intézeti hitel, v. i. 19·10%. Ha ezzel szembe állítjuk a mai állapotot (l. lentebb), úgy azt látjuk, hogy az intézeti hitelállomány az összjelzáloghitelállománynak ma már 33·01%-a, oly eredmény, a mely élenken mutatja a magánhitel visszanyomulását.

²⁾ *Vargha Gyula*: »A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Budapest 1896.« czt. művének 578. l. szerint 444·29 millió frt. feküdt a földbirtokon. Az eltérés oka az, hogy az Osztr.-Magy. Bank jelzálogkölcsöneinél Horvát-Szlavonország adatait is tekintetbe vettük.

időszaki átlagokban fogjuk bemutatni a különböző pénzügyi intézetek hozzájárulási arányát, mert az átlagokban a jelenségek jobban megfigyelhetők.

Hitelintézetek csoportjai	Jelzálogi kölcsönök átlaga									
	1870—1874		1875—1879		1880—1884		1885—1889		1890—1894	
	millió frt	o/o	millió frt	o/o	millió frt	o/o	millió frt	o/o	millió frt	o/o
Takarékpénztárak	67·28	43·5	88·87	39·67	109·96	39·03	150·66	38·89	208·80	33·80
Bankok	48·47	32·0	72·06	32·17	75·23	26·72	102·45	26·46	148·83	27·63
Földhitelintézetek	37·83	24·9	60·25	26·90	91·96	32·66	126·83	32·75	169·38	31·45
Szövetkezetek	0·78	0·5	2·82	1·26	4·48	1·59	7·36	1·90	11·43	2·12
Összesen . .	154·36	100·0	224·00	100·00	281·63	100·00	387·30	100·00	538·44	100·00

E táblázatból kitűnik, hogy az intézeti jelzáloghitel-szükségletet a hitelszervezet mai alakjában legfőképpen a takarékpénztárak fedezik, a mennyiben az intézeti kölcsönöknek csaknem 39⁰/o-át adják. És ez annnyival inkább jelentős, mert a takarékpénztárak rendeltetésüknél fogva, mint letéti bankok, folyton fluctuáló és nem nyugodt, csendes tőkékkel hivatvák dolgozni. A betétek, a takarékpénztárak passivai, felmondhatók és rövid lejáratúak; ha e betétek jelzáloghitel alakjában gyümölcsöztetnek, mozgékonyaságukat jórészt elvesztik, mert bár, szükséges óvatosságból, a jelzáloghitelek rendszerint félévi felmondási idő mellett adatnak is, kétségtelen, hogy a jelzálogkövetelések nehezen hajthatók be, lassan realizálhatók, nem szólva arról, hogy a földbirtokosok igényeinek csak a felmondhatatlan, törlesztéses kölcsönök felelnek meg tulajdonképpen. Tény, hogy a takarékpénztári, jogilag felmondható jelzálogkölcsönök, tényleg fel nem mondatnak s ezzel a szerződésileg felmondható kölcsönök realiter hosszú lejáratúak és így gazdasági hatás szempontjából az annuitásos, felmondhatatlan kölcsönökhöz igen közel állnak s a mezőgazdaság követelményeinek, a hosszú lejárat szempontjából, tényleg megfelelnek; de tény az is, hogy elsimíthatatlan az az ellentét, a mely a takarékpénztárak hitelezői: a betevők, s adósai: a jelzálogkölcsönt élvezők közt mindenha fennáll azon viszonyról fogva, melyben a tőkeközvetítő intézethez állanak. Ez az ellentét pedig gazdasági rázkódások alkalmával végtelen zavaroknak és károknak válhatik kútfejévé. Az előrelátó és beállható körülményeket behatóan mérlegelő bankpolitikusnak arra is kell gondolnia: »si fractus, illabatur orbis«.

Ezen, itt kifejtett viszonyban rejlő visszasság szempontjából megnyugvással kell constataálnunk a fenti táblázatból nyert ama nagyfontosságú eredményt, hogy a takarékpénztárak, bár absolute véve mindig első helyen állnak, mint a jelzáloghitel-szükségletet kielégítő tényezők s bár absolute véve jelzáloghitel-állományuk egyre növekvő irányt mutat, azonban viszonylag

ezen jelentőségük csökken, mert az arányszámok azt mutatják, hogy viszonylag egyre kisebbedik realhitel- szolgáltatási szerepük, mert míg a 70-es évek elején az intézeti összes jelzáloghitel-szükségletnek 43⁵/₁₀-át fedezték, a 90-es években, állandó relativ csökkenés után, már csak 38⁸⁰/₁₀-át. Mutatja még ezt a hanyatló irányzatot az is, hogy míg¹⁾ 1893-ban a takarékpénztáraknál összesen 55,129.334 forintnyi jelzálogkölsönt folyósítottak és 31,986.068 forintot törlesztettek, addig a következő 1894. évben csaknem ugyanoly nagyságú (55,476.395 frtnyi) folyósítással szemben már 37,459.170 frtot törlesztettek, szintén világos jelül annak, hogy a jelzáloghitel-üzlet oly irányzatot mutat, melyet az imént jeleztünk. És ha ez irányzat tovább tart, hova-tovább átengedik a tért a jelzáloghitel-szükséglet kielégítésére különös hivatottságú és megfelelőbb intézeteknek, a nélkül, hogy a földhitel nagyfontosságú ügyét szolgálni megszűnnének. A betétek ugyanis mozgó, hogy úgy mondjam, ideges természetűeknek megfelelő módon gyümölcsöztetendők. Kiválóan alkalmasak erre nagy biztonságuknál fogva a záloglevelek és a — lentebb tárgyalandó — járadéklevelek. Ha a jelzáloghitelintézetek és a járadékbankok bizton számíthatnának zálogleveleik és járadékleveleik elhelyezésénél a takarékpénztárakra, akkor a betétek nagy tömege sokkal megfelelőbb alakban szolgálna a földbirtok igényeinek, mint ma.

A takarékpénztárakkal szemben teljesen ellenkező irányzatot mutatnak a szövetkezetek, mint a jelzáloghitel-szükséglet fedezésére szolgáló intézmények. Absolute véve e szövetkezetek 11 és fél milliónyi jelzálogkölsőneikkel az intézetek csoportjaiban az utolsó helyet foglalják el, de a fejlődés irányát tekintve állandóan nagyobbodó mérvben vesznek részt a jelzáloghitel szolgáltatásában. Míg ugyanis a 70-es évek elején az intézeti jelzálogkölsönök összességének csak fél százalékát adták a szövetkezetek, a 90-es évek első felében már több mint 2⁰/₁₀-kal szerepelnek, egy jelenség, mely egyfelől abban a körülményben leli nézetünk szerint magyarázatát, hogy a szövetkezetek a többi intézetekkel szemben számszerűleg legintenzívebben szaporodtak és másfelől decentralisált szervezetüknél fogva könnyen hozzáférhetők a kisebb tőkéket szükségűlők részéről. Mondanunk sem kell azonban, hogy a rohamos fejlődés korlátját magában a szövetkezeti intézmény természetében leli.

A földhitelintézetek, melyek a realhitel igényeinek leginkább felelnek meg, az intézeti jelzáloghitel-összességnek 31⁴⁵/₁₀-át szolgáltatják s ezzel a takarékpénztárak után második helyen állnak jelentőség szempontjából. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a mozzanatot, hogy a földhitelintézetek hitelállománya eminenter a mezőgazdaság céljaira szolgál, holott a takarékpénztárak nagy mérvben nyújtanak házbirtokra is jelzálogkölsönt. Ezt szem előtt tartva a földhitelintézetek tekintendők a mezőgazdasági jelzáloghitel első forrásai gyanánt.

¹⁾ L. Vargha id. m. 581. lapon.

Fontos eredmény gyanánt jelezhetjük ez intézetcsoporthoz egyre növekvő jelentőségét a realhitel-szükséglet fedezése szempontjából. Ugy absolute, mint relative egyre nagyobb hányadát szolgáltatja az intézeti realhitel-állománynak, kivéve a 90-es évek első felét, a midőn — bár nem absolute — de viszonylag kissé csökkent az arányszám (31.45), jöllehet a 70-es évek arányszámával (24%) szemben tetemes emelkedést mutat. Hogy a földhitelintézetek fejlődése a realhitel-szükséglet kielégítése szempontjából a kelleténél lanyhább, annak oka, ezen intézetek szervezésében keresendő, mert rendszerint nagy központi intézetek lévén, főleg a kisebb tőkéket keresők részéről nehezebben hozzáférhetők, a mihez még az a körülmény is járul, hogy már hatalmas lévén a hitelállományuk, nem annyira feltűnő a gyarapodási hányad, mint ott, a hol ugyanoly mérvű gyarapodási quóta, a még relative csekély hitelállomány mellett feltűnőbb emelkedést mutat.

A realhitel érdekében felette kívánatos, hogy azok a pénzintézetek fejlődjenek minél intensivebben, a melyek a tőkések és földbirtokosok közt olyan közvetítők gyanánt jelentkeznek, mint a melyek egyfelől a tőkések gazdasági céljainak megfelelő módok mellett vesznek hitelt és az így nyert tőkéket szolgáltatják kölcsönképen a földbirtokosoknak, az ezek szükségleteinek megfelelő módon. Szóval az intézeteknek ki kell egyenlíteni a tőkés és földbirtokos közt fennálló ellentétet, a mi a záloglevelek intézményével lehetséges. Ezért kívánatos a realhitel szempontjából azoknak a pénzintézeteknek fejlődése, melyek zálogleveleket és — szintén a fent érintett ellentét kiegyenlítésére — járadékleveleket, melyekről később lesz szó, bocsátanak ki. A fenti táblázatból kiolvasható ugyan a földhitelintézetek haladása, de nem a kívánatos mértékben. Hogy a földhitelintézeteknek térfoglalása a földbirtokosok jelzáloghitel-szükségletének kielégítésében nem constatalható nagyobb mérvben, annak a fent jelzett mozzanaton kívül még az is az oka, hogy a szabályozási, községi és egyéb közkölcsönök erős előnyomulása folytán, ez intézetek kölcsön-szolgáltatási ereje erősen igénybe van véve az utóbb jelzett irányban.

A bankok jelentősége a realhitel szolgálatában szintén nagymérvű. Kitűnik ez abból is, hogy az intézeti jelzálog-kölcsönöknek több mint 27%-át szolgáltatják. A bankok jelentősége azonban a földhitelintézetek és szövetkezetek javára hova-tovább alászáll. Míg a 70-es évek elején 32%-kal szerepeltek, ma részesedési arányuk 27.63%-ra csökkent.

Áttérünk a záloglevelek statisztikájára s a záloglevélügy fejtegetésére. A záloglevelek — mint azt már érintettük — a tőkések és földbirtokosok azon érdekellentétének kiegyenlítésére szolgálnak, mely abban nyilvánul, hogy a tőkés mindig rendelkezni akar tőkéje felett, azaz változó gazdasági céljainak megfelelő módon akarja tőkéjét használni, a föld-

birtokos pedig ép ellenkezőleg nyugodt, csendes tőkét igényel, a melyet ha egyszer földjébe fektetett, nem is adhatja egyszerre vissza. A tőkés, ha a földbirtokba fektetett tőkéje szükségli, a záloglevelet eladja sezzel a tőke, a nélkül, hogy a földből kivonatnék (a mi nem is lehetséges) gazdát cserél. Szóval a földben immobilisált tőketőmeg a záloglevél-intézmény folytán teljesen ingósítható.

Ez az, a mi által az intézetek az idegen tőkét beszerzik s a földhitel szolgálatába hajtják s ez az, a miért az intézetek a felmondhatatlan törlesztéses kölcsönöket záloglevelekben nyújtják.

Vizsgálni fogjuk az intézetek különböző nemei szerint részletezve a forgalomban lévő záloglevelek állományát, emelkedését, évi növekedését, kutatni fogjuk, vajjon a forgalomban lévő zálogleveleket a jelzálogi kölcsönök meghaladták-e és ha igen, minő mértékben.

Az itt következő táblázatra vonatkozólag megjegyzendő, hogy az Osztrák-Magyar-Bank záloglevelei, miután külön magyar záloglevelei nincsenek, itt figyelembe nem jönnek. Ennélfogva a záloglevelek és jelzálogkölcsönök közti arány vizsgálatánál a bankok által nyújtott jelzálogkölcsön-állományból is ki kell hasítani az Osztrák-Magyar Banknak teteemes kölcsöneit. Hasonlóképen eltekintünk a szövetkezetek jelzálogkölcsöneitől, mint a melyek zálogleveleket nem bocsátanak ki.

A hazai pénzintézetek forgalomban lévő zálogleveleinek állománya évi növekedése és a jelzálogkölcsön-állományhoz viszonyított aránya az utolsó huszonöt esztendőről (1870—1894):

Év	Bankok	Takarék-pénztárak	Földhitel-intézetek	A záloglevelek összesége	A záloglevelek évi növekedése	A jelzálogi kölcsönök összesége	A jelzálogkölcsönök a zálogleveleket meghaladták	frt	kr.
1870	4,943.100	—	28,628.495	33,571.595	—	92,658.823	59,086.728	64.3	
1871	6,452.200	—	33,104.644	39,556.844	5,985.249	104,109.774	64,552.980	62.9	
1872	8,221.000	—	41,139.651	49,880.651	9,803.807	112,700.823	63,340.172	56.5	
1873	9,507.500	149.500	43,551.140	53,568.140	9,207.589	151,482.107	77,613.967	59.4	
1874	10,611.100	146.500	49,159.650	59,917.250	6,349.110	140,492.707	80,515.517	57.6	
1875	10,835.400	166.500	57,614.720	68,616.620	8,699.370	152,847.365	84,230.735	55.4	
1876	10,265.400	—	57,910.790	68,176.190	—	440,430.160	98,568.688	92.21	378.
1877	9,940.500	—	59,805.694	69,646.194	1,470.004	162,594.508	92,948.314	57.3	
1878	9,098.700	—	62,185.985	71,284.685	1,638.491	165,102.158	93,817.573	56.6	
1879	8,912.900	—	63,326.560	72,238.850	954.165	170,420.428	98,181.578	57.7	
1880	10,304.300	—	74,181.720	84,486.020	12,247.170	186,430.645	98,945.125	54.0	
1881	9,546.200	—	84,442.360	93,988.560	9,502.540	196,134.709	102,146.249	52.1	
1882	9,696.800	421.500	95,352.710	105,473.010	11,484.460	218,761.200	113,288.180	51.3	
1883	11,229.600	1,196.600	104,236.160	116,662.360	11,189.360	233,716.777	117,054.897	50.2	
1884	12,553.600	—	109,278.640	121,832.240	5,169.880	254,680.006	132,847.766	52.3	
1885	14,268.400	—	118,259.560	132,527.960	10,695.720	269,447.222	136,919.262	50.8	
1886	17,184.000	—	125,088.943	142,872.943	10,844.983	287,773.171	144,900.285	50.4	
1887	20,021.800	—	129,245.180	149,266.980	6,994.037	307,915.519	158,648.589	51.6	
1888	28,075.350	1,870.500	153,848.860	163,789.710	14,522.730	322,592.560	158,802.850	49.3	
1889	25,987.600	3,759.500	130,644.500	169,391.000	5,601.890	342,291.158	172,899.568	50.8	
1890	27,759.100	7,094.400	143,665.940	178,509.440	9,117.840	375,739.476	197,230.086	52.3	
1891	30,949.500	11,376.300	147,168.680	189,494.480	10,985.040	395,280.703	205,786.223	52.3	
1892	35,501.000	19,416.400	156,678.520	211,595.020	22,101.440	427,645.936	216,050.016	50.6	
1893	45,454.400	30,539.906	170,261.055	246,255.361	34,659.441	454,840.292	208,584.921	45.9	
1894	47,520.900	44,963.310	193,179.310	285,672.520	39,417.159	496,309.889	210,027.819	42.2	

E kimutatásban a kisorsolt, de még be nem váltott záloglevelek is befoglaltatnak. A forgalomban lévő záloglevelek hatalmas arányokban növekednek. Míg 1870-ben csak 33¹/₂ milliónyi záloglevél volt forgalomban, 1894-ben e mennyiség már több mint megnyolczszorosodott, 285¹/₂ millió forintnyi tetemes összegre emelkedvén, a mi 852⁵/₁₀-nyi gyarapodásnak felel meg huszonöt esztendő alatt.

Legnagyobb mennyiségben forognak a földhitelintézetek záloglevelei, melyek az összes zálogleveleknek 67⁶³/₁₀₀-át teszik, tehát több, mint kétharmadát; de a bankok 16⁶⁴/₁₀₀-kal és ujabban a takarékpénztárak 15⁷³/₁₀₀-kal is tekintélyes összegű zálogleveleket hoznak forgalomba. Érdekeseek ez arányszámok annyiban is, a mennyiben láttuk, hogy a jelzálogkölcsönök tekintetében nem a földhitelintézetek, hanem a takarékpénztárak foglalnak el uralmi állást, a takarékpénztárak, melyek (15⁷³/₁₀₀-kal) legkevesebb záloglevelet hoznak forgalomba. Ebből a jelenségből levonhatjuk még azt a következtetést is, hogy a takarékpénztárak jelzálogkölcsöneiket túlnyomó részben nem záloglevelekben folyósítják, a minnek visszasságára fentebb már alkalmunk volt utalni.

A földhitelintézetek jelzálogkölcsöneiket csaknem kizárólag záloglevelekben nyújtják. Kitűnik ez különben a következő adatokból is:

	A földhitelintézetek jelzálog- kölcsönállománya	A földhitelintézetek forgalomban lévő záloglevelei
1890. évben . . .	156,795.454 frt.	143,655.940 frt.
1891. » . . .	164,082.465 »	147,168.680 »
1892. » . . .	170,569.534 »	156,678.520 »
1893. » . . .	168,786.315 »	170,261.065 »
1894. » . . .	186,652.820 »	193,179.310 »
Átlag	169,377.317 frt.	162,188.683 frt.

Vagyis a földhitelintézetek által adott jelzálogkölcsönök, a földhitelintézetek által forgalomba hozott zálogleveleket csak 4⁰⁴/₁₀₀-kal haladják meg, a mi egyértelműnek vehető azzal, hogy az összes kölcsönöknek 95⁹⁶/₁₀₀-át adják záloglevelekben. Ennek a 4⁰⁴/₁₀₀-nyi többletnek csekélyisége akkor feltűnő, ha a pénzügyintézetek egyéb csoportjának idevágó viszonyaival vetjük egybe.

Igy a bankok jelzálogkölcsöneinek arányát a kibocsátott zálogleveleihez, a következő adatokból vizsgálhatjuk meg:

	A bankok jelzálogkölcsönállománya ¹⁾	A bankok forgalomban lévő záloglevelei
1890-ben . . .	40,092.249 frt.	27,759.100 frt.
1891-ben . . .	43,761.335 »	30,949.500 »
1892-ben . . .	51,453.202 »	35,501.000 »
1893-ban . . .	58,989.975 »	45,454.400 »
1894-ben . . .	64,591.430 »	47,529.900 »
Átlag	51,777.638 frt.	37,438.780 frt.

¹⁾ Az Osztrák-Magyar Bank jelzálogkölcsönállományát ugyanazon okból mellőzzük, mint a táblázatban, fentebb.

Vagyis a bankok jelzálogkölsőneiből 73,39% adatik záloglevelekben, egy eredmény, a mely mutatja, hogy a földhitelszükségletnek nagy része nincs oly alakban kielégítve, mint a mely a mezőgazdaság igényeinek megfelel.

A takarékpénztárak, melyek, mint a fent közölt táblázatból is kitűnik, 1887-ig alig adtak záloglevelekben kölcsönt a két kísérlettől eltekintve, újabban a következő arányokban adják záloglevelekben kölcsöneiket:

A takarékpénztárak jelzálogkölsőnállománya	A takarékpénztárak forgalomban lévő záloglevelei
1890-ben . . . 178.851.773 frt.	7,094.400 frt.
1891-ben . . . 187,433.903 »	11,376.300 »
1892-ben . . . 205,623.200 »	19,416.400 »
1893-ban . . . 227,064.002 »	30,539.906 »
1894-ben . . . 245,056.089 »	44,963.310 »
Átlag 208,801.793 frt.	22,678.063 »

A takarékpénztárak jelzálogkölsőnállománya a forgalomban lévő zálogleveleit 89,11%-kal haladja túl, világos jelétül annak, hogy mily csekély (10,89%) mértékben szolgáltatják a takarékpénztárak — a mezőgazdaság hátrányára — kölcsöneiket záloglevelekben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a takarékpénztáraknak ez irányban tett fejlődése elég szép eredményt mutat. Így 1894-ben már 18,35%-a a jelzálogkölsőnőknek zálogleveles.

Ha a fent közölt táblázatot közelebbről vizsgáljuk, úgy egy nagyfontosságú és a realhitel fejlődésére nagyon előnyös jelenségről kell beszámolnunk. És ez az, hogy a mindenkorai záloglevél-állomány intenzívebb gyarapodást mutat a mindenkorai jelzálogkölsőn-állománynál. Más szóval, a jelzálogkölsőnők mind kisebb mérvben haladják meg a zálogleveleket. Ez azt jelenti, hogy a jelzálogkölsőnőknek egyre tetemesebb része adatik záloglevelekben. Így míg 1870-ben a jelzálogkölsőnők a zálogleveleket 64,2%-kal haladták meg, 1894-ben már csak 42,2% volt a többlet, azaz, míg 1870-ben a jelzálogkölsőnőknek csak 45,8%-a adatott záloglevelekben, 1894-ben már 57,8%.

Ez a jelenség nagy mértékben járul a realhitel-viszonyok egészséges fejlődéséhez; azonban a mezőgazdaság igényeinek meg nem felelő jelzálogkölsőnők még mindig nagymérvűek, különösen, ha a nem zálogleveles intézeti kölcsön (42,2%) mérvéhez a magánjelzálogkölsőnőknek hatalmas mennyiségét hozzáveszszük, a melyek szintén nem adatnak záloglevelekben s így a realhitel követelményeivel nem számolnak.

A jelenség maga, a mennyiben nagyobb a jelzálogkölsőn-állomány a záloglevél-állománynál, megnyugtató; a záloglevelek solidságára mutat. Azonban a mérték, a mennyivel a többlet jelentkezik, nem egészséges realhitel-viszonyokra utal.

A záloglevél-intézetek igazgatásának, üzletvezetésének solidsága feltételezi ugyanis, hogy a záloglevelek biztonsága minden kétségen felül álljon. Ez pedig csak akkor forog fenn, ha a záloglevelekben incorporált érték realiter megvan, azaz tényleg létező értékekben találja meg fedezetét. Minden realisan vezetett záloglevélintézet üzletvitelének legfőbb elve tehát az, hogy soha több záloglevélnek forgalomban lennie nem szabad, mint a mennyi azon értéknek megfelel, a melyet a jelzálogilag biztosított követelések kitesznek; azaz a jelzálog-követeléseknél több záloglevélnek forgalomban lennie nem szabad.

Nálunk ez másképen nem is lehetséges a záloglevelek biztosításáról szóló 1876: XXXVI: t.-cz. 12. §-a értelmében, mely kifejezetten úgy intézkedik, hogy: »A záloglevelek kibocsátására jogosított jelzálogintézetek csak azon kölcsönköveteléseik erejéig bocsáthatnak ki zálogleveleket, melyek... jelzálogok által teljesen fedezvék.« Ennek az elvnek folyománya-képen és kiegészítéseként mondja továbbá a 14. §: »A jelzálogintézetek kötelesek zálogleveleiket a forgalomból azon arányban visszavonni, melyben jelzálogilag biztosított kölcsönköveteléseik összege visszafizetés folytán vagy más okból csökkent.«

Ennél fogva tételes törvényeink intézkedésén sarkal a fenti táblázatban kimutatott jelenség. De lege lata nem lehet tehát másképen. Annál meglepőbbnek látszik, hogy a földhitelintézeteknél részletezett adatok szerint, 1893. és 1894. évben a földhitelintézeteknek forgalomban lévő záloglevelei a földhitelintézetek jelzálogkölcsön-állományát meghaladták. Igaz, elenyésző csekély töredékekkel. Ez az eltérés azonban aggályosnak nem mondható és abból magyarázható, hogy a zálogleveleket a forgalomból kiragadni a törlesztésekkel uno ictu nem lehet s a kimutatásban még forgalomban lévő, bár kisorsolt záloglevelek is vannak.¹⁾

Sajnosan tapasztalható azonban a táblázatból az, hogy az intézeti realhitelnek mily tetemes része nem záloglevelekben folyósíttatik. Sajnos e jelenség, mert csakis a záloglevelekben nyújtott hitel az, mely a mezőgazdaság igényeinek megfelel, caeteris paribus. Nem elég, hogy a realhitel tény-

¹⁾ Az elv, hogy a forgalomban lévő záloglevelek a jelzálogilag biztosított követeléseket nem haladhatják meg, Ausztriában nincsen kivétel nélkül és rideg következetességgel keresztül vive. Így az Osztrák Földhitelintézetnek joga van két millió forintig, a Központi Földhitelintézetnek egy millió forintig, az Osztrák Jelzálogbanknak a befizetett részvénytőke erejéig később szerzendő jelzálogokra zálogleveleket előre kibocsátani, bizonyos készpénz- vagy értékpapír-fedezet ellenében. Azonban e jogot nevezett hitelintézetek alig veszik igénybe. (L. dr. Walter Schiff: »Zur Frage der Organisation des landwirthschaftlichen Kredites in Deutschland und Oesterreich«, a Miaskowski-féle Beiträge az. gyűjtemény I. k. 1. füz. 110. lapján).

leg nem mondatik fel, annak jogilag is felmondhatlannak kell lenni, a hitelező részéről, mert csak ez adja meg a tervszerű gazdálkodáshoz szükséges nyugodtságot és teljes biztonságot. Ez pedig csak a záloglevelekben folyósított kölcsönöknél érhető el, mert a hitelező intézete maga passiváit, a zálogleveleket is felmondhatatlanokká teheti, a melyeknek eladása által a tőkés igen könnyen jut vissza tőkéjéhez. Az annuitások törlesztése is legmegfelelőbben záloglevelek mellett eszközölhető. Mert az annuitások befizetése meghatározott időpontokban periodicusan történvén, a nagy mennyiségben befolyó kis tőke-részletek összessége nagy tőke-tömeget képez, a mely a zálogleveleknek megfelelő összegben való bevására használtatik. A jelzáloghitelt élvező adós tudja tehát mindig pontosan, hogy mikor és mennyit kell törlesztenie és ezzel tervszerű gazdasági tevékenységet fejthet ki a kölcsönrel, a mely nemcsak tényleg, hanem jogilag, szerződés erejénél fogva is felmondhatatlan.

A jelzáloghitelt nyújtó intézetek jelzálogkölcsöneiből azonban felénél valamivel több (57,59%) volt 1894-ben zálogleveles kölcsön, tehát még nagy tömege az intézeti jelzálogkölcsönöknek nem felel meg a mezőgazdaság igényeinek. Vegyük a kölcsön-állományhoz a magánszemélyek s különböző alapítványok s alapok által nyújtott jelzálog-kölcsönöknek hatalmas és az intézeti kölcsönök állományát jóval meghaladó tömegét, a mely kölcsönállomány természetesen szintén nem zálogleveles, akkor azt a kedvezőtlen jelenséget kell regisztrálnunk, hogy a jelzálogos kölcsönállománynak alig egy ötödrésze áll záloglevelekben, tehát olyan, mely minden tekintetben megfelelő a mezőgazdaság igényeinek, a túlnyomó rész pedig részint a lejáratnál, részint a felmondhatóságnál, részint a törlesztési módozatnál, részint pedig az ingadozó s nem stabilis kamatviszonynál fogva, kifogásolható s meg nem felelő.

Ismételjük azonban, a mit a táblázatból számszerűen kiolvastunk, hogy ez az állapot már javulásnak az eredménye és állandó javulást mutat. Vagyis a tényleges állapot nem teljesen egészséges, de a fejlődés egészséges irányban és elég intensíven halad tova, mert a zálogleveles kölcsönök — a mint a táblázatból kitűnik — hova-tovább mind nagyobb tért foglalnak az intézeti jelzálogkölcsön-állományban, az intézeti jelzálogkölcsönök pedig a magánosok és egyéb jogi személyek által nyújtott jelzálogkölcsönöket mind inkább visszaszorítják és nagymérvű conversiók folytán tetemes mértékben magukhoz vonják.

A mezőgazdasági realhitel tehát, ha a tényleges állapot szerint, még sok tekintetben nem nyújtatik is megfelelő alakban a mezőgazdaságnak, a fejlődés irányát tekintve, egyre kielégítőbb és megfelelőbb alakot nyer.

A kifejtettek után e téren a következő reform volna ajánlatos.

Az 1876: XXXVI. t.-cz. 12. §-ával szemben a nagyobb és megbízható záloglevélintézeteknek meg kellene adni a jogot törvényhozás útján, hogy befizetett alaptőkéjük bizonyos hányadáig több záloglevelet hozhassanak forgalomba, mint a mennyit jelzálogkölcsönköveteléseik tesznek, mert ezen, a jövőben még csak szerzendő jelzálogok fejében anticipando kibocsátott záloglevelekkel igen nagy mérvben megkönnyítenék a magánosok által adott, tehát idegen jelzálogkölcsönöknek convertálása a hitelintézetek részére.

A mindenkori jelzáloghitelező ugyanis csak akkor ktelezőes törlési engedélyt adni, ha jelzálogilag biztosított követelése teljesen kiegyenlítettett. Az adós azonban csak az új hiteltőke átvétele után és azzal, képes régi tartozását törleszteni. Már pedig az intézeteknek a záloglevelek biztosításáról szóló 1876: XXXVI. t.-cz. 12. §-a értelmében, zálogleveleket kibocsátani csakis a jelzálogok által teljesen fedezett kölcsönköveteléseik erejéig lehet, más szóval, tételek törvényünk tiltja a záloglevelek kibocsátását, mi előtt azok teljesen biztosítva vannak. A convertálandó követelés tehát rendszerint meg nem váltható, ha csak a hitelező önkényt bele nem egyezik, hogy még kielégíttetése előtt töröltessék hiteltőkéje erejéig a zálogjoga, a mi ép oly kivételes, mint hogy az intézet az adósnak nyújtott személyhitel segélyével viszi keresztül a conversiót.¹⁾

A fent jelzett reformmal a nehézség megszűnik, s ezzel rendkívül megkönnyítenék az idegen jelzálogkölcsönöknek intézeti kölcsönökké convertálása, a mi pedig — az előadottak szerint — egyértelmű a mezőgazdasági realhitel fejlesztésével, mert hisz az által a meglévő kölcsönöknek jó része előnyösebb minőségűvé válik.

A záloglevél-kölcsönök egyre nagyobb térfoglalása a realhitelviszonyok javulását mutatja. Ugyanezt mutatják a realhitel kamatviszonyai is. A kamatláb csökkenése a kölcsönök olcsóbbodását jelenti.

¹⁾ Az alsóausztriai jelzálogbank (Niederösterreichische Hypothekenbank) a conversiót mindig személyhitel segélyével viszi keresztül olyformán, hogy az új kölcsönt a régi kölcsön rangsorozatának feljegyzésével bekebelezeti s ez után a földbirtokosnak készpénzben előlegezi az eddigi hitelező kielégítésére szükséges összeget. Rendszerint azonban a bank maga fizeti ki a régi hitelezőt az engedélyezett kölcsöntőkből, hogy az új kölcsön rendeltetésszerű felhasználása tekintetében minden visszaélésnek elejét vegye. Gyakran megtörténik, hogy a régi hitelező mindjárt kiszolgáltatja a nyugtát és törlési engedélyt, mihelyt a bank őt arról biztosítja, hogy a hiteltőke nem az adósnak fog kiszolgáltatni, hanem a régi tehertétel törlése végett neki (a régi hitelezőnek) kiadatni. A régi követelés telekkönyvi törlésének keresztülvitele után, az új ipso jure, annak rangsorozatába jut. Az előlegezett összegeket a bank csak ezután szerzi be a záloglevelek eladása által. (L. *Schiff* id. m. 146. lapon.)

Előre kell bocsátanunk, hogy a statisztika nem nyújt egészen világos képet a kamatláb-viszonyokról. Itt is az intézetek statisztikáját kell igénybe vennünk, hogy a következtetéseket levonhassuk.

Mindenek előtt kimutatjuk, hogy az intézetek különböző csoportjainál a jelzálogkölsön-állomány kamatláb szerint miként oszlott meg 1894-ben: ¹⁾

Kamat- láb	Földbirtokra nyújtott jelzálogkölsönök						
	Bankoknál		Takarékpénztáraknál		Földhitelintézeteknél		Összes- ségben
	frt	%	frt	%	frt	%	
4	843.593	2·31	20.679	0·01	62,883.087	38·56	13·6
4½	15,892.669	43·56	—	—	59,204.681	36·37	26·6
5	1,737.284	4·74	11,287.948	7·51	27,801.906	16·99	9·7
5½	378.456	1·02	26,209.977	17·43	5,978.468	3·67	7·7
6	4,070.429	11·10	52,508.816	34·91	6,766.825	4·15	16·7
6½	2,556.435	6·98	13,133.539	8·74	495.236	0·26	5·3
7	5,199.654	14·22	25,413.866	16·88	10.208	—	10·3
7½	787.318	2·14	1,669.710	1·10	—	—	1·0
8	5,113.005	13·93	20,190.879	13·42	—	—	9·1
11	—	—	4.000	—	—	—	—

A realhitel-viszonyok megismeréséhez, az eddig tapasztaltak kiegészítésére nagy szolgálatot tesz az itt közölt táblázat. Látjuk mindenek előtt, hogy a földhitelintézetek, melyek a mezőgazdaság igényeinek legmegfelelőbben elégítik ki a realhitel-szükségletet, mert záloglevelekben adják kölcsöneiket, egyúttal a legolcsóbb hitelt is nyújtják. Kölcsöneiknek legnagyobb contingensét, 38·56%-át, a legkisebb kamatláb mellett nyújtják s a kamatláb növekedésével, mind kevesebb a jelzáloghitelállományuk. Összes kölcsöneik 75%-a, tehát $\frac{3}{4}$ része 4½%-nál nem magasabb kamatozású. Ezzel szemben a takarékpénztárak, — melyek, a mint tapasztaltuk, ma még első sorban és legnagyobb arányban elégítik ki a realhitel-szükségletet, bár e szerepük csökkenő irányzatú, — a kamatviszonyok tekintetében ép oly kedvezőtlen eredményeket mutatnak, mint a zálogleveleknél láttuk; 5%-on aluli kamatokat jóformán alig ösmernek. Kölcsöneiknek több mint fele 5½—6%-os. Az intézetek csoportjait tekintve, a takarékpénztárak a legdrágább kölcsönöket nyújtják s — a mint láttuk — legkevésbé megfelelő alakban. A bankok kamatviszonyai is még sok kívánni valót hagynak hátra, bár összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek a takarékpénztárakéinál.

Összességben, az intézetek csoportjaira való tekintet nélkül, vizsgálva az intézeti jelzálogkölsönök kamatviszonyait, azt látjuk, hogy a 6%-on túli kamatos kölcsönök nagy

¹⁾ Az adatokra vonatkozólag l. Vargha id. m. 622. lapon.

számban fordulnak elő (35·7%). Valószínű, hogy az arányszám tényleg még nagyobb, ha tekintetbe vesszük, hogy a tőkekamatadó lehető elkerülése végett a felek gyakran kisebb százaléktételt belezetnek be a valóságosnál.

Az intézetcsoporthoz kamatviszonyai tekintetében a táblázatból látható különbségek erősen magukon viselik azt a hatást, melyet a záloglevelek a kamat mérvére gyakorolnak. Vizsgáljuk meg, vajjon van-e szerves összefüggés a realhitelek kamatmérték és a záloglevelek intézménye között? Vajjon a záloglevelek csökkenti-e a realhitelek kamatát, ha igen, mennyiben?

Az eddig közölt adatokból kétségtelen, hogy az intézetek oly arányban szolgáltatnak olcsó hitelt, a mely arányban zálogleveleket bocsátanak ki. Vagyis azt látjuk, hogy a legolcsóbb hitelt a legtöbb záloglevelet kibocsátó földhitelezetek nyújtják, a legdrágábbat a legkevesebb záloglevelet kibocsátó takarékpénztárak. Ez a tapasztalat már sejtetni engedi, hogy a záloglevél-intézmény kamatcsökkentő tényezőt képez. De a következő mozzanat azt egyenesen beigazolja.

A tőke elhelyezésének biztonságával fordított arányban áll a tőkekamat mérték; minél biztonságosabb van a tőke elhelyezve, annál alacsonyabb a kamata. Ez abból következik, hogy a tőkeelhelyezés biztonságánál a kamatnak egyik növelő eleme, a kockázati díj elmarad. A záloglevelekbe fektetett tőkének, a záloglevelek fedezetét képező jelzálogok, — különösen mint nálunk is, a hol a záloglevelek biztosítása törvényesen szabályoztatik, — teljes biztonságot adván, kockázatot nem létezik, a tőke csak a használatáért követel ellenszolgáltatást, a minek következtében olcsóbban állhat a mezőgazdaság hitelszükségleteinek rendelkezésére.

Kedvezően befolyásolja a realhitelek olcsóságát a záloglevelek jó árfolyama. Természetesen nem közvetlenül, de közvetve. Ezért fontos, hogy az árfolyam lehetőleg kedvezően alakuljon és stabilitással bírjon. Ennek biztosítására szolgál a gyakorlati életben az intézeteknek az az egyöntetű eljárása, hogy ha a földbirtokosnak kölcsön engedélyeztetik és ennek erejéig záloglevelek állíttatnak ki, ezek a záloglevelek nem adatnak ki természetben a kölcsönvevőnek, hanem az intézet azokat előre megállapított árfolyamon magához váltja és maga értékesíti, magának tartja fenn azok eladását. Kétséget nem szenvedhet, hogy ez sokkal előnyösebb, mintha maga a kölcsönvevő volna kénytelen értékesíteni az in natura kapott zálogleveleket. Előnyösebb, mert, — a mint említettük, a záloglevelek árfolyama a kölcsön árára közvetve befolyással lévén, — az intézet rendszerint magasabb áron értékesítheti a zálogleveleket, mint az adós, a kinek a pénzpiacra nincs oly összeköttetése s a kedvező conjuncturák kiaknázására nincsen annyi eszköze és alkalmja. Ehhez járul, hogy

ha az intézetek maguk értékesítik a zálogleveleket, azok árfolyamának állandóságára is kedvező befolyást képesek gyakorolni.

Bár a 6⁰/₀-nál magasabb kamatozású jelzálogkölcsönök 35⁷/₁₀-os arányszáma magas, a kölcsönök túlnyomó része mégis alacsony kamatozásúnak mondható. 40²/₁₀%, 4 és 1³/₁₀%-on aluli. De különös fontosságú a zálogleveles kölcsönügy terén az a körülmény, hogy a Magyar Földhitelintézet¹⁾ a 4⁰/₀-nál magasabb kamatú kölcsöneinek convertálásához fogott és megkezdte a 3¹/₂⁰/₀-os típusú záloglevelek kibocsátását és a 3¹/₂⁰/₀-os jelzálogos kölcsönök engedélyezését. Nem szükséges ennek hatását fejtegetni. Tudjuk, hogy a gazdasági életben a kölcsönhatások mily gyorsan és intensíven jelentkeznek. Azért oly jelentékeny az új típusú záloglevelek krealása, mert jótékony hatással van a többi hitelforrás áralakulására, minek eredménye csak a földbirtokos-osztálynak válik első sorban előnyére.

Nem terjeszkedhetünk ki a záloglevelek árfolyamstatistikájára. Csak annak megemlítésére szorítkozunk, hogy egyre kisebb kamatozású záloglevelek kerülnek a piacra, a pénzpiacz kedvező alakulásával. Különböző kamatozású záloglevelek árfolyamai között csekély az eltérés. A magasabb kamatozású záloglevelek árfolyama nem áll oly magasan, mint a hogy azt a pénzpiacz alakulása indokolná. Az árfolyamnak felfelé való limitálása a záloglevelek névértékében találja magyarázatát. A záloglevelek névleges értéke korlátozza az árfolyamnak bizonyos elért magasságon túl való emelkedését. Ott is akkor, a hol és a mikor az árfolyam a piaci kamatlábnak megfelelően alakul, a névleges érték az árfolyam-alakulást nem befolyásolja. De igenis befolyással van az árfolyamra a névérték a kisorsolható értékpapiroknál, tehát a zálogleveleknél is. A kisorsolás folytán névértékben történik a visszafizetés, a mi a papirtulajdonosra kedvező vagy kedvezőtlen, a szerint, a mint az árfolyam parin alul vagy parin felül áll. A speculatio tehát a kisorsolás lehetőségével mindig számol s ez az, a miért a záloglevelek cursusa, hozzanak bár e papirok az országos kamatlábnál nagyobb vagy kisebb kamatot, a pari-állástól nem fog annyira eltérni, mint a hogy azt pusztán a kamatozási viszonyok indokolnák; és ez az, a miért a záloglevelek árfolyamalakulása nem simul a tényleges kamatozási viszonyok alakulásához. A parin felüli túlmagas emelkedést a kisorsolás veszélye, a parin aluli erős árfolyam-esést ellenben a kisorsolás reménye gátolja.²⁾ A kisorsolás veszélye tehát a speculatio túlkapásainak gátat vet. A tartósan parin felüli árfolya-

¹⁾ Lásd az 1895. évi jelentést.

²⁾ Szépen fejtegeti a záloglevelek árfolyamalakulásának hatását a jelzáloghitel olcsóságára *Schiff* i. d. m. 111. lapon.

mok lehetővé és indicálttá tették az egyre alacsonyabb kamatozású záloglevelek kibocsátását, a melyeknek kedvező árfolyama mutatja, hogy a tőke örömet áll a földhitel rendelkezésére.

A 4°/o-os záloglevelekben nyújtott kölcsönök, hazai viszonyainkra való tekintettel határozottan olcsók. Mind a mellett a Földhitelintézet még kedvezőbb kölcsönöket bocsátott a mezőgazdaság rendelkezésére, a 3¹/₂^o/o-os záloglevelek creálásával.

A 4°/o-os koronazáloglevelek, melyeknek árfolyama a parihoz igen közel áll²⁾, mint visszafizethető papírok, árfolyam színvonaluk következtében már nem alkalmazkodnak simán az olcsóbb kamatviszonyokhoz, az ímént kifejtett okokból. Ezért az olcsóbb kamatozású záloglevelek kibocsáthatásának ily körülmény mellett való lehetőségét még a legóvatosabb jelzáloghitel-politikus is beismerheti.¹⁾

Áttérünk annak a fontos kérdésnek vizsgálatára, hogy miként alakulnak a jelzálogkölcsönök nagyság szerint. Ebből arra következtethetünk, hogy az intézeti jelzálogkölcsönök általában és az intézetek különböző csoportjai szerint mennyiben szolgálnak a kis-, közép- és nagybirtok reálhitel-szükségletének fedezésére. E czélból álljon itt a következő kimutatás:

A kölcsönök nagysága	Bankok. földhitel- intézetek		Takarék- pénztárak		Szövetke- zetek		Összesen	
	J e l z á l o g k ö l c s ö n ö k							
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
100 frton alul	9.266	13·86	48.456	20·42	9.243	28·82	66.965	19·94
100- 500 frtig	24.891	37·23	127.914	53·88	17.644	55·03	170.449	50·74
500- 1.000 »	9.667	14·45	32.455	13·67	3.157	9·84	45.279	13·48
1.000- 2.000 »	8.700	13·01	15.757	6·64	1.307	4·07	25.764	7·61
2.000- 5.000 »	6.397	9·57	8.443	3·56	521	1·62	15.361	4·57
5.000- 10.000 »	3.428	5·13	2.655	1·12	146	0·45	6.229	1·86
10.000- 20.000 »	1.972	2·94	1.073	0·45	42	0·13	2.787	0·83
20.000- 50.000 »	1.489	2·22	392	0·16	14	0·04	1.895	0·57
50.000- 100.000 »	607	0·91	160	0·07	—	—	767	0·23
100.000- 200.000 »	249	0·37	14	—	—	—	263	0·08
200.000- 500.000 »	162	0·24	60	0·02	—	—	222	0·07
500.000-1.000.000 »	28	0·06	22	0·01	—	—	60	0·02
1.000.000 frton felül	10	0·01	—	—	—	—	10	—
Összesen . . .	66.876	100·00	237.401	100·00	32.074	100·00	335.991	100·00

E számokból nagyfontosságú eredmények vonhatók le. Pillantsunk mindenek előtt az utolsó rovat arányszámaira, a

²⁾ Ma 98·75—99·50.

¹⁾ A 3¹/₂^o/o-os zálogleveleknek a különböző piacokra való tényleges bevezetése az 1895. év végén beállt tőzsde-deroute folytán némi halasztást szenvedett, de a folyó 1896. év tavaszán végre megkezdődött. (L. *Évi Jelentés* 1895-ről).

melyekből kitűnik, hogy az összes intézeti reálhitelben mily arányban osztozkodnak a kis-, közép- és nagybirtokosok. És ekkor azt az eredményt fogjuk tapasztalni, hogy az összes eseteknek $84\frac{16}{100}$ -a kis kölcsönökből, v. i. 1000 frtig terjedőleg nyújtott kölcsönökből áll, míg a 100.000 frton felüli nagy kölcsönök az összes kölcsön-eseteknek $0\frac{17}{100}$ százaléknyi csekély töredékét képviselik s közép nagyságú 1000 frttól 100.000 forintig terjedő kölcsönök $15\frac{67}{100}$ -kal szintén csekély arányban szerepelnek. Az intézeti reálhitel általában a kis kölcsönök fedezésére túlnyomó arányban szolgál.

A kisbirtokosok javára constatált eme quantitativ eredményt azonban, ha a kölcsönök minőségileg is vétetnek vizsgálódás alá v. i. abból a szempontból, hogy megfelelnek-e a mezőgazdaság igényeinek, már nem csekély mérvben találjuk hatálytalanítva.

Az intézetek csoportjai szempontjából eszközölt vizsgálódásból ugyanis kitűnik, hogy a kis kölcsönöknek legkisebb mérvét a földhitelintézetek és bankok csoportja szolgáltatja, a mely csoport szemben a takarékpénztárakkal és szövetkezetekkel, a legmegfelelőbb alakban és legolcsóbban nyújtja a reálhitelt. Vagyis a táblázat szabályosan mutatja azt, hogy minél drágábban és minél kevésbé megfelelően szolgáltatják az intézetek a jelzálogkölcsönöket, annál nagyobb arányban szerepelnek ott a kis kölcsönök. Látjuk továbbá, hogy az aránylag legnagyobb kölcsönöket nyújtó földhitelintézetek és bankok is, 1000 frton aluli kölcsönöket $65\frac{54}{100}$ arányban, míg a takarékpénztáraknál 1000 frton aluli kölcsönökre már $87\frac{87}{100}$ %, sőt a szövetkezeteknél $93\frac{69}{100}$ % esik.

Szó sincs róla, sokat mondanak ez adatok, de nem mindegy. Tekintve, hogy a kis kölcsönök iránt összehasonlíthatlanul nagyobb a kereslet, nagyobbak is kell lenni a részesedési quotának. Biztos képet tehát csak úgy nyerhetnénk, ha azt tudnók, hogy a különböző nagyság-kategóriákba tartozó kölcsönök iránti kereslet mily arányban talál kielégítést. Csak így mondhatnánk meg pontosan, hogy a kisbirtokosok érdekei mennyiben találhatnak kielégítésre.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a kisbirtokosok reálhitelének kielégítése quantitativ szempontból túlnyomó arányban történik, de minőségileg már nem számolhattunk be oly eredményről. Még inkább megerősíti a tapasztaltakat, ha a jelzálogkölcsönök nagysági viszonyait vizsgáljuk reálhitelt nyújtó legjelentékenyebb intézeteinknél, melyek üzletkezelésének, vezetésének solidsága közismeretű.

E célból bemutatjuk a magyar Földhitelintézet, a Magyar Jelzáloghitelbank, az Osztrák-Magyar-Bank jelzálogosztálya és a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete által nyújtott jelzálogkölcsönöknek nagyság szerinti tagozatát. Tekintettel továbbá arra, hogy a kölcsönök nagysági tagozó-

dása nem csupán a kölcsönök számához, de a kölcsönösszegek mérvéhez is viszonyítva mutatja csak teljesen hiven az idevágó viszonyokat, arányba fogjuk állítani a kölcsönösetek számát és a kölcsönmérv szerint tagosult kölcsönösszegeket is.

A Magyar Földhitelintézet, a Magyar Jelzáloghitelbank, az Osztrák-Magyar-Bank jelzálogosztálya és a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete által nyújtott jelzálogkölcsönök összege, száma, abszolút és arányszámokban, tekintettel a kölcsönök mérv-tagozatára, a következő:¹⁾

E táblázat, mely az előzőnek kiegészítését képezi, szerkezetileg attól, a kölcsönök nagyság-tagozata tekintetében eltérést mutat. A szerkezeti különbség, mely azonban az összehasonlításra nézve nehézséget nem okoz, abban találja indokolását, hogy az egyes intézetek évi jelentéseikben, a kölcsönösszegeket különböző nagyság-mérték szerint csoportosították, a minék következtében, hogy a különböző intézetek idevágó viszonyaira nézve az összehasonlításra minél több támpontot nyerjünk, a táblázatban tapasztalt tagozatot kellett alkalmaznunk. Ez szolgáljon egyszermind a fokozatok szakadozottságának mentségeül.

Áttérve a táblázatból levonható végkövetkeztetésekre, abból világos, tiszta tájékoztatást nyerünk arról, hogy az ott bemutatott nagyobb intézetek kölcsönei, a Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézetétől eltérve, mint a mely üzletszerűleg kifejezett feladatahoz képest a kisbirtokosok realhitelének kielégítésére van hivatva, kiválóan a közép- és nagybirtokosok realhitelszükségleteinek kielégítésére szolgálnak, holott az intézetek általában túlnyomó mérvben kis kölcsönöket szolgáltatnak.

A kölcsönöknek nagyság-tagozata két szempontból vizsgálható. Először, hogy bizonyos nagyságú kölcsönök minő számarányban vagyis hány esetben fordulnak elő és hogy bizonyos nagyságú kölcsönök az intézet tőkeerejét minő arányban veszik igénybe. E két szempont együttes vizs-

¹⁾ Az adatok tekintetében, melyeket a vonatkozó intézetek évi jelentéseiből nyertünk, megjegyzendő, hogy a Magyar Földhitelintézet és a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének adatai az intézetek fennállása óta 1895 decz. 31-ig engedélyezett jelzálogkölcsönökre vonatkoznak, míg a másik két intézet adatai a tényleges jelzálogkölcsönállományra, egy körülmény, a melynek nagyobb jelentőség azért nem tulajdonítandó, mert a jelzálogkölcsönök megoszlásának iránya és alakulása nagyjában és egészben véve ép úgy visszatükröződik a tényleges jelzálogkölcsönállományból, mint a folyósított összes jelzálogkölcsönökből.

A Földhitelintézet adatai a folyóértékű záloglevelekben és az 5%-os érczértékű záloglevelekben adott kölcsönökre vonatkoznak. A Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézetének adatai nem foglalják magukban a készpénz-kölcsönöket, a melyek 223 esetben adtak és ugyanoly irányzatot mutatnak, mint a zálogleveles kölcsönök.

A kölcsönök nagysága	Magyar Földhitelintézet				Magyar Jelzáloghitelbank				Osztrák-magyar bank				Kisbirtokok orsz. földhitel- intézete			
	összege frt		darab száma		összege frt		darab száma		összege frt		darab száma		összege frt		darab száma	
	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban	0/0-ban
— 500 írtig	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,006,450	8'79	5078	32'18
1.000 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4,180,850	18'00	5267	33'41
2.000 »	—	—	—	—	710,500	1'11	498	19'11	—	—	—	—	—	—	8018	19'14
3.000 »	10,239,400	4'32	6763	14'88	—	—	—	—	—	—	—	—	16,703,900	78'21	—	—
5.000 »	7,117,600	3'00	1973	13'09	—	—	—	—	1,645,984	1'2	627	16'14	—	—	1760	11'17
10.000 »	13,602,200	5'73	2077	13'78	5,476,050	8'66	1013	38'76	6,778,532	5'1	1048	26'98	—	—	—	—
20.000 »	28,141,700	9'76	1784	11'84	6,073,600	9'48	400	15'36	11,189,907	8'6	800	20'60	—	—	—	—
50.000 »	42,425,280	17'90	1467	9'74	13,825,400	20'80	398	15'86	25,035,766	19'0	809	20'83	—	—	21	0'14
100.000 »	36,607,980	15'44	558	3'70	14,325,000	22'37	199	7'64	24,517,222	18'7	850	9'01	—	—	—	—
200.000 »	33,961,960	14'32	268	1'78	9,201,000	14'37	67	2'67	—	—	—	—	—	—	—	—
300.000 »	20,118,960	8'48	88	0'59	3,829,000	5'98	15	0'68	—	—	—	—	—	—	—	—
400.000 »	10,014,200	4'22	31	0'21	2,121,200	3'31	6	0'23	—	—	—	—	—	—	—	—
500.000 »	6,898,300	2'90	16	0'11	1,865,000	2'82	4	0'16	44,445,035	23'9	230	5'92	—	—	—	—
1,000.000 »	22,966,600	9'43	36	0'24	7,173,200	11'20	7	0'36	17,892,161	13'6	20	0'52	—	—	—	—
— ezen felül	10,683,800	4'50	7	0'04	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	237,172,980	100'00	15,068	100'00	64,093,950	100'00	2607	100'00	131,504,607	100'00	3894	100'00	22,841,200	100'00	15,768	100'00

gálása teszi csak lehetővé a biztos következtetések levonását.

A felsorolt nagy intézeteknek magasság szerint csoportosított kölcsöneire nézve még világosabb képet nyerhetünk, ha három mérv-kategória szerint tagozzuk a kölcsönöket s így vizsgáljuk a kölcsönök számát és az intézetek tőkeerejében való részesedését. És ekkor a 10.000 frtig, 100.000 frtig terjedő és 100.000 frton felüli kölcsönök a nevezett pénzintézeteknél a következő arányokat mutatják:

	Magyar Földhitelintézet		Magyar Jelzáloghitel- bank		Osztrák- Magyar Bank	
	köl- csönök száma:	kölcsön- állomány %o-a	köl- csönök száma:	kölcsön- állomány %o-a	köl- csönök száma:	kölcsön- állomány %o-a
10.000 frtig	10.813	13'05	1511	9'67	1675	6'3
10.000 frttól—100.000 frtig	3.809	43'10	997	51'65	1959	46'2
100.000 frton felül . . .	446	43'85	99	37'68	250	47'5

A realhitelt nyújtó legnagyobb intézeteinknek tőkeerejét legfőképen a közép- és nagy kölcsönök veszik igénybe, jöllehet az Osztrák-Magyar Bank kivételével a kis kölcsönök számbelileg túlsúlyban vannak. A kis kölcsönök szám-beli praeponderantiája azonban a legjelentékenyebb intézeteinknél nem oly intensív, mint általában a realhitelt nyújtó pénzintézeteinknél.

Az Osztrák-Magyar Bank jelzálogosztálya nyújtja a nagy kölcsönöket legnagyobb arányban, míg a szintén túlnyomóan nagy kölcsönöket folyósító Földhitelintézet aránylag kisebb kölcsönöket bocsát a mezőgazdasági realhitelszükséglet kielégítésére.

Nem lesz érdektelen kiegészítésként bemutatni, hogy egy jelzálogkölcsönre átlag esik:

az Osztrák-Magyar Banknál	33.858 frt.
a Magyar Jelzáloghitelbanknál	28.404 »
a Magyar Földhitelintézetnél	15.743 »
a Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézeténél	1.449 »

Ezen átlagos jelzálogkölcsönök magassága akkor feltűnő, ha szembe állítjuk az intézeti jelzálogkölcsönökkel általában. Ugyanis (1894-ben) az intézeti jelzálogkölcsönök száma 388.512 volt,¹⁾ az intézeti jelzálogkölcsön-állomány pedig kitett 618,868.752 frtot. V. i. átlag egy intézeti jelzálogkölcsönre 1593 frt. esett. Ebből is látható, hogy legjelentékenyebb jelzálogkölcsönt nyújtó intézeteink in prima linea nagyobb köl-

¹⁾ Vargha id. m. (589. lap) szerint 386.468. Az eltérés oka az, hogy az Osztrák-Magyar Bank kölcsöneinek számát is bevettük.

csönöket nyújtanak vagyis inkább a nagybirtok hiteligényeinek kielégítésével foglalkoznak.

Láttuk, hogy a kis kölcsönöknek legnagyobb contingensét a szövetkezetek, majd a takarékpénztárak nyújtják, míg aránylag a legkisebbet a bankok és földhitelintézetek. Ez megerősítést nyer az intézetcsoportok jelzálogkölcsöneinek átlaga által is, mert:

egy jelzálogos kölcsönre átlagosik a szövetkezeteknél 442³⁹ frt.
 » » » » » takarékpénztáraknál 1032²⁴ »
 » » » » » földhitelintézet- s
 bankoknál 5377⁴⁶ »

A takarékpénztárak nagy mértékben foglalkoznak a kis birtok realhitelszükségletének kielégítésével s a mezőgazdasági személyhitelszükséglet fedezésének is elsőrangú tényezői a hitelszervezet mai alakjában.

Szólunk a mezőgazdasági hitel azon alakjáról, a mely nem az ingatlan lekötése ellenében nyújtatik, hanem a melynek alapját az adós munkaereje, gazdasági személyisége s általában a mezőgazdasági üzletvitel képezi s a melyet személyhitelnek neveznek.

A személyhitel a subjectiv elemek praeponderantiája következtében statisztikailag nem ragadható meg annyira, mint a realhitel. Ez az, a miért viszonyai nem is világíthatók meg minden oldalról számszerűleg.

A mezőgazdasági személyhitelre nézve újabban némileg tájékoztató adataink vannak a személyhitelt nyújtó intézetek zárszámadásaiból. Bemutatjuk mindennek előtt a hazai szövetkezetek központi hitelintézete, mint szövetkezet által közzétett zárszámadások összesítése alapján a főeredményeket.

Azok a szövetkezetek, a melyekről itt számot adunk, a Raiffeisen-féle elvek szerint vannak organisálva, habár némi eltéréssel a Raiffeisen-féle mintaszövetkezetektől. Az eltérés a váltó használatában nyilvánul. A tiszta Raiffeisen-elvek szerint működő szövetkezetek sem a kölcsönügyleteknél, sem általában a váltó használatát nem ismerik, mivel az, az uralkodó nézet szerint, a gazda részére teljesen alkalmatlan az esedékességi terminusokban rejlő nehézségek folytán.¹⁾ Hogy ezek a váltó nehézségek igen könnyen elsimíthatók, s így a Raiffeisen-féle álláspont ebből a szempontból elfogadhatatlan és tarthatatlan, az nem igényel bővebb indokolást. Elég az életre utalni s azokra a sikerekre, a melyeket a mezőgazdasági hitel terén éppen a váltóüzlet segélyével értek

¹⁾ Dr. Eugen Jäger: »Der ländliche Personaleredit. Berlin, 1893.«
 czímű, több buzgalommal, mint tudományossággal irt munkájában (172. lapon).

el a pestmegyei szövetkezetek s a melynek túlnyomó és egyre gyarapodó jelentősége a táblázatból is kitűnik. (L. a következő táblázatot.) A másik eltérés abban áll, hogy nálunk a szövetkezetek felelősége korlátolt. Minden tag jegyzett üzletrészeinek csak kétszereséig felelős.

A mezőgazdasági személyi hitel-szükséglet kielégítése szervezett alakban a pestmegyei hitelszövetkezet megalakításával (1886) vette kezdetét, a mely szövetkezet alapszabályszerűleg foglalkozott mezőgazdasági községi hitelszövetkezetek létesítésével és támogatásával. A megyei központtal üzleti viszonyba lépett szövetkezetek állandóan gyarapodtak számban és gazdasági erőben. A mozgalom lassankint Pest vármegye határain túl terjeszkedett s a többi megyékben is alakultak községi szövetkezetek, melyek azonban a pestmegyei hitelszövetkezet kötelékébe tartoztak. Később egyéb megyékben (Borsod, Maros-Torda) is alakultak központok, úgy hogy ma már az egész magyar föld át van hálózva szövetkezetekkel. A pestmegyei hitelszövetkezet megmaradt mindazáltal a vezető, iránytadó, támogató központ. Szervezetét azonban, miután az csak egy vármegyére szolt, át kellett alakítani, hogy az egész országra kiterjedt feladatának megfelelhessen.¹⁾ Így és ezért alakult át (1894. május 24) a pestmegyei hitelszövetkezet a »Hazai szövetkezetek központi hitelintézete mint szövetkezet«-té, egy új és erős központtá.

E mezőgazdasági szövetkezetek viszonyait a következő tábla mutatja:

Év, Vármegye	Hitelszövetkezettel bíró főzrgek száma	Tagok száma	Kölcsönök			Központ által nyújtott hitel	Tartalékalap	Üzletrészek		Takarékbetétek és törlesztett kamatai
			összesen	%-ban váltó kölcsön kötvény- kölcsön	%-ban váltó kölcsön kötvény- kölcsön			értéke	be- fizetése	
1892										
Pest megye...	85	18.927	2.685.354	65%	34%	1.470.497	27.342	1.111.773	611.730	594.994
Egyéb megye...	32	2.247	99.107	81%	18%	74.168	637	140.200	15.658	8.386
Összesen...	117	21.174	2.784.461	66%	33%	1.544.665	27.979	1.251.973	627.388	603.380
1893										
Pest megye...	89	21.758	3.166.212	63%	36%	1.718.964	39.775	1.269.777	729.784	696.431
Egyéb megye...	67	4.814	261.010	78%	21%	137.774	1.653	299.167	49.058	29.254
Összesen...	156	26.572	3.397.222	64%	35%	1.856.738	41.458	1.538.944	778.822	725.685
1894										
Pest megye...	89	23.859	3.797.345	59%	40%	2.056.730	55.146	1.418.695	826.409	880.605
Egyéb megye...	81	7.865	508.668	76%	23%	282.931	4.753	412.407	118.988	105.717
Összesen...	170	31.724	4.306.013	61%	38%	2.339.721	59.899	1.831.102	945.377	986.322
1895										
Pest megye...	88	27.350	4.442.647	59%	40%	2.456.286	72.863	1.607.005	925.536	1.045.724
Egyéb megye...	229	35.870	3.190.418	68%	31%	2.508.726	18.022	1.725.932	413.888	247.670
Összesen...	317	63.220	7.633.065	63%	37%	4.965.015	90.885	3.332.937	1.338.919	1.293.394

¹⁾ L. Vargha id. m. 436. lapon.

A szövetkezetek és a szövetkezeti tagok erősen gyarapodnak. Mig a pestmegyei szövetkezetek egész 1894-ig túlsúlyban voltak, 1895-ben az egyéb megyékben lévő szövetkezetek és tagok számának többlete állott be. És ez természetes is, ha tekintetbe vesszük, hogy a pestmegyei szövetkezetek csak intensive szaporodhatnak bizonyos ponton túl, mert az extensiv gyarapodásnak a területi korlátoltság szab szükségképen határt, míg az egyéb községi szövetkezetek és tagok intensive és extensive is gyarapodhatnak.

A kölcsönök állandó gyarapodást mutatnak. A nyújtott személyhitel-állomány 1892—1895. évig 274.08% -kal gyarapodott. A személyhitel részint váltó-, részint kötvénykölcsön alakjában nyújtatik. A váltókölcsön-állomány az utolsó három esztendő óta 255.72% gyarapodást mutat; míg a kötvénykölcsön gyarapodása 299.55% -kal intensívebb. Ez gazdaságpolitikailag nem igen kívánatos, mert a váltó mindenestre fejlettebb hiteleszköz. A mezőgazdaság igényeinek a kötvénykölcsön megfelelőbbnek látszik, mert sokkal hosszabb időre engedélyezhető, azonban a váltó-kölcsönnel gazdaságilag ugyanaz a hatás érhető el a prolongatio segítségével, a nélkül, hogy az intézet tőkéje incommercialisálódna. Más, ha a kötvények is mobilisáltatnak.¹⁾ A váltókölcsönök állománya a fenti szövetkezeteknél meghaladja a kötvény-kölcsönök állományát, habár, a mint említettük, a váltókölcsön-állomány gyarapodása nem oly intensiv, mint a kötvény-kölcsöné.²⁾

Mig a pestmegyei szövetkezetek kölcsön-állományának 59.09% -a váltókölcsön, addig az egyéb megyék községi szövetkezeteinek kölcsön-állományában 68.55% -kal szerepel a váltókölcsön. Az kétségtelen, hogy a kötvény-kölcsön alakjában nyújtott tőke természeténél fogva nyugodtabb és a prolongatiókkal nem kell a névleg rövid lejáratú kölcsönöket tényleg hosszú lejáratúvá tenni, a mi a váltó-kölcsönökre drágítólag hat, azonban ez a mozzanat a szövetkezetekre nem oly hátrányos, mint a tőkének lekötése. Ha a kötvény-köl-

¹⁾ Érdekes és fontos kísérletet látunk a Magyar Agrár- és Járadékbank által létesített *Országos Mezőgazdasági Hitelegyesületnél*, a váltó- és a kötvény-kölcsönökben rejlő előnyök combinatív érvényesítése tekintetében. A bank a mezőgazdasági személyhitel javára új hiteleszközt teremt külön kötvények kibocsátása által. E kötvények váltókra vannak fundálva, a mely váltók alapján $5\frac{1}{4}\%$ -ra nyújt az intézet öt évre mezőgazdasági személyhitelt.

²⁾ *Pólya* (»A magyar szövetkezeti ügy« Közg. és Közig. Szemle 1894. 640. l.) helyesli, hogy a mezőgazdasági szövetkezeteknél a váltókölcsön visszaszorításával a kötvény-kölcsön intensívebben gyarapodik, mert a prolongatio szerinte a gazdálkodási képességre nem hat nevelőleg. Mi a fent kifejtett okból ez álláspontot eléggé indokoltnak nem tartjuk, annál kevésbbé, mert hiszen a váltókölcsönt is lehet hosszabb időre adni, s így a prolongatiók, melyek a végleges esedékességig alkalmazhatók, csak egyszerű formalitások s nem a kötelezettség kitolása gyanánt jelentkeznek.

csönök sikerrel mobilisálhatók, akkor a mezőgazdasági hitel-szükséglet fedezésére kétségtelenül alkalmasabb eszközök a váltóknál. De azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a pontatlan váltóadós ellen nagyobb sikerrel és gyorsabban járhatni el a »rigor cambialis« mellett, mint a kötvény-adós ellen. Ez az, a miért leghelyesebb megoldás a váltókra fundalt kötvények emissioja segélyével bocsátani a mezőgazdaság rendelkezésére a kölcsönöket. Mert ekkor a pontatlan adós ellen szigorúan lehet eljárni, a mi a hitelező érdeke, s az adós nyugodt, csendes tőkét kap, a pénzpiacz szeszélyeitől független, állandó kamatláb mellett, a mi az adós érdeke.

A szövetkezetek forgótőkéjüket a befizetett üzletrészekből, az évi nyeresémből képezett tartalékalapból, a takarékbetétekből, de legfőképen a központi hitelből nyerik. Ezekből az elemekből vizsgálható meg a szövetkezetek ereje. Minél inkább meríti a szövetkezet a maga anyagi eszközeiből a forgótőkét, vagyis minél kevésbbé veszi igénybe a központi hitelt, annál erősebb gazdaságilag. Kérdés, hogy a hitel-szövetkezetek gazdasági erőviszonyai minők? E kérdés megoldhatása végett szembeállítjuk a szövetkezeteknek tőkeerejét a központi hitellel, hogy látható legyen, minő arányban gyarapodtak a szövetkezeteknek saját anyagi eszközei s illetve mennyiben, minő arányban voltak kénytelenek a központtól hitelt szerezni, tehát mennyiben szorultak idegen tőkére?

	Saját tőkeerő	Központtól nyert hitel
1892-ben . . .	1,258.742 frt.; 44 ⁹⁰ / ₀	1,544.665 frt.; 55 ¹⁰ / ₀
1893-ban . . .	1,545,965 » 37 ⁰⁰ / ₀	1,856.738 » 63 ⁰⁰ / ₀
1894-ben . . .	1,991.598 » 45 ⁹⁸ / ₀	2,339.721 » 54 ⁰² / ₀
1895-ben . . .	2,723.102 » 35 ⁴² / ₀	4,965.013 » 64 ⁵⁸ / ₀

A szövetkezetek saját tőkeereje, mely a befizetett üzletrészekből, a tartalékalapból és a takarékbetétekből áll, a központi hitellel szemben az 1895-ik évben alászállott, még pedig 1892-től 44⁹⁰/₀-ról 35⁴²/₀-ra. E számokból azt lehetne következtetni, hogy azon községi szövetkezeteknek összessége, melyek a központi hitelintézet kötelékébe tartoznak, nem hogy megerősödtek volna, de ellenkezőleg, hova-tovább egyre több idegen tőkesegélyre szorulnak. Megerősíteni látszik ezt az a körülmény is, hogy míg 1892—1895-ig a hitelszövetkezetek saját tőkeereje csak 216⁴⁶/₀-kal gyarapodott, addig a központtól nyert hitel 321⁵⁷/₀-gyarapodást mutat.

Ezt az eredményt azonban, az adatoknak megfelelő mérvben, nem szabad e kimutatásból megállapítani, mert nem szabad elfelejteni, hogy rendkívül erős arányban szaporodtak 1894-ről 1895-re az új szövetkezetek, a melyeknek tagjai az üzletrészeket csak jegyezték, de be nem fizették, míg főleg kezdetben erős központi támogatásra szorultak. Hogy ez az oka a központi hitelgyarapodás erős túlsúlyának a hitel-

szövetkezetek saját tőkegyarapodása felett, az két körülményből tűnik ki. Először, hogy 1894-ben, a mikor kevés új szövetkezet keletkezett, a hitel-szövetkezetek saját tőkeereje, szemben a központtól nyert hitellel, relative, erősebb gyarapodást mutatott. Látható tehát, hogy a fennálló szövetkezetek erősödnek, gyarapodnak. A másik körülmény, mely a fent mondottak igazolására szolgál, az, hogy ha azokat a szövetkezeteket, melyek huzamosabb idő óta állnak fenn, elkülönítve vizsgáljuk, úgy látni fogjuk, hogy a központtól nyert hitel gyarapodása nem oly intensív, szemben a szövetkezetek saját tőkeerő-gyarapodásával, mint az a fenti adatokból látszik. E célból hasítsuk ki a pestmegyei szövetkezeteket, melyek alig gyarapodtak extensíve 1892—1895-ig s ekkor azt látjuk, hogy e szövetkezetek saját tőkeerejének gyarapodása 165⁶⁴/₁₀₀ volt s a központi hitel gyarapodása 167⁰⁰/₁₀₀, tehát az eltérés nem oly tetemes, mint azt a központi hitelintézet kötelékéhez tartozó összes szövetkezeteknél láttuk.

Végeredményképen tehát megállapíthatjuk, főleg, ha a hitelszövetkezetek a saját tőkeerejének abszolút gyarapodását is figyelembe vesszük, hogy a fennálló szövetkezetek gazdaságilag erősödnek, az új szövetkezetek fennállása azonban csakis idegen tőkeerők tetemes támogatása mellett biztosítható. 1894—1895-ig azonban a szövetkezetek hatalmas külterjes gyarapodása mellett belterjesen nem erősödtek kívánatos mértékben.

Kitűnik továbbá az itt nyert eredményből az is, hogy a központi intézet kötelékébe azok a szövetkezetek lépnek túlnyomóan, a melyek gazdaságilag gyengébbek és önálló életfunktciókra kellő saját anyagi erejük hiányában képtelenek.

Annak igazolására, hogy a fennálló szövetkezetek gazdaságilag erősödnek, a tartalékalap belterjes gyarapodása is szolgál, a tartalékalapé, a mely a nyereségből alakittatik. Tetemesebb tartalékalap képzése természetesen csak idővel, a hitelszövetkezetek huzamosabb fennállásától feltételezetten lehetséges. 1892 óta 27⁹ ezer forintról 90⁷ ezer forintra nőtt a tartalékalap v. i. 324⁴³/₁₀₀-kal.

Vizsgáljuk meg, mennyi kölcsön jutott évenként átlag egy tagra s mennyi esett fejenként a központ által nyújtott hitelből:

1892-ben egy tagra esett	131 ⁵⁵ frt.	kölcsön és	72 ⁹⁵ frt.	a közp. hitelből
1893-ban	127 ⁸⁵	»	69 ⁸⁷	»
1894-ben	135 ⁷³	»	73 ⁷⁴	»
1895-ben	120 ⁷³	»	78 ⁵³	»

Ezek az adatok csak megerősítik a fentebb levont következtetések megbízhatóságát. Látjuk, hogy míg a kölcsön-átlag csökkent 1895. évre, addig a központi hitelből egy fejre eső átlag gyarapodott, v. i. dacára annak, hogy a kölcsönnyújtás szűkebb volt, mégis nagyobb mérvben kellett

a központi segélyt, tehát idegen tőkét igénybe venni. Ebből is kitűnik, hogy az új szövetkezetek teljesen idegen központi tőke segélyével kezdik meg működésüket s csak idővel válnak hova-tovább erősebbekké.

Az átlag huzamosabb idő óta fennálló pestmegyei községi hitelszövetkezeteknél ez a jelenség nem tapasztalható, mert:

1892-ben egy tagra esett 141⁹³ frt. kölcsön és 77⁶⁹ frt. a központi hitelből;

1895-ben egy tagra esett 162⁴³ frt. kölcsön és 89⁸⁰ frt. a központi hitelből.

Jelentékeny tényezők a mezőgazdasági személyhitel-szükséglet kielégítésére a királyföldi hitelszövetkezetek, melyeknek száma 1894. év végén 47 volt. Szervezetük, a korlátlan felelősség keresztülvitelénél fogva, a Raiffeisen-féle elvekhez közelebb áll, mint az imént ismertetett szövetkezetekéi. E hitelszövetkezetek szintén központilag szervezvék, a mennyiben a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár vezetése alatt közös szövetkezetet alkotnak. A kölcsönök rövid lejáratúak egy hónaptól egy évig, azonban legfeljebb két évig prolongálhatók és hosszú lejáratúak, legfeljebb tíz évig, melyek szabályszerű részletekben fizetendők vissza.

Ez a 47 hitelszövetkezet (takarékpénztár és előlegegylet) 1894. év végén 757.430⁴⁹ frt. kölcsönállományt tüntet fel összesített mérlegében,¹⁾ ebből 478.732 frt. volt váltókölcsön, 278.698 frt. kötvénykölcsön. Ezek a szövetkezetek túlnyomólag saját erejükre támaszkodnak. Ugyanis ez intézetek 1894-ben 527.509 frtnyi saját tőkeerővel rendelkeztek, míg a központból (szebeni takarékpénztár) csak 271.380 frtnyi hitelt vettek igénybe. Holott a hazai szövetkezetek központi hitelintézetének kötelékébe tartozó szövetkezetek túlnyomóan idegen központi tőkével dolgoznak.

Sajnos, hogy adataink nincsenek a személyhitel drágaságára vonatkozólag. Az 1892. évre állanak ugyan rendelkezésünkre adatok,²⁾ a melyekből a szövetkezeti kölcsönök kamatviszonyainak a mai pénzviszonyok mellett indokolatlan magaságára következtethetünk, de ez adatok a mai viszonyokra csak óvatossággal alkalmazhatók. Tájékoztatóul csak annyit, hogy a szövetkezetek túlnyomó része csak 8%-on felüli személykölcsönöket folyósít. Ily viszonyok mellett valóságos missiót teljesít az Országos Mezőgazdasági Hitelegyesület, mely — a mint érintettük — 5¹/₄%-ra nyújt személyhitelt a mezőgazdaságnak. Nem kell külön kiemelnünk, hogy ez a mezőgazdasági személyhitel kamatviszonyaira általában is csak kedvező hatást gyakorol.

¹⁾ L. *Szövetkezés*. Szerk. Bernát István. VII. évf. 12. sz. 527. lapon.

²⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1894. (262. és 263. lapon).

2. Mezőgazdaságunk eladósodottsága, tekintettel egyéb államokra.

A mezőgazdasági hitelügy viszonyainak vizsgálatánál egyik legfontosabb és megoldásra váró legnehezebb probléma, a mezőgazdaság eladósodottsági viszonyainak kipuhatolása. A mezőgazdasági hitel és eladósodottság kérdése egymástól elválaszthatatlan. A mezőgazdaság eladósodottságának mérve, a mai tökébőség mellett, csaknem kizárólag döntő a mezőgazdaság hitelképességére.

Az összes jelzálogterhet, az összes személyhitelt és a föld értékét kell ismernie annak, aki a mezőgazdaság eladósodottságának mérvét megállapítani akarja. Sőt tovább megyünk, nemcsak a real- és personalhitelt, hanem ezenkívül a földbirtokon nyugvó egyéb terheket is tudni kell.

Az összes jelzálogteher mennyiségét nem ismerjük. Az összes realhitel-mennyiséget becslés útján kell tehát fixirozni, a mi a következő módszer segítségével eszközölhető.

A telekkönyvi birtoktestek telekkönyvi megterhelésében előforduló változások pénzértéke ki van mutatva a hivatalos statisztikában, bár ez az anyag nem eléggé megbízható.

Az anyaországban 1894-ben a keletkezett és telekkönyvileg bekebelezett összes új terhek értéke 259²³⁰ millió frt. volt. 1895-ben pedig 304³⁰⁹ millió frt. E két utolsó esztendőben tehát telekkönyvileg évenként átlag 281⁷⁶⁹ millió frtra menő új jelzálogteher lön bekebelezve. A bekebelezett évi összes új jelzálogteher tehát 281⁷⁶⁹ millió frt. Az összes hitelintézeteknél az utolsó évben (1894.) ujonnan 107¹¹³ millió frt. kölcsön folyósított. Ha már most ezt a 107 milliónyi jelzálogkölcsönt levonjuk a 281 milliónyi összes új terhekből, kapjuk azoknak az új kölcsönterheknek összességét, melyeket a magánosok és egyéb jogi személyek, szóval nem a hitelintézetek nyújtanak. E szerint a magánosok és egyéb jogi személyek nyújtotta bekebelezett új realkölcsönök összessége 174³⁸⁶ millió.

Ezekből az adatokból most már megállapítható a magánosok és egyéb jogi személyek által nyújtott (v. i. nem pénzintézeti) jelzálogi kölcsönterhek állománya. Mert mondhatjuk, hogy a hitelintézetek javára évenként ujonnan bekebelezett realkölcsönök (107¹¹³ millió frt.) úgy aránylanak a magánosok és egyéb jogi személyek javára évenként ujonnan bekebelezett realkölcsönökhöz (174³⁸⁶ millió frt.), miként ezeknek összes kölcsönállományaik. A pénzintézeti jelzálogkölcsönállomány (618³⁸⁸ millió frt.) ismert lévén, a magánosok és egyéb jogi személyek nyújtotta összes realkölcsönállomány gyanánt 1009¹¹² millió forint értéket nyertünk.

Ha már most az összes intézetek jelzálogkölcsönállományát, 618³⁸⁸ millió frtot, ehhez az 1009¹¹² millió forinthez

adjuk, nyerjük az 1627⁹⁸⁰ millió frtnyi összes jelzálogkölsönállományt, mely az épületeken nyugvó jelzálogterheket is magában foglalja. Ha tehát tisztán a mezőgazdasági földbirtokon nyugvó jelzálogterheket akarjuk megismerni, akkor ezen 1627⁹⁸⁰ millió forintnyi értékből le kell ütni az épületeken nyugvó terheket. Miután a pénzintézetek 618⁸⁶⁸ millió forintnyi jelzáloghitelállományából 27⁵²% esik az épületekre, ezt az összes jelzáloghitelállományra generalisálva, kapunk 448¹²⁰ millió frt. értéket, mint épületjelzálogterhet. Ezt levonva az összes jelzáloghitelállományból, 1179⁸⁶⁰ millió frt. jelzálogterhet kapunk, a mely a mezőgazdaságilag hasznosított földbirtokon nyugszik.

A mezőgazdasági jelzálogkölsönök összessége tehát az egy milliárd forintot jóval meghaladja, a mennyiben csaknem 1200 millióra rug.

A mezőgazdasági eladósodottság magasságának megállapítása végett ismernünk kell a mezőgazdasági személyhitel mérvét is. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy azoknak a szövetkezeteknek kölcsönállománya, melyeket eddig bemutatunk, távolról sem képviseli az összes mezőgazdasági személyhitelt.

Tény, hogy a »Hazai szövetkezetek központi hitelintézete, mint szövetkezet« kötelékébe tartozó 317 hitelszövetkezet és a 47 királyföldi hitelszövetkezet, túlnyomóan a mezőgazdasági személyhitel-szükséglet kielégítésére van hivatva és szerepük e téren jelentékeny, de az is tény — mert be is igazoltuk — hogy a gazdaságilag gyengébb szövetkezetek azok, a melyek a központtal köteléki viszonyba léptek. Nagy számmal vannak tehát még gazdaságilag erős szövetkezetek, melyek a központtal köteléki viszonyban nincsenek és tetemes mértékben nyújtanak mezőgazdasági személyhitelt részint váltó, részint kötvénykölsön alakjában. Kellő statisztikai adatok hiányában azonban nem mutatható ki az összes személyhitel, mely a mezőgazdaság rendelkezésére áll. De approximative az a következő módszer segélyével állapítható meg.

Ma az összes szövetkezetek száma 800-ra tehető. (1894. év végén összesen 752 szövetkezet mérlegelt. Ebből 648 szövetkezet volt hitelszövetkezet.)

A Hazai szövetkezetek központi hitelintézetének kötelékébe tartozó 317 hitelszövetkezet kölcsönállománya 7,633.068 forint volt 1895. év végén. Ehhez a királyföldi 47 hitelszövetkezet 757.430 frtnyi kölcsönállományát adva, 364 hitelszövetkezet kölcsönállománya 8,390.498 frt. A magyar anyországon (1894. végén) az összes szövetkezetek kötvénykölsön-állománya 31,749.836 forint, váltótárca-állománya 26,494.916 frt., v. i. összesen 58,244.752 frtot tesz. A double employment elkerülése végett ebből az 58 millióból le kell vonnunk a már számba vett 364 hitelszövetkezetnek 8,390.498

forintnyi eminenter mezőgazdasági személyhitel-állományát. Kérdés már most az, hogy ezen 8 millió levonása után fennmaradó 49,854.254 frtnyi kölcsön-állományból mennyi áll a mezőgazdaság rendelkezésére? Erős a meggyőződésünk, hogy e kérdés approximative megoldható, ha abból indulunk ki, hogy oly arányban részesedik a mezőgazdaság a kölcsön-állományban, a mily arányban vannak a szövetkezeti tagok közt a mezőgazdák képviselve. Miután szövetkezeteinknek összesen 297.816 tagja között 133.279 tag, vagyis 44,75% volt mezőgazdaságban foglalkozó, ezt az arányt a fenti 49,8 milliónyi kölcsönállományra alkalmazva, arra az eredményre jutunk, hogy abból 25,452.768⁶⁶ frt. esett a mezőgazdasági hitelszükséglet fedezésére. Ehhez az összeghez az előbb kihasított mezőgazdasági kölcsönállományt, a 8,390.498 frtnyi összeget adva, illetve visszacsatolva, nyerjük az összes szövetkezetek által nyújtott mezőgazdasági személyhitel mérvét, a mi 33,843.266 frtnak felel meg.

De nemcsak a szövetkezetek, de különösen és legfőképen a takarékpénztárak is foglalkoznak a mezőgazdasági személyhitelszükséglet fedezésével. A takarékpénztárak 238,512.359 forintnyi váltó- és 16,132.897 frtnyi kötvénykölcsön-állományából, a fenti módszer segélyével arra az eredményre jutunk, hogy a takarékpénztárak által nyújtott mezőgazdasági személyhitel mérve 113,943.840 frt. Szükségesnek tartjuk azonban kijelenteni, hogy úgy a takarékpénztáraknál, mint különösen a bankoknál, a váltó- és kötvénykölcsön-állományban nagyobb arányban részesednek a kereskedők és iparosok. Ha ennek tudatával és ennek daczára a fenti arányon a kiszámításnál mit sem változtatunk, ennek oka az, hogy a többlet legalább részben pótolja a számszerűleg kifejezhetetler magánkölcsönöket, melyek a mezőgazdasági személyhitel-szükséglet részére fennállanak.

Ugyancsak a fenti módon nyertük a bankoknak 127,493.333 frtnyi váltó- és 4,721.254 frtnyi kötvénykölcsön-állományából, a bankok által nyújtott mezőgazdasági személyhitel mérvét: 68.090.537 frtot.

Összefoglalva az eredményeket, a mezőgazdasági személyhitel-szükséglet kielégítéséhez, a hitelintézetek a következő arányban és mérvben járulnak:

Szövetkezetek . . .	33,843.266 frt.	15 ⁶⁶ %
Bankok	68,090.537 »	31 ⁵⁴ %
Takarékpénztárak .	113,943.840 »	52 ⁷⁷ %

Intézeti személyhitel . . 215,877.643 frt 100⁰⁰%

A hitelintézetek által nyújtott összes mezőgazdasági személyhitel approximative kerek 216 millió frtra tehető. A takarékpénztárak a személyhitel-szükségletnek több mint felét, csaknem 53⁰%-át fedezi.

A magyar mezőgazdaság eladósodottsága tehát a következő összesítésből tűnik ki:

a mezőgazdasági realhitel-állomány összessége 1.179.860 millió ft.

a mezőgazdasági személyhitel-állomány összessége 215.877 » »

a mezőgazdasági eladósodottság mérve . 1.395.737 millió ft.

A hitelezők különböző csoportjainak jelentősége a mezőgazdasági hitel és eladósodottság szempontjából a hitelszervezet megítélésére igen fontos. Ezért megállapítandó, hogy az ingatlanokon nyugvó összes 1843 milliónyi teher miként oszlik meg a hitelezők különböző csoportjai között.¹⁾

A tőkeelhelyező tényezők jelentősége a mezőgazdasági hitelszervezet szempontjából a következő összeállításból tűnik ki:

Hitelezők	Jelzálogkölcsonők		Személykölcsonők		Összesen	
	frt	%	frt	%	frt	%
Földhitelintézetek	186,652.820	11.47	—	—	186,652.820	10.12
Bankok	172,970.535	10.62	68,090.537	31.54	241,061.072	13.07
Takarékpénztárak	245,056.089	15.05	113,948.840	52.77	358,999.929	19.46
Szövetkezetek	14,189.303	0.87	33,843.266	15.69	48,032.574	2.60
Intézetek összesen	618,868.752	38.01	215,877.643	100.00	834,746.395	45.25
Egyéb jogi személyek, főleg magánosok	1,009,112.000	61.99	—	—	1,009,112.000	54.75
Összesen	1,627,980.752	100.00	215,877.643	100.00	1,843,858.395	100.00

E számok a magyar mezőgazdasági hitelszervezetet nem mutatják be kedvező világításban. A hol a mezőgazdasági hitelszükségletnek több mint fele nem fedeztetik intézeti, hanem túlnyomólag magánkölcsonők által, ott a hitelszervezet határozottan reformra szorul. Már fentebb kifejtettük, hogy az intézeti kölcsonők miben és miért megfelelőbbek a magán- és egyéb jogi személyek kölcsoineinél s láttuk azt a kedvező jelenséget is, hogy az intézeti kölcsonők egyre nagyobb tért hódítanak. Ennek a fejlődésnek előmozdításáról is szoltunk. A tényleges állapot azonban határozottan kedvezőtlen, a magánkölcsonők nagy túlsúlya következtében.²⁾ A számok élénken

¹⁾ Miután az intézetek csoportjaira nézve az épületek és mezőgazdaságilag hasznosított földbirtokok tekintetében elkülönített adataink nincsenek, kénytelenek vagyunk az épületeken nyugvó jelzálogterheket is figyelembe venni, minek következtében az eredmények némileg eltolódva jelentkeznek.

²⁾ Schäffle annyira megy, hogy a magán-realkölcsonőket eliminálandónak mondja, a mennyiben a földbirtoknak magánhitelező javára való zálogjogi lekötését eltiltandónak tartja. (L. »Die Incorporation des Hypothecarcredits. Tübingen 1883.« 157. l.)

mutatják, hogy még sok, nagyon sok a teendő a mezőgazdasági hitelügy fejlesztése körül.

A magyar jelzálogkölcsönöknek több mint $\frac{3}{5}$ része van magánszemélyek kezeiben.¹⁾ A realhitelnek csak 11° 0-át nyújtják a földhitelintézetek, a melyek — mint láttuk — a legkedvezőbb kölcsönöket szolgáltatják. A tényleges állapot ilyen kedvezőtlen megvilágításánál csak is az szolgálhat némi megnyugtatóssá, hogy állandó javulást constatálhattunk.

A jelzálogkölcsönöknek túlnyomó része kedvezőtlen alakban szolgáltatott. Mert nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a realhitel-szükségletnek nem csak az a $\frac{3}{5}$ része (61.99^o%) kedvezőtlen, melyet a magánosok fedeznek, hanem a 38.01^o%-ra menő intézeti realhitelnek is nagy része nem nyújtatik megfelelő alakban. Emlékezhetünk ugyanis arra, hogy az intézeti jelzálogkölcsönöknek csak 57.8^o%-a volt zálogleveles kölcsön, tehát még az intézeti jelzálogkölcsönöknek is 42.2^o%-a relative kedvezőtlen alakban nyújtatik. Ha még ezt is számba vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy az összes realhitelnek csak mintegy 20°%-a olyan, mely teljesen megfelelő alakban áll a mezőgazdasági hitelszükséglet rendelkezésére.

Annak az 1.179.860 millió forintnak jelentősége, a mely mint a realkölcsön a mezőgazdaságot terheli, csak úgy mérlegelhető, ha szembeállítjuk a mezőgazdasági földbirtok értékével.

Kérdés tehát, mennyi a magyar föld értéke? Ez többféle módszer segélyével állapítható meg, a mi annál megnyugtatóbb, mert így a különböző módszerek segélyével nyert eredmények egymás ellenőrzésére szolgálnak s így ab ovo kizárják a vastag tévedéseket.

A magyar földbirtok értéke a jelzálogul lekötött birtoktestek értékére vonatkozó adatokból következőleg állapítható meg:

A pénzügyintézetek részére jelzálogul lekötött földbirtokok területe 1893-ban kitett 7,476.079 kat. holdat, 866,218.151 forint értékben. A hitelintézetek részére jelzálogul lekötött földbirtokok kat. holdankinti (1600 négyszögöles) átlagos értéke tehát 115 frt. Ha ezt az értéket az egész ország földbirtokterületére generalisáljuk, úgy ezen 115 frt. értéknek a Magyarbirodalom térterjedelmét kitevő holdak számával való szorzata adja a magyar földterület értékét. E szerint a magyar földbirtoknak 49,020.156 kat. holdnyi területe 5,637.317,940 frt., vagyis az öt és fél milliárdot jóval meghaladja.

¹⁾ Ausztriában még kedvezőtlenebbek a viszonyok, mert a jelzálogoknak csaknem $\frac{2}{3}$ része (63.8^o%) van magánosok kezeiben. (L. Dr. Walter Schiff: id. m. 160 lapon).

A magyar föld értékének becslésére más mód is ajánlkozik. Az, a mely a tiszta hozadéknak megfelelő kamatlábbal való tőkesítésében áll. A magyar föld összes, mező- és erdőgazdaságra felhasznált területéből egy kat. holdra átlag 4⁵⁴ frt. tiszta hozadék esik.¹⁾ A 49,020.156 kat. holdnyi összes birtok tiszta hozadéka e szerint 222,551.508 frt. értéket képviselne, a minek huszonötszöröse (4⁰/o-os tőkesítés) 5.563,788.700 frt. hozadéki értéket ad. Feltűnő, mennyire közel áll ez az eredmény a fent nyert 5⁶³⁷ milliárdhoz; a mi különben könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a jelzáloghitelt nyújtó intézetek is rendszerint a hozadéki adatok alapján ejtik meg a biztosítékul szolgáló jelzálogok értékének becslését. A fenti módszer mellett jelentkező többlet különben abból magyarázható, hogy az intézetek a jelzálogkölcsönért folyamodó feleknek nagyobb hitel nyerhetése végett megengedik annak igazolását, hogy a jelzálog értéke a kataszteri hozadéki értékénél nagyobb.

A hozadék értékét még egy módszer szerint állapíthatjuk meg. 1893-ban a kataszteri tiszta hozadék Magyarországon 134,455.975 forint, Horvát-Szlavonországokban 16,980.832 frt., összesen tehát 151,436.807 frt. volt.²⁾ Ennek 4⁰/o-os tőkesítése mellett a föld hozadéki értéke gyanánt 3,785,920.175 frtot nyernénk. Tudjuk azonban, hogy a kataszteri tiszta hozadék a tényleges tiszta hozadék mögött messze visszamarad. Mérsékeltén járunk el, ha a kataszteri hozadékot 50⁰/o-al emeljük, hogy a földbirtok tényleges tiszta hozadékanak mérvét fixirozassuk. Ha tehát a tényleges tiszta földhozadékot e szerint 227,155.210 frtnak vesszük, ennek (4⁰/o-os) tőkesítésével 5,678,880.250 frt. földbirtok-értéket nyerünk.

Végül még egy módszer segélyével kísértünk meg a magyar föld értékének becslését. Ugyanis adataink vannak arra nézve, hogy évenként mennyi azon ingatlanoknak értéke, melyek haláleset folytán cserélnek gazdát. Egy generáció kihalásával, illetve az örökösöknek az örökhagyókkal szemben való átlagos túlélése (survie moyenne) folytán átlag az összes ingatlan birtok gazdát cserél, vagyis az egyik generationnak kezéről a másikra megy, tehát nyilvánvaló, hogy ha az összes birtokosok pl. 30 vagy 40 éven át birtokolnának átlag s az után elhalnának, az örökösödési annuitas az átörökölhető összes ingatlanoknak $\frac{1}{30}$ vagy $\frac{1}{40}$ részét képviselné. Ha

¹⁾ L. *Magyarország statisztikája*. Keleti Károly és Jekelfalussy József közreműködésével szerkeszti Láng Lajos. II. köt. (107. lap) a hol ki van mutatva, hogy egy kataszteri holdra eső tiszta hozadék a szántóföldnél 4⁷⁰, a kertnél 7¹⁵, a rétnél 3⁰⁹, a legelőnél 1¹³, a nádasnál 3⁰⁹, a szőlőnél 11¹³ és az erdőnél 0⁵¹ frt.

²⁾ L. *Az egyenesadók-enquête irományai*. A magyar egyenesadók tört. fejlődése. Kiadja a magyar kir. pénzügyminiszterium. Budapest 1895. (68. lapon).

ennél fogva tudom, hogy mennyi az ingatlanok örökösödési annuitása, úgy ennek a generáció átlagos élettartamával való szorzata adja az összes gazdát cserélt birtokok forgalmi értékét.

1893-ban a haláleset folytán gazdát cserélő ingatlanok összes értéke volt:

Magyarországon	134,601.000	frt.
Fiume város és kerületében . .	301.000	»
Horvát-Szlavonországekban . .	7.933.000	»
összesen	142,835.000	frt.

Egy emberöltő hazánkban 33 évre tehető. (Ausztriában Inama-Sterneggszerint 35¹/₂ év.) Ha tehát ezt a számot szorzási coefficiensnek vesszük a 142 millió mellé, úgy megkapjuk az egy generáció kihaltával haláleset folytán gazdát cserélt összes ingatlan értékét, mely 4.702,654.000 frtnak felel meg. Meglepő az eredmény a fent nyert több mint öt és fél milliard mellett, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy ez a 4¹/₂ milliard az épületek értékét is képviselné. De érthető. Mert nyilvánvaló, hogy ebben a 4¹/₂ milliard forintnyi értékben képviselve nincsenek a holt kéz, a vallás- és közalapítványi, kincstári, községi, compossessoratusi, stb., szóval a korlátozott, a kötött forgalmú birtokok, a melyek nem esnek örökösödési illeték alá, hanem ennek pótlásául illetékegyenértéket fizetnek. Ha tehát a 34⁸⁰/₁₀₀-ra menő kötött birtokok¹⁾ pótlásául a 4¹/₂ milliardhoz 35%-ot csatolunk, v. i. 1.645,928.900 frtot, mint a kötött birtokok értékét, úgy a Magyarbirodalom ingatlanainak forgalmi összértéke gyanánt 6.348,582.900 frtot nyertünk. Ebből az eredményből azonban az épületek értékét²⁾ le kell ütnünk, hogy a mezőgazdasági földbirtok értékét

¹⁾ L. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1894. 88. lapon.

²⁾ Az épületek értéke a rendelkezésre álló adatok mellett csak approximative állapítható meg, még pedig a következő módszer segélyével. Budapesten az épületeknek, az adózás szempontjából, két nagy csoportját különböztetjük meg: adóköteles és adómentes házakat. Az adóköteles házak bérjövödelme 1894-ben 19,922.001 frtot tett, az adómentes házak 14,485.756 frtot jövedelmeztek. Vagyis Budapesten a házbérjövödellem összessége 34,407.357 frt. Tőkeérték gyanánt ezen jövedelem tizenöt-szörösét véve (mintegy 6¹/₂%-os tőkésítés), Budapest összes épületeinek tőkeértéke 515,916.355 frt. Előáll a kérdés, mennyi a Magyarországon lévő összes épületek értéke? Ennek hozzávetőleges megoldása a főváros összes épületei tőkeértékének és adószolgáltatásuknak az ország összes épületeinek adószolgáltatásához való viszonyából következőleg vihető keresztül. Miután az egész ország összes épületeinek házaadószolgáltatása (11,485.000 frt.) úgy aránylik a fővárosi házak adószolgáltatásához (3,445.961 forint), miként az országnak (általunk keresett) épülettőke-összege aránylik a főváros épületértékeinek összegéhez (515,916.355 frt.), — ebből következik, hogy az ország összes épületeinek tőkeértéke 1,712,005.307 forint volna. Ezt az eredményt — tekintve, hogy a becslés némileg ingatlag alapon áll — jobbnak hiányában kénytelenek vagyunk elfogadni. (L. bővebben *Szerző*: »Magyarország és Ausztria gazdasági erőaránya« cz. cikksorozatát a Magyar Pénzügy 1896. évi folyamában.)

megkaphassuk. Elfogadva az épületek összértéke gyanánt 1.712,005.307 frtot, a földbirtok értéke 4.636,577.593 frt. volna. Kétségtelen, hogy ez az eredmény a valóságon alul tetemesebben visszamarad, mert az örökösödésnél az örökösödési illeték lehető kikerülése végett rendszerint megvan a törekvés, minél kisebb értékeknek a hagyaték leltárába való beállítása iránt. Ezért mérsékelten járunk el, ha ezen 4'336 milliárdhoz 10³/₁₀-ot adunk az érték-titkolás pótlása gyanánt. S így végeredményképen a mezőgazdasági földbirtok forgalmi értéke gyanánt 5.100,235.352 frtot fogadunk el.

Látható tehát, hogy a különböző módszerek mellett nyert eredmények nagyjában összevágának s ha a magyar föld:

forgalmi értéke	5.100,235.352 frt.
hitelértéke	5.637,317.940 »
hozadéki értéke	{ 5.563,788.700 »
	{ 5.678,880.250 »

úgy ennek a különböző módszerek mellett nyert négy értéknek átlaga 5.495,055.060 frt, mint végeredmény, a magyar föld összértéke gyanánt elfogadható. A magyar föld összértéke tehát csaknem öt és fél milliárd forint.¹⁾

Most már mérlegelhetjük a mezőgazdasági eladósodottság jelentőségét.

Ha az összes mezőgazdasági jelzálogterhet (1.179'360 millió frt szembe állítjuk a magyar föld forgalmi értékével (5.495'055 frt.), úgy megtudjuk, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított magyar földbirtok értékének 21'47⁰/₁₀-áig van jelzálogadósságokkal terhelve.²⁾ Az összes 1'395 milliárdnyi adósságot tekintetbe véve, a magyar földbirtok értékének 25'42⁰/₁₀-ig eladósodott, egy eredmény, a mely kedvezőtlennek épen nem mondható, ha a külföldi államok eladósodottsági arányszámára tekintünk.

¹⁾ *Földes*: »Magyarország statisztikája« cz. kézikönyvében 5 milliárdra becsüli a magyar föld forgalmi értékét. (197. lapon.)

Wekerle minden közelebbi indokolás nélkül 4 milliárdra becsüli a magyar föld értékét. (N. Freie Presse 1896. május 1. számában közölt: »Die Agrarverhältnisse in Ungarn« cz. cikkében.)

Inama-Sternegg az osztrák föld értékét 7'75 milliárdra; *Schiff* pedig kerek 6'5 milliárdra becsüli. (Id. m. 41. l.)

²⁾ Az összes ingatlanok (épületek és földbirtok) jelzálogi eladósodottságának aránya nagyobb: 25'69⁰/₁₀, a mennyiben 7'207 milliárd ingatlanértékkel 1'843 milliárd forintnyi jelzálog-adósság áll szemben.

Földes (id. m. 204. l.) három ismert tényezőből, az épületeken és földbirtokon nyugvó jelzálogteherállomány, mint ismeretlen tényező megállapítását már megkísérlette és eredményül 20—25% megterhelhetési arányt nyert. Az általunk követett módszer annyiban tér el *Földes* módszerétől, hogy harmadik ismert tényezőnek nem az összes jelzáloghitel évi gyarapodását vettük, hanem az ebből az intézeti évi jelzáloghitel-gyarapodás levonása után nyert, magánosok és egyéb jogi személyek által nyújtott jelzáloghitel évi gyarapodását, mi által megbízhatóbb eredmény nyerhető, mert az arány tagjai pontosabbak.

Ez a 25.42%, mely az adóssági terhet representálja, a földbirtok tényleges megterheltetésének valódi arányát még nem mutatja. Nem szabad figyelmen kívül hagyni még a földbirtokon nyugvó közterheket és egyéb nyilvánjellegű kényszer-szolgáltatásokat sem. Így egész Magyarországon:

a földadó	35,806.000	frt.
ennek ált. jövedelmi pótladoja (30%)	10,741.800	»
a II. oszt. kereseti adónak legalább $\frac{2}{3}$ része	4,722.980	»
ennek ált. jövedelmi pótladoja (30%)	1,416.894	»
községi pótlado (átlag 31%) ¹⁾	11,099.860	»
	<hr/>	
	63,787.534	frt.

Tehát a földbirtokon nyugvó közszolgáltatások legalább 64 millióra rugnak. Legalább, mondjuk, mert még számba véve nincsenek ekkor a megyei pótladók (átlag 4.7%), az útladó, egyházi szolgáltatások, az állami adókat sokszor még meghaladó vizszabályozási járulékok, az ingatlanok átruházása után járó illetékek, stb. Szóval a földbirtokon nyugvó közterhek tényleg magasabbak 64 millió forintnál. Hogy ezeknek a közterheknek tőkeértékét megkaphassuk, tőkésítünk kell a fenti 63,787.534 frtot 5%-kal, így 1.275,750.680 forint tőkeértéket kapunk.

Az 5.5 milliárdnyi értékű földbirtokon nyugvó tényleges teher tehát $1.39 + 1.27 = 2.66$ milliárd frt., azaz a hiteltőke és közterhek tőkeértékénekösszommája.

A magyar földön nyugvó átlagos összteher tehát a föld értékének 48.56%-át absorbeálja. Vagyis a magyar föld értékének közel feléig van megterhelve részint adósságokkal, részint közterhekkel.

És ez a kép még kedvezőtlenebb, ha figyelembe vesszük, hogy az a 2.66 milliárd forint, mely 48%-ig terheli a földet, átlagos teher. A magyar földnek ugyanis tetemes része, így az egyházi javaknak, a családi hitbizományoknak, stb., szóval a kötött birtokoknak, vagyis a föld 34.80%-ának legnagyobb része adósságmentes. A fent kimutatott hatalmas tehertömeg, azaz az eladósodottság mérvét reprezentáló 1.39 milliárd forint tényleg szűkebb körre, kisebb területre szorul és így a valósággal eladósodott földbirtokok adóssághatárának átlaga jóval magasabb. És így nyilvánvaló, hogy a hitelben részes földbirtokok értékük felénél is túl vannak terhelve. Az átlagnak ezen eltolódásában, illetve kisebb területre szorulásában nyilvánuló megterheltetési többlet számszerűleg nem fixirozható, csak a fenti arányból mérlegelhető.

¹⁾ L. »Az Egyenes adóreformok« tárgyában összehívandó szakbizottsághoz intézett emlékirat. Budapest 1893. (5. lapon).

Mielőtt mezőgazdaságunk eladósodottságáról az imént kifejtett eredmények alapján ítéletet mondunk, az eladósodottság viszonylagos jelentőségének megfelelő mérlegelhetése végett hazai viszonyainknak a külföldi államok mezőgazdaságának eladósodottsági viszonyaival való összehasonlítása mulhatlanul szükséges. Vizsgálni fogjuk tehát a külföldi államok jelzálogadósságait és illetve azok mezőgazdasági eladósodottságát.

DR. FELLNER FRIGYES.

IRODALMI SZEMLE.

Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv. Nyolczadik-kilenczedik évfolyam 1894—1895. A magyar tudományos akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottságának megbízásából és az országos m. kir. statisztikai hivatal támogatásával szerkesztik Jekelfalussy József és Vargha Gyula. Budapest, 1893. 32 nyolczadrét iv, kötve.

Midőn az általánosan ismert kézikönyv legújabb évfolyamának megjelenését regisztráljuk, fölmentve érezzük magunkat annak részletes ismertetése alól. Minthogy azonban e kötet az egész vállalatot befejezi, talán nem lesz érdektelen, ha a mű előszavát, mely az olvasót az Évkönyv történetével röviden megismerteti, egész terjedelmében ide iktatjuk:

A »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«, melyet a magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának megtisztelő bizalmából s az országos magyar kir. statisztikai hivatal támogatásával csaknem egy évtizeden keresztül szerkesztettünk, a jelen kettős évfolyammal befejezi pályafutását. De azért e mű megszünte nem fog hézagot hagyni maga után szakirodalmunkban; mert az országos statisztikai hivatal, melynek kebelében a kereskedelemügyi miniszter úr, Daniel Ernő ő nagyméltósága, külön nemzetközi osztály felállításáról gondoskodik, hivatalos kiadványaiban rendszeresen s még nagyobb részletességgel, mindazon adatokat közhasználatra fogja bocsátani, melyek közlése Évkönyvünkben minden oldalról oly méltányló elismeréssel találkozott.

A magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága, mely a statisztikai ismeretek terjesztésén és népszerűsítésén már a hatvanas évek óta buzgón fáradozott, a nyolczvanas évek elején ezt a célt egy Évkönyv kiadásával igyekezett megközelíteni, a bizottság jegyzőjét hívván meg a szerkesztéssel. A kísérlet azonban nem sikerült; az Évkönyv ügye már a harmadik évfolyammal zátonyra került, s a bizottság, bár nehéz szívvél, a vállalat megszüntetését épen kimondani készült, midőn boldogult Keleti Károly, az országos statisztikai hivatal egykori igazgatója, egy mentő gondolattal állt elő. Előadta az Évkönyv ügyét gróf Széchenyi Pálnak, az akkori földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek, ki helyes közgazdasági érzékkel azonnal felismerte a vállalat gyakorlati nagy fontosságát s készségesen adta beleegyezését, hogy az országos statisztikai hivatal az Évkönyvet hathatós szellemi és anyagi támogatásban részesítse s ez által lehetővé tegye annak további fennállását.

A bizottság, melynek tagjai közül Keleti Károlyon kívül még Kautz Gyula, Láng Lajos, Matlekovics Sándor s irodalmi és közéletünknek több más jelese kiváló érdeklődést tanusított az Évkönyv ügye iránt, örömmel ragadta meg a kedvező alkalmat az Évkönyv

fentartására, s a munka szerkesztésével alulirottakat bizta meg, akkori korlátolt anyagi erejéhez képest némi csekély összeget is biztosítván szerkesztői tiszteletdíj címén. A statisztikai hivatal viszont az első években a mű egész nyomtatási költségét viselte, később pedig, midőn a közönség pártolása mellőzhetővé tette e nagyobb anyagi áldozatot, egy kisebb budgetszerű tétellel, mint évi segélylyel támogatta a vállalatot.

Mennyire feleltünk meg a nemzetgazdasági bizottság akkor még csak előlegezett bizalmának, a fölöttmár ítéltek a szakemberek, ítélte a nagyközönség, ítélte a magyar tudományos Akadémia, mely Évkönyvünk 1892—93. évi folyamát koszorújával tüntette ki, s mi fáradozásunk legszebb jutalmát abban a nagybecsű elismerésben találjuk, melylyel minden illetékes helyről találkozni szerencsések voltunk.

Az út, melyen elindultunk, meglehetősen töretlen volt. A külföldi statisztikai évkönyvek, mint a *Statesman's Year-Book*, a *Statistical Abstract*, a *Blook Annuaire*-je, bármily jelesek is magukban véve, nem szolgálhattak mintaképül, mert nem feleltek meg hazai viszonyainknak. Nálunk a nagyközönséget szoktatni kellett a statisztikához, s a tabellákba foglalt adattömegekben kívül kisérni kellett magyarázó, felvilágosító, tájékoztató szöveggel a számok csoportjait. Az egyes külállamok viszonyainak külön-külön tárgyalása sem látszott célszerűnek. Minket a külföldi adatok nem magukért érdekelnek, hanem az által, hogy hazai állapotainkkal összemérve, hasznos tanulságot, okulást rejtenek magukban. Évkönyvünk beosztásánál tehát azt a módszert választottuk, hogy a népességi, gazdasági, állami és kulturális élet szerves tagozatát követve, mindenütt Magyarország állapotainak ismertetését helyeztük előtérbe s a körül csoportosítottuk a nemzetközi adatokat. Így akartuk a hazai közönség ismereteit gyarapítani, látkörét tágítani s ítéletét élesíteni.

Ha visszatekintünk a lefolyt évtizedre, szinte meglepő hazánkban a statisztikai érzék terjedése, térfoglalása. Bizonyára a kor általános iránya idézte ezt elő; de talán szerénytelenség nélkül mondhatjuk, hogy Évkönyvünknek is volt némi kis része az örvendetes változás előidézésében. Régebben az országos statisztikai hivatal kiadványainak ingyen is alig akadt gazdája, por lepte őket a hivatal raktáraiban. Most a hivatalos kiadványok előfizetőinek száma verse nyez bármelyik folyóiratunkéval. Az új sorozat nem egy kötete már is teljesen elfogyott s egy-egy példánya jóval az eredeti áron felül kél az antiquar-forgalomban.

Ma már az országos magyar kir. statisztikai hivatal, a kereskedelemügyi miniszter úr, Daniel Ernő ő nagyméltóságának nagyszabású reformjai folytán, a kellő anyagi eszközök és képzett munkások birtokában, teljesen képes kielégíteni a hazai közönség statisztikai szükségletét s fölsőlegessé teszi oly subventionált magánvállalat fentartását, minő eddig a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv volt. Ez azt a lehetőséget is megadja, hogy a magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága más hasznos téren érvényesítse erejét, tevékenységét.

Mielőtt Évkönyvünktől, melyen annyi munkával, fáradsággal és szeretettel dolgoztunk, búcsút vennénk, nem mulaszthatjuk el, hogy őszintén érzett köszönetünket ki ne fejezzük a bizottságnak, a kereskedelemügyi miniszter úr ő nagyméltóságának s a nagyközön-

ségnek a hathatós támogatásért. De nem mulaszthatjuk el, hogy hálás szívvvel ne emlékezzünk meg elhunyt jelesünkről, Keleti Károlyról s egykori tisztelt és szeretett miniszterünkről, gróf Széchenyi Pál úr ő Excellenciájáról, mint a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv tulajdonképeni megteremtőiről.

Budapest, 1896. június havában.

A szerkesztők.

Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár ötvenéves története 1846—1896. Irta dr. Fenyvessy József. Budapest, 1896.

Nemzeti átalakulásunk nagy és dicső kora hazánkban a hitelintézetek keletkezésének is kezdő kora. Ebben a fényes korban Budapesten két takarékpénztár alakult. Az első: a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületet Fáy András 1839-ben alapította, külföldi mintára, emberbaráti alapokon, melyeken azonban nem sokáig maradt meg. Ötvenéves történetét Fenyvessy Adolf írta meg. Ennek a dolgozatnak nem az az egyedüli érdeme, hogy ecsetelte első hitelintézetünk viszontagságait, hanem az is, hogy a többi hitelintézeteket arra indította, hogy megírassák a saját történetüket.

Fővárosunk budai részén alakult a másik: »Budai takarékpénztár« névvel, mely 1869-ben egyesült az időtájt alakult »Pest-Budai fővárosi takarékpénztár részvénytársaság«-gal és vette fel »Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár« czimet. Az újabb takarékpénztár történetét az első takarékpénztár története megírójának fia írta meg.

Ezt a másik takarékpénztárt már nem a költői lelkű, tudós emberbarát, hanem a bankár: Wodianer Sámuel az ügyvivő: Ros'a Lajossal szövetkezve alapítja meg. Az 1000 darabra tervezett takarékpénztári részvények közül a két alapító 310 és ha Wodianer Albert és Móricz jegyzéseit is hozzászámítjuk, 360 darabot jegyez. Kezdetől fogva érvényre jutott benne a részvényes vállalati elv. De ezen az alapon már előtte más takarékpénztárak is alapítottak és közzé is tették történetüket. Egy egész takarékpénztári jubiláris történeti irodalommal rendelkezünk.

Nem épen könnyű feladatot vállalt a szerző magára, midőn a takarékpénztár történetének megírására az igazgatóságtól a megbízást elfogadta, ha dolgozatával nemcsak az érdekeltek, hanem a távolabb álló körök és különösen a tudósok kis körének figyelmét és érdeklődését akarta felébreszteni, ha, mondjuk meg kereken, a közgazdasági ismereteket előmozdító munkát kívánt nyújtani. Feladatát épen az a tény nehezítette meg, hogy már sok takarékpénztári monografiánk van és hazánk hitelintézeteiről oly becses összefoglaló munkát birunk, minő Vargha Gyuláé.

Dolgozatát nem tehetette érdekessé az által, hogy a takarékpénztári eszmének hazánkban való keletkezését és fejlődését fejtegeti, vagy hogy háttérben ecseteli hazánk gazdasági viszonyainak alakulását.

Ha ezt teszi, már csak elmondottakat ismétel. Nem tehetette azt sem, hogy az intézet keletkezési helyének és vidékének gazdasági viszonyait, ezek fejlődését írja le és ezekkel hozza kapcsolatba magának az intézetnek keletkezését és fejlődését s így adja meg az intézetnek, úgy mondani közgazdasági háttérét.

Fővárosi hitelintézetet, különösen olyant, mely kicsiny kezdettől nagyra emelkedett, bajos lenne vidéki perspektíván át nézni. Az ily felfogás a tényeknek ellentmondana. A nagy fővárosi hitelintézet nemcsak a helyi, hanem bátran mondhatjuk, az ország hitelszükségletét szolgálja.

Fenyvessy nehéz feladatának derekasan felelt meg. Munkájában nem egy részletet találunk, melynek megfelelőt hiába keresünk a többi hason dolgozatokban.

Azoktól a fejezetektől, melyekben a takarékpénztár üzemeltetését vázolja, nem lehet az érdekességet és tanúságosat elvitatni. S ezek közt sok részlet van, mely gazdasági viszonyaink fejlődését általában megvilágítja.

A betétüzletnél p. o. nemcsak forgalmát, a betéteket és kivételeket, hanem annak ügyszólva egész technikáját ismerjük meg. Magunk előtt látjuk a betétek elfogadása, kamatoztatása és visszaadása körül követett eljárást. Érdekes részlet a Mocsonyi János-féle betét, melyet talán helyesebben Mocsonyitól felvett kölcsönnek lehet nevezni és a mely tényleg azért vétetett fel, hogy a takarékpénztár fizetési zavarokba ne kerüljön és a mely tényleg is abba a helyzetbe hozta, hogy pontosan eleget tehetett a betevők visszakövetelési igényeinek. Még ennél is érdekesebbek a betétek kamatlásának a különböző időkben a változó gazdasági viszonyok szerint való hullámzása.

Erdekes részleteket találunk a kézi zálogüzletnél, melyet különben a takarékpénztár, különösen az első időben a pénztári állapot szerint majd kiterjeszt, majd pedig korlátol, az osztrák polgári törvény uralma alatt a kamatláb korlátozásánál fogva jóformán megszüntet. Az első időkből érdekes részlet a zsindeyekre való kölcsönnyújtás, a mennyiben bizonyítékul szolgál, hogy nem minden áru alkalmas a kézi zálogüzletre, továbbá, hogy Wodianer közvetítésével Bécsből ide hozott értékpapírokra ad ilyenmő kölcsönöket.

Nem szándékozunk azonban az egyes üzletágakon végig menni, hiszen az előadottakkal csak igazolni akartuk, hogy szerző súlyt fektet az üzleti technikára, valamint arra is, hogy az egyes üzletágak nagyobb vagy kisebb fejlesztését indokolja. Így, hogy már elmondottakra térjünk vissza, a betétek emelkedésének vagy hanyatlásának is mindig igyekszik okát adni.

A takarékpénztár történetének egy érdekes részlete, hogy 1857-ben, miután a tartaléktőke a felén túl emelkedett, az alapszabályok értelmében visszafizetik az 50.000 frttal befizetett részvénytőke felét és miután 1859. év végén, a tartaléktőke 105.000 frtra kiegészítettet, visszafizetik a másik felét. Az intézetnek, vagyis jobban mondva a budai takarékpénztárnak a Pest-Buda fővárosi takarékpénztárral való egyesüléseig nem volt részvénytőkéje, de azért a részvényesek mindig felveszik az osztalékot, sőt ezek a részvények a tőzsdén is jegyeztetnek. Ezzel kapcsolatban olvashatjuk a helytartó tanács által 1862-ben közölt azt a bölcs intézkedést, hogy a régi intézetek az alaptőkét 30.000 frton felül nem emelhetik. — Ez a határozat az alaptőke emelése végett már sokkal előbb tett felterjesztésre hozatott. A tőkeemelésnek indokául szolgált a választmányban felmerült aggodalom a saját és idegen tőke közt fenforgó arány miatt. Ezzel kapcsolatban említhetjük, hogy többször szolgált a takarékpénztár intézkedéseinél mérlegelés alapjául a betéttőke elhelyezésének

legcélszerűbb módja és ha dolgozatban valaki minden áron hibát keres, abban megtalálhatná, hogy ez a kérdés nem fejtegettetett külön vagy legalább külön kimutatással megvilágítva és a vonatkozó részleteket csak elszórtan lehet feltalálni.

Egy más hibát talán még abban lehetne találni, hogy a syndicatori ügyletek nincsenek technikailag feldolgozva vagyis nincs kimutatva, hogy a syndicatus mi módon és minő eredménnyel értékesítette a szóban forgó értékpapirokat. De ezt alig lehet szerzőnek felróni.

Szoltunk az üzletekről, de nem az általános részről, melyre vonatkozólag szintén ki kell emelnünk, hogy nemcsak oly részletek vannak abban, melyek a takarékpénztár köreit érdekelhetik kíváloan, hanem általános érdekűek. Szóval, bátran elmondhatjuk, hogy szerző derék munkát végzett, új irányokban haladt. A takarékpénztárt pedig méltán illeti elismerés azért, hogy multját köztudomásra hozta és ezzel előmozdította a kor közgazdasági viszonyainak megvilágítását.

Dr. Pólya Jakab.

Magyar jövedéki büntetőjog. Irta Arday Ignác és Exner Kornél : 352. lap, Budapest, 1896.

Negyedfél százados kötetben állították össze Arday és Exner a magyar jövedéki kihágások s a jövedéki büntető eljárás szabályainak gyűjteményét, hogy így oly munkát adjanak hivatalnokok és adófizetők kezébe, a mely, a mennyire csak valamiképpen lehetséges, hiven felmutatja a magyar pénzügyi jognak ezt a kiépitetlen, elhanyagolt részét, és jó vezérfonalat ad abban a paragraphus- és rendelet-tömkelegben, a melyben a begyakorlott pénzügyőrök is eltévedtek, a laikus pedig annyiszor megbotlott, hogy végül teljesen összezavarodott és örült, ha egyszer-egyszer pénzbüntetés nélkül megmenekülhetett. A könyv előszavában igen jól el van mondva, hogy milyen gyalón állunk a jövedéki büntetőjoggal. Se törvénykönyvünk, se általános rendeletünk nincs, holott már 1867. december 31-ére meg volt ígérve a szabályozás. Ezért ma is az 1788-iki harminczad-rendtartás és az 1842-iki harminczad-hivatali utasításon állunk — félíg-félíg pedig a zavaros gyakorlaton, a mely a mennyire csak lehet, Ausztriából szedegeti praecedenseit.

Tudományunk is úgyszólván egészen hátat fordított ennek a studiumnak, mintha csak nem is léteznék az, s mintha nem éppen itt volna szükség egészen szilárd alapelvekre és az egységes jog megteremtésére, s hol az állam a maga legközvetlenebb formájában érintkezik a polgárokkal s a saját egyoldalú érdekéből fenyegeti és bünteti azokat. Nemcsak azt akarom ezzel kiemelni, hogy Arday és Exner egy föltétlenül szükséges és derék munkára adták magukat, nemcsak azt, hogy a törvénykönyv, sőt mindennemű rendszeres elvek hiánya folytán gyűjtésük nagy szorgalomról is tesz bizonyosságot, a mit csak az tud méltányolni, ki idézeteikből végignézi, hogy mennyi mindent kellett összekeresgélőniök. A mire első sorban rá akarok mutatni, az az oldala a műnek, a mely általános pénzügyi és politikai szempontból minden magyar közgazdát érdekel. Ha valaki végiglapozza a munkát, — (ha azt mondom itt valaki, akkor nem a pénzügyi közvegekre gondolok) — egy különös benyomással fogja letenni azt. A szerzők igen világos beosztást adtak dolgozatuknak, élesen elhatá-

rolták előbb az alaki és anyagi részt, azután külön az egyes jövedéki mozzanatokot, s viszont az egyes adókat; sőt többet tettek, mert az alaki részben vagy 130 oldalon szorgos gondossággal csoportosították az általános elveket, — a mennyire persze itt általános elvekről beszélni lehet. És mégis, benyomásunk a végén az, hogy a rendelkezésekben semmi, de semmi rendszert sem tudunk fölfedezni. A magyarázata ennek igen egyszerű; mert törvényeink, jövedéki büntetéseink, hol nagyok, hol kicsinyek, hol irtózatossá kemények, hol okoskodók, sőt emberiesek, de majdnem kivétel nélkül rendszertelenek.

A magyar jövedéki büntetőjog ma különféle törvényekhez ragasztott büntetésekből áll, a melyeket mihelyt rendszerbe akarunk önteni, — a mint éppen most e könyv szerzői megpróbálták, — egy oly rendszertelen tömeget kapunk, a mely zavarba dönti az olvasót, mert elvek helyett kusza egymásnak álló paragraphusokat talál maga előtt. Egy-egy jövedéki ág keretében ugyan találunk többször egyöntetűséget, de más ágazatokban már csak az egyöntetűségnek látszata van meg s ismét másutt egészen nyilvánvalóan látszik a foltozás, a mely különböző időkben és különböző szándékból összehordott szabályok összeültetéséből áll elő. Még ingadozóbb lesz munkánk, ha a jövedéki szabályok összességét akarjuk összefogni, abból a célból, hogy általános vezérlő eszméket szedjünk össze. Pedig látjuk, hogy lehetséges volna oly irányban tenni valamit, mint teszem föl a kihágás elévülési ideje ma egyformán van megszabva — két kivétellel — három évben. Így általános szabályokat lehetne föllátni arra nézve, hogy mily *fajta* és mily beszámítás alá eső kihágásoknál áll a pénzbüntetés állandó összegből, és mikor számítható ez az illető megrövidített adó vagy jövedék egyszeres vagy többszörös összegében. Szigorú és általános elvnek kellene lenni abban is, hogy mily esetekben »alkudhatik« a kincstár a büntető eljárás beszüntetése végett felajánlott összeg iránt s mily körülmények döntők az összeg leszállítására nézve. Mindenesetre egyöntetűbbé kellene tenni a fokozatokat, melyek, a hány jövedéki ág van, annyifélék s a ki meg akarja tartani őket fejében, már a harmadik adónál összezavarodik.

Az egyöntetű és teljesen világos, áttetsző szabályok felállítása, melyeknél mellesleg mondván annak is meg kellene látszani, hogy az államnak valamelyes öntudatos szándéka rendelte ezt így, s amatt úgy, azért volna oly rendkívül fontos nemzetgazdasági szempontból, mert a jövedéki büntetőjognál úgyis egészen különös, és mindig bizonyos mértékig ferde az a viszony, a melyben az állam és a polgár egymással szemben állanak. Arday és Exner könyvében 558. §-t talál az adózó, a melyek közül mind az ötszázötvennyolcz arról szól, hogy mikor üt az állam a polgárok körmére, ha azok saját jövedelmüket nem adják át az államnak. Ha egy laikus végignézi ezt a könyvet, úgy azt hiszi, érzi már a közepetáján, hogy ő és az ő pénze folytonos veszőfutásban vonulnak el az állam rendelkezései között. Ha már most ehhez az járul, hogy a szabályokat homályosságuknál fogva nem érti meg, csak azt látja, hogy büntetik; ha a magasabb állam-akarat a büntetés-fokok és eljárási módok összevisszaságába van burkolva, és végre a gyakorlat ingadozásában, bizonytalan tapogatózásában minden elv eltűnik: akkor természetes, hogy az adózóknak az állam csak mint egy szeszélyes veszedelem, mint egy rajtuk ugrándozó

kegyetlen hatalom jelenik meg, nem tudják fölfedezni benne az igazságságot, s azért még kevésbé biznak benne, mint megbüntetésük előtt. Ha valaki most végiggondolja, hogy az adófizetési készség mennyire megromlik az előadott okok folytán, akkor kiszámíthatja azt, hogy maga egy rendszertelen jövedéki büntetőjog mennyire ellene dolgozik annak az egyetlen célnak, a melyért megteremtették s a melyért fennáll: annak a célnak, hogy az állam könnyen megtudja kapni igazságos jövedelmeit.

A közigazda szempontjából jutunk így arra az eredményre, hogy örömmel fogadhatjuk ezt a derék összeállítást már csak azért is, hogy rá forduljon a figyelem jövedéki büntetőjogunk betegségére és sürgesse a reformot nemcsak a büntetések mértékének és alkalmazásának arányosításánál (a mely például má így áll, hogy a szeszadónál az adómentesen pálinkát főző legkisebb hibája is rendkívüli bírságot zúdit rá, míg a III. osztályú kereseti adónál azt se büntetik, ha valaki vallomást nem ad nyereségéről), hanem első sorban hozzá magával a jövedéki büntető eljárás megteremtését, a mely még — nincsen. Éppen így kívánatos azonban, hogy tudományos szempontból is vizsgálat alá vegyék közigazdánk ezt az elhanyagolt szabály-tömeget és ezt a könyvet, melyben még az egyes iparágak megbénítása vagy föllendítése, vagy akár egyes foglalkozások ellenőrzése s bizonyos társadalmi osztályoknak az állam kocsijába való befogása tárgyában is érdekes adatokat találhatnak.

Hogy az általánosabb nézőponttól eltekintve, a pénzügyi közegek és bírák gazdag segítő társat kaptak Arday és Exner könyvében, azt talán fölösleges is említenem, hisz csak magukra a függelékül adott mintákra is folyton szükségük lesz. A jövedéki büntető eljárás uttörője, dr. *Szekély József* azt mondja a mű előszavában róla, hogy az »a jövedéki büntetőjog alaki és anyagi részét teljesen kimerítő, rendszeres, de könnyen áttekinthető modorban összeállított, igen sok, eddig meg sem jelent bírósági elvi jelentőségű határozatot és pénzügyminiszteri rendeletet tartalmazó jeles munka.« — Ezt bátran alá lehet írni.

Dr. Hegedüs Loránt.

A magyar cukoripar története. Adalék a gazdasági növényipar történetéhez Magyarországon. Irta Wiener Moszkó. Első rész. Kezdetől a szabadságharcz idejéig. Budapest 1897. Ára 2 frt.

A dolgozatnak, mint ez egyébként a czimfelirattól is kitünik, még csak első része jelent meg. Az egyidejűleg beküldött előfizetési felhívásból látjuk, hogy a munka három részből fog állani és egészben a jövő évben fog megjelenni. Az előszóból pedig megtudjuk, hogy ez a szerzőnek első dolgozata és közzétételét a földmívelésügyi minisztertől nyert segély és a magyar cukorgyárosok országos egyesületének támogatása tette lehetővé.

Nem állunk tehát még szemben egy teljesen befejezett munkával s így jelenleg még nem is lehet az egészről szólni. S az egész mű inkább is fog tartozni a jelen folyóirat bírálati keretébe, mert a közlött tervezet szerint ki fog terjeszkedni a cukoriparnak közgazdasági fontosságára. Ítéletünk a munkáról éppen ezért nem is lehet végleges. Fentartjuk magunknak, hogy arra az egész megjelenése után visszatérjünk.

Kiindulva az előttünk fekvő első részből, czukoriparunk fejlődésének teljes és hű képét fogjuk nyerni kezdetétől fogva mind a mai napig és általában oly műnek jutunk birtokába, a minőt szívesen és örömet fogadhatnánk többi iparágainkról is. Szerző művéhez az anyagot valódi hangyaszorgalommal gyűjti és meg is van a kellő eredménye. Számos oly részletet közöl, melyekről bátran mondhatjuk, hogy az élő nemzedék előtt ismeretlenek. A forrásokat, melyekből merit, hűen felsorolja, azokból több helyütt bő részleteket is közöl, melyek a szövegben mondottakat megvilágítják. A mű, nézetünk szerint, nemcsak szegényes irodalmunkban, hanem előhaladtabb nemzetek irodalmában is nyereségszámba jönne.

A dolgozatnak hibája, hogy a kifejezések nem mindenütt tiszták és világosak és néhol csaknem érthetetlenek. Ezek azonban csekélységek a mű általános becse mellett és csak azért említettük meg, mert gondos áttekintéssel mellőzhetők lesznek a hátralevő két részben. A művét egyébként melegen ajánljuk t. olvasóink figyelmébe annál is inkább, mert remélni akarjuk, hogy az olvasók részéről való kellő támogatással az ernyedetlen szorgalmú, mint önmaga mondja, kezdő írótól még sok becses munkát várhatunk, mely megvilágítja gazdasági multunkat.

X. Y.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A Revue d'économie politique juniusi száma **Le socialisme en Danemark** czímen cikket közöl *Adolphe Jensen* tollából. A dán socialista-mozgalmakat, elég helyesen, nem vezeti vissza messzebb, mint a hol azok csirái megtalálhatók. A socialismus ugyanis csak lassankint vert gyökeret Dániában, az e század első felében jelentkező analog mozgalmak inkább a liberális eszmék hatásának tulajdoníthatók, melyek 1848-ban diadalra jutottak. Csak 1870—71-ben jelentkeznek a félreismerhetlenül socialistikus áramlatok, ezeket is azonban csakhamar elnyomják. De kiirtani ekkor már nem lehetett és lassan terjedt és fejlődött a számos syndicatusban. 1878-ban már a »Socialista szövetség« szervezetét létesítik, mely eleinte radicalis programot tűzött maga elé, de később, látván hivei fogyását, mérsékelt hangon nyilatkozott. A dán socialisták különben összeférőnek tartották elveikkel, hogy a petit bourgeoisokat szövetségükbe felvegyék; ez utóbbiak sem vonakodtak a csatlakozástól, mert politikai pártküzdelmekben a socialisták szavazataira számítani akartak. Ez össze nem illő két elem így egyesült a »liberális választási szövetség« czége alatt.

Összeköttetést kerestek továbbá a külföldi elvtársakkal, de e nemzetközi célzataik sikert nem igen értek el. Igyekeztek végre nemcsak az ország központjában hiveket szerezni, hanem a vidéken is terjesztetni elveiket; a városok még meglehetősen talajul szolgáltak, de a mezői munkások vonakodtak a csatlakozástól. Ezek eleinte a socialistáktól különállón szervezkedtek a »mezőgazdasági munkások szövetségé«-ben a nationalisation of the land-et tűzvé ki programmúl. Mindkét munkáspárt azonban csakhamar gyöngesége tudatára ébredt és üdvösebbnek látta az egyesülést a különvált működésnél. Az utóbbi

időben bizonyos mérvű szakadás állott be köztük a párisi 1889. évi nemzetközi congressus óta; megoszlottak a possibilisták, vagyis a mérsékeltbbek és a marxisták pártjára. Külön-külön sajtó-organumuk is van, az előbbieké: a »Socialista«, az utóbbiaké: a »Munkás«. A képviselőházban és a koppenhágai községtanácsban csupán néhány képviselője van a socialistáknak, a kik csekély számuk tudatában a demonstráló politikára szorítkoznak.

A dán socialisták kívánalmai nagyjában megegyeznek a gothai communista programmban foglaltakkal. Rendszerük eszmemenete a következő: A munka termékei jogosan csak a munkásokat illethetik meg, a munka eszközeit tehát a tőkés osztálytól el kell venni. A socialisták ezt megvalósítandó, az állami hatalmat kezökbe keríteni, a termelést egy igazgatóság vezetése és közvetlen ellenőrzése alá vetni, a bér munkát teljesen megszüntetni akarják. Ezt nem tartják nemzeti és egy állam kebelében elintézhető ügynek, hanem számítanak az egész világ munkásainak vállvetett támogatására. E rendszerből kifolyólag kívánalmaik a következők:

1. Általános, egyenlő alapra fektetett, közvetlen szavazati jog, mely titkosan gyakorolható és megadatik minden 22 évnél idősebb férfúnak és nőnek.

2. A parlament egy kamarából álljon.

3. A nevezetesebb törvények suffrage universel alá bocsátassanak.

4. Sajtó-, gyülekezési, egyleti szabadság.

5. Állami, kötelező, ingyenes elemi oktatás a gyermekek ingyen eltartása az állam költségén.

6. A vallás magánügy, vallástanítás az állami oktatásból ki van zárva.

7. Az állandó hadsereg eltörlése, nemzetőrség felállítás.

8. Az ipari és közlekedési vállalatokat az állam vegye kezébe.

9. Hitbizományok eltörlése, papi javak secularisatioja.

10. Az állam kövesse el mindent a földmívelés előmozdítására, a földmívelők helyzetének javítására.

11. Munkásstatisztika, a gyermekmunka védelme.

12. Fokozatos jövedelmi és örökségi adó életbeléptetése.

13. Vámok és az árakat megdrágító törvények eltörlése.

14. Maximalis munkanap meghatározása, a munkafeltételek ellenőrzése, az ünnep- és vasárnapi munka tilalma, a munkáslakások és gyári helyiségek egészségügyének gondozása.

15. Ingyenes, szóbeli, nyilvános igazságszolgáltatás. A zárka-rendszer eltörlése.

16. A betegek, aggod és rokkantak állami eltartása, stb.

A felsorolt pontozatok közül akárhány van olyan, melyet forradalminak nem mondhatni, sőt olyan, melynek megvalósítása éppen a jelen társadalmi rend érdekében állana.

Szerző ezután, hogy a dán socializmus jelentőségét megítélhessük, az ország gazdasági viszonyait nagy vonásokban jellemzi. Dániában a mezőgazdaság kiváló fontosságú, az ipar csekély mérvű, a gyári munkások összes száma mintegy 50.000. A földmívelők körében sem egykönnyen hódít a socializmus, mert tekintélyes számú a kisbirtokos parasztosztály. Csupán az indsiddere, a birtok nélküli mezőgazdasági napszámososztály szolgálhatna az agitatio talajjául, ennek pedig értelmisége alacsonyabb, semhogy a Marx- és Lassale-

féle eszméket megértené. Azonkívül a birtokosok humanus viselete általában békés viszonyt teremtett köztük és munkásaik között.

Mindezek folytán a socialismus lassan terjed az országban; a lefolyt 25 év propagandáinak eredménye csupán a syndicatusok létesítése, vagyis az, hogy a munkások tudatára jöttek a szervezkedés fontosságának. Gyümölcseit ugyan még nem élvezték, sőt a syndicatusok és a munkaadóknak ezek ellenében való szervezkedése csak elmérgesítették a köztük fennállott jó viszonyt. További hatása a socialismusnak a vallásellenes eszméknek mindinkább elterjedése, melylyel szemben a dán clerus sokáig semleges iparkodott maradni, de az utóbbi időben, különösen a fiatalabb papok, erősen küzdenek ellene.

A socialismus lassú terjedésének egyik főtenyezője végre az, hogy a mozgalom élén álló embereknek nincs meg kellő képzettségök, tehetségök és hivatottságuk a vezérszerepre. Így az egész pártnak nincsen határozott és kellően megválasztott munkaprogramja, melyhez ragaszkodnának és a melynek keresztülvitelére kitartóan törekednének.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Biztosítás.

A magyar biztosítási statisztika első évi eredményei. A biztosításügy állapotáról hazánkban országos adataink mindeig ideig nem voltak s így annak kiterjedéséről és hatásáról a közönség csak homályos, megközelítő fogalmat alkothatott magának. Egyedüli forrásai az e tárgyú statisztikának a biztosítótársaságok üzleti jelentései lehettek, ezekre volt utalva a magánstatisztikus. Sovány anyag volt bizony ez, és így a feldolgozás eredményei sem mondhatók nagy értékűeknek. Ezekből állította össze évenként az Ehrenzweig-féle Assecuranz-Jahrbuch a maga kimutatásait, melyeket »Oesterreich-Ungarn« fejezetében »Die Resultate der Versicherungs-Gesellschaften in Oesterreich-Ungarn« czim alatt közölt, egy csoportba foglalván az osztrák biztosító társaságok működésének eredményeivel a magyarokét. Szükségtelen bizonyítani, hogy e kimutatások legtávolabbról sem elégitik ki az igényeket, melyeket egy magyar biztosítási statisztika irányában támaszthatunk. E téren figyelemre méltó még a Közgazdasági és statisztikai évkönyv 1892—93. évi folyamának »Biztosításügy« czimű fejezete, melyben a hazai biztosításügyre vonatkozó adatok, a mennyi csak a magánstatisztikusnak rendelkezésére állhatott, összegyűjtettek és szakavatottan feldolgoztattak.

Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal csakhamar felismerte annak szükségét, hogy a biztosításügyet is adatgyűjtése tárgyává tegye, és megbizta dr. Vargha Gyula, akkoriban, min. titkárt e kérdés tanulmányozásával. Varghának e folyóirat 1889. évi folyamában közölt »Biztosítási statisztikánk kérdéséhez« czimű értekezése behatóan ismerteti a külföldi hasonírányú törekvéseket és eredményeket, továbbá egy magyar biztosítási statisztika részletes tervezetét. A biztosítótársaságok azonban nem voltak hajlandók az e tervezetben contemplált részletes adatokat beszolgáltatni s e közönyükön a hivatallal fáradozásai hajótörést szenvedtek. Az ezután megindult népszámlálási munkálatok annyira igénybevették a hivatal egész munkakeréjét, hogy új statisztikai ágak életbeléptetésével egyáltalán nem foglalkozhatott s csupán a népszámlálás befejezése után kerülhetett újra a biztosítási statisztika a napirendre és a hivatal újabb tárgyalásokat és tanácskozásokat indított meg a biztosítótársaságokkal, melyeknek eredménye a biztosítási statisztikának megvalósítása lön.

Az 1895. évről tehát már van biztosítási statisztikánk. Nem olyan terjedelmű ugyan, mint azt a tervező hivatal óhajtotta. Számos érdekes és fontos részlet beszolgáltatásáról le kellett mondani, hogy az egész megmenthető legyen, de az így nyert adatok is becsesek,

már csak azért is, mert majd teljesen ismeretlen tájékokat világítanak meg. Ezen első adatgyűjtés főbb eredményeit óhajtjuk a következőkben röviden ismertetni.

Hazánkban 1895-ben 37 biztosító-társaság működött és pedig 12 magyar, a többi külföldi társaságok magyarországi fiókja vagy képviselete. A magyar intézetek e kedvezőtlen számaránya, mint látni fogjuk, a biztosítási üzletek nagyságánál is jelentkezik. Bizony kevésbé öröndetes dolog, tekintve, hogy a 37 társaság túlnyomó része részvényes alakzatú s csak egy pár társaság áll a kölcsönösség alapján. A külföldi társaságok tekintélyes összeget visznek el a magyar nemzeti vagyomból a díjtételekben és külföldi részvényeseknek juttatnak belőle osztalékot, míg a magyar intézetek külföldi üzletei, melyekről, sajnos. adataink nincsenek, valószínűleg igen csekély összeget hoznak ebből vissza. Már az intézetek ez eloszlása figyelemre méltó tanulsága a biztosítási statisztikának.¹⁾

Az intézetek nagyobb része: 16, kizárólag életbiztosítással foglalkozik, 6 csupán elemi kár ellen biztosít, 3 élet, jég és tűz, 3 élet és tűz és ugyancsak 3 kizárólag baleset ellen. Az elemi kárbiztosítás egy-egy fajával 2—2 társaság, élet- és balesetbiztosítással 1, s valamennyi biztosítási ággal szintén csupán egy társaság foglalkozik.

Statisztikánk kiterjed valamennyi biztosítási ágra, a szállítmány-biztosítást kivéve. Az életbiztosításnál két főcsoportot különböztetünk meg: a tőke- és a járadékbiztosítást. Az első csoport három combinatiót foglal magában: a halálesetre, az elélésre kötött és a vegyes biztosítást. Területi eloszlás tekintetében az adatok éppen nem elég részletesek, csupán összesített számok vannak a birodalom három főalkatrészéről: Magyarországról, Fiuméről, Horvát- és Szlavonországról.

Ily részletezéssel közölve az összes élet- és balesetbiztosítások. Lássuk tehát első sorban, hogy hányan veszik igénybe a jövőről való gondoskodás e módjait. A biztosítottak száma volt ugyanis 1895. végén:

	a hazai intézeteknél	Tőkebiztosítás a külföldi intézeteknél	az összesen	A lakosság ‰-ában
Magyarországon	84.479	127.484	211.963	1.34
Fiumében	122	543	665	21.56
Horvát-Szlavonországokban	2.767	12.336	15.103	0.67
Magyarbirodalomban	87.368	140.363	227.731	1.26

A kiszámítás alapjául Magyarországon és Fiumében az 1895. évi kiszámított közép népességet vettük alapul, Horvát-Szlavonországok-

¹⁾ Szerző, nézetünk szerint kissé egyoldalulag itéli meg a kérdést. A külföldi biztosító intézetek itteni működéséről nem lehet oly határozottan elítélőleg nyilatkozni. A nagy közönség a díjtételek fokozatos leszállítását annak az élénk versenynek köszönheti, melyet a hazai és külföldi biztosító intézetek együttesen kifejtettek, sőt a biztosítás elterjesztésének érdemében nem kis részük van az itt letelepedett s meggyökeresedett külföldi biztosító intézeteknek. Nem magában az elvben van a hiba, legfőleg annak gyakorlati alkalmazásában, s ha tényleg kisebb-nagyobb visszasságok merülnek fel, a törvényhozás feladata volna, hogy a külföldi biztosító intézetek itteni működése minden tekintetben a helyes mederbe szoríttassék, s a biztosítottak érdekében azok a garanciák, melyek még hiányosnak, megszereztesse.

nál az 1894. év végén levő népességet. Fiume magas arányszáma természetesen városi jellegének tulajdonítható. Az arányszám az egész Magyarbirodalomra magasnak éppen nem mondható és ezt a járadék-biztosítás tekintetbevétele sem igen változtatja meg. A baleset ellen biztosítottaké már lényegesen; ez azonban nem egészen helyes számítás, mert több egyén így kétszeresen számítatik. Ha ezt és a két biztosítási ág erősen eltérő jellegét figyelembe nem véve, azt nézzük, hányan törekedtek testi épségökben bekövetkezhető károkért magukat vagy hozzátartozóikat kárpótolni, vagyis az összes élet- és baleset-biztosítás körében érdekelték számát, akkor 351.309 egyént találunk, tehát a lakosság 1·90%-át. Nem tulajdonítunk különben ez arányszámnak nagyobb jelentőséget, mert a felsorolt számok tulajdonképen nem a biztosított egyének számát mutatják, hanem a kötvények számát. Nagyjában ugyan megegyeznek egymással, mert ha egy embernek több kötvénye is lehet, egy biztosítás viszont több családtag előnyére válhatik.

Ez adatoknál is feltűnik már a külföldi biztosító társaságok számbeli fölénye a hazaiak fölött. Minthogy az ebből származó nemzeti gazdasági kár a biztosított összegben nyilvánul a legjellemzőbben, vizsgáljuk annak eloszlását. A biztosított összeg volt 1895. végén (az utolsó három számjegy közelebbi megjelölése nélkül, tekintettel az összegek nagyságára):

	Hazai intézetek		Külföldi intézetek		Összesen
	ezer forint	%	ezer forint	%	ezer forint
Magyarország	120,197	35·33	219,989	64·67	340,186
Fiume	320	10·47	2,737	88·53	3,057
Horvát-Szlavonország	4,316	15·85	22,916	84·15	27,232
Magyarbirodalom	124,833	33·70	245,642	66·30	370,475

Tehát az összes biztosított összegnek jóformán csak 1/3-a esik a hazai intézetekre Magyarországon, s még kedvezőtlenebb az arány Fiumében és a társországokban. A tőkebiztosítás három neme között még az elélésre való biztosításnál legjobb az arány, mint ez a következőből kitűnik:

A biztosítás neve	Hazai intézetek		Külföldi intézetek		Összesen	
	ezer frt	az összes tőke-biztosítás %-ában	ezer frt	az összes tőke-biztosítás %-ában	az összes tőke-biztosítás %-ában	ezer frt
Halálesetre	35.907	23·76	83.065	33·82	118.972	32·11
Vegyes (elélésre és halálesetre)	58.943	47·22	122.525	49·87	181.468	48·99
Elélésre.	29.983	24·02	40.052	16·31	70.035	18·90
Összes tőkebiztosítás.	124.833	100·00	245.642	100·00	370.475	100·00

E táblázatban egyszersmind a tőkebiztosítás három fajának elterjedési arányát is feltüntetni óhajtottuk; a relative legmagasabb arányszámot a vegyes biztosítások mutatják, mint a mely neme a biztosításnak a biztosítottra legelőnyösebbnek látszik. Sajnos, hogy az előző évekre vonatkozó adatok hiányában az egyes ágak fejlődés-menetéről biztos tudomásunk nincsen. Valószínű, hogy a halálesetre szóló biztosítás jóval lassabban növekszik, mint a vegyes, az elélésre szóló pedig a középen áll.

A fennálló biztosítások megoszlása a biztosított összeg nagysága szerint annyiban érdekelhet bennünket, hogy nagyjában követ-

keztetések vonatnak, mily mérvben veszik igénybe az egyes társadalmi osztályok a biztosítás jótéteményeit. Nagyjában azért, mert e kimutatásnak kiegészítő része: a biztosítottaknak foglalkozás szerinti megoszlására vonatkozó adatok hiányzanak. Másrészről érdekes volna ezeknél az előző évek adatait ismerni és ezekből a fejlődés irányát és mérvét megállapítani. Az eloszlás a biztosított összeg nagysága szerint a következő volt:

A biztosítás neme	1000 frtig	1000—5000 frtig	5000—10.000 frtig	10.000 frton fölül
Halálesetre	50.845	23.006	2.063	674
Vegyes	39.255	42.845	3.417	763
Elélésre	45.750	18.297	1.121	190
Összesen	135.850	84.148	6.606	1.627

Ebből a külföldi intézetekre

esik	76.268	57.589	5.213	1.293
---------------	--------	--------	-------	-------

Nézzük ezután a biztosítási üzlet menetét az 1895. év folyamán, vagyis mennyi a kimutatott összegekből az 1895. év üzleteinek eredménye.

Az egyes tőkebiztosítási ágaknál volt ugyanis az 1895. év folyamán:

A biztosítás neme	A kötött új biz- tosítások		A törölt bizto- sítások		A folyó év eredménye		Az előfordult kár- esetek	
	száma	összege 1000 frtokban	száma	összege 1000 frtokban	szám	összege 1000 frtokban	száma	összege 1000 frtokban
Halálesetre	24.910	18.256	23.468	18.505	1.442	4.751	1.977	2.663
Vegyes	24.430	44.135	15.845	23.987	8.585	20.148	765	1.485
Elélésre	16.221	13.322	8.934	9.700	7.237	3.622	1.806	1.850
Összesen	65.561	75.713	48.247	47.192	17.314	28.521	4.548	5.998

Míg az újonnan kötött biztosítások tekintélyes száma a biztosítás terjedéséről tenne tanuságot, addig a törlések nagy száma arra mutat, mily kevésbé becsülik meg nálunk ez intézmény jótékony hatásait, mily elhamarkodva kötik meg ez ügyleteket és mily kevésbé kitartók az emberek a tőkegyűjtés ezen módjában. Így azután, mint látjuk, az évi szaporulat csekély, sőt valószínűleg kisebb, mint az e táblázaton feltüntetett összeg. Még így is az 1895. év végi biztosítási állománynak csak 7°, illetőleg 7⁷⁰/₁₀₀-a.

A járadékbiztosítás elterjedése nálunk elég csekély, mint az a következő számokból kitűnik:

Az intézetek csoportjai	A bizto- sítottak száma az év végén	A bizto- sított összeg ezer frtok- ban	A kötött új biztosítások		Törölt biztosítások		Elő- fordult kár- esetek száma	Ki- fizetett kár- összeg ezer frtban
			száma	összege 1000 frtban	száma	összege 1000 frtban		
Hazai	295	156	62	26	27	13	92	54
Külföldi	111	47	19	6	15	4	73	24
Összesen	406	203	81	32	42	17	165	78

Tehát ez az egyetlen életbiztosítási ág, melynél a hazai intézetek aránya kedvező, de ez éppen az üzlet csekélységénél fogva számba nem jöhet az egyéb ágaknál mutatkozó többlettel szemben.

A balesetbiztosításnál három csoportot különböztetünk meg: az egyéni, az együttes és az utazási baleset elleni biztosítást. Az utolsó sorban említett ág csekély terjedelmű, mindössze 153 egyén volt biztosítva 1,862.000 frtra. Tekintélyesebb összegeket mutat a másik két balesetbiztosítás; ezekről elég részletes adataink volnának, de a két csoport részletezése nem egyöntetű. Így pl. a biztosítottak foglalkozásáról csak az együttes biztosításnál vannak adataink, az egyéninél már nem; az adatok azonban még így is érdekesek. Az egyéni biztosítás állománya 1895. év végén következő volt:

Az intézetek csoportjai	A biztosítottak száma 1895. végén	A biztosított összeg (illetve napi kárpótlás) az év végén ezer forintokban			
		halálesetre	állandó munkaképtelenségre	mulékony munkaképtelenségre	összesen biztosított összeg
Hazai	18.280	83.125	94.784	57	177.966
Külföldi	13.495	59.809	85.715	41	145.565
Összesen	31.775	142.934	180.499	98	323.531

Tekintélyes összeg tehát a balesetbiztosítás ez osztályánál a biztosított összeg, egy biztosítottra átlag 10.182 ft. esik. A három esedékességi időpont közül a mulékony munkaképtelenség szerepel a legkisebb összeggel, noha ez eset fordul elő a leggyakrabban, mint azt a következő kimutatásból látjuk:

Az intézetek csoportjai	A kifizetett kártérítések száma			A kifizetett károk összege 1000 forintban		
	halál	állandó munkaképtelenség	mulékony munkaképtelenség	halál	állandó munkaképtelenség	mulékony munkaképtelenség
	e s e t é r e					
Hazai	4	22	997	7	25	38
Külföldi	9	15	1.570	12	20	59
Összesen	13	37	2.567	19	45	97

A másik két kategória tehát egészen elenyésző a mulékony munkaképtelenségével szemben, melynél egy káresetre átlag 38 frtot fizettek kárpótlás gyanánt, az állandó munkaképtelenség esetére 1.216 frtot, halál esetére pedig átlag 1.461 frtot. Ez utóbbi két szám nem áll a kellő arányban a kárral, melynek részben való helyreállítására a biztosítás hivatva van.

Nézzük már most az együttes balesetbiztosítás adatait:

Az intézetek csoportjai	A biztosítottak összes száma az év végén	A biztosított összeg az év végén 1000 forintban	A káresetek száma	A kifizetett károk összege 1000 forintban			A biztosítottak foglalkozása		
				betegség esetekben	munkaképesség elvesztés	halál	gyári munkások	bányászok	egyéb foglalkozású csoportok
Hazai	54.419	40.098	726	8	7	15	38.683	3.077	12.659
Külföldi . . .	36.825	22.592	878	16	18	20	29.666	1.464	3.695
Összesen . .	91.244	62.690	1.604	24	25	35	68.349	4.541	16.354

Itt tehát átlag 687 forintnyi összeg esik egy biztosítottra. Egyéb-ként ezen adatok kombinációkra nem igen alkalmazhatók, mert nem elég részletesek; a kimutatás a foglalkozás tekintetében csupán három csoportot különböztet meg. Hiányzik továbbá, mint összehasonlítási anyag, a balesetstatisztika. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e balesetbiztosítással nincs kimerítve a munkások segélyezése balesetek esetére, mert ezt kiegészítik nálunk a betegsegélyező pénztárak.

Az elemi károk elleni biztosítás statisztikája annyiban részletesebb az eddig tárgyalt ágakénál, hogy törvényhatóságokint tünteti fel a biztosítás anyagául szolgáló tárgyakat. A tűzkárbiztosításnál e területi részletezésen kívül úgy a biztosított összegre, mint a kifizetett kártérítésre vonatkozólag arról is értesülünk, hogy mennyi esett ezekből: 1. az épületekre, ingóságokra és szalmás gabonaneműekre, 2. a gyárakra felszereléssel és kiegészítéssel, végre 3. a mezőgazdasági átalánybiztosításra. E csoportosítás természetesen inkább a biztosító-társaságok üzleti szempontjának felel meg, mintsem a helyes és kimerítő statisztika igényeinek. Különösen az első csoport foglal magában eltérő jellegű tárgyakat és részben olyanokat is, melyek tulajdonképpen a harmadik csoportba tartoznának. A mezőgazdasági átalánybiztosítás különben nem is biztosított tárgy, hanem biztosítási forma, mi a statisztikát csak közvetve érdekli. Hiánynak tartjuk továbbá azt, hogy a városi törvényhatóságokról nem közölhetők az adatok a megyei törvényhatóságoktól elkülönítve, mert ez esetben legalább az ezek területén előforduló épületbiztosításokról nyernénk képet. Épp oly sajnós, hogy a biztosított épületek számáról nincsenek adataink, mert csak ez esetben tudnánk a házaknak tűz elleni biztosítása elterjedéséről fogalmat alkotni. Így csak nagyon megközelítő számításokkal vonhatunk ez adatokból következtetéseket.

A biztosítások összege és a kifizetett kártérítés pedig 1895-ben vármegyénként következőleg alakult:

Folyó szám	Ország rész, vármegye	A biztosított összeg				A kifizetett kártérítés			
		épületek, ingóságok és szállmások rablások nélkül	gyárak, felrakások és készletekkel	mezőgazdasági ingatlanok biztosítás	összesen	épületek, ingóságok és szállmások rablások nélkül	gyárak, felrakások és készletekkel	mezőgazdasági ingatlanok biztosítás	összesen
ezer forintokban									
1. Magyarország									
a) Duna bal partja									
1	Árva vármegye	5.032 ³	1.234 ³	354 ²	6.620 ⁸	140 ²	0 ²	2 ¹	142 ⁵
2	Bars	12.758 ⁷	3.272 ³	8.178 ¹	24.209 ⁸	83 ⁷	7 ³	11 ³	57 ⁸
3	Esztergom	10.949 ⁰	4.390 ³	3.209 ³	18.548 ⁸	11 ³	51 ¹	0 ⁹	63 ³
4	Hont	11.239 ⁸	436 ³	5.130 ⁷	16.807 ⁴	41 ³	0 ⁰	13 ⁵	54 ³
5	Liptó	6.325 ⁹	3.798 ⁷	855 ³	10.979 ⁹	27 ³	6 ⁶	1 ³	36 ⁷
6	Nógrád	27.838 ⁷	7.509 ³	11.631 ⁷	46.978 ²	47 ⁵	3 ⁵	36 ³	87 ³
7	Nyitra	42.466 ⁶	4.231 ⁴	19.962 ³	66.660 ⁵	199 ³	1 ⁷	75 ⁹	276 ⁶
8	Pozsony	57.572 ⁶	11.402 ³	12.872 ³	81.848 ²	89 ⁷	31 ⁴	30 ⁶	151 ¹
9	Trencsén	21.316 ⁸	3.963 ³	4.652 ⁴	29.932 ⁵	98 ⁵	24 ¹	36 ³	159 ⁹
10	Turóc	4.568 ⁶	585 ⁴	1.012 ⁰	6.165 ²	19 ⁴	2 ⁹	1 ⁰	23 ³
11	Zólyom	10.217 ⁸	5.430 ³	1.173 ⁴	16.827 ⁵	81 ⁸	0 ⁰	7 ⁶	89 ³
	Összesen	210.284 ⁸	46.262 ²	69.032 ⁶	325.579 ⁸	793 ¹	129 ⁰	218 ¹	1.142 ²
b) Duna jobb partja									
1	Baranya várm.	24.990 ⁹	3.475 ²	8.507 ⁷	36.973 ⁸	23 ⁴	2 ²	12 ⁰	40 ⁶
2	Fejér	30.963 ⁷	2.223 ²	21.544 ⁰	54.736 ²	37 ⁶	0 ²	14 ⁹	52 ⁷
3	Győr	19.394 ³	3.823 ¹	6.476 ⁰	29.693 ⁴	22 ³	14 ⁹	—	37 ³
4	Komárom	22.478 ⁸	1.704 ³	9.886 ⁰	34.067 ⁸	30 ²	—	8 ³	38 ⁵
5	Moson	10.977 ¹	1.652 ⁴	5.902 ⁵	18.532 ⁰	27 ⁴	0 ²	7 ⁰	34 ⁶
6	Somogy	36.055 ³	7.142 ²	29.137 ²	72.334 ⁷	62 ⁰	23 ⁷	71 ⁴	157 ¹
7	Sopron	36.458 ⁴	3.088 ²	9.454 ⁰	49.000 ⁶	141 ⁰	—	32 ¹	173 ⁷
8	Tolna	57.488 ⁴	415 ⁷	12.088 ⁹	69.938 ⁰	39 ⁰	2 ¹	24 ³	65 ⁴
9	Vas	43.734 ³	2.777 ⁴	10.318 ³	56.830 ³	109 ³	7 ³	27 ⁶	144 ⁴
10	Veszprém	26.041 ³	853 ⁴	14.151 ⁶	41.046 ³	108 ³	—	27 ⁰	135 ³
11	Zala	36.343 ⁸	2.145 ⁰	15.849 ⁵	54.338 ³	91 ³	1 ³	12 ⁸	105 ⁶
	Összesen	344.924 ⁸	29.305 ⁵	113.310 ⁷	517.541 ⁴	695 ⁶	52 ¹	237 ⁴	985 ¹
c) Duna Tisza köze									
1	Bács-Bodrog vm.	58.713 ³	6.453 ⁸	15.184 ²	80.351 ³	78 ⁸	5 ⁴	24 ²	108 ⁴
2	Csongrád	29.143 ²	7.602 ²	6.080 ⁰	42.775 ⁴	35 ⁰	6 ³	9 ⁴	50 ⁷
3	Heves	24.458 ²	3.148 ¹	11.093 ³	38.699 ⁶	62 ⁰	11 ⁰	13 ¹	86 ¹
4	Jász-N.-K.-Sz.	25.193 ²	5.099 ¹	11.483 ³	41.778 ⁹	30 ¹	0 ⁰	35 ⁰	65 ¹
5	Pest-P.-S.-K.-K.	528.988 ²	151.087 ⁶	29.713 ⁴	709.789 ²	228 ¹	463 ⁸	47 ³	739 ²
	Összesen	666.491 ¹	173.390 ⁵	73.504 ⁵	913.394 ⁴	434 ⁰	486 ⁵	129 ⁰	1.049 ³
d) Tisza jobb partja.									
1	Abauj-Torna vm.	26.488 ⁶	3.558 ⁴	7.944 ⁴	37.991 ⁴	109 ³	0 ⁹	21 ⁶	131 ⁸
2	Bereg	10.655 ⁴	752 ³	2.347 ⁴	13.755 ⁹	31 ⁹	0 ⁰	8 ¹	40 ⁰
3	Borsód	27.628 ⁹	6.743 ⁷	9.083 ⁹	43.456 ⁴	40 ⁰	0 ¹	10 ⁹	51 ⁹
4	Gömör	19.792 ⁵	2.978 ⁸	3.030 ⁸	25.802 ³	55 ⁹	1 ⁷	8 ⁷	66 ³
5	Sáros	12.239 ³	1.918 ⁰	4.271 ⁵	18.423 ³	83 ⁶	23 ⁴	40 ⁴	147 ⁴
6	Szepes	18.505 ³	5.123 ⁴	2.762 ¹	26.390 ⁷	232 ⁰	0 ⁰	19 ⁴	251 ⁴
7	Ung	9.903 ⁰	1.063 ⁸	1.688 ⁸	12.655 ⁴	34 ⁶	13 ⁷	15 ⁹	63 ³
8	Zemplén	27.816 ⁹	1.692 ²	13.859 ⁶	43.368 ⁷	220 ⁷	5 ⁷	49 ⁷	276 ¹
	Összesen	153.023 ⁹	23.830 ⁴	44.988 ⁰	221.842 ²	808 ⁰	45 ⁵	173 ⁸	1.027 ⁰
e) Tisza bal partja.									
1	Békés vármegye	17.984 ⁵	720 ¹	11.975 ³	30.679 ⁸	18 ³	0 ⁰	15 ⁴	33 ⁷
2	Bihar	38.198 ⁰	8.857 ⁴	19.203 ⁴	66.349 ⁷	61 ⁶	5 ³	91 ⁸	158 ⁷
3	Hajdú	26.236 ¹	2.831 ⁰	6.112 ⁴	35.179 ⁵	31 ¹	50 ⁷	21 ⁵	103 ³
4	Máramaros	7.775 ⁵	2.305 ³	259 ¹	10.339 ⁹	41 ⁵	32 ⁷	—	74 ²
5	Szabolcs	20.776 ⁶	635 ⁵	17.967 ⁰	39.379 ⁰	88 ⁰	30 ⁰	77 ⁹	195 ⁸
6	Szatmár	23.654 ²	1.430 ¹	8.623 ¹	33.717 ⁰	85 ³	4 ⁶	22 ⁴	112 ³
7	Szilágy	6.183 ²	903 ⁸	2.595 ⁸	9.682 ²	12 ⁴	0 ³	3 ³	15 ⁹
8	Ugocsa	2.762 ³	154 ³	1.056 ⁴	3.972 ³	14 ⁷	—	0 ⁹	15 ⁶
	Összesen	143.571 ¹	17.246 ⁷	67.882 ⁴	228.700 ⁷	352 ⁹	123 ⁹	233 ⁶	709 ⁸

Folyó szám	Országgrész, vármegye	A biztosított összeg					A kifizetett kártérítés				
		épületek, ingóságok és szalmás gabonaneműk	gyárak felvevélével és készletekkel	mezőgazdasági átalánybiztosítás	összesen	épületek, ingóságok és szalmás gabonaneműk	gyárak felvevélével és készletekkel	mezőgazdasági átalánybiztosítás	összesen		
		ezer forintokban									
	f) Tisza-Maros szöge.										
1	Arad vármegye ..	32.575 ³	8.888 ³	7.706 ²	49.170 ³	41 ⁷	14 ⁴	16 ³	72 ³		
2	Csanád » ..	13.564 ⁷	521 ¹	5.166 ¹	19.251 ³	14 ⁷	0 ¹	19 ²	34 ⁰		
3	K.-Szörény » ..	26.057 ⁹	3.535 ³	1.823 ⁷	31.417 ²	64 ⁶	0 ³	24 ²	89 ¹		
4	Temes » ..	54.122 ⁰	8.686 ³	8.467 ³	71.276 ⁴	72 ⁷	11 ³	24 ³	108 ⁹		
5	Torontál » ..	46.525 ³	5.549 ³	20.180 ³	72.255 ⁷	60 ³	29 ³	54 ⁹	144 ⁴		
	Összesen ...	172.845 ³	27.181 ³	43.314 ⁴	243.371 ³	233 ⁹	55 ⁹	139 ⁵	449 ²		
	g) Erdély.										
1	Alsó-Fehér vm. ..	6.822 ¹	1.549 ⁴	1.721 ³	10.093 ⁹	9 ⁷	0 ¹	5 ³	15 ¹		
2	B.-Naszód » ..	5.612 ²	1.123 ⁹	329 ⁴	7.065 ³	3 ⁵	0 ¹	1 ⁵	5 ¹		
3	Brassó » ..	16.994 ³	3.336 ⁴	441 ¹	20.771 ³	31 ⁹	7 ³	1 ³	41 ⁰		
4	Csik » ..	6.450 ¹	151 ⁹	471 ⁵	7.073 ⁵	10 ³	—	0 ⁰	10 ³		
5	Fogarasz » ..	5.308 ⁵	1.179 ⁹	365 ⁰	6.852 ³	6 ⁴	19 ³	—	26 ²		
6	Háromszék » ..	7.639 ¹	1.659 ³	1.340 ⁴	10.639 ¹	13 ⁰	2 ⁰	3 ⁷	18 ⁷		
7	Hunyad » ..	8.230 ⁷	2.667 ³	965 ¹	11.913 ⁴	6 ⁴	—	10 ³	16 ⁷		
8	Kia-Küküllő » ..	3.622 ²	113 ¹	1.041 ³	4.777 ⁷	8 ⁹	—	1 ⁵	10 ⁴		
9	Kolozs » ..	18.301 ¹	2.520 ⁷	3.632 ⁴	24.454 ²	22 ⁴	—	0 ¹	22 ³		
10	Maros-Torda » ..	14.119 ⁹	1.901 ³	1.122 ⁵	17.143 ⁷	35 ³	—	1 ¹	36 ⁴		
11	Nagy-Küküllő » ..	9.408 ³	1.130 ³	528 ⁴	11.067 ³	10 ⁷	—	—	10 ⁷		
12	Szeben » ..	17.346 ²	1.474 ¹	512 ⁷	19.333 ⁹	10 ¹	—	—	10 ¹		
13	Sz.-Doboka » ..	6.296 ³	929 ²	2.989 ⁹	10.214 ⁷	7 ¹	—	1 ³	9 ³		
14	T.-Aranyos » ..	4.233 ⁹	1.071 ⁴	1.360 ³	6.665 ⁹	7 ⁷	0 ¹	1 ⁴	9 ²		
15	Udvarhely » ..	5.249 ³	160 ³	457 ⁷	5.867 ⁰	15 ³	—	1 ³	16 ⁵		
	Összesen ...	135.685 ³	20.957 ⁷	17.299 ¹	173.942 ³	199 ¹	29 ⁴	29 ⁹	258 ⁴		
	Magyorsz. össz. ...	1,826.835 ²	333.175 ³	459.362 ³	2,624.372 ²	3.533 ³	921 ⁷	1.160 ⁷	5.621 ⁰		
	II. Fiume város és kerülete.	28.498 ⁶	6.942 ⁴	—	35.441 ⁰	103 ¹	—	—	103 ¹		
	III. Horvát-Szlavonországok										
1	Belov.-Kőrös vm. ..	8.349 ⁵	267 ⁴	210 ³	8.827 ²	18 ³	0 ⁰	0 ⁵	19 ³		
2	Lika-Krbava » ..	2.584 ¹	624 ⁵	—	3.208 ³	14 ⁹	0 ³	—	15 ²		
3	Modrus-Fiume » ..	7.539 ⁴	415 ¹	—	7.954 ⁵	25 ⁹	—	—	25 ⁹		
4	Pozsega » ..	14.045 ¹	2.290 ¹	1.250 ⁴	17.585 ⁵	13 ³	—	2 ⁰	15 ³		
5	Szerém » ..	24.984 ³	2.821 ⁰	6.957 ³	34.768 ³	23 ¹	16 ⁷	2 ⁷	42 ⁶		
6	Varasd » ..	9.660 ³	602 ³	1.542 ³	11.804 ⁷	7 ³	—	16 ⁰	23 ³		
7	Verőcze » ..	26.608 ³	2.984 ⁰	8.759 ¹	38.351 ⁹	8 ⁷	—	1 ⁴	10 ¹		
8	Zágráb » ..	31.633 ³	6.429 ¹	1.707 ⁵	39.770 ³	145 ⁵	1 ⁰	11 ⁰	157 ³		
	Összesen ...	125.405 ⁴	16.433 ³	20.406 ⁹	162.245 ³	257 ⁵	18 ⁰	33 ⁶	309 ¹		
	Magy. birod. össz.	1,980.739 ²	361.551 ²	479.769 ¹	2,822.059 ³	3.899 ²	939 ⁷	1.194 ³	6.033 ²		

Legkevesebb kívánni valót a részletesség tekintetében a jégkár-biztosítási statisztika hagy fenn. Ennél ugyanis a biztosított összeg vármegyénként, azonfelül a termények nyolcz csoportjára külön-külön van feltüntetve és ehhez csatlakozik a kifizetett kárösszeg.

A jégkár elleni biztosítások és a kifizetett károk összege 1896-ben
vármegyénként a következő volt:

Folyó szám	Ország-rész, vár- megye	A biztosított összeg										Kifizetett kár- összeg
		Takarmány- füvek, répa és burgonya	Tengeri és csukorrépa	Búza	Készre- szab, rozs és árpa	Olajvetem., lenmag, hüveljstak és egyéb kert vetemények	Kender és len	Szőlő és komló	Dohány	Összesen		
ezer forintotokban												
1. Magyarország												
a) Duna bal partja												
1	Árva vármegye	0 ⁰	—	8 ¹	231 ⁹	15 ³	13 ⁴	1 ⁰	—	270 ⁹	0 ¹	
2	Bars	1 ⁹	134 ³	1.062 ⁷	1.729 ⁷	39 ⁰	1 ⁹	4 ⁴	—	2.973 ⁵	3 ⁹	
3	Esztergom	7 ³	8 ⁹	223 ⁷	339 ¹	1 ¹	—	6 ⁰	—	585 ⁹	3 ⁴	
4	Hont	6 ¹	44 ³	785 ⁰	1.037 ⁹	35 ⁷	2 ⁰	3 ³	6 ⁹	1.920 ⁹	8 ⁹	
5	Liptó	0 ⁴	—	—	2 ⁹	0 ¹	0 ⁰	—	—	3 ⁴	—	
6	Nógrád	6 ⁰	3 ⁹	1.098 ⁰	1.355 ⁹	18 ⁹	0 ⁷	0 ¹	12 ⁹	2.495 ⁴	13 ⁹	
7	Nyitra	3 ⁹	80 ⁹	1.250 ⁹	3.742 ⁹	55 ⁹	1 ¹	4 ⁹	—	5.139 ⁷	33 ⁷	
8	Pozsony	45 ¹	110 ⁹	1.791 ⁰	3.888 ⁷	150 ⁰	2 ⁹	4 ²	—	5.492 ⁹	168 ⁹	
9	Trencsen	6 ⁵	0 ⁴	184 ⁵	738 ⁰	5 ⁹	—	—	—	935 ⁷	4 ⁷	
10	Turóc	1 ¹	—	22 ⁹	222 ⁴	9 ³	0 ¹	—	—	255 ⁷	0 ⁵	
11	Zólyom	—	0 ²	26 ⁵	12 ⁹	—	—	—	—	39 ³	—	
	Összesen...	78 ⁷	382 ⁵	6.452 ²	12.801 ⁶	331 ⁹	22 ⁰	23 ¹	19 ⁵	20.111 ⁴	256 ¹	
b) Duna jobb partja												
1	Baranya várm.	19 ³	449 ⁹	1.991 ³	1.604 ⁴	70 ¹	11 ⁹	7 ⁷	38 ⁹	4.193 ⁰	15 ⁹	
2	Fejér	4 ⁴	83 ⁵	3.666 ⁹	2.683 ⁰	218 ³	12 ⁹	23 ⁰	0 ³	6.691 ⁴	65 ⁴	
3	Győr	10 ⁹	31 ⁹	590 ⁹	807 ⁵	56 ⁰	0 ¹	1 ¹	—	1.477 ⁴	5 ⁹	
4	Komárom	8 ⁹	20 ⁹	1.072 ⁹	1.529 ⁴	75 ⁵	1 ⁷	0 ⁹	33 ¹	2.743 ⁰	20 ⁰	
5	Moson	0 ⁸	7 ⁹	125 ⁰	302 ⁵	22 ⁹	—	0 ⁸	—	459 ⁷	—	
6	Somogy	0 ⁶	164 ⁹	3.144 ⁷	3.319 ⁴	261 ⁴	34 ⁹	8 ⁵	—	6.904 ³	56 ⁷	
7	Sopron	27 ⁹	110 ⁹	1.981 ⁰	2.528 ¹	176 ⁹	2 ⁹	13 ⁷	—	4.841 ⁹	106 ⁹	
8	Tolna	3 ⁹	58 ²	2.411 ⁴	1.566 ⁴	69 ⁷	12 ⁹	8 ⁹	51 ⁹	4.161 ⁰	32 ⁹	
9	Vas	80 ⁰	58 ²	2.641 ⁹	3.717 ⁹	121 ⁷	0 ⁹	17 ⁹	—	6.586 ⁹	167 ⁹	
10	Veszprém	12 ⁹	85 ⁹	1.862 ⁷	2.564 ⁹	98 ⁹	4 ⁰	10 ⁷	—	4.639 ⁴	62 ⁹	
11	Zala	30 ¹	159 ³	2.036 ⁴	2.689 ⁵	233 ³	3 ⁹	54 ³	—	5.206 ²	173 ⁹	
	Összesen...	148 ⁷	1.231 ³	21.524 ¹	23.302 ⁹	1.343 ³	83 ⁷	146 ²	123 ⁴	47.903 ⁵	735 ²	
c) Duna Tiszaköze												
1	Bács-Bodrog vm.	8 ⁰	237 ⁰	5.374 ⁹	1.974 ³	136 ⁹	261 ⁹	16 ⁹	4 ¹	8.013 ¹	167 ⁷	
2	Csongrád	0 ⁵	7 ⁹	1.706 ³	571 ⁵	9 ⁴	—	9 ⁹	8 ¹	2.313 ⁰	2 ⁹	
3	Heves	4 ⁹	84 ⁵	1.639 ⁰	977 ¹	25 ⁷	0 ²	9 ⁹	84 ⁹	2.524 ⁷	32 ⁹	
4	Jász-N.-K.-Sz.	13 ⁷	113 ³	5.162 ¹	1.387 ⁹	111 ¹	36 ⁰	3 ⁴	127 ⁹	6.955 ²	56 ⁹	
5	Pest-P.-S.-K.-K.	16 ¹	102 ⁹	4.050 ⁹	4.630 ⁹	74 ⁴	11 ⁴	39 ⁹	168 ⁵	9.093 ⁹	80 ⁷	
	Összesen...	42 ⁹	645 ³	17.938 ²	9.541 ³	357 ⁵	308 ⁹	78 ¹	392 ⁹	29.199 ⁸	340 ¹	
d) Tisza jobb partja												
1	Abauj-Torna vm.	1 ⁷	0 ⁴	1.867 ⁰	1.261 ¹	75 ³	0 ¹	0 ⁹	4 ⁹	2.710 ⁷	71 ⁹	
2	Bereg	—	3 ⁹	490 ⁰	180 ⁵	46 ⁰	0 ¹	1 ¹	21 ⁹	742 ⁹	36 ⁹	
3	Borsod	0 ²	1 ⁹	1.363 ⁹	831 ⁹	52 ⁹	0 ⁷	2 ⁹	96 ¹	2.349 ⁴	10 ⁹	
4	Gömör	0 ⁵	8 ⁹	832 ⁵	647 ¹	46 ⁹	0 ⁰	0 ⁵	39 ⁹	1.575 ⁹	27 ⁹	
5	Sáros	4 ⁹	0 ²	156 ⁵	423 ⁴	19 ⁴	—	—	—	605 ⁹	13 ⁹	
6	Szepes	4 ³	—	37 ⁷	370 ⁹	28 ¹	2 ⁴	—	—	443 ⁴	13 ¹	
7	Ung	—	0 ¹	391 ⁹	155 ⁹	53 ¹	—	30 ²	7 ⁹	638 ⁷	27 ⁹	
8	Zemplén	1 ⁰	4 ⁹	1.875 ⁹	1.160 ⁵	238 ¹	5 ¹	10 ⁷	106 ⁹	3.402 ⁷	67 ⁹	
	Összesen...	12 ¹	19 ⁴	6.516 ⁹	5.031 ³	559 ⁵	8 ⁴	45 ⁷	276 ⁹	12.469 ⁸	274 ¹	
e) Tisza bal partja												
1	Békés vármegye	—	10 ³	1.717 ⁷	510 ¹	42 ⁰	3 ⁴	1 ⁷	109 ⁷	2.894 ⁹	23 ⁹	
2	Bihar	3 ⁹	30 ⁹	3.242 ²	1.683 ⁵	181 ⁹	16 ⁹	33 ⁹	309 ⁹	5.502 ¹	156 ⁹	
3	Hajdú	0 ¹	6 ⁰	1.282 ⁴	525 ⁷	47 ⁹	2 ¹	—	171 ⁹	2.036 ¹	27 ¹	
4	Máramaros	—	0 ²	4 ¹	9 ⁰	0 ³	0 ⁰	—	—	13 ⁹	0 ⁹	
5	Szabolcs	2 ⁹	6 ¹	1.315 ⁰	1.865 ⁵	128 ³	11 ⁴	17 ⁹	979 ⁹	4.326 ¹	161 ⁹	
6	Szatmár	2 ⁹	13 ⁹	1.037 ⁷	578 ⁹	64 ¹	2 ⁹	0 ¹	180 ⁹	1.985 ⁹	91 ⁹	
7	Szilágy	0 ⁹	23 ⁴	617 ⁸	158 ⁹	31 ¹	1 ⁹	0 ¹	—	829 ¹	11 ²	
8	Ugocsa	1 ⁹	2 ⁴	224 ⁷	123 ⁷	9 ⁹	0 ⁸	6 ⁴	0 ⁴	369 ⁹	13 ⁹	
	Összesen...	10 ⁹	98 ¹	9.491 ⁸	5.450 ²	505 ¹	38 ⁷	60 ⁹	1.757 ⁸	17.407 ¹	485 ³	

Folyó szám	Ország-rész vár- megye	A biztosított összeg										Kifizetett kár- összeg
		Takarmány- fűvek, répa és burgonya	Tengeri és csukorrépa	Búza	Kétfazekas, zab, rozs és árpa	Olajvetem, lencsés hüvelyesek és egyéb kerti vetemények	Kender és len	Szőlő és komló	Dohány	Összesen		
		ezer forintokban										
f) Tisza-Maros szöge.												
1	Arad vármegye ..	4 ^o	22 ^s	1.982 ^s	291 ¹	28 ^s	3 ¹	26 ^o	133 ⁷	1.891 ^s	19 ⁷	
2	Csanád > ..	0 ¹	9 ¹	1.010 ^s	252 ^s	3 ²	103 ⁷	5 ¹	167 ^s	1.551 ^s	9 ^o	
3	K.-Szörény > ..	0 ¹	6 ^o	274 ^s	70 ⁷	4 ^s	0 ⁴	0 ¹	—	356 ¹	2 ⁷	
4	Temes > ..	5 ⁷	88 ^s	3.716 ^s	646 ^s	85 ^s	3 ^o	66 ¹	2 ^s	4.615 ^s	12 ^s	
5	Torontál > ..	15 ^s	513 ¹	6.808 ^s	886 ^s	289 ^s	37 ^o	10 ^s	22 ⁷	8.083 ^s	20 ^s	
	Összesen ...	25 ^s	639 ^s	12.692 ^s	2.147 ^s	411 ^s	147 ^s	107 ^s	326 ^s	16.438 ^s	64 ^s	
g) Erdély.												
1	Alsó-Fehér vm. ..	0 ¹	55 ^s	322 ^s	136 ^o	37 ^s	2 ^s	5 ²	0 ^s	559 ^s	10 ^s	
2	B.-Naszód > ..	0 ²	14 ^o	88 ^o	29 ^s	16 ⁴	0 ^s	0 ^s	—	149 ¹	0 ²	
3	Brassó > ..	12 ⁷	16 ^s	20 ^s	152 ^s	12 ^s	0 ¹	—	—	214 ^s	3 ^o	
4	Csik > ..	0 ¹	0 ¹	3 ^s	15 ^s	0 ^s	0 ^o	—	—	19 ^s	0 ²	
5	Fogarás > ..	0 ⁴	22 ^s	5 ^s	14 ^s	0 ²	0 ^o	—	4 ^s	48 ^s	4 ^s	
6	Háromszék > ..	1 ^s	13 ^s	147 ^s	197 ^s	27 ^o	3 ^s	1 ^s	—	392 ^s	7 ^o	
7	Hunyad > ..	1 ^s	9 ⁷	54 ^s	16 ^s	2 ^o	0 ^o	0 ²	—	84 ⁷	1 ⁷	
8	Kis-Küküllő > ..	3 ^s	34 ¹	231 ^s	157 ^s	34 ¹	7 ^s	3 ^s	4 ^s	476 ⁷	6 ^s	
9	Kolozs > ..	2 ^s	53 ^s	447 ^s	303 ^o	110 ^s	5 ^s	3 ¹	0 ^s	920 ¹	11 ^o	
10	Maros-Torda > ..	0 ^s	34 ⁷	205 ^s	153 ^s	41 ^s	13 ^s	0 ^s	—	448 ^s	6 ^s	
11	N.-Küküllő > ..	0 ⁴	27 ^s	78 ¹	43 ^s	6 ¹	1 ^s	8 ^s	—	160 ^s	8 ^s	
12	Szeben > ..	1 ^s	17 ^s	69 ^s	28 ^s	0 ^s	2 ²	0 ^s	—	121 ^o	0 ^s	
13	Sz.-Doboka > ..	1 ^s	41 ^s	353 ^s	147 ¹	129 ^s	5 ^s	3 ^s	—	682 ^s	5 ^s	
14	T.-Aranyos > ..	1 ¹	55 ⁷	343 ^s	289 ^s	174 ^s	14 ^s	8 ^s	—	886 ^s	10 ¹	
15	Údvarhely > ..	1 ^s	16 ^s	53 ¹	43 ^o	13 ⁷	1 ^s	1 ^s	—	135 ^s	1 ^s	
	Összesen ...	30 ^s	412 ^s	2.423 ^s	1.784 ^o	606 ^s	58 ^s	36 ^s	10 ^s	5.312 ^o	78 ¹	
	Magyar orsz. össz.	348 ^s	3.323 ^s	77.033 ^s	60.009 ¹	4.115 ⁷	667 ¹	497 ^s	2.907 ¹	148.901 ^s	2.213 ¹	
II. Fiume város és kerülete.												
		—	0 ^s	14 ^s	1 ^s	0 ¹	—	—	—	16 ^s	2 ^o	
III. Horvát-Szlavonországok												
1	Belov.-Kőrös vm. ..	0 ^s	18 ^o	114 ¹	73 ^s	7 ^s	3 ⁷	—	—	217 ^s	2 ^s	
2	Lika-Krbava > ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	Modrus-Fiume > ..	0 ^s	2 ⁷	1 ^s	2 ^s	1 ^o	0 ^o	0 ²	—	8 ¹	—	
4	Pozsega > ..	1 ^s	45 ^s	477 ^s	202 ^s	46 ^s	0 ^s	1 ^s	1 ^s	776 ^s	16 ⁷	
5	Szerém > ..	18 ¹	589 ^s	2.663 ^s	1.119 ^s	208 ^s	142 ^s	10 ^s	—	4.750 ^s	61 ^s	
6	Varasd > ..	4 ⁷	15 ^s	63 ^s	206 ^s	21 ^s	—	—	—	311 ^s	1 ^s	
7	Verőcze > ..	22 ¹	617 ^s	2.128 ⁷	1.428 ^s	328 ^s	71 ⁷	22 ^s	—	4.619 ^s	43 ^s	
8	Zágráb > ..	2 ^s	53 ^o	83 ¹	81 ^s	23 ^s	1 ⁷	—	—	244 ^s	0 ^s	
	Összesen ...	49 ^s	1.341 ^s	5.531 ^s	3.114 ^o	636 ^s	220 ^o	34 ^s	1 ^s	10.923 ⁷	126 ^s	
	Magyar birod. össz.	398 ^s	4.665 ^o	82.579 ^s	63.124 ^s	4.752 ¹	887 ¹	531 ^s	2.908 ^s	159.847 ^o	2.340 ^o	

Az 1895. évi mezőgazdasági termelés adatait még nem ismerjük és így a kínálkozó kombinációk alkalmazására tér nem nyílik. Ez adatokból a következőket constatalhatjuk: Legjobban elterjedt a jégkár elleni biztosítás a Duna jobb partján; a Magyarbirodalomban biztosított összeg 29^o60/0-a ez ország-részre esik, mint a hol a legtöbb latifundium van s a mely egyuttal culturailag legelőrehaladottabb része az országnak. Legalacsonyabb Erdélyben, melynek összegét nemcsak a Duna jobbparti vármegyék egyike-másika, de Pozsony vármegyéé is meghaladja. A legnagyobb értéket a termények között a búza képviseli, az összes biztosított összegnek 51^o66/0-a, a nagyságban utána következő csoporttal együtt: a kétszeres, zab, rozs és

árpa, vagyis a gabonaneműek összesen 91¹⁵⁰/₀-át. Ezután következnek az olajosvetemények, leumag, hüvelyesek s egyéb kerti növények, vagyis 2⁹⁷⁰/₀-a az összes biztosított összegnek, ezt megközelíti a tengeri és cukorrépa, vagyis 2⁹³⁰/₀ és legkisebb részt képvisel a takarmányfüvek, répa és burgonya biztosítása, mindössze csupán 0²⁵⁰/₀.

A kifizetett kárösszeg, a Magyarbirodalom számaint véve tekintetbe, a biztosítottaknak 1⁴⁶⁰/₀-át teszi, a Tisza jobb partján annak 2²⁰⁰/₀-át, a Tisza bal partján 2⁷⁸⁰/₀-át, ellenben a Tisza-Maros szögén csupán 0³⁹⁰/₀-át.

Végül a különböző biztosítási ágaknál befolyt díjbevételek összegeit óhajtjuk közölni és hogy azok nagyságáról némi fogalmat alkothassunk magunknak, szembeállítjuk azokat a kifizetett károk összegével:

Az intézetek csoportjai	A z életbiztosításnál							
	biztosítás halál- esetre		vegyes bizto- sítás		biztosítás el- élésre		járadék- biztosítás	
	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg
	e z e r f o r i n t o k b a n							
Hazai . . .	1.304	977	2.750	297	1.059	939	219	54
Külföldi . .	3.506	1.686	5.896	1.198	1.933	911	19	24
Összesen . .	4.810	2.663	8.646	1.495	2.397	1.850	238	78

a többi biztosítási ágánál:

Az intézetek csoportjai	Balesetbiztosítás				Elemi károk elleni biztosítás			
	egyéni baleset- ben		együttes baleset- ben		tűzkárbiztosítás		jégkárbiztosítás	
	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg	a díj- bevétel	a ki- fizetett kár- összeg
	e z e r f o r i n t o k b a n							
Hazai . . .	113	70	224	30	6.371	6.033	2.206	2.340
Külföldi . .	87	91	225	54	4.937		660	
Összesen	200	161	449	84	11.358		2.866	

Ezek a magyar biztosítási statisztika első évi eredményei. A közölt adatok nemcsak tájékozást nyújtanak a biztosításügy állapotáról hazánkban, hanem azt is mutatják, hogy mily tág mezeje van a biztosítás terén a statisztikának s mily közeli vonatkozásba hozhatók ez adatok a többi társadalmi és gazdasági jelenség statisztikájával. Midőn ez adatgyűjtés számos hiányát feltártuk, távolról sem óhajtottuk az adatok becstét kicsinyelni, hanem igenis ezekre főleg ama tényezők figyelmét felhívni, kik e hiányokat pótolni hivatvák. Az ez évi eredményekből főképp az adatszolgáltatók vonhatnak le tanúságot e statisztika fontosságára és értékére; rajtuk fordul meg, hogy ez adatok használhatósága fokozódjék.

Dr. Fenyvessy József.

II. Őstermelés.

Kelet-India mezőgazdasága.¹⁾ Egész a hetvenes évek végéig Magyarország, Oroszország és az amerikai Egyesült-Államok uralták a gabona-világpiacot, ők látták el első sorban az importállamok gabona-szükségletét; mellettük a most már nagy jelentőségű Románia, Argentina, Chile, stb. és Kelet-India igen alárendelt szerepet vittek.

A hetvenes évek végén — szinte minden átmenet nélkül — mint fenyegető versenytárs, Kelet-India jelent meg a világpiaczon, oly nagy tömegeket küldvén Európába, a melyek termelőképességét a legelőnyösebb világításba helyezték.

Az érdekelt mezőgazdák aggodalmakkal látták ez új versenytárs fellépését; attól félték, hogy Kelet-India az ő sűrű népességével, nagy területével, kedvező klimatikus viszonyaival, megszaporodott közlekedési eszközeivel, gabona-, illetőleg buzatermelését rendkívül fogja fokozni s miután olcsón producál, termékeivel legyőzhetlen versenyt fog támasztani.

Ezek az aggodalmak azonban nemcsak túlzottak, hanem jóformán teljesen alaptalanok, mert Kelet-Indiában a termelés csak igen lassan növekszik, égalji viszonyai a gabonatermelésnek éppen nem kedvezők, az olcsó munkaerő sem hatott fejlesztőleg a termelésre, stb., a rendelkezésünkre álló adatok legalább arra vallanak, hogy Kelet-India mezőgazdasága, ha nem is megállapodásban, de csak igen lassú fejlődésben van.

A keletindiai britt birtokok területe egész a legújabb időkig folytonos növekedésben volt; a szomszédos kis államok egymásután bekebeleztek a nagy gyarmatbirodalomba mindaddig, míg az természetes határait el nem érte a Himalaya s Pamir-hegység vízválasztó vonalával.

Ma már azt mondhatni, hogy Britt-Kelet-India jóformán elérte terjeszkedése határait és a jövőben már legfeljebb határkiigazításokról, de nem új bekebelezésekről lehet szó.

A gyarmati kormány nagy súlyt fektet pontos és kimerítő statisztikai adatokra és ezeknek gyűjtését az új szerzeményekben azonnal foganatosítja; de bár ez adatok jobbára csak becslésen alapulnak, a viszonyokról eléggé hű képet tüntetnek fel.

A keletindiai gyarmatok kötelékébe tartozó területek kiterjedése az utóbbi tíz évben így alakult, angol acreben:

Év	Összesen	Az összesből hűbérállam	A mely területről adat nincsen	A terület, a melyre az adatgyűjtés kiterjed
18-5/6-ban . . .	478,890.511	31,540.608	86,309.541	361,040.362
1886/7-ben . . .	500,142.639	50,466.688	86,081.146	363,594.805
1887/8-ban . . .	502,598.155	50,466.688	78,400.729	373,730.738
1888/9-ben . . .	556,281.004	52,804.157	80,416.773	423,060.074
1889/90-ben . . .	555,067.215	52,803.248	70,848.900	431,415.063
1890/1-ben . . .	561,330.701	52,803.248	70,848.900	436,670.567
1891/2-ben . . .	603,518.479	93,778.608	76,710.992	433,028.079
1892/3-ban . . .	609,761.030	98,957.488	79,872.225	430,931.317
1893/4-ben . . .	609,168.872	98,957.488	79,747.810	430,458.574
1894/5-ben . . .	612,041.866	99,059.248	70,395.816	445,586.802

¹⁾ Returns of agricultural Statistics, stb. 1885/6, 1886/7, 1887/8, 1888/9.

Agricultural Statistics of British India. 1890/1—1894/5.

Agricultural Returns of Great-Britain. 1895.

Ezen táblázatba nincsen befoglalva Bengál és Mysore területe, az előbbi 122^s, az utóbbi 18^s millió acre összterülettel és pedig azért, mivel bár mindkettő még a múlt század óta a brit korona birtoka, a statisztikai adatgyűjtés itt csak az utolsó években fogatosított és így az 10 évre szóló összehasonlítások ezek az óriási területek csak zavarnák; egyébként is az Európát érdeklő mezőgazdasági termelés tekintetében Kelet-India ezen részei semmiféle fontossággal sem bírnak.

A táblázat feltűnteti, mily rohamosan terjeszkedtek a brit birtokok a jelzett tíz évi időszak alatt, de tanúsítja egyuttal azt is, hogy összhangban ezen területi növekedéssel, a statisztikai adatgyűjtés is folyton terjesztetik és mindinkább csökken az a terület, a melyről adatok még nem szereztettek be.

Az 1885/6. évben ugyanis közvetlen brit igazgatás alatt állott (Mysoret, Bengált és a hűbérállamokat kivéve) 447,349,903 acre, ezen területnek a 17⁰⁵/₁₀-áról nem szereztettek be statisztikai adatok, már 1891/5-ben, dacára a csaknem 15⁰/₁₀-nyi abszolút területi növekedésnek, az összterületnek csak 13⁷²/₁₀-án nem gyűjtettek adatok; maga az adatgyűjtésből kimaradó terület csaknem 20 százalékkal esett.

Ezen óriási területnek tetemes része erdő; még nagyobb rész nem áll művelés alatt részben azért, mert a föld ez idő szerint nem termőképes; ezen viszonyzatokról az alábbi táblázat számol be:

	Művelés alatt álló terület			Művelés alatt nem álló terület			
	legrattott	ugarnak maradt	összesen	termő- képes	termé- ketlen	összesen	Erdő
	e z e r			a o r e			
1885/6-ban	128.282 ^s	21.509 ^o	149.791 ^s	78.858 ¹	75.841 ^s	167.004 ²	39.707 ²
				12.304 ^s			
1886/7-ben	128.316 ^s	24.000 ^o	152.316 ^s	79.434 ^s	75.275 ²	166.920 ⁴	43.232 ¹
				12.210 ⁷			
1887/8-ban	131.231 ²	23.592 ⁷	154.823 ⁹	81.628 ^s	77.182 ^s	168.150 ⁷	44.556 ⁹
				9.339 ³			
1888/9-ben	134.653 ¹	26.880 ^s	161.533 ⁶	89.814 ^s	117.581 ^o	216.100 ^o	45.524 ⁶
				8.704 ⁵			
1889/90-ben	136.168 ⁹	27.368 ²	163.537 ¹	93.654 ⁷	117.435 ^o	219.806 ⁷	47.230 ^s
				8.717 ^o			
1890/1-ben	138.890 ⁹	26.908 ^s	165.799 ⁷	99.813 ⁷	123.650 ⁹	223.464 ⁶	47.437 ¹
1891/2-ben	134.923 ⁹	31.611 ^o	166.534 ⁹	99.314 ^o	119.022 ^s	218.336 ^s	48.065 ⁹
1892/3-ban	143.655 ^s	25.816 ⁴	169.471 ⁹	89.940 ^o	121.210 ⁴	211.150 ⁴	48.996 ²
1893/4-ben	143.398 ²	27.047 ⁹	170.446 ¹	95.448 ¹	112.367 ²	207.815 ³	48.446 ⁹
1894/5-ben	141.884 ⁴	30.336 ²	172.220 ⁶	99.326 ^s	113.546 ^s	212.873 ^o	56.069 ⁹
	Művelés alatt állott			A művelés alatt álló területből			
	az adatgyűjtés alatt álló összes területnek			legrattott ugarnak maradt			
	s z á z a l é k						
1885/6-ban . . .	33 ⁶²			85 ⁵⁷			14 ⁴³
1886/7-ben . . .	37 ⁰³			84 ²⁴			15 ⁷⁶
1887/8-ban . . .	36 ⁵⁰			84 ⁷⁶			15 ²⁴
1888/9-ben . . .	33 ⁹⁷			83 ³⁶			16 ⁶⁴
1889/0-ben . . .	33 ⁷⁷			83 ²⁷			16 ⁷³
1890/1-ben . . .	33 ⁸⁰			83 ⁷⁷			16 ²³
1891/2-ben . . .	31 ⁶¹			81 ⁰²			18 ⁹⁸
1892/3-ban . . .	31 ⁹⁸			84 ⁷⁷			15 ²³
1893/4-ben . . .	32 ¹⁹			81 ⁰⁹			15 ⁹¹
1894/5-ben . . .	31 ⁷⁷			82 ³⁹			17 ⁶¹

A közlött táblázatokban első sorban a művelés alatt nem álló terület aránytalan nagysága ragadja meg figyelmünket.

Ez a terület túlnyomóan az utóbb bekebelezett tartományokra esik; így például az 1885/6-ban már brit igazgatás alatt álló tartományokban annak megállapítása a multra nézve némi nehézségekkel jár, a mennyiben az akkor brit igazgatás alatt álló tartományok közül Madras egy részében és Assamban az adatgyűjtés ezt nem részletezte; de az egyes tartományok kiterjedése is lényegesen módosult a foganatosított területi átcsatolások folytán; mindenesetre azonban tény az, hogy a művelésre nem alkalmas terület relative is megfogyott azon okból, mivel egy rész tényleg művelés alá vonatott.

Hogy a művelés alatt nem álló területből mennyi esik a termelésre ez idő szerint felhasználható, és mennyi a nem művelhető területre, annak megállapítása a multra nézve némi nehézségekkel jár, a mennyiben az akkor brit igazgatás alatt álló tartományok közül Madras egy részében és Assamban az adatgyűjtés ezt nem részletezte; de az egyes tartományok kiterjedése is lényegesen módosult a foganatosított területi átcsatolások folytán; mindenesetre azonban tény az, hogy a művelésre nem alkalmas terület relative is megfogyott azon okból, mivel egy rész tényleg művelés alá vonatott.

A művelés alatt álló területnél 1885/6. és 1894/5. között 19.904 millió acrenyi, 13.28%-nyi növekedést látunk; ez a növekedés azonban nem tartott lépést a brit birtokok területi növekedésével, mert hiszen a gyarmat-birodalom területe 1885—1895. között 65% millió acreval, 14.67%-al növekedett.

Ez a hátramaradás tehát semmiesetre sem kedvező jelenség és bizonyítéka annak, hogy Kelet-India mezőgazdasága nem expansiv jellegű, dacára a máskülönben kedvező viszonyoknak, ilyenek: a rendelkezésre álló talaj nagy mennyisége, az olcsó munkaerő, a most már oly kedvező közlekedési viszonyok, stb.

De nemcsak nem expansiv jellegű a mezőgazdaság, hanem intensívitásában sem fejlődik, ezt az ugar és a learatott terület abszolút és viszonylagos nagyságából ítélhetjük meg leginkább.

Az egyik táblázatból láthatjuk, hogy az ugarterület az összes művelés alatt álló terület 14—17%-át képezte a lefolyt tíz év alatt; ezen arányszámok közül a minimális jelzi a tíz év előtti, a maximális a jelenlegi állapotokat; tehát a mezőgazdasági kultúra nem hogy fejlődne, inkább hanyatlik és a rendelkezésre álló föld a jobb kihasználás helyett kevésbé használtatik ki.

Mindenesetre hozzájárul az arány rosszabbításához az a körülmény, hogy a művelhető föld nagy mennyiségben áll rendelkezésre s inkább azt telkesítik, semhogy a már művelt, de némileg kimerült, kihasznált földet művelnék.

Részben az is okozza az ugar viszonylagos emelkedését, hogy az újabban megszerzett tartományok mezőgazdasági viszonyai még kezdetlegesebbek és ott az ugar jóval jelentékenyebb szerepet játszik, mint a régi birtokokban.

Ezen feltevést csak részben igazolják a tények; ha ugyanis az 1885/6-ban már birtokolt tartományoknak 1885/6. és 1894/95. évi viszonyait hasonlítjuk össze egymással, nem sokkal kedvezőbb képet nyerünk; csakis a nagyobb tartományokat véve figyelembe, volt:

		learatott terület	ugar	összesen	a mivelt terület %-a	
		összesen	acre		learat-	ugar-nak
					tatott	maradt
Madrasban .	1885/6-ban	22,463.253	5,017.653	27,480.906	81'76	18'24
	1895/6-ban	24,420.321	5,467.893	29,888.214	81'71	18'29
Bombayban .	1885/6-ban	25,424.532	6,765.520	32,190.352	78'99	21'01
	1895/6-ban	24,598.569	5,472.417	30,070.986	81'76	18'24
Az északny.	1885/6-ban	25,102.975	2,028.404	27,131.379	92'53	7'47
tartom.-ban	1895/6-ban	25,032.979	2,439.876	27,472.855	91'13	8'87
Oudhban . .	1885/6-ban	8,819.063	433.693	9,252.756	95'41	4'59
	1895/6-ban	8,665.238	739.496	9,404.734	92'13	7'87
Punjabban .	1885/6-ban	20,512.118	4,697.575	25,209.693	81'40	18'60
	1895/6-ban	21,776.902	5,261.070	27,037.972	80'52	19'48
Központi tar-	1885/6-ban	13,466.675	1,103.687	14,570.362	92'43	7'57
tományokban	1895/6-ban	16,064.101	2,518.432	18,582.533	86'46	13'54
Berarban . .	1885/6-ban	6,559.379	951.245	7,509.624	87'33	12'67
	1895/6-ban	6,747.313	601.475	7,348.788	91'82	8'18

A mivelt terület csaknem valamennyi tartományban változott részben telkesítések, részben pedig más tartományokhoz való területi át-, vagy onnan ide történt csatolások folytán; ennél fogva az abszolút számokra nagyobb súlyt nem fektethetünk, annál inkább azonban a viszonylagos számokra.

Kelet-India ezen legfőbb buzatermelő vidékein az ugar arányszáma általában csekély, így Oudh és újabban Berarban a 100/0-ot sem éri el; a tartományok egy részében jelentékeny javulás is észlelhető, de vannak nagy visszaesések is, így különösen a központi tartományokban és Oudhban; a táblázat általában nem egy fejlődő, hanem inkább megállapodó mezőgazdaság képét nyújtja.

Ezek előrebocsátása után, a melyek kétséget kizárólag igazolják azon véleményünket, hogy Kelet-India, legalább ez idő szerint, nem bir fejlődésképes mezőgazdasággal, áttérhetünk magára a termelésre, a melynél azonban csak a vetésterületre fektetünk súlyt, mint a mely leginkább tanúsítja a termelés kiterjedését.

Oly nagy kiterjedésű complexum, mint Kelet-India, igen változatos termeléssel kell hogy birjon; a mérsékelt égöv termékeitől kezdve egész az egyenlítői vidékek növényeiig minden megterem, e nagy területen; legfőbb termékeit azonban a rizs, búza, köles, hüvelyesek, különféle olajtartalmú növények, cukornád, gyapot, juta és a fonó-s szövőipar egyéb nyers termékei képezik; ezek vetésterülete volt az 1885–1895. években:

Termék	1885/6-ban	1886/7-ben	1887/8-ban	1888/9-ben	1889/90-ban
	ezer	acres			
rizs	22,541'0	23,471'8	24,238'6	26,810'8	27,666'4
búza	19,808'0	18,306'9	19,886'6	19,170'0	18,446'2
árpa	71,795'8	71,754'0	73,992'4	76,173'9	75,341'7
köles					
ragi ¹					
tengeri					
borsó					
egyéb magvak és gabonaneműek . . .					
lenmag és egyéb olajtar-					
talmú magvak . . .	7,964'7	7,594'0	7,299'5	7,381'8	7,845'3
cukornád	1,463'2	1,621'8	1,718'9	1,854'2	1,628'6
gyapot	8,732'0	10,134'3	9,042'3	9,215'5	10,393'2

¹ A kölesnek egy neme.

Termék	1890/1-ben	1891/2-ben	1892/3-ban ezer acre	1893/4-ben	1894/5-ben
a fonó- s szövőipar egyéb nyerstermékei	339·7	343·7	328·2	328·4	325·1
opium	—	—	—	—	—
indigó	907·1	812·8	899·4	998·2	977·4
kávé	119·1	117·5	117·9	118·3	118·2
thea	219·1	222·3	234·2	241·1	251·7
dohány	362·7	332·0	353·9	347·8	393·1
rizs	27.841·0	27.205·1	28.994·9	30.163·7	30.297·3
búza	20.187·0	18.574·0	19.890·6	20.595·9	21.289·3
árpa	2.288·4	3.474·9	3.642·5	3.805·7	6.166·1
köles	25.833·5	30.493·9	33.080·6	29.396·2	31.924·4
ragi ¹⁾	3.392·1	3.051·8	2.897·4	2.620·7	2.722·3
tengeri	1.789·1	3.157·5	3.309·7	3.240·5	3.014·6
borsó	5.308·2	8.068·2	9.138·7	9.073·1	11.967·4
egyéb magvak és gabona	25.194·1	28.205·0	30.281·4	30.866·1	22.106·4
lenmag és egyéb olajtar-					
talmú magvak	7.765·5	8.498·1	9.200·3	10.562·1	9.770·7
czukornád	1.631·7	1.940·3	1.727·4	1.866·4	1.797·4
gyapot	10.749·7	8.859·4	8.729·4	10.237·5	9.517·3
a fonó- s szövőipar egyéb nyerstermékei	358·2	300·2	401·1	345·3	337·5
opium	280·3	267·9	255·5	264·6	306·7
indigó	683·3	541·3	535·9	921·4	1.076·3
kávé	133·0	127·6	122·8	123·6	133·6
thea	254·8	266·2	271·6	280·3	292·9
dohány	331·5	327·1	374·4	475·6	448·2

Ha végigtekintünk ezen a táblázaton, látjuk India változatos termelését, de látjuk egyuttal azt is, hogy ez a termelés csak igen lassú, s nem is minden termékre kiterjedő fejlődésben van.

Az ottani élelmezési viszonyok szempontjából legfontosabb termékek a rizs és a köles, ezek termelése elég gyorsan növekszik; különösen a rizsé, a melynek learatott területe 10 év alatt több mint egyharmaddal növekedett; ezen területi növekedést egyébként eléggé megokolja az, hogy India évenként nagymennyiségű rizst visz ki, továbbá, hogy gazdag folyamhálózatának mély völgyei mocsaras, iszapos talajukkal kiválóan, alkalmasak ezen sok vizet igénylő növény termesztésére.

Területre nézve harmadik termény a búza; ez a hazai mezőgazdaságot leginkább érdekeli, mert hisz az indiai búza támasztott annak idején oly nagy, de most már alaptalanoknak bizonyult aggodalmakat.

A búzaterület a 10 év alatt jelentéktelenül, 1·5 millió acreval, alig 7·40/o-kal növekedett, e növekedésnek is fele az utolsó évre esik, míg az azelőtti az 1885/6. év színvonalán, sőt az 1891/2. jóval azon alul áll, jele ez annak, hogy a termelés nem fejlődik; ezt a nézetet megerősíti az is, ha az egyes főbb búzatermelő tartományok területi adatait tekintjük; ugyanis learattatott búza, ezer acrekban:

¹⁾ A kölesnek egy neme

Év	Bombay ¹⁾ ban	Sindh- ben	Az észak- nyugati tar- tományokban	Oudh- ban	Punjab- ban	A központi tartomá- nyokban	Berar- ban
1885/6-ban	2.290·2		4.015·9	1.556·2	7.218·2	3.858·8	808·5
1886/7-ben	2.150·8		3.565·3	1.544·7	6.136·5	3.933·8	933·9
1877/8-ban	2.410·2		3.465·4	1.549·9	6.635·0	4.735·4	1.052·9
1888/9-ben	2.312·9		3.479·3	1.489·9	7.372·0	3.531·9	942·0
1889/90-ben	2.311·6		3.369·4	1.355·7	6.436·1	4.094·7	830·0
1890/1-ben	1.912·8	405·8	3.842·9	1.562·1	7.490·8	4.114·7	817·2
1891/2-ben	1.738·4	418·7	3.392·2	1.365·2	6.767·9	3.957·3	888·0
1892/3-ban	1.918·0	543·8	3.415·7	1.292·6	7.400·3	4.269·1	984·6
1893/4-ben	1.985·9	473·2	3.593·9	1.297·7	8.300·8	3.934·6	928·5
1894/5-ben	2.040·8	649·4	4.833·0	1.571·8	7.918·4	3.809·5	889·9

Ez a táblázat is tanúsítja, hogy nemcsak a brit birtokokon összegükben, hanem az egyes tartományokban is mily csekély a vetésterület emelkedése; tanúsítja egyúttal azt is, hogy mily kevésbé megállapodottak a gazdasági viszonyok, a mennyiben egyik évről a másikra a vetésterületi adatok igen nagy különbözetekeket, többletet vagy kevesebbet tüntetnek fel.

Érdekes lesz ez alkalommal a buzatermésviszonyokat is figyelembe venni; csak az utolsó öt évre terjeszkedve, termett:

	Összesen ezer tonna					10 acerenként átlagosan tonna				
	1890/1	1891/2	1892/3	1893/4	1894/5	1890/1	1891/2	1892/3	1893/4	1894/5
Sindhben . . .	197	117	204	161	205	3·24	2·88	4·87	2·96	3·16
Bombayban . .	553	426	654	762	729	3·24	2·23	3·76	3·97	3·67
Az északnyugati tartományok- ban és Oudhban	1.745	1.579	1.844	1.473	1.141	3·69	2·92	3·88	3·13	2·33
Punjabban . .	2.071	1.420	2.213	2.560	2.395	3·22	1·89	3·27	3·46	2·88
A központi tar- tományokban	910	760	762	575	512	2·22	1·85	1·93	1·35	1·30
Berarban . .	95	78	76	97	80	1·13	0·95	0·86	0·98	0·86
Az összes gyar- matokban ²⁾	5.571	4.380	5.753	5.628	5.062	3·02	2·17	3·09	2·83	2·94

Az öt év átlagában termett 10 acerenként 2·70 angol tonna; 10 acre körülbelül megfelel 4 hektárnak és így hektáronként, egy angol tonnát 10 métermázsának számítva, teremne átlagosan 6·75 métermázsa; oly alacsony átlagtermés ez, hogy a buzatermelés még abban az esetben sem fizetheti ki magát a mostani alacsony árak mellett, ha munkaerő oly bőven és oly olcsón áll rendelkezésre, mint Indiában.

Hogy mily alacsonyak a termésátlagok, kitűnik, ha például az öt év legjobbját, 1892/93. évet vesszük; ezen évben egy hektárra 7·7 métermázsa esik; ilyen termés mellett egy európai gazda a termelést okvetlenül beszüntetné.

A közlötkekből látjuk, hogy az indiai buzatermelés távolról sem oly fenyegető, hogy a nyugati gazdákra nézve veszedelmessé válhatnék.

A többi termékek közül, tekintettel az európai mezőgazdaságra, kiemelendő még az árpa s a tengeri; ezek közül az elsőnek termelése folytonosan emelkedik, az utóbbié csökken; a viszonyok mindkettőnél olyanok, hogy azok termesztésével India Európának sohasem csinálhat versenyt.

¹⁾ Bombay és Sindh egész 1890-ig közigazgatásilag egyesítve voltak.

²⁾ Bengált és Mysorét, továbbá a hűbéres államokat kivéve.

A gyarmati növények termelése rendkívül nagymérvű s folytonos emelkedésben van. Kiválik ezek közül a thea, a melylyel India most már Chinának támaszt versenyt.

Sajátságos, hogy a czukornád termelése, dacára az európai répaczukor nagymérvű s annyi kedvezményben részesített versenyének, még mindig emelkedésben van.

Ismertetésünk kiegészítéseül közöljük még az állatlétszámra vonatkozó adatokat.

Kelet-Indiában, mint Nagy-Británia valamennyi gyarmatában évről-évre nyilvántartatik az állatlétszám; ez a nyilvántartás természetesen nem olyan pontos, mint egy rendszeres állatösszeírás, de tájékoztató adatot mindenestre nyújt.

Volt tehát, Bengált és Mysorét kivéve:

	1885/86	1886/87	1887/88	1888/89	1889/90	1890/91
		e	z	e	r	d
		a	r	a	b	
Bika s ökör						
Tehén						
Bivalybika és ökör	52.705 ⁴	54.698 ⁶	58.071 ²	61.221 ⁷	63.143 ³	66.578 ⁴
Bivalytehén						
Növendékmárha						
Juh	24.458 ³	25.571 ⁶	25.880 ⁶	27.619 ²	28.452 ²	29.346 ²
Kecske						
Ló	889 ⁴	909 ⁴	888 ⁰	936 ⁸	947 ⁵	956 ⁷
Őszvér és számár	1.122 ⁶	941 ⁶	924 ¹	971 ⁶	969 ⁵	1.057 ⁴
Teve	—	—	—	—	—	211 ⁷
Kocsi (szekér)	1.727 ⁵	1.803 ⁸	1.841 ⁰	2.026 ¹	2.099 ⁰	2.133 ³
Eke	9.696 ⁴	9.933 ¹	10.232 ⁸	10.621 ⁰	10.885 ⁴	11.453 ⁵
		1891/92	1892/93	1893/94	1894/95	
			e	z	e	r
			a	r	a	b
Bika s ökör		31.667 ³	27.178 ¹	29.227 ²	27.923 ⁸	
Tehén		13.535 ¹	19.614 ⁸	20.104 ¹	21.189 ⁹	
Bivalybika és ökör		5.731 ³	3.239 ¹	3.896 ⁵	3.288 ⁸	
Bivalytehén		5.851 ⁹	7.896 ¹	8.622 ⁷	8.489 ⁰	
Növendékmárka		10.935 ⁰	15.034 ¹	16.289 ⁷	17.488 ⁵	
Juh		20.653 ⁵	17.070 ⁴	17.544 ³	17.286 ²	
Kecske		8.321 ⁷	13.593 ⁰	14.839 ⁴	15.239 ⁰	
Ló		963 ⁵	1.078 ⁴	1.113 ⁹	1.132 ⁶	
Őszvér és számár		1.033 ⁹	1.095 ⁸	1.096 ⁴	1.101 ⁶	
Teve		211 ⁹	225 ⁴	235 ⁵	234 ²	
Kocsi (szekér)		2.180 ²	2.458 ⁹	2.686 ⁸	2.722 ⁷	
Eke		11.419 ⁵	12.379 ¹	13.131 ⁵	13.230 ⁴	

Igen nagyok az eltérések az egyes évek között, épen azért az adatokat csakugyan csak megközelítőknak lehet mondanunk; kétségtelen azonban, hogy az állatállomány állandóan emelkedik, a mit különben természetesnek is kell tartanunk, mert hisz Kelet-India áldott éghajlata alatt az állattenyésztésnek nem kell a takarányozás nehézségeivel küzdenie s ezt az előnyt csak részben befolyásolja az, hogy az állategészségügy oly nagy területen nem kezelhető oly rendszeresen és ennél fogva az állatállomány különféle károknak és veszedelmeknek van kitéve.

Kapcsolatban az állatállomány növekedésével, emelkedik a kocsik és az ekék száma és pedig jóval nagyobb arányban, mint akár az állatok, akár pedig az eke alá vett terület.

Ezekben röviden előadtuk India mezőgazdaságára vonatkozó főbb adatokat; nagy számok azok, nagy termelésről tanuskodnak, de ha akár a területhez, akár a lélekszámhoz viszonyítjuk azokat, kitűnik azoknak aránylagos kicsinysége s egyuttal az is, hogy Kelet-India még igen sokáig nem lesz az eddiginél komolyabb, erősebb versenytársa Európának azokban a termékekben, a melyek itt is, ott is producáltatnak.

Hajdu László.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 82. füzet. 1896. október hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. november hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXV. évfolyam. 9—10. füzet. 1896. szeptember és október hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évf. 11. füzet. 1896. november hó: A nemzetközi gazdacongressus (II.) Hensch Árpádtól. A mezőgazdaság az ezredéves országos kiállításon (I.) Cserhádi Sándortól; stb.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 22—23. szám.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Nr. 10. 1896: Bericht der IX. Kommission des Reichtags über den Entwurf eines Börsengesetzes (vom 26. März 1896). Geschäftsbericht des Reichs-Versicherungsamts für das Jahr 1895.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 41—45: Die Eröffnung des Eisernen Thor-Canales. Der Arbeitsnachweis in Österreich und seine Reform (II. u. III.) von R. Riedl. Zur Kritik der »Nationalen Wohnungsreform« von L. Sinzheimer. Syndicatsbestrebungen in der deutschen Eisenindustrie. Landwirtschaftliche und Industrieausstellung 1897 in Kiew. Die Strikebewegung in Deutschland 1895. Staatliche Altersversicherung für England; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XII. Bd. 4. Heft: Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung von W. Varges. Die finanzielle Stellung des Reichs zur Arbeiterversicherung von L. v. Bortkewitsch. Reichs-Gesetz zur Bekämpfung des unlauteren Wettbewerbes vom 27. Mai 1896. Das neue Gewerbesteuer-gesetz für Elsass-Lothringen vom 8. Juni 1896 von Aug. Hertzog. Die Entstehung der Volkspartei in den Vereinigten Staaten Nordamerikas von Ern. L. Bogart. Übersicht über die Gemeindesteuern im Königreich Sachsen im Jahre 1894 von Fr. J. Neumann. England's Aussenhandel im Jahre 1895 von M. Diezmann; etc.

Vierteljahrschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften aller Länder. Herausg. von K. Frankenstein. V. Bd. 3. Heft: Die landwirtschaftliche Steuerreform in

England von C. H. P. Inhülsen. Entstehen und Werden der physiokratischen Theorie von Aug. Oncken. Die Lohnfrage unter dem englischen Submissionswesen von L. Katzenstein; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausg. von A. Schäffle. LII. Jahrgang. 4. Heft: Die Realbesteuerung in der Gemeinde von A. Etienne. Beitrag zur Geschichte der Gewerbegesetzgebung mit besonderer Beziehung auf Bayern von K. Seiffert. Eine ländliche Verschuldungsstatistik in Baden von Buchenberger. Zur Frage der Getreidepreisbildung in Deutschland von A. Pflug; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Organ der Gesellschaft österreichischer Volkswirte. Herausgegeben von Eug. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. V. Bd. III. Heft: Die Anfänge des Arbeiterschutzes in Frankreich (I.) von V. Mataja. Kritische Streiflichter auf die Finanzgebarung der österr. Unterrichtsanstalten (Schluss) von F. Schmid. Einkommensteuer in England von E. v. Plener. Übersicht über die wirtschaftliche Gesetzgebung der österreichischen Länder im Jahre 1895 von W. Schiff; etc.

Bulletin de l'Office du travail. No 10. Octobre 1896: Revue du travail. Les grèves en septembre. Le Mont-de-piété de Paris en 1895. Les assurances temporaires en cas de décès et la loi sur les habitations à bon marché; etc.

L'économiste français. 24-e année. 6-e vol. 1896. Nos 39—43: La situation de l'Espagne et l'emprunt de 1 milliard. Les nouveaux canaux maritimes: le canal de Manchester, le canal de Corinthe. La mystification du milliard de l'alcool: la faible productivité du monopole en Russie. Le projet de loi sur les sociétés cooperatives. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: des souffrances de l'agriculture. Les opérations de la Banque de France pendant l'année 1895. La situation des diverses catégories de contribuables en France, d'après le rendement des impôts en 1896; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 613—617.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Octobre 1896: Les recettes municipales, comment l'on peut trouver dans leur historique un argument en faveur de la décentralisation par G. Nestler Tricoche. La propriété immobilière chez les Arabes de l'Algérie par A. Brochard; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII e année. No 10. Octobre 1896: Histoire du rouble-crédit par A. Raffalovich. Le coût de la vie à Paris à diverses époques (suite) par G. Bienaymé. Liquidations judiciaires et faillites en 1893; etc.

Revue politique et parlementaire. Dir. M. Fournier. 8-e année. Octobre 1896: La question de la population en France par E. Cheyson. Nos institutions judiciaires par G. M. D. Les associations et l'État dans la lutte contre le crime; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XXI. No 123. October 1896: State of the Skilled Labour Market. Foreign Trade of the United King-

dom. The French Shipping Trade: its Present Position. The Railway System of Japan; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2769—2773: The Money Market. Chinese Customs Duties. The American Cotton Crop of 1895—6 and its Movement. The Indian Jute Crop. American Railroad Statistics. The Advance in Agricultural Prices. British Steel Industry. The Currency Question in the United States. Home Banking Statistics; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No 10. October 1896: State of Employment in September. Irish Migratory Agricultural Labourers in 1896. Prices of Coal and Iron (1880—96). Fluctuations in Employment in Coal Mining (1894—96). Cooperation in 1895; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. 11. No 1. October 1896: The International Silver Situation by F. W. Taussig. The Origin of Zamindari Estates in Bengal by B. H. Baden-Powell. Currency Discussion in Massachusetts in the Eighteenth Century (I.) by A. Mc Farland Davis; etc. etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIV. évfolyam. 279. sz. 1896. augusztus hó: A budapesti iparrészcénázás statisztikája az 1895. évben. Az 1895-iki építkezések statisztikája; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 43—44. sz.

A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850—1896. A kamarák hivatalos adatai alapján szerkesztette a budapesti kereskedelmi és iparkamara. I. r. Budapest, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam. 81—90. sz.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. XIII. kötet. Magyarország malomipara 1894-ben. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal, Budapest, 1896.

A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1895. évre. Budapest, 1896.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigiert und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 9. Heft. Wien, 1896.

Cruger H., Jahresbericht für 1895 über die auf Selbsthilfe gegründeten deutschen Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften. Leipzig. 1896.

Jahrbuch der Allgemeinen Verbandes der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften für 1895. Offenbach a/M., 1896.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulsbehörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang. 1896. VI. Wien, 1896.

Koenig, F. Th., Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und

Wege zur Besserung derselben. Jena, 1896, (Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a/S. Herausgegeben von J. Conrad. Bd. IX. Heft 2.)

Der *Personalkredit*, des ländlichen Kleingrundbesitzes in Deutschland, Berichte und Gutachten veröffentlicht vom Verein für Socialpolitik. I. Band. Süddeutschland. (Schriften des Vereins für Socialpolitik Bd. LXXIII.) Leipzig, 1896.

Rathgen, K., Englische Auswanderung und Auswanderungspolitik im neunzehnten Jahrhundert. — Mayo-Smith R., und R. A. Hehl, Einwanderung und Einwanderungsgesetzgebung in Nordamerika und in Brasilien. Leipzig, 1896. (Schriften des Vereins für Socialpolitik. Bd. LXXII.)

Schultze, Ed. O., Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe. Leipzig, 1896.

Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. Band 77: Kriminalstatistik für das Jahr 1893. Bearbeitet im Reichs-Justizamt und vom Kaiserl. statist. Amt. Berlin, 1896.

Statistik des Waarenverkehrs der Schweiz mit dem Auslande im Jahre 1894. Herausgegeben vom schweiz. Zolldepartement. Bern, 1896.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. X. Heft. Ein- und Ausfuhr im September 1896. Wien, 1896.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für 1894. II. Heft: Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im Jahre 1894. III. Lieferung. Die Gebahrung und die Ergebnisse der Krankheits-, Mortalitäts- und Invaliditätsstatistik der Bergwerksbruderladen im Jahre 1893. Wien, 1896.

Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland. Band V. és VII. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Bde. XLVI és LXVIII.) Leipzig, 1896.

Annales de la Société d'économie politique, publiées sous la direction d'Alph. Courtois. Tome XV. (1895—1897). Paris, 1896.

Annuaire des syndicats professionnels industriels, commerciaux et agricoles. 7-e année: 1895. Paris, 1896.

Annuaire statistique de la Belgique. XXVI-e année. 1895. Ministère de l'intérieur et de l'instruction publique. Bruxelles, 1895.

Annuaire statistique des Pays-Bas publié par la commission centrale de statistique. Métropole 1895 et années antérieures. 'S Gravenhage, 1896.

Antoine, Ch., Cours d'économie sociale. Paris, 1896.

Baillet, F., De l'association; son influence sur le rapprochement de l'ouvrier et du patron. Paris, 1896.

Boucard, M., Eléments de la science des finances et de la législation financière française. Paris, 1896.

Campredon, E., Organisation des services de travaux publics en France. Tours, 1896.

Charléty, Séb., Histoire du Saint-Simonisme. Paris, 1896.

Statistique du mouvement de la population et de l'état civil en 1890. Royaume de Belgique. Ministère de l'intérieur et de l'instruction publique. Bruxelles, 1895.

Abstract of the Eleventh Census 1890. Second Edition, Revised and Enlarged. Department of the Interior, Census Division. Washington, 1896.

X-th *Annual Report of the Commissioner of Labour: Strikes and lockouts in 1894.* volume I. Washington, 1896.

New-Zealand. *Census 1896.* Return Showing the Population of the Colony, the Population in Counties etc. Wellington, 1896.

Chaffers, W., Hall marks on gold and silver plate. Illustrated with revised tables of annual date letters employed in the assay offices of England, Scotland and Ireland. 8-th. edition. London, 1896.

Del Mar, Alex., The science of money. 2-nd edition. London, 1896.

Handbook of the American Economic Association, 1896. With the report of the VIII-th annual meeting. Indianapolis, 1895.

O'Connor, I. E., The Price of Silver in London and the Exchange Value of the Rupee in India from 1-st January 1892 to 30-th June 1896. Simla, 1896.

General Report to the Board of Trade in regard to the Share and Loan Capital, Traffic in Passengers and Goods, and the Working Expenditure and Net Profits from Railway Working of the Railway Companies of the United Kingdom for the Year 1895. London, 1896.

Report on the Eleventh Census 1890. Department of the Interior. Census Office.

1. *Report on Real Estate Mortgages in United States at the Eleventh Census 1890.* Washington.

2. *Report on Manufacturing Industries. Part I. Totals for States and Industries.* Washington, 1895.

3. *Report on Manufacturing Industries. Part II. Statistics of Cities.* Washington, 1895.

Review of Mineral Production in India for 1895. Government of India. Department of Revenue and Agriculture. Calcutta, 1896.

Review of the Trade of India in 1895—6. Government of India. Statistical Bureau. Simla, 1896.

Schoenhof, J., A history of money and prices, being an inquiry into their relations from the XIII-th. century to the present time. New-York and London, 1896.

Statistical Abstract for the Principal and Other Foreign Countries in Each Year from 1884 to 1893—94. 22-d Number. London, 1896.

Statistics of the Colony of New-Zealand for the Year 1895. Part I: Blue Book. Part II: Population and Vital Statistics. Part. III: Trade and Interchange. Compiled in the Registrar General's Office from Official Records. Wellington, 1896.

Studies in economics and political science. Edited by W. A. S. Hewins. London, 1896.

Fossombroni, O., Scritti di pubblica economia, con un discorso storico ed economico di Abele Morena. Arezzo, 1896.

Statistica giudiziaria civile et commerciale per l'anno 1894. Direzione generale della statistica. Roma, 1896.

Statistica giudiziaria penale per l'anno 1894. Direzione generale della statistica. Roma, 1896.

Statistica della stampa periodica nell'anno 1896. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica Roma, 1896.

Virgili, F., Il problema agricolo e l'avvenire sociale. Palermo, 1896.

Anuario demografico de la republica oriental del Uruguay, Anno VI—1895. Direccion general del registro civil. Montevideo, 1896.

Estadistica general del comercio de cabotaje entre los puertos de la peninsula é islas Baleares en 1894. Formada por la direccion general de aduanas. Madrid, 1896.

Verzameling van wetten, besluiten en verordeningen betreffende de binnenlandsche scheepvaart in Nederland, 1-ste Vervolg. Uitgegeven door het departement van waterstaat, handel en nijverheid. 'S Gravenhage, 1896.

Suomenmaan Virallinen Filasto. I. Kauppa ja Merenkulku. 15. Suomen kauppa laivaliike venäjän ja ulkovaltojen kanssa sekä tullilaitoksen ylöskanto vuonna 1894. (Finnország 1895. évi áruforgalma.) Helsinki, 1896.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. november hava.

Uj tagok. Társaságunk tagjai sorába beléptek: *Bálint* Ernő dr. ügyvédjelölt (Budapest), *Fischer* József pénzügyi tisztségviselő (Marosvásárhely), *Kanitz* Géza nagykereskedő (Budapest), *Muth* Gáspár joghallgató (Budapest), *Szabó* Sándor dr. jogakadémiai tanár (Sárospatak), *Weber* Frigyes pénzügyi tisztségviselő (Budapest).

A Magyar Közgazdasági Társaság millenáris Emlékkönyve megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — *Földes* Béla: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. — *Bernát* István: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gaal* Jenő: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovits* Sándor: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó* Jenő: Közlekedés-ügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandelló* Károly: Államháztartásunk jövője. — *Pólya* Jakab: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger* Béla: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky* István: A bányászat a kultúra és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt. 80 kr, *társaságunk tagjai egy koronáért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

Az Emlékkönyvre újabban következő tagjaink fizettek elő: *Fellner* Frigyes, *Ghytzy* Béla, *György* Aladár, *Jónás* János, *Lechner* Ágost, *Lévay* József, *Ráth* Zoltán, *Somogyi* Manó, *Szabó* Ferencz, *Vargha* Gyula.

Könyvadományok. Társaságunk könyvtára részére legutóbbi kimutatásunk óta a következő újabb művek adományoztattak:

A társadalmi béke a közgazdasági patriarchalizmus alapján. Irta *Gaal* Jenő. Budapest, 1896.

Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. A magyar tud. Akadémia megbízásából írta *Lipthay* Sándor. Budapest, 1896.

A budapesti nemzetközi gazdacongressus kiadványai. Földmívelésügyi m. kir. miniszterium. Budapest, 1896.

A magyar hitelügy és hitelintézetek története. A millenáris kiállítás pénz- és hitelügyi csoportjának megbízásából írta *Vargha* Gyula. Budapest, 1896.

A Pesti polgári testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulatának története. Irta *Pólya* Jakab. Budapest, 1896.

A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850—1896. A kamarák hivatalos adatai alapján szerkesztette a budapesti *Kereskedelmi és iparkamara*. I. Rész. Budapest, 1896.

Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár ötvenéves története. Irta *Fenyvessy József*. Budapest, 1896.

Győr monographiája, a város megbízásából a történeti idők érintésével. Első könyv. I. A régi Győr. 1778-ig. II. Győr 1848—1849-ben. Irta *Szávay Gyula*. Győr, 1896.

Az országos statisztikai hivatal kiadványaiból:

Magyarország statisztikája. Irta *Ráth Zoltán*.

A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. Irta *Bokor Gusztáv*.

Magyarország malomipara 1894-ben.

A magyar korona országainak 1895. évi külkereskedelmi forgalma.

Budapest székes főváros statisztikai hivatalának kiadványaiból:

Budapest székes főváros statisztikai Évkönyve. I. évf. 1874—1894. Szerkeszti *Thirring Gusztáv* aligazgató.

Budapest székes főváros statisztikai zsebkönyve. I. évf. 1894 Ugyanattól.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk ismét megnyitott s bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékozásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetek. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien.

3. Angol nyelven.

The Economist, London. — Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review London. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Boston. Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Économistes Paris. — Leroy Beaulieu: [L'Économiste Français, Paris. — Demolins: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Économie politique, Paris. La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

AZ EZREDEVI KÖZGAZDASÁGI IRODALOM.

Ismertetni szándékozunk az ezredévi közgazdasági irodalmat, világosabban és határozottabban szólva, azokat a műveket, melyek hazánk és nemzetünk nagy ünnepére készültek azzal a czéllal, hogy megjelöljék a jövő gazdasági fejlődésnek útját vagy felderítsék gazdasági multunkat és jelenünket.

Szemlénk tehát nem vonatkozik az összes, az ezredik évben megjelent közgazdasági művekre, viszont azonban nem is szorítkozik tisztán csak közgazdasági munkákra, mert nem az ezredik év közgazdasági irodalmát akarja ismertetni, hanem bemutatni akarja mindazokat a műveket, melyek a mult vagy a jelen gazdasági viszonyainak ismeretét előmozdították.

Jelen tanulmányunkkal főleg azt a célt kapcsoltuk össze, hogy azoknak, kik a gazdaságtörténettel foglalkoznak, megkönnyítsük az ez irányú kutatást, rámutatva azokra az adatokra, melyeket ezredévi irodalmunk tartalmaz.

Szükségesnek tartjuk az ily összefoglaló ismertetést különösen azért, mert végre komolyan hozzá kell látnunk, hogy felderítsük és megismerni tanuljuk gazdasági multunkat és jelenünket, melyhez annyi sok különböző érdek fűződik. Gazdasági multunk és jelenünk hiányos ismerete okozta, hogy nem iratott meg a kereskedelemügyi miniszter által tervezett, összes gazdasági viszonyainknak bár csak közel multját és jelenét megvilágító nagy mű. Gazdasági multunkról való hiányos ismereteinknek róhatjuk fel, hogy nem létesült az előbbinél bizonyos tekintetben még nagyobb munka, melynek eszméje az országos gazdasági együletben merült fel és a melyet a földmivelésügyi miniszter is felkarolt. Wenzel Gusztávtól birjuk ugyan Magyarország mezőgazdaságának történetét, de ez a mű nem elégíti ki az igényeket. Az országos gazdasági egyesületben az az indítvány tétetett, hogy irassék meg az ezredik évre, természetesen sokkal szélesebb alapokon, hazánk mezőgazdaságának ezeréves története. De az ebben az irányban úgy a gazdasági egyesületben, mint a földmivelésügyi miniszteriumban tartott szakértekezletek csak azt állapíthatták meg, hogy előbb a szükséges adatokat kell gyűjteni és fel-

dolgozni. Két munka megindítása is hozatott javaslatba, nevezetesen okmánytár és egy kisebb értekezéseket tartalmazó folyóirat. Sajnos, hogy csak az utóbbi: »Gazdasági történeti szemle« czim alatt indult meg. Még sajnosabb, hogy ezen tartalmas folyóirat iránt igazán csekély az érdeklődés.

De nem abban áll az egyedüli hátrány, hogy két valóban nagy és becses munkától estünk el. Gazdasági multunk teljes felderítése és ismerete azért szükséges, mert helyes, a jövő fejlődését előkészítő közgazdasági politikát csak úgy követhetünk, ha a multból és a jelenből indulunk ki. De ennél még többet is várunk. Várjuk, hogy önálló magyar közgazdasági tudományt fog fejleszteni, mely a magyar viszonyokban gyökeredzik, ezekből indul ki és ezekre alapítja érveléseinek láncolatát és jelöli meg a gyakorlati politikában követendő irányelveket.

Szemlénkben a gazdasági multa fektetjük a súlyt s mégis azt oly közgazdaság-politikai munkán kezdjük, mely megjelölni akarja a teendőket a második ezredév küszöbén.

A gazdasági jelent és multat csak úgy ismerjük meg tökéletesen, ha egyszersmind ismerjük a jövőnek kitűzött czélokat, melyek rendszerint a jelen hiányaiból vagy bajaiból indulnak ki. S csak sajnálnunk lehet, hogy »A magyar közgazdasági társaság« millennaris emlékkönyve nem öleli fel az összes, a jelent foglalkoztató közgazdasági kérdéseket.

Sajnosan nélkülözzük különösen a társadalmi kérdést, melyet ugyan egyáltalában nem tekintünk egészen önálló, különösen pedig a többi közgazdasági kérdésektől függetlenül megoldható kérdésnek. Legkevésbé tarthatjuk pedig azt teljesen megoldhatónak tisztán a dr. Földes Béla által cikkében (A társadalomgazdasági és társadalomerkölcsi műveltség jövője hazánkban) hirdetett társadalomerkölcsi műveltséggel, melynek lényege, mint kifejti, abban áll, »hogy legjobban mozdítjuk elő saját boldogságunkat, ha másokét is előmozdítjuk«, végrehajtási módozatai pedig lennének a jótékonyság, a szövetkezet. Pusztá erkölcsi szózatokkal, legyenek azok még oly fényesek, szivre és lélekre hatók, soha sem lehet megszüntetni »a javak felosztásában és felhasználásában mutatkozó nagy tökéletlenségeket«, melyekben a társadalmi kérdés gyökeredzik. A történelem bizonyítja, hogy folyton szelidülnek az emberek erkölcei és terjed köztük a felebaráti szeretet, de már arra semmiféle támpontot sem nyujt, hogy az emberek angyalokká lesznek és hogy bennök az egész társadalmat felölelő felebaráti szeretet valaha is háttérbe fogja szorítani az önérdeket, különösen pedig a családi érzületet. Korunk a jótékonytságot oly mérvben gyakorolja, a szövetkezeti eszmét oly arányban foganatosítja, minőre a multban hiába keresnénk példát és mégis dr. Földes korunkat olyannak festi, mely egyedül a Mammonnak hódol, csak a kincseket haj-

hászsza. Társadalmi viszonyaink távolról sem eszményiek, de ne fessük azokat még a valónál is sötétebb színekkel, különösen ne feledkezzünk meg arról, hogy az emberek csak emberek, kik első sorban nem annyira önmagukra, mint családjukra gondolnak. Sajnos, hogy ez a tiszta családi érzet még távolról sincs annyira kifejlődve, mint ez a társadalmi kérdésnek könnyebb megoldhatása miatt is kívánatos lenne és mint ez a gazdasági haladás érdekében feltétlenül szükséges.

Bernát István a magyar agrártörekvések célja és jogosultsága kérdésével foglalkozik. Midőn az agrárpolitika céljául kitűzi: »hogy a földbirtokos-osztály politikai súlya a társadalmi és állami élet minden ágában helyreállítassék« és ha magyar agrártörekvések tényleg e cél megvalósítására irányulnak, úgy nem csak hogy nem igazolta ezeknek a törekvéseknek jogosultságát, hanem igen is kimutatta, hogy ezek a törekvések nagyon is károsak és megvalósításukat minden lehető eszközzel meg kell akadályozni. Ha az említett kijelentésnek van valamely értelme, úgy az abban állhat, hogy állíttassanak vissza az 1848 előtti állapotok, midőn is a földbirtokos-osztály egyedül volt az állami és társadalmi hatalom birtokában, midőn az ő szava volt az egyedül mérv- és irányadó. Kijelentését ebben az értelemben kell felfognunk, ha a tények előtt szemet hunyni nem akarunk. A törvényhozásban, a kormányban, a közigazgatásban, sőt a társadalomban is hang- és mérvadóknak a földbirtokos-osztályt látjuk, melyhez még legfőlebb a régi honoratiorok osztálya csatlakozik. A mérv- és irányadó körökben ritkaság a polgári elem. A politikai és társadalmi súlypont ma is a földbirtokos osztályon nyugszik. De erre nem fektetünk súlyt. A helyes közgazdasági politika általában és így az agrárpolitika is, mint az egésznek része, oda törekszik, hogy a kor kívánalmainak megfelelő társadalmi viszonyokat létesítsen. Az agrárpolitikának különösen az a célja, hogy ezeket a megfelelő társadalmi viszonyokat a földbirtokos-osztály körében teremtsen meg, vagyis megtartsen és fejlesszen egy a mai kor színvonalán álló dolgos és művelt középbirtokos osztályt, mely magát függetlennek tudja fel- és lefelé, de a mely egyszersmind ismeri is kötelességét úgy fel-, mint lefelé. Ily agrárpolitikát jogosultnak, az ide irányuló törekvéseket határozottan indokoltaknak kell elismernünk. Az ily dolgos, művelt, szabadságára és függetlenségére féltékeny osztály, talán nem »daczos«, de erkölcsös a szónak társadalmi értelmében, tud lelkesedni, de tenni is minden jóért és nemesért, tehát a nemzetért is, s e mellett nagyon is fontos tényező a társadalmi béke fenntartásában és fejlesztésében. Gondolatunkat és a célravezető eszközöket nem fejtegethetjük tovább, szintűgy nem terjeszkehdhetünk ki az értekezésnek egyéb részleteire.

Gaál Jenő fővonásokban vázolja a második ezredév küszöbén követendő iparpolitikánkat. Megjelöli hiányos iparunk fejlesztése érdekében az állam és a társadalom által alkalmazandó eszközöket, kiindulva abból, hogy az állam egymaga ipart sem nem teremthet, sem nem fejleszthet. Javaslati abból indulnak ki, hogy a közös vámterület fentartatik. Kiterjeszkedik különben úgy a gyáriparra, mint a kisiparra és házi iparra. Szándékosan használtuk a kisipar kifejezést a régi kézműves-ipar helyett, mert a régi kézműves-ipar régi kezdetleges szerszámaival és munkaeszközeivel vagy már nem létezik vagy csak tengődik. Korunk műszaki haladása a régi kézműves-ipart is kivetkőztette jellegéből. Csak a név azonos, de nem a mód, melylyel dolgát végzi. Csak a varrásra kívánunk e helyütt rámutatni. A varrás régebben a szó szoros értelmében kézimunka vala, ma gépmunka.

Matlekovits Sándor a kereskedelmi politikáról értekezik. A kereskedelmi politika főelvének kell lennie »a minél kevesebb beavatkozás a kereskedők tevékenységébe és gondoskodás arra nézve, hogy a kereskedés természetes és mesterséges akadályai lehetőleg elháríttassanak«. Kiterjeszkedik a kereskedelmi törvénynek a kereskedőkre, a társaságokra, a részvényes és szövetkezeti vállalatokra vonatkozó intézkedéseire, a vásárlásra, a tőzsdére, a valutaügyre és a külkereskedelmi politikára, mely utóbbiban foglaltatik az önálló nagy közös vámterület kérdése is, melyre különben Gaál Jenő is kiterjeszkedik főleg iparpolitikai szempontból.

Szabó Jenő közlekedési ügyünket tárgyalja. Bemutatja közlekedési ügyünknek jelen állapotát és előadja az e téren szükséges teendőket.

Mandello Károly államháztartásunk jövőjét eszményi képből tárja fel lelki szemeink előtt. Az a szép jövő, melyet előttünk feltár, melyben nem lesznek többé államadósságaink, nem lesz deficitünk, a szükséges beruházásokat az államháztartás fölöslegeiből fogjuk fedezni, minden valószínűség szerint sohasem fog bekövetkezni, mert megvalósítása, egyebeket teljesen figyelmen kívül hagyva, nem egyedül tőlünk függ. Minden esetben az örök békét feltételezi.

Két cikk az adók reformjáról szól. Az első az egyenes adók reformjáról, ezen szemle írója bocsátotta közzé hasonlótárgyú cikkeinek kiegészítésére. A második, mely közvetett adóink reformját tárgyalja, Bamberger Béla tollából folyt. A reformkérdéseket megelőzi rövid fejtegetés arról, hogy mely viszonyban álltak és állanak egymáshoz az államháztartásunkban az egyenes, a forgalmi és szeszadó, indokolt és igazolt-e ez a viszony és általában igazoltak-e a közvetett adók. A reformkérdéseknél különösen az egyes fogyasztási adók tárgyalatnak behatóan.

A gyűjteményt Farbaki Istvánnak »A bányászat a cul-

tura és közgazdaság szolgálatában» fejezi be. — Ez a gyűjteménynek legterjedelmesebb dolgozata és foglalkozik a fém-bányászat, a vasércz és kőszénbányászat és a sóbányászat múltjával és jelenével.

»Az ezredéves magyar állam és népe« czim alatt megjelent, a kereskedelemügyi miniszter, mint az ezredéves országos kiállítási bizottság elnökének megbízásából dr. Jekelfalussy József által 24 munkatárs közreműködésével szerkesztett művel kell azon dolgozatok sorozatát megkezdenünk, melyek hazánk gazdasági múltjával és jelenével foglalkoznak. Összefoglaló, dióhéjba szorított munka, mely a nemzetnek *egész működését* akarja nemcsak hazánk, hanem az egész világ művelt közönségének bemutatni és éppen ezen feladatánál fogva nem szorítkozik pusztán hazánk gazdasági viszonyai fejlődésének és jelenének vázolására; de a mű legnagyobb része még is a gazdasági viszonyoknak szenteltetett. Különben a gazdasági viszonyok alakulása és fejlődése nem csak az országnak földrajzi fekvésével és népesedésével, és pedig nemcsak számával, kor szerinti tagolásával és jellemével, hanem politikai, társadalmi, erkölcsi és szellemi állapotával és fejlődésével is szoros kapcsolatban áll. Pusztán ebből az indokból is szerencsés gondolat volt a nemzet különböző irányú működését együtt bemutatni.

Fölösleges munkát végeznénk, ha itt egyenkint bemutatnók a tiszta közgazdasági tárgyú czikkeket, melyekről általában el lehet mondani, hogy színvonalon állanak, a mennyiben fővonásokban bemutatják a fejlődést és a jelen állapotot. Ezen általános jellemzés alól különösen Pap Dávidnak az iparról és a kereskedelemről szóló cikkei tesznek kivételt, melyek sem a multról, sem a jelenről nem nyújtanak kellő összefüggő képet és arra vallanak, hogy ezekkel a kérdésekkel behatóan általában nem foglalkozott, hanem sebtiben összeszedte a legújabb adatokat és ezeket kiegészítette, saját, sok tekintetben hibás és helytelen okoskodásaival. Különösen az ipar fejlődéséről több irányban egészen hamis képet nyújt. A gyolcs, a vas, a réz, az üveg, az edény s más ma határozottan nagyipar már századunk elején se volt helyhez kötött ipar. Nem álltak rendelkezésére a vasutak, de igenis szekerek. A murányi edényt még az ötvenes évek elején, sőt végén is tótok hozták Bókés megyébe és nemcsak vásárokon árulták, hanem kereskedőknek is eladták. A gyolcsos tótok ismeretes alakok voltak hazánkban mindenütt. Remélhetjük, hogy nem-sokára birtokába leszünk a vasipar történetének. Ha az kellően meg lesz írva, látni fogjuk, hogy az kezdetben egészen háziipar-jellegű volt, később vált kisiparrá, majd pedig nagyiparrá. Nagyipari jelleget főleg századunk eleje óta kezdett ölteni. Ez a fejlődés szoros kapcsolatban áll a műszaki haladással. A fejlődésnek minden egyes fokozata szoros kapcso-

latban áll a vasolvasztás műveleteinek, az e célra használt berendezés és munkaeszközök változásával és a mindezekkel járó nagyobb tökeszükséglettel. Általában az ipart a műszaki haladás ismertetése nélkül helyesen felfogni és vázolni nem is lehet. Tekintsünk szorosan vett kézműiparokat, mint a szabó, cipész, fehér- és ágynemű-ipart, mely iparokban a varrógép egész forradalmat idézett elő. A kereskedelemről szóló cikk lényegileg statisztikai adatokat tartalmaz, főleg a külkereskedelmet tárgyalja. Ha ezt a cikket olvassuk, csaknem arra a gondolatra jövünk, mintha a vasutak előtt nem lett volna kereskedelmünk. Pedig volt, csak hogy nem öltött oly mérveket mint jelenleg. Szerző harmadik cikke a közlekedésügyről az előző kettőnél jobb, de ez sem áll színvonalon. Nem ad az egészből, a fejlődésről és a jelen állapotról világos, határozott képet. — Léway Henriknek a biztosságügyet tárgyaló cikkéről talán elég annyit mondani, hogy a biztosításügyet nagyon is egyoldalú szempontból nézi.

Iparunk és kereskedelmünk multjáról és jelen állapotáról, habár nem is teljes, de Pap Dávidnak nagyon is hiányos dolgozatainál minden tekintetben sokkal értékesebb felvilágosításokat nyújtanak az egyes csoportok katalógusaihoz irt bevezetések, melyeket talán azért is szabad és lehet az előbbi munka után azonnal bemutatnunk, mert a kiállítás igazgatósága által együtt küldették szét. Ezek a bevezetések már feladatuknál fogva nem az egészet, hanem csak a részleteket, az egyes csoportokat ölelik fel. Ezek a kisebb-nagyobb értekezések, melyeket a kiállítási csoportok sorrendjében akarunk röviden bemutatni, mondanunk sem kell, nem egyenértékűek.

Mende Bódog (V. csoport) a kereskedelem, hitel és pénzügyről ír. Pusztán a kereskedelmet nézve, nem egy irányban mutat be új adatokat és jelöl ki a kutatóknak új nyomokat.

A VIII. csoport (Bányászat és kohászat. Vas- és fémipar) katalógusa különböző szerzőknek kisebb-nagyobb dolgozatát tartalmazza. Legterjedelmesebb a geologia, melyet Böck János, Gesell Sándor és dr. Hofmann Károly irtak és a mely megelőzően a nevezett iparágak és a bányászat bemutatását, azok megértésére és mai állásának megítélésére szolgál. Az egyes cikkeket talán fölösleges kiemelnünk. Köztük a legérdekesebb a vaskohászat, melynek szerzője Edvi Illés Aladár, kit a magyar tud. Akademia a vasipar történetének megírásával bizott meg. Már ebben a cikkben is megláthatjuk azt a fokozatos fejlődést, melyre fentebb utaltunk. Nem említettnek a jelen dolgozatban a vasöntők czéhei, minő vala a jolsvai, de biztosak vagyunk, hogy a nagy műben erre nézve is ad felvilágosítást, annnyival is inkább, mert, ha ugyan nem csatlódunk, a rima-murányvölgyi társulat ebből a czéhből fejlőd-

dött. Borbély Lajos vezérigazgató úr szivességéből csak egyes okmányokat láttunk, de a rima-murányi, salgó-tarjáni részvénytársaság, úgy látszik, sok oly okmány birtokában van, mely különösen a gömörmegyei vasiparról nyújt bő felvilágosítást. Ugyancsak ennek a szerzőnek tollából folyt a gépiparról (IX. csoport) szóló cikk, mely bennünket az e nemű hazai ipar régmúltjába vezet vissza: a gépekhez, melyek a bányaszatnál használtattak, melyek közt a legfontosabbak az alamerült bányákból a vizet kiszívók.

Steinhausz László ismerteti az építési iparnak (XI. csoport) inkább jelenét, semmint múltját, csak egyes újabb vagy újabban nagyobb arányokat öltött ágaknál, lényegileg az építési anyagok gyártásánál vázolja a fejlődést és a technikát. Különösen említi a cementgyártást, a márványipart, terracotta, színes és üveg mázas majolika-gyártást, üvegfestészetet, műlakatossgot.

Gaul Károly vázolja a faipar, butor és diszitőipar (XII. csoport) múltját és jelenét. A múltban igen régi időkre megy vissza és az Árpád-korból is közöl egynémely adatot. Az ipar jelen állapotáról szóló rész annyiban különösen érdekes, hogy rámutat, hogy az egyes ágakat mint háziipart, kézműves- vagy gyáriipart folytatják-e. Az e nemű újabb iparokhoz tartoznak a hajlított butorgyártás, a redőnyipar, a forgácsipar eczetgyártásra és sörderítésre vagy csomagolásra. Egyes iparágak hanyatlást is mutatnak. Az újabb e nemű iparágak közül kiemeljük a sétatob-gyártást, melyet rövid ideig nagyban űztek. Az áruláda-gyártásnál szerző aligha nem téved, midőn azt állítja, hogy azt okszerűen, gépberendezéssel csak egy telepen űzik. A budapesti kereskedelmi és iparkamara területének iparával foglalkozva, ha emlékeztünk nem csal, a vonatkozó összeírás nincs birtokunkban, több gyárt is találtunk, mely gépekkel dolgozott. Különösen egy ily összeírásra emlékszünk vissza, melyben az illető gyáros felemlíti, hogy az ipart, mint kézművesipart kezdte, később azután gépet alkalmazott. Az illetőnek panasa abban áll, hogy megengedik a faládáknak visszaszállítását.

Az agyag- és üvegiparról (XIII. csoport) történeti és technikai részletekkel Wartha Vincze, a műegyetem tudós tanára szól. Dolgozatában összehasonlítást is tesz az 1880. évi népszámlálás foglalkozási adatai és az 1891. évi népszámlálás hason adatai közt és ezekből részint hanyatlást, részint emelkedést mutat ki. Csakhogy ezeket az egészen különböző alapokon gyűjtött adatokat nem lehet összehasonlítani, azokból tehát nem is lehet semminemű következtetést levonni. Az 1894. évi forgalmi statisztika pedig tanuságot tesz, hogy ebben az iparban meglehetősen gyengék vagyunk és hogy ennek az iparnak még igen sokat kell fejlődnie, ha elérni akarjuk, hogy saját gyártmányainkkal fedezzük saját szükségletünket. De ennél többet nem is mond.

A XVI-ik csoportba tartozó iparok közül a bőr- és ruházati-iparról Telkes Simon, a fonó- és szövő-iparról pedig Rejtő Sándor értekezik. Rejtő Sándor értekezése rövid. Utal arra, hogy ezt az ipart már letelepedő őseink is gyakorolták, hogy az kezdetben háziipar vala, mely később kisiparrá, a gépek feltalálása óta pedig nagyiparrá vált. Egy időben jelentékeny vászon- és posztóiparunk volt, kisiparunkat tönkretették főleg a nagymérvű állami pártfogásban részesült osztrák gyárak. Ez ipar emelésén már a védegyelet törekedett. Az állam részéről azonban csak a nyolczvanas évek óta támogat-tatik, de nem abban a mérvben és oly hathatósan, mint annak idején a keletkező osztrák gyáripár. Felemlíti az ide tartozó gyárak számát, alkalmazott motoraik lőerejét, munká-saik számát, az ezeknek fizetett bérösszegeket, az általuk előállított cikkek értékét. Ez adatok többnyire becslésen alapulnak. Az értekezést bezárják a forgalmi adatok, melyek szólnak bizonyítják ebben az iparban való, különben köz-tudomású gyengeségünket. A foglalkozási statisztikai adatokon alapuló összehasonlításokra már fentebb tettük meg észre-vételeinket. E helyütt még csak azt jegyezzük meg, hogy egyes évek forgalmi adatai alapján nem lehet semmit sem következtetni. Talán azt az észrevételt is szabad kockáztat-nunk, hogy ennél az iparnál nagyon is szükséges a különböző gépek és fejlődések, valamint az ezek által kifejtett munkaerő és termelési képesség ismertetése, mert ez sokkal világosabb képet nyújt a fejlődési irány szükségességéről, mint a pusztá becsléseken alapuló összehasonlítás, melyet a takácsok és a szövőgyárak által előállított értékek közt tesz. Fonó- és szövő-iparunk ismertetésénél szükségesnek tartjuk a gyáraink által használt különféle gépek (nemcsak a hajtóerők, hanem a munkaeszközök és lehetőleg rendszerök) ismertetését, mert ez sokkal biztosabb alap a gyár termelő- és versenyképességé-nek megállapítására, mint termékeinek becslése. Midőn a buda-pesti kereskedelmi és iparkamara iparával foglalkoztam, tapasztaltam, hogy a beválláson alapuló termelés-értékesítési adatok nem érdemlik meg a rájuk fogyasztott tintát. Egyes magánvállalatoktól ide vonatkozólag oly adatok érkeztek be, melyek szemlátomást magukon viselték a valótlan-ság bélyegét. Volt közöttük olyan is, mely az évi termelés összegét az évi tiszta jövedelemnél is sokkal kisebbre tette. De más irányban a gépek rendszerének, munkaképességének ismertetését, sőt bírálatát azért is tartjuk szükségesnek, mert az ilyen az ér-deklődőket jobban tájékoztatja a semmitmondó becsléseknél, melyeken maguk az illetők talán el is mosolyodnak. Telkes Simon ismertetésében lényegileg adatokat nyújt, de már abból nem tudhatjuk meg, hogy a kisipari jellegű timáripart miért szorítják háttérbe a bőrgyárak. Pedig erre is technikai okok hatnak.

Szemere Attila írta a XVI. csoport (arany és ezüst díszműáruk, apróárúk) katalógusához a bevezetést. Történeti részében főleg az arany- és ezüstművességre szorítkozik.

Liebermann Leó a vegyészeti ipar (XVIII. csoport) körébe tartozó egyes gyárakat említi meg. Egyes ide tartozó iparágakban az 1884. és 1894. évek forgalmi adatainak összehasonlításából akar haladást igazolni. Csak hogy ez bajos, mert az egyes évek forgalmára különleges viszonyok hatnak.

A XIX. csoportról (élelmi cikkek, mint ipartermékek) ismeretlen író értekezik. Bár röviden és fővonásokban, mégis kellő tájékozást nyújt ezen iparunk fejlődéséről és jelen állásáról. A dolgozat legbecsesebb része az, mely a cukoripar fejlődését, jelen állapotát, az erre befolyó tényezőket adja elő.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal közleményei közt látott napvilágot »Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában (1720–21)« című mű, mely a következőkép kezd meg tárgya előadását:

»Azokból a véres háborúkból és belmozgalmakból, melyeknek Magyarország 1526-tól 1711-ig állandó színhelye volt, a magyar állam tulajdonképi *területe* aránylag csekély veszteséggel került ki, mert 1720-ban a mai terület csaknem teljesen ismét szent István koronájához tartozott. Annál szertelenebbül megtizedelve, megfogyva került ki maga a *népesség* a két százados küzdelemből. És a mit a háboru meghagyott, azt szörnyű kegyetlenséggel dézsmálta meg a pestis, mely 1707-ben tört ki s különösen a következő háborus években pusztított kegyetlenül, néhol, mint például Abaujban, honnan a halottak hivatalos kimutatása is megvan az adóösszeírások közt, sokkal több embert megölve, mint a mennyi megmaradt.¹⁾ De a ragály 1720-ig minduntalan megújult s helyenkint tömegesen vitte sirba a lakosságot, mint például Brassó városában és vidékén, hol a hivatalos összeírás szerint 1718/19-ben 17.439 embert ölt meg. Mikor tehát az állam az 1715-iki törvény alapján ez évben és öt évvel később, 1720-ban összeíratta az adóköteleseket, ezek, valamint az össze nem irtak s így az össznépesség száma az ország területéhez képest szertelenül csekély volt.«

Magyarországot és Erdélyt 1720/21-ben 2,582.598 ember lakta. Már ez a tény maga elég annak igazolására, hogy mily szertelenül csekély vala a népesség. Az ország mai területéből kiindulva, 9²³ a népesség négyszegkilométerenkint. Szembe-

¹⁾ Jelen munkának Abauj megyéről szóló részében ezt illetőleg a következőket olvashatjuk: A pestis 1711-ben dühöngött. A vármegye összeíratta a pestisben elhalt 12 éven felüli lakosok számát. Ezen összeírás szerint elhalt a kassai járásban (a város nélkül) 253, a cserehátiban 10.084, a füzériben 1.678, összesen tehát 12.735. A szikszói járásról nincsenek adatok. Abauj népességét 1720-ban a jelen munka 17.943 főre teszi.

tünőbbé válik hazánk, különösen a magyarlakta terület nép telensége, ha az akkori népességet országrészenként tekintjük. A mai területi mértékeket alkalmazva, a népsűrűségnek következő képét látjuk ¹⁾:

	Terület négyzetkilométer	Népesség összesen	□ km.-kint
1. Duna bal partja . .	33.576	523.828	15'60
2. Duna jobb partja . .	43.460	492.786	11'34
3. Duna-Tisza köze . .	36.350	191.592	5'27
4. Tisza jobb partja . .	31.469	246.345	7'83
5. Tisza bal partja . .	44.456	275.739	6'20
6. Tisza-Maros szöge .	34.444	46.087	1'34
7. Erdély	55.731	806.221	14'47

A rendi felosztást a következő adatok mutatják:

Nemesség	134.265	5'26
Pap és tanító	5.377	0'21
Polgár és jobbágy . .	2,401.582	94'08
Zsidó	11.374	0'45
Összesen	2,582.598	100

Kiterjeszkedik a dolgozat a nemzetiség megállapítására. Ebben a részben többféle számításokat és adatokat találunk. Mint egészen biztos alapokon, az ismert neveken nyugvót, a következő kimutatást emeljük ki. A Magyarországon név szerint ismert 166.913 adózó közül:

magyar	nevű	80.895	vagyis	48'47 ⁰ / ₀
német	»	20.852	»	12'49 ⁰ / ₀
tót ruthen	»	48.122	»	28'83 ⁰ / ₀
szerb-horvát	»	11.322	»	6'78 ⁰ / ₀
oláh	»	5.722	»	3'43 ⁰ / ₀

Érdekesek a népesség foglalkozására vonatkozó adatok és ezek közt bizonyára a legérdekesebbek azok, melyek az adózók birtokában levő művelt területet (szántóföld, rét, szőlő) és az átlag egy adózó birtokában levő területet mutatják. Igen apró és aránylag nagy birtokot láthatunk egy-egy adózó kezén, a mi lényegileg összefügg a népesség számával. Mig például — hogy a szélsőségeket említsük — Árva megyében egy adózó háztartásra esik 1'9 köblös szántóföld, egy kaszás

¹⁾ Mint magánírónak talán szabad ezt magamnak megengednem. S ezt a megjegyzést is csak azért teszem, hogy afféle bírálatoknak ne legyek kitéve, minőben részesült ez a munka, illetőleg a statisztikai hivatal, hogy ebben a munkában Magyarország 1890. évi népességét 14,681.310 főre teszi, holott Ráth Zoltán munkájában az 15,133.494 főre tétetik. Természetes, hogy a bíráló megfélekedezett arról, hogy midőn a statisztikai hivatal a népességet először számította ki a jelen dolgozatban is felvett fejszámban, nem az egész mai Magyarország területét vette számítási alapul, hanem azt a területet állapította meg, melyen József császár alatt 1787-ben foganatosított a népszámlálás, hogy a két számlálás adatait össze lehessen hasonlítani.

rét, Békés megyében 33·7 köblös szántó, 8½ kaszás rét. A terület bőségével vagy szűk voltával függ lényegileg össze a gazdasági rendszer, a birtoknak hármas, kettős fordulóra való felosztása vagy a forduló kizárása. »Számos vármegyében, így Borsodban, kivált Csanádban, Csongrádban és más új vármegyében egyáltalán nem volt forduló. Nem kellett a földet kimélni, mert volt belőle elég. A jobbágy 4—5 évig szakadatlanul a határ egy bizonyos darabját művelte s ha ez kimerült, egy más darabot szemelt ki magának s kezdte rajta a gazdálkodást.«

Csak szemelvényeket közöltünk a millenniumnak ezen határozottan legbecsesebb sztatistikai és közgazdasági művéből, melyet dr. Acsády Ignác jeles gazdaságtörténeti írónk szerkesztett, valóban bámulatos tudással és kutató szorgalommal. Határozottan köszönetet érdemel az országos statisztikai hivatal, mely a szerzőt működésében támogatta és a mű kiadását lehetővé tette. Egy oly időpontot világít meg ez a nagy munka, nemcsak általános részében, hanem különösen az egyes vármegyéket, városokat, székeket tárgyaló részében, melyet magyar hazánk harmadik megalapítása kezdetének tarthatunk. Míg a magyar haza első és második megalapításának különösen gazdasági viszonyairól csak nagyon hézagos ismereteink vannak, harmadik megalapításának gazdasági viszonyairól, ha nem is mindenekben teljes, de nagyban és egészben hű képet alkothatunk magunknak. Ha a népesség számáról, osztályozásáról, nemzetiségéről, foglalkozásáról, a birtok megoszlásáról, a jobbágyok és általában az alsóbb osztályok kezén levő vagy ezek által saját hasznukra mívelt és a mívelt területről általában, tehát számos tényezőről nincsenek oly pontos adataink, minőket a jelenlegi, biztos alapokon nyugvó statisztika nyújt vagy nyújthat, mégis ezen dolgozat által a valószínűségnek megfelelő adatoknak birtokába jutottunk. De — s erre fektethetjük talán a fősúlyt — számos oly adatot nyújt, minőt ez idő szerint is csak leírás által lehet megszerezni. Nemcsak forrás, de valóban alapvető munkával van dolgunk. S ezt a dolgozatot olvasva, csak azon reményünknek és biztos várakozásunknak adhatunk kifejezést, hogy dr. Acsády Ignác ezzel a dolgozattal nem fejezte be az e téren való munkásságát és még több ily becses dolgozattal fogja gazdagítani irodalmunkat.

Fentebb mondtuk, hogy a kereskedelemügyi miniszter által tervezett nagy közgazdasági monografia megírása nem sikerült. Állításunk némi helyesbitésre szorul, mert az a része, melyet terv szerint a földművelésügyi miniszternek kellett megíratnia, tényleg megjelent »Magyarország földművelése 1896« címmel.

Az említett munka bevezetésében constatálja ezt a tényt és általános képet akar nyújtani mezőgazdaságunk fejlődésé-

ről és jelen állapotáról. Erről a bevezetésről, azt hiszszük, hogy a legokosabb hallgatni. Hogy miért? Azt illetőleg csak némiket idézünk. »Szent István királyunk idejében már igen *rendszeres*(?) mezei gazdálkodást űzött a *magyarság*(?).« Mi azt tartjuk, hogy Szent István idejében rendszeres mezei gazdálkodást hazánkban általában nem folytattak, hiszen akkoron, mint a történeti művekből tudjuk, még állandó lakóhelyek se igen voltak. Az országot meghódított őseink pedig semmi esetben sem művelték önmaguk a földet, művelték ezt rab-szolgáik és szolganépeik. »Szakoktatásunk (értsd: Mezőgazdasági szakoktatásunk) európai színvonalon áll«, mondja a XVII. l. a 3-ik sorban. Az utána következő bekezdésben pedig ekkép nyilatkozik: »Érezzük, hogy szakoktatásunk egész rendszere gyökeres átalakításra szorul«. A bevezetés szerkesztője nincs megnevezve.

Inkey Béla: Magyarország földtani alakulását és talajképződését írja le a mező- és erdőgazdasági őstermelés szempontjából. Dr. Szinyey Merse József némileg túlröviden foglalkozik a talajjavításokkal, behatóbban a vízsabályozásokkal. A talajjavítások terén eddig végzett munkálatokat még e munka körében is be lehetett volna mutatni. Szerző a talajjavításokról adott rövid vázlatot, mely lényegileg a culturmérnöki hivatal keletkezésére és feladatkörére vonatkozik, következően fejezi be: »Alig csalódunk, ha hiszszük, hogy (a gazdaközönség részére való) e fokozott kereslet egyrészt a culturmérnöki intézmény életrevalóságának, másrészt annak is fényes bizonyítéka, hogy a belterjes gazdálkodással a talajjavítások évről-évre nagyobb tért hódítanak *s e részben sem maradtunk a többi culturállamok mögött.*« A kiemelt kijelentés túlzásnak látszik.

Balás Árpád és Hensch Árpád földművelésünknek a legutóbbi évtizedekben való fejlődéséről értekeznek. A bevezetésben igen helyesen utalnak a földművelést befolyásoló tényezőkre, melyekre részletesen is kiterjeszkednek. Különösen kiemelendőknek tartjuk utalásukat a természeti viszonyokra, a birtok megoszlására és nagyságára, melyeket éppen a gazdasági tanintézeteknek nem egy tanára hagyott figyelmen kívül, midőn az ország mezőgazdasági állapotáról és javításának eszközeiről nyilatkozott. Bizony e tényezőkre való figyelemmel gazdálkodnak más országokban is és kell természetesen gazdálkodni nálunk is. Az angol mezőgazdaságot, melyért sokan lelkesedtek nálunk a multban és lelkesednek most is, próbálja csak meg valaki az Alföldön, vagy kisértse meg például az erdélyi havasok közt az alföldi gazdálkodást. Keserűen fizetné meg az árát. Különben a dolgozat mezőgazdaságunk állapotát és fejlődését igyekszik minden irányban kimutatni és felhasználni minden csak rendelkezésre álló statisztikai adatot. Az adatokat azonban nem mérlegeli kellő

leg. Köztudomású, hogy aratási statisztikánk éppen nem tökéletes és hogy különösen a hetvenes évek adatai megbízhatatlanok és a valóznak általában nem felelnek meg. Már Neumann-Spallart fejezte ki abbéli kételyét, hogy azok az alacsony termések, melyeket aratási statisztikánk a hetvenes években kimutatott, megfelelnének a valóságnak és helyesen indokolta ezt a kivitel nagyságával, mely a kimutatott termeléssel semmi arányban sem áll. A statisztikánk által már a nyolczvanas és kilenczvenés években kimutatott nagyobb terméseket bizonyos mérvig a tökéletesebb adatgyűjtésnek lehet tulajdonítani. Mezőgazdaságunk haladt, ez kétségtelen, de bizonyára nem abban a mérvben, melyet statisztikánk kimutat. S ha már a statisztikai adatoknál vagyunk, nem mulaszthatjuk el szerzőktől megkérdezni, hogy minő forrásból vették az 1850—55. évekre vonatkozó, a 107. l. közölt katasteri adatokat? Erős kételyeink vannak a katasteri adatok helyességét illetőleg, egyrészt azért, mert a régi kataster a kertet, mint művelési ágat nem ismeri, hanem a kerteket a rétekhez sorolta, másrészt azért, mert ezeket az adatokat nézve nemcsak a szántóföld, hanem a rét és a legelő területe is gyarapodott volna az ötvenes évek óta, mi pedig ellentmond nemcsak a köztudomásnak, hanem azoknak a katasteri adatoknak is, melyeket a »Köztelek« 1892. évi 629. számában közöltünk hazánk mezőgazdaságának fejlődéséről századunk második felében. Még egy megjegyzésünk van azokra a számításokra, melyeket a dolgozat tesz a gazdálkodás minősége (kül- és belterjesség) és a rendelkezésre álló munkaerő közt és a melynek eredményeként azt hozza ki, »hogy a rendelkezésre álló munkäserő általában a középterjes művelés igényének felel meg«. Mi azt hisszük, hogy ezt az egész elméletet ma, a gépek korszakában, sutba lehet dobni. Különben a belterjesség lehet tőke- vagy munkabelterjesség, a kettőt pedig egymástól nagyon is meg kell különböztetni. Tőkebelterjességnél nagyon kevés munkaerőre, munkabelterjességnél pedig nagyon is sok munkaerőre van szükség.

Pirkner János a szarvasmarha-tenyésztés és tejgazdaság fejlesztését írja le érdekesen és sok irányban tanulságosan. Egy pár megjegyzést talán mégis szabad kockáztatnunk. Kötve hisszük, hogy az ötvenes évek előtt »a marhaállomány természetes és egészséges takarmányozása az akkor még létezett nagy kiterjedésű rét- és legelőterülettel biztosítva volt« és csak korlátozottan áll, hogy a közlegelők felosztása és a rétek feltörése idézte elő marhaállományunk hanyatlását és a honi marhafaj visszafejlődését. A rétfeltörés azon szálló igékhez tartozik, melyek átszállnak nemzedékről-nemzedékre és általános hitelre találhatnak. A katasteri adatok, melyeken a rétfeltörés nyugszik, jól megnézve, azt ilyennek igazolják. Összehasonlítva az ismert legújabb katasteri adatokat az

1852. évi adatokkal, a rét területe kerekösszegben 510.000, az 1867. évi katasteri adatokkal pedig 710.000 hektárral hanyatlott. Ezt részben annak kell tulajdonítani, hogy az új katasteri művelet a kerteket kivette a rétek területéből. A kertek területe az új katasteri adatok szerint kerekösszegben 348.000 hektár. E szerint tehát 363.090 hektárnyi rétterület töretett fel, a mit határozottan oktalanságnak kellene tartani, ha valószínűségi rét, tehát bőven jó szénát termő területről lenne szó. Ha a katasteri adatokat azonban közelebről nézzük, azt fogjuk találni, hogy igenis feltörettek silány rétek, melyek a kaszáló nevét nem érdemelték meg. Lássuk, hogy mint oszlik meg a rétterület, illetőleg a rétterületnek csökkenése kapcsolatban a kertek területével.

	1867 hektar	R é t 1880 hektar	apadás hektar	K e r t 1880
Kis Alföld és hegyvidék	538.098	420.932	117.166	58.342
Alföld északi része .	777.178	512.329	264.849	38.414
Alföld déli része . .	470.284	329.042	141.242	75.595
Felvidék és Erdély	1,918.645	1,730.919	187.726	175.315
	3,704.205	2,993.222	710.983	347.666

A rétnak legnagyobb arányú hanyatlását, tehát az Alföld északi részén (Árad, Bihar, Hajdú, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Pest, Szabolcs, Szatmár, Heves megyékben) látjuk. Nem mondhatnók határozottan, de valószínű, hogy vizenyős területek voltak, melyeken inkább sás, mint jó réti széna termett, de a melyek a vízszabályozások következtében teljesen kiszáradtak.

Hogy a közlegelők felosztása átmenetileg hátrányára volt a marhatenyésztésnek, különösen csökkentette a volt jobbágyoknak marháját, ebben semmi kétség. A gabonatermelés több haszonnal járt a marhatenyésztésnél és a föltört legelők trágyázás nélkül is bőven jutalmazták a gazdának felületes munkáját. A kisczárának némi részben előnyt is nyújtott a lótarás. A lóval el lehetett járni nyomtatni, lehetett fuvarozni. Változtak a viszonyok a mint, hogy az Alföld szempontjából szóljunk, nemcsak a tanyai földet, de a nyomást is kellett trágyázni, a nyomtatást pedig felváltotta a cséplés. S azok az alföldi közlegelők tavasszal és ősszel megjárták, de nyáron este a marha éhesebben jött haza a legelőről, mint a mikor reggel oda kiment. Hisz láthatjuk ezt ma is.

Tormay Béla a sertésenyésztésről szóló értekezésében a fejlődés vázolásában nem szorítkozik tisztán a közelmúlra és a jelenre, hanem visszamegy őseink letelepedéséig. Megállapítja első sorban Leo görög császár feljegyzései (taktikája) alapján, mint ezt előtte már Wenzel Gusztáv (Eml. mű 92. l.) főleg ugyanezen forrás nyomán tévé, hogy letelepedő őseink

nem hoztak magukkal sertéseket, indokolva ezt azzal a határozottan nyomós érveléssel is, melyet Wenzel talán nem ismert, hogy a sertés malacozáskor feltétlen nyugalmat követel. Az Árpád királyok korszakát illetőleg pedig kiegészíti egyes idézetekkel azokat az adatokat, melyeket Wenzel »A sertések Magyarországon gazdaságában« feliratot viselő 82. §-ban elmond. Ezek után aránylag rövidebbé válik minden esetben a történeti leírás, mely azután századunk harmadik évtizedével kiszélesből és előtérbe lép a kiváló szakember. A dolgozatot a gyűjteménynek legbecsesebb dolgozatának kell mondanunk, mert nem csak a sertésfajokkal, sertésenyésztéssel, hanem a sertés-kereskedelemmel, multjával és jelenével és jelen bajaival, egynemű javítási eszközökkel is megismertet bennünket.

Dr. Rodiczky Jenőnek a juhtenyésztésről irt czikke inkább vázlatokat tartalmaz és abban kevés az oly részlet, mely nem lenne köztudomású. Még legérdekesebbek a nálunk csak a közelmultban meghonosodott gyapjuárverésekről nyújtott tudósítások.

A lótenyésztésről Fridrik Géza és Döhrmann Henrik által irt czikk csaknem kizárólag a lótenyésztés érdekében József császár óta tett állami intézkedéseket tárgyalja s így előtérben állanak a ménesbirtokon tartott ménesek és ménetelek ismertetése.

Lónyay Ferencz mezőgazdaságunknak igen régi és főleg a munkásosztályok foglalkoztatása miatt is egyik rendkívüli fontos ágáról: a szőlőművelésről és borászatról értekezik. A dolgozat a szőlőterületnek és a bortermelésnek a statisztikai adatok alapján való ismertetése után rátér a phylloxera által okozott pusztításokra, a phylloxera elleni és a peronospora viticola elleni védekezésre, a bor- és szőlőkereskedésre és a szőlőszetre, valamint a bor forgalmára vonatkozó törvények ismertetésére. Közbe megismerkedünk a mintapincze, a borászati biztos feladatával, szintűgy a szőlőszeti és borászati szakismeretek terjesztésére szolgáló intézményekkel.

Molnár István nem annyira a kertészet jelen állapotát, mint a kertészet emelése érdekében tett kormányintézkedéseket írja meg egyes részeiben túlterjengősen. Kovács Antal »A méhtenyésztés« címet viselő czikkében főleg a méhészeti egyesletek tevékenységét ismerteti. Landgraf halászatunk állapotát és a halászat érdekében kifejtett törvényhozási és kormányzati tevékenységet vázolja röviden. Bezerédj Pál a multra vetett rövid visszapillantással selymentenyésztésünk jelenét némely észrevétel és javaslat kíséretében mutatja be. Parthay Géza egyes vázlatokat nyújt főleg a kiscsászák szempontjából fontos baromfitenyésztésről. Dubraviczky Róbert az állategészségügyi intézmények fejlődését vázolja.

Mezőgazdasági szakoktatásunkról Balás Árpád szól. Az értekezés visszavezet bennünket a mult századokba, midőn az

egyetemen és a főiskolákban a mezőgazdaságtant is tanították. Az első tulajdonképeni gazdasági iskolát Tessedik Sámuel alapította 1779-ben, mely fennállt 1806-ig. — Részletesebben szól a dolgozat az 1797-ben gróf Festetich György által alapított keszthelyi Georgiconról, a Nákó Kristóf által Bécsben 1799. évi augusztus 24-én kelt végrendeletével Nagy-Szent-Miklóson alapított »Kis mezőgazdasági iskolá«-ról és végre az Albert Kázmér herczeg által 1818. október 25-én kelt alapító oklevéllel Magyar-Óváron létesített gazdasági tanintézetéről. — Ezen tanintézeteken kívül az 1848. évet megelőző időből találkozunk még a Rohonczon, Vas vármegyében 1840-ben megnyílt, de másfél év múlva ismét megszűnt gazdasági intézettel, a nagykőrösi, zeleméri és czeeglédi gazdasági iskolákkal. — Gazdasági tanügyünk legszomorúbb az ötvenes években, midőn úgyszólván csakis az abszolút hatalom alatt államosított magyaróvári gazdasági tanintézet működött, mert a nagyszentmiklósi földműves-iskola 1855-ben szintén megszűnt. — A mezőgazdasági tanügy tulajdonképeni újabb fejlődését csak 1867 óta számíthatjuk. A dolgozat végén ismertetjük a gazdasági tanintézetek és iskolák. A dolgozatot becsessé teszi különösen azon tény, hogy ebben mezőgazdasági szakoktatásunk fejlődésének teljes képét nyerjük.

Ha még felemlítjük, hogy a gyűjteményben ismertetve vannak a gazdasági egyesületek (Szilassy Zoltán által), a mezőgazdasági kísérletek (Cserháti Sándor által), mezőrendőrség (Németh József által), a koronauradalom és a ménésbirtokok (Maurovich Fábian által) és a telepítés (Dobokay Lajos által), teljes képét adtuk mindannak, a mi a gyűjteményes munkában a mezőgazdaságról foglaltatik. Nincs azonban benne a mezőgazdasági hitelügy, s csak a földbirtok-eladósodás kérdése érintetik két czikkben, nevezetesen a földművelésről és a gazdasági egyesületekről szólóban és az utóbbiban a gróf Károlyi-féle hitelszövetkezetek is. Az utóbbi czikkben az Arad megyében dr. Gaál Jenő buzdítására egy aradi hitelintézet és ha ugyan jól emlékezünk, az aradi takarékpénztár által létesített egy pár u. n. hitelszövetkezetet a gróf Károlyi-féle szövetkezetek közé sorol. Nem hiszszük, hogy gróf Károlyi önmaga ezeket a szövetkezeteket gyermekeinek elismerné. Még sajnósbabban nélkülözzük azoknak a gépeknek, szerszámoknak, berendezéseknek, stb. leírását, melyekkel a mai mezőgazdaság dolgozik.

S e helyütt kell a fölött való sajnálkozásunknak kifejezést adni, hogy nem valósíttatott meg az a terv, mely szerint is az ország különböző részeiből több, a különböző gazdasági kategoriákba tartozó gazdaságok fognak részletesen leíratni. Sajnálunk kell ezt főleg azért, mert ily munka által ismerhettük volna meg a nagy, a közép, a kisbirtokok gazdasági technikáját, az azokon alkalmazott gazdasági rendszereket,

használt egész gazdasági felszerelést. Talán most, hogy a rohamos munka megszűnt, lehetne ezt a tervet megvalósítani. S ebben a dolgozatban nemcsak a nagyság, hanem a technikai haladás tekintetében is különböző minőségű gazdaságokra lehetne tekintettel lenni. Hogy gondolatunkat még világosabban fejtsük ki, nem csak a mintáknak, hanem legalább még a típusoknak tekintendő, tehát az illető vidék általános szokásainak megfelelő gazdaságokat is kellene egész részletesen leírni és rajzokkal is kiegészíteni. A leírásnak természetesen olyannak kellene lennie, hogy nemcsak a birtokról, hanem a birtokon (szellemileg vagy testileg) dolgozó egyénéről, jövedelméről, ellátásukról, szintűgy minden egyes eszközlésről, meg a trágyadombról, az értékesítésről, egyáltalában mindarról lehesse kellő tájékoztatást nyerni, a mi csak gazdasági vagy társadalmi szempontból fontos.

Ezzel egyidejűleg bátorkodnánk még azon óhajunknak is kifejezést adni, hogy a gödöllői koronajóság és a ménesbirtokokról is tétessék közzé egy teljesen kimerítő, a multakra is kiterjedő ismertetés. Az e munkában közölt annyira általánosságok közt mozog, hogy szorosan véve semminemű alapos tájékoztatást sem nyújt.

A millenniumi irodalom néhány uradalommal is megismertet bennünket.

József főherczeg hét uradalmát mutatja be az egyik, a főherczegi uralmak központi jószágigazgatósága (Libits Adolf) által irt és kiadott mű. A hét uradalom közt öt öröklött, nevezetesen Pilis-Csaba, Tisza-Szent-Miklós, Alesúth, Kis-Jenő és Bánkút, kettő pedig szerzett, nevezetesen Gyapju és Martonvásár. — Az uradalmak, melyekről itt szó van, fekszenek a birtokoknak fenti sorrendjében Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Torontál, Fejér, Arad és Bihar megyékben. Összterületök a mellékelt kataszteri kimutatás szerint 61.682¹³³⁶ kat. hold, kataszteri tiszta jövedelmök 228.026 frt 27 kr., adóterhük 94.054 frt 68 kr., ebből földadó 58.146 frt 22 kr. Ezeket a részleteket azért említettük meg, mert a műben a napszámosokra, szakmánybérekre és a cselédbérekre vonatkozó adatok bizonyára nemcsak az illető uradalomban, hanem nagyban és egészben a megyében is fizettetnek, a melyben az illető uradalom fekszik. A munkabéreknak uradalmak szerint változatos képét nyerjük, a munkát kereső népesség számához és vagyonosságához képest. A dolgozatban a községek népessége, nemzetisége és felekezetiisége is ki van mutatva és kapcsolatban előadatnak az egyes nemzetiségekhez tartozó munkások hasznavehetősége, bizonyos munkákra való alkalmazhatósága. A gazdasági viszonyok az egyes uradalmokon nem azonosak. A természeti tényezők, melyekre befolyást gyakorolnak, nevezetesen terep, talaj, éghajlati viszonyok részletesen vázoltatnak, valamint kiemeltetnek a munkás és

kelendőségi viszonyok. A legbelterjesebb a gazdálkodás Martonvásáron, melyen a szeszfőzés és az őrlés szerepelnek mint gazdasági iparok. A többi birtokokon nincs gazdasági iparág, az odatarozó vízi- és szélmalmok bérbe vannak adva. A kisjenői uradalmon 48 előtt volt sör- és szeszgyártás, de azzal az ötvenes években fel kellett hagyni. Alocsúthon a szemtermelés — bár talaja nem igen alkalmas — áll előtérben, de megengedi ezt a fővárosból nagy mérvben kiszállított állati trágya. Kis-Jenőn a fűsúlyt az állattenyésztésre fektetik. Ismertetve vannak abban az állattenyésztés és mezőgazdasági (növénytermelés és állattenyésztés) viszonyokon kívül, az erdészet, befásítás, telepítés és a bérleti viszonyok, vízszabályozások, könyvelés és elszámolás. További részletekbe nem bocsátkozhatunk és csak általában kell megjegyeznünk, hogy a dolgozat határozottan becses és abbóla szakértő gazda is sokat tanulhat. A sok adat közül csak a következő, a brutto hozadékot pénzben katasztrális holdankint feltüntető adatokat kívánjuk még kiemelni, mint olyanokat, a melyek a jelen viszonyok megítélésére érdekesek.

Az évi brutto hozadék o. é frtban katasztrális holdankint öt éves időszakonként:

Termény	Időszak	Alocsúthi uradalom frt.	Kisjenői uradalom frt.
Búza	1875—80	73'04	35'00
»	1880—85	96'88	65'41
»	1885—90	62'27	63'51
»	1890—95	77'53	66'13
Árpa	1875—80	53'86	21'53
»	1880—85	72'37	44'97
»	1885—90	44'36	35'32
»	1890—95	59'81	41'91
Zab	1875—80	54'12	18'65
»	1880—85	55'16	34'92
»	1885—90	39'46	40'15
»	1890—95	47'91	37'25
Tengeri	1875—80	69'37	32'77
»	1880—85	72'33	51'39
»	1885—90	56'64	52'32
»	1890—95	61'36	57'76

Végül még különösen ki kell emelnünk azokat a leírásokat, miket a dolgozat az alocsúthi és a kisjenői uradalmakról nyújt abban az időben, melyben azok József főherczeg nádor birtokába jutottak. — A martonvásári szesz- és malomiparra vonatkozó adatok szintén megérdemlik a külön megemlítést. Felemlítjük a következő, a legújabb időre vonatkozó adatot: A malomtermények a budapesti elsőrangú tipek szerint készülnek. Az üzemi kihasználás körülbelül: 32% fehér, 25% közép, 25% barna liszt, továbbá 16—17% korpa, 1—2% őr-

lési hiány. Az alább említendő, a malomipart tárgyaló dolgozatban a budapesti malmok által a fővárosi statisztikai hivatalnak beszolgáltatott adatok szerint a liszt 75—76%, a korpa 21⁵/₁₀—22⁴/₁₀, az elporolás 2—3%.

Fényes kiállításban és gazdag tartalommal jelent meg a *hazai cziszterci rend* »Emlékkönyve«. Többek közreműködésével szerkesztette dr. Békefi Remig, a magy. tud. Akadémia levelező tagja. E helyütt a dolgozatról annyiban kell megemlékeznünk, mert abban a gazdaság-történeti adatokkal, különösen a rendnek a lelkészkedés terén kifejtett működéséről szóló részben, továbbá külön fejezetben a rend uradalmainak és birtokainak leírásával is találkozunk. A gazdaság-történeti adatok egyes községek alakulására, népességére, nemzetiségére, felekezetiségére vonatkoznak. Érdekes például ide iktatnunk a Herczegfalva telepítéséről mondottakat: »A jelen század kezdetéig a lelkészség nagyon kicsiny. A lelkészség hívei a pusztákon és szállásokon lakó urasági cselédek s az urasággal semmiféle szerződéses viszonyban álló lakosok voltak. A megbízható munkászekek biztosítása, még inkább a halhatatlan emlékü József nádor jóindulatú tanácsa és a bakonyi birtokon helyesnek bizonyult telepítés azon elhatározásra vezette a cziszterci rendet, hogy Ujmajorra jobbágy-községet telepít. — Hozzá is fog a munkához. Első sorban a pusztákon tanyázó lakosokat szerette volna egy községbe olvasztani. Ezek azonban inkább elhúzódnak a nagykarácsonyi és nagyvenyimi szőlőkbe. Ekkor az apátság a Bakonyból kezdi a telepítést. Nána, Porva, Esztergár, Olaszfalu, Bakony-Koppány és Zircz oly bőven adja, hogy az új telep innét kerül. Az 1811. ápril 9-én tartott uriszek a féltelkesek számát 60-ban, a zselléreket meg 20-ban állapítja meg. Amazok földben és rétben kapják ki a járandóságot. Belsőség fejében egy hold jár. De ennek egy harmadát kötelesek gyümölcsössé alakítani. A gyümölcsfát az uraság adja. A belsőséget élő sövény fogja körül, de az utca felül akácza diszeleg.« — Idéztük ezt a helyet, mely nem egy irányban érdekes főleg azért, mert itt aligha nem a községi és tanyai gazdálkodás harcáról van szó. A szállások, tanyák lakosai, gazdasági indokokból nagyon helyesen, nem akarták a faluban való lakást és a faluból való gazdálkodást és azért inkább elhúzódnak. — Ha ez a feltevés a tényeknek megfelel, akkor itt példát találunk arra, hogy a földesuraság miként akadályozza meg a saját érdekében és vélt közművelődési és közbiztossági szempontokból a kisbirtoknak helyes gazdasági fejlődését: a tanyai rendszert. Igazán örömmel lehetne venni, ha a rend a zirczi gazdasági levéltárnak irataiból ezt a pontot megvilágítaná és általában közzétenné gazdasági levéltárának legalább fontosabb okmányait. A rend három uradalomnak (zirczi ter. 10.845 h. 8.300 négyszögöl, előszállási 31.280 h. 2.980 négy-

szögöl, szent-gotthardi 6.511 h. 608 négyszögöl), három nagy-birtoknak (csákányi 1.139 h. 516 négyszögöl, szántói 1.567 h. 949 négyszögöl és pásztói 1.516 h. 169 négyszögöl) és végre hat szőlőnek (Tokaj, Eger, Somló, Badacsony, Pécs, Székes-Fejérvár területén) van birtokában. A szántói és a pásztói birtokok — az erdő kivételével — egy-egy bérlőnek vannak bérbe adva, a többi birtokon a rend öngazdálkodást folytat. A tudósítás a rend birtokait, az ezeken folytatott gazdálkodási és kezelési módot, talaj-, termelési és munkásviszonyokat először általában, majd pedig minden egyes birtokot illetőleg külön is leírja. Mi különösen a munkásviszonyokat illeti, nagy hátránya, hogy nagyon is általános és azokról egész világos, határozott képet alkotni nem lehet. Becses részlet, hogy részletes tájékozást nyerünk a gazdasági épületekről és különösen az élő és holt leltárról, valamint ennek értékéről. Ezzel szemben a vetés-forgó nincs részletesen kimutatva, hanem csak általában van feltüntetve.

A gazdasági egyesületek működését tüntetik fel a »Gazdasági Egyesületek Monografiái«. A művet Szilassy Zoltán, az országos gazdasági egyesület titkárja többek közreműködésével szerkesztette. A gazdasági egyesületek működésének általános vázlata azonos Szilassy Zoltánnak azon dolgozatával, mely a »Magyarország földművelése« című munkában látott napvilágot, azzal a különbséggel, hogy ebben egy rövid fejtegetés foglaltatik a kormányzat és az egyesülés feladatairól és némely adatok a Károlyi-féle szövetkezetekről, melyek az itt kérdéses dolgozatban hiányoznak. A most említett dolgozatban ellenben ki van mutatva ez egyesületek tagjainak száma, törzsvagyona, tenyészállat-alapja az 1894. év végén, valamint bevételeik és kiadásai az 1894. évben. Külön kimutatás tünteti fel a gazdasági egyesületek által kiosztott és közvetített tenyészállatok (szarvasmarha és sertés) számát, különösen pedig értékét, mert a darabszám nincs minden egyesületnél kimutatva. Az adatok, különösen az utóbbiak azonban nem számíthatnak tökéletességre és ez okból — mint azt különben a megjegyzés is hangsúlyozza — a következő összesítő adatok sem felelnek meg egészen a valóságnak.

Taglétszám	45.116
Törzsvagyon	1,656 390
Bevétel	619.859
Kiadás	539.991
Tenyészállatalap	179.135
Kiosztott tenyészállatok értéke .	761.940

Legterjedelmesebb az országos gazdasági egyesülettel foglalkozó, Galgóczy Károly által irt czikk. Az egyesület alakulási történetéből ismeretlen az az adat, hogy a lóversenyegyletet megelőzte a Heinrich Nep. János kapitány igazga-

tása alatt 1817-től 1820-ig fennállott »Nemzeti lovagló-iskola«. Az egyesületre vonatkozó első adatokat az ú. n.: »Pesti gyepkönyv«-ek tartalmazzák, melyeknek elseje 1827-ben jelent meg az ebben az évben júniusban tartott első lóverseny-ről. Az »állattenyésztő társaság«, melyből tulajdonkép fejlődött az országos gazdasági egyesület, 1830. június 11-én tartotta meg alakuló gyűlését. A mai »Köztelek«-et, akkori elnevezés szerint Károlyi-majort a rajta levő épületekkel az 1832. május 27-én tartott közgyűlés gróf Károlyi Györgytől vette meg 36.000 váltó forinton. Működésének vázolásába nem bocsátkozhatunk. Irodalmi tevékenységéből minden esetben érdekesek a »Mezei Naptár«-ra vonatkozó adatok, melyek elseje 1840-ben 5000 példányban nyomtatott, a melyből azonban 1842-ben már 40.000, később pedig 60.000 példány nyomtatott. Bizonyítja ez adat, hogy a szegényebb osztályban is megvolt a művelődési hajlam.

Az országos gazdasági egyesületet az 1844-ben gróf Teleki Domokos felhívására alakult Erdélyi gazdasági egyesület ismertetése (Finály Henrik tollából) követi. A megalakulást és alakuló gyűlést egész részletesen tárgyalja. Érdekesnek tartjuk itt kiemelni az első gyakorlati tevékenységéről szóló helyet, mely egészen más irányban mozog, semmint az országos gazdasági egyesületé, mely lófuttatásra és kiállításokra szorítkozott. »Ugyane közgyűlés alkalmából (1844) július 26-án próbamunkát végeztek dr. Szóts József szamosfalvi birtokán egy Benkő-Zugmeyer-féle ekével, egy Szebenből hozott ekével és egy Rajka Péter kolozsvári gépész műhelyében készült ekével, egy szénagyűjtő lógereblyével, a mely kísérletekhez gr. Csáky György ajándékozott egy erőmérőt.« — Ez az adat különben a mai korral való összehasonlítás miatt is kiválóan érdekes. Egyes gazdasági egyesületek tudósításai nemcsak a gazdasági egyesület működését, hanem az egyesület területének gazdasági, sőt talajviszonyait is ismertetik. Különösen érdekes Búd-Szent-Mihály és Debreczen gazdasági leírása, éppen azért, mert helyi viszonyokat tár fel.

Két nagy munka szól az erdészetről. Az első: »A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása« Bedő Albert írta meg. Ez a dolgozat erdészetünk mai állását egészen részletesen mutatja be. Ezen jobbra részletes statisztikai adatokat tartalmazó dolgozatnak előszavát szerző »Magyarország földművelése« című egyéb részeiben már ismertetett műben is közli.

Behatóbban kell foglalkoznunk a második, az erdészeti egyesület által kiadott, Tagányi Károly által szerkesztett három kötetes munkával, mely »Magyar erdészeti oklevéltár« címét viseli. Tagányi a munkához irt bevezetésében röviden elmondja, hogy ezen okmánytár kiadásával az indítványozó Bedő Albert előterjesztéséhez képest az erdészeti egyesület

magyar erdőgazdaság történetének megírását akarja előkészíteni és ezután előadja a magyar erdőgazdaság fejlődését. Az erdő-tulajdon közösségéből indul ki, kezdve azon az eredeti állapoton, midőn az erdő használata teljesen szabad vala le addig a korig, midőn a közös birtokosok már csak fát kaphattak egyenlő, vagy a vagyonhoz képest változó osztály szerint. Nagyon helyesen figyelmeztet Tagányi arra, hogy ezeket a különböző szokásokat össze kell gyűjteni. Csak azt tennék még hozzá, hogy még sok más helyi és vidéki szokást kellene összegyűjteni, melyek mind régi kornak maradványai. Külön fejezet szól a király erdőgazdaságáról, melynek kiindulási pontja, hogy a király erdőbirtoka vált ki a közösségből. »Erdészeti kulturánk a középkorban« című fejezetben az erdőknek elnevezéseivel foglalkozik szerző. A végén egyes adatok közöltetnek, melyek a fatutajozást, az erdei méhészetet, a szénégetést, cserhényszerést, sőt az erdősitést igen réginek igazolják. »Erdészeti kulturánk a bányászatnál« említi szerző, hogy a bányaerdők igazi fokozottabb mérvben való kihasználása azonban csak 1196 óta keltezhető. Ekkor kezdik ugyanis felállítani az országban először az olvasztó-kohókat. »Erdészeti kulturánk Mária Terézia koráig« fejezetben az erdők szabályos használatának kezdete, az erdőrendtartások keletkezése vázoltatik. A mondottakat kiegészítik »A modern erdészeti kultúra keletkezése«, »Az erdészeti oktatás szervezése«, »Erdészeti kulturánk az újabb korban« című fejezetek. — Végül szerző beszámol az adatgyűjtésről. Az okmánytár használatát lényegesen előmozdítja a tartalomjegyzék, és ezt illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az erdészetre vonatkozólag már nyomtatásban közölt okmányok a gyűjteményben nem ismételtetnek, hanem csak tartalmuk közöltetik, utalással az illető gyűjteményre vagy munkára, melyben találtathatnak.

Külön az iparról, sajnos, azokon a kisebb dolgozatokon kívül, melyeket fentebb már említettünk, millennarisnak nevezhető dolgozat egy sem jelent meg. A millennaris évben csak Magyarország malomiparának statisztikája, továbbá Wiener Moszkonak: »A magyar cukoripar története« című művének első része jelent meg, mely cukoriparunk fejlődését 1848-ig tárgyalja. A cukrot, szerző szerint, valószínűleg a keresztesek hozták Magyarországra. Az első feljegyzés, mely cukorfogyasztásról szól, 1419-ből való és Pozsony város konyhaszámlájában fordul elő. Átvezet bennünket egyes, hazánknak nádcukor-termelésére vonatkozó feljegyzésekre. A cukorrépára a figyelmet Marggráf András Zsigmond gyógyszerész és vegyész 1747 márczius 3-án hívta fel. Tessedik Samuel volt hihetőleg az első, ki burgundi répamagot hozott Magyarországra, de határozottan az első, ki nejjével együtt a gottingeni Zachariä asszony utasításai szerint, cukorrépából szörpöt készített. Gertinger J. Sámuel eperjesi gyógyszerész,

Achard Ferencz kísérletei által is sarkalva, tett nagyobb arányú kísérleteket a répa termelésével és cukor készítésével. Kísérleteit nyilvánosságra is hozta és folytatásukhoz az állam vagy magánosok támogatását kérte ki minden eredmény nélkül. Ezen 1804-ben megjelent felhívás végén mondja: »Hasonló nyerscukor gyárak azután Magyarország legtöbb jóéghajlatú megyéjében alakulhatnának; és egy finomító Pesten, a mely az országban előállított cukrot raffinálná.« Foghatóbb eredményt látunk az 1752-ben Fiumében »Urban Arnold és társai« czég alatt többnyire antwerpeni kereskedők által alapított cukorfinomító gyárban. A gyár leírásával, termelvényeivel és viszonyaival szerző egész behatóan foglalkozik. A harmadik fejezet a juharfa-, kukoricza-, szőlő- és répacukor készítésével tett kísérletekről és kormányintézkedésekről szól. A répacukorgyártás első meghonosítói hazánkban Folkusfalvi Lacsny Miklós, ki Nagy-Födemesen és Bátorkeszin, Ritter testvérek, kik Zahonyban és végre báró Jósika Jánosné, ki Csáki-Gorbón állított fel cukorgyárat. Ezeknek az első gyáraknak viszonytagságai és eredményei részletesen leiratnak. Az elmondottak, ha még hozzátesszük, hogy minden egyes adat az illető forrás megjelölésével igazoltatik, eléggé bizonyítják hogy szerző széles alapokon, nagy olvasottsággal és képzettséggel írta művét és főleg az a baja, hogy magyarsága rettenetes, néhol csaknem értelmetlenné lesz.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal által a malomiparnak 1894. évi állapotáról gyűjtött adatokról elég annyit megjegyeznünk, hogy némely irányban részletesebbek, semmint az 1884. éviéek és hogy határozottan tökéletesebbek. E helyütt csak az általános jelentésről kell megemlékeznünk, mely rövid visszapillantást vet malomiparunk történetére és a régebben eszközölt adatgyűjtésekre. Az általános jelentésben foglaltatnak az összesített adatok, összehasonlítva régibb eredményekkel, már a mennyire ez általában lehetséges. De az általános jelentésben a most eszközölt adatgyűjtésen túlmenő adatokkal is találkozunk, melyek világot vetnek az utóbbi időben sokat fejtegetett kérdésre: az őrlési eljárásra is, mely összefüggésben áll azokkal az állításokkal, hogy az osztrák-magyar monarchia megszűnt buzakiviteli állam lenni és hogy a budapesti kiviteli malmok megrontják a vidéki malmokat és hogy, mily rettenetes osztalékokat fizetnek a budapesti malmok. Érdekesekek a szénfogyasztásra vonatkozó adatok, melyek igazolják, hogy az átlagos szénfogyasztás folytonosan és jelentékenyen apadt. Más irányban is leszálltak a liszt termelési költségei. Ide lehet számítani, hogy ma a malmok aránylag sokkal több finomabb lisztet képesek előállítani, mint az előtt, továbbá a hulladékok értékesítését. A sík szita sokkal kisebb területet igényel a régibb hengersizitánál. Érdekesekek a kazánoknak nem csak szerkezetére, hanem különösen eredetére vonatkozó adatok. Kár,

hogy ez a kérdés a gőzgépeknél nem tétetett. Érdekes a Ganz-gyár által készített hengersizékeknek eladási országait feltüntető kimutatás.

Az ipart nézve, az ezredévi irodalom jóformán meddő maradt, annál nagyobb munkásságot látunk a kereskedelem terén. Őt dolgozatnál nem kevesebb jelent meg. Már az egyes munkák értékét nézve, az eredmény nem oly kielégítő.

Dr. Schreyer Jakab két műben a »Magyar kereskedelmi csarnok« és »A hitelezői védegylet« működését ismerteti. Irodalmi magaslaton egy sem áll. A magyar kereskedelmi csarnok a huszonöt év alatt széleskörű működést fejtett ki a kereskedelem előmozdítása érdekében, de erről a működésről, mint egészről, magunknak nem igen alkothatunk képet. Hosszasan előadatnak részletek, melyek nagyon keveset érdekelnek, általános érdekű dolgok fölött pedig jóformán elsurran a szerző.

Gazdaságtörténeti szempontból nézve nem sokkal magasabban, sőt bizonyos tekintetben még alacsonyabban is áll e munkák fölött dr. Félegyházy kétkötetes dolgozata a budapesti tőzsdéről. Rendkívül sok benne az anyag, de alig látjuk benne a tőzsde tulajdonképi működését: a vásárt. A dolgozatot behatóbban ismertettük éppen ebben a folyóiratban és azért fölöslegesnek tartjuk róla ismét bővebben szólni.

Saját dolgozatom: »A pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok története« már szintén méltatva lett e folyóirat hasábjain. Értékéről nyilatkoznom nem illik, tehát nem is szabad. Törekvésemet, a célt, mely a munka megírásánál vezetett, azonban körvonalozhatom Szerettem volna lehetőleg hű képét adni kereskedelmünk fejlődésének az utolsó két században, az akadályoknak, melyekkel küzdenie kellett, a vágyaknak és törekvéseknek, melyek a kereskedelmi kart lelkesítették. Ennek a célnak megvalósítása évek munkáját, évek kutatásait igényli. A kimért idő sokkal rövidebb volt, hogy sem ezt a célt meg lehetett volna valósítani. A dolog természetében fekszik, hogy ezt a nagyobb célt csak a szűkebb feladatkörön belül volt szabad és lehetett követnem. A munkának lényegileg mégis a két testület körül kellett mozognia. Nem szorítkozhattam pusztá okmányok közlésére, mégis az okmányok keretén belül kellett maradnom. Nem lehetett mellőznöm egyes tényeket, melyek nem ugyan a kereskedelemre, hanem a közművelődésre vonatkoznak, melyeknek a kulturtörténetíró veheti hasznát. Így a célt nézve, a dolgozatnak kétségtelenül vannak hiányai és a feldolgozást sem lehetne tökéletesnek mondani. A hiányokat erőm gyengeségén kívül az idő rövidsége, a tökéletlenségeket a közvetlen cél okozta. S még egyet. A dolgozat, a mint ez az előadottakból kitűnik, a két testületnek egész működését sem tünteti fel. Számos részletet

lehetne egyrészt a testületek irományaiból, másrészt a jegyzőkönyvek útmutatása nyomán napvilágra hozni, melyek hozzájárulnának kereskedelmünk fejlődésének és közművelődésünk megvilágításához. Szabadjon azon reményünknek adni kifejezést, hogy a testületek folytattatni fogják a megkezdett munkát és a magyar közgazdasági tudomány és a történet rendelkezésére bocsátják az egész anyagot.

S ezzel eljutottunk az e csoportba tartozó millennáris műveknek határozottan legbecsesebbikéhez: »A magyar kereskedelmi és iparkamarák történetéhez«. Sajnos, hogy eddigelé csak az első kötet jelent meg, mely a kamarák keletkezését és fejlődését ismerteti. A működésüket tartalmazó második kötet csak később fog megjeleni. A dolgozat részletes ismertetésébe nem bocsátkozunk már azért sem, mert fenn kell tartanunk a jogot arra, hogy azzal behatóbban foglalkozzunk, midőn a második kötet is előttünk lesz. Különben is az intézményeknél nem annyira szervezetök, mint működésük az elhatározó, ez dönti el tulajdonkép életképességeket. Csak azt szeretnők már itt kiemelni, hogy ez a kötet is sokban hozzájárul különösen az absolutistikus kormány gazdasági politikájának megítéléséhez és azon ködkép eloszlatásához, hogy az anyagi téren igyekezett a nemzetet a vesztett szabadságért kárpótolni. Igen helyesen van ebben a munkában kiemelve, hogy a kamarák szervezetét nem szabad megítélni a kamarákat megalapító törvényből, hanem a végrehajtási rendeletekből, a velők szemben követett eljárásból. Egyes, igazán mosolygerjesztő, ellentétes intézkedésekre is akadunk, melyeknek eredetét a törvényben kifejezett és ezzel éppen nem azonos kormányzati szándéknak lehet felróni. A munka egész terjedelmében közli a kamarákra vonatkozó törvényeket, rendeleteket, feliratokat, javaslatokat, de nem szabad ezt pusztán okmány vagy adattárnak tekinteni. A gazdag anyag rendszeresen és áttekinthetőleg van feldolgozva.

A hitelügy és hitelintézetekről öt munka jelent meg, szorosán véve azonban csak egy millenniumi dolgozatot kaptunk *Vargha Gyulának* »A magyar hitelügy és hitelintézetek története« című művében. S mindjárt ki is jelenthetjük, hogy ez a millenniumi dolgozat, habár vannak is egyes hibai és tévedései, sőt hiányai, irodalmunkra nézve valódi nyereség és minden tekintetben kiváló munka. A roppant bő, hangyaszigorlalommal összehordott anyagot nem csak rendszeresen dolgozza fel, hanem világos, szép és tiszta magyarsággal adja elő. Megismertet bennünket a közgazdasági viszonyokkal, a hitelügy terén kifejlődött eszmemozgalmakkal és tervekkel és hogy ezt tehesse, átvizsgálja, mondhatnók az egész gazdasági irodalmat, a régi és új országgyűlési irományokat, sőt még a jegyzőkönyveket és naplókat is. Képet alkothatunk tehát magunknak a gazdasági viszonyoknak és a hitelügynek köl-

csönös hatásáról és a hitelügy terén mutatkozó hiányok és bajok megszüntetésére célbavett reformokról. Nem mutatja ugyan be az összes hitelintézeteket feladataikkal, működésükkel és eredményeikkel, de kiválaszt minden egyes hitelintézeti csoportból egyet vagy többet, s ekként világítja meg a különböző hitelintézetek feladatkörét és teszi lehetővé az összehasonlítást. Magyarországnak tulajdonképi első hitelintézete a »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület«. A hitelintézeti ügy és a hitelintézetek üzleteinek fejlődéséről tehát csak attól az időponttól szólhatunk, hogy az említett takarékpénztár megkezdte működését, de ettől fogva a hitelintézeti ügynek teljes és hű képét is kapjuk.

Szóval igazán értékes, alapvető munkával van dolgunk, melynél jobbat, tökéletesebbet ez idő szerint nem is lehetett írni s éppen ezért minden tekintetben színvonalon áll. A dolgozat egyik hibájául rovatott fel, hogy túlbőven tárgyalta a gazdasági viszonyokat. Ez a kifogás talán birna némi alappal, ha lenne oly munkánk, mely legalább fővonásokban vázolná összes gazdasági viszonyaink fejlődését. Így csak érdem, hogy hazánk gazdasági viszonyainak fejlődése bővebben tárgyalatott. Ha a dolgozatban nem annyira hibát, mint inkább hiányt akarunk keresni, megtalálhatjuk abban, hogy nincs meg benne a hitelintézetek egyes üzleteinek technikája. De ezt nem róhatjuk fel szerzőnek, hanem tulajdonitanunk kell annak, hogy ebben a részben az egyes hitelintézetek monografiái sem igen nyújtanak kellő felvilágosítást.

Ezen tulajdonképi ezredévi munkán kívül megjelent négy takarékpénztári monografia, annyiban nem millennáris dolgozat, a mennyiben közzétételüket nem a millenniumnak, hanem annak a ténynek köszönhetik, hogy az illető intézetek éppen az idén ülték meg 50 éves jubilaumukat. Midőn azokat mégis az ezredévi munkák körébe foglaljuk, tesszük azért, mert a gazdasági multat világítják meg.

Négy takarékpénztár, nevezetesen a temesvári, a debreczeni, a volt budai, jelenleg budapesti fővárosi egyesült és a komáromi első takarékpénztár ünnepelte 50 éves multját és iratta meg multjának eseményeit.

Barát Armin a »Temesvárer Zeitung« szerkesztője írta meg a temesvári első takarékpénztár ötvenéves történetét.

Nem egy érdekes gazdaságtörténeti és általános történeti adatot tartalmaz. Kiválóan érdekes és a maga nemében talán páratlan is az állami felügyeletnek az a ténye, hogy a takarékpénztár által megvett házra a részvénytőke és a betét-tőke egy részének biztosítása végett bekebelezettette a vétel-árt. Ez a ház, melyet az intézet a pénzbőség által kényszerítve 1847-ben vett meg 80.000 frton, különösen pedig átalakítási kísérlete nagy szerepet játszik a takarékpénztár történetében. A műnek egyik gyengéje, hogy nagyon is elő-

térben állnak a személyek, sőt tömjenezésök. A mérvadó személyek arcképei be is mutattnak. Keveset tudunk meg azonban az intézet szervezetéről, üzleti elveiről, üzleti technikájáról. Tulajdonkép azzal se vagyunk tisztában, hogy kezdetben a Fáy András-féle elven: a humanizmuson nyugodott-e a takarékpénztár, vagy már eleitől fogva a nyereség-rendszeren alapult-e. Lényegileg csak üzletekről, új üzleti ágak felvételéről, lényeges tartalmuk nélkül, értesülünk. Halljuk például, hogy a takarékpénztárt 1848 elején foglalkoztatta a »használatlanul heverő pénz felhalmozódásának megakadályozása« végett Eggenberg Lajos választmányi tagnak jelzálog- és girobank tervezete; de már azt, hogy mi volt ennek, a napirendről csakhamar levett tervnek lényeges tartalma, nem tudhatjuk meg. A dolgozatnak egyik legérdekesebb része az, mely az 1867-73. években kifejlődött temesvári alapítási lázat és szomorú eredményeit vázolja. Különös figyelmet érdemel a mellékletek közt az első és a jubiláris mérlegszámla, mely szavaknál határozottan jobban és hitebben eseteli az intézetnek viszonylag hatalmas fejlődését. Kerekösszegben 198.000 activával és passivával záródik az első, 12 millió forinttal pedig a második mérleg.

Szüts Mihály írta meg a debreczeni első takarékpénztár 50 éves történetét.

Mottóul veszi a facsimilében közlött következő jelmondatot: »Magyarország rosszul volt, meglehetősen van, jobban lesz«, melyet gróf Széchényi István 1846. augusztus 5-én írt be a debreczeni collegium emlékkönyvébe. A dolgozat az előbbinél sok részben becsesebb. Bevezetésében megismerkedünk Debreczen városának a takarékpénztár alapítása idejében való gazdasági viszonyaival, különösen pedig birtokközösségével. Látjuk a dolgozathoz, hogy Debreczenben részint az ott kezelt alapok, részint a polgárság vagyonszáma miatt nem érezték oly nagy mérvben a hitelintézet hiányát, mint más városokban. Legalább részben ennek is lehet tulajdonítani, hogy a már 1840-ben megpendített takarékpénztári eszme csak 1846-ban valósult meg. Az összefüggés a gazdasági állapotok és a hitelintézet viszonyai közt a munka későbbi szakában is világosan kidomborodik. Az üzleti technika fejlődésére is nem egy becses adalékot találunk. Ebben a részben érdekes az első 1846. évi alapszabály, mely egész terjedelmében közöltek. Kár, hogy a dolgozat megelégedett pusztán azzal a kijelentéssel, hogy a takarékpénztár nem mindig követte a nemzeti bank, mai osztrák-magyar bank kamatlábat és tartózkodott a kamatlábat emelésektől. Mily becses lett volna, ha a szerző ezt nemcsak állítja, hanem kimutatja a debreczeni takarékpénztár és az osztrák-magyar bank leszámítási kamatlábatának változásait. A statisztikai táblázatok is bővebbek, változatosabbak. Tért enged ugyan

a munka a személyeknek, nevezetesen közli a takarékpénztár érdemesebb és munkás egyéneinek rövid életrajzát, néhány-nak arczképét is, de mégis bizonyos discretióval.

Dr. *Fenyvessy József* tollából folyt az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár ötvenéves története. Ez a dolgozat két elődjénél becsesebb, a mennyiben az üzletágakról szóló fejezetekben igyekszik kimutatni az egyes üzletek technikájának fejlődését. Rámutat az egyes üzletágak leírásánál arra a hatásra is, melyet az intézetnek saját viszonyai, továbbá az általános politikai és a gazdasági viszonyok gyakoroltak. Közöl egyes tényeket, melyek az üzletkezelést és állami felügyeletet megvilágítják. Általános részében, mely a takarékpénztár fejlődését vázolja, megismerkedünk általános érdekű eseményeknek egyes részleteivel. Így találunk abban részleteket Buda ostromáról, az 1869. és 1873. évi válságról. Érdekes részlet a külvárosi takarékpénztár alapítása — mely ebben a történetben csak annyiban szerepel, hogy a fővárosi takarékpénztár beolvastotta. Különben ez a takarékpénztár is a többiekhez hasonlóan érdekes adalékot szolgáltat arra nézve, hogy mennyire fejletlen volt még a negyvenes években a hitelszükséglet. A takarékpénztár Wodianer támogatását veszi igénybe, hogy fölös tőkéit értékesítse. De egyes vidéki takarékpénztárak nem hitelért, hanem fölös tőkéik elhelyezése érdekében fordulnak az akkor még budai takarékpénztárhoz; ez még a hitelintézet fiókjának adja át heverő tőkéit. Ily szűk keretben bajos minden egyes tanulságos részletre hivatkozni, mely egy vagy más irányban fényt vet gazdasági viszonyaink alakulására.

A komáromi első takarékpénztár ötvenéves történetének emléklapjait ügyésze Csepi Dani írta meg. A bevezetésben ismert általános vázlatokat közölt a takarékpénztárak fejlődéstörténete és hazánk közgazdasági viszonyaiból, melyekhez néhány érdekes adat csatlakozik Komárom város kereskedésének multjából. Ilyen adat például, hogy »Komáromban nem ritkaságszámba ment, hogy egy kereskedő vagy hajósgazda 4—6 tölgyfahajóval, a vontatók pedig 40—80 vontató lóval közvetítették a forgalmat a Dunán«, továbbá »hogy főleg a gabona- és épületfakereskedelem leginkább magyar nemes emberek kezében volt«; a komáromi nemes ember büszkén vállalta magát »kereskedőnek«, »a helybeli kereskedést és kisebb üzleteket legnagyobb részt görögök vitték, kiket tévesen ráczoknak neveztek«. Említi Fényes nyomán Komáromnak 1830. évi népességét, kereskedőit és iparosait. Kár, hogy nem részletezi »a 32 companiából álló és 80 személyt foglalkoztató fakereskedő-testületet.« Felemlíti a Csepy Zsigmond ügyvéd és táblabíró által alapított cs. és kir. priv. hajóbátorságosító-társaságot. A takarékpénztár keletkezésének történetéből érdekes azon tudtunkkal eddig még nem közölt adat, hogy Pest-

Pilis és Solt megyék a többi megyéket is rá akarta bírni takarékpénztárak alapítására. Valószínű, hogy az említett megye nemcsak Komárom megyének, hanem a többi megyének is megküldte 1841-ben a pártfogásával létesített pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek első évi eredményeit kitüntető zárszámadásokat. Komárom megye utasította is a tiszti küldöttséget: »igyekezzék tervet előterjeszteni, miként lehetne megyénkben is hasonló pénztárt alapítani.« Úgy látszik, hogy minden egyes közgyűlés sürgette a terv előterjesztését, a sürgetésnek az 1845. január 27-én tartott közgyűlésen szakadt vége, mert ezen jelentetett, hogy már alakult takarékpénztári társaság, mely az alapszabályok kidolgozásával van elfoglalva. A takarékpénztárnak története különben érdekes. Nem nézve első alapszabályait és az abszolút uralom alatt alapszabályai jóváhagyása körül a huza-vonát, érdekes részlet a Görgeynek aranyra és ezüstre adott kölcsön, továbbá a Komárom városának adott kölcsön és az esztergomi takarékpénztár által eszközölt betét. A takarékpénztár egész 1855. végéig a tiszta jövedelmet a tartaléktőkéhez csatolta. Csak 1856-ra fizetett először osztalékot, midőn függő ügyei már egyességileg rendezettek. Egyes elszórt adatokat találunk a műben a betétek kamatlábáról, valamint a hivatalnokok fizetéséről. A munka értékéből már az a tény nagyon sokat levon, hogy az egész krónikai rendben van előadva. Különös irodalmi becset vagy irodalmi becslet általában a munkának nem tulajdoníthatunk, de a figyelmes olvasó az említetteken kívül is talál még egyes a kort és viszonyokat jellemző adatokat.

A biztosításügy terén a millennium csak egy önállóan megjelent művet hozott és ez Gyulai Rudolfnak, a császári királyi szabadítékos révkomáromi biztosító társaság történetét tárgyzó dolgozata, mely hazánknak első, 1807-ben keletkezett nagyobb arányú biztosító intézetéről szól. Már előbb is léteztek hazánkban kisebb községi biztosítók, különösen a németek, főleg a szepesi és az erdélyi szászok lakta vidékeken, melyek közül számosan napjainkig fentartották magukat. Ezek a tűzkárvallottakat épületeik újra felépítésénél fával és munkával, némi részben pénzzel is támogatták. A fát a községi erdő szolgáltatta régebben és szolgáltatja ma is. Részletes tudomásunk azonban e kezdetleges biztosítókról nincs.

Gyulai dolgozata azonban nemcsak a révkomáromi hajó- és szállítmány-biztosító intézet viszontagságaival ismerteti meg bennünket, hanem a komáromi gabonakereskedésnek is vázlatos képét nyújtja. Már e század elején 416 gabonakereskedő lakott Komáromban, kik közül némelyiknek 20—25 tölgyfahajója volt. A gabonakereskedők maguk eszközölték a bevásárlást, főleg Török-Becsén és Baján és önmaguk végezték az eladást Győrött és Mosonban. Ez által sok költségbe verték

magukat és üzleteik lebonyolítása is sok időt vett igénybe. Csepy Zsigmond ezeken az állapotokon segítendő, 1806-ban kereskedő-társaságot szervezett. A tagok nem köthettek üzleteket a saját számlájukra. A tagok hajóikat a társaság rendelkezésére bocsátották és ezen felül annyi készpénzt fektettek be a társaság pénztárába, a mennyire hajóik becsültettek. Közöltetik a tagok névsora hajóik számával. A társaságnak összesen 162 tölgyfahajója volt, a hajók átlag 6000 forintra becsültettek. A társaságnak a komáromi központi igazgatóságon kívül Török-Becsén, Győrött és Mosonban voltak a tagok köréből választott állandó megbízottjai, kik a bevásárlást és az eladást végezték. Ennek a társaságnak kifolyása volt a biztosító intézet, mely 1854-ig maradt fenn. Ebből a munkából tudjuk meg azt is, hogy később Győrött is alakult kölcsönös biztosító intézet, mely azonban nemcsak szállítmány-, hanem tűzbiztosítással is foglalkozott. A dolgozatban találunk az első Magyarországon is ügynökségek által működő osztrák intézetekkel. Minden esetben elismerés illeti meg a mű szerzőjét és azokat is, kik e dolgozatot általában lehetővé tették: Mende Bódogot és Tuba Jánost, kik az intézetre vonatkozó régi iratokat kikutatták és a révkomáromi takarékpénztárt, melyek a mű megírását anyagi támogatásuk által lehetővé tették.

A közlekedés, hajózás, tengerészet (X. csoport) kiállítási katalógusa a Gonda Béla által irt, a közlekedés fejlődését általában vázoló cikken kívül a közlekedés minden egyes ágáról külön ismertetést nyújt bő történeti visszatekintésekkel. A közlekedéssel együtt ismertetnek egyszersmind az ide tartozó iparok. A vasutak vázolásában minden esetben érdekes adat, hogy hazánknak első vasutja a kerepesi vámtól Kőbányaig vezető lóvasut 1827. augusztus 20-án nyílt meg, mely azonban az üzemet már a következő évi márczius 1-én megszüntette. Idevágó munkának tekintjük Gonda Bélának: Az aldunai Vaskapu és a többi zuhatagok szabályozásáról irt művét is. Ez a dolgozat jobban érdekli ugyan a folyammérnököt, de a történet- és a közgazdasági író is talál benne számos adatot. Kereskedelmi és forgalmi érdekek álltak előtérben az Alduna szabályozásánál. Az akadályok, melyeket a Vaskapu és a többi zuhatagok a forgalomnak okoztak, az ide vonatkozó részletek, nemkülönben az akadályok fokozatos megszüntetése, feltétlenül érdekli a közgazdát. Érdeklik őt a szabályozásnál támasztott nehézségek is. Már a mód, mely szerint a szabályozások végrehajtottak, az erre vonatkozó tervek főleg a műszaki ember körébe tartoznak.

Áttérve a történeti művekre, örömmel láthatjuk, hogy hazánknak úgy általában, mint részleges (kor, törvényhatóság, megye, város, stb.) történetével foglalkozó munkák újabban nem elégszenek meg többé csakis a politikai és hadi ese-

mények, továbbá a közművelődés egyes, azonban inkább csak a szellemi és erkölcsi életre vonatkozó jelenségeinek előadásával, hanem kiterjeszkednek még különösen a társadalmi és gazdasági állapotok ecsetelésére is. Míg régebbi történetiróink a nemzet életének csak egyes töredékeit nyújtották, melyek nemcsak hogy fel nem tüntették az egész fejlődést, hanem még biztos következtetést sem engedtek az egész fejlődésére, az újabbak sokkal helyesebb felfogástól vezéreltetve, mindinkább igyekeznek a nemzetnek egész életét felölelni és a nemzetnek minden irányú megismerését előmozdítani és ezzel kapcsolatban a nemzet feladatát és ezzel összefüggő eseményeket megértetni. Sajnos, hogy nem összes történetiróink haladnak ezen az ösvényen és nem igyekeznek a nemzet egész működését feltárni.

Miként az egyesek, úgy a nemzetek életében is különböztetünk meg fejlődési fokozatokat. De míg az egyesek életében a fejlődési fokozatok nem következnek be szabályos mérvben, addig a nemzetek életében ezek a fokozatok bizonyossággal állnak be és legalább fővonásokban mindig azonos társadalmi és gazdasági eredményekkel járnak. Az egyes emberek fejlődésének vázolásánál nem szabad és nem lehet általánosítanunk és ebből következtetnünk; már a nemzetek és így egyes nemzet fejlődésének leírásánál igenis megengedhetjük magunknak az általános tapasztalatokból való következtetést.

Hangsúlyoznunk kellett ezt a tényt, mert minden' jel arra mutat, hogy történetirodalmunk soha sem lesz abban a helyzetben, hogy a magyar hazában letelepedett őseink, vagy bár a vezérek, sőt az Árpád-királyok korának társadalmi és gazdasági állapotát teljesen biztos adatok segítségével ecsetelhesse, hanem mindig kénytelen lesz a következtetéshez, tehát a pusztá feltevésekhez nyulni. De ezek a feltevések nemcsak a valószínűségnek, hanem a biztosságnak jellegével is bírnak, ha megfelelnek az illető fejlődési fok közművelődési állapotainak, más ugyanazon műveltségi fokon álló népeknel szerzett tapasztalatoknak.

Már megjegyeztük, hogy a társadalmi és gazdasági állapotok egymással szoros kapcsolatban állanak és a társadalmi állapotokból teljesen biztos következtetést vonhatunk le a gazdasági viszonyokra és viszont. Ha ismerjük a társadalmi állapotok főjelenségeit, egész bizton vázolhatjuk fővonásokban a gazdasági állapotokat. De a multa — s ezt akarjuk még hangsúlyozni — nemcsak a közelmúltból, hanem még a jelenből is lehet teljesen biztos következtetést levonni. A jelen állapotok és viszonyok nem állnak elő hirtelen, egy varázslásra, hanem mindig a multaknak fejleményei. A jelen állapotokban az éles szem mindig meglátja a multnak nyomait és ezeken tovább indulva, találhat oly viszonyokat, melyek esetleg nagyon régi kornak maradványaira emlékeztetnek.

Mert a nemzetet alkotó társadalmi körök és rétegek nem fejlődnek egyformán, egyes rétegek a fejlődés fokától messze visszamaradhatnak. Az egyenlő és azonos fejlődést nemcsak az emberek testi és szellemi képességeiben és vagyoni viszonyaiban meglevő különbségek, de változhatlan természeti (terep, talaj, éghajlati) viszonyok is kizárják. S ezért eshetik meg, hogy a legmagasabb művelődési fokozaton is találhatunk oly viszonyokra, melyek bennünket kezdetlegesekre emlékeztetnek.

Nasse Erwin az angol északi grófságokban még talált birtok-keveredettséget. Ezen a nyomon haladva megállapította, hogy Angliában éppen úgy meg kellett lennie a birtokközösségnek, mint a többi german népeknél. A kis dolgozat birta rá az angol írókat, hogy behatóbban foglalkozzanak ezekkel a viszonyokkal. Seeböhm már egy terjedelmes kötetben mutatja be a régi angol birtokközösséget, sőt a régi ezzel összefüggő földművelési technikát tüzetesen, a régi nyolcz ökör által vont ekét.

Hazánkban nem egy jelenséget találunk, melyek bennünket egészen régi, kezdetleges állapotokra emlékeztetnek, melyeket helyesen lenne több figyelembe részesíteni és régi gazdasági viszonyaink ecsetelésére felhasználni. Csak némiket akarunk itt felemlíteni. A birtok-keveredettséget, a birtokközösségnek ezen legbiztosabb jele, még sok helyütt áll fenn ma is. Tagányi Károly egy halmaz okmányt fedezett fel, melyek a birtokközösséget egészen régi korig vezetik vissza, sőt tájékoztatnak a megosztást illetőleg is. Hogy ma szokásban van-e még, nem tudjuk; de nem régen még egyes alföldi megyékben felgyújtották a tarlót. Ez bizonyára nem új szokás, hanem nagyon régi szokásnak: az égetési gazdálkodásnak maradványa. Más tényből is következtetjük, hogy hazánk gabonatermelése az égetési gazdálkodáson alapult. A sűrű erdőket abban a korban, a melyben elődeink e földön letelepedtek, bizonynyal nem fejszével vágták és irtották, hanem egyszerűen felgyújtották, mint felgyújtják ma is Amerikában egyes helyeken az őserdőket, hogy tért nyissanak a földművelésnek és legelőnek. Hogy őseink maguk nem művelték a földet, hanem csak műveltették rabszolgáikkal, e fölött kétség nem lehet. Az úr maga napjainkban sem fogja meg az eke szarvát, pedig megtanulták a munkát becsülni. Hogyan képzelhetjük azt, hogy hódító elődeink önmaguk művelték a földet, kik bizonynyal a munka becsét nem ismerték és azt bizonyára lealázonak tartották. Erdélyben a szászok lakta földön még körülkerítve láttuk az apró csikókat alkotó kerteket és szántóföldeket és ezeken túl terjedtek el a legelők. Krassó megyében a falvak hosszú házsorokat alkotnak és a házak végén van minden gazdának kertje és szántóföldje. A szorosan összeépített falvak szintén régi, sőt nagyon régi viszonyokra, a teljes bizonytalanság korára emlékeztetnek.

S ha felemlítettük mindezeket s említhetnénk még másokat is, például a Borsod megye egyes községeiben divó szokást, hogy a családnak egy-egy tagja csak akkor válik ki a közösségből, ha a család új nyolczad vagy negyed telket szerzett, tettük ezt főleg azért, hogy arra hivatkozhassunk, hogy megfelelő közgazdasági képzettséggel mennyire lehet a gazdaság-történetet és ezzel az általános történetet is megtermékenyíteni. A mai közgazdasági képzettség történeti alapokon nyugszik, a fejlődést keresi és kutatja. S ezt téve, képes jelenségekből itélni és biztos következtetésre jutni.

E megjegyzések után áttekinthetünk tulajdonképi feladatunkra, mely lényegileg csak arra szorítkozhatik, hogy minő társadalmi és gazdaságtörténeti adatokat találhatunk millennáris történeti irodalmunkban.

Első sorban a Szilágyi Sándor által a magyar nemzet történetéről szerkesztett nagy munka jön figyelembe. A nagy és díszes munkából eddigelé négy kötet jelent meg és tárgyalja hazánk régi történetének előrebocsátásával a magyar nemzet történetét a mohácsi vészig (1526). A munka egyes részeit külön szerzők írták. Saját álláspontunkból a legbecsesebb részeket Marczali Henrik (Az Árpádok korszaka) és Pór Antal (Az Anjouk kora) írta. Ezekben a dolgozatokban találjuk a legtöbb és a legbecsesebb társadalmi és gazdasági adatokat.

Marczali Henrik hosszabb, de társadalmi és gazdasági szempontból érdekesebb korszakot is vázol. Ebben vándortörzseknek nemzetté tömörüléséről, állandó letelepedéséről és átalakulásáról van szó. »A nép — ezekben jellemzi letelepedő őseinket (I. k. 38. l.) — bár lassankint szaporodás, hódítás, csatlakozás által megszorodott és megsokasodott, még mindig az ősi törzsi és családi beosztás szerint élt. Nemessel fedett lenge sátrait az évszakok változása és a legeltetés szükségére vitte helyről helyre. Területben, legelőben nem volt hiány. Télen inkább a folyók mentén tanyáztak, és akkor a halászat is rendes foglalkozásukká vált, nyáron pedig beljebb mentek a füves pusztába, hol dús legelő kínálkozott. Fő gazdaságuk méneseikben, gulyaikban, nyájaikban állott. Ezek védelmére, de azután harci előgyakorlatnak is, szívesen üldözték a puszták vadait. Már a föld művelésétől sem voltak idegenek, de azt nem a magyarok üzték, hanem többnyire szláv szolgálókra bízák. Mivel csak rövid ideig tartózkodtak egy helyen, nem valószínű, hogy őszi gabonát vetettek volna, a főczikk a gyorsan érő, jól fizető köles volt, a szlávok régi nemzeti eledele. Magok a magyarok leginkább hússal és tejjel éltek, valószínű, hogy mint a többi török törzs, szívesen itták az erjedt kanczatejet, de ismerték már a sört és a bort is. Elelemben, lakásban a legnagyobb egyszerűség, ruhában a legnagyobb pompa jellemezte a magyart a XVI. századig.«

Nagyban és egészben a képet találónak kell tartanunk, mert benne egy már megtelepedett, de azért még állandó lakóhelyekkel nem bíró nemzet vonásaira találunk. Talán egy kifogást lehetne tenni, hogy abból, hogy a nép még nem birt állandó lakóhelyekkel, nem lehet azt következtetni, hogy nem termesztett őszi gabonát. A vándorlás már csak egy bizonyos vidék határán belül, tehát korlátozott területen történt. S ily viszonyok közt az őszi gabonatermesztés nem csak képzelhető, de tényleg elő is fordul. Hogy több súlyt fektettek a tavasziakra, mint az ősziekre, ezt már elhibetjük, mert azt bizonyosnak vehetjük, hogy a kevésbé értékes gabonaneműekből történt áttérés az értékesebbekre. Mint erre nézve egyik jellemző adatot akarjuk felemlíteni, hogy Békés megyében még az ötvenes években nagy területet szenteltek a kétszeresnek, és a köznép a tiszta búzát árpával vegyítve örlette és fogyasztotta. Valaha talán az árpa és a kétszeres lehetett a köznépnek egyedüli kenyérterménye. A felvidék szegényebb megyéiben ma is a zabból sütnek kenyeret. A zabkenyér a múlt században még Angliában is járt. — Ezekből talán inkább lehet következtetni, mint a vidéken való vándorlásból.

Természetes dolog, hogy a kezdetleges viszonyokon sok változást idézett elő az állandó megtelepedés, már régebben megtelepedett népek meghódítása és beolvasztása, idegeneknek a nemzet kebelébe való befogadása. Minden egyes változást nyomon kísérni, idejét egész biztosan megállapítani, valóban bajos. Midőn Marczaly Szent István törvényeinek ismeretése után az ország állapotát és népességét írja le, már lényegesen változott társadalmi állapotokat ecsetel. A régi törzs és családi szervezet, ha talán nem bomlott is fel teljesen és bizonyára megmaradt egyes intézményekben, mint bizonyára a földbirtokrendszerben is, már tért enged a földesúri tagoltnak, általában az osztályrendszernek, az előkelőknek, a szabadoknak, a kevésbé szabadoknak és a teljesen jogtalan szolgáknak. Az ország kormányzása című fejezetben is találunk érdekes közgazdasági adatokra, melyek bizonyítják, hogy Szent István idejében, sőt még későbbi korban is a mezőgazdasági viszonyok kezdetlegesek valának, helyet foglalt a királynál és a nagyobb birtokosoknál a különböző székelyekre vagy birtokokra való vándorlás, a népességnél pedig a határon belül való vándorlás. Nagyok voltak a határok, valószínűleg az égetési gazdálkodás volt szokásban, mely hamar kimeríti a földet. De abban nem érthetünk egyet szerzővel, midőn a falusi letelepedést valamely magyar sajátoságnak állítja. — A falusi letelepedést láthatjuk mindenütt, a hol a viszonyok kezdetlegesek. Nemcsak a társadalomnak családi szervezete, hanem a közbiztonságnak teljes hiánya, nemcsak az emberekkel, hanem a vadakkal folytatott örökös küz-

delem feltétlenül megkövetelte a szoros, tömeges együttlakást, tehát a falusi letelepedést. A különvált, vagy elszigetelt lakás vagyis majorsági, a tanyai letelepedés csak későbbi fejlemény és ezt először is a közösségből kivált nagybirtokon találjuk, mely viszony megítélésénél nem feledkezhetünk meg arról, hogy a nagybirtokon számos szolganép élt.

Meddig tartott a vidéken belül vándorlás? Bajos lenne bizton megállapítani. Marczali (I. köt. 272. l.) jegyzetben említi, hogy »még 1295-ben is előfordulnak faházak, miket egy rabló lovag tulajdon birtokára vitetett.« A tovahordható faházak a vándor gazdaságra vallanak. Még ebben a korban is léteztek vidékek, hol a terület a vándor életet, a vándor gazdaságot megengedte, talán szükségessé is tette. Nagyobb mérvben állhatott fenn ez a rendszer 1147-ben, midőn Freisingi Ottó hazánkban ment a szentföldre és írja: »Falvaikban és tanyáikon igen hitványak a szállások, többnyire csak nádból valók, ritkán fából, még sokkal ritkábban kőből, úgy hogy a nyarat és őszt sátrakban töltik.« (II. k. 276. l.) Pedig Szent László király törvényismertetésénél (II. k. 156. l.) igen helyesen jegyzi meg Marczali, hogy »most már értéket képvisel a föld is, nemcsak lakója«. Csakhogy ezt nem az ország egész területére szabad és lehet érteni s ekként össze lehet egyeztetni a látszólagos ellenmondásokat.

Marczali dolgozatának egyik legérdekesebb része az a vázlat, melyet főleg a váradi egyházi jegyzőkönyv (váradi registrum) és egy pozsonymegyei szertartási könyv alapján a belső állapotokról, különösen a birtokviszonyokról a XIII. század első harmadában közöl.

Csak egyes főbb adatokat emeltünk ki. Távolról sem soroltuk fel az összes helyeket, melyek társadalmi és gazdasági multunkat, még pedig nemcsak a birtokviszonyokat, hanem az ipart és kereskedelmet illetőleg is megvilágítják. Az e dolgozatban szétszórva meglevő adatokból, természetesen egyes szükséges kiegészítésekkel és részletezésekkel, nagyban és egészben önálló dolgozatban is hű képet lehetne nyújtani hazánkban az Árpádok alatti társadalmi és gazdasági viszonyainak és e viszonyok fokozatos fejlődésének.

Pór Antalnak a Károly Róbert alatti belállapotokról adott leírásában egyik legérdekesebb részlet: a telepítésről adott vázlat.

A IV. kötetben igen részletesen tárgyalatnak az 1440-1526 évek műveltségi állapotai, de már ezek közt társadalmi és gazdasági adatokat, mondhatnók nem találunk, hacsak ide tartozóknak nem tekintjük a képzőművészetekre és az ötvösségre vonatkozó leírásokat, melyek bizonyára a nemzetnek még ipari tevékenységét sem merítik ki.

Sajnáljuk, hogy sem terünk, sem időnk nem engedi, hogy az összes történelmi monografiákra, melyeknek a millen-

nium adott létet, ezúttal kiterjeszkedjünk. Márki »Arad megye története«-ben, mint a Gazdaság-történeti szemléből tudjuk, sok gazdaság-történeti adatot is közölt. Valószínű, hogy Békés megye, tovább Bács-Bodrog megye történetében sem hiányoznak a gazdaság-történeti részletek.

Mindezekre azonban később kell visszatérnünk. Ezuttal két monografiára kell szorítkoznunk. Az első dr. *Borovszky Samu* műve: Csanád vármegye története 1715-ig. A műben tényleg sok gazdaság-történeti adatot találunk, melyeknek további kutatásokra kell buzdítaniok. Figyelmeztet (10. l.) az erdélyi sóbányaszatra, mely a rómaiak idejében nagy hírre vergődött és a melyet a szlávok valószínűleg folytattak. A tordai sóbányákról már 1075. évi okmány emlékszik. Szent István alatt Ajtony ellen folytatott háborúnak egyik indoka vala, hogy a Maros révein egészen a Tiszáig vámszedőket és őröket állíttatott fel és a birtokain vitt só után vámot szedetett. Következtetés útján levont érdekes adat (27. l.), hogy Csanád-ban (régebben Marosvár) sz. György vértanú székesegyháza Hunyad vármegyéből, Gyulafejérvár vidékéről és fentebb is, a Maros völgyeiben régi római épületmaradványokból összeszedett és a Maroson fabárákon leúsztatott téglákból, kövekből épült. Csanád birtokviszonyairól szólva említi (40. l.): »Csaknem úgy áll a dolog, hogy az első századokban ez a nemzetiség (Csanád) és Csanád vármegye osztozott meg a vármegye területén. Mindaddig, míg a várszerkezet fennállott, vármegyénkben a kisebb nemesség alig jöhetett számba s csak a várszerkezet felbomlása után, a mi a XIII. században ment végbe, a megneemesített várjobbágyból keletkezett az igazi nemesi osztály«. Fontos megjegyzés és adat (43. l.), hogy a csanádi főispánok magas összeköttetései voltak következménye, hogy a »vármegyében mind sűrűbben emelkedtek egymás mellett a lakott telepek«, alább pedig, hogy »a letelepedésnek és a föld művelhetővé tételének leghatalmasabb tényezői a monostorok voltak«. Érdekes adatokat tartalmaz a 66. lapon említett, a tatárok kivonulása után 1247-ben fogاناتosított határjárás. Ebben az időben a magántulajdont egyes családi közös birtokok mellett teljesen kifejlődve látunk. Bizonyosságot tesznek róla a határjelek. A Csanád megyén végig vonuló 26 faluból álló uradalomban látunk makk- és tölgyerdőket, halásztavakat, kétkerékű malmokat, egy községben vámjövédelmet. Bizonyos tekintetben még érdekesebb a Csanád nemzetségnek 1257. december 17-én kelt osztálylevele. Nem az benne az érdekes, hogy hány falut és uradalmat kapott minden ág, hanem az osztálylevelében a következő, különös figyelmet érdemlő helyek fordulnak elő: Temerkény (a tiszai halászat felével), Szanád (az egész halászattal együtt); mely talán nem csak a mellett szól, hogy a halászat földesúri jog volt, hanem a halászat jövédelmet szolgáltatott, hozadéka valószínűleg a

kereskedés által is értékesítettett. Találunk ebben egy- és kétkerekű malmokat, malomhelyeket, egész és fél vámjövődelemmel. A legtöbb figyelmet az osztálylevélben előforduló tanyahelyek (Köztelek három tanyahelylyel, Teremtelek öt tanyahelylyel) érdemelnek. Tanyák vagy majorságok-e ezek? Kisbirtokokat vagy uradalmi birtoktagokat jeleznek-e e kifejezések? Rögtön a tatárjárás után nem igen valószínű, hogy a kisbirtokosok tanyákban laktak volna. A kisbirtokosok valószínűleg a falvakban laktak. Tanyák alatt tehát itt hihetőleg majorokat kell értenünk. Minden esetben érdekes lenne ezt a tényt megvilágítani. Érdekes gazdaság-történeti adat, hogy Vak Béla a dombói monostornak adományozván Sajti, a mai Sajtény községet, kötelezte az e faluban lakó sószállító szolgálakat, hogy évenként két hatszor fordulván meg Erdélyben, hozzanak sót a monostornak. A tihanyi apátság részére II. Endre által csanádmegyei birtokokról kiállított adománylevélben előfordul, hogy neki adta a névszerint megnevezett morotvai halászsokat, lovászsokat, fuvarosokat, szántóvetőket, mi a foglalkozások széttagozására és némi kereskedelemre vall. Más helyütt is találunk gazdasági történeti adatokat és ebben a tekintetben kiemeljük a 200 stb. lapokon foglaltakat, melyek az 1552–65 közt a jobbágyoktól az adóra, a tizedre, az adó kiróvásánál és behajtásánál közreműködő közegekre és fizetésekre, a nemesi birtokokra vonatkoznak. A török uralom megszüntetése utáni időből jegyezzük ide a következő adatokat: Gróf Schlick Lipótnak adományozta az 1702. április 24-én kelt adománylevélben I. Lipót a Csanád és Csongrád megyékben fekvő úgynevezett: csongrádi uradalmat, melyhez Csongrád és Hódmező-Vásárhely városok, Ugh, Újfalú és Győ falvak, Böld, Illés, Csány, Maina, Szent-György, Szántó, Ferges, Martir, Szegvár, Derékegyház, Körtvélyes, Szent-Erzsébet, Gorsa, Kopancs, Szent-Király és Anyás puszták tartoztak. Ezt az uradalmat az ehhez különben is jogot tartó gróf Károlyi Sándor 1722. augusztus 5-én 30.000 rénes írton vette meg. Hódmező-Vásárhely 1701. szeptember 7-én, mint kincstári birtok összeíratott. E szerint volt abban 146 telkes gazda és 17 szellér. Ezeknek volt összesen 392 ökrük, 108 lovuk, 344 tehenök, ugyanannyi tinójuk, 1911 juhuk, 452 sertések és 45 méhkasuk. Az évi termés volt 2.774 buza- és 776 árpa- és zabkereszt. Mivelés alatt állt 155½ kapás szőlő, ellenben 75 kapás parlagon hevert. Makó város történetében különös érdekes az 1717. évi február 5-én foganatosított összeírás, mely végeredménykép a következő adatokat tartalmazza: A gazdák száma 84, ökör 218, tehen 250, ló 159, juh 567, szőlő 112 kapa, szántóföld 81 köböl, kaszáló 79 telek. Makó történetében különben érdekes az is, hogy a zavaros viszonyok következtében szűnt meg jobbágyközség lenni.

Keszthely város monographiájában (irta Bontz József) a város jelene, Keszthely vagyonáról és lakosságról adott leírás magában véve érdekes. A város területe 10.643 h. 1.273 □ öl, ebből gróf Festetich birtok 9.031 h. 1.491 □ öl, a városé pedig, ideértve a beltelkeket 895 h. 744 □ öl s e szerint csak 715 h. 638 □ ölet birja a lakosság. A város nevén felvett birtokból 864¹/₂ hold erdő és legelő tulajdonkép nem a városé, de 522 ház tulajdonosé, jobban mondva zsellértelek birtokosé. Ez az 1838. évi úrbéri szerződésen alapszik. Kezdetben minden zsellértelek után évenként 1¹/₄ öl fa járt ki. Jelenleg, úgy látszik, a fát értékesítik és a jövedelmi fölöslegesen osztzkodnak a zsellértelek tulajdonosai. A közös legelő használata miatt a zsellértelek birtokosai közt örökös a perpatvar, mert nem minden birtokosnak van a legelőre kihajtható állatja. A várost várjobbágyok lakták, kik nemesítették. A nemesek közé a földesurak jobbágyokat telepítettek. A nemesek a városi közköltségekhez a tizedrészt fizették. Ez szerződésen alapult. Gróf Festetich Pál, mint földesúr, ki vitás esetekben döntött, 1772-ben a mesterház építésekor úgy döntött, hogy ezekhez a költségekhez a nemesek a jobbágyokkal egyenlő arányban tartoznak járulni. A gazdaságtörténelem körébe tartoznak különösen Keszthely, Keszthely-Polgár város és a hegyközségek úrbéri viszonyairól nyújtott vázlatok.

Szemlénkből — s ezzel akarjuk befejezni igénytelen dolgozatunkat — kétségtelen, hogy az ezredévi irodalom sok irányban bővítette gazdaságtörténelmi tudásunkat. De ezen a téren még sok a teendő, sok a felvilágosítandó és megvilágítandó. Sokaknak vállvetett munkájára van szükség, hogy társadalmi és gazdasági multunk tisztán és világosan álljon előttünk. Mindenekelőtt szükség van arra, hogy a különböző levéltárakban elrejtve heverő kincsek emeltessenek, az okmányok összegyűjtessenek és közzététessenek. A közigazdaságot a kereskedelem- és földművelésügyi miniszterek képviselik. Ha a két miniszter évenként csak 5.000 egész 10.000 forintot bocsátana az Akadémia rendelkezésére, úgy gondoljuk, meg lehetne indítani és erélyesen is folytatni a nélkülözhetlen okmánytárt, mely nem szorítkoznék tisztán okmányok közlésére és a mely számos okmányt csakis kivonatosan közölne. Súlyt lehetné talán arra is fektetni, hogy egyes okmányok úgy eredetiben, mint magyar fordításban közzétessenek s így az okmánytár a mezőgazdáknak és technikusoknak is hozzáférhetővé tétessék. Újra felvetjük az eszmét. Örvidenénk, 'ha az illető körökben megbeszélés tárgyává tétetnék és megvalósíttatnék.

DR. PÓLYA JAKAB.

A SOCIOLOGIA ÉS MÓDSZERE.

A ki a társadalmi tudományok fejlődését századunk második felében figyelemmel kíséri, mihamar arra a gondolatra jöhet, hogy azok a nagy küzdelmek, a melyeket a nemzetgazdasági tudósok a közelmúlt időkben olyan elkeseredettség-gel vívtak egymással a módszer kérdése körül, s a mely harcokban a theoretikusok még ma sem fáradtak ki, — mintha ezek a nagy küzdelmek a társadalmi tudományok egy másik ágánál leplezve bár, de ma újból elkezdődnének. Sőt mi több, azt is észre fogjuk vethetni, hogy az említett utóbbi tudományágra nézve a gondolkozók a lét vagy nemlét kérdését olyképen vitatják, hogy érveléseik mintegy a módszertani problémák felelevenítésének látszanak.

A társadalmi tudományok történeti fejlődésmenete egyszerű képet tár fel és pedig két téren.

Mindenekelőtt érdekesen domborodnak ki egymás mellett a különböző ágak történeti sorrendben a szerint, a mint az állammal, aztán a mint a társadalommal foglalkoznak. Ezzel szoros összefüggésben nyilvánul a módszertani fejlődés is. Az állami tudományok jellege deductiv marad, a társadalmiaké inductiv lesz.

A természetjogi elméletek világfölforgató ereje nyújtott olyan alapot az állami tudományok jellemző képviselőjének, a politikának, hogy ez bölcselkedve azokból az alapelvekből levezetve okoskodhatott. Ha pedig a társadalmi tudományok máig talán legjellemzőbb ágát, a közgazdaságtant nézzük, a melynek különben módszertanilag tisztán inductiv jellegét nem fogjuk bebizonyíthatni, de a melynél a tisztán levezető okoskodás mellett erre a módszerre is támaszkodnunk kell, úgy be kell ismerni, hogy a nagy természetjogi áramlat a nemzetgazdákat is annyira magával ragadta, hogy az inductiv kutatásról teljesen megfeledkeztek.

A mikor aztán az a nagy vihar elült, a melyet a természetjogi elméletek a tudományban és az életben okoztak, akkor megindultak a nagy módszertani harcok, előbb csak a társadalmi tudományok általános mezején, később az egyes speciális tereken is.

Az angol moralphilosophusok már erősen hangsúlyozzák a vizsgáladás fontosságát; bár az a szabadkereskedő-nemzetgazdász, a mit ők alapítottak, minden ízében magán viseli a természetjog bélyegét.

Stuart Mill, Lewis Cornewall György és Trendelenburg munkáit hozza föl Concha olyanok gyanánt, mint a melyek a módszertani kérdéseket eldöntötték.¹⁾ És csakugyan, ha ezeket az írásokat forgatom, arra a meggyőződésre fogok jutni, a mely megfelel ma az általános közvetítő felfogásnak, hogy t. i. egy módszer sem ér sokat a másik nélkül. Egyiket a másiknak kiegészítenie, ellenőriznie kell.

Hanem ha másfelől arra nézek, hogy a politika például mennyire hangsúlyozza a gondolkodás deductív oldalát, míg viszont a történeti iskola Németországban Schmollerrel az élén, számbavehetetleneknek hirdeti mindazokat, a kik a közgazdaságtanban az inductio mellett még másnak is engednek helyet, akkor a módszertani harcokat újra magam előtt látom. De nem is kell olyan messzire mennem. Nem kell az inductív irányú történeti iskolával szemben éppen az abstract állambölcseletet állítani; ha magának a nemzetgazdaságtannak keretén belül maradok is, hallani fogok arról a vitáról, a melynek magvát a deductív theoretikus Menger és az inductív historikus Schmoller közt szintén a módszertani kérdés tette.

A míg pedig a nemzetgazdaságtan körén belül így folyik a küzdelem az ellentétes vélemények között, keletkezik az új társadalmi tudomány, a mely nem állítható a közgazdaságtan mellé, mert annál szélesebb alapokon szervezkedik, az emberrel, mint a nagy társaságot alkotó közönségnek csak egy elemével és a nagy társasággal, mint meghatározott életjelenségekkel bíró organismussal foglalkozik.

Az új tudománynak életere a megfigyelés, az egyes jelenségek vizsgálatából törvényekre való következtetés, szóval az inductio lesz. Azzal tehát, hogy egy új gondolatkör lép a tudományok küzdőterére, melynek célja az igazság kiderítése, azzal különösen, hogy ennek az új gondolatkörnek az életeleme az inductio, a melylyel él vagy bukik: belép egy új ajtón a gondolkozók elé a már annyit vitatott kérdés: melyik módszertani eljárás a helyes a társadalmi élet vizsgálatánál, melyik segíti a gondolkodást igazi céljához, az igazság feltárásához, a létező magyarázatához.

Ennek az általános áttekintésre törekvő új gondolatkörnek még Comte adta a sociologia nevet; hanem azért azt, a mit ma többé-kevésbé sociologia alatt értünk, ő meg nem alkotta.

A positivistá philosophus előtt még csak mint egy fantasztikus felhőgomoly kavarog azoknak az eszméknek a csoportja, a melyeket a positiv tudás csúcspontjára helyez. Azzal a különbséggel, a melyet a társadalmi lét statikája s dynami-

¹⁾ Politika, 1895. I. 27. lap.

kája közt, a társadalmi élet és a társadalmi fejlődés között talál, vél arra az útra lépni, a mely a szociális tünemények megfejtéséhez vezet. Oly nézet ez, a melyet a mai szociológusok nagy része nem fogadhat el való gyanánt. De azért, daczára mindazoknak a tévedéseknek, a melyeken keresztül a francia matematikus világnézetéhez jutott, már az a kiinduló pont, a melylyel az emberiség életét három szakra: a vallásira, a metaphysikaira és a positivra osztja s a melynek megfelelőleg a már elért harmadik időszak kutató módszerül a vizsgálódást, a tiszta inductiót állapítja meg, odamutat, hogy a Comte-tól sociológiának nevezett tudomány keletkezésének lényegét, a módszertani megállapodást már a Philosophie Positive 4. kötetében megtalálta.

Igy Spencernek, a mai sociologia tulajdonképeni meg-alapítójának a módszer tekintetében meg volt adva az út. Ő nagy buzgalommal hordta is össze a tényeket, a melyekből aztán általános következtetéseket származtathatott. Spencer a Comte módszere nyomán haladt tovább, a mikor a természet-tudományi ismereteknek positiv alapján akarta az elméleti bölcsészeti tanokat magyarázni. Az a nagy ethnologiai, biologiai, physiologiai és történeti anyag, mely tudásában rendelkezésre állt, lehetővé tette, hogy »positív« alapját mozdulatlanul szilárdra építette.

De mivel a gondolkozás munkájának lényege alig más, mint többé-kevésbé egyéni alapokon nyugvó eszmék vizsgálata és azok után való törekvés, a mely eszmények megint tárgyi alakjukban a kutatás végső céljának felelnek meg, ez pedig az ideális inductiv vizsgálódás nagy ellensége gyanánt ismeretes, mi sem természetesebb, hogy az eszményeiért lelkesülő és minden pillanatban eszményeinek érdekében működő gondolkozó fő az előtte szétszórva heverő, össze nem fűzött és nem osztályozott tényhalmazból úgy válogatja ki a következményt alkotó fogalmakat, a hogy azok legjobban megfelelnek a bár sohasem öntudatlanul, de talán mindig akaratlanul követett eszmény alakjának. Ha aztán e mellett meggondoljuk azt is, hogy annak, a mit az angolok »scientific imagination«-nak neveznek, törvényes helye van az inductiv kutatásnak úgy adatokat gyűjtő, mint általánosító részénél, akkor nem fogunk csodálkozni azon, hogy a Spencer-féle sociologiai következtetések tárgyilagossága ellen nem egy kételkedő hang támadt fel.

Alig képzelhető gondolkozó fő, mely a csapongva szálló phantasia szárnyait annyira le tudná nyesni, hogy az ész az eszményképzés tehetségétől teljesen megfoszthatná. Ha ezt tehetné, saját léte alól vonná el az életadó talajt. Hiszen az elméleti tudományok a leíró isméktől éppen abban különböznek, hogy a gondolkodás éltető eleme, a phantasia, a kettőnél különbözőképen működik. Mig az előbbieknél az eszmény-

képzés a módszertani, addig az utóbbiaknál csak a rendszerbeli téren mozog.

Az eszményalkotás, mely az emberi elmét a kutatásra serkenti, egyszersmind határt is szab az abszolút becslő megismerésnek; ez a határ pedig ott fekszik, a hol az eszmény individualisáló ereje az abstractiót a maga céljai felé hajtja. A közt a két korlát között, a mit így minden eszmény teremt magának, forog a tudományok egész élete, éppen úgy, mint a népeké. Az eszmények sorsa is egyenlő mind a két téren, mihelyt az egyéni gondolkodás, vagy a közfelfogás az említett korlátba ütközik, lehull az eszmény imádata magaslatáról, hogy egy másik foglalja el a helyét. És az eszmények e folytonos váltakozása adja subjective azt, a mit tárgyi szempontból haladásnak nevezünk.

A mindennapi élet eszményei megszületnek és szentekké avatódnak, mielőtt még hasznukvehetésének próbája megkezdődött volna. A tudományban nem megy ilyen egyszerűen a dolog. Az eszményképzés hosszú lépcsőzete mutatkozik az emberi jogokat formulázó természetjogászok és Spencer szerves fejlődési theoriája közt. Az eszménynek inductive talált alapját egyikben sem szabad tagadni; de mennyivel több a másodikban, mint az elsőben! A szerves fejlődés theoriája mintha tisztán természettudományi alapokon épült volna fel, pedig jól tudjuk, hogy belejártott az a bizonyos sok mindent individualisáló »tudományos képzelőtehetség«, úgyannyira, hogy igaza van végső elemzésben Piklernek, a mikor Spencer tanait evolutionisztikus természetjognak nevezi.¹⁾

Az inductiónak scientific imagination-nal párosult módszerét ugyancsak természettudományi alapokból kiindulva Schaffle is művelte. Módszertanának hibájául hozzák fel a túlságba vitt természettudományi analógiát; e tekintetben még nálánál is messzebb ment Lilienfeld.

A társadalomra érvényes természettörvényeknek Spencer szellemében űzött kutatása Németországban egyéb művelőkre nem talált.

A Comte-tól származtatott, természettörvények után kutató sociologia talán Franciaországban és a mai Belgiumban keltett legnagyobb lelkesedést. Legtöbb kitartással és legnagyobb alaposággal az angolok és különösen az amerikaiak művelik a sociológiát; bár különösen ez utóbbiak iránya mind jobban eltér a Spencerétől.

Hogy ez a kis áttekintés teljes legyen, felemlitem Simmelt, a ki sociologiai előadásaiiban lehetetleneknek mondja a Spencer értelmében vett természettörvényeket a társadalom életének terén s nagy gondolkozó tehetségével inkább elvont társadalmi alakulások jellemzőit keresi. Simmel így az egyedüli a sociologusok közt, a ki az általános Spencer-féle felfogással szemben áll.

¹⁾ Bevezető a Jogböceletbe, 1892. 93. s. köv. lapok.

A következőkben, a hol sociológiáról fogok szólni, az általános Spencer-Schäffle-féle irányt fogom érteni.

* * *

De mit értünk Spencer értelmében vett sociologia, vagy szóljunk még általánosabban, mit értünk egyáltalán sociologia alatt? Mi az, a miről itt tulajdonképen beszélni akarunk?

Minderre tulajdonképen soraim elején lett volna helye a válasznak; de az, hogy e kérdések megfejtését mintegy akaratlanul későbbre hagytam, nincsen minden tanulság nélkül.

Kettőt mindenesetre mutat.

Úgy mint először a legfiatalabb társadalmi tudománynak még többé-kevésbé embryonális állapotát; azt, hogy az alakja még nem végérvényes, még nem jegeczesedett ki egy határozott formában, úgy, hogy pontos definitióját egy gondolatlánczolat élére odatenni ma még alig lehet.

Másodszor kitűnik eljárásomból az a türelmetlenkedés is, a melylyel a társadalmi tudományokkal foglalkozók a sociológiát a maga lényegének határozott magyarázatára hívják fel.

Az utóbbi kívánság nincs is minden alap nélkül. A sociológiára nem mondják ok nélkül, hogy nagy igényekkel lép fel. Azt a nagy célzt, a melyet elérni óhajt magában a nevében hirdeti; hirdeti pedig — így mondják — akkor, a mikor sem az nem bizonyos még, hogy annak a célznak elérésére rendelkezik-e eszközökkel, sem az nem, hogy annak a célznak megközelítésére egyáltalán képes-e.

Maga ez a két kérdés, a mely a sociológiára vonatkozólag egész halmozatát a kérdőjeleknek vonja maga után, ez utóbbiakkal együtt megvitatva, részben megfejtve adja mindazt, a mit a mai sociológiáról, a társadalmi tudományok legfiatalabbjáról, mondhatunk.

* * *

A sociologia, a mint az ma Spencer Herbert Synthetic Philosoph-jében s utána az írók egy csoportjánál lényegileg talán ugyanegy felfogásban, de a részletekben annál nagyobb eltérést mutatva, fennáll, talán a következőleg jellemezhető.

A társadalmi tudományoknak van egy tag mezeje, tágabb mint a közgazdaságtan, tágabb mint a politika; mert nemcsak ama gazdasági és külön azon erkölcsi rugókra van figyelemmel, a melyek szerint az ember mások társaságában él, de

kiterjesztve vizsgálódásainak terét az ember társadalmi életének minden körére, mindazokat a rugókat tekintetbe veszi, a melyek a társas cselekvést szabályozzák. E szempont szerint kutatva, viszont azonban bizonyos feltételezéssel, vagy legalább is anticipálással élve, a következő általánosoknak mondható elvekhez jut el:

Az emberi világ a tüneményeknek éppen olyan organikus csoportja, mint a természeti világ egyéb jelenségei. Az emberi társas lét, mint maga is a természet productuma szintén természet törvények uralma alatt áll, a mely törvények a kutatásra érdemesek, éppen úgy — hogy az orvosi hasonlattal éljek — a mint a boncz- és élettan szükséges a kór- és gyógytan megismeréséhez, átértéséhez és alkalmazásához. Ezeket az alapelveket szem előtt tartva kutatja a sociologia a társadalom törvényeit, hogy megállapított igazságaival a társadalmi tudományok speciálisabb ágainak siessen segítségére.

E kevés szóból is láthatjuk már azokat a kérdéseket, a melyek a sociologia születésekor eredetére és létének jogosultságára nézve támadnak.

Mint olyan tudomány, mely a létező megfejtését positiv, lehetőleg physikai alapokon kísérli meg, minden metaphysikai állásponttal a legélesebb ellentétbe jön. A positiv tudományok ideje óta lehet csak egyáltalán szó sociológiáról. (Talán ez viszi az olasz Fiammingot arra, hogy Giordano *Bruno*-val kezdje meg az olasz sociologusok sorát.)

Mikor aztán a tudomány a fejlődésnek azt a fokát elérte, mikor a természet, mint megérthető törvények objectuma jelentkezik a gondolkozók előtt, még nagy idő telt el addig, a míg ezeket a természet törvényeket az emberre is ki merték terjeszteni. Sőt keresztülvive teljesen ez még ma sincs.

Az ember törvényszerűsége ugyanis, mint egyedé, physikai és pszichológiai szempontból jöhet vizsgálat alá. A physikai téren, a külső természeti világéival egyenlő törvények alá sorozta a kutatással párosult gondolkodás az emberi organismust is. A pszichikai élet törvényszerűsége még nincsen általánosan elismerve, sőt azok is, a kik az ember egyéni cselekvőségében bizonyos rendszerességet, hogy ne mondjam ki a határozott törvényszerűséget, vesznek észre, még ezek is két csoportra oszlanak, a mint a physikai vagy az ethikai determinismust hirdetik a teljes törvényszerűtlenséggel és a teleologikus állásponttal szemben.

A gondolkodás és a vizsgálat abban az irányban halad, hogy a cselekvés törvényszerűsége mindinkább világossá lesz, a teleologikus megnyugvást biztosan kezdi felváltani a physikai és a pszichikai szabályszerűség gondolata. Ha aztán már most a külbehatásból származó oki tény a cselekvés emberi egyéni világában okozati összefüggést teremt, akkor a gondolkodás hamar fordul annak a vizsgálata felé, hogy a törvény-

szerű emberi cselekvéseknek egymáshoz való viszonya milyen, hogy vajjon annak a nagy összességnek, a mit az emberek társadalom név alatt alkotnak, szintén nincsenek-e külső és belső erők alatt álló törvényei, a melyeknek nyomára jutván, a társadalmi jelenségeket talán irányítani lehetne.

Gondolatmenetünkben egy új ponthoz jutottunk el, a hol azoknak a kérdéseknek merült fel ismét egyike, a melyeket a sociologia lényegéről elmélkedve sűrűn látunk felburjánzani magunk körül.

A társadalom fogalmával kezdtünk ugyanis foglalkozni, helyesebben szólva: ráépíteni. Pedig hát tudjuk-e tulajdonképen, hogy mi a társadalom? A társadalomnak határozott, mindenkitől elfogadott definitióját birjuk-e?

Ez a kérdés az első pillanatra talán a hajánál előhuzott-nak látszik; hiszen kézen fekvő dolog, hogy mit értünk társadalom alatt. Hangzatos meghatározás helyett, elég talán itt csak a mindenki által könnyen érthető dologra rámutatni? A sociológiáról éppen úgy, mint a társadalomról is adhat minden gondolkozó egy rövid meghatározást; de azért az a megfajítás nem fogja magában foglalni a társadalom minden lényegét.

Csakhogy, úgy hiszem, ez a körülmény a társadalommal foglalkozó tan jogosultságát meg nem dönti még. Hiszen épen a kutatás főczélja a társadalom alapos ismerete, törvényeinek méltatása. — Simmel¹⁾ védi így nagyon szépen támadói ellen a sociológiát, a kik gyakran, sőt mondhatni rendesen azt vetik oda a sociologusnak ellenérv gyanánt, hogy a társadalommal kíván foglalkozni, mikor még annak tiszta fogalmával sem bir.

Gyenge érvelés!

Hiszen a megfigyelés, a kutatás egyrészt, másfelől pedig a gondolkodás nem éppen oda irányul-e, hogy a homályos fogalmakat tisztázva meghatározzuk? Nem érdemes-e valamivel vizsgálódva foglalkozni, a mit még nem ismerek, de a mit tudni szeretnék, a mi érdekel? Hiszen éppen ez a célom, ez a feladatom; a tanulás végső célja a tudás. A lényegét úgy ismerem meg, ha a jelenség törvényszerűsége után kutatok. Ha a törvény már a kezemen van, akkor már meg van fejtve, akkor már tiszta előttem a fogalom; akkor a definitio magától tárul fel elém. Vagy talán olyan egyszerű, magától érthető, önmagát magyarázó dolognak tűnik fel előttem a társadalom fogalma? Azért, mert olyan egyszerűnek látszik, nem szabad fölötte tovasiklanunk. Olyan apró kérdés ez, a melynek megfajítása óriási eredményeket von maga után. Pedig maga a megfajítás is valószínűleg igen egyszerű lesz. Csakhogy itt megint igaz van Simmelnek, a mikor azt mondja,

¹⁾ Sociale Differenzierung és

Zur Methodik der Socialwissenschaft, Schmoller's Jahrb. 1896.

hogy a legegyszerűbb dolgokhoz rendesen a legkacsaringósabb utakon jut el az emberi ész.

Oly egyszerű, oly könnyen átérthető igazságok ezek, hogy az ellenkező vélemények czáfolata szinte fölöslegesnek látszik, a míg azoknak is jobban mélyükre nem hatolunk.

Ha egybefoglalva gondolom át mindazt, a mit a társadalomtani kutatások sociologikus iránya ellen itt is, ott is hallottam, tisztán áll előtttem, hogy azok a vélemények egy, még pedig igen lényeges közös sajátossággal bírnak. A különböző gondolkozásmódok egy mindegyiknél egyforma mélyen és éppen azért gyakran burkolva fekvő alapfelfogásra vezethetők vissza, és ez a módszertani felfogás ugyanazt a módszertani kérdést hozza elénk, a melyről már fentebb szólottam.

Azok a számottevő gondolkozók, a kik a sociologia jogosultságát tagadják, csak következetesek maradnak magukhoz, a mikor a hypothesiseken nyugvó deductiókat elvető sociologia ellen szállanak sikra, mert ez által csak közvetve tagadják az inductiv kutatómód célra vezetőségét. Híres theoretikus irányú nemzetgazdát és nagy deductiv irányú állambölcselet hallottam a sociologia ellen nyilatkozni, azt a nemzetgazdát, a ki éles esze minden tudományával küzd a Németországban dívó fiatalabb történelmi iskola tiszta inductiv és történeti kutatásai ellen, aztán azt az állambölcselet, a ki finom logikával iparkodik a társadalom jelenségeit az ember eszméjének abstract fogalmából, ennek az eszmének érvényesülési törekvéseiből levezetni.

Lehet, hogy ez a magyarázatom figyelmen kívül hagy egyes kisebb rugókat, a melyek a gondolkozók egy némelyikét a sociologia ellen fordították, mint a mely kutatások az emberi közönséget is, mint az egész szerves világ complexumának egyik analog, az egész összesség törvényeinek alárendelt csoportját fogják fel, lehet, — de úgy hiszem, nem csalódom — hogy a leglényegesebbre fordítottam a figyelmemet, a mikor e nagy kérdések módszertani oldalát világítottam meg, hiszen a tudományban a módszer adja meg a gondolkodás útját, a melyen a tiszta ész logikája valamelyes határozott eredményhez vezet.

Az az ellenvetés, a melyet valószínűleg hallani fogunk, hogy hiszen a sociológiával foglalkozók nem foglalkoznak a társadalommal, mint egy ismeretlen és megfejtendő X-szel, hanem definiálják — persze mindegyik a maga véleménye szerint — a sociologia kutatásának tág terét és tárgyát — nem felel meg a valóságnak.

A felszínes vizsgálónak és annak is csak az első pillanatra tűnik úgy fel, mintha valaki sociologiai fejtegetései közben a társadalom fogalmát a priori végérvényesen megfejtettnek venné. Az ilyen előleges fogalomhatározások csak annyiban járulnak a gondolatmenet továbbviteléhez, a meny-

nyiben az állványokra szükség van egy ház építésénél. A gondolkodás a sötétben nem botorkálhat, kell valamilyen, bármennyire haloványan világító czélnak előtte lebegnie, a mely kitartásra és buzgalomra serkentse, hogy világítson neki, míg a módszeradta uton tovább halad. Ez csak a hypothetikus felállított ítéletek igazságának vizsgálata a rendszeres kutatás útján; nem a priori elfogadott képzelt igazság, mely, bármi agyrém legyen is, csűrűt-csavart okoskodással bebizonyítandó.

Mindazoknak, a kik szociálphilosophiai kutatásokkal foglalkoztak, első nehézségük kétségtelenül a társadalom fogalmával akadt; mert a sociologia mindenesetre a legszélesebb értelemben vett társadalomtan marad. Annak a körnek meghatározása tehát, a melylyel a sociologusnak tulajdonképen foglalkoznia kell, mindenesetre az első feladatnak tetszik. Az emberi elme véges voltának kifolyása aztán az, hogy a mikor már a gondolkodás a definíálás képességéig emelkedett, a kutatás alapjául felvett kört se nem szűkíti, se nem tágítja szívesen a formáihoz ragaszkodni szerető emberi ész. Egy Spencer sohasem fogja azt az óriási kört redukálni, a melyet ő a sociologia terének látott, sohasem fogja azt az emberi társas együttlétig visszanyesni; másrészt egy Simmel soha sem fogja gondolatainak körét az emberi társulások, »Vergesellschaftung«-ok mezején túl kiterjeszteni, éppen úgy, a mint viszont Spencer sem fogja kitágítani az ő sociologiai felfogását egészen a Comte köréig, vagy nem fog a természettudományi analógiákban odáig menni, mint Schäffle; és a miképen ismét Simmel sem fogja szűkebb körre vonni definitióját a társadalomról, nem fog soha odáig menni, mint Stammler, a ki társadalom alatt csak az embereknek külső jogszabályok korlátozta együttlétét érti.¹⁾

Ma alig merne rá felelni valaki, hogy vajjon kinek van e téren az említettek közül igaza; hanem azért nem kell azt hinnünk, hogy csak az alpha-nál vagyunk. Azt már tudjuk, hogy a Stammler szűk felfogása keveset nyújt, talán sejtjük azt is, hogy a Schäffle és Lilienfeld-féle analógiák túlzottak; de nem igen merünk még arra felelni, hogy vajjon a Spencer vagy a Simmel köre lesz-e a valódi, a helyes tere a kutatásnak. Valószínűleg nagy idő fog még addig eltelni, míg ezek a fogalmakkal tisztába jövünk. Hanem úgy hiszem, hogy lesznek, a kik velem együtt úgy dolgoznak, hogy bár bujjanak halomra az egyéni felfogások, ez sohasem fog a kutatás érdemes voltának tetetője lenni; a sok téves nézetből majd fog keletkezni jó is, a melynek a világánál életerőre fog emelkedni az az általános társadalomtan, a mely az erkölcsi és politikai, a jogi és a gazdasági szempontokat nem fogja az emberiség életében egymástól elkülönítve tekinteni.

¹⁾ Wirtschaft und Recht in der mater. Geschichtsauff. 1896.

A nagy világproblemák, a nagy emberi kérdések megfejtésének szándoka vitte a gondolkozókat a sociológia terére. A letűnt századok tudományos individualismusa nem tudott gyümölcsöket felmutatni. Az egyéni élet mikrokosmikus felfogásának minden nagyobb eredmény nélkül való volta, de talán a nagy társadalmi rázkódások is, a melyek az egyént a köz érdekében oly alárendelt szerepre juttatták, utat nyitott annak a tudományos socialismusnak, a mely kezdőpontjául, kiinduló támasztékaul azt fogadta el, hogy lehetetlen az egyént a többi világtól légmentesen elzárva tekinteni. Az általános vizsgálópont beláthatatlan mezejének kívánata új, kimeríthetetlen tért nyitott a gondolkozók előtt.

S bár az első pillanatra, sőt talán hosszabb gondolkozás után is könnyen úgy tűnhetik fel előttünk, hogy a véges emberi elme nyugvó pontot nem fog találni kutatásaiban sohasem, mikor a lelki szemmel belátható körön túl helyezi magát, mégis el kell ismernünk azt, hogy a végtelenig kutatni szerető emberi elmének mondhatatlan gyönyör a szűk, agyon-taposott körből a cél elérésének kecsegtető tudatával kilépni abba a nagy chaosba, a mely csábitóan csalogat a helyes út megtalálásának reményével, a még rendetlenül egymásra halmozott anyag elrendezésének lehetőségével.

Vannak speciális ismeretkörök, a melyek nem terjeszkednek ki az összes létező felfogására; de a melyeknek életelve az általánosba való tekintés, hogy onnan vegyék ki azt, a mi az ő szűkebb terükre szükséges, a mi még eddig ismeretlen, a mi még a nagy kutatandó jelenségek csoportjában fekszik. Ezek a speciális ismeretkörök talán úgy jellemezhetők legjobban, hogy az ember, úgy egyéni, mint társadalmi életének részszérű tüneményeivel, egyes speciális jelenség-irányaival foglalkoznak, például a jogi, a gazdasági élet bölcséletével. Ezek a bölcséleti ismeretkörök az embernek kizárólag egyéni életjelenségeivel szükségképen nem foglalkozhatnak. Úgy a jog, mint a gazdaság ugyanis az emberi élet társadalmi oldalának productuma, tekintet nélkül arra, hogy az utóbbi közvetlenül, míg az előbbi a legvalószínűbb vélemény szerint közvetve a második útján.

Se a gazdaság, se a gazdasági életből születő jog társas élet nélkül nem képzelhető; s azért mit látunk azoknál, a kik a gazdasági életnek elemeiből való történeti kifejlődésével egyfelől s azoknál, a kik másfelől a jogi alapelvek keletkezésének tanával foglalkoznak, mit látunk a németek gazdaságtörténeti iskolájánál, mit az angol és magyar jogbölcsekszeknél, mi az, a mivel ők egyfelől a gazdaság, másrészt a jog alakulásait magyarázzák?

Egyszerű szóval felelhetnék, de nem akarok anticipálni bizonyítás nélkül.

Hanem ha rámutatok előbb arra, hogy Schmoller és kö-

vetői nem elégszenek meg a természet, a munka és a tőke egyszerű dogmatikus elfogadásával, a mikor a gazdasági élet alapjait magyarázzák, hanem abból a szűk körből, a mely már jó ideje kézzelfoghatólag fekszik előttünk — kilépve, nemcsak a jelenből, hanem a múltból, nemcsak az emberi, de az egész természeti életből, szóval a társadalmi jelenségek azon nagy köréből veszik megalkotandó fogalmaikhoz az anyagot, a melyet azután az általános társadalmi élet szempontjai szerint használnak fel; továbbá, ha felhivom arra is a figyelmet, hogy Beöthy Leó, Pikler, Pulszky, stb. a jog alapvonalainak kifejlődését a társadalmi élet fokozatos fejlődésével párhuzamosan annak a törvényei útján kutatják: akkor úgy hiszem nem tévedek, ha azt mondom, hogy úgy a német gazdaságtörténeti, mint a mi jogbölcseleti kutatásaink a sociologia terén mozognak.

Igaz ugyan, hogy egyike ezen irányoknak sincsen és talán éppen azért, ellenvetés nélkül. S habár az észjogi alapokon álló abstract jogbölcselet világosan eredménytelennek mutatkozik ma már úgyszólván mindenki előtt a kutató társadalomtani alapokon álló állam- és jogbölcselettel szemben, mégis a német nemzetgazdák történeti iskolájának oly nagy oppositíóval kell küzdeni, mely a saját hazájabeli theoretikusokon kívül körülbelül a külföld minden ismertebb nemzetgazdáját soraiba számítja.

Hanem azért nem kell a társadalmi kutatások említett irányzatát minden téren meddőnek tartanunk, mert a tisztán gazdasági jelenségek vizsgálatánál nem hoz bő gyümölcsöket. Sőt éppen a történeti gazdaságtan mai formájának termékeltensége lesz a valódi sociologiai értelmű és irányú kutatás egyik beigazolójává.

A tiszta inductió, a kutatás az általános társadalmi tudományok módszere. A kutatás pedig a konkrét tények összefűzése, az adatgyűjtés munkájából áll. Az adatokat két irányban keresi és találja a fürkésző ész, úgy mint a múltban és a jelenben. Az előbbiből a történelem segítségével merít, a másodikból a közvetetlen egyéni megfigyelés útján.

A sociologus szívesebben hisz annak, a mit lát, mint a mit másoktól hall. Ezért fordul például, a mikor a társadalmi szerkezetek kezdetleges fajait kutatja, szívesebben a mai ethnographusokhoz, a kik a még mindig fejletlen és kezdetleges vadnépek törzsi, illetőleg törzsszövetségi életéről tudósítanak, innen merít aztán per analogiam az általános emberiség múlt életére nézve adatokat. Szívesebben és több eredménnyel teszi ezt a mai sociologus, mintsem hogy a mai culturnépek régi történetéhez folyamodnék, mert jól tudja, hogy a történeti adatok minél régiebbek, annál kevésbé megbízhatók.

A német gazdaságtörténeti kutatás egyoldalulág fektet súlyt a történeti adatokra s azoknak »exact«-ságában nem mer kételkedni.

Ezen a ponton támadják meg oly bénítólag a theoretikusok az ifjabb gazdaságtörténeti iskolát s ez az okadatlóság csak támasztékot talál abban, ha meggondoljuk, hogy az összetettebb gazdasági jelenségek természete a közgazdaság-tanban nagyon megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi az igazsághoz tisztán inductív úton való eljutást.

Azért áll oly messze a német gazdaságtörténeti iskola a maga általánosan ismert gyakorlatibb formájában a sociológiától — talán oly messzire, mint a jogtörténeti a jogbölcsestől — hogy első pillanatra szinte érthetetlennek tűnik fel az én iparkodásom, a melylyel a sociológiát és a német történeti gazdaságtan irányát módszertanilag összehasonlítottam.

Csak hogy ha a közgazdaságtan könnyen elválasztható két részét nézzük, úgymint az elméletit s a gyakorlatit, s ezekhez viszonyítva tekintjük a német gazdaságtörténeti iskolát, akkor azt fogjuk találni, hogy az utóbbi eddig leginkább, úgyszólván kizárólag, csak a gyakorlati téren mozgott, mert hiszen a tisztán történeti módszerhez hű maradva, csakis itt érhet el valamelyes eredményeket.

De ha például Schmoller fejtegetéseit nézzük, a melyekkel ő előadásaiban a közgazdaságtan elméleti részét tárgyalja, akkor azt fogjuk találni, hogy itt a tisztán egyoldalú történeti módszer helyett a történeti anyag mellett a psychikai, physikai, gazdasági, jogi, stb., szóval a társadalmi momentumoknak oly halmazát használja fel az egyes fogalmak vagy intézmények fejlődését a legáltalánosabb szempontokból tekintve, hogy az a sociologiai módszer alkalmazásának, még pedig itt az elméleti részben nagy eredménnyel való felhasználásának nevezhető.

Ha már most azt látjuk, hogy a mindinkább nagyobb eredményeket elérő jogbölcselet, valamint a gazdasági elemi jelenségek fejlődését oly érdekesen tárgyaló nemzetgazdaságtan a röviden sociologiainak nevezhető kutatás útján halad, s a mely kutatás közben az egyik fontosabb igazságokhoz jut el, mint a másik: akkor talán arra a véleményre fogunk jutni, hogy az az általános kutató álláspont, a mely éppen a sociologia lényegét kiteszi, talán még sem olyan képtelenség, mint a hogy sokan állítják.

Igaz ugyan, hogy nem fogunk mindjárt meghajolni azoknak a véleménye előtt, a kik ma már a sociológiát, mint az egész mindenség jelenségeivel foglalkozó általános, vagy pedig legalább általánosan összefoglaló társadalmi tudománynak tartják. Mert hogy ez ma még korai álláspont, arra egynél több a bizonyíték.

Ez év folyamán jelent meg Amerika egyik legkiválóbb sociologusának Giddingsnek, a newyorki Columbia University tanárának tollából a Principles of Sociology, a mely ma talán a legbővebb és leghatározottabb alakú sociologiai tan-könyv. S ennél is mit látunk?

A munka első része (1—79. lapig: *The Sociological Idea, The Province of Sociology, The Methods of Sociology, The Problems of Sociology*), mely a sociologikus kutatás lényegéről szól, érdekfeszítő, határozott s éppen ezért nagy gyakorlati s tudományos becsű. De a többi, mely a sociológiát, mint különálló tudományt tárgyazza szürke, zavaros, minden nagyobb eredmény nélküli, vagyis más szóval: csakis a Giddings egyéni felfogását adja arról, hogy ő mit ért meghatározott sociológiai tudomány alatt: an analysis of the phenomena of association and of social organisation.

Igy, meghatározott tudomány, főleg egyetemi tanszak gyanánt (mint Amerikában és Belgiumban) a sociologia ma még alig szerepelhet. De akadályozza-e ez a sociológiai értelemben vett kutatások folytatását, a melyek már eddig is, hogy csak ezt emlitem, például a jogbölcselet terén minő nagy eredményeket mutattak.

Az a »sociológiai irány«, a mely nem lép fel nagy követelésekkel, a mely nem hirdeti a mindent magában foglaló tudomány egyedül üdvözítő voltát, hanem felfedezett igazságaival a társadalmi jelenségek egyes ágainak vizsgálatánál iparkodik hasznosan érvényesülni, mialatt a maga módszerével váltja fel a régít, ez a sociologia csak áldással működhetik a társadalmi jelenségek törvényeinek tisztázásánál, mert hiszen abból merit, a mi a legbiztosabb alap, a legmegbízhatóbb kiinduló pont: az előtte fekvő tényekből.

Ennek a tényekből gyűjtött tudományos, anyaghalmazásnak megvan a maga határozott útja, bár már magánál a gyűjtésnél is célznak kell lebegnie az összegyűjtő előtt. Csak-hogy itt a cél még oly homályosan mutatkozik, hogy az objectivitást elnyomó, önkéntelen egyéni törekvések még alig lépnek előtérbe. De a mint éppen az összegyűjtött anyag tudományos rendezése a kitűzött célznak sokkal közelebbről való vizsgálatát kívánja, úgy nő a véletlen ferditések veszélye is.

A minden inductiv gondolkozást fenyegető eshetőség itt is mutatkozik. A mire főnnebb az eszmények szerepéről szólva rámutattam, az tulajdonképen a forgó pont, a mely körül az itt tárgyalt eszmék mind mozognak, a mely mellett az igazság jobbra vagy balra dül el.

Az' hogy a phantasia vezérlette emberi elmélkedés nem fog-e az igaz utat keresve chaosba tévedni, hogy az a vis inertiae, mely abban nyilvánul, hogy az ember öntudatlanul hajlik eszményei felé, hogy ez nem fog-e a kutatás eredményei elé végzetes akadályt gördíteni: az itt a nagy kérdés, a mely szükségképen feltámad bennünk, a mikor a »scientific imagination«-t halljuk emlegetni.

Azért annak, a ki ezt átgondolva fog a sociologia módszerével a társadalmi igazságok kutatásához, erősen kell re-

ményleni és biznia. Kettő kell, hogy mellette álljon támaszul : remény, hogy az ezerféle kutatgatás és vizsgálódás közt végre rá fog jutni a helyes útra ; bizalom, hogy elmélkedéseinek hosszú láncolata közben az a kis fény, mely mint kutatásra ösztönző egyéni ideál dereng előtte, nem fogja az igazságtól eltéríteni.

Nehéz feladat; de talán elérhető.

Hiszen a gondolkodó ész örök törekvése, hogy ne veszítse el maga alól a talajt, mihelyt a járt útról letér, mihelyt a jól ismert fölé emelkedik.

NAVRATIL ÁKOS.

IRODALMI SZEMLE.

A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. Az országos m. kir. statisztikai hivatal megbízásából írta *Bokor Gusztáv*. Kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest 1896.

1871. április 18-dikán hagyta jóvá ő Felsége a *Szlávy* földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által fölterjesztett szabályzatot, mely az országos magyar királyi statisztikai hivatalt önálló hivatallá tette s annak ügykörét és ügyvitelét rendezte. 25 év telt el azóta s helyesen tette a hivatal, hogy negyedszázados történetét, mely a tudományos és gazdasági életnek egyik igen jellemző productuma, avatott tollal megíratta. A munka azonban az adatgyűjtés régebbi korszakára is visszatekint; az erről szóló fejezetnek egyik érdekes részlete az 1848-as felelős miniszterium alatt *Szemere Bertalan* belügyminiszteriumába, mint szakosztály beiktatott első magyar statisztikai hivatalról szóló közlemény. E hivatalnak tagja volt a most is friss ésszel tevékeny *Galgóczy Károly*. Szűk volt a módja ennek a hivatalnak, de azért az akkori kormány kellőleg méltatta a statisztika tudományos és gyakorlati becsét.

A mint 1867 tavaszán az *Andrássy* miniszterium megalakult, az akkori földmívelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, *Gorove István* — mert a statisztikai hivatal most ezen tárczához soroztatott — felhívta *Keleti Károlyt* a statisztika országos szervezése iránti javaslattételre. Ezen szervezetnek országos szempontból egyik érdekes vonása az, hogy abba 150 vidéki tag van beiktatva, a melynek 300 forintnyi évdíjpótléka összesen 45.000 frttal az egész 85.000 frtra fölvetett költségvetésnek több mint felét emésztette volna fel. A vidéki tagok működése azonban sehogy sem vált be s ez a szerv csakhamar ki is hullott az apparatusból.

Az országos statisztikai hivatal alakulása s működése sok viszonytagságon ment keresztül. Maga az egy adat, hogy a hivatalnak mai napig kilencszer kellett szállásról-szállásra vándorolni, illusztrálja, hogy a kormány és a törvényhozás nem halmozta azt el kedvezéseivel. Mikor 1874-ben az állami pénzügyek válságba jutottak, nagyon csökkenték a hivatal költségeit és *Trefort* miniszternek föl kellett vetnie egyenesen azt a kérdést, hogy meg akarják-e fojtani az országos statisztikát? Csak ezen alternatíva fölvetésével bírta a kormány a további költségmegszorításnak útját vágni. Ugyanezen pénzügyileg inséges időkben tartották Budapesten a kilenczedik nemzetközi statisztikai congressust; ennek költségeit is tetemesen megnyirbálta az országgyűlés, a tudományos erőfelfejtés azonban nem szenvedett ez alatt.

Ezen hivatal életében nevezetes szakot jelez az 1874. évi XXV. törvénycikk alkotása az országos statisztika ügyének szervezéséről. Ez sanctiót biztosít a követelt adatok be nem szolgáltatása vagy hibás beszolgáltatása esetén a mulasztók ellen. Egyidejűleg a statisztikai tanács munkaköre s működése részletesen szabályoztatik.

Egyik érdekes fejezete a munkának az »osztrák törekvések« ismertetése. A vámszövetség egyik határozatlan rendelkezése túlkapásra nyújtott ürügyet az osztrák kormánynak a közös statisztika címén. Hosszas tárgyalások és egy-egy meddő kísérlet után végre a vasutakról közös statisztika kiadása iránt történt megegyezés, a mely statisztikában azonban nagyon hiányosak a jó későn megjelenő adatok. Ezen közös publicatio mellett van még háromféle vasuti statisztikai kiadvány. Itt valamely gyökeres reformra van szükség és az itt említett fejezet utal is a kellő megoldásra. A tárgyalások egész folyama alatt az országos statisztikai hivatal a közösség elháritására erősen igyekezett, valamint hogy a nemzetközi szerepkörben Magyarországnak a statisztika terén teljes autonómiáját mindig féltékenyen megővta.

Keleti halálával dr. *Jekelfalussy József* állott az országos statisztikai hivatal élére. Azóta a törvényhozás a statisztika terén nevezetes alkotásokat mutat föl, a melyek közt csak az áruforgalmi s mezőgazdasági statisztikára utalok. Ezekről az itt ismertetett munka tüzetesen beszámol; az első nagy kereskedelem-politikai, a másik agrár és social-politikai alkotás. Az áruforgalmi illeték ellen támadt itthon, de legfőképp Ausztriában ellenzés; de *Baross* erős keze érvényt szerzett a benne rejlő tendenciának. Az országos statisztikai hivatal pedig úgy ezen téren, valamint a mezőgazdasági evidencia körül az eszme, a kezdemény, valamint a kivitel körül legfőbb támasza ezen munkálatnak.

Csak nagy vonásokban jellemzem az országos statisztikai hivatal fejlődését és működését; irodalmi termékenységet alig érintettem, pedig a ki naponként látható sok oldalú publicatióit nem ismerné, a *Bokor* munkájának végén felsorolt kiadványok sorozatából ítélhet e hivatal írói tevékenységéről. De ez a munka nemcsak a multról számol, hanem a magvas zárszó programot vázol a jövőbeli működésről is, a melyet én ezen két szóban látok: a társadalmi statisztika.

A magyar hivatalos statisztikáról irt ezen munka az újabb 25 év történetének egyik igen tanulságos szakasza. Írója a hivatalos anyagot legapróbb részletekig értékesítette; jól csoportosítja az adatokat, előadása keresetlen, tömör, nem színez és nem igyekszik a hivatal vezetőit érdemen túl előtérbe állítani, ellenben magának a statisztikának nagy érdemeit igenis megvilágítja. És ezt jól teszi.

Fenyvessy Adolf.

Külföldi folyóiratok szemléje.

E folyóirat októberi számában ismertettük Paul Leroy-Beaulieu-nak az *Economist*-ban a francia népesség fogyását tárgyaló cikkét. A legutóbbi népszámlálás alkalmával kitűnt kedvezőtlen népszaporodás ugyancsak megijesztette a francziákat, noha a fogyás már nem új jelenség, aggodalmat kelt bennök nemzetök jövője iránt. Belátják, hogy ezen, a mennyiben emberi erőttől tellik, segíteni kell s azért kutatják az okokat és az orvoslás módjait. Ezzel foglalkozik *E. Cheysson*-nak a *Revue Politique et Parlementaire* októ-

beri számában »La Question de la Population en France« cím alatt megjelent cikke.

A helyzet súlyos voltáról képet ad az arány, melyben a francia népesség a többi nagyhatalom népességével szemben állott a múltban és áll a mai nap. Nem szabad ugyanis a francia nemzetnek azzal a biológiai alapon felállított tétellel vigasztalódnia, hogy a nemesebb faj kevésbé szapor, hogy tehát a fogás a francia magasabb culturának tulajdonítandó. Anglia elég szembeszökő tanulságát nyújtja az ellenkezőnek, nemkülönben maga Franciaország multja. XIV. Lajos idejében, tehát a francia hegemonia fénykorában az akkori három nagyhatalom (francia, angol és német) körülbelül 50 milliónyi népességszámának 38%-át francziák képezték, mai nap a hat nagyhatalom 300 milliónyi lakosságából csak 12-14% esik a francziákra. Jelentőséget a számerőnek a legközelebbi jövőben a gyarmatpolitika fontossága ad; jóformán minden állam gyarmatok szerzésére törekszik s e küzdelem emberanyagot igényel; a melyik állam ezt tovább győzi, azé a domináló állás a hatalmak között s az szorítja le a többi.

A francziák kezdik már felismerni a dolog komolyságát és Bertillon, Javal és Richet kezdeményezésére egy »Alliance nationale« is alakult, mely céljául eszközök keresését tűzte ki a népesség fogyásának meggátlására. A szerző, mielőtt ez orvoslási módok vizsgálatába bocsátkoznék, a népesedési tényezőket és azokat befolyásoló okokat tárgyalja.

A népesedési mozgalom tényezői közül a házasságok nem mutatnak abnormis arányszámot, a mennyiben 7-8 házasság esik ezer lélekre; a halálozási arányszám pedig még kevésbé: 23%/00, vagyis alatta áll a civilisált világ halálozási arányszámának, noha ennek a harmadik népesedési tényező: a születések csekély száma az okozója.

A születési arányszám alacsonyosságában része van ugyan szerző szerint az 1870-es eseményeknek is, de a baj főforrása mégis a házasságok terméketlensége. Míg 50 éves koráig férjhez ment 100 nőre Poroszországban 29, Angliában 26 törvénytelen születés esik, addig Franciaországban csak 16. Egy-egy házasságra átlag 3-4 gyermek számítható. Igaz, hogy e mérséklet fölött a gyermekek felnevelése kisebb összeget vett igénybe s az így megtakarított összegekkel növekedett a nemzet vagyona. De ez ugyancsak rövidlátó takarékoság, a jövő nemzedék fizeti meg majd ennek árát.

A halálozást előmozdító okok ugyanazok Franciaországban, mint más államban, valamely jellegzetes, a többiekétől eltérő jelenséget itt sem látunk. A gyermekek között aránytalanul nagyobb a halálozás, mint a felnőttek között, a törvénytelen szülöttekből több pusztul el, mint a házasságban szülöttekből, a városi lakosság egészségét több veszély fenyegeti, mint azokét, kik a falu levegőjét szívják.

A halálozási szám kedvezőtlen alakulására tehát az emberi cselekvőség nem foly be közvetlenül, legfőlebb mulasztással volna vádolható egy vagy más irányban. Nem így a születéseknél, itt már az emberi akarat működik közre bizonyos határok között. Franciaországban határozottan uralkodik a tendencia a születések számát apasztani. E tendencia alakulására számos tényező hat közre, így az ösztön, az érdek, a vallásos érzés, a kötelesség tudata. Az ösztön minden esetben a propagatióna vezet, az érdek azonban már mindkét irányban meguihatkozhatik; a szülők vagy gazdagságnak tekintik gyermekeiket, kik kezük munkájával járulnak hozzá a kenyér megkereséséhez, vagy a költségeket nézik, melyek a gyermekek számával fokoza-

tosan növekednek. A kötelességtudat vallásos érzéstől áthatva az írás szavainak való engedelmeskedésre ösztökél, azon meggyőződésben, hogy az Isten megáldja a számos tagú családot, másrészt a felelősségérzet hatása alatt a mérsékletre int, számbavéve, hogy mily terhet vesz magára és képes elviselni a gyermekek felnevelésével és eltartásával megkívántató kiadásokból.

A születések alacsony számának Franciaországban tehát nem physiologiai, hanem gazdasági és erkölcsi okai vannak. Ezekre kell tehát befolyást gyakorolni s ez kétféleképen történhetik: magán kezdeményezés vagy állami intézkedés útján, más szóval az erkölcsök javítása vagy törvény útján. Nem könnyű eszközöket találni és ajánlani, melyek az erkölcsök javítására szolgálnának; bebizonyul ez itt is, mert a szerző egyet sem említ, hanem megelégszik annak elmondásával, hogy mily üdvös lesz a natalitásra a vallásos érzés erősítése, az egoismus legyőzése, a töke uralmának csökkentése, stb. Miként érhető ez el, arról már hallgat. Legfőlebb azon jámbor óhaját mondhatnók javaslatnak, hogy törekedni kell arra, hogy a gyermekekben a munka szükséges voltának érzését fölkeltsék és így ők szülőiket fentartásuk gondjai alól felmentsék. Ez mindenesetre üdvös dolog volna, de a natalitást nem igen mozdítaná elő, mert hiszen egy bizonyos kort mégis el kell a gyermekeknek érniök és ez a bizonyos kor elég hosszú idő.

Miután a szerző a megoldási módok felsorolása elől óvatosan kitér, a mortalitás csökkentésének módjairól szól. Nem érdektelen és megszívlelendő, a mit elmond; de nem a mortalitás nagyságában fekszik a bajnak: a népesség fogyásának súlypontja, a natalitás növelésére van első sorban szükség.

Lássuk ezután, hogy állami intézkedésekkel, törvényekkel mikép lehet szerző szerint a népesség szaporodását előmozdítani. A házasságok számát aligha lehet ez uton növelni, de a halálozást már lehet igenis csökkenteni és pedig különböző módon; a közegészségügy gondozásával, a gyermekek védelmével, az alkoholizmus elfojtására irányuló rendszabályokkal, stb. De kedvezőleg befolyásolhatni a natalitást is megfelelő törvényes intézkedésekkel. Így első sorban ajánlatos volna az örökösödési törvényt megváltoztatni. A jelenleg életben lévő jóformán arra kényszeríti a szülőket, hogy beérjék egy gyermekkel, hogy annak a felosztatlan örökséget biztosítsák. Hogy azonban mily irányban változtatandó meg a törvény, annak határozott positiv formulázásától szerző tartózkodik.

Nem kevésbé kedvezőtlenek a natalitás előmozdítására a jelenlegi adózási törvények. A nagyobb számú család eltartása ugyanis nagy költséget igényel és fogyasztási adóban is többet szolgáltat be a kincstárba, mint az egyedül álló nőtlen ember, indokolatlan tehát, hogy egyenes adója is fokozatosan növekedjék tagjainak számával. Az ablak- és ajtóadó jóval nagyobb a többtagú családnál, pedig annál a nagyobb lakás nem fényűzés, hanem kikerülhetetlen szükség; a házbérre vetett adónál bizony tekintettel kellene lenni a gyermekek számára.

Most, hogy Franciaország egész pénzügyi rendszere megvitatás alá kerül, figyelembe kellene venni e körülményt is, t. i., hogy a több gyermekkel bíró szülők ne részesüljenek-e kedvezőbb bánásmódban, mint a kisebb családok? Általában véve, a francia népesség fogyásának feltartóztatására irányuló törekvésben válltvetve kell közreműködnie úgy a moralistának, a nemzetgazdának, a törvényhozónak, mint az egész francia polgárságnak.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Kereskedelem és forgalom.

A német kikötők forgalma.¹⁾ A tengerpart mentén fekvő államokban a tengeri hajózás nemcsak gazdasági és kereskedelmi, hanem politikai és kulturális szempontból is rendkívüli fontossággal bír.

Már az ókorban a hatalom és a gazdagság forrása volt a tengeri hajózás. Phoinikia, Karthago, Athen hajóikkal az akkor ismert világ minden részét felkeresték, mindenütt nagy politikai s kulturális befolyásra tettek szert és a mellett viszonylag kicsiny országukat nagygyá, hatalmassá és gazdaggá tették.

A középkorban Velence, Genua, a hanzavárosok, stb., az új korban Portugália és Hollandia, majd Franciaország és Nagy-Británia léptek ezek nyomdokaiba s ezzel a nemzeti hatalmat és erőt nagy virágzásra emelték.

A hanzavárosok hajdan virágzó tengerészete az új világrészek felfedezésével, Portugália s Holland előtérbelépésével nagy mértékben lehanyatlott; Hamburg, Bréma, Lübeck, Danzig, stb. másodrendű, a világforgalomban csekély szerepet vivő tengeri kikötőkké süllyedtek.

De új életre ébredt az elhanyaglott német tengerészet a német egység helyreállításával.

Ma Németország Nagy-Británia után a második helyet foglalja el úgy a tengerészet, mint a tengeri forgalom nagyságát illetőleg is.

A német tengeri kikötők forgalmáról szóló adatok csak 1894-ig állanak rendelkezésünkre; volt pedig a német kikötők forgalma:

¹⁾ Vierteljahrshofte zur Statistik des deutschen Reiches. 1897. II. Heft.

I. Általában:

	vitorláshajó ezer		gőzhajó ezer		vitorlás és gőzös ezer		a hajók számából		a tonnatar- talomból	
	össze- sen	tonna- tarta- lommal	össze- sen	tonna- tarta- lommal	össze- sen	tonna- tarta- lommal	a vi- hajók- ra	a gőz- hajók- ra	a vi- hajók- ra	a gőz- hajók- ra
a) érkezett:										
1875-ben	35.887	2.813	8.517	3.576	44.404	6.389	80·8	19·2	44·0	56·0
1880-ban	41.359	2.876	13.923	4.900	55.282	7.776	74·8	25·2	37·1	62·9
1885-ben	39.062	2.414	21.657	7.776	60.719	10.191	64·3	35·7	23·7	76·3
1890-ben	36.552	2.245	28.323	10.836	64.875	13.081	56·3	43·7	17·3	82·7
1894-ben	36.805	2.297	34.648	13.560	71.453	15.857	51·5	48·5	12·7	87·3

b) elindult:

1875-ben	34.482	2.727	8.672	3.606	43.154	6.333	80·0	20·0	43·1	56·9
1880-ban	41.093	2.849	13.928	4.914	55.021	7.763	74·7	25·3	36·7	63·3
1885-ben	39.000	2.433	21.639	7.777	60.639	10.210	64·3	35·7	23·8	76·2
1890-ben	36.593	2.268	28.325	10.843	64.918	13.111	56·3	43·7	17·3	82·7
1894-ben	37.293	2.324	34.667	13.550	71.965	15.874	51·8	48·2	14·7	85·3

II. Rakománynyal:

[a] érkezett:

1875-ben	27.622	2.437	7.758	3.304	35.380	5.741	78·1	21·9	42·5	57·5
1880-ban	33.167	2.531	12.963	4.565	46.130	7.096	71·9	28·1	35·7	64·3
1885-ben	29.649	2.077	20.104	7.163	49.753	9.245	59·6	40·4	22·5	77·5
1890-ben	28.438	1.957	26.401	10.059	54.834	12.016	51·8	48·2	16·3	83·7
1894-ben	27.904	1.969	32.823	12.787	60.732	14.756	49·0	51·0	13·2	86·8

b) elindult:

1875-ben	21.725	1.538	6.738	2.634	28.463	4.172	76·3	23·7	36·9	63·1
1880-ban	27.908	1.859	11.189	3.617	39.097	5.476	71·4	28·6	33·9	66·1
1885-ben	27.355	1.684	18.189	5.829	45.544	7.513	60·1	39·9	22·4	77·6
1890-ben	23.641	1.460	22.871	7.633	46.512	9.093	50·8	49·2	16·1	83·9
1894-ben	25.274	1.504	28.351	9.230	53.625	10.734	47·1	52·9	14·0	86·0

Figyelmünket mindenekelőtt az általábani forgalom óriási növekedése ragadja meg; 24 év alatt ugyanis a rakodva és üresen érkezett hajók száma 44 ezerrel 71 ezerre, tehát 27 ezerrel, 61%-al, a tonnataralmat illetőleg pedig 64 millióról 15·9 millióra, tehát 9·5 millióval, 148 %-al történt növekedése ragadja meg; körülbelül ugyanígy növekedett természetszerűleg az üresen és rakodva elindult hajók száma is.

A hajók számának emelkedése jóval kisebb volt, mint a tonnataralom emelkedése s erre nézve két ok működött közre.

Az egyik inkább helyi érdekű, az, hogy 1875 és 1880-ban néhány schleswig-holsteini szigetnek egymás közötti kompforgalma is fel volt véve a kimutatásban; ez a forgalom, a mi a hajók számát illeti, igen jelentékeny, míg a tonnataralmat illetőleg csekély volt.

A másik, általános érdekű ok az, hogy a hajózási eszközök tökéletesbítésével a hajók mind nagyobb tonnataralommal építettek, különösen a gőzhajók; valóságos óriások azok a hajók, a melyek például az Amerika s Hamburg közötti forgalmat közvetítik.

Körülbelül ugyanily, sőt még nagyobb arányban gyarapodott a rakományyal indult és érkezett hajók száma; a rakodva megérkezett hajók száma ugyanis 25.352 hajóval, 72%-al és 9 millió tonnával, 157%-al, a rakodva indult hajók száma pedig 25.162 hajóval, 88%-al és 6% millió tonnával, 157%-al szaporodott.

1875-ben az összes kikötőkben megfordult összesen 87.558 hajó 12.722 ezer tonnával, 1894-ben 143.418 hajó 31.731 ezer tonnatartalommal, a melyek közül kisebb-nagyobb rakományral birt 1875-ben 63.843 hajó 9.913 ezer tonnatartalommal, 1894-ben pedig 114.357 hajó 25.490 ezer tonnatartalommal.

Hogy mily nagy mennyiséget képviselt a hajók rakodó képessége és rakománya, kiviláglik abból, ha szem előtt tartjuk, hogy pl. Magyarország évi összes külforgalmának súlya 7-8 millió tonna között ingadozik, vagy hogy az összes magyar vasutak évi összes teherforgalma körülbelül 48 millió tonnára rúg.

Az összes érkezett hajók közül rakományyal birt: 1875-ben a hajók 80%-a a tonnatartalom 90%-ával; 1894-ben pedig a hajók 84%-a a tonnatartalom 90%-ával; az elindult hajók közül rakodva volt: 1875-ben a hajók 66%-a a tonnatartalom 66%-ával, 1894-ben a hajók 75%-a a tonnatartalom 68%-ával.

Ez szintén kedvező jelenség: a szállítóképesség ma jóval nagyobb mértékben használtatik ki, mint 1875-ben.

Ha a kikötőkben megfordult hajóknál a mozgató erőt tekintjük, ismétlődni látjuk azt a világszerte észlelt jelenséget, hogy a vitorlás hajók a gőzösökkel szemben nagy mértékben veszítenek tért és pedig nemcsak aránylag, hanem absolute véve is.

1875-ben az érkezett és elindult vitorlás hajók összes száma volt 70.369 hajó 5.540 ezer tonnatartalommal; 1894-ben pedig 74.103 hajó 4.621 ezer tonnatartalommal; a hajók száma ezen időszak alatt 3.734-el, alig 3%-al növekedett ugyan, de tonnatartalmuk 919 ezer tonnával, csaknem 18%-al csökkent; ellenben velők szemben az összes érkezett és elindult gőzhajók száma 52.126 hajóval (330%) és 19.928 ezer tonnával (277%-al) növekedett.

De szemmel látható a vitorlások decadentiája magából a táblázatból is; 1875-ben az összes érkezett és elindult hajóknak $\frac{4}{5}$ -öd része vitorlás volt és csak $\frac{1}{5}$ -öd része gőzös; 1894-ben már csaknem egyenlő volt a gőzhajók és vitorlások száma; a tonnatartalmat illetőleg 1875-ben a tonnatartalom $\frac{4}{9}$ -ed része esett a vitorlásokra, $\frac{5}{9}$ -ed rész a gőzösökre; 1894-ben a vitorlások az összes tonnatartalomnak csak körülbelül egy hetedrészét foglalták el.

Ugyanez a jelenség ismétlődik a rakományyal érkezett és indult hajók száma és tonnatartalmánál is.

Nem sokkal kedvezőbb a vitorlás hajók helyzete, ha a rakodóképesség kihasználását tekintjük, a mi az alábbi táblázatból tűnik ki:

	vitorlás hajók %-a		gőzhajók %-a	
	1875-ben	1894-ben	1875-ben	1894-ben
rakodva volt	70	72	81	88
kihasználva a tonnatartalom	71	75	82	81

A szállítóképesség kihasználása növekedett ugyan mindkét hajókatégoriánál, a gőzösöknél azonban jóval nagyobb mértékben, mint a vitorlásoknál.

Egy-egy vitorlásra esett 1875-ben 787 tonna szállítóképesség; 1894-ben 623 tonna, egy-egy gőzösre pedig 4173, illetőleg 3912 tonna; mindkét kategóriánál tehát csökkent a szállítóképesség, de jóval nagyobb mértékben a vitorlásoknál, mint a gőzösöknél.

Egyszóval a vitorlás hajózás teljes és feltartóztathatlan hanyatlás képét tünteti fel.

A német tengerpart két tengerre nyílik: a keleti s az északi tengerre; ezek közül a keleti tenger beltenger jellegét viseli s bár a tengerpart túlnyomó része erre esik, annak forgalma az északi tenger partvidékével szemben alárendeltebb jelentőségű.

A keleti tenger partvidékének forgalma volt ugyanis 1875-ben 53.619 hajó 5,806.736 tonnával, 1894-ben pedig 61.127 hajó 11,586.799 tonnával; a növekedés a hajók számánál 14%, azok tonnatartalmánál 99⁶/₁₀.

Az északi tenger partvidékének forgalma volt 1875-ben 33.939 hajó 6,915.974 tonnával, 1894-ben pedig 82.539 hajó 20,216.483 tonnával; a növekedés a hajók számánál 143²/₁₀, azok tonnatartalmánál 192³/₁₀.

Mindkét tenger partvidéke jelentékeny forgalmú növekedést tüntet fel és pedig az északié természetszerűleg jóval nagyobb, mint a keletié, mivel az északi tenger német kikötői, Bréma és Hamburg, közvetítik tulajdonképen a tengerentúli forgalmat, míg a keleti tenger kikötői közül, az egy Lübecket kivéve, a többi csak a szomszédos Orosz-, Svéd- és Dánországgali kereskedelmet közvetíti.

Ez alkalommal egy sajátságos, bár a viszonyok által eléggé megokolt jelenséget kell felemlitenünk és ez az, hogy az északi tenger partvidékei, legalább a hajók számát illetőleg, a vitorlás hajók rendkívüli fölényben vannak; az 1894-ik évben itt megfordult 82.539 hajó közül ugyanis 45.168, 54⁷/₁₀ volt vitorlás és csak 37.371 hajó 45³/₁₀ gőzös, a keleti tengeren pedig az arány fordított; itt ugyanis 28.991 vitorlás hajóval 32.136 gőzös áll szemben, az arány tehát 47⁴/₁₀, 52⁶/₁₀, míg, mint tudjuk, az összforgalomban a hajók számát illetőleg az arány: vitorlás 51⁷/₁₀, gőzös 48³/₁₀.

Ezen jelenség okai: a keleti tenger tőzserű jellegénél fogva a vitorlás hajózásra kevésbé alkalmas; a vitorlás hajóknál a rövid távolságra való szállítás és a keleti tengeren többnyire csak ilyenről van szó, kevésbé gazdaságos itt.

A német kikötőkbe 1894-ben érkezett és onnan elindult hajók lobogó szerint következőleg oszlottak meg:

	összesen	esik egy	az összes	az összes
hajó	ezer tonna- tartalom- mal	hajóra tonna- tartalom	hajók %-a	tonna- tartalom %-a
német . . .	104.735	158	73 ⁰ / ₁₀	52 ³ / ₁₀
angol . . .	10.842	836	7 ⁶ / ₁₀	30 ³ / ₁₀
dán . . .	12.890	145	9 ⁰ / ₁₀	5 ⁹ / ₁₀
svéd . . .	7.298	203	4 ⁹ / ₁₀	4 ³ / ₁₀
norvég . .	2.020	439	1 ⁴ / ₁₀	2 ³ / ₁₀
németalföldi	4.069	129	2 ⁸ / ₁₀	1 ⁷ / ₁₀
orosz . . .	1.034	319	0 ⁷ / ₁₀	1 ⁰ / ₁₀
francia . .	241	763	0 ² / ₁₀	0 ⁶ / ₁₀
egyéb . . .	289	852	0 ⁴ / ₁₀	0 ⁹ / ₁₀

A német tengerészet látja el túlnyomóan a német kikötők forgalmát; mellette számbaveendő forgalmat tüntetnek fel még az angol, dán és svéd hajók.

A hajók közül különösen kitűnnek az angol, francia s a norvég hajók nagy átlagos tonnatartalmukkal, míg a németalföldi, dán és német hajók átlagosan igen alacsony tonnatartalommal bírnak; a tonnatartalom ezen alacsonyágát természetesen nagy mértékben befolyásolja a jelzett lobogók alatt a keleti s északi tengerben halászó bárkák száma.

A hajók közül 1894-ben gőzös volt:

	gőzösök száma	ezer tonna- tartalommal	az összes gőzhajók %-ban	tonna- tartalom %-ban
német	47.721	13.833	68 ⁹	51 ⁰
angol	9.927	9 169	14 ³	88 ⁸
dán	4.107	1.493	5 ⁹	5 ⁸
svéd	4.066	1.157	5 ⁹	4 ³
norvég	1 293	606	1 ⁹	2 ²
németalföldi .	1.419	340	2 ⁰	1 ³
orosz	410	182	0 ⁶	0 ⁷
francia	181	161	0 ³	0 ⁶

A hajók által közvetített forgalomnak túlnyomó része a nem német kikötőkkel forgalomra esik; így csak az utolsó évet tekintve, a német kikötők egymás közötti forgalma volt: 90.090 hajó 7,299.231 tonnatartalommal, ellenben a külföldi kikötőkkel való forgalom 53.328 hajó 24,504.051 tonnatartalommal; így tehát a belföldi kikötőkre esett a hajók 62⁹, a tonnatartalom 22⁹ %-a, ellenben a külföldiekre 37¹ és 77¹ %; a belföldi forgalmat tehát túlnyomólag a kis, a külfölddel pedig a nagy rakodási képességű hajók látják el, a mi abból is kivüláglik, hogy a belföldi kikötőkkel forgalomban esett egy hajóra 81¹, a külföldi kikötőkkel forgalomban pedig 459⁷ tonna rakodóképesség.

A belföldi kikötőkkel forgalmat jobbára német lobogójú hajók látják el; így 1894-ben ezen forgalomban csak 5.423 idegen lobogójú hajó 826.836 tonnatartalommal vett részt; az idegen lobogójú hajók részesedési aránya a hajókat illetőleg 6%, a tonnatartalmat illetőleg pedig 11³ %.

A külföldi kikötőkkel forgalomban már jóval nagyobb szerepet visznek az idegen lobogójú hajók; így ugyan a jelzett időszakban 33.280 idegen lobogójú hajó, összesen 14,332.225 tonnatartalommal érkezett és indult; a százalékos arány tehát az összes — külföldi kikötőkkel forgalomban — hajókat illetőleg 62⁴, a tonnatartalmat illetőleg pedig 58⁵ %; ezen forgalomban tehát a német hajók elég szerény szerepet visznek.

Reánk nézve kevésbé érdekes a német kikötők egymás közötti forgalma, s azért csak azokkal a fontosabb tengerparti államokkal forgalmat tüntetjük fel, a melyekből érkezett vagy oda elindult összes hajók tonnatartalma a 100 ezer tonnát meghaladta 1894-ben

	hajó	érkezett ezer tonna- tartalommal	hajó	elindult ezer tonna- tartalommal	összesen	
Nagy-Británia . .	7.528	4.347	6.713	4.722	14.241	9.069
Észak-Amerika . .	881	1.910	656	1.511	1.537	3.421
Svédország	4.865	849	4.785	1.191	9.650	2.040
Dánia	6.997	970	7.820	980	14.817	1.950
Oroszország	1.282	451	2.187	1.112	3.469	1.563
Feketetengeri kikötők	350	581	17	21	367	602
Brasília, stb.	331	464	341	429	672	893
Belgium és Németalföld	1.380	420	1.259	442	2.639	862
Chili s Dél-Amerika csendestengeri partjai	199	310	106	178	305	488
Norvégia	771	220	884	301	1.655	521
Franciaország . . .	308	195	295	180	603	375
Iberi félsziget . . .	248	181	161	102	409	283
Nyugat-India	153	132	104	137	257	267
Nyugat-Afrika . . .	122	144	116	141	238	285
Kelet-India	200	423	93	183	293	605
China-Japán	55	134	62	142	117	276

Végül felsorolandóknak véljük még a legnagyobb forgalommal bíró német kikötőket, és pedig összehasonlítva azoknak 1890. és 1894. évi forgalmát, hogy a forgalom nagyságának fejlődése is látható legyen.

	össze- sen hajó	ezer tonna tarta- lommal	1890-ben az összesből külföldi		össze- sen hajó	ezer tonna tarta- lommal	1894-ben az összesből külföldi	
			kikötőkkel való forgalom hajó	ezer tonna tarta- lommal			kikötőkkel való forgalom hajó	ezer tonna tarta- lommal
Hamburg . . .	7.708	5.157	6.310	4.905	8.339	6.152	6.457	5.758
Stettin . . .	3.985	1.303	2.710	1.041	4.129	1.481	2.828	1.182
Bremerhaven .	1.407	1.192	871	1.118	1.859	842	918	711
Neufahrwasser	1.908	569	1.204	403	1.919	692	1.236	486
Kiel	4.587	571	2.406	447	3.725	625	2.014	492
Bréma	1.083	164	451	91	1.673	624	845	476
Lübek	2.383	513	1.676	452	3.450	531	1.654	464
Königsberg . .	1.465	397	699	237	1.746	478	885	271
Nordenham . .	191	99	66	93	389	401	183	376
Rostock . . .	1.193	195	938	170	1.679	828	1.363	291

Legelől áll Hamburg, az európai continens legnagyobb forgalmú kikötője, óriási forgalmával, a mely folyton, így 1890 és 1894 között is mintegy 12%-al növekedett; erre a kikötőre 1894-ben az összes német tengeri forgalomnak csaknem 20%-a, — egy ötöde — esik. Nagy távolságban utána következik Stettin, azután a többi kikötők, közöttük a hajdani hanzavárosok legtöbbjei.

Egyes kikötők forgalma 1890 és 1894 között óriási fellendülést vett, így Nordenham, Bréma és Rostocké, néhányé ellenben csökkent, így Bremerhavené jelentékenyen; ez a csökkenés azonban arra vezethető vissza, hogy a Weser szabályozása folytán a nagy hajók egész Bremáig mehetnek, átrakodás nélkül, így tehát Bremerhavenben nem kénytelenek megállapodni.

Hajdu László.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 83. füzet. 1894. november hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1896. december hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXV. évfolyam. 11. füzet. 1896. november hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. XIV. évf. 12. füzet. 1896. december hó: Kísérleti védőoltások a sertésvész ellen Ujhelyi Imrétől. Reflexiók a »Mezőgazdasági kísérleti állomások« című közleményre Szaniszló Alberttől; stb.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 24—25. szám.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Nr. 11. 1896: Das deutsche Vereins- und Versammlungsrecht; Bericht der XIII. Commission des Reichstages vom 29. April 1886. Denkschrift über die Geschäftsthätigkeit des kaiserlichen Patentamts in den Jahren 1893 bis 1895. Nr. 12. 1896: Das Reichsgesetz über den unlauteren Wettbewerb von Fuld; etc.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 46—48: Die Noth der Landwirthschaft von J. Wolf. Begünstigungen für industrielle Unternehmungen in Serbien. Die Reform der gewerblichen Genossenschaften von E. Seidler. Der internationale Eierhandel. Zur Frage des Normalarbeitstages von R. Schuller. Die Cartelle in England. Die Ausstellung in Wien 1898. Ungarns Betheiligung an der Brüsseler Ausstellung 1897. Ausländische Unternehmungen in Russland; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XII. Bd. 5. Heft: Die rechtliche Behandlung der Arbeit von W. Endemann. Preussisches Gesetz betreffend das Anerbenrecht bei Renten- und Ansiedelungsgütern vom 8. Juni 1896. Das Armenwesen in Steiermark von E. Münsterberg. Die Thätigkeit der Ansiedelungscommission für die Provinzen Westpreussen und Posen während der Zeit seit Beginn ihres Bestehens bis Ende 1895 von W. Schultze; etc.

Mittheilungen des k. k. Finanzministeriums. II. Jahrgang. 4. Heft: Der auswärtige Handel und die Zolleinnahmen des österreichisch-ungari-

schen Zollgebiets im I. Semester 1896. Verkehr in Stempelwerthzeichen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1895. Aus der Enquete über die Einführung einer Waarenumsatz-Steuer; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. statistischen Centralcommission. Neue Folge. I. Jahrgang. VII., VIII. und IX. Juli—August—September-Heft: Anbauflächen der Zuckerrüben nach dem Stande vom 1. Juni 1896. Zusammengestellt im k. k. Ackerbauministerium. Gegenstände der Montanstatistik in den einzelnen Staaten von W. Caspaar. Der Clearing- und Giroverkehr in Oesterreich Ungarn und im Auslande von H. Rauchberg. (Fortsetz.) Beiträge zur Kenntniss des Standes der Invaliditäts- und Altersversicherung in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern von Ferd. Schmid; etc.

Bulletin de l'Office du travail. No 11. Novembre 1896: Revue du travail. Les grèves en octobre. Le travail dans les prisons en 1893; etc.

Bulletin Russe de statistique financière et de législation. 3-e année. Nos 9 et 10. Septembre—Octobre 1896: Les chemins de fer de l'Etat en 1895. Budget ordinaire de l'Empire. Tableau comparatif des recettes et des dépenses pendant la période décennale 1886—1895. Banques par action. Leur bilan global au 1-er janvier des années 1874—1896. Prix de diverses marchandises sur les marchés russes de 1843 à 1886; etc.

L'économiste français. 24-e année. 6-e vol. 1896. Nos 41—47: Le renouvellement du privilège de la Banque de France et le développement de la centralisation financière. La Hongrie. Les opérations de la Banque de France pendant l'année 1895. La situation et le régime de l'Algérie. La représentation actuelle de l'agriculture. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: la monnaie d'argent est-elle préférable aux petites coupures de billets de banque? Une page d'histoire financière: comment s'accroît le budget des dépenses? La situation de l'industrie métallurgique dans le monde; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 618—620.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Novembre 1896: L'union douanière de l'Europe centrale par G. de Molinari. La liberté par L. Domanski. Le mouvement agricole par G. Fouquet. Un député au conseil du commerce en 1700 par Eug. Lebeuf; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII e année. No 11. Novembre 1896: Statistiques nouvelles relatives aux morcellement des voleurs mobilières par Alf. Neymarck. Anthropométrie militaire par Arth. Chervin. Chronique des banques, changes et métaux précieux par P. des Essars; etc.

Revue d'économie politique. 10-e année. No 9—10. Septembre—Octobre 1896: Le Sweating System aux Etats-Unis par E. Levasseur. Etude sur la législation comparée relative à l'hygiène et la sécurité des travailleurs dans les ateliers industriels de l'ancien et du nouveau monde par E. de Ronchamp. Le mouvement économique et social en Roumanie. Socialisme d'Etat par Radu. Notes et statistiques sur la question monétaire (suite et fin) par G. Frangois; etc.

Revue politique et parlementaire. Dir. M. Fournier. 3-e année. Novembre 1896: L'alcool et l'alcoolisme: les reformes et l'hygiène par Ch. Dupuis. L'impôt sur le revenu appliqué à Verviers par L. Arnaud. La fabrication du sucre en France par G. François; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XXI. No 124. November 1896: State of the Skilled Labour Market. Foreign Trade of the United Kingdom. German Competition in India and the Merchandise Marks Act. The Work of German Steamship Lines in 1895; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2774—2777: Money Market. Four per Cent. The Decline in Home Railway Stocks. The Situation in the British Iron Industry. The Westralian Gold Fields. The Australian Wheat Crops. The Direction of Our Foreign Trade. Rand Gold Production; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No 11. November 1896: State of Employment in October. London Cab Trade in 1895. Labour Disputes in Italy 1894. Strikes and Lock-outs in 1895; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Bedő Albert, A magyar állam erdőségeink gazdasági és kereskedelmi leírása. 2. kiadás. Első kötet: Általános erdészeti viszonyok. Második kötet: Az erdők törzskönyve. Harmadik kötet: Kincstári erdők. Negyedik kötet: Állami kezelésbe átvett községi erdők. Melléklet: A magyar állam összes erdőségeinek átnézeti térképe (12 db). Budapest, 1896.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIV. évfolyam. 280. sz. 1896. szeptember hó: A budapesti biztosítási, közlekedési és egyéb részvénytársulatok üzleteredményei az 1895. évben. A főváros összes részvénytársulatainak 1895. évi üzleteredményei. Üzletnyitások és üzletbeszüntetések az 1895. évben. A magyar kir. zálogházak forgalma 1895-ben; stb.

A magyar királyi *dohánygyedárúság statisztikája* 1895. évről. Kiadja a m. kir. dohányjövédéki központi igazgatóság. Budapest, 1896.

A *felső oktatásügy* Magyarországon. A 1896. ezredévi orsz. kiállítás alkalmára a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából írták dr. Breznay Béla, Kenessey Béla, dr. Schneller István stb. Budapest, 1896.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VII. évf. 45—48.

Gazdasági egyesületek monographiái. Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás alkalmából kiadta a gazdasági egyesületek ezredéves kiállításának rendező bizottsága. Budapest, 1896.

Gonda Béla, Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása. Egy térképkel és a szöveg közé nyomtatott 100 képpel és rajzzal. 2-ik kiadás. Budapest, 1896.

Jekelfalussy József és Vargha Gyula. Közgazdasági és statisztikai évkönyv. VIII—IX. évfolyam: 1894—95. Budapest, 1896.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1895-ik évben. Marosvásárhely, 1896.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XXI. évfolyam. 91—93. sz.

Mihók-féle *Magyar Compass*. 1896/7. XXIV-ik évfolyam. Pénzügyi évkönyv. I. rész: Bankok és takarékpénztárak. Szerk. galántai Nagy Sándor. Budapest, 1896.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. III. 1895. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1896.

Ausztria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. 10. Heft. Wien, 1896.

Fitzner, R., Deutsches Kolonialhandbuch. Nach amtlichen Quellen bearbeitet. Berlin, 1896.

Harksen, W., Das preussische Kataster und seine Verbindung mit dem Grundbuch. Ein Beitrag zum deutschen Vermessungs-, Kataster- und Grundbuchswesen. Dessau, 1896.

Horovitz, A., Das Verfahren vor den Börsenschiedsgerichten in Oesterreich. Nach Gesetz und Praxis, mit vorzüglicher Berücksichtigung der einschlägigen österreichischen, deutschen und ungarischen Judikatur und Litteratur, des Motivenberichtes der Regierungsvorlage und der Berichte der beiden Permanenzausschüsse. Wien. 1896.

Jahrbuch für Bremische Statistik. Jahrgang 1895. I. Heft, Bremen, 1896.

Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gesamtgebiete der Agrikulturchemie. Neue Folge. Bd. XVIII. Herausgegeben von A. Hilger und Th. Dietrich. Berlin, 1896.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulatsbehörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang. 1896. VII. Wien, 1896.

Ruhland, Dr. G., Zur Ausführung des § 50, Abs. 3 des Börsengesetzes vom 22. Juni 1896, betreffend die Aufhebung der Börsentermingeschäfte in Getreide und Mühlenfabrikaten. Berlin, 1896. (Stimmen aus dem agrarischen Lager. Herausgegeben vom Bund der Landwirthe. V. Heft.)

Schönberg, G. v., Handbuch der politischen Oekonomie in Verbindung mit mehreren Autoren herausgegeben. 4. Aufl. Bd. II. Halbbd. 1. (Volkswirtschaftslehre. II. Theil: Landwirthschaft von Frh. Th. v. d. Goltz. — Landwirthschaft II. Theil (Agrarpolitik in engerem Sinne) von A. Meitzen. — Landwirthschaft III. Theil (Weitere Aufgaben des Staats) von J. Conrad. — Die Forstwirthschaft von J. A. R. v. Helferich (F. Graner). — Jagd von T. Lorey und L. v. Jolly. — Fischerei von A. Buchenberger. — Bergbau v. K. Schenkel. — Gewerbe I. Theil von G. v. Schönberg.) Tübingen, 1896.

Schriften des Vereins für Sozialpolitik. LXXIV. Der Personalkredit des ländlichen Kleingrundbesitzes in Deutschland. Berichte und Gutachten, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. II. Band: Mittel- und Norddeutschland. Leipzig, 1896.

Schweizerische Statistik. 107. Lieferung: Ergebnisse der schweizerischen Brandzählung vom 1. Januar 1893 bis zum 31. Dezember 1894.

Herausgegeben vom statistischen Bureau des eidgenössischen Departement des Inneren. Bern, 1896.

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Verfasst und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. II. Band: Spezialhandel. Wien, 1896.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XI. Heft: Ein- und Ausfuhr im October 1896. Wien, 1896.

Statistisches Jahrbuch für das Grossherzogthum Baden. XXVII. Siebenundzwanzigster Jahrgang: 1894. Karlsruhe, 1896.

Waarenkunde, allgemeine. Handbuch für Kaufleute und Gewerbetreibende. Unter Mitwirkung von Fachgenossen redigirt von J. Bersch. I. Abtheilung. Wien, 1896.

Zimmermann, Alfr., Die Kolonialpolitik Portugals und Spaniens in ihrer Entwicklung von den Anfängen bis zur Gegenwart dargestellt. Berlin, 1896.

Block, M., Annuaire de l'économie politique et de la statistique. 53-e année: 1893. Paris, 1893.

Castelein, A., Le socialisme et le droit de propriété. Bruxelles 1896.

Combes de Lestrade (Vicomte), La Russie économique et sociale à l'avènement de S. M. Nicolas II. Paris, 1896.

Compte générale de l'administration (egy kötetben) de la justice criminelle — (másik kötetben) de la justice civile et commerciale — en France et en Algérie pendant l'année 1893 présenté au président de la république par le garde des sceaux. Ministre de la justice. Paris, 1896.

Moser, H., Bosnie-Herzégovine. Un oeuvre de colonisation pacifique dans les Balkans. Paris, 1896.

Recueil de renseignements sur l'organisation des administrations de l'Union (postale) et sur leur services internes, publié par le Bureau international. Berne, 1896.

de Ricquigny (comte), La coopération de production dans l'agriculture. Syndicats et sociétés coopératives agricoles. Paris, 1896.

Stourm, René, Cours de finances. Le budget. 3-è éd. Paris, 1896.

Tableau général du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères pendant l'année 1895. Direction générale des douanes. Paris, 1896.

Tableau général des mouvements du cabotage pendant l'année 1895. Direction générale des douanes. Paris, 1896.

Annual Statement of the Trade and Navigation of British India with Foreign Countries and of the Coasting Trade of the Several Presidencies and Provinces in the Year Ending 31-st March 1896. Volume I. Foreign Trade. Government of India. Calcutta, 1896.

Bulletin No. 7. U. S. Department of Agriculture. Section of Foreign Markets. The World Markets for American Products. Nordway, Washington, 1896.

Coghlan, T. A., A Statistical Account of the Seven Colonies of Australasia 1895—6. VI-th Issue. Sidney 1896.

Hobson, I. A., The problem of the unemployed. An inquiry and an economic policy. London, 1896.

Report by the Chief Labour Correspondent on the Strikes and Lockouts of 1895. Board of Trade. Labour Department. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London 1896.

Report of the Commissioner of Education for the Year 1893—94. Washington, 1896. I. és II. kötet.

Re azione generale sul servizio minerario nel 1895. Estratto dalla Rivista mineraria del 1895. Pubblicazioni del corpo reale delle miniere Roma, 1896.

Statistiek van het gronderediet in Nederland over de jaren 1891 tot en met 1895. Uitgegeven door het departement van financien. 'S Gravenhage, 1896.

Statistiek van den in — uit en doorvoer het jaar 1895. Uitgegeven door het departement van financien. Koninkrijk der Nederlanden. Eerste Gedeelte. 'S Gravenhage, 1896.

Statistiek der scheepvaartbeweging op de rivieren en kanalen in Nederland in 1895. Uitgegeven door het ministerio van waterstaat, handel en nijverheit. 'S Gravenhage, 1896.

Statistisk tidskrift. Utgifven of kungl. statistika centralbyrun. 1896. Nos 2 és 3. Stockholm, 1896.

Rubin, M., Prisen paa jord i Danmark i de sidste 10 aar Foredrag. (Telekárak Dániában a legutóbbi évtizedben.) Kjobenhavn, 1896.

Danmarks Statistik. Statistic Tabelvaerk. 4-e série. Lettre D. No 27. La marine marchande et la navigation du Royaume en 1895. Kjobenhavn, 1896. Lettre D. No 28: Importation et exportation, production d'eau de vie, de levure, de bière et du sucre de betteraves en 1895. Kjobenhavn, 1896.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1896. december hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1896. évi november 26-án tartott igazgató választmányi üléséből.

Jelen vannak: Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula főtitkár, lovag Falk Zsigmond ellenőr, Bamberger Béla könyvtáros; a választmány tagjai közül: Acsády Ignác, Fenyvessy Adolf, Gaál Jenő, Jekelfalussy József, Neumann Armin, Neumann Károly, Teleszky János, Vizneker Antal, végül Somogyi Manó szakosztályi titkár.

1. *Enők* az ülést megnyitván, üdvözli a megjelent urakat és reményét fejezi ki, hogy a Társaság újult erővel fogja tevékenységét kifejteni.

A jegyzőkönyv hitelesítésére Jekelfalussy József és Neumann Armin választmányi tagokat kéri föl.

2. Igazgató bejelenti, hogy Ráth Zoltán dr., a Társaság főtitkára, a kassai kir. jogakadémiához rendes tanárrá neveztetvén ki, a fővárosból elköltözött.

A választmány sajnálattal látja Ráth Zoltánnak, mint e Társaság egyik nagyérdemű munkásának távozását s egyzersmind fölkéri őt, hogy főtitkári állását tartsa meg, miután rövid idő múlva amugy is a tisztikar általános választását fogja az évi közgyűlés megejteni.

3. Szóba hozatván, hogy a mennyiben az alapszabályok a tagok lakhelye szerint különbséget tesznek a fővárosi és vidéki tagdíjak közt, mily elbírálás alá esnek a díj szempontjából a tagok lakváltoztatásai,

a választmány kimondja, hogy a mennyiben valamely tag lakváltoztatását bejelenti, a bejelentést követő évtől kezdve azon díjosztályba sorozandó, a mely állandó lakhelyének megfelel.

4. Igazgató bejelenti, hogy a nyári szünet alatt a Társaság rendes tagjai sorába beléptek:

Széchényi Imre gr. nagybirtokos (Budapest),

Kovács János főkönyvelő,

Lányi Mór vezértitkár,

Pukecz Kálmán banktisztviselő és

Reiter Gyula banktisztviselő (mindnégyen Szabadkáról).

Ujabban rendes tagokul ajánlatnak:

Balassa Ödön tisztviselő (Budapest),

Bálint Ernő dr. ügyvédjelölt (Budapest),
 Fischer József banktisztviselő (Maros-Vásárhely),
 Kanitz Géza nagykereskedő (Budapest),
 Muth Gáspár joghallgató (Budapest),
 Szabó Sándor jogakadémiai tanár (Sárospatak),
 Szivák Imre orsz. képviselő (Budapest),
 Weber Frigyes banktisztviselő (Budapest).

Az ajánlottak rendes tagokul megválasztatnak s pedig az újabb bejelentett urak tagsága 1897. január 1-től számítottatván.

5. Igazgató utalással arra, hogy a Társaság első három évi cyclusa ez évvel lejár, s az alapszabályok 7 §-a értelmében a kilépni kívánó tagok ebbeli szándékukat az utolsó év első felében bejelenteni tartoznak, fölolvassa a kilépésüket bejelentett — különben csekély számú — tagok névsorát.

A választmány ezen tagokat a jegyzékből törlendőnek határozza, valamint az időközben elhalt Czentner József, Futtaky Gyula, Németh Imre és Rott József tagokat is.

6. Igazgató bemutatja a Társaság által a millenáris ünnepélyek alkalmából kiadott Emlékkönyvet, hangsúlyozván annak nagy sikerét, melyet úgy tartalmánál, mint kiállításánál fogva a nyilvánosság előtt aratott. Közli, hogy az Emlékkönyv 500 példányban jelent meg s hogy annak bizományi elárúsítása a Singer és Wolfner könyvkereskedő cégére bízott. Tekintettel arra, hogy a végleges leszámolás csak a jövő év május havában fog megtörténni, továbbá hogy az Emlékkönyv költségeinek fedezésére külön alap állott rendelkezésre, az Emlékkönyvről annak idején külön részletes számadás fog a választmány elé terjesztetni.

Jóváhagyólag tudomásul szolgál s a választmány az Emlékkönyv megírásában közreműködött uraknak jegyzőkönyvi elismerését és köszönetét fejezi ki.

7. Igazgató bejelenti, hogy a társaság helyiségeinek átalakítása vált szükségessé, főleg oly célból, hogy megfelelő nagy felolvasó terem álljon rendelkezésre. Az átalakítási munkálatokat elnöki megbízásból a háztulajdonos a nyári szünet alatt végrehajtotta és azok összes költségei 218 frtra rugnak, mely összegbe azonban az annak idején esetleg a régi állapotba való visszahelyezés költségei is befigyeltetnek.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

8. Igazgató jelenti, hogy a Társaság könyvtára újabb is számos becses adománnyal gazdagodott. A beküldött könyvek kimutatását a Szemle novemberi számában már közzétette.

Bemutatja továbbá a kereskedelmi, pénzügyi és földmívelésügyi miniszterek ő nagyméltóságaiknak, továbbá az országos statisztikai hivatal és a székes főváros statisztikai hivatal, az országos gazdasági egyesület és több kereskedelmi és iparkamarának abbéli értesítését, hogy kiadványaiknak a Társaság részére való rendszeres küldése iránt intézkedtek; közli, hogy ennek révén a Társaság máris nagyszámú értékes műnek jutott birtokába, hasonlólag megkapta a Társaság Szily Kálmán főtitkár szíves intézkedése folytán a tud. Akademia kiadásában megjelent közgazdasági műveket is.

A választmány az előadottakat örömmel veszi tudomásul és az összes adományozóknak legmelegebb köszönetét fejezi ki.

9. Igazgató jelenti, hogy a Társaság könyvtára számára Gorove László a Pallas Lexicon újabban megjelent öt kötetét, Kovács Aladár min. fogalmazó többrendbeli statisztikai művet és Mandelló Gyula szintén több munkát ajándékoztak.

A választmány ez adományokért is köszönetét fejezi ki.

10. Olvastatik Szalai Béla r. tag indítványa, hogy a Társaság a Szemléből 40 példányt bocsásson a felső kereskedelmi iskolák rendelkezésére.

Ez indítványt a választmány, tekiutettel arra, hogy az ingyenes példányok száma korlátozva van, ez idő szerint nem találta figyelembe vehetőnek.

11. Igazgató közli, hogy az Osztrák Közgazdasági Társaság hajlandó volna a Társasággal kölcsönösségi viszonyba lépni s pedig oly módon, hogy a két Társaság tagjai kölcsönösen fölolvasásokat tarthatnának bármelyik Társaságnál, továbbá, hogy az egyik Társaság beléletében előforduló előadások és vitatkozások a másik Társaság közlönyében is kivonatosan közöltenének.

Az igazgatóválasztmány szívesen látja a csereviszonyt a két rokon célú egyesület közt, mindazonáltal azon állásponton van, hogy a saját Társaságában kizárólag magyar nyelvű előadások tarthatók; másrészt azonban a kiadványok kicserélését úgy az osztrák, mint más külföldi hasonló célú Társasággal kívánatosnak véli, valamint azt is, hogy ezen egyesületek beléletéről kivonatos ismertetések a Szemlében közzététessenek.

12. Következvén a Társaság legközelebbi munkaprogramjának megállapítása, beható eszmecsere után a választmány elhatározza, hogy a már tavaszkor elhatározott (1896. márczius 22-iki választmányi ülés) nagyipari enquétet megtartatja s pedig egyelőre írásbeli úton s fölkeri az e célra kiküldött előkészítő bizottságot, hogy az ügyet most már teljes erőlyllyel vegye kezébe.

Hasonlókép tudomásul veszi, hogy legközelebbre több érdekes fölolvasás jelentetett be.

13. A szakosztályokra vonatkozó általános szabályzat értelmében az egyes szakosztályok évente újból lévén megalakítandók az igazgatóválasztmány a szakosztályokat változatlanul meghagyandónak határozza, miért is azok a jövő évre nézve is ekkép szerveztetnek:

1. *Általános elmélet.* Elnökök: Földes Béla és Mariska Vilmos. Titkárok: Ráth Zoltán és Kovács Aladár. 2. *Állami pénzügyek.* Elnökök: Hegedüs Sándor, Mandello Károly. Titkárok: Teleszky János, Jankovich Béla. 3. *Statisztika.* Elnökök: Jekelfalussy József, Vargha Gyula. Titkárok: Vizneker Antal, Fenyvessy József. 4. *Valuta és hitelügy.* Elnökök: Lánchy Leó, Tisza István. Titkárok: Pólya Jakab, Lendvai Sándor. 5. *Mezőgazdaság.* Elnök: Forster Géza. Titkárok: Szilassy Zoltán, ifj. Hollán Sándor. 6. *Kereskedelem.* Elnökök: Matlekovits Sándor, Jellinek Henrik. Titkárok: Berényi László, Kormos Pál. 7. *Közlekedés.* Elnökök: Szabó Jenő, Neményi Ambrus. Titkárok: Pap Dávid, Mátray Elemér. 8. *Ipar.* Elnökök: Mudrony Soma, Gelléri Mór. Titkár: Horváth János. 9. *Gazdaságjog.* El-

nőkök: Nagy Ferencz, ifj. Neumann Sándor. Titkárok: Neumann Károly, ifj. Emich Gusztáv. 10. *Gazdaság-történet*. Elnökök: Földes Béla, Acsády Ignác. Titkárok: Mandello Gyula, Paikert Alajos. 11. *Sociologia*. Elnök: Körösi József. Titkárok: Thirring Gusztáv, Hegedüs Loránd. 12. *Munkás-ügy*. Elnökök: Gaál Jenő, Bernát István. Titkárok: Krejesi Rezső, Somogyi Manó.

14. Elnök az ülést bezárja.

Új tagok. Társaságunk tagjai sorába újabban beléptek: *Krassay* István, min. tanácsos, *Fürst* Jakab nagykereskedő, *Horánszky* Lajos, *Somogyi* Kornél, a Magyar Agrárbank tisztviselői, Budapestről.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetek. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien.

3. Angol nyelven.

The Economist, London. — Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review London. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Boston. Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Économistes, Paris. — Leroy Beaulieu: L'Économiste Français, Paris. — Demoulin: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Économie politique, Paris. — La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

Könyvadományok. Társasági könyvtárunk részére újabban adományként beérkeztek:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam. III. évf. Kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1896.

Anyaggyűjtemény a tőzsdereform tárgyában összehívandó értekezlet elé terjesztendő kérdésekhez. Összeallították Prager Gyula,

a giró- és pénztáregylet részvénytársaság igazgatója és Tedesco Lajos, elnöki titkár.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1895. évi működéséről szóló jelentés. (1 kötet.)

Revue du Travail, publié par l'Office du Travail de Belgique. Première Année. (7—10. füzet.) Bruxelles, 1896.

Travail du Dimanche Volume I. Belgique. Etablissements industriels. Rapports annuels de l'inspection du travail 1 Année. Bruxelles, 1896.

A Magyar Közgazdasági Társaság millennáris Emlékkönyve megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — *Földes Béla*: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. — *Bernát István*: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gál Jenő*: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovits Sándor*: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó Jenő*: Közlekedés-ügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello Károly*: Államháztartásunk jövője. — *Pólya Jakab*: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger Béla*: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a cultura és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt. 80 kr, *társaságunk tagjai egy koronáért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

Az Emlékkönyvre újabban következő tagjaink fizettek elő: Brassói kereskedelmi és iparkamara. Éber Antal, Enyedy Lukács, Faludi Jenő, Fenyvessy Adolf, Horváth János, Kvassay István, Pisztorý Mór, Reiner Zsigmond, Szabó Sándor, Szathmáry Gyula, Szántó Frigyes, Szivák Imre, Vajda Izidor, Vizneker Antal, Weltner Oszkár, Zilahy Simon.

A Társaság gazdasági jogi szakosztálya folyó hó 21-én ülést tartott, melynek tárgya *Éber Antal dr.* előadása volt a *záloglevelek biztosításáról*.

Elnök *Nagy Ferencz dr.* megnyitván az ülést, felkéri előadót felolvasásának megtartására.

Éber Antal fölolvását egész terjedelmében a Szemle más helyen hozza.

Elnök köszönetét fejezi ki előadónak érdekes és tanulságos fölolvásáért s egyuttal a vitát megnyitja.

Elsőnek *Somló Gyula* szólalt fel. Utal az 1876-iki XXVI. törvényezikre, mely már 20 év óta életbe van léptetve, s ez ideig semmi olyan dolog nem történt, a mi ezen törvény helytelensége mellett bizonyítana. A mi nevezetesen a becsérték megállapítását illeti, a törvény intézkedik az iránt, hogy a jelzáloglevelek csak a megállapított becsérték feléig bocsáthatók ki s fel lehet tételezni, miszerint ettől a szabálytól egy intézet sem tér el. Példa legalább erre vonatkozólag még eddig nincsen és alapos véleménye, hogy a jövőben sem lesz. A megterhelés szerinte a záloglevél-tulajdonos érdekeinek veszélyeztetése nélkül nem is mehet túl a megállapított 50%-on. A biztosítási alap felemelését illetőleg azonban osztja az előadó nézetét. A vidéki takarékpénztárakra vonatkozólag azt hiszi, hogy azok, mint ilyenek, nem bírhatnak azzal a realitással, hogy zálogleveleket bocsássanak ki és üzletmenetöket nem is lehet úgy

ellenőrizni, mint a fővárosi intézetekéit. Biztosítási alapjukat magok a záloglevelek képezik, a mely ha egy millióra felemeltetnék, ki volna zárva az eshetőség, hogy záloglevél-üzlettel egyáltalában foglalkozhassanak, miután legfeljebb egy-két intézet volna abban a helyzetben, hogy az alapját egy millióra felemelhesse. Végül nem látja be, hogy miért kényszerítették egy intézet, hogy a saját zálogleveleit a piacon visszavásárolja, mi által nagy veszteségei lehetnek, melynek fedezését bajos volna megtalálni.

Neumann Sándor dr. szerint igen nagy fontossággal bír a törvény azon határozata, hogy a kölcsön a becsérték feléig engedélyezhető. Mi, a kik külföldi tőkére vagyunk utalva, tapasztalhattuk, mikép ítéltetnek meg zálogleveleink, s hogy törvényünk fogyatkozása daczára is milyen fogadtatásban részesülnek. Hogy mennyit tesz a név maga, bizonyítja azon körülmény, hogy ha egy állami kötvényt, mondjuk például vasuti államkötvénynek neveznek, a mely tulajdonképen csak annyira fedezett államkötvény, mint bármely más, mégis a kettő közt a nemzetközi árfolyamjegyzésben egy pár % különbség van, a mi ránk nézve nem lehet éppen közömbös. Szerinte azon intézeteknél, a melyek tisztán jelzálog-üzlettel foglalkoznak, a jelzáloglevelek kibocsátásának alapja kizárólag a jelzálogra adott kölcsön, itt nem kell tehát attól félni, ha a záloglevél értéke pár forinttal lejjebb is száll s ha a föld értéke csökken is, lesz idő, midőn emelkedni fog; ez tehát az idők folyama alatt kiegyenlítődik. A veszedelmet abban látja, hogy nálunk a credit mobilier üzlettel foglalkozó intézetek is bocsáthatnak ki zálogleveleket. A mi viszonyaink közt azonban ez másképp nem lehet, mert különben oda jutnánk, hogy egyes intézetek, pl. a jelzálog-hitelbank és a földhitelintézet monopoliumot élveznének. Az esetleg megvett birtokra vonatkozólag azt tartja, hogy absolute semmi befolyással nincs a kiadott záloglevelekre és nem tartja helyesnek az előadó azon elvi álláspontját, hogy ha időleges értékcsökkenés áll be, a záloglevelek bevonandók volnának. Szerinte ha ez az elv helyes, következetesen kell keresztülvinni, ha pedig következetesen akarjuk ezt keresztülvinni, meg fogunk győződni annak lehetetlenségéről.

Matlekcviits Sándor dr. nem zárkózik el a jelzáloglevél-intézményt szabályozó törvény állítólagos hiányait tárgyazó discussio elől, de ha arról van szó, hogy egy már 20 év óta fennálló törvényt, a melynek hatásaiban eddig legalább hátrányok nem mutatkoztak, megváltoztassunk, határozottan azon a nézeten van, hogy ezek a felemlített állítólagos hiányok mind nem olyanok, hogy miattuk törvényes intézkedéseket kellene tenni, mi által a külföld előtt is megingathatók azt a bizalmat, a melyet eddig élveztünk. Az előadó szerint az felesleges, hogy a kölcsönt csak a becsérték feléig lehet engedélyezni, mert akár fél, akár egyharmad — a bank olyan kölcsönt nyújt, a mi neki tetszik. Egy másik hátrányul fölemlítette, hogy a biztosítási alap nem elegendő és a befektetés nincs helyesen szabályozva. Szerinte az felfogás dolga, hogy a biztosítási alap akkor elegendő-e, ha az egymilliót tesz ki vagy ha csak 200 ezer frt áll rendelkezésre. Ha abból a szempontból bíráljuk a biztosítási alapot, hogy a jelzálog-kölcsön olcsó legyen, a kisebb biztosítási alap kívánatos, a jelzáloglevelek birtokosának bizalma azonban természetesen annál nagyobb lesz, mennél nagyobb a biztosítási alap. De erre nekünk szükségünk nincs, mert szerencsére odáig jutottunk, hogy a

külföld bizik zálogleveleinkben s azokat örömmel vásárolja. A biztosítási alapot illetőleg elismeri, hogy vannak hibák, azt gondolja azonban, hogy a törvényes intézkedéseket ki lehet játszani. Nézete szerint, ha a feltétlen biztonságot keressük, a törvényhozásnak nem szabad mást, mint az állami értékekbe való befektetést kimondani, azok azonban bizonyos tekintetben sokkal rosszabbak, mint magok a záloglevelek. A kisebb vidéki intézetekre vonatkozólag megjegyzi, hogy hivatásuknak és rendeltetésüknek megfelelően a magok körében jó szolgáltatásokat teljesítenek, jelzálogleveleik azonban nem fognak a világpiacra kerülni, hanem szűkebb körben fognak elhelyezésre találni, ezeknek a biztosítására pedig nem szükséges olyan nagy biztosítási alapot keresni. Véleménye szerint, minél nagyobb korlátokat fogunk szabni, s minél magasabb biztosítási alapot fogunk követelni, annál drágább lesz Magyarország a jelzáloghitel.

Eber Antal dr. arra vonatkozólag, hogy a kölcsönösszeg nálunk a tényleges érték felét képezi, utal azon körülményre, hogy a teleknyokban betekintés által mindenki meggyőződhetik, hogy a tényleges értéknek nem felét, hanem kétharmadát, háromnegyed részét, sokszor többet adnak a bankok. Szerinte a záloglevelek kibocsátásánál arra éppen nem lehet tekintettel lenni, hogy az intézet székhelye hol van, miután ismerünk intézeteket, melyeknek a vidéken sokkal nagyobb üzletköre van, mint akárhány fővárosi intézetnek. A külföldi tőkéseknek bizonyos megnyugvásul szolgál, hogy felére van korlátozva a kölcsön engedélyezése; éppen Németországban nem áll fenn ez a korlátozás, hol 0% % erejéig bocsátatnak ki záloglevelek és tudja mindenki, hogy még ezen felül is sokkal emelkednek és ezt sem tartják be. Mikor nálunk az erre vonatkozó törvényt megcsinálták ezelőtt 20 évvel, a kiindulási pontot a Németországban beállott szédelgések képezték, a mi, ha 20 év óta nem történt meg Magyarországon, mint örvendetes jelenség nem gátolhat bennünket, hogy a törvényt ne reformáljuk, hanem bevárjuk azt az időpontot, mikor válság áll be. Előre kell látni az eseményeket és épp ma, mikor semmi kétség sem fér zálogleveleink biztonságához, kíváncsian a törvény reformálása. Azt hiszi, hogy a hibákat akkor kell megváltoztatni, mikor azokat feltaláljuk, nem pedig ha már káros hatásukat tapasztaljuk.

Elnök a maga részéről utal azon ellentétre, a mely igen gyakran nézeteltérések alkalmával felmerül, t. i. felfedezünk egyes hiányokat, melyek nem zavarják a közbékét, mégis segíteni akarunk rajtuk, közbelép azonban egy ellenkező vélemény, hogy határozzuk meg a bajt s ha majd az bekövetkezik, akkor segítsünk rajta, ha lehet. Nyílt kérdésnek hagyja tehát és a szakosztályra bizza annak elbírálását, hogy melyik álláspont helyesebb, örömmel constatalja mindazonáltal, hogy mindenféle bajunk közt a záloglevél-ügy az, melyre nézve eddig legkevesebb panasz merült fel. Ezzel az ülést bezárja.

Társaságunk f. évi december 5-én fölolvasó estélyt rendezett a pénzügyi tisztségviselők országos egyesületében. Nagyszámú hallgatóság előtt dr. Pap Dávid tagtársunk tartott előadást czím alatt: *Pénzügyi kiegyezés Horvátországal.*

Előadó utalva arra, hogy 1897. végén lejár a Horvátországgal kötött pénzügyi kiegyezés és tehát annak megújításáról is gondoskodni kell, kifejti a kérdés közjogi természetét, kimutatván, hogy a kérdés

három részből áll. Az első azon hányad megállapítása, a mely szerint Horvátország a Szent István koronája összes országai között közös kiadások viseléséhez hozzájárulni tartozik; a második kérdés, hogy Horvátország közjövödelmeiből mily rész szolgáljon a horvát önkormányzat költségeinek fedezésére; a harmadik kérdés végül a Magyarország és Horvátország között való leszámolásra vonatkozik. A mi a hányadot illeti, az tisztázva van, mert az 1868:XXX. t.-cz. kimondja, hogy a társországok adóképeségeik arányában tartoznak hozzájárulni az egész Magyarországra vonatkozóan közös kiadásokhoz. Ez alapon a felolvasó számítása szerint az 1898—1907. évekre a horvát hányad 6,844.594 frt., vagyis körülbelül 1 percenttel kisebb a mainál. Eddigélé azonban a horvát hányad tényleg nem érvényesült, mert az eddigi horvát kiegyezések a horvát autonom szükséglet kielégíthetése kedvéért úgy intézkedtek, hogy a hányad szerinti kötelezettségére való tekintet nélkül a horvát közjövödelmek 45, illetve legutóbb 44%-a Horvátországnak kiszolgáltassék. Előadó szükségesnek tartja, hogy a horvát kiegyezésnek ez a legfontosabb része revideáltassék olyképen, hogy a horvátok a jövőben tényleg adóképeségük szerint járuljanak hozzá a közös kiadások fedezéséhez. Kimutatja, hogy a mai rendszer Horvátországnak mily nagy és jogosulatlan előnyöket biztosított és Magyarországra mily nagy terheket rótt. Horvátország e huszonöt év alatt összesen 120⁴ millióval járult hozzá a Szent István koronája összes országai között közös költségekhez, már pedig csupán az Ausztriával közös kiadásokból is 54⁹ millió jutott volna a horvátokra, úgy, hogy a csak Magyarországgal közös kiadásokra mindössze 65⁵ millió maradt. Föltétlenül érvényt kell szerezni az új kiegyezésben annak hogy a horvátok az igazságos hányad szerint fizessenek. Ha ez megtörténik, akkor Horvátország a jövőben — az 1890 - 93. évek átlaga szerint számítva — 10⁷ milliót fog a közös kiadásokra fizetni az eddigi 9⁶ millió helyett és saját önkormányzatára 6⁵ milliót fog kapni az eddigi 7⁶ millió helyett. A mi mellett a horvát kormányzat összes jogos igényei teljesen kielégíthetők, tekintve különösen azt is, hogy a horvát közjövödelmek gyarapodni fognak s így Horvátország mind többet fog kapni a maga céljaira. E rendszer mellett az elszámolás módja is sokkal egyszerűbb lesz és nem fog adni okot panaszokra. Végül előadó rámutat a horvát pénzügyi kiegyezés politikai oldalára és kifejti, hogy a társországokkal való pénzügyi viszonyoknak ilyen rendezése a horvátokkal való politikai helyzet alakulására is kedvező hatással lesz, mert az igazság elvének elfogadása elejét veszi a recriminatioknak, a melyeket a multban Magyarország annyi súlyos anyagi áldozattal sem tudott megszüntetni.

Az előadás élénk tetszéssel találkozott és a fölolvasonak a pénzintézeti tisztviselők országos egyesületének elnöke, *Walkó Lajos* mondott köszönetet.

TÁRGYMUTATÓ.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Kereskedelmi szerződéseink hatásáról. — <i>Matlekovits Sándortól</i> . . .	3
A magyarok kivándorlása Amerikába. — <i>Dr. Thirring Gusztávtól</i> . .	30
Közgazdaságunk és a játék. — <i>Jónás Jánostól</i>	53
A telepítés kérdése. — <i>Dr. Pap Dávidtól</i>	75
Kereskedelmi szerződéseink hatása a mezőgazdaságra. — <i>Rubinek Gyuldtól</i>	113
A statisztika lényege és viszonya a társadalmi tudományokhoz. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	119
Vidéki városaink helyzete. — <i>Sugár Ignácztól</i>	179
A magyar vasutügy 1848/49-ben. — <i>Gonda Józseftől</i>	241
Teendők a munkáslakások ügyében. — <i>Dr. Farkas Jenőtől</i>	255
Fiume és Orsova szerepe tarifapolitikánkban. — <i>Szalai Bélától</i> . . .	329
Helyi érdekű vasutaink bajai s ezek orvoslása. — <i>Rózsa Károlytól</i> . .	341
A válságelméletek története. — <i>Dr. Moldoványi Beldtől</i>	387, 517
Az ezredéves magyar állam és népe. — <i>Dr. Vargha Gyuldtól</i>	451
A kereskedelem-, pénz- és hitelügy a kiállításon. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	461
A mezőgazdasági válság. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	517, 587
Néhány szó a magyar mezőgazdaságról. — <i>Dr. Vargha Gyuldtól</i> . .	667
A magyar biztosítási törvényjavaslat az életbiztosítás szempontjából. — <i>Dr. Havass Rezsőtől</i>	678
A német vámegeylet — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	743
A boszniai agrárkérdés. — <i>Dr. Landauer Beldtől</i>	759
Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz. — Első közlemény. — <i>Dr. Fellner Friggyestől</i>	766
Az ezredévi közgazdasági irodalom. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	843
A sociologia és módszere. — <i>Navratil Ákostól</i>	861

II. IRODALMI SZEMLE.

Bödiker T.: Die Arbeiterversicherung in den europäischen Staaten. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	59
Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai cziszterci rend. — <i>Acsády Ignácztól</i> . . .	124
S. Türköl: Die Arbeits-Statistik, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen Gesetzentwurfes und der Reformanträge. — <i>Dr. Somogyi Manótól</i>	127
R. Singer: Das Recht auf Arbeit in geschichtlicher Darstellung. — <i>Dr. Somogyi Manótól</i>	127

	Lap
Lipthay Sándor: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. — <i>Acsády Ignácztól</i>	211
Báró Thoroczkay Viktor: A magyar állam és nemzetiségei. — <i>Dr. Moldoványi Istvántól</i>	274
Dr. Farkas Jenő: Teendők a munkáslakások ügyében.	361
Dr. Friedrich Kleinwächter: Das Einkommen und seine Vertheilung. — <i>Dr. Bamberger Bédától</i>	363
Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Herzegovina vom 22. April 1895. — <i>Dr. Rdth Zoltántól</i>	412
Dr. Pólya Jakab: A pesti polg. kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulatának története. — <i>dr.-tól</i>	482
Dr. Fellner Frigyes: A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar egyenes adórendszerben. — <i>Dr. Rdth Zoltántól</i>	486
Dr. Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. <i>Fenyvessy Adolftól</i>	490
Gróf Széchenyi Imre: Bimetallismus és a termények árhanyatlása. <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	558
A socialisztikus irodalom Olaszországban — <i>Dr. Moldoványi Istvántól</i>	562
Benedek Sándor és Róka József: Az ital-, fogyasztási s italmérési adók és az állami italmérési jövedék jogtana. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i>	641
E. Illés Sándor: A m. kir. államvasutak és az üzemükben levő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai. — <i>Dr. Hegyeszhalmy Lajostól</i>	648
Dr. Félegyházy Ágost: A budapesti tőzsde története 1864—1895. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	713
Almási Balogh Elemér: A valuta szerepe a gazdasági válságban <i>x. y.-tól</i>	717
Egy iparvállalat története. (Magyar királyi államvasutak gépgyára Budapesten és a diósgyőri m. kir. vas- és aczélgyár.) — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	720
Jekelfalussy József és Vargha Gyula: Közgazdsági és Statisztikai Évkönyv	805
Dr. Fenyvessy József: Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár ötvenéves története. 1846—1895. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	807
Ardai Ignác és dr. Exner Kornél: Magyar jövedéki büntetőjog. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i>	809
Wiener Moszkó: A magyar czukoripar története. — <i>x. y.-tól</i> . . .	811
Bokor Gusztáv: A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. — <i>Fenyvessy Adolftól</i>	895
Külföldi folyóiratok szemléje: (Die Bedingungen der Preisbildung. — Die russische Bauernbank mit besonderer Berücksichtigung des Königreiches Polen. — Le communisme en action-étude des Communistic Societies aux Etats-Unis. — Le Mouvement de la population en France. — Die Arbeiterberufsvereine in Deutschland. — Le socialisme en Danemark. — La Question de la Population en France.) — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	128, 279, 415, 647, 648, 812, 896

III. STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Népe sség és őstermelés: Bosznia és Hercegovina népszámlálása és állatösszeírása az 1895. évben. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	723
II. Őstermelés: Adalékok a gabonaárakhoz. — Kelet-India mezőgazdasága — <i>Hajdu Lászlótól és dr. Pólya Jakabtól</i> . . . 573,	826
III. Élelmezés: A hús fogyasztás Szászországban. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	64

	Lap
IV. Ipar: A magyar malomipar. — <i>y.-tól</i>	651
V. Kereskedelem és forgalom: Magyarország 1895. évi áruforgalma. — A közös vámterület külforgalma az utolsó év- tizedben. — A munkaközvetítés statisztikája. — A német ki- kötők forgalma. — <i>Hajdu Lászlótól, dr. Herczeg Ferencztől és</i> <i>Bokor Gusztávtól</i>	130, 494, 497, 899
VI. Közoktatás: A közoktatási ügy néhány kérdése statisztikai világításban. (I. A felső oktatás. II. A középiskolák. III. Az egyetemek szervezetéről és költségeiről.) <i>Holló Istvántól</i> 213, 283, 421	
VII. Igazságszolgáltatás: Az osztrák bűnügyi statisztika legújabb eredményei. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	376
VIII. Biztosítás: A magyar biztosítási statisztika első évi ered- ményei. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	815

IV. KÖNYVSZEMLE.

1896. januártól—decemberig 68, 145, 223, 311, 381, 445, 501, 579, 661,
735, 834, 905

V. A »MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG« ÉRTESITŐJE.

1896. januártól—decemberig . . 73, 150, 227, 315, 507, 585, 740, 840, 911

9895

